التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/23
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-34-7

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya - M. Emin Gümüş
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

BASKI : Eren Ofset
CİLT : Özgün Ciltevi
İSTANBUL 2002

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

23. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

İNŞİKÂK SÛRESİ

•

Bu sûre, yirmibeş ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Göğün Yarılması

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ ۝١ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ۝٢ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ۝٣ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ۝٤ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ۝٥

"Gök yarıldığı ve Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman, —ki gök zaten buna uygun olarak yaratılmıştır— yine yeryüzü uzatıldığı, içinde ne varsa atıp, bomboş kaldığı ve Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman —ki yer de zaten buna uygun olarak yaratılmıştır—..."

(İnşikâk, 1-5).

Göğün "**İnşikâk**"ının ne demek olduğu, Kur'ân'ın pek çok yerinde geçti. **Hz. Ali** (r.a)'nin, gök yüzünün, sarsıntıdan ötürü inşikâk ettiğini (yarıldığını) söylediği rivayet edilmiştir.

Ayetteki, وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا ifadesi "Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman" manasınadır. Çünkü أَذِنَ لَهُ fiili, "ona itaat etti, onu dinledi" manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَا أَذِنَ اللَّهُ لِشَيْءٍ كَأَذَنِهِ لِنَبِيٍّ يَتَغَنَّى بِالْقُرْآنِ *"Allah, peygamberi Kur'ân'ı teganni ile (güzel sesle) okuduğu zaman o peygamberi dinlediği gibi, hiçbirşeyi dinlememiştir..."*[1] hadisindeki bu kelime de yine bu manaya varıp dayanır. **Ebû Ubeyde, Müberred ve Zeccâc da, Ka'neb'in**, şu beytini buna delil getirirler:

صُمٌّ إِذَا سَمِعُوا خَيْراً ذُكِرْتَ بِهِ / وَإِنْ ذُكِرْتَ بِشَرٍّ عِنْدَهُمْ أَذِلُوا

"Onlar, sen bir hayır söylediğinde adeta sağır gibi davranırlar. Ama, yanlarında bir şer (kötü şey) söyleyecek olsak, hemen kulak kesilirler." Buna göre ayet, "Göğün kütlesinde, Allah'ın o göğü paramparça edebilme kudretine karşı koyabilecek bir gücü yoktur. Demek ki gök, bu etkiyi kabul edişde, tıpkı sahibi tarafından kendisine emir verildiğinde, onu dinleyen, onu dinleyip, onu iyice anlamaya çalışan ve emirden imtina

---

1) Buhari, tevhid; 32, 52; Müslim, müsafirin, 232-234 (1/545-546)

etmeyen itaatkâr bir köle gibidir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"O yer ile gök, (Ey Allahımız) Sana itaat ediciler olarak geldik (emret)" derler"* (Fussilet, 11) ayeti de, Cenâb-ı Hakk'ın var etme ve yaratmadaki kudretinin, kesinlikle hiçbir engelle karşılaşmaksızın geçerliliğine delalet eder. Binâenaleyh bu ayetteki, وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا deyimi de, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin o gökleri darmadağınık edişinde ve yok edişinde, hiçbir engel ve karşı koymayla karşılaşmayacağına delalet eder.

ve Hukkat

Ayetteki, وَحُقَّتْ kelimesi, senin, "Falanca şuna müstehaktır, o buna layıktır ve bu onun hakkıdır" manasında söylediğin, هُوَ مَحْقُوقٌ بِكَذَا ve هُوَ حَقِيقٌ بِهِ deyimlerindendir, yani, "O gök, boyun eğmeye, karşı koymaya layıktır, bu onun hakkıdır, ona yakışan budur" demektir. Çünkü gök bir cisimdir. Her cisim, zatı gereği mümkin (varlık) varlıktır. Zatı gereği her mümkin varlığın, kendi yapısına nisbetle, varlığı da, yokluğu da eşittir. Böyle olan herşeyin ise, varlığının yokluğuna, veya yokluğunun varlığına tercih edilmesi, mutlaka bir vacibü'l-vücud zatın tercih ve tesiriyle olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin tesiri, o "mümkin" varlığın, var ve yok edilişinde, asla kendisine karşı konulma olmaksızın, geçerli olur. "Mümkin" varlığın ise, bu tesiri kabul etmekten ve buna uygun olmaktan başka özelliği yoktur. İşte bu gibi varlıklar, bir vacibü'l-vücudun, bazan var edişini, bazan da yok edişini kabul etmeye uygundur.

Yerin Uzatılması

Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا ٱلْأَرْضُ مُدَّتْ *"Yeryüzü uzatıldığı zaman..."* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılır.

a) Bu ifade, Arabların مَدَّ الشَّيْءُ فَامْتَدَّ "Falan, şu yeyi uzattı, o da uzandı" deyimlerinden alınmadır. Bu, dağlarının, kökünden söküimesi suretiyle, yeryüzünün yok edilmesi manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sana dağları sorarlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak..."* (Tahâ, 105) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, yeryüzünü dümdüz bir hale getirir. Yine bu tıpkı, *"(Allah dağların) yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakacak"* (Tahâ, 106) ayetinde beyan edildiği gibidir. İbn Abbas (r.a)'ın bu ayete, "Yeryüzü ip ile gerilmiş deri gibi, çekilip-uzatılır-gerilir" manasını verdiği rivayet edilmiştir. Çünkü deri, böyle gerildiği zaman, hiçbir girinti-çıkıntısı kalmaz, dümdüz hale gelir.

b) Ayetteki bu kelime, أَمَدَّهُ "onu uzattı" manasına gelen مَدَّهُ kelimesindendir. Yani, "O yeryüzünün alanı, mahlukatın hesap vermek üzere üzerinde durabilmesi için alabildiğine uzatılır.." demektir.

Bil ki, bu kelime ister "tef'îl"den olsun, isterse "if'âl" sığasından olsun, yeryüzünün her halükarda, mutlaka artırılması gereklidir. Çünkü, canlıların, en başından en sonuna kadar tümü, kıyamet gününde o yeryüzünün üzerinde duracakları için, onun, enine ve boyuna artırılması, gerilmesi gerekir.

Arz İçindekileri Çıkaracak

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا *"İçinde ne varsa atıp..."* ifadesine gelince, bu, "Yeryüzü böylesine gerilip uzatıldığında, içindeki ölüleri ve hazineleri çıkarıp atar" demek olup, bu manasıyla bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Yeryüzü ağırlıklarını çıkardığında..."* (Zilzâl, 2), *"Kabirler savrulduğunda..."* (İnfitâr, 4), *"Kabirlerde bulunanlar savrulduğunda..."* (Adiyât, 9) ve *"Biz yeryüzünü, canlılar ve dirileri toplayan bir yer kılmadık mı?"* (Mürselât, 25) ayetleri gibi olmuş olur.

Ayetteki, وَتَخَلَّتْ *"bomboş kaldığı..."* ifadesine gelince bu, "içinde hiçbir şey kalmayacak bir biçimde alabildiğinde boşaldığında..." demek olup, bu manasıyla bu kelime, "Yeryüzü, bu boşalma işinde, gücünü ve takatini son noktasına kadar kullanmıştır.." anlamındadır. Bu tıpkı, "Cömertlik ve merhamet hususunda, güçlerinin son noktasına çaba sarfedip, kendi tabiatlarında mevcut olanın üstünde bir gayret ve çaba arzetme külfetine girdiklerinde, كَرُمَ الْكَرِيمُ؛ رَحُمَ الرَّحِيمُ denilmesi gibidir. Bil ki, "gerçek şu ki, Cenâb-ı Hak, bu nesneleri yeryüzünün içinden dışına çıkaracaktır. Ancak ne var ki, bu çıkarma işi, yeryüzüne, mecazi manada isnad edilmiştir.

Tekrar Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ *"Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman..."* ifadesine gelince, bunun ne demek olduğu biraz önce açıklanmıştı. Ancak ne var ki, birinci ifade, semâ; bu ifade ise, yeryüzü hakkındadır. Kelamın kullanıldığı konular farklı farklı olunca, bu bir tekrar sayılmaz.

★ ★
★

Rabbe Vasıl Olma Çilesi

يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ۝

"Ey insan, sen Rabbine kavuşuncaya kadar durmayıp didinceksin, nihayet O'na ulaşacaksın..."

(İnşikâk, 6).

Şartların Cevabı

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bu sûrenin başından buraya kadar olan ifadeleri, bir şart cümlesi (cümleleri)dir. Binâenaleyh, bunların mutlaka bir cezası, cevabı olması gerekir. Alimler bu cevabın ne olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır.

1) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Burada, إِذَا edatının cevabı, anlayan herkesin (hayal gücünü çalıştırarak) her şeyi anlayabilmesi için hazfedilmiştir. Böylece de bu, daha fazla korkutucu ve ürkütücü olmuştur."

2) **Ferrâ** ise şöyle der: "Burada bu şartın cevabı getirilmemiştir. Zira, şartın

cevabının ne olacağı malumdur. Zira, bunun manası, Kur'ân'ın diğer ayetlerinde de defaatla geçmiştir. Dolayısıyla da maruf ve malum olmuştur. Ki, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (Kadr, 1) ifadesidir. Burada, هُوَ zamirinin mercii olan Kur'ân kelimesi zikredilmemiştir. Çünkü, bu zamirin merciinin Kur'ân olduğu diğer yerlerde açık bir biçimde geçmektedir."

3) Bazı muhakkikler de şöyle demişlerdir. Bu şartın cevabı, فَمُلَاقِيهِ ifâdesi olup, aradaki يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ ifadesi ise, itiraziyye cümlesidir. Ve bu tıpkı, bir kimsenin "Şöyle şöyle olduğunda, ey insan, bu esnada yaptığın iyi ve kötü şeyleri görürsün..." demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Buna göre kelamın takdiri, "Kıyamet günü olduğu zaman, insan ameliyle başbaşa kalır" şeklindedir.

4) Ayette, bir takdim-tehir vardır. Buna göre adeta sanki, "Ey insan, sen, Rabbine doğru didineceksin. Derken, gök parça parça olduğunda, yarıldığında ve kıyamet koptuğunda ise, O'nunla karşılaşacaksın.." denilmek istenmiştir.

5) Kisâî, bu cevâbın, فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ... (İnşikak, 7) ifâdesi olduğunu; يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ ifadesinin ise, araya giren bir cümle-i mu'tariza olduğunu, buna göre, kelamın takdiri manasının, "Gök yarıldığında ve şöyle şöyle ... olduğunda, kime de kitabı sağdan verilirse, şöyle şöyle; kime de kitabı arkasından verilirse şöyle olur..." şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şayet benden size bir hidayet rehberi gelir de, kim de benim hidayetime tabi olursa, onlara korku yoktur..."* (Bakara, 38) ayetidir.

6) Kâdî şöyle demiştir: "Şartın cevabı, إِنَّكَ كَادِحٌ ifâdesinin delalet ettiği şeydir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey insan, yaptığını görüyorsun. Binâenaleyh, ahirette nimetler elde etmen için, bu gün için çalış çabala, didin" demek istemiştir."

"Ey insan" Hitabından Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın, يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ *"Ey insan..."* hitabı hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu hitap ile bütün insanlar kastedilmiş olup, bu, bütün erkekler kastedilerek, أَيُّهَا الرَّجُلُ "Ey adam..." denilmesi gibidir. Burada da böyledir. Böylece Cenâb-ı Hak adeta, bu hitabı, insanlığın her bir ferdine tahsis etmiş gibidir. Kaffâl böylesi ifadenin, lafzın, "umûm" oluşundan daha beliğ olacağını, zira, bu ifadenin, herbir ferde bizatihi hitap edilmişcesine bir tahsisin yerine geçeceğini, ama umûm ifade eden lafzın ise böyle olamayacağını söylemiştir.

b) Bu ifade ile, belli ibir adam kastedilmiştir. Böyle olması halinde burada şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) Bu ifade ile, Hz. **Muhammed (s.a.s)** kastedilmiştir. Buna göre mana, "Ey Muhammed, sen, Allah'ın risaletini, sana yüklediği görevleri tebliğ hususunda O'nun kullarını irşad etmede ve (bu hususta) kafirlerden kaynaklanan zararları göğüslemede çalış çabala... Müjdeler olsun, sen işte bu amelinle, Allah'ın huzuruna çıkacaksın ve bu amelin O'nun katında zayi olmayacaktır.." şeklinde olur.

2) İbn Abbas (r.a)'a göre bu ifadeyle, Ubeyy ibn Halef kastedilmiş olup, onun

didinmesi ise, dünyayı elde etmede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyyet etmede ve küfründe ısrar etmesindeki çaba ve gayret göstermesi kastedilmiştir. Ama, doğru olanı ise, ayetteki bu ifadenin, genel (cins) manasına alınmasıdır. Çünkü bu manada alınması, daha çok mana temin eder. Bir de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kime kitabı sağından verilirse..."* ifadesiyle, *"Kime kitabı arkasından verilirse..."* ifadesi, o cinsin iki türü gibidirler. Bu ise, o ifadenin cins olması durumunda tam ve mükemmel olur.

Ayetteki, ...إِنَّكَ كَادِحٌ hitabına gelince, bil ki, "**el-kedhu**" kelimesi, insanların, bir iş konusunda iyice çaba sarfetmesi ve bu gayretinin, o işte tesirini göstermesi anlamında olup, bu kullanılış, "Cildini tahriş etti.." manasında kullanılan, كَدَحَ جِلْدَهُ deyimindendir.

Ayetteki, إِلَىٰ رَبِّكَ *"Rabbine kadar"* ifadesine gelince, bu hususta üç izah yapılabilir:

a) "Sen, Rabbine kavuşuncaya, yani ölünceye değin..." demektir. Bu da, "Bu çalışıp çabalaman, işte bu zamana kadar sürüp devam edecektir" demektir. Ben derim ki, bu açıklamada şöyle bir incelik vardır: Bu böyledir, zira, bu durum, insanın dünya hayatının ta başından sonuna kadar böyle zorluk, meşakkat ve yorgunluktan başını alamayacağını gösterir. Binâenaleyh, buradaki إِلَىٰ kelimesi, intihâ-i gâye (mesafenin sonunu bildiren) ve manaya geldiği için, bu, bu zorluğun ve güçlüğün, sürünme ve çabanın, dünya hayatının son bulmasıyla son bulacağına; bundan sonra ise, sırf saadet ve rahmet olan bir hayatın meydana geleceğine delalet eder ki, bu makuldür.

Çünkü, ahiretin dünyaya nisbeti, dünyanın, annenin rahmine olan nisbeti gibidir. Şimdi, "Ey cenin, sen, annenin rahminden ayrılıncaya değin çalışıp çabalayacaksın..." denilebileceği gibi, annenin rahminden ayrıldıktan sonraki hal bundan önceki duruma nisbet edildiğinde, çalışıp çabalamadan, o karanlıktan kurtulmuş ve beri olmuş olur. Binâenaleyh biz, ölümünüzden sonra da, durumunuzun, böyle olmasını, Allah'ın lütfundan ötürü umarız..

b) **Kaffâl** şöyle demektedir: Ayetteki kelamın takdiri "Sen, dünyada, kendisi sebebiyle Rabbine ulaşacağın bir çaba ile çaba sarfetmektesin.." şeklindedir. Mananın böyle olması halinde, burada إِلَىٰ harfinin kullanılması güzel ve yerinde olmuş olur.

c) Buradaki إِلَىٰ kelimesi, "**kedh..**"ın, "**sa'y**" manasına olmasından dolayı gelmiş olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sen amelinle, Rabbine koşuyorsun..." demek istemiştir.

Rabbe Kavuşma

Ayetteki, فَمُلَاقِيهِ *"Nihayet O'na kavuşacaksın..."* ifadesi hakkında şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) **Zeccâc**, "Rabbine mulakîsin" ifadesi, "onun hükmüne ulaşacaksın, bundan kaçış yok.." anlamındadır" derken, diğerleri buradaki "**hî**" zamirini, "**el-kadhu**" ifadesine raci kılmışlardır. Ama ne var ki "**kedh**', sürekli olmayan, geçici bir amel

ve iş demektir. Binâenaleyh, onunla mülaki olmak imkansızdır. Bundan dolayı, bunlara göre kastedilen mana, "İçinde bu amellerin dökümü bulunan kitap ile, yani amel defteriyle karşılaşacaksın.." şeklinde olmalıdır. Bu açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın, hemen bunun peşinden getirdiği, *"Kime kitabı sağdan verilirse..."* ifadesiyle de pekişmektedir.

★ ★
★

Defteri Sağdan Verilenler

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ۝ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ۝ وَيَنقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ۝

"O vakit kitabı sağ eline verilen kimseye gelince, o kolayca bir hesab ile muhasebe edilecek. Ehline de sevinçle dönecek.."

(İnşikâk, 7-9).

Bu, "Kime, amel defteri sağından verilirse, o, kolayca sigaya çekilecektir" demektir. Bizzat Allah'ın kullandığı سَوْفَ edatı, vücub ifade eder. Ve bu, bir kimsenin tıpkı, "Bana tabi ol, sen hayır bulacaksın.." deyip de, bu sözüyle şekki değil, kelamı yumuşatmayı istemiş olmasına benzer. **"Hisâb-ı yesîr"** ise, kişiye, amellerinin arzedilmesi, böylece de kişinin o amellerinden, şunların taat şunların da masiyet olduğunu görmesi, sonra da kişiye taatlarından dolayı mükafaat verilmesi, günahlarının bağışlanmasıdır. İşte **"hisâb-ı yesîr"** budur. Çünkü, artık bu amel defterinin sahibine sıkıntı yoktur; bu işin münakaşası yapılmaz. Ona, "niçin yaptın?" denilmez, ondan bu konuda mazeret getirmesi, bunu delillendirmesi istenmez. Çünkü, bu kimseden bunlar istenince, o bir mazeret ve bir hüccet bulamaz da, böylece o kepaze olur... Ama, işte o bu kolay muhasebeden sonra, aailesine, sevinçli ve mükafaat elde etmiş; ilahi azabtan da emin olmuş olan birisi olarak döner ki, buradaki, **"ehl"** ifadesiyle, cennetteki **huri fynler** ile, eğer mü'min iseler, eşleri ve çocukları kastedilmiştir. Böylece bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, hem cennetteki olan bu kimseye, hem de cennetteki ehline yakışan ve layık olan mükafaatları hazırladığına delalet etmektedir.

Hz. Aişe (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın Resûlünün, *"Ey Allahım, beni kolay biçimde hesaba çek.."* dediğini duydum, bunun üzerine ben, "Kolay hesap nedir?" deyince, Hz. Peygamber, *"Kişinin kitabına bakılıp, günahlarının afvedilmesidir. Ama, bir kimsenin hesabı sıkı (ciddî) şekilde yapılırsa, bu kimse de helak olmuştur"* demiştir. **Hz. Aişe** (r.a)'nin şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Allah'ın Resulü, *"Hesabı ciddî şekilde yapılan kimse, helak olmuştur"* buyurdu. Bunun üzerine ben, "Ey Allah'ın Resulü, Allah, "Kime amel defteri sağdan verilirse, o kimse kolay biçimde muhasebe edilir" buyuruyor" dedim. O, *"Bu sadece bir arzdan ibarettir. Fakat sıkı şekilde hesaba çekilen kimseye azabolunur"* buyurdular.

Ayetteki, يُحَاسَبُ *"muhasebe edilecek"* kelimesi ile ilgili bir müşkil vardır: "Çünkü "muhasebe" en az iki kişi arasında olur. Oysa kıyamet günü insanın, Rabbine karşı

isteyeceği bir hakkı yoktur ki bir taraf olarak O'ndan hesap istesin? Buna şu şekilde cevap verilir: Kul "Allahım ben falanca günahı işledim" der. Böylece bu, Rabbi ile kulu arasında bir muhasebe olmuş olur. Bunun delili ise, Allah Teâlâ'nın kıyamette özellikle kafirlerle konuşmayacağını belirtmiş olmasıdır. Böylece bu, Hak Teâlâ'nın, kendisine itaat edenlerle, itaatkar kulun da O'nunla konuşacağına delalet etmiş olur. Dolayısıyla da bu karşılıklı konuşma, bir muhasebe olmuş olur.

★ ★
★

Defteri Arkadan Verilenler

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ۝ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا ۝

"Ama kitabı arkasından verilen kimse, derhal helakini temennî edecek"
(İnşikâk, 10-11).

Müfessirlerin bu hususta şu izahları var:

1) **Kelbî** şöyle der: "Kitabın bu şekilde arkadan verilmesinin sebebi, bu kimsenin sağ elinin boynuna kelepçelenip, sol elinin de, arkasına çevrilmiş olmasıdır."

2) **Mücâhid**, "Bu kimsenin sol eli yerinden alınır ve arkasında kılınır" demiştir.

3) Bazı kimseler de şöyle derler: "Bu kimsenin yönü, ense tarafına çevrilir. O, kitabını bu halde alır."

4) Bu kimsenin kitabı, arka tarafından sol eline verilir. Çünkü bu kimse, o amel defterini, mü'minler gibi sağ tarafından almaya çabalayınca, bundan menedilir ve kitabı arkasından sol eline verilir.

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak, **Hâkka Sûresi**'nde, *"Kime kitabı sol tarafından verilirse..."* (Hâkka, 25) buyurup, bu ayette "arkasından" dememiştir?.." denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu, biraz önce **Kelbî**'den de yaptığımız nakle göre, o kimseye amel defterinin, arka tarafından sol eline verilmesi manasına gelebilir:

b) Bunların bir kısmının amel defterleri solundan, bir kısmınınki de arkadan verilecektir.

Hak Teâlâ'nın فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً *"Derhal helakini temenni edecek"* cümlesine gelince, bil ki "**subûr**", helak manasınadır. Buna göre mana, "Bu kimseye amel defteri sağından verilmeyince, kendisinin cehennemliklerden olduğunu anlar da, "Helâk olduk, yandık" der. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Araplar, birisi وَاثُبْوَاهُ dediği zaman, "Falanca ah-vah ediyor" derler." Burada şöyle bir diğer izah daha yapılabilir ki bunu **Kaffâl** söylemiştir: Buradaki "**subûr**" kelimesi, Arapça'daki "**müsâbere alâ şey**" deyiminden olup, bu da, "bir şeye devam etmek" manasındadır. İşte bundan dolayı, ayrılmayan, hep öyle olacak birşey olduğu için, ahiret helakine "subûr" adı

verilmiştir. Bu tıpkı, "Şüphesiz o (cehennemin) azabı, daimi bir helaktir" (Furkan, 65) ayeti gibidir. Çünkü bu ayetteki "garâm"ın asıl manası, ayrılmamak, helak etmektir.

★ ★
★

Ateşe Girecek

وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا ﴿١٢﴾

"O şiddetli ateşe girecek"
(İnşikâk, 12).

Bu ayetle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da صَلِيَ الْكَافِرُ النَّارَ "Kafir ateşe girdi" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا *"Onlar, o teşe girecekler"* (Nisa, 10); لَنُصْلِيهِ جَهَنَّمَ *"Onu cehenneme sokacağız"* (Nisa, 115); إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ *"Ancak, cehenneme girecek olan müstesna"* (Saffat, 163) ve *"O cehenneme ancak, tekzib edip yüz çeviren şâkiler girer"* (يَصْلَاهَا) (Leyl, 15-16) buyurmuştur. Buna göre mana şöyledir: "Kitabı arka tarafından sol eline verildiği zaman, o kişi, "Helak oldum, yandım" diye bağırır. Sonra da cehenneme atılır ve orada da yine, "Yandık, helak olduk" diye bağırmaya başlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, *"Onlar orada, subûr (helâk) diye bağırırlar"* (Furkan, 13) buyurmuştur." Çünkü bu ayetler, birbirlerine zıt değildirler. Bu iki ayet birlikte ele alınır. Buna göre, bu kimseler cehenneme girmezden önce de, girdikten sonra da böyle çağırır. Hem cehennemden, hem de cehenneme yaklaştıran söz ve fiillerden Allah'a sığınır.

İKİNCİ MESEL
Kıraat Farkı

Âsım, Hamza ve Ebû Amr, fiili, **yâ**'nın dammesiyle ve şeddesiz olarak, يُصْلَى *"sokulur"* şekilinde okumuşlardır ki bu tıpkı, وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ (Nisa, 115) ayetinde olduğu gibidir. Bu da meşhur kıraata uygundur. Çünkü cehennemlik cehenneme sokulduğunda, oraya girmiş olur. **İbn-I Amir, Nâfi** ve **Kisâî** de, bunu, **yâ**'nın dammesiyle ve şeddeli olarak, يُصَلَّى "sokulur" şeklinde okumuşlardır. Buna göre bu, تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ *"cehenneme sokuluş..."* (Vâkıa, 94) ve ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ *"Sonra da cehenneme sokun onu"* (Hâkka, 31) ayetlerinde olduğu gibidir.

★ ★
★

Dünyada Sevinçli İdi

إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿١٣﴾

"Çünkü o, ailesi içinde bir şımarıkdı"

(İnşikâk, 13).

Kaffâl bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

a) Bu, "O, ibadetleri edâ etmeden ve namaz, oruç, cihad gibi farzların sıkıntılarına katlanmadan ötürü meydana gelen yorgunluklardan azâde, nimetlere garkolmuş, isyanlara dalmış, hesab-mükafaat ve cezadan kendisini uzak hissetmiş, Allah'tan korkmayan ve Allah'la karşılaşacağına hiç ihtimal vermeyen biri idi. Ama Allah Teâlâ, onun bu geçici sevinç ve şımarıklığını, hiç kesilmeyen bir kedere çevirmiştir. Kendisine amel defteri sağ tarafından verilen mü'min ise, günahlardan sakınan, kendisini ilahi azabtan emin hissetmeyen, dünyada iken ailesi içinde mesrur (sevinçli) olmayan kimse idi. Allah Teâlâ bu kimseyi ise, ahirette sevinçli kılmış, o geçici-dünyevî keder ve üzüntülerine karşılık, ardı arkası kesilmeyen sevinçler vermiştir" demektir.

b) Ayetin bu ifadesi, *"Ailelerine döndükleri vakit, zevk duyarak dönerlerdi"* (Mutaffifin, 31) ayeti gibi olup, "Onlar, dünyada iken çeşitli nimetlere garkolmuşlardı ve sürdürdükleri küfürleri beğeniyorlardı" demektir. Aynen bunun gibi, bu ayette de mananın şu şekilde olması mümkündür: "O kimseler, üzerlerinde bulunup-sürdüklerini, küfür, dirilişi inkar gibi haller ile, ailesi arasında mesrur idi. Allah'a ve öldükten sonra dirilmeye iman edip de hesab gününü tasdik edenlerle alay edip duruyorlardı." Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya mü'minin hasiphanesi, kafirin ise cennetidir"*[2] buyurduğu rivayet edilmiştir.

★ ★
★

Kafir Dirilmeyeceğini Sanır

إِنَّهُۥ ظَنَّ أَن لَّن يَحُورَ ۝١٤ بَلَىٰٓ إِنَّ رَبَّهُۥ كَانَ بِهِۦ بَصِيرًا ۝١٥

"Çünkü o, asla dönmeyeceğini sanmıştı. Hayır hayır. Çünkü Rabbi onu çok iyi görendir"

(İnşikâk, 14-15).

Bil ki حُوْرٌ kelimesi, "dönmek" demek olup, "**mehâr**" da, **mercî** ve **masîr** dönüş) manasınadır. **İbn Abbas** (r.a)'ın, "Ben, bir bedevî kadının kızına, "Dön" manasında حُوْرِى dediğini duyana kadar, bu kelimenin manasını bilemiyordum" dediği rivayet edilmiştir. **Kaffâl** da, bazı kimselerin, "**Hûr**"un, kişinin üzerinde bulunduğu halden dönmesi manasına geldiğini söylediklerini nakletmiştir. Bu tıpkı Arapların, biraraya gelip, ittifak ettikten sonra, "Bu ittifaktan geri dönmekten, ahde vefasızlıktan Allah'a sığınırız" manasında, نَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ demeleri gibidir.

2) **Keşfü'l-Hafâ**, 1/411.

Binâenaleyh birinci izaha göre ayetin manası, "Bu kimse ahirete dönmeyeceğini, yani öldükten sonra kesinlikle diriltilmeyeceğini sanıyordu" şeklinde olur. **Mukâtil** ve **İbn Abbas** (r.a) bu kelimeye "O, Allah'a döndürülmeyeceğini zannediyordu" manasını vermişlerdir. İkinci izaha göre ise, ayetin manası "Bu kimse, dünyada iken içinde bulunduğu bu sevinç ve nimetlerin, aksine bir duruma döndürülmeyeceğini sanıyordu" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَلَىٰ *"Hayır, hayır"* demiştir ki bu, "O kimse elbette, öldükten sonra yeniden diriltilecek" demektir. Önceki ifadenin ikinci izahına göre ise bu, "Allah Teâlâ o kimsenin sevincini, kesilmeyen bir üzüntüye; nimetini de sonsuz bir belaya çevirecektir" demek olur.

Hak Teâlâ'nın إِنَّ رَبَّهُۥ كَانَ بِهِۦ بَصِيرًا *"Çünkü Rabbi onu çok iyi görendir"* ifadesine, **Kelbî**, "Hak Teâlâ bu kimseyi, yarattığı tâ ilk günden, öldükten sonra diriltileceği güne kadar, görür-bilir" manasını verirken, **Atâ**, "O, tâ levh-i mahfuz'da bu kişinin şakî (bedbaht) olduğunu biliyordu" manasını vermiştir. **Mukâtil** ise, "Kendisinin bunu öldükten sonra ne zaman diriltileceğini biliyordu" manasını vermiştir. **Zeccâc** da buna, "Allah, bu kimsenin dönüp-dolaşıp neticede Kendisine (huzuruna) geleceğini biliyordu" manasını vermişlerdir. Fakat bu manalarda, tam bir mana yoktur.

Manası olan ise, **Kaffâl**'ın ileri sürdüğü şu iki manadadır:

a) "Rabbi, onu ileride cezalandıracağını biliyordu."

b) "Rabbi, onun küfür ve isyanlarda bulunacağını biliyordu. Binâenaleyh hikmeti gereği, bu kimseyi ihmal edip de kötü amellerine karşılık ceza vermemesi caiz değildir." İşte bu mana, bütün mükellefleri, her türlü günahı işlemekten alıkoyan ve caydıran bir manadır.

★ ★
★

Halden Hale Geçeceksiniz

فَلَآ أُقْسِمُ بِٱلشَّفَقِ ﴿١٦﴾ وَٱلَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَٱلْقَمَرِ إِذَا ٱتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا
عَن طَبَقٍ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

"İşte yemin olsun o şafağa ve o geceye ve onun derleyip topladığı şeye, toplu bir hale geldiği zaman aya yemin olsun ki, siz hiç şüphesiz o halden bu hale bineceksiniz. Öyle ise onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"

(İnşikâk, 16-20).

Kalemin İzahı

Ayetteki, فَلَآ أُقْسِمُ بِٱلشَّفَقِ ifadesiyle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu bir yemindir. Başındaki لَا edatı ile ilgili izahı, Kıyame sûresi, 1. ayetin tefsirinde ele aldık. Orada bahsedilen izahlardan birisi de, bu edatın, ne bir nefiy (olumsuzluk edatı), ne de kasem (yemin)den önce gelmiş-geçmiş bir söze, bir iddiaya verilen bir cevap oluşudur. Bu izahın, bu ayetteki durumu açıktır. Çünkü Allah Teâlâ bu ayetten önce, müşriklerin öldükten sonra dirilmeyeceklerini sandıklarından bahsetmiştir. Binâenaleyh bu ayetin başındaki لَا edatı, o görüşe verilen bir cevaptır ve böyle bir zannın geçersizliğini ortaya koymaktadır. Hak Teâlâ, bundan sonra söze, *"Yemin olsun o şafağa..."* diye başlamıştır.

İKİNCİ MESELE

Daha önceden, bu nesnelere mi, yoksa bu nesneleri yaratana mı yemin edildiği konusunda alimlerin ihtilafını ve kelamcıların, burada aslında, şafağa değil, mahzuf olarak, şafağın Rabbine yemin edildiğini iddia ettiklerini biliyoruz. Zira, insanın, Allah'tan başkasına yemin etmesi hususunda yasak bulunduğu malumdur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Şafak ve İşfak

Bu mesele, "şafak" lafzının terkibi hususunda olup, bu kelime Arapça'da, aslında, bir şeyin inceliğini, ince oluşunu ifade için kullanılır. Mesela, dokunulamayacak derecede ince olan bir elbise için, ثَوْبٌ شَفَقٌ denildiği gibi, bayağı ve değersiz şeyler için de, aynen, شَفَقٌ ifâdesi kullanılır. Yine, birisi birisine acıyıp, onun hakkında kalbi rikkate geldiği zaman, أَشْفَقَ عَلَيْهِ deyimi kullanıldığı gibi, kalbin rikkatı manasında da, "şefkat" kelimesi kullanılmıştır. Daha sonra ulema, bu kelimenin, güneşin batımından sonra, güneşin ufukta kalan izine bir ad olarak verildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki, nakledildiğine göre **Mücâhid**, bu kelimeye, "gündüz" manası vermiştir. Belki de **Mücâhid**, bu fikre, Cenâb-ı Hakk'ın bu kelimeye "leyl-gece" kelimesini atfetmesi, dolayısıyla, önce zikredilenin de "gündüz" olması gerektiğine inandığı için varmıştır. O halde, bu izaha göre bu demektir ki, buradaki "kasem" biri insanlar için geçim zamanı, diğeri de istirahat zamanı olan ve alemin işlerinin kendileri sayesinde meydana geldiği gece ve gündüze yapılmış olur. Derken, bundan sonra ulema, kendi arasında, ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak, hemen hemen ulemanın tümü, şafağın (ufuktaki) kırmızılık olduğu kanaatine varmışlardır ki, bu, **İbn Abbas, Kelbî** ve **Mukâtil**'in görüşü olup, dilcilerden de **Leys, Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. **Keşşâf sahibi**, " **Ebû Hanîfe**'nin iki rivayetinden birinde kendisinden rivayet edilen görüşü hariç, bu, bütün alimlerin görüşüdür. Zira, **Ebû Hanîfe**'den rivayet edilen diğer görüşe göre, "şafak", "kırmızılık" değil, "beyazlık"tır. Ama, **Esed İbn Amr, Ebû Hanîfe**'nin bu görüşünden vaz geçtiğini rivayet eder" der. Alimler, bu kelimenin, ufuktaki kırmızılık anlamına geldiği hususunda şu delilleri zikretmişlerdir:

1) **Ferrâ** şöyle der: "Bir Arabtan, şöyle dediğini duydum. Falancanın üzerinde, boyanmış bir elbise vardı. Bu adeta, şafak gibiydi ve kıpkırmızıydı." O sözüne devamla, "İşte bu, "şafak" kelimesinin "kırmızılık" manasına geldiğine delalet eder" der.

2) Cenâb-ı Hak, şafağı, yatsının son vakti kılmıştır. Binâenaleyh, burada nazar-ı

dikkate alınmış olan şeyin, "beyazlık" değil, "kırmızılık" olması gerekir. Çünkü, boyazlığın müddeti uzar ve şafakta kalışı da uzun sürer. Ama "kırmızılık" güneşin, ufukta kalan izi ve ışığı olduğuna göre, güneş ufuktan uzaklaşınca, bu kırmızılık hemen gidiverir.

3) "Şafak" kelimesinin iştikakı, "incelik" kökünden olup, güneşin batmasını müteakip, ışığın da incelmeye ve zayıflamaya başladığında şüphe olmadığına göre, ufuktaki o kırmızılık, "şafak" olmuş olur.

Geceye Kasem

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ *"O geceye ve onun derlenip toparlandığı şeye ... yemin olsun"* ifadesine gelince, dilciler şöyle demektedirler: وَسَقَ kelimesi, "topladı" anlamındadır. Ölçülen tartılan ve bir araya getirilmiş olan yiyeceklere, **veask** (اَلْوَسْقُ) denilmesi de bu anlamdadır. Daha sonra bu kelime, "yük"e verilen ad olmuştur. Daha sonra, "bir araya gelip toplandı" anlamında, اِسْتَوْسَقَتِ الْاِبِلُ "Çoban o develeri topladı" anlamında da اَلرَّاعِي يَسِقُهَا ifâdeleri kullanılır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: Arapça'da, وَسَقَهُ – فَالْتَسَقَ وَاسْتَوْسَقَ kelimeleri kullanılır ki, "ifte'ale ve istef'ale" bâbının **mutava'at** olarak kullanılması hususunda bu fiilin bir benzeri de اِتَّسَعَ – وَاسْتَوْسَعَ "genişledi" ifadesidir. Manaya gelince,

Kaffâl şöyle demektedir: Müfessirlerin görüşlerinin tümü, onların, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا وَسَقَ ifadesini, "yıldız, canlılardan geri dönüşleri ve haşeratın yuvalarına rücu etmeleri gibi, gecenin toplayıp kapsadığı şeylerin tümünü ifade etmesi" manasına aldıklarına delalet eder. Sonra, ayetin bu ifadesi, gecenin bunları kapsayışından dolayı, tüm bu nesnelere işaret olmuş olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, bütün mahlukatı yemin etmiş gibi olur. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, gördüğünüz ve görmediğiniz her şeye yemin ederim..."* (Hakka, 38-39) ayeti gibi olmuş olur.

Said ibn Cübeyr ise, bu ifadeye, "geceleyin yapılanlar" manasını vermiştir. Bu sebeple, **Kaffâl**, "Bu ifadenin, Cenâb-ı Hakk'ın kullarının teheccüdleri olması muhtemeldir. Zira Allah Teâlâ, bununla, seher vaktinde istiğfarda bulunan kullarını medhetmiştir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hakk'ın bunlara, bu kulların fiillerine yemin etmiş olması muhtemeldir" demiştir. Biz, gecenin bütün bunları içine aldığını söyledik. Zira gecenin karanlığı, dağları, denizleri, ağaçları ve bütün canlıları sarıp kuşatmaktadır. Bu sebeple pek yerinde olarak gece, bütün bunları içine almıştır" denilebilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ *"Toplu bir hale geldiği zaman aya..."* ifadesine gelince, bil ki, kelime aslında, "bir araya gelip toplanmak" anlamlarına gelir. Zira, Arapça'da, وَصَلْتُهُ فَاتَّصَلَ denildiği gibi, وَسَقْتُهُ فَاتَّسَقَ de denilir. Ki, bunlar, "topladım, onlar da toplandı" demektir. Yine, "falancanın işleri yolundadır" manasında اُمُورُ فُلَانٍ مُتَّسِقَةٌ denilir ve bu tıpkı, "Falancanın işleri muntazamdır" denilmesi gibidir. Ehl-i meânî'ye gelince, **İbn Abbas**, اِذَا اتَّسَقَ ifadesine, "düzgün olduğunda, bir araya geldiğinde, tamamlanıp tekamül ettiğinde, tam olduğunda, bedir haline geldiğinde (dolunay)..." manalarını vermiştir. Ki bu ayın onüçüncü geceden onaltıncı geceye dair olan halidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine kasem edilenleri zikrettikten sonra, bunun peşinden hangi hakikate kasem ettiğini de dile getirerek, لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ *"Siz hiç şüphesiz o halden bu hale bineceksiniz..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey insan..."* (İnşikâk, 6) ifadesinde "insan"a bir hitap olmak üzere, bu ifade لَتَرْكَبَنَّ bineceksin" şeklinde de okunmuştur. Yine, insan cinsine hitap edilerek, damme ile, لَتَرْكَبُنَّ "... bineceksiniz" şeklinde de okunmuştur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın İnşikâk 6. ayetteki "insan" sözü, cins ifade etmektedir. Kişinin nefsi muhatap alınarak, kesre ile لَتَرْكَبِنَّ "... ey nefs, gireceksin..." şeklinde okuduğu gibi, "insan" kabul edilerek, gaib sigasıyla, yâ ile, لَيَرْكَبَنَّ şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Tabak ve Tabaka Kelimeleri

et-tabak, başka şeye uyan, mutabık olan demektir. Nitekim Arapça'da, "Bu ona uymuyor" anlamında, مَا هٰذَا يَطْبَقُ كَذَا Yine, "örtüye", "tabak" denilmesi de, bunun gibidir. "Yer kürenin tabakaları" ifadeleri ise, " birbirine uyan, mutabık olan katlar, tabakalar" anlamındadır. Yine, başkasına uyan ve mutabık olan duruma, "**et-tabak**" ifadesi kullanılır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ ifâdesi böyle olup, bu, "şiddet ve dehşette herbiri diğerine uygun olan hal üstüne hale gireceksiniz..." denilmesi de böyledir. Bu kelimelerin, طَبَقَةٌ kelimesinin çoğulu olması da mümkündür.

"**Tabaka**" ise, derece manasına gelip, bu da Arapların, هُوَ عَلٰى طَبَقَاتٍ "O, üstün dereceler üstündedir..." demelerine varıp dayanır. Buna göre ayetin manası, "Ey insan, sizler, şiddet bakımından birbirinden daha büyük olan, üstüste gelen muhtelif hallere uğrayacak, bineceksiniz... Ki bu haller de, kişinin ölümü ile, ondan sonra gelecek olan kıyamet dehşetleridir" şeklindedir.

Biz şimdi, müfessirlerin bu konudaki görüşlerini ele alıyor ve şöyle diyoruz: Bu fiilin, **bâ**'nın ref'i ile okunması halinde bu, topluma hitap olup, bu hususta da şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Mana, "Ey insan, (insanlar), sen (siz), birhalden sonra başka bir hale; bir durumdan sonra başka bir duruma; bir mertebeden sonra başka bir mertebeye gireceksiniz, bineceksiniz. Ta ki bu durum, cennet ya da cehennem gibi, insanın lehine ya da aleyhine olarak verilen bir hükmün karar kılmasına değin böyle sürecektir. Bu durumda, ya mükafaat yahut da ceza yurdunda devamlı ve sürekli kalış meydana gelir" demektir. Bu toplamın içine, insanın, nutfe halinden itibaren normal bir şahıs haline gelip, sonra ölüp, derken, "**Berzah**" alemine intikal edip, sonra haşredilip, derken de, ya cennete, ya da cehenneme nakledilmesine kadar geçen haller dahildir.

2) Ayetin manası şöyledir: "İnsanlar, kıyamet gününde, çeşitli hallerle, çeşitli sıkıntılarla karşılaşırlar. İşte bu sebeple, onlar sanki öldükten sonra dirilmeyi inkar etmişler de, bunun üzerine Allah Teâlâ, öldükten sonra dirilmenin olacağı, insanların, hesap verip de, derken herbirinin kendisi için hazırlanan cennete veya cehenneme

geçişlerine değin, çeşitli sıkıntılarla, çeşitli güçlüklerle karşılaşacaklarına yemin etmiştir. Ki bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, Rabbime andolsun ki, siz mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yaptığınız şeyler mutlaka size haber verilecektir"* (Teğâbün, 7), *"İş kızıştığı gün..."* (Müzzemmil, 17) ayetleri gibidir.

3) Ayetin manası şöyledir: İnsanların kıyamet günündeki halleri, dünyadakinin aksine olur. Binâenaleyh, dünyada iken kendisine kıymet verilmeyen kimseler ahirette üstün olur; kıymet verilenler ise alçalır. Dünyada iken (kâfir olduğu halde) nimetler içinde olan kimse, bedbaht; dünyada, mü'min olduğu halde bedbaht, fakir olan kimse de, ahirette nimetler içinde yüzer. Ve bu, bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı, *"O gün, (kimilerini) alçaltır, (kimilerini de) yükseltir..."* (Vâkıa, 3) ayeti gibi olmuş olur. Bu tefsir ve tevil, bu ayetten önceki ifadeye uygun düşer. Çünkü Allah Teâlâ, amel defteri arkasından verilenlerin durumunu, bu kimsenin dünyada iken kendi ehli içinde iken mesrûr ve şımarık olduğunu; artık asla diriltilmeyeceğini sandığını belirtince, bu kimsenin, öldükten sonra diriltileceğini haber vermiş, sonra da, insanların ahirette, dünyadakinin aksine, çeşitli hallere sokulacaklarına yemin etmiştir.

4) Ayeti kerimenin manası, "sizler, sizden önce geçmiş olan ümmetlerin nübüvveti ve kıyameti yalanlamaları sebebiyle bunlara verilen cezalara duçar olacaksınız..." şeklindedir. Bu fiilin, **bâ**'nın fethası ile لَتَرْكَبُنَّ şeklinde okunması halinde, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci Görüş: Bu görüşe göre, ayetteki bu ifade, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yapılmış olan bir hitaptır. Böyle olması halinde, alimler şu iki izahı yapmışlardır:

1) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinin, öldükten sonra dirilmeyi inkar eden o müşriklere galip geleceğini ve üstün olacağı müjdesini vermektir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demiştir: "Ey Muhammed, yemin ederim ki sen, halden hale, sıkıntıdan sıkıntıya düşeceksin. Derken bu iş, senin için güzel olan bir netice ile sonuçlanacak. Binâenaleyh, onların yalanlamaları ve küfürlerindeki bocalayıp duruşları, seni mahzun etmesin."

Buna yakın olan bir başka izah da şudur: "Hz. Peygamber, korku ve şiddet halinden sonra, zafer ve üstünlük haline çıkarılmıştır." Bu üçüncü ihtimale göre, mana, "Allah Teâlâ, müşriklerin yerine, sana müslüman yardımcılar verecektir." Bu mana, Arapların, طَبَقَاتُ النَّاسِ "İnsanların mertebe ve dereceleri" şeklindeki sözlerinin mecazi olan anlamına göredir. Bu tefsir ve tevil, bu ifadeyi, **bâ**'nın dammesi ile okuyanlara göre uygun olur. Buna göre bu ifade, müslümanlara, kafirler sebebiyle karşılaştıkları o sıkıntılı hallerden sonra, durumlarının değişeceğini ve düşmanlarına üstün geleceklerini bildirmek için yapılmış bir hitap olup, bu yönüyle bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Sizler muhakkak ki, mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız..."* (Al-i İmran, 186) ayeti gibi olmuştur.

2) Bunun, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, göklerin melekutunu müşaheda etmesi ve meleklerin de göklerde **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e tazimde bulunması için, O'nun, göklere yükseltileceğinin bir müjdesi olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Ey Muhammed, sen, göklerin tüm katlarına bindirileceksin, yani gezdirileceksin..."

şeklinde olur. Zira, Allah, göklerin yedi tabaka olduğunu belirtmiştir. Allah Teâlâ bu hususu, İsrâ (Mi'râc) gecesinde gerçekleştirmiştir; bu mana, İbn Abbas (r.a) ve İbn Mes'ûd (r.a)'dan mervidir.

3) "Ey Muhammed, sen, Allah'a yaklaşma hususunda, derece derece mertebe mertebe yükseltileceksin..." demektir.

İkinci Görüş: Bu görüş de, yine **bâ** harfinin fetha olmasına göredir. Bu ayet, gökler ve göklerin, bir halden başka bir hale gelişi hakkındadır. Buna göre mana; "Kıyamet gününde gökler, halden hale geçeceklerdir" demektir. Bu böyledir, zira gökler, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Semâ yarıldığında..."* (İnşikâk, 1) buyurduğu gibi önce yarılır; derken, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gök çatladığında..."* (İnfitâr, 1) buyurduğu gibi çatlar, daha sonra, *"sahtiyan gibi bir gül..."* (Rahman, 37) halini alır, daha sonra da, Kur'ân'ın pekçok ayetinde de bahsedildiği üzere, bir maden eriyiği gibi (Kehf, 29) olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, bu sûrenin başında, göklerin yarıldığını belirtmiş, sonunda da, bir takım hallerden başka bir takım hallere geçeceklerine yemin etmiştir. Bu izah da, İbn Mes'ûd'dan mervidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki عَنْ طَبَقٍ ifâdesi, بَعْدَ طَبَقٍ demek olup, bu tıpkı şairin

مَا زِلْتُ أَقْطَعُ مَنْهَلاً عَنْ مَنْهَلٍ / حَتَّى اِلْخَتُّ بِبَابِ عَبْدِ الْوَاحِدِ

"Hiç durmadan bir pınardan diğerine (ya da bir konaktan diğerine) gittim... Derken, Abdulvâhid'in kapısını tıklattım..." ifadesinde olduğu gibidir. Bunun izahı şudur: İnsan bir halden başka bir hale geçince, ikinci hale, birincisinden sonra geçmiş olur. Binâenaleyh bu demektir ki, hem بَعْدَ hem de عَنْ edatları "takib"i ifade için kullanılabilir. Bir de عَنْ lafzı, **bu'd** (uzaklık) ve mücaveze (geçişi) ifade eder. Dolayısıyla da bu yönüyle عَنْ edatı, بَعْدَ edatına benzer olmuş olur.

Hak Teâlâ'nın فَمَا لَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ *"Öyleyse onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* ifadesi ile ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Doğruya en yakın olan, bu ifadeyle, "Onlara da ne oluyor ki, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olacağına iman etmiyorlar" manasının kastedilmiş olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, kafirlerin öldükten sonra dirilmenin olmayacağını düşündüklerini anlatmış, daha sonra da bunun kesin olarak olacağını bildirmiştir. Binâenaleyh bundan sonra, *"Onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* buyurunca, bu, "Onlara da ne oluyor ki, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olacağına iman etmiyorlar" manasının kastedildiğine delalet etmiş olur.

Bundan sonra bil ki Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, bir istifham-ı inkâridir. Bir istifham-ı inkârinin ise, ancak deliller apaçık ortaya konulup bütün şüpheler bertaraf edildiği zâman kullanılması yerinde ve güzel olur. İşte buradaki durum da böyledir. Zira Hak Teâlâ, göklerde ve yerde meydana gelen değişikliklere yemin etmiştir. Çünkü şafak, hem kendisinden önceki duruma yani gündüzün aydınlığına, hem de kendinden sonraki duruma, yani gecenin karanlığına ters bir durumdur. Hak Teâlâ'nın, "O

geceye ve onun derleyip topladığı şeye..." (İnşikâk, 17) ifadesi de böyledir. Çünkü bu, aydınlıktan sonra bir karanlığın peydah olduğuna ve canlıların uyanıklık halinden uyku haline geçtiklerine, yani bir değişikliğe delalet etmektedir. Keza Hak Teâlâ'nın, *"Toplu bir hale geldiği zaman aya..."* (İnşikâk, 18) ifadesi de böyledir. Çünkü bu, bir noksanlıktan (incelişten) sonra, ayın dolunay haline gelişine yani bir değişikliğe delalet eder. Şimdi Allah Teâlâ bu değişen durumlara, mahlukatın hallerinin değişken oluşundan dolayı yemin etmiştir ki bu da, öldükten sonra dirilme inancının kesinkes doğru olduğuna delalet eder. Çünkü gerek ulvî (göksel) gerek süflî (yersel) kütleleri, kulların menfaati açısından, bir halden diğer bir hale, bir sıfattan diğer bir sıfata değiştirmeye kadir olanın, aslında, mutlaka ve mutlaka bütün mümkünata kadir ve bütün malumata âlim bir zat olması gerekir. Böyle olan zatın ise, hiç şüphesiz öldükten sonra diriltmeye ve kıyameti kopartmaya kadir olması gerekir. Binâenaleyh tefsir etmekte olduğumuz bu ayetten önceki ayetler, öldükten sonra dirilişin ve kıyametin olabilirliğine kesinkes delalet eden akli deliller gibi olunca, bu inkarın uzak bir iş olduğunu belirtmek için, *"Öyleyse onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* buyurulmuştur.

İKİNCİ MESELE

Kâdî "Hakîm bir zatın iman etmekten aciz olan kimselere, *"Onlara da ne oluyor ki iman etmiyorlar"* demesi caiz değildir. Şu halde, Hak Teâlâ böyle dediğine göre bu, iman edecek şahısların, imana kadir olduklarını gösterir ki bu da, **"istitaa kable'l-fiil"** yani bir işi yapmazdan önce, o işe dair güç ve kudretin kişilerde mevcut olduğunu, kişilerin kendi fiillerini yaratanlar olduğunu gösterir. Binâenaleyh bu ayet, kendisinde başka bir ihtimal (mana) bulunmayan, muhkem ayetlerdendir" demiştir. Buna cevab, daha önce defalarca verildi.

★ ★
★

Kur'ân'ın belağati Önünde Eğilme

وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ۝

"Kendilerine Kur'ân okunduğu zaman, secde etmiyorlar"
(İnşikâk, 21).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu Araplar, fesahat ve belağat erbabı (edîb) kimselerdi. Binâenaleyh Kur'ân'ı dinlerlerken, mutlaka ve mutlaka onun bir mucize olduğunu bilmiş olmaları gerekir. Onlar, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetinin doğru olduğunu ve ilahi emir ve yasaklar konusunda ona boyun eğmenin vacib olduğunu bildiklerine göre, Allah Teâlâ, onların, Kur'ân'ı dinledikleri zaman, secde etmeyip, taatta bulunmayışlarını yadırgamıştır.

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Atâ, Kabî ve **Mukâtil**, buradaki **"secde"** ile **"namaz"**ın kastedildiğini söylerlerken, **Ebû Müslim**, "boyun etmek ve itaat etmek"

manasının kastedildiğini söylemiştir. Diğer bazıları da, "Tam aksine,bu ifadeyle, diğer (benzeri) ayetlerde olduğu gibi, bizzat secde etme manası kastedilmiştir. Nitekim bu da, secde ayetlerindendir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Tilavet Secdesi

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,bir gün وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ (İkra, 19) ayetini okuyunca, hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem yanında olan mü'minler secde etmişlerdi. Kureyşliler ise, onların etrafında, el çırpıp ıslık çalmışlardı. İşte bunun üzerine, bu ayet nazil olmuştur. **Ebû Hanife**, seçdenin farz oluşuna, bu ayet ile şu iki bakımdan istidlalde bulunmuştur:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiili, tilâvet secdesinin farz olduğunu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ, *"O (peygambere) uyun"* (A'raf, 158) buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ secde ayetini dinleyip de secde etmeyenleri kınamıştır. Yapılmadığı zaman kınama sebebi olduğuna göre, bu durum, tilavet secdesinin farz olduğuna delalet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a)'ın kanaatına göre, mufassal sûrelerde hiçbir secde ayeti yoktur. **Ebû Hureyre** (r.a)'nin ise, bu ayet okunduğunda secde ettiği ve "Allah'a yemin olsun ki, ben bu ayet okunduğunda daha önce secde etmezdim. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu ayet okununca secde ettiğini gördükten sonra, ben de secde etmeye başladım" dediği rivayet edilmiştir. Yine **Hz. Enes** (r.a)'in de, "**Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Osman**'ın arkalarında namaz kıldım. Hepsi bu ayette secde ediyordu" dediği rivayet edilmiştir. **Hasan el-Basrî**'den, bu ayette secdenin farz olmadığı rivayet edilmiştir.

★ ★
★

Tekzibin Sebebi

بَلِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُكَذِّبُونَ ﴿٢٢﴾

"Bilakis o kafirler yalanlarlar"
(İnşikâk, 22).

Bu, "İman etmeyi gerektiren deliller, çok net ve açık olmasına rağmen, kafirler atalarını taklit ettikleri için, yahut hasedlerinden dolayı yahut iman ettiklerini ortaya koyduklarında dünyevi bir takım makam ve menfaatlerin ellerinden çıkacağı endişesiyle (bile bile) bu delilleri yalanlamışlardır" demektir.

★ ★
★

وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾

"Halbuki Allah onların gizledikleri şeyleri en iyi bilendir"

(İnşikâk, 23).

Ayetteki, يُوعُونَ fiilinin aslı "**vlâ**" (kap) kökündendir. Nitekim "onu kaba koyup, korudum" manasında, اَوْعَيْتُ الشَّيْءَ denilir. Hak Teâlâ da, وَجَمَعَ فَاَوْعٰى *"Biriktirdi ve (kaplarda) muhafaza etti"* (Meâriç, 18) buyurmuştur. Allah, onların kalblerinde sakladıkları, şirk ve yalanlamalarını en iyi bilendir. Dolayısıyla da kalblerindeki bu inanç ve düşüncelere, hem dünyada, hem ahirette karşılık verendir.

★ ★
★

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٢٤﴾

"Binâenaleyh sen onları elem verici bir azabla müjdele!"

(İnşikâk, 24).

Bu, "yalanlamalarına ve inkarlarına karşılık hak ettikleri elem verici bir azabı müjdele" demektir.

★ ★
★

Mü'minlerin Bitmeyen Mükafaatı

اِلَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُوْنٍ ﴿٢٥﴾

"İman edip de salih ameller işleyenler müstesna... Onlar için bitip tükenmeyen bir mükafaat var"

(İnşikâk, 25).

Bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) **Keşşâf sahibi**, buradaki "müstesna"nın, "müstesna-yı munkatı" olduğunu söylerlerken,

b) Ekseri alimler bu ayetteki mananın, "Onlardan tevbe edenler müstesna..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Her nekadar bunlar şu anda kafir iseler de, her nezaman tevbe ve iman edip, salih amellere dönerlerse, yine bunlar için de o ecir, yani büyük mükafaat vardır." (Dolayısıyla bu, müstesna-yı muttasıldır).

Gayr-ı Memnûn

Ayetteki, غَيْرُ مَمْنُوْنٍ ifadesinin manası hususunda da şu izahlar yapılmıştır: Bu mükafaat, onlara,

a) Başa kakılmaksızın ve eziyet edilmeksizin,

b) Kesintiye uğramaksızın,

c) Boğaza takılmayacak şekilde,

d) Hiç bir noksanı olmayacak şekilde verilecektir. Ama evla olan, bu lafzın, bu manaların hepsine birden geldiğini söylemektir. Çünkü mükafaatın tam olması için, bunların hepsinin mevcut olması şarttır. Buna göre Hak Teâlâ bu mü'minlere sanki, her türlü şaibeden (kusurdan) uzak, sürekli, kesintisiz, noksansız ve cimrilik yapılmayan bir mükafaat vaadetmiştir ki bu vaadin en doruk noktasıdır. Binâenaleyh öncekiler, Allah'a isyandan alıkoyan ifadeler olduğu gibi, bu da insanı ibadete teşvik eden bir ifade olmuş olur. En iyi bilen Hak Sübhanehû ve Teâlâ'dır. Hamd, âlemlerin Rabbi olan O Allah'a mahsustur.

★ ★
★

BURÛC SÛRESİ

•

Yirmi ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ۝١ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ۝٢ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ۝٣

"Andolsun burçlar sahibi göğe ve o va'd edilen güne ve şahid ile meşhuda..."

(Burûc, 1-3).

Sûrenin Hedefi

Bil ki bu sûrenin maksadı, kafirlerin eziyetlerine karşı, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hem de ashabını teselli etmektir. Bu tesellinin nasıl olduğu ise şöyledir: Allah Teâlâ, mesela **Ashab-ı Uhdûd, Firavun ve Semûd** gibi önceki ümmetlerin de böyle olduklarını beyan etmiş ve bu işi, bütün kafirlerin bir yalanlama içinde olduklarını bildirerek noktalamış. Sonra da bunun peşinden, *"Allah onların etrafını kuşatmıştır"* (Bürûc, 20) buyurmuş. Böylece bir üçüncü beyanda daha bulunmuştur ki bu beyan da, bu işin Levh-i Mahfuz'da yazılı-çizili olduğunu, değişmesinin imkansız olduğunu belirtmesidir. Bu manayı veren ifade de, *"Doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır"* (Burûc, 2) ayetidir. İşte sûrenin tertibi bundan ibarettir.

Bürûc

Bil ki "**bürûc**"un ne demek olduğu hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, on iki burçtur. En meşhur görüş budur. Cenâb-ı Hakk'ın, bu burçlardaki enteresan durumlardan ötürü, bunlara yemin edişi, güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü güneş, bu burçlarda hareket etmektedir ve süfli alemdeki (yeryüzündeki) birçok menfaatın, güneşin hareketine bağlı olduğunda ise şüphe yoktur. Böylece bu, o burçların hakim bir yaratıcısının olduğuna delalet eder. **Cübbâî** ise, "Burçlara yemin, en yakın göğe (dünya semasına) yapılmış bir yemindir. Çünkü burçlar, bu semadadır" demiştir. Fakat bu bir hatadır. Biz bu hatanın nasıl olduğunu, *"Biz, en yakın semayı yıldız süsleriyle süsledik"* (Saffat, 6) ayetinin tefsirinde izah ettik.

b) Burçlar, ayın menzilleridir. Ayın hareket ve gidişatında çok enteresan işler yapıldığı için, ona bu şekilde yemin etmek güzel ve yerinde olmuştur.

c) **Bürûc**, büyük yıldızlar manasınadır. Bunları, görülebildikleri için "**bürûç**" denilmiştir.

Yevm-i Mev'ûd

Ayetteki, الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ *"Va'dedilen gün"* ifadesiyle kıyamet günü kastedilmiştir. Bunun böyle olduğunu, **Ebû Hureyre** (r.a)'nin rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) söylemiştir. **Kaffâl** "Göğün yarılıp, parçalanıp son bulmasının ve artık burçlarının yok olmasının *"va'dedildiği gün"* manası da kastedilmiş olabilir" der.

Şahid ve Meşhud

Ayetteki, "**şâhid**" ile "**meşhûd**"un ne demek olduğu hususunda, müfessirlerin birbirinden farklı görüşleri vardır. Fakat **Kaffâl**, bu konuda en güzel izahı yapandır. O şöyle der: "Şâhid, şu iki şey için kullanılır:

a) Sayesinde, davaların ve hakların belirlendiği kimse (tanık)...

b) Mevcud olan, orada hazır bulunan (müşahid) demektir. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, "**âlimu'l-gaybi ve'ş-şehâde...**" (Haşr, 22) ayetindeki kelime gibidir. Arapça'da, "Falan şahid, falan gaibtir" denilir. Ayeti bu ikinci manaya hamletmek daha evladır. Çünkü "**şâhid**" kelimesiyle, eğer birinci mana kastedilmiş olsaydı, "**meşhûd**"un peşisıra ya "**aleyhi**" yahut "**lehu**" gelmeliydi. Bu durumda da ya **meşhûd aleyhi** (aleyhine şahidlik edilen), yahut da **meşhûd lehû** (lehine şahidlik edilen) denilirdi. Binâenaleyh açık olan bu görüştür. "**Meşhûd**" sözü ile, "**meşhûd aleyh**" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Nitekim Hak Teâlâ da, "**mes'ûlen anh**" (kendisinden sorulan) yerine, sadece "**mes'ûl**" (İsra,34) buyurmuştur.

Meşhûd: Kıyamet Günü

Bu mukaddimeyi iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki, bu ayetteki "**şuhûd**"u, mevcut olma, orada bulunma manasına alırsak, bu ifade hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) **Meşhûd**, kıyamet günüdür; şâhid de, o günde, orada bulunan topluluktur. Bu, **İbn Abbas** (r.a) ve **Dahhâk**'dan rivayet edilmiştir. Bu ihtimalin doğruluğunun delilleri şunlardır:

a) Bundan daha büyük bir topluluk yoktur. Çünkü Allah Teâlâ orada, meleklerin, peygamberlerin, cin ve insin, evvelini ve ahirini toplayıp bir araya getirmiştir. Binâenaleyh lafzı, ifade ettiği en geniş ve mükemmel manaya almak evladır.

b) Allah Teâlâ, va'dedilen o günden bahsetmiştir ki o gün, kıyamet günüdür. Bunun peşinden de, *"ve şahid ile meşhûda"* demiştir ki bu "şahid" ile, o günde mevcut olan mahlukatın; "**meşhûd**" ile de, o gün müşahede edilecek olan enteresan şeylerin kastedilmiş olması en uygun manadır.

c) Allah Teâlâ, kıyamet gününü, *"Kafirlere, bir büyük günün seyrinden dolayı, yazıklar olsun.."* (Meryem, 37), *"Bu gün için insanlar toplanır ve bu, seyredilen bir gündür"* (Hûd, 103), *"O gün, (Allah) sizi çağırır, siz de O'na hamdi ile birlikte icabet edersiniz"* (İsra, 52) ve *"O, tek bir sayhadan ibarettir. O anda hepsi, katımızda hazır*

edilmişlerdir" (Yâsîn, 53) ayetlerinde, **"meşhûd"** (görülen, yaşanan) bir şey olarak tavsif edilmiştir. **Şâhid** ile **Meşhûd**'un her ikisinin de nekire getirilmelerinin sebebi, ya, عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّآ أَحْضَرَتْ (Tekvîr, 14) ayetinde bahsettiğimiz hususlar. Buna göre sanki, "Şâhidin ve meşhûdun ne kadar çok olduğunu bildiriyorum" denilmek istenmiştir.

Yahut bu iki hususu kapalılıkla tavsif etmektir. Buna göre sanki, "Vasıflarını ve künhünü sadece Benim bilebileceğim bir şahid ve meşhud..." denilmek istenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın ona kudretinin yeteceğine dikkat çekmek için, kıyamete yemin etmesi güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü o gün, hem bir fasl (hüküm) ve ceza günü, hem de mülkiyetin ve hükmün sadece Allah'a mahsus olduğu bir gündür. Bu görüş, **İbn Abbas** (r.a), **Mücâhid, İkrime, Hz. Hasan b. Ali** (r.a), **İbnu'l-Museyyeb, Dahhâk, en-Nehâî** ve **es-Sevrî**'nin tercihi olan görüştür.

Meşhûd: Cuma Günü

2) "Ayetteki "**meşhûd**" ile **cuma günü** kastedilmiştir. Bu, **İbn Ömer** (r.a) ile **İbn Zübeyr** (r.a)'in görüşüdür. Bu böyledir, çünkü cuma günü, bütün müslümanların, namaz için ve Allah'ı zikretmek için toplandıkları (meşhûd oldukları) bir gündür. Şu iki hadis de, cuma gününe "**meşhûd**" dendiğine delalet etmektedir:

a) **Ebû'd-Derdâ** (r.a)'nın rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: أَكْثِرُوا الصَّلَاةَ عَلَيَّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَإِنَّهُ يَوْمٌ مَشْهُودٌ تَشْهَدُهُ الْمَلَائِكَةُ *"Cuma günü bana çokca salat-u selâm getirin. Çünkü bu gün, meleklerin kendisini müşahede ettiği, hazır bulunduğu meşhud bir gündür."*[3]

b) **Ebû Hureyre** (r.a)'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: تَحْضُرُ الْمَلَائِكَةُ أَبْوَابَ الْمَسْجِدِ فَيَكْتُبُونَ النَّاسَ فَإِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ طُوِيَتِ الصُّحُفُ *"Melekler, cuma günü, camilerin kapılarında hazır bulunurlar ve (girenlerin) adlarını yazarlar. İmam mimbere çıkınca, bu sahifeler dürülür-kapatılır."*[81] Bu özellik, sadece bu günde mevcuttur. Dolayısıyla bundan ötürü, bu güne, "**meşhûd**" denebilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sabah namazı meşhûddur"*(İsrâ, 78) buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre, gece ve gündüz melekleri sabah namazı vaktinde orada hazır bulunurlar[4] (görev devir-teslimi yaparlar). Dolayısıyla bu namaz, meleklerin ona şahid oluşundan ötürü "**meşhûd**" diye adlandırılmıştır. İşte cuma günü de böyledir.

Meşhûd: Arafat Günü

3) "**Meşhûd**" kelimesinin, **arefe** günü; "**şâhid**" kelimesinin de, **Arafat**'ta hazır bulunan hacılar manasına alınması ve "**Hacc**"ın büyük ve önemli bir ibadet olduğunu belirtmek için, bunlara yemin edilmiş olması da uygun ve güzeldir. Rivayet olunduğuna göre, "Allah Teâlâ, **arefe** günü meleklerine, *"Şu saçı-başı dağınık, toz-toprağa bulanmış, bir uzak beldeden benim için gelmiş kullarıma bakın. Onları bağışladığıma sizi şahid tutuyorum" der. Tam o sırada İblis, gördüğü bu şeyden ötürü çığlık atar ve başına topraklar saçar."*

---

3) İbn. Mâce, cevâiz, 65 (1/524).

4) Buhârî, Cuma, 31; Müslim, Cuma, 24-25 (2/587).

Arafe gününün "**meşhûd**" diye adlandırıldığının delili ise, Hak Teâlâ'nın, *"Gerek yaya, gerek her uzak yoldan gelecek arık develerin üstünde (binitli) olarak sana gelsinler. Böylece kendilerine ait olan menfaatlere şahit olsunlar"* (Hacc, 27-28) ayetidir.

Meşhud: Kurban Bayramı

4) Ayetteki "**meşhûd**" ile, **Kurban Bayramı** günü kastedilmiştir. Çünkü bu gün, dünyada insanların bir araya gelip toplandıkları en büyük gündür. Zira o günde **Minâ** ve **Müzdelife**'de doğu ve batıdan birçok insanların biraraya geldiği bir gündür ve bu gün, müslümanların bayramıdır. Buna yemin etmesinin gayesi ise, yine "**hacc**"ın büyük ve önemli bir iş olduğunu ortaya koymaktır.

5) "**Meşhûd**" kelimesini, cuma, arafe ve Kurban Bayramı günlerinin hepsine birden hamletmek mümkündür. Çünkü bu günler büyük günlerdir. Dolayısıyla da Hak Teâlâ'nın, *"On geceye, çifte, teke"* (Fecr, 2-3) yemin etmesi gibi, bu günlere de yemin etmiştir.

Belki de bu ayet dünya günlerinin büyük olan her gününü ve dünyevi makamların her bir yüce makamını bunun yanısıra da kıyamet gününü içine alan genel bir ifadedir. Çünkü kıyamet günü de, Hak Teâlâ'nın, *"İnsanların, alemlerin Rabbi'nin huzuruna çıkmak için kalkacağı büyük bir gün..."* (Mutaffifin, 5-6) ve *"Kafirlere, şahit olunan büyük birgünden ötürü, yazıklar olsun"* (Meryem, 37) ayetlerinde olduğu gibi, büyük bir gündür. Bu tefsirin doğruluğuna, hem "**şâhid**", hem de "**meşhûd**" lafzının nekire olarak getirilmesi de delalet eder. Böylece, bizatihi belirlenmiş muayyen bir günün kastedilmediği, dolayısıyla da marife getirilmesine mahal olmadığı manasına gelebileceği anlaşılmış olur.

Şâhid ve Meşhûd

Ayetteki "**şâhid**": birinci manaya almamız halinde şu izahlar yapılır:

1) Şâhid, Allah Teâlâ'dır. Zira Hak Teâlâ, *"Allah kendisinden başka ilah bulunmadığına şehadet eder"* (Al-i İmran, 17); *"De ki: Allah'dan daha büyük şâhid kimdir?" De ki: "Allah"* (En'âm, 19) ve *"Herşeye şâhid olarak Rabbin yetmez mi?"* (Fussilet, 53) buyurmuştur. Meşhûd (şehadet edilen şey) ise, ya *"Allah, Kendisinden başka ilah bulunmadığına şehadet eder"* (Al-i İmran, 18) ayetinden ötürü, Allahın tevhidi (birliği)dir; yahut da, *"De ki: Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter"* (Ra'd, 43) ayetinden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetidir.

2) Şâhid, **Hz.Muhammed** (s.a.s)'dir, "meşhûd" ise, *"Ya Biz, her ümmetten bir şâhid, seni de o şâhidler üzerine bir şâhid olarak getirdiğimizde (durumları) nice olur?"* (Nisa, 41) ve *"Biz seni bir şâhid olarak gönderdik"* (Ahzab, 45) ayetlerinden ötürü diğer peygamberlerdir.

3) Şâhid, bütün peygamberler; "meşhûd" da, *"Her ümmetten bir şâhid... getirdiğimizde..."* (Nisâ, 41) ayetinden ötürü, onların ümmetleridir.

4) Şâhid, bütün mümkinat ve mahlukat alemidir. Meşhûd (kendisi için şehadet edilen ise), vâcibü'l-vücûd olan Allah Teâlâ'dır. Bu, usûl (kelâm) alimlerinin, "Bu istidlâl şâhidden (görünenden) hareketle görünmeyen için yapılan bir istidlaldir"

şeklindeki sözlerinden çıkardığım bir manadır. Buna göre, ayetteki yemin, hem Hâlıka, hem mahluka, hem O yüce sanatkara, hem de sanatına yapılmış bir yemin olur.

5) Şâhid, Hak Teâlâ'nın, *"Her nefis, bir sevkedici ve bir şâhidle birlikte gelir"* (Kâf, 21) ayetinden ötürü, melektir; meşhûd ise, bu meleklerin şâhid olduğu mükelleflerdir.

6) Şâhid, meşhûd ise, *"O gün onların aleyhine dilleri elleri ve ayakları şâhidlik eder"* (Nûr, 24) ve *"Onlar, derilerine, "Niçin bizim aleyhimize şâhidlik ettiniz" derler"* (Fussilet, 21) ayetlerinden ötürü, kıyamet günü aleyhine uzuvlarının şâhidlik ettiği insandır. Bu, **Atâ el-Horasânî**'nin görüşüdür.

Bu konuda üçüncü izah şekli de, kelimelerin iştikakına değil de, rivayetlere dayanan şu görüşlerdir:

1) Şâhid cuma günü; meşhûd, arafe günüdür. **Ebû Muse'l-Eş'arî** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: اَلْيَوْمُ الْمَوْعُودُ يَوْمُ الْقِيَامَةِ وَالشَّاهِدُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ وَالْمَشْهُودُ يَوْمُ الْعَرَفَةِ وَيَوْمُ الْجُمُعَةِ ذَخِيرَةُ اللّٰهِ لَنَا *"Va'dolunan gün, kıyamet günü; şâhid, cuma günü, meşhûd, arafe günüdür. Cuma günü, bizim için Allah'ın bir daposudur"*[5]

Ebû Hureyre (r.a)'den merfu olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: اَلْمَشْهُودُ يَوْمُ عَرَفَةَ وَالشَّاهِدُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَلاَ غَرَبَتْ عَلَى اَفْضَلَ مِنْهُ فِيهِ سَاعَةٌ لاَ يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ يَدْعُو اللّٰهَ بِخَيْرٍ اِلاَّ اِسْتَجَابَ لَهُ وَلاَ يَسْتَعِيذُ مِنْ شَرٍّ اِلاَّ اِسْتَجَابَ لَهُ *"Meşhûd, arafe günü, şâhid ise cuma günüdür. Güneş, cuma gününden daha faziletli bir gün için ne doğmuştur, ne batmıştır. O gün bir saat var ki, mü'min bir kul, tam o saatte Allah'tan bir hayır istese, Allah mutlaka onun duasına icabet eder, yine tam o saatte bir şerden kul Allah'a sığınsa, mutlaka onu, o şerden korur"*

Said b. Müseyyeb'den mürsel olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: سَيِّدُ الْاَيَّامِ يَوْمُ الْجُمُعَةِ وَهُوَ الشَّاهِدُ وَالْمَشْهُودُ يَوْمُ عَرَفَةَ *"Günlerin efendisi, cuma günüdür. O, şâhiddir. Meşhûd ise, arafe günüdür."*[6] Bu, ehl-i ilimden, **Hz. Ali** (r.a), **Ebû Hureyre** (r.a), **İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basrî** ve **Rebî b. Enes** gibi bir çoklarının görüşüdür. **Katâde**, "Şâhid ve meşhûd, Allah'ın kendilerini büyük saydığı iki dünya günüdür. Nitekim "şâhid"in cuma günü, "meşhûd'un da, arafe günü olduğu rivayet edilmiştir.." der.

2) Şâhid, arafe günü, meşhûd ise Kurban Bayramı günüdür. Bu böyledir, çünkü bu iki gün, Allah Teâlâ'nın büyük saydığı, kıymet verdiği ve hac günlerinin önemlilerinden kıldığı iki gündür. Binâenaleyh bu iki gün, kendinde bulunan kimselerin, mü'min olduklarına ve ilahi rahmete müstehak olduklarına şehadet eder. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), iki tane koç kesmiş; bunlardan birisi hakkında, هٰذَا عَمَّنْ يَشْهَدُ لِي بِالْبَلاَغِ *"Bu, benim tebliğ görevini yerine getirdiğime*

5) **Müsned, 2/233.**
6) **İbn. Mâce, İkâme, 79 (1/344).**

şehadet edecek olan şeylerdendir" demiştir. Binâenaleyh, işte bundan dolayı, kurban bayramı gününün, bu habere binaen, kendisinde kurban kesen kimselere ve o günde bulunanlara şehadet etmesi muhtemeldir.

3) "Şâhid", Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden *"Sen onlara şahid oldun* (كُنْتَ) *(ey Allahım!)"* (Mâide, 117) şeklinde naklettiği ifadesinden dolayı, İsâ (a.s)'dır.

4) "Şâhid", Allah; "meşhûd" ise, kıyamet günüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Vay halimize. Bizi uykumuzdan kim uyandırdı? Bu, Rahman'ın va'dettiği, peygamberlerin de kendisi hakkında doğru söylediği şeydir"* (Yasin, 52) ve *"Sonra onlara, ne yaptıklarını haber verir..."* (Mücadele, 7) buyurmuştur.

5) "Şâhid", insan; "meşhûd" da, Cenâb-ı Hakk'ın birliğidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye, onları kendilerine şahit tuttu. Onlar da, "Evet, Rabbimizsin" dediler"* (A'râf, 172) buyurmuştur.

6) "Şâhid", insan; "meşhûd" ise, kıyamet günüdür. İnsanın şâhid olmasına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Evet, Rabbimizsin. Şâhit olduk" dediler"* (A'râf, 172) ayetinden dolayıdır. Kıyamet gününün "meşhûd" olması da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kıyamet gününde sizler, "Biz, bundan gafildik" demeyesiniz diye..."* (A'râf, 172) ayetinden dolayıdır. İşte bu konuda özetle sunduğum izahlar bundan ibarettir. Kur'ân'ın hakikatlerini en iyi bilense, Allah'tır.

★ ★
★

Ashab-ı Uhdud

قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ۝ النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ۝ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ۝ وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ۝

"Tutuşturucu o ateş hendeklerinin sahipleri gebersin! O zaman onlar, onun etrafında oturucu idiler. Onlar, iman edenlere yapacakları (işkenceler) hususunda şahitlik edeceklerdi..."

(Burûc, 4-7).

Kasem ve Cevabı

Bil ki, kasemin, mutlaka bir cevabı olması gerekir. Alimler, bu cevabın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler ve şu izahları yapmışlardır:

1) **Ahfeş**'e göre kasemin cevabı, ayetteki, *"... hendeklerinin sahipleri gebertilmiştir"* ifadesi olup, kasemin cevabının başına gelmesi gerekli olan lâm ise mahzuftur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, ...قَدْ أَفْلَحَ ... وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا (Şems, 1-9) ayetinde olduğu gibidir. Zira قَدْ أَفْلَحَ, aslında لَقَدْ أَفْلَحَ takdirindedir. **Ahfeş**, sözüne devamla şöyle der: "İstersen ayette bir takdim-tehir bulunduğunu da söyleyebilirsin. Buna göre ayetin takdiri adeta, ...قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ şeklinde olur."

2) **Zeccâc**'a göre, kasemin cevabı إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ (Burûc, 12) cümlesidir. Bu, **İbn Mes'ûd** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

3) Kasemin cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ (Burûc, 10) ayeti olup, bu tıpkı senin, وَاللَّهِ إِنَّ زَيْداً لَقَائِمٌ "Allah'a andolsun ki, Zeyd ayaktadır" demen gibidir. Ancak ne var ki, kasem ile onun cevabı olan ...إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا cümlesi arasına ...قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ayetleri girmiştir.

4) Önceki alimlerden bir grup kimsenin görüşüne göre, kasemin cevabı mahzuftur. Bu görüş, **Keşşâf sahibi**nin de tercih ettiği bir görüştür. Ancak ne var ki, mütekaddimûn ulemasına göre mahzuf olan cevap, "Amellere, yapılan işlere karşılık verme hususundaki va'd ve iş, haktır" şeklindedir. **Keşşâf sahibi**ne göreyse, kasemin cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ashâb-ı Uhdud gebersin!"* cümlesinin delalet ettiği şeydir. Buna göre adeta, "**Ashâb-ı Uhdûd**'a lanet olunduğu gibi, Kureyş kafirlerinin de melun oldukları hususunda işte bu şeylere yemin ederim" denilmek istenmiştir. Bu böyledir, zira bu sûre, mü'minleri, Mekke müşriklerinin eziyyetlerine karşı sabit kadem kılmak, onlara cesaret vermek ve imanlarından dolayı geçmiş kavimler arasındaki mü'minlerin katlandıkları sıkıntıları onlara anlatmak için varid olmuştur. Böylece, mü'minler de onlara uysunlar, kendi kavimlerinin eziyetlerine katlansınlar, Allah katında Mekke kafirlerinin geçmiş milletler içinde yer alan ve iman eden kimseleri ateşle yakan o kafir kimseler gibi olduklarını ve bunlar hakkında da, "Kahrolsun **ashâb-ı uhdud**" denildiği gibi, "Kahrolsun Kureyş kafirleri" denilmesine müstehak olduklarını bilsinler diye.

Ayetteki, قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ cümlesi hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nüzul Kıssası: Büyücü ve Çırağı

Alimler, **Ashâb-ı Uhdûd** kıssası hususunda farklı farklı görüşler beyan etmişlerdir. Biz bunlardan şu üç tanesini zikredeceğiz:

1) Rivayet olunduğuna göre, krallardan birisinin bir sihirbazı var idi. O yaşlanınca, kendisine büyü öğretmek üzere, yanına bir çocuk verdi. Çocuğun gidip geldiği yol üzerinde ise, bir rahip bulunuyordu. Derken, çocuğun kalbi, bu rahibe meyletti. Bir gün o çocuk yolu üzerinde insanlara geçit vermeyen bir yılan gördü. Eline bir taş aldı ve "Ey Allah'ım, eğer o rahip sana o büyücüden daha sevimli ise, bu taşı atarak o yılanı öldürme hususunda bana kuvvet ver" dedi; taşı attı, derken yılanı öldürdü. İşte bu, çocuğun o büyücüden yüz çevirmesine, rahibin yanına gidip gelmesine sebep oldu. Derken, anadan doğma körleri, alaca hastalığını iyileştirecek ve çeşitli hastalıkları tedavi edecek seviyeye çıktı. Derken bir gün, melikin yanına gidip gelen maiyyetinden birisi kör olur. Bunun üzerine bu genç, onu iyileştirir; kral, kör olan o adamın iyileştiğini görünce, "Seni kim tedavi etti?" diye sorar. Bu şahıs da, "Rabbim" cevabını verince, kral kızar, buna işkence etmeye başlar.

Derken o adam, o çocuğu işaret eder. Bunun üzerine de kral, çocuğa da işkence etmeye başlayınca, çocuk da o rahibi gösterir. Bunun üzerine o rahip, kralın huzuruna çıkarılır. Kral, rahibe, dininden vaz geçmesini söyler. Ama rahip, kralın sözünü kabul etmez. Bunun üzerine de kral, onu, testere ile doğratır. Daha sonra da, kralın tebaası, o çocuğu, tepesinden aşağı atmak için, bir dağın başına çıkarırlar. Çocuk, Allah'a dua eder, yalvarır, böylece de o topluluk helak olur, çocuksa kurtulur. Bunun üzerine kralın tebaası, onu alıp bir gemiye götürürler. Ve, onu boğmaları için de, gemiyi denizin

ortasına sürerler. Bunun üzerine çocuk yine Allah'a yalvarıp yakarır; gemi de, onları alabora eder; gemidekiler boğulurken, çocuk kurtulur.

En sonunda, bu çocuk o krala, "Sen beni öldüremezsin. Ta ki, insanları bir meydanda toplayıp, beni çarmıha gerip; benim ok sadağımdan bir ok alıp ve "Bu çocuğun Rabbi olan Allah'ın adıyla" deyip, sonra da o oku bana atmadıkça (beni öldüremezsin)" der. Bunun üzerine kral da, çocuğun dediklerini uygular. Ona ok atar, derken, ok, onun şakağına saplanır, bunun üzerine çocuk, elini şakağına koyar ve ölür.

Neticede oradaki halk, "Biz bu çocuğun Rabbine iman ettik" derler. Bunun üzerine krala, "korktuğun başına geldi" denilir. Bunun üzerine de kral, yol ağızlarına hendekler kazılmasını ve içlerinde ateşler yakılmasını emreder. Kim dininden dönmezse, o onu oraya atar. Derken, yanında çocuğu olan bir kadıncağız gelir. Bu kuyulara atılmaktan irkilir de geri durur. Bunun üzerine o çocuk, "Ey anneciğim, sabret, zira sen hak üzeresin" der; kadın da, buna sabreder (ateşe atılmaya razı olur).

2) **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: O dönemdeki insanlar, mecusilerin hükmü hususunda ihtilaf edince, **Hz. Ali** (r.a) şöyle der: "Onlar, ehl-i kitabtadırlar. Kendi kitablarına bağlı idiler. İçki onlara helal kılınmıştır. Derken, krallarından birisi içki içip sarhoş oldu. Bu arada da, kız kardeşiyle cinsî münasebette bulundu. Kendine gelince, pişman oldu ve bir çıkış yolu aradı. Bunun üzerine kız kardeşi ona, bu işin çıkış yolunun, insanlara bir konuşma yaparak önce Allah Teâlâ'nın, kız kardeşlerin nikahını helal kıldığını söyleyip, bir müddet sonra da, onlara yine bir hutbe irad ederek, Cenâb-ı Hakk'ın bu nikahı haram kıldığını söylemesini telkin etti. Bunun üzerine kral da, böyle bir nutuk irad etti, ama halk bunu kabul etmedi. Bunun üzerine kız kardeş krala, "onları, kamçıla" dedi, fakat onlar bunu yine kabul etmediler. Derken kız kardeşi, "onları kılıçtan geçir" dedi, ama halk, yine kabul etmedi. Bunun üzerine kız kardeş, o krala, hendekler kızdırmasını, içinde ateşler yaktırmasını ve Cenâb-ı Hakk'ın, قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ beyanıyla kastettiği kimselerin oraya atılmasını söyledi.

3) **Necrân**'a, **Hz. İsa** (a.s)'nın dinini benimsemiş olan bir adam gelir. Derken bu adam, onları bu dine davet eder. Bunlar da, onun bu davetine icabet ederler. Derken, bu topluluğa yahudi olan **Zû Nuvâs, Himyerîlerden** oluşan bir ordu ile mukabele eder. Ve bu kimseleri, ateşte yanma ile yahudi dinine girme arasında muhayyer bırakır, tercihte bulunmalarını ister. Bunun üzerine bunlar yahudiliğe girmemek için direnirler. Bunun üzerine o **Zû Nuvâs**, o kimselerden oniki bin kişiyi o hendeklerde yakar. Bunun, yetmişbin kişi olduğu da söylenmiştir. Zikredildiğine göre, hendeklerin uzunluğu kırk "zirâ" (arşın), eni ise, oniki arşın idi.

Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle yaptığı rivayet edilmiştir: "O, **Ashab-ı Uhdûddan** bahsedildiği zaman, ileri derecedeki belalardan Allah'a sığınır, istiâze yapardı."

Buna göre şayet, "Bu rivayetlerin birbiriyle çelişmesi, bunların yalan ve uydurma olduklarına delalet eder" denilirse, biz deriz ki, bu rivayetler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bunların, üç ayrı zamanda, üç ayrı cemaat hakkında meydana geldiği; birisinin

Yemen'de, birisinin Irak'da, diğerinin de Şam'da meydana geldiği ileri sürülmüştür. "el-Uhdûd" kelimesi, her ne kadar tekil ise de, ancak ne var ki, bu ifadeyle çoğul manası kastedilmiştir. Müfret kelimelerle çoğul manasının katedilmesi, Kur'ân'da pekçoktur.

Kaffâl de şöyle der: "Alimler, ashâb-ı uhdûd kıssası hakkında, pekçok değişik rivayetler zikretmişlerdir. Bunların hiçbiri doğru değildir; ancak ne var ki bu rivayetler, Ashâb-ı Uhdûd'un, kavimlerine yahut da kâfir ve kendilerine hükümran olan bir krala karşı çıkan bir mü'min bir cemaat oldukları hususunda ittifak etmektedirler. Buna göre bu kafir kral, bu mü'min kimseleri, bir takım hendeklere ve onlar için kazdırılmış olan kuyulara attırır." O, sözüne devamla şöyle der: "Öyle sanıyorum ki, bu hadise, Kureyş nezdinde, meşhur ve malum idi. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, dinleri uğrunda kendilerine isabet eden şeylere sabretmek, sıkıntılara katlanmak gerektiğine dikkatlerini çekmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, bu kıssayı hatırlattı. Çünkü, Kureyş müşrikleri, hadislerde de yaygın bir şekilde anlatıldığı gibi, meselâ **Ammâr Ibn Yasir, Bilal...** gibi zevata, şiddetli işkenceler yapıyorlardı.

İKİNCİ MESELE
Uhdud Kelimesi

"el-uhdûd", yerde, uzunlamasına açılan yarıklar manasına gelip, çoğulu **ehâdîd** olup, masdarı ise, "yarmak" demek olan hadd kelimesidir. Çünkü Arapça'da, حَدَّ فِي الْأَرْضِ حَدًّا "Yerde, kanal, hendek açtı" denildiği gibi, tıpkı, yarıklar gibi, kişinin bedeninde (hastalık ya da işkenceden dolayı) böyle yarıklar açıldığında, لَحْمُهُ تَحَدَّدَ denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ashab-ı Uhdûd (Mazlumlar)

"Ashâb-ı Uhdûd" ifadesi ile, öldürenler kastedildiği, öldürülenler de kastedilmiş olabilir. Meşhur olan rivayete göre, öldürülenler mü'min olan kimselerdir. Yine, bu öldürülenlerin zorbalar, zalimler olduğu da rivayet edilmiştir. Çünkü bu zorba krallar, mü'minleri o ateşin içine atınca, o ateş, kafirlerin üzerine dönmüş, onları yakmış, derken Allah Teâlâ, mü'minleri o ateşten sapasağlam kurtarmıştır.

Bu görüşü, **Rebî Ibn Enes** ile **Vahidî** benimsemişler, Cenâb-ı Hakk'ın فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ (Burûc, 10) ayetini de, "Bunlar için ahirette "cehennem" azabı, dünyada da, çok yakıcı olan **Harîk** azabı vardır" diye yorumlamışlardır. Bu mukaddimeyi iyice anladığına göre, şimdi biz şöyle diyebiliriz:

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ "... *hendeklerinin sahipleri gebertilmiştir*" ifadesinin tefsiri hususunda üç izah yapmışlardır. Bu böyledir, zira biz, ayetin bu ifadesini, ya katiller yahut da maktuller manasına alabiliriz. Birinci manaya alınması halinde, bu hususta şu iki yorum yapılabilir:

a) Bu ifade, onlar hakkında bir beddua olup, "Ashâb-ı Uhdûd'a lanet olsun" manasına olmuş olur ki, bu ifadenin bir benzeri de, قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ *"Kahrolası insan, ne kadar da nankör..."* (Abese, 17) ve *"Yalancılar ve tahminciler kahrolsun!"* (Zâriyât, 10)ayetleridir.

b) Ayetten biraz önce de bahsettiğimiz gibi, "O zorba krallar, mü'minleri ateşle öldürmek isteyince, ateş onlara dönmüş ve onları öldürmüştür" şeklinde bir mana kastedilmiştir. Ama biz, ayetinin bu ifadesini maktullere atfedersek, o zaman mana, "O mü'minler, ateşte yakılmak suretiyle öldürüldüler" şeklinde olur. Bu durumda da, ayetin bu ifadesi, bir beddua değil, bir haber cümlesi olmuş olur.

Bu ifade, şedde ile قُتِّلَ şeklinde olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetteki, اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ *"tutuşturucu o ateş"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ateş, orada yanan şey o düz veya başka bir şey olduğunda büyük olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, اَلْوَقُودُ *"Yakıtı, insanlar ve taşlardır"* (Bakara, 24) ifadesinde de anlaşıldığı üzere, o yakıtın adıdır. ذَاتُ الْوَقُودِ ifadesinden, o hendeklerde bulunan odunların çok olduğu anlaşılmaktadır.

İKİNCİ MESELE **Ebû Ali**, ذَاتِ الْوَقُودِ ifadesinin, terkib bakımından **"bedel-i iştimâl"** olduğunu ve bunun, senin tıpkı, سُلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ **"Zeyd** soyuldu, yani elbisesi.." demek gibi olduğunu; zira, اَلْاُخْدُودِ ifadesinin ateşi kapsadığını söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu kelime, damme ile اَلْوُقُودُ **(el-vukûdu)** şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, اِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ *"O zaman onlar, onun etrafında oturucu idiler..."* ifadesine gelince, bu cümle ile ilgili şöyle iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Bu ifadenin başındaki اِذْ edatının amili, قُتِلَ kelimesi olup, buna göre mana, "Onlar, o ateşin yanıbaşında oturup, mü'minlere azab ettikleri o vakitte, lânete duçar oldular" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE Bu ayette şöyle bir müşkilât söz konusudur. Ayetteki هُمْ ifadesi, **"Ashâb-ı Uhdûd"**a raci olan bir zamirdir. Çünkü, bu ifade, zamire en yakın olan kelimedir; عَلَيْهَا ifâdesindeki zamir ise, "ateş"e racidir. Binâenaleyh, ayetin bu ifadesi, **Ashab-ı uhdûdun**, ateşin üzerinde (عَلَى , üzerinde olmayı ifade eder) bulunmuş ve oturmuş oldukları iktiza eder. Halbuki, durumun böyle olmadığı malumdur (ne dersin)? Buna şu birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Buradaki هُمْ zamiri, **"Ashab-ı Uhdûd"**a racidir. Ancak ne var ki, burada, **Ashab-ı Uhdûd**'dan kastedilen katiller değil, maktûllerdir. Bu durumda mana, "Mü'minler, ateşin üzerinde oturmuşlar, yanıyorlar ve ateşe atılmışlar..." şeklinde olmuş olur.

b) عَلَيْهَا 'daki هَا zamiri, "ateşin kenarı ve kendisine oturulması mümkün olan yerler ifadesine raci olabilir. Çünkü عَلَى lafzı, bunu hissettirmektedir. Zira sen, oraya yakın bir mekanın üzerine çıktığını kastederek, مَرَرْتُ عَلَيْهَا "oraya uğradım,

kenarına kadar vardım" diyebilirsin. O halde bu demektir ki, o katiller, o kuyuların kenarlarında oturuyor, mü'minleri ateşe atıyorlardı. Derken, dininden dönen kimseleri serbest bırakıyor, dininde sebat gösteren kimseleri ise ateşe atıyorlardı.

c) Farzedelim ki biz, هُمْ zamiri, katiller manası kastedilen "**Ashâb-ı Uhdûd**"a râci, عَلَيْهَا deki zamir de, ateşe raci olsun. Peki, "o katiller ateşin içinde idiler" niçin denilemesin ki?! Çünkü biz, az önce şöyle bir açıklamada bulunmuştuk: O katiller mü'minleri o ateşe atmak isteyince, o ateş, onlara doğru yükselmiş, böylece de bu katiller, başkalarını helak etmek için hazırladıkları bu şey ile, bizzat kendileri helak olmuşlardır. Bu durumda da ayet, onların bu halde iken melun olduklarına delalet etmiş olur. Mana da, "Onlar, hem dünyada, hem de ahirette, zarara ve ziyana uğramışlardır" şeklinde olur.

d) Buradaki عِنْدِي، عَلَى "nezdinde, yanında" manasında olup, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَلَهُمْ عَلَى ذَنْبٍ (Şuarâ, 14) ifadesindeki عَلَيَّ 'nin عِنْدِي manasına geldiğinin söylenilmesi gibi olmuş olur.

Mü'minlere Göz Göre Göre İşkence

Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ *"onlar iman edenlere yapacakları (işkenceler) hususunda şahitlik edeceklerdi..."* beyanındaki شُهُودٌ kelimesi ile, orada bulunma, mevcut olma manası kastedilebileceği gibi, yaptıkları şehadet ile davaların tesbit edildiği şahitler manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir.

Birinci duruma göre mana, "O katil zorbalar, bu işlem yapılırken, oradaydılar ve onlar bunu, bilfiil müşahede ediyorlardı.." şeklinde olur ki, bunun böyle olduğunu belirtmenin gayesi de şu üç şey olabilir:

a) Onları, katı kalblilik ve kalplerin kararması ile nitelemek. Çünkü onlar, o ateşle yapılan azab ve işkence esnasında oradaydılar ve bunu, bilfiil müşahede ediyorlardı.

b) Bu katil zorbaları, küfür ve batıl inançlarını yerleştirme ve savunma hususunda ciddiyet ve kararlılıkla nitelemek... Çünkü onlar, bu nefret ettirici yerlerde ve ürkütücü fiillerin yapıldığı mekanlarda hazır olmuşlardır.

c) Yahut da, o öldürülen mü'minleri; dinleri hususunda gösterdikleri ciddiyet ve hak davaları konusunda kararlılık ve sebat göstermekle nitelemek... Çünkü, o zorba kafirler, orada, o kuyuların başında, bu mü'minlerin, kendilerine bakmaları halinde onların orada bulunuşundan dolayı kuşkuya kapılacakları, ona muhalefetten geri duracaklarını umdukları için, bu beklenti içinde orada bulunuyorlardı. Ama o mü'minler ise, onların orada bulunuşlarına hiç aldırış etmemişler hak olan dinlerinde ısrar ve kararlılığa devam etmişlerdir.

İmdi, şayet, "Eğer, ayetteki شُهُودٌ kelimesinden kastedilen mana bu ise, ayetteki ifadenin وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ... شُهُودٌ şeklinde değil de, شُهُودٌ... لِمَا يَفْعَلُونَ ... şeklinde olması gerekirdi" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadedeki عَلَى "Onlar bu mü'minlere bu denli çirkin işlerde bulunmalarına, yani onları o ateşle yakmalarına rağmen, bu çirkin fiillerini görüp müşahede etmek için orada bulunuyorlardı.

İkinci duruma, yani, ayetteki bu ifadeyle, kendisi sebebiyle, davanın sabit olduğu şehadette bulunma manasının kastedilmesine göre, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Onlar, görevlilerden hiçbirinin kendilerine emredilen ve kendilerine bırakılan o azab etme hususunda hiç kusurda bulunmadıklarını tesbit için, o kralın yanında birbirlerine şehadet edecek şahitler bulunduruyorlardı.

2) Bunlar, o zorbaların o mü'minlere yaptıkları şeylere dair hazır olan birer şahittirler. Bunlar, bu şehadetlerini, kıyamet gününde yapacaklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"O gün, kişilerin aleyhine dilleri, elleri ve ayakları, ne yaptıklarına dair şehadette bulunacak"* (Nûr, 24) buyurmuştur.

3) O kafirler, mü'minlere yapılan o ateşle yakma muamelesini görüyorlardı. Öyle ki, bu işlem, mü'minlere başkaları tarafından yapılmış olsaydı, onlar bu konuda pekâlâ şahit olabilirlerdi. Ama buna rağmen, onları bu konuda ne bir acıma tutmuş, ne de kalblerinde bir meyil ve şefkat, merhamet meydana gelmiştir.

★ ★
★

Sırf İmanları Sebebiyle İşkence

وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۝ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ۝

"Onlar, o mü'minleri sırf mutlak galib, her hamde layık Allah'a iman etmeleri sebebiyle işkence etmişlerdi. (O Allah ki), göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Allah her şeye hakkıyla şahiddir"

(Burûc, 9).

Bu ifadenin manası, "Onlar onları ancak ... den dolayı ayıplayıp, imana gelmeyi inkar ettiler" şeklinde olur. Bu tıpkı şairin şu ifadesi gibi olur:

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ / بِهِنَّ فُلُولٌ عَنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ

"Onlarda, düşman bölükleriyle çarpışmaktan dolayı kılıçlarında meydana gelmiş olan kırık ve çatlaklıklardan başka, (ki bu şayet bir kusur ise) bir ayıp yoktur!!"
Bunun bir benzeri de, *"Sizler bizden, ancak Allah'a iman etmiş olmanızı ... yadırgıyorsunuz"* (Mâide, 59) ayetidir. Cenâb-ı Hak, أَلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا buyurmuştur. Çünkü azab etme işi, ilerde yapılan imana göre meydana gelecektir. Şimdi eğer, ilerde küfredeceklerine göre, geçmiştekine mukabil azab olunmazlar. Buna göre adeta, "imanlarına devam etmeleri sebebiyle..." denilmek istenmiştir. **Ebû Hayve, kâf'ın** kesresiyle نَقِمُوا **"nakimû"** şeklinde okumuştur, ama fasîh olanı, fethalı olanıdır.

el-Azîzu'l-Hamîd

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisi sebebiyle, "ilâh"ın, tasdik olunmaya ve ibadet edilmeye müstehak olduğu vasıfları dile getirmiştir. Bu vasıfların birincisi, O'nun, **el-Azîz** oluşudur. Azîz, asla mağlub olunamayan, kâdir, muktedir; savuşturulamayan kâhir (hakim) olmasıdır. Netice olarak bu isim-i şerif, Cenâb-ı Hakk'ın tam bir kudrete sahip olduğuna bir işarettir.

İkincisi, O'nun **el-Hamîd** olması. **el-Hamîd** de, mü'min kullarının lisanında, hamde ve övgüye layık ve müstehak olan zat, anlamındadır. Bazı nesneler, her ne kadar Allah'ı, lisanı ile övüp hamdedemese dahi, bizzat bu nesnelerin kendisi, gerçekte hamde layık olan zatın O olduğuna şehadet ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Her şey lisân-ı hal ile O'nu hamde koyulmuştur..."* (İsrâ, 44) buyurmuştur. Ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilmine bir işarettir. Zira, nesnelerin neticelerini bilmeyen kimsenin, övgüye ve hamde layık, değer fiillerde bulunması mümkün değildir. O halde, işte bu açıdan **el-Hamîd**, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin tam ve mükemmel olduğuna delalet eder.

Üçüncüsü, göklerin ve yerin mülkiyeti kendisine ait olan zat olması. Bu böyledir, zira onların maliki O'dur ve bunların ayakta durması, O'nun sayesindedir. Dilemesi halinde, bunları yok edebilir. Bu da, O'nun mülk ve hükümranlığının tam ve mükemmel oluşuna bir işarettir. Bu sıfatı, ilk ikisinden sonra getirmiştir. Çünkü, tam bir mülk ve hükümranlık, ancak, kudret ve ilim bakımından tam bir mükemmellik söz konusu olduğunda düşünülebilir. Böylece, bu sıfatları taşıyan kimsenin, Kendisine iman edilmeye müstehak ve layık olduğu sabit olmuş olur. O'ndan başkaları ise, buna, kesinlikle müstehak değillerdir. Daha nasıl olur da, bu cahil kafirler, böylesi imanın günah olduğuna hükmedebilirler.

Bil ki, Allah Teâlâ, Kendisinin Azîz olduğunu bildirmek suretiyle, dileyip istemesi halinde, o zorba kralların bu mü'minlere azab edişlerine mani olabileceğine, ateşlerini söndürüp, onları oracıkta hemencecik öldüreceğine; Hamîd oluşu ile de, Cenâb-ı Hakk'ın katında nazar-ı dikkate alınan şeyin, işlerin (kendileri değil) neticeleri olduğuna işaret etmek istemiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki O, mühlet verse bile, asla, ihmal etmeyecektir. Çünkü, O, o mü'minlere, hak ettikleri mükafaatı, o kafirlere de, hak ettikleri cezayı verecek olan zattır. Ancak ne var ki, O, bu hususta acele etmez. Zira O, hep, ya meşietine, yahut da lutfu gereği kullarının menfaatine göre hareket eder. İşte bu sebeple, وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *"Allah her şeye hakkıyla şahiddir"* buyurmuştur ki, bu, Kendisine taatta bulunanlar için, büyük bir vaad; günahkarlar için ileri derecede bir tehdittir.

★ ★
★

Mü'minlere İşkence Edenlerin Cezası

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ۝

"Erkek mü'minlerle kadın mü'minleri belaya uğratanlar, sonra da tevbe etmeyenler (yok mu)? Onlar için cehennem azabı vardır, onlar için bir de yangın azabı"

(Burûc, 10).

Bil kl Cenâb-ı Hak, **ashâb-ı uhdûd** kıssasından bahsedince, bunun peşinden bu kıssaya dayalı olarak, mükafaat ve cezа ehlinin hükümlerini de getirerek, إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ... *"Erkek mü'minlerle ... belaya uğratanlar (yok mu)"* buyurmuştur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bundan, sadece **"ashâb-ı uhdûd"**un kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, yine bundan, bunu yapan herkesin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu daha evladır; çünkü lafız umûmî olup, hüküm de umûmîdir. Yapılacak bir tahsis ise, delilsiz olarak zahiri terketmek olur.

İKİNCİ MESELE

Fitne'nin Manası

"el-fitne" kelimesinin asıl anlamı, "sınamak" ve "denemek"tir. Bu böyledir, çünkü o kafirler, o mü'minleri sınamışlar ve onları ateşe tutarak yakmışlardır. Kimi müfessir de, "fitne"nin, o ateşle yakmak olduğunu söylemiştir. **İbn Abbas** ve **Mukâtil** ise, *"Erkek mü'minlerle ... belâya uğratanlar"* yani, "Onları ateşte yakanlar..." demişlerdir. **Zeccâc** da şöyle demiştir: "Arapça'da, "onu yaktım" anlamında, فَتَنْتُ الشَّيْءَ denilir. **Fiten** ise, sanki yanmışcasına siyah olan taşlar anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"(O gün) kendilerinin ateş üzerinde azaba uğratılacakları gündür"* (Zâriyât, 13) ayeti de bu anlamdadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra da tevbe etmediler..."* ifadesi, onların, şayet tevbe etselerdi bu tehdid ve vaîdin kapsamından çıkacak olduklarına delalet etmektedir. Bu da, Allah Teâlâ'nın tevbeleri kabul etmesinin kesin olduğuna; yine, **İbn Abbas**'tan rivayet edilenin aksine, 'amdan katil olanın tevbesinin makbul olacağına delalet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ *"Onlar için cehennem azabı vardır, onlar için bir de yangın azabı..."* ifadesi hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Her iki azab da, ahirette meydana gelecektir. Ancak ne var ki, küfürleri sebebiyle olan azab, cehennem azabıdır; yangın azabı ise, mü'minleri yakmış olmaları sebebiyle, küfürden ötürü olan azaba ilave edilen bir azabtır. Birinci azabın "serinlik ve soğukluk azabı"; ikinci azabın da, yangın azabı olması; yine, birincisinin yangın azabı, yangın azabına ilave edilenin de yine yangın ve yakmak olması da muhtemeldir. Ancak ne var ki, ilk azab sanki, ikinciye nisbetle, "yangın" olarak isimlendirilmemiştir. Çünkü ikinci azabta, yakmanın iki nevi birden bir arada bulunmuş, böylece de, cidden tam ve mükemmel bir hale gelmiştir. O zaman, birincisi zayıf olmuş olduğundan, "yangın" diye isimlendirilmemiştir.

İkinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ ifâdesi, ahiret azabına;

وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ifadesi de, daha önce zikrettiğimiz üzere, hendeklerin ateşinin, o kafirlerin üzerine yürüyüp de onları yakması şeklindeki yangın ve yakmak azabına bir işarettirler.

★ ★
★

Mü'minlerin Mükafaatı

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

"İman edip de güzel güzel amel edenlere gelince, altlarından ırmaklar akan cennetler de onlarındır. Büyük kurtuluş da, budur"

(Burûc, 11).

Bil ki, Cenâb-ı Hak günahkarlarla ilgili tehdit ve vaîdi zikredince, bunun peşinden mü'minlerin va'dini zikretmiştir ki, bu gayet açıktır. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ الْفَوْزُ *".. Kurtuluş da budur"* buyurmuş, ama, çok ince bir nükteden dolayı تِلْكَ buyurmamıştır. Bu nükte de şudur: ذٰلِكَ kelimesi Cenâb-ı Hakk'ın bu cennetlerin meydana gelmiş olduğunu haber verdiğine işaret etmektedir. تِلْكَ ise, cennetlere işaret etmektedir. Allah Teâlâ'nın bundan haber vermesi ise, O'nun razı olduğuna; fevz-i kebîr (büyük kurtuluş), (büyük mailiyet)in de cennetin hasıl olması değil de, "Allah'ın rızası" olduğuna delalet eder.

İKİNCİ MESELE

Azimet ve Ruhsat

Ashâb-ı uhdûd kıssası ve bilhassa bu ayet-i kerime, büyük bir azab ile tehdit edilerek küfre zorlanan kimse hakkında en uygun olanın, bu korkuya direnmesi olduğuna; küfür kelimesini izhar etmeninse, bu hususta bir ruhsat ve cevaz gibi olacağına... delalet etmektedir.

Hasan el-Basrî'nin rivayet ettiğine göre, **Müseylime**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabından iki adamı yakalar ve onlardan birisine, "Benim, Allah'ın Resulü olduğuma şehadet ediyor musun?" der. O da, "Evet" deyince, onu salıverir. Ötekine de aynı şeyi sorar; o, "Hayır, bilakis sen, yalancı ve kezzabın teksin" diye cevap verince, onu öldürür. (Haberi duyduğunda) Hz. Peygamber, *"Salıverilene gelince, o ruhsata tutundu; binâenaleyh, o muâheze edilmez. Öldürülene gelince, o da, faziletli olana sarıldı... Ona ne mutlu; müjdeler olsun!"* buyurur.

★ ★
★

Rabbin Çarpmasındaki Dehşet

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ﴿١٥﴾ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾

"Hakikat, Rabbinin kıskıvrak tutup yakalayışı pek çetindir. Çünkü O, ilkin var edenin de, ölümden sonra diriltecek olanın da kendisidir. O, çok affeden, çok sevendir. Arşın sahibidir. Pek yücedir. Ne dilerse hakkıyla yapandır"

(Burûc, 12-16).

Bil ki, Allah Teâlâ, önce, erkek mü'minlerle kadın mü'minleri belaya uğratan kimselerle ilgili vaidi, ikinci sırada da, iman edip salih amel işleyenlerin va'd ve mükafaatını zikredince, bu vaîd ve va'din peşinden de, tekid ve takviye ifade eden ayeti getirmiş ve *"Hakikat, Rabbimin kıskıvrak tutup yakalayışı pek çetindir"* buyurmuştur. **el-Betş** (اَلْبَطْشُ) , kıskıvrak, şiddetle yakalamak, anlamına gelir. Bu kelime bir de "şiddet" ile nitelenince, manası daha da artmış ve fazlalaşmış olur.

Bunun bir benzeri de, *"O'nun yakalaması acı vericidir, şiddetlidir"* (Hûd, 102) ayetidir. Bütün bunlardan sonra, böylesi kadir olan Allah'ın mühlet vermesi, ihmal etmek için olmaz. Bu ancak, ya hükm-i meşîet, ya da hükm-i maslahata ve bu işin kıyamet gününe ertelenmesine göre, Hakîm olması sebebiyle olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ *"Çünkü O, ilkin var edenin de, ölümden sonra diriltecek olanın da ta kendisidir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, mahlûkatını yaratır, sonra onları yok eder; daha sonra kıyamet gününde de, karşılıklarını vermek için, yeniden diriltir.. Bu mühlet tanıma bundan dolayıdır; yoksa, ihmal edilmiş olmaları sebebiyle değil" demektir. **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Cehennem ehlini ateş yer, (yakar). Öyle ki onlar kömür haline gelirler. Sonra onları yeniden yaratır. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ifadesinden kastedilen de budur.

Gafur Vasfı

Sonra, Cenâb-ı Hak, va'dini te'kid etmek üzere وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ *"O, çok affeden, çok sevendir"* buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, celâl ve azametinin beş vasfını zikretmiştir:

1) O'nun çok bağışlayıcı olması **(el-Gafûr). Mu'tezile**, "Allah, tevbe eden için gafurdur" derken, bizim (ehl-i sünnet) ulemamız da, "Allah, ister tevbe etsin, isterse etmesin, herkes için, mutlak anlamda gafurdur. Çünkü O, *"Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki (günahları) ise, dilediği kimseler hakkında affeder"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Bir de, tevbe edenin bağışlanması vacibtir. Vacib olanı yapmak ise, medholunmayı gerektirmez. Ayetse, medhi meyanında zikredilmiştir" demişlerdir.

Vedûd Vasfı

2) Onun çok sevmesi **(el-Vedûd)**. Bu hususta da birkaç görüş bulunmaktadır:

a) **el-Vedûd, el-Muhib** (seven, muhabbet duyan) anlamındadır. Ekseri müfessirin görüşü budur. Bu, aklî delillere de mutabıktır. Çünkü hayır, bizatihi gerekir, şer ise ârızî olarak.. O halde, şerrin hayırdan daha az olması gerekir. Buna göre, galib ve baskın olan da mutlaka hayırdır. O halde o, bizzat mahbub, sevilmiştir.

b) **Kelbî** şöyle demiştir: **"el-Vedûd"**, bağışlamak ve mükafaatlandırmak suretiyle dostlarına karşı çok sevgi besleyen.. anlamındadır. Ama, esas olan görüş birincisidir."

c) **Ezherî** ise şöyle der: "Bazı dil alimleri, **Vedûd** kelimesinin, tıpkı رَكُوبٌ (binilmiş) حَكُوبٌ **(hakûb)** (sağılmış) kelimelerinde olduğu gibi, isim-i mef'ûl anlamında olabileceğini de söylemişlerdir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hakk'ın salih kulları, Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri açısından mükemmel bir varlık olduğunu bildikleri için, O'nu sever, O'na muhabbet duyarlar" şeklinde olur." O, sözüne devamla şöyle der: "Bu iki sıfatın ikisi de medh sıfatıdır. Zira, zikri yüce olan Allah, itaatkâr olan kullarını sevdiğinde, bu, O'nun bir lütfu olmuş olur. Ama, ârif olan kulları O'nu sevdiğinde ise, bu sevmek işi, onlar nezdinde, Cenâb-ı Hakk'ın kereminin ve ihsanının anlaşılmış ve bilinmiş olmasından dolayı olmuş olur.

d) **Kaffâl** şöyle demektedir: "**Vedûd**'un "Halîm-sabırlı" manasına gelebileceği de ileri sürülmüş olup, bu kelime bu manasıyla, Arapların دَابَّةٌ وَدُودٌ deyimlerine varıp dayanır ki, bu da "Ne tarafa yöneltirsen, o tarafa yönelen, itaatkar hayvan..." demektir. Nitekim **Kutrub**,

وَأَعْدَدْتُ لِلْحَرْبِ خَيْضَانَةً / ذَلُولَ الْقِيَادِ وَقَّاحاً وَدُوداً

"Harb için ben, yönetimi gayet kolay, atılgan ve son derece uysal olan hafif ve hızlı binek hayvanları hazırladım..." beytini nakletmiştir.

Zu'l-Arş Vasfı

3) Cenâb-ı Hakk'ın, Arş'ın sahibi olması.. **(Zû'l-Arş)**.. **Kaffâl**, bu ifadenin manasının, "Mülk ve hükümranlık sahibi" anlamına geldiğini, nitekim Arapça'da da, bilfiil, divanı ve tahtı üzerinde bulunmasa dahi, فُلَانٌ عَلَى سَرِيرِ مُلْكِهِ "Falanca, mülkünün tahtı üzerindedir" ve yine, hükümranlığı kaybolup gittiğinde, helak olduğunda, ثَلَّ عَرْشُ فُلَانٍ "Falancanın tahtı gitti" denilebildiğini söylemiştir. Ki bu, doğruluğunda ittifak edilen bir manadır. Çünkü, "Arş" ile "taht" manası kastedilmiş olabilir. Ve, şanı yüce olan Allah'ın da, azametini ancak O'nunla, bir de O'nu görüp, O'na muttali olandan başka hiç kimsenin bilemeyeceği bir şekilde semada son derece büyük ve son derece yüce bir "taht - Arş" yaratmış olması mümkündür.

Mecîd Vasfı

4) **el-Mecîd** olması.. Bu ifade şu iki şekilde okunmuştur:

a) Merfû olarak اَلْمَجِيدُ şeklinde... Bu durumda bu kelime, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı olmuş olur ki, bu, kıraat imamlarıyla müfessirlerin ekserisinin tercih ettiği kıraat şeklidir. Çünkü **el-Mecd**, ululuk ve celâl sıfatlarındandır. Bu ise ancak, Cenâb-ı Hakk'a uygun düşer. Nahivde, sıfatla mevsuf arasına fasılanın ve itiraziyye cümlelerinin girmesi imkansız değildir.

b) Mecrûr olarak اَلْمَجِيدِ şeklinde... Bu da, **Hamza** ve **Kisâî**'nin kıraatidir. Bu durumda bu kelime **el-Arş** kelimesinin sıfatı olmuş olur. Kelimeyi bu şekilde okuyanlar şöyle demişlerdir: Kur'ân, Allah'dan başkasının da "mecîd - ulu" ile tavsif edilebileceğine delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak meselâ, *"Bilakis o, yüce bir Kur'ân'dır..."* (Burûc, 21-22) buyurmuştur. Ve biz de, Allah Teâlâ'nın, "Arş"ı "kerim" oluşla tavsif ettiğini görmekteyiz. Binâenaleyh, "Arş"ı, "mecîd" olma ile de tavsif

edebilir." Bunlar sözüne devamla şöyle demektedirler: "Hem, Allah'ın mecdi, ululuğu, zatının vâcibü'l-vücûd; kudret, hikmet ve ilminin mükemmel olması sebebiyle, O'nun ululuğunu, yüceliğini belirtmektir. Arşın ululuğu da, cihet bakımından en üstte olmasında, mikdarının azametinde, kütle ve terkibinin güzel olmasında yatmaktadır. Çünkü, "Arş, hem terkib, hem de şekil bakımından" maddelerin en güzelidir" denilmiştir.

Fa'âlün Limâ Yürîd Vasfı

5) O'nun bir dilediğini yapması (فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ) . Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE فَعَّالٌ, mahzuf mübtedanın haberidir.

İKİNCİ MESELE Nahivcilerden, وَهُوَ ifadesinin, bir mübteda ve iki haberden meydana geldiğini söyleyenler vardır, ama bu zayıftır. Çünkü, mübtedaya isnatda bulunmaktan maksat, ya bu iki haberin ikisinin birden isnadıdır, yahut da bunlardan herbirinin teker teker isnadıdır. Şimdi, eğer birincisi ise, haber iki değil, bir olur. Eğer ikincisi ise, kaziyye (hüküm), tek değil, tam aksine iki olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Alimlerimiz, fiillerin yaratılması meselesinde, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın, kişilerin iman etmelerini isteyip-dilediğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu ayetin muktezasına göre, imanın failinin O olması gerekir. İmanın faili O olduğuna göre, ikisi arasında herhangi bir farkın olduğunu söyleyenin bulunmaması gerekçesiyle, kişinin küfrünün faili ve yaratıcısının da Allah olması gerekir."

Kâdî şöyle der: Allah Teâlâ'nın, kulunun taatını dilemesi halinde, bu işin mutlaka olacağına dair bu ayetle istidlal etmek mümkün değildir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ifadesi, meydana geldiğinde, O'nun fiili olan şeyleri içine alır, ama meydana geldiğinde O'nun fiili olmayan şeyleri içine almaz." Kadî'nin ifadeleri bu olup, bunun zayıflığı ise, gayet açıktır.

DÖRDÜNCÜ MESELE Alimlerimiz bu ayete dayanarak, Cenâb-ı Hak üzerinde, mükelleflerden hiçbirinin, hiçbir hususta hak sahibi olduğuna istidlal etmemişlerdir. Ama, bu manayı bu ayetten çıkarmak zayıftır. Çünkü bu ayet, Allah Teâlâ'nın, dilediğini yaptığına delalet etmektedir. O halde, sen daha ne hakla, "Allah, bu ayetle, mükafaat vermemeyi kastetmiştir" diyebiliyorsun?..

BEŞİNCİ MESELE Kaffâl ayetteki bu vasfa şu manayı verir; "Allah, dilediğini, dilediği şekilde yapandır. O'na itiraz edilemez ve hiçbir güç O'nu mağlub edemez. Binâenaleyh O, Kendi dostlarını cennete sokar ve buna kimse mani olamaz. Düşmanlarını cehennemine sokar, düşmanlarına, Allah'a rağmen kimse yardım edemez. Asi kimselere, cezalandıracağı vakte kadar, dilediği kadar mühlet verir; işlediğinde de, kimisini hemen cezalandırır, dolayısıyla da kimisine dünyada, kimisine de ahirette azab eder. Bütün bu şeyleri ve bunun dışında kalanları dilediği gibi yapar.

★ ★

Fıravun ve Semûd Kuvvetleri

هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَاللَّهُ
مِن وَرَائِهِم مُّحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

"Sana o orduların, Fıravun'un ve Semûd'un haberi geldi mi? Hayır, o kafirler bir yalanlama içindedirler. Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatıcıdır. Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır. Levh-i Mahfuz'dadır"

(Burûc, 17-22).

Bil ki Allah Teâlâ, kafirlerin mü'minlere eziyet ettikleri hususunda, **Ashab-ı Uhdûd**'un halini ortaya koyunca, onlardan öncekilerin de böyle olduklarını beyan etmiştir. Yine bil ki ayetteki, **Fıravun** ve **Semûd, "cuhûd"** (ordular)dan bedeldir. Hak Teâlâ burada, **"Fıravun"** kelimesi ile, hem **Fıravun**'u, hem de kavmini kastetmiştir. Bu tıpkı, diğer ayetlerdeki, *"Fıravun ve mele-i"* (Yunus, 83) ifadesi gibidir. **Semûd** ise, Arap beldelerinde yaşamış bir kavim olup, bunların kıssası, Araplarca meşhur idi. Dolayısıyla Hak Teâlâ, bir örnek olmak üzere sonrakilerden **Fıravun**, öncekilerden de **Semûd**'u zikretmiştir ki maksadı, mü'minlerin her zaman kafirlerle olan hallerinin, hep bu şekilde olduğunu ortaya koymaktır. İşte bu husus, ayetteki, *"Hayır, hayır. O kafirler, bir yalanlama içindedirler"* ifadesinden anlaşılan hususdur.

Allah'ın "Muhît" Olması

Cenâb-ı Hak, bu konuda evvelkilerin uğradıkları halleri anlatmak suretiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli edince, bundan sonra yine onun kalbini bir başka açıdan daha teselli ederek, وَاللَّهُ مِن وَرَائِهِم مُّحِيطٌ *"Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatıcıdır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın bundan kastı, Kendisinin onlara her zaman, her yerde kadir olduğunu ve onların, O'nun elinin içinde olduklarını, arkalarından kuşatılmış, dolayısıyla yolları kesilmiş, kaçacak bir yer bulamayan bir şey gibi olduklarını belirtmektir. İşte bu sebeple adeta şöyle demek istemiştir: "Bunlar Benim avucumun içindedirler. Ben bunları yok etmeye ve seni yalanlamalarının cezasını hemen vermeye kadirim. Öyleyse seni yalanlamalarından ötürü sabırsızlık gösterme, onlardan intikam almak istediğimde elimden kurtulamazlar."

b) Ayette bahsedilen "kuşatma" ile, onların helâklerinin yakınlığı kastedilmiş olup, tıpkı, *"Size, henüz güç yetiremediğiniz daha diğer (ganimetler) de (vermiştir). Allah bütün onları hakikaten kuşatmıştır"* (Fetih, 21), *"Hani biz sana, "Rabbin insanları kuşatmıştır" demiştik"* (İsra, 60) ve *"Kendilerinin kuşatılmış olduğunu sanırlar..."* (Yunus, 22) ayetlerinde olduğu gibidir. Bütün bunlar,onların bir helâkla yüzyüze oluşlarını anlatan ifadelerdir. Hak Teâlâ sanki, "Bunlar, seni yalanlamak suretiyle, kendilerini bir helâkla karşı karşıya getiriyorlar" demek istemiştir.

c) Bu ifadeyle, "Allah onların bütün yaptıklarını biliyor. Dolayısıyla da yaptıklarına karşılık ceza verme zamanını bekliyor" manasında olmak üzere, "Allah onların yaptıkları şeyleri (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır" manası da kastedilmiş olabilir.

Kur'ân-ı Mecîd

Hak Teâlâ, daha sonra peygamberini (a.s) bir üçüncü hususla da teselli etmiştir ki bu da, بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ *"Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır"* ifadesidir. Bununla ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin, kendinden önceki ayetlerle ilgi ve münasebeti şudur: "Kur'ân, değişiklikten ve bozulmadan korunmuş bir Kur'ân'dır. Binâenaleyh eğer bunda bir topluluğun mutlu, bir topluluğun mutsuz olacağına ve bir kavmin, diğer bir kavimden eziyet göreceğine dair bir hüküm yer almışsa, bunun değişmesi veya yalan çıkması imkansızdır. Binâenaleyh bu hükme rıza göstermek lazım." Dolayısıyla bunun en büyük bir teselli olacağında hiç şüphe yoktur.

İKİNCİ MESELE İzafet ile, قُرْاٰنُ مَجِيدٌ şeklinde de kıraat vardır ve bu, قُرْاٰنُ رَبٍّ مَجِيدٍ "Mecîd olan Rabbin Kur'ân'ı" takdirindedir. **Yahya b. Ya'mer**, ayetteki "levh" kelimesini فِي لَوْحٍ şeklinde okumuştur. "**Lûh**" ise, hava demektir, yani, "Kendisine Levh-i Mahfuz'un bulunduğu yedinci göğün üstündeki **Lûh** (hava)da" demektir. Ayetteki "mahfuz" kelimesi, Kur'ân'ın sıfatı olarak, ref' ile مَحْفُوظٌ şeklinde de okunmuştur ki buna göre ayet, *"Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik, şüphesiz onu biz muhafaza edeceğiz"* (Hicr, 9) ayetinde yaptığımız tefsir manasında olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Levh-i Mahfuz

Hak Teâlâ burada, *"O, Levh-i Mahfuz'dadır"* buyurmuş, bir başka ayette ise, *"O meknûn (korunan) bir kitab, şerefli bir Kur'ân'dır"* (Vâkıa, 77-78) buyurmuştur. Binâenaleyh "**meknûn kitab**" ile "levh-i mahfuz"un aynı şey olması muhtemeldir. Hem sonra Kur'ân'ın "mahfuz" (korunmuş) oluşu ile, Hak Teâlâ'nın da, *"Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir"* (Vâkıa, 79) ayetinde buyurduğu gibi, kendisine tertemiz olanların dışındakilerin dokunmasından mahfuz (korunmuş) olduğu manası kastedilebileceği gibi, mukarreb meleklerin dışında, herhangibir mahlukatın kendisine muttali olmaktan korunmuş olduğu manası da kastedilmiş olabilir. Yine bu ifadeyle, onda hiçbir tağyîr ve tebdilin olamayacağı manası da kastedilmiş olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Kimi kelamcılar, "Levh"in, meleklerin görüp okuyabildiği birşey olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta, bazı rivayetler olduğuna göre, bunu kabul etmek vacibtir. Allah Teâlâ en iyi bilendir. Salât-u selâm, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun (amin)!

★ ★
★

TÂRIK SÛRESİ

•

Bu, on yedi âyet olup Mekkî'dir ve mebde (ilk yaratılış) ve me'âd (ahiret) bilgilerini öğrenmeye teşvik eden bir sûredir.

•

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ۝١ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ۝٢ النَّجْمُ الثَّاقِبُ ۝٣ إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ۝٤

"Andolsun o göğe ve târıka ki —"Târık"ın ne olduğunu sen nereden bileceksin ki? O, delen yıldızdır.— herkes üzerinde muhakkak bir gözeten vardır"

(Târık, 1-4).

Herkesin Üzerindeki Bekçi

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, gökten, güneşden ve aydan çokca bahsetmiştir. Zira bunların gerek şekilleri, gerek hareketleri, gerekse doğup-batışlarında gösterdikleri haller çok enteresandır.

"Târık", ister yıldız, ister başka birşey olsun, geceleyin gelip seni bulan herşeye denir. Binâenaleyh **târık**, "gündüz" manasına gelmez. Bunun delili, ehl-i imanın, dua ederken, "Gecenin târıklarından Allah'a sığınırız" demeleridir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kişinin evine, ailesine târık yani gece geç vakit gelmesini yasaklamıştır. Araplar, bu kelimeyi "düşünce ve hayal mahsulu olan şey" manasında kullanırlar. Çünkü hayal ve düşünce, daha çok geceleri olur.

Târık Nedir?

Hak Teâlâ, وَالطَّارِقِ buyurunca, bu, dinleyenin, kendisini mutlaka bilmek isteyeceği şeyler cümlesinden olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bunun peşisıra, وَمَآ أَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُ *"Târık'ın ne olduğunu sana hangi şey bildirdi?"* demiştir. **Süfyan b. Uyeyne**, "Kur'ân'da مَا أَدْرَاكَ şeklinde gelen her şeyi, Cenâb-ı Hak, peygamberine haber vermiş, ne olduğunu bildirmiş; ama مَا يُدْرِيكَ şeklinde gelenleri ise, haber vermemiş, cevabının ne olduğunu bildirmemiştir. Meselâ, وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (Şurâ, 17) ayetinde olduğu gibidir" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, اَلنَّجْمُ الثَّاقِبُ *"O, delen yıldızdır"* buyurmuştur ki bu, "O,

şanı yüce, kıymeti büyük bir yıldızdır" demektir. Bu sayesinde hem karaların, hem de denizlerin karanlıklarında yol bulunabilen ve kendisine bakılarak yağmurların yağma zamanının bilindiği bir yıldızdır. Bununla ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

Sakıb

BİRİNCİ MESELE

Sakıb

Cenâb-ı Hak şu sebeplerden ötürü bu yıldızı, "sâkıb" (delen) diye tavsif etmiştir:

1) Işığı ile karanlığı delip, karanlığa nüfuz ettiği için.

2) Havada tıpkı birşeyi delen birşey gibi, doğudan nüfuz edici olarak doğduğu için.

3) Sayesinde şeytanın görüldüğü ve vurulduğu, yani delindiği yakıldığı bir şey (şihâb) olduğu için, ona bu sıfat verilmiştir.

4) **Ferrâ** şöyle der: Bu ifade, "diğer yıldızların üzerine çıkan, hepsinin üstüne yükselen yıldız" manasınadır. Çünkü Araplar, gökyüzünün çok yücelerine çıkan bir kuşa, "Göğü delip gidiyor" manasında, قَدْ ثَقَبَ الطَّائِرُ derler.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, geceleyin gözüktüğü için yıldızı, "**târık**" diye tavsif etmiştir. Sen bunun, bu yüzden, "**târık**" ismini aldığını, yahut da cinleri çarptığı için bu ismi aldığını bilirsin.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, ayetteki "**en-necmü's-sâkıb**" ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri bununla, bir gurub yıldıza işaret edildiğini, dolayısıyla ayette, marife olarak "**et-târık**" denildiğini ve bunun tıpkı, إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ *"Şüphesiz insan, husran içindedir"* (Asr, 2) ayetindeki "**el-insan**" kelimesi gibi olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri ise, bu ifade ile, belli bir yıldızın kastedildiğini söylemişlerdir. Bu cümleden olarak meselâ **İbn Zeyd**, bunun "**Süreyyâ Yıldızı**" olduğunu söylerken; **Ferrâ**, ışığı, yedi kat göğü delip geçtiği için, "**Zuhâl Yıldızı**" olduğunu söylemiş; diğer bazıları da, *"O (şeytanı) delici bir şihâb izler"* (Hicr, 18) ayetinden ötürü, bunun, kendisiyle şeytanların gökten taşlanıp kovalandığı şihablar olduğunu söylemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Rivayet olunduğuna göre, **Ebû Tâlib**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir, Hz. Peygamber de ona, ekmek ve süt ikram eder. Tam o bunları yerken, gökten bir yıldız kayar, önce su, sonra da ateşle dopdolu olur. **Ebû Tâlib** bundan son derece korkar ve "Bu ne?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu kendisiyle şeytanların taşlandığı bir yıldız olup, Allah'ın ayetlerinden bir ayettir" der. **Ebû Tâlib** buna şaşınca, bu sûre nâzil olur.

لَمَّا Edatı Hakkında

Bil ki Allah Teâlâ adına yemin ettiği şeyleri zikrederken, yemin ettiği hususu da zikrederek, إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ *"Herkes üzerinde muhakkak bir gözeten vardır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, لَمَّا ifadesi iki şekilde okunmuştur:

a) **İbn Kesir, Ebû Amr, Nâfi ve Kisâî**, bunu, şeddesiz mîm ile لَمَا şeklinde;

b) **Âsım, Hamza ve Nehâî** ise, şeddeli mîm ile لَمَّا şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ali el-Fârisî** şöyle der: "Bunu şeddesiz okuyanlara göre, ayetin başındaki إِنْ edatı, şeddeli إِنَّ 'den hafifletilmiş إِنْ olur ve لَمَّا 'daki **lâm**, bu إِنْ edatını, in-i nâfiyeden seçebilmene yardımcı olan bir emâre olur. مَا 'da, tıpkı فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ (Al-i İmrân, 159) ve عَمَّا قَلِيلٍ (Mü'minûn, 40) ayetlerindeki مَا'lar gibi zâid olur. Bu durumda إِنْ , şeddeli olarak kasem ile kullanılabildiği gibi, şeddesiz olarak da kasemle kullanılmış olur. akat bu ifadeyi şeddeli olarak لَمَّا şeklinde okuyanlara göre, ayetin başındaki إِنْ edatı, tıpkı مَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ (Ahkâf, 26) ayetinde olduğu gibi in-i nâfiye olur. لَمَّا da إِلَّا manasına olmuş olur. لَمَّا şu iki yerde إِلَّا manasına kullanılır:

a) Burada,

b) Kasemle kullanıldığı yerde... Nitekim mesela, سَأَلْتُكَ بِاللَّهِ لَمَّا فَعَلْتَ dersin ki bu إِلَّا، لَمَّا manasınadır. **Ahfeş, Kisâî** ve **Ebû Ubeyde**'nin لَمَّا 'nın إِلَّا manasına kullanıldığı görülmemiştir" dediği rivayet edilmiştir. **İbn Avn** da, "**İbn Sîrîn**'in yanında bunu şeddeli olarak لَمَّا şeklinde okudum. O, bu okuyuşumu yadırgamayarak, "Sübhânellâh, Sübhânellâh" dedi. **el-Utbî** de مَا manasına olan إِنْ ile birlikte kullanılan لَمَّا 'nın, **Huzeyl** lehcesine göre olduğunu iddia etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayette, bu gözetenin kim olduğu beyan edilmediği gibi, insanı nelerden koruduğunun beyanı da yer almamıştır:

Hafız Kimdir?

Birinci husus ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Müfessirlerden bazılarına göre, bu gözeten ve koruyan, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Gerçekte de böyledir. Çünkü Allah'ın dışında kalan her varlık, "mümkin"dir. Mümkin olan her varlığın, varlığı yokluğuna ancak bir tercih eden sayesinde tercih edilmiştir. Bu da, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan bir varlığa varıp dayanır ki bu varlık, kendisinin muhafazası ve öyle bırakması sayesinde varlıkların kalabildikleri ve devam edebildikleri, Kayyûm Hak Teâlâ'dır. Hak Teâlâ, *"Allah gökleri ve yeri, zâil olmasınlar diye tutar"* (Fâtır, 41) ayetinde, genel olarak, gökler ve yer hakkında durumun böyle olduğunu, bu ayette de, özel olarak insan hakkında bunun böyle olduğunu beyan etmiştir.

Söz gerçekte, Hak Teâlâ'nın Kendisi dışında kalan herşey için yemin ettiğine varıp dayanır. Çünkü kendisi dışında varlıklar, mümkinü'l-vücud olup, muhdesdirler, muhtaçtırlar, mahlukturlar, terbiye edilip geliştirilmişlerdir. Ayetteki "nefs" kelimesini, mutlak "zat" manasına aldığımızda, ub sözkonusudur. Ama "nefs" kelimesini, teneffüs eden nefis, yani canlı manasına aldığımızda, Hak Teâlâ'nın bu "nefs"in "gözeteni" olması ile, onun hallerini bilen, ona tüm faydaları ulaştıran ve ondan tüm zararları bertaraf eden bir zat olmuş olur.

2) Ayetteki bu "hâfız" (gözeten-koruyan), meleklerdir. Nitekim Allah Teâlâ, *"O, sizin üzerinize muhafız melekler gönderir"* (En'âm, 61), *"Sağda ve solda bir oturan (bekci) vardır. O (insan) her ne söz söylese, mutlaka yanında bir gözeten muhafız vardır"* (Kâf, 17-18), *"Şüphesiz sizin üzerinizde, şerefli kâtibler olan hafız (koruyucu gözetici melekler) vardır"* (İnfitar, 10-11) ve *"O (insanın) önünden ve aralarından onu izleyen (melekler) vardır. Onlar onu, Allah'ın emriyle gözetirler"* (Ra'd, 11) buyurmuştur.

İkinci husus, yani, bu gözetip koruyanın o canı nelerden koruduğu hususuyla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) O hâfız (gözetip-koruyan), kişinin yaptığı işlerin açığını da gizlisini de, küçüğünü de büyüğünü de yazarlar. Böylece kıyamet gününde, kişinin önüne, yazılmış, çizilmiş bir kitab açıp korlar.

b) Her canlı (kişi) üzerinde, onun amellerini, rızıklarını ve ecelini koruyan-gözeten bir "hafız" (bekçi) vardır. Binâenaleyh insan ömrünü ve rızkını tamamladığı zaman, onu tutup Rabbine götürürler. Bu mananın neticesi, kâfirleri tehdid, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tesellidir. Bu tıpkı, *"Sen onlara karşı (azab istemekte) acele etme. Biz ancak onların (günlerini ve nefeslerini) sayıyoruz"* (Meryem, 84) yani sonra onlar bu kısa zamanda ahirete gelirler ve hakettikleri şeyi görürler" ayeti gibi olmuş olur.

c) Her kişi üzerinde, onu bozulmaktan, kırılmaktan, ölümden koruyan bir muhafız vardır. Binâenaleyh o cana, ancak Allah'ın takdir ettiği şeyler isabet eder.

d) **Ferrâ** da şöyle der: Her can üzerinde, onu kabre teslim edene kadar onu koruyan bir muhafız vardır. Bu, **Kelbî**'nin görüşüdür.

★ ★
★

Ayetler Arası Tenasüp

Bil ki Allah Teâlâ her canın bir gözeticisi, amellerini bir kaydedici muhafızı bulunduğuna yemin ettiğine göre, herkesin, işlerin en önemlisini yapıp, elde etmeye gayret göstermesi gerekir. Halbuki hem şer'î, hem de aklî deliller, işlerin en mühiminin, mebde' ile me'âd'ın bilinmesi olduğu hususunda mutabıktırlar. Alimler, mebde' bilgisinin, me'âd bilgisinden önce geldiği hususunda müttefiktirler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, mebde' (yaratılışın başlangıcına) delaleteden şeyle söze başlayarak şöyle buyurmuştur:

Nutfeden Yaratılan İnsan

فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ مِمَّ خُلِقَ ۝ خُلِقَ مِن مَّاءٍ دَافِقٍ ۝ يَخْرُجُ مِن بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ۝

"Şimdi insan, hangi şeyden yaratıldığına bir baksın. O, atılarak dökülen bir sudan yaratılmıştır. (O su), (erkeğin) sulb ile teraib arasından çıkar"

(Târık, 5-7).

Bu ayetlerle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Dafik Kelimesi

"Dafk", suyu dökmek demektir. Nitekim "Ben suyu döktüm, o da döküldü" manasında, دَفَقْتُ الْمَاءَ فَهُوَ مَدْفُوقٌ denilir. Dökülmüş manasında, **"mündefih"** denilir. Su "dökülmüş' olunca, âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın bunu niçin **"dâfik"** (döken) diye tavsif ettiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

a) **Zeccâc**, bunun دُوَانِدِفَاقٍ (Dökülme özelliğinde) takdirinde olduğunu ve Arapça دَرِعٌ **der'**, **zırh** (dir'), **feres** (at), **nebl** (atıcı), **leben** (süt), **temr** (hurma) kelimeleri yerine, isim-i failleri olan, **dâri'**, **fâris**, **nâbil**, **lâbin** ve **tâmir** kelimelerinin kullanılışı gibi olduğunu söylemiştir. **Zeccâc, Sibeveyh**'in de bu fikri benimsediğini nakleder.

4) Araplar, isim-i mef'ûlü bazan isim-i fail kalıbı ile ifade ederler. **Ferrâ** şöyle der: "Hicazlılar, **"ef'âle"** isim-i tafdîl veznini, bu manada kullanırlar. Mesela, isim-i mef'ûlu, sıfat olduğu zaman, isim-i fâil sigasına sokarlar. Bundan dolayı mesela, "gizlenmiş sır" manasında, سِرٌّ كَاتِمٌ **"sırrun kâtimun"**, "ortaya çıkıp dikilmiş düşünce" manasında هَمٌّ نَاصِبٌ **"hemmün nâsıbun"** ve uyunmuş gece manasında, لَيْلٌ نَائِمٌ **"leylün nâimun"** derler. Bu tıpkı فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (Kâria, 7) ayetinde, **"râdiye"** kelimesinin **"merdiyye"** (razı olunan) manasına olması gibidir.

e) **Halil**, kendisine nisbet edilen kitabında şunları yazar: "Su bir kerede döküldüğünde, دُفِقَ الْمَاءُ – دَفْقاً – دُفُوقاً testi bir kerede döküldüğünde, اِنْدَفَقَ الْكُوزُ denilir. Yine, testi ve benzerleri (kendiliğinden) döküldüğünde, bunda uğur var sayılarak, دَافِقٌ خَيْرٌ **"dâfıkun hayrun"** (hayırlı dökülüş) derler. **Kutrub**'un kitabında da, su döküldüğünde دُفِقَ الْمَاءُ – يُدْفَقُ denildiği yazılmıştır.

d) Suyun sahibi **"dâfik"** (döken) olunca, bu isim mecazi olarak dökülen su için de kullanılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki **"sulb"** kelimesi, iki fetha ile, اَلصَّلَبِ ve iki dammeyle الصُّلُبِ şeklinde de okunmuştur. Bu kelime şu dört değişik şekilde okunur: صَلَبٌ – صُلُبٌ – صُلْبٌ ve صَالِبٌ ...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kadının **"terâib"**i, gerdanlığının bulunduğu göğüs kemikleri demektir. Bu bölgenin her bir kemiğine de, **"terîbe"** denilir ki bu bütün dilcilerin görüşüdür. Nitekim **İmrlu'l-Kays** şöyle demiştir:

* تَرَائِبُهَا مَصْقُولَةٌ كَالسَّجَنْجَلِ *

"Göğüs kemikleri, tıpkı ayna gibi parlak..."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ayetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Çocuk, erkeğin sulbünden (arka kemiğinden) kadının da göğüs kemiklerinden çıkan sudan yaratılmıştır.

2) Çocuk, erkeğin sulbu (bel kemiği) ile, yine erkeğin göğüs kemiğinden yaratılmıştır.

İkinci görüşü savunanlar, iki delil ileri sürerler:

a) Erkeğin suyu (menisi), sadece sulbundan çıkar. Kadının suyu, sadece terâibden (göğüs kemiklerinden) çıkar. Bu durumda ise, (çocuğun meydana gelişinde), erkeğin sulbu ile, "**terâib**" (göğüs kemiği) arasından çıkan bir su, söz konusu olmaz. Bu ise, ayetin aksine olmuş olur.

b) Allah Teâlâ, insanın, fışkıran (atılan) bir sudan yaratıldığını beyan etmiştir. Böyle tavsif edilebilecek olan ise, erkeğin suyudur. Hak Teâlâ daha sonra, bu suyu *"çıkar"* diye tavsif ederek, bu "atılma"ya atfetmiştir, yani o atılan (fışkıran) suyun, sulb ile terâib arasından çıktığını belirtmiştir. Bu, o çocuğun sadece erkeğin suyundan yaratıldığını gösterir.

Birinci görüşü savunanlar, bunların birinci delillerine şu şekilde cevap verirler: Farklı-ayrı iki şey hakkında "Bu iki şey arasından pek çok hayır çıkar" denilebilir. Bir de, erkekle kadın birleştiklerinde, o ikisi adeta tek bir vücud haline gelirler. Binâenaleyh, bu lafzın burada kullanılması, güzel ve yerinde olmuştur. Onların ikinci delillerine de şu şekilde cevap verirler:

"Bu, bir bütünün parçasının, bütününün tümünü ifade için kullanılması türünden birşeydir. Binâenaleyh, çocuğu meydana getiren suyun (meninin) iki tarafından biri atılma (fışkırma özelliğine sahip olunca, bu özellik her iki taraf için kullanılmıştır." Birinci görüşte olan bu kimseler sözlerine şöyle devam ederler: Bunun böyle olduğunun delillerinden birisi de şudur: "Çocuk, her iki sudan yaratılmıştır. Çünkü, sadece erkeğin suyu azdır, bu hususta yeterli olmaz. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا غَلَبَ مَاءُ الرَّجُلِ يَكُونُ الْوَلَدُ ذَكَراً وَيَعُودُ شِبْهُهُ إِلَيْهِ وَإِلَى أَقَارِبِهِ وَإِذَا غَلَبَ مَاءُ الْمَرْأَةِ فَإِلَيْهَا وَإِلَى أَقَارِبِهَا يَعُودُ الشَّبَهُ *"Erkeğin (kocanın) suyu(menisi) fazla olduğunda, doğacak çocuk erkek olur ve babasına, babasının akrabalarına benzer. Ama kadının suyu fazla olduğunda, çocuk kadına ve kadının akrabalarına benzer"*[7] buyurmuştur. ki bu, birinci görüşün doğruluğunu gerektirir."

Ayeti Yanlış Yorumlamak Olmaz

Bil ki dinsizler bu ayet hakkında ileri geri konuşarak şöyle demektedirler: "Eğer Allah'ın يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ifadesinden, meninin bu bölgelerden ayrılıp çıktığı kastediliyor ise, durum hiç de böyle değildir. Zira meni, ancak dördüncü hazmın, yani sindirimin fazlalarından oluşur. Böylece de, her uzvun karakter ve özelliğini taşıyabilmesi ve bu meniden o uzuvlar gibi uzuvların meydana gelebilmesine müsait olabilmesi için, bedenin bütün parçalarından ve her tarafından kopup gelir. İşte bundan ötürü, aşırı cimâ yapanların, bütün uzuvlarına bir zayıflama hakim olur.

Yok eğer bu ifadeyle, meniyi oluşturan parçalarının büyük kısmının bu kemiklerden oluştuğu kastediliyor ise, bu görüş de zayıftır. Çünkü aksine meniyi oluşturan cüzlerin çoğu, beyinde oluşur. Delili ise, meninin şeklinin, beyine benzemesidir. Bir de cima işini çokca yapanların, önce gözlerinde zayıflama başlar.

---

7) **Müslim**, hayz, 33 (1/251).

Yok eğer, ayetteki bu ifadeyle, meninin karar (yerleşme, toplanma) yerinin buralar olduğu kastediliyor ise, bu da zayıftır. Çünkü meninin karargahı, meni kesecikleridir. Bunlar da, yumurtaların yapısında, içiçe girmiş girift damarlardır. Yok eğer bu ifadeyle, meninin çıkış yerinin buralar olduğu kastediliyor ise, bu da zayıftır. Çünkü müşahede bunun böyle olmadığını göstermektedir."

Bunlara şöyle cevap verilir: Meninin oluşmasında en büyük desteği sağlayan şeyin ve buna yardımcı uzuvların en büyüğünün beyin olduğunda şüphe yoktur. Fakat beynin de halifesi (vekili) vardır. Bu da, omurgaların içinde, beyne kadar uzanan sinirlerdir. Bunlar, arka kemiği (sulb) içinde yer alırlar. Bunun, bedenin başlangıcına doğru uzanan pek çok kolları vardır ki işte bunlar "**terîbe**" (**terâîb**)dir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, özellikle bu iki yeri zikretmiştir. Kaldı ki, sizin sözünüz, meninin nasıl oluştuğu hususundadır. Uzuvların, meniden nasıl oluştuğu meselesi ise, sırf bir vehimdir ve zayıf bir zandır. Halbuki, kabule uygun olan ise, Cenâb-ı Hakk'ın kelamıdır.

BİRİNCİ MESELE
Yaratılışın Halik'a Delaleti

Biz, bu kitabımızın pekçok yerinde, şu sebeplerden dolayı, insanın bir nutfeden meydana gelişinin, hür irade sahibi bir yaratıcının varlığına delalet etmesinin apaçık delillerden olduğunu beyan etmiştik:

1) İnsan bedenindeki enteresan oluşumlar, pek çoktur. Binâenaleyh, insanın bedeninin basit bir maddeden oluşup meydana gelmesi, hür ve irade sahibi bir varlığa daha fazla delalet eder.

2) İnsanın, kendisinin hallerine muttali olması ve onları bilmesi, başkasının hallerine muttali olmasından daha çok ve daha mükemmeldir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz bu delalet daha tam ve daha mükemmel olmuştur.

3) İnsanın, bu halleri, hem kendi çocuklarında, hem de diğer canlıların yavrularında görüp müşahede etmesi süreklidir. Dolayısıyla hür irade sahibi bir yaratıcının varlığına, bunlardan yola çıkarak istidlal etmek, daha güçlü olur.

Yaratılışın Haşre Delaleti

4) Bu tür istidlaller, hakîm ve hür irade sahibi bir yaratıcının varlığına kesinkes delalet ettiği gibi, öldükten sonra dirilmenin, haşrin ve neşrin olacağına da kesinlikle delalet eder. Bu böyledir, zira insanın meydana geldiği, ana-babasının bedeninde, ayrı ayrı yerlerde bulunan parçaların, hatta bütün alındaki parçaların bir araya getirilmesi iledir. Binâenaleyh, o yaratıcı, bu ayrı ayrı parçaları bir araya getirip, böylece ondan sapasağlam bir insan yaratmaya kadir olduğuna göre, o insanın ölümünden ve herbir parçasının her bir tarafa dağılmasından sonra da, o Yaratıcı'nın mutlaka o parçaları bir araya getirebileceğinin ve ta başlangıçta olduğu gibi sapasağlam ve düzgün bir mahluk haline koyabileceğinin söylenilmesi gerekir.

★ ★
★

Yaratan Diriltmeye de Kadir

İşte bu sırdan dolayı, Cenâb-ı Hak, insanın yaratılışının başlangıcına dair olan delilleri beyan buyurunca, buna, "ahiret"in olabileceğinin delillerini de dayandırmak üzere إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ *"Şüphe yok ki (Allah) onu (yeniden diriltip) döndürmeye elbette kadirdir"* (Târık, 8) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESEL إِنَّهُ 'deki هُوَ zamiri, mercii daha önce geçmese bile, Yaratıcı'ya raci olan bir zamirdir. Delili ise şu iki şeydir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın yaratıcı olmasının, kendisinin halife oluşuna delâlet etmesidir. Buna göre mana, "Yaratan bu zat, o insanı yeniden yaratmaya kadirdir" şeklinde olur.

2) Bu merci, her ne kadar lafzan daha önce geçmese dahi, zamirin merciinin Cenâb-ı Hak olduğuna delalet eden şeyler, daha önce geçmişti. Akıl, bu tasarrufa kadir olan zatın, Cenâb-ı Hak olduğuna açıkca delalet etmektedir. Binâeanelyh, bu husus son derece açık ve net olunca, bu, daha önce zikredilmiş gibi olmuştur.

İKİNCİ MESELE الرَّجْعُ kelimesi, bir şeye tekrar döndüğünü ifade etmek için kullandığın, رَجَعْتُ الشَّيْءَ ifâdesinin masdarıdır. O halde, عَلَىٰ رَجْعِهِ ifadesindeki zamir neye racidir? Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Doğruya en yakın olan görüşe göre bu zamir, "insan"a raci olup, buna göre mana, "İnsanın direkt olarak yaratmaya kadir olan zâtın, ölümünden sonra o insanı yeniden, canlı olarak iade etmeye, yaratmaya kadir olması gerekir" şeklinde olur. Ki bu manaya göre bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"De ki, o insanları, onları ibtidâen yaratan diriltecektir..."* (Yasin, 79) ayetiyle *"Bu (ikinci yaratış), O'na daha kolaydır"* (Rum, 27) ayeti gibi olmuşolur.

2) Bu zamir, "insan"a raci değildir. **Mücâhid**, bu ifadeye, "O, erkeğin cinsiyet uzvuna meniyi, suyu yeniden döndürmeye kadirdir" manasını verirken, **İkrime** ve **Dahhâk**, "O suyu, sulbe (yani belkemiğine) döndürmeye kâdirdir" manasını vermişlerdir. **Dahhâk**'ın bu ifadeye, "O, insanı, başlangıçtaki gibi bir su haline döndürmeye kadirdir" şeklinde de bir mana verdiği rivayet edilmiştir.

Mukâtil Ibn Hayyan ise, bu ifadeye, "İstersem, onu, yaşlılıktan gençliğe, gençlikten çocukluğa, çocukluktan da nutfe haline dönüştürebilirim" manasını vermiştir. Bil ki, birinci görüş daha doğrudur ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"O günde ki, sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır"* (Târık,9) ifadesi de bunun böyle olduğunu gösterir. Binâenaleyh, ayetin manası, "O, insanı, kıyamet gününde yeniden diriltmeye kadirdir" şeklinde olur.

★ ★
★

Sırların Ortaya Çıkacağı Gün

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin gerçekliğine dair deliller getirince, insanın o gündeki halini nitelemek üzere, يَوْمَ تُبْلَى السَّرَآئِرُ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ

"O günde ki (bütün) sırlar yoklanıp, meydana çıkarılacaktır. Artık onun için ne bir kudret, ne de bir yardımcı vardır..." (Târık, 9-10) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin başındaki يَوْمَ kelimesi, رَجْعِهِ ifâdesi ile mansubtur. Binâenaleyh, bu ifadedeki **"hüve"** zamirini, "su, menî"ye raci kılıp, bunu, o suyun "sulb" ile "terâib"den çıkması manasına ya da ilk hal manasına alanlara göre, bu zarf (يَوْمَ) فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ، ifadesiyle mansub olmuş olur ki, buna göre mana, "O günde o kimsenin kuvveti yoktur" şeklinde olur.

İbtilanın Manası

İKİNCİ MESELE

Ayetteki تُبْلَى kelimesi, "sınanır, imtihan edilir, yoklanır" manasındadır. **"Serâir"** de, kalblerde saklı tutulan, inançlar, niyetler ile yapılan gizli işlerdir. Bu imtihan ve denemenin keyfiyeti hususunda şöyle birkaç görüş ileri sürülmüştür:

1) **Kaffâl**'ın ileri sürdüğüne göre, buradaki "imtihan" şudur: Kıyamet gününde insanın amelleri, kendisine sunulur ve söylenilenlerin yapılanlara uygun mudur değil midir bilinebilmesi için, meleklerin, kişinin amellerini ayrıntılı bir biçimde yazdıkları o sahifelere de bakılır. İşte kıyamet günündeki muhasebe, bu tarz üzere cereyan edeceği için, buna "ibtilâ ve imtihan" denilebilir. Cenâb-ı Hak hernekadar, o insanların yaptıklarının ve yapmadıklarının tafsilatını biliyor ise de, kulları açısından bu işlem bir imtihan olarak görüleceği için, bu ise bu adın verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

2) Bu işlere, kendilerinden dolayı, sahiplerinin mükafaat veya cezaya müstehak olmaları sebebiyle, bu adın verilmiç olması da mümkündür. Çünkü, nice fiil vardır ki, dışı güzel, içi ise, çirkindir. Bunun aksine olanlar da vardır. Binâenaleyh, bu fiillerin denenip gözden geçirilmesi, racih olanın ne, mercuh olanın ne olduğunun anlaşılabilmesi için, bu birbiriyle çelişen durumlarla tercihe medar olan şeylerin bulunup ortaya konulmasıdır.

3) **Ebû Müslim** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ (Muhammed, 31) ve وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ (Muhammed, 31) ifadelerinde olduğu gibi, hem bir şeyi ortaya koymak için, hem de imtihan etmek için kullanılır."

Öte yandan müfessirler şöyle demektedirler: "Allah'la kulu arasında olan bu sırlar, kıyamet gününde, iyisi kötüsünden, bunları yapan yapmayandan ayırdedilip ortaya konulsun, denir.." Bu, **İbn Ömer** (r.a)'in, "Allah Teâlâ kıyamet gününde, o amellerden yapılan her gizli şeyi ortaya kor. Böylece de bu, kimi yüzlerde bir güzellik meydana getirirken, kimi yüzlerde de bir leke meydana getirir. Yani, bu işleri güzel bir biçimde yapan kimselerin yüzleri aydınlık; zayi eden kimselerin ise yüzleri, bulanık, siyah olur" şeklindeki sözünün manasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayet, o günde kulun herhangi bir kudretinin olmayacağına delalet etmektedir. Çünkü, insanın kuvveti, ya kendisinden kaynaklanır, yahut başka bir şeyden.

Birincisi, ayetteki, *"Artık onun için ne bir kötülük... vardır"* İkincisi de, *"ne de bir yardımcısı vardır..."* ifadesiyle nefyedilmiştir. Buna göre mana, "İnsanın, sayesinde, başına gelecek o azapları kendisinden uzaklaştırabileceği bir kudreti olamayacağı gibi, bunu savuşturma hususunda kendisine yardım eden bir yardımcısı da olmayacaktır" şeklinde olur. Ayetin ifadesinin bir zecr, kınama, men olduğunda ise şüphe yoktur. مِنْ قُوَّةٍ ifadesinin başına, "olumsuz bir siyakta مِنْ harf-i cerrinin gelmesinin manası, kuvvetin azının da çoğunun da bulunmayacağını ifade etmek için olup, buna göre adeta, "İnsan için, o günde, hiçbir kuvvet, hiçbir yardımcı yoktur" denilmek istenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Şefaatin olmayacağı hususunda, bu ayetin de delil olarak getirilmesi mümkündür. Bu yönüyle bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Hiçbir nefsin, hiçbir kimseye, hiçbir surette fayda vermeyeceği... o günde"* Bakara, 123) ayeti gibi olmuş olur" denilirse, bunun cevabı daha önce geçmişti.

★ ★
★

Kur'ân Kesin Hükümdür

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾ وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾ إِنَّهُمْ
يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾ فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

"Andolsun, o dönen göğe, o yarılan yere ki, hakikaten o (Kur'ân) hak ile batılı ayırdeden katî bir kelamdır. O, bir şaka değildir. Doğrusu, onlar alabildiklerine hileler düzerler. Ben de onların hilelerini, ceza ile karşılarım. (Habibim), sen şimdilik kafirlere mühlet ver, onları biraz geciktir"

(Târık, 11-17).

Rec' Kelimesi

Bil ki, Cenâb-ı Hak, Kendisinin birliğinin ve ahiret gününün delillerini bitirince, bir başka biçimde yemin etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ifâdesine gelince, biz deriz ki: **Zeccâc** şöyle demektedir: "Buradaki اَلرَّجْعِ kelimesiyle, tekrar tekrar geldiği için, yağmur kastedilmiştir." Bil ki, **Zeccâc**'ın ve diğer dilcilerin, الرَّجْعِ kelimesinin, ta baştan yağmur manasında vaz olunmuş bir isim olmadığı, tam aksine yağmura, mecazî olarak bu ismin verildiği hususu gayet açıktır. Bu mecazi ifadenin güzel ve yerinde olmasının sebepleri şunlardır:

1) **Kaffâl** şöyle der: Bu deyim, رَجْعُ الصَّوْتِ **"tercîu's-savt"** ifâdesinden olup, bu da, sesi tekrar tekrar iade edip, harfleri birbirine vasletmektir. Yağmur da tekrar tekrar yağdığı için **"er-rec' "** adını almıştır.

2) Araplar, bulutun bu suyu, yerdeki denizlerden alıp, sonra aynısını yere döndürdüğünü iddia etmişlerdir.

3) Onlar, bir tefe'ûl (uğur aramak) manasını kastetmiştir. Dolayısıyla da, yağmura, "Tekrar yağsın, yeniden dönsün" niyetiyle, "er-rec' " adını vermişlerdir.

4) Yağmur, her yıl yağdığı için bu adı almıştır.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Bu hususta müfessirlerin görüşleri de şunlardır:

1) **İbn Abbas**, bu ifadeye, tekrar tekrar yağdığı için, "... yağmurlu göğe yemin olsun" anlamını vermiştir.

2) "Semâ'ın rec'i" "kendisi tarafından zaman zaman gelen hayırlar, hayır vermek..." anlamındadır. Yani, "o bunları defalarca verir..." demektir.

3) **İbn Zeyd** de şöyle demektedir: "Bu ifade, güneşin ve ayın batmasından sonra, tekrar geri dönüp gelmesinden dolayı, söylenmiş bir ifadedir. Ama, esas görüş, birincisidir.

Sad' Kelimesi

Cenâb-ı Hakk'ın وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ *"... o yarılan yere ki..."* ifadesine gelince, bil ki, الصَّدْعُ yarılmak anlamında olup, يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ (Rum, 43) ayeti de böyledir. Yani, "ayrılırlar" demektir. Müfessirlerin bu hususdaki görüşleri de şunlardır: **İbn Abbas**, bu ifadeye yerin, bitki ve ağaçlar sebebiyle yarılması manasını verirken, **Mücâhid**, ayetin bu ifadesine, "Aralarında yarıkların, geçitlerin, yolların bulunduğu dağlar sahibi yer..." manasını vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz o yer yüzünden gelmiş yollar, vadiler, yarattık..."* (Enbiyâ, 31) buyurmuştur. Derken, **Leys**, "**es-Sad'** ", yeryüzünün bitkileridir. Zira, bitkiler yeryüzünü çatlatır da, böylece de yeryüzü çatlamış olur. İşte bu yüzden bitkiler yeryüzünü yardığı için, bitkilere الصَّدْعُ denilmiştir" demiştir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak, mebde' ve meâd'ın bilinmesine, canlıların nasıl yaratıldıklarını delil olarak getirdiği gibi, bu kısımda da, bitkilerin nasıl yaratıldıklarına yer vermiştir. O halde bu demektir ki, yağmurlu gök, tıpkı bir baba; çatlak yer de, tıpkı bir ana gibidir.Ki işte bu ikisi de büyük nimetlerdendir. Zira, dünyanın nimet oluşu, tekrar tekrar gökten yağan yağmur ile, aynen bu şekilde yerden biten bitkilere varıp dayanmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yeminlerin peşinden ne için yemin ettiğini de getirerek, إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ *"Hakikaten o (Kur'ân) hak ile batılı ayırdeden katî bir kelamdır"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Buradaki zamir hakkında şu iki görüşleri sürülebilir:

a) **Kaffâl**'ın dediğine göre mana, "Sırların kendisinde ortaya çıkarılacağı günde, sizi diriltebeceğime dair, size haber verdiğim bu kudretim, sayesinde hakkın batıldan seçildiği, ayırdedici ve hak olan bir şeydir" şeklindedir.

b) Bu zamir Kur'ân'a racî olup, mana, "Kur'ân, hak ile batılın arasını seçen bir kitabtır" şeklindedir ve bu tıpkı Kur'ân'a, "**furkân**" adının verilmesi gibi olur. Birinci görüş daha evladır. Çünkü zamirin kendinden önce geçen birşeye racî olması daha uygundur.

İKİNCİ MESELE
Kur'ân Şaka Değildir

Ayetteki, قَوْلٌ فَصْلٌ ifadesi, "kendisi ile hakkın batıldan ayırdedilip seçildiği bir hükümdür. "**Faslu'l-husumât**" ifadesi de böyle olup, "düşmanlıkları ve anlaşmazlıkları, verilen hükümle sona erdirmek" demektir. Yine münakaşayı, dedikoduyu ve sürtüşmeyi kesip sona erdiren söz manasında, "Bu, bir kavlü fasldır" denilir. Bazı müfessirler de, ayetteki bu ifadenin manasının, Hak Teâlâ'nın, *"O, bir şaka değildir"* (Târık, 14) ayetinden ötürü, "Bu, hak olan bir ciddiyettir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Buna göre bu, "Kur'ân, şaka ile değil, ciddiyetle indirilmiştir" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ *"O, bir şaka değil"* buyurmuştur ki bu da, ayırdedici beyan, bazan ciddi bir şekilde ve kendisine değer verilecek bir biçimde söylenir, bazan da böyle olmayabilir. Ama bu, işte böyle ciddi olan kısmındandır" demektir.

Kafirlerin Hileleri

Hak Teâlâ daha sonra, إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا *"Hakikat onlar alabildiklerine hileler düzerler"* buyurmuştur. Bu hileler şu şekillerde düşünülebilir:

a) Bir takım şüpheler ortaya atma şeklinde... Nitekim *"Hayat, sadece dünya hayatımızdan ibarettir"* (En'âm, 29), *"Bu çürümüş kemikleri kim yeniden diriltecek"* (Yâsin, 78), *"O (Peygamber), bir kaç ilahı, bir tek ilaha mı indiriyor"* (Sâd, 5), *"Bu Kur'ân, iki beldenin en büyük bir adamına indirilmeli değil miydi?"* (Zuhrûf, 31) ve *"O (Kur'ân) sabah akşam ona yazdırılıyor"* (Furkan, 5) gibi şüpheler ortaya atmışlardır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sâhir, şâir ve mecnûn olduğunu ileri sürerek, Kur'ân'ı tenkid etme...

c) *"Kafirler seni yakalamak, öldürmek, yahut da memleketinden sürüp çıkarmak için, sana tuzak kuruyorlardı"* (Enfal, 30) ayetinde de belirtildiği üzere, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmeye yönelik hileler...

Allah'ın Keydi

Cenâb-ı Hak, daha sonra وَأَكِيدُ كَيْدًا *"Ben de bir hile yaparım"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ hakkında kullanılan, "hile yapma" fiili, şu manalara gelebilir:

a) Hak Teâlâ'nın, kâfirlerin hile ve tuzaklarını, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den bertaraf edip, bu tuzaklara karşı, ona yardım edip, dinini yüceltmekle karşılık vermesi manasına... Burada bu ifade, tıpkı *"Kötülüğün cezası, dengi bir kötülüktür"* (Şûrâ, 40) ayetinde olduğu gibi, iki zıt şeyden birini, diğerinin adıyla adlandırmak suretiyle, böyle ifade edilmiştir. Nitekim şair de

أَلاَ لاَ يَجْهَلَنْ أَحَدٌ عَلَيْنَا / فَنَجْهَلَ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَا

"Sakın ha, kimse bize karşı cahillikte bulunmasın. Aksi halde biz de, o cahillerin cehaletinden daha fazla bir cahillikle karşılık veririz" demiştir. Keza Hak Teâlâ, *"Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onlara kendilerini unutturdu"* (Haşr, 19) ve *"Onlar Allah'a tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurar"* (Nisa, 142) buyurmuştur.

b) Bu, Allah Teâlâ'nın onlara tuzak kurması, onları tam zamanında yakalamak için, onların küfürlerine mühlet vermesi demektir.

Kafirlere Mühlet

Hak Teâlâ daha sonra, فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ *"(Habibim), sen şimdilik kafirlere mühlet ver"* buyurmuştur ki bu, "Onların helaki için beddua etme ve bu hususta acele davranma" demektir.

Daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onlar için zaman tanıyıp, haklarında acele etmemesini emredince, bu emredilen mühletin, kısa süreli olduğunu bildirerek, أَمْهِلْهُمْ رُوَيْداً *"Onları biraz geciktir (biraz mühlet ver)"* buyurmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i iyice teskin edip, sabrını temin için, bu müddet verme işini böylece tekrarlamış ve bu iki ifadeyi farklı bablardan (sigalardan) getirmiştir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Ruveyden kelimesi

Ebû Ubeyde şöyle der: "**Ruveyden**" ism-i tasgirinin, mükebberi (ism-i tasgir olmayan sigası), رُوْدٌ 'dur." **Ebu Ubeyde**, şu beyti de bu manaya delil getirmiştir:

يمشي ولا تكلم البطحاء مشيته / كأنه ثمل يمش على رُودِ

Ebû Ali, isim fiiller bahsinde şunları zikreder: رُوَيْداً زَيْداً أَرْوِدْ زَيْداً denilir. Bu, "Zeyd'e mühlet ver ve ona acı" demektir. Nahivciler, arap dilinde, "**ruveyden**" kelimesinin şu üç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir:

a) Emir manasında, isim fiil olarak... Nitekim sen, أَرْوِدْ زَيْداً manasında رُوَيْدَ زَيْداً dersin ve bununla, "Zeyd'e mühlet ver, yani, onun yolunu boşalt: Onu bırak, ona acı" manasını kastedersin. Bu manada, "**ruveyden**" kelimesi, "munsarıf" olmaz. Çünkü sonundaki tenvin, "tenvin-i temekkün" değildir.

b) Bu kelimenin de diğer masdarlar gibi bir masdar olarak, tıpkı diğer masdarlar gibi, kendinden sonra gelen kelimeye muzaf olması... Nitekim ضَرْبُ زَيْدٍ "Zeyd'in vuruşu" ve ضَرْبَ الرِّقَابِ *"Boyunları vurma"* (Muhammed, 4) ifadelerinde olduğu gibi, رُوَيْدَ زَيْدٍ "Zeyd'in mühleti" dersin.

c) Bu kelimenin mansûb bir sıfat olması.. Bu tıpkı, سَارُوا سَيْراً رُوَيْداً "Yavaş bir gidişle gittiler" demende olduğu gibidir. Araplar bu manada, سَارُوا رُوَيْداً diyerek, bazan mevsûfu hazfeder, sıfatı onun yerine korlar. Nitekim munsarıf sıfatlarda bazan böyle yaparlar. Yine arapların, وَضْعاً رُوَيْداً takdirinde, ضَعْهُ رُوَيْداً (Onu yavaş koy) şeklindeki sözleri de böyledir. Sen, birşeyi birşeye katan kimseye, رُوَيْداً diyerek, "yavaş kat" manasını kastedersin. Burada şu iki izah yapılabilir:

1) Ayetteki bu kelime "hal"dir.

2) "Sıfattır". Eğer mevsufunu açıkca zikredersen, "hal" manasına olmaz. Ayetteki "**ruveyden**" bizim üçüncü şıkta bahsettiğimiz şekildedir. Çünkü bu kelimenin mef'ûl-ü mutlakın sıfatı olması ve adeta أَمْهِلْ إِمْهَالاً رُوَيْداً takdirinde olması

mümkündür. Yine ayetteki bu kelimenin "hal" olması ve mananın, "Onları, acele etmeksizin mühlet ver" şeklinde olması da mümkündür.

İKİNCİ MESELE

Bazı alimler, ayetteki bu ifadenin, "Onlara kıyamete kadar mühlet ver" manasında olduğunu ve "**ruveyden**" kelimesinin, her geleceğin yakın olduğu bilindiği için, lem-i tasğir sigasıyla getirilmiş olduğunu söylerlerken; kimileri de, bu ifadenin, "Onlara Bedir gününe kadar mühlet ver" manasında olduğunu söylemişlerdir. Fakat önceki görüş daha uygundur. Çünkü Bedir gününde ve diğer savaşlarda meydana gelen hadiseler, genellikle ifade etmez ve bütün kafirleri içine almaz. Ama bu mühlet, ahiret gününe kadar uzayan bir manaya alındığında, bütün kafirleri içine alır ve içine, o kafirlerin gerek Bedir'de, gerek diğer hadiselerde başlarına gelen bütün dünyevi şeyler girmiş olur. Bütün bunlar, onlar için caydırıcı ve sakındırıcı ifadelerdir. Yine bunlar onlar için bir sakındırmadır. Dolayısıyla da takib ettikleri yolun aksi bir yola, yani taat yoluna bir teşviktir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-u selâm efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onun aline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

A'LÂ SÛRESİ

Bu sûre ondokuz ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Yüce Rubûbiyyet

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ۝١ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ ۝٢ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ ۝٣ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَىٰ ۝٤ فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَىٰ ۝٥

"Rabbinin o yüce adını tesbih et. Ki O, yaratıp, düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir; yeşil otu çıkaran, sonra da onu kapkara-kupkuru hale getirendir"

(A'lâ, 1-5).

Bil ki, سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى *"Rabbinin o yüce adını tesbih et"* ayetiyle ilgili, bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, *"Rabbinin o yüce adını tesbih et"* hitabıyla ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bununla Cenâb-ı Hakk'ın isminin takdis ve tenzih edilmesi emredilmiştir.

2) Buradaki "**isim**" kelimesi (manada tesiri olmayan) zaid bir kelime olup, ayet, "Rabbini tesbih et" manasındadır.

Allah'ın İsmini Tenzih

Birinci izaha göre, bu ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, "Rabbinin ismini, bu isimle başkasını isimlendirmekten tenzih ederek, tesbih et" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'dan başkasının, Cenâb-ı Hakk'ın isimleriyle anılmasından bir nehiy olmuş olur. Nitekim müşrikler, putlarına, **Lât, Müseylemeye** de, *"Yemâme'nin Rahmân'ı"* diyorlardı.

b) "Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin, Cenâb-ı Hak hakkında düşünülemeyecek manalarda tefsir edilmesi suretiyle, onu tenzih et." Bu, mesela, buradaki, "**a'lâ**" (yüce) kelimesinin, mekan açısından olan bir yükseklik manasına; *"Rahman Arş üzerinde istivâ etmiştir"* ifadesindeki "**istivâ**"nın da, "Arş üzerinde karar kılmıştır" şeklinde, Allah'ın münezzeh olduğu bir manada tefsir edilmesi gibi... Aksine buradaki

yücelik, hakimiyet, güçlü-kuvvetli oluş manasında; istivâ da, hükümran olma manasında tefsir edilmiştir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın isminin, huşû ve ta'zîm niyyeti ve uslûbu içerisinde değil de, gelişi güzel, saygısız bir şekilde söylenmekten korunması, böylece onun tenzih edilmesi... Buna, Allah'ın isimlerinin, insanın gaflet içerisinde olduğu bir sırada, manalarına ve inceliklerine dikkat etmeden anma da girer.

d) *"Rabbinin ismini tesbih et"* emriyle "Allah'ı, sana indirdiğim ve O'nun isimleri olarak öğrettiğim isimleriyle öv" manası kastedilmiştir. Buna göre ayet tıpkı, *"De ki: İster Allah diyerek, ister Rahman diyerek dua edin"* (İsra, 110) ayeti gibi olmuş olur. Bu izahın bir benzeri de, *"Rabbinin azim ismini tesbih et"* (Hâkka, 52) ayetidir. Bu izahtan murad, şu iki şeydir:

Birincisi: Bunun manası, "Müşriklerin ıslık çalarak, el çırparak yaptıkları ibadet gibi değil, Rabbinin ismini zikrederek namaz kıl" şeklindedir.

İkincisi: "Kul Rabbini, ancak tevkîfî olarak (vahiyle) bildirilmiş olan isimleriyle anmalı." **Ferrâ,** سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ ifâdesi ile سَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ ifadesi arasında bir farkın olmadığını ileri sürerken **Vâhidî,** "Bu iki ifade arasında bir fark vardır. Çünkü, سَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ ifadesinin manası, "Allah'ı, bâtılı savunan kimselerin söylediklerinden, O'nun münezzeh, yüce ve uzak olduğunu ortaya koyan ismi ile an, tesbih et" şeklindedir. سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ ifadesinin manası ise, "Allah'ın ismini; ona yakışmayan şeylerden tenzih et" şeklindedir" demiştir.

e) **Ebû Müslim** , buradaki "isim" ile, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının kastedildiğini söylemiştir. Bu, *"En güzel isimler Allah'a aittir. Allah'a o güzel isimlerle dua edin"* (A'râf, 180) ayetinde de böyledir.

İkinci izah, yani ayetteki **"isim"** kelimesinin zaid oluşu ve mananın, "Rabbini tenzih ve tesbih et" şeklinde oluşu, bir kısım muhakkik alimin görüşüdür. Bu alimler şöyle demişlerdir: Çünkü, "isim", gerçekte, harflerden meydana gelmiş bir lafızdır. Dolayısıyla da, Allah hakkında yapılması gerekli olan tenzih gibi, "ismi" de tenzih etmek gerekmez. Ne var ki, bahsi geçen son derece büyük bir zat olunca, o değil de, O'nun ismi zikredilmiş de, böylece, "ismini tesbih et; zikrini yadet, ulula" denilmiştir. Ve bu tıpkı, "Selam yüce meclise" denilmesi gibidir. **Lebîd** de, إِلَى الْحَوْلِ ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا *"Seneye... Sonra selâm size..."* demiştir. Yani, ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ demektir. Bu, Arapça'da, meşhur olan bir yol ve yöntemdir. Şimdi biz, bu izaha göre şöyle diyebiliriz: "Allah'ı, tesbih" etmek" şu iki manaya gelebilir:

a) "Kafirlere, o kendisi sebebiyle Allah'ı uygun olmayan bir tarzda anacakları bir tarzda, muamelede bulunma" demek olup, bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, o müşriklerin *"Allah'tan başka taptıklarına sövmeyiniz; eğer böyle yaparsanız, onlar da, bilmeksizin Allah'a söğerler..."* (En'âm, 108) ayeti gibi olmuş olur.

b) Bu, Allah'ı, zâtı, sıfatları, fiilleri, isimleri ve hükümleri hususunda Kendisine yakışmayan şeylerden tekdis ve tenzih etmek demektir. Zatını, Cenâb-ı Hakk'ın, cevherlerden ve ilintilerden (arazlardan) mürekkeb olmadığına; sıfatlarını, muhdes,

sonlu ve noksan olmadıklarına; fiillerini de O'nun mutlak mâlik olduğuna, işlediği hiçbir konuda kendisine itiraz edilemeyeceği hususunda takdis ve tenzih etmek...

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu takdir ve tenzih, O'nun yaptığı her şeyin güzel ve doğru olduğuna, çirkin bir iş yapmadığına ve buna razı olmayacağına inanmaktır" isimleri konusunda takdis etmeye gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında tevkifiliğin bulunduğu (vahye ve sünnete dayanan) isimlerle yadetmektir. Bu, bize göredir. Ama **Mu'tezile**'ye göreyse bu, ister hakkında bir müsaade bulunsun ya da bulunmasın (vahye ister dayansın ister dayanmasın), kesinlikle noksanlık vehmini vermeyen isimlerle yadetmektir. Hükümleri konusunda bir takdis ve tenzihe gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, sizi, kendisine yönelik bir menfaatten dolayı değil de, tam aksine bu ehl-i sünnete göre, sırf, malikiniz Allah'ınız olması sebebiyle; **Mu'tezile**'ye göreyse, kulların menfaatini gözetmek amacıyla bizi mükellef tuttuğuna inanmaktır.

İKİNCİ MESELE
İsim ve Müsemmâ

Bazı kimseler, "isim"in "**müsemmâ**"nın aynısı olduğu hususunda, bu ayete tutunmuşlardır. Ben derim ki, bu konuda delillere dalmak, ancak, münakaşa mevzuunun neresi olduğunu belirledikten sonra mümkündür. Binâenaleyh, burada, bizim, "isim", "müsemmâ"nın aynı mıdır, yoksa değil midir?" mevzuuna girebilmemiz için, "isim" ve "müsemmâ"nın ne olduklarını beyan etmemiz gerekir. Bu sebeple şimdi diyoruz ki: "Eğer "isim" kelimesiyle bu lafzı, yani **elif-sin-mim** maddesinden meydana gelen şey; "müsemmâ" sözüyle de o zât (yani Allah) kastediliyorsa, hiç kimsenin, ismin müsemmâ'nın aynısı olduğunu söylemesi mümkün değildir. Yok eğer, "isim" sözüyle de, "müsemmâ" sözüyle de, o zât kastediliyorsa, o zaman bizim, "isim müsemmânın bizzat kendisidir" şeklindeki sözümüzün manası, "O zât, bizzat o zâtın kendisidir" şeklinde olur ki, bu konuda da münakaşa etmek mümkün değildir. Böylece, anlatım ve vasfı hususunda, rekîk ve dolaşık olduğunu anlamaktayız. Eğer böyleyse, bu konuda deliller getirmeye dalmak daha tutuk ve daha uzak, ihtimal dışı olmuş olur.

Tam aksine burada şöyle bir incelik vardır: Şimdi biz, "ism"i, zamanla içiçe almayan, zamana delaleti olmaksızın, ayrı bir manaya delalet eden her şey diye tanımlarsak, işte, buradaki de böyle olur. Dolayısıyla da, bu ismin, yine kendisinin ismi, (yani tarifte geçen, şeyin ismi) olması gerekir. Binâenaleyh, burada da, isim müsemmânın kendisidir, demektir. Şimdi belki de, evvelki ulema, bunu bu şekilde anlamışlar, ama bu iş, sonrakilere karışık gelmiş, böylece bu sonrakiler, her yerde, ismin, müsemmâ ile aynı olduğunu zannetmişlerdir. İşte bu meseledeki gerçek budur. Şimdi biz alışılagelmiş olan söze yeniden dönüyoruz. Ulemâ şöyle demektedir: İsmin, müsemmânın bizzat kendisi olduğuna delalet eden şey, mesela hiç kimsenin, "**Sübhâne ismi'llâhi ve sübhâne ismi Rabbinâ**" şeklinde bir ifade kullanmamalarıdır. O halde, سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ ifadesinin manası, "Rabbini tenzih et..." şeklindedir. "Rab" de bir isimdir. Şimdi eğer, isim müsemmâ'nın gayri olsaydı, bu takdis ve tenzihin Rab üzerine yapılmış olduğu da doğru olmazdı. Bil ki, bu istidlâl zayıftır, zira biz, birinci meselede, bu takdis ve tenzih emrinin, Cenâb-ı Hakk'ın ismini takdis ve tenzih emri olabileceğini; müsemmânın, takdis ve tenzihini emreden bir

ifade olacağını; "ism" sözünün ise zâid olduğunu söylemiştik. Yine, bu ifade ile, tıpkı, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ *"Rabbinin yüce ismini takdis ve tenzih et..."* (Hakka, 52) denildiği gibi, "Rabbinin yüce ismi ile tenzih ve takdisde bulun.." manası da kastedilmiş olabilir ki, bu durumda mana, "Rabbinin isimlerini anmak suretiyle, Rabbini tesbih ve takdis et" şeklinde olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ukbe İbn Âmir'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, Hakka 52. ayeti nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) bize, *"Bunu rükû'da söyleyiniz"*; Cenâb-ı Hakk'ın سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (A'lâ, 1) ayeti nazil olunca da, *"Bunu da, secdenizde okuyunuz"* buyurdular. Hem sonra, haberlerde ve hadislerde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rükûda, سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ secde de, سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى dediği varid olmuştur. Ulemâdan "işte bu hadisler, Cenâb-ı Hakk'ın, سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ emriyle, "Rabbinin ismi ile namaz kıl..." manasının kastedildiğine delâlet ediyor" diyenler de vardır ki, bu mana ve bu ihtimal, müfessirlerin, Cenâb-ı Hakk'ın, فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ *"Haydi akşama girerken sabaha ererken Allah'ı tenzih edin..."* (Rum, 17) ayetinin, namaz vakitlerinin bir beyanı olduğunu ittifakla söylemeleri de teyit eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hz. Ali ile İbn Ömer, ayeti سُبْحَانَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى şeklinde de okumuşlardır. Bu hususta şu muhtemel izah yapılabilir: سَبِّحْ lafzı, tesbih etmeyi emreden bir lafızdır. Binâenaleyh, bu tesbihin ne olduğunun da mutlaka zikredilmesi gerekir. Bu ise, سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى şeklindeki ifadeden başkası değildir.

Mücessime'ye Red

BEŞİNCİ MESELE

Mücessime, Allah hakkında, mekan bakımından bir yüceliğin isbatı hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesine de tutunmuştur. Ama, gerçek şu ki, Allah hakkında bir cihet bakımından üstünlüğün ve yüce oluşun düşünülmesi muhaldir. Çünkü Allah Teâlâ, ya sonludur, veya sonsuzdur. Eğer sonlu ise, O'nun üst cihati de sonlu olur. Bu durumda da, O'nun üstünde de bir cihet bulunmuş olur. Böylece de Cenâb-ı Hak, her şeyden üstün olmamış olur. Yok eğer, sonsuz ise, bu durumda sonlu olmayan bir takım buudların (mesafelerin) varlığını söylemek, imkansızdır. Hem, Cenâb-ı Hak, şayet her cihetten sonsuz olursa, o zaman, Allah'ın zatının, birtakım kazurât ile karışık ve onlara bulaşmış olarak bulunmuş olması gerekir. Oysa Allah bundan münezzehtir. Yok eğer, bazı cihetlerden sonsuz, bazıları bakımından da sonlu ise, sonsuz olan taraf, sonlu olan taraftan başka olmuş olur. Böylece de, değişik iki cüz'den meydana gelmiş olur. Halbuki, bu mürekkeb varlık, "mümkin" bir varlıktır. Bu sebeple, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan, mümkinü'l-vücûd olmuş olur ki, bu, muhaldir. Böylece, buradaki yücelik ve 'uluvv'ün, cihet bakımından olmadığı sabit olmuş olur.

Bu ayetin hem öncesinin, hem de sonrasının, bahsedilen bu üstünlük ile cihet bakımından bir üstünlüğün kastedilişine münafi oluşları da bunu tekid eder. Ayetin

öncesine gelince, ulüvv (yücelik), O'nun, bu alemden son derece uzak olmasından ibarettir ki, bu, O'nun, tesbihe, övgüye ve tazime müstehak oluşuna uygun düşmez. Ama, kudretinin mükemmel yaratma ve icad etme bakımından tek ve yegane oluşu manasındaki üstünlük ve yücelik ise, bu övgüye, tesbih ve tazim olunmaya uygun düşer. Bu sûre burada, kendisi sayesinde Cenâb-ı Hakk'ın hamde, senaya, övgüye ve tazime müstehak olduğu vasfını beyan etmek üzere zikredilmiştir. Bu ayetten sonra gelen ifadeye gelince: Cenâb-ı Hak, ...الْأَعْلَى ifâdesinin hemen peşinden, "*... ki O, yaratıp düzene koyandır...*" cümlesini getirmiştir. Yaratıcılık ise, cihet bakımından bir üstünlüğe değil, kudret açısından bir üstünlüğe bir yüceliğe uygun düşer.

ALTINCI MESELE

Bazı dinsizler şöyle der: "Kur'ân, alemin, birisi azîm, diğeri ise ondan daha üstün olan (haşâ!) iki Rabbi olduğunu ihsas eder... Buna göre, azîm olan rabbi, Cenâb-ı Hakk'ın, "*Rabbini, büyük olan ismiyle tenzih et...*" (Hakka, 52) ayeti, ondan daha üstün olanını ise, "Cenâb-ı Hakk'ın, "*Rabbinin o yüce adını tesbih et...*" ayeti ifade eder. Binâenaleyh, bu ifadeler, diğerine nisbetle, berikinin daha üstün olduğunu bir başka bulunmasını gerektirir."

Bil ki, delliler, Sâni'i Hakîm olan Allah'ın, tek olduğuna delalet edince, böyle bir itiraz ve soru düşer. Sonra biz diyoruz ki, bu ayette, Cenâb-ı Hakk'ın, "bir başka rabden daha üstün olduğunun, beyanı yer almamış, tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın (mutlak olarak) en üstün olduğu anlatılmıştır. Şimdi, ayetin bu ifadesi hususunda biz, şu tefsirleri yapabiliriz:

1) Allah Teâlâ, Kendisini vasfedenlerin vasfettiği; zikredenlerin zikrettiği bütün her şeyden daha üstün, daha celîl ve daha büyüktür. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hakk'ın kibriyâsının azameti, bizim bilgi ve idrakimizden; nimet ve lütuflarının çeşitleri, hamdimiz ve şükrümüzden; haklarının çeşitleri ise, bizim taat ve amellerimizden daha üstün, daha yücedir.

2) Ayetteki, الْأَعْلَى ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, her türlü noksanlıktan tenzih edilmeye müstehak olduğuna dikkat çeken bir ifadedir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta "Tenzih et... Çünkü O, en üstündür.." demek istemiştir ki bu da, "Çünkü O, mülkü, saltanat ve hükümranlığı ve kudreti açısından her şeye ütün olandır.." demek olup, bu, senin tıpkı, "Aklı gideren içkiden sakındım" demen gibi olur ki, bu da, "Aklı giderici olması sebebiyle içkiden sakındım..." demektir.

3) الْأَعْلَى kelimesiyle, tıpkı أَكْبَرُ "en büyük" kelimesiyle, "büyük..." manasının kastedilmesi gibi, اَلْعَالِي üstün olan" manası kastedilmiştir.

YEDİNCİ MESELE

A'lâ Sûresinin Fazileti

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber, bu sûreyi çok sever ve şöyle dermiş: "*İnsanlar şayet, "Sebbih..." sûresinin ihtiva ettiği bilgileri bilecek olsalardı, her biri, bu sûreyi onaltı kez tekrarlardı.*" Yine, Hz. Aişe'nin, kendi taraftarlarına namaz kıldıran ve "Hamilelere kolaylık veren, derken, ondan, zar ile bağırsaklar arasında tepinen bir çocuk, can meydana getiren Rabbinin yüce adını tenzih et. O halde O, ölüleri yeniden diriltmeye kadir değil midir? Dikkat, evet; dikkat,

evet..." diye kıraatte bulunan bir bedeviye rastlar da, bunun üzerine ona "Yitikleriniz bulunmasın, kadınlarınız hep sıkıntı içinde olsun" demiştir. Allah en iyisini bilendir. الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ *"O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir"* ayetine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak, tesbihi, tenzihi ve takdisi emredince, sanki bir soru soran, "Tesbihle meşgul olma, ancak Cenâb-ı Hakk'ın bilinip tanınmasından sonra olur. Binâenaleyh, böyle bir Rabbin varlığının delili nedir?" demiş de, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir.."* buyurmuştur. Bil ki, Allah'ın yaratıcı ve doğruya iletici bir zat oluşu ile yapılan istidlal, peygamberlerin (a.s) uluları nezdinde, kendisine dayanılan bir metotdur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Beni yaaratan, derken beni doğruya ileten..."* (Şuarâ, 78) şeklindeki sözünü nakletmesidir. Yine, Cenâb-ı Hak **Firavun, Hz. Musa** (a.s) ile **Hârun**'a, *"Ey Musa, siz ikinizin Rabbi kimdir?"* (Taha, 49) dediğini, bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren, sonra da onu yoluna koyandır"* (Taha, 50) diye cevap verdiğini nakletmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, Allah Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirdiği ayetlerin ilki, *"Seni yaratan Rabbinin adıyla oku. Ki O, insanı bir nutfeden yarattı..."* (Alak, 1-2) olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasına; daha sonra da, *"Oku, ki Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Ki o, kalemle (yazmayı) öğretendir.."* (Alak, 3-4) buyurmuştur ki, bu da, Hakkı hakikate iletişine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, aynı delili bu sûrede tekrar edere, *"O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir"* buyurmuştur. İşte bu şekilde yapılan istidlâl, bu metodda zikredilen ilginçlikler, acib şeyler daha çok olduğu ve insan, bunları müşahede ettiği ve bunlara tam manasıyla muttali olduğu için, çokca vaki olmuştur ve yapılmıştır. Dolayısıyla, şüphesiz ki bu tür istidlaller, delalet bakımından daha güçlü olmuşlardır. Sonra burada, şöyle birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَسَوَّىٰ خَلَقَ ifâdesi ile, insanları kastetmesi, yahut hayvanları kastetmesi, yahut da yarattığı her şeyi kastetmiş olması mümkündür. Binâenaleyh, ayetteki bu ifadeyi, sadece "insanlar" manasına alanlar, ayette geçen "tesviye" ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Andolsun ki, Biz insanı en güzel bir kıvamda yarattık..."* (Tîn, 4) buyurduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın, insanın boyunu, bosunu, uzuvlarını birbirine denk ve yaradılışını güzel kılması; insanı yaratması sebebiyle, kendisini övmesi kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Yaratanların en güzeli olan Allah, ne yücedir"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur.

2) Her canlı, aslında tek bir çeşit işe kabiliyetlidir. Diğer işlere ise müsait değildir. Ama insana gelince, Cenâb-ı Hak onu, muhtelif alet ve vasıta ile bütün canlıların yapabileceği tüm fiilleri yapabilecek bir biçimde yaratmıştır. Binâenaleyh, ayetteki "tesviye" işte, insanın bu yönüne bir işarettir.

3) Allah Teâlâ insanı mükellef tutmaya ve ibadetleri yerine getirmeye müsait hale

getirdi. Ayetin bu ifadesini bütün hayvanlar manasına alanlara gelince, onlar şöyle demektedirler: "Allah Teâlâ, her hayvana, uzuv, alet ve hisler gibi, kendisine muhtaç olacağı herşeyi verdi." Bu hususu, bu tefsirin pek çok yerinde tafsilatlı bir biçimde ele aldık.

Ayetin bu ifadesini, "bütün mahlukat" manasına alanlar da şöyle demişlerdir: "Ayetteki "tesviye" ile, Allah Teâlâ'nın bütün mümkinâta kadir oluşu, bütün malumatı bilişi ve yaratmak istediği şeyi sapasağlam, bozulmaktan - tutarsızlıktan uzak bir biçimde, isteğine uygun olarak yarattı."

İKİNCİ MESELE
Farklı Kıraatler

Kıraat alimlerinin çoğu, şeddeli olarak, قَدَّرَ şeklinde; **Kisâî** ise, şeddesiz olarak قَدَرَ şeklinde okumuştur. Şeddeli okuyanlara göre mana, "O, herşeyi belli bir ölçüde takdir edip, yarattı" şeklinde; şeddeli okuyanlara göre ise, **Kaffâl**'ın dediği üzere, mana "Malik ve hidayet etti" şeklinde olup, bu son ifadenin tevili, "Yarattı, tesviye etti; yarattığı şeylere malik oldu, yani o şeylerde dilediği ve istediği biçimde tasarruf etti" şeklindedir. İşte "mâlik olmak" bu demektir. Dolayısıyla da Allah, kendisine malik olduğu bu varlıkları, onları fayda ve menfaatına olan şeylere iletti. Bazı kimseler de, her iki okuyuşun da aynı manaya geleceğini ve Hak Teâlâ'nın, hem şeddeli, hem de şeddesiz okunan, فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ فَقَدَرْنَا (Mürselât, 23) ayetinin de böyle olduğunu söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Takdir ve Hidayet

Ayetteki, قَدَّرَ ifadesi, hem zatları, hem de sıfatları açısından bütün mahlukatı içine alıp, her birinin kendilerine göre olduklarını ifade eder. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, gökleri, yıldızları, dört ana elementi, madenleri, bitkileri, hayvanları ve insanları belli bir yapıda, kütlede, cüssede ve büyüklükte takdir etmiş ve yine herbirisi için, bilinen bir müddet bekâ (kalış) belirlemiş, çeşitli sıfatlar, renkler, tadlar, kokular, yükseklikler, alçaklıklar, güzellikler, çirkinlikler, mutluluklar, mutsuzluklar, hidayetler ve dalaletler gibi şeyler takdir etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Her şeyin Bizim katımızda hazineleri vardır ve Biz herşeyi, belli bir ölçü (miktar) ile indiririz"* (Hicr, 21) buyurmuştur. Ayetteki, قَدَّرَ (takdir etti) ifadesinin, tafsilatı ciltler dolusu kitablara sığmaz. Daha doğrusu, bütün alem, **tâ a'lâ-ı illiyyîn'den esfel-i sâfiline** kadar hepsi, bu ifadesini tefsirini ve bu cümlenin ayrıntılarını teşkil eder.

Hak Teâlâ'nın فَهَدٰى ifadesi, "Her mizaç, hususi bir kuvvete müsait haldedir. Her kuvvette, ancak belli bir fiili yapabilir. O halde, "tasriye" ve "takdir", maddî olan şeylerin cüzlerinde, tasarruf etmekten ve o maddî şeylerin bu kuvveti kabule müsait hale gelebilmesi için, o maddî cüzleri, hususî bir biçimde terkib etmeden ibarettir. O halde, ayetteki فَهَدٰى kelimesi, bahsedilen o kuvvetleri, o uzuvlarda, o belli fiilin kaynağı olabilecek her kuvvet niteliğinde yaratmak demektir ki bunların hepsinden, maslahatın tamamı meydana gelir. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır: Meselâ **Mukâtil** bu ifadeye, "Erkeğe, dişisine nasıl gelebileceğini öğretti" manasını verirken, diğerleri de, "canlıyı geçimine iletti, onu görüp gözetti" manasını vermişlerdir. Diğer bazıları da, "İnsanı, hayır ile şer, saadet ile şekâvet yollarına iletti"

manasını vermişlerdir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ insanı, onu sevindirecek şeylere yönelebilecek, onu üzebilecek şeylerden geri durabilecek bir biçimde, duygulu ve idrakli bir varlık olarak yaratmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Biz ona yolu gösterdik, ister şükredici, ister nankör (olsun)"* (İnsan, 3) ve *"Nefis ve onu tesviye edip de, ona fucûrunu ve takvasını ilhâm edene yemin olsun..."* (Şems, 7-8) ayetlerinde beyan etmiştir. **Süddî** de bu kelimeye "cenînin ana rahminde ne kadar kalacağını takdir etti. Sonra da o cenine, ana rahminden çıkma yolunu gösterdi" manasını vermiştir. **Ferrâ**, bu ifadenin takdirinin, "Takdir etti ve hidayete erdirdi, saptırdı..." şeklinde olduğunu; iki şeyden birisini lafzan zikretmekle yetindiğini ve bunun tıpkı, قَدَّرَ فَهَدٰى فَاَضَلَّ *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 81) ayetindeki gibi olduğunu söylemiştir.

Diğer bazıları da, buradaki "hidayet"in, imana davet ve sevk manasına olduğunu ve tıpkı, *"Şüphesiz sen sırât-ı müstakime hidayet edersin, yani davet edersin"* (Şurâ, 52) ifadesi gibi olduğunu söylemişlerdir. Allah herkesi imana davet etmiştir. Diğer bazıları da, ayetteki "hidayete", "Allah insanları, Allah'ın fiilleri ile, tevhidine, kibriyasının celaline, samadiyyetinin ve fordâniyyetinin sıfatlarına iletmiştir" manasını vermişlerdir. Bu böyledir. Çünkü insan alemde, sapasağlam, birbiriyle uyum ve ahenk içinde, bir nizam ve düzen arzeden bir takım fiiller görür. Dolayısıyla da şüphesiz işte bu fiiller, kişiyi, ezelî bir yaratıcının bulunduğu fikrine götürür. Katâde de ayetteki "hidayet"e, "Allah Teâlâ, hiç bir kulunu günah ve dalâlete zorlamamış; kulu için bunlara razı olmamış; kuluna bunları emretmemişti. Fakat sizin için, kendisine taatta bulunmasına razı olmuş, size taatı emretmiş ve sizi, günah olan şeylerden nehyetmiştir" manasını vermiştir.

Bil ki bütün bu görüşler, bu kadar çok olmalarına rağmen, iki ana görüşün dışında değildirler. Bu cümleden olarak, kimileri, ayetteki bu ifadeyi, tıpkı, *"Biz onu iki yola hidayet ettik"* (Beled, 10) ayetinde olduğu gibi, "din ile ilgili olan şeylere sevk" manasına alırken; kimileri de, "dünyevî fayda ve menfaatlara sevk" manasına almışlardır. Fakat birincisi daha kuvvetlidir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, خَلَقَ فَسَوّٰى وَقَدَّرَ ifâdeleri, dünya halleriyle ilgili olup, bunların içine, aklı ve kuvvetleri tam olarak verişi de girer. Hak Teâlâ bunların hemen peşisıra, فَهَدٰى kelimesini getirmiştir ki, bu "Onu mükellef tutup, dine-imana sevketti" manasınadır.

Yeşil Mer'a ve Kuruması

Hak Teâlâ'nın, وَالَّذِىٓ اَخْرَجَ الْمَرْعٰى *"Yeşil otu çıkaran"* ifadesine gelince, bil ki Allah Sübhânehû ve Teâlâ, insanlara ait şeyleri beyan edince, bunun peşinden, insanların dışındaki canlılara mahsus nimetleri dile getirerek böyle buyurmuştur ki bu, "Kafirlerin taptığı o putlar değil de, bu otları bitirmeye kadir olan O'dur" demektir. "**Mer'â**", yeryüzünde biten bitkiler, meyveler, ekinler ve otlardır. İbn Abbas (r.a), "**mer'â**"nın, yeşil otlar manasına geldiğini söylemiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, فَجَعَلَهٗ غُثَآءً اَحْوٰى *"Sonra da onu kapkara-kupkuru hale getirmiştir"* buyurmuştur ki bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE غُثَاءً kelimesi, vadilerin, çayların, rüzgarların sürükleyip bir araya getirdiği kuru ot demekti. **Kutrub**, bu kelimenin müfredinin, غُثَاءَةٌ şeklinde olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE "**Huvve**" kelimesi siyah-kara manasınadır. Bazıları, ayetteki "**ahvâ**" kelimesini, "Bu, kendisine bir yaşlık dokunduğunda siyaha çalan ot demektir" diye açıklamışlardır. Binâenaleyh bu kelimeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) Bu, غُثَاءً kelimenin sıfatı olup, mana, "Yeşilken, kupkuru olan, böylece de rengi siyaha değişen ot" şeklindedir. Bu siyahlaşmanın sebebi şunlardır:

1) Otlar, havaya soğuk hakim olduğunda kururlar. Soğuk da, yaş otları ağartır, kuruları siyahlaştırır.

2) O otları seller, sürükleyip götürmüş, böylece otlara, rengi uçuk maddeler yapışmıştır. Böylece siyahlaşmışlardır.

3) O otları rüzgarlar sürüklemiş ve böylece onlara fazlaca toz-toprak yapışmış, dolayısıyla o otlar siyahlaşmıştır.

b) **Ferrâ** ve **Ebû Ubeyde**'nin tercihine göre, "**ehvâ**"nın, "alabildiğine yeşil oluşundan dolayı esved (çok siyah) gözüken" manasına olduğunu, bunun tıpkı, alabildiğine yeşil oldukları için, o iki cennete *"müdhâmmetân"* (Rahman, 64) (simsiyah iki cennet)" denilişi gibi, olduğu söylenmiştir. Buna göre ifadenin takdiri, "neredeyse simsiyah görünen, yemyeşil otları çıkaran ve onu kupkuru-kapkara hale getiren (Allah)..." şeklindedir. Bu tıpkı, "O Kur'ân'ı dosdoğru indirip, eğri-büğrü yapmayan" manasında, وَلَمْ يَجْعَل لَّهُ عِوَجاً قَيِّمًا (Kehf, 1-2) denilip, bir takdim-tehir yapılması gibidir, yani takdirindedir.

★ ★
★

Vahyi Unutmayacaksın

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰ ۝ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ۚ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَىٰ ۝

"(Habibim) Seni okutacağız da, Allah'ın dilediği müstesna, asla unutmayacaksın. Çünkü O, aşikârı da bilir, gizliyi de"

(A'lâ, 6-7).

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e tesbih etmesini emrederek, *"Rabbinin o yüce adını tesbih et"* buyurmuş ve ona bu tesbihin, ancak, Allah'ın indirdiği Kur'ân'ı okumak suretiyle tam ve mükemmel yapılmış olacağını bildirmiştir. Çünkü biz, daha önce, Allah'a yakışan tenzihin O'nun seçip razı olduğu şey ile yapılacak olan tenzih olduğunu beyan etmiştik. İşte bu sebeble, Hz. Peygamber (s.a.s)'de, unuturum endişesiyle, durmadan Kur'ân'ı tekrar ediyordu. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden bu korkuyu *"Seni okutacağız da, Allah'ın dilediği müstesna, asla unutmayacaksın"* buyurarak silmiştir. Bu ayetle ilgili olarak, bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî, سَنُقْرِئُكَ ifadelerine, "Okumayı sana ilham etmek suretiyle, seni okuyucu kılacağız, yani okuyan birisi haline getireceğiz. Artık bir daha da okuduğunu unutmayacaksın" manasını vermiştir ki bu da, "Biz seni, Kur'ân'ı okuyan, artık okuduğunu unutmayan bir okuyucu kılacağız" demektir.

Mücâhid, Mukâtil ve **Kelbî** de şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine ayetler vahyedilirken, unuturum endişesiyle, dilini hareket ettiriyor (tekrar ediyordu). **Cebrâil** (a.s), vahyin sonuna gelmeden, o (a.s), unuturum endişesiyle, hemen baştan okumaya başlıyordu. İşte bu sebeple Hak Teâlâ böyle buyurmuştur ki bu, "Biz sana, onu ezberleyinceye kadar, sana öğreteceğiz" demektir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Onun vahyi sana tamamlamadan, okumaya başlama..."* (Taha, 114) ayeti ve *"Ona acele ederek dilini hareket ettirme"* (Kıyamet, 16) ayetidir.

Öte yandan, alimler, bu "okutma" ve "öğretme"nin nasıl olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Cebrâil** (a.s), Kur'ân'ı sana, onu artık bir daha unutamayacağın bir şekilde, sen onu ezberleyene kadar, defalarca okuyacak.

2) Biz, senin kalbini ve zihnini, sen onu bir duyuşda, unutmayacak bir şekilde ezberleyebileceğin bir şekilde açacağız ve kuvvetlendireceğiz.

3) Allah Teâlâ, sûrenin başında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tesbih ve takdisde bulunmasını emredince, sanki, "Buna devam et, bunu sürekli yap. Çünkü Biz sana, evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini câmî olan ve kendisinde, senin ve ümmetinin şerefi bulunan, o Kur'ân'ı sana okuyacağız; onu senin kalbinde (hıfzında) toplayacağız ve sana kolaylığı vereceğiz, onunla amel etmeyi kolaylaştıracağız" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE
Ayetteki İki Mucizeyi Husus

Bu ayet, şu iki bakımdan mucizeliğe delalet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), **ümmî** bir adamdı.Derken bu uzun kitabı, herhangi bir eğitim ve öğretim görmeksizin, tekrarlamaksızın ve yazmaksızın, onun bunu ezberlemesini, harikulade bir şeydir. Dolayısıyla da bir mucizedir.

b) Bu sûre, **Mekke**'de ilk inen sûrelerdendir. Dolayısıyla, alışılmışa ters olarak, ileride vukû bulacak, enteresan bir durumu çok önceden haber vermiştir ve bu durum, aynen haber verildiği şekilde tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu, bir gaybtan haber vermedir ve bir mucizedir.

Hak Teâlâ'nın, فَلَا تَنْسَىٰ *"unutmayacaksın"* ifadesinin manasının, kimileri nehiy olduğunu, sonundaki elifi maksûrenin, tıpkı السَّبِيلَا (Ahzab, 67) kelimesinde olduğu gibi, fasıla için getirilmiş bir elif olduğunu, dolayısıyla mananın, "Onu okumaktan ve tekrarlamaktan gaflet etme ve geri durma. Aksi halde, Allah'ın dilediklerî hariç, sen onu unutursun" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ama meşhur olan görüş, ayetin inşâî değil, ihbârî bir cümle olup, "Biz sana, unutmayacağın ve unutmaktan emin olacağın bir hale gelene kadar sana okuyacağız" manasında olmasıdır. Bu tıpkı, "Seni giydireceğim, dolayısıyla da artık çıplak olmayacaksın, yani çıplaklıktan emin olacaksın" demen gibidir.

Bu görüşü benimseyenler, birinci görüşün zayıf olduğu hususunda şu açıklamayı yapmışlardır: "Bu görüş, ayette şöyle bir takım mecâzî manaların var sayılması durumunda, ancak tam olur.

a) Unutturma işine, Allah'dan başkası kadir olamaz. Dolayısıyla da, bu fiil emredilemez ve yasaklanamaz. Bu sebeple, bu kelimenin, öğrenimde bulunma ve çok çok tekrarlama gibi, unutmanın zıddı olan şeylere devam etme manasına alınması gerekir ki bu, kelimenin zahiri manasını bırakıp, mecazi manasına geçme demektir.

b) Bu ifadenin sonundaki, elif-i maksûrenin, fasıla için getirilmiş, zaid bir elif kabul edilmesi de, yine asl olanın hilafına bir harekettir.

c) Ayetin bu ifadesini, ihbarî saydığımızda, manası, "Allah'ım, Hz. Peygamber'e, "Seni,artık unutmayacak bir hale getireceğim" müjdesini vermek olur. Ama bunu, inşâî (yani emir nehiy) sayarsak, mana, "Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, unutmasına mani olan sebeblere devam etmesini emretmiştir, bu sebepler de, öğrenimde bulunması ve devamlı okumasıdır. Halbuki, bu mana müjde ve onun durumunun yüceliğini anlatma bakımından, birinci mana gibi değildir. Bir de bu, Hak Teâlâ'nın, *"Ona acele ederek, dilini hareket ettirme"* (Kıyame, 16) ayetinin ifade ettiğinin aksine bir mana olmuş olur.

Ayetteki İstisna Zahirîdir

Ayetteki, إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Gerçek böyle bir istisnanın olmadığının ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan sonra artık hiçbirşeyi unutmadığı söylenilmiştir. Nitekim **Kelbî**, "Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet nazil olduktan sonra, artık hiçbirşey unutmamıştır" der. Buna göre ayetteki, *"Allah'ın dilediği müstesna"* ifadesiyle şunlar kastedilmiş olabilir:

1) *"Herhangi bir şey için, inşaallah demeden, "Ben onu yarın yapacağım"* (Kehf, 23-24) ayetinde ifade edildiği gibi, *"inşaallah"* demek suretiyle, bir bereket ve uğur ummak. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bütün malumatı ve işlerin neticelerini tafsilatlı biçimde bilen zat olarak, gelecekte olacak bir hadiseyi, ancak bu kelimeyi kullanarak haber veriyorum. Binâenaleyh ey **Muhammed**, sen ve ümmetin, bu kelimeyi söylemeye ve böyle hareket etmeye daha uygunsunuz, bu sizin için daha gereklidir" demek istemiştir.

2) **Ferrâ** şöyle der: "Allah Teâlâ, aslında **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Kur'ân'dan herhangi bir şeyi unutmasını dilememiştir. Fakat böyle bir istisnanın ayette yer alışının maksadı, Allah Teâlâ'nın, unutturmayı istemesi halinde buna kadir olduğunu anlatmaktır. Bu tıpkı, *"Eğer istesek, sana vahyettiklerimizin hepsini senden alırız"* (İsrâ, 86) ayeti gibidir. Biz, Allah Teâlâ'nın böyle birşey dilememiş olduğu neticesine varıyoruz. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s) asla şirk koşmadığı halde ona, *"Eğer şirk koşarsan, amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) buyurmuştur. Velhasıl bu istisnanın (inşaallah'ın) bu ayette bulunuşunun hikmeti, Allah Teâlâ'nın, **Hz.Muhammed** (s.a.s)'e, buna kadir olduğunu anlatmak istemesidir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), bu unutmayışının, kendi kuvvetinden kaynaklanan birşey değil de, Allah'ın fazlı ve ihsanından olduğunu anlamaktadır.

3) Allah Teâlâ, ayette böyle bir istisnaya yer verince, Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine indirilen vahiyde, ister az, ister çok olsun, böyle müstesna durumların olabileceği neticesine varmış olabilir. Dolayısıyla o, bütün her yerde, alabildiğine ezberleme, uyanık olma ve unutmama gayreti içinde olmuştur. İşte bundan dolayı, bu istisnanın ayette yer alışının maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, her halukarda bir uyanıklık ve dikkat içinde olmasını sağlamaktır.

4) Bu ifadenin maksadı, doğrudan doğruya, unutmamayı emir olup, tıpkı bir kimsenin arkadaşına, "Allah'ın dilediği şeyler müstesna, benim malik olduğum şeylerde, sen benim ortağımsın" deyip, bu sözle, hiçbirşeyi istisna etmeyi kastetmemesi gibidir.

İstisna Hakikidir

b) Ayetteki bu ifade, gerçekte bir istisnadır. Buna göre, şu izahlar yapılabilir

1) **Zeccâc** şöyle der: "Allah Teâlâ'nın onun unutmasını dilemesi müstesna.." Çünkü o unutur, daha sonra hatırlayabilir. Binâenaleyh unutulup da hatırladığı zaman, bu demektir ki, o unuttuğunu, devamlı olarak ve tamamen unutmuş olmaz. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kıldırırken, arada, bir ayeti okumamış, atlamış. Bundan dolayı, namazın sonunda, **Ubeyy** (r.a) bu ayetin mensûh olduğunu sanarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"unuttum"* demiştir.

2) **Mukâtil** bu ayete, "Allah'ın ona unutturmayı dilemesi müstesna..." şeklinde mana vermiştir ki bu durumda, bu "unutturma" işi ile, Hak Teâlâ'nın, *"Herhangi bir ayeti nesheder veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını getiririz"* (Bakara, 106) ayetinde ifade buyurduğu gibi, "nesh" manası kastedilmiştir. Buna göre ayet, "Allah Teâlâ'nın süresiz olarak sana unutturmayı dilemesi ve artık onu okumamayı, o ayetle namaz kılmamayı emretmesi müstesna..." manasınadır. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu unutmasına ve kafasından silinmesine sebep olur.

3) Ayetteki, إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ *"Allah'ın dilediği müstesna"* ifadesi ve bu azın, şeriatın vaciblerinden değil de, âdâb ve sünnetlerinden olması şartı ile, "pek azı ve nâdiri müstesna" manasına olabilir. Çünkü eğer o (a.s), vacib (gerekli) şeylerden birini unutur ve hatırlamazsa, bu şeriatta bir halele (eksikliğe-kusura) sebep olur. Böyle olması ise caiz değildir.

Açığı da Gizliyi de Bilen O'dur

Ayetteki, إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى *"Çünkü O, aşikarı da bilir gizliyi de..."* ifadesiyle ilgili iki izah var:

1) Bu, "Allah Teâlâ, senin **Cebrâil** (a.s)'in okuyuşu ile birlikte açıktan okuyuşunu da bilir, kalbinde sakladığın, onu unutma korkunu da bilir. Binâenaleyh sen korkma. Çünkü Ben, korktuğun o hususta sana yeterim, yardım ederim" manasınadır.

2) Mana şu şekilde de olabilir: "Sen, Allah'ın neshetmeyi diledikleri müstesna, unutmazsın. Çünkü O, kullarının maslahat ve menfaatlarını en iyi bilendir. Dolayısıyla neshinde maslahat olduğunu bildiği şeyi nesheder."

★ ★
★

Allah'ın Tevfiki

وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَىٰ ۝

"Seni, en kolay olana muvaffak edeceğiz"

(A'lâ, 8).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Yüsrâ** (en kolay olan), insanı kolaya götüren hayırlı (iyi) amellerdir. Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: Müfessirlerin, ayetle ilgili olarak, birkaç izahları var:

1) Ayetteki وَنُيَسِّرُكَ fiili, سَنُقْرِؤُكَ *"Seni okutacağız"* fiiline atıftır; إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى *"Çünkü O, aşikarı da bilir, gizliyi de..."* cümlesi, bir cümle-i itiraziye (ara cümle)dir ve ayetin takdiri, "Seni okutacağız da sen unutmayacaksın ve seni, Kur'ân'ı ezberlemede en kolay ve en sehl yola muvaffak kılacağız, ulaştıracağız" şeklindedir.

2) **İbn Mes'ûd** (r.a), **"Yüzrâ"** "cennet"dir ve ayet, "Seni, cennete götürecek amellere muvaffak kılacağız" manasınadır" demiştir.

3) Bu, "Sana vahyi kolaylaştıracağız, böylece onu ezberleyecek, öğrenecek ve onunla amel edeceksin" manasınadır.

4) Bu, "Seni, müsamahalı, kolay ve haniflik (tevhid) demek olan şeriata muvaffak kılıp, ulaştıracağız" demektir. Birinci mana, en uygun olandır.

İKİNCİ MESELE Birisi "Alışılmış ve kullanılagelen ifade şekli, جُعِلَ الْفِعْلُ الْفُلَانِيُّ مُيَسَّراً لِفُلَانٍ Falanca iş, falancaya kolaylaştırıldı" denilmesidir; Yoksa, جُعِلَ فُلَانٌ مُيَسَّراً لِلْفِعْلِ الْفُلَانِيِّ "Falanca, falanca işe kolaylaştırıldı" denilemez. Binâenaleyh, ayette buna benzer şekilde söylenişin incelik ve hikmeti nedir?" diye sorabilir. Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Bu ibare (ifade şekli), Kur'ân-i Kerim'in, bu yerde ve **Leyl Sûresi**'nde tercih etmiş olduğu şekildedir. Keza bu şekil, اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ *"Siz amel (etmenize bakın). Çünkü herkes, ne için yaratılmış ise, o (işe) kolaylaştırılmıştır"*[8] buyururken Hz. Peygamber (s.a.s)'in tercih ettiği şekildir. Bunda ilmi bir latife (incelik) var. Çünkü bu fiil, aslında "mümkin" (olabilir de olmayabilir de) bir mahiyettir, eşit şekilde var olmaya da, yok olmaya da müsaittir. Güç yetirebilen, onu yapma ve yapmama açısından aynı olursa, bu fiilin o güç yetirebilenden sadır olması imkansızdır. Binâenaleyh yapma tarafı, yapılmama tarafına tercih edildiği zaman, o fiil meydana gelebilir. Binâenaleyh bir fiilin, "vacib" (gerekli-kaçınılmaz) olmadığı müddetce, söz konusu olamayacağı sabit olur ki işte bu tercih edilip, üstün gelmeye, "teysir" (kolaylaştırma) denilir. Böylece gerçekte işin, fiilin faile müyesser kılınması değil de, failin fiile müyesser kılınışı şeklinde olduğu sabit olur." Herbir kelimenin altında gizli

---

8) Buhari, kader, 4.

bir hikmet, akılları hayrete düşüren enteresan bir sır yatar. O yüce zâtı, noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

ÜÇÜNCÜ MESELE Hak Teâlâ, verenin azamet ve şanının, verilen şeyin azamet ve şanına delalet etmesi için, ta'zim nûnu ile (Biz zamiri ile), وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَىٰ *"Seni, en kolay olana kolaylaştıracağız, muvaffak kılacağız"* buyurmuştur ki, *"Onu Biz indirdik"* (Kadr, 1), *"O zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik Biz"* (Hicr, 6), *"Sana kevseri Biz verdik"* (Kevser, 1) ayetleri de bunun bir benzeridir. Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ondan başka hiç kimseye nasib etmediği, kolaylık kapılarını açtığını gösterir. Nasıl böyle olmasın? Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), cahil bir toplum arasında, babasız ve anasız doğup büyümüş bir çocuk olduğu halde, Cenâb-ı Hak, onu fiil ve sözlerinde, bütün aleme önder, bütün insanlığa bir hidayet rehberi kılmıştır.

★ ★
★

Öğüt Faydalıdır

فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَىٰ ۝

"O halde eğer öğüt fayda verirse, (durma) öğüt ver"
(A'lâ, 9).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bütün dünya ve ahiret işlerini kolaylaştırmak suretiyle, kemale erdirince, ona, bütün halkı Hakk'a davet etmesini emretmiştir. Çünkü insanın kemali, Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın ahlakıyla ahlaklanmasında ve bunun mükemmel bir şekilde olmasında yatmaktadır. Binâenaleyh **Hz. Muhammed** (s.a.s), *"Seni en kolay olana muvaffak edeceğiz"* ayetinin gereği olarak, tam ve mükemmel bir insan olunca, kendisini Hak Teâlâ'nın *"O halde öğüt ver"* ayetinin bir gereği olarak, "tam"dan daha bir ileri noktaya götürmekle emrolunmuştur. Çünkü hatırlatıp, öğüt verme, noksan ve kusurlu olanları kusursuz hale getirmeyi; cahilleri de, hidayete (ilme) sevketmeyi gerektirir. Böyle olandan ise kemal fışkırır. Bu yönüyle de, hem kamil, hem de kemale erdiren bir zat olmuş olur.

Burada şöyle bir kaç soru sorulabilir:

Öğütü Fayda Şartına Bağlamanın Sebebi

Birinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), bütün herkese peygamber olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, bu zikir (öğüt) ister onlara fayda versin, ister vermesin, her halukarda onlara öğütte ve hatırlatmada bulunması gerekir. Binâenaleyh daha bu öğüt işinin, *"eğer öğüt fayda verirse..."* diye, bir şarta bağlanmasının hikmeti nedir?

Cevap: إِنْ edatı ile bir şarta bağlanan şeyin, bu şart bulunmadığı zaman bulunmaması gerekmez. Buna ayetler de delalet eder. Şu ayetler bunlardandır:

1) *"Eğer namuslu olmak istiyorlarsa, cariyelerinizi zinaya zorlamayın"* (Nûr, 33);

2) *"Eğer Allah'a ibadet ediyorsanız, Allah'a şükredin"* (Bakara, 172);

3) *"Eğer korkarsanız, namazlarınızı kısaltmada bir günah yoktur"* (Nisa, 101). Çünkü bu korku olmasa bile, yine (seferde) namazları kısaltmak caizdir.

4) *"Eğer bir katib bulamazsanız, (borca karşılık) rehin bırakın"* (Bakara, 283). Halbuki, borçlanmada, yazmayla birlikte, rehin bırakmak da caizdir.

5) *"Eğer Allah'ın kanunlarına riayet edeceklerine kani iseler, (bu ayrılmış kan-kocanın), yeniden birbirlerine dönmelerinde bir günah yoktur"* (Bakara, 230). Halbuki bu kanaat kesin olarak bulunmasa bile, onların birbirlerine dönüp nikahlanmaları caizdir.

Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: Alimler ayette bu şartın yer alışıyla ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

1) Herhangi bir maksattan dolayı bir işe girişen kimsenin, şüphesiz, o vasıtanın o fiile yönelten o maksada ulaştırdığını bildiği şekli ve yöntem, ulaştıramayacağını bildiği şekli ve yöntemden daha gereklidir. İşte bundan dolayı, *"Eğer zikir, fayda verecekse..."* buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ, iki durumdan en değerlisini zikretmiş, diğerine ise dikkat çekmiştir. Ve bu, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 81) ayetinde olduğu gibidir. Burada zımnen soğuktan koruma manası da vardır. Buna göre ayetteki takdiri mana, "Öğüdün ister fayda versin, isterse fayda vermesin, sen öğüt ve nasihatta bulun..." şeklindedir.

3) Bu ifadenin gayesi, öğütten yararlanmaya teşvik olup, bu tıpkı bir kimsenin, birisine, hakkı ve hakikati açıkladığı zaman, "İzah ettim, eğer aklın varsa..." demesi gibi olur ki, bu kimsenin bu sözünden maksadı, karşı tarafı, yapılan izahı kabul etmeye ve ondan istifade etmeye teşviktir.

4) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yaptığı öğüdün onlara fayda vermeyeceği hususunda dikkatini çekmek olup, bu tıpkı, bir adama, "Eğer sana icazet edecekse, falancayı çağır..." denilmesi gibi olup, bu, "Onun sana icabet edeceğini sanmıyorum" demektir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s), bunları, çokca Allah'a ve O'nun dinine davet etmiştir. Bu davet, her ne zaman çokca yapılmıştır, onları azgınlık ve isyanları da o nisbette çok olmuştur. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) buna hayıflandığı için, yanıp tutuşuyordu. İşte bunun üzerine ona, *"Sen onlar üzerinde bir zorba değilsin.. Binâenaleyh sen, benim tehdidimden korkanlara, Kur'ân'la öğüt ver..."* (Kaf, 45) denilmiştir. İşin başında, genel anlamda bir öğütte bulunmak gereklidir. Ama, öğüdün tekrar tekrar yapılmasına gelince, bu ancak, bir netice alınacağına kanaat getirildiği zaman vacib olur. İşte bu sebepten dolayı, Cenâb-ı Hak, ayetteki öğüdü, fayda vermek şartına bağlanmıştır.

Şart Neticeyi Bilmeyen Kullara Göredir?

İkinci Soru: Bir şeyi bir şarta bağlamak, ancak neticenin ne olacağını bilmeyen kimseler hakkında güzel ve yerinde olur. Şu halde, Allâmu'l-guyûb olan Allah'ın, bu meseleyi böyle bir şarta bağlaması nasıl uygun düşer?

Cevap: Kitaplarda şöyle bir rivayet vardır: Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya, "Ben o Firavun'un öğüt almayacağına, bir ürperti duymayacağına şehadet ederim, ama belki öğüt alır, ya da haşyet duyar diye, siz ona yine de yumuşak söz söyleyin.." demiştir. Binâenaleyh, hakka davet ve peygamber gönderme işi başka bir şey, Allah Teâlâ'nın, gaybları ve işlerin neticelerinin nereye varacağını bilmesi ise başka bir şeydir. Bu sebeple, bunları birbiriyle kıyaslamak mümkün değildir.

Üçüncü Soru: Emredilen bu öğüt verme işi, meselâ, "Onlara, on kere öğütte bulunacaksın" gibi belli kurala bağlı mıdır, değil midir? Çünkü, ancak böyle bir kuralın olması halinde, öğüt verme sorumluluğundan kurtulunabilir.

Cevap: Bu hususdaki kural, "örf"dür. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Saygılı Olan, Dersini Alır

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشَىٰ ﴿١٠﴾ وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ﴿١١﴾ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَىٰ ﴿١٢﴾

"(Allah)'tan korkacak olan öğüt kabul eder. Bedbaht olan ise, ondan kaçınır. Ki O, en büyük ateşe girecek..."

(A'lâ, 10-12).

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشَىٰ ayeti ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ahirete İnanma Yönünden İnsanlar

Bil ki, insanlar, ahiret inancı hususunda üç kısımda mütalaa edilebilirler:

a) Ahiretin kesinkes olacağına inananlar..

b) Olabileceğini kabul edip, bu konuda ne müsbet, ne de menfi kesin bir kararı olmayanlar.

c) Ahireti inkarda ısrar edip, böyle bir şeyin olmayacağını kati olarak söyleyenler. Binâenaleyh, ilk iki kısım için, böyle bir haşyet hasıl olabilir. Ama, üçüncü kısmı teşkil edenlere gelince, onlar için ne bir haşyet ne de bir korku söz konusudur. Bunu iyice kavradığına göre, ayet hakkında şu muhtemel iki tefsirin yapılabileceği ortaya çıkar:

1) Şöyle denilebilir: Haşyet içinde olan, Allah'ı, O'nun kudret, ilim ve hikmetini, kamil manada bilen kimselerdir ki, bu durum ve biliş, bu kimsenin, ahiretin olacağına kesinkes hüküm vermesini gerektirir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah'a (hakkıyla) ancak alim kimseler saygı duyar"* (Fatır, 28) buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Eğer öğüdün fayda verecekse, öğütte bulun..." buyurunca, bu ayetin de, o öğüdün fayda verdiği kimselerin kim olduğunu beyan buyurmuştur. Şimdi

o öğüdden faydalanma işi, kalblerde meydana gelen haşyete bağlı olup, kalblerin vasfı da, Allah'tan başka hiç kimsenin muttali olamayacağı türden olunca, maksadı gerçekleştirmek için, Peygamberin, bu davetini genelleştirmesi gerekmiştir. Çünkü, bu öğüt vermenin maksadı, hatırlatmaktan istifade edebilen kimselere hatırlatmadır. Bunun yolu ise, hatırlatma işini genelleştirmekten geçer.

2) Adı geçen haşyet, ürperti, korku, itaatkar olanlar ile, kıyametin varlığı hususunda lehte ya da aleyhte söz söyleyenler için söz konusudur. Ama bu iş, inatçılar için düşünülemez. Halbuki, insanların ekserisi, bu hususta ileri geri söz söylemeyenler olup, inatçı değillerdir. Halkın içindeki inatçılar azdır. Binâenaleyh, çoğunluğu teşmil eden lehte ya da aleyhte söz söylemeyen kimselere, bir de "arifler" eklenince, sayısal üstünlük inatçılar için değil, bunlar için söz konusu olur. Ayrıca, inatçılardan pekçoğu, lisanen inatçıdırlar. Kalben inatçı olanlara gelince, bu, kendisi ile kalbi arasında bir husus olup, bu adeta, olmamış gibidir. Olsa bile, çok nadir ve azdır. Sonra insan, o büyük ateşe gireceğini, orada ne ölüp ne de hayatta kalacağını duyan kimsenin, ister istemez, kalbi buruk ve kırık olur. Dolayısıyla da, genel manada halkın ekserisinin bu öğütten istifade etmesi söz konusu olur. Ama, bu öğüdü kabul etmeyen kimselere gelince, bunlar, gayet azdırlar. Halbuki, "Az bir şeyden dolayı pekçok hayrı yapmamak, büyük bir şerdir, "kötülüktür". İşte bu açıdan, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer zikir fayda verecekse, öğüt ver..."* ifadesi, bu öğüt vermenin genelleştirilmesini gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

سَيَذَّكَّرُ kelimesinin başındaki **sîn**, muhtemelen سَوْفَ manasındadır. Halbuki, Allah'ın bizzat Kendi kelamında geçen سَوْفَ ise, başına geldiği lafzın ifade ettiği mananın mutlaka olacağını bildirir. Ve bu tıpkı, mesela, سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰى *"Seni okutacağız, sen de asla unutmayacaksın..."* (A'lâ, 6) ayetinde olduğu gibidir. Mananın, "Allah'tan haşyet eden, muhakkak öğüt alır. Eğer bu iş, tedebbür ve tefekkür gibi yolları kullanmak suretiyle, bir zaman sonra olacak olsa bile, bu kimse de, uzun bir müddet sonra öğüt almış demektir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kafir Hakkında Tezekkür

Herhangi bir konuda ilk önce bilgi bulunur da, sonra kişi onu unutursa, sonra hasıl olan bilgi "tezekkür" (hatırlama) adını alır. Halbuki, böyle bir durum, kafirler için sözkonusu değildir. O halde daha nasıl Allah Teâlâ, buna "tezekkür" adını vermiştir?

Cevap: Delillerin kuvvetli ve çok net bir biçimde açık olmasından dolayı, adeta sanki böyle bir bilgi önce mevcutmuş da, daha sonra taklit ve inatları yüzünden yok olup gitmiş gibidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, buna "tezekkür" adını verdi.

BEŞİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Bu ayetin, **Osman İbn Affan** hakkında nail olduğu ileri sürüldüğü gibi, **İbn Ümmi Mendûb** hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bedbaht olan ise, ondan kaçınır. Ki o, en büyük ateşe girecek..."* ayetine gelince, bil ki biz, insanların, arifler, lehte ve aleyhte söz söylemeyenler ve inatçılar diye üç kısma ayrıldığını; ilk kısım için mutlaka

bir korku ve haşyetin olabileceğini, "haşyet"i olan kimselerin de, mutlaka o davete kulak verip, ondan istifade etmeleri gerektiğini beyan etmiştik. Binâenaleyh, ayetteki الْأَشْقَى ifadesi ile, davete kulak vermeyen, onu dinlemeyen, ordan istifade etmeyen muannit kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Bedbaht olan ise, ondan kaçınır..."* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
En Büyük Ateş

Alimler, *"en büyük ateş"*in ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) **Hasan el-Basrî**, "En büyüğü, cehennem ateşi; en küçüğü dünya ateşidir..." demiştir.

b) Dünyada günahlar olduğu gibi, bundan öteye, daha ileri derecede de maslyetler, isyanlar vardır. Aynen bunun gibi, ahirette de, lalettayin ateşler olduğu gibi, bundan daha şiddetli ateşler, derekeler vardır. Şimdi, kafir, asi kimselerin en bedbahtı olunca, ister istemez, ateşlerin en büyüğüne girecektir.

c) "En büyük ateş, en alttaki ateş olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar..."* (Nisa, 145) ayetinde de belirttiği gibi, kafirlerin payına düşen hissedir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, bu ayetin **Velid Utbe ve Ubeyy ibn Halef** hakkında nazil olduğunu söylemektedirler. Halbuki sen, nazar-ı dikkate alınan şeyin, sebebin hususiliği değil, lafzın umumi oluşu olduğunu biliyorsun. Hele de biz, ayetteki bu tertibin doğruluğunu akli delillerle izah etmişken...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: Allah Teâlâ, bu ayetlerinde şu iki kısım insandan bahsetmiştir:

1) Öğüt alıp, haşyet duyanlar.

2) En büyük ateşe girecek olan en bedbaht kimseler.. Ne var ki, "en şakî"nin bulunması, "şakî"nin mevcudiyetini gerektirir. Binâenaleyh, peki ya bu kısmın hali nedir, ne olacaktır?

Cevap: "En şakî" ifadesi, "şakî"nin bulunmasını gerektirmez.. Çünkü, bu lafız, herhangi bir müşareket olmaksızın da kullanılmış olabilir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün cennetliklerin eğlenip duracakları yer çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir"* (Furkan, 24) ayeti gibidir. Ayetteki takdirin, Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ (Rum, 27) ifadesindeki أَهْوَنُ kelimesinin هَيِّنٌ "kolay" anlamına gelmesi gibi, الْأَشْقَى 'nın da أَشْقَى manasına gelebileceği de ifade edilmiştir. Bunun yine tıpkı, şairin,

إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا / بَيْتاً دَعَائِمُهُ أَعَزُّ وَأَطْوَلُ

"Semayı tavanlayan, yükselten zat, bizim için, sütunlar, daha sağlam ve daha uzun olan bir ev yapmıştır" şeklindeki ifadesinde olduğu gibidir. Bu konuda söylenilenler bundan ibarettir. Ne var ki, hakikat, bizim bahsettiğimiz şu hususlar: İnsanlar, arif, mütevakkıf ve muannit diye üçe ayrılır. Binâenaleyh said, arif olandır; mütevakkıf, bazı günahları olandır; **eşka** ise, bizim de biraz önce bahsettiğimiz gibi, davete iltifat etmeyen, ona kulak asmayan, böylece de en büyük ateşe girecek olan muanniddir.

★ ★
★

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ *"Sonra orada ölmeyecek de, dirilmeyecek de"* (A'lâ, 13) ayetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu hususta müfessirler şu iki izahı yapmışlardır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların ölümlerine hükmedilmez ki, ölüversinler; onlardan azabları hafifletilmez de..."* (Fatır, 36) buyurduğu gibi, "Ne ölürler ki, kurtulsunlar; ne de, kendilerine fayda veren bir hayat sahibi olurlar..." anlamındadır. Bu tıpkı, Arapların, iki derecede bir belaya mübtela olan birisi için, "O ne diridir, ne de ölü..." demeleri gibidir.

b) Bu ifadenin manası, "Cehennem de onlardan herbirinin canları boğazlarındadır. Çıkmaz ki, ölsünler; uzuvlara da dönmez ki, hayat bulsunlar..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu durum, ateşe girmekten daha korkunç ve daha şiddetli olduğu için, bu ifadenin başına ثُمَّ getirilmiştir. Binâenaleyh bu durum, şiddetin dereceleri hususunda diğerinden daha ileridir.

★ ★
★

Nefsini Arındıran Felah Buldu

قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّىٰ ﴿١٤﴾

"Muhakkak ki iyi temizlenen kimse umduğuna erişmiştir"
(A'lâ, 14)

Ayetl hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, Kendisinin delilleri hususunda, tefekkür ve teemmülden yüz çevirenlerle ilgili olarak vaid ve tehdidine yer verince, bunun peşinden de, şirk pisliklerinden temizlenenler ve arınanlar için söz konusu olan va'dini getirmiştir.

b) **Zeccâc**'ın görüşüne göre تَزَكَّىٰ kelimesinin manası, "takvasını artıranlar" şeklindedir. Çünkü الزَّاكِي kelimesinin anlamı, "artıran, çoğaltan" demektir. Bu mana, *"Namazlarında huşu sahibi olan mü'minler... felaha..."* (Mü'minûn, 1-2) ayetleri ile de desteklenir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "**felah**"ın işte bu hasletleri birlikte bulunduran kimseler için olacağını söylemiştir. **Bakara Sûresi**'nin başındaki أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (Bakara, 5) ifadesi de bunu göstermektedir. Birinci mana da, şu iki hususla kuvvet kazanır:

1) Allah Teâlâ, ayette, neden arınılması gerektiğini belirtmeyince, biz, kastedilenin, ayetten önce bahsi geçen şeyden temizlenme olduğunu anlamış oluyoruz. Ki, bahsi geçen şey de küfürdür. Böylece biz, burada kastedilen mananın, "Bu ayetten önce bahsi geçen o küfürden arınanlar, muhakkak ki felah buldular" şeklinde olduğunu anlamış bulunuyoruz.

2) Mutlak isim, kemaline sarfedilir. Tezkiye çeşitlerinin en mükemmeli ise, kalbi, küfür zulmetlerinden tezkiyedir. Binâenaleyh, bu mutlak ifadeyi, işte bu manaya hamletmek gerekir. Bu tevil ve tefsir, **İbn Abbas**'tan rivayet edilen, تَزَكّٰى'nın manası, **"Lâ ilâhe illâllah..."** kelime-i tevhididir..." şeklindeki rivayet ile de kuvvet kazanır.

★ ★
★

Namazın Gerçekleştirdiği Şey

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ *"... ve Rabbinin adını zikredip de namaz kılan kimse..."* (A'lâ, 15) ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **İbn Abbas**, bu ifadenin manasının, "Kıyamet gününü ve Rabbinin huzurunda duracağını hatırlayıp da, O'nun rızası için namaz kılan..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ben derim ki, bu tefsir, en uygun bir tefsirdir. Zira, mükellefin yaptığı işlerin dereceleri şu üç şeydir:

1) Bozuk inançları, kalbinden izale etmek...

2) Cenâb-ı Hakk'ın marifetini, zati sıfatları ve isimleriyle birlikte kafasına ve gönlüne yerleştirmek...

3) Onun hizmeti ile meşgul olmak. Bunlardan birinci mertebe, Cenâb-ı Hakk'ın, قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ayetindeki "tezkiye" ile; ikincisi, وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ ayetiyle; —zira, kalbin zikri, ancak marifetullah olur—; üçüncüsü, yani hizmet de, فَصَلّٰى ifâdesiyle kastedilmiştir. Çünkü namaz, tevazu ve huşu'dan ibarettir. Binâenaleyh, kalbi, Allah'ın celâl ve kibriyasının bilgileriyle aydınlanmış olan kimselerin, gerek iş, gerekse dış uzuvlarında, mutlaka bu huzû ve huşûun eseri görülür.

Fıtır Sadakası ve Bayram Namazı

b) Bir kısım müfessir de, Cenâb-ı Hakk'ın, قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ayetine, "Bayram namazına gitmeden önce tasaddukta bulunur, sadaka-ı fıtırını verirse"; وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى ifadesine de, "Bundan sonra da, kim imamla beraber bayram namazını kılarsa..." manasını vermişlerdir. Ki bu, **İkrime, Ebu'l-Âliye, İbn Sirîn** ve **İbn Ömer**'in görüşü olup, bu husus, "merfû" bir hadis olarak da rivayet edilmiştir. Ama, bu tefsirde şu iki bakımdan bir müşkillik bulunmaktadır:

1) Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'de devam ettirdiği adeti, zekâtı namazdan önce değil, namazı-zekâttan önce getirmek şeklindedir.

2) **Sa'lebî**, bu sûrenin, ittifakla Mekkî olduğunu söylemiştir. Halbuki, **Mekke** döneminde ne bayram, ne de sadaka-ı fıtır söz konusudur. **Vahidî** buna şu şekilde cevap vermiştir: "Allah Teâlâ'nın, ilm-i ezelisinde bu işin böyle olacağı malum olunca, (ilerde) böyle yapacak kimseleri övmüş olması imkansız değildir.."

3) **Mukâtil**, قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ifadesine, "Malından tasaddukta bulunup, namazında da Rabbi'ni bir olmakla anıp ve O'nun rızası için namaz kılan..." manasını

vermiştir. Ki, bu manayla bundan hemen önce geçen mana arasındaki fark şudur: Bu mana, hem farz olan zekâtı, hem de farz olan namazı kapsar. Birincisi ise böyle değildir.

4) Ayetin bu ifadesinden, malın zekatı kastedilmeyip, tam aksine amellerin zekâtı kastedilmiştir. Buna göre mana, "kim, amelleri konusunda riyâ'dan ve eksikliklerden temizlenirse..." şeklinde olur. Zira, malın zekatını verme hususunda alışılagelen ve normal olarak kullanılan lafız, زَكّٰى **(zekkâ)** lafzıdır. Bunu ifade için, تَزَكّٰى **(tezekkür)** lafzı kullanılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak da, وَمَنْ تَزَكّٰى فَإِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهِ (Fatır, 18) buyurmuştur.

5) **İbn Abbas**, ayetteki وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ ifâdesine, "Bayram namazına giderken yolda tekbir alan ve bayram namazını kılan..." manasını vermiştir.

6) Bu ifadenin manası, "Rabbinin ismini namazında yadedip, namazı, münafıkların namazı gibi olmayan... Çünkü münafıklar insanlara gösteriş için namaz kılarlar, pek azı müstesna, Allah'ı anmazlar..." şeklindedir.

İftitah Tekbiri

Fakihler, iftitah tekbirinin farz olması hususunda, bu ayeti delil getirirken, **Ebû Hanife** (r.h) de, iftitah tekbirinin namazdan olmadığı konusunda bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Zira, "salât" lafzı, bu ifadeye atfedilmiştir. "**Aty**" ise, bir mugayeret ve başkalığı gerektirir." **Ebû Hanife**, namaza, Allah'ın isimlerinden herhangi bir isimle başlanabileceği konusunda da bu ayete tutunmuştur. İmdi, alimlerimiz (Şafii uleması) ise, **Ebû Hanife**'nin değerlendirmesine şu şekilde cevap vermişlerdir: "Ayetin takdiri, وَصَلّٰى فَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ "O, namaz kıldı; derken, Rabbinin ismini andı..." şeklindedir. Zira senin, أَكْرَمْتَنِي فَزُرْتَنِي "Bana ikramda bulundun da, beni ziyaret ettin" demenle, زُرْتَنِي فَأَكْرَمْتَنِي "Beni ziyaret ettin de beni mutlu kıldın" demen arasında bir fark yoktur.

Ebû Hanife şöyle diyebilir: "Takibiyye için olan "**fâ**"yı amel ettirmemek, delil olmaksızın caiz değildir." Bu hususta verilebilecek en uygun cevap şudur: "Ayet, Allah'ı zikredip de, hemen akabinden namaz kılan herkesi medh etme manasına delalet etmektedir. Ve ayette, bu "zikr"in, iftitah tekbiri olduğuna dair beyan yer almamıştır. Binâenaleyh, şimdi belki de, ayetten kastedilen mana, "Kim, Allah'ı kalbiyle anar, O'nun mükafaat ve cezasını hatırlarsa, bu durum bu kimseyi, namaz kılma fiiline yöneltir. O zaman da bu kimse, cüzlerinden biri de tekbir olan namazı ifa etmiş olur. İşte bu durumda, **Ebû Hanife**'nin yapmış olduğu istidlal savuşturulmuş olur.

★ ★
★

Dünya Hayatını Tercih

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾

"Doğrusu siz, dünya hayatını üstün tutarsınız"

(A'lâ, 16).

Bu ifâdedeki بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا kelimesi, iki türlü okunmuştur. Kıraat imamlarının tamamına yakını, tâ ile, تُؤْثِرُونَ şeklinde okumuşlardır ki, Übeyy İbn Ka'b'ın, "Evet, daha doğrusu siz, dünya işini, ahiret işine tercih ediyorsunuz..." şeklindeki kıraati de bunu teyit eder. İbn Mes'ûd da şöyle demiştir: "Dünya, önünüze konuldu; yiyecekleri, içecekleri, kadınları, lezzeti ve güzelliği hemencecik (acilen) bize sunuldu... Ama, ahiret ise, bizim için şu anda gayb olup, görünmez haldedir, bizden uzaktır.. İşte bu sebeple biz, hemen şimdi (âcil) olanı aldık, sonra olacak olanı yukarıda geçen, اَلْاَشْقَى terkettik..." Ebû Amr ise, اَلْأَشْقَى'yı kastederek, yâ ile يُؤْثِرُونَ şeklinde okumuştur.

★ ★
★

Ahiret İse Bâki

وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَّاَبْقٰى ۝

"Halbuki ahiret daha hayırlı, daha süreklidir..."

(A'lâ, 17).

Bu, "Hayır ve sürekli olan her şey, tercihe en çok şayan olan şeydir. Binâenaleyh, âhiretin, dünyadan daha fazla tercih edilmesi gerekir. Halbuki, dünyadakiler dünyayı tercih ediyorlar" demektir. Biz, şu sebeplerden dolayı; ahiretin daha hayırlı olduğunu söyledik:

a) Ahiret, maddî-manevî mutlulukları ihtiva etmektedir. O halde ahiret, dünyadan daha iyidir.

b) Dünyanın lezzetli olan şeyleri bile, çeşitli elementlerle iç içedir. Halbuki ahiret hiç de böyle değildir.

c) Dünya fani, ahiret bakidir. Baki olan ise, fani olandan daha hayırlıdır.

★ ★
★

Bu Gerçekler Önceki Suhufta Da Var

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ هٰذَا لَفِى الصُّحُفِ الْاُولٰى *"Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde ... vardır"* (A'lâ, 18) buyurmuştur. Alimler, bu ayetteki, هٰذَا lafzıyla neye işaret edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, kimileri, bunun bu surede geçenlerin tümüne bir işaret ettiğini söyleyerek şunu demişlerdir: "Zira bu sûre, Allah'ın birliğini (tevhid), peygamberlik müessesesini, Allah'ı inkar edenlere karşı teddidi (vaîdi) ve Allah'a itaatta bulunanlar için de va'di, mükafaatı ihtiva etmektedir."

Kimileri de, "Hayır, bu ifade ile işaret edilen şey, Cenâb-ı Hakk'ın, قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ ifâdesinden başlayıp, وَٱلْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ifadesine kadar geçen kısımdır. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi temizlenen... kimse umduğuna erişmiştir"* ifadesi, nefsi (rûhu), uygun olmayan her şeyden arındırmaya bir işarettir. "Nazarî kuvveti, tüm bozuk inançlardan; amelî kuvveti de, bütün kötü huylardan ... temizlemek ..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve Rabbinin ismini andı"* ayeti, kişinin, rûhunu, marifetullah ile mükemmelleştirmesine; فَصَلَّىٰ ifadesi, organlarını kemale erdirip onları, Allah'ın taatı ile tezyin etmesine; بَلْ تُؤْثِرُونَ ٱلْحَيَاةَ ٱلدُّنْيَا ayeti, dünyaya iltifat etmekten caydırmaya ve *"Ahiret daha hayırlı ve süreklidir"* ayeti de, ahirete ve Allah'ın ahirette vereceği mükafaatlara bir işaret olup, bütün bunlar, şeriatların değişmesi ile değişmeyen hususlardır. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde de ... vardır"* buyurmuştur.

İşte bu izah ve yorum, aklî bakımdan güçlendiği gibi, haber ve hadis de bunun böyle olduğuna delalet etmektedir. Zira, **Ebû Zerr**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "(Hz. Peygamber), dünyada **İbrahim** ve **Musa**'nın suhufunda olan hükümlerden var mıdır" dedim de, bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ey **Ebû Zer**, قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ 'yı okul.." dedi. Başkaları da, ayetteki هٰذَا ifâdesinin, *"Ahiret daha hayırlı ve süreklidir"* ifadesine racî olduğunu; zira, "bahsi geçenlerden en yakın olanına işaret etmek, esasdır. Bu yakın olan da, işte bu ayettir" demişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنَّهُۥ لَفِى زُبُرِ ٱلْأَوَّلِينَ (Şuarâ, 196) ayeti ile, شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِۦ نُوحًا (Şûrâ, 13) ayeti gibidir. إِنَّ هَٰذَا لَفِى ٱلصُّحُفِ ٱلْأُولَىٰ ifadesi, O'nun tıpkı,

★ ★
★

İbrahim ve Musa (a.s)'ın Suhufu

صُحُفِ إِبْرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ

"İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde de vardır"
(A'lâ, 19).

Bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

a) Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın bir önceki ayette geçen ifadesinin beyanıdır.

b) Bu ifade ile, "Bu sûrede bahsedilenler, bütün peygamberlerin sahifelerinde yer alan hususlardır. **Hz. İbrahim** ile **Hz. Musa**'nın sahifeleri de bunlardandır" manası kastedilmiştir.

Rivayet olunduğuna göre **Ebû Zer**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Allah'ın ne kadar kitab indirdiğini sormuş da, o da şöyle demiştir: "Yüzdört... On sahife **Adem**'e, elli sahife, **Şît**'e, otuz sahife **İdris**'e, elli sahife, **Hz. İbrahim**'e, **Tevrat**, **İncil**, **Zebûr** ve

Furkan (Kur'ân)..." Hz. İbrahim'in sahifesinde şöyle yazıldığı söylenmiştir: "Akıllı kimsenin, dilini koruması, zamanını tanıması, değerlendirmesi ve işine gücüne yönelmesi." Allah (c.c) en iyi bilendir; salât-ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashâbına olsun (amin)!

★ ★
★

GÂŞİYE SÛRESİ

•

Yirmialtı ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Dehşeti İle Yüzleri Kararan Gün

هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ ۝١ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ۝٢ عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ۝٣

"Kıyamet gününün haberi sana geldi ya. Yüzler (vardır) o gün zelildir. Yorucu işler yapandır"

(Gâşiye, 1-3).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ *"Kıyamet gününün haberi sana geldi ya"* ifadesi hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, الْغَاشِيَةِ ifadesi hakkında değişik görüşler zikretmişlerdir.

1) Bu, kıyamet günü olup, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Azabım onları bürüdüğü gün..."* (Ankebût, 55) ifadesinden alınmadır. Kıyamet bu adla da adlandırılmıştır, çünkü, bir şeyi bütün cihetlerden kuşatan, onu bürümüş demektir. Kıyamet de, birkaç bakımdan böyledir:

a) Kıyamet, insanlara ansızın gelecektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa onlar, Allah'ın (o) bürüyen azabının kendilerine geleceğinden emin mi oldular"* (Yusuf, 107) ayetinde olduğu gibidir.

b) Kıyamet, öncekı ve sonraki bütün insanları kuşatacaktır.

c) Kıyamet, korku ve dehşetiyle, insanları bürüyecektir.

2) el-Gâşiye, ateş, cehennem ateşidir. Yani, "O ateş, kafirleri ve cehennemlikleri bürüyecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yüzlerini ateş bürür..."* (İbrahim, 50) ve *"Üstlerinde örtüler vardır"* وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ (A'râf, 41) buyurmuştur. Bu, Said İbn Cübeyr ile Mukâtil'in görüşüdür.

3) el-Gâşiye, ateş ehli olup, bunlar ateşi bürüyecek ve onun içine düşeceklerdir. Bu görüşlerden birincisi doğruya daha yakındır. Çünkü bu takdire göre, mana şu şekilde olur: "Kıyamet gününde bazı insanlar bedbahtlık içinde, bazıları da saadet ve mutluluk içinde olur."

İKİNNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, هَلْ أَتٰيكَ buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü, Cenâb-ı Hak, Resulüne, hem kıyametin halleri hem de o andaki insanların halleri hususunda, kendisinin o kavminin ayrıntılarıyla bilemeyeceği şeyleri öğretmiştir. Çünkü akıl delalet etse bile, olsa olsa ancak, itaatkarların durumunun asilerin durumundan başka olacağına delalet edip, bunu anlayabilir. Bu tafsilatın keyfiyetine gelince, aklın bunları bilmesi mümkün değildir. İşte Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu halleri ayrıntılı olarak öğretince, pek yerinde olarak, "Sana o kıyamet gününün haberi geldi değil mi?" buyurmuştur.

Bitkin, Perişan Yüzler

Cenâb-ı Hakk'ın, وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ *"Yüzler (vardır) o gün zelildir. Yorucu işler yapandır"* ayetine gelince, bil ki bu, şakavet ehlinin tavsifidir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْوُجُوهُ "yüzler" kelimesiyle, onların sahipleri kastedilmektedir ki, bunlar da kafirlerdir. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, yüzleri, zelil olmakla, çalışıp didinip, yine de neticede yorulmakla nitelemiştir. Bunlar mükellefin sıfatlarıdır. Ancak ne var ki; zillet duygusu ve korku, yüzde belirir. İşte bu sebepledir ki, korkuyu yüze nisbet etmiştir. Bu, *"Yüzler (vardır) o gün ter ü tazedir"* (Kıyamet, 22) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın خَاشِعَةٌ ifâdesine gelince, bu, "Zelildir. Onları, hor hakirlik ve rüsvaylık bürümüştür" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Günahkarların, Rableri hususunda, ... (diye diye) boyunlarını büktükleri zaman sen görsen (onları)"* (Secde, 12) ve *"Onların ateşe arz olunurlarken, zilletten boyunlarını büke büke göz ucuyla (nasıl) bakacaklarını göreceksin"* (Şûrâ, 45) buyurmuştur. Zillet, ancak yüzde belirir, çünkü, onun zıddı olan kibr ü azametin mahalli ve yeri ise, baş ve beyindir. عَامِلَةٌ kelimesine gelince, bu, "Pekçok işler yapan.." anlamındadır. نَاصِبَةٌ kelimesinin ifâde ettiği masdara gelince, bu da, bir işte yorgunluk ve zahmet duyarak çalışmak, dönüp durmak anlamındadır.

İKİNCİ MESELE Bu üç sıfat hakkında mümkün olacak izahlar şu üç ihtimali geçmez: Çünkü ya, "Bu sıfatların tamamı da ahirette bulunacaktır" veya, "Bunların tamamı, dünyada bulunmaktadır" yahut da, "Bunların bir kısmı dünyada, bir kısmı da ahirette meydana gelecektir" denilebilir.

Bunların tamamının ahirette meydana geleceğini söyleyen **birinci veche** gelince, bu şöyledir: Kafirler kıyamet gününde **hâsi'** olurlar; yani zelil. Çünkü bu yüzler, dünyada, Allah'a ibadet konusunda büyüklük taslamışlardır. Boşuna da çalışacaklardır (عَامِلَةٌ) Zira onlar, ateşin içinde, yorucu bir iş yapacaklardır ki, bu da, ağır zincirler ile bukağıları taşımadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Uzunluğu kırk arşın olan bir zincir içinde..."* (Hakka, 32) buyurmuştur. Sonra bu yüzlerin sahipleri, devenin batağa dalması gibi, ateşe, dalacak; öyle ki, kâh çıkacak kâh batacak... Cehennemin ateşine saplanıp kalacaklar. Sonra, süresi elli bin sene olan bir günde, ateşe (ebedi kalıcılar olarak) girmelerinden önce, Arasat meydanında, çıplak, yalınayak, aç ve susamış bir vaziyette duracaklar. Yorulacaklar, çünkü hep bu işi yapacaklar.

Hasan el-Basrî de şunu söylemiştir: "Bu sıfatların, Allah'tan (onun korkusundan) dolayı, dünyada olması gerekirdi. Ancak, onlar dünyada böyle olmayınca, Cenâb-ı Hak, bir ceza olmak üzere bu halleri onlara kıyamet gününde musallat etti."

Bunların tamamının dünyada meydana geleceğini söyleyen **ikinci görüşe** gelince, bunların, yahudi ve hristiyanlardan kilise ve havralarda bulunanlar ile, putperest ve mecusiler olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Bunların yüzleri Allah için huşû duydu; oruç ve teheccüd gibi devamlı ve yorulmayı gerektiren amellerde çalıştı ve yoruldu. Ama onlar, Allah hakkında, ona layık olmayan şeylere inanınca, sanki böylece onlar, tehayyül ettikleri bir takım sıfatlarla muttasıf olan bir zata itaat ettiler. Böylece onlar aslında Allah'a değil, aksine, varlığı bulunmayan o muhayyel şeye tapınmış oldular. Bu sebeple de şüphesiz ki, bu ibadet onlara hiçbir fayda vermeyecektir" şeklinde olur.

Bu sıfatların bir kısmının dünyada, bir kısmının da ahirette hasıl olacağını söyleyen **üçüncü görüşe** gelince, burada birkaç izah şekli vardır:

1) Mana, "Onlar, dünyada çalışıp, yorulmakla beraber, ahirette zelildirler" şeklinde olup, "Onlar dünyadaki amellerinden ve yorulmalarından hiç yararlanamadılar" demektir. Onların, ahirete mahsus kimi sıfatlarla nitelenip, bunun peşinden dünyaya dair sıfatların zikredilmesi, sonra da tekrar ahiretten söz edilmesi imkansız değildir. Bu durumda mana anlaşıldığına göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olur: "Kimi yüzler kıyamet gününde zelildir. Çünkü onlar dünyada, Allah'tan başkasına itaat hususunda çalışmış ve yorulmuştur. İşte bunlar o halde, ahirette, çok kızgın bir ateşe yaslanacaklardır."

2) Bu yüzler, dünyada zelil ve çalışandır. Ama ahirette ise, yorgun. Bu yüzlerin dünyada zelil ve huşuu içinde olmasına gelince bu, onların, onları dünya lezzetlerinden ve tadlarından yüz çevirmeye davet eden korku ve haşyetleridir. Ameli ise, namazı ve orucudur. Ahirette yorulmasına gelince, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"(O gün) onlar için, Allah'dan, hiç de ummadıkları (nice) şeyler zuhur etmiştir"* (Zümer, 47) buyurduğu gibi, bu, onların azaba göğüs germeleri ve katlanmalarıdır. Bu kelime, zem üslubunda olmak üzere, mansub olarak, عَامِلَةً şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Bil ki Cenâb-ı Hak, onları bu üç sıfatla tavsif edince, bundan sonra da onların bulunacakları yerin, içecek ve yiyeceklerinin keyfiyetini anlatmaya başlamıştır (bunlardan Allah'a sığınırız).

Kızgın Ateşe Girecekler

Onların bulundukları yere gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, تَصْلَىٰ نَارًا حَامِيَةً *"Kızgın bir ateşe girecek..."* (Gâşiye, 4) ayetinin ifade ettiğidir. Arapça'da, "ona adeta yapıştı, yaslandı; onunla yanıp kavruldu" anlamında يَصْلَى – صَلِيَ بِالنَّارِ "Ateşe yaslandı" denilir. Bu kelime تُصْلَى **tuslâ** şeklinde değil de), tâ'nın fethasıyla, تَصْلَى (**teslâ**) şeklinde de okunmaktadır ki, bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kızgın ateşe*

yaslanan müstesna..." (Saffat, 163) ayetidir. **Ebû Amr ve Asım,** وَلصَلِيهِ جَهَنَّمَ *"Sonra, cehenneme sokun onu..."* (Hakka, 31) ve ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُوهُ *"Onu cehenneme sokarız onu..."* (Nisa, 115) ayetlerinden dolayı, أَصْلَيْتُهُ النَّارَ "Onu cehenneme soktum..." ifadesinden olmak üzere, tâ'nın dammesiyle لصُلِّي ناراً şeklinde okumuşlardır. صَلُوهُ ile aynı anlamdadır. Bir topluluk ise, şedde ile olmak üzere, لصَلِّي "tusallâ" şeklinde okumuştur. Arablar nezdinde bu kelime, derin bir çukur kazıp, içine de bol miktarda ateş ve kor dolduracak; daha sonra, kestikleri bir koyunu iki kat ateş ve korun ortasına koyup pişirmelerine denilmektedir. Binâenaleyh, ateşin üzerinde ya da tavada, veya tandırda pişen ete, bu kelimeyle ilgili olarak **el-maslıyy** اَلْمَصْلِيّ demezlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, حَامِيَةً *"kızgın..."* ifadesine gelince, "tutuşturulmuş ve uzun bir sûre kızdırılmış olan; hiçbir ısının da onun ısısına denk düşemeyeceği ateş..." anlamındadır. **İbn Abbas** ise, "Tutuşturulmuş olan ve Allah düşmanlarını cayır cayır yakan ateşdir" demiştir.

★ ★
★

Kaynar Su İçecekler

Su içecekleri yerin tavsifine gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ *"son derece sıcak bir kaynaktan içirilecektir"* (Gaşiye, 5) ayetinin ifade ettiğidir. اَلْآنِي **(el-ânî)**, "tehir etmek, sona bırakmak" anlamında olan الإِيْنَاءُ kelimesinden olmak üzere, harareti son noktasına ulaşmış, aşırı sıcak anlamındadır.

Nitekim hadis-i şerifte şöyle varid olmuştur: أَنَّ رَجُلاً أَخَرَ حُضُورَ الْجُمُعَةِ ثُمَّ تَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ آنَيْتَ وَآذَيْتَ *"Bir adam, cuma namazına geç geldi. Derken, insanların omuzlarına basa basa, ileriye doğru geçti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, "Hem geç geldin, hem de ezıyyet ettin"*[9] buyurdu. Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"O cehennem ile sımsıcak bir su arasında gidip gelirler"* (Rahman, 44) ayetidir. Müfessirler de, "İçilen bu suyun harareti, bir damlasının bile, dünyadaki dağlardan biri üzerine düşmesi halinde, o dağın eriyebileceği bir noktadadır" demişlerdir.

★ ★
★

Darî, Yiyecekler

Onların yiyecekleri de, Cenâb-ı Hakk'ın, لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلاَّ مِنْ ضَرِيعٍ *"Onlar için "Darî" dikeninden başka bir yiyecek yoktur"* (Gaşiye, 6) ayetinin ifade ettiği hususdur. Alimler, ayette geçen اَلضَّرِيعِ kelimesinin ne demek olduğunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1) **Hasan el-Basrî,** "Bu kelimenin ne demek olduğunu bilemiyorum. Bu hususta da, sahâbeden hiçbir şey duymadım" derken.

---

9) İbn Mâce, İkâme, 68 (1/354).

2) Yine, **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "**Darî**', tıpkı, "**elîm, semî, bedî**' " kelimelerinin, **mu'limu, musmi', mubdi'** anlamlarına gelmesi gibi, **Mudri** (اَلْمُضْرِعُ) (acı veren) anlamında olup, bu, "Onların yiyecekleri ancak, kendisinde bulunan sertlik, acılık ve hararetten dolayı, alınması halinde, kendilerini hor ve zelil olmaya, perişanlığa sevkeden yiyeceklerdendir" demektir.

3) Bu kelime, "**şıbrık**", denilen dikenin kuru haline denir. Ki bu, develerin yemiş olduğu bir diken türüdür. Bu, yaş olduğu zaman, develer onu yer; ama kuru olduğunda ise, develerin kendisinden iyice kaşındığı bir diken olup, öldürücü bir zehirdir de aynı zamanda. Nitekim **Ebû Zu'eyb**

دَعْى شَبْرِقَ الرَّيَّانَ حَتّٰى اِذَا ذَوٰى / وَعَادَ ضَرِيعاً عَادَ عَنْهُ النَّحَائِصُ

"Doyurucu ve kandırıcı şıbrık otu otlardı. Derken, Şıbrık solup da dikenli bir hale (Darî') gelince, onun etleri gidip cılızlaştı... (yaşlı, arık bir hale geldi)" demiştir. Kİ, buradaki النَّحَائِصُ kelimesi, **nahûs** النَّحُوصُ kelimesinin çoğulu olup, bu da yaşlı deve demektir. Bu, müfessirlerle dilcilerin ekserisinin görüşüdür.

4) **Halil** kitabında, "Etin altında, kemiği de üzerinde bulunan cilde, tabakaya **darî**' adı verilir" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak bu yiyeceği, oluşla nitelemiş olur. İşte bu yüzden de, o şey, ne semirtmiş, ne de açlığı gidermiştir.

5) **Ebu'l-Cevzâ** da, bu kelimeye, (cenîni çevreleyen) zar manasını vermiştir. **Said ibn Cübeyr**'in, "Bu, dikenli bir ağaçtır" şeklindeki sözü de, buna yakın bir ifadedir." Daha sonra **Ebu'l-Cevzâ** sözüne devamla şöyle der: "O halde, bu dikeni yiyen, daha nasıl semirebilir ki!?" Hadiste de şöyle varid olmuştur: **Darî**', cehennemde bulunan, dikene benzeyen, sabr bitkisinden daha acı, cîfe'den daha pis kokulu, ateşten daha daha hararetli bir şeydir."

Kaffâl da şöyle der: Ayet-i kerimede, cehennemliklerin yiyecek ve içeceklerinin dile getirilişinin maksadı, onların, alabildiğine zelil ve perişan olacaklarını beyandır. Zira, cehennemlikler uzun müddet, aç ve susuz olarak, o zincirler ve bukağılar içinde ayakta dikilip, derken ateşe atılınca, onlar orada bir su ve bir tür bitki görürler.. Böylece bu cehennemlikler, kendilerini saran açlık ve susuzluğu dindirme arzusu duydular da, o suyun, kandırmayan, tam aksine içlerini dışlarını kavuran; o bitkinin de,doyurmayan, açlığa fayda vermeyen bir şey olduğunu gördüler de, kendilerindeki o açlığı ve susuzluğu giderme hususundaki arzuları bitki ve ümitsizliğe düştüler. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Eğer onlar (susuzluktan) feryad ve istimdâd ederlerse (kaynamış ve) kalın bir sıvıya benzer, yüzleri kavuran bir su ile imdat olunacaklar"* (Kehf, 29) buyurmuş ve bu halin, hep devam edeceğini, hiç sona ermeyeceğini beyan etmiştir ki bundan Allah'a sığınırız.

Gislîn ve Darî

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, **Hâkka Sûresi**'nde, *"Onun için bugün burada kendisine, hiçbir yakın dost yoktur. "Gislîn" (irin)den başka yiyecek de yoktur"* (Hakka, 35-36) buyurmuş, burada ise, *"Onlar için "darî" dikeninden başka yiyecek yoktur"* buyurmuştur. Halbuki "**darî**", "**gislîn**"den başkadır?

Buna da iki bakımdan cevap verilir:

a) Cehennem, tabaka tabakadır. Ehl-i cehennemin, bir kısmının yiyeceği, zakkûm; bir kısmınınki "**gislîn**", bir kısmınınki de **darî** (diken)dir. Aynen bunun gibi bir kısmının içeceği "**hamîm**", bir kısmınınki ise, "**sadîd**"dir. Çünkü, *"O (cehennemin) yedi kapısı, her kapının birer payı var"* (Hicr, 44)

b) "**Gislîn**"in, "**darî**"den olması ve bunun böylece, bir kimsenin, "Koyunlardan başka yiyeceğim" yok deyip, sonra da "Sütten başka yiyeceğim yok" demesi gibi olması da muhtemeldir. Bu iki sözde bir çelişki yoktur. Çünkü süt, koyundandır.

Cehennemde Bitki Biter Mi?

İkinci Soru: Cehennemde nasıl bitki bitebilir? Bu soruya şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Ayet "darî", cehennemde biten, cehennemliklerin yediği bir bitkidir" manasında değildir. Ayetteki bir darb-ı mesel (benzetme)dir. Ehl-i cehennem, kendilerini hiç doyurmayacak şeyleri yer dururlar, yahut, tıpkı azığı "darî" (diken) olan kimsenin, onu yerken işkence çekişi gibi, cehennemlikler açlıkla işkence görürler.

b) Şöyle de denebilir: "Evet, cehennemde bitki bulunabilir. Çünkü etten-kemikten-kandan olmasına rağmen, insan bedeninin nasıl cehennemde süresiz kalışları akıldan uzak değilse, orada bitki bitmesi de uzak görülemez. Cehennemdeki zincirler, bukağılar (Prangalar), akrebler, yılanlar için söylenecek söz de böyledir.

★ ★
★

Açlığı Gidermeyen Yiyecek

لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ ۝

"Ki o ne semirtir, ne de açlığı giderir"

(Gâşiye, 7).

Bu cümle, ya "**taam**" kelimesinin, yahut da "**darî**" kelimesinin sıfatı olmak üzere, mahallen merfu, veya mahallen mecrurdur.

Ayetin manasıyla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Cehennemliklerin yiyeceği, insan yiyecekleri cinsinden değildir. Çünkü o yicek, bir çeşit dikendir. Dikenleri ise develer yer. Develer bile, bu çeşit yiyeceği severek yemezler. Binâenaleyh bu yiyeceklerin, gıda olarak hiçbir faydası yoktur. Gıda olabilmesi için, herşeyden önce bedendeki açlığı gidermesi ve bedende bir kuvvet ve yağ sağlaması gerekir.

b) Bu ifade, "Onların yiyebileceği hiçbirşey yoktur. Çünkü oradaki darî, hayvanın bile yiyeceği değildir. Nerede kalsın ki insanın yiyeceği olsun. Çünkü yiyecek, doyuran ve semirten cinsten olur. Halbuki darî, bu iki özellikten çok çok uzaktır" manasınadır

ve tıpkı senin, hiç gölge olmadığını anlatmak için, "Falancanın güneşten başka gölgesi yoktur" demen gibidir.

c) Rivayet olunduğuna göre, Kureyş kâfirleri, "Darî, bizim develerimizi yağlandırır, semirtir" demişler de, işte bunun üzerine, *"O ne semirtir, ne de açlığı giderir"* ayeti inmiştir. Binâenaleyh bu ayet, ya kafirlerin sözünün yalan olduğunu ortaya koyan ve *"ne semirtir, ne de açlığı giderir"* demek suretiyle, sözlerini geri teptiren bir sözdür, yahut da, onların sözlerini tasdik eder mahiyettedir.

Buna göre mana, "cehennemliklerin yiyeceği olan darî (diken) sizin dikenleriniz cinsinden değildir. Bu, semirtmeyen ve doyurmayan bir darîdir" şeklinde olur. **Kâdî** şöyle der: Kafirlerin ahiretteki bütün yiyeceklerinin açlığa fayda vermeyen cinsten olması gerekir. Çünkü herhangi bir yiyecekleri, açlıklarına fayda verse, bu onlar için fayda sağlama ve bir acıma olur. Halbuki ilahî cezalar için, böyle birşey düşünülemez."

★ ★
★

Sevinçten Parlayan Yüzler

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاعِمَةٌ ۝٨ لِّسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ۝٩

"Yüzler (vardır), o gün güzeldir; çalıştığından dolayı hoşnuttur"
(Gâşiye, 8-9).

Bil ki Hak Sübhanehû ve Teâlâ, kafirlerle ilgili tehdidlerinden bahsedince, bunun peşinden mü'minlerin (ahiretteki) hallerini anlatmaya geçmiş ve bu işe, cennetlikleri tavsif ve tasvir ederek başlamış; daha sonra da, cennetliklerin mekanı olan cennetleri anlatmıştır.

Cennetliklerin tavsifi şu iki şekilde olmuştur:

a) Onların görüşlerinin tavsifi ki bu, ayetteki, **"naîme"** kelimesiyle anlatılmıştır. Çünkü **"naîme"**, güzel, hoş, neşeli, güleç, parlak manasınadır. Bu tıpkı, *"Sen onların yüzlerinde, nimetlerin sağladığı parlaklığı görüp tanırsın"* (Mutaffifin, 24) ayetinde anlatıldığı gibidir.

b) Onların işlerini, gönül dünyalarının tavsifi ki bu da, *"(Dünyada taat ve ibadetle) çalıştığından dolayı hoşnuttur"* ayetiyle anlatılmıştır. Bu ayet hususunda, şu iki açıklama yapılabilir:

a) "Onlar, sayesinde güzel neticelere ulaştıkları için, (dünyada iken) Allah uğrundaki çalışıp çabalamalarından dolayı, övgüye değer bulundular,hoşnut edildiler." Bu tıpkı, yaptığı bir iş yüzünden güzel bir şekilde mükafaatlandırılan kimsenin haline benzer. Çünkü onun için, o işinden dolayı güzel bir netice zuhur etmiştir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak sanki, "Yaptığını çok güzel yaptın, dolayısıyla da, yaptığından dolayı mükafaat elde etmeye muvaffak oldun" deyip, yaptığı işi övmüş, ondan razı olmuş gibidir.

b) Bununla, dünyadaki gayretlerinin sevabından dolayı, bu sevabları gördüğü zaman kulun "râzı" (huşnut) olması manası kastedilmiştir. Bu mana daha uygundur. Çünkü Hak Teâlâ'nın bu ifadeden muradı, büyük bir mükafaat gören kimsenin razı (hoşnut) olacağını ve dahasını istemeyeceğidir.

★ ★
★

Cennetin Yedi Sıfatı

Ahiret yurdunun, yani cennetlerin tasvirini de Allah Teâlâ şu ayetlerdeki yedi sıfatla yapmıştır:

فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾ لَّا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾ فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَأَكْوَابٌ مَّوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾
وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾

"Yüksek bir cennette(dir). Orada boş bir laf işitmezsin. Orada daima akan bir pınar (var). Orada yüksek tahtlar (önlerine) konmuş kaplar, sıra sıra dizilmiş yastıklar; yayılıp serilmiş saçaklı halılar var"

(Gâşiye, 10-16).

1. Yükseklik

Birinci Sıfat: فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ *"Yüksek bir cennet"* ifadesidir. Buradaki "yüksek"lik ile, mekan bakımından bir yükseklik kastedilmiş olabileceği gibi, derece, mertebe, şan şöhret bakımından bir yüksekliğin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Mekan (yer) olarak yüksekliği, cennetlerin bir kısmının, bir kısmından daha yüksekte oluşu manasınadır. Nitekim "Cennetler arasındaki bir derecelik fark, gök ile yer arası mesafe kadardır" demiştir.

İkinci Sıfat: لَّا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً *"Orada boş bir laf işitmezsin"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kıraat Farkı

Ayetteki, لَّا تَسْمَعُ ifadesi üç şekilde okunmuştur:
1) **Âsım, Hamza ve Kisâî**, bunu, muhatab sigasında, tâ ile لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ve لَاغِيَةً kelimesinin nasbı ile şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre, "Sen orada boş bir laf işitmezsin" hitabının yapıldığı zat, **Hz. Muhammed** (s.a.s) olabileceği gibi, bu hitabı duyan herkes olabilir, yani, "Ey muhatab, sen cennette hiç boş ve lüzumsuz laf duymazsın" demek olur ki bu, hitabı duymayı ifade eder. Bu tıpkı, *"Gördüğün zaman, orda görürsün"* (Dehr, 20) ve *"Onları gördüğün zaman sanırsın ki..."* (Dehr, 19) ifâdelerinde olduğu gibidir. لَّا تَسْمَعُ daki "tâ"nın, vücûh (yüzler) kelimesinden ötürü gelmiş, **tâ-i te'nîs** olması da mümkündür. Buna göre mana, "Orada yüzler, boş bir söz de duymazlar" şeklinde olur.

2) **Nâfi, tâ** ile ve لَاغِيَةً kelimesini ref (ötüre) ile لَا غِيَةٌ لَاتَسْمَعُ فِيهَا "Orada hiçbir boş söz duyulmaz" şeklinde okumuştur.

3) **İbn Kesir ve Ebû Amr, yâ** ile müzekker olarak, yine لَاغِيَةً kelimesini ref ile لَا يُسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةٌ şeklinde okumuşlardır. Bu şekil okuyuş, şu iki sebepten ötürü caizdir (mümkündür).

a) Bu tür müennes kelimelerin (faillerin) amilleri (fiilleri) önce gelip, fiil ile fâil (naib-i fail) arasına bir kelime girdiğinde, fiilin müzekker getirilmesi caizdir. Nitekim şair,

إِنَّ امْرَءاً غَرَّهُ مِنْكُنَّ وَاحِدَةٌ / بَعْدِى وَبَعْدَكِ فِى الدُّنْيَا لَمَغْرُورٌ

"Sizden birinin aldatmış olduğu bir kimse, bu dünyada benden ve senden sonradan (ey sevgili), cidden demiştir., aldatılmış demektir."

b) Buradaki لَاغِيَةً kelimesi ile, **"lagv"** manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bunun fiili, lafzından ötürü müennes manasından ötürü de müzekker getirilebilir.

İKİNCİ MESELE

2. Orada Lağiye İşitilmez

Dilciler, buradaki لَاغِيَةً ile ilgili olarak, şu üç açıklamayı yapmışlardır:

a) Arapça'da, لَاغِيَةً – لَغْواً – يَلْغُو – لَغَا denilir. Binâenaleyh **lağv** ve **lağiye**, aynı şekilde masdardırlar. Bu görüş, لَايَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْواً (Nebe, 35) ayetiyle de desteklenir.

b) Bu kelime, mahzûf bir kelimenin sıfatı olabilir. Buna göre takdiri, كَلِمَةً لَاغِيَةً (boş bir söz) şeklindedir.

c) **Ahfeş, "Lâğiye** kelimesi, كَلِمَةً ذَاتَ لَغْوٍ "Lağvli bir söz", takdirindedir ve tıpkı, atı ve zırhı olan kimse için, direk **"Fâris ve dârî"** denilmesi gibidir.

Tefsirciler de, bu ifadeyle ilgili şu izahları yapmışlardır:

1) "Cennet", "lağv"den (boş şeylerden) münezzeh bir yerdir. Çünkü orası, Allah'ın komşularının yeridir. Onlar orayı, boş, asılsız, lüzumsuz şeylerle değil, ciddiyet ve hak ile yapılan işlerle elde etmişlerdir. Dünyadaki her meclisde kıymetli ve önemlidir. Zira oralar da, lağvden, boş şeylerden beridirler (beri olmalıdırlar). Hangi meclis, bu bakımdan ne kadar ileri ise, kıymet, celalet, azamet bakımından da o kadar ileridir." Bu, **Kaffâl**'ın yaptığı bir izahtır.

2) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Cennetlikler ancak hikmetli şeyler söylerler. Kendilerini Cenâb-ı Hak, sürekli nimetlerle rızıklandırdığı için hem O'na hamd-ü senâ ederler."

3) **İbn Abbas** (r.a) da, bu kelime ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen orada, hiçbir yalan, hiçbir iftira ve Allah'a sövüp sayma ve inkâr diye birşey duyamazsın" manasını kastettiğini söylemiştir.

4) **Mukâtil** de, "Ehl-i dünyanın, içtikleri zaman, asılsız yeminler ve va'dlerde bulunmaları gibi, cennetlikler, cennette içki içtikleri zaman, biribirlerinden böyle yalan ve asılsız şeyler duymazlar" demiştir. Bu izahların en güzeli, **Kâffal**'ınkidir.

5) **Kâdî** de, "**Lağv**, faydasız şey demektir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, cennetliklerin

böyle şeylerden uzak olduklarını bildirince, bu "**lağv**"ın içine, duyana eziyet veren şeyler öncekilerle girerler" demiştir.

3. Akan Bir Kaynak Nehir Var

Üçüncü Sıfat: فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ *"Orada daima akan bir pınar (var)"* ayetinin ifade ettiği husustur. **Keşşâf sahibi**, "Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, pınar ve gözelerin çok olduğunu anlatmak istemiştir. Bu tıpkı, *"Bir nefis (yani her nefis) bilir ki..."* (Tekvir, 14) ayetinde olduğu gibidir" der. **Kaffâl** bu ifadeye, "Oranın yerinden akan ama çukurlar ve arklar meydana getirmeyen ve cennet ehlinin istedikleri gibi akan çeşmeler var" manasını vermiştir. **Kelbî** de, "Burada anlatılan pınarın, su mu, yoksa başka birşey mi akıtan bir pınar olduğunu bilemiyorum" demiştir.

4. Orada Yüksek Tahtlar Var

Dördüncü Sıfat: فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ *"Orada yüksek tahtlar var"* ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Yukarı doğru yükselen tahtlar var" demektir. Bu, üzerine oturduğunda mü'minin, cennette Allah'ın kendisine verdiği bütün nimet ve mülkleri görebilmesi için böyle yükseltilmiştir. **Harise b. Mus'ab** şöyle der: "Bu divan ve tahtların, birbiri üstünde (kat-kat) olduğu haberi gelmiştir. Dolayısıyla bu tahtlar, Allah'ın dilediği derecede yükselirler. Mesela Allah'ın veli kulları bunlar üzerine oturmak istediğinde, bu tahtlar onlar için alçalır, onlar tahtlar üzerine kurulunca da, Allah'ın dilediği kadar yükselirler." Fakat birinci mana daha uygundur. İkinci mana da imkan dahilindedir. Birincisi daha uygundur. Çünkü bu, mükellefin daha fazla sevincini sağlayacak bir durumdur. **İbn Abbas** (r.a), "Bunlar, tahtları zebercedle, incilerle ve yakutlarla kakmalı (süslemeli) altından yapılmış ve göğe doğru yükselen tahtlardır" demiştir.

5. Konmuş Kaplar

Beşinci Sıfat: وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ *"(Önlerine) konmuş kaplar"* ayetinin ifade ettiği husustur. "**Ekvâb**", kulpsuz testiler demektir. **Katâde**, bunların ibrikten küçük olduklarını söyler. Ayetteki, مَوْضُوعَةٌ (konulmuş) kelimesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) "Bu kaplar, sahipleri için hazırlanmış" demek olup, tıpkı hayvanın üstündeki denkten birşey alıp, "Bu oraya konulmuştu, yani orada hazırdı" denilmesine benzer.

b) Bu kaplar, o akan pınarların yanlarına konulmuştur. Cennetlikler o pınarlardan içmek istediklerinde, bunları hep su ile dolu bulurlar.

c) Bu kaplar altından, gümüşten veya cevherden olup; bunlardan içmek, içenlere lezzet (zevk) verip, onlar bunları güzel buldukları için cennetliklerin önlerine konulmuştur.

d) Bu kaplar, büyük boydan mevzûdurlar, yani düşüktürler. Yani büyük boy ile küçük boy arasında orta boydurlar. Buna göre ayet, *"Onlar onları iyice ölçülü yaptılar"* (İnsan, 16) ayeti gibidir.

6. Dizilmiş Yastıklar

Altıncı Sıfat: وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ *"Sıra sıra dizilmiş yastıklar"* ayetinin ifade ettiği

hususdur. "**Nemârik**", bütün alimlere göre, "yastıklar" manasınadır ve bunun müfredi, نُمْرُقَةٌ şeklindedir. **Ferrâ** buna, arapların bu kelimenin müfredini, نِمْرِقَةٌ şeklinde kullandığını da eklemiştir. **Kelbî**, "Bunlar, birbiri yanına dizilmiş, yastıklar (ve minderlerdir) insan oturmak istediğinde, birine oturur, birine yaslanır" demiştir.

7. Yayılmış Halılar

Yedinci Sıfat: وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ *"Yayılmış, serilmiş saçaklı halılar..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Yani orada, halılar, yaygılar var. زَرَابِي kelimesinin müfredi, bütün dilcilere göre, ya زَرْبِيَّةٌ şeklindedir, yahut da zâ'nın kesresiyle زِرْبِيٌّ şeklindedir. "**Mebsûse**" kelimesi ise, yayılmış, açılmış, mecliclere dağıtılıp serilmiş manasınadır.

★ ★
★

Devenin Yaratılışındaki Mucize

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾

"Onlar halâ bakmazlar mı o deveye, nasıl yaratılmıştır o!"

(Gâşiye, 17).

Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin olacağını bildirip, kıyamettekileri, şakî ve saîd diye ikiye ayırıp, her iki grubun hallerinden ve vasıflarından bahsedip, kıyametin isbatının yolunun ancak, Hakîm Yaratıcının isbatı ile olacağını bildirince, bütün bunların peşine bu delili getirerek, *"Onlar hala bakmazlar mı o deveye..."* buyurmuştur. Bununla, Kıyamet gününün olabileceğine istidlal sebebi, bunun Hakîm bir yaratıcının varlığına delalet etmesidir. Bu hernezaman sabit olursa, kıyametin de doğruluğu sabit olmuş olur.

Birincisine gelince, bu şöyledir: Cisimler, cisim olma açısından eşittirler. Binâenaleyh herbirine, sayesinde diğerinden ayrılacağı bir vasıf, bir özellik vermenin, mutlaka bir verenin vermesi ve bir kâdirin varetmesiyle olması gerekir. Bu cisimlerin sapasağlam ve muhkem bir şekilde yaratılmış olduklarını görünce, bu yaratıcının âlim olduğunu; yine bunun, mutlaka ihtiyaç, sonradan olma ve mümkin olma gibi hususlarda, yarattığı şeylerden farklı olduğunu anlayınca, ganî (zengin-müstağnî) olduğunu da anlamış oluruz. Binâenaleyh bu, alemin kâdir âlim ve ganî bir yaratıcısı olduğuna delalet eder. Bu sebeple o zâtın, son derece hikmet sahibi olması gerekir. Hem sonra biz, insanların birbirlerine muhtaç olduklarını görmekteyiz. Zira tek bir insanın, kendinin bütün ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değil. Tam aksine bu kimsenin, herbiri kendi işiyle meşgul bir toplum içinde yaşaması gerekir. Böylece bütün bunların toplum olarak yaşamasından, herbirinin faydasına olan şeyler nizam ve intizama girmiş olur. Bu intizam ise ancak, hem va'di, hem de va'îdi ihtiva eden bir mükellefiyet (sorumlulukla) güzel olur. Bu ise, ancak öldükten sonra dirilme, Kıyamet, cennet ve cehennemin yaratılması gibi hususlarla mümkün olur. Böylece Hakîm bir yaratıcının varlığına dair olan delillerin, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin doğruluğuna dair hüküm vermeyi gerektireceği sabit olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı Hak Teâlâ, bu sûrenin sonunda tevhidinin delillerini zikretmiştir.

İmdi, eğer; "Deve, gökyüzü, dağ ve yeryüzü arasında ne tür bir cins birliği vardır? Öte yandan Hak Teâlâ, acaba niçin bu işe, deveyi zikretmekle başlamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Delil oluş hususunda bütün mahlukat eşittir. Binâenaleyh bunların hepsini tek tek zikretmek, çok oluşlarından ötürü mümkün değildir. Bunlardan biri zikredilip, biri zikredilmeyecek olsa, böyle bir soru her zaman sorulabilir. Bu sebeple bütün takdirler açısından, böyle bir sorunun düşeceğine hükmetmek gerekir. Ayrıca belki de bu, birbirleriyle münasebet arzetmeyen bu şeylerin zikredilişindeki hikmet bu tür istidlâllerin herhangi bir türe mahsus olmayacağına, tam aksine Hak Teâlâ'nın da, *"herşey Allah'ı (lisan-ı hal ile) tenzîh eder"* (İsrâ, 44) buyurduğu gibi, herşey hakkında genel olduğuna dikkat çekmektir. Allah eğer başkasını zikretmiş olsaydı durum böyle olmazdı. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ hakîm bir yaratıcıya delalet etmesi bakımından, ulvî ve süflî (göksel ve yersel) bütün maddelerin, büyüğünün-küçüğünün, güzelinin-çirkininin eşit ve denk olduklarına dikkat çekmek için, birbiriyle uyum arzetmeyen, aksine birbirinden alabildiğine uzak şeylerden bahsetmiştir. İşte bu akıen yapılan güzel ve itimada şayan bir izahtır.

2) Bu nesnelerden herbirindeki, yöneten bir yaratıcıya duyulan ihtiyaca delalet eden, fayda, gaye ve özellikleri beyan edip sonra da bunların bir kısmının, diğer kısmı ile nasıl bir cins birliği içinde olduğunu izah edeceğiz:

Devenin Özellikleri

Birinci makama gelince, biz diyoruz ki: Devenin çeşitli özellikleri var:

1) Allah Teâlâ, insanlarca beslenen hayvanları çeşitli maksatlardan ötürü yaratmıştır: Bazan, eti yenilsin diye; bazan sütü içilsin; bazan, yolculukta insanlar üzerine binsin; bazan, insanların eşyasını bir beldeden başka bir beldeye taşısın; bazan da, kendisinde hir süs ve güzellik bulunsun diye yaratmıştır ki bu faydaların tümü devede vardır. Allah Teâlâ bu hususu, şu ifadeleriyle ortaya koymuştur: *"Onlar görmediler mi ki, Biz onlar için, ellerimizin eseri olarak nice hayvanlar yarattık. Dolayısıyla onlar, onlara sahip olurlar ve o hayvanları onlara itaatkar kıldık, kimisi onların binitidir, kimisini de yerler"* (Yasîn, 71-72) ve *"Davarları da O yaratmıştır ki bunlarda sizin için ısıtıcı ve korucuyu maddeleri ve nice nice menfaatler vardır. Onlardan yersiniz de. Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için (ne) güzel bir zinet (ve zevk) vardır. Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız diyarlara (sizi) götürür"* (Nahl, 5-7). Bu özellikler diğer hayvanlardan hiçbirinde toplanmamıştır. Binâenaleyh bu özelliklerin kendisinde toplandığı hayvan, enteresan bir hayvan olur.

2) Bu özelliklerden sadece birine sahip olan hayvanların, kendilerine has özelliklerinden her birinde dahi deve onlardan daha üstündür. Çünkü eğer deveyi süt hayvanı olarak kullanırsan, herkese süt içirirsin ve süte kandırırsın. Yok eğer, eti için beslersen, yedirirsin ve pek çok kimseyi doyurursun. Eğer onu bir binek olarak kullanırsan, onunla, başka bir hayvanla kat edilmesi mümkün olmayan uzun mesafeleri kat edebilirsin. Çünkü devede, uzun süre yolculuğa dayanma, susuzluğa

sabretme ve başka bir hayvanın yetinemeyeceği otlarla yetinme özelliği vardır. Yok eğer deveyi yük hayvanı edinirsen, başka hayvanların tek başına taşıyamayacağı ağır yükleri onunla taşıyabilirsin.

3) Deve, Arapların kafasında-gönlünde yer etmiş, önemli bir varlıktır. İşte bundan ötürü Araplar, öldürülen bir insanın diyetini, deve üzerinden hesap etmişlerdir. Arap kıraliarından biri, uzak yerden kendine gelen bir şaire bağışta bulunmak istediğinde ona yüz deve verirdi. Çünkü kişinin gözü başka şeyi değil, ancak bu develeri almakla doyardı, onun gözünü bu doldururdu. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir zinet var"* (Nahl, 6) buyurmuştur.

4) Bir toplulukla birlikte bir çölde bulunuyordum. Derken yolu şaşırdık. Bunun üzerine oradakiler, öne bir deveyi sürdüler ve onun izince gitmeye başladılar. Derken bu deve bir tepeden diğer bir tepeye, bir yerden, diğer bir yere gidip duruyordu, herkes de onu izliyordu. Uzun bir süre sonra yolu buldu. İşte biz bu hayvanın tek bir defada bu yolu nasıl bulabildiği, onu hafızasına nasıl aldığı konusunda şaşırıp kalmıştık. Öyle ki bu insan topluluğu bile, o yolu bulmaktan aciz kalmış, ama o hayvan bu yolu bulabilmişti.

5) Deve, son derece çok iş yapma gücüne rağmen, küçük bir çocuk gibi en zayıf bir insana bile boyun eğip, ona itaat etmesi ve çökerek, üzerine yük yükletmesi, sonra da ayağa kalkma özelliklerinde, diğer hayvanlardan farklıdır.

Binâenaleyh, onda bulunan bu gibi pek çok özellikler, insanın, onun yaratılışına ve terkibine bakmasını, böylece de Hakîm bir Yaratıcının varlığı hususunda bununla istidlâl etmesini gerektirir. Hem sonra Araplar sıhhatli ve hastalıklı olması hususunda, develerin hallerini ve onların menfaatlerini-zararlarını en iyi bilen insanlardır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü, Hakîm Allah'ın devenin yaratılışı üzerinde düşünmeyi emretmesi güzel ve yerinde olmuştur.

★ ★
★

Göğün, Dağların Yaratılışı

وَإِلَى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾

"O göğe (bakmazlar mı), nasıl yükseltilmiştir o"

(Gâşiye, 18).

Bu, "mesafesi uzun, herhangibir yere tutunmaksızın ve direksiz olarak, nasıl yükseltilmiştir o gökler" demektir.

★ ★
★

وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾

"O dağlara (bakmazlar mı), nasıl dikilmiştir o"

(Gâşiye, 19).

Bu, "sabit bir dikiliş ile nasıl dikilmiştir" demektir. Binâenaleyh o dağlar, sağa sola meyletmeksizin ve sökülüp gitmeksizin kök salmıştır.

★ ★

★

Yeryüzünün Küre Şeklinde Yaratılışı

وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

"O yere (bakmazlar mı) nasıl yayılıp, döşenmiştir o"

(Gâşiye, 20).

Yani, yer de, üzerinde hareket eden canlılar için bir döşek, bir mekandır. Bazı kimseler bu ayet ile, yeryüzünün küre olmadığına istidlal etmişlerdir ki bu zayıftır. Çünkü küre, çok büyük olduğunda, her br parçası bir satıh (düzlük) gibi olur. Hz. Ali (r.a) ayetleri malum sigası ve mütekellim zamiriyle كَيْفَ خَلَقْتُ، رَفَعْتُ، نَصَبْتُ ve سَطَحْتُ "Nasıl yarattım, yükselttim, diktim ve yayıp döşedim" şeklinde okumuştur ki hepsi, "Bunları nasıl yaptım, bakmaz mısınız?" takdirindedir. Buna göre, mef'ûl zamiri hazfedilmiştir.

Ayetler arasındaki Münasebet

İkinci makam, bu ayetler arasındaki münasebet ve ilginin izahı hakkındadır. Bil ki kimi insanlar, ayetteki "**ibil**" (deve) sözünü, "bulut" diye tefsir etmişlerdir. Meselâ **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Belki de o kimse, "**ibil**" kelimesini, **gamâm, müzm, rebâb, gaym** ve **gayn** gibi, bulut isimlerinden bir isim kastetmemiş; "bulut"un, Arapların pekçok şiirinde deveye benzetildiğini görmüş, dolayısıyla ayetteki bu ifadeyle, bir teşbih ve bir mecaz olarak, "bulut"un kastedilebileceğini söylemiştir. Böyle olması halinde, ayetler arasındaki münasebet açıktır. Fakat biz, ayetteki "**ibil**" kelimesini meşhur manasına aldığımızda, deve ile, gök, dağlar ve yer arasındaki münasebet şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Kur'ân, Arap dili üzere gelmiştir. Araplar, çokca yolculuk yapıyorlardı. Çünkü beldeleri, tarımdan uzak bir belde idi. (Dolayısıyla çok yolculuk yaparlardı) ve yolculukları genelde deve üzerinde olurdu. Bu sebeple, çoğu kez onlar çölde, sahrada insanlardan uzak, tek başlarına, develeriyle birlikte giderlerdi. İnsan böyle tek başına kalınca da, herşeyi düşünmeye başlar. Çünkü son durumda konuşabileceği hiç kimse olmadığı gibi, gözünü ve kulağını meşgul eden başka birşey de yoktur. Böyle olunca da, bu kimsenin gönlünün mutlaka tefekküre dalması gerekir. Düşünürken gözü önce

bindiği deveye ilişir, onu enteresan varlık olarak görür. Yukarı bakınca gökten başka birşey göremez. Sağına-soluna baktığı zaman ise dağlardan başka birşey göremez. Alta baktığında ise yerden başka birşey göremez. Böylece Hak Teâlâ adeta, insana, yalnız başına kaldığı zaman, kibri ve hasedi kendisini tefekkürden alıkoymasın diye, tefekkür etmesini emretmiştir. İnsan, uzun bir çölde yalnız kaldığında, bu şeylerden başka bir şey göremez. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, bu ayetlerde, deve ile birlikte gök, dağlar ve yeri zikretmiştir.

2) Bütün mahlukat, bir yaratıcının varlığına delalet etmektedir. Bu yönüyle mahlukatın tümü iki kısma ayrılabilir:

a) Kendisinde hem hikmetin (aklın), hem de arzu ve isteğin (şehvetin) birlikte bulunduğu varlıklar...

b) Kendisinde şehvet bulunmayan, sadece hikmet bulunan mahlukat... Birincisine gelince bu, mesela yüzü güzel insan, nezih bağ-bahçe; altın-gümüş vs. gibi nesnelerdir. Binâenaleyh bu nesneler ile, Hakîm bir Yaratıcının varlığına istidlâl edilebilir. Fakat bu nesneler, nefsin hem şehvet yeri, hem de gaye yeridir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bunlara bakmayı ve bunlar üzerinde tefekkürü emretmemiştir. Çünkü kişi bunlara bakıp, bunlar hakkında düşününce, şehvet duygusunun hikmet duygusuna galip gelmesinden emin olamaz. Dolayısıyla da bu, bu hususta tefekkürünü ve teemmülünü tam olarak yapmasına mani olur ve nefsin bunların sevgisine fazlaca dalmasına bir sebep teşkil edebilir.

İkinci kısma gelince bu da, şeklinde güzellik olmayan, ama yapısında üstün hikmetler bulunan, deve gibi hayvanlardır. Fakat burada deveden bahsetmek daha uygun olmuştur. Çünkü Arabın, deve ile olan ünsiyeti (tanışıklığı) daha ileridir. Gökyüzü, dağlar ve yer de böyledir. Çünkü bunların hâdis (mahlûk) oluşları ve bir müessire (yaratıcıya) muhtaç oluşları açıktır. Bu tür nesnelerde de şehvetin payı-yeri yoktur. Bu kısım, şehvet gailesinden uzak olarak, hikmetin çokca bulunduğu bir kısım olunca, pek yerinde olarak Allah Teâlâ bu hususta düşünmeyi emretmiştir. İşte bu konuda hatırımıza gelenler bunlardır. Muvaffakiyet Allah'dandır.

★ ★
★

Görevin Hatırlatmaktır

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنتَ مُذَكِّرٌ ۝

"Sen hemen hatırlat. Sen ancak bir hatırlatıcısın"

(Gâşiye, 21).

Bil ki Allah Teâlâ, birliğinin ve Ahiretin doğruluğuna dair delilleri izah edince, Hz. Peygamber (a.s)'e, *"Sen hemen hatırlat. Sen ancak bir hatırlatıcısın"* buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hatırlatması ise, bu ve benzeri delilleri getirmek, bu deliller hususunda teekküre teşvik etmek ve bunu terketmekten kişileri sakındırmakla olur ki, bu da, Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber (s.a.s)'i hatırlatmaya, bu yolda,

karşısına çıkan her türlü şeye göğüs germeye bir teşvik ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başka şey için değil, ancak bunun için gönderildiğini beyandır. İşte bundan dolayı Cenâb-ıHak, *"Sen ancak bir hatırlatıcısın"* buyurmuştur.

★ ★
★

Zorba Değilsin

لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾

"Onların üzerine musallat değilsin"
(Gâşiye, 22).

Keşşâf sahibi ayetteki, الْمُصَيْطِرُ kelimesine, "musallat kılınmış, hükümran" manalarını vermiştir ki, buna göre ayetin manası, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Sen onların üzerinde bir zorba değilsin"* (Kâf, 45) ayeti ile, *"Sen insanları, mü'min olmaları için zorluyor musun?"* (Yunus, 99) ayeti gibi olmuş olur. Bu kelimenin, **Temîm** lehçesine göre, tîn'ın fethasıyla, بِمُصَيْطِرٍ şeklinde olması gerektiği de, ileri sürülmüştür. Çünkü **Temîm** lehçesine göre bu kelime müteaddidir. Buna göre mana, "Sen ancak, hatırlatma ile emrolundun. Ama, senin onlar üzerinde hükümran olmana, derken, onları kılıçtan geçirmene, yahut onları imana zorlamaya gelince hayır böyle yapamazsın" şeklinde olur. Bu manayı verenlere göre, bu ayeti, kıtâl ayeti neshetmiştir. Bu, müfessirlerin tümünün görüşüdür. Bunun ne demek olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa onlar zorlayıcı mıdırlar?"* (Tûr, 37) ayetinin tefsirinde geçmişti.

★ ★
★

Buradaki İstisnanın Nev'i

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا مَنْ تَوَلَّىٰ وَكَفَرَ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ *"Lakin kim yüz çevirir, inkar ederse, Allah da onu en büyük azab ile azablandırır"* (Gâşiye, 23-24) ayetine gelince, bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayet hakkında şu iki görüş vardır:

a) Bu, hakiki manada bir istisnadır. Böyle olması halinde, buradaki bu istisna, neden yapılmış olan bir istisnadır? Bu hususta şöyle iki ihtimal vardır:

1) Takdirin, "yüz çevirenler ve inkar edenler hariç, hatırlat..." şeklinde olduğu söylenebilir.

2) Bu istisna, عَلَيْهِمْ 'deki zamirden istisna olup, buna göre kelâmın takdiri, "Sen, yüz çevirenler hariç, onlara hükümran ve musallat değilsin" şeklinde olur.

Bu görüşe, "Mananın böyle olması halinde, Hz. Peygamber (s.a.s), savaşmakla memur değildir" diye itiraz edilmiştir. Buna şu şekilde cevap verilebilir: Belki de, burada kastedilen, mana, "Sen, musallat olarak, ancak yüzçevirenlere karşı sabredersin..." şeklinde olur.

b) Bu, **istisna-i munkat'ı** olup, senin tıpkı, "Biz, ilim müzakere edelim diye oturduk; ne var ki, pek çok kimse rağbet etmez.." şeklindeki sözüne benzer. İşte, ayetteki takdir de, "Sen, onlardan dolayı, resûl değilsin. Ne var ki, onlardan, yüz çevirenler yok mu? Allah onlara, en büyük azab ile, yani cehennem azabıyla azab edecektir" şeklindedir. Bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle der: Bunun emaresi, bu tür müstesnaya أَنْ 'in dahil olmasının geçerli ve yerinde olmasıdır. Ama, müstesnâ, müstesnâyı muttasıl olursa, bu, yerinde olmaz. Baksana, sen, "Bir dirhem hariç, bende ikiyüz vardır عِنْدِي مَا تَتَانِ إِلاَّ دِرْهَماً diyemiyor ve bu ifadenin başına **enne** edatını getirmiyorsun. Ama burada, أَنْ 'nin gelmesi güzel ve yerinde olur. Çünkü sen, ...إِلاَّ أَنَّ مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ diyebilirsin.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki bu ifade, bir tenbih edatı olarak, أَلاَ مَنْ تَوَلَّى şeklinde de okumuştur. **İbn Mes'ûd** ise, فَإِنَّهُ يُعَذِّبُهُ şeklinde okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

En Büyük Azab Denilmesinin Sebebi

Allah, şu sebeplerden dolayı bu azaba, en büyük azab adını vermiştir:

a) Bu, "kafirlerin azabı, bu noktaya ulaştı... Ki bu, en büyük azabtır. Zira, bunun dışındaki fasılın azabına gelince, bu azab, kafirinkinden daha düşündür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Biz, ona büyük azabı değil de, onlara mutlaka yakın azabtan taddıracağız..."* (Secde, 21) buyurmuştur.

b) Bu, cehennemin en alt kısmında olan azab demektir.

c) En büyük azab, bazan, dünyada da gerçekleşebilir. Ve bu, kılıçtan geçirilme, çoluk çocuğun esir edilmesi, mallarının ganimet olarak alınması ile olur. Ama birinci görüş uygun ve doğruya daha yakındır.

★ ★
★

Dönüş Bizedir

إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

"Şüphesiz onların dönüşleri ancak bizedir. Sonra hesapları da muhakkak bize aittir"

(Gâşiye, 25-26).

Bu ayet, فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ ayetiyle ilgili bir ifadedir. Cenâb-ı Hak bu ifadeye, kendisi yüzünden Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden onların küfür üzere kalmalarından dolayı duyduğu üzüntüyü bertaraf etmek için yer vererek, adeta, "Onlardan dolayı kendini üzme.. Onlar inad edip işi yokuşa sürseler, inkâr ve yalanlama da bulunsalar bile, onların varacakları yer, söz verdiğimiz yerdir. Ve onların hesabı bize aittir" demek istemiştir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Kafirleri hesaba çekmek, ancak onlara, ilahi bir cezada bulunmak içindir. Ceza vermek ise, Cenâb-ı Hakk'ın hakkıdır. Halbuki, hükûmran ve hükümdar olana, Kendisinin hakkını tastamam almak farz ve vacib değildir.

Cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ya, sözden dönmenin kendisinden meydana gelmesinin imkansız olduğu şeklindeki va'di gereği vacibtir; yahutta, hikmeti gereği böyledir. Çünkü, Allah, mazlumun ahını zalimden almaya, O, bu zulme razı olan birisine benzemiş gibi olurdu. Halbuki Allah, böylesi tavırdan münezzehtir. İşte bu yüzden, hesaba çekmesi O'na farz olmuştur. Burada iki mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE

Ebû Ca'fer el-Medenî, şedde ile, إِيَّاكَهُمْ **"İyyâkum"** şeklinde okumuştur. Ki **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: Bunun izahı şöyledir: Bu kelime, فِيعَالٌ vezninde bir masdar olup, آبَ 'nin masdarıdır ve إِيَابٌ kökündendir. Yahut da bunun aslı, أَوَّبَ kökünden, فَعَّالٌ kalıbında إِوَّاباً şeklindedir. Daha sonra, tıpkı دِوَّانٌ kelimesinin دِيوَانٌ şeklinde ifâde edilmesi gibi, إِيوَاباً şeklinde ifade edilmiş, derken de burada, سَيِّدٌ kelimesine uygulanan ilâl, burada da uygulanmıştır.

İKİNCİ MESELE

Ayette, zarfın (إِلَيْنَا) başa gelmesinin faydası şiddetli bir tehdit ifade etmektedir. Çünkü إِيَابَهُمْ ifâdesi, ancak, intikam almaya muktedir bir hükümrana ve onların hesabının da, sadece kendisine düşen bir zata uygun düşer. O halde, bu demektir ki O, en ufacık şeylerden dolayı bile, hesaba çeken, sorgulayan bir zattır. En iyisini bilen, Allah (c.c)'dır. Salat u selâm, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

FECR SÛRESİ

•

Otuz ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْفَجْرِ ۝ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ۝ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ۝ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ۝ هَلْ فِي ذَٰلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ ۝

"Andolsun fecre, on geceye, hem çifte hem teke, gelip geçeceği dem geceye ki bunlarda akıl sahibi için birer yemin (değeri) vardır"

(Fecr, 1-5).

Kendisiyle Kasem Edilen Mefhumlar

Bil ki Allah Teâlâ'nın kendileriyle yemin ettiği bu şeylerde, mutlaka ve mutlaka, —mesela, bunların, Allah'ın birliğine çok açık delil olmaları gibi— ya dini, yahut Cenâb-ı Hakk'a şükretmeye sevketmeyi gerektiren dünyevî faydalar bulunmaktadır. Yahut da, ikisi birden mevcuttur. İşte bu bahsettiğim sebeplerden dolayı, âlimler, bu şeylerin tefsiri hususunda iyice ihtilafa düşmüşlerdir. Bu cümleden olarak da, her biri, bu ifadeler; dini bakımdan daha büyük derece, dünyevî bakımdan da daha büyük bir menfaat olduğunu zannettiği şeyler ile açıklamıştır.

Fecr

Ayetteki, وَالْفَجْرِ kelimesi hakkında âlimler şu izahları yapmışlardır:

Sabah Namazı Vakti

1) **İbn Abbas**'tan rivayet olunduğuna göre fecr, bildiğimiz sabah vakti olup, bu da, **"fecr-i sâdık"**ın **"fecr-i kâzib"**tan ayrılması, meydana gelmesidir. Allah Teâlâ, bu ifadeye, kendisi sebebiyle, gündüzün sona erip aydınlığın başlaması, insanlar ve kuşların vahşi hayvanlar gibi diğer canlıların rızıklarını aramak için yeryüzüne dağılmaları yüzünden yemin etmiştir ki, bu durum, ölülerin kabirlerinden çıkıp yayılmalarına benzer, onu hatırlatır. Dolayısıyla böyle oluşta, düşünen kimseler için, alınacak dersler vardır. Bu manaya göre ayetin bu ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Aydınlandığı dem sabaha andolsun..."* (Müddessir, 34) ayeti gibi olmuş olur.

Bir başka yerde de Cenâb-ı Hak, *"Nefeslendiği dem sabaha ... andolsun..."* (Kûvvirat, 18) buyurmuştur. Allah Teâlâ, bir başka ayetinde de, Kendisinin sabah

vaktinin yaratıcısı olmasıyla övünerek, *"Sabahı yaratıp çıkaran..."* (En'âm, 96) buyurmuştur. Kimi âlimler de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadesi ile, bütün gündüzü kastettiğini, ancak ne var ki, gündüzün tümüne, başlangıcı ile işaret ettiğini ve bu ifadenin ve hemzenin de, وَالضُّحٰى (Duhâ, 1), وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلّٰى (Leyl, 2) ayetleri olduğunu söylemişlerdir.

Sabah Namazı

2) Ayetteki **"fecr"** sözüyle, bizzat sabah namazı kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, sabah namazına, "bu namazın, gündüzün başlayacağı bir vakitte kılınmasından ve o namazda, hem gündüz görevli olan meleklerin hem de gece görevli olan meleklerin hazır olmalarından dolayı yemin etmiştir. Buna göre bu ayet, tıpkı, إِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً (İsrâ, 78) ayeti gibi olmuş olur ki, bu, "Sabah namazında okunan Kur'ân'a, hem gece melekleri, hem de gündüz melekleri şehadet eder" demektir.

Kurban Bayramı Sabahı

3) Bu kelime ile, muayyen bir günün yeri kastedilmiştir. Buna binaen de âlimler şu izahları yapmıştır:

a) Bu, **Kurban bayramı** gününün fecridir. Çünkü, **hac'la** ilgili olan emir ve yasaklar, **Hz. İbrahim**'in dininin taşıdığı özelliklerdendir. Arablar, haccı terketmezlerdi. Ve bu, bu gün, her müslümanın kurbanını kestiği büyük bir gündür. Böylece hac yapan herkes, bu işiyle, (adeta) nefsini kesmek suretiyle Allah'a yaklaşmak istemiştir. Kendisini kesemeyince de, kendisi yerine bu kurbanı kesmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz onun yerine büyük bir kurbanlık verdik..."* (Saffât, 207) buyurmuştur.

b) Bununla **Zilhicce**'nin, fecrini kastetmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunun peşinden, *"on geceye..."* ifadesini getirmiştir. Bir de **Zilhicce**, bu muazzam ibadetin kendisinde yapıldığı ilk aydır.

c) Bununla **Muharrem** ayının fecri kastedilmiştir. Allah bu fecre yemin etmiştir. Zira bu fecir, her yılın ilk fecridir ve bu esnada, hacc, oruç, zekat gibi, yıldan yıla tekrarlanan pek çok hususlar meydana gelir ve yine gökteki ayın hesablarına yeniden başlanır. Bir haberde de, "Allah katında ayların en büyüğü Muharrem ayıdır" diye varid olmuştur. **İbn Abbas** (r.a)'ın da, "Yılın fecri, Muharrem'dir" dediği rivayet edilmiştir. Böylece **İbn Abbas** (r.a), **Muharrem'in** tamamını bir fecr saymıştır.

d) Fecr ile, kendisinden sular fışkıran ve mahlukatın hayatının yattığı çeşmeler-gözeler kastedilmiştir.

On Gece

Hak Teâlâ'nın وَلَيَالٍ عَشْرٍ *"On geceye..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ'nın bu sûrede kendisine yemin ettiği şeyler arasında, sadece bu ifade nekire olarak gelmiştir. Çünkü bu on gecede, başka gecelerde bulunmayan özel faziletlerin mevcut olduğu bir gecedir. Dolayısıyla bunun nekire getirilmesi, kendisinde büyük faziletlerin bulunduğuna delalet eder.

İKİNCİ MESELE
Zilhicce'nin İlk Günü

Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Bu, **Zilhicce'nin on** gecesidir. Çünkü Zilhicce'nin on gecesinde (gününde) bu dini emirler yapılır. Bir hadis-i şerifte de *"Kendisinde salih amelin yapıldığı hiçbir gün, Zilhicce'nin on gününde yapılan amelden daha üstün değildir"* denilmiştir.

Muharrem Ayının On Günü

2) Bu, Muharrem ayının başından sonuna kadar süre içerisinde geçen on gecedir. Bu ayet, o günlerin kıymetli olduğuna dikkat çeken bir ifadedir. Muharrem ayında geçen günlerden birisi de **aşûre** günüdür. O günde oruç tutmanın fazîletine dair haberler variddir.

Ramazan'ın Son On Günü

3) Bu, Ramazan ayının son on günüdür. Allah Teâlâ, şerefinden ötürü bu günlere yemin etmiştir. Bir de bu günler içerisinde, Kadir gecesi de vardır. Çünkü bir hadisde, *"Kadir gecesini Ramazan'ın son on günü içinde arayın"* diye hadis varid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ramazan'ın son on gününe girdiği zaman, aileleriyle yatmayı terkettiği ve onları ikâz ettiği rivayet edimiştir ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu günlerde hiç cima etmeyip, ailesine teheccüd namazı emretmesinden kinayedir.

Çift ve Tek

Hak Teâlâ'nın وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ *"hem çifte, hem teke..."* ifadesiyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Şef' " ve **"vetr"**, bedevi Arabın, **"hasâ"** (tek), **zekâ** (çift); halkın da, **"zevc"** (çift), **"ferd"** (tek) diye ifade ettiği şeylerdir. **Yûnus** da şöyle der: "Ehl-i âliye, fetha ile **"vetr"**i sayı manasında, kesre ile **"vitr"**i de, ihtikâm ve kin manasında kullanırlar. Temîm kabilesi ise, her iki mana için, kesreli **"vitr"** kelimesini kullanırlar. "Sen onu tek yaptın" manasında أَوْتَرْتُهُ إِيتَاراً ; "Ben onu tek yaptım" manasında, أَوْتَرْتُهُ إِيتَاراً denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de مَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ *"Cemre atmak isteyen, tek (sayılı) atsın"* emri de buna varıp dayanır. Bu kelimeyi meksûr okumak, **Hasan, A'meş** ve **İbn Abbas** (r.a)'ın; meftuh okumak ise **Medine** halkının kıraatıdır ve bu meftuh okuyuş, **Hicaz** lehçesidir.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, **"şef' "** ve **"vetr"**in ne demek olduğu hususunda çok çeşitli görüşler ileri sürmüş ve bu hususu enine-boyuna araştırmışlardır. Burada, doğruya en yakın olanları sıralayacağız:

1) **"Şef' "**, Kurban bayramı günü; **vetr**, Arafe günüdür. Allah Teâlâ bu iki güne kıymetli oluşlarından ötürü yemin etmiştir. Arafe gününün kıymetli oluşu, hacc işinin kendisine varıp dayanmasından ötürüdür. Nitekim bir hadisde, *"Hacc arafattır"* denilmiştir. Kurban bayramı gününün kıymetli oluşuna gelince bu, kurbanların bu günde kesilmesinden ve farz olan tavaf, tıraş olma, şeytan taşlama gibi, hacda yapılan pek çok işlerin bu günde yapılışından ötürüdür. *"Kurban bayramı günü, en büyük*

hacc günüdür..." diye rivayet edilmiştir. Binâenaleyh bu tür fazîletler, bu iki güne has olunca, Hak Teâlâ bunlara yemin etmiştir.

2) Teşrîk (tekbirleri) günleri de, haccda, geriye kalan işlerin yapıldığı günlerdir. Binâenaleyh bunlar da kıymetli günlerdir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"O malum günlerde Allah'ı zikredin. Binâenaleyh kim bu iki günde acele ederse, ona bir günah yoktur"* (Bakara, 203) buyurmuştur. O halde **"şef' "**, Kurban bayramı gününden sonra gelen iki gün, **"vetr"** de üçüncü gündür. Bu görüşü benimseyenler şöyle derler: **Şef'** ve vetr kelimelerini bu manaya almak, bunları Kurban bayramı ile Arafe günü manalarına almaktan, şu iki bakımdan daha evladır:

a) Bayram ve arafe, "on gün" mefhumunun içine dahildir. Binâenaleyh **"şef' "** ve **"vetr"** ile, bu ikisinden başka şeylerin murad edilmiş olması gerekir.

b) Hacc işlerinin bu kısmı bugünlerde gerçekleşir. Dolayısıyla ayetteki bu ifadeyi bu manaya almak, haccta yapılan işlerin hepsine yemin etmeyi ifade eder.

3) **"Vetr"** (tek), **Hz. Adem** (a.s) idi. Dolayısıyla, hanımıyla birlikte **"şef' "** (çift) oldu. Bir başka rivayette ise, **"şef' "**, **Adem** ve **Havva; vetr** (tek) ise, Allah Teâlâ'dır" denilmiştir.

4) **Vetr**, mesela akşam namazı gibi tek rekatlı; **şef'** ise, çift rekatlı namazlardır. **İmran b. Husayn**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bunlar, namazlardır. Çünkü namazların bir kısmı çift (rekatlı), bir kısmı tek (rekatlı)dır"* dediğini rivayet etmiştir. Namaz, imandan sonra ikinci dereceyi işgal eden bir ibadet olduğu için, Allah Teâlâ, namazın çiftine de, tekine de yemin etmiştir. Namazın, ibadetler içerisindeki yeri ve kıymeti aşikardır.

5) **Şef'**, bütün mahlukattır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Biz, herşeyden iki çift (eş) yarattık"* (Zâriyât, 49) ve *"Biz, sizi çift olarak yarattık"* (Nebe', 8) buyurmuştur. **Vetr** ise, Allah Teâlâ'dır. Bazı kelamcılar, şu sebeplerden ötürü, Allah'a, **"vetr"** demenin doğru olmayacağını savunmuşlardır:

a) Ayetteki **"şef' "** ve **"vetr"** ifadelerinin, "çiftin ve tekin Rabbine yemin olsun ki..." şelinde olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh **"vetr"** ile, **merbûb** (rabbi olan şey) manasının kastedilmesi gerekir. Böylece de o görüş batıl olmuş olur.

b) Allah Teâlâ, bir başkasıyla birlikte hiç de bu şekilde anılmaz. Aksine başka varlıklardan seçilebilmesi için, saygı ile yad edilir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah ve Resûlü..."* diyen birisini duymuş; onu böyle söylemekten nehyetmiş ve "Allah, sonra Resûlü..." de" demiştir. Kelamcılar sözlerine şöyle devam ederler: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّ اللَّهَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ *"Allah tektir, teki sever"*[10] **dediğine dair gelen rivayet ise kesin değildir.**

6) Bütün mahlukat, ya tektir ya çifttir. Buna göre sanki, Hak Teâlâ'nın, tekin veya çiftin Rabbine yemin ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bütün mahlukat, bu iki ifadenin muhtevasına girmiş olur. Bunun bir benzeri de, *"Gördüğünüz ve görmediğiniz şeylere yemin ederim..."* (Hakka, 38) ayetidir.

---

10) **Müslim**, zikr, 5-6 (4/2066).

7) Çift, cennetin dereceleri (katları)dır, çünkü bunlar sekiz tanedir, (**vetr**) ise cehennemin derekeleridir. Çünkü bunlar da yedi tanedir.

8) **Şef'**, ilim ile cehalet, kudret ile acziyet, isteme ile istememe ve hayat ile ölüm gibi, mahlukata ait sıfatlardır. **Vetr** ise, Hakk'ın sıfatlarıdır. Yok olmayan bir varlık, ölümsüz bir hayat, cehaletsiz bir ilim, acziyetsiz bir kudret, zilletsiz izzet gibi...

9) Çift ve tek ile, bizzat, çift ve tek sayılar kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki insanlar için mutlaka gerekli olan bir hesaba yemin etmiştir ve bu hesab, Allah Teâlâ'nın kullarına lutfettiği, kitabet (yazma) ve beyan (ifade-i meram) gibidir. Çünkü Hak Teâlâ, *"(Allah) kalem ile öğretti, insana bilmediğini öğretti"* (Alak, 4-5) ve *"İnsana beyanı öğretti"* (Rahman, 4) buyurmuştur. Hesab da böyledir. Çünkü ibadet vakitleri, aylar ve günler, hesab neticesinde bilinip ortaya konur. Zira Hak Teâlâ, *"Güneş ve ay hesab iledir"* (Rahman, 5) ve *"Siz, yılların sayılarını ve hesabı bilesiniz diye... Allah Teâlâ bunu gerçek bir maksadla yarattı"* (Yunus, 5) buyurmuştur.

10) **Mukâtil, "şef' "**, gündüzler ile geceler; **"vetr"** ise, kendisinden sonra artık gecenin olmayacağı gündür ki o gün, Kıyamet günüdür" der.

11) **Şef'**, mesela **Muhammed-Ahmed; Mesih-İsa, Yûnus-Zunnûn** gibi iki ismi bulunan peygamberlerdir.

12) **"Şef' "**, **Âdem** ile **Havva; "vetr"**, **Meryem**'dir.

13) **"Şef' "**, Allah Teâlâ'nın **Hz. Musâ** için fışkırttığı on iki göz; **"vetr"** ise, *"Andolsun ki Biz Musâ'ya dokuz mucize verdik"* (İsrâ, 101) ayetinde ifade edilen dokuz mucizesidir.

14) **"Şef' "**, Âd kavminin günleri, **"vetr"** ise gecelerdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Yedi gece, sekiz gündüz (onlara azab ettik)"* (Hakka, 7) buyurmuştur.

18) **"Şef' "**, *"(Allah) göklerde burçlar yarattı"* (Furkan, 61) ayetinde de belirtildiği gibi, on iki burç; **"vetr"** ise, yedi yıldız (gezegen)dir.

16) **"Şef' "** , otuz güne tamamlanan; **"vetr"** ise, yirmidokuz günde tamamlanan aydır.

17) **"Şef' "**, insanın uzuvları; **"vetr"** ise kalbidir. Nitekim Hak Teâlâ'nın uzuvları; **vetr** ise kalbidir.

17) **"Şef' "**, insanın uzuvları; **"vetr"** ise kalbidir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah hiçbir kimsenin göğsünde iki kalb yaratmadı"* (Ahzab, 4) buyurmuştur.

18) **"Şef' "**, iki dudak; **"vetr"** ise dildir. Nitekim Hak Teâlâ *"(Ona) bir dil iki dudak vermedik mi?"* (Beled, 9) buyurmuştur.

19) **"Şef' "**, iki secde; **vetr** ise rükûdur.

20) Şef', cennet kapılardır. Zira bunlar zekizdir.**"Vetr' "** ise, "cehennem kapılarıdır. Çünkü bunlar yedidir.

Bil ki zâhirin delalet ettiği şey, **"şef' "** ile **"vetr"**in (çift ile tek)in, Allah'ın kendileri ile yemin ettiği kıymetli iki şey olduklarıdır. Bahsettiğimiz bütün bu hususların

kastedilmiş olması ihtimal dahilindedir. Ayetin zahirinde, bunlardan özellikle birisinin kastedildiğine, herhangi bir emare yoktur. Şimdi bu hususta, Resûlüllah (s.a.s)'den gelen bir haber varsa, yahut ehl-i te'vilin (tefsirin) bir icmâı varsa, kastedilenin o olduğuna hükmedilir. Yok eğer böyle birşey yoksa, bu hususta söylenecek söz kesin olmaz, bir muhtemel mana olur. Herhangi birisi çıkıp, "Ben, ayetteki bu ifade ile, yapılan bütün bu izahların kastedildiğini; zira **eş-şef'** ve **el-vetr** kelimelerinin başındaki **elif-lâm**'ın umumilik ifade ettiğini söyleyebilirim" der.

Geçmesi Esnasında Gece

Hak Teâlâ'nın, وَالَّيْلِ إِذَا يَسْرِ *"Gelip-geçeceği zaman geceye..."* ayetiyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

إِذَا يَسْرِ ifadesi, "geçtiği zaman" manasına olup, tıpkı وَالَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ (Müddessir, 33) وَالَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ (Tekvir, 17) ayetleri gibidir. Gecelerin "**serâ**"sı onların, gelip-gitmesi, sona ermesidir. Yahut da bu ifade, "gece yürüme" manasınadır. **Katâde** buna, "Gelip ikbal ettiği zaman..." manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin çoğu, bu ifadeyle, hususi bir gecenin değil, aksine umumî gecelerin kaydedildiğini; bunun delilinin ise, *"Aydınlandığında sabaha yemin olsun ki..."* (Müddessir, 14) ve *"Gelip geçtiğinde de geceye..."* (Tekvir, 17) ayetleri olduğunu; bir de Allah Teâlâ'nın gece ile gündüzü birbiri ardınca getirmesinin, sürelerinin uzayıp kısalmasının mahlukat için büyük bir nimet olduğunu; dolayısıyla bunların birbiri ardınca gelişlerinin, Hakîm bir müdebbirin tedbiri ve bütün malumatı bilen bir âlimin ilmiyle olduğuna dikkat çekme bulunduğu için, bunlara yemin edildiğini söylemişlerdir. **Mukâtil** ise, bu gecenin, **Müzdelife gecesi** olduğunu, dolayısıyla bu ayetin manasının, "Kendisinde hareket edildiği-yüründüğü zaman o geceye.." şeklinde olduğunun ve bunun tıpkı, uyuma işi kendisinde meydana geldiğinde, لَيْلٌ نَائِمٌ (uyuyan gece) ve seher vaktinin kendisinde bulunmasından ötürü, لَيْلٌ سَاهِرٌ **"leylün sâhirün"** denilmesi gibi olduğunu ve bu gecenin başında, **Arafat**'tan **Müzdelife**'ye sonunda da **Müzdelife**'den **Mina**'ya gidişten ötürü, kendisinde yürüme işinin yapıldığı bir gece olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de bu gecede, ailesinden güçsüz kimseleri, önceden yola çıkardığı rivayet edilmiştir. **Şafiî** (r.h) göre ise, bu iş, ancak gece yarısından sonra caiz olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Fasılada Yâ Harfinin Hazfi

Zeccâc, bunun, **yâ**'lı olarak, إِذَا يَسْرِي şeklinde okunduğunu söylemiş, sonra da şöyle demiştir: "Bu **yâ**'nın hazfi bence daha doğrudur. Çünkü **yâ**, fasıla harfidir. Fasılalar da hazfedilirler. **Yâ**'lar da bu hazfedilen fasılalardandır. **Yâ**'nın hazfedildiğinin delili kesredir." **Ferrâ** da şöyle der: "Araplar bazan **yâ**'yı hazfeder ve mâkablinin kesresiyle yetinir. Nitekim bir şair

كَفَاكَ كَفُّ مَا يَنْقِي دِرْهَماً / جُوداً وَأُخْرَى تُعْطِ بِالسَّيْفِ الدَّمَا

demiştir. Şu halde bu, fasıla olmayan yerde caiz olduğuna göre, fasıla olan yerde haydi haydi caiz olur."

Buna göre şayet, "Fasıla veya kâfiyede bulunduğu zaman, **yâ**'nın hazfi nasıl tercih edilebilir. Zira bu harf, kelimenin aslındandır. Binâenaleyh diğer harflerin kalışı gibi, bunun da kalıp, hazfedilmemesi gerekir" denilince, **Ebû Ali** buna şöyle diyerek cevap verir: "Fasılalar ve kafiyeler, doruk yerleridir. Durma ise tağyirin (değişikliğin) yapıldığı bir yer demektir. Vakf (durmak), mesela; şeddelemek, sakin kılmak, harekeyi gizlice terennüm etme (söyleme) gibi şeylerle, kendisinde sahih harflerin bile değiştiği birşey olunca, ziyadeye benzerlik arzeden bu harfler, hazfedilmek suretiyle de değiştirilebilir.

Vasıl ve vakıf halinde, bu ifade de **yâ** harfini isbat edenlere gelince, bunlar şöyle derler: Vakıf halinde isimlerde, mesela, "**kâdin**", "**Gâzin**" kelimelerinde olduğu gibi, bir hazif bulunduğu gibi, vakıf halinde fiillerde böyle bir hazif yapılmaz. Nitekim هُوَ يَقْضِي "O hükmediyor" أَنَا أَقْضِي "Ben hükmediyorum" dersin. Böylece **yâ** harfini okur, hazfetmezsin.

Aklı Olanlar İçin Yemin

Hak Teâlâ'nın هَلْ فِي ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ *"Bunlarda akıl sahipleri için birer yemin yok mu?"* ifadesi ile ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"**hicr**", akıl demektir. kişiyi, uygun olmayan şeylere düşmekten hacvettiği, alıkoyduğu için, bu nesneye, tıpkı aklettiği için akıl; nehyettiği için nühye; zaptedip kavradığı için, "**İhsâ**" kökünden, "**hasât**" denildiği gibi, "**hicr**" adı da verilmiştir. **Ferrâ** şöyle der: "Arap, birisi kendi nefsini ezip onu zapt-u rapt altına aldığında, "Falanca hicr sahibidir" der. Sanki bu kimse bu ifadeyi, حَجَرْتُ عَلَى الرَّجُلِ "Falan adama yasak koydum" ifadesinden almış gibidir. Buna göre, akla, çirkin şeylerden alıkoyduğu için, "**hicr**" denilmiş olur. Bu kelime, birşey hususunda yasak koyarak, "Ondan menetme" manasına olan "**hicr**" kökündendir.

İKİNCİ MESELE

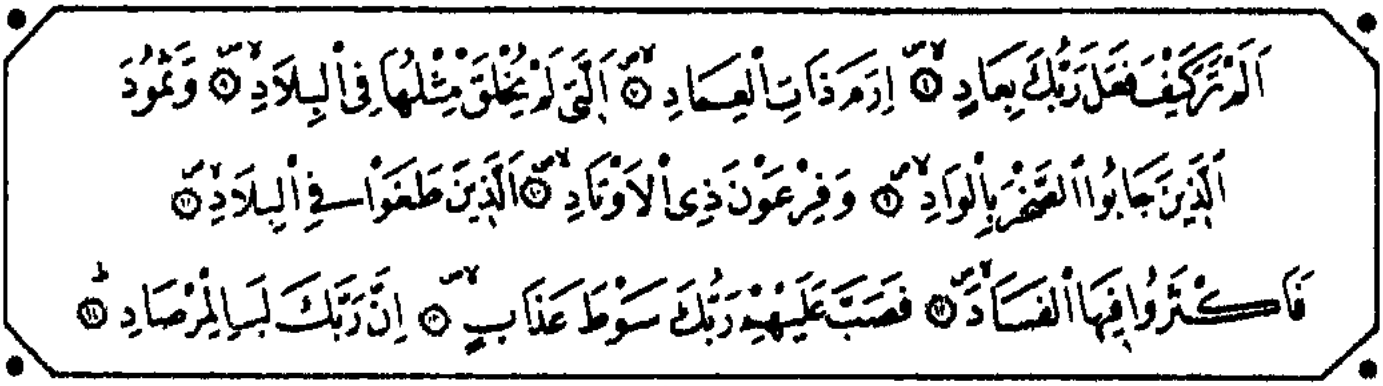
Tekid İçin İstifham

Hak Teâlâ'nın bu ayeti bir istifham (soru) olup, bununla tekid manası kastedilmiştir ve tıpkı, çok net bir hüccet getirip, sonra da, "Söylediğim bu şeyde bir hüccet yok mu?" diyen kimsenin sözüne benzer bir mana, "Akıl ve gönül (vicdan) sahibi olan herkes, Allah Teâlâ'nın üzerlerine yemin ettiği bu şeylerde bir takım enteresanlıkların bulunduğuna, tevhid ve rubûbiyyete dair delillerin yattığını, dolayısıyla da bu şeylerin, yaratıcılarına delalet ettikleri için, yemin edilmeye layık şeyler olduklarını bilip-anlar.

Kâdî "Bu ayet, bizim, "Buradaki kasem (yemin), bu işlere değil, bunların Rabbine yapılmıştır. Çünkü bu ayet, yeminde mübalağanın (te'kîdin) bulunduğuna delalet eder. Yeminde te'kidin ise, ancak Allah adına yapılan yeminlerde olduğu malumdur" şeklindeki sözümüze delalet eder. Bir de, insanın bu tür şeylere yemin etmesinin yasak olduğu rivayet edilmiştir" der.

★ ★
★

Suçluların Akıbeti

"Görmedin mi, Rabbin nice yaptı Âd'a, yani o, şehirlerde bir benzeri yaratılmayan, sütunlar sahibi İrem'e ve vadilerde kayaları oyan Semûd'a, o kazıklar sahibi Firavun'a... Bütün bunlar, memleketlerde azgınlık yapanlardı. Binâenaleyh oralarda fesadı çoğaltmışlardı. Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azab kamçısı yağdırıverdi. Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözetlemededir"

(Fecr, 6-14).

Bil ki kasem (yemin)in cevabı ile ilgili iki izah var:

1) Kasemin cevabı, *"Rabbin şüphesiz ki gözlemededir"* ayetidir. Kasem ile cevabı arasındaki ayetler ise, mu'tarıza (ara) cümleleridir.

2) **Keşşâf sahibi** "Kasem edilen şey (yani cevaba), mahzuf ve takdiri, "Şüphesiz kafirleri azab edeceğiz" şeklindedir. Buna, *"Görmedin mi Rabbin nice yaptı Âd'a..."* (Fecr, 6) *"Üzerlerine bir azab kamçısı yağdırıverdi"* (Fecr, 13) âyetleri delalet etmektedir demiştir. Bu izah, birincisinden daha uygundur. Çünkü muksem aleyh, yani hakkında yemin edilen şey belirlenmeyince (açıkca zikredilmeyince), insanın zikri herbir tarafa (ihtimale) gidiyor. Bu ise, korkutmada daha tesirli oluyor. Bundan sonra kafirlere verilen azabların beyanı gelince bu, hakkında öncelikle yemin edilen şeyin o olduğuna delalet etmiştir.

Elemtera'nın Manası

Ayetteki, أَلَمْ تَرَ *"Görmedin mi?"* ifadesiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu, "bilmiyor musun?" demektir. Çünkü bu hususlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in görmüş olması mümkün olmayan şeylerdendir. Burada, "bilme" manasında *"görme"* kelimesi kullanıldı. Çünkü **Âd, Semûd ve Firavun** ile ilgili haberler tevatüren nakledilmişlerdi. Çünkü **Âd ve Semûd**, Arab beldelerinde yaşamış idiler. **Firavun**'un beldesi de, Arab diyarına bitişik (yakın) idi. Tevâtür ile gelen haberler ise, zarûrî (kesin) ilim ifade eder. Zarurî ilim de, kuvvet, açıklık ve şüpheden uzak olma açısından, *"görme"* gibidir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "bilmiyor musun, elbette biliyorsun" manasında, *"Görmedin mi?"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE *"Görmedin mi?"* ifadesi, hernekadar zahiren Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitab ile de, bunu bilen herkesi içine alan umûmî bir hitabtır. Allah Teâlâ'nın, onların hikayelerini (haberlerini) zikretmesinin maksadı, bunun, kafirler için, **Âd, Semûd, Firavun** ve kavmini helake götüren böylesi şeylere devamdan alıkoyucu bir şey mü'minler için de imanda sebata teşvik eden birşey olmasıdır.

Sütunlar Sahibi İrem

Cenâb-ı Hakk'ın إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ بِعَادٍ *"Âd'a, yani sütunlar sahibi İrem'e"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ burada geçmiş kafirlerden üç fırkanın (kavmin) kıssasını zikretti. Bunlar **Âd, Semûd** ve **Firavun**'un kavimleridir. Cenâb-ı Hak, *"Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azab kamçısı yağdırıverdi"* buyurarak, özet şeklinde onların azablandırılışını anlattı, bu azabın nasıl olduğunu beyan etmedi. **Hâkka Sûresi**'nde ise, *"Semûd'a gelince, onlar hadden aşırı (korkunç bir ses) ile helak edildiler. Âd'e gelince, onlar da uğultulu, azgın bir fırtına ile helak edildiler... Firavun da, ondan öncekiler de, altüst olan (beldeler) de, hep o hatayı işlediler"* (Hâkka, 5-9) buyurarak, bu sûrede böyle müphem (kapalı özet) olarak ifade edilen hususu açıklamıştır.

İKİNCİ MESELE **Âd, Âd b. Ave b. İrem b. Sâm b. Nûh**'un soyundan gelen kabiledir. Bunun ismi, kabilesine isim olarak verilmiştir. Nitekim Haşimoğullarına **"hâşim"**; Temimoğullarına **"Temîm"** denilmiştir. Sonra bu kabilenin önce yaşamış olanlarına; **Âdu'l-ûlâ"** (ilk Âd) denilmiştir. Allah Teâlâ da, *"Âdu'l-ûlâyı (ilk Âd'ı) Allah helak etti"* (Necm, 50) buyurmuştur. Yine bu kabilenin sonrakilerine de, **"Âdu'l-Ahire"** denilmiştir.

İrem

"İrem", **Âd**'ın dedesinin adıdır. Bu ayetteki **"İrem"** kelimesi ile ne kasd edildiği konusunda birkaç görüş var:

1) **Âd** kabilesinin öncekileri **Âdu'l-Ûlâ** diye isimlendiriliyorlardı. Bundan dolayı onlar, dedelerinin ismi ile isimlendirilerek, **"İrem"** diye de anılırlardı.

2) **İrem**, onların yaşadıkları beldenin ismidir. Bu beldenin, **İskenderiyye** olduğu veya **Şam** olduğu söylenmiştir.

3) **İrem, Âd** kavminin alametleridir. Onlar bu alametleri minare şeklinde ve kabirler şeklinde yapıyorlardı. **Ebû Dukeyş "Urûm, Âd**'ın kabirleridir" demiş ve şu şiiri okumuştur:

* بِهَا أُرُومٌ كَهَوَادِي الْبَحْثِ *

"Orada, yılan başlarına benzeyen mezarlar vardır." Bazıları, **İrem**'in **İskenderiyye** veya **Şam** olduğunu söyleyenleri tenkid etmiş ve "Çünkü **Âd**'ın yerleri, **Amman** ile **Hadramevt** arasındadir. Burası da, çöl ve kum diyarlarıdır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Âd'ın kardeşi (Hûd'u) da hatırla. Hani o (çöldeki) Ahkâf'daki kavmini inzar etmişti"* (Ahkâf, 21) buyurmuştur. **İskenderiyye** ve **Şam** ise, çöl memleketi değiller" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**İrem**" kelimesi, ister kabile adı, ister bir yer adı olsun, hem marife, hem müennes olduğu için, gayr-ı munsarıftır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**İrem**" kelimesinin irab bakımından iki izah şekli var: Çünkü eğer onu, kabile ismi sayarsak, "**Âd**" kelimesinin atf-ı beyânı olur ve burada bahsedilen "**Âd**"ın, o eski **Âd-ı Ûlâ** olduğunu anlatmak için gelmiş olur. Eğer bu kelimeyi **Âd** kavminin yurdlarının veya alametlerinin ismi sayarsak, "**İrem**'in ehl-i **Âd**" takdirinde olmuş olur ve sonra muzaf olan, "**ehl**" kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh olan "**İrem**", onun yerine geçmiş olur. "Köyün ahalisine sor" manasında, *"Köye sor"* ifadesinde olduğu gibi... Bunun böyle olduğuna, **İbn Zübeyr**'in ifadeyi, izafetle عَادِ إِرَمِ şeklinde okuyuşu da delalet eder.

BEŞİNCİ MESELE

Hasan, iki fethalı olarak أَرَمَ şeklinde okumuştur. Bu, tahfif ile, **râ**'nın sükunu üzere, إِرْمَ şeklinde de okunmuştur ki bu بِعَادٍ إِرَمِ ذَاتِ الْعِمَادِ şeklindeki kıraat gibidir. Yine bu, "**İrem**" kelimesinin, "**zatl'l-İmâd**"a izafesi ile فَعَلَ رَبُّكَ şeklinde بِعَادٍ إِرَمِ ذَاتِ الْعِمَادِ 'den bedel olmak üzere بِعَادٍ إِرَمِ ذَاتِ الْعِمَادِ şeklinde de okunmuştur ki takdiri şöyledir: "Görmedin mi ki Rabbin Âd'a nasıl yaptı, direkler sahibini çer-çöp haline getirdi."

Ayetteki, ذَاتِ الْعِمَادِ *"direk sahibi"* ifadesiyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu kelimenin irabı hususunda iki izah vardır; bu böyledir, zira biz şayet, إِرَمَ kelimesini, o kabilenin adı olarak alırsak, mana, "Onlar, bedevi idiler ve çadırlarda oturuyorlardı. Çadırda ise, mutlaka "**imâd**" bulunuyordu" şeklinde olur. Buna göre "**İmâd**" اَلْعَمُودُ (reis, başkan) manasında olmuş olur. Bazan da bu kelime اَلْعُمُدُ kelimesinin çoğulu olmuş olur. Yahut da, ذَاتِ الْعِمَادِ ifadesiyle, onların uzun boylu oldukları kastedilmiştir. Bu, onların boylarının, direklere benzetilerek ifade edilmesinden elde edilen bir manadır. Bu ifadeye, "Yüksek bina sahipleri..." manası da verilmiştir. Yok eğer biz, bu kelimeyi, kabilenin ismi değil de, beldenin ismi olarak ele alırsak, buna göre mana, "O beldeler, sütunlu, yani direkler üzerine bina edilmiş yapılardan meydana gelmişti.." şeklinde olur. Çünkü onlar, direkleri dikiyor, bunlar üzerine de köşkler dikiyordu.. Çünkü Cenâb-ı Hak bunları vasfederken, *"Siz, her yüksek yerde bir alamet bina edip eğlenir misiniz?"* (Şuarâ, 128) buyurmuştur. Yani, "Alametler ve yüksek binalar mı..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Şeddad ve Şedîd

Rivayet olunduğuna göre, **Âd**'ın, birisi **Şeddâd**, diğeri de **Şedîd** adında iki oğlu vardı. Derken, bunlar kıral oldular ve her tarafı ezip geçmeye başladılar. Daha sonra **Şedîd** ölüverdi, iş de, tamamen **Şeddâd**'a kaldı. Derken **Şeddâd**, dünyaya hakim oldu ve nerdeyse bütün dünyanın mülkiyetini ele geçirdi. Bu arada, "cennet" sözünü duydu. Bunun üzerine, "Cennet gibi bir yer yapın.." dedi. Dolayısıyla, üçyüz yıl içinde **Adn Sahraları**'nın bir kısmında, **İrem**'i kurdu. Ömrü, dokuzyüz yıldı.. Bu, köşkleri, altın ve gümüşten; sütunları, zebercet ve yakuttan olan büyük bir şehirdi. Ve burada, her türlü ağaç türü ve nehirler, çaylar vardı.

Buranın yapımı tamamlanınca, memleketinin halkıyla birlikte buraya hareket etti. Buraya bir gün bir gecelik mesafeye gelince, Allah Teâlâ onlara, semâdan bir sayha (kasırga, nara) göndердi de, böylece de onlar helak oluverdiler... **Abdullah ibn Kılâbe**'nin şöyle dediği rivayet edilmşitir. O bir gün, devesini aramak için evinden çıkar... Derken, **Şeddâd**'ın yaptırdığı bu cennetimsi kente ulaşır. Ve orada bulunan şeylerden taşıyabildiği kadar alır. Bu haber **Muâviye**'ye ulaşır. Bunun üzerine o, **Abdullah ibn Kelâbe**'yi huzuruna çağırtır, o da orayı ona anlatır. Derken, **Ka'bû'l-Ahbâr**'a haber salar ve bu durumu ona sorar. O da, "Bu, **Zâtu'l-İmâd** olan **İrem**'dir. Oraya, senin zamanında, buğday tenli, kır saçlı, kısa boylu, kaşı ve boynu üzerinde beni bulunan ve devesini aramak için evinden çıkan müslüman birisi oraya girecek..." der. Sonra **Muâviye**, etrafına döner, **Abdullah ibn Kılâbe**'ye bakar ve "Allah'a yemin ederim ki, işte bu, o adamdır" der.

Eşi Görülmemiş Ülke

Cenâb-ı Hakk'ın الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ *"şehirlerde bir benzeri yaratılmayan..."* ifâdesine gelince, مِثْلُهَا 'daki هَا zamiri, neye racidir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) "Onun gibisi, yani, cüsselerinin büyük, kuvvetlerinin çok olması ve şehirlerinin büyüklüğü hususunda Âd gibisi yaratılmamıştır. Zira, onlardan, bir adamın boyu, dörtyüz zira idi. Kocaman taşlar, yüklenip, onları bir topluluk üzerine atıp, böyelce de o topluluk helak olabiliyordu."

2) Bu, "Şeddâd"ın şehri gibisi, bütün dünya beldeleri içinde yoktur, yaratılmamıştır" demektir. **İbn Zübeyr**, "Allah böylesini yaratmadı" anlamında, لَمْ يَخْلُقْ مِثْلَهَا şeklinde okumuştur.

3) Bu zamir, الْعِمَادُ kelimesine racidir. Buna göre mana, "Böylesi sütunlar, hiçbir beldede yaratılmadı.." şeklinde olur. Bu izaha göre الْعِمَادُ kelimesi, الْعَمُدُ kelimesinin çoğulu olmuş olur.

Bu kıssanın anlatılış maksadı, kafirleri inkardan men etmek ve caydırmaktır. Çünkü Allah Teâlâ, küfürleri ve peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle, Kendisine karşı koyan kimseleri, işte böylesi bir biçimde helak ettiğini beyan buyurmuştur. "Binâenaleyh, ey Mekke kafirleri (eskilere nisbetle) siz daha aciz ve güçsüz olduğunuza göre küfrünüzü sürdürmeniz halinde, böylesi şeylerin sizin de başınıza geleceğinden sizin daha fazla endişe etmeniz gerekir" demek istemiştir.

Semud Kavmi

وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ *"ve vadilerde kayaları oyan Semûd'a..."* ayeti hakkında **Leys** şöyle demektedir: جَابَ ve **cevb**: Bir şeyi kesmek, demek olup, bu tıpkı, cebin kesilip oyulması gibi bir manayı ifade eder. Çünkü Arapça'da جَابَ – يَجُوبُ – جَوْباً denilir. **Ferrâ**, buna جَابَ – يَجِيبُ – جَيْباً şeklinde de kullanılabileceği hususunu da ilave eder. Çünkü Arapça'da, "Oraya tırmandım ve orasını oydum, kestim.." manasında جُبْتُ الْبِلَادَ جَوْباً denilir. **İbn Abbas** da şöyle der: "Onlar, beldeleri oyuyor, orada evler, kavimler ve istedikleri her türlü binayı

yapıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Ve dağlardan evler oyuyorsunuz..."* (Şuârâ, 149) buyurmuştur." Dağları, kayaları, yumuşak taşları... yaratanların ilkinin **Semûd** kavmi olduğu ve bunların, binyediyüz şehir yaptıkları ve bunların hepsinin de taştan olduğu ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hakk'ın بِالْوَادِ ifâdesine gelince, **Mukâtil** buna, "o beldelerin vadilerinde..." manasını vermiştir.

Kazıklı Firavun

Cenâb-ı Hakk'ın, وَفِرْعَوْنَ ذِى الْأَوْتَادِ *"o kazıklar sahibi Firavun'a..."* ifâdesine gelince, bu hususdaki detaylı açıklamamız Sad, 12 ayetinin tefsirinde geçmişti. Ama biz diyoruz ki, şu anda burada da şu izahlar yapılabilir:

1) Buna, "kazıklı" denmesinin sebebi, askerinin çokluğundan ve bir yere konakladıkları zaman kurdukları çadırdan ötürüdür.

2) **Firavun**, insanlara azab ediyor ve onları, ölünceye değin, kazıklara bağlıyordu.. **Ebû Hureyre**'den **Firavun**'un hanımı **(Asiye)** için dört kazık diktirip, onu, bu kazıklara bağladığı, göğsüne büyük bir taş koydurduğu ve onu, güneşe doğru çevirdiği; hanımının da başını semaya doğru kaldırarak, *"Ey Rabbim, benim için katında cennette bir ev yap..."* (Tahrim, 11) dediği, Allah Teâlâ'nın da, onun cennetteki evini, köşkünü geniş tuttuğunu; kadının da oradaki evini gördüğü rivayet edilmiştir.

3) Bu ifade, "melikleri, adamları, maiyyeti bulunan..." manasındadır. Nitekim bir şair فِى ظِلِّ مُلْكٍ رَاسِخِ الْأَوْتَادِ *"Adamları her tarafa kök salmış bir kralın himayesinde..."* demektedir.

4) **Katâde**'nin **Said ibn Cübeyr**'den, onun da **İbn Abbas**'dan rivayetine göre **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bu kazıklar, adamlarının, altında, **Firavun** için oyunlar oynadıkları tribünlerdir **(melâlib)**."

Bil ki, ayetin bu ifadesi, bütün bu manalara muhtemeldir. Böylece, Allah Teâlâ, Resûlüne, bütün bunların, kendisiyle kuvvetin ve gücün sağlandığı şeyler nevinden olduğunu, gücün kuvvetin ve çokluğun ise, büyük bir belanın o topluluğun başına gelmesine mani olamadığını beyan etmişti.

İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, الَّذِينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ *"Bütün bunlar, memleketlerde azgınlık yapanlardı..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu zamirin, hemen peşinden gelen bir ifade olduğu için, sadece **Firavun**'a raci olan bir zamir olması muhtemel olduğu gibi, bahsi geçenlerin tümüne raci bir zamir olması da muhtemeldir. Ki, doğruya en yakın olan da budur.

İKİNCİ MESELE Bu ifadenin irabı hususunda yapılan izahların en güzelinin, bu ifadenin, zemm üzere mahallen mansub olduğunu söyleyen görüştür. Bu ifadenin, هُمُ الَّذِينَ طَغَوْا takdirinde olmak üzere, haber olarak merfu olması da mümkün olduğu gibi, **Âd, Semûd** ve **Firavun** gibi kelimelerin sıfatı olmasına binaen de, mahallen mecrur olması da muhtemeldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ifadesinin manası, "günahlara daldılar, Allah'ın peygamberlerine ve mü'minlere karşı zorbalık yapmaya başladılar" demektir.

Daha sonra, Allah Teâlâ, bunların tuğyanlarını فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ *"Binâenaleyh, oralarda fesadı çoğaltmışlardı"* ifadesiyle tefsir etmiştir. Burada geçen fesad kelimesi, salah'ın zıddıdır. Binâenaleyh, "salâh" kavramının, bütün iyilik çeşitlerini içine alan bir kelime olması gibi, "fesâd" kelimesi de, bütün günahları içine alan bir lafızdır. O halde, Allah'ın emrinin dışında hareket edip, Allah'ın kulları hakkında zulüm ile hükmeden herkes müfsittir.

Suçlulara Azap Kamçısı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ *"Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azab kamçısı yağdırdı"* buyurmuştur. Bil ki Arapça'da, صَبَّ عَلَيْهِ السَّوْطَ وَغَشَّاهُ وَمَتَعَهُ "üzerine kamçı yağdırdı, onu kamçıyla bürüdü sardı.." gibi ifadeler kullanılır. Burada, "kamçı" kelimesinin zikredilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada iken onların başına getirdiği bu denli büyük azabların, ahirette bunlar için hazırlamış olduklarına kıyasla, kendisiyle işkence olunacağı diğer şeylere kıyasla bir kamçı gibi olduğuna bir işarettir. **Kadî** de şöyle der: Cenâb-ı Hak bu azabı, dövülen kimsenin üzerine, ardarda yağdırılan, derken onu helak eden, kamçı yağdırılmasına benzetmiştir. **Hasan el-Basrî** de, bu ayeti okuduğu zaman, "Allah katında pekçok kamçılar vardır, ama onları, bunlardan birisiyle muaheze etmiştir" dermiş.

Cezaya Mühlet Yok Mu?

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı (yer) üstünde hiçbir canlı mahluk bırakmazdı..."* (Nahl, 61) ayeti, o azabın, ahirete ertelenmesini gerektirmiyor mu? Şu halde bu iki ayetin arası nasıl telif edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ayet, cezanın tamamının (eksiksiz bir şekilde uygulanışının), ahirete tehir edilmesini anlatıyor. Halbuki, dünyada meydana gelen ise, onun ufacık bir parçası ve onun mukaddemelerindendir.

Allah'ın Gözetlemesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ *"Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözlemededir"* buyurmuştur ki, bunun tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın, كَانَتْ مِرْصَاداً (Nebe, 21) ayetinin tefsirinde geçmiştir. Yine de, biz diyoruz ki, اَلْمِرْصَادِ gözetleyen kimsenin, "gözetleme yaptığı yer" anlamında, مِفْعَالٌ kalıbında, رَصَدَهُ "onu gözledi" kökünden bir kelimedir ve bu tıpkı, مِيقَاتٌ kelimesinin وَقَّتَهُ "Ona vakit biçti" kelimesinden gelmesi gibidir. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, asi kimselere, ceza vermek için beklediğini ve bu kimselerin, onun elinden kurtulamayacaklarını bildiren teşbihî bir ifadedir. Bir araba, "Rabbin nerede?" denilmiş de, o da, بِالْمِرْصَادِ "Mirsâd'da.. Gözetlemede..." diye cevap vermiştir. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **Hasan el-Basrî**, "İnsanoğlunun amellerini gözetliyor" manasını verirken,

b) **Ferrâ**, "Dönüş ancak O'nadır" manasını vermiştir ki, bu iki izah, mü'min ve kafir herkese şamil olan bir izahtır.

Bazı müfessirler de, bu ayeti, "Kafirler yahut da asi kimselerin valdi ile ilgili ayet" olarak görmüşlerdir. Birincisine gelince, meselâ Zeccâc bu ifadeye, "O kendisini inkar eden ve taatından yüz çeviren kimseleri azab ile gözetliyor" manasını vermiştir. İkincisine gelince, Dahhâk da, "O, zulûm ve isyan ehilni gözetliyor" manasını vermiştir ki, bu izahlar, bir birine yakın izahlardır.

★ ★
★

Nimet ve Mahrumiyet

فَأَمَّا الْإِنسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ۝ وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ ۝

"Ama insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de, kendisine keremiyle muamele eder, ona nimetler verirse, "Rabbim beni şerefli kıldı" der! Fakat, ne vakit de, onu, denemek üzere rızkını daraltırsa, şimdi de, "Rabbim bana ihanet etti" der!"

(Fecr, 15-16).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ama insan..."* ifadesi, az önceki, *"Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözetlemededir"* ayetiyle ilgili olup, buna göre adeta, "Allah Teâlâ, ahirette gözetlemededir. Dolayısıyla O, ancak ahiret günü çaba sarfedilmesini ister. Ama insana gelince, onu, dünyasından, dünyevi lezzet ve hazlardan başka bir şey ilgilendirmez. Şimdi, eğer dünyada rahata kavuşur, bunu elde ederse, "Rabbim bana lutfetti" der; eğer böyle bir rahata ulaşmazsa, "Rabbim bana ihanet etti" der" denilmek istenmiştir. Ki, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, kafirlerin sıfatı hakkında *"Onlar bu dünya hayatından (yalnız) bir dış (yüz)ü bilirler. Ahiretten ise onlar gafillerin tâ kendileridir"* (Rûm, 7) ve *"İnsanlardan kimi de, (dininin) yalnız bir taraf(ın)dan (tutup) ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, ona yapışır. Eğer fitne isabet ederse yüz üstü geri döner"* (Hacc, 11) ayetleridir.

Böylesi bir duygu şu bakımlardan yanlıştır:

a) Ahiretteki saadet (mutluluk), şekavete (mutsuzluğa) nisbetle, dünyanın saadet ve şekaveti, denizdeki bir katre, damla gibidir. Şimdi, dünyada iken nimetlere gark olmuş olan bir kimse, şayet ahirette şaki olacaksa, bu nimet, saadet değildir. Dünyada iken, fakr u zaruret içinde bulunan, acı çeken kimse, şayet ahirette mutlu olacaksa, bu da bir mutsuzluk ve bedbahtlık değildir. Çünkü, dünyada iken nimetler içinde yüzen kimsenin, kendisi hakkında, saadet ve keramet ile hükmetmesi uygun olmayacağı gibi, dünyada iken, acı çeken, fakr u zaruretten kıvranan bir kimsenin de kendisi hakkında şakavetle, hor ve hakir kılınmış olmakla hüküm vermesi uygun değildir.

b) Dünyada iken bazı kimselerin nimet içinde, bazı kimselerin de acılar içinde olması, onların bunu hak ettiklerine delalet etmez. Çünkü Allah Teâlâ, çoğu kez, asi

ve kafir kimselerin rızkını daha bol vermiştir. Bu, Allah'ın ya, istediğini yapıp dilediğine hükmetmesinden, yahut "maslahat"a hükmetmiş olmasından, yahut da "istidrâc-mehil, süre tanıma" ve "mekr"den dolayı böyle olmuştur. Bazan da, dünyada iken, bahsettiklerimizin aksi bir durumdan dolayı, sıddîk, mü'min ve müslüman kimselerin rızkını dar tutmuştur. Binâenaleyh, kulun, bunun bir cezalandırma olduğu zannına düşmesi uygun düşmez.

c) Dünyada iken, nimetler içinde yüzen kimsenin, akibetinin ne olacağından gaflet etmemesi gerekir. Çünkü işler, neticelerine göre değer taşırlar. Fakir ve muhtaç olan kimselerin de, Allah'ın, kendisi üzerinde, beden, akıl sağlığı; din ve hadsiz hesapsız afet ve acıları bertaraf etmesi gibi nimetlerinin bulunduğundan gaflet etmemesi, dolayısıyla da, kendisi hakkında mutlak manada hor ve hakir kılındığına dair hükmetmemesi gerekir.

d) Nefis, bu maddi şeylere alışmaktadır. Binâenaleyh, arzu edilen bu şeyler gerçekleşince, nefsin bunlardan kopması, bunlara dalmaması güçleşir. Ama, insan için, bu maddi şeylerden herhangi birisi gerçekleşmediği zaman, ister istemez, Allah'a yönelir, Allah'a kullukla meşgul olur. Binâenaleyh, dünyalık elde etmek, Allah'tan mahrum kalmaya bir sebeptir. Bu sebeple, en büyük saadeti elde etmeye götüren sebeplerin en büyüğü bu, yani dünyalık elde etmeme olmasına rağmen, daha nasıl, dünyayı elde edemediği zaman, kişinin, mutsuzluğuna, ihanete uğradığına ve şakavete hükmetmemesi caiz olur?!

e) Aşırı derecede alışkanlık peyda etmek, muhabbetin pekişmesine; muhabbetin pekişmesi de, ayrılık esnasında elem ve acının pekişmesine sebeptir. Binâenaleyh, bu demektir ki, ileri derecede dünyalık elde eden herkesin, dünyada olan muhabbeti hem sürekli; hem de ileri derecede olur. Böylece de ölüm esnasında, dünyayı terkederken, duyacağı acı ve sızı, ileri derecede olur. O halde bu demektir ki, dünyanın lezzetlerini elde etmek, öldükten sonra, ileri derecede duyulacak bir acıya; dünyalığın elde edilmemesi (dünyalığa teslim olmama) ise, öldükten sonra ileri derece bir mutluluğa sebeptir. Ohalde daha nasıl, "Dünyalık elde etmek bir saadet; elde etmemenin ise bir şakavet olduğu..." söylenebilir.

Bil ki, bu izahlar ancak, ister maddî isterse manevi olsun, öldükten sonra dirilmenin olabileceğini söyleyenlere göre doğru izahlardır. Ama, her halukarda, bütün yönleriyle öldükten sonra dirilmeyi inkar edene göreyse, bu izahların hiçbiri doğru değildir. Tam aksine bu kimsenin, dünyalık elde etmenin, mutluluğun ta kendisi; elde edememenin ise mutsuzluğun ta kendisi olduğuna hükmetmesi gerekir.

Ancak ne var ki burada, bir diğer incelik de şudur: İleri derecede dünyalık elde etmek çoğu kez, öldürmenin, yağmalamanın bir sebebidir. Mahrum oluş ise çoğu kez, güven halinin devamına sebeptir. Böyle olması halinde de, öldükten sonra dirilmeyi her yönden inkar eden kimsenin, yine de dünyalık elde eden kimsenin, saadet içinde olduğuna; elde edemeyenin ise, hor-hakir olduğuna hükmetmemesi gerekir. Çünkü bu kimse, bundan sonra zaman zaman durumun tersine döndüğünü görmekte ve müşahede etmektedir. Ayetle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:

Ayetle İlgili Altı Soru

İnsandan Burada Maksad

Birinci Soru: Ayette geçen "İnsan" sözüyle belli bir şahıs mı, yoksa insan cinsi mi kastedilmiştir?

Cevap: Bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla belli bir şahıs kastedilmiştir. Bu cümleden olarak, **İbn Abbas**'tan, bununla, **Utbe ibn Rebîa** ile, **Ebû Huzeyfe ibnu'l-Mugîre**'nin kastedildiği rivayet edilirken, **Kelbî**, bunun, **Ubeyy ibn Halef** olduğunu söylemiştir. **Mukâtil** de, bu ayetin **Ümeyye ibn Halef** hakkında olduğunu söylemiştir.

b) Bununla, bu sıfatı taşıyan herkes kastedilmiş olup, bu da, ceza gününü inkar eden kafirdir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, ne diye rızkın bolluğunu ve darlığını, bir "imtihan, ibtilâ" diye adlandırmıştır?

Cevap: Çünkü, bu iki halden herbiri, kul için bir imtihandır. Binâenaleyh, rızkı bolca verilen kimsenin durumu, şükrediyor mu yoksa küfrediyor mu diye sınamadan geçirilmiştir; rızkı daraltılan kimsenin durumu da, sabrediyor mu, yoksa feryad u figan mı ediyor diye, sınamadan geçirilmiştir. Binâenaleyh, her ikisinde de hikmet, tek ve aynı olup, bu yönüyle bu ifade, *"Biz sizi, imtihan etmek üzere, hayır ve şer ile sınıyoruz..."* (Enbiyâ, 35) ayeti gibi olmuş olur.

Üçüncü Soru: Cenâb-ıHak, فَأَكْرَمَهُ buyurunca, O'nun ona ikram ettiği ve bunu yaptığı anlaşılmaktadır. Ama daha sonra Cenâb-ı Hak, insanın, "Rabbim bana ikram etti" dediğini nakledince, böyle demesinden dolayı (sanki) insanı kınamış oluyor... Binâenaleyh, bu iki durumun arası nasıl telif edilebilir?

Cevap: "İnkârı ifade eden kelimenin, yani كَلَّا ifâdesinin Cenâb-ı Hakk'ın sadece, "Rabbim bana ihanet etti" ifadesiyle ilgili bir ifade olduğu niçin söylenemesin? Biz, bu ifadenin, her ikisiyle birden alakalı ibir ifade olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu konuda şu üç izah yapılabilir:

a) O, bu ikramda, bir hak edişin olduğuna inanmaktadır.

b) Allah'ın nimetleri mal-mülk elde etmezden önce de mevcut olup, bunlar, beden ve akıl selameti ile, din nimetidir. Binâenaleyh, bu kimse, ancak mal mülk elde ettiğinde nimetleri itiraf edince, biz, onun bu itirafından gaye ve maksadının, Allah'ın nimetlerine şükretme değil, tam aksine, elde ettiği dünyalık mal ve çoluk-çocuk ile laflanma, onlarla övünme olduğunu anlamış bulunuyoruz.

c) Kişinin, dünya nimetleriyle laflanması ve ahiret nimetlerinden yüz çevirmesi, bu kimsenin, öldükten sonra dirilmeyi inkar ettiğini göstermektedir. Bu sebeple de hiç şüphesiz, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği şöylesi bir zemme müstehak olmuştur: Çünkü Cenâb-ı Hak bu kimseler hakkında da, *"O nefsine zulümde berdevam olarak bağına girdi, dedi ki: "Bunun ebediyete kadar helak olacağını zannetmiyorum. Kıyametin de kopacağını sanmıyorum. (Ama, senin iddiana göre) eğer ben Rabbime*

döndürülüp götürülürsem, andolsun, bundan daha hayırlı bir akibet bulurum. Arkadaşı, ona cevap vererek dedi ki: "Seni evvela) bir topraktan,sonra da bir damla sudan yaratıp, seni tekrar bir adam seviyesine getiren Allah'ı inkar mı ettin?!" (Kehf, 35-37) buyurmuştur.

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak, birinci bölümde, فَأَمَّا الْإِنسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ ikinci bölümde de, وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ buyurmuş; peki niçin, bunlardan birincisini **fâ** ile, ikincisini de **vâv** ile ifade etmiştir?

Cevap: Allah'ın rahmeti, gazabından önce gelir. Binâenaleyh, nimetlerle imtihan etmesi, elem ve kederler yağdırmak suretiyle imtihan etmesinden öncedir. O halde, **fâ**, bu kısmın çokca olacağına; ikinci kısmın ise, az olacağına delalet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız..."* (Nahl, 18) buyurmuştur.

Beşinci Soru: Cenâb- Hak birinci kısımda, فَأَكْرَمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ buyurunca, ikinci kısımda da, وَأَمَّا إِذَا مَابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ demesi gerekirdi. Ancak ne var ki, O, böyle buyurmamıştır. Niçin?

Cevap: Çünkü insan, أَكْرَمَنِي demesinde, doğru söylemektedir. Ama, أَهَانَنِ "buna ihanet etti" demesinde doğru söylememektedir. Çünkü insan, az miktarda bir dünyalık elde etmenin bir ihanet olduğunu sanmaktadır. Halbuki bu, bir cehalettir, yanlış bir inançtır. Öyleyse nasıl olur da, Cenâb-ı Hak, bu sözü ondan nakleder?

Altıncı Soru: Cenâb-ı Hakk'ın فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ fadesi de ne demektir?

Cevap: Bu, insana yetecek kadar rızık vermek suretiyle, onun rızkını dar tutması demektir. Bu kelime, aynı manada olmak üzere şeddeli ve şeddesiz olarak قَدَرَ–قَدَّرَ şeklinde okunduğu gibi, "derc" halinde kesre ile yetinmek suretiyle, yâ'yı terkeden kimselere göre, vakf yapılması halinde, nûn'un sükûnu ile, أَكْرَمَنْ ve أَهَانَنْ şeklinde okunurlar.

★ ★
★

Yetim ve Yoksul İçin Çalışma

كَلَّا بَل لَّا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿١٨﴾ وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَّمًّا ﴿١٩﴾
وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾

"Hayır. Siz bilakis yetime iyilik etmezsiniz. Yoksula yedirmek için birbirinizi kandıramazsınız. Mirası helal, haram demeyip alabildiğinize yersiniz. Malı pekçok seversiniz..."

(Fecr, 17-20).

Bil ki, Allah Teâlâ, onların o şüphelerini nakledince, كَلَّا "Hayır" buyurmuştur. Kî bu, insanı, söylediği sözden vazgeçmeye davet eden bir ifadedir. İbn Abbas,

ayetteki mananın "Benim nezdimde kerim olduğu için onu zenginlikle; yine benim nezdimde hor ve hakir olduğu için berikini de fakirlikle imtihan etmiş değilim..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Tam aksine bu, ya ehl-i sünnet açısından, sırf kaza, kader, meşiet ve herhangi bir sebebe bağlanmaktan uzak bir hükümden dolayıdır; yahut da, Mu'tezile'ye göre, sadece Cenâb-ı Hakk'ın bilebileceği gizli bir maslahattan dolayıdır. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah kafirin rızkını bolca verir, ama bu, kafir O'nun nezdinde kerim olduğu için değil; mü'minin rızkını da kıt verir, ama bu da, mü'min O'nun nezdinde hor ve hakir olduğu için değil...

Cenâb-ı Hak, onlaın o şüphelerini nakledince, adeta, "Tam aksine onların bu sözden daha şerli fiilleri vardır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, onlara mal çokluğu ile ikramda bulunup, fakat buna mukabil onların, o maldan, yetime yapmaları gereken ikramı yapmamalarıdır" buyurarak, *"Hayır. Siz bilakis yetime iyilik etmezsiniz"* demiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Farklı Kıraatler

Ebû Amr, لَا تُكْرِمُونَ fiilini, hem de bundan sonra gelen fiilleri yâ ile okumuştur. Bu böyledir, zira önce "insan"dan bahsedilip, bu insan sözüyle de cins ve kesret kastedilince, insan da, galib lafzı üzere olan bir lafız olunca, يُجِبُّونَ ve يُكْرِمُونَ gibi kelimeleri de, buna hamlederek yâ ile okumuştur. Ama, bu fiilleri tâ ile, تُكْرِمُونَ، تَأْكُلُونَ، تَحَاضُّونَ ve تُحِبُّونَ şeklinde tâ ile okuyanlara gelince, kelamın takdiri, "Ey Muhammed, onlara şöyle şöyle söyle..." şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Mukâtil şöyle der: **Kudame İbn Maz'un, Ümeyye İbn Halef'in** evinde, bir yetim idi. Dolayısıyla Ümeyye onun hakkını vermiyor, onun hakkını yiyordu.

Yetime İkram Etmeme Ne Demektir?

Bil ki, yetime ikramı terketme, birkaç şekildedir:

a) Ona iyi davranmamak. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksulu yedirmek için birbirinizi teşvik etmezsiniz"* ifadesiyle buna işaret edilmektedir.

b) Onu, mirastaki belli ve kesin hakkından men etmek ve malını yemek... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mirası helal haram demeyip alabildiğine yersiniz..."* ayetiyle buna işaret edilmektedir.

c) Elinden malını almak... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Malı pekçok seversiniz..."* ayetiyle de buna işaret edilmiştir. Yani, "Yetimlerin mallarını alır, onu, kendi malına katarsınız..." demektir.

Yoksul İçin Çalışma

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ifâdesine gelince, **Mukâtil,** bunun manasının, "Hiçbir yoksulu yedirmezsiniz" şeklinde olduğunu, buna göre genel mananın, *"O, yüce Allah'a inanmıyor, yoksulu yedirmeye de teşvik etmiyordu..."* (Hakka, 34) ayetinde de olduğu gibi, "Sizler, onu yedirmeyi emretmiyorsunuz" şeklinde olur. Bu ifadeyi لَحَاضُّونَ şeklinde okuyan kimse, bu okuyuşuyla تَتَحَاضُّونَ sigasını

kaydetmiştir ki, burada تَفَاعُلُونَ vezninin bir tâ'sı düşmüştür. Yani, "Birbirinizi teşvik etmiyorsunuz" demektir. **İbn Mes'ûd**'un kıraatinde ise, kelime, اَلْمُحَاضَّةُ masdarından olmak üzere, tâ'nın dammesiyle وَلَا تُحَاضُّونَ şeklinde okunmaktadır.

Haram Mirasa Aldırmama

Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا *"Mirası, helal haram demeyip alabildiğine yersiniz..."* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Dil alimleri, التُّرَاثُ kelimesinin aslının, اَلْوُرَاثُ olduğunu, buradaki dammeli **vâv**'ın **tâ**'ya çevrildiğini, bunun tıpkı, وَاجَهَ fiilinden olan اَلْوُجَاهُ kelimesinin, اَلتُّجَاهُ şeklinde kalbolması gibi olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE **el-Leys, "el-lemm"** kelimesinin, "yoğun topluluk, yığın" anlamına geldiğini, "kalabalık alay" anlamına gelen كَتِيبَةٌ مَلْمُومَةٌ ifadesiyle, "çok sert taş" anlamına gelen حَجَرٌ مَلْمُومٌ ifadelerinin bu manayı taşıdığını söylemiştir. Nitekim tirid yiyen kimsede, onu bir araya toplar, derken onu bir lokma haline getirir ve sonra da onu yer ki bu durum لَمَمْتُ مَا عَلَى الْخِوَانِ deyimi ile anlatılır. Yani, "onda bulunan derip toplayıp, lokma halin getirerek yedim..." demektir.

İmdi, **"el-lemmu"** kelimesinin lügavi manası, toplamaktır. İfadenin tefsirine gelince, bu hususta birkaç vecih vardır:

1) **Vahidî** şöyle demiştir: "Müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın أَكْلًا لَمًّا ifâdesi hakkında, "çok, fazla bir yeyişle..." yorumunu yapmışlardır." Ne var ki bu, kelime manası yönünden bir hal yolu olup, tefsir değildir. Bunun tefsirine gelince, **"lemmu** kelimesi bir masdar olup, "yeme" fiilinin sıfatı kılınmıştır. Bununla murad edilense, isim-i fâil manasıdır. Yani, "Derip toplayan, yemek suretiyle onun tamamını tüketebilecek olan bir acıkmış kimse gibi..." demektir.

Zeccâc şunu söylemiştir: "Onlar, yetimlerin mallarını hem israf ederek hem de kendi mallarına katarak yiyorlardı. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Mirası, helal haram demeyip alabildiğine yersiniz.."* buyurmuştur. Yani, "Yetimlerin mirasını alabildiğine yer, hepsini kendi elinizde toplarsınız" demektir."

Hasan el-Basrî de "Onlar, hem yetimlerin paylarını yiyorlardı, hem de, onların sahiplerinin (veli, vasî) mallarını. Böylece, başkalarının paylarını kendi paylarına katıyorlardı" demiştir.

2) Meyyitten geriye kalan malın bir kısmı helaldir, bir kısmı şüphelidir, bir kısmı ise haramdır. Varis ise tamamını toplar. Yani, onu birbirine katar, hepsini alır ve yer.

3) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Bu ayetteki kınamanın, kolay bir yoldan, alınteri dökmeksizin mal elde edip de, onu harcamada israf eden, saçıp savurarak onu yiyen; böylece de, tıpkı batıl olup giden mirascıların yaptığı gibi, şüpheli yiyecek, içecek ve haz vesilelerini birbirine katan varise mütevecciih olması caizdir."

Dünya Malına Pereatiş

Cenâb-ı Hakk'ın, وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا *"Malı pekçok seversiniz"* ayetine gelince, bil ki, **cemm** kelimesi de, "çokluk, kesret" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, جَمَّ الشَّيْءُ – يَجُمُّ – جُمُوماً "Şey çok oldu - çok olur - çok olmak" ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade hem mal, hem de başka şeyler hakkında kullanılır. Meselâ, شَيْءٌ جَمِيمٌ وَجَامٌّ denilebilir. **Ebû Amr** da, جَمٌّ – يَجُمُّ kelimesinin çoğalmak..." anlamına geldiğini ifade etmiştir. Buna göre mana, "Onlar (sizler) malı çok mu çok, aşırı severler..." şeklinde olup, Cenâb-ı Hak böylece, onların sadece dünyaya hırs ve tamah gösterdiklerini, ahiret işinden ise yüz çevirdiklerini beyan etmiştir.

★ ★
★

Kıyamet Manzaraları

كَلَّآ إِذَا دُكَّتِ ٱلْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾ وَجَآءَ رَبُّكَ وَٱلْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٢﴾ وَجِاْىٓءَ يَوْمَئِذٍۭ بِجَهَنَّمَ
يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ ٱلْإِنسَٰنُ وَأَنَّىٰ لَهُ ٱلذِّكْرَىٰ ﴿٢٣﴾

"Hayır, asla... yer parça parça dağıtıldığı zaman, Rabbin(in emri) geldiği, melekler de saf saf (indiği zaman), ki o gün cehennem de getirilmiştir, insan o gün (herşeyi) hatırlayacak. Fakat hatırlamadan ona ne (fayda)!"

(Fecr, 21-23).

Ayetler Arası Münasebet

Bil ki, buradaki كَلَّا kelimesi onları bu işten men etmek için olup, onların fiillerini yadırgamayı dile getirmektedir. Yani, "Dünyaya ihtirasla yönelmek, bütün çaba ve gayreti ona hasretmek, sadece ona güvenip, ondan bir ölçü ile almaayı terkederek, helal olsun haram olsun dünyalıktan yana ne varsa toplamak; öte yandan da, hesap ve cezanın da olmayacağını vehmetmek gibi kusurlar da durumun bu şeklide olması hiç de uygun değildir. Zira, hali böyle olan kimse, nedametin kendisine fayda vermediği zaman nadim olur; "ömrümü ah keşke, salih ameller ve ölçülü dünya malı ile Allah'a yaklaşmak uğrunda tüketseydim yal.." diye temennide bulunur" demektir.

Sonra da Cenâb-ı Hak, şu üç sıfatla nitelenen gün geldiği zaman, bu temenni ile ve nedametin meydana geleceğini beyan etmiştir.

Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"yer parç parça dağıtıldığı zaman"* ayetinin beyan ettiği husus. **Halil** şöyle demiştir: اَلدَّكُّ kelimesi, "duvarı, dağı kırmak.." anlamına gelir. Bu kökten gelen اَلدَّكْدَاكُ kelimesi de, "yurt edinilmiş,sert kum tepesi..." anlamındadır. Aynı şekilde, yere batması sert ve ağır olan adama da, رَجُلٌ مُدِكٌّ denilir." **Müberred** de şöyle demiştir: اَلدَّكُّ kelimesi, yükse olan şeyi, yayarak alçaltmaktır. Devenin hörgücü de sırtında yayıldığı zaman, اِدَكَّ سَنَامُ الْبَعِيرِ denilir. Böylece olan deve için de, نَاقَةٌ دَكَّاءُ denilir. Döşemesi ve yaygısı düz olduğu

için de, satış yerine, "**ed-dükkân**" denilir." Buna, **Halil**'in açıklamasına göre **dokk** kelimesinin manası, yer sarsıldığı zaman, onun üzerinde bulunan dağları, ağaçları, her şeyi kırmak ve onun üzerinde hiçbir şey bırakmamaktır. **Mübered**'in açıklamasına göreyse, bu ayetin manası şudur: "Yer yüzü, dümdüz döşeme gibi olacak, üzerindeki evler, köşkler ve diğer yapılar yıkılacak, adeta, dümdüz ve cascavlak bir sahraya dönüşecek.." Bu, aynı zamanda, **İbn Abbas**'ın, "Kıyamet gününde yeryüzü yayılıp uzatılır" şeklinde açıklamasının da manasıdır.

Yer engebelerinin Dümdüz Oluşu

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın دَكًّا دَكًّا ifâdesindeki tekrarın manası şudur: "O, üst üste kırılacak, dökülecek." Bu senin tıpkı, "Onu, koru koru hesapladım, harf harf anladım..." demen gibidir. Yani, "Allah, onu, üst üste gelen dabelerle kıracak, o da, saçılmış zerrelere dönecek..." demektir. Bil ki bu kırıp dökmenin, kıyamet zelzelesinden sonra olması gerekir. Yeryüzü ise, ardarda sarsılıp peşpeşe hareket ettirildiğinde ise, üzerinde bulunan dağlar parçalanır, tepeler yok olur, boşluklar dolar, böylece yeryüzü dümdüz bir hale gelir. Bu, dünyanın bir enkaz haline geldiği zamandır. Nitekim Cenâb-ıHak, *"O gün sarsan sarsar. Onu, peşinden gelen izler..."* (Nâziat, 6-7), *"Yer ve dağlar yerinden taşınıp da, bir çırpıda unufak edildiğinde..."* (Hakka, 14) ve *"Yer, bir sarsılışla sarsıldığında; dağlar da hurdahaş edildiğinde..."* (Vâkıa, 4-5) buyurmuştur.

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَجَآءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا *"Rabinin emri geldiği, melekler de saf saf indiği zaman..."* ayetinin ifade ettiği husus.

Rabbin Gelişi Ne Demek?

Bil ki, akli delil yoluyla, Allah hakkında "hareket" muhaldir. Çünkü, böyle olan her şey, cisimdir. Cismin ise, ezelî olması imkansızdır; bu sebeple, bu konuda tevile gitmek gerekir. Bu da şöyle olur: Ben, "muzaf"ın hazfedilip, "muzafun ileyh"in onun yerine geçmesi kabilindendir. Sonra, bu "muzaf" nedir o halde? Bu hususta birkaç izah şekli mevcuttur:

1) Bu, "Rabbimin muhasebeye ve hesaba çekmeye dâir emri geldi..." demektir.

2) Bu, "Rabbimin önüne geçilemez gücü, kahrı geldi..." demektir. Nitekim, جَاءَتْنَا بَنُو أُمَيَّةَ denilir kl, bu, "Onların kahrı ve gücü bize ulaştı..." demektir.

3) "Rabbimin yüce ayetleri geldi..." demektir. Çünkü bu, kıyamet gününde olur. Bu günde ise, en büyük ve en muazzam ayetler tezahür eder. Böylece bunların gelmesi, o ayetleri tâzim ve tebcil etmek için âdeta, Allah'ın gelmesi gibi addedilmiştir.

4) "Rabbimin zuhuru geldi, vâki oldu..." demektir. Bu böyledir çünkü o günde marifetullah, Allah'ı bilme, zaruri olur. Bu da, O'nun tıpkı, mahluka zuhur edip, tecelli etmesi gibi olur. İşte bundan dolayı, وَجَاءَ رَبُّكَ denilmiştir. Yani, "Şüpheler zail oldu, şekler kalktı.." demektir.

5) Ben, Allah'ın ayetlerini zuhur etmesinin bir temsili ve O'nun kahr ve gücünün alametlerinin beyanıdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın bu konudaki durumu, bizzat kendisi geldiği Hükümdarın bizzat gelişine benzetilmşitir. Zira, onun bizzat gelmesiyle ortaya çıkan heybet ve azamet, onun bütün askerlerinin gelmesiyle ortaya çıkacak olandan cok çok fazladır.

6) Buradaki **Rabb** kelimesi **Mürabbî** anlamındadır. Muhtemelen bu da, bir melek olup, meleklerin en büyüğüdür ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i terbiye eden de O'dur. Böylece, وَجَاءَ رَبُّكَ ifadesinden kastedilen de, bu melektir.

Ayetteki, وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ifadesinin manası, "Bütün semaların melekleri iner de, bütün ins ve cinleri kuşatarak, saf saf olurlar.." şeklindedir.

Üçüncü Sıfat: Ayetteki وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ *"ki o gün, cehennem de getirilmiştir"* cümlesinin ifade ettiği husus olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Cehennem de azgınlara gösterilince..."* (Şuarâ, 91) ayetidir. Bir kısım müfessir şunu söylemiştir: "Cehennem kıyamet gününde, yetmişbin tane gem ile gemlenerek getirilir ki, her gemin yanında da, onu sürükleyen yetmişbin melek bulunur. Derken o, Arş'ın solundan akar da, melekler öylesine kaçışırlar ki... Şayet bırakılsaydı, bütün oradakileri yakardı..." Kelamcılar şöyle demektedirler: Cehennemin yerinden ayrılmayacağı malumdur. O halde, ayetteki, وَبُرِّزَتْ (Şuarâ, 91) kelimesinin manası, "mahlukat onu görsün, kafir de, kendisinin yerinin orası oluduğunu anlasın diye... gözüktü..." şeklindedir.

Kıyamet Günü İnsan Bütün Amellerini Hatırlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ *"İnsan o gün (herşeyi) hatırlayacak..."* buyurmuştur. Bil ki, kelamın takdiri, "Yer parça parça olup, şöyle şöyle olduğu zaman, şu şu meydana geldiğinde, insan hatırlar" şeklindedir.

İnsanın hatırlamasının ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) "O, yapamadığı, kusurlu olduğu şeyleri hatırlar" demektir. Zira, insanın, dünyada iken, bütün gayret ve çabası, dünyalık elde etmekti. Daha sonra bu kimse, ahirette, bunun bir sapıklık ve dalalet olduğunu, kendisine (dünyada iken) düşenin, bütün himmet ve gayretini, ahireti elde etmek için sarfetmesi olduğunu anlar ve hatırlar.

2) يَتَذَكَّرُ "öğüt alır" demektir. Buna göre mana, "o, dünyada iken öğüt almıyordu. Ama, ahirete varınca, öğüt almaya başlar da, *"Ah keşke bir daha dünyaya döndürülsek de, Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak... (ne olur!)..."* (En'âm, 27) der.

3) Hatırlar, "yani tevbe eder" demek olup, bu mana, **Hasan el-Basrî**'den rivayet edilmiştir.

Hatırlaması Fayda Vermez

Daha sonra da, Cenâb-ı Hak ona, *"Onun için düşünüp ibret almak nerede? Kendilerine açıklayan bir peygamber geldiği halde"* (Duhân, 13) demiştir.

Bil ki, ayetteki يَتَذَكَّرُ ifâdesiyle, O'nun, وَأَنَّىٰ لَهُ الذِّكْرَىٰ ifadesi arasında bir çelişki vardır. Binâenaleyh, burada bir muzaf'ın takdir edilmesi gerekir. Buna göre mana, "Onun için, o öğütten faydalanma neredeki? Heyhat, bu imkansız!" şeklinde olur.

Bu ayete, şöyesi itikadi bir mesele raci olur: bize göre, tevbelerin kabulü, aklen Allah'a vacib değildir. **Mu'tezile** ise, bunun, aklen Allah'a vacib olduğunu söyler.

Biz diyoruz ki, bizim görüşümüzün delili şu olur: Burada ayet, insanın, ahirette, dünyada iken yaptığı şeylerin kendisi için faydalı olmadığını; yapmadığı şeylerin ise daha faydalı olduğunu anlamış olduğuna delalet eder. O bunu anladığı an, mutlaka bundan dolayı pişmanlık duyması gerekir. Böyle bir pişmanlık husule gelince de, tevbe meydana gelmiş olur. Ama daha sonra, Allah Teâlâ'nın, *"Fakat hatırlamadan ona ne (fayda)!"* ifadesi ile, bu tevbenin fayda vermediğini belirttiğini görmekteyiz. Böylece de, tevbenin, kabulünün, aklen, Allah'a vacib olmadığını anlamış oluyoruz.

İmdi, şayet, "O günahkârlar, yaptıklarına, yaptıklarının kötü olması sebebiyle pişman olmuş değillerdir. Tam aksine, ilahi ceza terettüp ve tahakkuk ettiği için pişmanlık duymuşlardır. İşte bu sebeple de, hiç şüphesiz tevbe sahih olmamıştır" denilirse, biz deriz ki günahkârlar, çirkin olan şeylere nedamet duymanın, —bu nedametin faydalı olabilmesi için— mutlaka çirkin olması yüzünden olduğunu bildiklerine göre, pişman oluşlarının işte bu yüzden olması gerekir. Bu durumda da, kabul olunmamasına rağmen, onlar sahih bir tevbe yapmış olabilirler. Böylece de bizim görüşümüz sahih ve doğru olmuş olur.

★ ★
★

Keşke Ahiretim İçin Çalışsaydım

Daha sonra Cenâb-ıHak bu insanın dediğini açıklamak üzere: يَقُولُ يَالَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي *"Ah, diyecek, keşke hayatım için önden salih ameller yapsaydım..."* (Fecr, 24) buyurmuştur. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetle ilgili olarak birkaç izah var:

1) Bu "Keşke ben, bu sonsuz hayatım için sonlu dünya hayatımda iken birşeyler yapmış olsaydım" demektir. Hak Teâlâ burada, *"hayatım için"* kelimesini kullanmış, "Şu hayat için" dememiştir. Çünkü bu, "Hayat, ancak ahiret yurdundaki hayattır" demektir. Çünkü Allah, *"Şüphesiz, ahiret yurdu, hayatın ta kendisidir"* (Ankebût, 64) buyurulmuştur.

2) Allah Teâlâ kafirler hakkında *"Ölüm ona her taraftan gelir, ama o ölemez"* (İbrahim, 17), *"Onun için cehennem vardır. O orada, ne ölür, ne de dirilir"* (Taha, 74), *"En şaki olan ise ondan kaçınır. O, en büyük ateşe girecektir. Sonra orada ne ölür, ne de dirilir"* (A'lâ, 11-13) buyurmuştur. Şu halde bu ayet, cehennemliklerin ahirette sanki bir hayatları olmadığına delalet eder. Buna göre mana, "Keşke ben, dünyada ateşten kurtulmamı sağlayacak ameller yapmış olsaydım da, böylece ahirette hayata kavuşan kimselerden olsaydım" şeklinde olur.

3) Mana, "Keşke ben, dünyada yaşarken bir takım şeyler sunuverseydim" şeklindedir. Bu tıpkı, "Receb ayının onunda ona geldim" demen gibidir yani, جِئْتُهُ لِعَشْرٍ لَيَالٍ خَلَوْنَ مِنْ رَجَبٍ cümlesinde lâm vakit ifade ettiği gibi ayetteki لِحَيَاتِي deki lâm da zaman ifade eder.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile bu ayete dayanarak, insanların iradelerinin; kendi ellerinde olduğunu, işlerinin kasıt ve iradelerine bağlı olduğunu; taattan engellenmediklerini, isyana ve inkara zorlanmadıklarını söylemiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Onların fiilleri, kendi niyet ve makaadlarına bağlıdır. Şimdi eğer bu niyet ve maksadları da bir başka niyete bağlı ise, bundan teselsül gerekir. Yok eğer bunlar tamamen Allah'ın iradesine bağlı ise, **Mu'tezilî** inanç batıl olur.

★ ★
★

Allah'ın Verdiği Ceza

فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُعَذِّبُ عَذَابَهُۥٓ أَحَدٌ ۝ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُۥٓ أَحَدٌ ۝

"Artık o gün, O'nun azabı gibi hiç kimse azab edemez ve O'nun vurduğu bağ gibi de hiç kimse bağ vuramaz"

(Fecr, 25-26).

Bu ayetle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Hemen hemen bütün kıraat imamları, buradaki fiilleri, ayne'l-fiilinin kesresi ile, يُوثِقُ ve يُعَذِّبُ şeklinde okumuşlardır. **Mukâtil** şöyle der: "Bunun manası, "İşte o gün, hiçbir mahluk, Allah'ın azab edişi gibi azab edemez ve O'nun bağ vuruşu gibi, bağ vuramaz" şeklindedir ki bu da, "Azab etme ve bağ vurmada, Allah'ın ulaştığı noktaya, mahlukattan hiç kimse ulaşamaz" demektir. **Ebû Ubeyde**, bu tefsirin zayıf olduğunu ileri sürerek şöyle der: "Çünkü kıyamet gününde Allah'tan başkaazab eden yoktur. O halde daha nasıl, "Hiç kimse, Allah'ın azabı gibi, azab edemez" denilebilir. Bu itiraza şu bakımlardan cevap verilebilir:

a) Ayetin takdiri, "Dünyada iken hiç kimse, Allah'ın bu gün (ahirette) kafire yaptığı azab gibi azab edemez ve dünyada iken hiç kimse, Allah'ın bu gün, kafirin vurduğu bağ gibi bağ vuramaz" şeklinde olup, bu da, "şiddet ve kuvvet hususunda O'nun azabı ve bağ vuruşu gibi, hiçbir azab ve bağ vuruş olamaz" demektir.

b) Mana, "Kıyamet günü Allah'ın yapacağı azabı, hiç kimse üstlenemez, yani o gün emir O'nun emridir. Başkasının emri orada geçmez" şeklindedir.

c) **Ebû Ali el-Farisî**'nin görüşüne göre, kelamın takdiri, "Hiçbir zebani (azab meleği), kafirlerin çektiği azab gibi azabta bulunamaz" şeklindedir. Buna göre, ayetteki, *"onun azabı"* ifadesindeki "onun" zamiri, ayne'l-fiilin fethası ile, لَا يُعَذَّبُ ve وَلَا يُوثَقُ "Azab olunmaz - bağlanmaz" şeklinde okumuştur. **Ebû Ubeyde** bu kıraati tercih etmiştir. **Ebû Amr**'ın ömrünün sonlarına doğru bu kıraata döndüğü rivayet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu iki fiili, fethalı okuduğu rivayetini görmüştür. Bu durumda, fiillerin naib-i faili, "insan" olmuş olur.

Ayette bahsi geçen "insan"ın, **Ubeyy b. Halef** kafiri olduğu söylenmiştir. **Kisâî**'nin kıraatine göre şu iki tefsir yapılabilir:

1) Küfürde ve fesatta en ileri noktaya vardığı için, hiç kimse o insan gibi azablanmaz ve hiç kimseye buna vurulan zincir ve bukağılar vurulmaz.

2) "Hiçbir insan, kafirin azabı gibi azablanmaz." Bu manaya göre ayet, *"Hiç kimse, başkasının yükünü (günahını) çekmez"* (Necm, 15) ayeti gibi olmuş olur. **Vâhidî** bu tefsir ve görüşün, en uygun izah olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Her iki kıraata göre de, ayette geçen "**azab**", **ta'zîb** (azab etme) manasına, "**vesâk**" da, tıpkı "**atâ**" kelimesinin, şairin şu beytindeki "**i'tâ**" (verme) manasına gelişi gibi, "**îsâk**" (bağlama) manasınadır.

أَكُفْراً بَعْدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنِّي ● وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمِائَةَ الرِّتَاعَا

"Ölümü senden dönderdikten ve sana, bol bol otlayan yüz hayvan verdikten sonra nankörlük mü yapacaksın?!"

★ ★
★

Nefs-i Mutmainne

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۝ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۝

"Ey mutmain nefis, sen O'ndan razı O senden razı olarak, dön Rabbine" (Fecr, 27-28).

Bil ki Allah Teâlâ, dünyaya meyledenlerin halini anlatınca, Kendisini tanıma ve kulluğu yerine getirme yolunu seçenlerin, halini anlamak için: *"Ey mutmain nefis..."* buyurmuştur ki, bununla ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

İnsanın İhbar Manasında Kullanılması

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin takdiri, "Allah, mü'min kuluna, "Ey o ruh, ey o can..." demiştir" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ya, tıpkı **Hz. Musâ** (a.s) ile dünyada iken konuşması gibi, o kuluna bir ikram olsun diye, kuluyla bizzat konuşmasıdır, yahut da bir melek vasıtasıyla kuluna hitab etmesidir. **Kaffâl** şöyle der: "Hernekadar bu hitap, zahiren bir emir ise de, mana bakımından bir haber cümlesi olup, takdiri, "Şüphesiz nefis mutmain olduğu zaman, Allah'a döner. Allah da ona, "Kullarım arasına, cennetime gir" der" şeklindedir." **Kaffâl** sözüne şöyle devam eder: "Emir cümlelerinin, haber cümlesi manasında kullanılmaları, arap dilinde pek çoktur. Bu, mesela arapların, "Utanmasan, istediğini yap", yani, "o zaman istediğini yaparsın" şeklindeki sözleri gibidir."

İKİNCİ MESELE

Hainan Ne Demektir?

"**İtmînân**", "karar kılma - sebat etme" demektir. Bu karar kılışın nasıl olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Nefsin (ruhun), Hak ile içiçe yaşaması ve onu, hiçbir şek-şüphenin yenip, mahcup edememesi... Bu, *"Fakat kalbim mutmain olsun diye (bunu istiyorum)"* (Bakara, 260) ayetinden anlaşılan manadır.

b) Emîn kendisine güvenen nefis, hiçbir korku ve kederin kendisini rahatsız

etmediği bir candır. Bu tefsiri, **Ubeyy b. Ka'b** (r.a)'ın يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ şeklindeki kıraatı da destekler. Bu hususiyet, nefse bazan ölüm esnasında, *"Korkmayın, üzülmeyin. Cennetle müjdelenin (müjdeler olsun cennet sizin)"* (Fussilet, 30) hitabını duyduğu zaman; bunun ba's (diriliş) esnasında ve hiç şüphesiz cennete girerken hasıl olur.

c) Aklın hakikatlerine de uygun bir tefsire göre şöyle diyebiliriz: Hem nakli, hem de akli deliller, böylesi bir itminanın, ancak zikrullah ile meydana geleceğinde mutabıktırlar. Bu hususstaki nakli delil, *"Dikkat edin, ancak Allah'ın zikriyle kalbler mutmain olur"* (Ra'd, 28) ayetidir. Akli delil ise, şu iki şekildedir:

1) Aklî kuvvet, sebepler zincirinde yükselmeye başladığında, her nezaman zatı gereği "mümkin" bir sebebe varıp ulaştığında, akıl, bu sebebin başka bir sebebi olduğunu bilir, dolayısıyla burada durmaz, aksine herşeyden, daha üst şeye geçip tırmanmaya devam eder. Derken bu tırmanış, ihtiyaçların son bulduğu, zaruretlerin nihayete erdiği, zatı gereği vacibü'l-vücûd olan o yüce varlığa varıp dayanır. Binâenaleyh ihtiyaçlar o yüce varlığın katında sona erince, akıl da orada durur ve O'na yönelir ve artık O'ndan başkasına geçmez-yönelmez. Binâenaleyh akli kuvvet herne zaman, mümkin varlıklardan birine dikkat etse ve ona yönelse, o şeyin yanında karar kılması imkansız olur. Fakat akıl, vacibü'l-vücûd'un celaline bakıp, herşeyin O'ndan olduğunu anladığında ise, bundan başkasına geçmesi imkansız olur. Böylece itminan'ın ancak vacibu'l-vücûd'un zikri ile elde edilebileceği sabit olur.

2) Kulun sınırsız ihtiyaçları vardır. Allah'ın dışındaki herşey, Allah'ın imdadı müstesna, bekası ve kuvveti sonlu şeylerdir. Sınırsız-sonsuz olan ise, sonlu ile kuşatılamaz. Binâenaleyh kulun sınırsız ihtiyaçları karşısında, itminânın-istikrarın olabilmesi için, ancak Allah'ın sonsuz kemalinin bulunması gerekir. Böylece marifetullahı, Allah'dan başka bir maksad ile tercih eden hiçbir kimsenin mutmain olamayacağı; onun nefsinin de, nefs-i mutmainne olamayacağı; ama marifetullah'ı, başka şey için değil, ancak O'nun için isteyenin nefsinin ise, "nefs-i mutmainne" olacağı sabit olur. Böyle olan herkesin ünsiyeti Allah Sübhanehû ve Teâlâ ile, arzusu, Allah'a yönelik; bekası yine Allah ile, sözü Allah ile beraber olmuş olur. İşte bu sebeple de böylesi canlara, dünyadan ayrılırken, *"Sen O'ndan razı, O, senden razı olarak dön Rabbine"* denilir. Bu, insanın, ancak ilahi tefekkür kuvveti açısından veya tecrid ve tefridde (yani insanlardan uzak, tek başına olmada) kamil olduğunda faydalanabileceği bir sözdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Nefsin Mahiyeti ve Mertebeleri

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, mutlak "nefis"den bahsederek, *"nefse ve onu düzenleyene..."* (Şems, 7); *"Sen nefsimdekini bilirsin, ama ben senin nefsindekini bilemem"* (Mâide, 116); *"Hiçbir nefis, göz aydınlığı olarak kendileri için (cennette) neler sakladığını bilmez"* (Secde, 17) buyurmuştur. Bazan "nefs"i, kötülükleri alabildiğine emreden birşey olarak niteleyerek, *"Şüphesiz nefis, alabildiğine kötülüğü emreder"* (Yusuf, 53) buyurduğu gibi; bazan da, **"Levvâme"** (çok kınayan) (Kıyame, 2) diye tavsif etmiştir. Bazan da, bu ayette olduğu gibi, **"mutmainne"** diye tavsif etmiştir.

Bil ki senin zatının ve hakikatinin, bizzat kendisi (nefsi) "Ben yaptım. Gördüm. Duydum. Öfkelendim. Arzu ettim. Hayal ettim. Hatırladım" gibi ifadelerinde kendisinden "Ben" diye bahsederek işaret ettiğin şeydir. Fakat bu işaretle kendisine işaret edilen şey, şu iki sebepten ötürü, şu gördüğümüz bünye değildir:

1) *"Ben"* demek suretiyle kendisine işaret ettiğin şey, bu belli bünye malum değil iken, bazan malum olabilir. Halbuki malum olan (bilinen), malum olmayandan başkadır.

2) Bu bünyenin cüzleri, her an değişmektedir. Halbuki *"ben"* diye işaret ettiğin şey, değişmemektedir. O halde, zarurî ve kesin olarak, benim yirmi yıl önce mevcut olan şey olduğunu biliyorum. Halbuki değişen, değişmeyenden başkadır. Binâenaleyh "nefis" (bazı), bu bünye değildir. Sen, "Bir takım kimseler, "Nefis, cisim değildir. Çünkü biz, uzayabilen, derinliği ve genişliği olan, belli bir yer tutan, bir hakikati bulunan bir maddeyi bilmediğimiz halde, *"Ben"* demek suretiyle ona işaret etmeyi düşünebiliyoruz. Halbuki malum olan, malum olmayandan başkadır" diyorlar" diyebilirsin. **"Nefis"** ile ilgili karşı örüşe verdiğimiz cevabı, **Lubâbu'l-İşârât** adlı kitabımızda yer almaktadır.

Bazı kimseler de, "nefs"in, cismanî bir cevher, latif, saf, enasır-ı erbaadan meydana gelmiş kütlelere (maddelere) benzemekten uzak, nurani, semavi ve mahiyet itibariyle süfli (yerel) maddelerden farklı bir şey olduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh o cevher, bu kesif (maddi) bedene girdiğinde, beden can bulur. O bunu terkettiğinde ise, beden ölür. Birinci takdire göre, "tedbir" ve "tedbiri terketme" manasında, bu nefis, gelmekle dönmekle tavsif edilebilir; ikinci takdire göre ise, gelme-dönme, hakiki manada olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ruhun Ezelî Olduğu İddiası

Eskilerden, nefsin ezelî ve ebedî olduğunu iddia edenler vardır. Bunlar, bu ayeti delil getirerek, "Bu, ancak bedenden önce de mevcut olan birşeye söylenebilecek bir sözdür" demişlerdir.

Bil ki bu iddia, bu sözün ne zaman söylendiği meselesine dayanır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, ancak insan ölürken, söylenmiş bir hitabtır. Buna göre bu, ruhların bedenlerden önce (ezelî) olduğunu söyleyenlerin görüşünü kuvvetlendirir. Fakat ruhların (nefislerin), bedenlerden önce oluşundan, onların kadîm (ezelî) oldukları neticesi çıkmaz.

b) Bu hitab, öldükten sonra dirilişin gerçekleştiği ve kıyametin tahakkuk ettiği zamanla yapılmıştır. Buna göre mana, "Rabbin, yani Rabbin mükafaatlarına dön, kullarımın arasına, yani kendisinden çıktığın bedene gir" şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Mücessime, Hak Teâlâ'nın إِلَىٰ رَبِّكَ *"Rabbine"* ifâdesine tutunarak, buradaki إِلَىٰ harf-i cerrinin, inkıta-ı gaye (mesafenin sonu) için olduğunu belirterek, (Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda olduğunu iddia etmişlerdir). Ama, bunun cevabı, ayet, "Rabbinin hükmüne, yahut Rabbinin mükafaatına, yahut da Rabbinin ihsanına dön"

takdirindedir. Biraz önce bahsettiğimiz, akli kaideye varıp dayanan hakiki cevab ise şöyledir: Akli kuvvet, kendi akli seyri içerisinde vâcibü'l-vücûd bir zata varıp dayanıncaya değin, bir mevcuttan başka bir mevcuda, bir sebebten diğer bir sebebe geçip durur. Böylece işte burada, gayeler-mesafeler son bulur, hareketler sona erer.

Ayetteki, رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ifadesi, "verdiği mükafaatla sen O'ndan razısın; senin dünyada yaptığın amellerden ötürü de O senden razıdır" manasınadır. Bunun doğruluğunun delili, rivayet edilen şu hususdur: "Rivayet olunduğuna göre, bir adam Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bu ayetleri okumuş, bunun üzerine **Hz. Ebû Bekir** (r.a) "Ne kadar güzel" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) أَمَّا إِنَّ الْمَلَكَ سَيَقُولُهَا لَكَ *"Melek bu sözü sana da söyleyecektir"* buyurmuştur.

★ ★
★

Hubeyb (r.a)'in Şehadeti

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَادْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

"Haydi gir kullarımın içine, gir cennetime"
(Fecr, 29-30).

Bu ayetle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin, **Hz. Hamza b. Abdulmuttalib** (r.a) hakkında nazil olduğu ileri sürüldüğü gibi, Mekkeli müşriklerin çarmıha gerdiği **Hubeyb b. Adiyy** (r.a) hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Mekkeliler, **Hubeyb**'i çarmıha gererken **Medine**'ye doğru çevirmişlerdi. Bunun üzerine **Hubeyb**, "Allahım, eğer katında iyi bir kul isem, yüzümü, Senin beldene doğru çevir" dedi. Allah Teâlâ da, onun yüzünü oraya, yani **Mekke**'ye (**Kâ'be**'ye) doğru çevirdi. Artık hiç kimse onun yüzünü başka tarafa çeviremedi. Sen, nazar-ı dikkate alınması gereken şeyin, sebeb-i nüzulün hususiliği değil, ayetin lafzının umumi manası olduğunu bilmektesin.

İKİNCİ MESELE Ayetteki, *"Gir kullarımın içine"* hitabı, "Mukarreb kullarımın içine gir" demek olup, bu kıymetli bir haldir. Çünkü yüce ve kutsi ruhlar, cilalı aynalar gibi olurlar. Bir kısmı bir kısmına eklendiğinde, bir araya getirildiklerinde, aralarında, cilalı aynaların birbirlerine karşı tutulmaları halinde ışığın birinden diğerine aksetmesiyle meydana gelen duruma benzer bir durum meydana gelir. Böylece de herbirinde ayrı ayrı gözüken şey, hepsinde birden gözükür. Tümünde gözüken şey de, herbirinde ayrı ayrı gözükmüş olur. Velhasıl bu bir araya gelme, saadetlerin tekamülüne ve ruhani derecelerin artıp büyümesine sebep olur ki işte bu mana, Hak Teâlâ'nın, *"Ama o, ashab-ı yemin'den ise... Sana ashab-ı yemin'den selam olsun"* (Vâkıa, 9'-91) ayetinden kastedilen manadır ve bu ruhani mutluluğun ta kendisidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, *"gir cennetime"* demiştir ki bu da maddi mutluluğa işarettir. Ruhani cennet, saidler hakkında, ölümden sonraya bırakılmayacağı için, Hak Teâlâ, فَادْخُلِي فِي عِبَادِي *"Haydi gir kullarımın içine"* buyurarak, bu ifadeyi tâ-i takibiyye ile getirmiştir. Maddi cennetleri elde etmek ise, ancak büyük kıyametin kopmasından sonra söz konusu olunca, وَادْخُلِي جَنَّتِي buyurarak, bu ifâdeyi **fâ** ile değil, **vav** ile getirmiştir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir, salat-u selâm efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

BELED SÛRESİ

•

Bu sûre, yirmi ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kutlu Belde

لَآ أُقْسِمُ بِهَٰذَا الْبَلَدِ ۝١ وَأَنتَ حِلٌّۢ بِهَٰذَا الْبَلَدِ ۝٢ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ ۝٣ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَٰنَ فِى كَبَدٍ ۝٤

"Şu beldeye yemin ederim. Sen bu beldeye helal iken, babaya da evlada da yemin ederim ki, Biz insanı andolsun meşakkat içinde yarattık"

(Beled, 1-4).

Müfessirler, bahsedilen "belde"nin, **Mekke** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bil ki **Mekke**'nin fazileti malumdur. Çünkü Allah Teâlâ orasını, emin (emniyetli) bir "Harem" kılmış ve orada bulunan mescid **(Kâ'be)** hakkında da, *"Kim oraya girerse, emin olur"* (Al-i İmran, 97) buyurmuş ve bu mescidi, doğu ve batıdaki, bütün insanların kıblesi kılarak, *"Nerede olursanız olun, yüzünüzü (namazda) Mescid-i Haram'a çevirin"* (Bakara, 144) buyurmuş; *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edininiz"* (Bakara, 125) emriyle, oradaki **Makam-ı İbrahim**'in kıymetli bir yer olduğunu ortaya koymuş, insanlara **Beytullah**'ı ziyaret etmelerini emrederek, *"Allah için, insan üzerinde beytullahı ziyaret etmeleri hakkı vardır"* (Al-i İmran, 97) buyurmuştur.

Yine **Beytullah** hakkında, *"Hatırla o vakti ki Biz, insanların sevab elde edecekleri ve emin olacakları bir yer kıldık"* (Bakara, 125); *"Hani Biz, İbrahim'i, Beytullah'ın yerinde, "Bana hiçbirşeyi şirk koşma diyerek, yerleştirmiştik"* (Hacc, 26) ve *"Her bir binek üzerinde, uzak beldelerden (hacc için) gelirler"* (Hacc, 27) buyurmuş ve bu beldede avlanmayı haram kılmış, **Beyt'l-Mamûr**'u, tam buranın hizasına gelecek şekilde dünya semasına koymuş, dünyada buranın altından döşenmeye başlamıştır. İşte bu ve daha nice faziletler, **Mekke**'de bulunduğu için, Allah Teâlâ bu ayette **Mekke**'ye yemin etmiştir.

Bu Beldede Hüküm Senindir

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنتَ حِلٌّۢ بِهَٰذَا الْبَلَدِ *"Sen bu beldeye helalsin"* ifâdesi ile şu manalar kastedilmiştir:

a) "Sen bu beldedesin, oraya girmiş (hulûl etmiş) ve orada konaklamışsın." Buna göre Hak Teâlâ sanki **Mekke**'yi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in orada ikamet etmesinden ötürü, ululamıştır.

b) "**Hill**", helal manasınadır. Bu, "Kafirler bu beldeye saygı duyuyor ve burada herhangi bir saygısız iş yapmıyorlardı. Ama buna rağmen ve Allah'ın sana peygamberlik görevi vererek ikramda bulunmasına rağmen, sana eziyet etmeyi helal sayıyorlar. Yolunu bulup, imkanını bulsalar, şüphesiz seni öldürürler bile. Binâenaleyh sen onların inancına göre, onlar için helalsin başkasına gösterdikleri saygıyı sana göstermiyorlar." **Şurahbil**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar, **Mekke**'de avlanmayı, ağacını kesmeyi bile haram sayarlarken, beni oradan çıkarmayı ve öldürmeyi helal addediyorlar." Bu ifadede, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, davasında sebatlı kılma ve Mekkelilerden ötürü, canının yandığı şeylere katlanmaya teşvik ve onların kendisine olan düşmanlıkları hususundaki hallerine şaşmaya davet yatmaktadır.

c) **Katâde**, bu ayete, "Sen günahkar değilsin, **Mekke**'de dilediğin kimseleri öldürmen sana helaldir" manasını vermiştir. Çünkü Allah Teâlâ, **Mekke**'nin kapılarını **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e açmış ve **Mekke**'yi ona helal kılmıştır. Böyle bir fetih, ondan önce hiç kimseye nasib olmamıştır. Böylece istediğini helal, dilediğini haram kılmış ve istediği gibi hareket etmiş. Böylece **Kâ'be**'nin örtüsüne tutunmuş olan, **Abdullah b. Hatel** ile **Makîs b. Sababe** ve diğerlerini öldürtürken, **Ebû Süfyan**'ın evine girenleri öldürmeyi haram saymıştır. Daha sonra da şöyle demiştir: إِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فَهِيَ حَرَامٌ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَلَنْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ بَعْدِي وَلَمْ تَحِلَّ لِي إِلاَّ سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ فَلاَ يُعْفَدُ شَجَرُهَا وَلاَ يُخْتَلَى خَلاَهَا وَلاَ يُنَفَّرُ صَيْدُهَا وَلاَ تَحِلُّ لُقَطَتُهَا إِلاَّ لِمُنْشِدٍ... إِلاَّ إِذْخِرَ *"Allah, gökleri ve yeri yarattığı günden beri, Mekke'yi haram (saygın) bölge yapmıştır. Binâenaleyh Mekke, kıyamet kopuncaya kadar, haramdır. Benden önce hiç kimse için mübah olmamıştır. Benden sonra da hiç kimseye mübah olmayacaktır. Bir gündüz, bir saat müstesna bana da helal kılınmadı. Dolayısıyla onun ağaçları kesilmez, otları koparılmaz, av hayvanı ürkütülmez (avlanılmaz), yitiği ancak kaybeden için halaldir."*[11] Bunun üzerine **Hz. Abbas** (r.a), "Ey Allah'ın Resulü izhir otu hariç olsun, çünkü o evlerimiz ve kabirlerimiz içindir" deyince, Peygamber (a.s), "İzhir otu hariç..." buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Bu sûre **Mekke**'dir. Halbuki *"Sen bu beldeye helalsın, gireceksin"* ifadesi ise, hal cümlesidir, şimdiki zamanı ifade eder. Bahsettiğiniz bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Medine**'ye hicret edeceği müddetin sonunda meydana gelmiştir. Binâenaleyh bu iki husus nasıl te'lif edilebilir?" denirse, biz deriz ki: Lafız bazan şimdiki zaman için olur, ama manası müstakbel (gelecek zaman) için olabilir. *"Sen ölüsün" yani öleceksin"* (Zümer, 30) ayetinde olduğu gibi... Bu tıpkı kendisine ikram ve bağış va'dinde bulunduğun kimseye, "Sen, ihram olunmuşsun, sana bağış yapılmıştır" demen gibidir. Halbuki bu tür ifadelerin Cenâb-ı Hak tarafından kullanılması daha güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a göre müstakbel (gelecek zaman), kendisini va'dinden menedecek hiçbir güç olmaması sebebiyle, şimdiki zaman gibidir.

---

11) **Buhari, İlim, 37; Tirmizi, Hacc, 1 (3/173) (Benzer Hadis).**

a) Bu ayet, "Sen, bu beldede, **Beytullah**'a olan saygıdan ötürü, yapılması sana harâm şeyleri hiç işlemedin. Ama, Allah'ı inkar, peygamberleri tekzib eden müşrikler ise böyle değildir. Allah Teâlâ bu beldeye yemin edince bu, bu beldenin alabildiğine fazîletli olduğuna delalet etmiştir. Daha sonra da, وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ buyurmuştur ki bu, "Sen, bu muazzam mükerrem beldenin sakinlerindensin. Bu beldenin halkı, senin şânını, nesebini ve bir ömür boyu kötü işlerden temiz ve uzak olduğunu bilirler" demektir. İşte bu, Hak Teâlâ'nın, *"O (Allah) ümmîlere, kendilerinden bir peygamber göndermiştir"* (Cuma, 2), *"Andolsun ki size, içinizden bir peygamber gelmiştir"* (Tevbe, 128) ve *"(Peygamberliğimden) önce, sizin içnizde uzun zaman bulunmuştum"* (Yûnus, 16) ayetleriyle anlatılan hususdur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu beldeden oluşundan maksad, Resulüllah'ın makamının yüceliğini anlatmaktır.

Baba ve Evlad

Ayetteki, وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ *"Babaya da evlada da yemin ederim ki..."* ifadesine gelince, bil ki bu, لَآ أُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِ ifadesine ma'tuftur. Aradaki وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ ifâdesi ise, ma'tuf ile ma'tufun aleyh arasına girmiş, bir i'tiraziyye cümlesidir. Müfessirler, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **Vâlid** (baba), **Hz. Âdem** (a.s); evlad da, onun zürriyetidir. Cenâb-ı Hak, bunlara da yemin etmiştir. Çünkü bunlar, yeryüzünde Hak Teâlâ'nın yarattığı en ilginç varlıklardandır. Zira bunlarda açıklama, konuşma, düşünme, ilimler çıkarma kabiliyeti vardır. Peygamberler, Allah'a davet edenler ve Allah'ın dinini destekleyenler, bu cinsten, yani insan cinsindendir. Yeryüzündeki herşey bunlar için yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak, meleklere, **Hz. Âdem** (a.s)'e secde etmelerini emretmiş ve ona bütün isimleri öğretmiştir. Ayrıca, *"Biz insan oğlunu mükerrem kıldık"* (İsra, 70) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah bütün insanoğluna, salihine fasidine bu ayetle yemin etmiştir. Çünkü biraz önce de belirttiğimiz gibi, insanoğlunun bünyesinde ve terkibinde açıkca görülen ilginç şeyler vardır. Buradaki yeminin, insanların fasitlerinin (kötülerinin), sanki **Hz. Âdem** (a.s)'in çocukları olmamasına, bunların, Hak Teâlâ'nın da *"Bunlar hayvanlar gibidirler, hatta yol bakımından daha sapıktırlar"* (A'raf, 179) ve *"Bunlar, sağır, dilsiz kördürler. Binâenaleyh hakka dönmezler"* (Bakara, 18) ayetlerinde beyan ettiği gibi, birer hayvan gibi olduklarından dolayı, burada sadece **Hz. Âdem** (a.s)'e ve onun salih çocuklarına yemin edildiği de söylenmiştir.

2) Buradaki baba, **İbrahim** ve **İsmail** (a.s), evlad da Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Çünkü Cenâb-ıHak, burada **Mekke**'ye yemin etmiştir. **Mekke**'nin banisi, **İbrahim** (a.s), (en şerefli) sakinleri ise, **Hz. İsmail** (a.s) ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. Bu ifadelerin nekire getirilişi ise, başlıbaşına bir övgü ve hayranlık ifade eden bir ibkâmdır (kapalılıktır). Hak Teâlâ, وَمَا وَلَدَ buyurdu, وَمَنْ وَلَدَ demedi. Bu Hak Teâlâ'nın وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ (Al-i İmran, 36) ayetinde de olan incelikten ötürüdür. Yani, "**(Meryem)** herne doğurursa, bilesin ki o, şanı yüce bir çocuk olacaktır" demektir.

3) **Vâlid** (baba), **Hz. İbrahim** (a.s), evlad ise, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bütün neslidir. Çünkü onun nesli, arabı da, acemi de içine alır. Zira **İbrahim** (a.s)'in tüm zürriyeti, **Şam, Mısır, Beyt-i Makdis (Kudüs)** ve Arap topraklarının fazîletli bölgelerinde

oturmuşlardır. Rumlar da bunlardandır. Çünkü rumlar, **İsâ b. İshak**'ın çocuklarıdır. Ayetin bu ifadesini, **Hz. İbrahim** (a.s)'in arapdan olan zürriyetine tahsis edenler olduğu gibi, sadece müslüman araplara tahsis edenler de vardır. Biz, bu yeminin, **İbrahim** (a.s)'in, sadece mü'min olan zürriyetine yapıldığını söyledik. Zira, teşehhüdde **"kemâ salleyte alâ İbrahîme ve alâ âli İbrahîme"** denilmesi meşru kılınmıştır ki, buradaki **"âl** آل" sözüyle, mü'minler kastedilmiştir.

4) **İbn Abbas**'ın, şöyle dediği rivayet edilmiştir: وَالِد "doğuran"; وَمَا وَلَدَ de, doğurmayan, demektir. Bu tefsire göre, وَمَا وَلَدَ ifâdesinin başındaki مَا nefy için olmuş olur. Böyle olması halinde ise, mutlaka bir ism-i mevsulün takdir edilmesi gerekir. Buna göre kelamın takdiri, وَوَالِدٍ وَالَّذِي ما وَلَدَ şeklinde olur ki, böyle bir takdir Basralılara göre caiz değildir.

5) Ayetteki bu ifadelerle, bütün baba ve çocuklar kastedilmiştir. Uygun olanı da budur. Çünkü mahlukatın tümünün saygınlığı, bu sözde mevcuttur.

Cenâb-ı Hakk'ın, لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَانَ فِي كَبَدٍ *"Biz insanı andolsun meşakkat içinde yarattık"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kebed

كَبَدٌ kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Buradaki كَبَدٌ kelimesinin aslı, sen birisinin ciğerini ağrıttığında, böylece de ciğer şişip genişlediğinde kullanmış olduğun كَبِدَ الرَّجُلُ – كَبَداً – فَهُوَ كَبِدٌ ifâdesindendir. Daha sonra, bu kelime, her türlü sıkıntı ve yorgunluğu ifade için kullanılır olmuştur. Ki, **mukâbede** (zahmet, sıkıntı) ifadesi de buradan türemiştir. Bu ifadenin aslı da, birisi birisinin ciğerine vurduğunda söylenilen كَبَدَهُ deyimindendir. Diğer alimler de, **kebed** kelimesinin, "bir şeyin dehşeti, şiddet ve kuvveti" anlamına geldiğini, süt, katılaşıp sertleştiğinde kullanılan, تَكَبَّدَ اللَّبَنُ ifâdesi de böyledir. **Kebed** sözü de, bu manaya varıp dayanır, zira **kebed** de, katılaşmış, sertleşmiş kan demektir. Şimdi bu iki görüş arasındaki fark şudur: Birinci görüş, **kebed** ismini, bizzat ciğer anlamına almış, şiddet manasına gelen diğer mananın bundan türediğini söylemiş; ikinci görüş ise, ilgili lafzın, şiddet ve sertlik anlamında olmak üzere vaz olunduğunu, ama daha sonra ilgili uzvun adı olan kelimenin bundan türediğini belirtmiştir.

2) **Kebed**, istiva, istikamet ve dümdüz oluş anlamına gelmektedir.

3) Bu kelime, çetin, güçlü yaratılışlı anlamına gelmektedir. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyebiliriz ki, birinci izaha göre, bu ifadeden, sadece dünyevi sıkıntılar ile, sadece mükellefiyetlerin meydana getirdiği sıkıntılar kastedilmiş olabilir. Yine bu ifade ile, sadece uhrevi sıkıntılar da, kastedilmiş olabileceği gibi, her iki dünyanın sıkıntılarının birden kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Birincisine, yani sadece dünyevi sıkıntıların kastedilmesine gelince, لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَانَ فِي كَبَدٍ ayetinin manası, "Biz o insanı, hepsi de şiddet ve meşakkatli olan bir takım merhaleler içinde yarattık. Bazan anasının karnında, derken süt emme

döneminde, daha sonra büluğa erdiğinde, geçim temini için katlandığı güçlüklerde, daha sonra da ölümünden sonra...

İkincisine, yani bu sıkıntıların dini yönden olmasına gelince, **Hasan el-Basrî** şöyle der: "İnsan, iyi şeylere karşı şükretmenin, kötü şeylere karşı da sabretmenin sıkıntısını çektiği gibi, ibadetlerini ifadaki sıkıntılara da göğüs gerer."

Üçüncüsüne, yani bunun sadece ahiretle ilgili olmasına gelince, bu, insanın ölümüdür, **Münkir-Nekir**'in hesaba çekmesidir, kabrin karanlığı, derken, öldükten sonra dirilme, Allah'a arzolunma ve, ya cennette yahutta cehennemde yer alıncaya değin geçirdiği sıkıntılardır..

Dördüncüsüne, yani bu lafzın, bütün sıkıntı çeşitlerini içine almasına gelince, işte bu, gerçek ve doğru olan kısımdır. Bence burada şöyle bir diğer izah daha yapılabilir: Bu dünyada lezzet namına, kesinlikle hiçbir şey yoktur. Tam aksine, lezzet sanılan şeyler, elemlerden, acılardan kurtulmaktan ibarettir. Bu cümleden olarak mesela, yerken, lezzet sanılan o şey, açlığın acısından; giyerken haz sanılan şey, sıcak ve soğuğun eleminden kurtulma... hazzıdır. Binâenaleyh bu demektir ki, insan için, ya elem veyahutta bir elemden kurtulup başka bir eleme geçmeden başka bir şey düşünülemez. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي كَبَدٍ ayetinin manası budur.

İnsanın öldükten sonra mutlaka dirileceği ve kıyametin kopacağı da bu ifadeden çıkmaktadır. Çünkü, insanı yaratmayı tedbir eden hakim zatın bu yaratıştan gayesi insanın acı duyması ise, bu, O'nun rahmetine uygun düşmez. Yok eğer, gayesi, insanın ne acı çekmesi, ne de lezzet duyması, böyle bir netice elde etmek için, onu olduğu üzere bırakması yeterliydi. Yok eğer, gayesi, insanın lezzet duyması ise, biz, bu dünya hayatında lezzetin olmadığını, insanın bu dünyada, bir sıkıntı, meşakkat ve mihnet için yaratıldığını biraz önce anlattık. Binâenaleyh, o yurdun saadet, lezzet ve ikramlar yurdu olabilmesi için, bu yurttan sonra bir başka yurdun (ahiret) olması gerekir.

Bu kelimenin, dümdüz olma, müstakîm olma manasına gelince, **İbn Abbas** , فِي كَبَدٍ "Dümdüz, dimdik demektir. Diğer hayvanlar ise, baş aşağı yürürler. İşte bu şekilde yaratılış, insanlar için ilahi bir lütuftur" demiştir.

Bu kelimenin, "güçlü kuvvetli yaratılışta olma" manasına gelince, **Kelbî** şöyle der: "Bu ayet, **Ebu'l-Eşedd** künyesini alan, **Benî Cumûh** kabilesinden bir adam hakkında nazil olmuştur. Bu adam, ayaklarının altına, tabaklanmış bir deri koyuyordu. İnsanlar, ayaklarının altından o deriyi çekmeye çalışıyorlardı. Deri yırtılıp, paramparça oluyor, ama onun ayakları yerinden oynamıyordu." Bil ki ayete en uygun mana, birincisidir.

İKİNCİ MESELE

فِي ve lâm manaca birbirine yakın iki harf-i cerdir. Nitekim "Sen yorgunsun, bitkinsin" manasında, أَنتَ لِلْعَنَاءِ وَالنَّصَبِ ve أَنتَ فِي الْعَنَاءِ وَالنَّصَبِ denilebilir. Burada şu izah da yapılabilir: فِي كَبَدٍ ifadesi, "**kebed**"in, o insanı, tıpkı zarfın, mazrûfu (içindeki şeyi) kuşatışı gibi kuşattığına delalet eder ki burada, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, dünya ancak sıkıntı, bela, musibet ve zahmetten başka birşey olunmadığına bir işaret vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bazı kimseler, ayetteki insan sözü ile, belli bir insanın (kişinin) kastedildiğini söylemişlerdir: Bu da, kendisini güçlü-kuvvetli diye anlattığımız o şahıstır. Fakat çoğu alimler, hernekadar bu ayetin, o adam bu hareketi yaparken nazil olduğuna karşı çıkmasak bile, bu ifadenin, içine herkesin dahil olduğu kanaatindedirler.

★ ★
★

Kendisini Rab Sanan İnsan

أَيَحْسَبُ أَن لَّن يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ۝

"O, kendisine kimsenin kesinlikle güç yetiremeyeceğini mi sanıyor"

(Beled, 5).

Bil ki **"kebed"** kelimesini, "alabildiğine kuvvet" diye tefsir ettiğimizde, bu ayetin manası, "o güçlü insan, gücünden ötürü, hiç kimsenin, kendisine güç yetiremeyeceğini mi, yenilmeyeceğini mi sanıyor" şeklinde olur. Yok eğer, **"kebed"** sözünü sıkıntı ve bela manasına alırsak, bu durumda, bu belanın, kalb tarafından tahammülünün kolaylaştırılması manasına gelir. Hak Teâlâ sanki: "Farzedelim ki insan nimet ve kudret içerisindedir. Şimdi bu insan, kendisi bu durumda iken, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanır?" demek istemiştir.

Alimler, muhtelif izahlar yaparak, bazıları, "Öldükten sonra onu diriltmeye ve yaptıklarına karşılık vermeye hiç kimsenin kadir olamayacağını mı sanıyor?" manasını vermişlerdir ki bu, adeta, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere karşı bir hitab olur. Bazıları da, kastedilen mananın, "Bu kimse kendisinin bütün işlerin üstesinden geldiğini ve hiç kimsenin, yapmak istediği şey hususunda kendisine karşı gelemeyeceğini hesap ederek, hiç kimsenin kendisinin durumunu değiştiremeyeceğini mi sanıyor" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Her iki manaya göre de, ayetin başındaki istifham, istifham-ı inkari olur.

★ ★
★

Hakka Düşmanlık İçin Harcamalar

يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُّبَدًا ۝

"Derler ki: Yığın yığın mal telef ettim"

(Beled, 6).

Ebû Ubeyde, "libed" kelimesinin, **"telbîd"** kökünden, **"fi'al"** vezninde bir kelime olduğunu söylemiştir. **Telbîd**, üst-üste yığılmış, istif edilmiş çok mal demektir. **Zeccâc** da, fi'al vezninin, kesret (çokluk) ifade etmek için olduğunu

söyleyerek,"Arapça'da malı çok adam için, رَجُلٌ جِطَمٌ denilir" der. **Ferrâ**, bu kelimenin müfredinin, لِبْدَةٌ cemisinin ise لِبَدٌ olduğunu söylemiştir. Bazıları da bu kelimeyi müfred kabul etmişlerdir ki bunun bir benzeri de قِسَمٌ ve جِطَمٌ kelimeleridir. Bu kelime, her iki takdire göre de, "çok mal" demektir. **Leys**, Arapça'da çok olduğu için tükenmesinden korkulmayan mal hakkında, مَالٌ لِبَدٌ denildiğini söyler. Bu kelimenin izahını, يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً (Cinn, 19) ayetinin tefsirinde yapmıştık. Buna göre bu ayetin manası, "Bu kafir, **Hz. Muhammed**'e düşmanlık için çok mal harcadığını söylüyor" şeklindedir ki bununla, cahiliyye araplarında, mekarim, yani fazilet ve ululuk diye adlandırılıp, övünç vesilesi saydıkları şeyler için harcanan çok mal kastedilmiştir.

★ ★
★

أَيَحْسَبُ أَن لَّمْ يَرَهُۥٓ أَحَدٌ ۝

"O, kendisini hiç kimsenin görmediğini mi sanıyor"

(Beled, 7).

Bu ayetle ilgili iki izah yapılmıştır:

a) **Katâde**, "O kimse, Allah'ın kendisini görmediğini ve kendisine malını nereden kazanıp nereye harcadığının hesabını sormayacağını mı sanır?" manasını vermiştir.

b) **Kelbî** şöyle der: "Bu kimse aslında hiçbirşey harcamamış bir yalancı idi. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Bu kimse, ne yaptığını ve ne yapmadığını, neyi harcadığını ve neyi harcamadığını Allah Teâlâ'nın görmediğini mi sanır? Hayır, aksine Allah onu görür ve ondan sadır olan halin, söylediğinin aksi olduğunu bilir" demek istemiştir.

★ ★
★

Göz, Dil, Dudak Nimetleri

Bil ki Allah Teâlâ bu kafirin, kendisine kimsenin kesinlikle güç yetiremeyeceğini sandığını nakledince, Allah'ın kudretinin mükemmel olduğuna delil getirmek üzere şöyle buyurmuştur:

أَلَمْ نَجْعَل لَّهُۥ عَيْنَيْنِ ۝ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ۝ وَهَدَيْنَٰهُ ٱلنَّجْدَيْنِ ۝

"Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Biz ona iki de yol gösterdik"

(Beled, 8-10).

Sayılan bu organların ilginç yönleri, anatomi kitablarında ele alınmıştır. Dilciler, "**necd**"in, yüksekteki yol" manasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre, deliller öylesine net ve açık ki, tıpkı gözler için yüksek yerdeki bir yol nasıl açık-seçik ise, bu deliller, de akıl için öylesine açık-seçik olması sebebiyle, yüksek yol gibi kabul

edilmiştir. İşte bu manayı, hemen hemen bütün müfessirler benimsemiştir. Böylece ayetteki "**necdeyn**" ile, hayır ve şer yolları kastedilmiştir. **Ebû Hureyre** (r.a)'nin de, "Bu iki necd (yol), hayır yolu ile şer yoludur. Şer yolu, size hayır yolundan daha sevimli ve güzel gelmesin" dediği rivayet edilmiştir. Bu manaya göre ayet, tıpkı, **İnsan Sûresi**'ndeki, *"Biz onu iki yola sevkettik, ister şakir olur, ister nankör"* (İnsan, 2) ayeti gibi olmuş olur. **Hasan el-Basrî** de şöyle der: "Bu kafir insan, "Ben şu kadar mal harcadım. Kim beni bundan dolayı hesaba çekebilir?" deyince, bunun üzerine, "Sana bu uzuvları vermeye kadir olan, seni hesaba çekmeye de kadirdir" denilmiştir.

İbn Abbas (r.a) ve **Sa'îd b. el-Müseyyeb**'den, "**necdeyn**" ile, kadındaki iki memenin kastedildiğini söyledikleri rivayet edilmiştir. Bunu söyleyenler, iki memenin, çocuğun hayatı ve beslenmesi için, iki yol ve iki vasıta gibi olduğunu demek istemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, yeni doğan çocuğu, sevk-i tabii ile buraya sevketmiş, böylece çocuk o memeyi tutmuştur.

Kaffâl, "Esas te'vil ve tefsir birincisidir" der, sonra da bunun delilini getirerek şu izahda bulunur. "Değersiz sudan (meniden), düşünen bir kalb, söyleyen bir dil yaratmaya kadir olan, yarattığı şeyleri yok etmeye de kadir; mahlukatının gizlediklerini bilendir. Binâenaleyh deliller böylesine netken, buna iltifat etmeyenin ne mazereti olabilir. Allah'ın nimetleri böylesine çok iken, Allah'ı inkar edenin, ne delili ve mazereti olabilir. Allah'a ve O'nun dinine galip gelme uğrunda, o malı ona veren ve ondan istifade imkanını da ona veren Allah iken, malını harcayanın ne gerekcesi olabilir."

★ ★

★

Mal Harcamanın Matlub Olduğu Yeler

Hak Sübhânehû ve Teâlâ daha sonra, mal harcama işinin yerinde ve mübah olduğu faziletli şeylerin neler olduğunu kullarına göstermiş ve bu kafirin malını harcayaşının, fasit ve faydasız bir harcayış olduğunu bildirerek şöyle buyurmuştur:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ۝

"Fakat o sarp yokuşu aşamadı?"

(Beled, 11).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE "**İktihâm**", çetin bir işe girişmek demektir. Nitekim Aapça'da, اِقْتَحَمَ – اِقْتِحَاماً – قُحُوماً – يَقْتَحِمُ قَحَمَ gibi ifâdeler ve تَقَحُّماً – تَقَحَّمَ gibi ifadeler kullanılır. Bunların hepsi de, kişinin, büyük işlere giriştiğini anlatmak için kullanılan fiillerdir. "**Akabe**" de, dağdaki sert (zor) yol ve sarp yokuş manalarına gelir. Çoğulu, عُقُبٌ ve عِقَابٌ şeklindedir. Müfessirler, bu ayetteki "**akabe**" ile ilgili şu iki izahı yapmışlardır:

a) Bu, âhiretteki yollar manasınadır. Bu manada mesela **Atâ**, "Allah Teâlâ, bu

ifadeyle cehennemin yolunu-yokuşunu kastetmiştir" derken, **Kelbî**, "Bu, cennetle cehennem arasında bir yoldur" demiştir. **İbn Ömer** (r.a) de, "Bu kaygan bir dağdır" demiştir. **Mücâhid** ve **Dahhâk**, "Bu, cehennemin üstüne konulan yoldur" demiştir. Bu, **Kelbî**'nin, "Bu, cennet ve cehennemin yoludur" şeklindeki izlhanın aynısıdır. **Vâhidî** şöyle der: "Bu, düşünülmesi ve incelenmesi gereken bir izahtır. Çünkü insan ve insan dışındaki mahlukatın, cehennemin yolunu araştırmayacakları ve oraya girmek istemeyecekleri malumdur. Binâenaleyh ayeti bu manaya almak, açık olan bir şeyi yeniden açıklamak gibi olur. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, *"O akabenin ne olduğunu sana ne bildirdi?"* (Beled, 12) buyurunca, bunu "köle azad etmek" ve "açları doyurma" ile tefsir etmiştir.

b) Burada "**akabe**"nin zikredilmesi, Allah Teâlâ'nın, iyi işler yapma hususunda, kişinin nefsi ile ve şeytan ile mücadele etmesine dair getirilmiş bir darb-ı mesel (benzetme)dir. Bu izah **Hasan el-Basrî** ve **Mukâtil**'in görüşüdür. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Allah'ın akabesi çetindir. Bu, insanın nefsi, hevası ve insan ve cin şeytanları gibi Allah düşmanlarıyla mücadele etmesidir." Ben de derim ki gerçek tefsir budur. Çünkü insan, madde ve hayal aleminden, ilahi nurlar aleminin doruklarına çıkmak ister. Ama insan ile bu doruk arasında, çok yüksek yollar, kızgın ve korkunç sesler ve yıldırımlar vardır. Buraları aşıp gitmek zordur. O zirveye ulaşmak çetindir.

İKİNCİ MESELE
Olumsuzluğu Te'kid Eden Lâ Edatı

Ayette şöyle bir müşkil var: Arapça'da لاَ edatının, tekrar edilmesi durumu hariç, mazi fiil üzerine dahil edilmesi çok nadirdir. Nitekim meselâ, ancak لاَ جَنَّنِي وَلاَ بَعَّدَنِي "Beni ne uzaklaştırdı, ne de kovdu" diyebilirsin. Hak Teâlâ da meselâ, فَلاَ صَدَّقَ وَلاَ صَلَّى *"Ne zekat verdi, ne namaz kıldı"* (Kıyame, 31) buyurmuştur. Bu ayette ise, لاَ edatı tekrar edilmemiştir. Öyle ise bunun sebebi nedir? Buna bir kaç şekilde cevap verilebilir:

1) **Zeccâc**, "Burada manaca bir tekrar vardır. Çünkü ayetin takdiri, فَلاَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ فَلاَ فَكَّ رَقَبَةً وَلاَ أَطْعَمَ مِسْكِيناً şeklindedir. Baksana Hak Teâlâ *"akabeye ihtikam"*ı, bu iki ifadeyle tefsir etmiştir. Hak Teâlâ'nın, bu sûrede ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا (Beled, 17) ayeti, ayetteki takdirin, فَلاَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَلاَ آمَنَ "Ne sarp yokuşu aştı, ne de iman etti" şeklinde olduğuna delalet eder.

2) **Ebû Alî el-Fârisî** de şöyle der: "Ayetteki bu ifade, لَمْ يَقْتَحِمْ takdirindedir. Binâenaleyh buradaki لاَ edatı (لَمْ) manasına olunca, başına لَمْ 'li ifâdelerde tekrar vacip olmadığı için, burada da لاَ 'nın tekrarı gerekmemiştir. Ama لاَ eğer, فَلاَ صَدَّقَ وَلاَ صَلَّى (Kıyame, 31) ayetinde olduğu gibi tekrar etmiş ise, bu tıpkı, لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا (Furkan, 67) ayetinde لَمْ 'in tekrar edişi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kaffâl, "Bu ifade, "Keşke o, malını akabenin (sarp yokuşun) kazanılmasının yattığı yerler için harcasaydı" manasındadır" derken, diğerleri, bu ifadeyi zahiri manasına almışlardır. Ki bu da, o insanın, o yola-yokuşa girmeyeceğini haber vermektir.

★ ★
★

وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا ٱلْعَقَبَةُ ۝

"Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi?"

(Beled, 12).

Burada, mahzuf birşeyin olması gerekir. Çünkü **"akabe"**, *"köle azad etmek"* olamaz. Binâenaleyh, ayetin takdirinin, وَمَا أَدْرَاكَ مَا اقْتِحَامُ الْعَقَبَةِ (Bu sarp yokuşa vurmanın ne olduğunu sana ne bildirdi) şeklinde olması gerekir ki bu, "Dini üstlenme işinin" büyük birşey olduğunu ifade eder.

★ ★
★

Fekkü Rakabe (Köle Azadı)

فَكُّ رَقَبَةٍ ۝

"O, köle azad etmektir"

(Beled, 13).

Bu, "O sarp yokuşa vurmak, zor işlere girmek, köle azad etmek, yahut da açları doyurmaktır" manasınadır. Bu ayetle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Fekk", bağı çözmek, kelepçeyi çıkarmak gibi, engeli ortadan kaldırma manasına gelirken, **"fekkü rakabe"**, insanı hürriyetine kavuşturma, köleliğini sona erdirme gibi manalara gelir. **"Fekkü'r-rehn"** ifadesi de, rehin bağını çözmek, rehni kurtarmak demektir. Binâenaleyh salıverdiğin herşeyi, adeta fekketmiş, çözmüş olursun. **"Fekkü'l-hitab"** da bu köktendir. **Ferrâ**, bu kelimenin masdarları hususunda şöyle der: "Bunun masdarını, فَكًّا يَفُكُّ – فَكَاكًا şeklinde **fâ**'nın fethasıyla şöyle, **fâ**'nın kesresiyle فِكَاكًا şeklinde söyleme." Anlatıldığına göre, arapların esirlerle ilgili adeti, onların boyunlarını ve ellerini bağlamak şeklinde idi. Böylece bu, hernekadar onlar esirlerini artık bağlamasalar bile, esirler hakkında kullanılır oldu. Daha sonra da, bundan dolayı esirlerin salıverilmesi işine **"fekâk"** (çözme) denilmiştir. Nitekim **Ahtel**,

أَبَنِي كُلَيْبٍ إِنَّ عَمَّيَّ اللَّذَا / قَتَلَا الْمُلُوكَ وَفَكَّكَا الْأَغْلَالَا

demiştir.

İKİNCİ MESELE

Mükâtebe

"Fekkü rakabe", bazan bir kimsenin bir köleyi, kölelikten azad etmesi şeklinde gerçekleştiği gibi, bazan da **mükateb** (efendisiyle belli bir para kazanmak üzere hürriyetine kavuşmak üzere anlaşmış) köleye, onu kölelikten kurtaracak şeyi vermekle gerçekleşir. **Bera İbn Azib**'in rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir bedevi geldi de, ona, "Ey Allah'ın Rasulü, bana

öyle bir iş göster ki onu yapıtığımda beni cennete soksun..." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu, ıtk-ı neseme, yani bir canı azad edip, **"fekku'r-rakabe"** yani, köle azad etmektir" buyurunca, bedevi, "Ey Allah'ın Rasulü, bu ikisi aynı şey değil midir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, **"ıtk-ı neseme"** bir köleyi, yalnız başına sadece senin azad etmen; **"fekk-i rakabe"** ise, bu kölenin kölelikten kurtulması için, şart koşulan para hususunda para yardımında bulunmandır" buyurdular.

Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Bu ifade ile, kişinin, canını, kendi nefsini, kendi sebebiyle cennete gireceği ibadet mükellefiyetlerini yerine getirmek suretiyle azab etmesi ve nefsini ateşten kurtarması da kastedilmiş olabilir ki, en büyük hürriyet de işte budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Açları Doyurma

"Bu köle azad etmek veya açları doyurmaktır" takdirinde olmak üzere, ...فَكُّ رَقَبَةٍ اَوْ اِطْعَامٌ şeklinde okunduğu gibi, فَكُّ رَقَبَةٍ اَوْ اَطْعَمَ... فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ifadesinden bedel olmak üzere, وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre, ...فَكُّ رَقَبَةٍ اَوْ اَطْعَمَ cümlesi, bir cümle-i itiraziyyedir. **Ferrâ**, "Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ كَانَ ifâdesinden dolayı, bu ikisini okuyuş, sahih olan Arapça'ya daha uygun bir okuyuştur. Çünkü فَكَّ ve اَطْعَمَ fiildirler. Cenâb-ı Hakk'ın, Beled 17. ayetindeki كَانَ kelimesi de fiildir. Binâenaleyh, buna atfedilenin de fiil olması gerekir. Ama, Beled, 17 ayetindki كَانَ kellmesi, ثُمَّ اِنْ كَانَ şeklinde okunmuş olsaydı, bu durumda, bu ifade, isim cümlesinin diğer bir cümlesine atfı olduğu için, ref olarak فَكُّ رَقَبَةٍ kıraatine uygun olurdu" demitir.

Sadakanın En Efdali

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebû Hanife'ye göre, köle azadı, en efdal sadaka çeşidi olduğu halde, imameyne göre, sadaka daha efdaldir. Ayet, köle azadı, tasadduktan önce zikredildiği için, **Ebû Hanife**'nin görüşüne daha fazla delalet etmektedir.

★ ★
★

اَوْ اِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ *"Yahut bir açlık gününde yemek yedirmektir"* (Beled, 14) ayeti hakkında birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da, birisi acıktığında سَغَبَ، سَغْباً، سَاغِبٌ، سَغْبَانُ ifadesi kullanılır. **Keşşâf sahibi, mesğabe, makrabe** ve **metrebe** kelimelerinin, **mef'ale** kalıbında olduğunu; acıktığı zaman, kişinin kullandığı سَغَبَ kökünden **mesğabe** قَرُبَ kökünden de, nesebce yakınlığı ifade eden **makrabe** kelimesinin kullanıldığını, Arapça'da, فُلَانٌ ذُو قَرَابَتِي "falanca, benim akrabamdır, yakınımdır" denildiğini, **metrabe** kelimesinin, kişinin muhtaç olduğunu ifade etmek için kullanılan تَرِبَ **(teribe)** kökünden olduğunu, manasının ise, "yoksulluktan dolayı doprağa belendi, bulandı.." şeklinde olduğunu; ama Arapça'da, çokluk bakımından tıpkı, "Toprak (yığını) gibi, mal sahibi oldu" anlamında, kullanılan اَتْرَبَ فَاسْتَغْنٰى ifadesinin ise, böyle olmadığını söylemiştir.

Vâhidî ise, **metrebe** kelimesinin, tıpkı **mesğabe** gibi, bir kimse muhtaç olup da, böylece toprağa bulandığında, Arapların, تَرِبَ - يَتْرَبُ - تُرْباً وَمَتْرَبَةً şeklindekin sözlerinden gelen bir masdar-ı mîmî olduğunu belirtmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ifâdesinin tefsiri hususunda, netice-i kelam, **Hasan el-Basrî**'nin ileri sürdüğü şu hususdur: Bu ifade, "Bu gün, kendisinde, yemeğe arzu duyulan, düşkünlük izhar edilen bir gündür" anlamındadır. **Ebû Ali** de, bu ifadenin manasının, nahivcilerin, لَيْلٌ نَائِمٌ "uyuyan (kendisinde uyunulan) gece" ve نَهَارٌ صَائِمٌ "oruçlu (kendisinde oruç tutulan) gün" deyimleri hakkında söyledikleri husus olduğunu söylemiştir ki, yani, "uykulu gece, oruçlu gün ve buna göre فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ de, "aç geçirilen gün" anlamında olmuş olur.

Bil ki, kıtlık ve zaruret döneminde tasaddukta bulunmak, nefse en ağır gelen şeydir. Bu yönüyle de daha fazla ecr ve mükafaata vesiledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ve, çok sevmesine rağmen malını tasadduk edenler"* (Bakara, 177) ve *"Onu sevmelerine ve ona ihtiyaçları olmasına rağmen, bir yoksula, yiyecek yedirirler"* (İnsan, 8) buyurmuştur. **Hasan el-Basrî** de, "Herhangi bir gün aç bir kimseye yemek yedirmek" anlamında olmak üzere, amilini إِطْعَامٌ ifâdesi tutarak, ذَا مَسْغَبَةٍ şeklinde okumuştur.

★ ★
★

Akraba Olan Yetim

Cenâb-ı Hakk'ın, يَتِيماً ذَا مَقْرَبَةٍ *"yakınlığı olan bir yetime..."* (Beled, 15 ifâdesine gelince, **Zeccâc**, bu ifadenin, ذَا قَرَابَةٍ takdirinde olduğunu, zira senin, زَيْدٌ ذُو قَرَابَتِي وذُو مَقْرَبَتِي "Zeyd, akrabamdır..." diyebileceğini, fakat, masdar olduğu için, زَيْدٌ قَرَابَتِي şeklindeki ifadenin, ifade edişi bakımından çirkin ve yerinde olmayan bir kullanış olduğunu söylemiştir. **Mukâtil** de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kelime ile, "Kendisiyle onun arasında bir akrabalık bulunan yetim" manasını kastettiğini, dolayısıyla da, burada şu gerekçenin bir arada bulunmuş olduğunu, dolayısıyla bunu doyurmanın daha efdal olduğunu söylemiştir ki, bu iki gerekçe de, onun, hem yetim hem de akraba olmasıdır. Bu kelimenin muhtevasına, neseb bakımından akraba olanlar girdiği gibi, komşuluk bakımından yakın olanların girdiği de ileri sürülmüştür.

★ ★
★

Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ *"Yahut toprakta sürünen bir yoksula..."* (Beled, 16) ifadesine gelince, bu, fakirliğinden ve muhtaçlığından dolayı, toprağa yapışmış, böylece de, üzerinde kendisini örtecek, altında da, altına serebileceği bir şeyi bulunmayan miskin, aşırı yoksul anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre **İbn Abbas**, (yüzü gözü) toprağa bulaşmış bir miskine rastlamış, bunun üzerine, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında أَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ diye buyurduğu kimsedir" demiştir. **Şafiî**, işte bu ayete dayanarak, "miskin"in, bazan bir şeyler bulabilen, bir şeye malik

olabilen kimse olduğunu söylemiştir. Çünkü, eğer "miskin" lafzı, bu kimsenin kesinlikle hiçbir şeyi olmadığına delalet etmiş olsaydı, o zaman bu "miskin" sözünü ذَا مَتْرَبَةٍ ifadesiyle kayıtlamak, faydasız bir tekrar olurdu ki, bu caiz değildir.

★ ★
★

İman, Sabr ve Tavsiye

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ "*Sonra da, iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye, merhamet, tavsiye edenlerden olmalıdır*" (Beled, 17) ayeti, "Sonra, bu zor işlere giren, ibadet mükellefiyetini üstlenenler, iman edenlerden (...)dir" anlamındadır. Çünkü, eğer bu kimse, bunlardan olmazsa, ne bu taatlardan istifade edebilir, ne de zor işlere girmiş sayılır.

Buna göre şayet, "İman, taatlerden, yapılan iyi şeylerden yararlanabilmenin şartı olduğuna göre, taatlardan önce ifade edilmesi gerekirdi. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyi, taatlardan ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا demek suretiyle sona bırakmasının hikmeti ve sebebi nedir?" denilirse, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu sonralık, ifade, zikirde, anlatımda söz konusu olup, varoluş ve tahakkuk da değildir. Ve bu tıpkı, şairin,

إِنَّ مَنْ سَادَ ثُمَّ سَادَ أَبُوهُ / ثُمَّ قَدْ سَادَ قَبْلَ ذَلِكَ جَدُّهُ

"*Şüphesiz ki kendisi seyyid olup, sonra babası seyyid olan, sonra da, bundan önce* dedesi seyyid (kavmin lideri) olan kimse..." demesi gibi olup, şairin, ثُمَّ سَادَ أَبُوهُ ifadesiyle, tahakkuk etmede bir sonralığı kastetmeyişi gibidir. Çünkü şiirdeki mana, "Son sen, onun atasının da seyyid olduğunu anlat..." şeklindedir. Ayette de böyledir.

2) Ayette kastedilen mana, "Sonra da bu kimse, işin neticesinde, son ömründe iman edenlerden oldu... Yani, iman üzere öldü..." şeklindedir. Çünkü, taatlardan istifade etmenin şartı, ancak bu şekilde ölmektir.

3) **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etmezden önce, kim Allah'a yaklaşmak maksadıyla bu ibadetleri yaptığı, bundan sonra, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman ederse, şimdi, bazı kimselere göre bu kimse, o taatlardan da, mükafaat almış olur. Bunun delili ise, şu rivayettir: **Nukeym İbn Hizam**, müslüman olduktan sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bizler, cahiliyye dönemimizde de, bir takım iyi amellerde bulunuyorduk. Şimdi, o iyi amellerimizden ötürü, bizim için bir mükafaat var mı?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Yaptığın o iyi şeylerden ötürüdür ki, müslüman oldun..." buyurmuştur.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا ifâdesinden kastedilen mertebe ve fazilet bakımından, imanın, köle azad edip sadaka vermekten daha üstün oluşudur. Zira, insanın sağladığı mükafaat derecesi, diğer amellerin sağladığı mükafaat derecelerinden çok çok büyüktür.

Sabır, Tavsiye ve Merhamet

وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ayetine gelince, bu, "Onlar birbirlerine, ya, imanın

getirdiği külfetlere ve onu devam ettirmeye karşı sabrı, yahutta günahlara, taatlara ve kendisiyle mü'minlerin imtihan edildiği sıkıntılara karşı sabretmeyi tavsiye ederler..." demektir. Daha sonra, Cenâb-ı Hak, merhametin tavsiye edilişini de bunun peşimnden getirmiştir ki, bu da, kişilerin birbirlerine mazluma ya da fakire merhamet etmelerini, yahut dinen kötü sayılan bir şeyi yapmaya yeltenen kimseye, merhamet edip de, onun, bu şeyi yapmasını engel olmayı öğütlerler..." demektir. Çünkü, bütün bunlar, "merhamet" sözünün muhtevasına dahildir. Ve bu, kişinin, başkasına, hak yolu göstermesi ve mümkün olduğu kadar batıl ve şer yollarına girmesine mani olmasının gerektiğine işaret etmektedir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra da, iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenlerden olmalıdır"* ifadesi, "o çetin işlere giren kimseler, işte bu zümreden ve bu gruptandır" şeklindedir. Bu zümre ve grup da, mesela dört halife ve diğerleri gibi, sahabenin büyükleridir. Çünkü bunlar, dinin ve dindarların getirdiği sıkıntılara karşı, sabretme ve mahlukata merhamet edip acımada en ileri noktada olan kimselerdi.

Sözün özü bu demektir ki, ayetteki, "sabrı tavsiye ederler" ifadesi, Allah'ın emirlerinin alabildiğine tazim edildiğine, "merhameti tavsiye ederler" ifadesi de, Allah'ın yarattığı şeylere, alabildiğine şefkat duymaya bir işaret olup, taat işinin varıp dayandığı şey de, işte bu iki temel unsurdur... Ve bu, bazı muhakkik ulemanın, "Tasavvufta aslolan iki şey; yani, Hakka karşı sadakat, mahlukata karşı güzel huy.." şeklinde dedikleri şeydir.

★ ★
★

Meymene ve Meş'eme

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mü'minleri bu şekilde tavsif edince, kıyamet gününde bunların kimler olacağını da beyan etmek üzere أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ *"İşte bunlar sağ ehlidirler"*,(Beled, 18) beyan buyurmuştur.

Bu ifadeye şunun için yer vermiştir: Allah Teâlâ, bunların halini **Vâkıa Sûresi**'nde beyan etmiş ve bunların, *"Dikensiz kirazlar, meyveleri tıklım tıklım muz ağaçları..."* (Vâkıa, 28-29, vd...) içinde olduklarını belirtmiştir. **Keşşâf sahibi, meymene** ve **meş'eme** kelimelerinin de, **"yemîn"** ve **"şimâl"** kelimeleri gibi olduğunun da, "kendileri için uğur veya uğursuzluk beklentisi içinde oldukları..." biçiminde olduğunu söylemiştir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ *"Ayetlerimize küfredenler ise, sol ehlinin ta kendileridir"* (Beled, 19) buyurmuştur ki, bu ifadeyle, kitabları sollarından ya da arkalarından verilenler kastedilmiştir ki, Allah Teâlâ, bunlardan Vâkıa, 42-43. ayetlerinde de bahsetmiştir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ *"Kı üzerlerine kapılar sımsıkı kapatılmış bir ateş vardır"* (Beled, 20) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mü'sade

Ferrâ, Zeccâc ve **Müberred**, "Arapça'da sen bir kapıyı iyice kapadığında, آصَدْتُ الْبَابَ veya أَوْصَدْتُ الْبَابَ dersin" Binâenalmeyh, kim bu ifadeyi, hemze ile مُؤْصَدَةٌ şeklinde okumuş ise, bunu, آصَدْتُ kökünden türetmiş ve ismi mef'ûlünü de hemzelemiştir. Bunun أَوْصَدْتُ kökünden türemiş olduğu da söylenebilir. Ancak ne var ki, ayetteki, bu ifadeyi hemzeli olarak, مُؤْصَدَةٌ şeklinde okuyanlar bu hemzeyi, mâ kabli mazmûm (dammeli) olduğunda, mesela, مُؤْسٰى kelimesi gibi, **vâv'ı** hemzeye çevirenlerin lehcesine göre böyle okumuşlardır. Şimdi, bu kelimeyi hemze ile okumayanlara gelince, muhtemelen şu iki şey uygulanmıştır:

a) Bu kelimenin, tıpkı, أَوْعَدْتُ kökünden, مُوْعَدٌ kelimesinin مُوعَدٌ şeklinde kullanılması gibi, أَوْصَدْتُ kökünden olup, ism-i mef'ûlünü hemzelemeyenlere göre böyle, yani مُوصَدَةٌ şeklinde okunması...

b) Bu kelimenin, آمَنَ gibi, آصَدَ kökünden olması, ne var ki, اَلْجَوْنَةُ ve اَلْمُؤْسُ kelimelerinin hafifletilerek (hemzeleri atılarak) اَلْجُونَةُ ve اَلْبُوسُ şeklinde okunması gibi, bu kelimenin de hemzesinin yumuşatılarak ve **vâv'a** çevrilerek مُوصَدَةٌ şeklinde okunması... **Ferrâ** da şöyle der: Bu ifadenin hem اَلْآصِيدُ ve اَلْوَصِيدُ kökünden olduğu söylenebilir ki, "bu kökten de yine, ifade kapısı kapanmış, iyice kapanmış ateş..." anlamına gelir.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, **Mukâtil**, عَلَيْهِمْ ifâdesinin manasının, yani, "O cehennemin kapıları iyice kapanmıştır. Dolayısıyla, cehennemlikler için herhangi bir kapı açılmaz ve hiçbir zaman o cehennemden ne keder ve gam dışarı çıkabilir, ne de oraya bir hava ve rahatlık girebilir... Buna göre bu ifade tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onları, o cehennemin duvarları kuşatmıştır..."* (Kehf, 29) ifadesi gibi olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ اَلْأَبْوَابِ kapılar hakkında kullanılır. اَلْمُؤْصَدَةٌ "Onların üzerine, kapıları kapatılmış bir ateş salıverilir, onlar, böyle bir ateş içindedirler" takdirinde olmak üzere, cehennem bu şekilde nitelenegelmiştir. Binâenaleyh, her ne zaman, izafeti terkedersen kelimenin sonuna tenvin gelir. Çünkü bu iki husus, birbirlerini izlerler. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Salat ü selâm **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun (amin)!

★ ★
★

ŞEMS SÛRESİ

•

Onbeş ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا ۝ وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا ۝

"Andolsun güneşe ve onun aydınlığına, ona tabi olduğu zaman aya..."
(Şems, 1-2).

Tefsire geçmeden önce, mutlaka, birkaç meseleye değinmek lazım.

BİRİNCİ MESELE
Kasemlerin Hikmeti

Bu sûrenin maksadı, Cenâb-ı Hakk'a itaata teşvik, O'na isyan etmekten sakındırmaktır. Bil ki, Allah Teâlâ, sürekli, büyük menfaatler ihtiva eden çeşitli mahlukuna yemin etmek suretiyle, devamlı olarak, kullarının dikkatini çekmek istiyor. Böylece mükellef, bu mahlukat hususunda iyice düşünsün ve bunlardan dolayı Allah'a şükretsin diye... Çünkü, Allah Teâlâ'nın yemin konusu yaptığı şeylerin, kalblerde bir ağırlığı vardır. Böylece, kişiyi düşünmeye davet eden sebepler daha kuvvetli ve etkin olmuş olurlar.

İKİNCİ MESELE

Bir grup kelamcının, ayetteki takdirin, ...وَرَبِّ الشَّمْسِ وَرَبِّ "Güneşin ve ayın Rabbi'ne yemin olsun..." şeklinde olduğunu söylediklerini biliyorsun. Bir takım kimseler, bu görüşün batıl oluşu hususunda istidlalde bulunarak şöyle demektedirler: Ayette bulunan kasemler içinde وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا (Şems, 5) ayeti de bulunmaktadır. Halbuki, semanın banisi ise, Cenâb-ı Hak'tır. Bu durumda, bu ifadenin takdirinin وَرَبِّ السَّمَاءِ وَرَبِّهَا "Semanın Rabbine ve onun Rabbine yemin olsun ki..." şeklinde olur ki, bu çelişik bir durumdur. **Kadî** buna şu şekilde cevap vermiştir. Ayetteki وَمَا بَنَاهَا ifâdesi ile murad edilenin Allah Teâlâ olması caiz değildir. Çünkü (مَا) edatı, semanın Yaratıcısı hakkında, ancak, mecazi manada kullanılır. Bir de, Allah'ın, başkalarına yemin etme işini, Kendisine yemin etme işinden önce getirmesi caiz değildir.

Bir üçüncü husus da, Allah Teâlâ Kendisini, başkalarıyla birlikte, nerdeyse hemen hemen hiç zikretmemiştir. Binâenaleyh burada, şöyle bir tevil yapmak gerekir. Buradaki مَا kendisinden sonra gelen ifadeyle birlikte masdar hükmünde olup,

ifâdenin takdiri, وَالسَّمَاءِ وَبِنَائِهَا "Semaya ve onun binasına, yapılışına, yemin olsun ki..." şeklinde olur.

Keşşâf sahibi bu görüşe itiraz ederek şöyle der: Eğer durum bu şekilde olsaydı, o zaman, فَأَلْهَمَهَا ifadesinin buna atfedilmiş olmasından, nazmda bir bozulma meydana gelirdi...

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kıraat Özellikleri (İmâle)

Kıraat imamları, وَالضُّحَى وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى (Leyl, 1) وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى (Duhâ, 1-2) ve benzeri ayetlerde olduğu gibi, bu sûrelerdeki fasıla harflerini farklı farklı okumuşlardır. Bu cümleden olarak onlar bunları, bazan "**imâle**", bazan "**tefhîm**", bazan da, bazısını "**imâle**", bazısını da "**tefhîm**" ile okumuşlardır. **Ferrâ**, dâd'ın kesresiyle ضِحَاهَا "**dıhâka**" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bundan sonra gelen ayetlerde, meselâ تَلَاهَا ,طَحَاهَا ve دَحَاهَا kelimeleri gibi, her ne kadar bazılarının aslı **vâv**'lı olsa bile, böyledir. Çünkü, sûreye, **yâ**'lı olanlarla başlanınca, bunu, **vâv**'lı olan kilemeler izlemiştir. Zira, **vâv**'dan çevrilen **elif**, bazan **yâ**'dan çevrilmiş olana muvafakat eder. Bakasana, تَلَوْتُ ,صَحَوْتُ ve benzeri kelimelerin fiillerinde, mesela دَعَى ,تَلَى gibi bu **vâv**'la **yâ**'ya çevrilebilir. Binâenaleyh, böyle bir muvafakat oluşunca, **yâ**'lı olanların imalesini caiz gördükleri gibi, **vâv**'lı olanların imalesini de tecviz etmişlerdir. Mutlak manada imaleyi terkedenlerin terkediş sebeplerine gelince, bu, pekçok Arabın, bu elifiere meyletmeyişleri ve bu elifierde **yâ**'ya doğru meyletmeyişlerinden (imale yapmayışlarından) kaynaklanmaktadır. **Elif**'i **imâle** ile okumayışı, meselâ مُوسَىٰ kelimesindeki **vâv**'ın, **yâ**'dan; الْمِيزَانُ ve الْمِيقَاتُ kelimelerindeki **yâ**'nın da **vâv**'dan munkalip olmaları da teyit eder. Bundan, orada bu değişikliğe delalet eden şeyin bulunması gerektiği neticesi gerekmez. İşte, burada da, **elif**'in **imâle** edilmeden ve **yâ**'ya doğru meyledilmeden, hâli üzere bırakılması gerekir. Hamza'nın yaptığı gibi, bu kelimelerden bir kısmını "**imâle**" ile, bir kısmını da **imâlesiz** okumak da güzeldir. Bu böyledir, zira **elif**, **yâ**'dan çevrilmiş olduğu zaman, o **yâ**'ya delalet etsin diye, **yâ**'ya doğru **imâle** ile okunur. Halbuki, تَلَاهَا ,طَحَاهَا ve دَحَاهَا kelimelerinde ise, **yâ**'dan çevrilmiş olan bir **elif** yoktur. Bunların elifleri, ancak **vâv**'dan çevrilmiş **elif**lerdir. Delili ise, bu kelimelerin, دَحَوْتُ ,تَلَوْتُ şeklinde kullanılmalırdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kasem Lâmı

Cenâb-ı Hak bu sûrede, ...قَدْ أَفْلَحَ (Şems, 9) ayetine kadar olan kısımda, yedi şeye yemin etmiştir, قَدْ أَفْلَحَ ifâdesi ise, kasemin cevabıdır. **Zeccâc**, şöyle der: Cevap aslında, لَقَدْ أَفْلَحَ şeklindedir. Ne var ki, **lâm** harfi hazfedilmiştir. Zira, söz bu kadar uzayınca, bu uzama işi, **lâm**'ın yerini tutmuştur.

Duhâ

Cenâb-ı Hak, وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا *"Andolsun güneşe ve onun aydınlığına"* buyurmuştur. Müfessirler, وَضُحَاهَا ifadesi hususunda, şu üç görüşe yer vermişlerdir:

1) Mücâhid ve **Kelbî**, "güneşin aydınlığına";

2) **Katâde**, "Bütün gündüze..." —ki bu görüşü **Ferrâ** ve **İbn Kuteybe** caiz görmüşlerdir—;

3) Mukâtil de, "Güneşin harareti..." gibi manalar vermişlerdir.

Dil açısından bunun izahı şöyledir: Leys, الضَّحْوُ **(dahv)**, gündüzün yükselmesi; الضُّحَاءُ ise, gündüzün yükselişinin, bunun biraz daha olması halini ve med ile الضَّحَاءُ kelimesi de, gündüzün uzayıp da, yarısına yaklaştığı durumu ifade için kullanılan kelimelerdir" derken, **Ebu'l-Heysem** de şöyle demektedir: الضُّحُّ kelimesi, "gölge zıll" kelimesinin zıddı olup, bu da, güneşin aydınlığının, yeryüzünü sarması manasına gelir ki, bunun aslı الضُّحْيُ 'dır. Böylece, hâ'nın sükûnu ile birlikte yâ'nın yer alışını uygun bulduklarından ya'yı hâ'ya çevirerek, الضُّحُّ şeklinde söylemişlerdir. Binâenaleyh الضُّحَى güneşin ziyası ve nûru demektir. Daha sonra bu kelime, Cenâb-ı Hakk'ın da, إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا (Nâziât, 46) diye ifade buyurduğu gibi, güneşin yeryüzünü iyice aydınlattığı manasının adı olarak kullanılır olmuştur. Binâenaleyh, müfessirlerin, bu kelimeye "güneşin ziyası" manasını vermeleri, işte bir aslı anlamdan dolayıdır. Bu kelimeye, "gündüzün tamamı" manasını verenlerin durumu da böyledir. Çünkü, gündüzün tamamı da güneşin nurundan kaynaklanmaktadır. Yine bu kelimeye, "güneşin harareti" manasını verenlere gelince, bu da, güneşin harareti ile nurunun ayrılmaz iki vasıf olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, güneşin harareti arttıkça, ziyası da artar. Aksi de böyledir, yani harareti düştükçe, aydınlığı da azalır. Ama bu görüş, görüşlerin en zayıfıdır."

Güneşin Önemi

Bil ki, Allah Teâlâ, canlıların pekçok menfaatinin güneşe bağlı olmasından dolayı, güneşe ve güneşin aydınlatmasına yemin etmiştir. Çünkü, alemdekiler, geceleyin adeta ölüler gibidirler. Binâenaleyh, sabahın alameti, doğu ufkunda gözükünce işte bu durum, kendisiyle hayat kuvvetinin üfürüldüğü "sûr" gibi olmuş olur. Böylece de, (geceleyin uyku ile) ölmüş olanlar, diri hale gelmiş olurlar. Ve bu diriliş, gitgide artmaya kuvvet kazanmaya ve tekamül etmeye doğru yönelir; kuşluk vaktinde de doruk noktasına ulaşır. İşte bu durum, kıyametin hallerine, kuşluk vakti de, cennetliklerin cennete tam manasıyla yerleşmelerine benzemiş olur.

Güneşi İzleyen Kamer

Cenâb-ı Hak, وَالْقَمَرِ إِذَا تَلِيهَا *"Ona tabi olduğu zaman aya..."* buyurmuştur. **Leys**, "Bir şey, bir şeyi izleyip tabi olduğunda, تَلَاهُ -- تَلَا ifâdesi kullanılır" demektedir. "Ayın güneşi izleyişi" hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Güneş batarken ayın domuş olarak kalakalmasıdır. Bu böyledir, zira ay, her ayın ilk yarısında, güneş battığı zaman böyle olur. O halde bu demektir ki, ay, aydınlatma bakımından güneşi izler (onun yerini alır). Bu, **Atâ'nın İbn Abbas**'tan naklettiği bir görüştür.

2) Güneş battığı zaman, hilalin ilk gecesinde, batı ufkunda ay, güneşi izler. Bu, **Katâde ve Kelbî**'nin görüşüdür.

3) **Ferrâ** da bu izleyiş ve tabi oluş ile, ayın, kendi ışığını güneşten alışının kastedildiğini; zira, Arapça'da, "Ondan alır" anlamında, لَأَنَّ يَتْبَعُ لَأَنَا فِي كَذَا

"Falanca bu konuda, filancadan alev, öğrenir, ona tabi olur" denilir.." der.

4) **Zeccâc** da, "Ay, dolunay olduğu zaman güneşi izler. Buna göre, ay, adeta tan, ziya ve nur bakımından güneşi izlemiş olur. Yani, ayın ziyası kemale erip de dolunay olduğunda, etrafı aydınlatma bakımından onun yerini almış gibi olur. Bu durum ise, aydınlık mehtaplı gecelerde tahakkuk eder.

5) Ay-güneşi, kütlelerin büyüklüğü açısından, maddi bakımdan ve bu alemin menfaatine olan şeylerin ayın hareketlerine bağlı olması itibariyle izler, takip eder. Astronomi ilminde, güneş ile ay arasında bulunan münasebet kadar, güneş ile diğer gezegenler arasında ilgi ve münasebet bulunmadığı kabul edilmiştir.

★ ★
★

Cenâb-ı Hak, وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّيٰهَا *"Ona parlaklık verdiği zaman gündüze..."* (Şems, 3) buyurmuştur. **Tecliye**, ortaya koymak, açmak demektir. جَلَّاهَا kelimesindeki هَا zamirinin neye raci olduğu hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) **Zeccâc**'a göre, bu zamir, güneşe racidir. Bu böyledir, zira gündüz, güneşin aydınlığından ibarettir. Binâenaleyh, bu demektir ki, gündüz ne kadar parlak olursa, güneş de o nisbette parlaktır, demektir. Çünkü, eserin kuvveti ve kemali, müessirin kuvvetine delalet eder. Böylece de adeta, gündüz, güneşi ortaya koymuş ve açıklamış gibi olur. Bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun vaktini kendisinden başkası açıklayamaz.."* (Yani, onu ortaya koyamaz) (A'râf, 187) ayeti gibi olmuş olur.

b) Ekseri ulemanın görüşüne göre, her ne kadar dah önce geçmese bile, bu zamir, ya, "karanlığa", ya "dünya"ya, yahut da, "yer"e racidir. Cumhur şöyle demektedir. Araplar, kuşluk vaktini kastederek, أَصْبَحَتْ بَارِدَةً; semâyı kastederek de أَرْسَلَتْ ifadelerini kullanırlar (yani faili açıkca zikretmeden kullandıkları vakidir).

★ ★
★

Güneşi Perdeleyen Gece

وَالَّيْلِ إِذَا يَغْشٰيهَا *"Onu örtüp bürüdüğü zaman geceye..."* (Şems, 4) ayetine gelince, yani, "Gece gündüzü bürür de, böylece, gündüzün ziyasını izale eder, giderir" demektir. Bu ayet, bundan önceki ayetle ilgili olarak öne sürülen birinci görüşü (zamirin güneşe raci olduğu görüşünü), şu iki bakımdan destekler:

1) Gece, güneşi bürüyüp, ziyasını izale ettiğine göre, gece hakkında bahsedilen bu ifadenin zıddına olarak da, "Gündüz de güneşi açığa çıkarır" denilmesi güzel ve yerinde olur.

2) يَغْشٰيهَا ifâdesindeki هَا zamiri, ulemanın ittifakıyla "güneş"e racidir. Binâenaleyh, bu fasılalardaki zamirlerin sûrenin başından buraya kadar güneşe raci olabilmeleri için, جَلَّاهَا ifadesindeki zamirin de, "güneş"e raci olması gerekir.

Kaffâl şöyle der: "Bu dört kısım, ancak gerçekte güneş ile oluşan hususlardır. Ne varki, şu dört vasıf açısından böyle olur: Gündüz yükseldiğinde, güneşten

kaynaklanan ışık... İşte bu vakit, canlıların, kamil manada, yeryüzüne yayıldıkları ve insanların maişetleri peşinde koşuştukları vakittir. Ayın, güneşi izlemesi, ışığını bundan alması da böyledir. Gündüzün gelmesi ile, güneşin doğuşunun ve tamamen gözüküşü de böyledir. Gecenin gelmesi ile de, bunun aksinin tahakkuk etmesi de böyledir. Binâenaleyh, güneşin azameti hususunda kim biraz düşünür de, sonra da, akıl gözüyle bu güneşteki yaratılmışlık ve yapılmış olmasına dair sonsuz eser ve alametleri ve cüzlerden meydana gelmiş olan bir mürekkeb oluş halini müşahede etmeye çalışırsa, buradan, o güneşi yaratanın büyüklüğüne geçiş sağlar. Şanı yüce olan Allah'ı takdis ve tenzih ederiz.

★ ★
★

Semayı İnşa Eden Kuvvet

Cenâb-ı Hak, وَالسَّمَآءِ وَمَا بَنٰيهَا *"Göğe ve onu bina edene..."* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: Keşşâf sahibinin, "Bu ifadenin başındaki مَا 'nın masdariyye مَا 'sı olması halinde, فَأَلْهَمَهَا fiilinin, bu ifadeye atfedilmesinin, nazm bozukluğuna sebebiyet vereceğine" dair ileri sürdüğü şey, doğrudur, ama, **Kadî**'nin, "Bu, semanın yaratıcısına bir yemin olsaydı, bunun, güneşin zikredilmesinden sonra gelmesi caiz olmazdı..." şeklindeki görüşüne gelince, bu zor bir problemdir. Buna verilecek cevap hususunda hatırıma gelen şey şudur: "Gözle görülebilen maddi şeylerin en büyüğü güneştir. Böylece Cenâb-ı Hak, güneşin büyüklüğüne delalet eden bu dört vasfı ile birlikte, önce güneşten bahsetmiş, bundan sonra mukaddes zatını zikretmiş ve mukaddes zatını da üç sıfatla nitelemiştir. Ki bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın, semayı, yeryüzünü ve mürekkeb varlıkları yönetmesidir. Böylece, mürekkeb varlıklara, onların en kıymetlisini, yani nefsi zikrederek dikkat çekmiştir. Bu tertipten maksadı ise, hem aklın, hem de duyu organlarının güneşi ve kütlesinin büyüklüğü hususunda mutabakat sağlamasıdır. Derken, basit seviyedeki akıl, güneş ile daha doğrusu, göklerdekilerin, yerdekilerin ve mürekkeb varlıkların tümü ile, bunları yoktan var eden bir zatın varlığını isbata yönelmiştir. İşte bu durumda akıl, burada, Allah'ın celal ve azametini, O'na yakışır bir biçimde idrak etme nasibini almış olur ki, his ve duyu organları da bu konuda, akla karşı çıkmamıştır. Böylece bu, aklın, maksûsat alemenin derinliklerinden, rububiyyet aleminin zirvelerine ve samediyyetin kibriyasının başlangıçlarına çekilmesine ve ulaşmasına bir yol gibi olmuş olur. Binâenaleyh biz, hikmeti yüce, kelimeleri mükemmel olan zatı noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

İkinci Soru: Hak Teâlâ'nın *"Göğe ve onu bina edene..."* ifadesinin, burada yer alış hikmeti nedir?

Cevap: Hak Sübhanehû ve Teâlâ, güneşi, güneşin büyüklüğüne delalet eden dört sıfatla tavsif edince, bunun peşinden, hem güneşin, hem de bütün semavi kütlelerin muhdes varlık olduklarına delalet eden açıklamayı getirmiş ve bu ayetle işte bu delalete dikkat çekmiştir. Bu böyledir. Çünkü gök ve güneş, sonludur, fanidir. Her sonlu ise, belirli bir miktar ile belirlenmiş-sınırlandırılmıştır. Halbuki aklen, bu miktardan daha büyük veya daha küçük olmaları mümkündür. Şu halde güneşi ve

diğer semavi kütleleri belli bir miktar ile belirleyen mutlaka bir mukaddir (belirleyen) ve bir müdebbir (idare eden)in olması gerekir. Bir evi yapan usta, onu nasıl istediği şekilde yapıyorsa, aynen bunun gibi, güneşi ve diğer semavi kütleleri idare eden de, bunları kendi iradesine göre belirlemiştir. O halde ayetteki, *"onu bina edene..."* ifadesi, hem güneşin, hem de diğer semavi kütleleri muhdes varlık olduklarına delalet eden bu inceliğe dikkat çeker gibidir.

Niçin Men Yerine Ma Kullanıldı?

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin, وَمَا بَنَاهَا buyurmuş da, وَمَنْ بَنَاهَا demeniştir? Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

1) Bu ifade ile, bir vasfiyyete işaret edilmek istenmiştir. Buna göre adeta, "göğe ve o göğü yapan o büyük kadire; nefse ve o nefsi tesviye eden o üstün hikmetli Hakime yemin olsun ki..." denilmek istenmiştir.

2) (مَا) edatı, مَنْ yerine kullanılabilir. Mesela, وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ (Nisa, 22) ayetinde böyledir. Fakat tercihe şayan olan birinci izahtır.

Gök, Yer ve Nefs

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak zâtını tarif ederken, niçin üç şeyden, yani gökten, yerden ve nefisden bahsetmiştir?

Cevap: Çünkü görülemeyen şeyler hususunda ancak görünür şeyler ile istidlal edilir. Görünür şeyler ancak maddi şeylerdir. Bunlar da basit ve mürekkeb diye ikiye ayrılır. Basit, ulvî ve süflî diye ikiye ayrılır. Ulvisine, *"göğe..."*, süflisine de, *"yere yemin olsun ki..."* ifadesiyle işaret edilmşitir. Mürekkeb olan varlıklar da kısımlara ayrılıp, bunların en kıymetlileri de, nefis, yani can sahibi olan varlıklardır ve bûna da, *"Herbir nefse ve onu düzenleyene yemin olsun ki.."* (Şems, 7) ayetiyle işaret edilmiştir.

★ ★
★

Yeri Döşeyen Kudret

وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا ۝

"Yere ve onu yapıp döşeyene..."
(Şems, 6).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE — Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, *"Yeryüzünü de bundan sonra yayıp döşedi"* (Nâziat, 30) ayetinden ötürü, burada *"Göğe ve onu bina edene..."* ayetinden sonra getirmiştir.

İKİNCİ MESELE — Keye şöyle demektedir: "Tahv" kelimesi tıpkı, "Dahv" gibi olup, yayıp-döşemek manasınadır. Dâl harfi yerine tî harfi getirmek caizdir. Bunlar, "genişletti-açtı" manasına-

dır." Atâ ve Kelbî ise bu ayete, "Yeryüzünü suyun üzerine yayana..." şeklinde mana vermişlerdir.

* *
*

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰىهَا ۝

"Nefse ve onu düzenleyene..."

(Şems, 7).

Buradaki "nefs"i, beden anlamına alırsak, bu nefsin tesviyesi (düzenlenmesi), anatomi ilminin de ortaya koyduğu üzere, uzuvlarının dengeli olarak yaratılması manasına gelir. Eğer bu "nefs"i, bedeni idare eden, ona canlılık sağlayan güç-kuvvet manasına alırsak, bunun tesviyesi, ona, ilmü'n-nefsin (psikolojinin) şahadet ettiği gibi, işitme, görme, hayal etme ve düşünme kuvvetleri gibi pek çok kuvve ile donatmaktır.

Buna göre eğer, "Peki öyleyse "nefs" kelimesi niçin nekire getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla Allah "nefs"ler içinde belli bir nefsi kastetmiştir ki bu da, kutsî-nebevî nefisdir. Bu böyledir, zira her çoklukta mutlaka başkan olacak birinin bulunması gerekir. Binâenaleyh bütün mürekkeb varlıklar, muhtevasında pek çok türler bulunan bir cinstir. Bu türlerin başkanı ise, canlılardır. Canlılar da, muhtevasında pek çok tür bulunan bir cinstir. Bu türlerin başkanı-reisi ise insandır. İnsan da türlere ve çeşitlere ayrılır. Bunların reisi, en ilerisi ile peygamberlerdir. Peygamberler ise, pek çokturlar. Binâenaleyh mutlaka içlerinde, kesinlikle reis olacak birisinin bulunması gerekir. O halde ayetteki *"nefse"* ifadesi, mürekkeb varlıklar aleminin reisi ve bizzat başkanı olan o yüce (peygamberî) nefse işarettir.

b) Bu ifade ile her bir **"nefs"** kastedilmiş de olabilir. Bu durumda kelimenin nekire oluşu ile, *"Her bir nefis (ahiret için) ne hazırladığını anlar"* (Tekvîr, 14) ayetinde olduğu gibi, çokluk, yani bütün nefisler kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü canlılar, Hak Teâlâ'nın da bazı varlıklardan bahsettikten sonra, *"(O Allah) sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratmıştır"* (Nahl, 8) buyurduğu gibi, sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği pek çok çeşitlere sahiptirler. Her türün, kendilerine değer kazandıran ve o türe mahsus özellikler ile, diğer türlerden ayırdedildiği hususi bir "nefsi" vardır. Binâenaleyh Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın sırlar denizine dalmak şöyle dursun, sinek ve sivrisinek gibi varlıkların özelliklerini bile, tam olarak kimin aklı kuşatabilir?

* *
*

Fücur ve Takvanın İlham Edilmesi

فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰىهَا ۝

"Sonra da o (nefis), hem kötülüğünü, hem de takvasını ilham edene yemin olsun ki..."

(Şems, 8).

Bu ayetin özet tefsiri şu iki şekilde yapılabilir:

a) Nefse, fücûr (kötülüğünün) ve takvasının ilham edilmesi; ona bunların anlatılması, bunların düşünülmesi; birisinin güzel, diğerinin çirkin olduğunun bildirilmesi ve nefse, bunlardan dilediğini seçme imkanının verilmesi demektir. Bu mana ile ayet tıpkı, *"Biz ona iki de yol gösterdik"* (Fecr, 10) ayeti gibi olmuş olur. Bu, **Mu'tezile** mezhebine uygun bir te'vil ve tefsirdir. Çünkü onlar şöyle derler: "Bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ bu ayetin peşisıra, *"Onu (nefsini) tertemiz yapan kişi, muhakkak felaha ermiş; onu albildiğine örten kişi ise elbette ziyana uğramıştır"* (Şems, 9-10) buyurmasıdır." Bu izah, hem **İbn Abbas** (r.a)'dan, hem de bir gurup ileri gelen müfessirden nakledilmiştir.

b) Bu, "Allah Teâlâ, mü'min ve muttaki olana, takvayı, kafire de fücuru (kötülüğü) ilham etmiştir" demektir. **Sa'îd b. Cübeyr**, "O nefsi, fücuru ve takvası ile başbaşa bırakan..." manasını vermiştir. **İbn Zeyd**, "O nefisde, onu takvaya muvaffak kılması ile, bu mahrumiyeti meydana getirdi" diye izah etmiştir. **Zeccâc** ve **Vâhidî** de bunu tercih etmişlerdir.

İlham Nedir?

Vâhidî şöyle der: "Öğretme, anlatma ve açıklama başka şeydir, ilham ise daha başka bir şeydir. Çünkü ilham, Allah Teâlâ'nın, kulunun kalbine birşeyi düşürmesi koyması demektir. Allah Teâlâ, kulunun kalbine (aklına) birşey düşürdüğünde ise, onu ondan ayrılmaz hale getirir. Çünkü ilhamın temel manası, arapların, birisi bir şeyi bir kerede yuttuğunda, kullandıkları اِلْتَهَمَهُ – لَهِمَ الشَّيْءُ şeklindeki deyimlerine dayanır. Yine Arapça'da, "O şey onu yuttu" manasında اَلْتَهَمَهُ ذٰلِكَ الشَّيْءُ ifâdesi kullanılır. İşte bu "ilham" kelimesinin, temel manası budur. Ama daha sonra bu ifade, tıpkı bir "yutturma" gibi olduğu için, Allah Teâlâ'nın kulunun kalbine düşürdüğü şeyleri ifade için kullanılmıştır. O halde bu demektir ki bu temel manaya en uygun tefsir, **İbn Zeyd**'inkidir. Çünkü bu görüş, Allah Teâlâ'nın mü'mine takvasını, kafire de fücurunu yarattığı hususunda açık bir izahtır. **Mu'tezile**'nin Hak Teâlâ'nın bu ayetten sonra *"Onu tertemiz yapan kişi muhakkak umduğuna ermiş"* (Şems, 9) ayetini getirişine tutunmasına, bunu delil getirmeye gelince, bu zayıftır. Çünkü **Sa'îd b. Cübeyr, Atâ, İkrime, Mukâtil** ve **Kelbî**'den rivayet edildiğine göre mana, "Allah Teâlâ'nın tezkiye edip, tertemiz yapıp ıslah ettiği nefisler, mutlaka felah bulmuş ve mutlu olmuştur" şeklinde olur ki bunlar, Allah Teâlâ'nın, Kendisine taata muvaffak kıldığı nefislerdir." **Vâhidî**'nin izahı burada son bulur. Bu, güzel ve tam bir izahtır.

Ben diyorum ki: Biraz önce bu üç ayetin Hak Teâlâ'nın ulvî, süflî, basit ve mürekkeb varlıkların, idare edicisi olduğuna delalet etmek için zikredildiğini söylemiştik. Burada geriye, mahsûsat aleminde, yani madde aleminde yer alan varlıklardan herşeyin, bu dikkat çekme gereği, Hak Teâlâ'nın yaratması ve tedbiriyle olduğunu anlatmak kalmıştır. Bundan da, kalblerde (akıllarda), bütün bunların Allah'ın

kaza ve kaderi ile olup-olmadığı hususu depreşir durur olmuştur. "Bunlar" dediğimiz şey, canlıların ihtiyarî fiilleridir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Sonra da o (nutfe), hem kötülüğünü, hem takvasını ilham eden"* buyurmak suretiyle bu şeylerin de Allah'dan, Allah ile ve Allah'ın kaza-kaderi ile olduğuna dikkat çekmiştir. Bu durumda ise Allah Teâlâ'nın dışında kalan herşeyin, O'nun kaza ve kaderiyle meydana geldikleri; O'nun icad ve tasarrufunun altında oldukları sabit olmuş olur.

Öte yandan, Hak Teâlâ'nın, *"O (nefse), hem kötülüğünü, hem takvasını ilham eden..."* ifadesinden, bu ilahi hızlan ve tevfikin kastedildiğine dair aklı delil, defalarca bahsettiğimiz şu hususdur: İhtiyari fiiller, ihtiyar ve iradenin mevcudiyetine varıp dayanır. Binâenaleyh, bu fiillerin meydana gelmesi, eğer bir fail olmadan olmuş ise, bu demektir ki, muhdes (sonradan olma) varlık, failden müstağni olmuştur, failî ihtiyaç duymaz. Böyle olması halinde, bir yaratıcının olmadığının söylenmesi gerekir. Yok eğer "Bu ihtiyari fiiller bir failden meydana gelmiştir. Bu fail de kuldur" denilirse, o zaman teselsül gerekir. Yok eğer, "Bu fiiller, Allah'dan meydana gelmiştir" denirse, işte ulaşmak istediğimiz netice budur ve doğrudur. Hem sonra, insan kendisi denesin. Çünkü çoğu kez birşeyden hiç haberi yok iken, o şey hiç aklında yok iken, birden kalbine onun şekli, planı, sureti kalbine düşüverir. Kalbe düşen bu şekle binaen, kalbte o şeye bir meyil meydana gelir. Uzuvların hareketleri ve bu şeyin fiil olarak meydana gelişi de, kalbteki bu meyle varıp dayanır. İşte bu Hak Teâlâ'nın, *"... ilham eden"* ayetinden kastedilen mananın, **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü değil, bizim ileri sürdüğümüz şey olduğunu kesinkes ifade eder.

★ ★
★

Nefsi Arındıran Felah Buldu

قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا ۝

"O (nefsi) tertemiz yapan kişi, muhakkak felaha ermiştir"

(Şems, 9).

Bil ki **"tezkiye"**, temizlemek, yahut da eğitip büyütmek, yetiştirmek demektir. Ayetle ilgili olarak iki izah yapılabilir:

a) Taatta bulunmak ve günahlardan uzak durmak suretiyle, nefsini günahlardan arındırarak, kendisini tezkiye eden, tertemiz yapanlar, felaha erer, umduğunu elde eder.

b) Bu, "Allah'ın tezkiye ettiği nefisler-kimseler felaha ermiştir" demektir. **Kâdî** bu manayı tercih ederek şöyle der: "Bundan maksad, Allah Teâlâ'nın bu nefislerin tezkiyesine (tertemiz olduğuna) hükmetmesi ve onları bu şekilde saymasıdır. Bu tıpkı, örfümüzdeki, "Falanca falancayı tezkiye ediyor" denilmesi gibidir. **Kâdî** daha sonra şöyle der: "Birinci mana doğruya daha yakındır. Çünkü "nefs" kelimesi, ayette daha önce açıkca yer almıştır. Binâenaleyh buradaki *"O"* zamirini, nefse racî kılmak, zikredilmediği halde zikredilmiş hükmünde olan bir şeye, (yani Allah'a) hamletmekten daha evladır.

Bil ki biz, kesin akli delil ile, *"ilham etti"* ifadesi ile, Mu'tezile'nin değil, biz (ehl-i sünnet'in) söylediği mananın kastedildiğini ortaya koymuştuk. Binâenaleyh ifadeyi, bu manaya hamletmek gerekir. **Kâdî**'nin, "Bu tezkiye, "Allah'ın böyle hükmetmesi, onları temiz olarak sayması", manasınadır" şeklindeki görüşü zayıftır. Çünkü "**tef'îl**" babı (sîgası), tekvini yani bizzat yapmayı ifade eder. (Tahkîmi, yani hükmetme, öyle sayma manasını değil ...). Hem sonra biz bunu kabul etsek bile, Allah'ın hükmettiği şeyin değişmesi imkansızdır. Çünkü mahkum-u bih'in (yani hakkında haber verilen şeyin) değişmesi, mesela doğrunun, yalana; ilmin cehalete dönüşmesi gibi bir hüküm (netice) değişikliğini gerektirir ki bu, Allah hakkında imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır.

Ama **Kâdî**'nin, "Burada daha önce "nefs"den bahsedilmiştir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun aksi daha evladır. Çünkü dilciler, zamirin, en yakındaki şeye raci olmasının, uzaktakine raci olmasından daha evla olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh burada, *"Ona ilham eden"* ifadesi "nefse" değil *"Onu düzenleyene"* (Şems, 7) ifadesindeki (فَسَوّٰى) edatına daha yakındır. Binâenaleyh tercih, bizim bahsettiğimiz şeyden yana yapılmalıdır. Bu izahı destekleyen bir husus da, **Vâhidî**'nin, **"Kitâbu'l-Basît"**inde, **Sa'îd b. Ebî Hilâl**'dan rivayetine göre, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: Hz. Peygamber (s.a.s), قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا ayetini okumuş. Sonunda vakfederek (durarak) اَللّٰهُمَّ اٰتِ نَفْسِي تَقْوٰيهَا اَنْتَ وَلِيُّهَا وَاَنْتَ مَوْلٰيهَا وَزَكِّهَا اَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكّٰيهَا *"Allahım, nefsime takvasını ver. Sen o nefsin velisi ve mevlasısın. Nefsimi temizle. Sen, nefsi temizleyenlerin en hayırlısısın"*[12] buyurdu.

★ ★
★

Nefsi Günahlarla Kaplayan

وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا ۝

"Onu alabildiğine örten kişi ise, elbette ziyana uğramıştır"
(Şems, 10).

Müfessirler, دَسّٰيهَا ifadesinin aslı, "tedsîs" masdarından, دَسَّسَهَا şeklinde olup, **"tedsîs"** birşeyi birşeyin içinde saklamak demektir" demişlerdir. Buna göre, buradaki **sîn**'lerden birisi, **yâ**'ya çevrilmiştir. Binâenaleyh دَسّٰى 'nın aslı, دَسَّسَ 'dir. Bu, tıpkı تَقَضّٰى الْبَازِى 'nin aslının, تَقَضَّضَ الْبَازِى "Şahin üzüldü" oluşu gibidir. Yine bu, Arapların, لَبَّيْتُ demeleri gibidir ki bunun aslı, لَبَّبْتُ "(Aklettim) şeklindedir. Yine, bu, arapların مُلَبَّبٌ yerine مُلَبًّى demeleri gibidir. Daha sonra diyoruz ki: **Mu'tezile**, bu ayetle ilgili olarak, kendi mezheblerine uygun şu izahları yapmışlardır:

1) Salâh ehli, kendilerini izhar ederlerken, fısk ehli ise, kendi nefslerini, gizli kapalı yerlerde gizler ve açığa vurmazlar. Nitekim, cömert Araplar, evleri tanınsın ve

12) **Müslim, zikir, 73 (4/2088); Müsned, 4/371.**

muhtaçlar kendilerine gelsin ve ihtiyaçlarını anlatsınlar diye yüksek tepelere koruklarlar, geceleyin gelip kapıyı çalabilecek insanlar için de, geceleyin ateşler yakarlardı. Ama cimriler ise, evlerini barklarını, yerlerini yurtlarını, muhtaç olan kimselerden saklamaya çalışırlardı ve saklarlardı.

2) Bu ifadenin manası, "Hiç de onlardan olmadığı halde, kendisini salih kimseler arasında saklayan..." şeklindedir.

3) "İsyan ve günahlara dalmak suretiyle, nefsini gizleyen..." demektir.

4) Bu ifade, içinde fücurunu saklayan... anlamındadır. Bu, bu kimsenin, fücura devam etmesi ve facir kimselerle oturup kalkmasıyla meydana gelebilecek bir durumdur.

5) Taat olan şeylerden yüz çevirip, masiyetlerle iştigal eden kimse, önemsiz, terkedilmiş ve adı sanı anılmaz birisi oluverir. Böylece de bu kimse, adı sanı anılmayan, gizli kalmış bir nesne, şey gibi olmuş olur.

Alimlerimiz de, ayetteki mananın, "Allah Teâlâ'nın saptırdığı, azdırdığı, facirlerden kıldığı, batıl şeylere sürüklediği ve böylece de helak ettiği nefs bin pişman olmuş ve hüsrana uğramıştır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ayetteki دَسّٰىهَا kelimesinin tefsiri hususunda ulemanın görüşleri bunlardır.

Vâhidî (r.a) ise şöyle der: "Cenâb-ı Hak adeta, "Kendini arındıran kimselerin felahı elde edeceklerine, kendilerini arındırmayan kimselerin de, iflas edeceğine, yarattığı şeylerin en kıymetlisine (cana, nefse) yemin etmiş gibidir. Böylece, hiç kimse, önce geçmiş kader ve bir kaza olmaksızın, kendi nefsini temizlemeyi veyahutta günahlara dalmak suretiyle, kendi nefsini helak etmeyi üstlenenin, bizzat kendisi olduğunu zannetmesin."

* *
*

Tağvâ

Cenâb-ı Hakk'ın, كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰىهَا *"Semûd, azgınlığı yüzünden (peygamberlerini) yalanladı"* (Şems, 11) ayetine gelince, **Ferrâ**, şöyle der: **Tuğyan** ve **tağvâ** iki masdardır. Ancak ne var ki, **tağvâ** ayet başlarına, yani "fasılalara" daha uygundur. İşte bundan ötürü, burada bu kelime tercih edilmiş olup, bu, (vezin bakımından), "dua" kökünden olan **da'vâ** masdarı gibidir. Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) **Semûd**, tuğyanı sebebiyle, yalanlamada bulunmuştur... Nitekim sen, "Allah'a karşı olan cür'etinden ötürü بِجَرَاءَتِهِ bana zulmetmiştin..." dersin. Buna göre mana, "Onların tuğyan ve azgınlıkları, onları, Allah'ı yalanlamaya sürüklemiştir" şeklinde olur. Ki, işte meşhur olan görüş budur.

2) **Tağvâ**, kendisi sebebiyle helak edildikleri o azabın adıdır. Buna göre mana, "Semûd, başlarına gelecek olan azabı yalanladı..." şeklinde olur ki, bu da, "Onlar, peygamberlerini, kendilerine uyarıda bulunduğu o azabın geleceğini kabullenmemek suretiyle, resullerini tasdik etmediler..." demektir. Bu, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, Arapça'da "tuğyan", alışılagelmiş, mutad olmuş olan ölçü ve miktarı aşmak, tecavüz

etmektir. Böylece, onlara gelen o azabın **tağva** diye isimlendirilmiş olması mümkündür. Çünkü bu azab, alışılageimiş miktarı öteye geçen, görülmedik bir sayha, yani nara (veya kasırga) idi. Yahut da, ayetteki takdir, "Semûd, tehdid edildikleri o ileri derecedeki ve müthiş azabı yalanladı" şeklinde olur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ (Hakka, 4) ayeti olup, bu, "**Semûd ve Âd**, başlarına gelecek olan o azabı yalanladı..." demektir. Daha Cenâb-ı Hak **Hakka**'da, *"Semuda gelince, o, azgın ve haddi aşan (et-tâğiye) bir azabla helak olundular..."* (Hakka, 5) buyurmuş, böylece kendisi sebebiyle helak oldukları o azabı "**et-tâğiye**" (ölçüyü aşmış...) diye adlandırmıştır.

★ ★
★

Semûd Kavminin En Azgını

إِذِ انۢبَعَثَ أَشۡقَىٰهَا ﴿١٢﴾

"En şakisi ayaklandığı zaman..."

(Şems, 12).

اِنْبَعَثَ kelimesi, بَعَثَ "gönderdi, uyandırdı..." kelimesinin mutavaatıdır. Nitekim Arapça'da, بَعَثْتُ فُلاناً عَلَى الْاَمْرِ فَانْبَعَثَ لَهُ "Falancayı işe koştum da, o da işe koyuldu..." denilir. Buna göre mana, "Semûd, tuğyanları sebebiyle, en şakileri işe koyulduğu zaman yaanlamaya yöneldi..." şeklinde olur ki, bu en şakileri de, o deveyi boğazlayandır. Bu hususta, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Ayetin bu ifadesiyle, belli bir şahıs kastedilmiş olup, ismi **Kudar Ibn Salif**'dir. Bu kimse öylesine meşhur idi ki, o, darb-ı mesel olmuştur. Nitekim Arapça'da, "Falanca, **Kudâr**'dan da daha uğursuzdur" denilmektedir. Bu **Kudâr**, Allah'ın Resulü (a.s)'nün, fetvasına karşı çıkanların ilkidir.

2) Bu ifade ile, bir grup kimse kastedilmiştir. Bu, ism-i tafdîl "muzâf" kılıp da, هٰذَانِ اَفْضَلُ النَّاسِ "Bu ikisi, insanların en faziletlisidir" ve هٰؤُلَاءِ اَفْضَلُكُمْ "Bunlar insanların en faziletlileridir" diyerek, onu, müfred, cemî, müzekker ve müennes müsavi kabul etmek gibi, müfret lafız üzere gelmiş bir ifadedir. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا *"On uyalanladılar da, deveyi boğazladılar..."* (Şems, 14) ifadesinin çoğul getirilmiş olması ile kuvvetlenir. Şimdi اَفَاضِلُهُمْ "Onların en faziletlileri" denilebildiği gibi, اَشْقَوْهَا "O kavmin en şakileri" de denilebilir.

★ ★
★

Allah'ın Devesi

Cenâb-ı Hakk'ın, فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَا *"(Halbuki daha evvel), Allah'ın peygamberi onlara, "Allah'ın devesine ve onun su içme (sırasına) dikkat etsin.." demişti..."* (Şems, 13) ayeti ile ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifadede geçen "Resûl" kelimesiyle **Salih** (a.s) kastedilmiştir. نَاقَةَ اللّٰهِ , yani "**Hz. Salih**, onlar bu deveyi boğazlamayı kafalarına koyup, buna kararlı oldukları haberi **Salih** peygambere ulaşınca, bu konuya değinerek, onlara, "Bu, Allah'ın devesi ve hem, Allah'ın birliğine, hem de benim peygamber olduğuna delalet eden bir mucizedir. Binâenaleyh ona bir kötülük yapmaktan ve onu, sırası geldiğinde su içmesine mani olmaktan sakınınız..." dedi. Biz, bu eserimizin muhtelif yerlerinde, hem o devenin, hem de o halkın, ve hem de o halkın hayvanlarının su içtiklerin günleri belirlenmiş olduğunu belirtmiştir. Ama, **Semûd** kavmi, kendi sürüleri hususunda bu devenin su içmesinden zarar gördüklerini öne sürüyorlardı. Böylece de onu boğazlamak istiyorlardı. **Salih** (a.s) de, zaman zaman, onların böylesi bir şeyi yapmaları halinde, başlarına gelebilecek azab hususunda onları hep uyarıyor ve bu hususta onları, bundan sakındırıyordu. Halbuki bu durum, onların kafalarında şekillenmişti. İşte bu yüzden, **Salih** (a.s) onlara, نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَا demek suretiyle yetinmişti. Çünkü, böylesi bir işaret, geçmişi olan bir hadise için kafi idi.

İKİNCİ MESELE نَاقَةَ اللّٰهِ tıpkı, اَلْاَسَدَ اَلْاَسَدَ "Arslan, arslan (Arslana dikkat)" ve اَلصَّبِيَّ اَلصَّبِيَّ "Çocuk, çocuk... (Ona dikkat et)..." ifadelerinde olduğ gibi, "tahzîr"den dolayı mansubtur. Takdiri ise, "Onu boğazlamayı bırakın, onun su içmesi hususunda dikkatli olun da, onu bundan men etmeyin, suyu deveye tercih etmeyin..." şeklindedir.

★ ★
★

Yalanlayıp Deveyi Kesmeler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Semûd** kavminin, Allah Teâlâ'nın, tehdid ettiği o azab sebebiyle, ne **Salih** peygamberi yalanlamaktan, ne de o deveyi boğazlamaktan geri durmadıklarını beyan buyurmuştur ki, işte, bu husus, فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا *"Fakat onu yalanladılar. Derken, o (deveyi) boğazladılar... Bundan dolayı, Rablerinin azabı da onları, günahları sebebiyle sarıverdi... Öyle ki, hepsini yerle bir etti"* (Şems, 14) ayetinde, murad edilen hususdur. Şimdi, kesme, boğazlama işini tek bir şahsın yapmış olması mümkündür.. Ki bu şahıs da, **Kudâr**'dır. Böylece fiil, iş bu şahsa, bilfiil bu işi yapan kimse olarak nisbet edilebilir. nitekim Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde de, *"O da kılıca sarılarak kesti..."* (Kamer, 20) buyurmuştur. Bu iş, o tek şahsın yaptığı işe razı olup, bunu onayladıkları için de o cemaate de nisbet edilebilir.

Mesela **Katâde** şöyle demektedir: "Bize ulaşan bilgilere göre, **Kudâr**, deveyi boğazlama konusunda diretmiş, derken **Semûd** kavminin büyük-küçük, erkek-kadın .. hepsi, ona bu konuda yetki vermişlerdir.. Ki, bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. **Fêrrâ** da, bu işi yapanların iki kişi olduğunun ileri sürüldüğünü söylemektedir.

İmha Edilmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا *"Bundan dolayı Rablerinin azabı da onları, günahları sebebiyle sarıverdi... Öyle ki, hepsini yerle bir etti.."* ifadesine

gelince, bil ki, دَمْدَمَ 'nın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) **Zeccâc**, دَمْدَمَ kelimesinin manasının, "Allah, onların üzerine o azabı kapattı..." şeklinde olduğunu, Arapça'da da, sen, bir şeyin üzerine kapandığında, دَمْدَمْتُ بِهَا عَلَى الشَّيْءِ denildiğini; ve yine deve yağ bağladığında da, نَاقَةٌ مَدْمُومَةٌ "Yağlı dişi deve..." denildiğini binâenaleyh, bu kapanma ve bürünme işi tekrar tekrar yapıldığında ise, دَمْدَمْتُ عَلَيْهِ ifadesinin kullanıldığını söylemiştir.

Vâhidî de şöyle der: "Arapça'da, "**demm**" "buluşmak" demektir. Nitekim, yağı kesilen bir şey için دُمَّ بِالشَّحْمِ دَمّاً "Bu, adeta yağla sıvanmış" ifadesi kullanılır. Böylece **Zeccâc**, دَمْدَمَ kelimesini, tıpkı, كُبْكِبُوا ve benzerleri gibi, "muza'af" bir fiil gibi kabul etmiştir. Buna göre ayetteki دَمْدَمَ عَلَيْهِمْ ifâdesinin manası, "Onların üzerine o azabı kapattı bu azab onları, her taraftan kuşatılmış olan bir şey gibi sarıverdi..." şeklinde olur.

2) Görülen bir şey için sen, دَمْدَمْتُ عَلَيْهِ ifâdesini kullanırsın ki, bu, "Onun üzerini örttüm, düzenledim" demek olur. Buna göre, فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ ifâdesinin manası, "Onları helak etmek, böylece de onları, toprağın altında bırakmak suretiyle, yerle bir etti..." şeklinde olur.

3) **İbnu'l-Enbarî**, دَمْدَمَ kelimesine, "gazab etti, öfkelendi" manasını vermiştir. Çünkü "**ed-demdemetu**", kişiyi rahatsız eden söz demektir.

4) Bu ifade, "yer onları sarstı, zelzele oldu.." anlamındadır. Sâlih, bu görüşü, **İbnu'l-A'râbî**'den rivayet etmiştir ki, aynı zamanda **Ferrâ**'nın görüşüdür.

Ayetteki, فَسَوّاهَا kelimesine gelince, bu hususta da, şu muhtemel iki izah yapılabilir: Bu böyledir, zira, biz, "**ed-demdemetu**" kelimesini, "bürümek, her taraftan kuşatmak" manasına alırsak, o zaman فَسَوّٰى fiilinin manası, "bu azab onların hepsini sarıp kuşattı" şeklinde olur. Bu böyledir, zira, bu kavmin helak olması, **Cebrail** (a.s)'in sayhası ile olmuştur. Bu sayha da, onların hepsini helak etmiş, böylece, küçüğünü-büyüğünü sarıvermiş, onlara hükümran olmuştur. Yok eğer, سَوّٰى kelimesini, "tesviye, düzleme" manasına alırsak, o zaman mana, "Allah onları yerle bir etti..." şeklinde olur.

* *
*

O, İmtihan Sonucundan Çekinmez

وَلَا يَخَافُ عُقْبٰهَا *"Bunun sonundan korkmayarak..."* (Şems, 15) cümlesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) يَخَافُ fiilinin tahtındaki هُوَ zamiri, Rab Teâlâ'ya raci bir zamirdir. Çünkü Allah, bahsi geçenlerin bu fiile en yakın olanıdır. Derken, ulema, bu ifadeye verilebilecek mana hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunları, "O, bunun neticesinde, bir kovuşturmadan, soruşturmadan (haşa!) akıbetinden korkmayarak..." demektir. Zira, "**el-ukbâ ve el-âkıbe**" kelimeleri, aynı manadadır.

Böylece Cenâb-ı Hak, bu işi, haklı olarak yaptığını beyan etmiştir. Çünkü, yaptığı hak ve hikmet olan herkesin, yaptığının neticesinden korkulmaz...

Bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyi, tahkir tarzında zikrettiğini söylemişlerdir ki, bu "Akıbetinden korkulmayacak derecede basit ve kolaydır. Allah Teâlâ, bununla nitelenmekten çok çok yücedir, münezzehtir" demektir. Bazıları da, bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, iyice azab ettiğinin murad edildiğini söylemişlerdir. Çünkü, bir hükümdar işin neticesini nazar-ı dikkate alıyorsa bu, onun bazı şeylerden çekindiğini gösterir. Halbuki Allah Teâlâ, hiçbir neticeden korkmaz... İşte, hiç şüphesiz, böylece de hiçbir şeyden korkmamış olur.

2) Bu zamir, Peygamber olan **Sâlih** (a.s)'e racidir. Buna göre mana, "Salih, onların başına gelen o azabın neticesinden korkmadığı halde..." şeklinde olur. Ki bu, bu azabtan dolayı bir kimse **Salih** (a.s)'e eziyyet etmeye gayret ettiğinde, ona, ilahi yardım geleceğini ve kötülüklerin ondan savuşturulacağı hususunda bir va'd gibidir.

3) Bu ifade ile, deveyi boğazlamaya koyulan **Semûd** kavminin en ahmağı olan o şakinin, bu işin neticesinden korkmadığı manası kastedilmiştir. Bu ayet, her ne kadar daha sonra gelmiş bir ifade ise de, ne var ki bu ifade, bu yoruma göre, mana cihetinden önde bulunan bir ifade hükmündedir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Neticesinden korkmayarak, bu işe, onların en şakisi koyuldu..." demek istemiştir. Ki bu da, "Bu kimse, o deveyi boğazlamaya yöneldi. Dolayısıyla bu kimse, hem kendisinin hem de kavminin başına bir felaketin inmesinden emin gözüküyor olacak ki, bu dehşetli azabın vereceği korkuya rağmen, hiç korkmayan kimsenin yapabileceği bir işi yaptı..." demektir. Böylece bu kimse bu hususta, cehalet ve ahmaklığa nisbet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi وَلَمْ يَخَفْ "korkmadı" şeklinde okumuştur. Halbuki, Medinelilerin ve Şamilların mushafında ise, وَلاَ يَخَافُ şeklindedir. Allah en iyisini bilendir.

Rivayet olunduğuna göre, **Salih** peygamber, **Semûd** kavmini, üç gün sonra gelecek olan o azab ile tehdit edince, o deveyi boğazlayan o dokuz kişi şöyle dedi: "Gelin, **Salih** (s.a.s)'i öldürelim. Şimdi o, eğer sadık birisi ise, biz bu hususta ondan önce davranmış oluruz. Yok eğer, yalancı ise, onu da devesine katmış oluruz...

Derken, ona suikast yapmak için onun yanına geldiler. Derken melekler, taşlarla, onların beyinlerini dağıttı. Bunlar, arkadaşlarının yanına dönmeyince, **Salih** peygamberin evine geldiler ve bunların kafalarının taşlarla parçalanmış olduğunu gördüler. Bunun üzerine **Salih** peygambere, "Bunları sen öldürdün..." dediler... Üzerine atılınca da, **Salih** peygamberin silahlı aşireti araya girdi ve onlara, "Allah'a yemin olsun ki, sizler onu öldüremezsiniz. Çünkü o, size üç gün içinde, başınıza gelecek bir azabı haber vermiştir. Eğer o sâdık ise, Rabbinizin gazabını artırmış olursunuz. Yok eğer yalan ise, sizler kastettiğinizin peşindesiniz..." dediler. Böylece, o gece, **Hz. Salih**'ten ayrılıp gittiler. Böylece yüzleri sararmaya başladı. Derken o azabın artık yakın olduğunu anladılar. **Hz. Salih** (a.s)'i öldürmek için aramaya başladılar. Fakat o kaçtı, müşrik olan ve **Semûd** kavminin kollarında olan bir efendiye sığındı. O, **Salih** (a.s)'i onlardan sakladı. Dolayısıyla onu bulup öldüremediler. Daha

sonra da başlarına gelen o azab, onların artık onun peşine düşmelerine mani oldu. İşte bu husus, "*Bunun sonundan, yani neticesinden korkmayarak....*" ayetiyle anlatılan hususdur. En iyi bilen Allah'dır. Salât-ü selâm Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

LEYL SÛRESİ

•

Bu sûre, yirmibir ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ۝ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ۝

"Yemin olsun bürüyüp örttüğü zaman geceye ve açıldığı zaman gündüze" (Leyl, 1-2).

Nüzul Zamanı

Kaffâl (r.h) şöyle der: Bu sûre, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ve onun müslümanlara yaptığı infak ile, **Ümeyye b. Halef** ve onun Allah'ın inkar edişi ve cimriliği hakkında nazil olmuştur. Fakat hernekadar bu böyle ise de, sûrenin ihtiva ettiği hükümler, bütün insanlar için genel hükümlerdir. Baksana Hak Teâlâ, *"Sizin say-ü gayretleriniz çeşit çeşittir"* (Leyl, 4) ve *"Ben size alevlendikce alevlenen bir ateş hususunda uyardım"* (Leyl, 14) buyurmuştur.

Hz. Ali (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resulüllah (s.a.s) ile birlikte bir cenaze için evden çıkmıştık. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) oturdu, biz de onun etrafında oturduk. O, مَا مِنْكُمْ نَفْسٌ مَنْفُوسَةٌ إِلاَّ وَقَدْ عَلِمَ اللَّهُ مَكَانَهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ فَقُلْنَا يَارَسُولَ اللَّهِ: أَفَلاَ نَتَّكِلُ فَقَالَ اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ *"Nefes alıp veren hiç bir kimseniz yoktur ki, Allah onun cennetteki veya cehennemdeki yerini bilmiş olmasın" dedi. Bunun üzerine biz, "Ya Resûlellah, şimdi biz, (yaptıklarımıza) güvenmeyelim mi?" deyince, o, "Çalışın. Çünkü herkes ne için yaratılmış ise, o kolay kılınmıştır"*[13] buyurmuştur ve şu ayeti okumuştur: *"Kim Allah için verir ve ittika eder, o en güzeli de tasdik ederse, Biz de onu en kolaya hazırlarız"* (Leyl, 5-7). Bu hadis ile, sûrenin hükümlerinin ve manalarının genel olduğu ortaya çıkmıştır.

Bürüyen Gece

Bil ki Allah Teâlâ geldiği zaman her canlının evine barkına sığındığı; mahlukatın hareketlerinin durduğu ve Allah'ın canlıların bedenlerinin istirahati ve ruhlarının gıdası

13) **Müslim, kader, 6-8 (4/2039-39-2040); Buhârî, kader, 4.**

kıldığı uykunun herkesi bürüdüğü geceye yemin etmiştir. Çünkü gündüz geldiği zaman, aydınlığı sebebi ile, dünyadaki karanlıklar açılır, insanların geçimlerini temin etmek için gayret edecekleri zaman gelmiş olur; kuşlar yuvalarından, haşerat da bulundukları yerden çıkmaya başlar. Şimdi hep gece devam edip durseydi, geçimi sağlamak güçleşirdi. Hep gündüz devam edip durseydi, bedenlerin istirahati temin edilemezdi. Dolayısıyla canlıların faydasına olan şey, Hak Teâlâ'nın da şu ayetlerinde belirttiği gibi, gece ile gündüzün biribirini takib edişindedir: *"O, gece ile gündüzü ardarda kılan zattır"* (Furkan, 62); *"O, gece ile gündüzü sizin emrinize vermiştir"* (Nahl, 12).

Hak Teâlâ'nın, وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ *"Yemin olsun börüyüp örttüğü zaman geceye..."* ifadesine gelince, bil ki Allah Teâlâ burada, يَغْشَىٰ fiilinin mef'ûlünü, yani gecenin neyi bürüyüp örttüğünü zikretmemiştir. Binâenaleyh bu mef'ûl, ya bu ayetten ötürü, güneşdir; yahut da, *"Gece gündüzü örter"* (A'râf, 54) ayetinden dolayı, gündüzdür; yahut da, *"Karanlığı çöküp bastığı zaman gece..."* (Felak, 3) ayetinden ötürü, karanlığı ile örttüğü herşeydir.

Hak Teâlâ'nın, وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ *"Açıldığı zaman, gündüze (yemin olsun ki)"* ifadesi, "Gecenin karanlığının son bulmasıyla ortaya çıkan gündüze, "yahut da, "güneşin doğması ile ortaya çıkan, açılan gündüze yemin olsun ki..." demektir.

★ ★
★

Erkek ve Dişiyi Yaratan

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ۝

"Erkeği ve dişiyi yaratana (yemin olsun ki)"
(Leyl, 3).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin tefsiri hususunda şu iki izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Erkeği ve dişiyi aynı sudan yani meniden yaratan o yüce kudret sahibi kadire yemin olsun ki..." demektir. Buradaki erkek ve dişi ile, Hz. Adem ve Hz. Havva olduğu söylenmiştir.

b) Bu, "O Allah'ın, erkeği ve dişiyi yaratmasına yemin olsun ki..." manasınadır.

c) Buradaki (مَا) مَنْ، manasına olup, وَمَنْ خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ takdirindedir. Bu da, "Erkeği ve dişiyi yaratan zata yemin olsun ki..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَىٰ "Erkeğe ve dişiye yemin olsun ki..." şeklinde de okumuştur. İbn Mes'ûd (r.a) da, وَالَّذِي خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ şeklinde okumuştur. Kisâî'nin de bunu, cerr ile وَمَا خَلَقَ الذَّكَرِ وَالْأُنْثَىٰ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki bunun izahı şöyle yapılabilir: وَمَا خَلَقَ ifâdesi, وَمَا خَلَقَهُ اللَّهُ "Allah'ın yarattığı şey'e"

takdirinde olup, bu da, وَمَخْلُوقِ اللّٰهِ "Allah'ın yarattığına yemin olsun ki takdirindedir; الذَّكَرَ ve الْأُنْثَى ifadeleri, "**mahlûki'llah**"dan bedel kılınmış olur. Bu durumda takdir, وَمَخْلُقِ اللّٰهِ الذَّكَرِ وَالْأُنْثَى şeklinde olmuş olur. Kendisinden başka yaratıcı olmadığı bilindiği için, burada mukadder bir lafzatullah (Allah lafzı) bulunması caizdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayette erkek ve dişiye yapılan yemin, mahlukatın en kıymetlisi olan canlılara yemin etmek manasına gelir. Çünkü her canlı, ya erkektir, yahut dişi... Hünsaya (çift cinsiyetli olanlara) gelince, aslında bu ya erkektir, yahut dişidir. Bunun delili şudur: Mesela bir kimse, "Bugün ne bir erkek, ne de bir dişiyle karşılaşmazsam, sen boşsun" diye, hanımını boşamaya yemin etse ve bir hünsa ile karşılaşsa, yemini bozulmuş olur.

★ ★
★

İnsanî Faaliyetlerin Çeşitliliği

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ۝

"Hakikaten sizin sa'y-ü gayretiniz çeşid çeşittir"
(Leyl, 4).

Bu ayet, geçen ayetlerdeki yeminlerin cevabıdır. böylece Allah Teâlâ, ceza (karşılık) bakımından kullarının amellerinin farklı farklı oluşları hususunda, o şeylere yemin etmiş demektir.

شَتَّىٰ kelimesi, tapık مَرِيضٌ مَرْضَى (Hasta-hastalar) kelimesinde olduğu gibi, شَتِيتٌ kelimesinin çoğuludur. Aralarındaki farklılıktan ve mesafeden ötürü, çeşit-çeşit olan şeylere "**şettâ**" demiştir. Çünkü "**şetât**" masdarı, birbirinden "uzaklaşma ve ayrılma" manasınadır. Buna göre sanki, "Şüphesiz sizin amellerinizin bir kısmı, değer kısmından uzak ve farklıdır" denilmek istemiştir. Çünkü bu amellerin bir kısmı dalalet, bir kısmı hidayettir; bir kısmı cenneti, bir kısmı da cehennemi icâb ettirmektedir Dolayısıyla bu iki çeşit arasında çok fark vardır. Hak Teâlâ'nın, *"Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz"* (Haşr, 20); *"Mü'min olan, fasık olan gibi mıdır? Hayır, bunlar bir olmazlar"* (Secde, 18); *"Günah işleyenler, Bizim kendilerini, iman edip, salih ameller işleyenler gibi sayacağımızı mı sanırlar. dirileri ve ölüleri bir mi? Hükmedegeldikleri bu şey ne fena!"* (Câsiye, 21) ve *"Gölge ile sıcaklık bir olur mu?"* (Fatır, 21) ayetleri de, mana bakımından bu ayete yakındırlar.

Müfessirler bu ayetin, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile, **Ebû Süfyan** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.

★ ★
★

Hak Teâlâ daha sonra, biraz önce de söylediğimiz gibi, amellerin iyi veya kötü,

mükafaat veya cezayı gerektiren cinsten olmak üzere farklı farklı olduklarını beyan ederek şöyle buyurmuştur:

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ۝ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ۝ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ۝ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ۝
وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ۝ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ ۝

"Kim verir, ittika eder ve o en güzeli de tasdik ederse, Biz de en kolaya hazırlarız. Amma kim de cimrilik eder, kendisini müstağni görür ve o en güzeli yalanlarsa, Biz de ona en güç olanı kolaylaştırırız"
(Leyl, 5-10).

Ayetteki, أَعْطَىٰ verir ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılır:

a) Bundan murad, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in de yaptığı gibi, ister farz (zekat), ister nafile (sadaka) türünden olsun, köle azad etmek, esirlerin fidyesine destek sağlamak, müslümanları düşmanlarına karşı takviye etmek gibi bütün hayırlı hususlarda mal infakı kastedilmiştir. Bunun mutlak olarak sadece *"verir"* şeklinde getirilişi, tıpkı *"Kendisine rızık olarak verdiklerimizden infak eder"* (Bakara, 3) ayetindeki mutlak zikrediliş gibidir. Çünkü bununla ister farz, ister nafile olsun, Allah yolunda verilen herşey kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, mesela bir topluluğu medhederken, *"Onlar, kendilerinin ne ihtiyacı olmasına ve arzu etmelerine rağmen, yiyeceklerini yoksula, yetime ve esire yedirirler"* (İnsan, 8) buyurmuştur. Allah Teâlâ bu sûrenin sonunda da *"Malını temizlemek için veren, en müttaki kimseler, o (cehennemden) uzaklaştırılacaktır. O'nun nezdinde bir kimsenin mükafaat verilcek hiçbir nimeti yoktur. O kişi, sırf çok yüce Rabbinin rızasını aramak için bunu yapmıştır"* (Leyl, 17-20) buyurmuştur.

b) Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, Allah yolunda mal ile hem can ile ilgili hakları vermeyi içine alır. Nitekim Arapça'da "Falancaya taat ve mal verildi" denilir.

Ayetteki, *"Kim ... ittika ederse"* ifadesi, yapılmaması gereken şeylerden sakınmaya bir işarettir. Küçük günahlardan sakınmanın, müttaki olmanın şartı olup-olmadığı meselesini, *"(O Kur'ân) müttakiler için bir hidayettir"* (Rahman, 2) ayetinin tefsirinde ele almıştık.

el-Hüsnâ

Ayetteki, وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ *"ve o en güzeli de tasdik ederse"* ifadesinde geçen, *"en güzel"* ile ne kastedildiği hususunda şu izahlar yapılır:

1) Bu, **"La ilâhe illâllah"** (Allah'tan başka ilah yoktur) sözüdür. Buna göre mana, "Kim verir, ittika eder ve Benim birliğimi, peygamberlik müessesesinin haklığını tasdik ederse, onun için cennet var" şeklinde olur. Çünkü küfür (inkar) ile birlikte, tasaddukta bulunmak ve yasaklardan sakınmak fayda vermez. Bu manada ayet tıpkı, *"Bir açlık gününde yemek yedirmek, yakınlığı olan bir yetime, yahut toprakta sürünen bir*

yoksula yemek yedirmek, sonra da iman edenlerden... tavsiye edenlerden olmak..." (Beled, 14-17) ayeti gibi olmuş olur.

2) **Hüsnâ** (en güzel), Allah Teâlâ'nın bedenî ve malî ibadetler olarak farz kıldığı şeylerdir. Buna göre sanki, "Allah yolunda verip, haramlardan sakınan ve şeriatı (ahkâmı) tasdik edenlere gelince..." denilmek istenmiştir. Böylece Allah Teâlâ'nın, şeriatı, ancak kendisinde kullarının salah ve iyiliklerinin yattığı şeyler için meşru kıldığı anlaşılmaktadır.

3) **Hüsnâ** (en güzel şey), Allah Teâlâ'nın, *"Ne infak ederseniz, Allah onun yerini doldurur"* (Sebe, 39) ayetiyle va'dettiği, ona mukabil vereceği şeydir. Buna göre mana, "Allah, Kendisinin va'dettiği bu güzel mukabili kabul ederek, Allah uğrunda mal infak edenlere verir" şeklinde olur. Çünkü Allah Teâlâ, *"Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yedi başak bitiren, her başağında da yüz tane bulunan bir tane (tohum) gibidir"* (Rahman, 261) buyurmuştur. Binâenaleyh sadakaya mukabil Allah'ın vereceği şey, sadakadan daha fazla olunca, bunun için, bu "**hüsnâ**"nın kullanılması doğru olur. Bu manaya göre, *"O en güzeli yalanlarsa..."* ifadesinin manası, "Kim de o sadakaya mukabil verilecek şeye inanmaz, böylece Ma'budu hakkındaki sû-i zandan ötürü, malı hususunda cimrilik yaparsa..." şeklinde olur. Nitekim bazı kimseler, "Mevcud olanı verip, tasadduk etmemek, mabûd'a kötü zanda bulunmak demektir" demişlerdir.

Ebu'd-Derdâ'dan rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: "Güneşin battığı her günde, iki melek, "Allah'ım, infak edene, halef (karşılık), infak etmeyene de telef var" diye nida ederler. Bu nidayı, insanlar ve cinler hariç, bütün mahlukat duyar."

4) **Hüsnâ** (en güzel şey), mükafaattır. Bunun "cennet" olduğu da söylenmiştir ki, netice olarak mana aynıdır. **Katâde** de bu kelimeye, "Allah'ın va'dine inanmak ve bu va'di için çalışıp çabalamaktır" manasını vermiştir. **Kaffâl** şöyle der: "Netice olarak "**hüsnâ**", bütün güzel şeyleri ifade eder bir kelimedir. Nitekim Hak Teâlâ, *"De ki: sizler bizim hakkımızda, iki güzelin birisini yani ya zaferi, yahut da şehadetimizi, bekleyip duruyorsunuz (ey müşrikler)"* (Tevbe, 52) ve *"Kim bir iyilik yaparsa, onun için bu iyiliğini artırır (fazlasıyla veririz)"* (Şura, 23) buyurmuş ve kat kat mükafaat vermeyi "**hüsnâ**" diye adlandırmıştır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Şüphesiz benim için Allah katında hüsnâ var"* (Fussilet, 50) buyurmuştur.

Yüsrâ ve Usrâ

Hak Teâlâ'nın فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ *"Biz de onu en kolaya hazırlarız"* ifadesiyle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Buradaki "**yüsrâ**"nın (en kolayın) ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "cennet"tir.

b) "Her türlü iyi ve güzel şeyler"dir. Çünkü alimler, bunun karşılığında zikredilen "**usrâ**"nın da, "şirk" manasında olduğunu söylemişlerdir.

c) Maksad, insanın ifa etmekle yükümlü olduğu her türlü emir ve yasağı tutmasını ona kolaylaştırmaktır. **Usrâ**'dan maksad ise bunları ifa etmeyi zorlaştırmaktır.

d) **Yusrâ**, kulun yaptığı taatlara, başından itibaren başlamasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz onu, Allah yolunda verme işine başvurmaya kolaylaştırırız" demek istemiştir. Bu görüşte olanlar, "**usrâ**" ile de bunun zıddı manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Yani, "Biz o kimseye de, cimrilliğe başvurması ve malı yönden üzerinedüşenleri ifadan kaçınmasını kolaylaştırırız" demektir. **Kaffâl** bütün bunların, mecazi manalar olduğunu söyleyerek şöyle der: "Çünkü ameller kolaylığa, bir rahata ve övgüye değer işlere götüren herşey, "**yüsrâ**"dandır ki bu bütün ibadet ve taatların vasfıdır. Bir zorluğa, bir yorgunluğa götüren herşey de "**usrâ**"dandır ve bu bütün günahların vasfıdır.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki "**yüsrâ**" ve "**usrâ**" kelimelerinin müennes oluşu hususunda şu izahlar yapılır:

a) **Yüsrâ** ve **Usrâ** kelimeleri ile eğer ameller ve ibadetler "cemaat"i kastedilmiş ise, bunların müennes gelmelerinin sebebi açıktır. Yok eğer bunlarla tek bir amel kastedilmiş ise, o zaman bunların müennes oluşları, اَلْخَصْلَةُ veya اَلْفَعْلَةُ kelimelerine varıp dayanır. Bu izaha göre kim **yüsrâ**'yı insanın yaptığı taatlara dönmeyi kolaylaştırma manasına alırsa, buradaki müenneslik, اَلْعَوْدَةُ (dönme) ifadesine dayanır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz o kimseyi şu dönüşüne (avdetine) müyesser kılarız" demiştir.

b) Buradaki müenneslik, "**tarikat**" (yol) kelimesine varıp dayanır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz o kimseyi **tarikât-ı yüsre** veya **usre** müyesser kılarız" demek istemiştir.

c) İbadetler, bedene (insana) zor gelen işlerdir. Binâenaleyh mükellef, ibadetlerinin kendisini cennete götüreceğini bildiği zaman, kendisini cennete konduracağı gerekçesiyle, o zor fiiller mükellefe kolay gelir. İşte bu sebeble Allah Teâlâ, cennete "**yüsrâ**" adını vermiş; sonra da taatları ifa ederken **yüsrün** yani kolaylığın oluşunu, bu **yüsrâ**ya, yani cennete bağlamıştır. Hak Teâlâ'nın فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى ayeti de bunun zıddınadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Yüsrâ**"yı ve "**üsrâ**"yı kolaylaştırmanın ne demek olduğu hususunda da birkaç izahlar yapılır. Çünkü "**yüsrâ**"yı, "cennet" diye tefsir eden, "**yüsrâ**"yı kolaylaştırma"yı da, Allah Teâlâ'nın, şu ayetleriyle de bildirdiği üzere, bu kesimi cennetine kolaylıkla ve ikramla sokması anlamına olur: *"Melekler, "selam size" diyerek, o (cennetliklerin) yanına her kapıdan girerler"* (Ra'd, 23-24); *"Tertemiz geldiniz. Artık ebedî olmak üzere girin buraya"* (Zümer, 73) ve *"Sabretmenize karşılık selam olsun size. Dâr-ı dünyanın en güzel sonucudur bu"* (Ra'd, 24)

Fakat "**yüsrâ**" kelimesini, iyi-güzel ameller yapma anlamına alanlara göre, "o amelleri kolaylaştırmak", bu amelleri, Cenâb-ı Hakk'ın bu amelleri dilediği kimselere kolaylaştırmasıdır. Böylece riyakâr ve münafık kimselere arız olan tembellik ve üşenme bu kimseye arız olmaz. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Şüphesiz o (namaz), (namazda) huzur bulanlar, hariç, herkese zor gelir"* (Bakara, 45); *"O (münafıklar),*

namaza kalkarlarkan, ilşene ilşene kalkarlar" (Nisa, 142) ve *"Size de ne oluyor ki, "Allah yolunda savaşa çıkın" denildiğinde, yerinize çakılıp kalıyorsunuz"* (Tevbe, 38) buyurmuştur. Binâenaleyh **"teysîr"** (kolaylaştırma), gayrete getirme ve coşturma demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Alimlerimiz, tevfik ve hızlan (Allah'ın muvaffak kılması veya yardımını kesmesi) konusundaki mezheblerinin doğruluğuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Onu yüsraya en kolaya) müyesser kılarız"* sözü, Allah'ın muvaffakiyyet ve tevfiki, mü'minlere has kıldığına delalet eder. Tevfik de, Allah Teâlâ'nın taat olan şeyleri, bu kimsede, günah olan şeylerden daha tercihe şayan hale getirmesidir; Hak Teâlâ'nın, *"Biz ona da üsrâ'yı, yani en güç olanı kolaylaştırırız"* ifadesi de, Allah'a, hızlanı kafirlere has kıldığına delalet eder ki "hızlan", da Allah Teâlâ'nın, günah ve masiyet olan şeyleri bu kimsenin nezdinde, taatlardan daha tercihe şayan hale getirmesidir. Ayet, bir tercihin mevcudiyetine delalet edince, bunun vücubiyyetine hükmetmek gerekir. Çünkü yapma ile yapmama arasında, bir üçüncü ihtimal yoktur. Eşitliğin bulunduğu yerde tercihin olmayacağı ise malumdur. O halde mercûh (yani tercîh edilmemiş) olanın, kaçınılmaya ve yapılmaya daha uygun olması gerekir. İki taraftan biri imtihansız olunca, zıddın iki tarafından dışarı çıkılamayacağı gerekçesiyle, beri tarafın meydana gelmesi vacib olur.

Kaffâl (r.h) bu ayetle yapılan istidlale şu açılardan cevap verir:

1) İki zıddan birine, diğer zıddın adıyla anmak meşhur bir mecazdır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Bir seyyienin (kötülüğün) cezası, dengi bir seyyie (kötülük)tür"* (Şurâ, 40) ve *"Onları, elîm bir azabla müjdele"* (Tevbe, 34) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, taata götüren lütuf fiillerine, "yüsrâ'yı kolaylaştırma" adını verince, bu lütuf fiillerini terkedişini de "usrâ'yı kolaylaştırma" diye adlandırmıştır.

2) Bu, fiili ve işi, failine değil de sebebine izafesi kabilinden bir ifadedir. Nitekim putlar hakkında, *"Ya Rabbi bunlar, pek çok insanı saptırmışlardır"* (İbrahim, 36) denilmiştir.

3) Bu, haber verme yoluyla değil, hüküm verme yoluyla ifade edilen bir ayettir.

Bunların hepsine şu şekilde cevap veririz: Bu açıklamalar, (delilsiz olarak) ayetin zahirini terktir ki bu caiz değildir. Hele de ayetin zahirinin, bizim açımızdan kesin aklî delil ile te'kid edildiğini açıklayıp, ortaya koymuşken... Hem sonra (ehl-i sünnet) âlimlerimiz, ayetin zahirini, Hz. Ali (r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadisle te'kid etmişlerdir: ...مَا مِنكُمْ نَفْسٌ مَنْفُوسَةٌ *"Nefes alıp veren hiçbir kimseniz yoktur ki Allah onun cennetteki veya cehennemdeki yerini bilmiş olmasın" dedi. Bunun üzerine biz, "Ey Allah'ın Resulü, şimdi biz (yaptıklarımıza) güvenmeyelim mi?" deyince, o "Çalışın, çünkü herkese, ne için yaratılmış ise o kolay kılınmıştır"* buyurdu. **Kaffâl** buna şu şekilde cevap vermiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Ben cinleri ve insanları, ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 56) buyurduğu gibi, bütün insanlar, Allah'a ibadet etmek için yaratılmışlardır."

Bil ki bu cevap da zayıftır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu hadisi, ashabın

sorusuna bir cevap olmak üzere söylemiştir ki bu, "Çalışın. Çünkü herşey Allah'ın ilmine uygun olan bir şey için kolaylaştırılmıştır" demektir. Bu da, biz ehl-i sünnetin, "Allah Teâlâ'nın kulu hakkında takdir ettiği ve o kulun yapacağını bildiği şeylerin değişmesi imkansızdır" şeklindeki görüşümüze delalet eder. Allah en iyi bilendir.

Fiilin Başındaki Sîn

BİRİNCİ MESELE
Fiilin Başındaki Sîn

Bu ifadelerin başına "**sîn**" edatının dahil olması hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, rıfk ve taltîf üslubuyla gelmiş bir ifadedir. Bu üslubu kullanan şayet Allah Teâlâ ise, o zaman kesinlik ve yakın ifade eder. Nitekim Bakara Sûresi'ndeki, اُعْبُدُوا رَبَّكُمُ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinizi birleyin, O'nun bir olduğuna inanın, umulur ki, yani muhakkak ki böylece siz ittika etmiş olursunuz"* (Bakara, 31) buyurmuştur.

2) Bu, itaatkârın bazan asi, asinin de bazan, tevbe etmek suretiyle, muti hale gelebileceğine hamledilir. İşte bu sebepten dolayı, burada bir değişiklik yapmak imkansız olur.

3) Mükafaatın ekserisinin ahirette tahakkuk edeceğine, ahiret de, henüz vakti gelmemiş şeylerden olduğuna ve Allah'dan başka hiç kimse onun vaktini bilmediğine göre, ayetteki "kolaylaştırma" fiillerinin başına, gelecek zamanı ifade eden bu **sîn** harfi getirilmiştir. Çünkü bu harf ile, bu va'din, şu anda değil, daha sonra tahakkuk edeceğine işaret edilmiştir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Mal, İnsanı Kurtarmaz

وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ ﴿١١﴾

"O helak olduğu zaman malı kendisine asla fayda vermez"
(Leyl, 11).

Bil ki ayetin başındaki "**mâ**", inkârî manada bir istifham olabileceği gibi, nefiy (olumsuzluk) ifade etmek için de olabilir. تَرَدَّىٰ fiiliyle ilgili olarak da şu iki izah yapılır:

a) Bu kelime, "Dağdan yararlandı" manasındaki sözünden alınmış olabilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"metüreddiye olan hayvanlar..."* (Mâide, 3) yani dağdan yuvarlanıp ölen hayvanlar..." buyurmuştur. Buna göre ayetin manası, "O kişi çukura, yani kabre veya cehennem çukuruna yuvarlandığında..." şeklinde olur. O halde ayetin takdiri: "Biz onu üsraya, yani en zora, yani cehenneme kolaylaştırdığımızda, o cehennem çukuruna yuvarlanır. Binâenaleyh cimrilik ettiği ve varislerine bıraktığı ve beraberinde ihtiyaç hissettiği ve muhtaç olduğu yere kendisinden hiçbirşey getiremediği malı ona nasıl fayda verir?" şeklindedir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Andolsun ki sizler Bize, tâ başta sizi yarattığımız şekilde, fertler olarak, tek başınıza, size*

verdiğimiz nimetleri arkanızda bırakarak gelecektir" (En'âm, 94) ve *"Biz onu dediğine malik kılarız ve o Bize tek başına gelir"* (Meryem, 80) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, insana orada fayda verecek şeyin, dünyada yaptığı iyi ameller ile, malından verdiği hayır ve hasenatı olduğunu; yoksa varislerine bıraktığı mallar olmadığını haber vermiştir.

b) Bu fiil, tefa'ul (تَفَعُّل) babından olup, asıl manası "helak olmak" olan, رَدًى masdarındandır. Buna göre ayette bununla, kişinin ölümü kastedilmiş olur.

★ ★
★

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ ۝

"Şüphesiz Bize ait olan hidayettir"
(Leyl, 12).

Bil ki Allah Teâlâ, insanlara sa'y-u gayretlerini ve netice açısından farklı farklı olduğunu bildirip, iyi ameller yapanlar için **"yüsrâ"**nın; kötü ameller yapanlar için de **"usrâ"**nın olduğunu beyan edince, insanlara, Kendisine düşen açıklama, yol gösterme, iyi şeylere teşvik, kötü şeylerden sakındırma iyiye-güzele sevketme gibi şeyleri yerine getirdiğini haber vererek, *"Şüphesiz Bize ait olan hidayettir"* buyurmuştur ki bu da, "Hikmetimiz gereği bize düşen, insanları ibadet için yarattığımızda, onlara nasıl ibadet edeceklerini beyan etmek ve yapmak suretiyle insanın itaatkar olduğu işleri, isyankar olduğu şeylerden ayırdetmektir. Çünkü Biz onlara fayda verip merhamet edelim ve onlara devamlı nimetleri arzedelim diye onları yarattık. Binâenaleyh Biz, hikmetimiz gereği üzerimize düşeni yerine getirdik" demektir.

Mu'tezile, görüşünün doğruluğuna bu ayeti delil getirerek şu izahları yapmıştır:

1) Allah Teâlâ, mazeretleri mübah kılmış, mükellefi ancak gücünün yetebileceği şeylerle mükellef tutmuştur. Böylece Hak Teâlâ'nın, güç yetirilemeyecek şeylerle mükellef tutmayacağı sabit olmuştur.

2) عَلَى (bize ait) ifadesi, vücub ifade eder. Böylece bu, bazan kulun, Allah üzerinde bazı haklarının bulunmasına (vücub ala'llaha) delalet eder.

3) Meydana getirme ve yapma hususunda, şayet kul bağımsız ve tam yetkili olmasaydı, deliller koymanın bir fayda ve hikmeti olmazdı.

Alimlerimizin bu gibi izahlara verdiği cevaplar meşhurdur. **Vâhidî** de, **Ferrâ**'dan naklederek "Ayetin takdiri, إِنَّ عَلَيْنَا لِلْهُدَى وَالْاَضْلَالَ "Hidayet de, delalet de Bize aittir" şeklindedir. Fakat tıpkı, elbise kişiyi hem soğuktan hem sıcaktan koruduğu halde, sadece sıcaktan bahsedilen, سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 81) ayetinde oluduğu gibi, bu ayette de, delalet açıkça zikredilmemiştir. Bu, **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a)'ın şu sözünün manasıdır: "Allah Teâlâ bu

ifadesiyle, "Dostlarımı, Bana taata hidayet ederim, itaatta bulunmaya sevkederim. Düşmanlarım ile, onların Bana taatta bulunmaları arasına girerim (mani olurum)" manasını kastetmiştir." **İbn Abbas** (r.a) bu manayı verirken, ayette dalaletin mahzuf-mukadder olduğuna işaret etmiştir.

Mu'tezile "Bu açıklama, Hak Teâlâ'nın *"Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir. Kimi (yol) ise eğridir"* (Nahl, 9) ayetinden ötürü yanlıştır. Çünkü Allah, doğru yolu bildirme (hidayet) işinin Kendisine ait olduğunu bildirmiş; eğri yolun ise, Kendisinden ve Kendisine ait olmadığını beyan etmiştir" der. Bil ki bu hususta ayrıntılı açıklama ve cevab o ayetin tefsirinde geçmiştir.

★ ★
★

Hem Dünya, Hem Ahiret Allah'ındır

وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ ۝

"Elbette ahiret de, dünya da Bizimdir"
(Leyl, 13).

Bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Dünyada da, ahirette de herşey Bize aittir. Binâenaleyh sizin, Bizim yol göstericiliğimiz ile yol bulmayı terkedişiniz, Bize zarar vermeyeceği gibi, o yolu bulmak suretiyle hidayete ermeniz de Bizim mülkümüze birşey katmaz. Aksine bunun faydası da, zararı da size yöneliktir. Eğer isteseydik sizi, isyanlardan-inkarlardan cebren alıkorduk. Çünkü dünya da, ahiret de Bizimdir. Fakat sizi, bu şekilde cebren isyanlardan alıkoymadık. Çünkü bu tarz, mükellefiyeti zedeler. Aksine Biz sizi, günahlardan ve yanlışlardan, açıklamak, bildirmek ve **va'd-va'îdimizle** alıkoymayı irade ettik.

b) Her iki dünyanın mülkiyeti Bize aittir. Dolayısıyla dilediğimiz kimseye dilediğimiz şeyi veririz. Her iki dünyanın mutluluğu da Bizden istenir. Birinci manâ, **Mu'tezile**'nin, ikincisi de biz (ehl-i sünnet'in) görüşüne daha uygundur.

★ ★
★

Cehennem Alevi İle Uyarma

فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ۝ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ۝ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ۝

"İşte Ben sizi alevlendikce alevlenen bir ateş ile inzar ettim. Ona en bedbaht olandan başkası girmez. O, hakkı yalanlamış ve yüz çevirmiştir"
(Leyl, 14-16).

Ayetteki, تَلَظّٰى tutuşan, alevlenen, cayır-cayır yanan manasınadır. Arapça'da تَلَظَّتِ النَّارُ تَلَظِّيًا denilir. Cehenneme "**lezâ**" adı verilişi de bundandır. Hak Teâlâ böyle olan ateşin kim için hazırlandığını, *"Ona en şâkî, en bedbaht olandan başkası girmez"* ifadesiyle beyan etmiştir. **İbn Abbas** (r.a) bu ayet-i kerimenin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i ve ondan önceki peygamberleri inkar eden **Ümeyye b. Halef** ve benzerleri hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Ayetteki, "**eşkâ**"nın, "**şakî**" (bedbaht) manasına geldiği ve bunun tıpkı "Orada tek sen değilsin" manasındaki, لَسْتَ فِيهَا بِوَحْدِكَ ifadesi gibi olduğu söylenmiştir.

Buna göre ayetteki mana, "Böyle olan ateşe, Allah'ın ayetlerini yalanlayıp, Allah'a itaattan yüz çevirdiği için, şâkî olan kafirden başkası girmeyecek" şeklinde olur.

Mürcie'nin İddiasına Mu'tezile'nin Cevabı

Bil ki **Mürcie**, ilahî azabın sadece kafirler için söz konusu olduğu hususunda bu ayete tutunmuştur. **Kâdî** şöyle der: "Bu ayeti zahiri manasına almak mümkün değildir. Delili ise şu üç şeydir:

a) Bu, cehenneme, yalanlayıp Allah'a itaattan yüz çeviren en şâkî kimselerden başkasının girmeyeceği manasına gelir. Binâenaleyh ayetleri yalanlamayıp, Allah'a itaattan yüz çevirmeyen kafirin cehenneme girmemesi gerekir.

b) Bu, günahlara bir teşviktir. Çünkü ayetin zahirî manası, Hak Teâlâ'nın, Allah'ı ve Rasulünü tasdik edip, yalanlamada bulunmayan ve taattan yüz çevirmeyen kimselere, "Hangü günahı yaparsan yap sana zarar vermez" demesi gibi olur ki bu teşvik sınırını da aşıp, o şeyleri mübah saymaya varan bir ifade olur. Halbuki Allah Teâlâ böyle söylemekten münezzehtir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonraki, *"Halbuki, çok sakınan... Ondan uzaklaştırılacaktır"* (Leyl, 17) şeklindeki ayeti bu ayetin, zahiri manasının alınmayacağını gösterir. Çünkü, fasık kimsenin halinden, onun "en müttaki" olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, اَلْاَتْقَى "**el-etkâ**", en müttaki demektir. Halbuki, büyük günahları irtikab eden kimse, "en müttaki" olarak nitelenemez. Şimdi, birinci ifade, fasıkın cehenneme girmeyeceğine delalet ederse, bu ikinci ifade, fasıkın, cehennemden uzaklaştırılmayacağına delalet eder. Halbuki, her mükellef, ondan uzaklaştırılmaz. Dolayısıyla da, mutlaka cehennemliklerden olması gerekir...

Şimdi, burada mutlaka bir tevil yapılması gerektiğine göre, biz diyoruz ki, burada şu iki izah yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, نَارًا تَلَظّٰى ifadesi ise, "hususî bir ateşin ve cehennemin muayyen bir tabakasının kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü *"Münafıklar, cehennemin en alt tabakasındadırlar.."* (Nisa, 45) ayetinden cehennemin tabaka tabaka olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde, ayet, bu hususî ateşe, en bedbaht, en şakiden başkalarının girmeyeceğine delalet eder, ama fasıkın ve böyle olmayan (el-eşkâ olmayan) kafirlerin, cehennemin diğer tabakalarına girmeyeceğine delalet etmez.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, نَارًا تَلَظَّى ifadesi ile, "bütün cehennem tabakaları kastedilmiştir. Halbuki, "oraya, en bedbaht girecek.." ifadesi ile, "Oraya girmeye bu daha uygun ve layık olup, buraya girmeyi ziyadesiyle hak etme, ancak bu en şâkî ve bedbaht için söz konusudur" manası kastedilmşitir.

Mu'tezile'ye Cevap

Bil ki, **Kadî**'nin bu izahları zayıftır. O'nu birinci olarak "Bundan, bu kafirden başkası cehenneme girmez.." şeklindeki sözüne gelince, bunun cevabı şudur: Her kafir, mutlaka, davası ve risaleti hususunda bir peygamberi yalanlamış ve o peygamberin doğruluğuna delalet eden delilleri düşünmekten imtina etmiştir. Böylece bu kimse hakkında, "Bu, diğer asilerden daha şakidir. Çünkü bu, yalanlayıp Allah'a itaattan yüz çevirmiştir..." şeklinde bir ifade kullanılması doğrudur. Binâenaleyh, her kafir, bu ayetin muhtevasına girdiğine göre, **Kadî**'nin ileri sürmüş olduğu şey düşer.

Kadî'nin ikinci olarak, "Bu, insanları günah işlemeye bir teşvik olur" şeklindeki sözü de zayıftır. Çünkü, kişileri günahtan men etme hususunda dünyada, bir zemmin ve "Allah ona ikram etmez. Allah onu tazim etmez. Allah ona mükafaat vermez" manasında, Allah'ın gazabının bulunması, yeterli bir sebeptir. Belki de, Allah bu kimseye, başka bir yolla da azab edebilir. Çünkü, her hangi bir delil, azab etme yollarının sadece cehenneme sokmayla sınırlı olduğuna delalet etmemektedir.

Kadî'nin üçüncü olarak, وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ifadesine tutunmasına gelince, bu ifade, en müttaki olmayanların haline, ancak, **"Mefhum-i muhalif"** ve "Hitab delilline tutunma ile delalet eder. Halbuki **Kadî**, bunu kabul etmemektedir. Daha nasıl olur da, bu metada tutunabilir. Bunu şu da destekler. Bu ifade, en müttakî olmayan kimselerin, cehenneme girmesini gerektirir. Dolayısıyla da, çocukların ve delilerin de cehenneme girecekleri neticesi çıkar; oysa ki bu, batıldır.

Kâdî'nin dördüncü olarak, "Bununla hususi bir ateş, yani cayır-cayır yanan bir ateş kastedilmiştir" şeklindeki ifadesi de tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın نَارًا تَلَظَّى ifadesi, bütün cehennem tabakalarının sıfatının böyle olduğunu anlatan bir ifade olabileceği gibi, hususi bir ateşin, sıfatının böyle olduğunu bildiren bir ifade de olabilir. Halbuki, Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, bütün cehennem tabakalarını bu şekilde tavsif ederek, كَلَّا إِنَّهَا لَظَّى *"Fakat ne mümkün! Çünkü o (ateş), halis alevdir. Bedenin bütün uzuvlarını söküp koparandır..."* (Mearic, 15-16) buyurmuştur.

Kadî'nin, "Bu cehenneme, bu en bedbaht daha layiktır" manası kastedilmiştir" şeklindeki sözü de tutarsızdır. Çünkü bu, delilsiz olarak ayetin zahirî manasını terk etmektir. Böylece, **Kadî**'nin ileri sürmüş olduğu bu görüşlerin tümünün zayıf olduğu sabit olmuş olur.

Ama, "Peki sizin görüşünüze göre, bunu nasıl cevaplayabilirsiniz? Çünkü siz ehl-i sünnet de, fasık kimselerin, ceza görmeyeceklerine dair kesin hüküm vermiyorsunuz?.." denilirse, buna, şu iki bakımdan cevap verebiliriz.

1) **Vâhidî**'nin zikrettiğine göre, لَا يَصْلَاهَا kelimesinin manası, gerçekte Arapça'da, لَا يَلْزَمُهَا "Ona yapışıp kalmaz..." şeklindedir. Nitekim, cehennemin şiddet ve

hararetine göğüs gererek, oraya girip de oraya adeta yapıştığında, صَلِي الْكَافِرُ النَّارَ ifadesi kullanılır. Bize göre ise, bu ayrılmama, yapışıp kalmama işi, ancak kafir için söz konusudur. Fasıka gelince, bu, ya cehenneme girmeyecektir, yahut girse bile, oradan çıkacaktır...

2) Bu ayetin zahirî manasının umumi oluşunun, fasık kimseleri tehdit eden ayetlerle tahsis edilmesidir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ ﴿١٨﴾ وَمَا لِأَحَدٍ عِندَهُ مِن نِّعْمَةٍ تُجْزَىٰ ﴿١٩﴾

"Halbuki, çok sakınan malını temizlemek için veren, oradan uzaklaştırılacaktır. Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) o nimete karşılık tutulmuş olsun"

(Leyl, 17-19).

سَيُجَنَّبُهَا ifadesinin manası, "Allah, onu oradan uzaklaştıracak ve onu, onun uzak bir yerinde tutacaktır.." şeklindedir. Çünkü Arapça'da, "onu oradan uzaklaştırdım" manasında, جَنَّبْتُهُ الشَّيْءَ ifadesi kullanılır. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Biz, ehl-i sünnetin müfessirleri, ayetteki bu ifade ile, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in kastedildiği hususunda müttefiğizdir. Bil ki, **Şîa**'nın tamamı, bu rivayeti (sebeb-i nüzulü) kabullenmeyerek, bunun, **Ali ibn Ebî Talib** (r.a) hakkında nazil olduğunu, delilinin ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Rükûda iken zekatı verenler..."* (Maide, 55) ayeti olduğunu; bu sebeple de, buradaki, *"Çok sakınan, malını temizlenmek için veren..."* ifadesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rükûda iken zekatı verenler..."* (Maide, 55) ayetiyle anlatılan şeye işaret ettiğini söylerler.

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Fazileti

Onlardan birisi, benim bulunduğum bir mecliste bundan bahsedince, o zaman ben şöyle dedim: Bu ayet ile, **Hz. Ebû bekir** (r.a)'in kastedildiğine dair, izahı da şöyle olan bir akli delil getireceğim: Burada geçen, "en müttaki" ifadesinden kastedilen, "insanların en efdali"olandır. Binâenaleyh, böyle olunca da bununla, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'n kastedilmiş olması gerekir. Şimdi bu iki mukaddime doğru oldukları sürece, netice de doğru olur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin Allah katında en şereflîniz, en çok müttakî olandır"* (Hucurât, 13) ifadesine dayanarak, buradaki "en müttaki" ifadesi ile, "insanların en efdali" manasının kastedildiğini söyledik. Çünkü, "ekrem" "efdal-en faziletli" demektir. Böylece bu, en müttaki olanın, en efdal olması gerektiğine delalet etmektedir.

Buna göre şayet, "Ayet, en kerim olanın, en müttaki kimse olduğuna da delalet eder. Halbuki bu, en müttakî olanın, en ekrem olmasını gerektirmez..." denilirse,

biz derlz kl, insanı, en müttakl dlye tavsif edebilmek, malum olana ve müşahedeye dayanır. Halbuki, onu en efdal diye tavsif etmek,malum ve müşahedeye dayanmaz... Malum olan, bilinen vasıtasıyla bilinmeyeni haber vermek, işte bu güzel bir yoldur. Aksi ise, fayda sağlamaz. Binâenaleyh, ayetin takdiri, "Allah katında en kerimin kim olduğu hususunda adeta sanki bir şüphe meydana gelmiş de, bu en kerimin, en müttakî olan olduğu ifade edilmiş.. Durum böyle olunca da, ayetteki (Hucurat, 13) takdir, إِنَّ أَتْقَاكُمْ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ "En müttaki olanınız, Allah katında en kerim olanınızdır" şeklinde olmuş olur. Böylece de, burada ele alınan "en müttaki" kimsenin, mutlaka, Allah katında, insanların en efdali olması gerektiği sabit olmuş olur.

Şimdi biz diyoruz ki, bu ifade ile kastedilenin mutlaka **Ebû Bekir** (r.a) olması gerekir. Çünkü, Ümmet-i Muhammed, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, insanların en efnadisinin, ya **Hz. Ebû Bekir**, ya da **Hz. Ali** (r.a) olduğu hususunda bir araya gelmişlerdir. Bu ayeti, **Hz. Ali ibn Ebî Talib** (r.a)'e hamletmek, mümkün değildir. Böylece bunun, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e hamledilmesi, kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Biz, bu ayetin, **Ali ibn Ebî Talib** (r.a)'e hamledilmesinin mümkün olmadığını söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu en müttakiyi vasfederken, *"Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) o nimete karşılık tutulmuş olsun"* buyurmuştur. Halbuki bu vasıf, **Ali ibn Ebî Talib** (r.a)'e uygun düşmez. Çünkü, **Ali ibn Ebî Talib** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında ve terbiyesi altında idi. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s), onu babasından almış, böylece yedirmiş, içirmiş, giydirmiş, büyütmüştü... Ve Hz. Peygamber (s.a.s), **Ali ibn Ebî Talib** (r.a)'e, karşılığı mutlaka ödenmesi gereken bir biçimde ihsan ve lütuflarda bulunuyordu. Ama, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Hz. Ebû Bekir** (r.a) üzerinde, dünyevi açıdan herhangi bir lütuf ve ihsanı yok idi. Tam aksine, **Hz. Ebû Bekir** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e infakta bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) üzerinde, İslâm dinine girmesine vesile olması nimeti vardı... Ne var ki bu nimet, Cenâb-ı Hakk'ın (peygamberlerinin söylediğini naklettiği), *"Ben bundan dolayı sizden bir ücret istemiyorum..."* (Şuarâ, 145) ayetinden dolayı, karşılığı alınmayan cinsten bir nimettir. Ama, burada ele alınan ise, mutlak anlamda bir nimet olmayıp, tam aksine, karşılığı olması gereken bir nimettir. Böylece biz, bu ayetin, **Ali ibn Ebî Talib** (r.a)'e uygun düşen bir ayet olmadığını anlamış oluyoruz. Şimdi bu ayet ile kastedilenin, insanların en efdali olduğu ve ümmetin en efdalinin de ya **Hz. Ebû bekir** (r.a), ya da **Hz. Ali** (r.a) olduğu ve bu ayetin de **Hz. Ali** (r.a) hakkında uygun olmadığı sabit olunca, böylece, ayetin **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e hamledilmesi belirgin hale gelmiş, taayyün etmiştir. Ve ayetin de, ümmetin en efdalinin **Hz. Ebû Bekir** (r.a) olduğuna delaleti kesinleşmiştir.

Adı geçen rivayete gelince, bu da şöyledir: **Hz. Bilal, Abdullah ibn Ced'ân**'ın kölesi idi. Derken, bir gün, putlara kılıç çekti. Bunun üzerine müşrikler, bunun bu hareketini, **Abdullah**'a şikayet ettiler, bunun üzerine **Abdullah** onu müşriklere teslim etmesinin yanısıra, onlara o putlar adına kesilmek üzere, 100 deve de verdi. Müşrikler de, **Bilal**'i aldılar ve ona, kızgın güneşin altında işkence etmeye başladılar. **Bilal** ise, işkence sırasında hep, **"Ehâd, Ehâd!"** (Allah birdir, birdir!) diyordu. Derken, tam o sırada, **Bilâl**'e Hz. Peygamber (s.a.s) uğradı. Ve "Seni, birisi, o birisi kurtaracak..."

der. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e **Bilal**'in Allah uğrunda işkence gördüğünü haber verdi. Bunun üzerine **Ebû Bekir** (r.a) yanına bir ölçek (**rıtl**), altın alarak, **Bilal**'i satın aldı. Daha sonra müşrikler, **Ebû Bekir** (r.a) bunu, **Bilal**'in onun yanında olan (katkısından, parasından, pulundan...) dolayı yaptı..." dediler de, işte bunun üzerine, *"Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) ve nimete karşılık katılmış olsun o bunu sırf Yüce Rabbinin rızası için yapmıştır"* ayetleri nazil oldu.

İbnu'z-Zübeyr, minberde iken, şöyle dedi: "**Ebû Bekir** (r.a), kölelerden işkenceye uğrayanları satın alıyor ve onları azad ediyordu. Bunun üzerine, babası **Ebû Bekir**'e, "Evladım, sen, senin sırtını koruyacak, sana destek verecek senin yükünü hafifletecek kimseleri satın alsaydın ya!.." deyince, o, **Ebû Bekir**, "Ben de, (böyle yapmakla) arkamı kuvvetendirmeyi umuyorum" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Ayetteki يَتَزَكّٰى hakkında, şu iki terkib düşünülebilir:

1) Eğer sen bu ifadeyi, يُؤْتِي kelimesinden bedel yaparken, bunun irabda mahalli olmaz. Çünkü bu ifade bu durumda, sıla hükmüne dahil olmuş olur. Sıla cümlelerinin ise, irabda mahalleri yoktur.

2) Yok eğer sen bunu, يُؤْتِي 'daki zamirden hal kabul edersen, o zaman bu ifade mansub olmuş olur.

★ ★
★

Buradaki İstisna

إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ ۝ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ ۝

"O bunu, sırf O Yüce Rabbinin rızasını aramak için yapmıştır. Her halde kendisi de ileride hoşnut olacaktır"

(Leyl, 20-21).

Bu ayet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

إِبْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ ifadesi, cinsinden olmayandan yapılmış bir istisna olup, "**müstesna minh**" نِعْمَةٍ kelimesidir. Buna göre kelamın takdiri, "Onun nezdinde, Allah'ın rızasını takip etmenin dışında, hiç kimseye ait bir nimet yoktur" şeklinde olur ve ayetin bu ifadesi (nahiv açısından), senin tıpkı, مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ إِلَّا حِمَاراً "Evde, eşekten başka bir kimse yoktur" demen gibidir. **Ferrâ** bu hususta şöyle izahta bulunur: Burada, bir "infak" kelimesi takdir edilebilir. Bu durumda da ayetin takdiri, "o, Yüce olan Rabbinin rızasını talep etme niyeti dışında, herhangi bir niyetle infakda bulunmaz" şeklinde olur ki bu durumda da bu ifade, *"Sizler, ancak Allah'ın rızasını arzulayarak infak edersiniz..."* (Bakara, 272) ayeti gibi olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, "temizlenmek için malını veren bu çok sakınan"ın, malını, bir hediyeye veya önceki bir nimete (iyiliğe) karşılık olsun diye vermediğini beyan etmiştir. Çünkü bu şekilde verme, kişinin borcunu ödemesi gibi olur. Dolayısıyla da bu şekilde vermenin, daha fazla mükafaat haketmede bir dahli olmaz. Aksine kişi, Allah'ın emrinden ve teşvikinden dolayı bir şey yaptığı zaman mükafaata müstehak olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mücessime, ayetteki **"vech"** (yüz) sözüne tutunmuştur. Mülhidler de, *"o yüce Rab"* ifadesine tutunarak, bu ifadenin başka bir Rabbin mevcudiyetini iktiza ettiğini söylemişlerdir. Bu hususla ilgili cevabımız daha önce geçmişti.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî, "Kitabu'l-İmâme" adlı eserinde şöyle demektedir: **"Hz. Ali** (r.a) hakkında gelen ayet, *"Biz size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür istemiyoruz. Çünkü biz, Rabbimizden, o abûs suratlı çetin günden korkarız (derler)"* (İnsan, 9-10) ayetidir. **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında gelen ayet ise, *"O (bunu) sırf O çok yüce Rabbinin rızasını aramak için (yapmıştır)"* (Leyl, 20) ayetidir. Binâenaleyh her iki ayet de, bu iki zattan herbirinin, yaptıkları şeyleri sırf Allah'ın rızası için yaptıklarına delalet etmektedir. Fakat **Hz. Ali** (r.a) ile ilgili ayet, onun yaptığı bu şeyi, hem Allah rızası için, hem de kıyamet gününde korktuğu için yaptığına delalet etmektedir. Çünkü **Hz. Ali** (r.a), *"Çünkü biz, Rabbimizden, o abus suratlı çetin günden korkarız"* (İnsan, 10) demiştir. **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile ilgili olan ayet ise, onun, yaptığı bu işe, bir mükafaat arzusunu veyahut ilahi cezadan korkma düşüncesini katmaksızın, sırf Allah rızası için yaptığına delalet etmektedir. Binâenaleyh **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in makamı daha yüce ve daha üstündür."

BEŞİNCİ MESELE
İbtiğay-i Vech

Bazı kimseler şöyle derler: "Ayetteki "o yüce Rabbin vechini aramak için" ifadesi, "Allah'ın zatını arama" manasına gelir. Halbuki O'nun zatını aramak imkansızdır. Bu sebeple, ayetten kastedilen mananın, "Allah'ın mükafaatını ve ikramını arama, elde etmeyi isteme" olması gerekir." Bazıları da şöyle derler: "Böyle bir takdir yapmaya gerek yoktur. Bu meselenin gerçeği, kulun, Allah'ın zatını sevip-sevemeyeceği meselesine varıp dayanır. Yahut da buradaki arama, yani sevme ile kastedilen şey, Allah'ın mükafaat ve ikramını sevmek olup, bu meseleyle ilgili izahımız, وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ (Bakara, 165) ayetinin tefsirinde geçti.

ALTINCI MESELE

Yahya b. Vessâb مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ إِلَّا حِمَارٌ şeklinde konuşanlara göre, ref ile bu ayeti, إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ... şeklinde okumuştur. Her iki okuyuş hususunda da şairin şu beytini delil getirmiştir:

وَبَلْدَةٍ لَيْسَ بِهَا أَنِيسٌ / إِلَّا الْيَعَافِيرُ وَإِلَّا الْعِيسُ

"Vahşi sığırların yavruları ile ak develerden başka, kendisiyle ünsiyet edilerek hiçbirşeyin bulunmadığı beldeye yemin olsun ki..."

Ayetteki, وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ *"Muhakkak kendisi de ileride hoşnud (razı) olacaktır"* ifadesi, "Allah Teâlâ, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e, mükafaatlandırmak suretiyle onu razı edeceğini va'detti" demek olup, bu Hak Teâlâ'nın, hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın"* (Duha, 5) demesi gibidir. Bence burada, şöyle bir izah daha yapılabilir: Bu ifade ile, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, sırf Allah rızası için infak ettiği-yardımlarda bulunduğu, dolayısıyla da Allah'ın ondan razı olduğu manası kastedilmiştir. Bence bu, birinci manadan daha üstündür. Çünkü Allah'ın, kulundan razı olması, kul için; kulun, Rabbinden razı olmasından daha mükemmel birşeydir. Velhasıl Hak Teâlâ'nın da, *"Razı olarak ve razı olunmuş olarak..."* (Fecr, 28) buyurduğu gibi, bu iki rıza (hoşnudluk) mutlaka tahakkuk edecektir. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-u selâm efendimiz **Hz. Muhammed'e**, âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

DUHÂ SÛRESİ

•

Bu sûre, onbir ayet olup, Mekkî'dir. Ben bu sûrenin tefsirine, öğüt ihtiva eden, bir takım incelikleri ilave etmeye karar verdim.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالضُّحَىٰ ۝١ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ۝٢

"Andolsun kuşluk vaktine ve sükûna erdiği zaman geceye..."

(Duhâ, 1-2)

Duhâ'nın Manası

Müfessirler, ayetteki, وَالضُّحَىٰ *"Andolsun kuşluk vaktine"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki izahı yapmışlardır:

a) **"Duhâ"** ile, kuşluk vakti kastedilmiştir. Kuşluk vakti, güneş yükselmeye başlayıp, ışıklarını her tarafa saldığı zamanki, gündüz başlangıcı zamanıdır.

b) **"Duhâ"** ile, bütün gündüz kastedilmiştir. Delili ise, Allah Teâlâ'nın, bunu geceye mukabil zikretmiş olmasıdır.

Secâ

Ayetteki, وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ *"ve sükûna erdiği zaman geceye..."* ifadesine gelince, dilciler **"secâ"**nın manası hususunda, birbirine yakın şu üç manayı vermişlerdir: "Dindiği zaman", "karalığını döktüğü zaman" ve "örttüğü zaman"...

Birinci manaya gelince, **Ebû Ubeyde, Müberred** ve **Zeccâc**, **"secâ"**ya **"sekene"** "sükûna erdiğinde-dindiğinde..." manasını vermişlerdir. Nitekim Arapça'da "rüzgarı dinmiş gece" manasında **"leyle-i sâciye"**; zayıf açıp-kapanan göz manasında, عَيْنٌ سَاجِيَةٌ **"aynün sâciyetü"** ve "dalgaları dinmiş deniz" manasında, بَحْرٌ سَاجِيَةٌ **"bahrun sâciyetün"** denilir. Şair bir duasında يَا مَالِكَ الْبَحْرِ إِذَا الْبَحْرُ سَجَى *"Deniz dindiği zaman, ey denizin sahibi Allah'ım..."* demiştir.

İkinci manasına gelince, **Ferrâ**, Arapça'da bütün gece durgunlaştı, karanlığını döktü manasında **"secâ"** kelimesinin kullanıldığını söyler.

Üçüncü, yani bu kelimenin, "örttü-bürüdü" manasına oluşuna gelince, **Esmâî**

ve **İbnü'l-Arabî**, elbisesinin insanı bürümesi gibi, gecenin de gündüzü bürümesi manasında Arapça'da, سَجَى اللَّيْلُ denildiğini söylerler.

Bil ki müfessirlerin görüşleri de, bu üç mana çerçevesindedir. Bu cümleden olarak, mesela **İbn Abbas** (r.a), bu ayete, "Gece, dünyayı karanlığı ile bürüdüğü zaman" manasını verirken, **Hasan el-Basrî** de, "İnsanlara karanlığını giydirdiği zaman geceye..." manasını vermiştir. **Said b. Cübeyr**'in rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a) yine bu ifadeye, "Gece gelip, herşeyi bürüdüğü zaman..." manasını vermiştir.

Mücâhid, Katâde, Süddî ve **İbn Zeyd** de, "Gece, insanlarla dindiğinde..." manasını vermişlerdir. "Gecenin insanlarla dinişi" hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, gecenin değil, insanların dinişi-sükûna erişi manasınadır. Fakat bu diniş, mecazî olarak ayette geceye nisbet edilmiştir. Bu yönüyle ayet, tıpkı لَيْلٌ نَائِمٌ ve نَهَارٌ صَائِمٌ "uyuyan gece, oruçlu gündüz" ifadeleri gibi olur.

b) "Gecenin dinip-sükûna ermesi", onun karanlığının her tarafa yerleşip, her tarafı sarması ve artık daha artmayacak bir hale gelmesi demektir.

Bazı Sorular

Burada şöyle bir kaç soru sorulabilir:

1- Gündüz İle Gecenin Özellikleri

Birinci Soru: Hak Teâlâ'nın bir önceki sûrede, geceyi önce, bu sûrede ise sonra zikretmesinin hikmeti nedir?

Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Hem gece hem de gündüz sayesinde, insanların faydasına olan şeyler, bir düzene girer. Ama Hak Teâlâ'nın *"Allah karanlıkları ve nuru (ışığı) yarattı"* (En'âm, 1) ayetinden ötürü, gecenin önce oluş fazileti; gündüzün de nur oluş fazileti vardır. Hatta bundan da öteye, gece dünya gibi; gündüz de Ahiret gibidir. Binâenaleyh bunlardan herbirinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğü ve fazileti vardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bazan gündüzü geceye, bazan da geceyi gündüze takdim etmiştir. Bunun bir benzeri de Allah'ın *"Secde et, rükûya git"* (Âl İmran, 43) ayetinde secdeyi rükûdan; *"rükûya varın, secde edin..."* (Hacc, 77) ayetinde ise, rükûyu secdeden önce zikretmiştir.

2) Allah Teâlâ, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile ilgili sûrede yani **Leyl Sûresi**'nde, müslüman olmazdan önce küfür içinde oluşundan dolayı orada, geceyi gündüzden önce getirmiş; **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile ilgili olan bu sûrede ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den doğuşundan itibaren hiçbir inkar ve günah sudûr etmediği için, **duhâ**'yı —yani gündüzü— önce zikretmiştir.

3) **Leyl Sûresi, Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile ilgilidir. **Duhâ Sûresi** ise, **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile ilgilidir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) arasında bir vasıta (bir üçüncü şahıs) bulunmadığının anlaşılması için, aralarına bir vasıta koymamış, bunları peşpeşe zikretmiştir. Binâenaleyh önce geceyi zikredip ki bu **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'i temsil eder, daha sonra da yukarı doğru yükseldiğinde,

gündüzü bulursun ki bu da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. Eğer önce, **duhâ**'yı (gündüzü) zikredersen, —ki bu **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir— daha sonra da aşağı doğru inersen, geceyi bulursun ki bu da, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'dir. Böylece bu ikisi arasında, bir vasıtanın, bir üçüncü şeyin olmadığı anlaşılmış olur.

2- Kasemin İzahı

İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın burada, sadece **duhâ** ile geceye yemin edişinin hikmeti nedir?

Cevap: Buna şu bir kaç şekilde cevap verilir:

1) Hak Teâlâ sanki, "Zaman, saat saattir, dilim dilimdir: gece saatleri, gündüz saatleri... Bu saatler git gide artar. Bu yüzden bazan gece saatleri artarken gündüz saatleri azalır. Bazan da gündüz saatleri artarken, gece saatleri azalır. Binâenaleyh artış, gelişi güzel hareketten; azalış da kızgınlık ve öfkeden ötürü olmayıp, aksine hikmete mebnidirler. Risalet de, kulların menfaatine göre vahiy indirme de böyledir. Dolayısıyla vahiy bazan indirilir, bazan indirilmez. İşte bu indirme gelişi güzel olmadığı gibi, indirmeme de bir öfke ve kızgınlıktan ötürü değildir.

2) Alimin sözü, kendisi söylediğini yapmadıkca tesir etmez. Binâenaleyh Allah Teâlâ, "Beyyine (delil) iddia edene; yemin ise inkar edene düşer" şeklinde ferman buyurunca, mutlaka bu şekilde amel etmek gerekmez. Binâenaleyh kafirler, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in Rabbinin, onu terkettiğini, ona kızıp-öfkelendiğini iddia edince, Cenâb-ı Hak, "Haydi, öyle ise bu hususta delilinizi getirin" buyurdu. Onlar delil getiremeyince de, Allah Teâlâ'ya "Rabbi ne onu terketti, ne de ona kızdı", diye yemin etmek düşmüştür.

3) Hak Teâlâ sanki, "Gecenin, gündüz ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna bakın. Bunlar birbirinden ayrılamaz. Aksine gece bazan galip, bazan da mağlub olur. Binâenaleyh sen, senin insanların eline bırakılacağını zannedersin" demek istemiştir.

3- Duhâ Vakti

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak burada niçin özellikle "**duhâ**" (kuşluk) vaktini zikretmiştir?

Cevap: Bu hususta şu cevaplar verilebilir:

1) Kuşluk vakti, insanların bir araya geldikleri ve geceleyin, üzerinde meydana gelen ürkeklik ve yalnızlıktan sonra, kendilerine geldikleri bir zamandır. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Vahyin kesilmesi sebebiyle, ürekliğinden sonra artık vahyin nüzulünün kuşluğu doğmaya başlıyor" diye müjde vermiştir.

2) Bu vakit, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s) ile konuştuğu; **Hz. Musa** (a.s)'nın karşısına dikilen sihirbazların, imana gelip secdeye kapandıkları bir vakittir. Binâenaleyh sadece bir zarf olduğu için zaman, böylesine bir fazilet vasfını kazanmış ve bu vasfa bürünmüştür. Ya, bilfiil taatta bulunan insanın durumu nasıl olur. Bu, şu şekilde de ifade edilebilir: "**Musa** (a.s)'ya ikramda bulunan o yüce Zât, sana ikram etmemezlik eder mi, (Ey Muhammed.) Secdeye kapanacakları bir biçimde, o sihirbazların kalblerini evirip-çeviren o yüce Allah, senin düşmanlarının kalblerini de çevirecektir" denilmek istenmiştir.

Kuşluk Vakti Mukabilinde Gece

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, gündüzün bir saati, bir parçası demek olan, duhâ (kuşluk) vaktini, buna mukabil bütün geceyi zikredişinin sebebi nedir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, gündüzün bir tek saatinin bile, bütün geceye denk olduğuna bir işarettir ve bu tıpkı, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in faziletinin tartılması halinde, (manen) bütün peygamberlere denk olması gibidir.

2) Gündüz, sevinç ve ferahlık; gece ise, ürkeklik ve endişe vaktidir. Binâenaleyh ayet, dünyanın kederlerinin ve üzüntülerinin, sevinç ve rahatlıklarından daha fazla ve sürekli oluşuna bir işarettir. Çünkü kuşluk vakti bir tek saattir; gece ise birçok saattir. Rivayet olunduğuna göre, Allah Teâlâ Arş'ı yaratınca, siyah bir bulut Arş'ın solunda dikilip-durur ve "Ne yağdırayım?" diye nida eder. Bunun üzerine, "Yüz yıl keder ve hüzünler yağdır" diye emrolunur. Derken bulut açılır ve yeniden bu şekilde emrolunur ve bu iş tam üçyüz yıl tamamlanana kadar sürer. Daha sonra, Arş'ın sağında beyaz bir bulut dikilir ve "Ne yağdırayım?" diye nida eder. Bunun üzerine, "Bir saat sevinç yağdır" diye emrolunur. İşte bu sebepten dolayı, sen, kederlerin ve üzüntülerin sürekli; sevinçlerin ise az ve nadir olduğunu görürsün.

3) Kuşluk vakti, insanların harekete geçtiği ve buluşup tanıştıkları bir vakittir. Böylec bu vakit, haşr vaktinin bir benzeri olmuş olur. Dinip sükûnete erdiği zaman gece de, insanların, kabrin karanlığında sükuna erişlerinin bir benzeri olmuş olur. Binâenaleyh, bu demektir ki, her ikisi de bir hikmet ve bir nimettir. Ne var ki fazilet, (bu dünyada iken), ölüme değil, hayata; ölümden sonra da, ölümünden önceki durumuna aittir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, kuşluk vaktini, gece vaktinden önce getirmiştir.

4) Cenâb-ı Hak, önce kuşluk vaktini zikretmiştir; böylece, Allah'ın rametinden ümit kesilmesin. Daha sonra da bunun peşinden, Allah'ın bela ve musibetleri hususunda tam bir güven hasıl olmasın diye, geceyi getirmiştir.

Duhâ ve Leyl Hakkında Öteki Yorumlar

Beşinci Soru: Herhangi bir vaız, bu sûredeki, وَالضُّحٰى ifâdesini, **Hz. Muhammed**'in yüzü"; وَاللَّيْلِ ifadesini de saçları diye tefsir etmiş midir?

Cevp: Evet; ve bunda da yadırganacak bir husus yoktur. Bunlardan bazıları, daha da ileri giderek, meselâ وَالضُّحٰى kelimesini "Ehl-i beytin erkekleri", وَاللَّيْلِ kelimesini de "kadınları" diye tefsir etmiştir. **"ed-Duhâ"** kelimesi ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliği; وَاللَّيْلِ ifadesi ile de, vahyin, kesilme zamanı da kastedilmiş olabilir. Çünkü vahiy indiğinde, ünsiyyet, rahatlık; kesildiğinde ise, ürkeklik, huzursuzluk baş gösterir. Yine, ayetteki **"ve'd-duhâ"** kelimesi ile, kendi sebebiyle, gaybî şeylerin bilindiği ilahi ilmin nûru; **"el-leyl"** kelimesi ile de, kendisi sebebiyle, bütün kusur ve ayıpların örtüldüğü afv-ı ilahi kastedilmiş olabilir. Yine **"ve'd-duhâ"** ifadesiyle, garib iken, İslâm'ın yüceimesi kastedilmiş olabilir. **"El-Leyl"** kelimesi de, İslâm'ın yeniden garib olacağına bir işaret sayılabilir. Yine, **"ve'd-duhâ"** ifadesiyle, aklın

kemale ermesi; "el-leyl" kelimesiyle de, "ölüm hali" kastedilmiş olabilir. Yine bu ifadelerle, "Ben, mahlukatın kendisinde bir kusur göremediği açıktan yaptığı fiiller ile, gaybı bilen Allah'ın, kendisinde bir gayb görmediği sırrına, yani gizliden yapmış olduğun fiillere yemin ederim..." şeklindeki mana da kastedilmiş olabilir.

★ ★
★

Rabbin Seni Terketmedi

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ۝

"Rabbin seni terketmedi. (Sana) darılmadı da..."

(Duhâ, 3).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Ubeyde ve **Müberred**, buradaki وَدَّعَكَ fiilinin, tef'îl babından olduğunu; mananın da, "tıpkı, ayrılan kimsenin emanet bırakması gibi..." tarzında olduğunu söylemişlerdir. Bu kelime, şeddesiz olarak, seni terketmedi manasında, مَا وَدَعَكَ şeklinde de okunmuştur. Ama, "**et-tevdî**", "**el-vedâ'** " kökünün mübalağa sığasıdır. Çünkü, ayrılarak seni tevdî' تَوْدِيع eden kimse, adeta, seni terketme işinde mübalağa yapmış... gibidir.

el-Kalyu (اَلْقَلْيُ) kelimesi, buğzetmek anlamına gelir. Nitekim Arapça'da, قَلَاهُ – يَقْلِيهِ – قَلْياً – مَقْلِيَةً denilir. Bu ifade, birisi bir kimseye buğzettiği zaman kullanılır. **Ferrâ**, ayetteki takdirin, وَمَا وَقَلَاكَ şeklinde olduğunu söyler. Burada **kâf**'ın hazfedilişi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) مَا وَدَّعَكَ ifadesindeki **kâf** ile yetinilerek, hazfedilmiştir. Bir de, ayetlerin başları (yani, sonları) **yâ** ile bitmektedir. Dolayısıyla, fâsılaların birbirine uygun düşmesi hadisesi, **kâf**'ın hazfedilmesini gerektirmiştir.

b) Ayetin sonuna **kâf** getirilmeyerek ifadenin mutlak bırakılmasının faydası, "Rabbin sana gazab etmediği gibi, ashabından ve seni sevenlerden hiçkimseye de, kıyamete kadar buğzetmeyecektir..." şeklinde bir manayı vurgulamak içindir. Ve bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّهُ *"Kişi, sevdiğiyle beraberdir"*[14] ifadesini gerçekleştirmek içindir.

İKİNCİ MESELE
Vahyin Gecikmesi Meselesi

Müfessirler şöyle demektedirler: **Hz. Cebrail** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e biraz geç vahiy getirdi. Bunun üzerine müşrikler bu arada, "Muhakkak Allah ona gazab etti ve onu terketti" demeye başladılar da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bu ayeti indirdi." **Süddî** şöyle der: **Cebrâil** (a.s) Hz.

14) **Keşfu'l-Hafa** 2/202.

Peygamber (s.a.s)'e kırk gün gecikerek geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususu, **Hz. Hatice** (r.a)'ye açtı. **Hz. Hatice** (r.a) de, "Belki de senin Rabbin, seni unuttu veya sana öfkelendi!" dedi.

Şu da rivayet edilmiştir: **Ebû Leheb**'in karısı **Ümmü Cemîl, Hz. Muhammed** (s.a.s)'e "Ey Muhammed, şeytanının, seni terkettiğini zannediyorum..." demiştir. **Hasan el-Basrî** (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, vahyin gelmesi gecikti. Bunun üzerine **Hz. Muhammed** (s.a.s), **Hz. Hatice** (r.a)'ye bu durumu anlatmak amacıyla, "Rabbim beni terketti ve bana öfkelendi..." dedi de, bunun üzerine **Hz. Hatice** (r.a), "Seni, hak olarak gönderen o zâta yemin ederim ki... sana, böylesi bir ikram ile işe başlayan o zât, bunu mutlaka tamamlayacaktır" dedi. İşte bunun üzerine de ...مَا وَدَّعَكَ ayeti nazil oldu.

Usulcüler, bu rivayetleri tenkit ederek, Allah Teâlâ'nın kendisini terkedip de, kendisine öfkelendiğini sanması ona uygun düşmez. Tam aksine, Allah'ın Resulü, bir peygamberin, nübüvvetten azledilmesinin, Allah'ın hikmetinde caiz olmayacağını; vahyin, "maslahat" gereği ineceğini; "sâlâh" halinin ise, bazan, vahyin gecikmesinde, bazan da öne alınmasında bulunduğunu bilir. Böylece, bu sözlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uygun düşmeyeceği sabit olmuş olur. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in böyle dediği sabit olsa bile, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in maksadının, **Hz. Hatice** (r.a)'nin ilminin miktarını öğrenmesi veya insanların, bunun miktarını öğrenmesi için onu denemesi anlamına hamledilebilir.

Alimler, vahyin ne kadar süre için kesildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, **İbn Cüreyc**, bunun oniki gün olduğunu söylerken, **Kelbî** onbeş gün; **İbn Abbas**, yirmibeş gün ve **Süddî** ve **Mukâtil** de kırk gün olduğunu söylemişlerdir.

Vahyin Gecikmesinin Sebebi

Alimler, hangi sebepten dolayı vahyin kesildiği hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirlerin ekserisi şunu nakletmektedirler. Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, rûh'u, **Zülkarneyn**'i ve **Ashâb-ı Kehf**'i sormuşlar da, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "inşaallah..." demeden, "Size yarın söylerim" demiş de, işte vahiy bu yüzden kesilmiş.

İbn Zeyd de şöyle demektedir: Vahyin kesiliş sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in evinde, **Hz. Hasan** ve **Hüseyin**'e ait bir köpek yavrusunun bulunmasıdır. Derken, **Cebrâil** (a.s) inince, Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'e sitem etmiş, bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) de, "Bizim, kendisinde köpek veya sûret bulunan bir eve giremeyeceğimizi bilmiyor musun?" demiştir. **Cündeb İbn Süfyan** da şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), parmağındaki bir taşı atarak, هَلْ أَنْتِ إِلاَّ إِصْبَعٌ دَمِيتِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتِ *"Sen, kanayan ve karşılaştığı şey, Allah yolunda sayılan bir parmak değil misin?"* buyurmuş[15] da, bunun üzerine vahiy, gecikmiştir. Ve yine onların (ehl-i beytin) arasında, tırnaklarını kesmeyenlerin buna sebep olduğu da rivayet edilmiştir. Burada, şöyle iki soru sorulabilir:

---

15) **Buhârî**, cihat, 9; **Müslim**, cihat, 112 (3/1421).

İki Sûal

1- Kızma, Vahyin Gecikme Sebebi Olabilir Mi?

Birinci Soru: Bahsettiğimiz bu rivayetler, vahyin gelmeyişinin bir öfkeden ve gazabtan kaynaklandığına delalet etmektedir (ne dersiniz)?

Cevap: Biz deriz ki, bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu, daha efdal ve daha evla olanı terketme hadisesi olup, bunu yapan kimse (Allah katında) kırılmış ve kendisine öfkelenilmiş birisi olamaz. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'e, "Gelmedin; seni özledim" demiş de, bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) de, memur bir kulum..." demiş ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz ancak, Rabbinin emriyle ineriz.."* (Meryem, 64) ayetini okumuş.

2- Terkedilmeme Övgü Sebebi Olur Mu?

İkinci Soru: Bir hükümdarın, muhatabını şereflendirmek için, kendisi nezdinde, mahlukatın evi iki derecede yakını olan birisine, "Ben sana buğzetmedim" demesi nasıl uygun düşer?

Cevap: Evet, bu sözün doğrudan doğruya söylenmesi güzel olmaz. Ne var ki, düşmanlar, dillerine, "Hükümdar ona buğzetmiş..." şeklinde bir sözü dolayıp, derken o hükümdar nezdinde yakınlık kesbetmiş olan bu kimse de, bu sözden dolayı üzülünce, onu şerefyâb etmek için, o hükümdarın o kimseye, "Ben sana öfkelenmedim, seni terketmedim, nezdimdeki yerini ve makamını göreceksin!.." şeklinde demesinden daha güzel bir ifade olamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu hadise, Kur'ân'ın, Allah katından oluşunun delillerinden birisidir. Çünkü, **Hz. Muhammed** (s.a.s) katında olmuş olsaydı, vahiy kesilmezdi...

★ ★
★

Ahiret Dünyadan Üstündür

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَىٰ *"Elbette Ahiret senin için dünyadan hayırlıdır"* (Duhâ, 4) ayetine gelince, bil ki, bu ifadenin kendisinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Mana şöyledir: "Vahyin kesilmesi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, nübüvvetten azledilmiş olması yüzünden değildir. Tam aksine, bu konuda söylenebilecek olan en son söz şudur: Bu, artık risalete lüzum kalmadığı içindir. Ve bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefat edeceğinin emaresidir. Buna göre, adeta "Vahyin kesilmesi her ne zaman tahakkuk ederse, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in ölümüne işaret eder. Ancak ne var ki ölüm, ey **Muhammed**, senin için daha hayırlıdır. Çünkü Ahirette, senin için Allah katında olan şey, dünyada senin için olandan daha üstün ve daha iyidir."

2) *"Rabbin seni terketmedi"* ayeti nazil olunca, böylece, Peygamber (s.a.s) için büyük bir şereflendirme tahakkuk etmiş oldu. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şereflendirmeyi çok bir şey addedince, ona, "Ahiret senin için, dünyadan daha

hayırlıdır" denildi ki, bu, "Bu şereflendirme işi her ne kadar büyük bir iş ise de, ancak ne var ki, senin için, Ahirette, Allah katında olanlar daha üstün ve daha büyüktür" denilmiştir.

3) Benim hatırıma, mananın, "Gelecek durumlar, senin için, geçmiş hallerden daha iyidir.." şeklinde olması gerektiği düşüncesi gelmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, her gün, izzetine izzet katacağına; makamına makam ekleyeceğini vadederek, "Sen, benim seni terkettiğimi sanma. Tam aksine, gelecek her gün içinde, evet, ben senin makam ve yüceliğini artıracağım" demek istemiştir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Ahiretin Daha Hayırlı Oluşunun İzahı

Birinci Soru: Ahiretin, peygamber için, dünyadan daha hayırlı olduğu hangi yolla anlaşılabilir? Buna şu birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e adeta, "Sen, dünyada bir hayır üzeresin. Çünkü sen orada, istediğini yapıyorsun. Ne var ki, Ahiret senin için daha hayırlıdır. Çünkü Ahirette Biz, kendi isteğimizi yapıyoruz (Bu sebeple sana, Biz, kendi dilediğimizi vereceğiz)" demiştir.

2) Ahiret senin için daha hayırlıdır. Zira, Ahirette ümmetin, senin etrafında toplanacak. Çünkü, ümmeti, peygamber için onune vlatları mesabesindedir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Onun zevceleri de, mü'minlerin anasıdır"* (Ahzab, 6) buyurmuştur. O halde Peygamber (s.a.s) de onların babalarıdır. Ümmeti cennette olacak; böylece de, adeta, sanki, Hz. Peygamber çocukları cennette olmuş gibi olacak. Çocuk, "bir insanın gözünün süruru" diye adlandırılmıştır. Zira Cenâb-ı Hak, insanların, *"Ey Rabbimiz bize, eşlerimizden ve zürriyetlerimizden, gözümüzün aydın olacağı (nesiller) ver"* (Furkan, 74) dediğini nakletmiştir.

3) Ahiret, senin için daha hayırlıdır. Zira, o Ahireti satın alan sensin. Ama, bu dünya ise, hiç de böyle değildir. Binâenaleyh, Ahiretin, dünyadan daha az değerli olduğunun farz edilmesi durumunda bile, Ahiret senin için daha hayırlıdır. Çünkü, sana ait olan mülkler, sana ait olmayan mülklerden daha hayırlıdır. Nasıl olmasın ki, fafazilet bakımından, dünya, Ahiret ile mukayese edilemez.

4) Ahiret, senin için dünyadan daha hayırlıdır. Çünkü, dünyada kafirler, seni kınarlar, ta'n ederler. Ama, Ahirette, ümmetini, diğer ümmetlere; seni de diğer peygamberlere zatımı da sana şahit yapacağım..." Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şahid olarak Allah yeter. Muhammed, Allah'ın Resûlüdür..."* (Fetih, 28-29) buyurması gibidir.

5) "Dünyanın iyilik ve güzellikleri azdır, elemlerle içiçedir ve sonludur; halbuki, Ahiretin lanetleri çoktur, arıdır durudur ve bâkidir."

Hitab Neden Müfred?

İkinci Soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ demiş de, خَيْرٌ لَكُمْ "Senin için daha hayırlıdır" dememiştir?

Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s)'in ümmeti içinde, Ahiretin, kendisi için şer olacağı kimseler de vardır. Şimdi, Cenâb-ı Hak bu işi, herkese teşmil edecek olsaydı, bu, bir yalan olurdu. Sadece itaatkârlara tahsis edecek olsaydı, münafıklar ve günahkarlar rezil ve kepaze olurlardı.. İşte bu yüzden, Hz. Musa (a.s), *"Hayır. Muhakkak ki benim yanımda Rabbim var. O beni hidayete iletir"* (şuârâ, 62) derken, Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, kendisiyle birlikte olan kesin saadet ehlinden olduğu için, hiç şüphesiz, *"Muhakkak ki, Allah bizimle beraberdir..."* (Tevbe, 40) demiştir. Çünkü orada, sadece bir nebî ve sadece sıddîk (Hz. Ebû Bekir) (a.s) var idi. Rivayet olunduğuna göre Hz. Musa (a.s) yanında binlerce kişi olduğu halde, üç gün süreyle, yağmur duasına çıkmış, ama bir türlü icabet olunmamış... Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), bu icabetsizliği gerektiren sebebi Cenâb-ı Hakk'a sual edince, Cenâb-ı Hak, "Yanınızda söz gezdirici birisi bulunduğu sürece size icabet etmem" buyurmuş; derken, Hz. Musa (a.s), "Ben bu işe öfkelenip dururken, daha nasıl onun yaptığını yapabilir (jurnalcilik yapabilirim)? dedi. Az bir zaman geçmişti ki, o jurnalcinin öldüğüne dair vahiy geldi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), o musallaya gitti. Bir de ne görsün, o musallada yetmiş cenaze. Şimdi, Cenâb-ı Hak, kendi düşmanlarını bile saklı ve gizli tutarken, ya dostlarına karşı nasıl muamele eder?! Sonra bir düşün; burada, şöyle bir incelik de göreceksin... Hz. Peygamber (s.a.s) لَوْلَا شُيُوخٌ رُكَّعٌ *"Şayet, beli bükülmüş yaşlılar olmasaydı..."*[16] buyurmuştur ki, burada bu ümmetin faziletlerinin fazlalığına bir işaret bulunmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, tek bir günahkardan dolayı binlercesinin isteğini reddederken, bu ümmetlerde, tek bir itaatkardan dolayı binlerce günahkara merhamet ediyor.

★ ★
★

Ahiretteki Mükafaat

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ ۝

"Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın..."

(Duhâ, 5).

Bil ki, bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti de, şu iki yöndendir:

1) Allah Teâlâ, Ahiretin peygamber için dünyadan daha hayırlı olduğunu beyan etmiş, ancak ne var ki, bu farklılığın hangi dereceye kadar olabileceğini beyan etmemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ayet ile de, bu farklılığın miktarını beyan etmiştir ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, temenni edip hoşnut olacağı şeylerin doruk noktasına varıp dayanması halidir.

2) Cenâb-ı Hak adeta, "Ahiret senin için, dünyadan daha hayırlıdır" deyince, "Durumun böyle olduğunu niye söyledin?" denilmiş de, bunun üzerine o da, "O

16) Keşfü'l-Hafa, 2/163. Hadisin devamı meâlen şöyledir: "Eğer beli bükülmüş yaşlılar ve emzikli çocuklar olmasaydı belâlar üzerlerinize sel gibi akardı. (ç.)

peygambere istediği her şeyi vereceğini" belirtmiştir ki, bu şey de, "dünyaya sığmayan şey" cinsindendir. Böylece, Ahiretin, o peygamber için, dünyadan daha hayırlı olduğu sabit olmuş olur.

Bil ki biz, ayetteki bu va'di, ahiretle ilgili olarak görürsek, bunun, hem ahiretteki menfaatler manasına, hem de tazim manasına alınması mümkün olur. Menfaatler manasına alınmasına gelince, mesela **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Peygamber için, cennette, beyaz inciden yapılmış bir köşk vardır. Ki, bu köşklerin toprağı misktir. Bu cennetlerde de, oraya yakışan her şey vardır."

Tazim manasına alınmasına gelince, **Ali ibn Ebî Talib** ile **İbn Abbas**'tan şu rivayet edilmiştir: "Bu ifade, bu va'd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ümmeti için şefaatci olması va'didir." Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet nazil olunca, "ümmetimden birisi cehennemde iken, ben halimden memnun (razı) olamam" demiştir.

Şefaat Makamı

Bil ki, ayetteki bu va'di, "şefaat" manasına hamletmek kesin bir husus olup, delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hak, dünyada iken Hz. Peygamber (s.a.s)'e, istiğfarda bulunmasını emrederek, *"Günahın için ve erkek mü'minlerle kadın mü'minler için istiğfar et..."* (Muhammed, 19) buyurmuş, böylece ona, istiğfarda bulunmasını emretmiştir. "İstiğfar" ise, bağışlanma istemek demektir. Bir şeyi isteyenin, o şeyin reddedilmesini ist emeyeceğinde ve bu duruma razı olmayıp, ancak icabete razı olacağında ise şüphe yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in razı olduğu şeyin, reddedilmek değil de kabul olunmak olduğu sabit olup, bu ayet de, Cenâb-ı Hakk'ın ona, istediği ve razı olacağı her şeyi vereceğine delalet edince, bu ayetin, ümmetin günahkarları hakkında şefaatçi olacağına delalet ettiğini anlamış bulunuyoruz.

2) Ayetten önceki ifade de bu manaya uygundur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Seni terketmeyeceğim, sana öfkelenmeyeceğim, bundan da öte, hatta, senin hoşnutluğunu temin etmek ve kalbini hoş tutmak için, ashabından, etbaından ve taraftarlarından hiç kimseye öfkelenmeyeceğim..." demek istemiştir ki, işte bu açıklama, ayetin öncesine de en muvafık tefsirdir.

3) Şefaat hakkında varid olan pekçok hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in rızasının, ümmetinin günahkarlarının afvedilmesinde bulunduğuna delalet etmektedir; bu ayet de, Allah Teâlâ'nın, Resulü **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in razı olacağı her şeyi yapacağına delalet etmektedir. Binâenaleyh, bu ayet ile hadislerin toplamından, şefaatin hak olduğu neticesi çıkmaktadır.

En Ümit Veren Ayet

Cafer es-Sâdık (r.a), "Benim dedemin rızası, hiçbir muvahhidin cehenneme girmemesinde yatmaktadır" derken, **Muhammed Bâkır**'ın da, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ehl-i Kur'ân, Kur'ân'daki en ümit bahşedici ayetin, *"Ey, nefislerine karşı haddi aşmış olan kullarım. Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin"* (Zümer, 53) ayeti olduğunu söylerler. Halbuki, biz, Ehl-i beyt ise, en ümit bahşedici ayetin, *"Muhakkak*

Rabbin sana verecek de sen de memnun olacaksın" (Duhâ, 5) ayeti olduğunu söylüyoruz. Vallahi, bu ayetle kastedilen, şefaattir. Şefaat hakkı, o, yani Hz. Peygamber (s.a.s), "Razı oldum, yeter" deyinceye kadar, **"Lâ ilâhe illâllah"** diyen herkes hakkında, ona verilmiştir."

Bu izahlar, ayetteki bu va'di, Ahiret halleri ile ilgili gördüğümüz zaman söz konusudur. Ama biz, bu va'di, dünya halleriyle ilgili görürsek, bu, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, **Bedir, Mekke**'nin fethi, insanların, İslâm'a fevc fevc girmesi... gibi kutlu günleri; peygamberin, **Kurayza** ve **Nadîr** kabilelerine galip gelmesi, onları sürgün etmesi, ordularının ve seriyyelerinin, Arap topraklarına yayılması gibi, düşmanlarına galip gelmeyi nasib edişine.bir işarettir. Ve yine bu, râşid halifelerinin, yeryüzü mıntıkalarındaki şehirleri fethedişlerine, bunların elliyle, zorba kralların yenilip yerle bir edilişine, **Kisrâ**'nın hazinelerinin ele getirilişine, doğu ve batıdaki insanların kalblerine düşürülen korkuya, İslâm'ın heybet arzedişine ve bu davanın yayılışına bir işarettir. Bil ki, evlâ olan, ayeti, hem dünya hem de Ahiret menfaatleri manasına almaktır. Burada, şöyle birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sorular

1. Hitap Neden Müfred?

Birinci Soru: Böylesi saadetler mü'minler için de söz konusu olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin, *"sana verecek"* demiş de, "Size verecek.." dememiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Burada esas maksat, Peygamberdir. Mü'minler ise, ona tabidirler.

2) Bu, "Ben, senin ashabına ikramda bulunduğum zaman, bu, gerçekte sana yapılmış bir ikramdır. Çünkü ben, onların üzerine titremen hususunda senin, onlara yapılan ikramdan duyacağın huzur ve sürurun, bizzat sana yapılacak olan ikramın huzur ve sururunun üzerine çıkacağı bir noktaya ulaştığını bilmekteyim. İşte bundan dolayı, diğer peygamberler, "İşe, benim mükafaatımla başlarım. Zira benim taatım, ümmetimin taatından önce gelir" anlamında, "Nefsî, nefsî..." derlerken, sen, "Ümmetî, ümmetî..." dersin. Yani, "işe, ümmetimden başlarım.. Zira, benim sevincim, sürurum, ümmetimin, mükafaata nail olmuş kimseler olarak görmende bulunmadır..." demektir.

3) Sen, buna güzel bir muamelede bulundun, çünkü o kafirler, senin yüzünü yaraladıklarında, sen, "Allahım, sen, kavmimi hidayete ilet; zira onlar gerçeği umuyorlar" dedin. Ama onlar seni, Hendek savaşında namaz kılmaktan alıkoyduklarında ise, "Allahım, bunların karınlarını ateşle doldur.." dedin, böylece, bedenin yüzünde meydana gelen yaraya katlandın, ama, dininin yüzünde meydana gelmiş olan çatlağa, yaraya tahammül edemedik. Çünkü, "dinin yüzü", peygamberin kılacağı **"namaz"**dır. Böylece de, benim hakkımı, kendi hakkına tercih ettin. İşte, bu sebeple, hiç şüphesiz Ben de, seni üstün tutarak, "Yıllarca namaz kılmayan, veya mani olan kimseyi kafir addetmem. Ama, kim senin kılına dokunur, ya da sana çelme takarsa, bu kimseyi kafir addederim..." derim.

2. Sevfe'nin Manası

İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَسَوْفَ demesinin hikmeti nedir? Niçin, o, سَيُعْطِيكَ رَبُّكَ dememiştir?

Cevap: Bunun, şöyleai faydaları bulunmaktadır:

1) Bir kere bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ecelinin (ölümünün) yaklaşmadığına, tam aksine, bundan sonra da bir müddet yaşayacağına delalet eder.

2) Müşrikler, "Rabbi onu terketti, ona kızdı..." deyince, Allah Teâlâ, bu müşriklere, aynı lafızları kullanarak cevap verdi ve "Rabbin seni terketmedi, sana kızmadı da..." buyurdu; daha sonra müşrikler, سَوْفَ يَمُوتُ مُحَمَّدٌ "Muhammed ölecek..." deyince, yine Cenâb-ı Hak, müşriklere aynı lafızla cevap vererek, *"Muhakkak Rabbin sana öyle verecek ki sen de memnun olacaksın"* buyurdu.

3. Rabb Vasfındaki İncelik

Üçüncü Soru: Allah Teâlâ, nasıl, "Muhakkak Rabbin sana öyle verecek ki, sen de memnun olacaksın.." buyurmuş da, (Rabb kelimesini getirmiştir)?

Cevap: Bu sûre, başından sonuna kadar, **Cebrâil (a.s)**'in, **Muhammed (s.a.s)**'le olan muhaveresini nakletmektedir. Çünkü, daha önce de alabildiğine iştiyak duyuyor ve onun konuşmasını arzuluyordu. Böylece Cenâb-ı Hak, bu müjdeleri **Hz. Muhammed (s.a.s)**'e verenin, **Cebrâil (a.s)** olmasını diledi.

4. Ayetteki Lâm-ı İbtida

Dördüncü Soru: سَوْفَ kelimesinin başına gelen **lâm**, ne lâmıdır?

Cevap: Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu **lâm**, cümlenin manasını tekid eden, "**lâmu'l-ibtidâ**"dır. Cümlenin mübtedası mahzuf olup, takdiri, وَلَأَنْتَ سَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ "Şüphesiz ki, Rabbin sana mutlaka ve mutlaka verecektir.." şeklindedir. İleri sürdüğümüz delil şudur: Bu **lâm**, ya **lâmu'l-kasem**'dir, ya da **lâmu'l-ibtidâ**'dır. Halbuki, **lâmu'l-kasem**, muzarinin başına **tekid nûnu**'nun bulunması halinde gelir. Binâenaleyh, geriye, bu **lâm**'ın, **lâmu'l-ibtidâ** olması kalmaktadır. Halbuki, **lâmu'l-ibtidâ** ise, ancak mübteda-haber'den meydana gelmiş olan bir cümlenin başına gelir. Binâenaleyh, burada, bir mübtedâ ve haberin takdir edilmesi ve aslının da, وَلَأَنْتَ سَوْفَ يُعْطِيكَ şeklinde olması gerekmiştir.

Buna göre şayet, "Bu ifadede hem tekid harfinin, hem de tehir harfinin (سَوْفَ) birlikte getirilmesi de ne demektir?" denilirse biz deriz ki: Bunun manası, "Tehir edilmesinde bir maslahat ve fayda olduğu için gecikse bile, bu bağış, mutlaka olacaktır..." demektir.

★ ★
★

Seni Yetimken Barındırdık

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ۝

"O bir yetim olduğunu bilip de, (seni) barındırmadı mı?"
(Duhâ, 6).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin daha öncekilerle münasebeti şöyledir: Allah Teâlâ, *"O, bir yetim olduğunu bilip de..."* buyurmuş, Hz. Peygamber de, "Evet, ey Rabbim.." deyince, Allah, "O vakitte yaptığın taatler mi daha kıymetli, yoksa şu andaki mi, bir bak!?" demiş, bu sebeple de, mutlaka, "Şu andakiler" denilmesi gerekmiştir. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmuştur. "Sen, küçük ve aciz bir çocuk iken, biz seni terketmedik.. Tam aksine, seni eğittik, büyüttük ve **Arş**'ın tepe noktalarına çıkacak seviyeye yükselttik. Ve sana, "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, Biz, kainatı yaratmazdık.." dedik. Ve şimdi sen, bu merhaleden sonra, seni terkedeceğimizi mi düşünür, zannedersin..."

İKİNCİ MESELE Ayetteki, أَلَمْ يَجِدْكَ ifadesi, "bilme" anlamına gelen **vücûd** kökünden olup, mansub olan ifadeler, وَجَدَ fiilinin iki mef'ûlüdür. Buradaki "bulma" işi, Allah'ın bulması olup, mana, "Allah seni, yetim olarak bilip de, seni barındırmadı mı?" şeklindedir.

Yetim

Alimler, "yetim"in ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

Birinci İzah: Tarihçilerin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in annesi, ona hamile iken, babası **Abdullah ibn Abdilmuttalib** vefat etmiştir. Derken, Allah'ın Resulü, dünyaya gelmiş; derken, kendisini, dedesi **Abdülmuttalib** ve annesi **Amine** ile beraber bulmuştur. Ama, altı yaşında iken, annesi **Amine** de ölmüştür. Böylece, dedesiyle beraber kalmıştır.

Annesinin ölümünden iki yıl sonra, dedesi de vefat etmiştir. Artık, Allah'ın Resulü sekiz yaşındadır. Dedesi **Abdülmuttalib** (ölümünden önce), onun amcası **Ebû Tâlib**'in himayesinde kalmasını öğütlemiştir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s)'in babası **Abdullah** ile **Ebû Tâlib**, aynı anadandırlar. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dedesinin ölümünden sonra, Allah kendisine peygamberliği verinceye kadar, onun işlerini yürüten şahıs, **Ebû Tâlib** olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), uzun bir süre, **Ebû Tâlib**'in desteğiyle yaşamıştır. Derken, **Ebû Tâlib** de vefat etmiştir. Ama geçen bu süre içinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerinde kesinlikle yetimlik emareleri görülmemiştir. İşte böylece, Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bu nimetini hatırlatmıştır.

Rivayet olunduğuna göre, **Ebû Tâlib**, kardeşi **Abbas**'a şöyle demiştir: "Sana, **Muhammed**'den sudur ettiğini ördüğüm şeyleri anlatayım mı?" deyince, **Abbas**,

"anlat" dedi. Bunun üzerine **Ebû Tâlib** şöyle dedi: Ben onu yanımdan hiç ayırmadım. Onun hakkında hiç kimseye güvenmezken, onu, gece olsun gündüz olsun, onu nasıl yanımdan bir an ayırabilirdim?! Öyle ki ben onu, yatağımda yatırıyordum. Bir gece ona, elbisesini çıkarmasını ve beraber yatmamızı emrettim. Ama, yüzünden, bundan memnun olmadığını, ancak ne var ki, bana karşı gelmek de istemediğini hissettim. İşte bunun üzerine o, "Ey amcam, elbisemi çıkarabilmem için yüzünü benden çevir... Çünkü, hiç kimsenin benim bedenime bakması uygun olmaz" dedi. Onun bu sözüne şaşırdım ve bakışlarımı başka tarafa çevirdim. Derken, yatağa girdi. Ben de o yatağa girince benimle kendisi arasında, engel oluşturacak bir bezin olduğunu gördüm. Allah'a yemin olsun ki, ben onu yatağıma her aldığımda, o son derece yumuşak ve adeta misk deryasına dalmışcasına güzel kokulu idi. Derken, onun bedenine bakma gayretine girdim. Ama, hiçbir şey göremedim. Çoğu kez, onun yatağımda olmadığını farkederdim. Onu aramaya kalktığımda ise, bana, "Amca, ben burdayım.." diye seslenirdi. Ben de, tekrar yatağa dönerdim. Andolsun ki ben, çoğu kez, ondan beni hayrete düşürecek sözler dinliyordum. Bu iş, gecenin bir kısmı geçtikten sonra oluyordu. Biz, yerken, içerken besmele çekmiyor, yemenin içmenin sonunda da, "**elhamdülillâh**" demiyorduk. Ama o, yemeğe başladığında, بِسْمِ اللّٰهِ الْاَحَدِ "Bir olan Allah'ın adıyla", "**elhamdülillâh**" diyordu. Ben buna da taaccüb ediyordum. Hem sonra ben ondan, ne bir yalan ne bir kahkaha, ne bir cahiliyye adetinin sudur ettiğini görmediğim gibi, oynayan çocuklarla birlikte olduğunu da görmedim..." Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında rivayet edilen ilginç olaylar, **Râhib Behîra**'nın ve diğerlerinin konuşmalarından dolayı, çok yaygındır.

İkinci İzah: Bu kelime, Arapların, دُرَّةٌ يَتِيمَةٌ "Eşsiz inci" deyimindendir. Buna göre mana, "Rabbin seni, Kureyş arasında tek ve benzersiz olarak bulup da, seni himaye etmedi mi? Yani, sana, senin kendisine sığınacağın birisini, yani **Ebû Tâlib**'i hami kılmadı mı?" şeklinde olur. آوَى ifâdesi أَوَى şeklinde de okunmuştur. Buna göre, ayetteki bu ifade şu iki manaya gelebilir: Bu kelime ya, yine آوَاهُ "Onu barındırdı" manasında, أَوَاهُ kökündendir; yahut da birisi birisine merhamet ettiğinde kullanılan أَوَى لَهُ kökündendir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Minnet Etme Uygun Mu?

Birinci Soru: Cömert bir zatın, yaptığı iyiliği başa kakarak, *"O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı?"* demesi nasıl güzel olur? Bu soruyu şu da pekiştirir: Allah teâlâ, **Firavun**'un, onu zem sadedinde, *"Seni, ey Musa, aramızda bir çocuk olarak bakmadık mı?"* (Şuârâ, 18) dediğini nakletmiştir. Binâenaleyh, **Firavun**'dan sudur etmesi halinde kınanan şey, Allah'tan olunca nasıl güzel karşılanabilir?

Cevap: Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin takviye edilmesi ve ona nimetlerin devam edeceğinin va'dedilmesi manası kastedilince, böyle denilmesi güzel ve yerinde olur. İşte, böylece bu başa kakış ile, **Firavun**'un başa kakması arasındaki fark, ortaya çıkmış olur. Çünkü, **Firavun**'un başa kakması, yaptığı iyiliği geçersiz kılan bir başa kakıştır. Çünkü **Firavun**'un maksadı, **Hz. Musa** (a.s)'ya, "Ne oluyor da, şimdi

de sen bize hizmet etmiyorsun?" demektir. Halbuki, Allah'ın başa kakması, ona daha fazla nimetler vereceğini bildirme sadedindedir. Cenâb-ı Hak sanki, "Sana ne oluyor da, benden ümidini kesiyorsun. Seni terbiye etmeye başlamış olan ben değil miyim? Sen yaptıklarımı terkedeceğimi mi sanıyorsun? Tam aksine, hem sana, hem de ümmetine olan nimetlerimi tamamlamam gerekmektedir. Nitekim Hak Teâlâ *"Nimetimi size tamamlayayım diye..."* (Bakara, 150) buyurmuştur. Sen, günü tamamlanmazdan önce çocuğunu düşünen hamile kadının bu hareketinin, geri tepen bir kusur olduğunu bilmiyor musun? Şimdi o kadın veya erkek, bir müdahele sonucu o çocuğu düşürürse, keffaret vacib olur ve zemmi hakeder. Binâenaleyh böyle bir terkediş, **Hay** ve **Kayyûm** olan zattan sadır olması nasıl makul sayılabilir? O halde şimdi, minnet eden, başa kakanın Allah olması ile **Firavun** olması arasındaki fark, ne kadar büyük bir farktır! Bunun bir benzeri de, o ümmet hakkında, onların içlerinden birisinin, *"Üç kişiler. Dördüncüleri ise köpekleridir"* (Kehf, 22) demesi ile, bu ümmet hakkında, *"Üç kişinin bir araya gelip fısıldaşması halinde, onların dördüncüleri O (Allah)dır"* (Mücadele, 7) denilmesidir. Binâenaleyh dördüncüleri, köpekleri olan ümmet ile dördüncüleri Rableri olan ümmet hakkında hayli fark vardır.

İkinci Soru: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şu üç şeyi minnet etmiş, sonra da ona, Rabbisinin nimetlerini hatırlamasını emretmiştir? Binâenaleyh bunlar arasındaki münasebet ve ilgiyi nasıl izah edersiniz?

Cevap: Bu münasebetin izahı sadedinde şöyle diyebiliriz: Borcu ödemek vacibtir. Borç, biri mali, diğeri in'âmî (iyilik, lütuf ve nimet cinsinden) olmak üzere iki türdür. İkincisi, daha güçlü bir vacibtir. Çünkü mali olan bazan ibrâ (af) yolu ile düşebilir. Ama ikincisi, ibrâ yolu ile daha da güçlenir. Mâlî olan, bir kere ödenince, borçlu taraf bundan kurtulmuş olur. İkincisini ise, ömür boyu ödemen gerekir. Sonra kul-köle mesabesinde olan bir mü'minin, o ufacık nimetinin karşılığını ödemek bile imkansız olduğuna göre, mün'im-i azîm olan O yüce Allah'ın o koca koca nimetlerinin durumu ya nasıl olur?

İşte buna göre kul, sanki "Senin, içimdeki pisliklerimi dış derimle örttüğün gibi, af örtünle günahlarımı da örteceğine dair, senden bir müjde olarak, "Ey Rabbim Sen beni yokluktan varlığa, tığ gibi bir delikanlı olarak, dışı temiz içi berbat olarak çıkardın. O halde Senin o sınırsız nimetlerinin karşılığını vermem nasıl mümkün olabilir?" der. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Bunun yolu, kullarım hakkında sana yaptığım muameleyi yapmandır. Çünkü sen bir yetim idin, Ben seni barındırdım. Öyleyse bütün yetimlere sen de böyle davran. Sen şaşırmıştın, seni doğruya ilettim. Sen de bütün kullarıma böyle davran. Sen fakir ve muhtaçtın, seni ihtiyaçsız kıldım. O halde sen de kullarıma karşı bu şekilde davran. Hem sonra bunları yaparken sen, seni muvaffak kılmam, sana olan lütfum ve irşadım sayesinde yaptım. Şu halde hep bu nimetleri ve lütufları hatırlayıcı ol" buyurmuştur.

★ ★
★

Doğru Yola Koyan O'dur

وَوَجَدَكَ ضَآلًّا فَهَدَىٰ ۝

"Seni kaybolmuş bulup da, yolunu doğrultmadı mı?"
(Duhâ, 7).

Bil ki bazı kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in işin başında mü'min olmadığı, Allah Teâlâ'nın ona daha sonra hidayet edip, peygamber kıldığı kanaatindedirler. Bu cümleden olarak **Kelbî**, bu ayete, "Sen sapık kavmin içinde bir kafir idin de, O Allah seni tevhide iletti" manasını verirken, **Süddî** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kırk yıl, kavminin dini üzere olduğunu söylemiştir. **Mücâhid** ise bu ayete, "Sen hidayetten uzak iken, Allah seni bu ayete, "Sen hidayetten uzak iken, Allah seni dinine iletmedi mi?" manasını vermiştir. Bu görüşte olanlar, görüşlerine şu ayetleri de delil getirirler: *"Sen, kitab nedir, iman nedir bilmezdin"* (Şûrâ, 52); *"Sen, daha önce gafillerden idin"* (Yusuf, 3); *"Eğer şirk koşarsan, şüphesiz amellerin boşa gider"* (Zümer, 65). İşte bu ayetler, bu mananın doğru olmasını gerektirir. bu ayet de, bunun doğru olduğuna delalet edince, bu ayeti bu manaya hamletmek gerekir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Hayatı Boyunca Hidayette

Ama alimlerin çoğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ömrü boyunca, bir an dahi küfür içinde olmadığında müttefiktirler. **Mu'tezile** ise, bunda hoşlanılmayan bir şey bulunduğu için, peygamberimiz (s.a.s) de aklen böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını söylemişlerdir. Biz ehl-i sünnet alimlerine göre ise, böyle bir şeyin olması aklen imkansız değildir. Çünkü bir şahsın önce kafir iken, derken Allah'ın imanı nasib edip de, sonra da peygamberlik vererek ikramda bulunması aklen caizdir. Ne var ki, mümkiń olan bu şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tahakkuk etmediğine dair naklî delil vardır. Bu da, *"Sizin arkadaşınız, ne saptı ne de azdı"* (Necm, 2) ayetidir.

Dalaletin Muhtemel Yirmi Manası

Alimler bu ayetin izahı sadedinde şunları söylemişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî, Dahhâk** ve **Şehr b. Havşeb**'den rivayet olunduğuna göre, bunlar ayete, "Rabbin seni nimetin bilgilerinden ve şeriatın hükümlerinden habersiz olarak bulup, seni bu bilgilere iletmedi mi?" manasını vermişlerdir. Bu mana, *"Sen kitab nedir, iman nedir bilmezdin?"* (Şûra, 65) ve *"Sen daha önce gafillerden (habersizlerden) idin"* (Yusuf, 3) ayetleriyle de anlatılandır.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), kendisini dedesine teslim etmek istediğinde, süt annesi **Halime**'yi kaybetmişti. Süt annesi **Halime, Hübel** putunun yanına girmiş ve bu problemini ona arzetmiş. Derken putlar düşüşmeye başlamışlar. **Halime** o esnada, "Bizim helakimiz bu çocuğun eliyle olacak" diyen bir ses duymuştur. Bu hususta uzun bir hikaye vardır.

3) Merfu olarak rivayet edilen bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: ...ظَلَلْتُ عَنْ جَدِّى عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَانَا صَبِيٌّ ضَائِعٌ *"Küçük bir çocukken iken ben dedem Abdülmuttalib'i kaybetmiştim. Açlıktan nerdeyse ölecek vaziyete geldim. Nihayet Allah beni ona kavuşturdu"*. Bu hadisi, **Dahhâk** nakletmiş ve **Abdulmuttalib**'in, **Kâ'be**'nin örtüsüne yapışarak şöyle dediğini rivayet etmiştir: يَارَبِّ رُدَّ وَلَدِى مُحَمَّداً أَرْدُدْهُ رَبِّى وَاصْطَنِعْ عِنْدِى يَداً *"Ya Rabbi çocuğum Muhammed'i Bana geri ver. Ne olur onu bana geri ver ve bana lütufta bulun."* **Abdülbuttalib** bu beyti-duayı tekrar ederken, devesine binmiş ve kucağında da **Hz. Muhammed** (s.a.s) olduğu halde, **Ebû Cehil** gelir ve şöyle der: "Senin bu oğlundan neler gördüğümüzü sen bilemezsin?" dedi. Bunun üzerine **Abdulmuttalib**, "Bu da niçin?" deyince, **Ebû Cehil** şöyle dedi: "Ben devemi çöktürdüm, onu terkime bindirdim, ama devem bir türlü kalkmadı. Ancak onu kucağıma alınca kalktı. Böylece bu deve adeta, "Ey ahmak adam, **İmâm** (lider) budur. Öyle ise, daha nasıl muktedinin (uyanın) arkasında durabilir" dedi." İşte bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) da, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'yı düşmanının elinde koruyup muhafaza ettirdiğinde, **Musa** (a.s)'ya yaptığı gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i de dedesine, düşmanının eliyle getirmiştir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Hatice** (r.a)'nin kölesi **Mesyere** ile birlikte çıkınca, bu kafir köle onun devesinin yularından çekiyordu. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) yolunu kaybetti. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, **Cebrâil** (a.s)'i bir insan kılığında indirdi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i **Cebrâil** (a.s) kılavuzladı.

Şu da rivayet edilmiştir: "**Ebû Tâlib** onu **Şam** seferi için yanına almıştı. Derken Hz Peygamber (s.a.s) kayboldu. Allah ona, yolunu buldurdu."

5) Arapça'da, "Su sütün içine karışıp kaybolduğunda, ضَلَّ الْمَاءُ فِى اللَّبَنِ denilir. Buna göre ayetin manası, "Sen, **Mekke**'de kafirler arasında kaybolmuştun. Derken Allah seni güçlendirdi de, böylece dinini galib getirebildin" şeklinde olur.

6) Araplar çölde tek olan, adeta çöl içinde kaybolmuş ağaca, "**dâlle**" derler. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O beldeler, sen hariç, içinde Allah'a iman ve marifetullah meyvesini taşıyan hiç bir ağaç bulunmayan bir çöl gibidir. Binâenaleyh sen, bu cehalet çölünde yetişen, tek bir ağaçsın. Ben seni böylece tek, adeta yitmiş olarak buldun ve senin sebebinle, insanları hidayete erdirdim" demek istemiştir ki **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, اَلْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ *"Hikmet, mü'minin yitiğidir"*[17] **hadis-i** şerifi de bunun bir benzeridir.

7) Bu, "Allah seni, küçükbir çocuk iken, marifetullah'dan habersiz olarak bulup da, sende akıl, hidayet ve marifet yaratmadı mı?" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, bir başka ayette, *"Allah sizi, analarınızın karnından, siz bir şey bilmez iken alarak çıkardı"* (Nahl, 78) buyurmuştur. O halde bu ayette geçen, "**dâll**" ile, "ilimden boş" manası kastedilmiş olup, "yanlış inançlara kapılmış ve sapıtmış" manası kastedilmemiştir.

17) **Keşfü'l-Hafa 1/363.**

8) Bu, "Sen, peygamberlikten bî-haberdin; böyle birşey arzusunu bile taşımıyordun. Bu aklına bile gelmiyordu." Çünkü yahudi ve hristiyanlar, peygamberliğin İsrailoğullarına mahsus olduğunu iddia ediyorlar. Dolayısıyla Ben, seni, kesinlikle bir arzu ve düşüncen bulunmayan, nübüvvete iletttim" demektir.

9) Bazan kavmin reisine, kavmi murad edilerek, bu şekilde hitab edilir. Buna göre bu ayet, "Senin kavmini sapmış olarak bulup da, senin ve şeriatın sayesinde doğruya iletmedi mi?" manasında olur.

10) Bu ifade, "seni sapıtan kimlerden ayrı, onlardan uzak tek başına bulmadı mı? Binâenaleyh senin onlardan uzaklığın her ne zaman ileri olursa, onların sapıklıkları da o nisbette ileri olur. İşte bu sebeple, seni onlara karışmaya, içlerine girmeye ve onları apaçık olan bu dine davet etmeye iletmedi mi?" demektir.

11) Bu, "Seni, hicretten uzak, Kureyş'in elinde şaşkın ve onlardan ayrılmayı arzulayan biri olarak bulmadı mı?" Halbuki Allah'ın izni olmadan, hicret etmen mümkün değildir. Binâenaleyh Allah, hicretine müsaade edip, **Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a)'i de, hicrette sana yoldaş kılıp, seni **Ümmü Ma'bed**'in çadırına iletip, **Sürâka** hadisesinde olanlar olup, dindeki kuvvet ortaya çıkınca, ayetteki فَهَدَى *"yolunu doğrulttu"* ifadesi ile murad edilen şey olmadı mı?" demektir.

12) Hz. Peygamber (s.a.s), kıbleyi bilmiyordu. O hep kıblesinin, **Kâ'be** olmasını temenni edip duruyordu ve bunun mümkün olup-olmadığını bilemiyordu. İşte Hak Teâlâ onu, *"Seni, razı olacağın bir kıbleye çevireceğiz"* (Bakara, 144) beyanıyla bu arzusuna iletmiştir. Böylece Hak Teâlâ, bu şaşkınlığı, bilememeyi, **"dalâlet"** diye adlandırmıştır.

13) Hz. Peygamber (s.a.s), tâ işin başında **Cebrâil** (a.s) gözükünce, o, bunun **Cebrâil** (a.s) olup-olmadığını bilememiş ve bundan alabildiğine korkmuştu. Derken,kendisini o dağdan atmak, intihar etmek istemişti. İşte Allah Teâlâ, ona bu hususta hidayet etti, böylece bunun **Cebrâil** (a.s) olduğunu anladı.

14) "Dalâl", sevgi ve muhabbet manasınadır. Bu tıpkı, *"Şüphesiz sen, o eski dalalindesin (sevgindesin)"* (Yusuf, 95) ifadesinde olduğu gibidir. Buna göre mana,"Sen hep o sevgiyi yaşıyorsun. Binâenaleyh Ben seni, sevdiğine kendi vasıtasıyla hizmet edebileceğin şeriat ahkamına iletttim" şeklinde olur.

15) Bu, "Sen dünya işleri, ticaret ve benzeri şeyleri bilmiyordun. Bunlara seni Ben iletttim ve böylece ticaretinde kazanç sağladın; çok kar elde ettin. Derken **Hatice**, böylece sana meyletti" demektir ki bu da, "Senin dünyaya vukufiyyetin yoktu. Dinden başka birşey bilmiyordun. Dolayısıyla artık bundan sonra, sana dünya işlerini de öğrettik" demektir.

16) Bu, "Kavmin içinde adeta kaybolmuştun. Onlar sana eziyet ediyorlardı. Senin tebaa olarak kalmana bile rıza göstermiyorlardı. Derken Allah senin işini takviye etti ve seni, onların amiri-reisi yaptı" demektir.

17) Bu, "Sen kaybolmuştun. Göklerin yollarını bilemiyordun. Binâenaleyh Ben sana bu yolları gösterdim. Böylece **Mirac** gecesinde, göklere çıkarıldın" demektir.

18) Bu, "O seni dâll, yani unutan birisi olarak bulup da, hidayete erdirmedi mi, yani sana hatırlatmadı mı?" demektir. Çünkü Hak Teâlâ, *"O kadınlardan birisi unutursa, diğeri ona hatırlatsın diye..."* (Bakara, 282) ayetinde **"dalâlet"** kelimesini "unutma" manasına kullanmıştır. Bu böyledir. Çünkü **Hz. Peygamber (s.a.s)**, mirac gecesi, Cenâb-ı Hakk'ın heybeti yüzünden, denilmesi gerekli şeyleri unuttu da, Allah Teâlâ ona, Kendisini nasıl medh-ü sena edeceğini hatırlattı. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), لاَ أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ *"Sana yapılacak sana layık, medh-ü senaları sayamam"* diyebildi.

19) Hz. Peygamber (s.a.s), hernekadar kalben (aklen) Allah'ı tanıyor idiyse de, peygamber olmazdan önce, müşriklere karşı açıktan muhalefet gösteremiyordu. İşte onun bu hali, **"dalâlet"** diye ifade edilmiştir.

2) **Hz. Ali** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَا هَمَمْتُ بِشَيْءٍ مِمَّا كَانَ اَهْلُ الْجَاهِلِيَّةَ يَعْمَلُونَ بِهِ غَيْرَ مَرَّتَيْنِ كُلُّ ذٰلِكَ يَحُولُ اللّٰهُ بَيْنِي وَبَيْنَ مَا اُرِيدُ مِنْ ذٰلِكَ... *"Ehl-i cahiliyyenin yaptıkları şeylerden sadece iki şey yapmaya yeltendim. Ama her defasında Allah, benimle istediğim o şey arasına girip, bana mani oldu. Artık bu iki şeyden sonra, Allah bana peygamberlik görevi ile ikramda bulunana kadar (ve ondan sonra), hiçbir kötü şey yapmaya yeltenmedim. (O iki şey de şu idi:) Bir gece, Mekke'nin yüksek yerlerinde benimle beraber koyun güden Kureyşli bir çocuğa "Keşke benim koyunlarıma da göz-kulak olsan da, Mekke'ye gidip gençlerin sohbetlerine (eğlencelerine) katılsam" dedim ve bu istekle oradan ayrıldım. Derken yolumun üzerindeki ilk eve vardım ve bir def-zurna (eğlence) sesi duydum. Onlar, "falan oğlu falan, falan kızla evleniyor" diye ilan ediyorlardı. Onları seyredeyim diye oturdum. Allah bana bir uyku verdi, ben de uyuya kaldım. Güneşin dokunuşu beni uyandırdı." Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne şöyle devam eder: "Arkadaşımın yanına döndüm. O bana, "Ne yaptın" diye sorunca, "Birşey yapmadım" deyip, hadiseyi anlattım. Yine bir başka gece arkadaşıma aynı şeyi söyledim. Derken Allah Teâlâ, bana bir uyku verdi, yine güneşin dokunuşu beni uyandırdı. Artık bu iki şeyden sonra, Allah bana risalet görevi ile ikram edinceye kadar, böylesi mâlâyânî (lüzumsuz) şeylere yeltenmedim"*[18]

★ ★
★

Seni Gayre Muhtaç Etmedi

وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنٰى ۝

"Seni fakir bulup da, zengin kılmadı mı?"

(Duhâ, 8).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

---

18) **Kenzü'l-Ummâl**, 11/32135, 12/35438.

A'll Ne Demektir?

BİRİNCİ MESELE

"A'll", ihtiyaç sahibi manasınadır. Bu kelimenin izahını, أَنْ لَا تَعُولُوا (Nisa, 3) ayetinin tefsirinde yaptık. Bu kelimenin, "ihtiyaçlı (fakir)" manasına gelişinin delili, وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً *"Eğer fakirlikten korkarsanız..."* (Tevbe, 28) ayetidir. Bu kelime daha sonra, ıyâli (allesi) olmasa bile, "fakir" manasına kullanılır olmuştur.

Birinci Görüş: Meşhur görüşe göre, bununla "fakir" manası kastedilmiş olup, bunun delili, **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un mushafında bu ayetin, وَوَجَدَكَ عَدِيماً şeklinde yer almasıdır. عَائِلاً kelimesi, tıpkı سَيِّحَاتٍ şeklinde okunduğu gibi, عَيِّلاً şeklinde de okunmuştur.

Bu zengin kılmanın keyfiyeti hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, **Ebû Tâlib**'in yetiştirmesi ile zengin ve müstağni kılmıştır.**Ebû Tâlib**'in durumu bozulunca, Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, **Hz. Hatice**'nin malı ile zengin kılmıştı. Bu da bozulunca, Cenâb-ı Hak onu, **Ebû Bekir** (r.a)'in malı ile zengin kıldı. Bu da, bozulup haleldar olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hicret etmesini emretti ve onu, ensarın yardımıyla zengin kıldı. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e cihad emrini verdi de, böylece onu, ganimet mallarıyla müstağni kıdı. Bu iş her ne kadar bu sûrenin inişinden sonra tahakkuk etmişse de, ancak ne var ki, bunun tahakkuk etmişse, de, ancak ne var ki, bunun tahakkuk edeceği malum olunca adeta olup bitmiş gibi kabul edilmiştir.

Hz. Hatice ile Müstağni Oluşu

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) üzgün bir şekilde **Hz. Hatice**'nin yanına varır. **Hz. Hatice** ona, "Sana ne oldu?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Zaman, kıtlık zamanıdır. Şimdi ben şayet, senin malını harcayacak olursam, o zaman malın tükenir. Bundan dolayı da senden utanırım. Yok eğer, malını harcamayacak olursam, Allah'tan korkarım" dedi. Bunun üzerine **Hz. Hatice, Kureyş**'i çağırdı. İçlerinde, **Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk** de vardı. **Hz. Ebû Bekir** şunları anlatmaktadır: "**Hz. Hatice**, altınları çıkardı. Bu altınlar, çokluğundan dolayı, ayağının dibinde oturanları göremeyeceğim bir seviyeye yükseldi. Sonra da **Hz. Hatice** şöyle dedi: "Şahit olun, bu mal, onun malıdır, onundur. İsterse dağıtır harcar, isterse yanında alıkor!"

Ashabı ile Müstağni Oluşu

2) Allah, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, ashabıyla zengin kıldı. Onlar, (başlangıçta) Allah'a gizlice ibadet ediyorlardı. Öyle ki, müslüman olduğunda **Hz. Ömer** (r.a), "Ortaya çıkalım. **Lât**'a açıktan açığa tapılırken, biz, Allah'a gizlice mi ibadet edeceğiz" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Taraftarlarımız çoğalıncaya kadar..." deyince, **Hz. Ömer** (r.a) "Allah ve ben, sana yeteriz..." dedi. Nitekim, *"Sana, Allah ve beraberinde bulunan mü'minler yeter"* (Enfal, 64) ayeti nazil olmuştur. Böylece Allah, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in malı, **Hz. Ömer** (r.a)'in de heybeti ve cesareti ile zengin kıldı.

Kanaatkarlığı ile Müstağni Oluşu

3) Bu, "Allah seni, kanaat ile müstağni kıldı da, böylece sen, katında, taş ile altının eşdeğerde olacağı bir duruma geliverdin. Kalbinde, Rabbinden başkasını bulamadın. Binâenaleyh senin Rabbin, bir şey sebebiyle diğer bir şeyden değil de, her şeyden müstağnidir. Sen ise, kanaatkarlığınla eşyadan müstağni oldun.. Çünkü en üstün zenginlik, bir şey ile başka bir şeyden değil de, doğrudan doğruya her şeyden müstağni olma halidir" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zengin olma ile fakir olma arasında muhayyer bırakılıp da, Peygamberin fakirliği tercih edişi, işte bundandır.

4) Bu, "Sen, burhan ve hüccetlerden yoksundun da, Allah Teâlâ sana Kur'ân'ı indirdi; böylece, bilmediğini öğretti de, seni, müstağni kıldı.." demektir.

عَائِلاً kelimesinin ne demek olduğu hususundaki ikinci görüş de şöyledir: "Sen, evlad u iyali çokca olan bir kimsesin; senin efrâd-ailen de, ümmetindir. Böylece Allah, sana yetmiş ve kafi gelmiştir." Ayetteki bu ifadeye, "Allah, ümmetini, senin sayende müstağni kıldı. Çünkü ümmetin, cehaletleri sebebiyle fakir idiler. Sen ise, ilim sahibisin. Dolayısıyla, Allah ümmetini, senin elinle, senin sayende doğruya iletti" manası da verilmiştir. Burada birkaç soru sorulabilir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Yetimliğindeki Hikmet

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i "yetim" kılmasının hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Peygambere, yetimlerin kadr u kıymetini bilmesini, böylece de onların, hak ve hukuklarına riayet etmesini öğretmektir. Yusuf (a.s), "Doyup da, açlığı unutmamdan endişeleniyorum" diye cevap vermiştir.

2) Yetimler, bu isimde, Hz. Peygamber ile bir müştereklik arzetsinler de, işte bu yüzden ikram görsünler.. diye Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا سَمَّيْتُمُ الْوَلَدَ مُحَمَّداً فَأَكْرِمُوهُ وَوَسِّعُوا لَهُ فِي الْمَجْلِسِ *"Çocuğunuza, Muhammed adını koyduğunuzda, ona değer veriniz ve oturduğunuz mecliste ona yer açın..."*[19] buyurması da buna benzer.

3) Babası veya annesi bulunan kimseler, babasına anasına güvenirler. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, hem babasını hem anasını almıştır ki böylece o, çocukluğunun başından ömrünün sonuna değin, Allah'tan başka hiç kimseye güvenmesin... Böylece de, ta çocuk iken, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, "Senin, benim durumumu bilmen, benim Sen'den bir şey istememe manidir!" şeklindeki sözü hususunda **İbrahim** (a.s)'a benzemiş olsun... Ve bu tıpkı, **Hz. Meryem**'in, ayetteki, *"Bu sana nereden (geliyor?).. (dedi). (Hz. Meryem de), Bu, Allah katındandır"* (Al-i İmran, 37) şeklindeki cevabı gibidir.

4) Örfe göre, yetimin kusurları, saklı kalmaz, tam aksine yetimin üzerinde gözükür... Hatta cemiyet ve insanlar, yetimdeki kusurlara kusur katarlar. İşte bu yüzden, herkes, **Hz. Muhammed** (s.a.s) hakkında düşünsün de, onda hiçbir ayıp bulamasınlar ve böylece onun nezih oluşunda ittifak etsinler diye Cenâb-ı Hak, onun yetim olmasını tercih etmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i

19) Kenzü'l-Ummâl, 16/45108; Feyzu'l-Kâdir, 1/365.

risalet görevi için seçince, insanlar onda, hiçbir ta'n ve tenkit sebebi bulamadılar.

5) Herkes onun üstünlüğünün, doğrudan doğruya Allah tarafından olduğunu anlasın diye, Allah onu yetim bırakmıştır. Çünkü, babası olan kimsenin babası, onun talim ve terbiyesi hususunda çaba gösterir.

6) Yetimlik ve fakirlik insanlar hakkında bir noksanlık kabul edilir. Binâenaleyh, **Hz. Muhammed** (s.a.s), bu iki vasfı üzerinde bulundurmasına rağmen, mahlukatın en kerimi olunca, bu harikulade bir şey olmuştur. Dolayısıyla da, mucize cinsinden oluvermiştir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, bütün bu hususları dile getirişinin hikmeti nedir?

Cevap: Bundaki hikmet, kendisini unutup da, kendini beğenme duygusuna kapılmamasını temindir.

Hz. Peygamber (a.s)'in Yüce Makamı

Üçüncü Soru: Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: "Sormamayı arzu etmeme rağmen, Rabbime şöyle bir soru yönelttim de, "**Hz. İbrahim'i Halîl** edindin. **Musâ** ile, mukalemede bulundun (onu kelîm edindin). Dağları **Dâvud**'un emrine verdin. **Süleyman**'a şunu şunu verdin; filancaya şunu şunu verdin..." dedim de, Cenâb-ı Hak da, "Ben seni yetim olarak bulup da, seni barındırmadım mı? Seni, yoluna ulaştırmadım mı? Seni, fakir olarak bulup da, zengin kılmadım mı?" deyince, ben de, "Evet" dedim. Bunun üzerine O, "Senin göğsünü açmadım mı?" deyince, ben, "Evet" cevabını verdim. "Senin zikrini yüceltmedim mi?" deyince, ben, "Evet" dedim. "Senden yükünü almadım, hafifletmedim mi?" deyince, ben, "Evet" dedim. "Sana, senden önce hiçbir peygambere vermediğimi, yani **Bakara Sûresi**'nin son üç ayetini sana vermedim mi?" **İbrahim'i Halil**, dost edindiğim gibi, seni de **Halîl**, dost edinmedim mi?" dedi. Ne dersin? Bu hadis, sahih midir? Biz deriz ki: **Kadî** bu hadisi tenkit eder ve şöyle der: Peygamberler (a.s), böylesi soruları, ancak bir izin ve müsaade neticesinde sorarlar. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'den böylesi bir sorunun, Cenâb-ı Hak'dan da bir sitem yerine geçen bir şeyin sudur etmesi nasıl doğru olabilir?

★ ★
★

Yetimi İncitme

فَأَمَّا ٱلْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۝٩

"O halde yetime gelince, (ona sakın) kahretme..."

(Duhâ, 9).

Bu kelime, فَلَا تَكْهَرْ şeklinde de okunmuştur. Yani, "yetime, yüzünü ekşitme, onu kovma..." demek olup, manî ise, "Yetime, Allah'ın, sana muamele ettiği biçimde muamele et..." şeklindedir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın sana ihsanda bulunduğu*

gibi, sen de ihsanda bulun..." (Kasas, 77) şeklindeki hitabı da bir açıdan bu ifadenin benzeridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'tan başka kimsesi bulunmayanlar hakkındaki, أَللّٰهَ أَللّٰهَ فِيمَنْ لَيْسَ لَهُ إِلاَّ اللّٰهُ *"Allah'tan başka kimsesi olmayanlar hakkında, Allah'tan sakının, Allah'dan!..."* şeklindeki hadisi de, bu noktaya varıp dayanır. Rivayet olunduğuna göre ayetin bu ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Hatice** (r.a)'nin çocuğuna seslendiği bir sırada nazil olmuştur.

Musâ (a.s)'nın, "Allah'ım, hangi şey yüzünden, nail olduğum bu makama nail olabildim?" dediğinde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hatırlar mısın, hani bir kuzu kaçmıştı da, sen onu yakaladığında, "Sen kendini yordun..." dedin, sonra da onu sırtlayıp gittin... İşte bu yüzden seni, insanların yöneticisi kıldım..." şeklinde buyurmuş olması da böyledir. Şimdi, **Hz. Musa** (a.s), bir kuzuya iyilikte bulunması yüzünden nübüvvete müstehak olunca, ya yetime ihsanda bulunulduğunda nasıl olur? Ve yine, böylesi bir sitan, sırf seslenme veyahutta yüz dökme, yüzünü ekşitme yüzünden olunca, onu tökezlettiren, yahut da, onun malını nâhak yere yiyenin hali nice olur?! **Enes** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: إِذَا بَكَى الْيَتِيمُ وَقَعَتْ دُمُوعُهُ فِي كَفِّ الرَّحْمٰنِ وَتَقُولُ تَعَالَى: مَنْ أَبْكَى هٰذَا الْيَتِيمَ الَّذِي وَارَيْتَ وَالِدَهُ فِي التُّرَابِ مَنْ أَسْكَتَهُ فَلَهُ الْجَنَّةُ *"Yetim ağladığında, gözyaşları Allah Teâlâ'nın avucunun içine düşer de, bunun üzerine O: "Babasını toprağa belediğim bu yetimi kim ağlattı. Kim onu, susturur da rahatlatırsa, ona cennet var..." der."*

★ ★
★

İsteyeni Kovma

وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ۝

"Sâile gelince, (onu) da azarlayıp koğma..."
(Duhâ, 10).

Birisi birisini, onu azarlarcasına karşıladığında, Arapça'da, نَهَرَهُ – اِنْتَهَرَهُ ifadesi kullanılır. Ayette bahsi geçen **"sâil"** ile kimin murad edildiği hususunda da şu iki görüş ileri sürülmektedir:

1) **Hasan el-Basrî**'nin tercih ettiği bu görüşe göre, bununla, ilim, bilgi talep edenler kastedilmiştir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisine a'mâ geldi diye yüzünü ekşitti ve yüz çevirdi"* (Abese, 1-2) ayeti de, bir açıdan bu ifadenin bir benzeridir. İşte bu durumda, ayetler arasında bir münasebet ve tenasüb oluşmuş olur. Çünkü, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sırasıyla, *"O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı? Seni (çocukluğunda) gaib olmuş bulup da yolunu doğrultmadı mı? Seni, bir fakir olduğunu bilip de, zengin yapmadı mı?"* (Duhâ, 6-8) buyurmuş, daha sonra da sırayı nazar-ı dikkate alarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, yetimin hakkını, ilim ve hidayet isteyenlerin hakkını; daha sonra da, Allah'ın nimetleri karşısında O'na şükretmesini tavsiye edip emretmiştir.

2) Bununla, mutlak anlamda bir sâil kastedilmiştir.

Fakirlerden Ötürü Uyarı

Andolsun ki, Cenâb-ı Hak, Resûlüne Kur'ân'da, şu üç yerde, fakirler hususunda eltemde bulunmuştur:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), etrafında Kureyş'in ileri gelenlerinin bulunduğu bir zamanda, oturuyordu. Derken, İbn Ümmî Mektûm ed-Darîr çıkageldi. İnsanların onuruna basa basa Hz. Peygamber (s.a.s)'in önüne oturdu ve "Bana, Allah'ın sana öğrettiği şeylerden bir şeyler öğret" dedi. Bunun bu hareketi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gücüne gitti de, yüzünü ekşitti. İşte bunun üzerine عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ (Abese, 1) ayeti nazil oldu.

b) Kureyş, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Keşke, bize, ayrı bir meclis, fakirlere de ayrı bir meclis düzenleseen" dediler de, Hz. Peygamber (s.a.s) de, böyle yapmayı kafasına koydu. İşte bunun üzerine, *"Kendini, Rablerine ibadet edenlerle beraber tut, onlardan ayrılma"* (Kehf, 28) ayeti nazil oldu.

c) Hz. Peygamber (s.a.s) oturuyordu. Derken, Hz. Osman (r.a), kendisine bir salkım meyve (üzüm kurusu) getirdi ve önüne koydu. Tam yiyeceği bir sırada, bir dilenci, kapının üzerinde dikilivердi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "bize acıyıp merhamet eden kula (Hz. Osman), Allah rahmet etsin" dedi; Hz. Osman'a, o salkımı dilenciye vermesini emretti. Hz. Osman bundan memnun kalmadı; lâle de Hz. Peygamber (s.a.s)'in ondan yemesini istiyordu. Çıktı ve o salkımı, o dilenciden parasıyla satın aldı. Derken, dilenci yeniden geldi ve bu işi üç kez tekrarladı. Her defasında da, Hz. Peygamber (s.a.s), "Dilenci misin, yoksa satıcı mı?" demek zorunda kaldı da, bunun üzerine, *"Sâile gelince, (onu) da azarlayıp koğma"* ayeti nazil oldu.

★ ★
★

Rabbin Nimetini Anlat

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

"Bununla beraber, Rabbinin nimetini söyle, dile getir"
(Duhâ, 11).

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) **Mücâhid**, "Bu nimet, Kur'ân'dır. Zira Kur'ân, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e lutfettiği nimetlerin en büyüğüdür. "Onun bu tahdis etmesi" de, Kur'ân'ı okuması, başkalarını okutması ve hakikatlarını onlara açıklaması demektir" demiştir.

2) Yine **Mücâhid**'in, "Bu nimet, nübüvvet nimeti olup bu, "Rabbinden sana indirileni tebliğ et" demektir" dediği de rivayet edilmiştir.

3) "Allah seni muvaffak kılıp da, böylece sen de yetimin ve dilencinin hakkına riayet ettiğinde, —ki, bu muvaffak kılma işi, Allah'ın sana olan bir nimetidir— başkalarının da sana uymaları için, bu nimetleri anlat, dile getir" demektir. **Ali** (r.a)'nin oğlu **Hz. Hüseyin**'den, "Bir iyilik yaptığında, onların da sana uymaları için, onu kardeşlerine anlat" şeklinde rivayet edilen sözü de buna varıp dayanır. Ancak ne var ki bu husus, işin içine bir riya karışmadığı ve başkalarının da ona uyacağı zannedildiğinde güzel ve yerinde olur. **Emirü'l-Mü'minin Hz. Ali**'ye, sahabe-i kiramın durumu sorulup da, onun onları güzellikle yadedip, hasletlerini tadâd etmesi meselesi de, işte buna varıp dayanır. Çünkü, onlar, **Hz. Ali** (r.a)'ye, "Biraz da kendinden bahset" dediklerinde. **Hz. Ali** (r.a), "Yavaş olunuz, zira Cenâb-ı Hak, kişinin kendi nefsini tezkiye etmesini yasaklamıştır" dedi. Bunun üzerine **Hz. Ali**'ye, "Allah Teâlâ, "Rabbinin nimetlerini anlat" diye buyurmamış mıdır?" şeklinde bir hatırlatmada bulunulunca da, O, ",O halde şimdi ben anlatayım. Benden istenildiğinde verdim; sorulduğunda söze başladım. Göğsümde pekçok ilim bulunmaktadır. O halde bana sorunuz" demiştir.

Allah Hakkının Sona Bırakılması

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ'nın, Kendi hakkını, yetim ve fakirlerin hakkından sonra getirmesinin hikmeti nedir? denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ adeta, "Ben ganiyim, bunlarsa muhtaç; muhtacın hakkını öne almakta, daha uygun bir harekettir" buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, yetim ile fakirin payları hususunda, fiili yapmayı öngörmüş, Kendisi için de, sözlü olanla yetinip ona razı olmuştur.

3) Bütün taatların maksadı, kişinin kalbinin, Allah'ı yadetmeye gark olmasını temindir. İşte bu sebeple, taatların zirvesi, zikrullah ile son bulsun diye, bu taatların hatimesini, kalbin ve dilin, Allah'ın nimetlerinden bahsetmek kılmıştır. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber nezdinde unutulmayan ve şefaatla tekrar edilen bir söz olsun diye, "anlat" sözünü, "haber ver" sözüne tercih etmiştir. En iyi bilen Allah'tır. Salat ü selâm, efendimiz **Hz. Muhammed**'e, O'nun âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★

★

İNŞİRÂH SÛRESİ

•

Bu sûre, sekiz ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Duhâ Sûresi İle Münasebet

Tâvus ve Ömer b. Abdulaziz bu sûre ile **Duhâ Sûresi**'nin tek bir sûre olduğunu söyledikleri, bir rekatta bu ikisini birden (zamm-ı sûre olarak) okudukları, okurken araya besmeleyi sokmadıkları rivayet olunmuştur. Onları buna sevkeden sebep, أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ *"Göğsünü genişletmedik mi?"* (İnşirâh, 1) ayetinin, ...أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيماً *"Seni bir yetim olarak bulmadı mı?"* (Duhâ, 6) ayetine atfedilmiş gibi gözükmektedir. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü birincisinin, yani **Duhâ Sûresi**'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kafirlerden gördüğü eziyetten ötürü, kederli olduğu bir sırada olmuştur. Dolayısıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'deki göğüs darlığı hali teşekkül etmişti. İkincisi ise, bu ayetin nüzulünün, Hz. Peygamber (s.a.s)'in göğsünün ferah, kalbinin rahat olduğu bir sırada inmiş olmasını gerektirir. Hal böyle olunca, nasıl olur da bu iki sûre bir tek sûre sayılabilir?

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ۝

"Göğsünü senin için genişletmedik mi?"

(İnşirâh, 1).

Cenâb-ı Hak, bu olumsuz ifadenin başına, istifham-ı inkarî için olan hemzeyi koyarak, bu soruyu sormuştur. Dolayısıyla bu, onun göğsünün genişletilmiş ve rahatlatılmış olmasını; olumsuz bu ifadenin, olumlu mana ifade ettiğini gösterir. Binâenaleyh sanki, "Biz senin göğsünü genişlettik" denilmek istenmiştir. Göğsü genişletmenin, "**İnşirâh**"ın, ne demek olduğu hususunda iki görüş vardır:

Göğsü Şerhetmenin Manası

Birinci Görüş: Şu rivayette yer alan hususdur: "**Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi, göğsünü yardı, kalbini çıkardı, yıkadı ve o kalbi günahlardan iyice temizledi. Sonra onu ilim ve imanla doldurup göğsündeki yerine yerleştirdi."

Şerh-i Sadrı Eleştiren Mu'tezile'ye Cevap

Bil ki **Kadî**, bu rivayeti şu bir kaç açıdan tenkid etmiştir:

1) Rivayette geçen bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s), küçük bir çocuk iken meydana gelmiştir ve bu mucizelerden bir mucizedir. Ama böyle bir mucizenin, onun peygamberliğinden önce meydana gelmiş olması caiz (mümkün) değildir.

2) Yıkamanın tesiri, cisim (madde) olan şeyleri giderme hususundadır. Günahlar ise, maddi değildir. Binâenaleyh yıkamanın, günahları temizlemede bir tesiri olmaz.

3) "Kalbin ilim ile doldurulması" (ifadesi) uygun değildir. Aksine Allah Teâlâ, kalbte ilimler yaratır.

İrhasat

Kâdî'nin birinci tenkidine, "Mucizenin, peygamberlikten önce meydana gelmesi de, biz (ehl-i sünnet'e) göre mümkündür" diye cevap verilir. Bu şekilde meydana gelen mucizeye, "**irhâs**" denilir. Böylesi "**irhâs**"lar Hz. Peygamber (s.a.s) için çokca vaki olmuştur.

Kâdî'nin ikinci ve üçüncü tenkidlerine de, şöyle cevap verilir: **Cebrâil** (a.s)'in, Hz. Peygaber (s.a.s)'in kalbinden yıkayıp temizledikleri bu siyah kan'ın kalbin günahlara meylinin ve taatlardan uzaklaşmasının bir alameti (sebebi) olması; ondan bunu giderince, bunun, o kalbin sahibinin, günahlardan kaçınıp, taatlara devam eden birisi olduğuna bir alamet olması; dolayısıyla bunun, melekler için, adeta o kalb sahiblerinin ma'sum (günahsız) olduğuna bir alamet gibi olması, akıldan uzak görülecek birşey değildir. Bir de, Allah dilediğini yapar, istediğine hükmeder (yani onun kalbini bu şekilde temizlemek murad etmiş ve böylece temizlemiştir).

Göğsü Marifetle Doldurmak

İkinci Görüş: "Göğsü genişletmek"den murad, marifetullah ve taatla ilgili bir husustur. Daha sonra alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), cinlere ve insanlara peygamber olarak gönderilince, kalbi, cinlerin ve insanların karşı koyuşundan ve Allah'ın dışında kalan her ma'buddan ve onların abidlerinden uzak kalıp insanlar tarafından dışlanmasından ötürü sıkılmaya başladı. Böylece Allah Teâlâ, ona, üstlendiği herşeyi kapsayan ve onun nezdinde, katlandığı her türlü sıkıntıyı küçülten ayetler verdi. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tek bir gaye-düşünce haricinde kalbinde hiç bir şey bırakmaması suretiyle oldu. Artık bundan sonra onun kalbinde, geçim derdi, çoluk-çocuk derdi diye birşey kalmadı. Kafirlerden kendisine gelen eziyetlere de aldırış etmez oldu. Böylece kafirler onun gözünde, sinekten daha aşağı bir duruma düştüler. Dolayısıyla da artık onların tehdidlerinden korkmuyor ve onlarda olan şeylere meyletmiyordu.

Velhasıl "göğsün genişletilmesi", Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dünyanın önemsizliğini ve ahiretin mükemmelliğini bilip-anlaması demek olup, Hak Teâlâ'nın, *"Allah hidayetini dilediği kimselerin, göğsünü İslâm'a açar; dalaletini dilediği kimselerin ise göğsünü daraltır"* (En'âm, 125) ayeti de bu manadadır. Rivayet

olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle sorulmuştu: "Ey Allah'ın Resulü, göğüs genişletilir mi?" Hz. Peygamber (s.a.s), "Evet" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine onlar, "Bunun alameti nedir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَالْإِنَابَةِ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَالْاِسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِهِ *"Aldanma diyarına meyletmemek, ebedilik yurduna yönelmek ve gelmezden önce ölüm için hazırlık yapmak"* buyurdu. Velhasıl Allah'a, va'd ve va'îdine karşı arzulu olmasını ve ölüm için hazırlanmasını gerektirir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in göğsü genişledi, açıldı. Böylece bütün işleri, canı sıkılmadan, morali bozulmadan ve endişeye kapılmadan yapar hale geldi. Öyle ki ister sıkıntılı, ister huzurlu anlarında olsun, hep gönlü ferah ve görevini ifa ile meşgul hale geldi. O halde **"şerh"**, genişletmek demek olup, manası gamdan, kederden, üzüntüden kurtarmaktır. Çünkü araplar, gammı, kederi, endişeyi, ضِيقِ الصَّدْرِ "Göğüs darlığı" diye ifade ederler. Bu tıpkı, *"Andolsun Biz, senin göğsünün daraldığını biliyoruz"* (Hicr, 97) ayetinde olduğu gibidir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Kalb Yerine Sadr Kelimesinin Kullanılması

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin burada, **"kalb"** değil de **"sadr"** (göğüs) kelimesini kullanmıştır?

Cevap: Çünkü vesvesenin yeri, Hak Teâlâ'nın da, *"O şeytan, insanların sadırlarına vesvese verir"* (Nâs, 5) buyurduğu gibi, **"sadr"** (göğüs)dür. Binâenaleyh bu vesveseyi gidermek ve bunu,hayır duygularıyla değiştirivermek, **şerh-i sadr** "Göğsü açmak"tır. Binâenaleyh şüphesiz Hak Teâlâ, **"şerh"** işini, kalbe değil de, özellikle **"sadr"**a tahsis etmiştir.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî de şöyle der: Kalb, aklın ve marifetin (bilginin) yeridir. Şeytanın esas hedef kalesi olan göğse yönelir. Orada ufacık bir gedik buldu mu, oraya hücum eder, ordusunu oraya indirir ve orada gammı, kederi ve hırsı yayar. Böylece de kalb sıkışır, daralır: Ne taatında lezzet, ne İslâm'ında tad bulur. Kişi düşmanını ta baştan kovar, mağlub ederse, düşman engellenmiş, emniyet meydana gelmiş; göğsü genişlemiş ve ubudiyyetini kolayca ifa eder hale gelmiş olur.

İkinci Soru: Hak Teâlâ niçin, أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ buyurmuş da, أَلَمْ نَشْرَحْ صَدْرَكَ buyurmamıştır?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Hak Teâlâ, sanki, **"lâm, lâm'a karşılıktır.** Çünkü sen, bütün taatlarını benim için **(li'l-lâh)** yapmaktasın. Nitekim Hak Teâlâ, *"Ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 56) ve *"Beni zikretmek için namaz kıl"* (Tahâ, 14) buyurmuştur. Binâenaleyh Ben de yaptığım tüm şeyleri senin için **(li-eclike)** yapıyorum" demek istemiştir.

2) Ayetin bu ifadesinde, risalet görevinin sağladığı tüm faydaların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik olduğuna dikkat çekme vardır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Senin göğsünü, Benim için değil, senin için genişlettim" demek istemiştir.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Biz genişletmedik mi?" demiş de, "ben genişlettim" dememiştir?

Cevap: Buradaki mütekellim (Biz) nûnunu, ta'zim (saygı ve büyüklük) ifade eden nûn manasına alırsak, ayetin manası, "İn'âm edenin yüceliği, nimetin yüceliğine delalet eder. Böylece bu, "göğsü genişletme" işinin, künhünü akılların eremeyeceği çok büyük bir nimet olduğuna delalet etmiş olur. Yok eğer bu "**nûr**"u, çoğul "**nûn**"u olarak alırsak, bu hususta meleklerin de çalıştı. Böylece sen, etrafında, sağında-solunda meleklerin dönüp dolaştığını gördün ve kalbin güç buldu, kalbi kuvvetlenmiş olarak, bu peygamberlik görevini yerine getiren; karşındakilere bir heybet arzettin de bundan dolayı sana azab veremediler. Eğer sen, kalbi daralmış bir kimse olsaydın, onlar sana mutlaka gülerlerdi. Böylece kalbinin kuvvetini onlar için korku salan, göğsünün genişletilişini de onlar için darlık yapan o yüce Zatı, noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

★ ★
★

Yükünü Hafiflettik

وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ۝ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ ۝

"Senin sırtına ağır gelen o yükünü de kaldırıp attık"
(İnşirâh, 2-3).

Bu ayetlerle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Müberred** şöyle der: "Ayetin bu şekilde ifadesi, ...أَلَمْ نَشْرَحْ ayetinin, soru şeklindeki lafzına değil, manasına göredir. Çünkü sen, "Kaldırıp atmadık mı?" diyemezsin. Ancak, ...أَلَمْ نَشْرَحْ ayetinin manası, soru değil, olumlu شَرَحْنَا "şerh ettik, genişlettik" şeklindedir. Binâenaleyh bu ikinci ayet, genişlettik" şeklindedir. Binâenaleyh bu ikinci ayet, birinci ayetin lafzına değli, manasına göre getirilmiştir. Çünkü eğer bu ayet, birincinin zahirine (lafzına) atfedilmiş olsaydı, ...وَنَضَعُ عَنكَ *"yükünü kaldırıp atarız"* şeklinde olması gerekirdi."

İKİNCİ MESELE **"Vizr"** , günah yükü demek olup, izahı *"Onlar vizrlerini yüklenirler"* (En'âm, 31) ayetinin tefsirinde geçti. Buradaki ayet, Hak Teâlâ'nın, *"Geçmiş gelecek günahlarını bağışlamak için..."* (Feth, 2) ayeti gibidir.

Sırtının Başka Türlü Tefsiri

Ayetteki أَنقَضَ ظَهْرَكَ *"sırtına ağır gelen"* ifadesine gelince, dilciler şöyle derler: "Bu hususta esas izah şudur: Yük sırta ağır geldiğinde, sırttan bir "**nakîd**", yani bir gıcırtı (hafif bir ses) duyulur ki bu, hayvanların sırtına yerleştirilen tahtervanın ve semerin, göç yükünün ve kaburgaların sesidir. Yahut da, üzerine yük vurulduğunda,

devenin çıkardığı ses olup, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, günah yükünün ağır geldiğini anlatmak için, mecazi bir ifadedir.

Nebilerde İsmet Sıfatı

ÜÇÜNCÜ MESELE Peygamberlerin de günah işleyebilecekleri görüşünde olanlar, bu ayeti delil getirmişlerdir. Ama buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Peygamberlerin, küçük günah işleyebileceklerini söyleyenler, ayetteki "vizr"i küçük günahlar manasına almışlardır. Buna karşı, Hak Teâlâ'nın, *"Sırtına ağır gelen o vizr (yükün)"* ifadesi, bunların büyük günah olduğuna delalet eder. Binâenaleyh daha nasıl bu ifade, küçük günahlar manasına alınır" denilmesin. Çünkü biz diyoruz ki küçük günahlar bağışlanmış olmasına rağmen, "sırta ağır gelen", "beli kıran" olarak tavsif edilmeleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendinden böyle bir şey sadır olması halinde, alabildiğine gamlanmasından ve buna son derece pişmanlık duyacağından ötürüdür. O sebeple zail olacak mükafaat büyük olduğundan dolayı bu şekilde bir tavsif yapılmıştır.

Bu, **Mu'tezile**'nin görüşüne göre yapılmış bir izahtır. Ama bunda şöyle bir problem vardır: O da şudur: **Kâdî**'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın küçük günahları affetmesi vacibtir. Halbuki Allah Teâlâ, bu ayeti, bir lutfunu ve ihsanını anlatmak için getirmiştir. Üzerine vacib olan birşeyi yerine getirmek suretiyle lütufta bulunduğunu söylemenin doğru olmayacağı ise malumdur.

Vizr'in Muhtemel Manaları

2) Buradaki "vizr" (yük), "günah"tan başka bir manaya hamledilebilir. Buna göre şu izahlar yapılabilir:

a) **Katâde** şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamberlik öncesi, cahiliyet döneminde geçmiş günahları vardı. Bu günahlar ona ağır geliyor, üzüntü veriyordu. Dolayısıyla Allah, bunları bağışladı."

b) Bundan murad, hakkıyla yerine getirme, gereklerini ifa etme ve hukukunu görüp gözetmeden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sırtına ağır gelen, nübüvvet yüklerinin hafifletilmesidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, işte bu yükü ona kolaylaştırmış ve böylece yükünü ondan almış, o, nübüvvet yükünü kolay taşır hale gelmiştir.

c) "Vizr", câhiliyye dönemindeki insanların, **Hz. İbrahim** (a.s)'in sünnetini değiştirmelerini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hoş görmeyişi manasınadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Allah onu kuvvetlendirip de, *"Şimdi İbrahim'in dinine uy"* deyinceye kadar, onlara karşı çıkamıyordu.

d) Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki kendi günahı gibi ağır gelen, ümmetinin günahlarıdır. Zira Hak Teâlâ, *"Sen onların içinde olduğun sürece, Allah onlara azab etmeyecek"* (Enfal, 33) buyurup da böylece dünyada onlara azab etmeyeceğine, Hz. Peygamber (s.a.s)'e garanti verip, öbür dünyada da onlara şefaatti edebileceği va'dinde bulunmaya kadar, ümmeti hakkında ne yapacağını bilemiyordu.

e) Bu, "sadır olması halinde, sırtına ağır gelecek olan, böylesi günahlardan

koruduk" demektir. Böylece mecazi olarak, *"koruk"* yerine, *"kaldırıp attık"* ifadesi kullanılmıştır. Rivayet edilen şu husus da bunu gösterir. Hz. Peygamber, peygamber olmazdan önce, def ve zurna dinlemek için, eğlenceli bir düğün yemeğinde bulunmuş. Ama Allah Teâlâ ona bir uyku vermiş ve ancak sabahın sıcaklığı onu uyandırmış.

f) **"Vizr"**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Cebrâil** (a.s) ile ilk karşılaştığında, ondan duyduğu heybet ve korkudur. Çünkü bu esnada onu bir titreme almış ve neredeyse kendini o dağdan atacak olmuş. Derken kendine gelmiş ve **Cebrâil** (a.s)'e öylesine alışmış ki, şimdi de, ona olan iştiyakından ötürü, yine neredeyse kendisini o dağdan atacak hale gelmiştir.

g) **"Vizr"**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına gelen eziyetler ve sövüp-saymalardır. Öyle ki (başlangıçta) bütün bunlar ona son derece zor geliyor ve kendisini titreme alıyordu. Derken Allah Teâlâ onu kuvvetlendirdi de, müşrikler yüzünü (**Uhud**'da) yaralarken bile, *"Allah'ım, kavmimi hidayete erdir"* diyecek hale geldi.

h) Eğer bu sûrenin inişi, amcası **Ebû Tâlib** ve hanımı **Hz. Hatice**'nin ölümünden sonra ise, yemin olsun ki, bunlardan ayrılışı Hz. Peygamber (s.a.s)'e, büyük bir **vizr** (yük) gibi gelmiştir. İşte Cenâb-ı Hak, bu yük ve sıkıntısını, onu göklere çıkarıp, her melek tarafından karşılanıp selamlaması ile kaldırıp atmıştır. Böylece de Hz. Peygamber (s.a.s)'in namı yücelmiştir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Senin namını da yükselttik"* (İnşirâh, 4) buyurmuştur.

i) Buradaki **"vizr"** (yük) ile ve *"ağır gelme"* ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamberlik öncesi hayreti kastedilmiştir. Çünkü O, o mükemmel aklıyla, Allah Teâlâ'nın, kendisi üzerindeki o büyük nimetleri, yani kendisini yokluktan varlığa çıkarışını, hayat, akıl ve çeşitli nimetler verişini görünce, Allah'ın bu tür nimetleri, Hz. Peygamber (s.a.s) üzerinde öylesine bir ağırlık oluşturuyordu ki, neredeyse bu, utancından ötürü, onun belini kıracaktı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın üzerindeki nimetlerinin kesintiye uğramadan devam ettiğini görüyor, ama (bunlara karşılık) Rabbisine nasıl itaat edeceğini bilemiyordu. Binâenaleyh kendisine nübüvvet ve mükellefiyet gelip de, Rabbisine nasıl itaat etmesi gerektiğini öğrenince, utancı azaldı ve yükleri hafifledi. Çünkü cimri bir kimse, kendilerine hizmetle karşılıkta bulunmaksızın dahi, nimetlerin artışından utanmaz. FAkat kerim bir insan, herhangi bir hizmet ile de olsa, nimetlere karşılık veremez bir halde iken, kendisine durmadan nimet verildiğinde, bu durum, neredeyse utancından ölecek şekilde, onda bir yük oluşturur. Binâenaleyh nimet veren, bir tür hizmetle, nimet verdiğini mükellef tutunca, nimet ona hafif gelir ve günlü rahatlar.

★ ★
★

Hz. Peygamber'in Ününün Yüceliği

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ۝

"Senin namını da yükselttik"

(İnşirâh, 4).

Bil ki bu ayet, âlimlerin bununla ilgili olarak söylediği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber oluşu, yerde ve gökte meşhur oluşu, isminin Arş üzerine yazılışı, kelime-i şehadette ve tahiyyatta adının, Allah'ın adıyla birlikte zikredilişi, nâmının önceki kitablarda yer alışı; her tarafa yayılışı; kendisiyle peygamberliğin noktalanışı, hutbelerde, ezanlarda ve kitabların başlarında - sonlarında zikredilişi; *"Allah ve Resulü razı edilmeye en müstehaktırlar"* (Tevbe, 62); *"Kim Allah ve Resulüne itaat ederse"* (Nisa, 69); *"Allah'a ve Resulüne itaat edin"* (Nisa, 59) ve benzeri ayetlerde, Kur'ân-ı Kerim'de, isminin Allah'ın ismiyle birlikte zikredilişi; Hak Teâlâ diğer peygamberlere, "Ey Musâ, ey İsa" diye isimleriyle seslenirken, ona, "Ey Resul, Ey Nebî" diye hitab edişi gibi şeylerin tümünü içine alır. Yine bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kalblerde, insanların zikrinden hoşlanır bir biçimde sokuşunu da içine alır. Bu Hak Teâlâ, *"Rahman onlar için bir sevgi verir"* (Meryem, 96) ayetinin beyan ettiği manadır. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Alemi, sana tabi olanlar ve seni sevenlerle doldurdum. Hepsi de seni övüyor, sana salat-ü selam getiriyor ve sünnetini sürdürüyorlar. Hatta farz namazlardan herbirinin yanısıra mutlaka sünnet namazlar var. Binâenaleyh sana tabi olanlar, farzlar hususunda Benim emrime; sünnetler hususunda da senin emrine uyuyorlar. Çünkü, *"Kim Resule uyarsa, Allah'a uymuş olur"* (Nisa, 80) ve *"Şüphesiz sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmişlerdir"* (Fetih, 10) sultanlar bile sana tabi olmaktan, yoluna gitmekten yüz çevirmemişlerdir. Kıraat alimleri, senin getirdiğin ayetleri ezberliyor; müfessirler, senin getirdiğin Furkan'ın manalarını tefsir ediyor; vaizler de senin öğütlerini tebliğ ediyorlar. Hatta alimler ve hükümdarlar, senin için hizmete üşüyüyor; kapılar ötesinden seni selamlıyor, yüzlerini senin "Ravza"nın toprağına sürüyor, şefaatini umuyorlar. Şu halde senin namın, şerefin, kıyamete kadar sürecektir.

★ ★

★

Zorlukla Beraber Kolaylık Var

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝

"Demek, hakikaten güçlükle beraber kolaylık var. Muhakkak güçlükle beraber kolaylık var"

(İnşirâh, 5-6).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin kendisinden önceki ifadelerle münasebeti şudur: Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, fakirlikle ayıplıyor ve eğer bu ileri sürdüğün şeyden maksadın zengin olmak ise, sen Mekke ehlinin en zengini gibi oluncaya kadar senin için mal toplayalım" diyorlardı. Dolayısıyla bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gücüne gidiyordu. Hatta

aklına, bunların İslâm'dan, kendisi fakir olduğu ve onlar tarafından hakir addedildiği için yüz çevirdikleri fikri geliyordu. İşte, bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu sûrede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan lütuflarını tadad ederek, "Senin için göğsünü açmadık mı?" Senden yükünü, yani cahiliyyede içinde bulunduğun sıkıntıları, şeyleri kaldırıp atmadık mı?" buyurmuş, sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kalbinden, müşriklerin kendisini fakirlikle ayıplaması sebebiyle duyduğu o sıkıntıyı silmek için, dünyada müstağni kılacağı vadinde bulunmuştur. Bunun delili ise, فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ifâdesinin başına, **fâ** harfinin gelmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Onların dedikelire ve senin içinde bulunduğun malının azlığına üzülme. Çünkü dünyada iken, senin için, sana yetecek kadar bir kolaylık tahakkuk edecektir" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE
Bir Zorlukla Beraber İki Kolaylık

İbn Abbas şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak adeta, bu ayette "iki kolaylık arasında bir zorluğu yarattım. Binâenaleyh, bu demektir ki, bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığa galib gelemez" demek istemiştir. **Mukâtil** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَنْ يَغْلِبَ عُسْرٌ يُسْرَيْنِ *"Bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığı yenemeyecek..."* dediğini ve bu ayeti okuduğunu rivayet etmiştir.

Bu mananın izahı sadedinde şu iki şey ileri sürülmüştür:

1) **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demektedirler: "Bu ayetlerdeki عُسْرٌ kelimesi, her iki yerde de **elif-lâm**'lı olarak اَلْعُسْرُ şeklinde gelmiştir. Halbuki, burada daha önce geçmiş belirli herhangi bir şey de yoktur. Binâenaleyh, bu demektir ki, bu ifadeler, hakiki manaya alınırlar. Böylece de, her iki yerde geçen اَلْعُسْرُ kelimesiyle, ayrı ayrı iki şey değil, tek bir şey, zorluk kastedilmiş olur. Ama, اَلْيُسْرُ kelimesine gelince, bu kelime, her iki yerde de nekire olarak geçmektedir. Bu demektir ki, bunlar ayrı ayrı şeylerdir." **Cürcanî** bu izahı zayıf bularak şöyle demektedir: "Bir kimse, إِنَّ مَعَ الْفَارِسِ سَيْفاً إِنَّ مَعَ الْفَارِسِ سَيْفاً "Süvariyle beraber, yanında bir kılıç vardır. Süvariyle beraber, yanında bir kılıç vardır" dediğinde, burada, iki kılıç, demekten bir binicinin kastedilmiş olması gerekir. Bu ifadeden ise, bunun anlaşılmayacağı malumdur."

2) İkinci cümlenin birincisinin bir tekrarı olmasıdır. Ve bu tıpkı, meselâ, **Mürselât** Sûresi'nde وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ifadelerinin tekrar edilmesi gibidir. Ki, bu tekrarın maksadı, manayı gönüllere yerleştirmen ve kalblere sokmaktır. Ve yine bu ifade, جَاءَنِي زَيْدٌ زَيْدٌ "Bana, **Zeyd Zeyd** geldi" ifadesinde olduğu gibi, tekil kelimelerin tekrar edilişi gibidir.

Ayetteki "iki kolaylık" ile, dünya kolaylığı, yani beldelerin kolayca fethedilişi ile ahiret kolaylığı, yani cennet mükafaatının elde edilişi kastedilmiştir. Delili ise, Cenâb-ıHakk'ın, *"De ki: "Sizler, bizim için en güzel-iki şeyden birisini bekleyip duruyorsunuz..."* (Tevbe, 52) ayetidir ki, bu "en güzel iki şey" de, zaferler kazanmanın güzelliği ile, (ölüm halinde) cennet mükafaatının elde edilmesidir. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığı yenemeyecek..."* ifadesinin kastedilen işte budur. Bu böyledir, zira dünyanın zorluğu, hem dünyanın hem de ahiretin kolaylığına nisbetle, işte ufacık ve az bir şey mesabesindedir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

İki Soru

Birinci Soru: الْعُسْرَ يُسْرًا kelimesindeki nekirelik ne ifade eder?

Cevap: Tefhîm ve tazîm içindir. Buna göre adeta, إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا **denilirken, "Bir** zorluğa karşılık ne büyük bir kolaylık ne yüce bir kolaylık vardır" denilmek istenmiştir.

İkinci Soru: Kolaylık zorlukla birlikte olamaz. Çünkü bunlar, iki zıt şeydirler. Binâenaleyh, birarada bulunamazlar!

Cevap: Zorluktan sonra kolaylığın meydana gelişi, kısa bir zaman içinde olacağı için, bu kesin addedilmiş, dolayısıyla da, adeta "kolaylık"la birlikte imişcesine kabul edilmiştir.

★ ★
★

Çalışarak İstirahat

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ۝٧

"O halde bir işi bitirince hemen bir başka işe giriş, hemen yorul..."
(İnşirâh, 7).

Bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti de şudur: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, daha önceki nimetlerini tadad edip, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve ümmetine, ilerde birtakım nimetler ihsan edeceği va'dini verince, hiç şüphesiz Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bu nimetlere şükretmeye ve ibadetler hususunda sa'y u gayret göstermeye teşvik ederek, *"Bir işi bitirince, hemen bir başka işe giriş"* buyurmuştur. Arapça'da bu manada, فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ifâdesi kullanılır.

Katâde, Dahhâk ve **Mukâtil** de, ayetteki bu kelimeye, "Farz namazlarını bitirdiğinde, yaptığın duada, Rabbine sarıl ve talebin konusunda O'na yönel. o, sana verir" manasını vermişlerdir. **Şa'bî** de, "Teşehhüd'ü bitirince, (yani selam verince), dünyan ve ahiretin için dua et" manasını verirken, **Mücâhid** de, "Dün'ya işlerini bitirdiğinde, kalk ve namaz kıl..." demiştir. **Abdullah Ibn Mes'ûd** da, "Farz namazlarını bitirdiğinde, gece namazı kılmaya kalk" manasını verirken, **Hasan el-Basrî**, "Savaşı bitirdiğinde,ibadet hususunda gayret göster..." der. **Ali Ibn Ebî Talha** da, "Eğer sıhhatin yerinde ise, فَانْصَبْ , **yani, boş zamanını ibadet ile** geçirmek için kalk..." demiştir ki, bunun delili, rivayet edilen şu hususdur. **Şurayh,** güreşen iki adama rastlar. Bunun üzerine, "Boş kalan, bu işle emrolunmadı... Çünkü Cenâb-ı Hak, فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ "O halde, bir ibadeti bitirdiğinde, başka bir ibadete koyul..." buyurmuştur" der." Velhasıl ayetteki ifadelerle ibadetlerin birbirine eklenmeleri ve herhangi bir zamanın ibadetsiz olarak boş geçirilmemesi; birini bitirdiğinde diğerini yapmaya koyulması manası kastedilmiştir.

★ ★
★

وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ ۝

"Ve ancak Rabbini arzula"

(İnşirâh, 8).

Bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır:

1) "Rağbet ve arzunu, ancak Allah'a tahsis et. Ancak, O'na tevekkül ederek, O'nun lütfunu iste..."

2) "Din, dünya ve düşmanlarına karşı muzafferiyet elde etme gibi arzuladığın diğer şeyler hususunda Rabbine yapış ancak..." Bu ifade, رَغْباً "**rağgıb...**" şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "İnsanları, Allah katında olan şeyleri istemeye teşvik et, arzulandır" şeklinde olur. Allah (c.c) en iyi bilendir. Salat-u selâm, efendimiz **Hz. Muhammed'e**, onun âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★

★

TÎN SÛRESİ

•

Bu sûre sekiz ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ۝١ وَطُورِ سِينِينَ ۝٢ وَهَٰذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ۝٣

"Andolsun incire, zeytine, Sîna dağına ve şu emin şehre ki..."

(Tîn, 1-3).

Bil ki, buradaki müşkil, **"et-tîn"** ve **"ez-Zeytûn"**un, kıymetli, nadir şeylerden olmayışlarıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, bu iki şeye yemin etmesi nasıl uygun düşebilir? İşte bu sorudan dolayı, bu hususta şu iki görüş mevcuttur.

İncir ve Zeytûn İle Yemin

Birinci Görüş: Tîn ve Zeytûn ile, maruf olan bu iki şey, yani incir ile zeytin kastedilmiştir. Çünkü **İbn Abbas**, "Evet, evet, bu sizin bildiğiniz incir ve zeytindir" demiştir. Bu görüşü savunanlar, incir ve zeytinin özelliklerine dair şunları naklederler:

İncirin Özellikleri

İncire gelince, bu kimseler şöyle derler: Bu, hem bir gıda, hem zevkine yenen şey, hem de bir ilaçtır. İncirin bir gıda olmasına gelince tabipler, bunun, güzel bir taam yiyecek, hazmedilmesi çabuk, mideye oturmayan, mizacı yumuşatan, terleme yoluyla dışarı atılan, balgamı azaltan, böbrekleri temizleyen, mesanedeki kumları ve taşları düşüren, bedeni besleyen, ciğer ve dalağın gözeneklerini açan bir şey, bir gıda olduğunu belirtmişlerdir. O halde bu yemişlerin en iyisi ve en beğenilenidir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir tabak incir hediye edilmiş, ondan yemiş, sonra da ashabına, كُلُوا فَلَوْ قُلْتُ إِنَّ فَاكِهَةً نَزَلَتْ مِنَ الْجَنَّةِ لَقُلْتُ هٰذِهِ. لِأَنَّ فَاكِهَةَ الْجَنَّةِ بِلَا عَجَمٍ فَكُلُوهَا فَإِنَّهَا تَقْطَعُ الْبَوَاسِيرَ وَتَنْفَعُ مِنَ النِّقْرِسِ... *"Yeyiniz. Şimdi ben, şayet, cennetten bir meyvenin inmiş olduğunu söylemiş olsaydım, onun bu (incir) olduğunu söylerdim. Çünkü cennet meyveleri de, çekirdeksizdir. Binâenaleyh, onu yeyiniz; zira o incir, basûru sona erdirir, ayaktaki romatizma (ağrılarına) da faydalı olur"* buyurmuştur. **Ali İbn Musa er-Rıdâ** (r.a)'dan da, şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "İncir, ağız kokusunu giderir, saçları uzatır ve felce karşı da bir güvencedir."

İncirin bir ilaç olmasına gelince, bununla bedendeki fazlalıkların atılması hususunda tedavi yapılır.

Bil ki incirin, bahsettiğimiz şeylerin dışında kalan, daha nice şöyle özellikleri vardır:

1) İncirin dışı da içi gibi olup, mesela bir ceviz gibi değildir. Çünkü, cevizin dışı sert kabukludur. Ve mesela, bir hurma gibi de değildir Çünkü hurmanın içinde, çekirdek vardır. Tam aksine biz diyoruz ki, mesela ceviz ve karpuz gibi dışı işe yaramayan, ama içi çok güzel olan meyveler olduğu gibi, mesela hurma ve erik gibi, içi değil de dışı güzel olan meyveler vardır. Ama incire gelince, onun hem dışı hem de içi güzeldir.

2) Üç çeşit ağaç vardır. Birisi va'deder, va'dinde durmaz (yani, meyve verecekmiş gibi yapar, ama vermez). Bu, **"şeceretu'l-hilâf"** (vadinden cayan ağaç) denilen **Sülağan**'dır. İkincisi va'deder ve va'dini yerine getirir. Bunlar da, mesela elma vs. gibi, ilk önce tomurcuklanıp, çiçek açan, daha sonra da meyve verenlerdir. Üçüncüsü de. va'dden önce, meyvesini sergileyen, bol bol veren ağaçtır. Bu da, incir ağacıdır. Çünkü incir ağacı meyvesini, çiçek açarak va'demezden önce verir. Hatta sözü değiştirip şöyle de diyebilirsin: İncir, iddia etmeden önce, manayı, özü ortaya koyan bir ağaçtır. Bunu da geçerek şöyle diyebilirsin: İncir, kendisini çiçekle, yaprakla gizlemeden önce meyvesini veren bir ağaçtır. Halbuki elma, kayısı ve diğerleri ise işe, önce kendisinden başlar, daha sonra başkalarını görürler. Ama incir ağacına gelince, bu ağaç, kendisine ihtimam göstermeden önce başkalarına değer verir. Binâenaleyh diğer ağaçlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اِبْدَ أَبِنَفْسِكَ ثُمَّ بِمَنْ تَعُولُ *"Önce kendinden başla, sonra geçimini üzerine aldığın kimselere başla"*[20] **hadis-i** şerifindeki muamele erbabı gibi oldukları halde, incir eğer **Hz. Muhammed** (s.a.s) gibidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), menfaat konusunda işe önce başkasından başlardı. Eğer artan birşey kalırsa, sonra onu kendisi alırdı. İncir ağacı da Hak Teâlâ'nın, *"Kendilerinin ihtiyacı olsa bile, mü'min kardeşlerine öncelik verirler"* (Haşr, 9) beyanıyla methettiklerindendir.

3) Bu ağacın özelliklerinden birisi de şudur: Diğer ağaçların meyveleri düşürüldüğünde, artık o yıl, yeniden meyve vermez. Ama incir böyle değildir, o hep hizmet sunmaya devam eder. Çünkü düşen meyvelerin yerine yenileri çıkar.

4) Bir kimse rüyasında incir görse, bu, zengin ve hayırlı bir adam olacağına delalet eder. rüyasında incir elde ettiğini görse, büyük bir mal varlığına kavuşacağına işarettir. İncir yediğini görse. Allah Teâlâ'nın ona çoluk-çocuk vereceğine bir işarettir.

5) Rivayet olunduğuna göre **Hz. Âdem** (a.s)'den cennette o hata sadır olup, elbiseleri onu terkedince, incir yapraklarıyla örtünmeye çalıştı. Yine rivayet olunduğuna göre **Hz. Âdem** (a.s), incir yapraklarıyla örtünmüş olarak cennetten inince yalnızlık hissetti de, etrafında ceylanlar dolaşmaya başladı. Böylece onlara alıştı ve o incir yapraklarının bazılarını onlara yedirdi. Allah Teâlâ, o ceylanlara hem şeklen, hem manen bir güzellik nasib etti, kanlarını da miske çeviriverdi. Ceylanlar yerlerine gidince, diğer ceylanlar bunlardaki o harikulade güzellikleri gördüler. Ertesi gün

20) **Müslim**, zekât, 95, 97, 108 (2/716-718-721).

diğerleri de onlar gibi, **Hz. Âdem** (a.s)'e geldiler. **Hz. Âdem** (a.s) onlara da incir yapraklarından yedirdi. Allah Teâlâ bunların şekillerini de güzelleştirdi, ama kanlarını miske çevirmedi. Zira birinciler, birşey umarak değil, sırf **Hz. Âdem** (a.s) için gelmişlerdi. Diğerleri ise, zahiren **Hz. Âdem** için, batınen de bu şeyleri umarak gelmişlerdi. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, bunların zahirini güzelleştirdi fakat batınlarını değiştirmedi.

Zeytinin Özellikleri

"Zeytin"e gelince, bu da mübarek bir ağaçtır. Bu, bir açıdan yemiş, bir açıdan katık, bir açıdan da ilaçtır. Zeytin ağacı, hemen hemen bütün beldelerde, bir terbiye ve bakıma ihtiyaç hissetmeden biter-büyür. Hem sonra zeytinin faydası, şadece kişinin bedenine gıda olmak değildir, o aynı zamanda lambaların da gıdası (yakıtı)dır ve bu yağlı bitki yağ namına hiçbirşey bulunmayan dağlarda biter. Bir kimse rüyasında, zeytin yaprağını aldığını görse, bu, onun en sağlam bir kulpa tutunduğuna bir işarettir. Bir hasta **İbn Sîrîn**'e "Rüyamda sanki bana, "iki lambayı ye ki şifa bulasın" denildiğini duydum" demiş. Bunun üzerine **İbn Sîrîn**, "Öyle ise zeytin ye, çünkü zeytin **—lâ-şarkiyye ve lâ garbiyye—**, yani ne doğulu-ne batılı bir bitkidir, her yerde bulunur" demiştir.

Müfessirler, incir ve zeytinin, aslında şu yenilen iki şeyin adı olduğunu, bunlarda işte böylesine üstün fayda ve özelliklerin bulunduğunu, dolayısıyla ayetteki bu kelimeleri zahiri manalarına hamletmek ve bunlardaki bu menfaat ve özelliklerden ötürü Allah Teâlâ'nın bunlara yemin ettiğine hükmetmek gerektiğini söylemişlerdir.

Maksad Malum Meyveler Değildir Yorumu

İkinci Görüş: Bu ifadelerle, şu bildiğimiz iki bitki kastedilmemiştir. Bu görüşte olanlar, şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bunlar, **Arz-ı Mukaddes**'de bulunan iki dağdır. Bunlara **Süryânice, "Tûr-u Tînâ"** ve **"Tûr-u Zîtâ"** denilir. Zira bu iki bitki, bu iki dağda bitmektedir. Bundan dolayı Hak Teâlâ sanki, bu ifadelerle, aslında peygamberlerin çıktığı beldeye yemin etmiştir. Binâenaleyh **Hz. İsâ** (a.s)'nın doğduğu ve kendisinde incir ile zeytinin yetiştiği bu dağ, **Şam** beldesi olup, **Şam** çoğu İsrailoğlu peygamberin gönderildiği beldedir. **Tûr, Hz. Musa** (a.s)'nın, **"beled-i emîn"** (emin şehir) de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak gönderildiği yerdir. Binâenaleyh bunlara yemin etmek, aslında bu peygamberleri ululamak ve derecelerinin yüce olduğunu bildirmek içindir.

2) Buradaki incir ve zeytin ile, iki mescid kastedilmiştir. İşte bu cümleden olarak, **İbn Zeyd, Tîn** (incir) ile, **Dımeşk (Şam)** mescidinin; zeytin ile de **Beyt-i Makdis**'in kastedildiğini söylerken; diğerleri, **"Tîn, Ashab-ı Kehf'in Mescidi**;zeytin de **İlîyâ Mescidi**'dir" demişlerdir. **İbn Abbas** (r.a), "Tîn"in, **Cûdî Dağı** üzerinde yapılmış olan, **Nûh** (a.s) Mescidi; "Zeytin"in de, **Beyt-i Makdis** olduğunu söylemiştir. Bu görüşü benimseyenler bu fikri, bir taat yeri olduğu için, mescidlere yemin etmenin son derece güzel olacağından ötürü benimsemişlerdir. Dolayısıyla incir ve zeytinin çokca bulunduğu bu beldeler, bu mescidler olunca, Hak Teâlâ da, **Tîn** ve **Zeytin**'e yemin etmekle yetinmiştir.

3) **Tîn ve Zeytîn** ile, iki belde kastedilmiştir. Bu cümleden olarak, **Ka'b, "Tîn, Dımaşk (Şam); zeytîn** ile de **Beyt-i Makdis**'dir" derken, **Şehr b. Hareb, "Tîn, Kûfe; zeytîn** ise **Şam**'dır" demiştir. **Rabî**'den bunların, **Hemedân** ile **Hulvân** arasında iki dağ olduğu da rivayet edilmiştir. Bu fikri benimseyenler de, Yahudi ve Hristiyanlar ile Müslümanlar ve Kureyş müşriklerinden herbiri kendi beldelerini ululadıklarından ötürü ve Allah Teâlâ'nın bu beldelerin hepsine birden yemin edişinden ötürü benimsemişlerdir. Şöyle de denebilir: "**Dımaşk (Şâm beldesi) ve Beyt-i Makdis**'de dünya nimetleri, **Tûr** (dağında) ve **Mekke** ise din nimetleri vardır, çoktur."

Tûr-i Sînîn

Hak Teâlâ'nın وَطُورِ سِينِينَ *"Sina dağına (yemin olsun ki)"* ifadesine gelince, buradaki "**Tûr**" ile, üzerinde Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s) ile konuştuğu dağ kastedilmiştir. Alimler, "**sînîn**" ve "**sînâ**"nın, bu dağın bulunduğu yerin iki adı olması olduğunu ve bu yere nisbet edilerek böyle söylendiklerini söylemişlerdir. Müfessirlere gelince, mesela, **İkrime**'nin rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a) "**Tûr**"un, dağ; "**sînîn**"in ise, **Habeşce**'de "güzel" manasına geldiğini söylemiştir. **Mücâhid** de, "**sînîn**"e, "mübarek" manasını vermiş, **Kelbî**, "ağaçlı dağ" manasını vermiştir. **Mukâtil** ise, "**Nabatca**'da, meyveli ağaçların bulunduğu her dağ "**sînîn**" ve "**sînâ**"dır" der. **Vâhidî** de şöyle der: "Evlâ olan, "**sînîn**" kelimesinin, **Tûr** dağının bulunduğu yerin adı olmasıdır. Sonra bu yer, güzelliğinden veya mübarek (bereketli) oluşundan ötürü **sînîn** ve **sînâ** adını almıştır. Kendisine muzaf olduğu için "**sînîn**"in, "**Tûr**"un sıfatı olması caiz değildir.

Emîn Belde

Hak Teâlâ'nın وَهَٰذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ *"ve şu emin şehre (yemin olsun ki)"* ayetindeki "**Beled-i Emîn**"den murad **Mekke**'dir. Buradaki "**emîn**", âmin (emniyet veren) manasınadır. **Keşşâf sahibi**, "Bu ifade, Arapça'daki tıpkı "emîn" kimsenin, kendisine emanet edilen şeyi koruyup muhafaza etmesi gibi, kendisine gireni muhafaza ettiği için, أَمِنَ الرَّجُلُ – أَمَانَةً فَهُوَ أَمِينٌ "O adam emin oldu, o emindir" ifadesindendir. Yine aynı kökten olarak, fâ'il sığasında, isim-i mef'ûl (güvenilen) manasında olması da mümkündür. Çünkü bu belde, Hak Teâlâ'nın da, "**Haremen Âminen**" (Ankebût, 67) buyurarak, emniyetli olmakla nitelendiği gibi, her türlü endişe ve korkudan emin olunan bir beldedir" demiştir.

Mekke'nin Emîn Oluşu

Alimler, **Mekke**'nin, **Harem** Bölgesinin "emin" oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ burasını, inşaallah ileride de izahı geleceği üzere, o meşhur **Fil (Ebrehe) Ordusu**'ndan koruyup, emin kılmıştır.

2) Burası, senin için hemen hemen gerekli herşeyi bulundurmaktadır. Binâenaleyh ölümü haketmiş bir müslüman buraya iltica ettiğinde, güvenlikte olur, hatta yırtıcı hayvanlar ve av hayvanları bile, bu beldeye girip sığındıklarında, buranın eminliğinden istifade ederler, yani avlanılmazlar.

Hacer-I Esved'in Eminliği

3) Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Ömer** (ra.), **Hacer-I Esved**'i öpmüş ve "Sen ne zararı, ne faydası olan bir taşsın. Eğer Resulüllah (s.a.s)'ın seni öptüğünü görmeseydim, seni öpmezdim" demiştir. Bunun üzerine, **Hz. Ali** (k.v) ona, "Fayda ve zarar vermeyeceğini kim demiş. O zarar da verir, fayda da verir. Çünkü Allah **Teâlâ, Hz. Âdem** (a.s)'ın zürriyetinden mîsâk (söz) alınca, bu mîsâkı beyaz bir kağıda yazdı ve o gün **Hacer-I Esved**'in bulunduğu rüknün (köşenin), bir dili, iki dudağı ve iki gözü vardı. Cenâb-ı Hak, "Ağzını aç" dedi ve bu kaıdı ağzına koydu, "Kıyamete kadar sana, yani bu mîsâka vefa göstereceklerin, buna karşılık Allah'dan vefa göstereceklerin, buna karşılık Allah'dan vefa bulacaklarına şahid ol" dedi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), "Ey Hasan'ın Babası, senin içlerinde yer almadığın bir toplumda ben de bulunmam" dedi.

★ ★
★

İnsanın Ahsen-I Takvimde Yaratılışı

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۝

"Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık"
(Tin, 4).

Buradaki "**İnsan**"dan murad, şu bildiğimiz mahiyettir, insandır. "**Takvîm**" ise, bir şeyi, te'lif ve terkibi hususunda, olması gerektiği en güzel biçime sokmak demektir. Nitekim Arapça'da bu manada, قَوَّمْتُهُ – تَقْوِيماً – فَاسْتَقَامَ وَتَقَوَّمَ "Ben onu kıvamına getirdim, en güzel biçime koydum, o da en güzel biçime girdi" denilir.

Alimler ayetteki, *"en güzel biçim"*in ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, insan hariç, her canlıyı yüzü koyun yürüyecek şekilde yaratmıştır. İnsanı ise, dimdik, boylu boslu ve yiyeceği şeyleri eliyle alıp yiyen bir şekilde yaratmıştır.

2) **Esamm**, bu en güzel biçimin, insanın aklının, anlayışının, edebinin, ilminin ve açıklamalarının mükemmelliğinde yattığını söylemiştir. Velhasıl birinci görüş, insanın zahiri biçimi ile; ikincisi de, batını (manevi-ruhi) biçimi ile alakalıdır.

Kâdî Yahya b. Eksem'in, ayetteki "**takvim**"i şekil güzelliği ile tefsir ettiği rivayet edilmiştir. Çünkü nakledildiğine göre, onun zamanındaki bir kıral, mehtaplı bir gecede, hanımı ile başbaşa kalmış ve "Eğer şu aydan daha güzel olmazsan, şöyle şöyle ol (boş ol)" demiş. Böylece **Yahya b. Eksem** hariç, herkes, bunun yemininden hânis olacağı fetvasını vermiş. **Yahya b. Eksem** ise, bunun yeminini bozmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine kendisine, "Sen hocalarına muhalefet ettin" denildiğinde ise, o "Fetva ilme göredir. Yemin olsun ki bunun böyle olduğuna hepimizden daha alim olan Allah Teâlâ fetva vermiştir. Çünkü O, *"Biz gerçekten insanı en güzel bir*

biçimde yarattık" buyurmuştur" demiştir. Bazı salih kimseler de, "Ya Rabbi, dünyada bize şekillerin en güzelini verdin. Binâenaleyh ahirette de fiillerin en güzelini ver, yani günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı görme" demişlerdir.

★ ★
★

Esfel-i Sâfilîn'e Düşüş

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ۝

"Sonra da onu aşağıların aşağısına çevirdik"
(Tîn, 5).

Bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu ayetiyle, **erzel-i ömrü** ifade etmiş olup, bu tıpkı, *"O, erzel-i ömre dönderilir"* (Hacc, 5) ayeti gibidir." **İbn Kuteybe** ise, ayetteki "**sâfilîn**" ile güçsüzler, kötürümler ve çaresizlerin kastedildiğini söyler. Nitekim Arapça'da, سَفِلَ – يَسْفُلُ – سَافِلٌ – سَافِلُونَ denildiği gibi, عَلِيَ – يَعْلُو – عَالٍ – عَالُونَ denilir. Cenâb-ı Hak bu ayetiyle ihtiyar kimsenin bunayacağını; duymasının, görmesinin ve aklının zayıflayacağını; çaresizlik içine düşeceğini, artık salih amellerde bulunmaktan aciz kalacağını, böylece de herkesin altında kalacağını anlatmak istemiştir.

Ferrâ şöyle der: "Eğer ayetteki ifade, أَسْفَلَ سَافِلٍ şeklinde olsaydı, yine doğru olurdu. Çünkü "insan" kelimesinin lafzı müfreddir. Zira mesela sen, هَذَا أَفْضَلُ قَائِمٍ "Bu, ayakta olanların en faziletlisidir" dersin, ama هَذَا أَفْضَلُ قَائِمِينَ diyemezsin. Fakat ayette cemî olarak "**safilîn**" kullanılmıştır. Çünkü "insan" kelimesi mana bakımından cemi olup, şu ayetlerde de böyledir وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ *"Sıdkı (Kur'ân'ı) getiren ve onu tasdik eden var ya, işte bunlar müttakilerdir"* (Zümer, 33), إِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِن تُصِبْهُمْ *"Biz insana, katımızdan tattırdığımızda, bundan hoşlanır. Ama onlara bir kötülük isabet etse..."* (Şûra, 48).

2) **Mücâhid** ve **Hasan el-Basrî**'nin söylediklerine göre, ayetin bu iadesi, "Sonra da onu cehenneme göndeririz" manasınadır. Nitekim **Hz. Ali** (a.s) şöyle der: "Cehennemin kapılarının bazısı, diğerlerinden daha alttadır. İşe önce en dipteki kapıdan başlanır ve orası doldurulur. İşte **esfel-i sâfilîn** (aşağıların aşağısı) budur." Buna göre mana, "Biz onu esfel-i sâfilîn'e, yani cehenneme göndeririz" şeklinde olur.

★ ★
★

Mü'minlerin Korunması

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ۝

"Ancak iman edip de salih amellerde bulunanlar müstesna... Çünkü onlar için kesilmez mükafaat vardır"

(Tîn, 6).

Bil ki ayetteki bu istisna, önceki ayetle ilgili birinci görüşe göre, istisnâ-ı munkati olup, mana "Fakat sâlih-mü'min ihtiyarlara glince, bunların eskiden taatlarına devam etmelerinden ve Allah Teâlâ'nın kendilerini ihtiyarlık ve yaşlılıkla denemesine, güçlüklere, ibadetleri yerine getirmeye ve artık ellerinden tutulur olmadıklarına karşı, sabredip-göğüs germelerinden ötürü, kendileri için sürekli bir mükafaat vardır" şeklinde olur.

İkinci görüşe göre ise, bu istisna, istisnâ-yı muttasıl olur. Ayetteki, *"Onlar için kesilmez bir mükafaat vardır"* ifadesiyle ilgili, şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) Onlar için, noksansız ve kesintisiz bir mükafaat vardır.

b) Başlarına kakılmayan bir mükafaat vardır." Bil ki bütün bunlar, mükafaatın (ecrin) sıfatıdır. Çünkü mükafaatın kesintisiz olması ve başa kakılmak suretiyle boğaza takılmaması, insanı pişman etmemesi gerekir.

★ ★
★

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ۝

"O halde artık seni dini yalanlamaya sevkeden şey ne olabilir ki?"

(Tîn, 7).

Bu ayetle ilgili iki soru söz konusudur:

Ayetin Muhatabı

Birinci Soru: Buradaki *"seni"* ifadesiyle kime hitab edilmektedir?

Cevap: Bu hususta şöyle iki görüş var:

a) Bu, "iltifat" üslubuyla, insana hitab olup, "Olup biten şeyi "olmadı" diye haber veren herkes yalancıdır. Buna göre ey insan, seni bu yalana mecbur eden şey nedir?" manasındadır.

b) **Ferrâ**'nın tercihine göre, bu hitab **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e olup, mana, "Ey peygamber, getirdiğin din ile, böylesine deliller ortaya çıktıktan sonra, artık seni kim yalanlayabili" şeklindedir.

Taaccübün Sebebi

İkinci Soru: Ayetteki taaccübün (hayretin) sebebi nedir?

Cevap: İnsanın, nutfeden yaratılıp, tığ gibi bir delikanlı haline getirilmesi, sonra olgunlaşıncaya kadar gitgide geliştirilmesi, daha sonra da, **erzel-i ömre** ulaşana kadar, baş aşağı eğdirilmesi, (kamburunun çıkarılması), yaratıcının haşre ve neşre

de kadir olduğuna en açık bir delildir. Şimdi bu durumu görüp de, haşri inkarda ısrar edenin bu inkarından daha şaşılacak ne var!"

★ ★
★

Allah Hakimlerin Hakimidir

أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ۝

"Allah, hakimlerin hakimi değil midir?"

(Tîn, 8).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Alimler bunun ne demek olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

1) Bu, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, insanın yaratılıp, büyütülüp, sonra da erzel-i ömre kadar yaşatılışını (bundaki kudret delilini) ortaya koyan bir ifadedir. Çünkü Allah Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir. "Bunları böyle yapan, sanat ve idare bakımından hakimler hakimi değil midir!" İşte bu delil ile, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve hikmeti sabit olunca, haşrin hem mümkün olacağına, hem de mutlaka vuku bulacağına dair söz de doğru olmuş olur. Haşrin "mümkün" oluşu, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine; bil-fiil vuku buluşu da, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine nazarandır. Zira haşrın bilfiil vuku bulmaması, Allah'ın hikmetini zedeler. Nitekim Hak Teâlâ, *"Biz, göğü, yeri ve bunlar arasındaki şeyleri batıl (boş) olarak yaratmadık. Bu kafirlerin zannıdır"* (Sâd, 27) buyurmuştur.

2) Bu, Allah Teâlâ'nın, kıyamet gününde kendisi ile düşmanları arasında adaletle hükmedeceğine dair, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dikkatini çekmesidir.

İKİNCİ MESELE **Kâdî** şöyle der: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın kabîh (çirkin ve boş bir şey) yapmayacağına ve içinde sefehin (akılsızlık ve hikmetsizliğin) bulunduğu kullarının fiillerini Kendisinin yaratmadığına, en kuvvetli delillerdendir. Çünkü eğer kulların fiillerini yaratan, Allah Teâlâ olmuş olsaydı, hikmetin hikmeti emirin ve hikmete teşvikin ancak Allah Teâlâ'dan olması, böylesine hikmetli olanın ise **ahkemü'l-hâkimîn**, yani hakimlerin en hakimi, hikmetlilerin en hikmetlisi olması gibi, sefehi (akılsızlığı) emir ve buna teşvik de Allah'dan olurdu. Böyle olan ise, haşâ **esfehi'e-süfehâ**, (sefihlerin en sefihi) olurdu. Allah Teâlâ hakkında, bu iki vasıf söz konusu olunca, Allah Teâlâ'yı "**ahkemü'l-Hâkimîn**" diye tavsif etmek, "**esfehü'e-süfehâ**" diye tavsif etmekten daha evla olmazdı. Cenâb-ı Hak hakkında böyle denilemeyeceğine göre, O'nun, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığını anlıyoruz."

Buna şöyle cevap verilir: Bu görüş, "ilim" ve dâi meselesi ile çelişir. Hem sonra biz diyoruz ki: Sefîh (akılsız), kendisinde sefihlik bulunan kimse olup, sefihliği yaratan kimse değildir. Bu tıpkı hareketli ve hareketsiz olanın, hareketliliği ve hareketsizliği

yaratan değil, kendilerinde bu özelliklerin bulunduğu kimseler oluşu gibidir. Allah Teâlâ, doğruyu en iyi bilendir. Salat-ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, aline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

KALEM (ALAK) SÛRESİ

•

Bu sûre, ondokuz ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Müfessirler bu sûrenin, Kur'ân'ın ilk nazil olan sûresi olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, ilk defa **Fâtiha Sûresi**'nin, peşine de **Kalem (Alak) Sûresi**'nin nazil olduğunu söylemişlerdir.

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝

"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir "alaka"dan yarattı"

(Kalem, 1-2).

Bâ Harf-i Cerrinin Manası

Bil ki ayetteki, بِسْمِ رَبِّكَ ifadesinin başındaki **"bâ"** harf-i cerri hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Ebû Ubeyde, bunun zaid olduğunu ve mananın "Rabbinin adını oku" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim şair **Aktal** de

هُنَّ الْحَرَائِرُ لَا رَبَّاتُ أَخْمِرَةٍ / سُودُ الْمَحَاجِرِ لَا يَقْرَأْنَ بِالسُّوَرِ

"Onlar asil ve iffetli kadınlardır; siyah gözlü ve örtülere büründükleri halde sûreler okumayan cariyeler değil" demiştir. "Rabbinin adını oku" ifadesi ise, "Rabbinin ismini an, zikret" manasınadır. Bu görüş şu sebeplerden ötürü zayıftır:

1) Eğer bunun manası, "Rabbinin ismini an" olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in, buna karşılık, "Ben okuma bilmiyorum" demesi güzel ve yerinde olmazdı. Çünkü buna göre bu söz, "Ben Rabbimin ismini anmayacağım" manasına olurdu.

2) Bu manada, bu şekilde bir emir, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uygun düşmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zaten Allah'ın zikrinden başka işi yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ona, hep meşgul olduğu şeyle meşgul olmasını emretmesi, nasıl uygun olurdu.

3) Böyle değerlendirmede hiçbir fayda elde etmeksizin bâ harfini zayi etmek vardır.

İkinci Görüş: Ayetteki, *"oku"* ifadesi ile, "Kur'ân oku" manası kastedilmiştir.

Çünkü "okuma" (kıraat), ancak Kur'ân hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Biz onu okuduğumuz zaman, onun kıraatine uy"* (Kıyame, 18) ve *"Kur'ân'ı parça parça indirdik ki sen onu insanlara yavaş yavaş kıraat edesin, okuyasın"* (İsra, 106) buyurmuştur.

Rabbin Adı

Ayetteki, بِاسْمِ رَبِّكَ *"Rabbinin adıyla..."* ifadesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu ifade, "hâl" olarak, mahallen mansubtur. Buna göre takdir, "Rabbinin adıyla başlayarak, Kur'ân oku" şeklinde olur. Bu da, "Önce besmele çek, sonra oku" demektir. Mananın böyle oluşuna göre bunda, her sûrenin çekileceğine ve bunun bir emir olduğuna bir delalet vardır. Yine bunda, besmele çekmenin ve onunla başlamanın vacib (farz) olmadığını söyleyenlere de birr reddiye-cevap vardır.

2) Bu ifade, "Rabbinin adıyla meded (yardım) umarak, Kur'ân oku" manasındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki ismini, kişinin dine ve dünyaya dair yapmak istediği şeyler hususunda bir alet kılmış gibidir. Bunun bir benzeri de, كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ (Kalemle yazdım) cümlesidir. Velhasıl Hak Teâlâ, "oku" deyip, Hz. Peygamber (s.a.s) de "Ben okuma bilmem" deyince, Cenâb-ı Hak, *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* yani, Rabbinin isminden medet um ve o ismi, sana zor gelen bu işi başarmak için bir vasıta kıl" demiştir.

3) Ayetteki bu ifade, "Bu fiili sırf Allah için, Allah rızası için yap" manasınadır ve tıpkı senin, "Bu evi, padişah adına yaptım. Bu kitabı da, vezir adına yazdım" demen gibidir. Çünkü ibadet, sırf Allah için yapıldığı zaman, şeytan, Allah için olan şeyde, tasarruf etmeye nasıl cüret edebelir?

Buna göre şayet "Bu mana, mesela senin, "Yemeğe başlamadan ve her mübah işe girişmeden önce besmele çekilir" şeklindeki sözü hakkında nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki, burada şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, mecazi bir nisbet olup, senin tıpkı, böylece zalimlerin zulmünü bertaraf edebilmen için yaptığın işleri, bazı büyük zatlara nisbet etmen gibidir. Burda da sen, şeytanın sana ortak olması hususundaki arzu ve isteğini sona erdirmek için, yaptığın işleri Allah'a nisbet etmen söz konusudur. Nitekim şu şekilde rivayet edilmiştir: "Yemeğe başlarken besmele çekmeyen kimselere, o yiyecek hususunda, şeytan ortak olur..."

2) Çoğu kez, bu mübah olan şey ile, Allah'ın taatları için güç ve kuvvet bulmaya yol aranılır. Böylece de bu mübah iş, bir taate dönüşmüş olur. İşte bu sebeple de, burada böyle bir tevil yapılabilir.

Rabb İsmindeki İncelik

Ayetteki, رَبِّكَ ifadesine gelince, burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: "**Rabb**" fiili sıfatlardan; "Allah" ise, zati isimlerdendir. Halbuki, zati isimler, fiili isimlerden daha kıymetlidir. Bir de biz, "Allah" isminin, "Rabb" isminden daha yüce ve kıymetli olduğunu pek çok deliller ile delillendirdik. Ama,

Cenâb-ı Hak burada, بِاسْمِ رَبِّكَ buyurmuş, maruf besmelede بِاسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ dediği gibi, اِقْرَأْ بِاسْمِ اللهِ "Allah'ın adıyla oku..." dememiştir (niçin)?

Cevap: Allah Teâlâ böyle buyurmakla ibadeti ve zati sıfatlarını tanımayı emretmiştir. Halbuki zat ismi, herhangi bir şeyi gerektirmez. Kulluğu gerektiren şey, fiili sıfatlardır. Böylece, "Rabb" ismi, taata daha fazla teşvikkâr olmuş olur.

Ayrıca, bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in korktuğu dönemde kendisine nazil olan ilk sûrelerdendir. Binâenaleyh, kendisinden bu korkunun zail olması için, ona bu yumuşak ifade ile hitap etmiş ve adeta "O seni, eğitendir, yavaş yavaş kemale erdirendir. Daha nasıl O, seni korkutsun?.." demek istemiştir. Böylece bu metod, şu iki şeyi ifade etmektedir:

1) "Seni, ben eğittim. Dolayısıyla, sana ifa (karşılığı) gerekir. Bu sebeple sen tembel duramazsın..." demen.

2) "Bir işe başlamak, o işi tamamlamayı gerektirir. Ben seni, şunca zamandan beri eğitiyorum. O halde, daha seni nasıl zayi ederim ki?.." Yani, "Sen, bir " 'alak" iken de, senin terbiyeni, seni eğitmeyi, büyütmeyi terketmedim. Binâenaleyh sen, muvahhid, beni tanıyan nefis ve harikulade bir mahluk haline geldikten sonra da, ben seni nasıl zayi edebilirim?" demektir.

Rububiyyetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e İzafeti

İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, Kendi zâtını, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet ederek (muzaf kılarak), بِاسْمِ رَبِّكَ "Rabbinin adıyla..." deyişindeki hikmet nedir?

Cevap: Cenâb-ı Hak, burada olduğu gibi bazan, zatını ona, rububiyyetile, bazan da, ubûdiyyet ile nisbet etmiş ve meselâ ubudiyyet hususunda أَسْرٰى بِعَبْدِهِ "... *Kulunu geceleyin yürüttü...*" (İsrâ, 1) buyurmuştur. Ki, bunun bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.s.a)'in, عَلِيٌّ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ *"Ali, bendendir; ben deondan..."*[21] ifadesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak onun içinim..." demek istemiştir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Resule itaat ederse, muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisâ, 81) ayeti de bunu ifade eder.

Yahut da şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın, zatını kuluna nisbet etmesi, kulunu Kendisine nisbet edişinden daha güzeldir. Çünkü, görünür alemde, iki oğlu olan bir kimsenin, en küçüğü değil de, ona en büyüğünün faydalı olacağı bilinen bir husustur. Kendisinden fayda gördüğü için, "Benim oğlum sadece budur" diyebilir. İşte aynen bunun gibi, Rab Teâlâ da, "Fayda ve menfaatler Ben'den sana gelip ulaşmaktadır. Ama şu ana kadar, senden bana ne bir hizmet nede bir taat ulaşmış değildir. İşte şimdi ben, "Ben senin içinim..." diyorum, fakat, "Sen benim içinsin..." demiyorum; ama, senden istediğim taatı veya tevbeyi ifa edip, yaparsan, ben seni kendime nisbet ederek, *"Kuluna kitabı indiren Allah'a hamdolsun..."* (Kehf, 1) ve *"Ey, kendilerine zulmeden kullarım..."* (Zümer, 93) dedim..." demiştir.

Halk Fiilinin Getirilmesindeki İncelik

Üçüncü Soru: Beni Cenâb-ı Hak, رَبِّكَ ifâdesinin hemen peşinden الَّذِي خَلَقَ "ki yaratan..." ifadesini niçin getirmiştir?

---

21) **Kenzû'l-Ummal**, 11/32941.

Cevap: Kul, adeta "Senin, benim Rabbim oluşunun delili nedir?" demiş de, Cenâb-ı Hak da, "Sen, zatınla, sıfatlarınla yok idin... (Mu'dûm idin). Ama, daha sonra mevcut olup var oldun. Binâenaleyh, hem zatın hem de sıfatların hususunda, senin bir yaratıcının bulunması gerekir. Bu yaratma ve var etme ise terbiyedir. Böylece bu, Benim, senin Rabbin olduğuma; senin de benim "merbubum (yarattığım ve büyüttüğüm kulum)" olduğuna delalet etmektedir" buyurmuştur.

İnsanın Alakdan Yaratılışı

Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِى خَلَقَ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ *"Yaratan... O insanı bir "'alaka"dan yarattı"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin ne demek olduğu hususunda, şu üç izah yapılabilir:

1) Ayetteki, الَّذِى خَلَقَ ifadesine herhangi bir mef'ûlün takdir edilmemesi... Buna göre mana, "O, yaratma işinin, Kendisinden sudur ettiği ve bu ii sadece Kendisine tahsis ettiği, dolayısıyla da, O'nun dışında herhangi bir yaratıcının olmadığı bir zattır" şeklinde olur.

2) Bu ifadeye bir mef'ûlün takdir edilmesi; buna göre mana, "O, her şeyi yaratandır..." şeklinde olur. Böylece de bu ifade, mutlak olduğu için, mahluk olan her şeyi içine almış olur. Çünkü, ayetin bu ifadesini, mahlûkatın bir kısmına hamletmek, diğer kısmına hamletmekten daha evla değildir. Ve bu ifade, "Her şeyden büyüktür" manasında söylemiş olduğumuz, **"Allahu ekber"** şeklindeki sözümüz gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, ya Kur'ân'ın muhatabı, yahutta yeryüzündekilerin en azizi ve kıymetlisi olduğu için, *"O insanı bir "'alaka"dan yarattı"* ifadesiyle, mahlukat içinden özellikle insanı seçmiştir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın *"Yaratan Rabbinin adıyla oku..."* emrinin müphem bir ifade olması, daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyi, insanın yaratılmasını yüceltmek ve onun fıtratının ilginçliğine işaret etmek için, *"O insanı bir "'alak"dan yarattı..."* ifadesiyle tefsir etmesi...

İKİNCİ MESELE
Allah'dan Başka Yaratıcı Yok

Alimlerimiz, bu ayetle, Allah'ın dışında bir yaratıcının olmadığına bir istidlalde bulunarak, şöyle demişlerdir: Çünkü, Cenâb-ı Hak, **"hâlıkıyyet"** vasfını, Kendi zatını diğer zatlardan ayırdeden mümeyyiz, ayırıcı bir sıfat kılmıştır. Durumu böyle olan her sıfatta, ortaklığın düşünülmesi muhaldir.. İşte bu yolla biz, uluhiyyete mahsus olan sıfatın, "Yaratıp yoktan var etmeye dair güç..." olduğunu anlamış oluyoruz. Bunu şu da tekid etmektedir: Firavun, İlahın hakikatını öğrenmek isteyince, *"Alemlerin Rabbi nedir?"* (Şuarâ, 26) diye cevap vermiştir. O halde rubûbiyyet, Cenâb-ı Hakk'ın burada bahsettiği halıkıyyete bir işarettir. İşte bütün bunlar, bizim görüşümüzün doğruluğuna delalet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kelamcılar, Aralarındaki o meşhur ihtilafa göre, vacib (farz)lerin ilkinin, marifetullah, yahut marifetullaha nazar (ona düşünme) veyahutta, bu tefekküre yönelme olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra, Hakîm olan Allah (c.c), müşriklere bir peygamber

göndermeyi istediğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şayet, "Şeriki ve benzeri olmayan Rabbinin adı ile oku..." demiş olsaydı, bunu kabul etmeyebilirlerdi. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bunu, onları bunu itiraf etmeye mecbur eden bir mukaddime olarak bildirmiştir.

Nakledildiğine göre, **Ebû Hanife**, mezhebini anlatması için **Züfer**'i, **Basra**'ya göndérip; **Züfer** de, işe **Ebû Hanife**'den bahsederek başlayınca, onlar bunun üzerine iltifat etmediler ve benimsemediler. Bunun üzerine **Züfer, Ebû Hanife**'nin yanına dönüp de durumu ona haber verince, **Ebû Hanife** şöyle der: "Sen, tebliğ usulünü bilemedin. Onlara dön ve meseleler hakkında önce, onların imamlarının görüşlerini serdet. Sonra da tutarsız olduklarını açıkla. Daha sonra da, "Burada şöyle bir görüş de vardır" de, benim görüşümü ve delillerimi anlat... Bu görüş onların kalbinde yer edince de, "İşte bu **Ebû Hanife**'nin görüşüdür de.. Çünkü onlar bu durumda artık utanacaklar, bir daha da reddedemeyecekler..."

İşte burada da, Cenâb-ı Hak adeta, şöyle demek istemiştir: "Bunlar putperesttirler, binâenaleyh, şimdi sen bana övgüde bulunur, sena eder de, onların putlarından yüz çevirirsen, onlar bunu kabul etmeyebilirler. Ne var ki onlara, kendilerinin "bir 'alak"dan yaratıldıklarını anlat ki, böylece, onların bunu inkar etmeleri mümkün olmaz. Daha sonra da, "Mutlaka, her fiilin bir failî vardır" de. Böylece onlar, bunu, o putlarına nisbet edemezler. Çünkü bunlar, o putları yontanın ve yapanın kendileri olduğunu bilmektedirler. İşte bu tedricilikle, yavaş yavaş davranarak, onlar, putlarının değil de, ancak Benim sena ve hamde layık olduğumu anlarlar." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şayet onlara, kendilerini kimin yarattığını soracak olursan, hiç şüphesiz onlar, "Allah" diyecekler"* (Lokman, 25) buyurmuştur. Sonra, uluhiyyet (Allah olmak), yaratma vasfına varıp dayanıp, yaratamayanın ilah-Allah olmayacağı artık katiyyen arzedince de, Cenâb-ı Hak, *"Yaratan, hiç yaratmayan gibi olur mu?"* (Nahl, 17) buyurmuştur.

Bu ayet, aynı zamanda yaratıcının tabiat olduğunu söyleyen görüşün batıl olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, bunun müessiri şayet, hadis bir varlık ise, bu da bir başka müessire muhtaç olacaktır. Yok eğer, kadîm ise, bu müessir ya "mûcib (zorunlu, otomatik)" olur, yahut da "kâdir" olur. Şimdi, eğer "mûcib" ise, eserin ondan ayrılmaması gerekir. Geriye ise, bu vacib varlığın, alim, hür ve irade sahibi olması hali kalmaktadır. Çünkü, kainattaki değişiklikler, oradaki canlıların faydalarına uygun bir biçimde meydana gelmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, çoğul sığasıyla مِنْ عَلَقٍ buyurmuştur. Zira, "insan" sözü de, lafzen müfret, mana bakımından ise, çoğuldur. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki insan bir hüsrandadır"* (Asr, 2) ayetinde olduğu gibidir.

★ ★
★

اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ ۝ الَّذِىْ عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۝

"Oku. Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir"

(Alak, 3-4).

Bu ifadeyle ilgili birka mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Fiilin Tekrarındaki İncelik

Bazıları, birinci ifadenin, "Önce kendin için oku!"; ikinci ifadenin de, "Tebliğ için oku..."; yahut, birincisinin, "**Cebrâil**'den öğrenmek için oku"; ikincisinin de, "Öğretmen için oku" yahut da, "Namazında oku" ve "Namazın dışında oku..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE
el-Ekrem Sıfatı

el-Kerem, herhangi bir karşılık olmaksızın, olması gereken şeyi anlatır. Binâenaleyh, kendisi ile kendisini öldürecek olan birisine bir pıçak hibe eden kimse, kerim olmadığı gibi, verip de, sonra da verdiğinin karşılığını isteyen de kerim değildir. Karşılığın, ayn, zat olması gerekmez. Tam aksine, medh, mükafaat, kınanmaktan uzak ve beri olma... gibi şeylerin tümü de, bedel, karşılıktır. İşte bundan dolayı alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir işi bir noktada mebni olarak yapmasının muhal olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir işi bir maksattan dolayı yapması halinde, bu maksadın meydana gelmesi, O'nun için gelmemesinden daha evla olurdu. Bu durumda da, O, bu şeyi yapmak suretiyle, o evla oluşu elde etmiş olurdu. Yapmaması halinde ise, bu evla oluş hali, O'nun için tahakkuk etmemiş olurdu. Böylece de O, zatının gereği noksan ve başkası ile kemale eren nakıs bir zat olmuş olurdu ki, bu muhaldir.

Ayrıca, alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın "**ekrem**" olması hususunda şunları zikretmişlerdir:

1) Nice kerim kimse vardır ki, suç esnasında "sabır gösterir, tahammül gösterir, ama onun ihsan ve keremi, suç izlenmezden önceki tarz üzere devam etmez.. Halbuki Allah Teâlâ, suç işlendikten sonra da, ihsanını, ziyadeleştirerek devam ettirdiği için, "Ekrem"dir. Nitekim şairin şu beyti de, bunu göstermektedir:

مَتَى زِدْتُ تَقْصِيراً تَزِدْ لِي تَفَضُّلاً / كَأَنِّي بِالتَّقْصِيرِ أَسْتَوْجِبُ الْفَضْلاَ

"Kusur işlemekle lütufta bulunulmasını gerekli kılıyormuşum gibi, ben daha çok kusur, hata yaptıkca, sen de bana lütfunu artırıyorsun."

2) Bu, "Sen, kerimsin.. Ancak ne var ki, "Senin Rabbin, ekrem'dir, en keremlisidir. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü her kerim kimse, keremi ile, medh veya mükafaat gibi ya bir menfaat elde eder veya bir zararı savuşturur. Ama, Ben ise, en kerim olanım... Çünkü, yaptığımı sırf keremimden dolayı yapmaktayım.." demektir.

3) Ekrem olan, O'dur; zira, her kereme ve ihsana başlangıç, hep O'na aittir. O'nun keremi, eksiklikten münezzehtir.

4) Bunun, okunmaya teşvik eden bir ifade olması da muhtemel olup, "Sana, her harfe karşılık on katıyla mukabele ettiği için, en kerim O'dur" demektir. Yahut da bu ifade, kişiyi ihlasa teşvik eden bir kelimedir. Buna göre mana "Bir şeyler umarak

okuma; ancak ve ancak Benim için oku ve işini bana havale et. Çünkü Ben, Senin hatırına gelmeyecek şeyleri verecek kadar kerim ve cömerdim..." şeklinde olur. Yine mananın, "Kendini, insanları İslâm'a davete ver.. Hiç kimseden korkma, çünkü Ben, sana zor mükelleflyetleri yükleyip de, daha sonra da sana yardım etmemekten münezzeh olan bir "ekrem"im..." şeklinde olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE
İnsan Hilkatinin Başlangıcı ve Kemali

Cenâb-ı Hak kendisini, önce, "insanı bir 'alak'dan yaratmış olmak"la tavsif etmiş, ikinci olarak da, Kendisini, "Kalemle öğreten" olmakla nitelemiştir. Halbuki, zahiren bu iki şey arasında bir münasabet yoktur. Ancak ne var ki, gerçek şudur: İnsanın hallerinin ilki ve başlangıcı, O'nun, bir " **'alaka**" olmasıdır. Halbuki, " **'alaka**" adı bir şeydir. Hallerinin sonu ise, nesnelerin hakikatlarını bilir bir duruma erişmeleridir ki, işte bu, mahlukatta bulunması gereken mertebelerin en kıymetlisidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Sen bu en düşük mertebeden en üst mertebeye geçtin. Binâenaleyh, senin için, seni bu bayağı mertebeden o kıymetli duruma taşıyan ve geçiren, kudret sahibi bir müdebbirin olması gerekir." demiştir. Sonra, bu ifadede, ilmin, insanda bulunması gereken sıfatların en kıymetlisi olduğuna dair bir tenbihat bulunmaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Yoktan var etmek, can vermek, güç kuvvet sahibi kılmak, rızık vermek, keremdir ve rubûbiyyettir. Ama "ekrem" olan ise, sana ilim verendir. Çünkü ilim, sonsuz bir şereftir" demek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"... Rabbinin adıyla... O insanı bir "'alak"dan yarattı"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudret, hikmet, ilim ve rahmetinin mükemmelliğine delalet eden akli delillere, *"Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir"* ifadesi de, ancak nakl ile bilinen farz hükümlere bir işarettir. O halde birincisi, rububiyyetin tanınmasına; ikincisi de nübüvvetin bilinmesine bir işarettir. Rububiyyetin tanınmasından nübüvvetten müstağni olduğuna, ama nübüvvetin ise rububiyyetin tanınmasına muhtaç olduğuna dikkat çekmek için de, birincisini ikincisinden önce getirdi.

BEŞİNCİ MESELE
Kalemle Öğretme

Ayetteki, عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir: 1) "Kalem" sözü ile, kendisi sebebiyle, gaib şeylerin bilinip öğrenildiği yazma işi kastedilmiş, "kalem" ise, bu yazma işinden kinaye olarak getirilmiştir.

2) İnsanın yazmayı "kalem"le öğretmesi kastedilmiştir. Bu iki görüş, birbirine yakındır; zira, ayetin gayesi, yazmanın faziletli bir şey olduğuna dikkat çekmektir. Rivayet olunduğuna göre **Süleyman** (a.s) **İfrit**'e, "kelam"ın ne demek olduğunu sormuş da, **İfrit** de, "Geçip giden bir rüzgar" diye tarif eylemiş, bunun üzerine **Hz. Süleyman** (a.s), "Peki o sözü zapt u rapt altına almanın yolu nedir?" deyince, **İfrit** de, "Yazmaktır" cevabını vermiştir. O halde kalem, ilimleri avlayan bir avcı olup, bazan ağlatır, bazan güldürür. Kalemin fakir düşmesiyle, de boyun eğer, zelil olur. Ama, insan kalemin harekete geçmesiyle, ilimler, zamanlar süresince, ebediyyen kalır. Bunun bir benzeri de, **Hz. Zekeriyya** (a.s) ile ilgili olan şu ifadedir: *"O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman..."* (Meryem, 3) bu, "o saklı tuttu, ama duyuldu..." demektir. Kalem de böyledir. Çünkü, kalem konuşmaz ama, doğudakilere batıdakilere duyurur,

konuşur. Seni, gözündeki o siyah göz bebeğinle gören bir varlık kıldığı gibi, o siyah mürekkeb ile de, dini münevver, aydın ve nurlu kılan o yüce kudret sahibini takdis ve tenzih ederiz. O halde "kalem", insanın insan da, gözün kıvamı ve dayanağıdır. Kalemin, lisanın vekili, onun yerine geçen bir şey olduğunu söyleme.. Zira kalem, dilin yerini tutar da, dil kalemin yerini tutamaz.

★ ★
★

İnsana Bilmediğini Öğretti

عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ۝

"İnsana bilmediğini O öğretti..."

(Alak, 5).

Bu ayet ile, insanın kalem ile öğrenmesi murad edildiği gibi, insanın, bundan başka şeyleri öğrenmesi de murad edilmiş olabilir. Cenâb-ı Hak bu ifadenin başına, **atıf vâv**'ını getirmemiştir. Söz, bu şekilde de ifade edilebilir. Nitekim sen meselâ, أَكْرَمْتُكَ، أَحْسَنْتُ إِلَيْكَ، مَلَّكْتُكَ الْأَمْوَالَ وَوَلَّيْتُكَ الْوِلَايَاتِ "Sana ikram ettim, sana lütufta bulundum, seni mal mülk sahibi yaptım, seni, vilayetlere idareci yaptım" dersin. Bu, her iki cümle ile de, tek bir şeyin kastedilmiş olması mananın, "İnsana kalem ile bilmediği şeyleri öğretti" şeklinde olması muhtemeldir. Böyle olması durumunda, *"İnsana bilmediğini O öğretti"* ifdesi, "Kalem ile öğretti..." ifadesinin bir açıklaması olmuş olur.

★ ★
★

Azan İnsan

كَلَّآ إِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰٓى ۝

"Sakın!.. Çünkü insan muhakkak azar..."

(Alak, 6).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

1) Müfessirlerin ekserisi, buradaki "insan" sözü ile tek bir insanın kastedildiğini, bunun ise **Ebû Cehil** olduğunu söylemektedirler. Şimdi, bu görüşte olanlardan kimileri, bu sûrenin, buradan başlamak üzere, sonuna kadarki kısmın **Ebû Cehil** hakkında nazil olduğunu söylerlerken, أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهٰى (Alak, 9) ayetinden itibaren sonuna kadar olan kısmın **Ebû Cehil** hakkında nazil olduğunu da söyleyenler bulunmaktadır. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kılıyordu. Derken **Ebû Cehil** geldi ve "Ben sana bunu yasaklamamış mıydım?" dedi de, bunun

üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onu kovdu.." Derken **Ebû Cehil**, "Vallahi sen, benim **Mekke** vadisinde en fazla taraftarı bulunan kimse olduğumu biliyorsun.." dedi de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O vakit meclisini toplasın. Biz (de) zebanileri çağırırız..."* (Alak, 17-18) ayetini gönderdi. **İbn Abbas** şöyle der: "Vallahi, o, şayet taraftarlarını çağıracak olsaydı, Allah'ın zebanileri onu kıskıvrak yakalayacaktı.." Cenâb-ı Hak, böylece sanki ona, Kendisini bir "**alak**dan, meniden yaratıldığını, dolayısıyla kibirlenmemesi gerektiğini anlatınca, o, böylece, tuğyan ve azgınlığını azdırdı ve **Mekke**'deki malı ve önderliği ile üstünlük tasladı. Rivayet olunduğuna göre **Ebû Cehil**, "**Mekke**'de benden daha kerimi yoktur.." dedi. Allah'ın laneti üzerine olsun, o, belki de bunu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ifâdesine karşı söylemiştir.

Bu görüşü savunanlardan bazıları, bu sûrenin, ilk nazil olan sûrelerden olmadığını iddia ederken, bazıları da şöyle demektedirler. Bu sûrenin başından itibaren beş ayet, ilk nazil olan ayetler olup, geriye kalan kısım ise, bundan sonra **Ebû Cehil** hakkında nazil olmuş olabilir. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu kısmın, bu sûrenin sonuna eklenmesi emredilmiş olabilir. Çünkü, ayetlerin sıralanması, ancak Allah'ın emriyle olmuştur. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ (Bakara, 281) ayeti, müfessirlerce, en son nazil olan ayetlerdendir. Ama, bu, kendisinden şunca zaman evvel nazil olan bir sûreye yerleştirilmiştir.

2) Bu ayette geçen, "insan" sözüyle, tüm insanlar kastedilmiştir. Birinci görüş, rivayetler nazar-ı dikkate alınınca, her ne kadar daha açık ise de, ancak ne var ki, bu görüş, ayetin zahiri açısından doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanı, bir "**alaka**"dan yaratmasına ve onu zengin kılıp nimetlerini ziyadeleştirmek suretiyle, ona, daha önce bahsetmiş olduğunu pekçok nimet ve ihsanlarda bulunmasına rağmen, o insanın azdığını, günahlarda aşırı gittiğini ve nefsinin arzularına uyduğunu beyan buyurmuştur ki, bu, bir tehdittir ve insanı, böyle bir tutumdan caydıran, men eden bir hususdur. Sonra Cenâb-ı Hak, bu caydırıcılığı, *"Muhakkak ki Rabbinedir dönüş..."* (Alak, 8) ayetiyle pekiştirmiştir ki bu, "O'nun dışında mâlik'in bulunmadığı yeredir dönüş..." demektir. Böylece, insandan sudur eden amellerden dolayı muhasebe tahakkuk edecek ve insan, yaptığı ile hesaba çekilecektir.

İKİNCİ MESELE
Kellâ Edatı Hakkında

Bu ayetin başındaki كَلَّا ifâdesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, Allah'ın nimetlerine tuğyanı ile karşılık vermek suretiyle küfrân-ı nimette bulunanlar için bir caydırma ve men etmedir. Burada, nankörlük yapan birisinden bahsedilmiş olmasa bile, ilgili söz, buna delalet etmektedir.

2) **Mukâtil** de şöyle der: "Bu ayetin manası, "Hayır, insan, kendisini " '**alaka**"dan yaratanın, cahil iken onu alim yapanın Allah olduğunu bilmemektedir. Çünkü insan zenginleşince, azıyor, tekebbür ediyor ve kalben, dünya ve sevgisine iyice dalıyor, böylece de, bu durumlar hakkında tefekkür edemiyor ve bunlar hakkında düşünemiyor.

3) **Sahibu-n Nazm** olan **el-Cürcanî** de şunu zikretmektedir: "Buradaki كَلَّا، حَقّاً

"gerçekten" anlamındadır, zira bu ifadeden ne önce, ne de sonra, كَلَّا 'nın kendisi için cevap teşkil edeceği herhangi bir şey yoktur. Ve bu ifade, ulemanın, كَلَّا وَالْقَمَرِ (Müddessir, 32) ayeti hakkında, dedikleri gibidir. Çünkü onlar, bu ayetteki كَلَّا 'nın, "Evet, aya yemin olsun ki..." anlamına geldiğini iddia etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Lâm İle Te'kid

"**Tuğyan**", tekebbür ve temerrüddür. Bu ayet hakkında sözün özü şudur: Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, herhangi bir insanın kendisine muttali olamayacağı ve hakikatlerine vakıf olamayacağı bir biçimde tevhidine, kudret ve hikmetine dair apaçık delillerden bahsedince, bunun peşinden, bu delillerden gaflet etmedeki asıl sebebin, dünya sevgisi, mal, makam, servet ve kudret tutkusu olduğunu belirtmiştir. Çünkü, kalb körlüğünün gerçek sebebi, işte ancak budur. Buna göre şayet, "**Firavun** rububiyyet iddiasında bulundu. Ama Cenâb-ı Hak onun hakkında, *"Firavun'a git, çünkü o azdı"* طَغٰى (Nâziât, 17) buyurmuş, ama burada ise, **Ebû Cehil** hakkında لَيَطْغٰى buyurmuş, böylece, bu fiili **lâm** ile pekiştirmiştir. Binâenaleyh, bu ilave **lâm**'ın sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada şu izahlar yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak, **Musa** (a.s)'ya, *"Firavun'a git, çünkü o azdı..."* demiştir. Ama bu söz, **Hz. Musa** (a.s)'nın **Firavun**'la karşılaşmasından, ona delilleri sunmasından ve onunda, rububiyyet iddiasında bulunmasından önce söylenmiş bir sözdür. Ama, burada Cenâb-ı Hakk'ın ayeti, **Ebû Cehil**, Hz. Peygamber (s.a.s)'i çirkin bir biçimde karşılayıp onun fiilini yadırgayınca, Resûlünü teselli için zikretmiştir.

2) **Firavun**, onca saltanatına rağmen, küfrü, söz olmaktan öteye geçmemiş, **Hz. Musa** (a.s)'yı öldürmeye ve ona eziyyet etmeye yeltenmemiştir. Ama **Ebû Cehil**'e gelince, mevkiinin bunca azlığına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmeye ve ona eziyyet etmeye niyetlenmiştir.

3) **Firavun**, başlangıçta **Hz. Musa** (a.s)'ya ihsanda bulunmuş, ölürken de, "**Amentü**" demiştir. Ama, **Ebû Cehil**'e gelince, ta çocukken Hz. Peygamber (s.a.s)'e haset etmiş, son nefesinde de, "**Muhammed**'e benim öldüğümü ve bana ondan daha kötü birisinin gelmemiş olduğunu söyleyin..." demiştir.

4) **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile **Hz. Musa** (a.s), her ne kadar ikiside peygamber iseler de, ancak ne var ki **Hz. Muhammed** (a.s) (habîb), kelîm (**Hz. Musa**) (a.s) karşısında, elin, göz mukabilinde olması gibidir. İnsan, gözünü elinden çok daha fazla korur. Hatta, gözünü eliyle korur. İşte bu sebepten dolayı, buradaki mübalağa ve tekid daha fazladır.

★ ★
★

أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ

"Kendisini ihtiyaçtan vareste gördü diye..."

(Alak, 7).

Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ahfeş, ayetin takdirinin, لِأَنْ رَآهُ şeklinde olduğunu söylemektedir. Buna göre bu demektir ki, ayetin başından bir **lâm** hazfedilmiştir. Ve bu tıpkı, "Sizler, kendinizi zengin gördüğünüz için, azıyorsunuz..." denilmesi gibidir.

İKİNCİ MESELE

رَأَى Fiilinin Manası

Ferrâ da şöyle der: "Cenâb-ı Hak أَنْ رَآهُ buyurmuş, fakat قَتَلَ نَفْسَهُ "kendini öldürdü" denildiği gibi, رَأَى نَفْسَهُ "kendini öldürdü" denilmemiştir. Çünkü رَأَى fiili de, tıpkı ظَنَّ ve حَسِبَ fiilleri gibi, isim ve haber alan fiillerdir. Araplar, bu tür fiilleri kullanırken, "nefs" kelimesini zikretmezler. Ve nitekim, sen de mesela, رَأَيْتُنِي؛ ظَنَنْتُنِي؛ حَسِبْتُنِي dersin. O halde, bu demektir ki, ...أَنْ رَآهُ ifâdesinde, işte bu tür bir ifâdedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Malına Aldananlar Ve Aldanmayanlar

Ayetteki, اِسْتَغْنَى ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir: a) "Malı sebebiyle Rabbinden müstağni oldu..." Buna göre bu ayetten kastedilen mana, mutlak anlamda insan değildir. Çünkü insan, bazan mal mülk sahibi olur, ama **Hz. Süleyman** (a.s) gibi, bu onun tevazuuna tevazu kadar. Çünkü **Hz. Süleyman** (a.s) fakirlerle durur ve "Ben miskin, başka bir miskin (yoksul) ile oturuyorum" derdi. **Abdurrahman İbn Avf** da, onca malına rağmen azıp sapmamıştır. Tam aksine, aklı başında olan insan, zenginleşince, Cenâb-ı Hakk'a olan ihtiyacının fakir iken olan ihtiyacından daha fazla olacağını bilir. Çünkü fakir iken, insan, sadece kendi nefsinin esenliğini temenni edip durur, ama zengin olunca, hem kendi nefsinin, hem malının, hem de çalıştırdığı insan ve vasıtaların selametini temenni etmeye başlar.

Ayetle ilgili olarak şöyle üçüncü bir izah daha yapılabilir: اِسْتَغْنَى fiilindeki **sîn**, talep gibidir. Buna göre mana, "İnsan, kendisini, kendisi istediği ve bu uğurda çaba sarfettiği; böylece de, işte bu çaba yüzünden servet ve zenginliği elde ettiğini, yoksa onu, Allah'ın ona vermesiyle ve muvaffak kılmasıyla elde etmediğini sandığı için müstağni addeder..." şeklinde olur. Halbuki, bu durum, bir cehalettir ve ahmaklıktır. Hırs ve talep hususunda çalışıp çabalayan nice kimseler vardır ki, aç olarak ölür. Sonra sen, zenginlerin ekserisinin, en sonunda, çok çekingen ve korkak hale geldiklerini görürsün. Cenâb-ı Hak onlara, bu zenginliğin kendi fiil ve kuvvetiyle olmadığını gösterir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İlim ve Mal

Bu sûrenin başı, ilmi medhe, sonu da malı ve mülkü kınamaya delalet etmektedir. Dine ve ilme rağbet ettirici, dünyadan, maldan mülkten uzaklaştırıcı olması bakımından bu yeter.

★ ★
★

Dönüş Rabbinedir

إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ ۝

"Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir..."

(Alak, 8).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayet, insanı tehdit etmek ve tuğyanın neticesinden sakındırmak için iltifat üslubuyla, insana yönelik bir sözdür.

İKİNCİ MESELE الرُّجْعَى kelimesi, merci ve rücu etmek anlamında olup, hepsi de masdardırlar. Nitekim Arapça'da رَجَعَ إِلَيْهِ–رُجُوعاً–مَرْجِعاً ve fu'lâ vezninde الرُّجْعَى ifâdesi kullanılır.

Ayetin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) İnsan taatının mükafaatını ve inad, azgınlık ve kibrinin de cezasını görecektir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz san.a O, onları, gözlerin belereceği bir güne ertelemektedir"* (İbrahim, 42) ayetidir. Bu öğüt, ancak kalbinde kadîm (ezeli) bir sadakati bulunan kimselere tesir eder. Cahile gelince, o, bu tür ifadelerden öfkelenir ve ancak dünyevi bir huzura inanır.

2) Allah Teâlâ insanı yeniden noksanlığa, fakirliğe ve ölüme döndürür. Bu tıpkı, Allah Teâlâ'nın, insanı cansızlıktan canlılığa, fakirlikten zenginliğe, zilletten izzete (azizliğe-şerefe) taşıdığı için, onu noksanlıktan mükemmelliğe döndürmesi gibidir. Binâeaneleyh (Ey Ebû Cehiller) bu şeref ve kudret taslamanız da ne oluyor?

ÜÇÜNCÜ MESELE Rivayet edildiğine göre **Ebû Cehil, Hz. Muhammed** (s.a.s)'e şöyle demiştir: "Sen zengin olacağını mı iddia ediyorsun? O halde, **Mekke** dağlarını bizim için altına-gümüşe çevir. Belki de biz onlardan alır, azgınlık edip dinimizi terkeder, senin dinine tabi oluruz." Bunun üzerine **Cebrail** (a.s) geldi ve "(Ey **Muhammed**) eğer istersen, biz bunu yaparız. Ama eğer onlar iman etmezlerse, onlara tıpkı **Ashâb-ı Mâide**'ye (gökten kendilerine sofra indirilenlere, yani hristiyanlara) yaptığımızın aynısını yaparız" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), onları hali üzere bırakmak için, bunu istemekten vazgeçti.

★ ★
★

Namazı Engelleyenler

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ ۝ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ ۝

"Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen?"
(Alak, 9-10).

Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Rivayet olunduğuna göre, Allah'ın laneti üzerine olası **Ebû Cehil** şöyle demiştir: "Muhammed aranızda yüzünü yere sürüyor (namaz kılıyor) mu?" dedi. Onlar da "Evet" deyince o, "Kendisine yemin edilen zata yemin ederim ki, onu bu halde görürsem, boynuna basacağım" dedi. Sonra Resûlüllah (s.a.s)'ı namaz kılarken gördü ama, yanına yaklaşamayıp gerisin geriye döndü. Onlar ona, "Ey **Ebu'l-Hakem**, sana ne oluyor, niçin böyle yaptın?" deyince, "Benimle onun arasında ateş dolu bir çukur ve dehşetli bir manzara vardı" dedi. **Hasan el-Basrî**'den rivayet edildiğine göre, **Ümeyye b. Halef, Selmân** (r.a)'ı namaz kılmaktan alıkoymuştur.

Bil ki ayetin zahiri, bu ayetle kastedilenin daha önce bahsi geçen insanın olduğunu göstermektedir. İşte bundan ötürü, alimler ayetin **Ebû Cehil** hakkında nazil olduğunu söylemişler; Hz. Peygamber (s.a.s)'i, namaz kılıyor olarak görünce de, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nasıl korktuğunu anlatmışlardır. Bu ayetin, **Ebû Cehil** hakkında nazil olup, sonra da öyle olan herkesi içine almış olması imkansız değildir. Fakat bu ayetten sonraki ayetler, bu ayetin, belli bir kimse hakkında nazil olmasını gerektirmiştir.

أَرَأَيْتَ Fiilinin Manası

İKİNCİ MESELE

أَرَأَيْتَ *"Gördün mü sen"* ifadesi, taaccüb üslubuyla, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yapılmış bir hitabtır. Bu taaccübün sebepleri şunlardır:

1) **Hz. Muhammed** (s.a.s), *"Allahım, İslâm'ı iki Ömer'den biri vasıtasıyla güçlendir"* diye dua etmiştir. Buna göre Hak Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Sen, İslâm'ın bununla güçleneceğini sanıyordun. Namaz kılana engel olan böyle birisi ile İslâm güçlenir mi?" demek istemiştir.

2) **Ebû Cehil**'in lakabı (künyesi), **Ebu'l-Hakem** (hükmün, hikmetin, adaletin babası)'dir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Rablerine ibadetten kulları alıkoyan birisine böylesi bir lakab uygun düşer mi? Rahman'a taattan yüz çevirip de, putlara secde eden, hikmetle nitelenebilir mi?" demek istemiştir.

3) Bu ahmak, bir takım emirler verip, bir takım yasaklar koyuyor, kendisi Yaratıcı ve rab olmadığı halde, başlarının kendisine itaat etmesinin farz olduğuna inanıyor, sonra da gerçek Rabbe ve Yaratıcıya taattan mahyediyor. Böylesi bir kimse, ahmaklığın doruk noktasında değil midir?

Abd Kelimesindeki Nekirelik

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, "Bir kulu namaz kılarken men edecek.." buyurmuş da, "Seni namaz kılarken..." demeyiştir. Bu şu incelikleri vardır:

1) "**Abd**" (kul) kelimesinin nekire (belirsiz) getirilişi, herşeyden önce bu kulun,

kullukta mükemmel olduğunu ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O, alemin, açıklamaya, kulluktaki ihlasını anlatmaya gücü yetmeyecek bir kuldur" demek istemiştir.

Hz. Ali'nin Peygamberimizi Tavsifi

Bu manada rivayet olunduğuna göre, fasîh yahudilerden birisi, **Hz. Ömer** (r.a)'in halifeliği döneminde ona gelir ve "Peygamberinizin huyunu-ahlakını bana anlat" der. **Hz. Ömer** (r.a) de, "Bunu **Bilal**'den sor. Çünkü o, bu konuda benden daha bilgilidir" der. **Bilal** (r.a) ona, **Hz. Fatıma** (r.ah)'ya, o da **Hz. Ali** (r.a)'ye gönderir. Yahudi aynı soruyu **Hz. Ali** (r.a)'ye sorunca, o, "Bana dünyanın metaını anlat, ben de sana Hz. Peygamber (s.a.s)'in huyunu-ahlakını anlatayım" demiş. Bunun üzerine yahudi, "Bunu anlatmak benim için zor" deyince, **Hz. Ali** (r.a) "Sen, dünya malını-mülkünü bile anlatmaktan aciz kaldın. Halbuki Allah Teâlâ, dünya metaının, *"De ki: Dünya metaı azdır"* (Nisa, 72) buyurmak suretiyle az olduğunu bildirmiştir. O halde Allah Teâlâ'nın, *"(Ey Peygamber), hiç şüphesiz sen, çok büyük bir ahlak üzeresin"* (Kalem, 4) buyurmak suretiyle, büyüklüğüne şehadet ettiğini, o peygamber ahlakını nasıl anlatayım" cevabını vermiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O Ebû Cehil en ileri derecede kulluk gösteren bir zatı kulluktan nehyediyor. Halbuki bu cahilliğin ve ahmaklığın tâ kendisidir" demek istemiştir.

2) Ayetteki bu ifade, namaz kılmaya mani olan için daha ileri bir zemmi (kınamayı) gösterir. Çünkü mana, "Bu iş, onun adeti ve tutumudru. Bu şekilde gördüğü herkesi engeller" şeklindedir.

3) Bu, namazı nehyeden herkes için bir ilahi korkutma ve tehdit ifadesidir. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ali** (r.a), namazgahda bayram namazından önce namaz kılmakta olan bir takım kimseler gördü ve şöyle dedi: "Resûlüllah (s.a.s)'ın öyle yaptığını görmedim." Ona, "Öyle ise, onları namazdan alıkoymacak mısın?" denilince de, "Ben, Hak Teâlâ'nın, *"Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen!"* ayetinin kapsamına girmekten çekiniyorum" demiş ve böylece onları bu namazdan açıkça nehyetmemiştir.

Ebû Hanîfe bu ayetten, şu güzel edebi çıkarmıştır: **Ebû Yusuf** ona, "Namaz kılarken bir kimse, başını rükudan kaldırdığında, **"Allahümmağfirlî"** (Allahım beni bağışla) diyebilir mi?" dediğinde, **Ebû Hanîfe**, "O, bundan sonra **"Rabbena leke'l-hamd"** (Ey Rabbim, hamd sanadır" der ve secdeye gider" demiş ve böylece diyemeyeceğini açıkça söylememiştir.

4) Bu, **"Ebû Cehil, Muhammed** bana secde etmezse, bundan başka Bana secde edecek kimseler bulamayacağımı mı sanır? Çünkü **Muhammed** tek bir kuldur. Halbuki Benim, sayılarını ancak Benim bilebileceğim mukarreb meleklerim vardır ki onlar hep namazda ve tesbihtedirler" demektir.

5) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şanını yücelten bir ifadedir. Çünkü ayetteki bu "bir kul" ifadesi, "Nekire (belirsiz) olarak zikredilmesine rağmen o, maruftur, marifedir" manasınadır. Bunun bir benzeri de, **Kadr Sûresi**'ndeki, *"onu"* zamirinin, daha önce mercii geçmediği halde, "Kur'ân'a raci kılınması ve Hak Teâlâ'nın, *"Kulu*

gece yürüttü" (İsrâ, 1); *"Kuluna indirdi"* (Kehf 1); *"Allah'ın kulu kalkınca..."* (... 19) ayetleridir.

★ ★
★

Hidayet ve Takvayı Yayana Düşmanlık

أَرَءَيْتَ إِن كَانَ عَلَى ٱلْهُدَىٰٓ ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِٱلتَّقْوَىٰ ﴿١٢﴾

"Gördün mü (söyle bakalım), ya o (kul) hidayet üzere ise, yahut takvayı emrediyorsa"

(Alak. 11-12).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Gördün mü" ifadesinin muhatabı kimdir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

Birinci Görüş: Bu Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan bir hitabtır. Delili ise, hem birincinin yani, أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا ifâdesinin, hem de üçüncünün yani أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ifadesinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmış bir hitab olmasıdır. Şimdi biz, bu ikisinin ortasındakinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den başkasına hitab olduğunu söylersek, söz, güzel olan nazmını (düzenini) kaybetmiş olur. Allah Teâlâ, ...إِنْ كَانَ Eğer zamana bir işaret olsun diye, ...إِنْ كَانَ yani "Ey Muhammed bu kafir... olur ise" demiş; ama "... لَوْ كَانَ " yani, "... olsaydı" dememişdir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "De bakayım, eğer o kul hidayet üzere ve kendi vazifesiyle meşgul ise, akıllı ve zengin olduğu için o kafire böyle yapmak uygun düşer mi? Şimdi o dini, hidayeti ve takvayı emretme yolunu tercih etmiş ise, bu, o kafir için Allah'a küfretmekten ve ona ibadetten nehyetmekten daha hayırlı olmaz mıydı?" demek istemiştir. Bu da, "O nasıl bu yüksek dereceleri kaçırıp da âdî ve alçak derecelerle yetinişine hayıflansın" demektir.

İkinci Görüş: Bu hitab, o kafiredir. Çünkü Allah Teâlâ zalimi de mazlumu da görür; adeta iki kulu arasında duran bir efendidir ve huzurunda hem davalı hem davacının bulunduğu bir hakim gibidir. Dolayısıyla bazan buna, bazan da berikine hitab etmektedir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen?"* demiş, sonra da o kafire dönerek, "Söyle bakayım ey kafir, eğer (engellediğin) kişinin namazı bir hidayet, Allah'a çağırması da takvayı emir ise, buna rağmen bunu nasıl engellersin" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Hidayet İle Takvanın Beraberliği

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Birinci ayette, yani "Bir kulu namaz kılarken men edecek..." ayetinde, namazdan bahsedilmektedir. Bu ikinci ayette ise, iki şeyden bahsedilmiştir: Birincisi "ya o kul hidayet üzere ise" ifadesi ki bu, "Ya o kul namaz kılıyorsa" demektir. Peki bu namaza daha niçin, ikinci olarak bir diğer şeyi yani, *"Yahut takvayı emrediyorsa"* ifadesini katmıştır? Buna şöyle bir kaç şekilde cevap verebiliriz:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in işlerinden, Ebû Cehil'e en zor geleni iki şeydir, namaz kılması ve Allah'a davet etmesidir. İşte hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak bunları, bundan ötürü burada zikretmiştir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), hep şu iki şeyi yapmaya gayret etmiştir:

a) Kendini ıslaha... ki bunu namaz kılarak yapmıştır.

b) Başkalarını ıslaha... ki bunu da takvayı emrederek yapmıştır.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kılarken de hidayet üzere ve takva emri üzere idi. Çünkü onu namaz kılarken görenin kalbi rikkate kavuşuyor, böylece de imana yöneliyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s)'i namaz kılması lisan-ı hal ile bizzat İslâm'a davet olmuş olur. Bu dil ile olan davetten daha güçlüdür.

★ ★
★

Aklını Kullanmıyor Mu?

أَرَءَيْتَ إِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ۝

"Gördün mü (söyle bakalım), ya (öbürünü) yalan saydı (imandan) yüz çevirdi ise..."

(Alak, 13).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bu da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yapılmış bir hitabtır. Çünkü Allah Teâlâ'nın sûrenin başında zikrettiği deliller açık delillerdir ve herkes, bedîhî aklı ile, bir kulu Rabbine kulluktan alıkoymanın yanlış bir iş ve açık bir akılsızlık olduğunu bilir. Binâenaleyh bu delilleri yalanlayan, Mevlâ'sına kulluktan yüz çeviren, hatta başkalarını da Mevlâ'sına kulluktan engelleyen herkes, akl-ı selimi ile kendisinin yanlış yolda olduğunu ve bunu sırf bir inad yüzünden yaptığını bilir. Hak Teâlâ işte bundan ötürü Peygamberine, "Söyle bakalım ey Muhammed, eğer bu kafir, bu apaçık delilleri yalanlıyor; yaratıcısına kulluktan yüz çeviriyor ise, bu, aklı ile, Allah'ın ondan bu kötü amellerin sadır olduğunu bildiğini kestiremiyor mu? Şimdi onun aklı, kendisini bu kötü işleri yapmaktan alıkoymuyor mu?" demek istemiştir.

İkinci Görüş: Bu, o kafir (**Ebû Cehil'e**) bir hitabtır ve "Ey kafir, eğer Muhammed (faraza) yalancı ise ve yaratıcısına kulluktan yüz çeviriyor ise, o, Allah'ın kendisini gördüğünü, böylece de yaptığı bu şeylerden vazgeçmesi gerektiğini kestiremez mi ki, senin yasaklamana ihtiyaç hissetsin" manasındadır.

★ ★
★

Allah'ın Her Şeyi Gördüğünü Bilmez Mi?

أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ ٱللَّهَ يَرَىٰ ۝

"(O adam) Allah'ın herşeyi gördüğünü bilmiyor mu?"

(Alak, 14).

Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetin maksadı, **haşr ve neşr (kıyamet ve diriliş) ile insanları tehdid ve ikaz etmektir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ,** herşeyi bilen bir alim, ihmal etmeyen bir hakim; gökte ve yerde zerre miktarı şeylerin dahi bilgisi dışına çıkamayacağı bir alimdir. Binâenaleyh herkese yaptığının karşılığını mutlaka ve mutlaka tastamam vermesi gerekir" şeklindedir. Böylece bu ifade, günahkarlar için alabildiğine bir korkutma, ehl-i taat için de alabildiğine bir teşvik olur.

İKİNCİ MESELE Bu ayet, hernekadar **Ebû Cehil** hakkında nazil olmuş ise de, Allah'a itaattan nehyeden herkes, ayettekl bu va'îd (tehdid) konusunda, **Ebû Cehil** ile ortaktır. Bu fikrin aleyhine, "Gasbedilmiş bir evde, yahut hareket vakitlerinde namaz kılmaktan men edilebileceği" hususu ileri sürülemez. Çünkü bu durumda yasaklanan şey, namazın kendisi değil, kılınması halinde işlenecek günahtır.

Yine, "Efendinin kölesini gece namazından, nafile oruçtan; hanımını da i'tikaftan menedebileceği" hususu da buna karşı delil olarak ileri sürülemez. Çünkü bütün bunlar, Rabbe yapılan ibadetten buğuz için değil de, Rabbinin izniyle, kendi menfaatine olan şeyi tastamam elde etmeden ötürü yapılan şeylerdir.

★ ★
★

Vaçgeçmezse Perçeminden Sürükleriz

كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ۝ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ۝

"Sakınsın O. Eğer vazgeçmezse, andolsun, onu perçeminden tutup sürükleriz, yalancı günahkar perçeminden..."

(Alak, 15-16).

Ayetin başındaki **"kellâ"** ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılabilir:

1) Bu, **Ebû Cehil**'i caydıran ve onu Allah'a ibadetten nehyedip de **Lât**'a ibadeti emretmesinden meneden öldürme veya onun boynuna basma gibi, ileri sürdüğü şeyleri hiçbir zaman yapamayacak, bu arzusuna ulaşamayacak. Aksine, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in talebesi olan **(Abdullah b. Mes'ûd)** onu öldürecek, göğsüne oturacak" demektir.

3) **Mukâtil** bu ayete şu manayı vermiştir. "Hayır hayır. O, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmiyor. Bilse bile, bildiğinden istifade etmeyince, sanki bilmemiş gibi oluyor."

Hak Teâlâ daha sonra, *"Eğer vazgeçmezse"* yani içinde bulunduğu halden,

takibettiği yoldan vazgeçmezse, *"Andolsun, onu perçeminden tutup sürükleriz, yalancı günahkar perçeminden"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, لَنَسْفَعًا *"sürükleriz"* ifadesinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu "Biz onun perçeminden tutar, çekerek cehenneme sürükleriz" demektir. Çünkü **"şef' "**, birşeyi birşeye tıkmak ve onu şiddetli bir biçimde çekmek demektir. Buna göre ifade tıpkı, *"O (kafirler), perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar"* (Rahman, 41) ayeti gibi olur.

2) **"Şef' "**, vurmaktır. Buna göre ayet, "Biz onun yüzünü tokatlarız" demektir.

3) Bu, "Biz onun yüzünü karartırız" demektir. Nitekim dilci **Halil** şöyle der: "Bir şeyi, yüzünü ve derisini değiştirecek bir biçimde ateş yaladığı zaman, لَفَحَتْهُ النَّارُ denilir. Çünkü **"şef' "** üzerine, kazan konulan üç taş demektir. Bu taşlara, siyahlaşmış oldukları için bu ad vermiştir. Binâeinaleyh **"sef'a"**, yanlarda-yanaklarda meydana gelen siyahlık demektir. Velhasıl yüzün karartılması, o şahsın hor v ehakir kılındığının bir işaretidir.

4) Bu ifade, "Biz onu damgalarız" manasınadır. Nitekim **İbn Abbas** (r.a) *"Onun hortumu (burnu) üzerine damga basarız"* (Kalem, 16) ayetinin tefsirinde bahsedilen kişinin de yine **Ebû Cehil** olduğunu söylemiştir.

5) Bu, "Onu zelil kılarız" demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, **nûn-u müşeddede** ile, لَنَسْفَعَنَّ şeklinde de okunmuştur. Bu sürükleme işini yapan Allah ve melekleridir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Şüphesiz Allah da, Cebrail de, salih mü'minler de o peygamberin dostudur. Hepsine ilaveten melekler de onun destekcisidir"* (Tahrim, 4) buyurmuştur.

İbn Mes'ûd (r.a) bu kelimeyi لَأَسْفَعَنَّ **"Ben sürüklerim"** şeklinde okumuştur. Buna göre Allah Teâlâ, **"Ey Muhammed,** o kafiri hor ve hakir kılmayı üzerine alan Benim" demiş olur. Bu manada ayetin bir benzeri de, *"Seni destekleyen O'dur"* (Enfal, 62) ve *"Sana sekîneti indiren O'dur"* (Fetih, 4) ayetleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nüzul Sebebi: Ebû Cehil ve İbn Mes'ûd

Buradaki **"sef' "** (sürükleme) ile, bu kafirin Ahirette cehenneme sürükleneceği kastedileceği gibi, dünyadaki sürüklenişi de kastedilmiş olabilir. Dünyada sürüklenişi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Rivayet olunduğuna göre **Ebû Cehil**, "Eğer Muhammed'i namaz kılarken görürsem, ensesine basacağım" deyince Allah Teâlâ bu süreyi indirdi. **Cebrâil** (a.s)'ı, **Muhammed** (s.a.s)'e bunu **Ebû Cehil**'e okumasını, sonunda da Allah'a secde etmesini emretti. Hz. Peygamber (s.a.s) de aynen böyle yaptı. Bunun üzerine **Ebû Cehil**, ensesine basmak için ona doğru koştu. ona yaklaşınca da, birden gerisin geri döndü. Ona, "Ne oldu?" denildiğinde de, "Benimle onun arasında, ağzını açmış bir hayvan gördüm. Eğer Muhammed'e doğru yürüseydim, kesinlikle beni yutacaktı"

dedi. **Cebrâil (a.s)** ile **Mikâil (a.s)**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki omuzunda aslan şeklinde gözüktükleri ileri sürülmüştür.

2) Bununla, **Bedir** günündeki hadise kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifade, Allah Teâlâ'nın, müslümanların o **Ebû Cehil**'in perçeminden (kaküllünden) yakalayacaklarını; yasaklama işini yeñiden yapınca onu öldürmeye sürükleyeceklerini müjdeleyen bir ifade olmuş olur. Binâenaleyh **Ebû Cehil**, bu engelleme işine yeniden yeltenince, Allah Teâlâ müslümanlara **Bedir** günü onun perçeminden tutma fırsatını vermiştir.

Rivayet olunduğuna göre, **Rahman Sûresi** nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına, "Sizden kim bu sûreyi, Kureyş'in ileri gelenlerine okuyacak?" dedi. Kureyş'in işkencesinden korktukları için ashab, bana cesaret edemeyip, ağırdan aldılar. Bunun üzerine **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) kalkıp, "Ey Allah'ın Resûlü, Ben (okurum)" dedi. Ama Hz. Peygamber (s.a.s) onu oturttu. Aynı şeyi tekrar sordu, yine **İbn Mes'ûd** (r.a) kalktı. Bu iş, sonunda Hz. Peygamber (s.a.s), yine **İbn Mes'ûd** (r.a)'a müsaade edinceye kadar tekrarlandı. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) güçsüz ve cüssesiz olduğu için, bu işi onun yapmamasını istiyordu. Böylece **İbn Mes'ûd** (r.a), **Kureyş**'in ileri gelenlerinin yanına vardı. Onları **Kâ'be**'nin etrafında toplanmış olarak buldu ve bu sûreyi okumaya başladı. Bunun üzerine **Ebû Cehil** kalktı, onu tokatladı ve kulağını yarıp kanattı. **İbn Mes'ûd** (r.a) gözleri yaşlı bir vaziyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına döndü. Hz. Peygamber (s.a.s) onu bu vaziyette görünce, kalbi rikkate geldi ve başını kederli bir biçimde önüne eğdi. O sırada **Cebrail** (a.s) gülerek ve müjdeli bir şekilde çıka geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Cibrîl, İbn Mes'ûd ağlarken sen gülüyorsun" deyince, **Cebrâil** (a.s), "İleride bunun sebebini anlayacaksın" dedi. Müslümanlar **Bedir** günü galip gelince, **İbn Mes'ûd** (r.a), mücahidler arasında kendisininde bir payı olsun diye, bir şeyler araştırıyor, ölüler arasında dolaşıyordu. Birden **Ebû Cehil**'i, baygın ve hırlar bir vaziyette önünde buldu. **İbn Mes'ûd** (r.a) yine de, **Ebû Cehil**'in gücünün-kuvvetinin yerinde olabileceğinden, dolayısıyla kendisine zarar vereceğinden enşidelendi de, uzaktan mızrağını **Ebû Cehil**'in burnu üzerine koyup, dürttü. Belki de Hak Teâlâ'nın, *"Onun hortumu (burnu) üzerine damga basacağız"* (Kalem, 16) ayetiyle kastettiği damga bu idi.

Ebû Cehil'in güçsüz olduğunu ve kalkamayacağını anlayınca, usta bir biçimde üzerine çullandı, göğsünün üstüne oturdu. **Ebû Cehil**, gözlerini açıp onu görünce, "Ey küçük çoban, yemin olsun ki sen sarp-yüce bir yere çıktın" dedi. **İbn Mes'ûd** (r.a) da, اَلْاِسْلاَمُ يَعْلُو وَلاَ يُعْلٰى عَلَيْهِ *"İslâm üste çıkar, onun üstüne çıkılmaz"*[22] dedi. **Ebû Cehil**, "Arkadaşına (Muhammed'e) şunu ulaştır: Hayatımda, ondan daha çok öfkelendiğim-buğzettiğim hiç kimse yoktur. Şu öldüğüm anda da yine en çok öfkelendiğim odur" dedi. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) onun böyle dediğini duyunca: فِرْعَوْنِى اَشَدُّ مِنْ فِرْعَوْنِ مُوسٰى فَاِنَّهُ قَالَ اٰمَنْتُ وَهُوَ قَدْ زَادَ عُتُوّاً *"Benim Firavun'um Musa'nın Firavun'undan daha şedid. Çünkü onun Firavun'u (ölürken-boğulurken) "iman ettim" dediği halde, benimki, isyanını artırdı"*

22) **Kenzû'l-Ummâl, 1/246.**

buyurmuştur. **Ebû Cehil** daha sonra **İbn Mes'ûd** (r.a)'a, "Başımı kendi kılıcımla kes. Çünkü bu daha keskin ve bilenmiştir" dedi. **İbn Mes'ûd** (r.a) onun başını kesince, taşıyamadı. Belki de Allah Sübhanehû ve Teâlâ, şu sebeplerden ötürü, **İbn Mes'ûd** (r.a) bu başı taşıyamasın diye, **İbn Mes'ûd** (r.a)'u çelimsiz yarattı:

a) Herşeyden önce **Ebû Cehil**, bir köpektir: Köpek ise çekilir, sürüklenir.

b) O, Kur'ân okuyunca **İbn Mes'ûd** (r.a)'un kulağını yarmıştı. Böylece kulak kulağa bir kısaslaşma olacak.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Perçeminden tutup sürükleriz"* buyurarak haber verdiği tehdidin gerçekleşmesi için... Böylece onun başı, ön tarafından sürüklenmiştir. Çünkü **İbn Mes'ûd** (r.a), onun başını taşıyamayınca, kulaklarını deldi, oralardan ip taktı ve onu sürükleyerek Hz. Peygmber (s.a.s)'e götürdü. İşte tam bu sırada **Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında gülüyor ve "Ey Muhammed, kulağa karşılık kulak... Fakat burada, kulağın yanısıra bir de baş var" diyordu. **Ebû Cehil**'in öldürülmesi hususunda lafız olarak değil de mana olarak nakledilenler bundan ibarettir ki bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın *"perçeminden tutup sürükleriz"* ifadesinin manasıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Nâsiye

Nâsiye, alındaki saç, yani kaküldür. Ama bazan, saçların bittiği yere de "**nâsiye**" denir. Fakat Hak Teâlâ burada, bununla **Ebû Cehil**'in bütün yüzünü ve başını kastetmiştir. Belki de bunun sebebi, onun kakülünü taramayı ve onu güzelleştirmeye fazla ihtimam göstermesidir. O, saçlarının siyah olmasına ve siyaha boyamaya önem verirdi. İşte Allah Teâlâ ona, saçlarıyla birlikte yüzünü de siyahlaştıracağını haber vermiştir.

BEŞİNCİ MESELE

"**en-Nâsiye**"nin başına harf-i tarif getirilmek suretiyle "marife" yapılmıştır. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Sizce maruf olan, bilinen nâsiye, onun kendisidir. Fakat bu nâsiyenin özellikleri sizce mechuldür. Yani, o, söz bakımından, yalancı, fiil bakımından suçlu bir nâsiyedir." Allah Teâlâ bu **nâsiye**'yi, "yakıcı"lıkla nitelemiştir. Çünkü bu **nâsiye** (perçem sahibi), "Muhammed'i peygamber olarak göndermedi" diyerek Allah'a karşı; "O ya sihirbazdır, ya yalancıdır, yahut peygamber değildir" demek suretiyle de peygambere karşı yalan söylüyordu. Onun yalanının, "Mekke vadisinde en çok taraftarı (adamı) bulunan benim" şeklindeki sözü olduğu da söylenmiştir. Cenâb-ı Hak bu **nâsiye** (sahibini), "**hâtie**", yani hatalı-günahkar diye de tavsif etmiştir. Çünkü bunun sahibi, Allah'a karşı direten bir nankördür. Nitekim Hak Teâlâ, *"O (pis) akıntıları ancak hâtieler, günahkarlar yer"* (Hakka, 37) buyurmuştur. "**Hâtı**" ile "**muhtî**" arasındaki fark şudur: **Hâtî**, yaptığının karşılığını gören, bundan dolayı hesaba çekilen; "**muhtî**" ise, (bunu hataen yaptığı için), hesaba çekilmeyen, muaheze edilmeyendir.

Hak Teâlâ tıpkı yüzleri, *"Onlar Rablerine bakacaklardır"* (Kıyame, 23) ayetinde, "**nâzır**" (bakan) diye niteleyişi gibi, "**nâsiye**"yi (kakülü) de "yalancı" diye nitelemiştir.

ALTINCI MESELE

Ayetteki "**nâsiye**" kelimesi, "**en-Nâsiye**"den bedeldir. Nekire olduğu halde, marife olan o kelimeden bedel yapılması caiz olmuştur. Çünkü nekire olan bu kelime

"**kâzibe**" ve "**hâtie**" kelimeleriyle tavsif edilince, bir tür marifelik kazanmıştır.

YEDİNCİ MESELE
Nâsiye Kelimesindeki Kıraatler

Ayetteki "**nâsiyeten**" kelimesi ref ile "**nâsiyetün**" şeklinde de okunmuştur. Buna göre takdiri, هِيَ نَاصِيَةٌ "O, yalancı ve hatalı bir nâsiyedir" şeklindedir. Bu kelime, nasb ile "**nâsiyeten**" şeklinde de okunmuştur. Ref ile okunuşu da, nasb ile okunuşu da şefm (zemm) üzeredir. (Onun kınamak için...).

★ ★
★

O Adamlarını Toplasın, Biz De Toplarız

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s) Ebû Cehil'e ağır konuşup, bu ayetleri ona okuyunca, o, "Ben bu **Mekke** vadisinde, en çok taraftarı olan birisi olduğum halde sen beni kimle tehdid ediyorsun" deyip de, malını yedirdiği taraftarlarıyla övününce, Hak Teâlâ'nın şu ayetleri nazil oluverdi:

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ۝ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ۝

"Şimdi meclisini çağırsın o. Biz de zebanileri çağırırız"

(Alak, 17-18).

Nâdi

Bu ayetlerle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Nâdî**"nin ne demek olduğu, وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنكَرَ (Ankebût, 50) ayetinin tefsirinde geçmişti. **Ebû Ubeyde**, ayetteki bu kelimeye "Meclisiniz halkını - adamlarını çağırsın" manasını vermiştir. Velhasıl **nâdiye** denilmez. İnsanlar oraya gidip-geldikleri, orada toplandıkları için oraya "**nâdiye**" adı verilir. **Mekke**'deki "**dâru'n-Nedve**"ye de bu ad, işte bu yüzden verilmiştir. Çünkü onlar, "**dâru'n-Nedve**" de (meclislerinde), meşverette bulunmak için toplanıyorlardı. Buraya, burasının iyilik ve cömertlik yeri olmasından ötürü, yine "**nâdiye**" adı verildiği de ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hak bu ayette, onların meclisine, tehekküm (istihzâ) için "nâdiye" demiştir, yani "senin iddiana göre sana yardım etmeleri için, o kerem ve cesaret ehli insanları (!) haydi topla" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE
Zebâniye

Ebû Ubeyde ve **Müberred**, "**zebâniye**"nin müfredinin "**zibniyetün**" şeklinde olduğunu; aslının ise, "Onu defetti, yitti" manasındaki زَبَنَهُ fiilinden olduğunu; insanların ve cinlerin azgınlarına da "**zebâni**" denildiğini söylemişlerdir. Hem mana, hem de takdir açısından "**ifrit**" kelimesi de böyledir. Nitekim Arapça'da, "Falanca zebanidir, ifrittir" denilir. **Ahfeş**, bazı kimselerin, "**zebaniyetün**" kelimesinin müfredinin, "**zebânî**" olduğunu söylediklerini naklederken; diğer bazıları bunun müfredinin, "**zâbin**" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları da bunun, tıpkı "**ebâbîl**" ve "**abâdîd**" kelimeleri gibi, kendi lafzında müfredi bulunmayan bir cemî olduğunu söylemişlerdir. Sözün özü, bu kelimeyle, azab

melekleri kastedilmiştir. Bunların, çok ileri derecede kuvvetli olduklarında şüphe yoktur. **Mukâtil**, "Bunlar, ayakları yerde, başları gökte olan cehennem bekcileridir" derken; **Katâde**, "**Zebânî**"nin Arapça'da, "polis" manasına olduğunu ve bunların çok çetin, kuvvetli ve haşin melekler olduğunu söylemiştir. Cehennem meleklerine, bunlar, kafirleri cehenneme fırlatıp attıkları için "**zebânî**" denmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayetle ilgili olarak iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu, "Adamlarını çağıracağına ve onlarla **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in davasını boşa çıkaracağına dair olan iddiasını yapsın. Çünkü eğer o böyle yapsaydı, Biz de meclisinin adamlarının, karşısında aciz kalacakları, zebanileri çağırırdık" demektir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Eğer **Ebû Cehil** meclisini çağırsaydı, o anda zebaniler, kendisinin göreceği şekilde, onu kıskıvrak yakalarlardı." Ayetin bu ifadesinin, onun dünyada iken tıpkı bir köpek leşi gibi sürükleneceğine dair Allah'ın bir haberi olduğu ve bunun bedir günü gerçekleştiği ileri sürüldüğü gibi, "Hayır, ayetin bu ifadesi, ahirette zebanilerin onu cehenneme sürükleyeceğini anlatıyor" da denilmiştir.

İkinci Görüş: Ayette bir takdim-tehir vardır. Buna göre mana, "Biz onun perçeminden yakalacağız ve ahirette zebanileri çağıracağız. Şimdi o da ahirette, meclisini çağırsın da, onlar onun bu haline mani olsunlar, mani olabilirlerse..." şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Buradaki Mucize

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ifadesinin başındaki **fâ**, ayetin ifade ettiği hususun bir mucize olduğunu gösterir. Çünkü bu, o kafiri, meclisini ve kavmini davet hususunda takrih etmektedir. O kafir hernezaman bu yapmaya yeltense, mutlaka (Allah'ın) zebanileri davet işi de olacaktı. Binâenaleyh o buna cesaret edemeyince bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesinin zuhur ettiğine delalet eder.

BEŞİNCİ MESELE

Bu ifade mechul olarak, سَنَدْعُ "çoğrılırlar" şeklinde ede okunmuştur. Bunun başındaki "**sîn**", şek (şüphe-ihtimal) taşıyan birifade değildir. Çünkü bizzat Allah Teâlâ tarafından kullanılan, عَسَىٰ (umulur ki) lafzı, o şeyin muhakkak olacağını ifade eder. Hele de Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onun için düşmanlarından intikam alacağını müjdelediği zaman... Belki de, buradaki ifadenin başındaki **sîn** ile, لَأَنصُرَنَّكَ وَلَوْ بَعْدَ حِينٍ *"Velev ki bir müddet sonrakiler olsa, mutlaka sana yardım edeceğim"*[23] ifadesi kastedilmiştir.

★ ★
★

Sakın Kafire İtaat Etme

كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِب ۩

23) İbn. Mâce, sıyâm, 48 (1/557).

"Sakın ona boyun eğme. Secde et. Yaklaş"

(Alak, 19).

Bu ayetin başındaki كَلَّا edatı de, yine **Ebû Cehil** için reddiye ifade eder, onu, davasından vazgeçiren bir ifadedir. Bunun manasının, "O, meclisini çağıracağına dair laf ettiği, kendisiyle övündüğü bu şeye hiçbir zaman ulaşamayacak. Yemin olsun ki, şayet, o meclisini çağıracak olsa bile, onlar ona, faydalı olamayacak ve onlar ona yardımedemeyecekler. Ve o, sana mukavemet etmekten aciz olup, aynı zamanda zelildir" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun manasının, "Seni namazdan nehyederken, o, hiçbir zaman senin ona itaat edeceği yolundaki temennisine kavuşamayacak.." şeklinde olması da muhtemeldir. Yine bunun manasının, "Dikkat, aman, sakın, ona itaat etme, boyun eğme..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Ona boyun eğme"* buyurmuştur ki, bu, tıpkı, *"Yalanlayanlara itaat etme..."* (Kalem, 8) ayeti gibidir. وَاسْجُدْ *"Secde et"*. Müfessirlerin ekserisine göre Cenâb-ı Hak bu emir ile, "Namaz kıl; gerek fiil, gerekse tebliğ açısından Allah'a ibadete devam et. Bu düşmanın hakkındaki fikrini açıkca söyle, çünkü Allah, senin destekçin ve senin yardımcındır" manasını kastetmiştir. Bazıları, "Bununla, huşû ve huzû manası kastedilmiştir.." derken, diğer bazıları da, "Hayır, bu ifade ile, namazdaki secdeler kastedilmiştir" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Yaklaş"* buyurmuştur ki bu da, "Yaptığın secdelerle Rabbine iyice yaklaşmayı iste..." demektir. Çünkü bir hadiste, أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ إِذَا سَجَدَ *"Kulun Rabbine en çok yakın olduğu zaman, secde ettiği vakittir"*[24] buyurulmuştur. Bazıları da, bunun manasının, **"Ey Muhammed,** secde et... **Ey Ebû Cehil,** zebanilerin seni yakalayacakları hakikatini görebilmen için, **Muhammed'e** yaklaş..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Böylece, Cenâb-ı Hak sanki, o kafirin öfkesinin artması için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e secde etmesini emretmiştir. Bu manaya göre bu ifade, *"... onunla, kafirleri öfkelendirmek için..."* (Fetih, 29) ayeti gibi olmuş olur. Öfkenin artmasını gerektiren sebep şudur: Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in namaz kılmasına mani oluyorlardı. Böylece, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i secde ederken görmeleri durumunda ise, kin ve öfkeleri doruk noktaya çıkıyordu. Daha sonra Cenâb-ı Hak, tam bu sırada, Peygamber secde ederken, "Ey Ebû Cehil, ona yaklaş ve ayağını ensesine bas... Çünkü peygamber secde ediyor ve kendi işiyle meşgul... (yapabiliyorsan yap bakalım)" demiştir ki, bu, **Ebû Cehil** ile istihzâ etmek ve onu hafife almaktır. Allah (c.c) en iyi bilendir. Salat ü selâm, efendimiz **Hz. Muhammed'e,** onun aline ve ashâbına olsun (amin)!

★ ★
★

24) **Müslim, Salat, 215 (1/350).**

KADR SÛRESİ

Beş ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ۝

"Gerçeten, biz onu Kadir gecesinde indirdik"
(Kadr, 1).

Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

Kur'ân Kadir Gecesi İndirildi

BİRİNCİ MESELE Müfessirler, ayetin bu ifadesiyle "Biz Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik" manasının kastedildiğini, ne var ki, bu, "Kur'ân" kelimesinin açıkca zikredilmediği, zira, Kur'ân'ın metnindeki bu ifadenin, şu üç bakımdan, Kur'ân'ın büyüklüğüne delalet ettiği hususunda müttefiktirler:

1) Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı indirme işini, Kendisine nisbet etmiş ve bu işi, başkasına değil sadece Kendisine tahsis etmiştir.

2) Kur'ân'ı, zâhir ismi ile değil, onu, ona raci olacak amir ile getirmiştir ki, bu, Kur'ân'ın çok yüce ve şöhretli bir kitab olduğuna; isminin açıkca zikredilmesine gerek duyulmadığına, Cenâb-ı Hak tarafından bir şehadettir. Baksana, bir önceki sûrede de, **Ebû Cehil**'in adı geçmemiştir. Fakat meşhur ve maruf olduğu için, herkes, o ifadelerle **Ebû Cehil**'in kastedildiğini anlamıştır. Cenâb-ı Hak, *"Hele (can) boğaza gelince..."* (Vâkıa, 83) buyururken de, meşhur olduğu için, "ölüm" kelimesini açıkça zikretmemiştir. İşte burada da böyledir.

3) Kur'ân'ın indirildiği vakti tazim için...

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, bazı yerlerde, إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 30) ayetinde olduğu gibi, إِنِّي "ben..." إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (Hicr, 9); إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ (Nuh, 1) ve إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا (Kevser, 1) gibi yerlerde de, إِنَّا "biz..." şeklinde ifade buyurmuştur.

Azamet İfadesi İçin İnnâ Tabiri

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّا "Biz..." ifadesi ile bazan "tazîm" manası

kastedilmektedir. Bu gibi ifadeleri çoğul anlamına almak imkansızdır. Çünkü deliller, Yaratan'ın tek bir olduğuna delalet etmektedir. Bir de, ilahlarda çokluk olsaydı, herbirinin rütbesi, ilah olmaktan aşağı olurdu. Çünkü, bunlardan herbiri, mükemmel olmayı elde etmiş olsaydı, o zaman yine her biri, birbirinden müstağni olurdu. Bunların herbirinin birbirinden müstağni oluşları, diğeri hakkında bir noksanlık olmuş olurdu. Böylece, hepsi de noksan olmuş olurdu. Yok bunlardan her biri, kemal noktasına ulaşamamışlarsa, zaten noksan demektirler. Böylece biz, "Biz" ifadesinin cem'e değil, tazim manasına alınması gerektiğini anlamış bulunuyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kur'ân'ın Nüzul Keyfiyeti

Şayet, "Kur'ân'ın parça parça indiği bilinip dururken, onun **Kadir** gecesinde indirilmesi de ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) **Şa'bî**, "Bu, onun **Kadir** gecesinde inmeye başlaması anlamındadır. Çünkü ba's (peygamber olarak gönderilme işi), **Ramazan**'da olmuştur" demektedir.

2) **İbn Abbas** da şöyle der: "**Kur'ân, Kadir** gecesinde, en yakın semaya toptan indirilmiş, daha sonra da, parça parça yeryüzüne tenzil olunmuş, indirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Nücûm'un (parça parça inen ayetlerin) iniş zamanlarına kasem ederim ki..."* (Vâkıa, 75) buyurmuştur.

Biz bu meseleyi, شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ (Bakara, 185) ayetinin tefsirinde ele almıştık. Buna göre, "Peki Cenâb-ı Hak niçin, "Biz onu semaya indirdik..." demiştir. Zira, "Onu indirdik..." ifadesi mutlak bir ifade olup, bu ifade **Kur'ân**'ın yeryüzüne indirildiği zannını da uyandırabilir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, **Kur'ân**'ın en yakın semaya indirilmesi, onun yere indirilişi gibidir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, bir işe başlayıp da, sonra onu tamamlamaması düşünülemez. Ve bu ifade, yabancı birisinin, bir beldenin kıyısına geldiğinde, "Falanca geldi" denilmesi gibidir. Yahutta, **Kur'ân**'ın yaklaştırılmasının ve onun, en yakın semaya indirilmesinin gayesinin; mü'minlerin onun nüzulüne şevk ve iştiyak duymalarını temin etmek olduğu da söylenebilir. Ve bu tıpkı, babasına yahut annesine ait bir haber ve açıklamanın geldiğini duyan bir kimsenin, onu görüp, okuyup anlamayı çok istemesi gibidir. Nitekim şair de,

وَأَبْرَحُ مَا يَكُونُ الشَّوْقَ يَوْماً / إِذَا دَنَتِ الدِّيَارُ مِنَ الدِّيَارِ

"Yurtlar ve beldeler birbirlerine yaklaştıklarında, bir gün, içinde bulunduğum o iştiyak ve özlem halimi terkedeceğim..." demiştir. Bu böyledir, zira semâ, bizimle melekler arasında ortaklaşa kullanılan bir yer gibidir. Çünkü, sema, melekler için bir mesken; bizim için de bir tavan ve zinettir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz semayı, korunmuş bir tavan yaptık"* (Enbiya, 32) buyurmuştur. O halde **Kur'ân**'ı oraya, dünya semasına indirmek, yeryüzüne indirmek gibidir.

Bu hususta bir üçüncü cevabımız da şu olabilir. Ayetteki takdirî mana, "Biz, **Kur'ân**'ı, **Kadir** gecesinde, yani **Kadir** gecesinin fazileti ve şerefinin beyan hususunda indirdik..." şeklindedir.

Kadr Kelimesi ve Kur'ân'da Kullanılışı

"el-Kadru" قَدْرٌ – يَقْدِرُ – قَدَرَ ifâdelerinin masdarıdır. قَدْراً

DÖRDÜNCÜ MESELE Ki, bununla, Allah Teâlâ'nın, onaylayıp yürürleğe koyduğu şeyler kastedilmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ *"Muhakkak ki biz, her şeyi bir takdir ile yarattık..."* (Kamer, 49) buyurmaktadır. **el-Kaderu** ile **el-Kadru**, aynı anlamdadır. Ancak ne var ki, sükûn ile olanı masdar, fetha ile olanı ise isimdir. **Vâhidî** şöyle der: "Arapça'da **el-Kadru**, takdir anlamındadır. Takdir ise, bir şeyi, ne fazla ne de eksik olmaksızın, başka bir şeyin dengi kılmak, onun misli kılmaktır."

Kadr İsminin Kullanılması

Alimler, bu geceye, neden **Kadir** gecesi denildiği hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Bu gece, işlerin ve hükümlerin takdir edildiği gecedir. Nitekim **Atâ, İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Allah Teâlâ, bu yıl içinde yağmur, rızık, diriltme, öldürme vs. gibi olabilecek şeyleri, gelecek yılın bu gecesine kadar takdir eder." Ki bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her hikmetli iş nezdimizde bir emr ile o zaman ayrılır..."* (Duhân, 4) ayetidir. Bil ki, Allah'ın "takdîr"i, bu gecede oluyor, meydana geliyor değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, olabilecek her şeyi; ta gökleri ve yeri yaratmazdan önce, ezelde takdir etmiştir. Tam aksine, bu ifadeyle, "Bunları **Levh-i Mahfuz**'a yazmaları sebebiyle, takdir edilen bütün bu işlerin o gecede meleklere açıklanması" kastedilmiştir. Ki bu görüş, bütün ulemanın tercih ettiği bir görüştür.

2) **Zühri**'nin şöyle dediği nakledilmektedir: لَيْلَةِ الْقَدْرِ ifâdesi, azamet ve şeref sahibi gece, manasına gelip, bu ifade Arabların, "Falancanın, falanca nezdinde kıymet ve şerefi vardır" manasındaki لِفُلَانٍ قَدْرٌ عِنْدَ فُلَانٍ ifâdesine varıp dayanır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır"* (Kadr, 3) beyanıdır. Sonra, bu, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu kıymet ve şeref, fâil ile ilgilidir. Yani, "Kim o gecede, tâatta bulunursa, kıymetli ve şerefli olur..." demektir.

b) Bu, fiil ile ilgilidir. Yani, "O gecede yapılan taatların kadr u kıymetleri daha fazladır..." demektir. **Ebû Bekir el-Verrak**'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu geceye **Kadir** gecesi denilmesi, o gecede kıymetli bir kitabın kıymetli bir meleğin lisanı üzere, kıymetli bir ümmete inmiş olmasındandır. Belki de Cenâb-ı Hak, "Kadr" lafzını, bu sûrede, işte bu sebepten dolayı üç kez tekrar etmiştir."

3) **Leyle-i Kadir**, "Darlık gecesi" anlamındadır. Çünkü, o gece, yeryüzü, inen melekleri istiab edememekte, yeryüzü dar gelmektedir.

BİRİNCİ MESELE

Kard Gecesinin Gizli Kalmasının Hikmetleri

Allah Teâlâ, şu sebeplerden dolayı, bu geceyi gizli tutmuştur:

1) Allah Teâlâ, diğer şeyleri gizli tuttuğu gibi, bunu da saklı tutmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, herkes bütün taatlara

rağbet etsin diye, rızasını taatlarda; günah sayılabilecek bütün şeylerden sakınsınlar diye, gazabını masiyetlerde; herkese saygı duysunlar diye, iyi gözle baksınlar diye, evliyasını, insanlar arasında; bütün dualarda alabildiğine çaba sarfetsinler diye, kabul ve icabetini, bütün dualardan; bütün isimlere saygı duysunlar diye, İsm-i a'zamını; her namaza, alabildiğine devam etsinler diye, "salât-ı vüstâ"yı; her çeşit tevbeye devam etsinler diye, tevbenin kabulünü ve her mükellef sakınsın diye de, ölüm vaktini gizli bıraktığı gibi, Ramazan'ın tüm gecelerini tazim etsinler diye de, bu geceyi saklı tutmuştur.

2) Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Ben sizlerin günahlara karşı ne kadar cür'etkâr olduğunuzu bildiğim için, Kadir gecesini muayyen ve belirli bir hale getirmiş olsaydım, sizin bu geceye olan güveniniz, sizi, çoğu kez günah işlemeye sevkedebilir, böylece de sizler günah işlemiş olurdunuz. Binâenaleyh sizin bile bile günah işlemeniz, bilmeyerek işlemenizden daha ağırdır. İşte bundan dolayı bu geceyi size saklı tuttum..."

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Mescid'e girdi ve uyuyan bir kimse gördü. Bunun üzerine, Hz. Ali, onu uyandır, abdest alsın" dedi. Hz. Ali de, onu uyandırdı. Sonra da, "Ey Allah'ın Resulü, sen, hayırlar konusunda hep öndesin. O halde sen niçin uyandırmadın?" deyince de, Hz. Peygamber (s.a.s), "Çünkü, onun sana, "Kalkmıyorum" demesi, küfür olmaz. İşte bu sebeple, diretmesi ve itiraz etmesi halinde, onun suçunu gizli tutasın diye böyle yaptım" buyurdu. Şimdi, Peygamber (s.a.s)'in rahmeti bu olduğuna göre, Rab Teâlâ'nın rahmetini var sen buna kıyas et. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Kadir gecesini bilip de, onda taat edersen, bin aylık mükafaat elde etmiş olursun. Eğer, onda günah işlersen, bin ayın cezasını hak etmiş olursun. (Bunun için saklı tuttum...). Halbuki, cezayı savuşturmak, mükafaatı celbetmekten daha evladır" demiştir.

3) "Mükellef, o geceyi araştırmada iyice gayret göstersin ve böylece de sa'y ü gayretine mukabil mükafaat kazansın diye, Ben, bu geceyi saklı tuttum" demektir.

4) Kul, Kadir gecesinin hangi gece olduğunu kesinkes bilmediği zaman, içinde bulunduğu gecenin Kadir gecesi olduğu ümidi ile, Ramazan'ın tüm gecelerinde taatta bulunmaya sa'y ü gayret gösterir. Böylece de, Cenâb-ı Hak bu kuluyla meleklerine karşı övünür ve, "Siz, bunların yer yüzünü ifsad edip kan akıtacaklarını söylüyordunuz. Ama, bilinmeyen bir gece hususundaki gayretlerini görünüz; nasıldır!.. Ya ben o geceyi onlara bildirmiş olsaydım, o zaman gayretleri nasıl olurdu?!.." der. Bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum"* (Bakara, 30) ayetinin sırrı tesellî olmuş olur.

ALTINCI MESELE
Kadir Günü

Alimler, bu gecenin gündüzünün de gece gibi olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Şa'bî**, "Evet, bu gecenin gündüzü de gecesi gibidir" demiştir. Belki de, bunun sebebi, geceleyin zikredilmesiyle gündüzlerin de anlaşılmış olmasıdır. Bir kimsenin, iki gece "itikaf"a girmeyi nezretmesi halinde, bizim, bu kimseye, o iki gecenin gündüzünü de itikafta geçirmesini gerekli görmemiz, işte bu hususa dayanır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Gece ile gündüzü birbiri*

ardınca getirendir..." (Furkan, 62) buyurmuştur. Bu, "Gece gündüzün, gündüz de gecenin yerini tutar, onun peşinden gelir" demektir.

YEDİNCİ MESELE
Kadir Gecesinin Fazileti Devam Ediyor Mu?

Bu gece halâ devam etmekte midir? **Halîl**, "Bu gecenin fazîletini, Kur'ân'ın kendisinde nazil oluşuna bağlayanlar, bu gecenin sona erdiğini ve onun, bir kereye mahsus olduğunu söylerler. Ama ulemanın ekserisi, bu gecenin halen devam ettiği kanaatindedirler" demektedirler. Bu görüşe göre, bu gece, sadece **Ramazan**'a mı mahsustur, yoksa **Ramazan**'ın dışında da söz konusu mudur? **İbn Mes'ûd**'un, "Kim bir yılı bu niyetle geçirirse, ona isabet edip o geceye rastlar..." dediği rivayet edilmiştir. **İkrime** ise bu geceyi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik..."* (Duhan, 3) ayetini tefsir ederken, "**Berâe**" (Berat) gecesi diye tefsir etmiştir.

Ama, ulemanın ekserisi, bu gecenin Ramazan'a mahsus olup, "Bunun delilleri "Cenâb-ı Hakk'ın شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ (Bakara, 185) ayeti ile, *"Biz onu, Kadir gecesinde indirdik..."* (Kadr, 1) ayetidir. Binâenaleyh, bir çelişkinin olmaması için, *kadir gecesinin* **Ramazan**'ın içinde olması gerekir" demişlerdir. Bu görüşe göre, **Kadir** gecesinin hangi gece olduğu hususunda da ihtilaf ederek sekiz görüş ileri sürmüşlerdir: Bu cümleden olarak **İbn Rezîn**, **Kadir** gecesinin, **Ramazan**'ın ilkgecesi olduğunu söylerken, **Hasan el-Basrî** yirmiyedinci gecesi olduğunu söylemiştir. **Enes**'den de, "merfû" olarak, bu gecenin yirmidokuzuncu gece olduğu rivayet edilmiştir. **Muhammed İbn İshâk**, yirmibirinci gece; **İbn Abbas**, yirmiüçüncü; **İbn Mes'ûd**, yirmidördüncü; **Ebû Zer el-Gifarî**, yirmibeşinci; **Ubeyy İbn Ka'b** ile bir grup sahabe, yirmiyedinci ve bazıları da yirmidokuzuncu gece olduğunu söylemişlerdir.

Kadir gecesinin, Ramazan'ın ilk gecesinin olduğunu söyleyenler şöyle demektedirler: "**Vehb**, **Hz. İbrahim**'in **Suhuf**'unun, Ramazan'ın ilk gecesinde, **Tevrat**'ın da, **İbrahim**'in **Suhuf**'undan yediyüzyıl sonra, **Ramazan**'ın altıncı gecesinde, **Davud**'a inen **Zebûr**'un, **Tevrat**'tan beşyüz yıl sonra, Ramazan'ın onikinci gecesinde; **İsa**'ya indirilen **İncil**'in de, **Zebûr**'dan altıyüzyirmi yıl sonra, Ramazan'ın onsekizinde nazil olduğunu, **Kur'ân**'ın ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir seneden diğer seneye kadar olan her **Kadir** gecesinde indiğini, **Cebrâil** (a.s)'in **Kur'ân**'ı, **Beytü'l-İzze**'den, yedinci kat gökten, en yakın semaya indirdiğini, böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, **Kur'ân**'ı yirmiyıl, yirmi ayda inzal buyurduğunu rivayet etmiştir. Şimdi bu ay, bu kadar yüce şeylerin kendisinde meydana geldiği bir ay olunca, hiç şüphesiz ki bu ay, son derece kıymetli, şerefli ve muazzam olmuş olur. Dolayısıyla da, bunun ilk gecesi **Kadir** gecesi olmuş olur."

Hasan el-Basrî'ye gelince, o, bu gecenin sabahında, Bedir Savaşı olup bittiği, meydana geldiği için, bu gecenin Ramazan'ın yirmiyedinci gecesi olduğunu söylemektedir.

Bu gecenin, **Ramazan**'ın ondokuzuncu gecesi olmasına gelince, bu, **Enes**'in bu konuda bir hadis rivayet etmesinden dolayıdır.

Bu gecenin yirmiyedinci gece oluşuna gelince **Şafiî** (r.a), "su ve çamur" (**Hz.**

Adem, su ile çamur arası bir şey iken, Hz. Peygamber'in Nebî olması...) hadisinden dolayı bu görüşe meyletmiştir.

Büyük bir kesim ise, bu gecenin, **Ramazan**'ın yirmiyedinci gecesi olduğu kanaatindedirler. Bunlar bu hususta zayıf bir takım şu ipuçlarını ileri sürmüşlerdir:

1) Bir hadiste **İbn Abbas**, "Bu sûre, otuz kelimedir. هِيَ kelimesi ise, yirmiyedinci kelimeyi teşkil etmektedir" demiştir.

2) Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Ömer**, bu meseleyi sahabeye sormuş, sonra da **İbn Abbas**'a dönerek, "Ey ilimler dalgıcı, bu konuya bir gir, dal" demiş, bunun üzerine de **Zeyd İbn Sâbit** "Muhacirin çocukları bsurada bulunduruldu da, bizim çocuklarımız burada bulundurulmadı" deyince de, **Hz. Ömer** (r.a), "Sen bu sözünle, **İbn Abbas**'ın bir çocuk olduğunu söylemek istiyorsun, ama ne var ki, onda bulunan (ilim) sizde yoktur" buyurdu. Bunun üzerine **İbn Abbas** söze şöyle girdi: "Allah'a en sevimli sayı, tek olan sayıdır. Tek olan sayıların en sevimlisi ise, yedidir. İşte bundan dolayı o, yedi kat göğü, yedi kat yeri, yedi günden oluşan haftaları, yedi tabakalı cehennemi, sayısı yedi olan tavafı ve yedi uzvu zikretmiştir. Böylece bu, bu gecenin **Ramazan**'ın yirmiyedinci gecesi olduğuna delalet eder.

3) **İbn Abbas**'ın şöyle dediği de nakledilmiştir: لَيْلَةُ الْقَدْرِ "Kadir gecesi" tabiri dokuz harftir. Bu tabir, bu sûrede üç defa geçmektedir. Binâenaleyh, (çarpma işlemi yapıldığında = 3 × 9) yirmiyedi olmuş olur.

4) **Osman İbn Ebi'l-Âs**'ın, bir kölesi vardı. Bunun üzerine o köle, "Ey efendimiz, denizin suyu, bu ayın bir gecesinde tatlılaşıyor" deyince, **Osman**, "O gece olduğunda beni haberdar et..." dedi. Bir de ne görsünler, bu gece, **Ramazan**'ın yirmiyedinci gecesidir.

Bu gecenin, **Ramazan**'ın en son gecesi olduğunu söyleyenler ise şöyle demektedirler: "Çünkü, bu gece, bu aya ait taatların kendisinde tamamlandığı bir gecedir. Daha doğrusu, **Ramazan**'ın bu işi, tıpkı **Hz. Adem** (a.s), sonu da tıpkı **Hz. Muhammed** (s.a.s) gibidir. İşte bundan ötürü, bir hadiste, *"Ramazan'ın sonunda, başından itibaren bu güne kadar, cehennemden azad edilen nefisler sayısınca, sadece, bu gecede azad edilir..."* buyurulmuştur. Daha doğrusu Ramazan'ın ilk geesi, bir oğlu olan kimse gibidir. Binâenaleyh bu gece, şükür gecesidir. En son gecesi de, bir çocuğu ölen gibi, ayrılık gecesidir. Binâenaleyh bu son gece de, sabr gecesidir. Şimdi sen, herhalde sabırla şükr arasındaki farkı anlamış bulunuyorsun.

★ ★
★

وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا لَيْلَةُ ٱلْقَدْرِ ۝

"Kadir gecesinin ne olduğunu sana bildiren nedir?"

(Kadr, 2).

Yani, "Senin akln ve kavrayışın, o gecenin faziletinin son noktasına, kadr ü kıymetinin yüceliğinin nihayetine erişmemiştir" demektir.

★ ★
★

Kadir Gecesinin Faziieti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu gecenin faziletini şu üç cihetten açıklamıştır.

Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ *"Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır"* (Kadr, 3) aytinin beyan ettiği husus olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Bu gecede yapılan ibadetler, kendisinde bu gecenin bulunmadığı bin aydan daha hayırlıdır" demektir. Zira, "Kendisinde bu gecenin bulunduğu bin aydan daha hayırlıdır" denilmesi muhaldir. Allah Teâlâ'nın bu gecede olan lûtufları, muhtelif iyilikleri ve rızıkları, alabildiğince arttığı için, bu, bu şekilde ifade edilmiştir.

2) **Mücâhid** şöyle demektedir: "İsrailoğulları arasında, sabaha kadar namaz kılan, sabahtan akşama kadar da cihad yapan birisi vardı. Ve bu kimse bu işi bin yıl böyle devam ettirdi. Derken, Allah'ın Resûlü ve mü'minler buna imrendiler de, işte bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ayeti indirdi. Yani, "Senin ümmetin için **Kadir** gecesi, bin yıl silahına sarılan o İsrailî kimsenin bin yılından daha hayırlıdır" demektir.

3) **Malik ibn Enes** de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, indirilen yaşama süreleri (liste halinde) gösterildi de, ümmetinin ömrünü kısa buldu. Böylece de, diğer ümmetlerin yaptığı hayırlı işleri, ümmetinin yapamayacağından endişelendi de, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e **Kadir** gecesini verdi. Ve, Kadir gecesi, diğer ümmetlerin bin ayından hayırlı oldu..."

4) **Kasım ibn Fadl, İsa ibn Mâzin**'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "**Hasan ibn Ali**'ye, "Ey mü'minlerin yüzünü karartan, sen, (**Muaviye**'yi kastederek), bu adama yöneldin de, ona biat ettin" dedim. Bunun üzerine **Hasan** şöyle dedi: "Allah'ın Resulü, rüyasında, **Ümeyye** oğullarının peygamberin minberine teker teker ayak bastıklarını, bir rivayette de, minber üzerine, maymunların sıçrayışı gibi sıçradıklarını gördü de, bu ona ağır geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ifâdesine kadar bu sûreyi indirdi.." Yani, Cenâb-ı Hak, bu "bin ay" tabiriyle, **Ümeyye** oğullarının krallık süresini kastetmiştir. Bunun üzerine **Kasım**, "Biz, **Ümeyye** oğullarının krallık süresini hesapladık, bir de ne görelim, o, bin aymış" dedi.

Kadî, bu izahları tenkid eder ve "Bu bin ayın, **Ümeyye** oğullarının idaresi günleri manasına alınması akıldan uzaktır." Çünkü Cenâb-ı Hak, bu gecenin faziletini, kınanmış bin ayı zikretmekle anlatmaz. Halbuki, **Ümeyye** oğullarının idare günleri ise, hep mezmumdur..." der. Bil ki, bu tenkit tutarsızdır, zira, **Ümeyye** oğullarının idarede bulunduğu bu günler, dünyevi saadetler açısından ulu ve kıymetli günlerdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben sana bir gece verdim ki, bu gece, dini mutluluklar açısından o dünyevi mutluluklardan daha üstündür" demiş olması imkansız değildir.

İKİNCİ MESELE

Bu ayette, hem alabildiğine bir müjde, hem de alabildiğine bir tehdid yatmaktadır.

Bunun müjde olmasına gelince, bu, Allah Teâlâ'nın bu hayırlılığın miktarını beyan etmeksizin, bu gecenin hayırlı bir gece olduğunu belirtmiş olmasıdır. Ve bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Ali** (r.a), **Amr ibn Abdi Vedd el-Âmirî**'nin karşısına çıktığında, "Bu, ümmetinin kıyamete kadar olacak olan amelinden daha üstündür" demesi gibidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu ümmetimin ameli gibidir" demiş, tam aksine, "ümmetimin amelinden daha üstündür" demiştir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, "Bu amelin, "tartılma için kafidir; geris ise, tartılmasa da olur..." demek istemiştir.

Bil ki, kim ki, bu geceyi ihya ederse, bu kimse sanki Allah'a, seksenküsur yıl ibadet etmiş gibi olur. Bu geceyi her yıl ihya eden kimse de, pekçok ömür yaşamış gibi olmuş olur. Kim, kati olarak bu geceyi rast getirmek için ayın tümünü ihya ederse, bu kimse de adeta, otuz **Kadir** gecesi ihya etmiş gibi olur. Rivayet olunduğuna göre, kıyamet gününde dörtyüzyıl Allah'a ibadet eden bir İsrailli ile, bu ümmetten kırk yıl Allah'a ibadet etmiş birisi bir araya getirilir. Derken, bu ümmetten olanın sevabının daha çok olduğu görülür. Bunun üzerine İsrailli, "Sen, adilsin. Oysa ki ben, onun sevabının daha çok olduğunu görmekteyim" der. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Çünkü sizler, dünyevi cezadan korkuyordunuz da, bunun üzerine ibadet ediyordunuz. Halbuki, ümmet-i Muhammed'in, *"Sen onların için bulunduğun sürece ben onlara azab edici değilim"* (Enfal, 33) ayetinden dolayı teminatları vardı ve bu konuda emin idiler. Ama, buna rağmen onlar yine de ibadet ediyorlardı. İşte bu yüzden, bunların ibadetleri, daha çok ibadeti gerektirmiştir" demiştir.

Bu ayetteki tehdide gelince, Allah Teâlâ büyük günah sahibini cehenneme girmekle tehdit etmiştir. Yüz **Kadir** ihya etmek bile, bu kimsenin, tekbir daneyi eksik tartıp eksik ölçmesi sebebiyle hak etmiş olduğu o azabtan onu kurtaramaz. İşte bu yüzden burada, günahkarın halinin perişan ve güç olduğuna bir işaret vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir Gecelik Amele Bin Aylık Ecir?

Birisi şöyle diyebilir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, أَجْرُكَ عَلٰى قَدْرِ نَصَبِكَ *"Ecrin, yorgunluğunun, yani yaptığın işin miktarına göredir"*[25] dediği sahihtir. Halbuki, bin yıl taatta bulunmanın, tek bir gecede taatta bulunmadan daha zor olacağı ise, malumdur. Binâenaleyh, bu ikisinin denk olması nasıl düşünülebilir? Buna, şu birkaç açıdan cevap verilebilir:

1) Aynı işin, kendisine eklenen farklı durumlar sebebiyle iyilik veya kötülük açısından farklı hükümler olması normaldir. Baksana, mesela cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür. Halbuki aslında kılınan namaz her iki durumda da aynıdır. Bir hristiyana zina iftirası atan tazir ile cezalandırılırken, bir iffetli müslümana bu iftirayı atana had (seksen kırbaç) uygulanır. Binâenaleyh bu gibi yerlerde, şekil aynı olmasına rağmen hükümler farklı farklı olmuştur. Hatta aynı sözü **Hz. Aişe** (r.ah) hakkında söyleseydin, bu küfür (inkar)

25) **Buhari**, umre, 6; **Müslim**, hacc, 127 (2/877), (Benzer Hadis).

olurdu. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"Siz onu basit birşey sanıyorsunuz ama o, Allah katında pek büyük bir şeydir"* (Nûr, 15) buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü bu, yüksek bir ilim rahlesi olan **Hz. Aişe** (r.ah) hakkında bir ta'ndır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onun için, خُذوا ثُلُثَي دِينِكُمْ مِنْ هٰذِهِ الْحُمَيْرَاءِ *"Dininizin üçte ikisini şu Humeyrâ'dan alınız"*(26) buyurmuştur. Yine bu, Bedir'de bulunmuş birisi olan **Safvan** (r.ah) mü'minlerin annesi olduğu için, bütün mü'minler hakkında bir ta'ndır. Çünkü çocuğun, anası kafir bile olsa, anasına iftira edilmesi durumunda hak taleb etme yetkisi vardır. Daha doğrusu bu, gayret, yani kıskançlık bakımından en ileri noktada bulunan Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik bir ta'ndır; bundan da öteye, Allah'ın hikmetini ta'ndır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i —hâşâ— zâniye bir kadınla evli olarak bırakması caiz olmaz. Sonra, "Bu zinâ etmiştir" diyen kimse, bunun aslında dağlardan daha ağır bir şey olmasına rağmen, basit ve hafif birşey olduğunu sanmıştır. İşte bütün bu izahlarla, bu fiillerin sebepleri ve konumları farklı farklı olduğu için sevab ve ceza hususlarında neticelerinin de farklı olacağı ortaya çıkar. Dolayısıyla da şekil açısından —zâhiren— az görünen taatın mükafaat bakımından pek çok taata denk olabilmesi akıldan uzak görülemez.

2) Hakîm olan Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, insanları taata ve ibadetlere çekmektir. Böylece O bazan bir taatın ücretini (sevabını) iki katına çıkarır ve mesela, *"Şüphesiz zorlukla beraber bir kolaylık vardır, zorlukla beraber bir kolaylık vardır"* (İnşirâh, 5-6) buyurarak (bir zorluğa iki kolaylık va'detmiştir); bazan on katına, bazan da yediyüz katına çıkarır. Bunu bazan zamanı açısından, bazan da yeri (yani yapıldığı yer) açısından böyle değerlendirir. Bütün bunlardan Cenâb-ı Hakk'ın asıl maksadı, mükellefi ibadete çekmek ve onu dünyaya dalmaktan geri durdurmaktır. İşte bu yüzden **Beytullah** ve **Zemzem** diğer yerlere ve sulara üstün kılınır; **Ramazan** diğer aylardan üstün tutulur; cum'a, diğer günlerden faziletli sayılmıştır; da **Kadir** gecesi diğer gecelerden efdal kılınmıştır ki bütün bunların maksadı biraz önce bahsettiğimiz şeydir.

★ ★
★

Melek İnsan Münasebeti

İkinci Cihet: Bu gecenin faziletine dair ikinci icihet de şu ayetin ifade ettiği hususdur:

تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ۝

"Onda melekler ve ruh, Rablerinin izniyle, herbir iş için iner de iner" (Kadr, 4).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

---

26) Keşfu'l-Hafâ, 1/384.

BİRİNCİ MESELE

Bil ki meleklerin bakışı ruhlaradır; beşerin bakışları da geçici bedenleredir. Melekler ruhunu, şehvet ve gazab gibi kötü sıfatların bulunduğu bir yer olarak gördükleri için seni kabullenememiş ve Allah Teâlâ'ya, *"Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan akıtacak kimseleri mi yaratıyorsun?"* (Bakara, 30) demişler. Ana-baban da, bir menî ve alaka iken, tâ ilk başka şeklinin çirkinliğini görünce, seni kabullenememiş, tam aksine nefretlerini ortaya koymuş; o meniyi ve alakayı kazûrât saymış; elbiselerini ondan temizlemek için yıkamışlar; hem sonra düşünmek ve hamileliği önlemek için nice çaba sarfetmişlerdir. Ama Allah Teâlâ sana güzel bir şekil verip, ana-baban o güzel şekli görünce, seni bağırlarına basmış ve seni çok sevmişlerdir. Aynen bunun gibi, ruhundaki güzel şekli, yani marifetullah'ı ve Allah'a taatı görünce, seni sevmişler ve ta baştan (yaratılışta) söyledikleri o sözden özür beyan etmek için, sana kadar gelmişlerdir. İşte, *"O (gece de) melekler ... iner de iner"* ayetleriyle bu kastedilmiştir. Binâenaleyh onlar sana gelip, ruhunu, beden gecesinin karanlıklarında ve maddi kuvvetlerin karanlıklarında görünce, işte bu noktada yine bu önceki sözlerinden özür dileyerek, *"iman edenler için istiğfar ederler"* (Mü'min, 7).

Meleklerin İnmesi

İKİNCİ MESELE

Ayetteki bu ifadenin zahiri, bütün meleklerin indiği manasına gelir. Ama melekler, yeryüzünün alamayacağı kadar çokturlar. İşte bu yüzden, alimler çeşitli izahlar yapmış:

Birinci Görüş: Bütün meleklerin en yakın semaya, birinci göğe indiğini söylemişlerdir. Buna göre, "Problem aynen sürmektedir. Çünkü birinci gök de, her bir seccade serilebilecek kadar yerde bir melek olacak şekilde zaten doludur. Binâenaleyh bu tek gök, bütün o melekleri nasıl içine alabilir?" denilirse, deriz ki: Kur'ân-ı Kerim'in genel ifadesi ile haber-i vâhidin aleyhine hükmedilebilir. Nasıl böyle hükmedilmesin ki?.. Çünkü haber-i vahidde, meleklerin kafileler halinde indikleri rivayet edilmiştir. Binâenaleyh oraya bir kafile inerken, diğer bölük çıkmaktadır. Bu tıpkı hacıların, onca çokluklarına rağmen hepsinin de **Mescid-i Haram**'a girebilmeleri gibidir. Fakat hacıların da bir kısmı girerken, bir kısmı çıkarlar. İşte bu sebebten ötürü bu iş, **Kadir** gecesinin fecrinin doğuşuna kadar sürmektedir. Binâenaleyh defalarca inişi (çeşitli kafilelerin iniş-çıkışını) ifade eden, **"tenezzül"** fiili kullanılmıştır.

İkinci Görüş: Ekseri alimlerin tercihine göre, melekler yeryüzüne inmişlerdir. En uygun görüş budur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, insanları o geceyi ihya etmeye teşviktir. Bir de çok çok hadis, meleklerin diğer günlerde bile, zikirlerin yapıldığı, dini konuların müzakere edildiği yapıldığı, dini konuların müzakere edildiği toplantılara indiğini göstermektedir. Binâenaleyh bunca şanından ve kadr-u kıymetinden ötürü, bu iniş kadr gecesinde, haydi haydi olur. Bir de mutlak olarak zikredilen bir "iniş", ancak gökten yere iniş manasına gelir.

Bu görüşü benimseyenler de değişik izahlar yanmışlardır. Bu cümleden olarak, meleklerin yeryüzüne indiğini söyleyenler şu izahları yapmışlardır:

1) Bazıları meleklerin, insanlığın ibadetini, Allah'a taattaki ciddiyet ve gayretini görmek için indiklerini söylerler.

2) Melekler, *"Biz ancak Rabbimizin emriyle inebiliriz"* (Meryem, 64) demişlerdir. İşte bu onların, bu "iniş" ile zaten emrolunmuş olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu, alabildiğine bir sevgiye delalet etmez. Ama bu sûredeki, *"Rablerinin izniyle... inerler"* ifadesi, meleklerin Cenâb-ı Hakk'tan önce izin istediklerine ve bunun üzerine kendilerine izin verildiğine delalet eder ki işte bu, insanlara karşı son derece bir sevgilerinin bulunduğuna delalet eder. Çünkü onlar, biz insanlara arzu duymuş ve bizimle karşılaşmayı istemişlerdir. Fakat bunun için izin beklemişlerdir.

İmdi eğer, "(Melekler), *"Biz saf safız"* (derler)" (Saffât, 165) ayeti, *"melekler ... inerler"* ayetine ters düşer" denilirse, deriz ki: "Biz bu iki durumu, farklı zamanlarda meydana gelmiş durumlar olarak görürüz."

3) Allah Teâlâ ahirette meleklerin, cennetliklerin yanına her kapıdan girip, "selam size" diyeceklerini va'detmiştir. İşte bu sûrede bahsedilen de dünyada olan hadisedir. Şimdi ey insan sen, Bana ibadetle meşgul olursan, melekler sana iner, selam vermek ve ziyaret etmek için yanına girerler." **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Melekler, bize selam vermek ve şefaatçi olmak için inerler. Kendisine meleklerin selamı isabet edenlerin günahları bağışlanır."

4) Allah Teâlâ bu gecenin fazîletini, yeryüzünde taatta bulunmaya bağlamıştır. Binâenaleyh melekler, taatlarının daha çok mükafaat celbetmesi için yeryüzüne iniyorlar. Bu tıpkı, bir kimsenin daha çok mükafaat elde etmek için **Mekke**'ye gitmesine, orada ibadetler yapmasına benzer. Bütün bunlar, insanı taata teşvik eden hususlardır.

5) İnsanın, alim ve zahid gibi büyük kimselerin yanında yaptığı taat ve hayırları, kendi başına iken yaptığı taat ve hayırlardan daha güzeldir. Şimdi Allah Teâlâ, mükellefin o alim, abid ve zahid kimseler yanında yaptığı taatların daha mükemmel ve noksanlıktan daha uzak olduğunu anlaması için, mukarreb meleklerini indirir.

6) Bazı kimseler de, bu sûrede geçen "melekler" kelimesini, bazı melek gruplarına tahsis etmişlerdir. **Ka'bû'l-Ahbâr**'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Sidre-l Müntehâ**, cennetin komşusu olan yedinci kat göğün sınırındadır. Binâenaleyh **Sidre**, dünya havası ile âhiret havası çizgisi üzerindedir ve kökü cennette dalları **Kürsî**'nin altındadır. **Sidre**'de, sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çok melek vardır. Bunlar hep Allah'a ibadetle meşguldürler. **Cebrâil** (a.s)'in makamı da **Sidre**'nin tam ortasındadır. Buradaki her meleğe, mü'minler için merhamet etme ve anma duygusu verilmiştir. Dolayısıyla bu **Sidre** melekleri, **Kadir** gecesinde **Cebrâil** (a.s) ile birlikte dünyaya inerler. Binâenaleyh bu gecede, yeryüzünün her tarafında ya secdeye kapanmış, yahut mü'min ve mü'minlere dua ile meşgul melekler vardır. **Cebrâil** (a.s) ise, istisnasız herkesle musafaha eder (tokalaşır). Bu musafahanın alameti ise, onun musafaha ettiği kimsenin tüylerinin ürpermesi, kalbinin rikkate gelmesi ve gözlerinin yaşla dolmasıdır. İşte bu haller, **Cebrâil** (a.s)'in o kimseyle musafahasından kaynaklanmaktadır.

Bu Gecede Zikrin Fazîleti

Şimdi o gecede kim üç kez, "**Lâ ilâhe illâllah**" derse, biriyle günahları bağışlanır;

birliyle cehennemden kurtulur; birliyle de, Cenâb-ı Hak onu cennetine sokar. Gökyüzüne ilk çıkan **Cebrâil** (a.s) olur. O, güneşin önüne kadar çıkar ve iki yeşil kanadını açar. O, kanatlarını, o gecenin gündüzünün bu saatinde açar. Sonra da melekleri teker teker çağırır. Böylece hepsi yukarı çıkarlar ve meleklerin nûru ile, **Cebrâil** (a.s)'in kanadının nuru birleşir. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) ve beraberindeki o meleklerin tümü, o gün dua, rahmet ve mü'minler ile Ramazan orucunu, sevabını Allah'dan umarak tutan herkese istiğfarda bulunmak için, güneş ile dünya seması (birinci gök) arasında dururlar. O günün akşamında da, dünya semasına girerler ve halka halka otururlar. Derken yanlarına, bu semanın melekleri de gelir ve onlara dünyadaki erkek kadın insanları tek tek sorarlar. Hatta, "Falanca ne yapıyor, onu nasıl buldunuz" derler. **Sidre** melekleri de, "O falancayı ilk yıl âbid olarak bulmuştuk. Fakat bu yıl bidatci olarak bulduk. Falanca ise geçen yıl bidatcı idi, bu yıl âbid olmuş" derler. Bunun üzerine gök melekleri birinciye dua etmeyi bırakır, ikinciye dua etmeye başlarlar. Yine **Sidre** melekleri, "Falancayı **Kur'ân** okurken, falancayı rükûda, falancayı secdede bulduk. Bu insanların geceleri ve gündüzleri hep böyle" derler.

Sidre melekleri sonra ikinci göğe çıkarlar ve ta **Sidre**'ye varıncaya değin, her gökte, birinci gökte yaptıklarını yaparlar. **Sidre**'ye varınca o, bunlara, "Ey sakinlerim, bana insanlardan bahsedin. Çünkü benim sizde hakkım var ve ben, Allah'ı sevenleri severim" der." **Ka'bû'l-Ahbar** sözüne şöyle devam eder: "Bu melekler **Sidre**'ye, dünyadaki erkek-kadın her şahıs, isimleri ve babalarının isimleriyle tek tek sayıp anlatırlar. Sonra da bu haberler cennete ulaşır. Bunun üzerine cennet "Allah'ım, onları çarçabuk bana gönder" diye dua eder. **Sidre** ve melekleri "Amin amin" derler."

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Cemaat ne kadar kalabalık olursa, oraya rahmetin inişi de o nisbette çok olur. İşte bu yüzden, en büyük kalabalık **Arafat**'ta vakfede bulunur. Şüphesiz Allah'ın rahmetinin oraya inişi de, o nisbette çok olur. Aynen bunun gibi, Kadir gecesinde de mukarreb meleklerin bir araya gelip, büyük bir cemaat oluşturmaları söz konusudur. Binâenaleyh o gecede Allah'ın rahmetinin inişi de o nisbette çok olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Rûh

Alimler ayette geçen "**ruh**" hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Ruh, büyük bir melektir. Eğer o, gökleri ve yerleri yutmak istese, tek lokmada yutardı.

2) Ruh, bir melaike topluluğudur. Diğer melekler bunları, ancak Kadir gecesinde görebilirler. Bu tıpkı bizim, kendilerini sadece bayram günleri görüp, ziyaret ettiğimiz zahid kimseler gibidir.

3) Bu, Allah'ın bir mahlukudur. Bunlar da, yerler, giyerler. Fakat ne melektirler ne insan... Belki de bunlar, cennetliklerin hizmetçileridir.

4) Bu kelimeyle, kendisine "**Ruhullah**" denildiği için, **Hz. İsa** (a.s) da kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla o da, bu gecede, **ümmet-i Muhammed**'i tanımak için meleklerle birlikte iner.

5) Bu, "Kur'ân"dır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Sana emrimizden (katımızdan) bir ruh indirdik"* (Şûra, 53) buyurmuştur.

6) Ruh ile, rahmet-i ilahiyye kastedilmiştir. *"Allah'ın ravhından ümit kesmeyin"* (Yusuf, 87) ayeti, işte bu manadan ötürü مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ "Allah'ın ruhundan, yani rahmetinden ümit kesmeyin" şeklinde okunmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Melekler iner, onların peşinden rahmetim de iner. Böylece insanlar o gecede, hem dünya hem de ahiret saadetini birlikte bulurlar" demek istemiştir.

7) Ruh, meleklerin kıymetlileridir.

8) **Ebû Nüceyh**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ruh, **hafaza** ve **kiramen kâtibin** melekleridir. Sağdakiler kişinin yerine getirdiği farzları ve ibadetleri kaydederler; soldakiler de kişinin kötü şeyleri bırakışını, yapmayışını kaydederler.

En doğru olan görüş bu "Ruh" ile **Cebrail** (a.s)'in kastedilmiş olmasıdır. Onun bu şekilde, diğer meleklerden ayrı olarak zikredilişi ise, son derece kıymetli oluşundan ötürüdür. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Bir kefede tüm melekler, bir kefede ise **Cebrâil** (a.s) var" demek istemiştir.

Ayetteki, بِإِذْنِ رَبِّهِمْ *"Rablerinin izniyle"* kaydının, o meleklerin bizi görmeye ve arzulu olduklarına delalet ettiğini daha önce söylemiştik. Eğer, "Onlar bizim bunca günahımız olduğunu bilmelerine rağmen, daha nasıl bizi görmeyi arzuluyorlar?" denilirse, biz deriz ki: "Melekler, günahlarımızı ayrıntılı bir şekilde bilmiyorlar. Rivayet olunduğuna göre, melekler **Levh-i Mahfuz**'u gözden geçirirler ve orada mükelleflerin taatlarını tafsilatlı bir şekilde görürler. Günahları görmeye sıra gelince, araya bir perde çekilir ve böylece onlar günahları görmezler. Bu durumda da, "Güzel şeyleri ortaya koyan, çirkin şeyleri ise saklayan zatı tesbih ve tenzih ederiz" diyorlar.

Meleklerin Yeryüzünden İstifadeleri

"Biz daha önce meleklerin inişlerinin fayda ve hikmetlerinden bahsetmiştik. Şimdi de diğer bazı faydaları zikredelim ki bunların neticesi de, o meleklerin yeryüzünde, gökler aleminde görmedikleri çeşitli taatları görmüş olmalarına varıp dayanır:

1) Zenginler evlerinden çeşitli yemekler götürür ve fakirlere ikram ederler. Fakirler de zenginlerin yemeklerini yer ve Allah'a ibadet ederler. İşte bu gökler aleminde bulunmayan bir taat çeşididir.

2) Melekler asi ve günahkar kişilerin yalvarış-yakarışlarını duyarlar. Bu da göklerde bulunmayan bir taat çeşididir.

3) Allah Teâlâ bir hadis-i kudsi'de şöyle buyurmuştur: لَأَنِينُ الْمُذْنِبِينَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ زَجَلِ الْمُسَبِّحِينَ *"Günahkarların yalvarış-yakarışları Bana, tesbihte bulunanların avazından daha sevimlidir."*[11] Melekler de "Gelin, yeryüzüne gidelim ve Rabbimize tesbihlerimizin sesinden daha sevimli gelen bir sesi duyalım" derler. Bu ses nasıl sevimli ve güzel olmasın! Çünkü tesbih edenlerin çıkardığı ses, itaat edenlerin o mükemmel halini ortaya koymaktadır. Günahkarların inilitileri ise, göklerin ve yerin Rabbisinin gaffar oluşunu ortaya koymaktadır. İşte birinci mesele budur.

İKİNCİ MESELE
Meleklerin Günahsızlığı

Bu ayet, meleklerin masum (günahsız) olduklarına delalet etmektedir. Bunun bir benzeri de, *"Biz Rabbimizin emri olmadıkca inemeyiz"* (Meryem, 64) ve *"O melekler, Allah'ın önüne söz ile geçmezler"* (Enbiya, 27) ayetleridir. Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ ayette, "melekler izinlidirler" dememiş, aksine *"Rablerinin izniyle"* buyurmuştur. Bu, onların, Rablerinin izni olmadan hiçbir hareket ve tasarrufta bulunamadıklarına bir işarettir. Mesela bir kimsenin, hanımına, "Benim iznim olmadan çıkma" demesi de böyledir. Çünkü bu durumda hanımının her çıkmak istediğinde izin alması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, *"Rablerinin"* ifadesi, melekler için bir ta'zimi (büyüklüğü), günahkarlar için de tahkîri ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlar Benim içindirler. Ben de onlar içinim" demek istemiştir. Bu ifadenin bizim hakkımızdaki benzeri de, *"Sizin Rabbiniz gökleri ve yeri yaratan Allah'dır"* (A'raf, 54) ayetidir. Cenâb-ı Hak **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de, *"Hani Rabbin demişti ki..."* (Bakara, 30) buyurmuştur.

Yine bu ifadenin bir benzeri de, rivayet edilen şu hususdur. **Hz. Davud** (a.s), ölüm döşeğinde hasta yatarken, "Allah'ım, benim için olduğun gibi, Süleyman için de ol" demiş. Bunun üzerine ilahi vahiy gelerek, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Süleyman'a söyle: Ben onun için olduğum gibi, o da Benim için olsun" buyurmuştur. Yine rivayet olunduğuna göre, Allah'ın dostu **Hz. İbrahim** (a.s) günlerce, misafir edecek bir adam bulamadı. Bunun üzerine bir misafir bulmak için araştırmaya çıktı ve bir çadır gördü. Onlara, "Misafir ister misiniz?" diye seslendi. Onlar, "Evet" dedi. **Hz. İbrahim** (a.s) misafir edecek şahsa, "Yanında süt veya bal katığı var mı?" dedi. Adam iki taşı eline aldı ve bunları birbirine vurdu. Taşlar yarıldı ve birinden süt, diğerinden bal akmaya başladı. **Hz. İbrahim** (a.s) hayret etti ve "Allah'ım ben senin halîlinim (dostunum) ama, böyle bir ikramı (imkanı) bulamadım. Bu adam buna nasıl ulaştı?" dedi. Bunun üzerine vahiy geldi ve "Ey dostum, o Bizim için oldu, Biz de onun için olduk" denildi.

Meleklerin O Geceki İşleri

Ayetteki, مِنْ كُلِّ أَمْرٍ *"Her bir iş için"* ifadesi, "Melekler ve ruh o gece, her bir iş için inerler" demektir. Bu da, "Onlardan herbiri bir başka iş için inerler" demektir.

Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Meleklerin herbiri bir işle meşguldürler. Dolayısıyla bazıları rükû, bazıları secde, bazıları da dua ile meşguldürler. Tefekkür, ta'lim ve vahiyleri ulaştırma ile ilgili söz de böyledir. Bazıları da o gecenin faziletini idrak etmek, yahut da müslümanlara selam vermek için inmişlerdir.

b) Ekseri alimlerin görüşüne göre ayetin manası, "Allah Teâlâ'nın o yılda takdir ettiği her hayır ve her şer için inerler" şeklindedir. Bunda onların inişlerinin bir ibadet oluşuna bir işaret vardır. Buna göre melekler adeta, "Biz yeryüzüne kendiliğimizden inmedik. Fakat kendisinde mütekelleflerin iyiliği ve hayrı sözkonusu olan her iş için ineriz" demektedir.

Cenâb-ı Hak ayetteki "**emr**" (iş) kelimesini, dünya ve ahiret iyiliklerini içine alsın ve kendisinden o meleklerin, mükellefin dini ve dünyası ile ilgili hayrın bulunduğu şeyleri çin indiklerini beyan etmek için, umumi olarak mutlak olarak zikretmiştir. Buna göre sanki birisi, o meleğe "Nereden geliyorsun?" demiş de, melek, "Seni ilgilendirmez. Bu lüzumsuzluk nereden? Fakat sen "Hangi iş için geldin?" diye sor. Çünkü sana düşen budur" cevabını vermiştir.

3) Bazı kimseler de, مِنْ كُلِّ اَمْرٍ ifâdesini مِنْ كُلِّ امْرِىءٍ şeklinde okumuşlardır. Bu, "Her insan için..." demektir. Rivayet olunduğuna göre, melekler karşılaştıkları her mü'min ve mü'mineye selam verirler.

Berat ve Kadir Gecesi İlişkisi

Ecellerin, rızıkların, **Şaban** ayının onbeşinde belirlenip taksim (takdir) edildiği rivayetedilmemiş midir? Ama sizler şu anda bunun, **Kadir** gecesinde olduğunu söylüyorsunuz" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اِنَّ اللّٰهَ يُقَدِّرُ الْمَقَادِيرَ فِى لَيْلَةِ الْبَرَاءَةِ فَاِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْقَدْرِ يُسَلِّمُهَا اِلَى اَرْبَابِهَا *"Allah Teâlâ olacak tüm şeyleri Berat gecesinde takdir eder. Kadir gecesi gelince de, bu şeyleri sahiblerine teslim eder"* dediği rivayet edilmiştir. Şöyle de denilmiştir. Berat gecesinde eceller ve rızıklar; **Kadir** gecesinde ise, kendisinde hayır, bereket ve selametin bulunduğu işler takdir edilir. Kadir gecesinde, sayesinde dinin güç-kuvvet bulduğu ve müslümanlar için büyük faydaların bulunduğu şeylerin takdir edildiği; Berat gecesinde ise, o yıl ölecek olanların isimlerinin kaydedilip ölüm meleğine teslim edildiği de söylenmiştir.

★ ★
★

O Geceki Selamet

Üçüncü Cihet: Kadir gecesinin faziletiyle ilgili üçüncü cihet de şu ayetin ifade ettiği husustur:

سَلَٰمٌ هِىَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ ۝

"O (gece) tan yeri ağarıncaya kadar bir selamdır"

(Kadr, 5).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki *"selam"* ile ilili, şu izahlar yapılır:

a) Bu, "Kadir gecesi, fecrinin doğuşuna kadar selamdır, yani melekler itaatkar kimselere selam verirler" demektir. Bu böyledir. Çünkü melekler, ta gecenin başlangıcından fecrin doğuşuna (sabaha) kadar bölük bölük inerler. Bu inişin bölük bölük oluşu, selamın çokca verilmesini temin içindir.

b) Bu gece "selam gecesi" olarak nitelenmiştir. Binâenaleyh selamın hafife alınmaması gerekir. Zira, c pişmiş buzağı (ikramı) hadisesinde, yedi meleğin **Hz.**

İbrahim (a.s)'e selam vermiş olmaları sebebiyle, onun huzur ve sürüru, dünya krıllarının huzur ve sürurundan daha fazla olmuştur. Daha doğrusu melekler ona selam verince, **Nemrud**'un ateşi, **İbrahim** (a.s) için bir serinlik ve bir selamet (esenlik) oluvermiştir. Şimdi bu meleklerin bize verdikleri selamın bereketi ile, cehennem de bize bir serinlik ve esenlik olmaz mı? Fakat **İbrahim** (a.s)'in meleklere ziyafeti, kızartılmış bir buzağı idi. Melekler bizden ise, böylesine kızarmış, (Allah aşkıyla) yanmış bir kalb istemektedirler. Hatta burada şöyle bir incelik daha vardır: Bu da, ayetin ümmet-i muhammed'in faziletini ortaya koyduğudur. Çünkü o kıssada melekler, **Hz. İbrahim** (a.s)'e inmişler; bu ayette ise, meleklerin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ümmetine indikleri belirtilmiştir.

c) Bu, "Bütün kötü şeylerden ve afetlerden selamet" manasına olup, tıpkı, "o hep bu iki iş ile meşguldür" manasında, "Şüphesiz falanca hac ve demektir" denilmesi gibidir. Bunun bir benzeri de فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ *"Gök mutluluk ... gâh bedbahtlık"* ifadesidir. Alimler meleklerin ve ruhun Kadir gecesinde, bütün iyi şeyleri ve mutluluk veren şeyleri indirip, o gecede hiçbir zararlı şeyi indirmediklerini söylemektedirler. Binâenaleyh o gecede iner herşey, sırf bir "selam"dır, yani mahza selamet, fayda ve hayırdır.

d) **Ebû Müslim** şöyle der: "Buradaki "selam", bu gece rüzgarlardan, eziyetlerden, yıldırımlardan ve benzeri afetlerden beri bir gecedir" demektir.

e) Bu, "O gece, şeytanın kötülük yapamadığı bir selamet gecesidir" demektir.

f) Vakıf, "**selam**" kelimesinin sonunda da yapılabilir. Dolayısıyla selam, bir önceki ayetle ilgili olur ve fecir doğuncaya (sabaha) kadar sürer" şeklinde olur. Bu görüş zayıftır.

g) Bu gece, tâ başından sabaha kadar, her parçasında yapılan ibadetlerin, bin ayda yapılan ibadetlerden daha hayırlı olması hususunda selametli bir gece olup, farzlar için ilk üçte bir; nafileler için gece yarısı; dua için de seher vaktinin seçilmesinin müstehab oluşu hususunda diğer geceler gibi değildir. Aksine bu gece, bütün cüzleri ve parçaları açısından hep aynı fazilete sahip olan bir gecedir.

h) سَلَامٌ هِيَ ifadesi, "cennettir bu" manasınadır. Çünkü cennetin bir ismi de, "selam yurdu", yani "seametten kalıba dökülmüş"tür.

İKİNCİ MESELE
Matla'

Matla'

مَطْلَعِ, **tulû'** (yani doğuş) manasınadır. Nitekim Arapça'da, طَلَعَ الْفَجْرُ طُلُوعاً وَمَطْلَعًا denilir. Buna göre ayetin manası, "bu selam işi, fecir doğuncaya kadar sürer" şeklindedir. Bu kelimeyi مَطْلِعِ şeklinde okuyanlara göre, ismi zaman, yani "doğuş vakti" manasına olur. Bunun isim-i mekanı da, bu şekilde gelir. Bu izahı **Zeccâc** yapmıştır. Ama **Ebû Ubeyde, Ferrâ** ve diğerleri, kelime masdar **mîm**'i olduğu için, **lâm**'ı fethalı okumayı tercih etmişler ve şöyle demişlerdir: "**Lâm** kesreli okunursa, kelime, tıpkı, "**meşrik**" (doğu) kelimesi gibi isim olur. Halbuki ayette bunun isim olarak alınmasının manası yoktur. Aksine **Zeccâc**'ın ileri sürdüğü gibi bu, doğuş vaktinin

ismi (yani isim-i zaman) manasına alınırsa doğru olur." **Ebû Ali** ise der ki: "Kelimeyi, **lâm**'ın kesresiyle, masdar manasına almak da mümkündür. Çünkü "**mef'il**" kalıbındaki masdarların, ayne'l fiilinin kesresiyle gelmeleri gerekir. Bu tıpkı, Arapların عَلاَهُ الْمَكْبِرُ وَالْمَعْجِزُ "ihtiyarlık ve acizlik ona hakim oldu" demeleri ve يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ *"Sana mahizden, yani hayızdan sorarlar"* (Bakara, 222) ayeti gibidir. Aynen bunun gibi, "**matlı**' " kelimesi de, kesreli okununca, bu kaidenin şazzı (istisnası olarak gelmiş olur. Allah Teâlâ en iyi bilendir. Salat-ü selâm efendimiz **Hz. Muhammed**'e, âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

BEYYİNE SÛRESİ

•

Sekiz ayet olup, Medine'de nazil olmuştur.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنفَكِّينَ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ۝ رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ۝ فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ ۝ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ ۝

"Kitab ehlinden ve müşriklerden kafir olanlar, kendilerine apaçık bir hüccet yani içinde (kitabların) en doğru (hükümleri) yazılı temiz sahifeleri okuyacak Allah'tan bir peygamber gelinceye kadar ayrılacak değillerdi. Böyle iken kendilerine kitab verilmiş olanlar ancak, kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra ayrılığa düştüler"

(Beyyine, 1-4).

Ehl-i Kitap ve Müşriklere Gelen Beyyine

Bil ki, ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Vâhidî, Kitâbu'l-Basît**'inde, şöyle der: "Bu ayet, **Kur'ân**'da bulunan ayetlerin hem nazm, hem de tefsir bakımından en zorlarındandır. Ve, bu ayette, büyük ulema bile bocalamıştır." Ama, Allah kendisine rahmet etsin, **Vâhidî**, bu ayette nasıl bir müşkilin bulunduğunu zikretmemiştir. Bu sebeple ben diyorum ki, ayetteki bu müşküllüğün sebebi şudur: Ayetin takdiri, "Kafirler, kendilerine o beyyine, yani Resul gelinceye değin, ayrılığa düşmediler.." şeklindedir. Şimdi Cenâb-ı Hak, bu kafirlerin hangi şeyden ayrılmadıklarından söz etmemiştir. Ne var ki bu husus malumdur. Çünkü, burada kastedilen, bu kafirlerin sürdürdükleri küfürleridir. Böylece ayetin takdiri, "Kafirler, kendilerine "beyyine", yani o Resul gelinceye değin, küfürlerinden ayrılmadılar" şeklinde olmuş olur. Sonra, حَتَّىٰ kelimesi, "intihâyi gaye" yani, "süre ve mesafenin sonunu" ifade eden bir kelimedir. Binâenaleyh bu ayet, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) gelince, küfürlerinden ayrılmış olmalarını gerektirir.

İnkarları Arttı mı?

Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, *"Böyle iken kendilerine kitap verilmiş olan bunlar*

ancak, kendilerine apaşikar hüccet geldikten sonra ayrılığa düştüler" buyurmuştur ki, bu ise, onların küfürlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s) gelince artmış olmasını gerektirmektedir. İşte bu durumda, ilk ifade bu ikinci ifade arasında zahiren bir çelişki meydana gelmiş olur ki, kanaatime göre, işte bu müşkilin varıp dayandığı şey budur. Bu hususa şu birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Bu konuda yapılan izahların en güzeli, **Keşşâf sahibi**nin özetle sunduğu şu izahtır: Her iki kısmın kafirleri, yani ehl-i kitab ve putperestler, **Hz. Muhammed** (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce, "Biz, üzerinde bulunduğumuz dinimizden ayrılmayız ve **Tevrat** ve **İncil**'de yazılı olup, gelmesi va'dedilen o zat peygamber olarak gönderilinceye değin, dinimizi bırakmayız..." diyorlardı ki işte bekledikleri bu şahıs **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. (İşte bu ilk ifadeyle), Cenâb-ı Hak, o kafirlerin söyledikleri sözleri nakletmiştir. Daha sonra da Allah Teâlâ, وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ buyurmuştur. Ki bu da, "Onlar, o peygamberin kendilerine gelmesi halinde birlik olacaklarına ve hak üzere ittifak edeceklerine dair söz vermeleridir. Daha sonra onları, bu "hak"dan ayıran ve küfürlerinde sebat ettiren şey ise, o peygamberin gelişi olmuştur. Ki, bunun günlük kullanıştaki bir benzeri de, fâsık ve fakir bir kimsenin, kendisine va'z ü nasihatta bulunan bir kimseye, "Allah, beni zengin kılıncaya değin, içinde bulunduğum kötü fiillerden vazgeçmeyeceğim" deyip, Allah Teâlâ'nın, o kimseyi zengin kılınca da, fıskını artırdığında, ona va'z u naihatta bulunan kimse, ona, "Zengin oluncaya değin fıskını devam ettirecektin, zengin olduktan sonra ise, başını fıska sokmayacaktın (hani!)" diyerek, bu kimseyi, daha önce söylediği sözler sebebiyle kınaması ve azarlamasıdır. Bu cevabın neticesi de, şuna varıp dayanır: Cenâb-ı Hakk'ın, "Kafirler, kendilerine o "beyyine" gelinceye değin küfürlerinden ayrılmadılar" ifadesi, onların önceki sözünü nakleden bir ifade; "Böyle iken kendilerine hitab edilmiş olan bunlar ancak..." ifadesi ise, neticede olup biteni haber veren bir ifade olup, bu, "Olup biten şey, onların iddia ettiklerinin aksine vaki olmuştur" demektir.

2) Ayetin takdiri, "Kendilerine o beyyine gelse bile, kafirler küfürlerinden vaz geçmediler..." şeklindedir. Ayetteki takdirin, böyle olması halinde ise, söz konusu olan problem zail olmuş olur. **Kadî** de bunu bu şekilde zikretmiştir, ancak ne var ki, حَتّٰى lafzını bu şekilde tefsir etmek, Arapça'daki herhangi bir temel kullanışa dayanmaz.

3) Biz, مُنْفَكِّينَ kelimesini, küfürlerinden..." ifadesiyle kayıtlamayız; tam aksine bu kelimeyi, onların, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i fazilet ve mefâhiri ile anmaktan ayrılmadıkları (anmaya devam ettikleri) manasına alırız. Ve buna göre mana, "Kafirler, kendilerine o beyyine gelinceye değin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, şan, şeref ve faziletleriyle anmaya devam ettiler" şeklinde olmuş olur.

İbnu Arefe, ayetteki takdirin, حَتّٰى أَتَتْهُمُ "Derken onlara geldi..." şeklinde olduğunu söylemektedir. Buna göre bu demektir ki, ayette yer alan ifade her ne kadar muzari lafzı ise de, bu muzari, mazi anlamındadır. Ve bu tıpkı, مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينَ (Bakara, 102) ayetindeki تَتْلُو تَلَتْ "Okudu..." manasına gelmesi gibidir. Buna göre

mana, "Onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in mefahirini zikretmeye devam ediyorlardı. Ama ne zaman ki, **Hz. Muhammed** (s.a.s) onlara bilfiil peygamber olarak geliverdi, o zaman bu hususta bölündüler ve her biri, bu konuda diğerinin görüşünü reddeden sözler söylemeye başladılar" şeklinde olur ki, bu manaya göre, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar daha önce, Hz. Peygamber'in adı ve şanı ile giriştikleri savaşlarda kafirlerin aleyhine zaferler istiyorlardı. Ama ne zaman ki, onlara, o tanıyıp bildikleri şey (yani o peygamber) geldi, işte o zaman onu inkar ettiler..."* (Bakara, 89) mealindeki ayetidir.

Bu ayetle ilgili olarak tercihe şayan olan görüş ise, birinci görüştür. Bu ayet hakkında şöyle dördüncü bir izah da yapılabilir: Allah Teâlâ, bu kafirin, **Hz. Muhammed** (s.a.s) gelinceye değin, küfürlerini sürdürdüklerini bildirmiştir. Halbuki, حَتّٰى kelimesi, (burada) kendisinden sonra yer alan durumun kendinden önce olan durumun aksine olmasını gerektirir. Vâkıa da böyledir. Çünkü bu toplum, o küfürleri üzere kalmamış, tam aksine bölünmüşlerdir. Böylece de, kimisi mü'min olurken, kimisi de küfrünü devam ettirmiştir. Bu topluluğun durumu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelişinden sonra, o gelmezden önceki gibi kalmayınca, aynen devam etmeyince, حَتّٰى lafzının manası ile amel etmek yeterli olmuştur.

Burada yapılabilecek bir beşinci izah da şudur: Kafirler, **Hz. Muhammed** (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce küfürlerinde tereddüt etmiyorlardı. Tam aksine onlar, küfürlerinde kararlı ve yaptıkları işin özüne inanarak bunu sürdürüyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderildikten sonra ise, bu kararlılık ve kesinlik zail oldu. Tam aksine onlar, hem bu din, hem de diğer dinler hususunda şüphe ve hayret içinde kalakaldılar. Bu manaya göre bunun bir benzeri de, *"İnsanlar tek bir ümmet idi. Derken Allah, müjdeci ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi..."* (Bakara, 213) mealindeki ayetidir. Ki bu, "Üzerinde bulundukları o din, onların, adeta bedenlerine ve kanlarına karışmış bir vaziyette idi. Bu sebeple de, yahudi olan yahudiliğinde, hristiyan olan da hristiyanlığında, putperest olan da putperestliğinde kararlı idi. Ama ne zaman ki, **Hz. Muhammed** (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gönderildi, o zaman fikirler, zihinler karıştı ve herkes, dini, mezhebi ve görüşleri hususunda şüpheci oldu. Çünkü ayetteki مُنْفَكِّينَ sözü, işte bunu ihsas ettirmektedir. Çünkü, bir şeyin bir şeyden "infikâk"ı, onun ondan ayrılması demektir. Buna göre mana, "Onların kalbleri, o inançlarından ve o inançlarının kesin oluşundan ayrılmadı, uzak kalmadı. Ama, **Hz. Muhammed** (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gönderildikten sonra ise, bu iş, bu hal üzere devam etmedi" şeklinde olur.

Kafirlerin Nevileri

İKİNCİ MESELE

Kafirler, iki çeşittir:

1) Mesela, yahudi ve hristiyan fırkaları gibi, ehl-i itikad olanlar. Ki bunlar, kendi dinlerinde, kendisi sebebiyle kafir olacakları şeyi ihdas etmeleri yüzünden kafir olmuşlardır. Ve bu, mesela onların, "Uzeyr; Allah'ın oğludur; Mesih, Allah'ın oğludur" demeleri ve Allah'ın kitabını ve dini tahrif etmeleri gibi... şeylerdir.

2) Herhangi bir kitaba mensub olmayan müşrikler. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu iki nevi kafiri, "Kafir olanlar..." ifadesiyle, mücmel olarak zikretmiş, daha sonra da, bu mücmel ifadenin hemen peşinden tafsilat vermiştir, bu da, مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ ifadesidir. Burada şöyle iki soru sorulabilir.

Ayetteki Min Harf-I Cerrinin Manası

Birinci Soru: Ayetin takdiri, "Ehl-i kitab'tan müşriklerden kafir olanlar (...) olmadılar" şeklindedir ki, bu takdir, "Ehl-i kitabın, kendi arasında kafirleri olduğu gibi, kafir olmayanlarının da bulunmuş olmasını iktiza eder. Ve bu, doğrudur, gerçektir. Ve yine bu ifade, müşriklerden kimilerinin kafir, kimilerinin ise kafir olmadığını gerektirir. Halbuki, bunun ise, doğru olmadığı malumdur. Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

a) Buradaki مِنْ **"teb'îz"** için değil, tam aksine **"tebyîn** - beyan" içindir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"... Put pisliklerinden kaçının..."* (Hac, 30) ifadesindeki مِنْ gibidir.

b) **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i inkar eden o kafirlerin bir kısmı, ehl-i kitab, bir kısmı ise müşriklerdendir. İşte bu sebepten dolayı, bu ifadenin başına مِنْ kelimesi getirilmiştir.

c) وَالْمُشْرِكِينَ ifadesi de, ehl-i kitabla ilgilidir. Bu böyledir, zira, Hristiyanlar "teslis"e inanırlar, yahudilerin tümü ise, "müşebbihe"dir. Bütün bunlar ise, şirktir. Nitekim, bazan bir kimse de, belli bir kavmi kastederek, جَاءَنِي الْعُقَلَاءُ وَالظُّرَفَاءُ "Bana, akıllı ve zeki kimseler geldi..." deyip de, aynı kavmi iki vasıfla vasıflandırması gibidir. Cenâb-ı Hak da, *"Rükû edenler, secde edenler, marufu emredenler, münkeri yasaklayanlar, hudûdu gözetenler..."* (Tevbe, 112) buyurmuştur, ama bütün bu vasıflarla tek bir cemaati nitelemiştir. Ve Kur'ân'da bu tür ifadeler, yani bir topluluğun çeşitli sıfatlarla tavsif edilmesi ve bu sıfatların birbirlerine atıf vâv'ıyla atfedilmesi ve, halbuki bütün hepsinin de tek bir mevsufun sıfatı olması hususunun örnekleri pekçoktur.

İkinci Soru: Mecusiler, "ehl-i kitab" teriminin içine girerler mi? Biz deriz ki, bazı ulema, Hz. Peygamber (s.a.s)'in سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ "Mecusilerde Ehl-i Kitab'a yaptığınız uygulamayı tatbik ediniz" buyruğundan dolayı, bu ifadenin kapsamına girdiklerini söylerlerken, bazıları da bunu yadırgayarak şöyle demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ (burada), "Arab beldelerindeki kafirlerden söz etmişlerdir ki, bunlar yahudi ve hristiyanlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, onlardan naklen, *"Bizden evvel kitabı yalnız iki taifeye indirdi"* (En'âm, 156) buyurmuştur. Halbuki, buradaki iki grup ifadesi ile, yahudi ve hristiyanlar kastedilmiştir.

Ehl-I Kitabın Önce Zikredilmesinin Manası

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ buyurmak suretiyle ehl-i kitabı, küfür konusunda müşriklerden önce getirmesinin manası nedir?

Cevap: Bir kere vâv, tertib ifade etmez. Bununla beraber, burada yine şu inceliklerden bahsedilebilir:

1) Bu sûre, Medine'de nazil olmuştur. Binâenaleyh, ehl-i kitab, adeta, esas olarak zikredilmek istenmiştir.

2) Bunlar, ilahi kitabları bilip tanıyorlardı. Binâenaleyh mana da bilmeleri gerekirdi. Binâenaleyh, buna rağmen, bunların küfürlerinde ısrar etmeleri en çirkin hareket olmuştur.

3) Ehl-i kitab, kendilerine başkalarının uydukları bilgin kimseler olduğu için, bunların küfürleri, başkalarının küfürleri için bir temel oluşturmuş olur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, önce bunlardan bahsetmiştir.

4) Bunlar, başkalarından daha kıymetli bilgin kimseler oldukları için, önce zikredilmişlerdir.

Ehl-i Kitab Tabiri

Dördüncü Soru: Cenâb-ıHak, niçin, "Ehl-i Kitab"tan demiş de, "Yahudi ve hritiyanlardan" dememiştir?

Cevap: Çünkü, "ehl-i kitab"tan ifadesi, onların, alim olduklarına delalet eder ki bu da, ya daha çok tazimi gerektirmiştir, —ki işte bu sebeple de bunlar, "Yahudi ve hristiyanlardan:.." diye değil de, bu lakabla zikredilmişlerdir. Yahutta, bunların alim olmaları, küfürlerinin daha fazla çirkin olmasını gerektirmiştir; daha fazla cezayı hak ettiklerine dikkat çekmek için de, işte bu vasıfla zikredilmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bu ayette, şeriat (yasa) ile ilgili birtakım hükümler vardır.

1) Cenâb-ı Hak, "kafir olanlar" ifadesini, ehl-i kitab ve müşrikler olarak tefsir etti. Binâenaleyh bu, hepsinin, küfürde aynı olmalarını gerektirir. İşte bu yüzden ulema, "Küfür, tek bir millettir" demişlerdir. O halde yahudi müşrike, müşrik de yahudiye varis olabilir.

2) Atıf, muğayereti gerektirir. İşte bu yüzden, biz zımmînin müşrik olmadığını söylüyoruz. Hz. Peygamber (s.a.s) de, غَيْرَ نَاكِحِي نِسَائِهِمْ وَلاَ آكِلِي ذَبَائِحِهِمْ "... *kadınlarını nikahlamadığınız, kestiklerini de yemediğiniz halde...*" buyurmuş, böylece ehl-i kitab ile müşrik arasında bir farkın bulunduğunu belirtmiştir.

3) Cenâb-ıHak, "ehl-i kitab" ifadesini zikretmek suretiyle, "ehl-i ilim"e bakarak aldanmamanın caiz olmayacağına dikkat çekmektedir. Çünkü, geçmiş ümmetler hakkında meydana gelen şeyin aynısı, Kur'ân ehli (müslümanlar) için de meydana gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kaffâl şöyle demektedir: "**İnfikâk**", bir şeyin bir şeyden ayrılması demek olup, aslı, **fekk** kökündendir. Ki, fekk de, açmak, sona ermek, ayrılmak anlamına gelir. Mühürünü kaldırdım ve açtım.." anlamında, فَكَكْتُ الْكِتَابَ "üzerindeki kapalılığı gidermek" manasına gelen فِكَاكُ الرَّهْنِ ifadesi de böyledir. Baksana, bu sözün zıddı, اِنْفَكَّ الرَّهْنُ ifâdesidir فِكَاكُ الْأَسِيرِ ve فَلَّهُ "Esiri kurtarmak, salıvermek" ifadesi de böyledir. Böylece, bir şeyin bir şeyden "infak"ının, ayrılışının, tıpkı, bir kemiğin mafsalından ayrılması durumunda olduğu gibi, o şeyin ona yapışmasından sonra, o şeyi ondan

izale etmek gibi olduğu sabit olmuş olur. Buna göre mana, "Onlar dinlerine son derece kuvvetli bir biçimde sarılmışlardır. Onlar o dinlerinden, ancak beyyine geldiği zaman ayrılırlar" şeklinde olur. "**Beyyine**" de, kendisiyle, hakkın batıldan ayrıldığı apaçık delil demektir. Binâenaleyh **beyyine**, hak batıldan ayrıldığı ve hakkı batıldan ayırdığı için, ya "beyân", yahut da "**beynûnet**" kökündendir. Bu ayetteki "beyyine"nin ne demek olduğu hususunda şu görüşler vardır:

Beyyine Hz. Peygamber'dir

Birinci Görüş: "**Beyyine**", Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Daha sonra bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hangi sebeple, "**beyyine**" denildiği hususunda da şu izahları yapmaktadırlar:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in zatı, nübüvvetine bir beyyine, apaçık delildir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s), nübüvvetini ve risaletini anlatma konusunda son derece ciddidir. Yalancı olan, bir şeyi yapmaktan yapmaya kalkışan kimseden ise, böylesine son derece ciddi şeyler meydana gelmez. O halde bu demektir ki, geriye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ya sadık olduğu, ya da bunak olduğu malumdur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), son derece akıllıdır. O halde geriye ancak, onun sadık olması ihtimali kalmaktadır.

2) Onda mevcut olan huyların tamamı, mükemmelin ve i'câz noktasına ulaşmıştır. Ki, cahız bunu anlatmış, **Gazâli** (r.h) ise, "**el-Munkızu mine'd-dalâl**" adlı eserinde bunu teyit etmiştir. O halde, işte bu iki sebepten dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi, "**beyyine**" olarak isimlendirilmiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri son derece açık olduğu gibi, alabildiğine de çoktur. İşte bu iki hususun bir araya gelmesinden dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi, aslında bir beyyine ve hüccet gibi kabul edilmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, nur saçan, aydınlatan bir lamba "**sirâcen münîra**"(Ahzab, 46) olarak vasıflandırmıştır. Buradaki "**beyyine**" ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kastedildiğini söyleyenler, bu ifadenin hemen peşinden gelen, رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ "Allah'dan bir resul" ifadei ile istidlal etmişlerdir. O halde bu demektir ki, رَسُولٌ kelimesi, اَلْبَيِّنَةُ kelimesinden bedel olarak merfu okunmuştur. **Abdullah ibn Mes'ûd** da, "**beyyine**" kelimesinden hal tutarak رَسُولاً şeklinde mansub okumuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: "**el-beyyinetu**" kelimesinin başındaki **elif-lâm** marifelik ifade edip, bu da, ifadesini **Hz. Musa** (a.s)'nın ve **Hz. İsa** (a.s)'nın lisanında kılan **Tevrat** ve **İncil**'de bahsi geçen zattır. Yahut da, bu ifadenin başındaki **elif-lâm** tefhim için olup, "Bu, **beyyine**, daha mükemmelinin bulunamayacağı bir biçimde mükemmel olan bir "**beyyine**"dir" demektir. Yahut da, "**el-beyyinetu**" kelimesiyle, tüm "**beyyine**"ler kastedilmiştir. Çünkü marifelik bazan, tefhim için olduğu gibi, nekre getirmek de böyledir, ki, Allah Teâlâ, işte bu iki hususu da burada, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında cem edip beraber kullanmıştır. Böylece, işe önce marife olanla başlamıştır, ki bu اَلْبَيِّنَةُ lafzıdır; daha sonra da, nekire getirerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i övmüş ve رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ buyurmuştur ki, bu, "Bu bir Resuldür, ama ne Resul!.."

manasındadır. Bu ifadenin bir benzeri ise Allah'ın, Kendisini sena ederken, zikretmiş olduğu şu ifadelerdir. Cenâb-ı Hak önce marife olarak, *"Yüce Arşın sahibi"* ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ (Burûc, 15) buyurmuş, dha sonra da, bu marifelikten sonra nekre getirerek, *"Her dilediğini yapan..."* فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ (Burûc, 16) buyurmuştur.

Beyyine: Bütün Elçiler

İkinci Görüş: Ayetteki, **"beyyine"** ile, mutlak manada tüm resuller kastedilmiştir. Bu görüş, **Ebû Müslim**'in görüşü olup, o şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ifadesi ile, "Onlara, kendilerine tertemiz suhufu okuyan, Allah'ın meleklerinden elçiler gelinceye değin..." manası kastedilmiştir ki, bu manaya göre bu ifade, tıpkı, *"Ehl-i kitab, senden, kendilerine gökyüzünden bir kitap indirmeni isterler"* (Nisâ, 153) ayeti ile, *"Hayır, tam aksine, onlardan her biri, kendilerine yazılmış olan apaçık sahifeler verilmesini isterler"* (Müddessir, 52) ayetleri gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Beyyine: Kur'ân'dır

Bu, **Katâde** ve **İbn Zeyd**'in görüşü olup, bu görüşe göre, **beyyine**, Kur'ân'dır. Kî, bu ifadenin bir benzeri de, *"Onlara, ilk sahifelerde bulunan şeylerin apaçık beyanları gelmedi mi?"* (Tahâ, 133) ayetidir. Bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın, رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ ifadesi gelmiştir ki, burada, mutlaka mahzûf bir muzafın bulunması ve takdirinin de وَتِلْكَ الْبَيِّنَةُ وَحْيُ رَسُولٍ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً "Bu beyyine de Allah'dan olan Resule yapılan vahiydir ki, o Resul, temiz sahifeleri okur..." şeklinde olması gerekir.

Suhufen Mutahhare

Ayetteki, يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ *"... içinde (kitabların) en doğru (hükümleri) yazılı temiz sahifeleri okuyacak..."* cümlesine gelince, bil ki, **"suhuf"** صُحُفٌ، صَحِيفَةٌ kelimesinin çoğuludur. Sahife de, üzerine yazı yazılan şeydir. مُطَهَّرَةً **"mutahhare"**nin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) "Batıl şeylerden arınmış, tertemiz..." demek olup, bu, tıpkı, *"Ona, ne önünden ne de arkasından batıl şeyler ilişemez..."* (Fussilet, 42) ayeti ile, *"... yüce, tertemiz..."* (Abese, 14) ayeti gibidir.

b) "Kötü, çirkin isimlerden arınmış, tertemiz..." demektir. Çünkü **Kur'ân**, en güzel yadlarla anılır. Ve ona, en güzel bir biçimde övgüde ve senada bulunulur.

c) Buradaki **"mutahhare"** kelimesinin manasının, "ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir" şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu yönüyle bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"... ona ancak, iyice temizlenenler dokunabilir..."* (Vâkıa, 78-79) ayeti gibi olmuş olur.

Bil ki, **"mutahhare"** kelimesi, her ne kadar zahiren صُحُفٌ kelimesinin sıfatı olarak gelmiş ise de, ancak ne var ki, bu, sahifelerde yer alan şeyin, yani Kur'ân'ın sıfatıdır. Ayetteki كُتُبٌ ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade ile, sahifelere yazılmış ayetler kastedilmiştir.

b) **Sâhibu'n-Nazm (el-Cürcanî)** şöyle demektedir: **"Kutub"**, bazan hüküm anlamına elir. Nitekim Cenâb-ı Hak, كَتَبَ اللّٰهُ لَأَغْلِبَنَّ *"Allah, "muhakkak ki Ben galip geleceğim" diye hükmetti"* (Mücâdele, 21) buyurmuştur. لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بِكِتَابِ اللّٰهِ *"Aranızda, mutlaka, Allah'ın kitabıyla, yani Allah'ın hükmüyle hükmedeceğim..."* cümlesinin geçtiği **asîf** hadisinde de bu manadadır. Binâenaleyh, ayetteki كُتُبٌ قَيِّمَةٌ tabiri ile "dosdoğru hükümler" manası kastedilmiş olabilir.

Kayyime

قَيِّمَةٌ kelimesinin ne demek olduğuna gelince, bu hususta da, şu iki izah yapılabilir:

1) **Zeccâc**, bunun manasının, "Kendisinde eğriliğin bulunmadığı ve hakkın batıldan ayırdedildiği dosdoğru... şey" şeklinde olduğunu ve bu kelimenin tıpkı, سَيِّدٌ ve مَيِّتٌ kelimeleri gibi, قَامَ – يَقُومُ kökünden قَيِّمَةٌ şeklinde olduğunu söylemiştir. Ki, bu, Arapların, bir şey ortaya çıkıp da dosdoğru olduğunda, قَامَ الدَّلِيلُ عَلَى كَذَا "Falanca şey hakkında, apaçık delil vardır" demeleri gibidir.

2) **"Kayyime"** kelimesi, قَائِمَةٌ anlamında olup, "Bu kitablar, hüccet ve delil olma bakımından, bağımsızlık arzeden delillerdir" demektir. Buna göre bu ifade, bir kimse bir şeyi olduğu gibi icra ettiğinde söylenilen, قَامَ فُلَانٌ بِالْأَمْرِ "Falanca o işi tastamam yaptı..." şeklindeki ifadeden olmuş olur. Bir topluluğun işini üzerine alan kimseye, **"kayyim"** denilmesi de böyledir.

Buna göre şayet, "**Hz. Muhammed** ümmî olduğu halde, daha nasıl tertemiz sahifeleri okuma işi ona izafe edilebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki, Hz. Peygamber, mesela o sahifelerde yer alan satırları okuduğu zaman, ondakilerin tümünü okumuş sayılır. Kaldı ki, **Cafer es-Sâdık**'a nisbet edilen bir kitabta, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yazmasa bile, kitabı okuduğu belirtilmiştir. Belki de, bu O'nun mucizelerindendir.

Ayetteki, وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ *"Böyle iken kendilerine kitab verilmiş olan bunlar ancak, kendilerine o apaşikar hücet geldikten sonra ayrılığa düşerler"* ifadesiyle ilgili olarak bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Niçin Özellikle Ehl-i Kitap?

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ bu sûrenin başında hem ehl-i kitabtan hem de müşriklerden bahsetmiştir. Bu ayette ise, sadece ehli kitabı zikretmiştir. Binâenaleyh bunun sebebi nedir? Buna şöyle birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Müşrikler kendi dinleri üzere devam edemezler. Binâenaleyh iman ederlerse ne ala. Ama iman etmezlerse öldürülürler. Cizye vermek suretiyle küfürlerini sürdürebilecek olan ehl-i kitab'ın hükmü böyle değildir.

2) Ehl-i kitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olacağını, kendi kitablarında görüp bildikleri için, onun peygamberliğinden haberdar idiler. Binâenaleyh bilenler, bu şekilde "ayrılığa düşmek"le tavsif edildiklerine göre, kitabı olmayanlar haydi haydi bu şekilde tavsif edilebilirler.

İKİNCİ MESELE
Cübbai'ye Cevap

Cübbâî, "Bu ayet, "İnsanlar, kendilerine o hüccet gelmezden önce, ta babalarının sulbünde iken, şaki ve said diye ikiye ayrılmıştır" iddiasındaki **Kaderiyye** (yani ehl-i sünnet'in) görüşünün yanlış olduğunu gösterir" der. Buna şu şekilde cevap verilir: "Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü bununla kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususu ezelde bilmesi ve bunun, insan için olmasını ezelde istemesidir. Ama bu işin, yani saadet veya şekavetin mükellefetten zuhur etmesine gelince bu, o belli hal tahakkuk ettikten sonra meydana gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Onlar (yani **Mu'tezile**), "Bu ayet küfür ve tefrikanın, insanlar için bir kader değil, aksine bizzat onların kendi fiili olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra"* buyurmuş, hem sonra da, *"kitab verilmiş olan bunlar"* buyurmuştur ki, bu da, "onlara bu kitabı veren, Allah ve melekleridir" demektir. Binâenaleyh iyi, güzel şeyler ile muvaffak kılma işi Allah'a nisbet edilmiş; şirk, tefrika ve küfür kullara nisbet edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ayetin maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmektir. Yani, "Onların ayrılığa düşmesi, seni gama-kedere düşürmesin. Çünkü bu hüccetteki bir kusurdan değil, onların inadları yüzündendir. Onların ataları da böyle idiler. Cumartesi yasağını ihlal ve buzağıya tapma hususunda, yine *"kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra"* tefrikaya düşmüşlerdir. Demek ki bu onların eski bir adetleridir.

★ ★
★

İhlas Emri

وَمَآ أُمِرُوٓا۟ إِلَّا لِيَعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ حُنَفَآءَ وَيُقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلْقَيِّمَةِ ۝

"Halbuki onlar, Allah'a, O'nun dininde muhlis ve muvahhid olarak ibadet etmekten; namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten başka birşeyle emrolunmamışlardı. En doğru din de işte budur"

(Beyyine, 5).

Bu ayetle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, وَمَا أُمِرُوا ifadesiyle ilgili şu iki açıklama yapılabilir:
a) Bununla, "Onlar, **Tevrat ve İncil'de**, ancak hanif (tevhid) dini ile emrolunmuşlardı" manası kastedilmiştir. Böylece, onların tevhidle memur oldukları anlaşılır. Fakat Hak Teâlâ bunun peşinden, *"En doğru din de işte budur"* buyurunca, bu hükmün onlar hakkında meşru bir hüküm olduğu gibi, bizim hakkımızda da meşru bir hüküm olduğunu anlamış oluyoruz.

b) Bu ifadeyle, "Ehl-i kitaba, **Hz. Muhammed'in** lisanıyla, işte bu şeyler emredilmiştir" manası kastedilmşitir. Bu mana, şu üç sebepten ötürü daha uygun ve doğrudur:

1) Buna göre ayet, yeni bir hüküm ve şeriat ifade etmektedir. Allah'ın kelamını, daha fazla fayda ve mana sağlayan şeye hamletmek ise daha evladır.

2) Burada, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den bahsedilmiştir. Bu da, "kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra" ifadesindeki hüccet (beyyine)'dir. Burada diğer peygamberlerin bahsi ise geçmemiştir.

3) Allah Teâlâ ayeti, *"En doğru din de işte budur"* cümlesiyle bitirmiş ve ayetin müteallıkının, yani ilgili olduğu şeyin, **"din-i kayyim"** (en doğru din olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh biz ister bunun, bizden öncekilerin şeriatı olduğunu veyahut da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in şeriatını anlatan yeni bir şeriat olduğunu söyleyelim, bizim için de meşru (şeriat) olması gerekir." Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Gaye Gözeterek İş Yapması

Hak Teâlâ'nın, إِلاَّ لِيَعْبُدُوا اللَّهَ ifâdesinde şöyle bir incelik yatmaktadır: Buradaki **lâm, lâmu'l-garaz** (maksadı anlatan lâm)'dır. Binâenaleyh ayeti zahiri manasına almak mümkün değildir. Çünkü herhangi bir maksad için bir iş yapan herkes zatı gereği naakıs bir varlık olup, işte o maksad ile kendisini tamamlamak istemiştir. Şimdi Allah Teâlâ bir maksada mebnî olarak iş yapmış olsaydı, zatı gereği noksan ve başkasıyla tamamlanmak isteyen bir varlık olmuş olurdu ki böyle olması imkansızdır. Çünkü u "maksad", eğer kadim bir maksad ise, onun kadim oluşundan fiilen de kadim olduğu neticesi çıkar. Yok eğer bu muhdes ise, başka bir maksada muhtaç olur. Böylece de "teselsül" gerekir. Halbuki "teselsül" muhaldir. Bir de eğer Cenâb-ı Hak, bu maksadı meydana, ancak o vasıta ile meydana getirebiliyorsa, aciz demektir. Yok eğer buna ta baştan kadir ise, o vasıtayı araya sokmak abes-lüzumsuz bir iş olur. Binâenaleyh ayetteki bu ifadeyi zahiri manasına almanın mümkün olmadığı sabit olur. Dolayısıyla bu ifadeyi mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu cümleden olarak mesela **Ferrâ** şöyle der: "Araplar, lâm harf-i cerrini "emr ve irade" fiilleriyle kullanılan, يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ edatı ve يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُوا (Saff, 8) ve أُمِرْنَا لِنُسْلِمَ (En'âm, 71) ayetlerinde olduğu gibi... Üstelik **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) bu ayeti وَمَا أُمِرُوا إِلاَّ أَنْ يَعْبُدُوا اللَّهَ şeklinde okumuştur. Böylece bu ifade ile, أَنْ يَعْبُدُوا اللَّهَ "Allah'a ibadetle emrolundular" manasının kastedildiği sabit olmuştur.

İhlas, halis-katıksız niyet demektir. Nazar-ı dikkate alınan şey, katıksız niyet olduğuna göre, her emredilen şeyin mutlaka bir niyet ile yapılması gerektiğine delalet etmektedir. İşte bu yüzden Şafiîler, Hak Teâlâ'nın, *"Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi... yıkayın"* (Mâide, 6) ayetiyle abdestin emrolunduğunu; bu ayetin de hem emrolunan şeyin niyet ile olması gerektiğine delalet ettiğini; dolayısıyla da, bu iki ayetin toplamından, abdestte niyetin farz olduğu neticesinin çıktığını söylemişlerdir.

Mu'tezile ise, Allah'ın fiil ve hükümlerinin bir takım gaye ve maksadlara bağlanması gerektiği kanaatında oldukları için, bu ayeti zahiri manasına alarak, ayetin manasının, "Onlar Allah'a ibadet etmeleri için birşeyle emrolundular" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşün aleyhine de kuvvetli delil getirilebilir. Çünkü onların verdiği manaya göre ayetteki takdir, "Onlar o şey hususunda dini sırf Allah için yapıcılar olarak, Allah'a ibadet gayesiyle o şeyle emrolundular" şeklinde olur.

Bu da, emredilen tüm şeylerde niyetin nazar-ı dikkate alınmasını gerektirmektedir. Buna göre eğer, "Marifetullah hususunda düşünmek de emrolunan şeylerdendir. Halbuki bunda niyetin nazar-ı dikkate alınması imkansızdır. Çünkü niyet, ancak birşey bilinip, tanındıktan sonra onda nazar-ı dikkate alınır; ama bilinmezden önce, nazar-ı dikkate alınamaz" denilirse biz deriz ki. Farzedin ki sizin ileri sürdüğünüz bu misalde, ayetin umûm oluşu, sizin ileri sürdüğünüz akli delili gereği tahsis edilmiştir. Ama ayet, bu misalin dışında kalan yerlerde hüccet olmaya yine devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Fiilin Mechul Kullanılması

Ayetteki, أُمِرُوا *"emrolunmuşlardı"* ifadesi, mechul sîğa ile olup, tıpkı, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ *"Size oruç yazıldı"* (Bakara, 183) ve *"Size kısas farz kılındı"* (Bakara, 178) ayetleri gibidir. Alimler bu ifadenin "mechul" oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Hak Teâlâ sanki, "ibadet zor bir iştir. Ama Ben aslında senin zorlukla başbaşa kalmanı istemiyorum. Aksine senden ibadeti istemem, tıpkı ananın seni emzirmek isteşiyl gibidir" demek istemiştir. İşte bu yüzden ilgili işin (ibadetin) sonu rahmete varıp dayanınca, Hak Teâlâ, *"Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti vacib kıldı"* (En'âm, 54) ve *"Allah, onların kalblerine imanı yazdı"* (Mücadele, 22) buyurmuştur. Görünür alemde, şu dünyada, oğlunun, bir iş yapmasını istediği zaman baba ona önce, "şöyle yapmalısın" der ve ona açıkca emretmez. Çünkü bazan oğlu, bunu kabul etmeyebilir. O zaman da suçu büyük olur. İşte burada da Hak Teâlâ, reddedenlerin-kabul etmeyenlerin suçları saklı kalsın diye, açıkca emretmemiştir.

2) Biz hus'nun ve kubh'un (iyilik ve kötülüğün) bilinmesinin akıl ile olduğunu söylersek, şöyle diyebiliriz: Hak Teâlâ adeta, "İbadet etmeni emreden sadece Ben değilim. Aksine akın da sana bunu emretmektedir. Çünkü sonsuz nimetler veren zata, son derece ta'zimde bulunman akden de gerekli olan birşeydir" demek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ayetteki, "**lâm**", ehl-i sünnetin görüşüne delalet etmektedir. Çünkü ehl-i sünnet şöyle demektedir: İbadetler cennet mükafaatını elde etmek, yahut da cehennem azabından kurtulmak için farz kılınmamışlardır. Aksine senin bir kul, Allah'ın da bir Rab oluşundan ötürü farz kılınmışlardır. Binâenaleyh dinde kesinlikle ne bir sevab, ne de bir ikab namına hiçbirşey olmasaydı da, Cenâb-ı Hak yine sana ibadeti emretseydi, bunlar, sırf kulluğun gereği olarak farz olurdu. Dolayısıyla bu ifadede, cennet elde etmek veya cehennem azabından kurtulmak için Allah'a ibadet edenlerin, gerçekte mabudlarının o mükafaat veya cezadan kurtulma olduğuna, Hak Teâlâ'nın ise bir vasıta kabul edildiğine bir işaret vardır. "İrfanı, irfan için tercih eden ikincisine taraftar olduğu için tercih etmiştir. Ama irfanı, maruf (irfan sayesinde bilinen) için tercih eden ise, vuslat deryalarına dalmış olur" şeklindeki söz, ne kadar güzel bir sözdür!

BEŞİNCİ MESELE
İbadetin Manası

İbadet, tezelluli etmek, boyun eğmek demektir. Nitekim "zelil kılınmış, ayaklar altına alınmış yol" manasında da, "tarik-i muabbed" denilir. "İbadet"in, "taat" demek olduğunu söyleyenler hata etmişlerdir. Çünkü meleklere,

meslh'e ve putlara ibadet eden bir grup vardır ve onlar, bunlara ibadet etmişlerdir, ama itaat etmemişlerdir. Fakat şerîatta ibadet, Allah'a taat olan ve atabildiğine tezellül ve saygı içerisinde eda edilen herşeyin adı olmuştur.

Bil ki bu manada ibadete, ancak zatî, zatî ve fiilî sıfatları hususunda tek olan zat müstehak olur. Eğer O'nun bir eşi ve benzeri olsaydı, O'na böylesine sonsuz ta'zimde bulunmak caiz olmazdı. Hem sonra biz diyoruz ki: Bir fiilin ibadet olması için, onda mutlaka şu iki şeyin bulunması gerekir:

a) O şeyin, son derece ta'zim içinde yapılmış olması.. İşte bu yüzden çocuğun kıldığı namazın ibadet olmayacağını söylüyoruz. Çünkü çocuk, Allah'ın azametini bilemez. Binâenaleyh çocuğun bu fiili alabildiğine bir ta'zim içinde olmaz.

b) Yapılan o işin, emredilmiş olması... Binâenaleyh son derece ta'zimle yapılmış olsa bile, yahudinin fiili ibadet değildir. Çünkü o, bununla emredilmemiştir. Burada alınması gereken ders şudur: Çocuğun fiili, yaptığında ta'zim vasfı olmadığı; yahudinin fiili ise, emredilmediği için, ibadet değildir. Binâenaleyh bir amir ve ta'zim olmadan, senin o noksan rükû'un nasıl bir ibadet olabilir?

ALTINCI MESELE
İhlas

İhlas, herhangi bir işi, yapmaya götüren başka sebeplerin tesiri olmadan, sadece tek bir sebepten ötürü yapmaya denir. Bu ayette öğüt alınacak noktalar şunlardır:

a) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey kulum, senin, taatları artırmaya gücün yoktur. Aksine, onları ancak ihlaslı yapabilirsin. Çünkü Ben, bütün güç ve kudretimi senin için harcamadım ki, senden de tüm güç ve kuvvetini harcamanı isteyeyim. Aksine Ben, senin için bir kısmını harcadım. Binâenaleyh senden de bir kısmını, malın kırkta birini en kırk koyundan bir koyunu istiyorum (zekat olarak). Fakat Ben yaptığım kadarını, sadece senin için yaptım. Binâenaleyh sen de taatta bulunurken, sadece Benim için yap. Dolayısıyla da yaptığın o ibadetlerden, bakalarına pay ayırman şöyle dursun, kendine bile pay ayırma. Namazında kaşınma ve öksürme gibi, senden sadır olacak mübah işler bile, o ibadette kendin için ayırdığın paylar sayılır. Dolayısıyla bununla da namazın ihlası bozulur. Mekrûh sayılan hareketler ise, şeytanın hissesine düşenlerdir.

b) Hak Tealâ adeta "Ey akıl, sen cehalete ve akılsızlığa meyletmeyecek kadar hakimsin, hikmetlisin. Ben de bunu yapmayan bir hakimim. Dolayısıyla sen, ancak Benim istediğimi istersin ve Ben de senin istediğini isterim. Sonra Ben Sübhanehu ve Teâlâ, alemlerin padişahıyım. Ey akıl, sen de bu bedenin padişahısın" der. Böylece de lutfu ile şunu demek istemiştir: "Padişah padişaha hizmet etmez. Ama anlaşabiliriz. Dolayısıyla Ben, tüm yaptıklarımı senin için yapıyorum. Bu, *"Yerdekilerin tümünü sizin için yaratan O'dur"* (Bakara, 29) ayetiyle ifade edilmiştir. Öyleyse sen de, tüm yaptıklarını benim için yap. Bu da, *"Onlar, Allah'a, O'nun dininde muhlisler ve muvahhidler olarak ibadet etmekten... başka birşeyle emrolunmamışlardı"* ayetinin ifade ettiği husustur.

Bil ki ayetteki, **"muhlisîn"** ifadesi, "hal" olarak mensubtur ve bu, bir işin başından sonuna kadar, ihlasla yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü "muhlis",

güzeli, güzel olduğu için; vâcibi de vacib olduğu için yapan; böylece de yaptığını herhangi bir gösteriş, kahramanlık ve benzeri maksadları gözetmeden, sırf Allah rızası için yapan kimsedir. Hatta alimler şöyle demişlerdir: "Cennet asıl gaye edinilemez. Cehennemden kurtulma da, hernekadar elde edilmesi gereken birşey ise de, asıl gaye olamaz." Tevrat'ta da, "Benim rızam gözetilerek yapılan şeylerin azı bile çok sayılırken; rızam gözetilmeksizin yapılan şeylerin pek çoğu bile, az sayılır" demiştir. Alimler, "Meselâ kurban bayramında bir koyun kesmek, kişinin üzerinden farzı kaldırır. Ama sen, birini Allah rızası için, diğerini de emir (padişah) için iki kurban kestiğinde, alabildiğine huşu içinde olsan bile, bu bir şirk olduğu için caiz değildir. İşte aynen bunun gibi, ibadetlerde, başkasından ötürü fazla ibadette bulunmama dahi, ihlastandır. Çünkü insanlar bunu görünce, o ibadet caiz olmaz (riyaya girer). Şu halde, sen ibadetine, başka bir ibadeti karıştırdığında ya durum nasıl olur? Şayet sen bu ibadetlerine, mesela imamdan öne geçme gibi bir yasağı karıştıracak olsan, hatta ana-babana, çoluk-çocuğuna, kölene ve cariyene zekat vermen caiz olmadığı halde bunu yapsan durum nasıl olur? Çünkü bu durumda kişi ihlaslı olamaz. Şimdi sen böyle yapmanla, babanın veya çocuğunun sevincini sağlamak istersen, ihlas diye birşey kalmıyor. Ya, şehvetinin ve arzunun tatmini elde etmeye kalkıştığında, ihlas nasıl kalır?

Selef alimleri ayetteki *"muhlisler"* ifadesinde ihtilaf ederek; bir kısmı buna, "ibadetin sırf Allah'a ait olduğunu kabullenerek.."; diğer bir kısmı, "Yaptıkları ibadetlerde kalbleriyle Allah'ın rızasını kastederek..." manasını verirken; zekât da bu ifadeye, "Allah'ı bir tanıyarak ve O'nun yanısıra başkasına ibadet etmeyerek..." manasını vermiştir. Bu mananın delili ise, *"Onlar, ancak tek bir ilaha ibadet etmekle emrolundular"* (Tevbe, 31) ayetidir.

Hanifler

Ayetteki, حُنَفَآءَ وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ *"Muvahhidler olarak ... namazı kılmaktan ve zekatı vermekten (başka bir şeyle emrolunmadılar)"* ifadesi ile ilgili şöyle bir kaç görüş vardır:

Birinci Görüş: Mücâhid bu ifadeye, "**İbrahim** (a.s)'in dinine tabi olarak..." manasını vermiştir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Sonra sana, hanif (muvahhid) olarak İbrahim'in dinine uy. O, müşriklerden değildi" diye vahyettik"* (Nebe, 123) buyurmuştur. Bu tefsirde şöyle bir incelik vardır: Hak Sübhânehû ve Teâlâ "taklid"in, insanın karakterine hükümran olduğunu bildiği için, kişiyi tamamen taklidden menetmeye müsaade etmediği gibi, tamamen taklide dayanmaya da izin vermemiştir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ şüphesiz temezliğinde herkesin ittifak ettiği bir topluluğu zikretmiştir ki işte bu da **Hz. İbrahim** (a.s) ve onunla beraber olanlardır. Bu sebeple, Allah Teâlâ *"Sizin için şüphesiz İbrahim'de ve onunla birlikte olanlarda örnek alınacak güzel bir nümune vardır"* (Mümtehine, 4) buyurmuştur. Buna göre adeta, "Eğer dinin hususunda birisini taklid edeceksen, **İbrahim** (a.s)'i taklid et. Çünkü o, putlardan uzak durmuş ve onlardan vazgeçmiştir. Ama bu o kadar enteresan değildir. Çünkü **İbrahim** (a.s) kendisini ateşe teslim ederken kendinden de vazgeçmişti. Yine o, misafirlere ikramda bulunurken malından; çocuğunu kurban ederken, çocuğundan

vazgeçmişti. Hatta rivayet olunduğuna göre, "**Subbûhun Kuddûsün**" diye yapılan tesbihatı duyup hoşlandığında, bunu diyeni görüp de, tekrar etmesini isteyemedi. Bunun üzerine bu tesbihi yapan kimse, "Bu işin ücretsiz tekrarlanmasını istemen olmaz" deyince, **Hz. İbrahim** (a.s) bütün malını verdi. Bunun üzerine (tesbihi yapan) **Cebrâil** (a.s) kendisine gözüktü ve "Seni halîl (dost) diye adlandırdığı için bu senin hakkındır. Malını al. Çünkü, o sözü söyleyen bendim" dedi. Öyle ki **İbrahim** (a.s), **Cebrâil** (a.s)'e bile "Sana da ihtiyacımı arzetmem" diyerek **Cebrâil** (a.s)'e bile durumunu arzetmemiştir." Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer ibadet edeceksen, onun, yani **İbrahim**'in ibadeti gibi ibadet et. Binâenaleyh helali ve padişahların kapılarını terketmeyince, hiç olmazsa haramları ve şeytana uymayı terketmez misin?

Eğer **Hz. İbrahim** (a.s)'e ittiba edemiyorsan, hiç olmazsa onun çocuğuna ittiba etmeye çalış. Bak, onca küçüklüğüne rağmen, Rabbisinin hükmüne nasıl boyun eğip, boynunu o rüyanın hükmüne teslim etti. Eğer erkeklerden aşağı bir durumda isen, aklı noksan denilenlere uy. Bu da kurban edilecek o çocuğun (**İsmâil**'in) anasıdır. Bak ki bu gamı-kederi nasıl yudumlayabildi. Sonra hür bir kadın, erkeğin yarısıdır. Zira iki kadın, hem şahidlik, hem miras hususunda bir erkeğin yerini tutar. Cariye ise hür kadının yarısıdır. Delil ise, gece taksimatında (kocaların geceleme taksimatında), hür kadınlar için iki gece, cariyeler için bir gece ayrılmasıdır. Binâenaleyh **İsmâil** (a.s)'in anası **Hacer**, bir erkeğin dörtte biridir. Şimdi bak ki bu kadın Rabbine nasıl itaatta bulunup, evladı hususunda öylesine büyük bir sıkıntıya katlanmıştır. Sonra yine bak ki **Hz. İbrahim** (a.s), bu kadını **Mekke** dağlarında azıksız ve susuz, yalnız başına bıraktığında ve döndüğü zaman onunla konuşup, ona iltifat etmediğinde nasıl sabretmiş ve "Böyle yapmanı Allah mı emrediyor?" dediğinde, başıyla "Evet" diye işaret ettiğinde, nasıl sabretmiş, duruma nasıl razı olmuş ve bu sıkıntılara nasıl katlanmıştır?

İkinci Görüş: Buradaki "**hunefâe**" kelimesi ile, "**müstakîmîne**" (müstakimler olarak) manası kastedilmiştir. Çünkü "hınf", "istikamet" demektir. Ayakları eğri olan kimseye de uğur umularak, "**ahnef**" denilmiştir. Bu tıpkı kör olana "basîr" (gören); tehlikeli yere, "mefâze" (kurtuluş yeri) demeniz gibidir. Bunun bir benzeri de, *"Rabbimiz Allah'dır" deyip, sonra da müstakîm, dosdoğru olanlara gelince..."* (Fussilet, 30); *"(Ey Rabbimiz) bizi sırat-ı müstakime ilet"* (Fatiha, 6) ayetleridir.

Üçüncü Görüş: Bu kelimeye, "haccedenler olarak" manasını vermiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak önce kullardan bahsetmiş, sonra da "**hunefâe**" demiştir. Hacc'da hem namaz, hem de mal harcama bulunduğu için, haccı namazdan önce getirmiştir.

Dördüncü Görüş: Ebû Kılâbe de şöyle der: "**Hanif**, bütün peygamberlere inanan ve hiçbirisini istisna etmeyen kimsedir. Binâenaleyh, peygamberlerin en efdali olan **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etmeyen nasıl hanif olabilir."

Beşinci Görüş: Hunefâ, "bütün dini câmî olarak" demektir. Çünkü haniflik, dinin bütünüdür. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ

"Ben, kolay ve müsamahalı olan hanîflik ile gönderildim"[26] buyurmuştur.

Altıncı Görüş: Katâde bu kelimeye, sünnet olma ve nikahlanması haram olan kadınlarla evlenmeyi haram kabul etme manasını vermiştir. Buna göre ayetteki bu kelime, "sünnet olmuş kimseler ve analar ile ve evlenilmesi haram kadınlar ile evlenmeyi haram sayanlar olarak..." manasına gelir. Binâenaleyh, "**hunefâe**" kelimesi, bir nefye işarettir. Hak Teâlâ daha sonra bunun peşinden müsbet ifadeyi getirmiş ve *"namazı dosdoğru kılmak ve zekatı vermek"* buyurmuştur.

Yedinci Görüş: Ebû Müslim bu kelimenin aslının "ayaktaki hanîf" ifadesine varıp dayandığını, bunun ise ayağın baş parmağının, diğer parmaklara sırtını dönmesi ve diğer ayaktaki baş parmağa doğru dönmesi demektir. Binâenaleyh, hanîf, bütün dinleri bırakıp, İslâm dinine yönelen demektir.

Sekizinci Görüş: Rabî' b. Enîs, "Hanîf, namaz kılarken kıbleye yönelen kimsedir" der. Bu zat bu görüşü benimsemiştir. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s) tekbir alırken, *"Yüzümü gökleri ve yeri yaratana hanîf olarak döndürdüm"* (En'âm, 79) demiştir.

Ayetteki namaz kılma ve zekat verme ile ilgili izahlar defalarca geçmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ *"En doğru din de budur"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Dinu'l-Kayyime

Müberred ve **Zeccâc** bu ifadenin takdirinin, ذٰلِكَ دِينُ الْمِلَّةِ الْقَيِّمَةِ takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, "**kayyime**"nin mevsufu, mahzuftur. "**Kayyime**" ile ise, ya "**müstakime**" yahut da "**kâime**" manaları kastedilmiştir. Bu iki hususu, üçüncü ayette izah ettik. **Ferrâ** da bu ifadenin, sıfatın mevsufuna izafesi kabilinden olduğuna ve Hak Teâlâ'nın إِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ (Vâkıa, 95)ayetinde olduğu gibi olduğunu; كُتُبٌ قَيِّمَةٌ (Beyyine, 3) ifadesinde olduğu gibi, sondaki tâ'nın mübalağa için olduğunu söylemiştir.

Batıl Dinlerdeki Dengesizlik

Bu ayette şöyle bir takım incelikler var:

Birinci İncelik: Herşeyin mükemmeli ancak, hem usulünün (itikadın) hem de furû'nun (amelin) birlikte elde edilmesi duruumunda hasıl olur. Bir takım kimseler usulünü sapasağlam elde etmeksizin, furu'da ileri gitmişlerdir ki bunlar yahudi, hristiyan ve mecusilerdir. Çünkü bunlar kendilerini taatlarda epeyce yormuşlardır, ama hiçbir zaman hak dini, doğru inancı elde edememişlerdir. Bir takım kimseler de usulü (itikadı) iyi yapmış, furû'u ihmal etmişlerdir. Bunlar da "iman olduktan sonra günah zarar vermez diyen" mürciedir. Halbuki Allah Teâlâ, bu ayette iki grubun da hatalı olduklarını, amel ve ihlasın mutlaka bulunması gerektiğini beyan etmiştir. İhlası "**muhlisîne**" kelimesi ile; ameli (ibadeti) de, *"namazı dosdoğru kılmak ve zekatı vermek"* ifadesiyle belirtmiştir.

Daha sonra da "İşte bütün bunların toplamı, din-i kayyime, yani dosdoğru mu'tedil

---

27) **Keşfu'l-Hafâ**, 1/267.

beyyine (hüccettir)" buyurmuştur. Uzuvların toplamı nasıl bir beden ise, bu sayılan şeylerin toplamı da tek bir dindir. O halde dinin kalbi, itikaden (ihlasın); yüzü, namazın; dinin hakikatını ortaya koyan lisanı da zekattır. Çünkü lisanınla nasıl senin fazl-ü kıymetin ortaya çıkıyorsa, sadaka ve zekatın ile de dinin kadr-u kıymeti ortaya çıkıyor. Hem sonra "kayyim", kendi işlerini görmekten aciz olan kimselerin işlerini gören-yürüten kimsedir. Böylece Hak Teâlâ sanki, "Senin hem dünyevi, hem de uhrevi işlerini gören ve sana fayda sağlayacak şey işte bu toplamdır" demek istemiştir.

Bu ayetin bir benzeri de, **"dîn-i kayyim"** (En'âm, 161) ve **"kitab-ı kayyim"** (Kehf, 2) ayetleridir. Çünkü Kur'ân, hakka iletmeyi üstlenen bir kitabtır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ كَانَ فِي عَمَلِ اللّٰهِ كَانَ اللّٰهُ فِي عَمَلِهِ *"Kim Allah'ın işinde (emri üzere) olursa, Allah da onun işinde olur (işlerini yürütür)"* şeklindeki hadis-i şerifi de bunu te'kid eder. Allah Teâlâ **Dâvûd** (a.s)'a da, "Ey dünya sana hizmet edeni, kendine hizmet ettir, peşinde koştur. Ama Bana hizmet edene ise, sen hizmet et" diye vahyetmiştir.

Melek-İnsan Mukayesesi

İkinci İncelik: Yaptığı şeylerde muhsin olanlar, Hak Teâlâ gibidirler. Çünkü Hak Teâlâ kullarına ve meleklerine ihsanda bulunmaktadır, bunlar da Hâlık'larını tesbih ve takdisle meşguldürler. O halde ihsan meleklerden değil, Allah'dandır; ta'zim ve kulluk ise Allah'dan değil, meleklerdendir. Hem sonra insan kıyamet meydanına getirildiğinde, Allah Teâlâ onlarla övünerek şöyle buyurur: "Ey meleklerim, bunlar da sizin gibidirler. Bunlar da tesbihat ve tehlilatta bulunmuşlardı. Hatta bazı fiillerde, Benim gibidirler. Çünkü bunlar da ihsanda bulunmuş ve tasadduk etmişlerdir. Ama ey meleklerim size, sırf Bana olan kulluğunuzdan ötürü ikramda bulundum. Siz de Beni, size yaptığım ihsandan ötürü ululadınız. Böylece siz iki şeyden birine sabrettiniz: namaz kıldınız, böylece kulluk görevini ifa ettiniz; zekat verdiniz böylece ihsanda bulundunuz. Binâenaleyh onlar iki şeye sabrederlerken, siz iki şeyden birine sabrettiniz." Melekler insanların bu durumuna hayran olur ve dikkatlerini onlara çevirirler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Melekler her kapıdan onların yanına girerek, "Sabrınıza karşılık selam olsun size"* (Ra'd, 23-24) derler" buyurmuştur. İşte böyle bir din, **"kayyim"** olamaz mı?

Üçüncü İncelik: Din, tıpkı can gibidir. Binâenaleyh dinin hayatiyeti, marifetullah iledir. Sonra kudretsiz ve bilgin olan can, aciz ve kötürüm gibidir. İlimsiz ama kudretli can ise, mecnun gibidir. Binâenaleyh ilim ve kudret beraber bulunduğu zaman can, mükemmel bir can olur. İşte aynen bunun gibi, namaz din için, tıpkı bir ilim; zekat da din için tıpkı bir kudret gibidirler. Bu ikisi bulunduğunda, o din **"kayyime"** adını alır.

Dördüncü İncelik: Ayetteki tertibin (sarının) hikmeti şudur: Hakîm olan Allah Teâlâ, peygamberine, önce insanları en kolay şeye yani, söze ve inanca davet etmesini emrederek **"muhlisîne..."** buyurmuştur. Daha sonra, insanlar bunu kabul edince, onların mükellefiyetlerini artırmış ve onlardan, eda edildikten sonra o canın, evvelki durumdaki gibi sapasağlam kalabileceği namazı istemiş. İnsanlar bunu kabul edince de, sadaka (zekat) vermelerini istemiş; bunun onlara zor geleceğini bildiği

için de, "üzerinden bir yıl geçmedikçe, malda zekat yoktur" buyurmuş; hepsini zikredince de, *"En doğru din de işte budur"* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İman-İslâm

"İman, söz, itikad ve amel (üçlüsünden) ibarettir" diyenler, bu ayeti delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Söz, fiil ve amel toplamı, dinin ta kendisidir. Din, İslâm; İslâm da imandır. Binâenaleyh söz, fiil ve amelin toplamı insandır. Çünkü Allah Teâlâ, bu ayette üçünü birlikte zikretmiş ve *"En doğru din de işte budur"* buyurmuştur. İşte bu da, "Bahsi geçenlerin tümü, din-i kayyime, yani en doğru dindir" demektir. Biz, Hak Teâlâ'nın *"Allah katında din, İslâm'dır"* (Âl İmran, 19) ayetine dayanarak, "Din, İslâm'dır" dedik. Şu iki sebebten ötürü de, "İslâm, imandır" dedik:

1) İman, eğer İslâm'dan başka birşey olsaydı, Allah katında makbul olmazdı. çünkü Hak Teâlâ, *"Kim İslâm'dan başka din ararsa, ondan bu kabul edilmez"* (Âl İmran, 85) buyurmuştur. Fakat imanın, Allah katında makbul olduğunda icma vardır. O halde iman, İslâm'ın ta kendisidir.

2) Hak Teâlâ, *"O beldede mü'min olanları çıkardık ve orada sadece bir tek müslüman ev bulduk"* (Zâriyat, 35-36) buyurmuştur. Allah'ın bu ayette, müslümanı, mü'minden istisna edişi, İslâm'ın imanı da içine aldığına bir delildir. Bu mukaddimelerin böyle olduğu sabit olduğuna göre, bu üç şeyin, yani söz, fiil ve amel toplamının iman olduğu ortaya çıkar. Bu durumda da, "iman, sırf Allah'ı tanımanın, yahut Allah'ı ikrarın, yahut da her ikisinin birden ismidir" diyenlerin görüşü batıl olur."

Buna şu şekilde cevap verilir: Ayetteki, *"İşte bu"* sözü ile, sadece ihlasa işaret edilmiş olması niçin caiz olmasın? Bunun böyle olabileceğinin delili şudur: Bu manaya göre, herhangi bir takdire muhtaç olmuyoruz. Siz ise bir takdir yapmaya ihtiyaç hissediyor ve bununla, ذٰلِكَ الْمَذْكُورُ *"Bu zikredilenler..."* manasının kastedildiğini istiyorsunuz. Halbuki gerek yokken takdir yapmamanın daha evla olduğunda şüphe yoktur. Ayetteki, ذٰلِكَ *(işte bu)* kelimesinin, geçen şeylerin tümüne işaret olduğunu kabul etsek bile, bu, bu toplamın **"din-i kayyim"** (en doğru din) olduğuna delalet eder. O halde siz ne hakla bunun, sadece **"din"** olduğunu söylüyorsunuz. Çünkü **"din"** başka, **"din-i kayyim"** başkadır. O halde din-i kayyim, "başlı başına bağımsız, tam ve mükemmel din" demektir. Bu ise, din ve dinin eser ve neticelerinin onunla birlikte bulunması durumunda söz konusu olur. Dinin eser ve neticeleri ise namaz ve zekat gibi ibadetlerdir. Şimdi bunların toplamı bulunmadığında, "din-i kayyim" hasıl olmaz. Öyle ise siz niçin, "Din hiç mevcut olmaz" diyorsunuz. İşte münakaşa sadece buradadır. En iyi bilen Allah'dır.

★ ★
★

Kafirler Cehennemliktir

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ۝٦

"Ehl-i kitabtan olsun, müşriklerden olsun (bütün) küfredenler cehennem ateşindedirler. Onun içinde ebedi kalıcıdırlar. Yaratılanların en kötüsü de onların kendileridir"

(Beyyine, 6).

Bil ki, Allah Teâlâ, لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ... (Beyyine, 1) buyurmak suretiyle, önce kâfirlerin halini; وَمَآ أُمِرُوٓا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ... (Beyyine, 5) buyurmak suretiyle de ikinci olarak mü'minlerin halini zikredince, bu sûrenin sonunda yine, her iki fırkadan bahsetmiş ve söze yine, kafirlerin durumu ile başlayarak, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette, kafirlerin hallerinden şu iki şeyi zikretmiştir:

a) Onların cehennemde ebedi kalışlarını;

b) Onların, mahlukatın en şerlileri olduğunu... Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Ehl-i Kitabın Önce Zikredilmesi

Birinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak, yine ehl-i kitabı, burada da müşriklerden önce getirmiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) **Hz. Muhammed (s.a.s)**, Allah'ın hakkını, kendi hakkına takdim eder, önce görürdü. Bakasana, Uhud'daki o müşrikler topluluğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dişini kırınca, "Allah'ım, kavmime hidayet et, zira onlar bilmiyorlar" demiş, ama, Hendek muharebesinde, ikindi namazını kılamadığı için, "Allah'ım, onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldur" demiştir. Buna göre, Hz. Peygamber, adeta, "Orada o tokat, o darbe, sûretine idi; ama, Hendek Muharebesinde ise bu darbe, sîretine yani namazına olmuştur" demek istemiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, işte bunu ifa ederek, şöyle demiştir: "Sen, benim hakkımı, kendi hakkından üstün tuttuğun gibi, ben de, senin hakkını Kendi hakkımdan üstün tutuyor ve şöyle diyorum: "Kim,.ömrü boyunca (farziyyetini inkar etmediği sürece) namaz kılmazsa, ona kafir denilemez. Ama sana, az da olsa ta'n eden kimse kafir sayılır." Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, ehl-i kitab, Allah'ı değil, peygamberi ta'n etmişlerdir. Müşrikler ise, Allah'ı ta'n ediyorlardı. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, işte bu ayette, bunların kötü hallerinden bahsetmek isteyince, işte Hz. **Muhammed** (s.a.s)'i tenkit edenlerle yani ehl-i kitabla başlamış; ikinci olarak da, kendisini ta'n edenleri, yani müşrikleri zikretmiştir.

2) Ehl-i kitabın Hz. Peygamber (s.a.s) hakkındaki suçu daha büyüktür. Çünkü müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i küçük iken görmüşlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) onların arasında büyümüş, daha sonra da, onların akıllarının kıt olduğunu ortaya koymuş, dinlerinin batıl olduğunu söylemiştir ki, bu zor ve meşakkatli bir şeydir. Ama, ehl-i kitaba gelince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliği ile, başka kavimlere karşı fütuhat talebinde bulunuyor ve onun peygamber olarak gönderileceğini kabul ediyorlardı. Ama, Hz. **Muhammed** (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gelince de, onu bile bile inkar etmişlerdir. Binâenaleyh, onların suçu daha ileri ve daha ağır olmuş olur.

İkinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, ehl-i kitabı, fiil lafzıyla كَفَرُوا şeklinde; müşrikleri de ism-i fail sığasıyla, الْمُشْرِكِينَ şeklinde bayan buyurmuştur?

Cevap: Bu, ehl-i kitabın, işin başında kafir olmadıklarına dikkat çekmek içindir. Zira ehl-i kitab, **Tevrat**'ı ve **İncil**'i tasdik ediyor, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğini kabul ediyorlardı. Ama, daha sonra Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildikten sonra, onlar bunu inkar etmişlerdir. Müşrikler ise böyle değillerdir. Çünkü müşrikler, putperestlik, haşrı ve kıyametin inkarı üzere doğmuşlardır.

Müşriklerle Ehl-i Kitap Ahirette Bir Olur Mu?

Üçüncü Soru: Müşrikler, hem bir Yaratıcıyı, hem nübüvvet müessesesini, hem de Kıyameti inkar ediyorlar. Ama ehl-i kitab ise, bütün bunları kabul ediyor, ne var ki, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetini kabul etmiyorlardı. Binâenaleyh, ehl-i kitabın küfrü, müşriklerin küfründen daha hafif olmuş olur. Böyle olunca da, azab konusunda her iki grubun eşit olduğu nasıl söylenebilir?

Cevap: Kuyu alabildiğine derin olduğu zaman, Arapça'da, بِئْرٌ جِصَّامٌ denilir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Onlar, üstünlük, yücelik elde etmek için, tekebbür edip büyüklük tasladılar. Ama böylece, esfel-i safilin'i boyladılar." Şimdi bu iki grub, her ne kadar bu hususta müşterek iseler de, ne var ki, onların bu işte müşterek olmaları, azab derecelerinin farklı farklı olmasına mani değildir.

Bil ki, bu azabın daha hafif olması hususundaki izahınız şudur: İki türlü kötülük yapma vardır:

a) Sana kötülük edene kötülük etmek;

b) Sana iyilik edene kötülük etmek.. Bu ikinci kısım, iki kısmın en çirkin olanıdır. İhsan da böyle iki kısma ayrılır. a) Sana ihsanda bulunana ihsanda bulunmak, sana kötülük yapana iyilik etmek. Bu da, bu iki kısmın en güzelidir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın bu kafirlere ihsanda bulunması, ihsan çeşitlerinin en büyüğü; bu kafirlerin kötülük edip de kafir olmaları ise, kötülük çeşitlerinin en kötüsü olmuş olur. Cezanın, suça göre olacağı da malumdur. Binâenaleyh, sövmeye, **tazir**; iftiraya, "**hadd**"; hırsızlığa, **el kesme**; zinaya, **recm**, öldürmeye, kısas... ile mukabele edilir. Hatta, iki denk kimsenin birbirine sövmesi de, **tazir**i gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e kem gözle bakmak da, "**katl**"i gerektirir. Binâenaleyh, bu kafirlerin suçu, suçların en büyüğü olunca, hiç şüphesiz bunlar en büyük cezayı, yani cehennem ateşini hak etmiş olurlar. Çünkü, bu cehennem ateşi, derin, karanlık, korkunç ve kendisinden kesinlikle kaçışın olamayacağı bir yerdedir.

Sonra, adeta birisi, "Farzedelim ki, orada kaçma ümidi yok. Peki, oradan çıkartılma ümidi de mi yoktur?!.." demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Hayır, tam aksine onlar, orada ebedi bırakılacaklardır" demiş; sanki, "Orada, kalbi bunlara acıyacak hiçbir kimse yok mudur?" denilmiş de, Allah Teâlâ da, "Hayır, tam aksine, onlar mahlukatın en şerlisi oldukları için, başkaları onları kınar ve onlara lanet eder" buyurmuştur.

Ebedâ Zarfı

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayette, أَبَداً demeyip, cennetliklerden

bahsettiği ayetinde, (Beyyine, 8) ise, أَبَداً deyişinin sebebi nedir?) Buna şu birkaç bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin gazabından daha fazla olduğuna dikkat çekmektir.

b) **"Ukûbât" "hudûd"** ve **"keffâretler"** bir içeçelik arzederler. Ama, mükafaatın kısımlar ise, böyle bir tedâhül keyfiyeti arzetmezler.

c) Bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hakk'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Dâvûd, beni mahlukatıma sevdir" buyurmuş, **Hz. Dâvud** (a.s), "Bunu nasıl yapabilirim?" deyince de, Cenâb-ı Hak, "Onlara rahmetimin bolluğunu hatırlat..." buyurmuştur. Binâenaleyh, bu da bu türdendir.

Beşinci Soru: "el-Beriyye" kelimesi nasıl okunmuştur?

Cevap: Nâfi hemze ile اَلْبَرِيَّة **berîe** şeklinde okurken, diğerleri, hemzesiz olarak, **beriyye** şeklinde okumuşlardır ki, bu her iki okuyuşa göre de bu kelime, Arabların, بَرَأَ اللّٰهُ الْخَلْقَ *"Allah, mahlukatı yarattı"* şeklindeki sözüne varıp dayanır. Binâenaleyh, bu kelimenin okunuşundaki kıyas ve kaide, bunun hemzeli olarak okunmasıdır. Ne var ki, tıpkı اَلذُّرِّيَّةُ النَّبِيُّ الْخَابِيَةُ kelimeleri gibi, bu kelimenin de hemzesi terkedilmiştir. O halde bu kelimeyi hemzeli okumak, meselâ اَلنَّبِيُّ kelimesini hemzeli oukmak اَلنَّبِئُ dürumunda olduğu gibi, bu kelimeyi, kullanılışta terkedilmiş aslına döndürmek gibi olur. Ama, hemzesiz okumak daha iyidir, her ne kadar aslı, hemzeli olsa bile... Çünkü bu, artık aslı terkedilmiş olan bir şey gibidir. **el-Beriyye** kelimesini, hemzeli olarak okuyanların bu okuyuşu, bu kelimenin kökünün toprak manasına gelen اَلْبَرَى kökünden olduğunu söyleyenlerin bu görüşünün yanlışlığına delalet eder.

Şerrü'l-Beriyye Olmaları

Altıncı Soru: Cenâb-ı Hakk'ın هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّة deyişinin hikmeti nedir?

Cevap: Bu ifade, hem olumsuzluğu, hem de olumluluğu aynı anda ifade eden bir ifade olup, "başkaları değil, bunlar bunlar!.." manasındadır. Bil ki, **"şerru'l-beriyye"** ifadesi, tfsilatı uzun olacak bir cümledir. Yani, "Onlar, hırsından daha şerlidirler, zira onlar, Allah'ın kitabından, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in sıfatlarını çalmışlar, çıkarmışlardır. Bunlar, yol kesicilerden daha şerlidirler. Çünkü bunlar, Hak'dan halka giden yolu kesmişlerdir. Bunlar, cascavlak cahilden daha cahildirler, çünkü bilerek, tekebbür etmek, kibirlenmek "küfrü inâdî" olur. Böylece de, en çirkin olmuş olur" demektir. Bil ki, bu da, kökü alimlerle ilgili olan tehdidin, herkesin vaid ve tahdidinden daha büyük olacağına bir dikkat çekmedir.

Yedinci Soru: Bu ayet, umumluğu üzere bırakılabilir mi?

Cevap: Hayır, tam aksine, bu ayet şu iki durum ile tahsîs edilebilir:

a) Bunlardan tevbe edip de müslüman olanlar bu tehdidin dışında kalırlar.

b) Bazı kimseler, bu ayetin hükmüne, geçmiş kafirlerin sokulmasının caiz olmayacağını söylemektedirler. "Zira, **Firavun** bunlardan daha şerlidir" derler. Ama,

İkinci ayete, yani, mü'minlerin mükafaatına delalet eden ayete gelince bu, gelmiş geçmiş ve gelecek herkesi içine alan genel bir ifadedir. Zira bunlar, ümmetin en faziletlileridir.

★ ★
★

Mü'minler Mahlukatın En İyisi

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ۝

"İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlar (a gelince): Hiç şüphe yok ki, bunlar da yaratılaların en hayırlısıdır..."

(Beyyine, 7).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayette vaîdin, va'dden önce gelmesinin güzel oluşundaki sebebi izah etmek için, şu açıklamalar yapılabilir:

1) Vaîd, tıpkı bir ilaç; va'd ise, tıpkı bir gıda gibidir. Binâenaleyh, bedenin, yediği gıdalardan istifade edebilecek arı duru, temiz bir beden olabilmesi için, ilacın öne alınması gerekir. Çünkü, böyle olmayan bedeni gıdalandırdıkça, onun kötülüğünü artırmış olursun. Hipokrat, **"Kitâbu'l-Fusûl"**ünde de böyle demektedir.

2) Deri, debbağlandıktan sonra, medreseler ve mest için elverişli ve uygun hale gelir. Ama, debbağlanmazdan önceki durumuna gelince, hayır! İşte bu yüzden insan, her ne zaman bir sıkıntı veya belaya dûçar olursa, Allah'a yönelir, ama, dünyalık elde ederse, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Onları kafaya çıkarıp da kurtarınca, bir de bakarsın şirk koşarlar..."* (Ankebût, 65) buyurduğu gibi, dinden ve diyanetten yüz çevirir.

3) Bunda, şöyle bir müjde bulunmaktadır: Cenâb-ı Hak adeta, "Bu iki şey, mutlaka olması gerekli olan şey olunca, senin işini hayırla sona erdirmen hususunda, Benden bir müjde olan va'dimle bitiriyorum: Sen, necis bir yerde, necis olmadın mı? Ama ben seni, dünyaya tertemiz olarak çıkardım. Şimdi ben seni, cennetime de tertemiz olarak sokamam mı?" demek istemiştir.

İman ile Amel

İKİNCİ MESELE Taatların, iman kapsamına girmediğini söyleyenler, "Bu ayette, "sâlih amel işleyenler" ifadesi, "İman edenler" ifadesine atfedilmiştir. Halbuki matuf, matufun aleyh'ten başkadır" diyerek, bu ayette istidlal etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Onların, tam kesat, durgun olduğu bir sırada, İslâm pazarına hareketlilik kazandırdıklarına, işte, İslâm için mallarını canlarını harcadıklarına işaret etmek için de, Cenâb-ı Hak, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا buyurmuş, ...إِنَّ الْمُؤْمِنِينَ "Muhakkak ki mü'minler..."

buyurmuştur. İşte bu yüzden de, en büyük mükafaatı, fazileti onlar hak etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizden, Fetih'ten önce infak edip de savaşmaları, (başkalarıyla) hiç denk olur mu?.."* (Hadid, 10) buyurmuştur. اٰمَنُوا ifâdesi, "onlar bir kere iman ettiler.." demektir.

Bil ki, kişinin ölüm anlarını nazar-ı dikkate alanlar, işte bu ayetle istidlal etmişlerdir. Bu böyledir, zira bu ayet, tek bir defa iman eden kimseler için, bu mükafaatın tahakkuk edeceğine delalet etmektedir. Küfürleri üzere ölenlere gelince, onlar için mükafaat yoktur. Böylece biz, bu kimseden, bundan önce, yani ölüm anından önce de, gerçek anlamda imanın sudur etmediğini anlamış oluyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ cümlesi çoğulun, çoğul ile mukabele edilişi kabilinden bir ifadedir. Binâenaleyh, bu demektir ki, tek bir kişi bütün salih amellerle mükellef tutulamaz; tam aksine her mükellefin kendisine düşen bir payı vardır. Binâenaleyh, zenginin kendine düşen payı, infak etmek ve vermektir; fakire düşen de almaktır.

BEŞİNCİ MESELE
Beşer-Melek Üstünlüğü

Bazı kimseler, beşerin melekten üstün olduğu konusunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: **Ebû Hureyre**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: أَتَعْجَبُونَ مِنْ مَنْزِلَةِ الْمَلٰئِكَةِ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَمَنْزِلَةُ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْظَمُ مِنْ ذٰلِكَ وَاقْرَؤُا إِنْ شِئْتُمْ إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ أُولٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ *"Meleklerin, Allah katında edindikleri mertebeye hayret edersiniz değil mi? Canım, elinde olan Allah'a yemin ederim ki, mü'min bir kulun makamı, kıyamet gününde, Allah katında, bundan daha büyüktür... İstersenız, Cenâb-ı Hakk'ın, İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlar(a gelince): Hiç şüphe yok ki, bunlar da yaratılanların en hayırlısıdır"* (Beyyine, 7) ayetini okuyun.." Bil ki, bu istidlal, şu bakımlardan zayıftır.

1) **Yezid en-Nahvî**'den rivayet olunduğuna göre o, şöyle demektedir: "Ayetteki اَلْبَرِيَّةِ kelimesiyle, insanoğlu kastedilmiş olup, bu kelime, toprak anlamına gelen اَلْبَرٰى kelimesindendir." Binâenaleyh, melekler, kesinlikle bu ifadenin muhtevasına girmez.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlar..."* cümlesi, sadece beşere has değildir; tam aksine, bunun içine melek de girmektedir.

3) Melek, diğer deliller muvacehesinde, bu nassın muhtevasından çıkmaktadır. Bu böyledir, zira fazilet ve üstünlük, ya kesbîdir, yahutta vehbî'dir. Binâenaleyh, sen bunun vehbî olduğunu nazar-ı dikkate alırsan, bunların aslının, nûr'dan; senin aslının ise, kokmuş balçıktan, çamurdan yaratılmış olduğunu görürsün. Yine, meleklerin meskenleri, senin atanın (Adem'in) o zellesinden dolayı kendisinde duramadığı bir yurttur; sizin meskeniniz ise, şeytanların meskeni de olan yeryüzüdür. Ayrıca bizim menfaatimize olan şeyler, onlar sayesinde intizama girerler. Meselâ, rızkımız, onların birinin elinde, canınız da diğer birinin elindedir. Sonra, onlar alim, biz ise öğrenciyiz. Sonra, himmetlerinin ne denli büyük olduğuna bir bak ki, onlar küçük günahları

işlemeye dahi yeltenemezler. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"Onlardan kim, "Ben, onun dışında bir ilahım" derse..."* (Enbiyâ, 29) buyururken, uluhiyyet iddiasının dışında, onlar namına hiçbir şeyi nakletmemiştir ki bu, "Şayet o melekler ki günah işlemeye yeltenmiş olsalardı, onların himmetleri, ancak rububiyyet iddiasında bulunmaya uygun düşen bir noktaya varırdı..." demektir. (Onlar hiçbir günah işlememişlerdir; şayet böyle bir şeye yeltenseler, ancak rububiyyet iddia etmek gibi, büyük bir günah işlerlerdi). Ama sen ise, hep midenin ve belinin (tenasül uzvunun, nefsinin) kulusun. İbadetlerine gelince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den de daha çok ibadet etmektedirler. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed (s.a.s)'i**, gecenin, 2/3'ünü ihya ettiği için, medh ü senâ etmiştir. Ama onlar hakkında ise, bir yerde, *"Gevşeklik göstermeksizin, gece gündüz Allah'ı tesbih ederler"* (Enbiyâ, 20) ve *"Onlar, Rablerini, usanmaksızın, gece gündüz tesbih ederler..."* (Fussilet, 38) buyurmuştur. Bir başka yerde bu hususla ilgili sözümüzün tamamı, **Bakara Sûresi**'nde geçmişti.

★ ★
★

Ücretleri: Adn Cenneti

جَزَآؤُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّٰتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۖ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُۥ ۝

"Onların Rableri nezdindeki mükafaatı, altlarından ırmaklar akan, Adn cennetleridir. (Hepsi de), içinde ebedî, daimî kalıcılardır. Allah bunlardan razı olmuşlardır. Bunlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu (saadet), Rabbinden korkanlara mahsustur"

(Beyyine, 8).

Bil ki, bu ayetin tefsiri açıktır. Ama biz, bu ayetteki incelikleri, şöyle birkaç mesele içinde zikredelim:

BİRİNCİ MESELE
İmanın Serencamı

Bil ki, insan iyice düşünürse kendisinin belalar ve sıkıntılar içinde yaratıldığını görür. Evvela, Allah onu en pis bir şeyden, en dar bir mekanda yaratmıştır. Derken o dar ana rahminden dünyaya ağlayarak çıkar. Ama bu çıkışı uzaklaşıp serbest kalmak için değil, merhamet celbetmek için hapisten şikayet etmek içindir. Nitekim hapisten çıkan kendisine acındırmak için feryad eder. Ama o çocuğa merhamet edilmez, üstelik, rahimde bağlı değilken, ebe onu bir güzel sarıp bağlar. Çok geçmeden beşiğe konur, yine iyice bağlanır. Derken, bir zaman geçince de, onu, bir hocaya teslim ederler. Ki, hocası onu, okulda alıkor ve öğretmek için de ona, arasıra dayaklar atar. Ve bu iş, insanın, bülûğ çağına gelinceye değin devam eder. Bundan sonra da, akıl ve mükellefiyet çivileriyle adeta çivilenir. Derken, mükellef, kendisini şaşırmış bir vaziyette bulur ve "Benden herhangi bir kusur sudur etmediği

halde, benim hakkımda bu işlemleri yapan kimdir" der, o fail bulunceye değin tefekkür ve düşüncelere dalar.

Bunu müteakip o fail, alimlere benzemeyen bir alim, hadislere benzemeyen bir kadir olarak bulur. Böylece de, bütün bunların, şeklen mihnet ve çile, ama hakikatte ise, kerem ve rahmet olduğunu anlar. Böylece de şikayeti bırakır, şükre yönelir. Derken, mükelleflyetin, kulun kalbine, o failin ihsan ve lütuflarına, O'na taat ve hizmette bulunmak suretiyle mukabelede bulunma düşüncesi gelir. Böylece de kalbini, O'nu tanımanın hükümcanlığına bir mesken haline getirir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak adeta, "Ey kulum, beni öylesine tanı ki, artık hiçbir kuvvet o bilgiyi oradan çıkaramazsın" demek ister. Yahutta Cenâb-ı Hak, ta önceden, marifetullah tutkusunu oraya, kalbe yerleştirir de, bunun üzerine, bu kalbin sahibi olan kul, "Ya Rabbi, benim kalbime, meme emme arzusunu indirdin, ama ben, daha sonra onu çıkardım.. Baba, ana, dünya sevgi ve arzularımı da böyle yaptım. Ama, ben onların tümünü kalbimden çıkardım. Senin sevgine ve marifetine gelince, ben onları kalbinden çıkarmayacağım.." der. Sonra, bu marifet ve muhabbet, kalb arazisinde kalakalınca, o kaynaktan bir takım şeyler ve kanallar açılır. Artık, insanın gözüne ulaşan kanaldan, ibret alma hasıl olur. Münacaatlarını ve tesbihatlarını dinleme meydana gelir. Ve bu durum, bütün uzuv ve organlar için söz konusudur. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Ey kulum, sen, kalbini, benim için tıpkı bir cennet yaptın ve orada bu sürekli ebedî çayları ve nehirleri akıttın. Sen, onca acziyyetine ve kusuruna rağmen, böyle yaptın. Ama cömertlik, kerem ve rahmet ise, Bana daha çok yakışır. O halde, al sana, senin cennetine mukabil benim cennetim!.." demiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"Onların, Rableri nezdindeki mükafaatı, altlarından ırmaklar akan, Adn cennetleridir"* buyurmuştur. Belki, kaim ve rahim olan o Rab, şöyle demek istemiştir: "Kulum, bana, nesi var nesi yok, hepsini vermiştir. Ben ise ona, mülkündekilerden bazısını verdim. Halbuki, cömertlik ve kerem, ondan çok, Bana yakışır. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak, ben de bunun sürekliliği ve ebediliği, verilen şeyin kısmî ve cüzî olması ve sebebiyle meydana gelennoksanlığı onarıcı olsun diye verdiğim her kısmî ve cüzî şeyi sürekli ve ebedî, daim kıldım.."

İKİNCİ MESELE

"Ceza, جَزَاؤُ, kendisiyle kendine yeterliğin meydana geldiği şeyin adıdır. Arapların, اِجْتَزَتِ الْمَاشِيَةُ بِالْحَشِيشِ الرَّطْبِ عَنِ الْمَاءِ "Hayvan taze ot yiyerek, suya ihtiyaç duymadı, onunla yetindi.." şeklindeki sözleri de, bu anlama varıp dayanır. Binâenaleyh, ayet şu iki şeyi ifade etmektedir:

1) Allah, kuluna, eksiksiz, tam ve yeterli mükafaat verir.

2) Allah, kuluna yetecek miktarda nimet verir. Böylece de kulunun için ve gönlünde herhangi bir uhde kalmaz ve arzu ettiği her şey, gerçekleşmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizin için orada, gönüllerinizin arzuladığı her şey vardır..."* (Fussilet, 31) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Cennet Amelin Karşılığı Mı?

Cenâb-ı Hak, جَزَاؤُهُمْ buyurmuş, böylece, "cezâ-mükafaat" sözünü onlara nisbet etmiştir. Halbuki, mutlak anlamdaki nisbet, mülkiyyete delalet eder. Binâenaleyh, bu ifade ile, *"Ki fazlından bizi, (ebedî) durulacak bir yurda kondurdu..."* (Fatır, 35) ayeti nasıl uzlaştırılabilir?

Cevap: Ehl-i sünnete gelince, onlar şöyle demektedirler: Kerim bir Hükümdar, şayet, "Kim parmağını hareket ettirirse, ben ona bin altın veririm" dediğinde bu, hem dil, hem de va'd açısından şart ve ceza cümlesi olur. Ama, zati bir hak ediş açısından ise yani gerçekte bu bir hak ediş (ceza) olmaz. Binâenaleyh, ayetteki جَزَاؤُهُمْ kelimesinin doğru ve yerinde bir ifade oluşu hususunda, bu mana yeterli olur. **Mu'tezile**'ye gelince onlar, اَلَّذِى اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ (Fatır, 35) ayeti hakkında şöyle demektedirler: "Buradaki, مِنْ فَضْلِهِ ifâdesindeki مِنْ "ibtidâ-i gâye" içindir. Buna göre mana, "Bu cennetteki hak ediş, senin, geçmiş fazlının sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü sen, şayet bizi yaratmasaydın ve lütuf fiillerinde bulunmasaydın, biz, bu dereceye çıkamaz, bunu elde edemezdik" şeklinde olur.

İmdi, şayet, Ehl-i sünnete: "Size göre Allah üzerinde hiç kimsenin hakkı ve alacağı yoktur. Öyleyse, O'nun bu in'âmı tekeffül etmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Sen, biz yokken, Cenâb-ı Hakk'ın geçmiş, dünkü in'âmını mı, yoksa, mükellef tutulduğunuz andaki o günkü in'âmını mı; yahut yarın Kıyamet günündeki in'âmını mı soruyorsunuz? Şimdi, eğer sen, dünkü (geçmiş) in'âmını soruyorsan, Cenâb-ı Hak adeta, "Ben, her şeyden faydalanmaktan berîyim. Halbuki sofra, faydalanılabilecek şeylerle alabildiğine doludur. Şimdi Ben şayet mahlukatı yaratmamış olsaydım, bu, faydalanılacak şeyler zayi olurdu. Binâenaleyh, malı mülkü olup da çoluk çocuğu olmayan bir kimse o malından istifade etsinler diye, nasıl köle ve cariyeler satın alırsa, Allah da Kendi mülkünden istifade etsinler diye, yokluk yurdunda bu mahlukatı (adeta) satın almıştır. Nitekim, اَلْخَلْقُ عِيَالُ اللّٰهِ *"Mahlukat, Allah'ın hane halkıdırlar"* şeklinde de bir söz vardır.

Günlük nimetine gelince, nimet vermek, başladıktan sonra o nimeti tamamlamayı gerektirir. Binâenaleyh, Rahman olan Allah, bunu haydi haydi yapar. Yarınki nimet vermesine gelince Allah adeta, "Ben, va'dim ve verdiğim haberler gereği onlara borçluyum. Artık nasılolur da bu vadimi yerine getirmem?" demek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
"Inda Rabbihim" Sözündeki İncelikler

Ayet-i kerimedeki عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Rableri nezdindeki"* ifadesindeki bir takım incelikler vardır. Şöyle ki:

Birinci İncelik: Bazı fukaha, şöyle demektedirler: "Bir kimse, şayet, "Benim için falancanın üzerinde herhangi bir şey yoktur" dese, bu sözden, sadece borç anlaşılır. Ama bu kimse, onun yanında bir emanetin bulunduğu iddiasında bulunabilir. Yine bir kimse, "Benim için falancanın yanında عِنْدَ فُلَانٍ bir şey yoktur" demiş olsa, bu söz de, borca değil, emanete hamledilir. (Falancanın yanında emanetinin olmadığı anlalışılır). Ama, bu kimse, "Falanca tarafında benim için bir şey yoktur قِبَلَ فُلَانٍ dediğinde, bu söz, hem

borç hem de emanet manasına alınabilir. Bunu iyice kavrandığına göre Cenâb-ı Hakk'ın, عِنْدَ رَبِّهِمْ sözü, bir vedîa'yı (O'nun katında bir emanetiln bulunduğunu) ifade eder. Halbuki "vedîa", bir "ayn"dır, bir nesnedir, somut bir şeydir. Şimdi bir kimse, "Falancanın, benim üzerimde vardır" diyecek olsa, bu, o falancanın, bu sözü söyleyenden bir alacağının bulunduğunu ikrar olmuş olur. Halbuki, "ayn" borçtan daha kıymetlidir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hakk'ın, عِنْدَ رَبِّهِمْ sözü, Kendisi katında olan o şeyin, hazırlanmış, mevcut edilmiş muayyen bir mal gibi olduğunu ifade eder. Buna göre şayet, "Vedîa", emanettir. Dolayısıyla, tazmin edilmez. Halbuki "borç-deyn" tazmin edilir. Tazmin edilen ise, edilmeyendon daha tercihe şayandır" denilirse, biz deriz ki, tazmin edilebilecek şey, helak olması düşünüldüğünde daha hayırlı ve öncelikli olur. Halbuki, Allah hakkında, bir şeyin helak olmasının düşünülmesi imkansızdır. İşte bu sebeple biz, tazmin edilmeyen vedîanın, tazmin edilmesi gereken borçtan daha hayırlı olduğunu söylüyoruz.

İkinci İncelik: "Bir beldede fitne vuku bulup, sen de malını mülkünü, kabile reisinin yanında bir emanet olarak bıraktığında, (malın konusunda) kalbin huzurlu olur. Binâenaleyh, senin bu cismani beldende, ilerde bir imtihan vaki olacaktır. Bu durumda da sen, şeytanın o beldede değişiklik yapmasından korkmaktasın. Öyleyse, sen, emanetini bana bırak, çünkü Ben, bu sayede senin için kıyamete kadar mihrablarda (okunacak) bir kitab, mektup yazacağım. Ki bu da, جَزَآؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ şeklindeki ayetimdir. Derken, bu emanetini sana, kendisine en fazla ihtiyaç duyduğun anda teslim edeceğim. Bu an da senin kıyamet meydanında bulunduğun andır" demektir.

Üçüncü İncelik: Cenâb-ı Hakk'ın, عِنْدَ رَبِّهِمْ demesinde büyük bir müjde vardır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak adeta, "Sen, varlık, hayat, akıl ve kudret hakkına hiçbir şeye sahip değilken, mahzâ yokluk halinde iken, seni ilk önce eğitip büyüten, terbiye eden, bakan Benim. Çünkü seni, yoktanvar ettim ve sana, bütün bunları ben verdim! Demek ki sen, başıboş bırakılmışken, bütün bunları sana veren ve seni, zayi etmeyen Benim. Şimdi sen, bir şeyler kazanıp ve o kazandığın şeyleri benim yanımda bir emanet olarak bıraktığında, benim onları zayi edeceğimi düşünür müsün? Hayır, hayır! Bu, olacak şey değil

BEŞİNCİ MESELE

جَزَآؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ *"Onların Rableri nezdindeki mükafaatı, ... cennetlerdir"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır.

Birinci Görüş: Cenâb-ı Hak burada, çoğulu çoğul ile karşılamıştır ki, bu, tekilin tekil ile mukabele görmesini gerektirir. Ve bu tıpkı, bir kimsenin, iki hanımına veya iki kölesine, "Eğer siz ikiniz, şu iki eve girerseniz, siz şöyle şöylesiniz..." demesi halinde, onun bu sözü, herbirinin, ayrı ayrı bir eve girmesi anlamına hamledilir. **İmâm Ebû Yusuf**'tan ise, o iki kölenin her bir her iki eve de girmedikçe bu kimse yemininde haris olmaz" dediği nakledilir. إِنْ مَلَكْتُمَا هَذَيْنِ الْعَبْدَيْنِ "Siz ikiniz şu iki köleye malik olursanız..." sözü de böyledir. Birinci görüşün delili, *"Parmaklarını kulaklarına soktular ve elbiselerine büründüler"* (Nuh, 7) ayetidir. Dolayısıyla, birinci görüşe göre,

Cenâb-ı Hak, bu ayette, her bir mükellef için, bir cennet olacağını müjdelemiştir. Ne var ki, bu cennetlerin en düşüğü, dünyanın on katı kadardır. Bu husus, merfu olarak da böyle rivayet edilmiştir. Ki, ayetteki مُلْكًا كَبِيرًا *"ve büyük bir mülk"* (Dehr, 20) ifadesi de bunun delilidir.

Bununla, herbir mükellef için **Ebû Yusuf**'tan rivayet edildiği gibi müteaddit cennetler olması da kastedilmiş olabilir. Kur'ân'da buna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) buyurmuş, daha sonra da, *"Onun altında iki cennet daha vardır"* (Rahman, 62) buyurmuş, böylece, tek bir mükellef için dört tane cennetin olacağını belirtmiştir. Bunun sebebi, cennetlik kimsenin, Allah korkusundan dolayı ağlamış olmasıdır. Çünkü bu göz yaşları, kişinin, ikisi diğer ikisinden aşağı olan dört kirpiğinden aşağı süzülmüştür. Dolayısıyla da mükellef, ikisi aşağıda olan dört cennete müstehak olmuş olur. Kişi için bu dört cennetin oluşu, onun göz yaşlarının dört kirpiğinden inmesinden ötürüdür. Sonra Cenâb-ı Hak وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ (Rahman, 46) ifâdesinde, korkuyu önce, bu ayette ise, ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ buyurmak suretiyle, korkuyu sonra getirmiştir. Ki, bu kullanışta, bu korkunun sürekli olması gerektiğine bir işaret vardır.

Korkunun amelden önce olmasına gelince, bu, amelin bozulabileceği endişesinin taşınmasından dolayıdır. Amelden sonra olabilecek şey ise, o amellerin bozuk olacağı endişesinin duyulmasıdır. Çünkü bu ibadetlerimiz, o yüce Allah'a hiç de uygun değildir.

ALTINCI MESELE
Adn Kelimesi

Ayetteki "**Adn**" kelimesi, cennette ikamet etmeyi ifade eder. Çünkü Hak Teâlâ, *"(Onlar) oradan çıkarılmazlar"* (Câsiye, 35); *"Onlar oradan çıkarılacak da değillerdir"* (Hicr, 48); *"Onlar bu (cennetlerde) ebedî kalıcılardır. Oradan ayrılmak da istemezler"* (Kehf, 108) buyurmuştur. Arapça'da "ikamet etti" manasında, عَدَنَ بِالْمَكَانِ denilir. Adn cennetlerinin, cennetlerin ortasında olduğu rivayet edilmiştir. Bu cümleden olarak "Adn" kelimesinin, nimetlerin, emniyetin ve selametin merkezi, ortası, kaynağı manasında, "**ma'den**" kökünden olduğu da ileri sürülmüştür.

Cennet Kelimesi

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Cennet ya "**cinn**", ya "**cunûn**", yahut "**cünne**", yahut da "**cenîn**" kökünden olduğu için cennet denmiştir. Eğer bu kelime "**cinn**" kökünden ise, ki cinnin özelliği çok çok hızlı hareket etmek, mesela dünyayı bir anda dolaşıvermektir, buna göre Hak Teâlâ sanki, "O cennetler cennetliklere, arzu ettikleri şeyi cennetlerin bir ikamet ve iskan yeri olmalarına rağmen, tıpkı cinnin hareketi gibi, çok hızlı bir şekilde ulaştırırlar" demek istemiştir.

Cennet'in "**cunûn**" (delilik) kökünden olmasına gelince bu, cennetin, Allah'ın lutfu gereği cennetliklerin aklını sabit tutmasaydı, insanın cennetleri görür görmez, bir deli gibi aklını kaybedeceğinden ötürüdür. Cennet'in "**cünne**" (kalkan) kökünden oluşu da, cennetlerin seni cehennemden koruyan bir kalkan olmalarından ötürüdür. Cennetin, "**cenîn**" kökünden oluşu da, cennetteki mükellefin son derece yumuşak

ve adeta kendisine soğuk sıcak dokunmayan ana karnındaki bir cenin gibi oluşundan ötürüdür. Çünkü Hak Teâlâ, *"Onlar orada ne bir güneş (sıcak), ne de bir soğuk görürler"* (İnsan,13) buyurmuştur.

YEDİNCİ MESELE

Ayetteki, تَجْرِى (akar) ifadesi, akar suyun, durgun sudan daha saydam ve güzel olduğuna bir işarettir. İşte bundan ötürü, akar suya bakmanın gözün ışığını artıracağı söylenmiştir. Belki de Hak Teâlâ sanki, "Ey kulum, senin taatların ölünceye kadar devam etmiştir. Çünkü *"Ölüm sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) diye emrolundun. Öyleyse Benim ikram nehirlerimin de ebediyyete doğru akması gerekir" demek istemiştir.

Hak Teâlâ daha sonra مِنْ تَحْتِهَا *"altlarından"* buyurmuştur. Bu da, o nimetlerin insanın boğazına durmayacağına bir işarettir. Çünkü bağda-bahçede boğaza durma işi, ya orada bir akar suyun olmayışı sebebiyle olur ki Cenâb-ı Hak işte bu yüzden, cennette akar suların bulunduğunu belirtmiştir. Yahut da suda boğulma ve suyun çok olma sebebiyle olur ki bu yüzden Hak Teâlâ, *"altlarından"* buyurmuştur. Hem sonra Hak Teâlâ **"enhâr"** (ırmaklar) ifadesinin başına, **lâm-ı tarif** getirmiştir. Binâenaleyh bu ırmaklarını, Kur'ân'da, geçen ırmaklar manasına alınması gerekir. Bunlar da, cennetteki su, süt, bal ve içki ırmaklarıdır.

Bil ki gerek **"nehâr"** (gündüz) gerekse **"enhâr"** (nehirler) kelimeleri, kök anlamları itibariyle, genişlik ve aydınlık ifade ederler. Binâenaleyh insanın ancak bacağına kadar çıkabilen çaylara "nehir" denmez. Aksine bundan daha derin ve kuvvetli olanlara "nehir" denir. Bunun delili ise, سَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ *"(Allah) size, denizde emriyle akıp gitsin diye gemiler amade kıldı, yine size nehirleri musahhar kıldık"* (İbrahim, 32) ayetinde **"enhâr"**ı **"bihâr"**a (denizlere) atfetmesidir.

SEKİZİNCİ MESELE
Rıza, Cennetten Üstün Makam

Bil ki Allah Teâlâ, cennetleri tavsif ederken, bunlara cennetlerin bizzat kendilerinden daha üstün olan hususları da eklemiştir. Bunlar, birinci olarak, orada ebedî kalış; ikinci olarak da Rabbin rızasıdır. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِنَّ الْخُلُودَ فِى الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الْجَنَّةِ وَرِضَا اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ الْجَنَّةِ *"Cennette ebedi kalmak, cennetten daha hayırlıdır. Allah'ın rızası da cennetten daha hayırlıdır."*

Birinci hususa, yani Allah'ın rızasına gelince, bil ki insan, beden ve ruhtan meydana gelir. Bedenin cenneti, Kur'ân'da anlatılan bu cennettir. Ruhun cenneti ise, Allah'ın rızasıdır. Çünkü insanın işinin başlangıcı, maddi alemden; işinin sonu ise, akıl ve ruh alemindendir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, önce cenneti zikretmiş, sonunda da Allah'ın rızasından bahsetmiştir. Hem sonra Allah Teâlâ, kendisinden kullarından razı oluşunu, kulların kendisinden razı oluşundan önce zikretmiştir. Çünkü muhdes (sonradan olma) varlıklarda müessir olan o ezeli varlıktır. Muhdes varlıklar ise ezeli alanda tesir edemez.

DÖKUZUNCU MESELE
Allah'ın Rızasının Mahiyeti

Hak Teâlâ, رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ *"Allah onlardan razı oldu"* buyurmuş; ama mesela "Rableri onlardan razı oldu" gibi, diğer isimlerini bu sadedde zikretmemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın heybet ve celal bakımından zatına ve bütün sıfatlarına, yani celal ve ikram sıfatlarının hepsine delalet eden ismi, "Allah" lafzıdır. Hak Teâlâ eğer, "Rableri onlardan razı oldu" demiş olsaydı, bu, kulun taatının mükemmel oluşunu ifade etmezdi. Çünkü mürebbi (Rab olan), bazan az ile de yetinebilir. Fakat "Allah" lafzı, son derece celal ve heybet ifade eder. Bu gibi büyük bir zatın huzurunda ise, rıza ancak mükemmel bir fiil ve eksiksiz bir ayetl, işte bu açıdan kalan fiilinin ter-ü tazeliğini, güzelliğini ifade eder.

ONUNCU MESELE

Alimler, ayetteki, *"Allah onlardan razı oldu"* cümlesi hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak bunun, "Allah onların ibadetlerinden razı oldu" manasında olduğunu söylerlerken; bazıları bununla, "Allah onları methetmeye ve yüceltmeye razı oldu, yani bunu istedi" manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü failden (yapandan) memnun kalmak başkadır, filinden memnun kalmak başkadır. Doğru olan da bu manadır.

Kulların Razı Olmaları

Hak Teâlâ'nın وَرَضُوا عَنْهُ *"Bunlar da ondan razı olmuşlardır"* ifadesi, "Kulları, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine verdiği nimetler ve mükafaatlara razı olmuşlardır" demektir.

Hak Teâlâ'nın ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ *"İşte bu, Rabbinden korkana mahsustur"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Taatlar hususunda titiz ve endişeli olmak, güzel bir haldir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kalbleri tirtir titrer olduğu halde verdiklerini veren kimseler..."* (Mü'minûn, 60) buyurmuştur. Hatta "haşyet", "havf"den daha ileri bir korkuyu ifade eder. Çünkü Hak Teâlâ bunu "havf"den daha ileri olan, **"İşfâk"** (tirtir titreme) ile içiçe yaşayan melekleri anlatırken kullanarak, *"Onlar, Rablerine karşı duydukları haşyetten dolayı tirtir titrerler"* (Enbiya, 49) buyurmuştur. Havf ve haşyet ile ilgili izah meşhurdur.

İKİNCİ MESELE
İlim Ehli

Bu ayete, bir başkası da eklendiğinde, ikisinin toplamı, ilim ve âlimin faziletine bir delil olur. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Allah'dan ancak alim kulları haşyet duyar"* (Fatır, 28) buyurmuştur. Şu halde bu ayet alimlerin, "haşyet" sahibi olduklarına delalet eder. Tefsir ettiğimiz bu ayet de, yani, *"İşte bu, Rablerinden haşyet duyanlara mahsustur"* cümlesi de, cennetin, haşyet sahibi kimseler için olduğuna delalet eder. Böylece bu iki ayetin toplamından, cennetin, alimlerin hakkı olduğu neticesi çıkmış olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler, bu ayetin, kişinin, cennetliklerden olduğunu bilmek ve bu ayeti bunun delili saymak suretiyle, kendisinin bundan kesin emin olacağı bir noktaya varmaması

gerektiğine delalet ettiğini söylemişlerdir. Fakat bu görüş, kuvvetli değildir. Çünkü peygamberler, kendilerinin cennetliklerden olduklarını kesinkes biliyorlardı. Ama buna rağmen, onlar, Allah'dan en çok haşyet duyan kullardandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), أَعْرَفُكُمْ بِاللّٰهِ أَخْوَفُكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَأَنَا أَخْوَفُكُمْ مِنْهُ *"Allah'ı en çok bileniniz, Allah'dan en çok korkanınızdır. Ben de sizin, Allah'dan en çok korkanınızım"*[28] buyurmuştur. Hak Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-ü selâm Hz. Peygamber'e, âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

28) Aynı manada bir hadiç için bin, **Buhari**, İman, 13 (ç.).

ZİLZAL SÛRESİ

Bu sûre sekiz ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Kıyamet Zelzelesi

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۝

"Yer, kendisine ait şiddetli bir zelzele ile zelzeleye uğratıldığı zaman..."
(Zilzal, 1).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:

Önceki Sûre ile Münasebet

BİRİNCİ MESELE

Alimler, bu sûrenin başı ile, öncki sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebet hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, *"Onların Rableri nezdindeki mükafaat... Adn cennetleridir"* (Beyyine, 8) buyurunca, insan sanki, "Bu ne zaman olacak Ya Rabbi?" demiş de, buna cevaben Cenâb-ı Hak, *"Yer, kendisine ait şiddetli bir zelzele ile zelzeleye uğratıldığı zaman..."* buyurmuştur. Şu halde bütün alem, bir korku ve endişe içine girerlerken sen, mükafaatını elde edecek ve *"Onlar o gün o müthiş korkudan emindirler"* (Neml, 89) ayetinde bildirildiği gibi, o günde emin, güvenlik içinde olacaksın.

2) Allah Teâlâ önceki sûrede hem kafirlerle ilgili tehdidden hem de mü'minlerle ilgili mükafaattan bahsedince, kafirle ilgili tehdidi pekiştirmek adeta o bahsi geçen kafir, "Yeryüzüne de ne oluyor ki böylesine zelzeleye uğratılıyor" dediği zaman, cezasını bulacak" demek istemiştir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın mesela önce, *"O gün bir takım yüzler ağarır; bir takım yüzler ise kararır"* buyurup, peşisıra da, *"Yüzleri kararanlara gelince... Ama yüzleri ağaranlara gelince..."* (Âl İmran, 106-107) buyurmuş olmasıdır. Hak Teâlâ, daha sonra **Zilzâl Sûresi**'nin sonunda, her iki hususu birlikte getirerek, zerre kadar hayır ve zerre kadar şerden bahsetmiştir.

İKİNCİ MESELE

İzâ Edatı

Ayetteki, إِذَا (... zaman) ifadesiyle ilgili şöyle iki bahis var:

Birinci Bahis: Birisi şöyle diyebilir, إِذَا edatı, zaman zarfı olarak kullanılır. Binâenaleyh bu sûreye bu edatla başlanılmış olması nasıl izah edilebilir? Buna şöyle birkaç açıdan cevap verebiliriz:

a) Onlar, Cenâb-ı Hakk'a, "Kıyamet ne zaman kopacak diye sormuşlar da, Cenâb-ı Hak da, *"Yer... zelzeleye uğratıldığı zaman..."* cevabını vermiştir ki bu da, "Onu vakti açısından sizin için tayin etmem mümkün değil. Fakat onu alametleri açısından belirtiyorum" demektir. Şu anda canısız ve donuk olmasına rağmen yeryüzünün konuşacağı ve şehadette bulunacağı insana haber verilince, sanki, "bu ne zaman olacak?" denilmiş de, إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا cevabı verilmiştir.

إِنْ ve إِذَا Şart Edatlarının Farkı

İkinci Bahis: إِنْ edatı, olabilirlik (ihtimal) için kullanılır, إِذَا edatı ise kesinlik arzeden şeyler için kullanılır. Mesela إِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ "Eğer eve girersen, boşsun" diyebilirsin, çünkü eve girmesi mümkündür, buna ihtimal vardır. Ama bu iş, kesinkes olabilecek bir şeye bağlamak istediğinde, artık böyle söyleyemez, aksine mesela إِذَا جَاءَ غَدٌ فَأَنْتِ طَالِقٌ "Yarın geldiği zaman, sen boşsun" dersin. Çünkü yarının gelmesi kesindir. İşte إِنْ ile إِذَا arasındaki kullanılış farkı budur. Şimdi eğer bu ifadeler, aksi istikamette (birbiri yerine) kullanılmışlarsa, bu durumda mecazi olurlar. Binâenaleyh **"zilzâl"** (yerin zelzelesi) kesin olduğu için, Cenâb-ı Hak, إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
zilzâl Kelimesi

Ferrâ şöyle der: "Kesre ile, **"zilzâl"** şekli, masdar; fetha ile **"zelzâl"** ise isimdir. Fakat ayetteki kelime her iki şekilde de okunmuştur. Yine fetha ile **"vesvâs"** kelimesi isim olup, sana vesvese veren şeytanın adıdır; kesre ile **"visvâs"** ise, masdardır, vesvese vermek manasınadır. Buna göre, ayetin manası, "Yer, alabildiğine hareket ettirildiği zaman..." şeklinde olur. Bu tıpkı, *"Yer bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman..."* (Vâkıa, 4) ayeti gibi olur. Bazı kimseler de şöyle demektedirler: "Ayetteki fiil ile *"hareket ettirme"* manası değil, "yer kendisi hareket edip, kaynadığı zaman..." manası kastedilmiştir. Bunun delili ise, Allah Teâlâ'nın, yerden bahsederken, bütün sûrelerde tıpkı hür ve kudret sahibi bir failden bahsettiği gibi bahsetmiştir. Bir de böyle olması, daha fazla dehşet arzeder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O cansız yer bile, kıyamet koparken hareket etmeye başlarken, senin hareket etme ve gafletten uyanma zamanın gelmedi mi?" demek istemiştir. *"O (dağı), Allah'ın haşyetinden paramparça olmuş ve korkmuş olarak görürsün"* (Haşr, 21) ayeti de buna yakın bir ifadedir. Bil ki **"zelle"**, mu'tâd hareketler için kullanılır; **"zelzele"** ise, kendisinde tekrar manası mevcut olduğu için, şiddetli-büyük hareketler için kullanılır. Bu tıpkı rüzgar gibi kullanılan **"sarsâr"** kelimesi gibidir. İşte bu hareketin şiddetli oluşundan ötürü, Allah Teâlâ bu sarsıntıyı, büyük olarak niteleyerek, *"Kıyametin sarsıntısı, büyük bir şeydir"* (Hacc, 1) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Zelzele ve Sur

Mücâhid, "Bu ayette bahsi geçen zelzele ile, sûra ilk nefha (üfürüş) kastedilmiş olup, bu tıpkı, *"O gün sarsan sarsacak, onun ensesine binecek olan da ardından gelecek"* (Nâziat, 6-7) ayetleri gibidir. Bu ayetler de, "Yeryüzü birinci nefhada (üflenişte) sarsar; daha sonra ikinci kez sarsar ve içindeki ölüleri çıkarır" manasınadır. İşte bu ölüler, yeryüzündeki *"ağırlıklardır"* (Zilzâl, 2) demiştir. Diğer

âlimler de, "Bu ayetto bahsedilen zelzele, ikinci zelzeledir. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, yeryüzünün ağırlıklarını çıkarma işini, bu zelzelenin ayrılmaz bir özelliği kılmış olmasıdır. Çünkü yeryüzünün, ağırlıklarını çıkarma işi, ancak ikinci zelzelede olacaktır" demişlerdir.

BEŞİNCİ MESELE
Buradaki İzafetin Manası

Hak Teâlâ'nın izafetle, زِلْزَالَهَا *"Kendisine ait zelzele"* şeklindeki ifadesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Hak Teâlâ'nın hikmetinde, o yere uygun bir zelzeleyle, yer sarsıldığında..." demektir. Buna göre ayet, tıpkı "Kendisine düşen o ikram ve hainliği kastederek, أَكْرَمَ التَّقِيُّ إِكْرَامَهُ أَهَانَ الْفَاسِقُ أَهَانَتَهُ "Muttali, kendi ikramını yaptı; fasık da kendi hainliğini yaptı" demen gibidir.

b) Mana "o yeryüzü tüm mevcudatı ve varlıkları sarsdığı zaman" şeklindedir. Bu da, "o zelzeleden, mahallin taşıdığı herşey meydan çıktı" demektir.

c) Bu, "o yere vadedilen ve o yer için mukadder olan bir biçimde sarsıldığında..." demektir. Bu mana yeryüzünü canlı bir varlık saydığın zaman söz konusu olur. Bunun izahı, rivayet edilen şu hususdur: "O yeryüzü **İsrâfil** (a.s)'in sesinin şiddetinden ötürü sarsılır". Dolayısıyla bu mana, yeryüzünü canlı sayman durumunda söz konusudur.

★ ★
★

Arz Ağırlıklarını Çıkarınca

وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ۝

"Yer, ağırlıklarını çıkardığı zaman..."

(Zilzâl, 2).

Bu ayetle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Eskâl (ağırlıklar)ın" ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu kelime, **"sikal"**in çoğuludur ve **"sikal"**, er eşyası demektir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Sen, eskâlını taşırsın"* (Nahl, 7) buyurmuştur. Buna göre Allah, yerin içindeki defineleri, yerin ağırlıkları diye ifade etmiştir. **Ebû Ubeyde** ve **Ahfeş** şöyle demektedirler: "Ölüler yerin içinde oldukları zaman bu Arapçada ثِقَلٌ لَهَا, yani "yerin ağırlığı" diye anlatılır; üzerinde olduğu zaman ise, ثِقَلٌ عَلَيْهَا "üzerindeki ağırlık" diye anlatılır." Cinlere ve insanlara, **"sakaleyn"** denilmesinin, içinde olduklarınd veya üzerinde bulunduklarında, yeryüzünün bunlarla ثِقَلٌ لَهَا ve ثِقَلٌ عَلَيْهَا oluşundan ötürü olduğu da ileri sürülmüştür. Daha sonra bunlar, "Ayetteki zelzele ile birinci sarsıntı kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, peşisıra, "Yer, ağırlıklarını çıkardığı zaman" buyurarak, bu "ağırlıklar" ile, yerin içindeki defineleri kastetmiştir. Yer içindeki defineleri böylesine dışarı atınca, yeryüzü altınlarla dopdolu olur, ama hiç kimse dönüp bunlara bakmaz. Buna göre altınlar, insanlara seslenerek adeta

"Hani sen, dinini ve dünyanı, benim uğruma harab etmiyor mu idin" der. Yahut bu hazinelerin ortaya çıkarılmasının hikmeti, Hak Teâlâ'nın, *"O gün bunlar, cehennem ateşinde kızdırılacak ve d'kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlancak"* (Tevbe, 35) sırrının tecelli ettiğini göstermektir.

Bu ayetteki sarsıntı ile, ikinci sarsıntının, yani kıyametin kopmasından sonraki sarsıntının kastedildiğini söyleyenler ise demişlerdir ki: "Yeryüzü ağırlıklarını, yani içindeki ölüleri (cesetleri), tıpkı annenin çocuğu dipdiri doğurduğu gibi, diri olarak ortaya kor" demişlerdir. Yeryüzünün, ölüleri defnedildiği gibi ölü olarak dışarı attığı, Allah Teâlâ'nın daha sonra bunları diriltti de söylenmiştir.

b) "**Eskâ**" (ağırlıklar), "yeryüzünün sırları" manasınadır. Dolayısıyla o gün sırlar ortaya çıkar. Bundan ötürü Hak Teâlâ, *"O gün (yer) bütün haberlerini anlatacak* böylece senin lehine veya aleyhine şahadette bulunacak" buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ yeryüzünden bahsederken, *"Biz yeri bir toplantı yeri yapmadık mı?"* (Mürselât, 25) buyurmuştur. Ama daha sonra bu yer, seni dışarı atan bir hale gelmiştir. Bu da, *"Her emziklinin gözü o gün, emzirdiği evladını görmez olur"* (Hacc, 2) ve *"O gün kişi kardeşinden (...) kaçar"* (Abese, 34) ayetlerinin anlattığı durumdur.

★ ★
★

İnsanın Dehşeti

وَقَالَ الْإِنسَانُ مَا لَهَا ۝

"ve insan, "Buna ne oluyor?" dediği zaman..."

(Zilzâl, 3).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "Yeryüzüne ne oluyor da, böylesine şiddetle sarsılıp, içindekileri atıyor" demektir. Bu, ya içindeki hazineleri ve defineleri attığı zaman, birinci nefhada, yani sûra ilk üflenişte; yahut da içindeki ölüleri, dışarı çıkardığında ikzinci nefhada söylenen bir sözdür.

İKİNCİ MESELE

Bu sözü kafirlerin söyleyeceği rivayet edilmiştir. Nitekim onlar, *"Bizi uykumuzdan kim uyandırdı"* (Yâsin, 52) derlerken; mü'min kimse, *"İşte bu Rahman'ın va'dettiği ve peygamberlerin doğru olarak haber verdikleri şeydir"* (Yâsin" 52) erler. Bu sözün, hem mü'minler, hem kafirler tarafından söylenecek bir siz olduğu da söylenmiştir. Yani alabildiğine nankör, sabırsız ve işi gücü gaflet ile cehalet olan zalim insan, "Bu yere de ne oluyor?" diyecektir. Bu bir soru değil, aksine kulakların hiç duymadığı, dillerin ifade edemeyeceği ilginç şeyler gördüğü için insanın hayretini ifade için söylediği

bir sözdür. Bundan ötürü **Hasan Basrî**, bu sözün hem günahkar hem de kafir kimselerin birlikte söyleyecekleri bir söz olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İltifat Üslubundaki Gaye

Cenâb-ı Hak bu ifadeyi muhatab zamiri ile, "Sana ne oluyor?" şeklinde değil, gaib zamiriyle "Buna ne oluyor?" şeklinde getirmiştir. Çünkü kişi bu sözle kendi kendini kınamakta, pişmanlığını ifade etmektedir. Binâenaleyh o, "Ey nefsim, şu yere de ne oluyor ki böyle yapıyor" demek istemiştir ki bu da, "Ey nefsim bunun sebebi sensin. Çünkü sen günah işlemeseydin, yer böyle yapmazdı" demektir. İşte kafirler böyle derken, mü'minler de, *"Bizden endişe ve tasayı gideren Rabbimize hamd olsun"* (Fâtır, 34) derler.

★ ★
★

Arzın Dile Gelmesi

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ۝

"O gün yer, bütün haberlerini anlatacaktır"
(Zilzâl, 4).

Bil ki **İbn Mes'ûd** (r.a), تُحَدِّثُ kelimesini تُنبِأُ (haber emir) şeklinde okurken; **Sa'îd b. Cübeyr**, تُنَبِّئُ şeklinde okumuştur. Bu ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Mef'ûlün Hazfi

Birinci Soru: تُحَدِّثُ "haber verdi" fiilinin, iki mef'ûlü nelerdir?

Cevap: Birinci mef'ûl hazfedilmiş ikincisi ise, "ahbar - (haberlerini) ifadesidir. Bunun takdiri, "Yeryüzü, halka haberlerini anlatır" şeklindedir. Ayette anlatılmak istenen, hadisenin büyüklüğünü ortaya koymaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, *"haberlerini"* ifadesini zikretmiş, *"halk"*ı hazfetmiştir.

Arzın Anlatması Nasıl Olur?

İkinci Soru: "Yeryüzünün anlatması" ne demektir?" Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) **Ebû Müslim'e göre** "O gün, herkes için, yaptığının karşılığı ortaya çıkar. Böylece de sanki yeryüzü bunları anlatmış olur. Bu tıpkı senin, "Ev, bize, içinde oturanlar olduğunu anlatmaktadır" demen gibidir. Aynen bunun gibi, o sarsıntı sebebiyle, yeryüzünün darmadağınık olması, adeta yeryüzünün, "Artık dünya kalmadı. Ahiret ise geldi" diye konuşmasıdır."

b) Ekseri âlimlere göre, Allah Teâlâ yeryüzünü, konuşan ve aktedebilen canlı bir varlık haline getirir ve yeryüzüne, üzerindeki kişilerin yaptıkları şeylerin tümünü bildirir de, böylece yeryüzü itaatte bulunanların lehine, asilerin aleyhine şahidlikte bulunur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ الْأَرْضَ تُخْبِرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِكُلِّ عَمَلٍ عُمِلَ عَلَيْهَا

"Yeryüzü kıyamet günü, üzerinde işlenen tüm işleri haber verir" buyurmuş ve bu ayeti okumuştur. Bu, biz ehl-i sünnete göre, imkansız birşey değildir. Çünkü bize göre, hayatiyyetin olabilmesi için, bir bünyenin bulunması şart değildir. Binâenaleyh yer, aynı şeklini, aynı kuruluğunu, aynı sertliğini sürdürmesine rağmen, Allah Teâlâ onda hem hayatı, hem de konuşma kabiliyetini yaratabilir. Buna göre ayette anlatılmak istenen şudur: Yeryüzü adeta asilerden şikayette bulunup, Allah'a itaat edenlere teşekkür ederek, "Falanca üzerimde namaz kıldı, zekat verdi, oruç tuttu, haccetti. Falanca ise inkarda, zinada, hırsızlıkta ve zulümde bulundu" der. Bu durumda kafir bir an önce cehenneme sürülmeyi arzu eder. Hz. Ali (r.a), Beytü'l-mâl'deki işini bitirip, orada iki rekat namaz kıldı ve "Ey Beytü'l-mal, seni hak ile doldurduğuma ve hak ile boşalttığıma şahidlik yap" diye dua etti.

c) Mu'tezile şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, cansız varlıklarda konuşma kabiliyeti yatarması mümkündür. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın cansız yeryüzünde, kesik kesik ve özel bir takım sesler yaratması, böylece de konuşanın da, şehadet edenin de yeryüzü değil, Allah Teâlâ'nın Kendisi olması mümkündür.

Üçüncü Soru: Ayetteki إِذَا ve يَوْمَئِذٍ "O zaman, o gün" kelimelerini ne nasbetmiştir?

Cevap: يَوْمَئِذٍ kelimesi إِذَا 'den bedel olup, her ikisini de تُحَدِّثُ fiili nasbetmiştir, yani bunlar onun mef'ulüdürler.

Dördüncü Soru: "Haddese" fiili, bir ünsiyet ve dostluğu ifade eder. Halbuki o günde böyle bir ünsiyet söz konusu olmaz. Öyleyse burada bu fiilin kullanılmış olmasını nasıl izah edersiniz?

Cevap: Yeryüzü, bu yöndeki şikayetini, adeta Allah dostlarına ve meleklerine yapmıştır.

★ ★
★

Rabbinin Arza İlhamı

بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا ۝

"Çünkü Rabbisi kendisine vahyetmiştir"

(Zilzâl, 5).

Bu, ayetle ilgili olarak, şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Ayetin başındaki bâ harf-i cerrinin muteallakı nedir?

Cevap: Bunun muteallakı, تُحَدِّثُ fiili olup, manası, "Rabbinin yeryüzüne olan vahyinden ötürü, yer haberlerini anlatır" şeklindedir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin bunu, أَوْحَىٰ إِلَيْهَا şeklinde ifade etmemiştir?

Cevap: Bu hususta iki izah yapılır:

a) **Ebû Ubeyde**, أُوحِي لَهَا 'nın أَوْحَى إِلَيْهَا takdirinde olduğunu, **el-Accâc**'ın bu manada, أَوْحَى لَهَا الْقَرَارَ فَاسْتَقَرَّتْ *"O ona kararı ulaştırdı, o da karar kıldı"* demiştir.

b) Belki de Cenâb-ı Hak, "bu vahyi o yer için yaptık" manasında أَوْحَى لَهَا demiştir. Çünkü böylece yer, bunu, asilerden ötürü, içini dökmeye vesile etmiştir.

★ ★
★

İnsanların Kabirlerinden Kalkışları

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ۝

"O gün insanlar amelleri kendilerine gösterilmek için bölük bölük döneceklerdir"

(Zilzâl, 6).

"Sudûr", **"vurûd"**un zıddıdır. Çünkü **"varid"**, gelene, **"sâdır"** da dönene denir. **"Eştât"** ise, "dağınık vaziyete" demektir. Binâenaleyh onların yere vurûd edip, yani gelip; yerden de kıyamet meydanına sudur etmeleri, yani dönmeleri muhtemel olduğu gibi, hesab için kıyamet meydanına "vurûd" etmeleri, oradan da mükafaat ve ceza yerlerine "sudûr" etmeleri de mümkündür. Çünkü ayetteki **"eştât"**, birinci manaya; "sudûr" lafzı da ikinci manaya da uygundur. Ayetteki *"Amelleri kendilerine gösterilmek için"* ifadesi birinci manaya daha yakın bir ifadedir. Çünkü hakikat manasına, onların amellerini defterlerine yazılmış olarak görmeleri, amellerinin mükafatını görmeleri ihtimalinden daha muhtemeldir. Bununla beraber, amellerinin mukafaatını görme manasında geçerlidir.

Eştâtâ

Ayetteki **"eştât"** hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Kıyamettekilerin bir kısmı, durak yerlerine binitli olarak, güzel elbiselerle, yüzleri bembeyaz ve önlerinde, "İşte Allah'ın velileri" diye nida eden bir münadi bulunduğu halde giderlerken; diğer bir kısmı yüzleri simsiyah, yalın ayak, baş açık, zincirlerle ve bukağılarla bağlı olarak ve önlerinde "İşte Allah'ın düşmanları" diye nida eden bir münadi bulunduğu halde götürülürler.

2) **"Eştât"** kelimesi,her fırka,kendi benzeriyle birlikte, yani yahudi yahudi ile, hristiyan hristiyan ile birlikte olur" demektir.

3) Bu, "Yeryüzünün her bölgesinden gelerek" demektir.

Hak Teâlâ daha sonra, bu gelişin maksadını anlatarak, لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ *"Amelleri kendilerine gösterilmek için"* buyurmuştur. Bazıları bu ifadeye, "Amel defterlerini görmeleri için..." manasını vermiş ve "Çünkü amel defteri kişinin önüne konur ve "İşte talakın, işte alış verişin işte..." Sen bunu gördün mü?" denir. Halbuki görünen şey, yaptıkları değil, yazılı olan şeylerdir" demişlerdir. Bazıları da, "Amellerinin

karşılığını görmek için..." manasını vermişlerdir. Bu karşılık da cennet veya cehennemdir. En uygun karşılık olduğu için ceza (karşılığına) yerine, "amelleri" kelimesi kullanılmıştır. Böylece o ceza (karşılık) amelin bizzat kendisi gibi olmuş olur. Halbuki bu gibi yerlerde mecazi mana, hakiki manadan daha uygun ve kuvvetli olur. Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi, yâ'nın fethasıyla لِيَرَوْا "Görsünler idye" şeklinde de okumuştur.

★ ★
★

Zerre Miktarı Hayır ve Şer

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۝ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ۝

"İşte kim, zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu görecek..."

(Zilzâl, 7-8).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zerrenin Manası

Ayetteki, مِثْقَالَ ذَرَّةٍ tabiri, "zerre kadar" demektir. **Kelbî**, "Zerre, karıncanın en küçüğüdür" derlerken, **İbn Abbas**, şöyle demektedir: "Avcunu toprağa koyup da daha sonra kaldırdığında, işte oraya yapışan toz zerreciklerinden herbiri, "miskâl-i zerre"dir. Binâenaleyh, ister iyi ister kötü, ister az, ister çok olsun, Allah, kuluna, yaptığı bu şeyleri gösterecektir."

İKİNCİ MESELE

Asım'ın bu rivayetine göre, **Hafs** yâ'nın ref'i ile, يَرَهُ "**yurahû**" şeklinde okurken, diğerleri yâ'nın fethası ise, يَرَهُ şeklinde okumuşlardır. Bunları da, hâ'nın cezmi (sükunu) ile يَرَهْ "**yerah**" şeklinde okumuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Amellerin Karşılığı

Ayette şöyle bir müşkil vardır: Kafirlerin haseneleri, yok mesabesindedir. Mü'minlerin seyyieleri ise bağışlanmıştır. Kafirlerin amellerinin geçersiz kılınması, ya doğrudan, ya da büyük günah irtikap etmeleri yüzündendir. Binâenaleyh artık, ister iyi isterse kötü olsun, zerre miktarınca dahi cezalandırmak ne demektir?

Bil ki müfessirler buna şöyle birkaç yönden cevap vermişlerdir:

a) **Ahmed Ibn Ka'b el-Kurazî**, ayete, "Kim kafir olduğu halde zerre miktarı hayır yaparsa ahirette de, kendisi için bu hususta herhangi bir şey olmadığı halde (eli boş) gelir" manasını vermiştir. Bu husus, **İbn Abbas**'tan da rivayet edilmiştir. Bu mananın doğruluğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadis te delalet etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.s) **Ebû Bekir** (r.a)'e يَا أَبَابَكْرٍ مَا رَأَيْتَ فِي الدُّنْيَا مِمَّا تَكْرَهُ فَبِمَقَابِلِ ذَرِّ الشَّرِّ وَيَدَّخِرُ اللّٰهُ لَكَ مَقَابِلَ الْخَيْرِ حَتّٰى تُوَفَّاهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Ey Ebû bekir, dünyada görmüş*

olduğun bu nahoş şeyler, kötülük zerresinin miktarlarıncadır. Ama, Allah Teâlâ, senin için hayır miktar ve miskallerini, geriye bırakmaktadır. Böylece sen onları, kıyamet gününde tastamam elde edeceksin..."[29] demiştir.

b) **İbn Abbas**, bu ayete, "ister mü'min, ister kafir olsun, iyi veya kötü herhangi bir iş yaptığında, Allah, onu ona gösterir. Mü'mine gelince, Allah, günahlarını bağışlar, yaptığı hasenata karşı da, ona mükafaat verir. Kafire gelince, hasenatı reddedilir, günahları, yüzünden azab edilir" manasını vermiştir.

c) Kafirin iyilikleri, her ne kadar küfrü yüzünden batıl ve geçersiz olsa bile, ne var ki, yine tartılma işi, kafir hakkında da söz konusudur. Böylece, o haseneleri, küfrünün cezasından dolayı, geçersiz addedilir. Beri taraf hakkındaki söz de böyledir. Binâenaleyh bu, ayetin umumiliğini zedelemez.

d) Ayetteki, فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ cümlesinin umumiliğinin tahsis edilip sınırlanması... Buna göre biz diyoruz ki, ayetle, "Saîd kimselerden, kim zerre miktarı hayır işlerse o onu görür; şakî kimselerden de kim zerre miktarı kötülük işlerse, o da onu görür" manası kastedilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
İstihfaf Günahtan Daha Büyük Suç

Birisi şöyle diyebilir: İş bu noktaya vardığında, daha, Allah'ın kerem sıfatı nerede kaldı?

Cevap: İşte kerem budur; çünkü günah, her ne kadar az olsa bile, günah işlemede, karşı tarafı hafife alma vardır. Halbuki kerim, buna tahammül edemez. Taatta ise, tazim vardır. Her ne kadar az olsa bile, kerim, onu zayi etmez. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Zerre kadar hayırı küçük sanmaz. Çünkü sen, onca değersizliğine ve zayıflığına rağmen, benim bir zerremi zayi etmedin, onu nazar-ı dikkate aldın, o hususta tefekkür ettin ve onunla, Benim zatım ve sıfatlarım hususunda istidlalde bulundun ve o zaruri bir binit edinerek Bana ulaştın, beni tanıdın, beni buldun. Sen Benim zerremi zayi etmediğine göre, ben senin zerreni zayi eder miyim?" demek istemiştir.

Sözün özü şudur: Esas olan, niyet ve maksaddır. Yapılan amel az bile olsa, niyet halis olduğunda, netice elde edilmiş demektir. Ama, yapılan amel çok bile olsa, niyet bozuk olduğu için, maksad elde edilemez. **Ka'b**'dan rivayet edilen şu husus da bunu göstermektedir. "İyilik namına, herhangi bir şeyi küçük görmeyin. Çünkü bir kimse, Allah rızası için kullanılmak üzere, bir iğneyi dahi emanet olarak verse, cennete girer. Bir kadın da, **Beyt-i Makdis**'in yapımı sırasında bir dane ile yardımda bulunduğu için, cennete girmeyi hak etmiştir.

Hz. Aişe (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: "Kendisinin yanında üzüm bulunuyordu. Derken bunu, yanındaki kadına ikram etti. O esnada bir dilence gelince, **Hz. Aişe**, o kadına, üzümden bir habbe de o dilenciye vermesini istedi. **Hz. Aişe** (r.a)'nin yanında bulunanlardan birisi buna güldü. Bunun üzerine **Hz. Aişe** (r.a), "Ayette bahsedilen zerre miktarı hayırlar, işte, bu gördüğünüz basit şeylerde bulunmaktadır" dedi ve bu ayeti okudu. belki de, **Hz. Aişe** (r.a)'nin maksadı, bunu yanındakilere öğretmekti. Yoksa, **Hz. Aişe** (r.a) son derece cömertti (yani, salkımın tamamını o dilenciye verebilirdi).

---

29) Kenzü'l-Ummâl; 2/4710.

Zübeyr, Hz. Aişe (r.a)'ye iki torba içinde yüzseksenbin dirhem gönderdi. Bunun üzerine **Hz. Aişe** (r.a), bir tabak getirilmesini emretti ve onu, halka dağıtmaya başladı. Akşam olunca da, "Ey cariye, iftarlığımı getir" dedi. Bunun üzerine cariye de, ekmek zeytin getirdi. Kendisine, "Kendisiyle et alıp da iftarımızı açacağımız kadar yanında dirhem bıraksaydın ya?!" denildiğinde de, "Eğer hatırlatsaydın, bunu yapardım" dedi.

Mukâtil de, bu ayetin iki kişi hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bunlardan birisi, kendisine bir dilenci gelip de, kendine az bir hurma, ekmek kırık döküğü ve bir miktar ceviz vermesini istediğinde, bu adam, "Bu bir şey değil. Biz, verdiklerimize karşılık ücret alacağız" derken; diğeri de, küçük günahları bir şey saymıyor ve "Bundan dolayı bana herhangi bir şey terettüp etme. Cehennem tehdidi, büyük günahlara karşı yapılmıştır" diyordu. İşte bu ayet, yapılacak hayrın miktarı az bile olsa, hayra teşvik etmek ve önemsiz sayılan günahlardan da sakındırmak için nazil olmuştur. Zira, az olan o güzel şeyler birike birike bir yığın oluştururken, önemsenmeyen küçük günahlar da, yapıla yapıla büyük günah halini alır. İşte bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.s), اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ *"Velev ki, yarım hurma ile bile olsun, bunu tasadduk ederek, cehennem ateşinden korununuz. Bunu bulamayan da (o dilenciyi), güzel söz söylemek suretiyle başından savsın"*[30] **buyurmuştur.**

En iyi bilen Allah Teâlâ'dır. Salat ü selâm efendimiz **Hz. Muhammed**'e, onun âline ve onun ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

30) **Buhari**, rikak, 51, **Müslim**, zekât, 66-68 (2/704).

ÂDİYÂT SÛRESİ

Onbir ayet olup, **Mekke'de** nazil olmuştur.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا

"Andolsun, o harıl harıl koşan atlara.. "

(Âdiyât, 1).

Âdiyât

Bil ki, "**ed-dabh**" koştuğu zaman atların nefeslerinin çıkardığı ses olup, bu, kişneme sesi değildir. Ne var ki bu, nefesin sesi, hırıltısıdır. Alimler, **el-Âdiyât** ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf ederek şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

Âdiyât: Hacı Taşıyan Develerdir

Birinci Görüş: Ali (r.a)'den ve **İbn Mes'ûd**'dan, bunların develer olduğu ileri sürülmüştür. Ki bu, **İbrahim** ve **Kurazî**'nin de görüşüdür. **Said Ibn Cübeyr, İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir gün, **Haceru'l-Esved**'in yanında oturuyordum. Derken, birisi çıkageldi ve bana, وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا'ın ne demek olduğunu sordu, ben de "**el-âdiyât**"ı, atlar diye tefsir ettim. O da bunun üzerine, **Zemzem** kuyusunun altında bulunan **Hz. Ali** (r.a)'ye gitti; bunu ondan sordu ve ona,benim söylediğim şeyleri anlattı. Bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), "Onu bana çağır" dedi. Ben de varıp yanıbaşında durunca bana, "İnsanlara bilmediğin konularda fetva veriyorsun. Allah'a and olsun ki, İslâm'daki ilk gazve, **Bedir** gazvesi idi ve bizim o savaşta, sadece iki atımız vardı. **Zübeyr**'in atı ve **Mikdâd**'ın atı. Şu halde وَالْعَادِيَاتِ **Arafat**'tan **Müzdelife**'ye; **Müzdelife**'den **Mina**'ya giden, koşan develerdir, yani hac develeridir..." dedi. **İbn Abbas** sözüne devamla şöyle der: "Ben de bunun üzerine, kendi görüşümden **Hz. Ali** (r.a)'nin görüşüne döndüm..." Nitekim bu görüş, bu sûretin fazileti hakkında, merfu olarak **Ubeyy**'den rivayet edilen şu haberle de kuvvet kazanır: "Her kim bu sûreyi okursa, kendisine, **Müzdelife**'de sabahlayıp da bir topluluğu müşahede edenlerin sayısınca ecir verilir." Bu görüşe göre, *"O (tırnaklarıyla) çakarak*

ateş çıkaranlara..." (Âdiyât, 2) ayetinin manası da şu şekilde olur: Hayvanların tırnakları, koşmanın şiddetinden ateş fırlatırlar, böylece taşı taşa vururlar. Bunun üzerine de ateş çıkarırlar..."

Yahutta mana, "Develere binenler, yani hacılar, **Müzdelife**'de ateşlerini yaktıklarında..." şeklinde olur. "*Sabahleyin baskın yapanlara...*" ifadesine gelince, "**el-ığâre**" hızlı yürümek anlamına gelir. Çünkü o hacılar, bayram sabahı, hızlıca yola koyularak **Minâ**'ya giderlerdi. "*Derken orada toz koparanlara*" ifadesine gelince, bu da, "Koşma yüzünden yerden toz toprak kaldıran..." anlamındadır. **Muhammed İbn Ka'b**'den ise, **en-Nak'** kelimesinin, **Müzdelife**'den **Mina**'ya kadar olan kısmın adı olduğu varid olmuştur. "*Bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere*" (Âdiyât, 5) ifadesine gelince, **Müzdelife** kastedilmektedir. Çünkü o, orada hacılar toplandığı için "**el-Cem'** " diye isimlendirilmektedir.

Hayvanlarla Kasem Etme

Bu takdire göre, kasemin bu hayvanlara yapılmış olması birkaç sebeptendir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın "*Deveye, bakmazlar mı?*" (Gâşiye, 17) ayetinde zikretmiş olduğumuz, ondaki pekçok fayda ve menfaatler..

2) Burada sanki, nankörlüğü hususunda insanoğluna bir tariz vardır. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, böylesi hayvanları senin emrine amade kıldım, sen ise bana taat yerine serkeşlik yapıyor, asi oluyorsun..." demiştir.

3) Burada hac develerinin zikredilmesinden maksad, hacca teşvik etmektir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurur: "Ben bu deveye kasem ettim. Daha sonal senin amelini zayi ederim (ey hacı)..." Bu ayette buna göre, hacca iltifat etmeyen kimseye bir tariz bulunmaktadır. Çünkü, اَلْكَنُوْدُ kelimenin anlamı, "nankör"dür. **Vâcib** (farz) olduktan sonra haccetmeyen kimse de, bu sıfatla muttasıf olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "*Beyti haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfrederse, şüphesiz ki Allah alemlerden ganidir*" (Al-i İmran, 97) buyurmuştur.

Âdiyât: Soluk Soluğa Koşan Atlardır

İkinci Görüş: İbn Abbas, Mücâhid, Katâde, Dahhâk, Atâ ve ekseri muhakkik ulemanın görüşüne göreyse, bu, atlardır. Bu haber, merfu olarak rivayet edilmiştir. Nitekim **Kelbî** şöyle demiştir: Allah'ın Resulü (s.a.s), **Kinâne**'den bir topluluk üzerine bir seriyye gönderdi. Epey bir zaman geçtiği halde, onlardan hiçbir haber gelmeyince, onlar hakkında endişe edildi. İşte bunun üzerine **Hz. Cebrâil** (a.s) (bu sûre ile) onların yolculuğuna dair haber getirdi." İşte biz şayet, وَالْعٰدِيٰتِ ifâdesindeki **elif-lâm** daha önce geçmiş ve malum olan şeyler için addedersek, o zaman, kendilerine kasem edilenler, o seriyyenin atları olmuş olur. Ama biz **elif-lâm** cins için alırsak, o zaman "**âdiyât**", Allah yolunda koşan bir at olmuş olur.

Bil ki, bu ayetlerin lafızları, burada kastedilenin atlar olduğunu nida etmektedir. Bu böyledir, çünkü **dabh** (اَلضَّبْحُ) . ancak atlar için söz konusu olabilir. Bu kelimenin develer için kullanılması ise ancak "istiâre" yoluyla olur. Tıpkı, اَلْمَشَافِرُ (deve dudağı) ve اَلْحَافِرُ (hayvan ayağı, tırnağı) kelimelerinin, istiare yoluyla insan için; اَلشَّفَتَيْنِ "iki

"İki dudak (insan için)" kelimesinin de taylar için kullanılması gibi. Ancak, zaruret bulunmadığı müddetçe hakikatten mecaze geçmek, caiz değildir. Yine, ateş çıkarmak, devenin ayağının vurmasıyla değil de, daha ziyade atın tırnağının taşa vurmasıyla olur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sabahleyin baskın yapanlara"* (Âdiyât, 2) ifadesi de böyledir. Çünkü bu at ile, diğer hayvanlardan daha kolay olur. Nitekim biz, bu sûrenin, bir seriyye hakkında varid olduğunu rivayet etmiştik. O halde durum böyle olunca, doğruya en yakın olanı, sûrenin medeni olmasıdır. Çünkü savaşa izin, **Medine**'de gelmişti. İşte, **Kelbî**'nin dediği de budur. Sen bunu iyice anlayınca, bil ki, burada birkaç mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE
Atın Önemi

Cenâb-ı Hak muhakkak ki atlara kasem etmiştir. Çünkü onun koşmasındaki haslet ve özellikler, diğer hayvanlarınkinde yoktur. Çünkü onlar, hem düşmanı takip etmek için hem de ona saldırmak, sonra geri çekilmek için elverişlidir. Zira sen, menfaatin düşmanı izlemede olduğuna kanaat edersen, hasmına saldırırsan, böylece de ganimet elde edersin. Ama maslahatın geri çekilmekde olduğuna kanaat getirirsen, at sayesinde, en hızlı biçimde düşmandan kaçabilirsin. Şüphesiz ki selamette olmak, iki ganimetten birisidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, ondaki dünyevî ve dinî faydalardan dolayı, mücahidin atına kasem etmiştir.

Yine bu ayetlerde, insanın atı, zinet ve böbürlenmek gayesiyle değil, bilakis bu faydadan dolayı beslemesi gerektiğine dair bir dikkat çekmek bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu manaya, *"Hem onlara binmeniz, hem de zinet için atları, katırları, merkepleri yarattı..."* (Nahl, 8) ayetinde de dikkat çekmiştir. Böylece bu ayette Cenâb-ı Hak, illet lâmını, binmekle ilgili fiilin başına getirmiş (لِتَرْكَبُوا), ama "zinet" kelimesinin başına getirmemiştir. Cenâb-ı Hak ضَبْحاً buyurmuştur, çünkü bu, kendisiyle yorgunluğun ortaya çıktığı bir emaredir; zira hayvan o esnâda bütün çabasını harcamakta, yorulduğunda durmamaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O at (o esnadaki yorgunluk) ve zayıflığına rağmen, sana inkiyaddan vazgeçmiyor. İşte kul da, Mevlasına taat hususunda böyle olsun.." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Alimler ضَبْحاً kelimesinin mansub olması hakkında birkaç izah zikretmişlerdir:

1) **Zeccâc** şöyle demiştir: İfadenin aslı, وَالْعَادِيَاتِ تَضْبَحُ ضَبْحاً "Harıl harıl koşar vaziyetteki (atlara) yemin olsun.." şeklindedir.

2) وَالْعَادِيَاتُ ifâdesinin وَالضَّابِحَاتُ ضَبْحاً şeklinde olması... Zira **ed-dabh** (boğazdan ses çıkarma), ancak koşma ile birlikte olur. Bu da, **Ferrâ**'nın görüşüdür.

3) Basralı alimler de şöyle demişlerdir: Kelamın takdiri وَالْعَادِيَاتِ ضَابِحَةً şeklindedir. Buna göre ضَبْحاً kelimesi, hal olduğu için mansubtur.

★ ★
★

Tırnakları İle Kıvılcım Çıkaranlar

فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ۝

"O (tırnaklarıyla) çakarak ateş çıkaranlara..."
(Âdiyât, 2).

Bil ki, الإِيرَاءُ **(el-İrâu"** kelimesi, ateş çıkarmaktır. **"El-Kadhu"** (اَلْقَدْحُ) ise, "çarpmak, vurmak" anlamına gelir. Nitekim sen, "Taşı, taşa vurdu, derken ateş çıkardı; taşı taşa vurdu da, kıvılcım çıkardı" anlamında قَدَحَ فَأَصْلَدَ veya قَدَحَ فَأَوْرَى dersin. Ayrıca, ayetin tefsiriyle ilgili birkaç izah bulunur:

1) **İbn Abbas** (r.a), "Cenâb-ı Hak, atların, tırnaklarını taşa vurmasını, böylece de ondan, tıpkı çakmak çakıldığı zamanki gibi, ateş çıkarmasını murad etmektir" derken, **Mukâtil** de şunu söylemiştir: Allah Teâlâ, tırnaklarıyla taşa vurup da, tıpkı ateş böcekleri gibi ateşler çıkaran atları kasd etmektedir. **el-Habâhib** (اَلْحَبَاحِبُ) kelimesi (aynı zamanda), çok cimri olan bir adamın adı olup, bu adam ancak, insanlar uyuduğu zaman ateş yakardı. Bir kimse onun farkına vardığı zaman ise, kimse o ateşten yararlanmasın diye, hemencecik o ateşini söndürürdü. Böylece atların tırnağından çıkan bu ateş, kendisinde hiçbir fayda bulunmayan o ateşe benzetilmiştir. Kimi alimler de şöyle demektedirler: "Bu, demir ayakkabı olup, o taşa vurur da, ondan beliğdir; çünkü bu durumda da, bizzat atların tırnağı, tıpkı demir ayakkabılar gibi olmuş olur.

2) Bir topluluk da, "Bu ayetler, atlar hakkındadır. Fakat onların ateş çıkarması ise, sahipleri ile düşmanları arasında savaşı kızıştırmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar ne zaman harb için bir ateş tutuştururlarsa, Allah onu söndürürdü..."* (Mâide, 64) buyurmuştur. Ayrıca, harb iyice kızıştığı zaman da, حَمِيَ الْوَطِيْسُ denilir.

3) Bunlar, savaşan ve ihtiyaçlarını gidermek, yemeklerini pişirmek için geceleyin ateş yakan mücahidlerdir. Buna göre فَالْمُورِيَاتِ bir savaşcı topluluğu olur.

4) Bunlar, dillerdir. Onlar, konuştukları şeyin büyüklüğü ve vehametinden dolayı, düşmanlık ateşi yakarlar.

5) Bunlar, düşmanlık ve hile, aldatmaca ateşini tutuşturan insanların fikirleridir. Bu görüş, **İbn Abbas**'tan rivayet edilmiştir. Nitekim, "Senin aleyhine fitne kışkırtıp, savaş koparacağım" anlamında, لَأَقْدَحَنَّ لَكَ ثُمَّ لَأُورِيَنَّ لَكَ denilir. Bunun bile, desise, tuzak olduğu, ama ancak, düşmanların onları çok kalabalık görmesi için ateş yakılması halinde tuzak ve hile anlamında olduğu söylendi. Düşmanlarına yaklaştıkları zaman, büyük bir ateş yakmaları, böylece, düşmanlarının, onları çok ve kalabalık sanmalarını istemeleri, Arabların adeti idi.

6) **İkrime** de, bu ifadeden muradın, "diller" **(elsine)** olduğunu söylemiştir.

7) Bu ifadeden murat, "bir işi başaranlar, başarıya ulaştıranlar" manasınadır. Yani, "Maksatlarına nail olanlar, savaş ve hac gibi yüce gayelerine ulaşanlar..."

demektir. Nitekim Arapça'da, "maksadına nail oldu, ihtiyacını giderdi" anlamında, وَرِيَ زَنْدُهُ denilir. Sonra mana, amacına ulaşmış olan o topluluğa racî olur; bunun, kimileri amacına ulaşmış olan atlara racî olması da caizdir. Nitekim şair Cerîr şöyle demiştir:

وَجَدْنَا الْأَزْدَ أَكْرَمَهُمْ جَوَاداً / وَأَوْرَاهُمْ إِذَا قَدَحُوا زِنَاداً

"Ezd kabilesinin Arapların en çok cömert olanı ve (ateşlerini yaktıkları zaman da), ihtiyaçları en fazla gidereni olduğunu gördük..." Arapça'da, bir kimse, tenkit edip zemmettiğinde, "ateş çıkardı أَوْرَى lutfedip ihsan ettiğinde de, أَوْرَى kandırdı, lutfa boğdu" denilir. Bil ki, ilk izah, doğruya daha yakındır. Çünkü **îrâ** (الإِيرَاءُ) kelimesi, ateş yakmak, manasında hakikat; başka manalarda ise mecaz ifade etmektedir. Delilsiz olarak da hakikati terketmek caiz değildir.

★ ★
★

Sabahleyin Baskın Yapanlar

فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ۝

"Sabahleyin baskın yapanlara"

(Âdiyât, 3).

Yani, "Sabah vakti, düşmanlara baskın yapan atlara..." demektir. Onlar, sabahleyin baskın yapıyorlardı. Çünkü onlar, geceleyin karanlık içinde kalıp, hiçbir şey görememekteydiler. Gündüze gelince, insanlar o zaman, müdafaaya ya da savaşa hazır durumda bulunuyorlardı. Sabah vakti ise, insanlar o zaman tam dalgınlık halinde bulunup, hem hazır vaziyette değillerdi. Bu ayetleri develere hamledenlere gelince, onlar, "Bundan murad, Yevmunnahr'de (bayram günü) binicilerini **Müzdelife**'den **Minâ**'ya götüren develerdir" demişlerdir. Sünnete göre, sabah olmadıkça baskın yapılmaz. **Iğâre** kelimesinin lûgatteki manası ise, çabuk gitmek, koşmaktır. Nitekim bir kimse çabuk gittiğinde, أَغَارَ denilir. Cahiliyye döneminde Arablar, "**Arafat**'tan **Minâ**'ya gitme sırasında hızlı koşarız" anlamında, أَغَرْنَا لَبِيرٍ وَكِيمَا لَنِير (Hızlanalım diye Sebîr tepesi aydınlandı) derlerdi.

★ ★
★

فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ۝

Derken orada toz koparanlara"

(Âdiyât, 4).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Nak'an

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, النَّقْعَ kelimesiyle ilgili iki görüş var:

1) Bu, "toz" manasınadır. Bu kelimenin, "ses yükseldi" manasındaki نَقَعَ الصَّوْتُ deyiminden alındığı; binâenaleyh toza yükselmesinden dolayı "**nâk**" ismi verildiği söylenmiştir. Yine bu kelimenin, suyun yükselmesi manasındaki "**nak**" kelimesinden olduğu; binâenaleyh aynen insanın suyu daldığı gibi, toz için de kalanın da toza daldığı (için böyle isimlendirildiği) söylenmiştir.

2) Bu kelime, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hadisinde geçen cümlesinde مَا لَمْ يَكُنْ نَقْعٌ وَلاَ لَقْلَقَةٌ *"Bir bağırma bir avaz olmadıkca..."* *"haykırma"* manasınadır. Buna göre ayet, yaptıkları baskınla düşmana zayiat verdirip feryat ve ağıtlara sebep olurlar, ağıtçı kadınlar ölenler için ağıt yakarlar" anlamına gelir. Yine "toz-duman yükseldi" manasında, ثَارَ الْغُبَارُ وَالدُّخَانُ denilir. "Bağırtlak kuşu yumurtladığı yerden çıktı" manasında, ثَارَ الْبَيْضُ عَنْ مَفْحَصِهِ denilir. أَثَرْنَ الْغُبَارَ ise, "Toz kopardılar" manasınadır. Buna göre ayet, "Atlar, baskın yerlerinde süratli koşuşturmalarından dolayı toz koparırlar" manasında olur.

Zamirin Mercii

İKİNCİ MESELE

Zamirin Mercii

بِهِ'deki "**hû**" zamiri neye racidir? Bu hususta bir kaç vecih var:

1) **Ferrâ**'nın görüşüne göre bu zamir, kendisine varılan ve kendisinde baskın işinin yapıldığı yere racidir. Çünkü, فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحاً *"Sabahleyin baskın yapanlara"* (Âdiyât, 3)ayeti bu baskın için bir yer gerektiğine delildir. Maksad anlaşıldığı zaman, zikri (adı) açıkça geçmemiş bir şeye zamirle işaret etmek caizdir. Nitekim, *"Biz onu Kadr gecesinde indirdik"* (Kadr, 1) ayetinde, (Kur'â'a "o" zamiriyle işaret edilmiştir. Çünkü, hernekadar daha önce açıkça zikredilmemiş ise de, bunun Kur'ân olduğu anlaşılmaktadır.

2) Bu zamir, baskının yapıldığı zamana racidir. Buna göre ayet, "Onlar işte o zamanda toz koparırlar" demek olur.

3) **Kisâî**'nin görüşüne göre bu zamir, **adv**'e, yani harıl harıl koşmaya racidir ve mana, "ve harıl harıl koşmak suretiyle toz koparanlara (yemin olsun ki)" şeklindedir ve "**adv**"'in, وَالْعَادِيَاتِ ayetinde zikri geçmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer, ...فَأَثَرْنَ ifadesi, ne üzerine atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "yerini **el-Âdiyâtî** ism-i failinin tuttuğu fiile racidir. Buna göre takdir, وَلِلَّاتِي عَدَوْنَ فَأَوْرَيْنَ وَأَغَرْنَ فَأَثَرْنَ "Harıl harıl koşan ve ateş saçan, sabahleyin baskın yapıp, toz koparanlara yemin olsun ki..." şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebû Hayve bu fiili, "Orada toz-duman ortaya çıkaran" manasında, şeddeli olarak فَأَثَّرْنَ şeklinde okumuştur. Çünkü أَثَّرَ fiili "ızhâr etti - ordaya çıkardı" manasınadır.

Yahut da o, نَوْزٌ (toz kopardılar) fiilini وَثْرٌ şekline kalbetti ve sonra da buradaki vâv'ı hemzeye kalbederek, (aynı manada olmak üzere) أَثْرٌ şekline çevirdi.

★ ★
★

Düşman Ordusuna Dalış Yapanlar

فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ۝

"Bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere..."
(Âdiyât, 5).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Leys (Arapça'da), "Nehrin ve çölün orasına girdim, ortasında oldum" manasında وَسَطْتُ النَّهْرَ وَالسَّمَاوَةَ – أَسِطُهَا وَسْطاً – وَسْطَةً ve وَسَّطْتُهَا – تَوَسَّطْتُهَا denilir" demiştir.

Ferrâ, "Bu ayetteki بِهِ zamiri, neye racidir?" demiştir. Bu hususta birkaç izah var:

1) **Mükâtil**, "Bu "**adv**"e, yani harıl-harıl koşmaya racidir. Çünkü sürenin başındaki "**el-Âdiyât**" kelimesi bunu delalet eder. Dolayısıyla ona burada zamirle işaret etmek caizdir. Ayetteki, "**cem'an**" sözü de, جَمْعَ الْعَدْوِ takdirindedir. ve mana, "O (atlar), koşmaları ile düşman ordusunun ortasına daldılar" şeklinde olur. Bu ayetleri develerle ilgili sayana göre, "**Minâ**'da toplananların ortasında olan (develer)...)" manasında olmuş olur" demiştir.

2) Bu zamir, "**nak**' "a (toz ve haykırmaya) racidir, yani "Toz (koparmak) veya haykırarak, topluluğun ortasına girenlere..." demektir.

3) Bundan murad şudur: "harıl harıl koşan (atlar), toz toprağa bulanmış oldukları halde, düşman topluluklarından bir topluluğun ortasına dalarlar."

İKİNCİ MESELE

Ayetteki fiil, müteaddî (geçişli) olmak üzere, şedde ile فَوَسَّطْنَ "Ortasına daldıranlar" şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, بِهِ 'deki **bâ** harf-i cerri وَأَثَرْنَ بِهِ 'deki gibi, böylece sülasi mücerred vasatna'nın ileri derecesini ifade eder. Bu "ortaya dalma"da, daha ileri bir manayı ifade eder.

Bil ki insanlar, atları anlatırken çok şeyler söylemişlerdir. Allah Teâlâ'nın zikrettiği bu miktar ise, en güzel ve uygun olandır. Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْخَيْلُ مَعْقُوبٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ *"Hayır, atların alınlarına bağlanmıştır"* ve ظَهْرُهَا حِرْزٌ وَبَطْنُهَا كَنْزٌ *"Onların sırtları sığınak, barındıkları hanizedir"*[31] buyurmuştur.

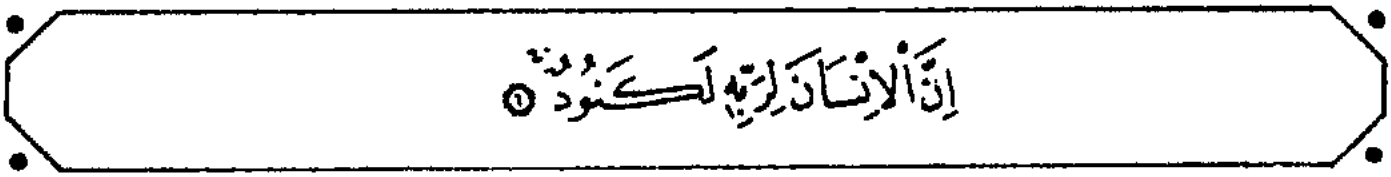
★ ★
★

31) **Buhari** , Menakıp, 28; **Müslim**, emare, 96-99 (3/1492-1493) (Kısme).

Kasemin Hedefi

Bil ki Allah Teâlâ, adına yemin edilen şeyi zikredince, hakkında yemin edilen hususu da zikretmiştir ki burada hakkında yemin edilen hususlar, üçtür:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği hususdur:

إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ۝

"Şüphesiz insan Rabbine karşı çok nankördür"
(Âdiyât, 6)

Kenûd'un Manası

Vâhidî, "kunûd" kelimesinin lügat manası, "haktan ve hayırdan menetmek, başkalarını uzaklaştırmak"tır. **Kenûd** ise, üzerinde bulunduğu şeyi engelleyen demektir. Hiçbir şey bitirmeyen toprağa da **"arz-ı kenûd"** denilir.

Bu hususta müfessirlerin birçok izahları var: Mesela **İbn Abbas, Mücahid, İkrime, Dahhâk ve Katâde, "Kenûd**, nankör manasınadır. O meşhur **"kinde"**, babasına karşı nankörlük edip, ondan ayrıldığı için bu ismi almıştır" demişlerdir. **Kelbî** ise, **"Kenud, Kinde** lügatına göre âsî; **Benî Mâlik** lügatına göre, cimri; **Mudar ve Rabî'a** lügatına göre nankör manasınadır" demiştir. **Ebû Umâme**, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, **"kenûd"**un, kendi payını (başkalarından) sakınan, tek başına yiyen, kölesini döven nankör manasına olduğunu rivayet etmiştir. **Hasan el-Basrî, "Kenûd"**, başına gelen mihnet ve musibetleri sayarak Rabbine levmeden ve O'nun nimetlerini ve verdiği rahatlıkları unutandır. Bu aynen, *"Ama insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de kendisine kasem eder, nimetler verirse, "Rabbim bana ikram etti, şeref verdi" der. Fakat ne vakit onu deneyerek, rızkını daraltırsa, o zaman da, "Rabbim bana ihanet etti, hor hakir kıldı" der"* (Fecr, 15-16) ayetlerinde ifade edildiği gibidir" der.

Bil ki, **"kenûd"**un manası, küfr (nankörlük) veya fark (günah) olmanın dışına çıkmaz. Her nasıl olursa olsun, bunun bütün insanlara hamledilmesi mümkün değildir. Binâenaleyh belli bir kafir için kullanılması gerekir veya eğer herkes için kullanırsak manası şöyle olur: İnsanın tabiatı, onu böyle olmaya sevkeder. Ancak Allah Teâlâ insanı, lutfu ve tevfiki ile bundan korursa, o müstesnâ... Birinci mana, ekserî alimlerin görüşüdür ve onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü **İbn Abbas**, "Bu ayet, **Kart b. Abdullah b. Amr b. Nevfel el-Kureşî** hakkında nazil olmuştur" demiştir. Kezâ, *"O halâ, kabirlerde olanların eşilip çıkarıldığı zaman... Rablerinin onlardan elbette haberdar olduğunu bilmiyor mu?"* (Âdiyât, 9-11) ayetleri de ancak kafirler hakkında uygun olur. Çünkü bu, adeta bahsedilenlerin bu işi, yani kıyameti inkar ettiğini anlatmaktadır."

☆ ☆
★

Nankör İnsanlar

İkincisi, yani Hak Teâlâ'nın hakkında yemin ettiği ikinci husus, şu ayetin beyan ettiği şeydir:

وَإِنَّهُۥ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ ۝

"Hiç şüphesiz o, buna hakkıyla şahiddir"
(Âdiyât, 7).

Bu ayetle ilgili iki görüş var:

1) Şüphesiz insan buna, yani kendi nankörlüğüne ve cimriliğine şahiddir. Bu hususta, kendi aleyhine şehadet eder. Ama bu şahidlik, ya o iş, inkarı mümkün olmayan, açık bir şey olduğundan dolayıdır, yahut da Ahirette insan kendi aleyhine bu hususta şahidlik ettiği ve günahlarını itiraf ettiği içindir.

2) "Ayetten maksad şudur: Allah Teâlâ bu nankörlüğe şahiddir." Bu görüşte olanlar "Bu mana daha uygundur. Çünkü buradaki "o" zamiri, zikredilenlerden kendisine en yakın olana racidir. Burada da ona en yakın olan, **"Rabb"** lafzıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın insanın amellerini tek tek saydığını (tesbit ettiğini) ifade etmiş olması açısından, insan için bir tehdid ve günahlardan alıkoyan bir şey gibi olur" demişlerdir. Birinci görüşü destekleyenler ise, "Bu ayetten sonra gelen, *"Şüphesiz o, mal sevgisinde pek ileridir"* cümlesindeki "o" zamiri insana racidir. Binâenaleyh sürenin nazmının en güzel olması için bu ayetteki "o" zamirinin de insana raci olması gerekir" demişlerdir.

★ ★
★

Mal Canlısı İnsanlar

Üçüncüsü: Hak Teâlâ'nın hakkında yemin ettği hususlardan üçüncüsü de, şu ayetin beyan ettiği hususdur:

وَإِنَّهُۥ لِحُبِّ ٱلْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ۝

"Şüphesiz o, hayır sevgisinde pek şediddir"
(Âdiyât, 8).

Ayetteki *"hayır"* إِن تَرَكَ خَيْرًا *"Eğer geride bir hayır, yani mal bırakırsa..."* (Bakara, 180) ve *"Ona bir hayır (mal) isabet ettiği zaman, nankördür"* (Meâric, 21) ayetlerinden de anlaşıldığı gibi, *"mal"* manasınadır. Çünkü insanlar, "mal"ı kendi aralarında *"hayır"* sayarlar. Nitekim Allah Teâlâ da, mücahidlere isabet eden, yaralanma ve harb sıkıntılarını, *"Onlara bir kötülük isabet etmemişti"* (Al-i İmrân, 174) ayetinde, *"kötülük"* diye isimlendirmiştir.

Şedîd

"Şedîd", cimri-kısnık manasınadır. Bu manada, "falanca, şedîdedir, müteşeddiddir" denilir. Şair **Tarafa** da şöyle der:

أَرَى الْمَوْتَ يَعْتَامُ الْكِرَمَ وَيَصْطَفِي / عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمُتَشَدِّدِ

"Ben ölümün, seçkin ve değerli kimselere tuzak kurduğunu; çok cimri ve ahlaksız kimselerin de en güzel mallarını ellerinden çekip aldığını görüyorum." Sonra bu ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) O, malı çok sevdiği için, alabildiğine eli sıkı ve cimridir.

2) Buradaki **"şedîd"** ile, kuvvetli manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "O, malı sevme, dünyayı tercih etme, dünyanın peşinde gezme ve onu elde etmek için uğraşma hususunda, alabildiğine güçlü ve kuvvetli, ama Allah'a ibadetlerini sevme ve nimetlerine şükretme hususunda, son derece zayıftır" şeklinde olur. Çünkü sen birisi bir şeye güç yetirip, onu zapt-u rabt altına aldığında هُوَ شَدِيدٌ لِهٰذَا الْأَمْرِ وَقَوِيٌّ لَهُ dersin.

3) Allah Teâlâ bununla, "O hayırları (malları) sevme hususunda, eli açık ve yumuşak yüzlü değildir, fakat alabildiğine eli sıkı ve tutucudur" manasını murad etmiştir.

4) **Ferrâ** ayetin takdiri mananın, "Muhakkak ki o, mal hususunda alabildiğine bir sevgi taşımaktadır" şeklinde olabileceğini; bunun da, "O, malı seviyor; malın da, kendisini sevmesini arzu ediyor" demek olduğunu; fakat ilk ifadede geçen **"hubb"** (sevgi) sözü ile yetinilerek, ikinci cümlede aynı kelime tekrarlanmadığını; bunun tıpkı, إِشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ takdirinde olmak üzere, إِشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ (İbrahim, 18) buyurup da, birincisi ile yetinilmesi gibidir.

5) **Kutrub** da ayetteki takdirin إِنَّهُ شَدِيدُ حُبِّ الْخَيْرِ şeklinde olduğunu ve tıpkı, senin إِنَّهُ لَزَيْدٍ ضَرُوبٌ deyip de, إِنَّهُ ضَرُوبُ زَيْدٍ manasını kastetmen gibi olduğunu söylemiştir.

★ ★
★

İnsan Haşrolunacağını Düşünmez Mi?

Bil ki Allah Teâlâ insanın kötü fiillerini kendine sayıp dökünce, onu tehdid ederek şöyle buyurmuştur:

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ۝

"Hâlâ o, bilmeyecek mi, kabirlerin içindekiler eşilip çıkarıldığı zaman..."

(Âdiyât, 9).

Bu ayetle ilgili mesele var:

BİRİNCİ MESELE

بُعْثِرَ 'nın ne demek olduğu hususu, İnfitar, 4. ayetin tefsirinde geçmişti ve biz, bunun, "eşilip, sürülüp dışarı çıkarılma" olduğunu söylemiştik. Bu kelime, بُحْثِرَ şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Men Yerine Mâ Edatı?

Birisi şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak niçin, بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ buyurmuş da, بُعْثِرَ مَنْ فِي الْقُبُورِ "kabirlerin içinde olan kimseler..." buyurmamıştır? Hem sonra مَا فِي الْقُبُورِ dediğine göre, ...إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ demiş de ...إِنَّ رَبَّهَا بِهَا dememiştir?" Birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Yeryüzünde mükellef olmayanlar daha fazladır. Binâenaleyh bu, genele göre söylenmiş bir ifadedir. Şöyle de denebilir: Onlar öldükten sonra dirilmeye başladıklarında henüz akıllı canlılar değillerdir. Aksine dirilişten sonra onlar bu hale gelmişlerdir. İşte bu sebeble, hiç şüphesiz ism-i mevsul, akıl sahibi olmayan varlıklara göre getirilmiş, sonra buna işaret olarak gelen "**hûm**" zamirleri ise aklı olan varlıklara göre getirilmiştir.

★ ★
★

Sinelerdeki Açığa Çıkacak

وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ۝

"ve göğüslerde olan şeyler, derlenip toplandığı zaman"
(Âdiyât, 10).

Ebû Ubeyde buna, "Göğüslerde olan şeyler, ortaya çıktığında" manasını verirken; **Leys** şöyle der: "Herşeyden elde edilen şey, elde kalan ve kendinden başka giden şeydir. İşte buna "**hâsıl**" "**hâsıla**" denir. Tahsil ise, hasıl olanı seçip ayıklamadır. Bu kökün ismi, "**hasîlâ**"dır. **Labîd** bu manada şu beyti söylemiştir:

وَكُلُّ امْرِئٍ يَوْماً سَيَعْلَمُ سَعْيَهُ / إِذَا حَصَلَتْ عِنْدَ الْإِلَهِ الْحَصَائِلُ

"Her biri bir gün, Allah'ın nezdinde hasılatlar toplandığında, ne kadar sa'y-u gayrette bulunduğunu anlayacaktır."

Ayetin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) حُصِّلَ, "defterlerde derlenip toplanan" demek olup, bu da, o amel defterleri top yekûn açılıp ortaya konduğunda..." demektir.

2) Mutlaka farz, mendub, mübah, mekruh ve haram olan şeylerin biribirlerinden ayırdedilmeleri gerekir. Çünkü her bir için ayrı bir hüküm vardır. Bundan ötürü kalbura (eleğe) "**mihsal**" denilir.

3) İnsanın içindekiler (gönlündekiler), çoğu kez dışından görünenin aksine olur. Ama kıyamet günü bütün sırlar çözülür, perdeler açılır ve içtekiler ortaya çıkar. Nitekim Hak Teâlâ, *"o gün (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacak"* (Târık, 9). buyurmuştur.

Bil ki bundan alınacak ders şudur: Ey insanoğlu sen, senin için faydası olmayan şeyler konusunda, hazırlıklı oluyor da mesela, kabristan yaptırıyor; tabut alıyor, kefen hazırlıyorsun; yaşlı kadınlar, kefen dokuyorlar ve "Bütün bunlar, mezarda kurtcukların yemesi içindir. Ya Rahmân'ın hissesi nerede?" denilir. Hatta kadın hamile olduğunda, doğacak çocuğa elbise ve saire hazırlar. Kendisine, "Daha çocuk yok, bu ne hazırlık" dediğinde, "Karnımda olan, birgün gün yüzüne çıkmayacak mı?" der. Binâenaleyh Rab Teâlâ da sana, "Bu yerin karnındakiler birgün gün yüzüne çıkmayacak mı, peki hazırlığın nerede?" der. Malum siğası ile ve şeddesiz olarak, خَصَلَ şeklinde de kıraat vardır. Buna göre mana, "Ortaya çıktığında..." şeklinde olur.

★ ★
★

O Günün Tahsisinden Maksad

إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ ۝

"Gerçekten o gün Rableri onlardan, tamamıyla haberdardır"
(Âdiyât, 11).

Bil ki burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: Ayetteki bu ifade, Cenâb-ıHakk'ın o gün onları bilişinin, kendisine haber verilme sebebiyle olduğu vehmini vermektedir. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta daha önce bilgisi olmamasını gerektirir. Halbuki böyle bir şey Allah için imkansızdır?"

Buna şu iki şekilde cevap veririz:

1) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Bilmeyen, bilgi sahibi edilmesi ile, bilir hale gelir. Peki, hep alim olan, hep bilen bir zat, senin halinden haberdar olamaz mı?

2) Hak Teâlâ'nın her an bilmesine rağmen, bu bilme işini, *"o gün"* demek suretiyle, kıyamet gününe tahsis edişinin hikmeti, o günün, ceza günü oluşundan ve mülkün kime ait olduğunu yeniden bir kere daha vurgulamasından ötürüdür. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bu gün hükmü" geçerli bir hâkim, fetvası geçerli bir âlim yoktur. Sadece Ben varım" demek olmuştur. Nice alimler, hadise esnasında cevabın ne olduğunu bilemez, daha sonra onu hatırlar. İşte bu sebeple Hak Teâlâ adeta, "İşte Ben, böylesi bir alim değilim" demek istemiştir.

Kalbin Ameli ve Uzuvların Ameli

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, *"ve göğüslerde olan şeyler, derlenip toplandığı zaman..."* buyurarak, niçin özellikle kalbin işi olan amellerden bahsetmiş de, uzuvların işlerini zikretmemiştir?

Cevap: Çünkü dış organların (uzuvların) amelleri, kalbin amellerine bağlıdır. Çünkü kalblerde sevkedici şeyler, irade ve düşünceler meydana gelmemiş olsaydı,

uzuvların fiilleri de meydana gelmezdi. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, kalbin amellerini zemmetmeyi esas almış ve meselâ, *"Kalbi günahkar..."* (Bakara, 283) buyurmuş; yine medhederken de kalbin işini esas alarak, *"Kalbleri tirtir titrer"* (Enfal, 2) buyurmuştur.

Sadr Yerine Kalb Kelimesi

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin حَصِّلَ مَا فِي صُدُورِ buyurmuş da, مَا فِي الْقُلُوبِ "kalblerde olan şeyleri..." dememiştir?

Cevap: Çünkü kalb, rükuu bineğidir ve tabii olarak, marifetullahı ve Allah'a hizmeti arzular. Aslında bu hususlarda karşı çıkan, "nefs"dir. Nefsin yeri ise, göğse yakın bir yerdir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, *"İnsanların suduruna, göğüslerine vesvese verir..."* (Nas, 5) buyurmuştur. *"Allah'ın göğsünü İslâm'a açtığı kimse..."* (Zümer, 22) buyurmuş ve göğsü, İslâm'ın yeri olarak zikretmiştir.

Dördüncü Soru: ...إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ ifadesindeki **"hüm"** zamirleri, insana racidir. Halbuki "İnsan", lafız olarak müfreddir?

Cevap: İnsan kelimesi, mana bakımından cemidir ve bu husus, Hak Teâlâ'nın *"Şüphesiz insan, bir hüsrandadır"* (Asr, 2) ayetinde de böyledir. Ama Cenâb-ı Hak o surede, *"Ancak iman edenler ... müstesna"* (Asr, 3) buyuraraka, bu ifadeleri cemî olarak getirmiştir. Eğer "İnsan" kelimesi cemî (çoğul) olmasaydı, böyle getirmesi doğru olur muydu?

Bil ki ayetle ilgili olarak, geriye iki mesele kalır:

BİRİNCİ MESELE Ayet, Hak Teâlâ'nın, zaman olarak cüziyyatı da bildiğine delalet etmektedir. Çünkü O, Kendisinin o gün bütün canlıların ne halde, ve ne durumda olduklarını bildiğini açıkca ifade etmektedir. Binâenaleyh Allah'ın, zamanın cüziyyatını bilmeyeceğini söyleyenler kafir olurlar.

İKİNCİ MESELE Rivayet edildiğine göre **Haccâc**, dil sürçmesi ile buradaki "إِنَّ"yi, nasb ile أَنَّ şeklinde okumuş, dolayısıyla da, **"habir"**in başındaki **"lâm"**ı, hata olmasın diye düşürmüş. Bu, onun, fesahatını anlatmak için zikredilmiş bir hadisedir. Fakat bazı alimler, ayeti değiştirmeye yeltendiği için bunun bir küfür olduğunu söylemişlerdir. **Ebû'e-Simâl**'in de ayeti bu şekilde okuduğu nakledilmiştir. Allah Teâlâ en iyi bilendir. Salat ü selâm, efendimiz **Hz. Muhammed**'e, âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

KÂRİA SÛRESİ

Bu sûre, onbir ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Bil ki Allah Teâlâ önceki sûreyi, *"O gün Rableri onlardan tamamıyla haberdardır"* ayetiyle bitirmiş, adeta "O gün, nasıl bir gündür?" denilmiş de bunun üzerine, "O gün, kâriadır" diye cevap verilmiştir.

Kâria

اَلْقَارِعَةُ ۝ مَا الْقَارِعَةُ ۝ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ ۝

"Felaket kapısını çalacak olan (kıyamet), nedir o felaket kapısını çalacak? O felaket kapısını çalacak olanı sana bildiren nedir?"

(Kâria, 1-3).

Bil ki ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Kar' اَلْقَرْعُ**"**, alabildiğine vurmak ve yüklenmektir. Daha sonra zamanın büyük hadiseleri **"kâria"** diye adlandırılmıştır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yaptıkları şeyler yüzünden, başlarına kâria gelip çatacak"* (Ra'd, 31) buyurmuştur. Arapların, اَلْعَبْدُ يُقْرَعُ بِالْعَصَا "Köle, deynekle dövülür" şeklindeki sözleri de bu köktendir. "Kamçı" manasındaki **"mihra' "** da; قَوَارِعُ الْقُرْاٰنِ "Kur'ân'ın kârialarî" ve قَرْعُ الْبَابِ "Kapıyı çalmak" deyimleri de böyledir. قَارَعُوا fiili, "Kılıçlarla vuruştular" manasındadır.

Kâria: Kıyamet İsmi

Alimler, **"kâria"**nın, kıyametin isimlerinden biri olduğunda ittifak etmişlerdir. Ama kıyamete bu adın niçin verildiğinde şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bunun sebebi, kendisinden dolayı, mahlukatın can verdiği o sayhadır. Çünkü ilk sayhada akıllar zail olur. Nitekim Hak Teâlâ *"Gökte ve yerde bulunanlar, (o zaman) düşüp kendisinden geçer"* (Zümer, 68) buyurmuştur. İkinci sayhada (sûra üflenişte) ise, **İsrâfil** (a.s) hariç, bütün mahlukat ölür. Allah Teâlâ daha sonra onu

da öldürür. Sonra diriltir. O, sûra üçüncü defa üfler. Böylece herkes dirilip kalkar. Bu sûrun, kendisinde bütün ölüler sayısınca delikler bulunan ve herkese ait bir deliğin yer aldığı; Allah Teâlâ'nın her bedeni, o belli delikten, kendisine ulaşan o nefha sayesinde diriltiği rivayet edilmiştir. Bu izahı, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar, ancak bir sayha beklerler"* (Yâsîn, 49) ve *"O ancak bir sayhadır, nâradır"* (Saffat, 19) ayetleri de destekler.

2) Ulvî ve süflî kütleler, âlem tahrib edilirken, birbirlerine alabildiğine çarparlar. İşte bu çarpma (kar') sebebiyle kıyamete "**kâria**" denilmiştir.

3) **Kâria**, dehşetiyle, çılgınlığı ile, insanların kalblerini hoplatıp, çarptıran (**kâria**) olandır. Bu, göklerde, göklerin çatlayıp yarılmasıyla; güneş ve ayda, onların söndürülmeleriyle; yıldızlarda, onların saçılmalarıyla; dağlarda, onların unufak edilip atılmalarıyla; yeryüzünde, onun dürülüp değiştirilmesiyle olur. Bu, **Kelbî** 'nin görüşüdür.

4) Kıyamet, Allah düşmanlarını, ilahî azab, hizy ve ibretâmiz cezalarla korkutur, kalblerini hoplatır ve döver. Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür. Bazı muhakkik alimler, bunun, **Kelbî**'nin görüşünden daha evla olduğunu; çünkü Hak Teâlâ'nın, *"(Mü'minler ise) o günün korkudan emindirler"* (Neml, 89) buyurduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

İ'rab

اَلْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ ifadesinin i'rabı hususunda, şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu bir "tahzîr"dir. Çünkü tahzîr, hem ref', hem de nasb caizdir. Nitekim sen, اَلْأَسَدَ اَلْأَسَدَ yani "Aslandan sakın" dersin. Binâenaleyh ref de caizdir, nasb da caizdir.

2) Burada, şöyle bir takdir vardır: "Size, o "**kâria**", Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kabirlerin içindekiler çıkarıldığı zaman"* (Âdiyât, 9) ayetinde haber verildiği biçimde gelecektir."

3) "**Kâria**" اَلْقَارِعَةُ, mübtedâ olarak merfudur; haberi ise, مَاالْقَارِعَةُ ifâdesidir. **Kutrub**'a göre ise, haber olan, وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ ifâdesidir.

Buna göre şayet, "Sen bir şeyden bir şey ile haber verdiğinde, mutlaka ondan, ilave bir bilgi elde etmen gerekir. Halbuki, وَمَا أَدْرٰيكَ sözü, kişinin bunu bilmediğini ifade eder. Öyleyse, bu, daha nasıl haber olarak düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bizim bu haberle, ilave bir bilgimiz olmuştur. Çünkü biz, o "**kâria**"nın, diğer "**kâria**"lar gibi olduğunu sanıyorduk. İşte bu cehalete nisbet edilmemiz (وَمَا أَدْرٰيكَ... ifadesinin kullanılması) ile, bu "**kâria**"nın, şiddet ve dehşet bakımından, diğerlerinin çok çok üstünde bir "**kâria**" olduğunu anlamış bulunuyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ *"O felaket kapısını çalacak olanı sana bildiren nedir?"* ayeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bunun manası, "Sen onun künhünü bilemezsin. Çünkü o, şiddet açısından herhangi bir ferdin, vehminin ve zannının yetişemeyeceği bir noktadadır. Sen onu, her ne türlü takdir edersen et, bilesin ki o, senin takdirinden daha büyüktür" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Dünyanın bela ve musibetleri, bu "kâria"nın yanında, adeta bir "kâria" değildir. Dünyanın ateşi de,

ahiretteki ateşin yanında, ateş değildir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu sûrenin sonunda, dünya ateşinin, ahiretinkinin yanında ateş olmadığına dikkat çekmek için, *"hararetli çetin bir ateş"* (Kâria, 11) buyurmuştur. İşte böylece, bu açıdan, bu sûrenin başı ile sonu, birbiriyle mutabakat arzetmiş olur.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ buyurmuş, sûrenin sonunda ise, فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ وَمَا أَدْرٰيكَ مَاهِيَهْ *"Artık onun anası "Hâviye"dir. Onun mahiyetini sana bildiren nedir?"* (Kâria, 9-10) buyurmuş, ama وَمَا أَدْرٰيكَ مَا هَاوِيَةٌ **"Hâviye'nin ne olduğunu sana bildiren nedir?"** dememiştir. Şu halde, aradaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki: Fark **"Kâria"**nın, elle tutulur, gözle görülür bir şeyin **"kâria"**sı olmasıdır. Ama onun, **"Hâviye"** olması ise, böyle değildir. Böylece, iki yer arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

2) Bu tafsilatı, Cenâb-ı Hakk'ın haber vermeleri ve beyanı dışında, hiç kimse bilme imkânına sahip değildir. Çünkü bu, meydana gelen şeyin, meydana gelişini anlatmaktır; yoksa, olması takdir edilen şeylerin takdirlerinden bahsetmek değildir. Binâenaleyh, bunu bilmenin yolu, **"sem'iyyât - nakli deliller"**den geçer.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ayetin bir benzeri de الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ *"Hâkka ... Nedir Hâkka? O hâkka'nın ne olduğunu sana bildiren nedir?'* (Hâkka, 1-3) ifadeleridir. Daha sonra muhakkik alimler şöyle demektedirler: الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ ifâdesi, الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ ifâdesinden, daha ileri derecede bir ifadedir. Çünkü, sonra gelenin, mutlaka daha beliğ ve ileri derecede olması gerekir. Çünkü maksat, alabildiğine bir dikkat çekmedir. Bu "alabildiğinelik - mübalağa" ise, ancak, o şey çok kuvvetli olduğunda söz konusu olur. Bu iki ifadenin mana açısından birbirleriyle mukayesesine gelince, **"Hâkka"**, daha ileridir. Çünkü aslında bu kelime, "adâlet" manasıyla ilgilidir. **Kâria** ise, kalblere çok korkunç şeylerle baskı yaptığı için, ileri derecede bir ifadedir.

★ ★
★

İnsanların Pervaneler Gibi Uçuşması

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ۝ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ ۝

"O gün insanlar yaygın pervaneler gibi olacak. Dağlar atılmış renkli yünler gibi olacak"

(Kâria, 4-5).

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "bu ayetin başındaki يَوْمَ kelimesi, الْقَارِعَةُ kelimesinin kendisine delalet ettiği, mukadder bir ifade ile mansub olup, ayetteki takdir, **"kâria**, insanların şöyle şöyle olduğu günde çarpar, vurur..." şeklindedir."

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu günü şu iki vasıf ile nitelemiştir:

Birincisi: O günde insanların, tıpkı uçuşan pervaneler gibi olmaları. **Zeccâc** şöyle

der: " الْفَرَاشِ, ateşin içinde uçuşan canlılar, anlamındadır. bunlara yayılıp da kendilerini ateşe attıkları için اَلْفَرَاشُ adı verilmiştir. Cenâb-ı Hak burada, öldükten sonra dirilme meydana geldiği zamanda canlıların durumunu, **"ferâş-i mebsûs"** bir başka ayette ise, "yayılmış çekirgelere..." (Kamer, 7) benzetmiştir. Pervanelere benzetmesine gelince, bu, **"ferâş"**ın, uçmak için kalktıkları zaman aynı yöne yönelmeyip de, tam aksine her birinin başka başka cihet ve istikametlere yönelişlerinden dolayıdır. İşte bu durum, insanların öldükten sonra diriltilmeleri durumunda, böylesine dehşet ve korku içinde kalacaklarına delalet eder. Ama, maksat ve gaye açısından, belli olmayan, gelişigüzel yönlere doğru hareket edeceklerini gösterir. اَلْمَبْثُوثِ kelimesine gelince, "dağılmış, saçılmış" demektir. Nitekim birisi bir şeyi dağıtıp, saçtığında, بَثَّهُ "onu saçtı, dağıttı" ifadesi kullanılır. İnsanların çekirgelere benzetilmelerine gelince, bu, çokluk açısından yapılmıştır.

Ferrâ da, كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ifadesine, "çekirgelerin birbirlerine girmeleri gibi..." manasını vermiştir. Kısaca, Cenâb-ı Hak, insanların öldükten sonra dirilme anındaki durumlarını, hem saçılmış çekirgelere, hem de yayılmış pervanelere benzetmiştir. Çünkü insanlar, öldükten sonra diriltildiklerinde, tıpkı çekirgeler ve pervaneler gibi, birbirlerine girerler. Bahsettiğimiz bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bölük bölük gelirsiniz..."* (Nebe, 18), *"İnsanların, alemlerin Rabbinin huzuruna çıkmak için kalktığı o günde..."* (Mutaffifin, 6) ve **Ye'cûc - Me'cûc** kıssasındaki, *"O gün biz onları, birbiri içinde dalgalanır bir halde bırakmışızdır"* (Kehf, 99) ayetleriyle de desteklenir.

Buna göre şayet, "Çekirgeler, pervanelere nisbetle, büyüktürler. Binâenaleyh aynı şey, aynı anda hem büyük hem de küçük olan şeylere nasıl benzetilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Tek bir şey, hem büyük hem de küçük olan bu iki şeye teşbih edilmiştir, ama ayrı iki vasıf konusunda. Pervaneye teşbih edilmesi, herbirinin belli belirsiz yönlere gidip gelmelerinden; çekirgeye teşbih edilişi ise, çokluk ve birbirini izlemeleri açısındandır. Şöyle de denilebilir: Mahlukat, başlangıçta, tıpkı çekirgeler gibi büyük olurlar. Daha sonra, güneşin harareti ile yanmaları yüzünden, pervaneler gibi, küçük hale gelirler. Alimler, insanların pervanelere benzetilmeleri hususunda şu değişik izahları da yapmışlardır:

Pervane Teşbihinin Sebebi

1) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), şöyle buyurmuştur: اَلنَّاسُ عَالِمٌ وَمُتَعَلِّمٌ وَسَائِرُ النَّاسِ هَمَجٌ رَعَاعٌ *"İnsanlar ya alimdir, ya da öğenicidir. Geriye kalanlar ise, basit ve sefil kimselerdir"*[32]. **Böylece**,onları Allah, ahirette de böyle yapacaktır. Çünkü o, *"Tam uygun bir ceza olmak üzere"* (Nebe, 26) buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ, bu ifadenin başına teşbih harfini getirerek, كَالْفَرَاشِ buyurmuştur. Çünkü onlar, o gün, اَلْفَرَاشُ'dan daha zelil olacaklardır. Zira pervaneye azab edilmezken, bunlar azab göreceklerdir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ *"Hayvanlar gibidirler. Hatta, daha sapık..."* (Arâf, 179) ayetidir.

---

32) Dârimî, Mukaddime, 32 (1/84).

Dağlar Atılmış Yünler Gibi Olacak

Bu günün sıfatlarından ikincisi de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dağlar atılmış renkli yünler gibi olacak..."* ayetinin beyan ettiği husus. الْعِهْنُ renkli yün, demektir. Ki, bunun izahı, Meâric, 9. ayetin tefsirinde geçmişti. النَّفْشُ ise, yünün, birbirinden iyice ayrılıncaya değin çırpılması, ayrılması, kabartılması demektir. İbn Mes'ûd da zaten, bu ifâdeyi, كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ şeklinde okumuştur.

Bil ki, Allah Teâlâ, *"Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgunî siyah yollar..."* (Fatır, 27) buyurduğu üzere, dağların farklı farklı renklerde olduğunu beyan etmiştir. Allah Teâlâ daha sonra bu dağların cüzlerini parça parça etmiş, telif ve terkiplerini izale etmiş, böylece dağlar işte bu yönü ile, tıpkı, atıldığı zamanki muhtelif renklerdeki yünlere benzer hale gelmiştir. Bunda şöyle bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, burada, insanların hali ile dağların halini birlikte ele almış. Böylece adeta, bu, **"kâria"**'nın, dağlara tesir etmesinin, onları, böylesine atılmış renkli yünler haline getireceğine; bunu duyan insanın halininse, nasıl olacağına dikkat çekmiştir. Binâenaleyh, eğer Rabbinin rahmetinden nasibdar olmamışsa, yazıklar olsun insanoğluna, yazıklar!.. Bu ifade ile, ateş dağlarının, alabildiğine kırmızı oldukları için, tıpkı atılmış renkli yünler halini alacaklarının da kastedilmiş olması muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE Allah Teâlâ, dağlardaki bu hal değişikliğini, şöyle birkaç açıdan ele almıştır:

1) Dağların, paramparça olmaları. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Derken dağlar unufak edilir..."* (Hâkka, 4) buyurmuştur.

2) Dağların, akan kum tepeleri haline gelmesi... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sen dağları görür de, onları durur zannedersin... Halbuki onlar, bulutların yürümesi gibi yürürler..."* (Neml, 88) buyurmuştur. Daha sonra da, atılmış renkli yünler haline gelenlerdir. O halde bu demektir ki dağlar, evin penceresinden içeri giren ve elin kendisine temas edemediği zerreler gibi parçalanacaktır. Daha sonra da, dördüncü olarak, onlar bir serap, hayal haline geleceklerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Dağlar yürütülür de, derken bir serap haline gelirler"* (Nebe, 20) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak niçin, يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ وَالْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ demeyip de, tam aksine, yeniden وَتَكُونُ الْجِبَالُ buyurmuştur? Çünkü, bu gibi yerlerde, tekrar, daha kuvvetli bir sakındırma ifade eder.

★ ★
★

Mevazîn

Bil ki Cenâb-ı Hak, kıyamet gününü tavsif edince, bu günde insanları iki kısma ayırmış ve فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ *"İşte kimin tartıları ağır gelirse..."* (Kâria, 6) buyurmuştur.

Bil ki مَوَازِينُ kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bu, mevzûn مَوَازِينُ kelimesinin çoğulu olup, bu da, Allah'ın katında değeri ve kıymeti olan, kişiye ait ameller demektir. Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür. **Ferrâ** sözüne devamla şöyle der: "Bunun bir benzeri de, Arapça'da, "Benimki de seninkiyle eşdeğerdir" anlamında عِنْدِي دِرْهَمٌ بِمِيزَانِ دِرْهَمِكَ وَزْنِ دِرْهَمِكَ "Bende, senin dirhemine denk dirhem vardır" ve دَارِي بِمِيزَانِ دَارِكَ وَزْنِ دَارِكَ "Evim senin evinin değerindedir" denilir.

İkinci Görüş: Bu kelime, اَلْمِيزَانُ kelimesinin çoğuludur. Nitekim **İbn Abbas** şöyle der: "Mizanın bir dili ve iki kefesi vardır. Orada sadece ameller tartılır. Böylece, itaatkar kişinin haseneleri, en güzel bir biçimde getirilir. Bu haseneler ağır bastığında, bu kişinin hakkı cennettir. Kafir kimsenin seyyieleri de, en çirkin bir biçimde getirilir. Onun tartısı hafif olur, böylece de bu kimse, cehenneme sokulur." **Hasan el-Basrî** ise şöyle demiştir: "Mizanın iki kefesi vardır, ama bunlar, şöyledir böyledir diye nitelemezler." Kelamcılar da şöyle demektedirler. Hasene ve seyyielerin bizzat kendilerinin tartılmaları düşünülemez. Hele hele hususen, haklar birbiriyle denkleştirildiğinde... Tam aksine tartılması kastedilen şey, hasene ve seyyielerin yazıldığı defterlerdir. Yahut da, nûr, haseneelerin emaresi; zulmet de, seyyielerin emaresi addedilir. Veya, haseneelerin sahifeleri, güzel şekillerle tasavvur edilir, seyyielerin defterleri ise, çirkin bir şekillerle tasavvur edilir. Böylece, ağırlık ve hafiflik ortaya çıkmış olur. Bunun faydası ise, hasene sahiplerinin halinin, o büyük cemaat arasında zuhur etmesi, böylece sevinçlerinin artması, seyyie sahiplerinin hallerinin de zuhur edip, böylece onların mahlukat yanında kepaze kimseler gibi olmalarıdır.

★ ★
★

Mizanı Ağır Basanlar

Cenâb-ı Hakk'ın فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ *"Artık o, hoşnut bir yaşayıştadır"* (Kâria, 7) ayetine gelince, عِيشَةٌ kelimesi, tıpkı, خِيفَةٌ kelimesinin خَوْفٌ anlamına gelmesi gibi, اَلْعَيْشُ anlamına bir masdardır. رَاضِيَةٌ kelimesine gelince, **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bu, "Sahibinin memnun kaldığı, hoşnut olduğu, hoşnut olunan bir yaşayıştır" anlamındadır. Ve bu tıpkı, "sütçü" ve "hurmacı" anlamında لَابِنٌ ve تَامِرٌ denilmesi gibidir. İşte bundan dolayı müfessirler, bu رَاضِيَةٌ kelimesinin, "Sahibinin kendisinden kulunun olduğu" anlamında, مَرْضِيَّةٌ **"mardıyyetun"** anlamına geldiğini söylemişlerdir.

★ ★
★

Mizanı Hafif Kalanlar

وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ *"Ama kimin de tartıları hafif gelirse..."* (Kâria, 8). Yani, "Hasenesi az olup, seyyieleri haseneleri baskın çıkanlara gelince..." demektir. **Ebû Bekir** (r.a) şöyle demiştir: "Bu amel defterleri ağır gelen kimselerin, amel defterlerinin ağır gelmesi, onların, dünyada iken hakka uymaları ve hakkın, kendilerine baskın

gelmesinden dolayıdır. Kendisine sadece hakkın konulduğu bir tartının, ağır gelmesi ise hakdır. Amel defteri hafif olan kimselerin amel defterlerinin hafif olması ise, onların dünyada iken batıla uyup, batılın onlarca hafif bir şey olarak addedilmesinden dolayıdır. Kendisine batılın konulduğu tartının ise, hafif olması hakdır. Mukâtil de şöyle der: Bu böyle olacaktır; zira hak, ağır, batıl ise hafiftir.

★ ★
★

Hâviye

فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ *"Artık onun anası "Hâviye"dir"* (Kâria, 9) ayetine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) **Hâviye**, cehennemin adlarından biridir. O ateşe, ona düşen kimseler çok yüksekten düştükleri için, sanki ateş, derin bir çukurmuş gibi olur. Buna göre mana, "Onun varacağı yer, o ateşin" şeklinde olmuş olur. "Onun varacağı yere - **el-Me'vâ**", çocuğun yine kendisine sığındığı anneye teşbih edilerek, (bir mecaz olarak), "anne (ümm)" denilmiştir.

2) O tepe üstü ateşe düşecektir. Bu görüşü, **Ahfeş, Kelbî** ve **Katâde** zikretmişlerdir. Çünkü onlar, ateşe, tepeüstü düşeceklerdir.

3) İnsanlar, birincisine beddua ettiği zaman, هَوَتْ أُمُّهُ "Anası ölsün..." derler. Çünkü, kişi yuvarlandığında, yani düşüp de helak olduğunda, onun annesi, hüznünden ve kederinden helak olur, kendisini helak eder. Buna göre adeta "Ama kimin de tartıları hafif gelirse, o muhakkak ki helak olmuştur, anası ağlamıştır" denilmek istenmiştir.

★ ★
★

وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا هِيَهْ ۝

"Onun mahiyetini sana bildiren nedir?"

(Kâria, 10).

Keşşâf sahibi şöyle der: هِيَهْ , üçüncü şıkta, *"Artık onun anası "Hâviye"dir"* (Kâria, 9) ifadesinin kendisine delalet ettiği bela ve musibet (الدَّاهِيَة)e raci olan bir zamirdir. Yahut da, هَاوِيَة kelimesine raci bir zamirdir. Bunun sonundaki hâ ise, sekte içindir. Vasl yapıldığında hazfedilebilir. Ama tercihe şayan olan ise, **Mushaf**'a ittibâen, hâ ile vakf yapmaktır. Çünkü Mushaf'ta bu hâ, yer almıştır. Biz bu hâ ile ilgili لَمْ يَتَسَنَّهْ (Bakara, 259) فَبِهُدَيهُمُ اقْتَدِهْ (En'Am, 90) ve مَآ أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهْ (Hâkka, 28) ifadelerinin tefsirinde zikrettik.

★ ★
★

نَارٌ حَامِيَةٌ ۝

"(O), harareti çetin bir ateştir"

(Kâria, 11).

Bu, "Diğer ateşler, buna nisbetle, adeta, hiç de kızgın sayılmazlar" demektir. Bu kadar bir ifade, onun ne denli kızgın olduğuna dikkat çekme hususunda yeterli bir ifadedir. Biz, bundan ve bütün azab çeşitlerinden Allah'a sığınır, tevfiki ve güzel ahireti O'ndan talep ederiz. Ey Rabbimiz, bize, Peygamberlerinin lisanı üzere va'dettiğin şeyleri ver. Kıyamet gününde bizi rezil rüsvay etme. Muhakkak ki sen, vadinden dönmezsin (amin)!

★ ★
★

TEKÂSÜR SÛRESİ

Sekiz ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ ۝ حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ۝

"Sizi, çoklukla böbürleniş (o derecede) oyaladı. Hatta kabirleri ziyaret ettiniz..."

(Tekâsür, 1-2).

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:

Çokluğa Aldanış

BİRİNCİ MESELE

اَلْإِلْهَاءُ **(el-ilhâ)**, lehve, eğlenceye yönelmen anlamındadır. **Lehv** ise, kişinin heves ve arzusunun davet ettiği şeylere yönelmek demektir. Bir şeye yönelmenin başkasından yüz çevirmeyi gerektireceği ise malumdur. İşte bundan dolayı dilciler "Beni unuttu, beni meşgul etti" anlamında, أَلْهَانِ فُلَانٌ عَنْ كَذَا derler. "Zübeyr, gök gürültüsünün sesini duyunca, ne söyleyeceğini unuttu (لَهِيَ عَنْ حَدِيثِهِ) şeklindeki söz de buna dayanır. Yani, sözünü bıraktı, ondan adeta yüz çevirdi, demektedir. O halde, yapmadığın, terkettiğin herşeyden yüz çevirmiş olursun.

el-Tekâsür (اَلتَّكَاثُرُ) mal, makam ve şan-şöhret çokluğu ile övünmen demektir. Nitekim Arapça'da, insanlar karşılıklı olarak şan ve şereflerini denkleştirmeye çalıştıklarında, تَكَاثَرَ الْقَوْمُ تَكَاثُراً denilir. **Ebû Müslim** de şöyle der: **"et-Tekâsür"**, **"kesret"** kökünden, **"tefâül"** vezninde bir kelimedir. **"Tefâül"** ise, şu üç manadan biri için kullanılır: Bu kalıbın, iki kimse arasındaki bir ortaklığı ifade etmiş olması, muhtemeldir. Böylece **"tekâsür"**, **"mukâseretun"** babından olmuş olur. Fiili, istemeye istemeye üstlenmek anlamına da gelir. Nitekim sen bir şeyi istemeyerek yaptığın zaman, تَكَارَهْتُ عَلَى كَذَا dersin. Ve yine sen, bir şeyi görmemezlikten gelip, gafilmiş gibi davrandığında, تَبَاعَدْتُ عَنِ الْأَمْرِ dersin. Bu kalıbın, bizzat fiilin kökü,

anlamına gelmiş olması da muhtemeldir. Nitekim sen, بَعُدتُ عَنْهُ anlamında, لَاغَلَتْ عَنِ الْاَمْرِ dersin.

Bu ayette, "**tekâsür**" lafzı, ilk iki manaya gelebilir. Binâenaleyh, "**tekâsür**"ün, müfaele, yani "mukâseretun" anlamına gelmesi, muhtemeldir. Çünkü, nice iki kişi vardır ki, onlardan herbiri diğerine, "Ben senden, mal bakımından daha ileriyim, taraftar bakımından da daha güçlüyüm" der. Çoğaltmayı üstlenme anlamına da gelmiş olabilir. Çünkü, düşkün ve haris kimse, bütün ömrü boyunca, malını çoğaltmayı üstlenir, kendini buna verir.

Bil ki, **tefahür** ve **tekâsür**, şey olup, bu ayetin bir benzeri de, وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ *Arasında iftihar etme..."* (Hadid, 20) ayetidir.

BİRİNCİ MESELE
Mutluluk Nevileri

Bil ki tefâhür, insanın, saadet çeşitlerinden bir çeşidi kendisine nisbet etmesiyle, kendisinde bunun bulunduğu iddia etmesiyle olur. Saadet nevileri ise, üç tanedir.
1) Nefiste.

2) Bedende.

3) Bedeni hariçten saran şeylerde, eşyada. Nefiste olana gelince, bu, ilimler ve üstün huylar, meziyetlerdir. Ki, işte bu ikisi, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim** (a.s)'in söylediğini naklettiği, *"Ya Rabbi, bana bir hüküm bağışla ve beni salih kullarına kat..."* (Şuarâ, 83) duasıyla kastedilmişlerdir. İşte bu iki şey sayesinde kişi, ebedî beka ve mutluluğu elde eder. Bedende olana gelince, bu da sıhhat ve güzelliktir. Ki bu, ikinci derecededir. Bedenî hariçten saran şeylere gelince, bunlar da iki kısımdır:

a) Zaruri olanlar, bunlar mal ve makamdır,

b) Zaruri olmayanlar... Ki, bunlarda akraba ve dostlardır. Üçüncü mertebede saydığımız şeyin tümü, beden için amaçlanır. Bunun delili ise şudur: Bedenin uzuvlarından herhangi bir uzuv acı çektiğinde, mal ve makam, bu uzuv için feda edilir. Bedeni mutluluklara gelince, fazıl kimseler, bunları nefsanî mutluulklar için elde tutmak isterler. Zira, beden sağlam olmadığı müddetçe, nefsanî ve baki mutlulukları elde etmeye, kişi, zaman bulamaz.

Bunu iyice kavradığına göre biz diyoruz ki, aklı olan kimsenin, o say ü gayretini, daha mühim olanı mühim olana takdim etme uğrunda harcaması gerekir. O halde bu demektir ki, mal, makam, taraftar ve akraba ile övünmek, mutluluk sebeplerini en düşük dereceleriyle övünmek demektir. Halbuki bununla meşgul olmak, insanı, ilim ve amel vesilesiyle, ruhani mutlulukları elde etmekten alıkor. Böylece bu da, mutluluk derecelerinin en düşüğünü, en kıymetlisine tercih etmek olur. Halbuki bu, vacib olanın ve hak olanın, aksi ve zıddı olmuş olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bunları zemmederek, اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ buyurmuştur. Bu ifadeye, sayı, mal, makam, akraba, taraftar ve asker gibi şeylerle övünme de dahildir. Velhasıl, "**tekâsür**" ifadesinin içine, dünya, onun lezzetli ve şehevî şeylerin tümü de girer.

ÜÇÜNCÜ MESELE

اَلْهٰيكُمْ ifadesinin, onların durumlarını haber veren bir ifade olması muhtemel olduğu gibi, tevbîh ve takrîc anlamında bir istifham olması da muhtemeldir. Bu durumda kelamın

takdiri, أَأَلْهَاكُمْ "Sizi... oyaladı mı..." şeklindedir. Ve bu tıpkı, أَأَنْذَرْتَهُمْ - أَأَنْذَرْتَهُمْ (Nâziât, 11) ifadelerinin okunuşu gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Tefahur'un Her Şekli Kötü Değildir

Ayet, övünmenin böbürlenmesinin, kınanmış olduğuna delalet etmektedir. Akıl ise, hakiki mutluluklarda övünme ve böbürlenmenin mezmun olmadığını göstermektedir. **Abbas**'ın, **"sıkâye"**'nin kendi elinde; **Şeybe**'nin de, Kâ'be'nin anahtarlarının da kendi elinde olmasıyla övündükleri ve neticede de **Hz. Ali** (r.a)'nin, "Ben, küfrün hortumunu (burnunu) kılıcımla kestim. Küfre "misle" yapıldı.. Sizler de ancak bundan sonra müslüman oldunuz..." deyip de bu onlara ağır gelince أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ *"Sizler, hacılara su vermenizi (sıkâye)... ve Mescid-i Haram'ı imar etmeyi, Allah'a ve ahirete iman eden ve Allah yolunda cihad eden kimsenin işi gibi mi tuttunuz?"* (Tevbe, 19) ayetinin nazil olduğuna dair rivayet bu kabildendir.

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (Duhâ, 11) ayetini tefsir ederken, insanın, bu konuda başkalarının kendisine uyacağını tahmin ettiğinde, bu durumda yaptığı taatlar ve huy güzelliği ile övünebileceğini söylemiştik. Böylece, mutlak manada bir övünmenin mezmun olmadığı sabit olur. Tam aksine, ilim, taat, güzel ahlak hususunda övünmek, güzel bir şey olup, bu, güzel şeylerin aslı ve temelidir. O halde bu demektir ki, اَلتَّكَاثُرُ ifadesindeki **elif-lâm** istiğrak için olmayıp, tam aksine, **"ahd"** içindir. Ki bu da, dünya, onun leziz şeyleri ve dünya ile alakalı olan şeylere övünmektir. Çünkü, kişiyi, Allah'a taattan ve O'na kulluktan alıkoyan şeyler bunlardır. Bunlar aklen kabul edilen, dinlerde de, üzerinde ittifak edilen şeyler olunca, bu ifadenin başına, harf-i tarifin getirilmesi pek yerinde olmuş olur.

BİRİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Ayetin tefsiri hususunda da şu izahlar yapılabilir:
Birinci Görüş: "sizi, sayının çokluğu ile böbürlenmek alıkoydu..." Rivayet olunduğuna göre bu ayet-i kerime, **Beni Sehm** ile, **Beni Abd-i Menaf** hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, hangilerinin daha kalabalık olduğu hususunda karşılıklı övünmeye girişmişlerdi. **Beni Abd-i Menaf**, daha çok idi. Bunun üzerine **Beni Sehm**, "Gelin, dirilerinizi, ölülerinizin toplamını, ölülerinizin dirilerinizin toplamı ile mukayese edelim.." dedi de, bunu uyguladılar. Derken, **Beni Sehm**, daha kalabalık çıktı. İşte, bunun üzerine bu ayet, nazil oldu. Bu rivayet, Kur'ân'ın zahirine uygundur. Çünkü *"ta kabirleri ziyaret ettiniz"* ifadesi, bu işin, geçmiş bir hadise olduğuna delalet etmektedir. Böylece, Cenâb-ı Hak adeta, onları, kendi hallerine şaşmaya davet ederek, "Farzedin ki sizler, onlardan sayıca daha çoksunuz, ama bu, ne fayda sağlar?!" demek istemiştir.

"Ziyaret", bir yere gelmek-gitmek demektir. Bu geliş ise, pekçok maksat için olur. Ama, bunların en ehemmiyetlisi ve nazar-ı dikkate alınmaya en evla olanı, kendisi sebebiyle, kişinin kalbinin rikkate kavuştuğu, duygulandığı, dünya sevgisinin kalbinden silindiği ziyarettir, geliştir. Çünkü kabirleri görmek Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ أَلاَ فَزُورُوهَا فَإِنِّي فِي زِيَارَتِهَا تَذْكِرَةٌ *"Sizlere, kabirleri*

"Sizlere, kabirleri ziyareti yasaklamıştım. Dikkat, artık şimdiden sonra kabirleri ziyaret ediniz (ziyaret edebilirsiniz). Çünkü onları ziyaret etmede, ibret ve öğüt alma vardır"[33] **hadis-i** şerifinde de beyan ettiği gibi, bunu doğurur. Sonra sizler, kalblerinizin katılığı ve dünya sevgisi içinde, kabirleri ziyaret ediniz. Binâenaleyh hüküm değiştiği için, Allah Teâlâ bunu teaccüb (muhatabları hayrete davet) sadedinde zikretmiştir.

Mal Çokluğu İle Övünme

İkinci Görüş: Bu ifade ile, insanların mal ve zenginlik bakımından öğünmeleri kastedilmiştir. Bu görüşte olanların delili ise şudur: Rivayet olunduğuna göre, **Mutarraf b. Abdullah b. Şahîr**, babasından, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ...أَلْهَاكُمْ ayetini okuyup, şöyle dediğini rivayet etmiştir: يَقُولُ مَالِي مَالِي وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكَ إِلاَّ مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ أَوْ لَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ *"İnsanoğlu "malım, malım" der. Ama (ey insanoğlu) senin malın ancak, yiyip de bitirdiğin; giyip de eskittiğin, tasadduk edip de gerçekleştirdiğin şeylerdir."*[34]

Ayetteki, حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ *"Hatta kabirleri ziyaret ettiniz"* ifadesi, "Taki öldünüz" demektir. "Kabirleri ziyaret" mecazen ölmek manasınadır. Nitekim Arapça'da, ölen kimse için, "Kabrini ziyaret etti" resmini (kabrini) ziyaret etti" denilir. **Cerîr** de **Ahtal**'a زَارَ الْقُبُورَ أَبُو مَالِكٍ فَأَصْبَحَ الْأُمُّ زُوَّارَهَا *"Ebû Mâlik öldü, anası da onun devamlı ziyaretcisi oldu"* demiştir. Buna göre ayetin manası, "Malları çoğaltmaya ve artırmaya olan hırs ve düşkünlüğünüz, Rabbinize taat ve ibadetten oyaladı, alıkoydu. Bu halinizi sürdürürken, ecelinizin gelip çattı" şeklinde olur. Ayeti bu manaya hamletmenin şu iki bakımdan müşkil olduğu ileri sürülmüştür:

a) Ziyaret eden, o anda ziyaret edip, sonra da çekip giden kimseye denir. Ölen ise, artık kabrinde kalakalır. Binâenaleyh ölen kimse için, daha nasıl, "kabirleri ziyaret etti" denilebilir.

b) Bu ayet, geçmiş zaman siğasıylasıdır. Binâenaleyh daha nasıl gelecek zamana hamledilebilir.

Birinci itiraza şu şekilde cevap verilebilir: Ziyaretci bazan, ziyaret ettiği yerde bekleyebilir. Fakat o, birgün mutlaka oradan ayrılacaktır. Kabire girenler de, birgün oradan, hesab yerine göçeceklerdir.

İkinci itiraza da şu bakımlardan cevap verilebilir:

a) Bu ifade ile, yaşlılığı sebebiyle, ölümle yüzyüze gelmiş kimseler kastedilmiş olabilir. İşte bu yüzden, bu kimseler hakkında, "o kabrin kenarında, bir ayağı çukurdadır" denilir.

b) İnsanlara ibret olsun diye, geçmiş kimselerden bahsetmek, onlardan haber verme gibidir. Çünkü onlar da, bu insanların yolu üzere idiler. Hak Teâlâ'nın, *"Peygamberleri öldürüyorlar"* (Bakara, 61) ayeti de böyledir. (Yani ataları peygamberleri öldürdüğü halde, onların yolunda olan nesillerine böyle söylenmiştir).

---

33) Müslim, cenâiz, 106 (2/672).

34) Müslim, zühd, 3 (4/2273); Tirmizî, Zühd, 3 (4/572).

c) **Ebû Müslim'e göre**, "Allah Teâlâ kıyamet gününde, kafirleri ayıplamak için bu sûre ile hitap edecektir. Halbuki kafirler, bundan önce kabirleri ziyaret etmişlerdi. (İşte ayet bu yüzden geçmiş zaman sığasıyladır).

Üçüncü Görüş: Mala ve onu çoğaltmaya olan düşkünlüğünüz sizi oyaladı. Böylece ölünceye kadar, o malın zekatını da vermediniz. Ama şimdi ölürken, "zekat için şu kadar, hac için şu kadar vasiyet ediyorum" demeye başladınız.

Dördüncü Görüş: Övünmeniz sizi, ibadetten alıkoydu da böylece artık dine önem vermediniz. Aksine kalbleriniz hiç kırılmayan bir taş gibi oldu. Sadece kabirlerinizi ziyaret ettiğinizde, kalbleriniz yumuşadı oysa, her zaman böyle olmalıydınız. Yazık! dininizden nasibiniz bu kadar mı olmalıydı. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "*Ne kadar az şükrediyorsunuz*" (A'râf, 10), yani, "Bu kadar az şükrünüzle yetinmem" ayetidir.

ALTINCI MESELE

Allah Teâlâ, "Sizi, çoklukla böbürlenmeniz, şundan oyaladı" dememiştir. Çünkü mutlak olarak zikretmek, yani bir şeyden gelen olarak bahsetmek daha çok zemmi ifade eder. Zira bu durumda muhatabın aklı, her türlü ihtimali düşünür. Dolayısıyla da ifadenin içine, mahallin elverdiği herşey girebilir. Yani, "Övünmeniz sizi, Allah'ı zikirden, farzlardan, mendublardan, marifetullah'dan, taattan, tefekkürden ve tedebbürden alıkoydu" demek olur. Yahut şöyle diyebiliriz: "Ayetin öncesine bakarsak mana, "Övünmeniz size, kâria (kıyamet) işi üzerinde düşünmekten ve ölmekten bu gün için hazırlanmaktan alıkoydu" şeklinde olur. Yok eğer, bu ayetten sonraki ifadeleri nazar-ı dikkate alırsak, bu durumda da mana, "Övünmeniz sizi oyaladı ve böylece (kabirlere girerek) kabirleri ziyaret edinceye kadar, ölümü unuttunuz" şeklinde olur.

★ ★
★

Gerçeği İleride Bileceksiniz

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۝٣ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۝٤

"Hayır... İleride bileceksiniz. Yine hayır. İleride bileceksiniz"

(Tekâsür, 3-4).

Bu ifadeler, hem daha öncekilerle, hem de sonrakilerle alakalıdır. Kendinden öncesi ile alakası, bir red ve yalanlama tarzında olup, "Bunların sandığı gibi, hakiki mutluluk sayı, mal ve evlad çokluğuna bağlı değildir" manasındadır. Sonrası ile alakası ise, yemin manasına gelişinden ötürüdür. Buna göre, "Yemin olsun ki gerçekten bileceksiniz. Fakat fasık, tevbe ederse; kafir, müslüman olursa; hırslı da, zahid olursa durum değişir" demek olur.

Hasan el-Basrî'nin şu sözü de bu manadadır: "Etrafındakilerin çokluğu seni aldatmasın. Çünkü yalnız öleceksin, yalnız dirileceksin ve yalnız hesaba

çekileceksin." Bu söz de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün kişi kardeşinden kaçar..."* (Abese, 34); *"O (insan) Bize tek başına gelir"* (Meryem, 80) ve *"Andolsun ki Bize ferd ferd geleceksiniz"* (En'âm, 94) ayetlerinin hülasasıdır. Binâenaleyh bütün bunlar, övünmene mani olması gereken hususlardır.

Kellâ Edatı İle Yapılan Tekrarın İzahı

Alimler, ayetteki tekrar hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, te'kid (vurgu) içindir. Üstelik bu, tehdid üstüne tehdiddir. Nitekim nasihat ettiğin birisine, "Demedim mi, demedim mi böyle yapma diye..." dersin.

2) Birincisi, ölüm esnasında ona, "Sana müjde yok" denildiğinde; ikincisi de, "Kabir suali esnasında, "Rabbin kim?" denildiğinde; üçüncüsü o çağırıcı çağırıp, herkesin dirildiği esnada "Falanca, bundan sonra bir mutluluğu olamayacağı bir biçimde artık şakidir ve *"Bugün mücrimler ayrılın"* (Yâsîn, 59) denildiği zaman o insana, "**kellâ**" (hayır, hayır) denilecek.

3) **Dahhâk** bu ifadelere, "Ey kafirler, bileceksiniz; ey mü'minler sonra, sizler de bileceksiniz" manasını vermiş ve ayetleri كَلاَّ سَوْفَ تَعْلَمُونَ أَيُّهَا الْكُفَّارُ ثُمَّ كَلاَّ سَوْفَ تَعْلَمُونَ أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ şeklinde okumuştur. O halde birincisi va'îd (tehdid), ikincisi va'd (müjde)dir.

4) Herkes, zulmün ve yalanın çirkin olduğunu; adaletin ve doğrunun güzel olduğunu bilir. Fakat bunların neticelirinin kıymetini bilemez. Buna göre Hak Teâlâ, "Sen, ayrıntılı bir şekilde bunu bileceksin. Fakat, ayrıntı ziyadeye de muhtemeldir. Binâenaleyh ne zaman daha fazla lezzet elde edilirse, ilim de o nisbette fazlalaşır. Ceza tarafında da durum böyledir" demiş olur. Böylece Cenâb-ı Hak işi, durumlara göre taksim etmiş olur. Meselâ görürken artacak, öldükten sonra dirilirken daha artacak; hesab esnasında daha da artacak; cennete veya cehenneme girerken iyice artacak (ilmi ve cezası veya mükafaatı). İşte bu yüzden bir tekrar söz konusudur.

5) Bu iki ifadeden herbiri, kabir azabıyla ilgili, diğeri de kıyamet azabıyla ilgilidir. Nitekim **Ebû Zerr** (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kabir azabı konusunda şüphel vardır. Taki **Ali b. Ebû Talib**'in "Bu ayet, kabir azabına delildir. Hak Teâlâ burada ثُمَّ (sonra) edatını kullanmıştır. Çünkü bu iki alemin ve iki hayatın arasında bir ölüm (derecesi) vardır" deyinceye kadar."

★ ★
★

İlmel Yakîn Bilseydiniz

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۝ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ۝ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ۝

"Hayır hayır... Eğer ilm-i yakîn ile bilseydiniz... Andolsun ki o alevlenmiş ateşi mutlaka göreceksiniz. Yine andolsun, onu ayne'l-yakîn ile mutlaka göreceksiniz"

(Tekâsür, 5-7).

Lev Edatının Cevabının Hazfi

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Alimler ayetteki لَوْ "Eğer" şart edatının cevabının mahzuf olduğu ve لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ifadesinin cevab olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun delili ise şu iki şeydir:

1) لَوْ 'in cevabının, menfisi müsbet, müsbeti de menfidir. Şimdi eğer ...لَتَرَوُنَّ "Ateşi mutlaka göreceksiniz" ifadesi, لَوْ'in cevabı olmuş olsaydı, "ateşi (cehennemi) görme"nin söz konusu olmaması gerekirdi. Halbuki böyle birşey olamaz. Çünkü cehennemin görülmesi, kesin olan birşeydir. Buna göre eğer, "Buradaki "görme" ile, cehennemin dünyada iken kalben görülmesidir, bu görme ise vaki değildir?" denilecek olursa denilirse, biz deriz ki: "Ayetin zahiri manasını terk, aslolanın aksine bir hareket tarzıdır."

2) Hak Teâlâ'nın ...ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ *"Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimetler sorulacak"* (Tekâsür, 9) ayeti, mutlaka olacak bir şeyi haberv ermektedir. Binâenaleyh bunun, olmayacak birşeye atfedilmesi, nazm (söz ve mana dizisi) bakımından çirkin olur.

Bil ki bu gib iyerlerde cevabın terki, daha güzel olur. Çünkü mesela bir adam bir adama, لَوْ فَعَلْتَ هٰذَا!! "Şöyle yapsaydın..." der ve bu sözüyle, "o zaman işte şöyle şöyle olurdu" demek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Eğer kafirler yüzlerinden ve sırtlarından cehennem ateşini alıkoyamayacakları...zaman, bir bilselerdi..."* (Enbiyâ, 39) buyurarak, cevabı hazfetmiştir.

Bunu iyice anladığına göre diyoruz ki: Alimler, bu ayetteki لَوْ (eğer) şart edatının (muhzuf) cevabına ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) **Ahfeş**, ayetin takdirinin, "Sizler, ilm-i yakîn ile bilseydiniz, bu övünmeler sizi, ibadetten ve taattan alıkoyamazdı" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) **Ebû Müslim**, bunun "Sizler, size neyin farz (gerekli) olduğunu bilseydiniz, ona sımsıkı sarılırdınız" yahut da, "Hangi ne için yaratıldığınızı bilseydiniz, o işle meşgul olurdunuz" manasında olduğunu söylemiştir.

c) Burada, herkesin aklı ve fikri, her türlü ihtimali düşünsün, böylece de, kastedilen tehdid (sakındırma) o nisbette ileri olsun diye, cevab hazfedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer ilm-i yakîn ile bilseydiniz, anlatılamayacak ve künhüne erilemeyecek şeyler yapardınız. Ama sizler dalalette olan ve cahil olan kimselersiniz" demiştir.

Hak Teâlâ'nın لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ *"Andolsun siz o alevlenmiş ateşi mutlaka göreceksiniz"* ifadesinin başındaki **"lâm"**, bunun mahzuf (mukadder) bir kasemin (yeminin) cevabı olduğuna delalet eder. Bu kasem ise, tehdidi te'kid etmek (pekiştirmek) ve tehdid konusu olan şeyde, asla ve kat'â şüphe bulunmadığını bildirmek içindir. Tehdidi ağırlaştırmak ve korkuyu artırmak için, Allah Teâlâ, bu ifadeyi ثُمَّ ile atfederek, tekrarlamıştır.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, "**kellâ**" lafzını bu sûrede tekrar tekrar getirmiştir. Buradaki "**kellâ**", "**zecr**" (caydırma) ifade etmektedir ve ("Hayır öyle sizin sandığınız gibi değil..." manasınadır. Bu şekilde bir tekrar güzel ve yerinde olmuştur. Zira Hak Teâlâ bu ifadeyi, bu sûrede her yerde, bir diğer yerdekinden farklı olarak getirmiş ve buna göre de sanki, "Şunu yapmayın, zira sizler, bunu yaparsanız, şu çeşit azaba müstehak olursunuz. Şunu da yapmayın, çünkü o zaman da başka bir azab ve zararı haketmiş olursun..." demek istemiştir. Böylesi bir tekrar ise, hoşlanılmayan değil, aksine Araplarca hoşlanılan bir üslûbtur. **Hasan el-Basrî** (r.h) buradaki "**kellâ**"yı, "**hakkâ**" (gerçekten) manasına alır. Buna göre ayet, "Sizler gerçekten ilm-i yakîn ile bilseydiniz..." manasında olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İlmel Yakîn

"**İlme'l-Yakîn**" hususunda şu iki izah yapılır:

a) Bu, "**ilmen yakînen**" (yakîn yani kesin olan bir ilim) takdirindedir. Binâenaleyh burada, mevsuf olan "ilm" sıfatına yani "yakîn" kelimesine muzaf kılınmıştır. Bu tıpkı "**dâru'l-âhire**" ifadesi gibidir; **Mescidü'l-Câmî**", "**Amü'l-evvel**" (ilk yıl) tabirleri de böyledir.

b) Buradaki "**yakîn**" ile, ölüm, diriliş ve kıyamet kastedilmiştir. Çünkü ölüm, *"Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) ayetinde, "**yakîn**" diye ifade edilmiştir. Bir de ölüm ve diriliş gerçekleştiğinde, yakînî ilim hasıl olur ve bütün şüpheler zail olur. Buna göre ayet, "Eğer ölümü ve insanın ölüm esnasında ve ölümden sonra ve Ahirette insanın karşılaştığı şeyleri şimdiden bilseydiniz, övünmeniz, sizi Allah'ın zikrinden alıkoymazdı" manasında olur. Çünkü insan bazan, "Onu ben gerçekleştirdim" manasında, عَلِمْتُ كَذَا dер. Yine "Falanca tıp ve matematik ilimlerini bilir" denilir. Çünkü ilimler çeşit çeşittir. Dolayısıyla "şu ilmi biliyorum" denilebilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İlim, amele (pratiğe) götüren en ileri sebeblerden biridir. Binâenaleyh amel vakti insanın önüne geldiğinde, bu onun için bir öğüt ve va'd olur. Eğer amel vakti, vefatından sonra gelirse, o zaman da bu, onun için bir pişmanlık vesilesi olur. Nitekim anlatıldığına göre, "**Zulkarneyn (a.s)**, karanlıklar diyarına girince, orada boncuk-cıncık buldu. Beraberindekiler, onlardan bol bol aldılar. Karanlıktan çıkınca da, o boncukların aslında cevahir (kıymetli taşlar) olduğunu gördüler. Binâenaleyh alanlar, "Niçin daha fazla almadık" diye; almayanlar da ("Keşke biz de alsaydık" diye) üzüldüler. İşte kıyamet ehlinin halleri de böyledir.

BEŞİNCİ MESELE

Böbürlenmedeki Tehlike

Ayetteki, "alimler (bilenler)" için büyük bir tehdid var. Çünkü ayet, övünmede ve böbürlenmede yatan afetlere dair kesin bilgi hasıl olması halinde, insanın övünüp böbürlenmeyi terketmeleri gerektiğine delalet eder ki bu da, övünme ve böbürlenmeyi terketmeyen kimsede, aslında yakını ilmin hasıl olmadığı manasına gelir. Binâenaleyh ilmiyle amel etmeyen alime yazıklar olsun, yazıklar olsun...

ALTINCI MESELE

Sûrede, "görme" fiilinin tekrar edilişiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Bunun tekrarı da, tehdidi te'kid (pekiştirmek) içindir. Belki de kafirler, tehdidleri duymaktan hiç hoşlanmıyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, bu yüzden tehdidi tekrar tekrar zikretmiştir. Kezâ fiilin sonucundaki te'kid nûn'u da, bu görüp bilmenin, kaçınılmazlığını anlatmaktadır. Buna göre mana, "Siz görüşünüzle ve bu bilginizle başbaşa kalsaydınız, onu görmemezlikten gelebilirdiniz. Fakat istesenîz de, istemesenîz de, onu görmeye mecbur edileceksiniz" şeklindedir.

b) Bu "görme"lerden ilki, cehennemi uzaktan görme manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Cehennem onları uzaktan gördüğünde, onlar onun müthiş gazablarını ve uğultusunu duyacaklar"* (Furkan, 12) ve *"Cehennem, görecekler için yaklaştırıldı"* (Nâziât, 36) buyurmuştur. İkinci görme ise, onlar cehennemin kenarında oldukları zaman, cehennemi görmeleridir.

c) Birinci "görme", gelirken; ikincisi de oraya girerken olan görmedir. Bu izahın güzel olmadığı, çünkü bu ayetlerde, *"Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimetler sorulacaktır"* buyurulduğu, bu sorulmanın, cehenneme girmezden önce olacağı da ileri sürülmüştür.

d) Birinci görme, sözleşme; ikincisi bizzat görme manasınadır.

e) Bununla, "Sizler o cehennemi tekrar tekrar göreceksiniz" manası kastedilmiştir. Böylece "görme"nin sûrede iki kere zikredilmesi, görmenin peşpeşe-ardarda olacağı manasına gelmiş olur. Çünkü cehennemlikler, orada ebedi kalacaklardır. Dolayısıyla kendilerine, tehdid üslubuyla, "Andolsun ki sizler bu gün eğer, o görme hususunda şüpheye düşüp, onu tasdik edemediyseniz, orayı sürekli göreceksiniz ve şekkiniz-şüpheniz böylece kaybolacak" denilmek istenmiştir. Bu tıpkı, *"Rahmanın yarattığında bir bozukluk göremezsin... Binâenaleyh gözünü iki kere çevir bak"* (Mülk, 3-4) ayeti gibidir. Bu, "Eğer tekrar tekrar baksan da o gökte bir çatlaklık bulamazsın" demek olup, buradaki "iki kere" ifadesiyle, sadece iki kere bakmayı kastetmemiştir. Tefsir ettiğimiz bu sûrede de böyledir. Eğer, "İkinci "görme"yi "yakînî görme" diye tavsif etmenin hikmeti nedir?" denilirse, deriz ki: Çünkü onlar, birinci kez sadece alevini; ikinci kez ise bizzat o cehennem çukurunu, oraya nasıl düşüldüğünü ve oradaki eziyet verici canlıları görmüşlerdir. Bu ikinci "görme"nin, daha net bir görme olduğunda şüphe yoktur. Daha kapalı olan bilgiden, daha açığına geçmedeki hikmet ise, bakışı terketmeye dair, teferruatlı bilgi vermedir. Çünkü onlar, zanlarıyla yetiniyor, dahasını istemiyorlardı.

YEDİNCİ MESELE

Kıraat Farkları

Bütün kıraat imamları fiili, tâ'nın fethası ile لَتَرَوُنَّ şeklinde okumuşlardır. Ama, "Ona şunu gösterdim" manasında, لَتَرَوُنَّ şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Onlar, cehenneme doğru sürülecekler ve böylece cehennemi görecekler" şeklinde olur. Bu kıraat İbn-i Âmir ve Kisâî'den rivayet edilmiştir. Sanki bu ikisi, "O cehennem sizlere gösterilecek de siz de onu göreceksiniz" manasını kastetmişlerdir. İşte bu yüzden ikincisi fetha ile, ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا şeklinde okunmuştur.

İkincisinde, onlara o cehennem gösterildiğinde, onların onu göreceklerine dair delil vardır. Âmmenin kıraatinde ise, ikinci "ru'yet" (görme) fiili, hem te'kid, hem de, daha önce bahsettiğimiz diğer faydalardan ötürü tekrardır.

Bil kl âmmenin kıraati şu iki sebebten ötürü daha uygundur:

a) **Ferrâ** şöyle der: "Âmmenin kıraati, Arap diline daha uygundur. Çünkü bu bir tağlizdir. Binâenaleyh lafzının değiştirilmemesi gerekir.

b) **Ebû Ali** şöyle der: "Sizler cehennemi göreceksiniz" ifadesi, "Sizler cehennem azabını göreceksiniz" manasınadır. Bakasına Hak Teâlâ'nın *"Hepiniz mutlaka oradan geçeceksiniz"* (Meryem, 71) ayetinin de delaletiyle, mü'minler de cehennemi görecekler. Durum böyle olunca, tehdid bizzat cehennemin görülmesinde değil, azabının görülmesinde yatmış olur. Bunun delili ise, *"Azabı gördükleri zaman..."* (Bakara, 161) ve *"Zalimler o azabı gördükleri zaman..."* (Nahl, 85) ayetleridir. Bu da, fethalı kıraatın, zammeli kıraattan manaca daha beliğ olduğuna delalet eder.

★ ★
★

Nimetlerin Hesabı Sorulacak

ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ۝

"Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimet(ler) sorulacaktır"
(Tekâsür, 8).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu, kimlere nimetlerin hesabı sorulacağı hususundadır. Bu hususta iki görüş var:

Nüzul Sebebi: Hesap Kafirlere

Birinci Görüş: Daha açık olan bu görüşe göre, nimetlerin, sorulacağı kimseler kafirlerdir. **Hasan el-Basrî**, cehennemliklerden başka, hiç kimse nimetlerden hesaba çekilmeyecek. Bunun delili ise şu iki şeydir:

1) Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Ebû Bekir** (r.a), bu ayet nazil olunca, "Ey Allah'ın Resulü, söyler misin, hani seninle birlikte, **Ebu'l-Heysem İbn et-Tîhân**'ın evinde arpa ekmeği, et ve olgunlaşmamış hurma yemiş ve tatlı su içmiştik. Bu, kendisinden hesaba çekileceğimiz nimetlerden midir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu (hesaba çekiliş), kafirler içindir" demiş ve *"Nankörlerden-kafirlerden başkasını cezalandırmayız"* (Sebe, 17) ayetini okumuştur.

2) Ayetin zahiri de bunun delilidir. Çünkü kafirleri, dünyalıklarla övünmeleri, dünyanın lezzetleri ile böbürlenmeleri, onları Allah'a taat ve şükürden alıkoymuştur. Böylece Allah Teâlâ, kafirler dünyada iken, kendilerinin mutluluk sebebi saydıkları bu şeylerin, ahirette kendileri için en büyük şekavet sebeplerinden olduğunu anlasınlar diye, Allah Teâlâ, Kıyamet günü bu nimetleri soracaktır.

İkinci Görüş: "Bu hesab, hem mü'min, hem kâfir hakkında genel bir durumdur." Bu görüşte olanlar, görüşlerine şu hadisleri, delil getirirler. **Ebû Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: أَوَّلُ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَنِ النَّعِيمِ فَيُقَالُ لَهُ أَلَمْ نُصِحَّ لَكَ جِسْمَكَ وَنُرْوِيكَ مِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ *"Kulun, kıyamet gününde, hesaba çekileceği ilk şey, nimetlerdir. Binâenaleyh o kula, "Sana beden sıhhati vermedik mi, seni soğuk suya kandırmadık mı?" denilir"*[35] **Mahmûd b. Lebîd** şöyle der: "Bu sûre nâzil olunca, ashab, "Ey Allah'ın Resulü, biz hangi nimetten mesul olacakmışız? Yediğimiz hurma, içtiğimiz su... Kılıçlarımız, koltuğumuzun altında, düşman önümüzde, daha hangi nimetten sorulacağız" dediler de, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu (hesabı sorulacak) nimetler ileride olacak"* buyurdu.

Hz. Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ya Resûlellah, "Biz malımızı - mülkümüzü bırakıp, yurtlarımızı terketmiş kimseler olarak, daha hangi nimetlerden hesaba sorulacağız?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) ظِلَالُ الْمَسَاكِنِ وَالْأَشْجَارِ وَالْأَخْبِيَةِ الَّتِي تَقِيكُمْ مِنَ الْحَرِّ وَالْبَرْدِ وَالْمَاءِ الْبَارِدِ فِي الْيَوْمِ الْحَارِّ *"Bunlar, soğuk ile sıcaktan koruyan ev, ağaç ve çadırlarınızın gölgeleri ile, sıcak bir gündeki soğuk su nimetleridir."* Şu hadis-i şerifin manası da buna yakındır: مَنْ أَصْبَحَ آمِناً فِي سَرْبِهِ مُعَافِياً فِي بَدَنِهِ وَعِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِهَا *"Kim evinde güvenlik içinde, bedenen sıhhatli olur, yanında da birgünlük yiyeceği bulunursa, dünya bütün kenar-bucağı ile bu kimsenin önüne konulmuş gibi olur."*[36]

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bir genç müslüman olur, derken Resûlüllah (s.a.s), bu gence, **Tekâsür Sûresi**'ni öğretir, sonra da, onu bir kadınla evlendirir. O, hanımının yanına girip de, onca çeyizleri ve nimetleri görünce, geri çıkar ve "Ben bunu istemem" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), bunun sebebini sorunca o, *"Sen bana, "Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimetlerden sorulacaktır"* âyetini öğretmedin mi? Ben bu nimetlerin hesabını veremem" dedi."

Hz. Enes (r.a)'den rivayet edildiğine göre, bu ayet nazil olunca, bir fakir kalktı da, "Benim üzerimde nimet namına birşey var mı?" dedi. Bunun üzerine, "Gölge, ayakkabı ve soğuk su nimetleri (var ya)?" denildi.

Bu hususdaki en meşhur haber, rivayet edilen şu hususdur: Hz. Peygamber (s.a.s) bir gece Mescid'e çıkar, çok geçmeden, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) da çıkagelir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Ebâ Bekir seni evinden çıkaran şey nedir?" deyince, o, "Açlık" der. Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'a yemin ederim ki, beni evimden çıkaran şey de, seni çıkaranın aynısıdır" der. Derken, **Hz. Ömer** (r.a) gelir ve aynı şeyi söyler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Haydi Ebu'l-Heysem'in evine gidelim" der ve **Ebu'l-Heysem**'in evine giderler. Resûlüllah (s.a.s) kapıyı üç kez vurur. Fakat hiç kimse cevap vermez. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), gitmek için döner. Tam o sırada, evin hanımı kapıya çıkar ve "Ey Allah'ın Resulü

35) **Tirmizî**, tefsir, 89 (5/448).

36) **İbn Mâce**, zühd, 9 (2/1387).

sesini-selamını duyduk. Fakat daha fazla selam vermeni istediğimiz için ses çıkarmadık" diye seslenir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayırlar olsun" der. Sonra kadın, "Anam-babam sana kurban olsun. Ebu'l-Heysem, bize tatlı su getirmek için çıktı" der ve bir sa' (ölçek) arpa alır, öğütür ve ekmek yapar. Ebu'l-Heysem gelince de, beraber yerler-içerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"İşte bu, sorulacak nimetlerdendir"*[37] buyurur.

Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: لاَ تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ عَنْ عُمْرِهِ وَمَالِهِ وَشَبَابِهِ وَعَمَلِهِ *"Kul dört şeyden, yani ömründen, malından, gençliğinden ve amelinden hesaba çekilmedikçe yerinden kıpırdayamaz"*[38] **Mu'âz** (r.a) da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: اَنَّ الْعَبْدَ لَيُسْأَلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى عَنْ كُحْلِ عَيْنَيْهِ وَعَنْ فَتَاتِ الطِّيْنَةِ بِاِصْبَعِهِ وَعَنْ لَمْسِ ثَوْبِ أَخِيهِ *"Kul, kıyamet gününde, gözlerinin sürmesinden de, parmağıyla ufattığı çamurdan da, kardeşinin elbisesine dokunmasından da hesaba çekilecek."*

Bil ki evlâ olan, ayetin ifadesinin, mü'min ve kafir herkes hakkında genel olmasıdır. Fakat nimetlerden hesaba çekilme, şükrü terkettiği için, kafir için bir terbîh (kınama); şükrünü eda edip, itaatta bulunduğu için, mü'min hakkında, bir şeref bahsetme vesilesidir.

Hesap Sebebi Nimetler

İKİNCİ MESELE

Alimler, hesap sebebi olan nimetlerin neler olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Rivayet olunduğuna göre bunlar, beştir: karın doyurma, soğuk su içme, uyku lezzeti, evlerin gölgesi ve sıhhat...

2) **İbn Mes'ûd** (r.a), bunların, emniyet, sıhhat ve boş vakit olduğunu söylemiştir.

3) **İbn Abbas** (r.a), "Bunlar, sıhhat ve yeme-içme gibi diğer leziz şeylerdir" demiştir.

4) Bazıları da bu nimetlerin, duyma ve görme duygularından faydalanma olduğunu söylemişlerdir.

5) **Hasan b. Fazl**, "Bunlar, serî hükümlerin hafifletilmiş olması ve Kur'ân'ın kolay kılınmış olmasıdır" der.

6) **İbn Ömer** (r.a), bunun soğuk su olduğunu söyler.

7) **Muhammed el-Bakır** ise, bunun afiyet ve sıhhat olduğunu söylemiştir.

Câbir el-Cu'fî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Muhammed Bakır'ın yanına girdim. O, "Te'vilciler (tefsirciler), *"Sonra ... size nimetlerden sorulacak"* ayeti hakkında ne derler?" deyince, ben, "Hesabı sorulacak nimetlerin, gölge ve soğuk su" olduğunu söylüyorlar" dedim. Bunun üzerine, "Şimdi sen evine birini misafir etsen, gölgede oturtsan ve ona soğuk su içirtsen, bunu onun başına kakar mısın?" dedi. Ben, "Hayır" deyince o, "Allah Teâlâ da, kuluna yedirip, içirip, sonra da ona

37) Nesâî, vesâyâ, 4 (6/246).
38) Tirmizî, Kıyâme 1 (4/612).

bunun hesabını sormayacak derecede kerimdir, cömerttir" dedi. Bunun üzerine, "Peki o halde, bu ayetin tefsiri nasıl olur?" dediğimde, "Naîm (nimetler), Resûlüllah (s.a.s)'dır. Allah onu bu alemе nimet olarak göndermiş ve onun sebebiyle alemdekileri dalaletten kurtarmıştır. Peki sen Allah'ın, *"Andolsun ki Allah, içlerinden bir peygamber gönderdiği için, mü'minlere lutfetmiştir"* (Al-i İmran, 164) ayetini duymadın mı?" der.

8) İnsanlar, yeme, içme, ev gibi şeylerin fazlalarından hesaba çekilecekler.

9) En evlâ olan bu görüşe göre, bu hesab bütün nimetlere şamildir. Bunun böyle olduğunun delili şunlardır:

a) en-Nâîm'in başındaki elif-lâm istiğrâk (genellik) ifade eder.

b) Lafzı, ifade ettiği manaların bir kısmına hamledip, diğer kısımlarına hamletmemek daha uygun bir hareket değildir. Hele de delil, bu dünya menfaatlarını elde etmenin maksadının, kulun Allah'a kullukla meşgul olmasını sağlamak olduğuna delalet ederse...

c) Hak Teâlâ, *"Ey israiloğulları, size verdiğim nimetlerimi hatırlayın"* (Bakara, 40) buyurmuştur ki bu nimetlerle, o denizin yarılması, Firavun'un elinden kurtarılma, yemeleri için kudret helvası ve bıldırcın eti indirilmesi gibi tüm nimetler kastedilmiştir. İşte burada da böyledir.

d) Gerçek manada nimet, parçaları ve uzuvları bulunan bir bütün gibidir. Binâenaleyh **"naîm"** (nimet)e işaret edildiğinde, bunun içine, bütün parçalar girer. Bu tıpkı ilacın, pek çok maddelerin karışımından meydana gelmiş bir karışımın adı olması gibidir. Binâenaleyh **"ilaç"** denilince, bu maddelerin hepsi bunun içine girer.

Nimet Çeşitleri

Bil ki nimetler pek çok çeşittir:

a) Açık-kapalı,

b) Bitişik-ayrı;

c) Dinî-dünyevî... Mutluluğun çeşitlerini cins olarak, bu sûrenin başında zikretmiştik. Fakat bunları tür ve şahıs olarak (tek tek) saymaya gelince bu, *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız"* (Nahl, 18) ayetinde de ifade edildiği gibi, mümkün değildir. Binâenaleyh Allah'ın, senin üzerindeki, sadece bedeninin sıhhati açısından olan nimetlerini bilmek için, doktorlara başvur. Ama doktorlar, gaflet bakımından en ileri kimselerdendir. Allah'ın gökleri ve yıldızları yaratmasında sana olan nimetlerini de müneccimlerden (astronomi ile uğraşanlardan) öğrenmeye çalış. Ama gelgör ki bunlar da o yaratıcıyı bilmeme bakımından, yine ileride olanlardandır. Allah'ın saltanatını da hükümdarlardan öğrenmeye çalış. Ama bunlar da insanların (iman açısından) en cahili kimselerdendir.

İbn Ömer (r.a)'in, ayette geçen nimetleri, "soğuk su" olarak tefsir etmesi, "soğuk su da bu nimetlerden biridir" manasınadır. Belki de bulunduğunda kendisine hiç kıymet verilmeyen, bulunamayınca ise alabildiğine kıymet arzeden birşey olduğu için,

İbn Ömer, bu nimeti, özellikle "su" diye tefsir etmiştir. İbnu's-Semmâh'in Harun Reşid'e söylediği şu söz de böyledir: "Bir çölde su içme ihtiyacı içine düşsen, bunun için mülkünün yarısını feda eder miydin? Birşey boğazına takıldığında, bunun için de mülkünün yarısını harcar mıydın? İdrarın tıkandığında, bunun için bütün mülkünü vermez miydin? Binâenaleyh kıymetli iki içimlik su kadar olan mülküne aldanma." Yahut da cehennemlikler başka şeylerden en fazla suyu talep ederler. (Bundan dolayı İbn Ömer, ayeti böyle tefsir etmiştir). Nitekim Allah Teâlâ, cehennemliklerin, cennetlikleri, *"Bizim üzerimize su dökün"* (A'râf, 50) dediklerini haber vermiştir. Yahut da bu sûre, nimetler içinde yüzenler hakkında nazil olmuştur ve bunlar, özellikle soğuk suyu ve gölgeyi temin eden kimselerdir. Gerçek şu ki, ayette bahsi geçen hesaba çekme işi, hem mü'mini, hem de kafiri içine alan ve ister mutlaka tabii ihtiyaçlardan olsun, isterse fantazi (lüks) türünden olsun, tüm nimetlerden hesaba çekmeyi içine alır. Halbuki böyle değildir. Çünkü bütün bunların, Allah'ın masiyetine değil de, Allah'ın taatına harcanması gerekir. Böylece bu sorgulama, hepsinden olmuş olur. Ki bu hususu, Hz. Peygamber (s.a.s) şu hadisi de tekid eder: لاَ تَزُولُ قَدَمَا الْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْئَلَ عَنْ أَرْبَعٍ عَنْ عُمْرِهِ فِيمَ أَفْنَاهُ وَعَنْ شَبَابِهِ فِيمَ أَبْلاَهُ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ عَنْ عِلْمِهِ مَاذَا عَمِلَ بِهِ *"Kıyamet gününde kul, şu dört şeyden: ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye infak ettiğinden ve ilmiyle nasıl amel ettiğinden sorulmadıkça, kul, bir yere kıpırdayamaz."*[39] **Binâenaleyh, Allah'tan olan tüm nimetler Hz. Peygamber** (s.a.s)'in bu hadisinde bahsettiği şeylerin içine dahildir demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hesaba Çekmenin Yeri

Alimler, bu hesaba çekmenin nerede olacağı hususunda da ihtilaf etmişlerdir.

Birinci Görüş: Bu iş, hesap durağında olacaktır. Buna göre şayet, "Bu doğru olmaz, çünkü Allah Teâlâ, bu sorgulamanın, *"Sonra, andolsun.. elbet ve elbet size sorulacaktır..."* buyurmak sureti ile, cehennemi bizzat görmeden sonra olacağını haber vermiştir. Halbuki, sorgulama yeri ve durağı, cehennemin fiilen görülmesinden öncedir" denilirse, biz deriz ki, ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ ifâdesinin başındaki ثُمَّ sonra" ile, "Sonra, size, sizin kıyamet gününde mesul olacağınızı haber veriyorum" manası kastedilmiş olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"...Sonra da, iman edenlerden .. oldu..."* (Beled, 13-17) ayetleri gibidir.

İkinci Görüş: Bunlar, cehenneme girdiklerinde, kendilerıyle alay etmek için o nimetler onlara sorulacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Oraya her ne zaman bir grup atılırsa, o cehennem bekçileri onlara ... sorar..."* (Mülk, 8) ve *"Sizi cehenneme sokan nedir?"* (Müddessir, 42) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in resul olarak gelmesinin, Allah'ın bir nimeti oluduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh onlar, cehenneme girdikten sonra da, bu husus, onlara sorulmuş olabilir. Şöyle de denebilir: Onlar cehenneme varıp, onu bilfiil müşahede

39) Tirmizî, Kıyame 1 (4/612).

edince, kendilerine, "Bu azab, sizin başınıza sizlerin dünyada iken içinde bulunduğunuz nimetler ile, sizi bu ateşten kurtaracak olan ameller yapmak cihetine gitmediğiniz için gelmiştir. Eğer siz ömrünüzü, Rabbinize taat uğrunda geçirmiş olsaydınız, bu gün sizler, pekçok dereceler elde etmiş, o cennetliklerden ve kurtulmuşlardan olursunuz.." denilir. Böylece bu, meleklerin, onlara dünyada iken içinde bulundukları nimetlerden sormaları anlamına gelir. Allah en iyisini bilendir. Salat ü selâm Hz. Peygamber'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

ASR SÛRESİ

Üç ayet olup, Mekki'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَصْرِ ۝

"Andolsun asra ki..."

(Asr, 1).

Asr

Bil ki alimler, "**asr**"ın ne demek olduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:

Asr: Dehr

Birinci Görüş: Asr, "dehr - zaman' demektir. Bu görüşü benimseyenlerin delilleri ise şunlardır:

1) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), "**asr**"a yemin etmiştir. Ve Hz. Peygamber (s.a.s), وَالْعَصْرِ وَنَوَائِبِ الدَّهْرِ *"Asra ve zamanın belalarına yemin olsun ki..."* diye okurmuş. Ancak ne var ki, bu şekildeki bir okuyuş, namazı ifsat eder. Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu, Kur'ân'ın bir lafzı olarak değil de, aksine tefsir kabilinden okumuş olduğunu söyleyebiliriz: Belki de, Cenâb-ı Hak, mülhid ve dinsiz kimselerin, bunu dillerine doladıklarını ve çok saygı duyduklarını bildiği için, وَالدَّهْرِ demedi de, وَالْعَصْرِ buyurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, tabiatçıların ve dehrilerin görüşlerinin yanlışlığına bir cevap olsun diye, هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ (Dehr, 1) ayetinde دَهْرٌ kelimesini zikredişi de böyledir.

2) **Dehr** kelimesi, insanın dikkatini çekecek tüm şeyleri içine alır. Çünkü, rahatlık sıkıntı, hastalık, sıhhat, zenginlik, fakirlik, hep zaman içinde meydana gelen şeylerdir. Hatta, her türlü ilginç şeyden daha ilginci de, zaman içinde meydana gelir. Şöyle ki akıl, zamanın yokluğuna hükmedemez; çünkü zaman, yıl, ay, gün ve saat diye dilimlere ayrılmış, artacağı eksileceği ve eşit olacağı söylenmiş, geçmişinin ve

geleceğinin olduğu söylenmiştir. Binâenaleyh, bu daha nasıl, yok sayılabilir? Bunun var olduğuna da hükmetmek mümkün değildir. Çünkü mevcut olan zaman, geçmiş ve gelecek ortada mevcut değilken, taksim edilemez. Binâenaleyh, bunun varlığına daha nasıl hükmedilebilir?

3) Kişinin kalan ömrünün, kıymeti yoktur. Binâenaleyh, şayet sen, bin yıl ömür zay etsen, sonra da, o ömrün en son noktasında tevbe etsen, kendini, ebedî ve sonsuz olarak cennette bulursun. Böylece sen, kıymetli şeyin, senin o andaki yaşaman olduğunu anlamış olursun. Böylece de, "**dehr**" ve "**zaman**" adeta, temel nimetler silsilesinden olmuş olufr. İşte bu yüzden, Allah Teâlâ, zamana yemin etmiş ve gece ve gündüzün, mükellefin kendisini zayi ettiği bir değer olduğuna dikkat çekmiştir ki, *"O, iyice düşünüp ibret almak arzusunda bulunan kimseler, yahut şükretmek dileyenler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir"* (Furkan, 62) ayetiyle işte buna işaret etmek istemiştir..

4) Cenâb-ı Hakk'ın, **En'âm Sûresi**'ndeki, *"Deki, göklerde ve yerde olanlar kimindir? Deki: Allah'ın..."* (En'âm, 12) beyanı da, mekana ve mekanla ilgili olarak her şeye bir işaret; *"Gece ve gündüzde bulunan, (sükun halinde olan) her şey, O'nundur"* (En'âm, 13) ayeti de, zaman ve zamanla ilgili olan her şeye bir işarettir. Biz, orada (**En'âm Sûresi**'nde) zamanın, mekandan daha üstün ve kıymetli olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh, böyle olunca, "**asr**"a yemin de, Allah'ın mülk ve melekutundan olan iki şeyin, en kıymetlisine yemin etme olmuş olur.

5) Cahiliye Arabları, zarar ve ziyan, zamanın bela ve musibetlerine bağlar, ondan olduğunu söylerlerdi. Böylece Cenâb-ı Hak, zamana ve asra yemin etmek suretiyle, zaman ve asrın, kendisinde kusuru bulunmadığı mükemmel bir nimet olduğunu; zarara uğrayanın ve kusurlu olanın ise, insan olduğunu belirtmiştir.

6) Allah Teâlâ, geçmesi ile senin ömrünün kısaldığı asrı, zamanı kastetmiştir. Binâenaleyh, onun mukabilinde bir kesb, fiil olmayacağına, yani, geçen zaman geri getirilemeyeceğine göre, bu noksanlaşan kısım, ömür de ziyandan addolunur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, *"... hüsrandadır"* (Asr, 2) buyurmuştur. Şairin,

إِنَّا لَنَفْرَحُ بِالأَيَّامِ نَقْطَعُهَا / وَكُلُّ يَوْمٍ مَضَى نَقْصٌ مِنَ الأَجَلِ

"Her geçen gün, zaman ve ömürden bir noksanlık iken, biz, geçirdiğimiz günler ile sevinir, dururuz..." sözü de bunun gibidir. Buna göre mana adeta şöyledir: "Durumu çok ilginç olan zamana yemin olsun! Çünkü, aslında ömrü yıkma ve böylece kişide bir zararın meydana gelmesi söz konusu olduğu halde, ticaret edip kar elde ettiği zannı ile geçirdiği günlerden dolayı sevinir..."

Asr: İkindi

İkinci Görüş: Ebû Müslim'e göre, buradaki الْعَصْرِ kelimesiyle, gündüzün iki ucundan biri kastedilmiştir. Bunun sebebiyse şunlardır:

1) Allah Teâlâ, her ikisinde de, kudretinin delilleri bulunduğu için, gündüzün bir ucu addedilen "kuşluk vaktine - duhâ" yemin ettiği gibi, öbür ucu addedilen "ikindi zamanı"na da yemin etmiştir. Çünkü, her sabah, adeta, kıyametin kopuşu gibidir.

Zira, sanki insanlar kabirlerinden çıkıyorlar; ölüler, diriliyorlar; teraziler kuruluyor, vs.... Her akşam da, dünyanın, bir sayha ile ölümle harab edilişine benzer. Halbuki, bu iki durumdan herbiri, birer adil şahittir. İki şahidin peşinden, hakim hükmünü vermezse, o hakim hüsranda sayılır. İşte, gündüzün bu iki ucu olan iki zaman diliminden habersiz olan insan da, bir zarar içindedir.

2) **Hasan el-Basrî** (r.h) şöyle buyurmuştur: "Cenâb-ı Hak, pazar zamanının sona ormesinin, ticaretin ve kazancın sona erdiklerine dikkat çekmek için, işte bu vakte yemin etmiştir. Şimdi sen, bir şey kazanmadan eve girersen, çoluk çocuğun da, etrafını sarar da, herkes kendi payına düşeni senden istese, (ve de bunları veremezsen), o anda mahcub olur, ziyan içinde olanlardan olmuş olursun. İşte aynen bunun gibi, biz de diyoruz ki, وَالْعَصْرِ "Yani, dünyanın ömrünün ikindi zamanında yemin olsun ki, kıyametin kopması yakındır. Halbuki sen henüz, hazırlıklı değilsin. Ve sen, yarın bir gün, dünyada iken, içinde bulunduğun nimetlerden, halka karşı yaptığın muamelelerden sorgulanıp hesaba çekileceğini biliyorsun. Ve, zulme uğramış herkesin, senden alacağının takipçisi olacağını da kesin olarak biliyorsun. O halde bu demektir ki sen, "**hâsir**"sin.." demektir. Bu ifadenin bir benzeri de, *"İnsanların hesaba çekilme zamanı yaklaştı. Onlarsa hala, gaflet içinde yüz çeviriyorlar"* (Enbiya, 1) ayetidir.

3) İkindi vakti, saygıdeğer bir vakittir. Delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: مَنْ حَلَفَ بَعْدَ الْعَصْرِ كَاذِباً لاَ يُكَلِّمُهُ اللّٰهُ وَلاَ يَنْظُرُ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Kim, ikindiden sonra, bile bile yalan yere yemin ederse, kıyamet gününde Allah onunla konuşmaz ve ona bakmaz!.."*[40] Şimdi Cenâb-ı Hak, kârlı olan hakkında, kuşluk vaktine yemin ettiği gibi, zararlı olan hakkında da, ikindi vaktine yemin etmiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, kârlı olan hakkında kuşluk vaktine yemin etmiş, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, ikbal ve geleceğini, ahirete olup güzel olduğunu müjdelemiştir. Burada ise, ziyana uğrayan hakkında ikindi vaktine yemin etmiş, bu kimsenin işininse tersine dönmüş olduğunu söylemek suretiyle, onu tehdit etmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak sanki, "Henüz, gündüzden bir parça zaman vardır" diyerek, onu, bu kalan zaman içinde tevbe tedarikinde bulunmaya teşvik etmiştir.

Seleften birinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "ben, **Asr Sûresi**'nin manasını, bir buz satıcısından öğrendim. Çünkü, o satıcı bağırıyor ve "Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet edinizl Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet edinizl.." diyordu. Bunun üzerine ben, إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ (Asr, 2) ifâdesinin manası, işte budur. Çünkü, artık insanın üzerinden ikindi de geçiyor, böylece ömrü bitiyor, ama insan henüz bir şeyler kazanmış değil... O halde insan ziyandadır..

Asr: İkindi Namazı

Üçüncü Görüş: Mukâtil'e göre Cenâb-ı Hak, "**Asr**" sözüyle, ikindi namazını kastetmiştir. Bu görüşte olanlar bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, faziletinden dolayı, ikindi namazına yemin etmiştir. Bunun delili ise, *"ve, ... orta namaza (ikindi namazına) da devam edin..."* (Bakara, 238) ayetidir.

40) Müslim, İman 174 (1/403), (Benzer Hadis).

Hz. Hafsa'nın mushafında, صَلاَةِ الْـعَصْرِ "ikindi namazına..." şeklinde, bir açıklama bulunmaktadır. تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ (Maide, 106) ayetindeki "**es-Salât** - namaz" sözü ile de, ikindi namazının kastedildiği ileri sürülmüştür.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ فَاتَتْهُ صَلاَةُ الْعَصْرِ فَكَأَنَّمَا وُتِرَ اَهْلَهُ وَمَالَـهُ *"İkindi namazını kılmayan kimse, sanki çoluk-çocuğunu ve malını-mülkünü kaybetmiştir!.."*[41] buyurmuştur.

3) İkindi namazını eda etme mükellefiyetini yerine getirmek, çok zordur. Zira insanlar, gündüzün sonunda, ticaretlerinde, alışverişlerinde ve geçimlerini sağlama yolunda adeta çırpınmakta ve didinmektedirler.

4) Rivayet olunduğuna göre bir kadın, **Medine** sokaklarına bağırıyor ve "Beni Peygamber'e götürün!.." diyordu. Derken Allah'ın Resûlü kendisini gördü ve ona ne olduğunu sordu. O da, "Ey Allah'ın Resûlü, benim kocam, gurbete çıktı. Derken, ben de zina ettim. Ve, bundan bir çocuğum oldu. Derken o çocuğu ben, sirke küpüne attım. O orada öldü. Sonra o sirkeyi sattık. Şimdi, bunun tevbesi var mı? Ben tevbe edebilir miyim?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Zina etmene gelince, senin recmedilmen gerekir. Çocuğu öldürmenin cezası ise cehennemdir. O sirkeyi satışına gelince, onu satmak suretiyle büyük günah işlemiş oldun. Ne var ki, doğrusu, ben senin bir feryad edişinden, ikindi namazını terkettiğini sanmıştım.." Binâenaleyh bu hadiste, ikindi namazının ne denli kıymetli bir namaz olduğuna bir işaret vardır.[36]

5) İkindi namazı ile, gündüz namazları sona erer. İkindi namazı adeta, kendisi ile amellerin sona erdiği bir "tevbe" gibidir. Bu sebeple, "tevbe" etmenin nasıl tavsiye edilmesi gerekiyorsa, ikindi namazı da böyledir. Çünkü işler, neticelerine göredirler. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, şanını yüceltmek, edası hususunda mükellefe alabildiğine tavsiyede bulunmak ve olduğu gibi eda etmen halinde zararlarının kâra ve kazanca dönüşeceğine işaret etmek için bu namaza işaret etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İman edenler müstesna..."* buyurmuştur.

6) Hz. Peygamber (s.a.s), ثَلاَثَةٌ لاَ يَنْظُرُ اللّٰهُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُكَلِّمُهُمْ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ... *"Üç kişiye, Cenâb-ı Hak kıyamet gününde bakmaz, onlarla konuşmaz, onları tezkiye de etmez..."*[37] buyurmuş, ikindiden sonra yalan yere yemin eden kimseyi de bu üç kişiden birisi olarak belirtmiştir.

İmdi şayet, "İkindi namazı, bizim fiilimizdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, daha nasıl bizim fiilimiz olan ikindi namazına yemin etmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu yemin, ikindi namazının bizim fiilimiz olması açısından değil, tam aksine,

---

35) Buhârî, Mevâkit, 14; Müslim, Mesâcit, 200 (1/436).

36) Bu rivayet, ikindi namazının önemine açıkça delâlet etmektedir. Zina, katl, aldatma gibi suçların cezaları açıkca bilinmektedir. Bunları öğrenmek için telaş edilmesi söz konusu değildir. Fakat İkindi namazının büyük ehemmiyeti bilinmediği için Hz. Peygamber (s.a.s) bu vesile ile onu belirtmek istemiştir. Yoksa buradan o hanımları küçümseme manası çıkarılamaz. Bu hâdise Asr suresinin indiği sırada cereyan etmiş olabilir (ç.).

27) Müslim, İman, (173-174), (1/102-103).

ikindi namazının, kendisi sebebiyle bizim Allah'a kullukta bulunduğumuz bir şey olması itibariyledir.

Asr: Asr-ı Saadet

Dördüncü Görüş: Bu, peygamber (s.a.s)'in zamanına, "**asr**"ına yapılmış bir yemindir. Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisini delil olarak getirmişlerdir: ...إِنَّمَا مَثَلُكُمْ وَمَثَلُ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مَثَلُ رَجُلٍ اِسْتَأْجَرَ أَجِيراً *"Sizin ve sizden öncekilerin misali, ücretle bir işçi tutup da şöyle diyen kimsenin hali gibidir. Kim sabah namazından öğle namazına kadar bir "kırât" ücret mukabilinde çalışır? Yahudiler, (sabahtan akşama kadar), bu ücret karşılığında çalıştılar. Daha sonra bu kimse, "Kim, öğleden ikindiye kadar, bir "kırât" ücret mukabilinde çalışır?" der, bu ücret mukabilinde de Hristiyanlar çalışır. Daha sonra da, "Kim, ikindiden, akşam namazına kadar iki "kırât" ücret mukabilinde çalışır?" der. İşte, ey Muhammed, bu ücret mukabilinde de sizler çalıştınız. Bunun üzerine yahudi ve hristiyanlar öfkelenerek, "Biz, işin çoğunu yapıyoruz, ama ücretin azını alıyoruz, öyle mi!?" dediler. Cenâb-ı Hak da, "Biz sizin ücretinizden herhangi bir şeyi noksanlaştırdınız mı?" buyurunca onlar, hayır dediler; bunun üzerine Allah Teâlâ, "Bu, benim lütfumdur; lütfumu dilediğim kimselere veririm" buyurur. O halde, ey Ümmet-i Muhammed, bu demektir ki sizler, daha az iş mukabilinde, daha çok ücrete layık olan kimselersiniz..."*[42]

Böylece bu haber, "**asr**"ın, **Hz. Muhammedd** (s.a.s)'e ve onun ümmetine mahsus bir zaman olduğuna delalet etmektedir. İşte bu yüzden pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, **asr**'a yemin etmiştir. O halde, وَالْعَصْرِ yani, "İçinde bulunduğun asr'a yemin olsun ki..." anlamındadır. Bu demektir ki, Allah Teâlâ, bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanına; *"Sen bu beldeye girdiğinde..."* (Beled, 2) ayetinde, mekanına, bulunduğu yere; *"Ömrüne andolsun ki..."* (Hicr, 72) ifadesinde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ömrüne yemin etmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Senin asrına, senin beldene ve senin ömrüne yemin ederim ki.." demiştir ki, bütün bu hususlar, peygamber için bir zarf (onu içine alan) gibidirler. Binâenaleyh, zarfın hali bu denli tazim görürken, şimdi sen, bu zarf içinde bulunan (peygamberin) durumunu ve bu yeminin biçimini var kıyas et!.. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Ey Muhammed, sen onları hazırladın, davet ettin... Ama onlar, senden yüz çevirdiler, sana iltifat etmediler. Şu halde, onların hüsranları ne denli büyük, hizlânları ne denli vahimdir!" demek istemiştir.

★ ★
★

İnsan Hüsranda

إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝

42) Benzer Hadis: Buhari, enbiya, 50.

"Muhakkak insan, kati bir ziyandadır"

(Asr, 2).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلْاِنْسَانَ kelimesinin başındaki **elif-lâm**, cins için de olabilir, ahd için de olabilir. İşte bu yüzden müfessirler bu hususta şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) Bununla cins manası kastedilmiştir. Ve bu tıpkı, Arabların, كَثُرَ الدِّرْهَمُ فِي أَيْدِي النَّاسِ "İnsanların elinde para çoğaldı..." demeleri gibidir. Bu görüşün delili, "iman edip salih işler işleyenler..." ifadesinin, "insan" ifadesinden istisna edilebilmiş olmasıdır.

2) Bununla belli şahıslar kastedilmiştir. Bu cümleden olarak mesela **İbn Abbas**, "Cenâb-ı Hak bu ayetle, **Velîd ibn Muğîre, Âs ibn Vâil** ve **Esved ibn Abdilmuttalib** gibi bir kısım müşrikleri kastetmiştir" derken, **Mukâtil**, bu ayetin **Ebû Leheb** hakkında nazil olduğunu söylemiştir. "Merfû" bir haberde de, bu ayetin **Ebû Cehil** hakkında indiği zikredilmiştir. Rivayet olunduğuna göre, Mekkeli bu müşrikler, "Muhammed, bir hüsran içindedir!" diyorlardı. İşte bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak, durumun, onların vehmettiğinin aksine olduğuna dair yemin etmiştir.

Küfrân ve Hüsrân

İKİNCİ MESELE

"**Küfrân**"ı ifade için, nasıl **kufr** maddesi kullanılıyorsa, "**hüsrân**"ı ifade için de, **husr** maddesi kullanılmış olup, **husru** kelimesinin manası, "noksanlık ve ana sermayenin elden gitmesi (iflas)"dir. Şimdi burada şöyle iki tefsir yapılabilir. Zira biz, "**el-İnsan**" kelimesinin başındaki **elif-lâm**'ı cins manasına alırsak, o zaman, **husr** kelimesinin manası, insanın bizzat kendisinin ve ömrünün sona ermesi, bitmesi şeklinde olmuş olur. Ancak, amel-i salih işleyen mü'min bundan istisna edilmiştir, çünkü o, ne ömrünü ne de malını boş yere harcamamıştır. Zira böylesi bir kimse, ömrü ve malı sayesinde, ebedi saadeti elde etmiştir. Yok eğer, "**el-İnsan**" kelimesini kafirler manasına alırsak, o zaman bu ifadeyle kastedilen, kafir kimselerin bir sapıklık ve küfür içinde olmuş olmaları olur. Bu durumda da, ...اِلَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا istisnasının manası, "Bu kafirlerden iman edenler müstesna..." şeklinde olmuş olur. Bu durumda da, iman eden kimseler, bu zarardan kurtulup kâra geçmiş olurlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Tenkirdeki Tehvil

Cenâb-ı Hak, لَفِي خُسْرٍ buyurmuş, ama لَفِي الْخُسْرِ demeyiştir. Çünkü, kelimeyi belirsiz getirmek, bazan vehamet ve korkunçluğu, bazan da düşüklüğü ve önemsiz oluşu ifade eder. Şimdi biz, bu kelimedeki nekireliği birinci manaya hamledersek, o zaman mana, "insan, künhünü sadece Allah'ın bilebileceği büyük bir hüsran içindedir" şeklinde olmuş olur ki, bunun izahı da şudur: Günah, hakkında günah işlenilenin büyüklüğü nisbetinde büyük olur. Yahut da bu günah, büyük bir nimetin mukabili olarak işlediği için büyük olur. bu iki hususun her ikisi de, kulun, Rabbi hakkında, işlemiş olduğu günahta mevcuttur. İşte, bu sebeple de, pek yerinde olarak, bu günah son derece büyük olmuştur. Yok eğer, bu ifadedeki nekireliği ikinci

manaya alırsak, o zaman mana, "İnsanın hüsranı, şeytanındakinden daha küçüktür" şeklinde olur ve bu manada, "Benim yarattıklarım içinde, (ey insanoğlu) senden daha asi kimseler vardır.." şeklinde bir müjde olmuş olur. Ama, doğru mana birincisidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Hüsranın Mahiyeti

Birisi şöyle diyebilir: لَفِى خُسْرٍ sözü, tek bir tür hüsranı ifade eder. Halbuki iman, pekçok çeşit hüsran içindedir.." Buna şu şekilde cevap verebiliriz. Gerçek hüsran, kişinin, Rabbine hizmetten mahrum olmasıdır. Geriye kalanlara, yani cennetten mahrum olup da cehenneme düşmesini şeylere gelince, bunlar, birincisine nisbetle adeta hiç mesabesindedirler. Bu tıpkı insanın, varoluşunda pekçok fayda ve gayenin mevcut olması, ama Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 56) demesi gibidir ki, bu da, "Bu maksat, maksatların en ilerisi olunca, hiç şüphesiz diğer gaye ve maksatlar buna nisbetle, bir hiç mesabesindedir" demektir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayete, insanın bir hüsran içinde olduğuna delalet eden pekçok karineleri eklemiştir. Bunlar şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, لَفِي خُسْرٍ sözü insanın, hüsranın içine gömüldüğünü, onunla çepeçevre kuşatıldığını ifade eder.

2) İfadenin başına إِنَّ edatının getirilmesi.. Çünkü إِنَّ , tekîd ifâ eder.

3) لَفِى خُسْرٍ ifadesinin başına **lâm** harfinin getirilişi. Burada şöyle iki ihtimal söz konusudur:

BİRİNCİ MESELE

لَفِى خُسْرٍ ifadesi, "Hüsrân yolundadır" anlamındadır. Ve bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, neticesi cehennem olduğu için, yetim malını yeme hakkındaki, *"... onlar muhakkak, karınlarında ateş yerler ..."* (Nisâ, 10) ayeti gibidir.

İkinci İhtimal: Bu, "İnsan, hiçbir zaman, kendisini zarardan kurtaramaz" demektir. Çünkü **husr** ana sermayeyi zayi etmek, elden çıkarmak, demektir. Kişinin ana sermayesi ise, ömrüdür. Binâenaleyh kişinin, ömrünü zayi etmekten uzak durabilmesi hemen hemen imkânsızdır. Bu böyledir, zira, her an ve her dakika, daima insanın üzerinden geçmektedir. Şimdi, bu anlar ve dakikalar, insan tarafından günah için harcanmışsa, bu kimsenin bir hüsran içinde olduğunda şüphe yoktur. Eğer bu anlar ve dakikalar, mübah olan işlere harcanmışsa, yine, hüsran söz konusudur. Çünkü o mübah olan şeyler bittiğinde, ondan geriye hiçbir eser kalmamıştır. Halbuki insan, bu anlar ve dakikalar içinde, eseri devamlı olacak bir takım işler yapabilirdi. Yok eğer, o an ve dakikalar, taatla geçmiş ise, hem yaptığı o taatın, ya da başkası bir taatın en güzel bir biçimde yapılması da mümkün idi. Çünkü, Allah için olan huşunun mertebeleri sınırsızdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, celâl ve kahrının mertebeleri de sınırsızdır. Binâenaleyh, insanın bu konudaki bilgisi çok ve ne kadar ileri olursa, bu kimsenin, Allah'a saygısı da o nisbette ileri olur. Dolayısıyla, bu kimsenin, o taatleri yaparken Allah'a olan tazimi de, o nisbette tam ve en mükemmel olur. Şimdi, en üstününü bırakıp da, en düşük ibadet ile yetinmek de, bir çeşit hüsrandır. Böylece insanın, bir tür hüsrandan asla uzak kalamayacağı sabit olmuş olur.

Bil ki, bu ayet, insanda temel olanın, onun bir hüsran ve pişmanlık içinde olduğuna bir dikkat çekmek gibidir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: İnsanın mutluluğu, ahireti sevmesinde, dünyaya iltifat etmeyişindedir. Çünkü Ahirete götüren sebepler gizli, dünyayı sevmeye götüren sebepler ise, zahir ve açıktır. Bunlar, beş duyu organları, şehvet ve gazabtır. İşte bu yüzden, insanların ekserisi, dünya sevgisiyle meşgül olmuş, dünyayı elde etmeye kendini vermiştir. Bu yüzden de, hep, bir hüsran ve bir helak içinde olmuşlardır.

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, **Tîn Sûresi**'nde, *"Andolsun ki biz, insanı en güzel biçimde yarattık. Derken onu aşağıların aşağığsına indirdik"* (Tîn, 4-5) buyurmuştur. Dolayısıyla oradaki ifade, başlangıcın kemal, neticenin ise, noksanlık olduğuna, buradaki ifade ise, başlangıcın noksanlık neticenin kemal olduğuna delalet etmektedirler. Şu halde, bu iki husus nasıl birleştirilebilir" denilirse, biz deriz ki: **Tîn Sûresi**'nde ele alınan şey, bedenin halleri; burada ele alınan şey ise, nefsin (rûhun) halleridir. Binâenaleyh, bu iki ayet arasında bir çelişki söz konusu değildir.

★ ★
★

İman Edip Salih İşler Yapanlar Hariç

إِلَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَتَوَاصَوْا۟ بِٱلْحَقِّ وَتَوَاصَوْا۟ بِٱلصَّبْرِ ۝

"Ancak iman edenlerle güzel güzel amellerde bulunanlar, birde birbirine hakkı tavsiye, sabrı tavsiye edenler böyle değildirler..."

(Asr, 3).

Bil ki, "iman ve salih amel"in ne olduğu defalarca geçmişti. Sonra, burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Amel, imanın mefhumuna dahil değildir" diyenler şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: Allah Teâlâ, bu ayette, "câhil amel"i kelimesini, "iman" kelimesine atfetmiştir. Şimdi "salih amel", "îman"ın muhtevasına dahil olmuş olsaydı, bu bir tekrar olmuş olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın وَأَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّنَ مِيثَٰقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ (Ahzâb, 7) ve مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ (Bakara, 98) ayetlerindeki gibi, Kur'ân-ı Kerim'de bir tekrarın bulunduğunun söylenilmesi ise, mümkün değildir. Çünkü biz diyoruz ki, oradaki tekrarlar, güzel ve yerindedir. Zira, bu tekrar, tekrar edilen o kelimelerin, o bütünün türlerinin en kıymetlileri olduğuna delalet etmektedir. Halbuki, salih amel ise, iman olarak adlandırılan şeyin çeşitlerinin en kıymetli türü değildir. Binâenaleyh bu tevil batıl olmuş olur.

Halimî şöyle der: "Bu tekrar, kaçınılmazdır. Çünkü, "îman" sözcüğü, her ne kadar "amel-i salih" sözünü ihtiva etmese dahi, ancak ne var ki, "salih amel" ifadesi, iman sözünü ihtiva etmektedir. Böylece de, عَمِلُوا الصَّٰلِحَٰتِ kelimesi, ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ifâdesinin getirilmesinden müstağni olabilir. Üstelik, عَمِلُوا الصَّٰلِحَٰتِ ifâdesi, وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

ifadelerini de içine alan bir ifadedir. Binâenaleyh bu ifadelerin de bir tekrar olması gerekir." Evvelkiler buna cevap vererek şöyle demişlerdir: Biz, tekîd maksadıyla bir tekrarın bulunmasına karşı değiliz. Ancak ne var ki, asl olan, tekrarın olmamasıdır. Bu kadarcık şey ise, istidlâl için yeter sebeptir.

Büyük Günah İşleyenin Cezası

İkinci Mesele: Büyük günah işleyenlerin ceza görmelerinin kesin olduğunu söyleyenler bu ayetle istidlal ederek şöyle derler: "Ayet, insanın, her halûkârda bir ziyan içinde olduğuna delalet etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, böylesi insanlardan, iman edip salih amel işleyen kimseleri istisna etmiştir. Halbuki, iki şartın ikisine birden bağlanan şey, şartlardan birisi bulunmadığı zaman, onlara bağlanan şeyde bulunmaz. Böylece biz, iman ve sâlih ameli birlikte bulundurmayan kimselerin, mutlaka hem dünya, hem de ahirette bir zarar içinde olacaklarını anlıyoruz. Şimdi, bu iki hususiyeti birlikte yaşayanlar çok az olup, ziyan ve hüsran da bu iki özelliği birlikte yaşamayan kimseleri, zorunlu vasfı olunca, kurtulanlar, helak edenlerden daha az olmuş olur. Sonra, şayet kurtulanlar daha çok olsaydı bile, senin helak olan o az kimselerden olmaman için, yine, senin korkma ve haşyetinin büyük olması gerekir. Ya, kurtulanlar az iken, senin korkun nasıl olmalıdır?! Korkunun çok ileri derecede olması gerekmez mi?!

ÜÇÜNCÜ MESELE
Eşyadaki Hüsün ve Kubûh

Ayetteki bu istisnada şu üç şey yatmaktadır:

1) Bu, ömrünü ve gençliğinin geçmesinden ötürü, mü'mini teselli eden bir ifadedir. Çünkü böylesi mü'minin ameli, onu, gençliğinden ve ömründen daha hayırlı bir şeye laştırmaktadır.

2) Bu, seni taata davet eden tüm duyguların, salah, güzel ve iyi şeyler; Allah'dan alıkoyan tüm şeylerin ise, fesat, kötü ve çirkin şeyler olduğuna dikkat çekmektir.

3) **Mu'tezile** şöyle der: "Amellerin, "sâlih" diye isimlendirilmesi, amellerin "**hüsün**" (güzellik) yönünün, **Eş'ârîlerin** ileri sürdüğü gibi, Cenâb-ı Hakk'ın onları emretmesinden ötürü olmadığına, ne var ki ilahi emrin, o ameller aslında, iyilik sayılan şeyleri ihtiva ettiği için, asıllarında **hüsün** (güzellik) olduğu için olduğuna dikkat çekmektir." **Eş'ârîler** buna şu şekilde cevap verir: "Allah Teâlâ bu amelleri "sâlih" diye nitelemiş, ama bunların, kendilerine ait bir takım sebeblerden ötürü mü, yoksa Allah'ın emretmesi sebebiyle mi salih olduklarını beyan etmemiştir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak, "**husr**" (ziyan) ile ilgili hükmü zikretmiş, bunun sebebini zikretmemiş; "**ribh**" (kazanç) tarafının ise sebebini zikretmiş ve bunun, iman ile salih ameller olduğunu bildirmiş, ama hükmünü zikretmiştir. Öyleyse, aradaki fark nedir?" Biz deriz ki: Hak Teâlâ, ziyanın sebebini zikretmemiştir. Çünkü ziyan, "fiil" ile yani günahı bizzat işlemekle meydana gelebileceği gibi, "terk" ile, yani taata yönelme işini terk ile de meydana gelir. "Kazanç-kâr" ise, ancak "fiil" ile elde edilir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, kazancın sebebini zikretmiştir. Bu da, salih ameldir. Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Allah Teâlâ, zarar tarafını kapalı geçmiş, tafsilatını vermemiştir. Ama kazanç tarafında detayı geçmiş, onu açık-seçik koymuştur ki kerîmliğe de yakışan budur.

Gerçeği ve Sabrı Tavsiye

Hak teâlâ'nın, وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ *"Birbirine hakkı tavsiye eden, sabrı tavsiye edenler böyle değil"* ayetine gelince, bil ki Allah Teâlâ, ayette istisna edilenler arasında, imanları ve salih ameller sebebiyle, bir ziyan ve iflas içinde olmaktan hariç kalıp, kendilerini mükafaat elde etmeye ve ilahi cezadan kurtulmaya götüren şeylere sımsıkı sarılmaları açısından, mutluluk erbabı kimseler (saidler) haline gelenler olduğunu beyan edince, bundan sonra onları, alabildiğine taata düşkün olmakla ve sadece kendilerini ilgilendiren şeylerle yetinmeyip, dindarların içinde bulunmaları gereken bir durum olarak, başkalarının da taatlarına sebep olsunlar diye, yollarını, "başkalarına da tavsiye eden kimseler" olarak tavsif etmiştir. İşte Hak Teâlâ bu yüzden ve bu tarz üzere, *"Ey iman edenler, kendinizi ve çoluk-çocuğunuzu ateşten koruyunuz"* (Tahrim, 6) buyurmuştur. Binâenaleyh "hakkı tavsiye"nin içine, ilim ve amel gibi, dinin diğer hususları; "sabrı tavsiye"nin içine de, kişinin kendi nefsini, hem kendine farz olanları yapma hususunda, hem de haramlardan kaçınma hususunda, mükellefiyet meşakkatlerine katlanması da girer. Çünkü, nefsin hoşuna gitmeyen işlere yönelip, hoşuna giden (haramlardan) geri durması, bu her ikisi de, çok zor iştir.

Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Kurtuluş Şartları

Bu ayette, alabildiğine bir tehdid vardır. Çünkü Hak Teâlâ, şu dört şeyi yani, iman, salih amel, hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye işini yerine getirenler hariç, bütün insanlığın husranda (ziyanda) olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu, kurtuluşun ancak bunların tümüne bağlı olduğuna delalet eder ve mükellefe, kendi işlerini yapması gerektiği gibi, kendisi dışındakiler için de dine davet etmek, nasihat, emr-i maruf nehy-i münkerde bulunmak ve kendisi için sevip, arzu ettiği şeyi, bakaları için de sevip arzu etmesi gibi, yapması gereken işler olduğunu gösterir. Hak Teâlâ daha sonra, birincisi Allah'a daveti, ikincisi davet işini sürdürme; yahut da birincisi, emr-i ma'rufu (iyiliği emir ve tavsiyeyi); ikincisi de, nehyi münkeri (kötülükten sakındırmak ve alıkoymayı) içine alsın diye, وَتَوَاصَوْا fiilini tekrar etmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Münkeri nehyet ve sabret"* (Lokman, 17) ayeti de böyledir. **Hz. Ömer** (r.a) de, "Beni, kusurlarım hususunda ikaz edenden Allah razı olsun, Allah ona rahmet etsin" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Hakikat Pahalıdır

Ayet, hakkın ağır bir şey olduğuna; mihnet ve sıkıntıların ise onun ayrılmaz vasfı olduğuna delalet etmekedir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ buyurarak, **"tavsiye"** fiilini bununla kullanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ bir emir sanılmasın diye, تَوَاصَوْا *"tavsiye edenler"* buyurmuş, ama يَتَوَاصَوْنَ "tavsiye ederler" buyurmamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, bu kimseleri, kendilerinden geçmişte sadır olmuş şeyler sebebiyle methetmektir. Bu da, onların ilerde de bunu sürdürme arzusunda olduklarını ifade eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kıraat Farkı

Ebû Amr, bâ harfinin zammesi ile, **işbâ'** edilmeyen bir harfmiş gibi, بِالْعُسُرِ şeklinde okumuştur. **Ebû Ali** bunun, vakıf halinde caiz olabileceğini; ama vasıl halinde, ancak o vaslın, vakıf gibi yapılması durumunda caiz olacağını söylemiştir. Fakat kıraatta böyle, vakıf gibi bir vasıl yok gibidir. İşte bu yüzden, **Selâm b. Münzir**'in de **sâd**'ın kesresi ile, وَالْعَصْرِ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Belki de o, nefesi kesildiği için, yahut da kıraatı derc etmeye mani bir sebeb meydana geldiği için vakıf yapmıştır. İşte o, vaslın vakıf gibi yapılmasından dolayı değil de, bu izah ettiğimiz ihtimalden dolayı olmuş olabilir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-ü selâm efendimiz **Hz. Muhammed**'e, âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

HÜMEZE SÛRESİ

Bu sûre, dokuz ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ۝

"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı adet haline getiren her kişinin vay haline"

(Hümeze, 1).

Veyl Kelimesinin Manası

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **"el-veyl"**, zemmetme, kınama ve öfkelenmeyi ifade eden bir lafız olup, her sıkıntı anında söylenilen ve kendisiyle bedduada bulunulan bir kelimedir. Aslında bu kelime, وَيْ لِفُلَانٍ "Vay falancaya" şeklinde kullanılır. Ama Arapların sözleri içinde sıkca kullanıldığı için, kendinden sonraki lâm ile birleşmiş "veyl" olmuştur. "Veyl"in, cehennemde bir dağın adı olduğu da rivayet edilmiştir.

Eğer, "Cenâb-ı Hak burada, وَيْلٌ buyurmuş, bir başka yerde ise, وَلَكُمُ الْوَيْلُ *"Veyl size"* (Enbiya, 18) buyurmuştur, niçin?" denilirse biz deriz ki: Onlar cehennemde, يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ *"Yazıklar olsun bize, biz zalimler idik"* (Enbiyâ, 14) demişler de, bunun üzerine Hak Teâlâ da, وَلَكُمُ الْوَيْلُ yani "O veyl size layıktır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada ise kelimeyi nekire olarak getirmiştir. Çünkü bu "veyl"in künhnü ancak Allah Teâlâ bilebilir. İyice çirkinliğini göstermek için, وَيْلٌ ; küçük görmek için وَيْسٌ; ve merhamet çekmek için de, وَيْحٌ kelimelerinin kullanıldığı söylenmiştir. Meseleye bu açıdan bakarsak, "Cenâb-ı Hak bu kelimeyi kullanmak suretiyle bu hareket tarzlarının ne denli çirkin olduğuna dikkat çekmek istemiştir" deriz.

Alimler sûredeki bu tehdidin, o âdî hareketler hususunda, aynı yolu benimseyen herkesi mi, yoksa belli bazı kimselerle mi içine alan bir tehdid olduunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, muhakkik alimler, "Bu ifade, kim olursa olsun, böyle

yapan herkesi içine alan genel bir ifadedir. Çünkü sebeb-i nüzulün hususi olması, ayetin lafzının umumiliğine zarar vermez" derken; diğerleri, bu tehdidin, belli bir takım kimselerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak mesela, **Atâ** ve **Kelbî**, bu ayetin, insanları ayıplayan, bunlarla eğlenen, onların gıybetini yapan, özellikle de Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle davranan, **Ahnes b. Şureyh** hakkında nazil olduğunu söylerler iken; **Mukâtil**, bunun, **Velid b. Muğîre** hakkında nazil olduğunu; çünkü **Velid**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'i gıyabında çekiştirip, yüzüne karşı ileri-geri konuşan kimse olduğunu söylemiştir. **Muhammed b. İshâk** da, "Biz kalktık ve hep, bu ayetin **Ümeyye b. Halef** hakkında nazil olduğunu dinledik, durduk" demiştir. **Ferrâ**, "Lafzın umumi olması, onunla belli bir şahsın kastedilmiş olmasına ters değildir. Bu tıpkı, bir insanın sana, "Artık seni hiç ziyaret etmeyeceğim" demesine karşı, "Beni ziyaret etmeyeni, ben de ziyaret etmem" demek suretiyle, bu genel cümleyle onu kastetmen gibidir. Velhasıl bu, usûl-u fıkıhta, "Umûmî ifade, örf, karinesi ile tahsis edilebilir" şeklinde ifade edilen kaidedir.

Hümeze ve Lümeze

İKİNCİ MESELE

"**Hemz**", "kırmak" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, هَمَّازٍ مَشَّآءٍ بِنَمِيمٍ *"O, hemmândır ve koğuculuk yapar"* (Kalem, 11) buyurmuştur. "**Lemz**" ise, tenkid etmek, ayıplamak, alay etmek demektir. Bu ifadelerin anlatmak istediği şey ise, bir kimsenin, insanların namus ve şereflerini kırması, onların şereflerini düşürmesi ve onları ayıplaması, tenkid etmesidir. Nitekim Hak Teâlâ, وَلَا تَلْمِزُوٓا أَنفُسَكُمْ *"Birbirinizi ayıplamayın"* (Hucurât, 11) buyurmuştur. "Fu'aletün" kalabı, tıpkı **lu'ane** (lanet edici), **duhake** (gülücü) kelimeleri gibi, bir işin, kişinin adet haline getirdiği bir örfü olduğuna delalet eder. **Mîm**'in sükûnu ile, bunlar, هُمَزَةٌ لُمَزَةٌ şeklinde de okunmuştur. "**Hümeze - Lümeze**", gülünç şeyler yapmak suretiyle maskaralık yapmaktır. Böylece bu maskaralığa gülüşülür, sövüşülür.

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas**, "**Hümeze**, gıybet eden; **Lümeze** ise, ayıplayan ve eğlenen" demiştir.

2) **Ebû zeyd**, "**Hümeze** el-kol hareketleriyle; **Lümeze** de, dil ile yapılan alaya almalardır" demiştir.

3) **Ebu'l-Âliye**, "**Hümeze**, yüz yüze iken ayıplayıp, alay eden; **Lümeze** ise, insanı arkasından ayıplayıp, alay edendir" der.

4) **Hümeze**, açıkca ayıplayıp, alay eden; **Lümeze**, gizlice, kaş-göz işaretleriyle ayıplayandır.

5) **Hümeze - Lümeze**, insanlara hoşlanmadıkları lakablar takarak, öyle çağırandır. **Velid b. Muğîre** işte böyle yapıyordu. Fakat bu, reislik (başkanlık) makamına uygun düşmez. Bu, seviyesiz kimselerin yapacağı iştir. Bunun içine, gülsünler diye, insanları, söz, fiil ve ses bakımından taklid edenler de girer. **Hakem b. el-As**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yürüyüşünü taklid etmişti. Dolayısıyla Allah onu **Medine**'den sürüp çıkarttı ve lanetledi.

6) **Hasan el-Basrî**, "**Hümeze**, beraberinde oturan kimseyi, göz ucuyla işaret ederek ayıplayıp alay eden; **Lümeze ise**, **din kardeşini**, gıyabında kötü şeylerle anıp, ayıplayandır" demiştir.

7) **Ebu'l-Levzâ**'nın da şöyle **dediği rivayet edilmiştir**: "**İbn Abbas** (r.a), bu ayet ile Cenâb-ı Hakk'ın kimleri **zemmettiğini sordum**. O da, "Bunlar, koğuculuk yapanlar; dostların arasını açanlar ve insanlara kusur bulanlardır" diye cevap verdi."

Bil ki bunların hepsi, manaca birbirine yakın olup, bir noktada birleşirler ki bu da, insanların şeref ve haysiyetiyle oynayıp, onların kusurlarını ortaya koymadı. Bu tür hareket, iki kısma ayrılır: Bu iş, ya insanın hased ve kinlenmesi (öfkelenmesi) halinde olduğu gibi, ciddiyet ile yapılır, yahut da alay edip gülüşülür halde olduğu gibi, şakacıktan olur. Bu iki kısımdan herbiri de ya din ile alakalı olur ki bu da, iman ve taatla ilgili şeylerdir. Yahut da dünya ile ilgili olur ki bu da, şekil, şemail, yürüme ve benzeri şeylerle ilgilidir. Dolayısıyla bunun çeşitleri pek çok olup, sınırsızdır. Sonra bu dört kısımdaki ayıpların ortaya konulması, bazan mevcut kimseler için, bazan da mevcut olmayan - orada bulunmayanlar için olur. Her iki duruma göre de, bu iş, bazan söz ile, bazan da, göz-kaş, (el-kol) işaretleriyle olur ki bütün bu tür hareketler ayettekl yasağın muhtevasına dahildirler. Konu, bu lafzın Arapça olarak, hangi manaya konulmuş olmasıdır. Binâenaleyh kelime hangi manaya konulmuş ise, işte kelime açısından yasaklanan odur. Bu kelimenin, kendisi için esas olmadığı manalar da, açık kıyas **(kıyas-ı celî)** yoluyla, ayetin yasağının muhtevasına dahildir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), din bakımından insanların en ileri mevkideki kimse olunca, onu taa'n etmek ve onun haysiyetiyle uğraşmak da, Allah katında o nisbette çok büyük ve şenî bir iş olur. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ *"Arkadan çekiştirmeyi yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı adet edinen her kişinin vay haline, veyl olsun ona"* buyurmuştur.

★ ★
★

Servetine Güvenme

الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ۝

"Ki o, mal yığıp, onu tekrar tekrar sayandır"

(Hümeze, 2).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetin başındaki الَّذِي kelimesi, ya önceki ayetteki لِكُلِّ (her kişi) ifadesinden bedeldir, yahut da zemm üzere mansubtur. Allah Teâlâ bu kimseyi, böyle tavsif etmiştir. Zira bu, "**hemz**" ve "**lemz**"in (alay edip, çekiştirmenin) sebebi ve illeti yerine geçen bir ifadedir. Bu sebeb de, **hümeze - lümeze** olan kişinin, biriktirdiği mal sebebiyle

kendisini beğenmesi ve kendisindeki üstünlüğün mal yüzünden olmasını sanması; böylece de başkalarını eksik ve noksan bulması, küçümsemesidir.

İKİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve İbn Âmir, şedde ile جَمَّعَ şeklinde; diğer kıraat imamları şeddesiz olarak جَمَعَ şeklinde okumuşlardır ki her iki okuyuşa göre de, mana birbirine yakındır. Fakat arada şöyle bir fark var: Şeddeli okunuş, bu insanın, malını oradan-buradan topladığına ve bunu, bir gün, iki gün, bir ay, iki ayda değil (çok uzun zamanda) biriktirdiğine delalet eder. Nitekim, "O malını oradan-buradan toplamıştır" manasında, فُلَانٌ يُجَمِّعُ الْأَمْوَالَ denilir. Ama şeddesiz kıraat bu manayı ifade etmez.

مَالًا Kelimesindeki Nekireliğin Manası

Ayetteki "**mal**" kelimesinin, şu iki sebebten ötürü nekire olarak getirilmiş olması mümkündür:

1) Şöyle denilebilir: Mal, dünyada bulunan herşeye verilen bir addır. Nitekim Hak Teâlâ bu, *"Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdürler"* (Kehf, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh bir insanın malı, bütün dünyanın malına nisbetle, bir hiç mesabesindedir. Şu halde, insanın, bu kadarcık bir mal ile öğünmesi, nasıl uygun düşer? (Demek ki kelimenin nekire gelişi, kıllet (azlık) ifade etmek içindir).

2) Bu nekirelik ile, büyüklük ve önem manası kastedilmiş olur. Buna göre mana, "o, pislikte ve fesadda son derece büyük ve önemli bir mal biriktirmiştir. Dolayısıyla aklı olana, böyle bir mal ile övünmek nasıl uygun düşer" şeklinde olur.

Ta'dâd

Ayetteki, عَدَّدَهُ *"Onu tekrar tekrar sayandır"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılır:

1) Bu kelime, "biriktirmek, hazırlamak" manasına olan "**udde**" kökündendir. Nitekim birşeyi bir şey için biriktirip, ona hazırlık için tutup, zamanın hadiselerine karşı bir ihtiyat yaptığın zaman, أَعْدَدْتُ الشَّيْءَ لِكَذَا وَعَدَّدْتُهُ dersin.

2) Bu kelime, "tek tek saydı" manasınadır. Fiilin şeddeli olması ise, sayılan şeyin çokluğunu anlatmak içindir. Nitekim Arapça'da, "Falanca, falancanın faziletlerini ta'dâd ediyor" denilir. İşte bu yüzden **Süddî** şöyle der: "Bu, "o malını saydı ve "Bu da benim, bu da benim" dedi. Böylece bu sayışı, gündüzün kendisini herşeyden alıkoydu. Gece olunca da, mallarını (paralarını) sakladı" demektir."

3) Bu, "çoğaltti" manasınadır. Nitekim Arapça'da, "Falanca oğullarında, oldukça aded, yani çokluk var" denilir. Bu son iki görüş, "aded" (sayı) manası ile, birinci görüş ise, "**udde**" (عُدَّةٌ) manasına dayanır. Bu kimseler de, ayetteki bu fiili de şeddesiz olarak عَدَدَهُ şeklinde okumuşlardır. Buna göre şu iki izah yapılabilir:

a) Mana, "mal biriktirdi ve o malın sayısını belirledi" şeklinde olabilir.

b) "Malının ve adamlarının adedini çoğaltti" manasında olabilir. Bu manaya göre kelime, çoksayıda taraftarı bulunduğu zaman, kullanılan فُلَانٌ ذُو عَدَدٍ وَعُدَدٍ

şeklindeki sözündendir. Kişi her ne zaman böyle olursa, övünmeye ve böbürlenmeye müsait olur.

★ ★
★

Malı Onu Ebedileştirecek Mi?

Cenâb-ı Hak, daha sonra bu kimseyi, bir başka çeşit cahillikle niteleyerek şöyle buyurmuştur:

يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُۥٓ أَخْلَدَهُۥ ۝٣

"O, malının kendisini ebedileştireceğini sanır"

(Hümeze, 3).

Bil ki, أَخْلَدَ ve خَلَّدَ fiilleri aynı manayadır. Bu ayetin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Mananın, "mal çokluğu, onun tûl-i emeline sebeb olur ve aşırı gafleti ile tûl-i emelinden ötürü, malının kendisini ölümsez kılacağını sanır" şeklinde olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, أَخْلَدَهُۥ buyurdu da, خَلَّدَهُۥ buyurmadı. Çünkü ayetten kastedilen mana, "Bu insan malının, kendisine ebediyyet kazandırıp, ölümden kurtaracağını ve kendisinin artık ölümden kurtulduğuna hükmedildiğini sanır" şeklindedir. İşte bu yüzden Allah Teâlâ, bu fiili mazi siğasıyla getirmiştir. **Hasan el-Basrî** de şöyle der: "Ölüm gibi, kendisinde yakın bulunmayan bir şüpheye, kendisinde şüphe bulunmayan bir yakînin (kesin bilginin) ne kadar benzediğini, başka hiçbir şeyde görmedim."

2) Bu kimse, mesela binalarını kireçle-kiremitle süslü ve sağlam bir şekilde yapması gibi, işlerini de sağlam yapıyor. O, bunun kendisini ebedî kılacağı zannıyla, yahut da ölümünden sonra, bu namla anılması için böyle yapıyor.

3) O malı alabildiğine sevdi. Hatta, malı noksanlaşırsa, öleceğini sandı. İşte bu yüzden de, canlı kalabilmesi için, malını, hiç noksanlaştırmama gayretine düştü. Cimrinin bu şekilde inanması mümkündür.

4) Bu, amel-i sâlihi çıtlatan ve esasen dünyada iyi isimle-şöhretle; ahirette de, ebedî nimetlerle, insanı ebedileştiren şeyin, mallar değil, amel-i salih olduğunu çıtlatmaktır.

★ ★
★

كَلَّا لَيُنۢبَذَنَّ فِى ٱلْحُطَمَةِ ۝٤ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا ٱلْحُطَمَةُ ۝٥

"Hayır hayır. Andolsun ki o, hutameye atılacak. O hutamenin ne olduğunu sen nereden bileceksin ki?"

(Hümeze, 4-5).

Kellâ

Ayetteki, كَلَّا *"hayır, hayır"* kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Bu, böyle yanlış sanılardan caydıran bir ifade olup, mana, "Durum, senin sandığın gibi, malın insanı ebedileştireceği şeklinde değildir. Aksine insanı ebedileştiren ilim ve salih ameldir" şeklindedir. **Hz. Ali** (r.a)'nin, "Mal biriktirenler öldü. Halbuki onlar canlı idiler. Alimler ise, zaman geçtikçe ebedileşen kimselerdir" şeklindeki sözü de bu manadadır.

b) Bu kelime, "gerçekten" manasınadır. لَيُنْبَذَنَّ fiilinin başındaki **lâm**, mükadder kasemin (yeminin) bir cevabının başına gelmiştir. Binâenaleyh bu, "**kellâ**"da, yemin manasının mevcut olduğuna delalet eder.

Hutamaya Atılacak

Hak Teâlâ'nın لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ *"Andolsun ki o Hutameye atılacak"* ayetine gelince, Cenâb-ı Hak bunu hor ve hakir kılma, rezil-rüsvay etme" manasına gelen "**nebeze**" fiiliyle ifade etmiştir. Çünkü kafir, kendisinin şanlı-şerefli kimselerden olduğuna inanmaktadır. "Kafir ve topladığı o mal cehenneme atılacak" manasında, ayetteki fiil, لَيُنْبَذَانِ şeklinde tesniye olarak okunduğu gibi, "Kafir ve bütün taraftarları cehenneme atılacaktır" manasında, cemî olarak, لَيُنْبَذُنَّ şeklinde de okunmuştur.

"**Hutame**"ye gelince, **Müberred** şöyle der: "Hutame, içine düşen herkesin, un-ufak eden, kırıp-geçiren cehennem demektir. Nitekim yanındakilerin yiyeceklerini de yiyen, "çok obur kimse" manasında رَجُلٌ حُطَمَةٌ denilir. Arapça'da **hatm** "kırmak" manasınadır. Yine Arapça'da, شَرُّ الرُّعَاءِ الْحُطَمَةُ "çobanların en şerlisi, kırıp dökendir" denilir. Nitekim hayvanları sürerken, itip-kaktığı, vurup-kırdığı için, çobana, رَاعٍ حُطَمَةٌ ve رَاعٍ حُطَمٌ denilir. **Müfessirler**, "**hutame**"nin, cehennemin isimlerinden biri olduğunu ve cehennemin ikinci tabakasını teşkil ettiğini söylemişlerdir. **Mukâtil** de şöyle der: "**Hutame**, kemikleri kırıp döken, etleri yiyen, kalblere hücum edendir." Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, إِنَّ الْمَلَكَ لَيَأْخُذُ الْكَافِرَ فَيَكْسِرُهُ عَلَى مِنْلِهِ كَمَا تُوضَعُ الْخَشَبَةِ عَلَى الرُّكْبَةِ فَتُكْسَرُ ثُمَّ يَرْمِي بِهِ فِي النَّارِ *"Melek kafiri yakalar ve tıpkı, odunun diz üzerine konulup kırıldığı gibi, onu belinden kırar ve cehenneme atar"* buyurduğu rivayet edilmiştir.

Cehenneme Hutama Denilmesinin Manası

Bil ki cehennemin bu isimle anılmasının fayda ve inceliği şunlardır:

1) Şekil (kafiye) bakımından bir birlik sağlamak... Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Eğer sen **hümeze, lümeze** isen, unutma ki senin ardında da **hutame** var" demek istemiştir.

2) Kaş-göz işaretiyle, başkasının şerefiyle oynayıp, onun kıymetini düşürmek için, nasıl hümeze bir çaba sarfediyorsa, Hak Teâlâ da, "Ey hümeze, senin arkanda da

hutame var. Hutame'de de kırılma dökülme var. O da seni kıracak ve seni cehennemin dibine düşürecek" demek istemiştir. Fakat **hümeze**, ancak kaş-göz işaretiyle kırıp geçirdiği halde, **hutame**, geride hiç birşey bırakmayacak biçimde kırıp döken demektir.

3) **Hemmâz ve lemmâz**, insanların gıybetini eden, adeta ölü eti yiyen kimselerdir. **Hutame** de, insanın derisini ve etini yakıp-yediği için, cehenneme verilen bir isimdir. Şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hak, "**Hümeze**" ve "**Lümeze**" diye iki sıfat zikretmiş, sonra da bu iki sıfata, tek bir isimle mukabelede bulunmuş ve "Senden iki şeye karşılık, Benden tek bir şey al. Çünkü bu tek şey yeter ve artar bile" demiştir. Bunun üzerine sanki birisi, "Bir şey, iki şeyin yerini nasıl tutabilir" demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sen, o tek şeyin ne olduğunu bilmediğin için böyle söylüyorsun" demiştir. İşte bu yüzden burada, وَمَآ أَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُ *"O hutamenin ne olduğunu sen nereden bilebilirsin ki?"* buyurmuştur.

★ ★
★

Tutuşmuş Ateş

نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ ۝

"O, Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir"

(Hümeze, 6).

Burada, "ateş"in "Allah"a izafe edilmesi, onun büyüklüğünü ve dehşetini anlatmak için olup, "bu, başka ateşlere benzemeyen bir ateştir. O ateş, hiç sönmemek üzere tutuşturulmuştur, yahut da Allah'ın emir ve kudretiyle tutuşturulmuş bir ateştir" demektir. **Hz. Ali** (r.a)'nin, "Altında ateş cayır cayır yandığı halde, yerin üstünde Allah'a isyan edenlere şaşarım" şeklindeki sözü de bu manadadır. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: أُوقِدَ عَلَيْهَا أَلْفَ سَنَةٍ حَتَّى احْمَرَّتْ ثُمَّ أَلْفَ سَنَةٍ حَتَّى ابْيَضَّتْ ثُمَّ أَلْفَ سَنَةٍ حَتَّى اسْوَدَّتْ فَهِيَ الْآنَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ *"Cehennem kıpkırmızı kesilinceye değin bin yıl yakıldı, sonra bembeyaz olana kadar bin yıl daha yakıldı, daha sonra da simsiyah olana kadar bin yıl daha yakıldı. O, şimdi simsiyah ve* ***kapkaranlıktır***"[43]

★ ★
★

Kalblere Ulaşan Azap

الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ ۝

43) **Tirmizi**, Cehennem, 8 (4/710), **İbn. Mâce**, zühd 38 (2/1445).

"Ki o, tırmanıp yüreklerin ta üstüne çıkar"

(Hümeze, 7).

Bil ki bir insan, dağın tepesine tırmanıp çıktığında, طَلَعَ عَلَى الْجَبَلِ، طَلَعَ الْجَبَلَ denilir.

Bu ayetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Cehennem ateşi, cehennemliklerin içine doldu ve göğüslerine işledi, gönüllerini sardı. İnsanın bedeninde, kalbinden daha hassas ve ufacık bir eziyet karşısında çok fazla acı duyan, başka bir organı yoktur. Binâenaleyh cehennem ateşi, oraya hükümran olup, onu sardığında, ya durum nasıl olur? Sonra kalb, ateşin kendisini sarmasına rağmen yanmaz. Çünkü yanacak olsaydı, insan ölürdü. İşte Hak Teâlâ'nın, *"İnsan o (cehennemde) ne ölür, ne dirilir"* (Taha, 74) ayetinden kastedilen budur. **"Ittılâ"**, cehennem ateşinin, etten-deriden, kalbe inmesi, varıp ona dayanması manasınadır.

b) Bu durumun, kalbe tahsis edilişinin sebebi, bu kalbin, küfrün, kötü inançların ve bozuk niyetlerin merkezi oluşundan ötürüdür. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: إِنَّ النَّارَ تَأْكُلُ أَهْلَهَا حَتَّى إِذَا اطَّلَعَتْ عَلَى أَفْئِدَتِهِمْ الْتَهَتْ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُعِيدُ لَحْمَهُمْ وَعِظَامَهُمْ مَرَّةً أُخْرَى *"Cehennem, cehennemlikleri yer. Derken ta kalblerine varıp dayandığında, yeme işi sona erer. Hak Teâlâ, insanların etlerini ve kemiklerini yeniden halkeder."*

★ ★
★

Mü'sade

إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ ﴿٨﴾

"Bu, onlar üzerine kapatılmıştır"

(Hümeze, 8).

Hasan el-Basrî, "Mu'sade, tıpalanmış, sımsıkı kapatılmış manasına olup, أَصَدْتُ الْبَابَ وَآوْصَدْتُ الْبَابَ "kapıyı kapattım" ifadesindendir.

Bu aynı manaya kullanılan iki lehçedir. Cenâb-ı Hak, مُطْبَقَةٌ demedi, zira مُؤْصَدَةٌ "kapanmış kapılar" demektir. Halbuki, مُطْبَقَةٌ kapı manasını ifade etmez.

Ayette Şiddeti Belirtme Üslubu

Bil ki bu ayet, şiddetli bir azabın olacağını şu bakımlardan beyan etmektedir:

1) Bir kere, لَيُنْبَذَنَّ kelimesi, cehennemin, tıpkı bir kuyu gibi, çok derin bir yer olmasını iktiza etmektedir.

2) Allah'ın istemesi halinde, O, cehennemi, kapısı olmayan bir yer halinde de yaratabilirdi. Ne var ki O, cehennemin kapıları olduğun söylemek suretiyle,

cehennemliklere çıkma işini hatırlatıp, ama çıkışlarına müsaade etmeyerek, onların pişmanlık ve nedametlerini artırmaktadır.

3) Cenâb-ı Hak, عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ buyurmuş, ama, مُؤْصَدَةٌ عَلَيْهِمْ demeyiştir. Çünkü عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ sözü, ilk kastedilen şeyin, onların bu hal üzere olmalarını ifade eder. Ama, مُؤْصَدَةٌ عَلَيْهِمْ ifadesi ise, ilk maksat olarak, bu manayı ifade etmez.

★ ★
★

فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ

"Uzatılmış sütunlarda..."

(Hümeze, 9).

Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, **ayn** ve **nûn**'un dammesiyle عُمُدٍ **mîm**'in sükûnuyla عُمْدٍ; **ayn** ve **mîm**'in fethasıyla عَمَدٍ şekillerinde okunmuştur. **Ferrâ** şöyle demektedir: عُمُدٍ، عُمْدٍ ve عَمَدٍ ifâdeleri, tıpkı, اَدِيمٌ، اُدُمٌ ve اَدَمٌ؛ اِهَابٌ، اُهُبٌ ve اَهَبٌ؛ عَقِيمٌ، عُقُمٌ ve عُقْمٌ kelimelerinde olduğu gibidir. **Müberred** ve **Ebû Ali** de şöyle demektedirler: **amed: amûd** kelimesinin **cem'ul-cemî**'dir. **Amûd** kelimesinin çoğulu ise - **Resûl**'ün **rüsul** ve **zebur**'un **zübûr** şeklinde çoğul yapılması gibi umud kelimesidir.

İKİNCİ MESELE

اَلْعَمُودُ, ağaç veya demirden olup dikdörtgen tarzında olan şeye denir. Ve, اَلْعَمُودُ bir binânın temeli ve direğidir. Nitekim, bir evin kendisi sayesinde ayakta durduğu şeye, عَمُودُ الْبَيْتِ ifadesi kullanılır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetin tefsiri hususunda şu iki şey söylenebilir:

1) Bunlar, tıpkı şehrin bina kapılarının kapanması gibi, kendisi ile o kapılarının kapanmış olacağı direklerdir, sütunlardır. فِي عُمَدٍ'deki فِي، بِي (-bi: ile) manasında olup, "O cehennem, cehennemliklerin üzerine, cehennemin önüne çekilmiş direkler ile kapatılır" demektir. Cenâb-ı Hak, فِي عَمَدٍ yerine بِعَمَدٍ demeyiştir, çünkü bunlar, çok oldukları için, sanki kapılar onların içindeymiş gibidirler.

2) Mana, "Cehennem, cehennemlikler uzatılmış o direklerin içinde, tıpkı, kendileriyle kuzuların taşındığı kafesler ve vagonlar gibi, elleri kolları bağlanmış olduğu halde, o cehennemliklerin üzerine kapatılır" şeklinde olur.

Ey Ekremu'l-Ekremîn olan Allah'ım, bizi cehennemden koru, uzak tut (amin)!

★ ★
★

FÎL SÛRESİ

•

Beş ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ۝

"Rabbinin fil sahiplerine nasıl (muamele) ettiğini görmedin mi?"

(Fil, 1).

Fil Olayı

Rivayet olunduğuna göre, **Ashame en-Necaşî**'den önceki Yemen hükümdarı **Ebrehe Ibn es-Sabbâh el-Eşrem, San'â**'da bir kilise yaptırır ve ona **el-Kalîs** adını verir. Maksadı ise, hacıları oraya çekmektir. Derken, Kinane oğullarından birisi çıkar, o kiliseye, geceleyin, büyük abdestini bozar... Bu durum da, **Ebrehe**'yi kızdırır. Arablardan birisinin bir ateş yakıp, rüzgarın o ateşi, kiliseye ulaştırıp, oraya yaktığı, bunun üzerine de **Ebrehe**'nin **Kâ'be**'yi yakmaya yemin ettiği de ileri sürülmüştür. İşte bu maksatla **Ebrehe**, beraberinde çok kuvvetli olan ve adı **Mahmûd** olan bir fil ile birlikte, **Habeşistan** ve sair yerlerden topladığı ordu ile birlikte, yola çıkar. Ki bu ordunun içinde, ayrı cinsten sekiz fil daha bulunmaktadır. Bu sayının on iki ya da bin olduğu da ileri sürülmüştür. **Mekke**'ye yaklaşınca, kendisini **Abdulmuttalib** karşılar ve ona, geri dönmesi için, **Mekke**'deki mallarının üçte birini vermeyi teklif eder. Fakat o, kabul etmez. Derken, ordusuna silah kuşatır ve o fili de ordunun önüne alır.

Onlar her ne zaman bu fili, **Harem-i Şerif** cihetine doğru yönelttilerse, o çöker ve oradan kalkmaz. Ama, **Yemen**'e veya diğer yönlere doğru yönelttiklerindeyse, koşarak gider. Derken **Ebrehe, Abdulmuttalib**'e ait ikiyüz deveyi alır. Bunun üzerine **Abdulmuttalib**, develerini geri almak maksadıyla, onların yanına gelir. İri yapılı birisi olduğu için, **Ebrehe** ona önem verir. **Ebrehe**'ye, "Kureyş'in efendisi ve **Mekke** kervanının sahibi" diye takdim olunur. **Abdulmuttalib** ne maksadla geldiğini anlatınca da, **Ebrehe**, "Gözümden düştün. Zira ben, senin ve atalarının dini demek olan **Kâ'be**'yi yıkmak için geldim. Sen buna hiç aldırmadın; ama, alınan develerini istemek için buraya kadar geldin!.." dedi. Bunun üzerine **Abdulmuttalib**, "Develerin sahibi benim, o Beyt'in de sahibi vardır. Orayı, sana karşı koruyacaktır" dedi, sonra da

dönüp, **Kâ'be**'ye geldi ve **Kâ'be**'nin halkasına yapışarak şöyle demeye başladı:

لاَ هُمَّ اِنَّ الْمَرْءَ يَمْنَعُ حِلَّهُ فَامْنَعْ حِلاَلَكَ وَانْصُرْ عَلَى اٰلِ الصَّلِيبِ وَعَابِدِيهِ الْيَوْمَ اٰلَكَ لاَ يَغْلِبَنَّ صَلِيبُهُمْ وَمِحَالُهُمْ غَدْواً مِحَالَكَ اِنْ كُنْتَ تَارِكَهُمْ وَكَعْبَتَنَا فَأَمْرٌ مَا بَدَا لَكَ يَا رَبِّ لاَ أَرْجُو لَهُمْ سِوَاكَا يَارَبِّ فَامْنَعْ عَنْهُمْ حِمَاكَا

"Allahım, herkes kendi helal malını müdafaa eder; sen de kendi malını koru! Bu gün seni, Salib'den yana olan ve ona tapanlara karşı, kendi yandaşlarına (âline) yardım et. Onların haçı ve güçleri, haddi aşarak, senin gücüne galib gelemesin. Eğer Sen Kâ'be'mizi onların insafına terkedersen et, Sen bilirsin. Ya Rabbi, onlara karşı, Senden başka umacağım kimse yoktur. Ya Rabbi, onlara karşı, bu harîmini Sen koru, müdafaa et."

Bu duayı yaptı ve döndü. Bir de ne görsün, **Yemen** tarafından bir takım kuşlar gelmiyor mu? Bunun üzerine **Abdulmuttalib** şöyle demeye başladı: "Vallahi, bunlar yabancı kuşlar, ne Necidli, ne de Tihâmeli. yani Mekkeli..." Her kuşun gagasında bir, ayaklarında da iki taş vardı ki, bunlar mercimekten büyük, nohuttan küçük idiler. **İbn Abbas**'ın, bu taşı, **Ümmühanî**'nin yanında **Kafîz** gibi, burnu çizgili, tıpkı Zıfâr kabilesinin gözboncuğuna benzer bir biçimde gördüğü rivayet edilmiştir. Taş, adamın başından giriyor, aşağıdan çıkıyordu. Ve, her taşın üzerine, kime ait olduğu da yazılmıştı. Böylece bu, **Kâ'be**'yi yıkmaya katılanların hepsi, yollarda, vadilerde, helak olup, yok oldular. **Ebrehe** ise hastalandı, derken parmak uçları düştü. Göğsü yarılıp, kalbi dışarı fırlayarak öldü. Derken, veziri **Ebû Yeksûm**, geriye döndü, üzerinde de bir kuş uçup duruyordu. **Necâşî**'ye geri döndü ve durumu ona anlattı. Hadiseyi anlatıp bitirince de, o taş onun üzerine düştü, **Necaşî**'nin önünde yığılıp kaldı... **Hz. Aişe** (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, filin komutanını ve bakıcısını, kör-kötürüm olmuş, dilenir oldukları bir vaziyette gördüm..." Ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Hadise Çok Önce İken Neden اَلَمْ تَرَ Denildi?

Birinci Soru: Bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olmasından uzun bir süre önce meydana gelmiş olmasına rağmen, Cenâb-ı Hak niçin, اَلَمْ تَرَ görmedin mi?" buyurmuştur?

Cevap: Buradaki "görmek" ifadesiyle, bilme ve hatırlatma manaları kastedilmiş olup, bu, bu haberin mütevatir bir haber olduğuna bir işarettir. Böylece bu konudaki bilgi, kesin, kuvvet ve açıklık bakımından, fiilen görmeye denk bir ilmi omuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, başkalarına (hadiseyi görmeyenlere) bir kınama yoluyla, *"Onlardan önce nice nesilleri helak etmiş olduğumuzu görmediler mi?"* (Yasîn, 31) buyurmuştur. "Peki, daha niçin Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmedin mi?"* (Bakara, 106) buyurmuştur?" da denilmesin; çünkü biz diyoruz ki, buradaki fark şudur: İdraki tasavvur olunamayan şeyler hakkında, kadir olduğu için, ilim maddesi kullanılır. Ama, mesela fiilin kaçması, gitmesi gibi, idraki tasavvur olunan şeylere gelince, burada "görmek" hadisesi kullanılabilir.

Keyfe (Nasıl) Kelimesindki İncelik

İkinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ buyurmuş da,

أَلَمْ تَرَ مَا فَعَلَ رَبُّكَ buyurmamıştır?

Cevap: Zira varlıkların zatların zatları olduğu gibi onların birtakım keyfiyetleri de vardır bu keyfiyetler onların medlulierine delalet ederler. İşte bu keyfiyetlere, kelamcılar وَجْهُ الدَّلِيلِ "Delil ciheti, yönü" adını verirler. Medhe ve övgüye müstehak olma yani nitelendirme imkanı, zatları görme ile değil, bu keyfiyetleri yakalamakla mümkün olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"Onlar, üstlerindeki semaya bakmadılar mı? Onu nasıl bina etmişiz..."* (Kaf, 6) buyurmuştur.

İrhasat

Bu hadisenin, Cenâb-ı Hakk'ın kudret, ilim, hikmetine ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in şerefine delalet ettiğinde ise şüphe yoktur. Zira, biz ehl-i sünnet mezhebine göre, peygamberliklerini tesis için, peygamber olarak gönderilmezden önce bir takım olağanüstü hallerin gösterilmesi mümkün ve vaki olup bunlara irhasat denilmektedir. İŞte bu yüzden ulema, bir kulunu **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i gölgelediğini söylemişlerdir.

Mu'tezile ise şöyle demektedir: "Bu, caiz değildir." Bunu söyleyen **Mu'tezile**, muhakkak ki şunu iddia etmiştir: O zaman da, meselâ **Helib ibn Sinân** veya **Kus ibn Sâide** gibi, bir nebî ya da hatip mevcut idi. Bunların, mevcudiyetlerinin herkes tarafından bilinmesi ve tevatür derecesine ulaşmış olması gerekmez. Çünkü, bu kimsenin, sayıca az bir topluma peygamber olarak gönderilmesi muhtemeldir. İşte bu yüzden de, haberi, çok duyulmamıştır.

Bil ki, fil hadisesi, dinsizler üzerinde, kendisini cidden hissettiren bir hadisedir. Zira dinsizler, zelzele, kasırga, yıldırım ve Cenâb-ı Hakk'ın, kendisiyle, geçmiş ümmetlere azab ettiği diğer musibetler hususunda tutarsız bir takım şeyler ileri sürebilirler. Ama, bu hadiseye gelince, burada, bu tür mazeret ileri sürme de mümkün değildir. Çünkü, tabiatta ve diğer yol ve yöntemlerde, bir kuşun, gagasında ve ayaklarında taşlar taşıyıp da, su toplama değil beriki topluma atıp, böylece o toplumun helak etmesi diye bir şey yer almaz. Bunun, diğer tutarsız hadiseler gibi olduğu da söylenemez. Çünkü fil yoluyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in bi'seti arasında, kırk yıllık bir zaman bulunur. Hz. Peygamber bu sûreyi okurken, **Mekke**'de, bu hadiseyi görüp müşahede eden kimseler bulunuyordu. Şimdi eğer bu nasıl zalî olmuş olsaydı, onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i bizzat şifahi olarak yalanlarlardı. Böyle bir şey olmadığına göre, biz bu hadisenin tenkit edilecek bir yönü olmadığını anlamış oluyoruz.

فَعَلَ Kelimesinin Özelliği

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, niçin, "kıldı, yarattı, amel etti.." demedi de, فَعَلَ buyurdu?

Cevap: Çünkü خَلَقَ, bir işin başlangıcı için جَعَلَ "kıldı" da, keyfiyet için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ *"Gökleri ve yeri yarattı; karanlıkları ve nûru var etti"* (En'âm, 1) buyurmuştur. عَمِلَ ise, talepten sonra kullanılan bir fiildir. Halbuki فَعَلَ, daha genel bir ifâdedir. daha genel bir ifadedir. Binâenaleyh, bu ayette, فَعَلَ'nın kullanılması daha münasip

olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, o kuşları yaratmış, o filin karakterini de, (o anda), üzerinde bulunduğu karakterin aksine kılmıştır. Mekkeliler, Cenâb-ı Hak'dan, **Beytullah**'ı korumasını istemişlerdir. Belki de onların içinde, duaları makbul olacak kimseler vardır. Şimdi, Cenâb-ı Hak şayet, bu üç fiili zikredecek olsaydı, o zaman söz uzardı. Böylece bu fiillerin üçünü de içine alan bir fiil (فَعَلَ) zikretmiştir.

Niçin er-Rabb Değil De Rabbuke Denildi?

Dördüncü Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, رَبُّكَ demiş de, الرَّبُّ demeмiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Cenâb-ı Hak adeta, şöyle demek istemiştir: "Onlar, bu intikam alışımı gözleriyle görüp müşahede ettiler. Ama, yine de putlara tapmayı bırakmadılar. Halbuki, ey Muhammed, sen, bu intikam alışımı bizzat gözünle görmedin. Ama, bana şükretmek ve itaatta bulunmak suretiyle, bunu itiraf edip kabul ettin. Böylece de, bu intikam alışımı gören, (adeta) sen görmüş oldun. Böylece de, hiç şüphesiz, onlardan ayrıldın. Ben de, onların içinden seni seçtim. Şimdi Ben, "Senin Rabbin" diyorum. Yani, Ben, senin içinim, onlar için değil; tam aksine Ben, onların aleyhineyim."

2) Cenâb-ı Hak adeta, "Ben, fil ordusuna bunu, seni ululumak ve senin peygamber olarak gelişini kutlamak için yaptım. Bu demektir ki ben, seni, senin toplumundan önce eğitenim. Binâenaleyh, sen bilfiil zuhur ettikten ve dünyaya geldikten sonra beni eğitmeyi nasıl bırakabilirim?.." demek istemiştir ki, bunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinin galib geleceği hususunda bir müjde yatmaktadır.

Teaccübün Sebebi?

Beşinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ ifâdesi, taaccüb sadedinde zikredilmiş bir ifadedir. Halbuki, bu tür şeyler, Allah'ın kudretine nisbetle pek de ilginç değildir. Binâenaleyh, bu taaccübün sebebi nedir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) **Kâ'be, Hz. Muhammed** (s.a.s)'e tabidir (ikinci derecede gelir). Bu böyledir, zira ilim, mes'ûd olmadan da ifa edilir. Ama, alimsiz mescid olmaz. O halde alim, inci; mescid ise, onun sedefi mesabesindedir. Sonra, o peygamber, **Velid ibn Muğîre**'nin kendisiyle alay ettiği, böylece de kalbi daralmış olan o muhterem zattır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Büyük bir hükümdar mescidini ta'n edince, onu yerle bir ettim, yok ettim.. Binâenaleyh, senin hakkında ileri geri konuşan kimseye gelince —ki sen, her şeyin esası ve maksadısın— onları helak ve yok ederim" demek istemiştir ki, bu cidden enteresandır.

2) "**Kâ'be**, senin namazında, kendisine yöneldiğin kıblendir. Kalbin ise, bilgi ve marifetinin kıblesidir. Ben, senin amelinin kıblesini, düşmanlardan korumaktayım. Şimdi, senin dininî kıblesini, günahlardan ve masiyetlerden korumaz olur muyuz?" demektir.

Ashab Kelimesi

Altıncı Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, أَرْبَابَ الْفِيلِ veya مَلَائِكَةَ الْفِيلِ demeмiş de, أَصْحَابَ الْفِيلِ buyurmuştur?

Cevap: Çünkü, "sâhib", aynı cinsten olur. O halde, أَصْحَابَ الْفِيلِ ifâdesi, o topluluğun, hayvanlıkda, anlayışsızlık ve akılsızlıkta, o fîlin cinsinden olduklarına delalet eder. Hatta, bunda şöyle bir incelik vardır: İki kişi arasında arkadaşlık (beraberlik) varsa bunu ifade etmek için, seviyece daha alt olan, üsttekine izafe edilerek "Bu şahıs falanın sahibidir" denilir, yoksa bunun aksi yapılmaz (meselâ **Ammar Sahibu'n-Neblyyi** denir, fakat **Nebî Sahiba Ammar** denilmez). İşte bu yüzden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, "sahâbe" adı verilmiştir. Binâenaleyh, أَصْحَابَ الْفِيلِ ifadesi, o topluluğun, o fîlden derece bakımından daha aşağı ve dûn olduklarına delalet eder ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın *"hatta daha da sapık..."* (A'râf, 179) ifadesinden kastedilen budur. Şu hadise de bunu tekid eder: Onlar her ne zaman o fîl, **Kâ'be** tarafına döndürmeye çalışmışlarsa, o oraya dönmemiş ve o cihetten aksi istikamete doğru kaçmıştır. Fîl bu hareketiyle adeta, "Hakk'a isyanın bulunduğu yerlerde, mahluka itaat edilmez. Benim azmim ve iradem, medhe layık bir azmdir. Onlar o, adi azim ve iradelerini terketmediklerine göre, hem niye bu azim ve irademi terkedecekmişim?" demek istemiştir ki, böylece bu, o fîlin, o topluluktan daha iyi halli olduğuna delalet eder.

Kul Hakkının Önemi

Yedinci Soru: Kureyş kafirleri, ta öteden beri, **Kâ'be**'yi putlarla doldurmamışlar mıydı? Bunun, **Kâ'be**'nin duvarlarını yıkmaktan daha çirkin bir şey olduğundaysa, şüphe yoktur. Öyleyse, Cenâb-ı Hak daha niçin, **Kâ'be**'yi yıkmaya gelenlere o azabı vermiş de, orayı putlarla dolduranlara bir azabta bulunmamıştır?

Cevap: Çünkü, **Kâ'be**'yi putlarla doldurmak, Allah'ın hakkını çiğnemek; orayı harab etmek ise, mahlukatın hakkını çiğnemektir. Ki, bunun bir benzeri de, yol kesen ve meşru devlet reisine başkaldırmış olan kimsenin durumudur. Bunlardan adam öldürenler müslüman olmalarına rağmen, öldürülürler. Halbuki, yaşlı kimseler, körler, ibadetgâhlarda bulunan din adamları, ve kadınlar, kafir bile olsalar, öldürülmezler. Zira, bunların zararları, insanlara ulaşmaz.

Sekizinci Soru: Bu ayetin irabı nasıldır?

Cevap: Zeccâc şöyle der: كَيْفَ kelimesi, أَلَمْ تَرَ ifâdesiyle değil de, başka bir fiil ile, mahallen mansubtur. Çünkü كَيْفَ istifham harfidir.

★ ★
★

Bil ki Allah Teâlâ, onlara ne yaptığını belirtince, أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ *"O bunların, kötü planlarını boşa çıkarmadı mı?"* (Fîl, 2) buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Keyd Kelimesinin Manası

Bil ki, **el-keydu** اَلْكَيْدِ bir başkasına, gizlice zarar vermek istemetir. Buna göre şayet, "Peki, bu şey ayan beyan ortada iken, Cenâb-ı Hak bu işi niçin "**keyd** - tuzak" diye isimlendirmiştir? Zira, karşı taraf, **Kâ'be**'yi yıkacağını açıkca

söylüyordu..." denilirse, biz deriz ki: Evet, o bunu açıkca söylüyordu, ama, onun kalbinde, açığa vurduğundan daha şiddetli bir kötülük bulunmaktaydı. Zira o, Arablara olan kıskançlığını içinde saklıyor, Kâ'be sebebiyle, Arablar için hasıl olan o şerefi Arablardan ve onların beldesinden alıp, kendisine ve beldesine yöneltmek istiyordu.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: Tuzağın insanlara nisbet edilmesi, Allah'ın, kötü şeylere razı olmadığının bir delilidir. Çünkü, eğer O, buna razı olmuş olsaydı, bu işi de, tıpkı اَلصَّوْمُ لِي *"Oruç, benim içindir"* demek suretiyle yapmış olduğu nisbet gibi, Kendi zatına nisbet ederdi."

Cevap: Nahiv ilminde, bir nisbe'nin muteber olabilmesi için, o iki şey arasında ufacık bir münasebetin bulunmasının yeterli olacağı hükmü yer almaktadır. Binâenaleyh, bu nisbe'nin güzel olması için, bunun, onların irade ve isteklerine uygun olarak meydana gelmiş olması için yeterli olmasın?

ÜÇÜNCÜ MESELE

فِي تَضْلِيلٍ ifadesi, "boşa çıkarmada, ibtâl etmede..." manalarındadır. Nitekim birisi birisinin tuzağını boşa çıkarıp zayi ettiğinde, ضَلَّلَ كَيْدَهُ denilir. Ki, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلاَّ فِي ضَلاَلٍ *"Kafirlerin duası, ancak zayi olup, boşunadır..."* (Mü'min, 50) ayetidir. Babasının mülkünün zayi ettiği için, **İmrlu'l-Kays**'ın da **el-Melîku'd-Delîl** (اَلْمَلِكُ الضَّلِيلُ) denmesi de bundan dolayıdır. Buna göre mana, "Onlar o kiliseyi yapmak suretiyle, o **Kâ'be**'ye kastettiler. Hacıları o kiliseye çevirmek suretiyle bu işe başlamak istediler. Ama, Allah Teâlâ, o kiliseyi yakmak suretiyle onların tuzaklarını boşa çıkardı. Derken, onlar ikinci kez, **Kâ'be**'yi temelinden yıkmayı arzuladılar da, Allah, o kuşları onların üzerine salıvermek suretiyle, bu işlerini de boşa çıkardı" şeklindedir. فِي تَضْلِيلٍ ifâdesindeki فِي'nin manası, tıpkı Arapça'da, "Falancanın say ü gayreti hüsranla sonuçlandı فِي ضَلاَلٍ" denilmesi gibi olup, "Onların çalışmaları, her akıllının, bunun bir hata ve sapıklık olduğunu anlayacakları bir biçimde hüsranla sonuçlandı..." demektir.

★ ★
★

Ebabîl Kuşları

وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿٣﴾

"O, bunların üzerine sürü sürü kuşlar gönderdi"
(Fil, 3).

Burada birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin, habersiz olarak, طَيْرًا buyurmuştur?

Cevap: Bu, ya tahkir için böyle getirilmiştir. Çünkü, her zaman bu yapılan iş;

en hakir iş olursa, Allah'ın fiili de, o nisbette harikulade ve en büyük olur. Yahut da, "tefhîm" içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak, adeta, "kuşlar, amma ne kuşlar! O ufacık taşları atıyorlar, ama attıkları hiç boşa çıkmıyor, hedefini buluyor.." demek istemiştir.

İkinci Soru: "Ebâbîl" ne demektir?

Cevap: Dilcilere gelince, meselâ **Ebû Ubeyde**, bu kelimeye, "bölük bölük" manalarını verir ve Arapça'da meselâ جَاءَتِ الْخَيْلُ اَبَابِيلَ مِنْ هٰهُنَا وَهٰهُنَا "Atlar, şuradan buradan, bölük bölük geldiler" denildiğini söylemiştir. Şimdi, bu kelimenin müfredi var mıdır, yok mudur meselesine gelince, bu hususta da iki görüş vardır:

a) **Ahfeş** ve **Ferrâ**'ya göre, bu kelimenin müfredi yoktur ve bu tıpkı, tekil gibi, اَلشَّمَاطِيطُ "dağınık", اَلْعَبَادِيدُ kelimesi gibidir.

b) Bu kelimenin tekili vardır. Böyle diyenler, şu üç izahı yapmaktadırlar.

1) **Ebû Câfer er-Ruâsî**, ki bu, güvenilir bir zattır, bunun tekilinin, إِبَّالَةٌ **Ibbâletun** şeklinde olduğunu söylemektedir. Nitekim, Arapların bir darb-ı meselinde de, "büyük demet" anlamına gelen, ضَغْثٌ عَلٰى إِبَّالَةٍ deyimi bulunmaktadır. Şimdi, bu kuş toplulukları, intizamlı olmaları bakımından, demete benzetilmişlerdir.

2) **Kisâî** de şöyle demektedir: "Ben, nahivcilerin عَجُولٌ – عَجَاجِيلُ ifâdesinde olduğu gibi, اَبَابِيلُ – اَبُولٌ dediklerini duydum..."

3) **Ferrâ** da şöyle demektedir: "Eğer bir kimse, اَبَابِيلُ kelimesinin müfredinin, tıpkı, دَنَانِيرُ – دِينَارٌ ifâdelerinde olduğu gibi, إِبَالَةٌ **Ibâletun** şeklinde olduğunu söylemiş olsaydı bu, doğru olurdu."

O Kuşların Şekli

Üçüncü Soru: Bu kuşların şekil ve şemailleri nasıldı?

Cevap: İbn Sîrîn, İbn Abbas'ın, "Tıpkı, filin hortumu gibi hortumları, köpeğin patileri gibi pençeleri bulunan kuşlar idi.." dediğini rivayet ederken, **Atâ** da, **İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bunlar, deniz tarafından bölük bölük gelen siyah kuşlardı.." Belki de, bunun sebebi, o kuşların, dış görünümlerinde siyah renkli, içlerinde de küfür ve masiyetin siyahlığı bulunan bir topluluğun üzerine salıverilmiş olmalarıydı.

Said İbn Cübeyr'den de, bu kuşların, küçük beyaz kuşlar olduğu rivayet edilmiştir. Belki, bunun da sebebi, küfür zulmetinin bu kuşlar sebebiyle bozguna uğrayıp sona ermesiydi. Çünkü beyaz, siyahın zıddıdır. Bu kuşların, tıpkı yırtıcı kuşların başlarına benzer başları bulunan yeşil kuşlar olduğu da ileri sürülmüştür. Ben derim ki, bu kuşlar, bölük bölük olunca, belki de, bunların herbir grubu, başka bir şekil üzere idiler. Binâenaleyh, herkes, gördüğünü tavsif etmiştir. Bu kuşların, kırlangıçlar gibi, alaca oldukları da ileri sürülmüştür.

★ ★
★

Sicciil

ترميهم بحجارة من سجيل ۝

"Ki bunlar onlara pişkin tuğladan taşlar atıyorlardı"

(Fil, 4).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ebû Hayve, "Allah veya kuşlar attı" anlamında, ترميهم şeklinde okumuştur. Çünkü bu, cem-i müzekker için kullanılan bir zamir olup, fiil, manadan dolayı müennes getirilmiş, ترميهم şeklinde okunmuştur.

İKİNCİ MESELE Alimler, bu atmanın keyfiyeti hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Mukâtil**, şöyle der: Her kuş, biri gagasında, ikisi ayaklarında olmak üzere, üç taş atıyordu ki, kimi öldüreceğine dair ismi üzerinde yazılı bulunan bir adamı öldürüyordu. O taşlar, düştüğü yeri delip, öte taraftan çıkıyordu. Eğer mesela, bir kimsenin başına düşmüşse, onun makatından çıkıyordu.

2) **İkrime İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teâlâ, o taşları, fil ordusu üzerine salıverdi. O taşlar, onlardan herhangi biri üzerine düştüğünde, orada bir kabarcık meydana geliyor ve bu sebeple, çiçek hastalığına benzer bir hastalık meydana geliyordu. Bu, **Said İbn Cübeyr**'in görüşüdür. Bu taşların en küçüğü, mercimek; en büyüğü ise, nohut kadardır.

Bil ki, bazı kimseler, bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Şimdi biz, mercimek tanesi gibi olan bu taşlarda, ağırlık bakımından, insanın başından girip makatından çıkacak denli bir güç ve kuvvet olduğunu söylemiş olursak, o zaman, kocaman bir dağın da, ağırlığının olmayıp, ancak saman-çöpü kadar bir ağırlıkta olduğunu da tecviz etmiş olurduk. Bu ise, gözle görünen şeylerden bile güvenin kalkması anlamına gelir. Çünkü, her ne zaman böyle bir şey caiz olursa, o zaman bizim yanıbaşımızda nice güneşlerin ve ayların bulunduğu, fakat bizim onu görmediğimiz, aynı şekilde, hür bir kimsenin de, kendisi doğuda bulunduğu halde, mesela **Endülüs**'de bir toprak parçası görmesini vb. şeyleri mümkün görmemiz gerekirdi. Halbuki, bütün bunlar ise imkansızdır. Bil ki, bütün bu kimseler, biz ehl-i sünnet ve'l-cemâatin itikadına göre olabilecek şeylerdir. Ancak ne var ki, örf, böyle şeylerin olmadığı şeklinde cereyan etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Alimler "**sicciil**"in ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Sicciil**, sanki de kafirlerin azabının kaydedildiği divanlarının (amel defterlerinin) bir ismidir. Bu tıpkı, **siccîn**'in kafirlerin amel defterlerinin özel ismi olması gibidir. Buna göre sanki, "Azabları yazılı ve tedvin

edilmiş, azab türünden biri taş ile" denilmek istenmiştir ki bu manaya göre, kelimenin iştikâkı, "salıvermek" demek olan "**irsâl**" kökündendir. Su dolu büyük kovaya da, "**secl**" denmesi böyledir. Bu defterlere, içinde onların azabları yazıldığı için bir ad verilmiştir. Çünkü azab, hem, *"O, bunların üzerine sürü sürü kuşlar saldı"* ayetinden, hem de, *"Onlar üzerine bir tufan saldık"* (A'raf, 133) ayetinden anlaşıldığı üzere, "salıverme" sıfatı ile nitelenmiştir. Binâenaleyh مِنْ سِجِّيلٍ ifâdesi, "Allah Teâlâ'nın bu kitaba yazdığı şeylerden olmak üzere..." manasınadır.

2) **İbn Abbas "sicciI"**in manasının, "bir kısmı taş bir kısmı çamur" manasında olmak üzere, Farsça "**senk**" (taş) ve "kil" olduğunu söylemiştir.

3) **Ebû Ubeyde** şöyle der: "**Siccil, şedîd** (kuvvetli) manasınadır."

4) **Siccil**, dünya semasının adıdır.

5) **Siccil**, cehennemden bir taştır. Çünkü **siccîn**, cehennemin isimlerinden biridir. Binâenaleyh "**nûn**", **lâm**'a çevrilmiştir.

★ ★
★

Asfin Me'kûl

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ ۝

"Derken (Allah) onları, yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi"
(Fil, 5).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

İKİNCİ MESELE Alimler "**asf**"ın ne demek olduğu hususunda bir takım izahlarda bulunmuşlardır ki biz bunları, Rahman 12. ayetin tefsirinde zikrettik. Alimler burada da şu izahları yapmışlardır:

a) Bu, tarlada, hasad sonrasında kalan rüzgarın kırıp geçirdiği, hayvanların yediği ekin yaprağıdır.

b) **Ebû Müslim**, "**asf**", samandır. Çünkü Hak Teâlâ, "**zu'l-asfı ve'r-reyhân**" (samanlı ve kokulu...)" (Rahman, 12) buyurmuştur. Zira **asf**, rüzgarın toz halinde savurduğu ve taneden ayırdığı şeydir. Bu şey, yenildiği zaman iyice ufanır, hiçbir mukaveneti kalmaz" demiştir.

c) **Ferrâ**, "**asf**, başak oluşmazdan önce, ekinin, sapını saran yapraklardır" der.

d) **Asf**, içi yenilen, kabuğu kalan tane demektir.

İKİNCİ MESELE Alimler, "**me'kûl**"ün tefsiri hususunda da şu izahları yapmışlardır:

a) **Me'kûl**, yenilmiş şey demektir. Bu izaha göre burada şu iki ihtimal söz konusudur.

Birinci İhtimal: Mana, "hayvanları yeyip, sonra da yediklerini dışkı olarak atıp, bu dışkının kuruyup dağılan ekin ve saman" şeklinde olmasıdır. Böylece bu ekinlerin, biribirlerinden ayrılışları, dışkının parçalarının dağılmasına benzetilmiştir. Fakat buradaki ifade, Kur'ân'ın edeb üslubuna göre gelmiş bir ifade olup, tıpkı, *"O ikisi (yani İsâ (a.s) ile Hz. Meryem) de yemek yerlerdi"* (Mâide, 75) diyerek, def-i hacetle bulunduklarını kastetmesi) gibidir. Bu, **Mukâtil**'in **Katâde**'nin ve Atâ'nın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür.

İkinci İhtimal: Bu teşbih, ekinin yapraklarına kurt düşüp, onu delik deşik ettiği zamanki ekin yaprağına yapılmış bir benzetmedir.

b) **"Me'kûl"**, Allah onları, tanesi yenilmiş, geriye samanı kalmış bir ekin gibi yaptı" demektir. Bu takdire göre ayet, "Allah onları, tanesi yenilmiş saman gibi yaptı" manasında olur. Bu tıpkı, "yüzü güzeldir" manasında, "Falanca güzeldir" denilmesi gibidir. Böylece **"me'kûl"**ün, **asf** (saman) ile olan ilgisi, tanelerinin yenilmiş olması bakımındandır. ünkü bu mana malumdur. Bu görüş de, **Hasan el-Basrî** 'nindir.

c) **"Me'kûl"**, "yenilen şeyler" demek olup, canlıların yediği" manasınadır. Çünkü yenilmeye elverişli olan her şeye **"me'kûl"** denir. Buna göre ayet, "Allah onları, hayvanların yediği saman gibi kıldı" manasındadır. Bu da **İkrime** ile **Dahhâk**'ın görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Hacılar **Kâ'be**'yi harab etmişlerdir. Fakat bundan ötürü hiçbir hadise meydana gelmemiştir. Böylece, Fîl hadisesinin, bu şekilde olmadığına delalet etmiş olur. Böyle olsa bile, bu hadisenin sebebi, **Kâ'be**'ye saygıdan başka birşeydir."

Cevap: Biz, bu hadisenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderileceğinin bir işareti olduğunu daha önce anlatmıştık. Çünkü böylesi bir hadiseye, o (a.s) gelmezden önce gerek vardır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat peygamber olarak gönderilip, peygamberliği kesin delillerle pekiştikten sonra artık böylesi birşeye ihtiyaç kalmamıştır. Allah Teâlâ en iyi bilen ve en iyi hükmedendir. Salat-u selam, efendimiz **Hz. Muhammed**'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

KUREYŞ SÛRESİ

Bu sûre, dört ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ۝

"Kureyş'i o emn-ü selametlerine ulaştırdığı için..."

(kureyş, 1)

Kureyşe Güven Verme Nimeti

Bil ki burada şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Kureyşe Güven Verme Nimeti

Ayetin başındaki "**lâm**" hakkında, şu üç izah yapılabilir:
1) Bu **lâm**, ya kendinden önceki sûreye taalluk eden (bağlama),
2) Yahut kendinden sonra gelen ayete taalluk eder,

3) Yahut da ne öncesi ile, ne de sonrası ile alakası vardır. Birincisine göre şu ihtimaller var.

Baştaki Lâm'ın Muhtemel Manaları

Birinci İhtimal: Zeccâc ve Ebû Ubeyde'ye göre, ayetin takdiri, فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ "Allah onları, Kureyş'in emn-ü selâmeti için, yenilmiş bir ekin gibi yaptı" yani "Allah, fil ordusunu, Kureyş ve alışık oldukları yaz-kış (ticari) seferleri devam etsin diye, helak etti" şeklindedir. Buna göre eğer, "Bu takdir tutarsızdır. Çünkü Allah o orduyu, küfürlerinden dolayı, yenilmiş bir ekin gibi kırıp-geçirmiştir, yoksa Kureyş'in emn-ü emaneti için böyle yapmış değildir" denilirse, biz deriz ki bu soru, şu sebeblerden ötürü tutarsızdır:

1) Biz, Allah Teâlâ'nın bu belayı, onların başına inkarlarından ötürü getirdiğini kabul etmiyoruz. Çünkü inkarlarının cezası, kıyamet gününe ertelenmiştir. Zira Hak Teâlâ, *"O günce, her nefis, kazandığının cezasını görecektir"* (Mü'min, 17) ve *"Eğer Allah, insanlara, dünyada iken yaptıkları şeylerin (hepsi) ile muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı"* (Nahl, 61) buyurmuştur. Bir de Allah Teâlâ, onlara bunu inkarlarından ötürü yapmış olsaydı, bütün kafirlere böyle yapardı. Halbuki Allah Teâlâ bunu onlara, Kureyş'in emniyet ve selameti için makamlarının büyüdüğü ve kıymetini ortaya koymak için yapmıştır.

2) Farzedelim ki kafirleri, küfürlerinden caydırmak esastır. Fakat bu, bir başka gaye ve maksadın da gözetilmiş olmasına mani değildir. Dolayısıyla bu bela, her iki husus da nazar-ı dikkate alınmasına göre meydana gelmiş olabilir.

3) Farzedelim ki fil ordusu, sadece küfürleri yüzünden helak edildiler. Fakat bu iş, Kureyş'in emniyet ve selameti neticesine götürünce, onların, bu emniyet ve selamet için helak edildikleri de söylenebilir. Bu tıpkı, لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوّاً وَحَزَناً ... *"(Firavun'un adamları onu) "Kendileri için bir düşman ve bir tasa olsun diye (aldılar)"* (Kasas, 8) ayeti gibidir. Çünkü onlar, **Hz. Musa** (a.s)'yı, bu gaye ile almamışlardı. Fakat iş, neticede bu hale gelince, sanki bunun için almış gibi oldular.

İkinci İhtimal: Ayetteki takdir, "Kureyş'in ülfeti yani emniyet ve selameti için, baksana Rabbin fil ashabına nasıl yaptı" şeklinde de olabilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlara yaptığımız herşeyi, Kureyş'in emniyet ve selameti için yaptık" demiş gibi olur. Çünkü Hak Teâlâ onların tuzaklarını boşa çıkarmış, üzerlerine bölük-bölük kuşlar salmış. Böylece de onlar, tıpkı yenilmiş bir ekin yaprağı gibi olmuşlar. Bütün bunlar, Kureyş'in emniyet ve selameti için olmuştur.

Üçüncü İhtimal: Ayetin başındaki **lâm**'ın إِلَى manasına gelmesi, Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz önceki sûrede yaptığımızı belirttiğimiz şeyleri, Kureyş'e başka bir nimette bulununcaya kadar yaptık ki o başka nimet de, Kureyş'in yaz ve kış düzenlenen (ticari) seferlere alışıp, ünsiyet etmeleridir" demek istemiştir. Nitekim sen, aynı manada olmak üzere, "Allah'ın nimeti nimettir" diyebileceğin gibi, "Nimet, nimet içindir" de diyebilirsin. Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür. Bütün bunlar, sûrenin başındaki "**lâm**" harf-i cerrinin önceki sûredeki bir kelimeye taalluk etmesi halinde söz konusu olan üç ihtimaldir. Geriye bir görüş mensublarına ait, şu iki şeyi açıklamamız kalmıştır:

Fil ve Kureyş Sûrelerini Bir Sayanlar

1) Bu **lâm**, önceki sûreye taalluk etmesi durumunda alimler, şu iki görüşe yer vermişlerdir:

a) Bu iki sûreyi, tek bir sûre saymışlardır. Delilleri ise şunlardır:

Birincisi: Normalde iki sûreden her biri müstakil olur. Bu sûrenin başı, kendinden önceki sûreye taalluk ettiğine göre, müstakil bir sûre olmaması gerekir.

İkincisi: Ubey b. Ka'b (r.a), bu iki sûreyi, mushafında tek bir sûre olarak yazmıştır.

Üçüncüsü: Rivayet edildiğine göre, **Hz. Ömer** (r.a), akşam namazının ilk rekatında "**Tîn Sûresi**"ni, ikinci rekatında ise, bu iki sûreyi aralarını besmele ile ayırmaksızın okumuştur.

Ayrı İki Sûre Sayanlar

b) Meşhur ve yaygın görüşe göre, bu sûre, **Fîl Sûresi**'nden ayrı ve bağımsız bir sûredir. Sûrenin evvelinin, önceki sûreye taalluk etmesine gelince, bu, bu fikri savunanların görüşüne bir delil değildir. Çünkü Kur'ân'ın zaten hepsi, birbirini

açıklayan ve doğrulayan, tek bir sûre ve ayet gibidir. Baksana va'îd (tehdid) ifade eden ayetler, mutlak olarak getirilmiştir. Bu fikri savunanlara göre bu ayetler, tevbe ve af ayetleriyle de alakalıdırlar. Meselâ, *"Onu Biz indirdik"* (Kadr, 1) ifadesi, o ana kadar indirilen Kur'ân'ın tümü ile alakalı bir ayettir. Bu fikri benimseyenlerin, "Ubeyy (r.a), bu ikisini ayırmamıştır, bir sûre saymıştır" şeklindeki görüşleri, herkesin bunların ayrı birer sûre oluşunda mutabakat edişiyle çelişen bir ifadedir. Hz. Ömer (r.a)'in, namazın ikinci rekatında bu ikisini birlikte okuyuşu, bunların tek bir sûre oluşuna delalet etmez. Zira imam bazan, iki sûreyi ardarda okuyabilir.

2) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ashab-ı fil'e yaptığı şeyi niçin, Kureyş'in alışıp-ünsiyet etmesine, emniyet ve selamette olmasına bir sebeb kılışının izahı hakkındadır. Bu hususta diyoruz ki: Mekke'nin Hak Teâlâ'nın da, *"Ekinsiz-bitkisiz bir vadide... "(Allahım) insanların kalbini onlara meylettir ve kendilerini bazı meyvelerle rızıklandır"* (İbrahim, 37) buyurduğu üzere, Mekke'nin ekim-dikimden ve hayvancılıktan uzak bir yer olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh Mekke halkının ileri gelenleri bile, ticaret maksadıyla, işte bu iki seferde bulunuyor, kendileri ve belde halkı için, ihtiyaç duydukları yiyecek-içecekleri sağlamaya çalışıyorlardı. Bunlar, yaptıkları o seferlerde kazanç temin ediyorlardı. Bir de etraftaki krallar, Mekkelilere saygı duyuyor ve "Bunlar, Allah'ın evinin komşuları, Harem'inin sakinleri ve Kâ'be'nin idarecileri" diyorlardı. Öyle ki Mekkelilerlir, "ehlullah", (Allah'ın ailesi-halkı) diye isimlendiriyorlardı. Şimdi eğer habeşlilerin yöneldikleri Kâ'be'yi yıkma işi gerçekleşmiş olsaydı, kureyşlilerin bu izzetleri zail olur, kendilerine duyulan ta'zîm diye birşey kalmaz ve Mekkeliler de, tıpkı diğer beldelerin sakinleri gibi, her taraftan toplanır, malları ve canları hususunda, kendilerine sataşılır hale gelirlerdi. Binâenaleyh Hak Teâlâ, Fîl ordusunu yok edip, tuzaklarını başlarına çevirince, Mekkelilerin kalblerindeki makamları büyüdü, etraftaki meliklerin onlara olan saygı ve hürmeti yenilmemiş oldu. Böylece de menfaatları ve ticaretleri o nisbette arttı ve ilerledi. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "Kureyş'in yaz ve kış seferlerine alışması, emniyet ve selameti için Rabbin fil ordusuna nasıl yaptı baksana..." buyurmuştur. Bu görüşün doğruluğuna delalet eden ikinci şey de, Hak Teâlâ'nın, sûrenin sonunda, sûrenin başına bir işaret olmak üzere, *"Bu beytin Rabbine ibadet etsinler"* buyurmasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Fil ashabının yıkmayı hedeflediği bu beytin Rabbine ibadet etsin" demek istemiştir. Çünkü bu beytin Rabbi, sizin emniyet ve selametiniz ve faydalanmanız için, o fil ashabını maksadlarına eriştirmedi. Çünkü ibadet emri, ancak, bir menfaatın söz konusu olması durumunda güzel olur. Binâenaleyh bu ayet, sûrenin başının, önceki sûreyle ilgili olduğuna delalet eder.

İkinci görüş, yani bu "lâm" harf-i cerrinin, kendinden sonra gelen لْيَعْبُدُوا *"ibadet etsinler"* fiiline taalluk etmesi görüşü, Halil ve Sîbeveyh'in görüşüdür. Buna göre ifadenin takdiri, "kureyş, emniyet ve selametleri için, bu beytin Rabbine ibadet etsinler" şeklinde olur. Bu da, "Onlar ibadetlerini, bu nimete bir şükür ve nimetin bir itirafı saysınlar" demektir. Buna göre, "Öyle ise, لْيَعْبُدُوا 'nun başına niçin "fâ" gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, sözde bir şart manasının yatmasından ötürü gelmiştir. Çünkü Allah'ın onlar üzerinde sayısız nimetleri vardır ve buna göre adeta,

"Eğer onlar, Allah'a, diğer verdiği nimetlerden ötürü ibadet etmiyorlarsa, bâri şu apaçık nimet olan bir tek nimetten ötürü ibadet etsinler" denilmek istenmiştir.

Üçüncü görüş, sûrenin başındaki "**lâm**"ın, ne kendinden önceki, ne de sonraki bir ifadeye taalluk etmesidir. **Zeccâc** şöyle der: "Bazı kimseler, bu "**lâm**"ın "**lâmu't-taaccüb**" olduğunu ve mananın, "Kureyş'in emniyet ve selametine şaşın" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Kureyş, azgınlığını, cehaletini ve putperestliğini hergün biraz daha ileri götürüyordu. Allah Teâlâ ise, onların işlerini yoluna koyuyor, rastgetiriyor, afet ve belaları onlardan savuşturuyor; geçim sebeblerini, nizama-intizama sokuyordu. Binâenaleyh Allah'ın bunca sabrı ve keremi son derece şaşılacak bir şeydi. Arapça'da bunun bir benzeri de, لِزَيْدٍ وَمَا صَنَعْنَابِهِ وَلِزَيْدٍ وَكَرَامَتِنَا إِيَّاهُ "Zeyd'e ve bizim Zeyd'e yaptığımıza; Zeyd'e ve bizim Zeyd'e yaptığımız ikrama bir bak da hayret et!" şeklindeki sözüdür. Bu, **Kisâî, Ahfeş** ve **Ferrâ**'nın da tercih ettiği görüştür.

İKİNCİ MESELE

İlaf

Alimler, "**îlâf**"ın ne demek olduğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır:

1) "**İlâf**", "**ülf**" demektir. Dil alimleri, aynı manada Arapça'da, أَلِفْتُ الشَّيْءَ أَأْلَفُهُ إِلْفاً – إِلَافاً وَإِيلَافاً denildiğini söylemişlerdir. Buna göre kelime, "sevdi, peşinden ayrılmadı, ünsiyet etti" manasındadır ve ayet, "Kureyş'in bu iki sefere ünsiyet edip de, hep sürdürmesi ve kesintiye uğramaması için..." demek olur. **Ebû Ca'fer**, bunu لِأَلْفِ قُرَيْشٍ şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, لِإِلَافِ قُرَيْشٍ şeklinde okumuşlardır. **İkrime** de لِيَلَافِ قُرَيْشٍ şeklinde okumuştur.

2) Bu kelime, كَزِمْتُ مَوْضِعَ كَذَا وَأَلْزَمَنِيَهُ اللّٰهُ "şu yere alıştım, ayrılmadım, Allah da beni oradan ayırmadı" manasındadır. Nitekim aynı manada أَلِفْتُ كَذَا وَأَلْفَنِيَهُ اللّٰهُ dersin. Buna göre mana bu durumda şöyle olur: "Kendisine ünsiyet etme sırrının bulunduğu bir planlamanın varlığı için" manasında olur. Nitekim Arapça'da, أَلِفَ بِنَفْسِهِ إِلَافاً ve أَلَفَهُ غَيْرُهُ إِيلَافاً "Kendisi alıştı" ve "Başkası onu alıştırdı" denilir. Buna göre mana, "Bu alışma, emniyet-selamet, Kureyş için, ancak Allah'ın tedbir ve takdiri ile meydana gelmiştir" şeklinde olur. Kelime bu manasıyla tıpkı, *"Fakat Allah onların arasına ülfet (sevgi) verdi"* (Enfâl, 63) ve *"Allah kalblerinizin arasına ülfet verdi de, O'nun nimeti sayesinde kardeş oluverdiniz"* (Âl-i İmran, 103) ayetlerindeki gibi olur. Bazan sevinç, ünsiyetin ülfetin ve ittifakın bir sebebi olur. Bu tıpkı fil ordusunun, hezimete uğramasının, Kureyş'in ünsiyetine ve ittifakına sebeb olması gibi... Buna göre bu "**îlâf**" masdarı, mef'ûlüne muzaf olmuş ve mana da, "Allah Teâlâ'nın Kureyş'i o iki seferin müdavimleri kılması için..." şeklinde olmuş olur.

3) **İlâf**, hazırlanmak, techîzatlanmak demektir. Bu, **Ferrâ** ve **İbnu'l-A'râbî**'nin görüşüdür. Buna göre, "Kureyş'in bu iki sefere hazırlanması ve böylece seferlerin, kesintisiz, ardarda yapılması için..." şeklinde olur. **Ebû Câfer**, bunu hemzesiz olarak, لِيلَافِ şeklinde de okumuştur. Böylece o, if'âl babının hemzesini bunda, büsbütün hazfetmiştir. Bu tıpkı onun, يَسْتَهْزِءُونَ'de ta'kîb ettiği kıraat gibidir. Bunun izahı daha önce geçmişti.

İlaf Kelimesinin Tekrarı

ÜÇÜNCÜ MESELE "İlâf" masdarının tekrarının sebebi şudur: Allah Teâlâ, "İlâf"ı, birincisinde mutlak olarak zikretmiş; sonra da mukayyed olarak zikrettiğini, bu "İlâf"ın yüceliğini ve önemini belirtip, ondaki nimet ve lutfun büyüklüğünü hatırlatmak için, mutlak olandan bedel yapmıştır. Ama doğruya en yakın olandan bedel yapmıştır. Ama doğruya en yakın olan, ilkinin, "Kureyş arasındaki tüm ünsiyet, emniyet, selamet ve ittifakın" hepsini içine alan genel bir ifade olmasıdır. Böylece bunun içine, onların duruşları, hareket edişleri ve bütün halleri girmiş olur. Daha sonra Hak Teâlâ, onların geçimlerinin direği ve ana kaynağı olduğu için, özellikle bu iki sefere ülfet edip, bunlarda emniyet ve selametle oluşu zikretmiştir. Bu yönüyle ayet tıpkı, önce genel olarak, *"Kim Allah'a ve meleklerine düşman olursa..."* buyurmu, daha sonra ifadeyi tahsis ederek, *"ve Cibrîl'e ve Mîkâil'e düşman olursa..."* (Bakara, 98) buyurması gibidir. Bu iki masdar arasına atıf harfinin getirilmemesinin hikmeti ise, bunun nimetlerin tümü olduğuna dikkat çekmektir. Araplar, "Onun peşini bırakmadım" manasında, أَلِفْتُ كَذَا ifadesini kullanırlar. Peşini bırakmama (ilzâm), mükellef tutma ve emretme ile yapılan ve sevgi-ünsiyet ile yapılan diye ikiye ayrılır. Çünkü kişi birşeyi sevdiğinde, onun peşini bırakmaz. Hak Teâlâ'nın *"(Allah) onlara, takva kelimesini ilzam etti (sevdirdi)"* (Fetih, 26) ayeti de bu manadadır. "İlcâ" (mecburiyet) de, biri, mesela yırtıcılardan kaçma gibi, zararı defetmek için; diğeri de, mesela, büyük bir mal bulup, onu almasına ne aklen, ne şer'an, ne de hissen (maddeten) bir manî olmayan kimse gibi, büyük bir faydayı celbetmek için, iki çeşittir. Çünkü bu durumda olan, onu almaya mecbur gibidir. İlcânın dışındaki sebebler de, bazan zararı def, bazan da menfaatı celb için olur. İşte "İlâf" ile kastedilen husus işte budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Alimler, Kureyş'in, **Nadr b. Kinâne**'nin soyundan geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de إِنَّا بَنِي نَضْرِ ابْنِ كِنَانَةَ لاَ نَقْفُوا أُمَّنَا وَلاَ نَنْتَفِي مِنْ أَبِينَا *"Biz, Nadr b. Kinâne oğullarıyız, annemizi itham etmeyiz, babamızla ilgimizin olmadığını söylemeyiz"*[44] **buyurmuştur.**

Kureyş Kelimesi

Alimler "Kureyş"e bu adın verilmesi hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Bu kelime, "Kırş" kelimesinin, ism-i tasğîridir.

Kırş ise, denizde gemilerle oynayan, ancak ateşle hareket eden, büyük bir canlıdır. (Köpek balığı'dır). **Muaviye'nin, İbn Abbas** (r.a)'ın niçin, "Kureyş" adının verildiğini sorduğu; **İbn Abbas**'ın da, "Denizde yiyen fakat yenilmeyen; hükümran olan, fakat hükümran olunamayan bir hayvanın adı olduğu için..." cevabını vermiş ve şu şiiri delil getirmiştir:

وَقُرَيْشٌ هِيَ الَّتِي تَسْكُنُ الْبَحْرَ / بِهَا سُمِّيَتْ قُرَيْشٌ قُرَيْشاً

44) İbn Mâce, hudûd, 37 (2/871).

"Kureyş, onun yüzünden Kureyş'in Kureyş diye adlandırıldığı, denizde yaşayan bir hayvandır."

Kureyş'in isim-i tasğir oluşu ise, ta'zîm (büyüklüğünü anlatmak) içindir. **Kureyş**'in, ümmetin işini üstlendiği için, bu sıfatlarla nitelendiği malumdur. Çünkü halifeler, **Kureyş**'den olur.

2) Bu kelime, "kazanmak" manasına gelen, "**karş**"dandır. Çünkü **Kureyş**, şehirlere düzenledikleri ticari seferlerle, kazanç sağlıyorlardı.

3) **Leys** şöyle der: "Kureyş, Harem'in dışındaki bölgelerde dağınık olarak yaşıyorlardı. Derken Kusayy b. Kilâb, onları Harem-i Şerif'te topladı. Böylece onlar, Harem-i Şerif'i yurd edindiler ve Kureyş adını aldılar. Çünkü "**tekarruş**", bir araya gelip-toplanma demektir. Nitekim Arapça'da, bir araya gelip toplandılar, manasında تَقَرَّشَ الْقَوْمُ denilir. İşte bu yüzden, **Kusayy**'a da, "**mücemmî**" (toplayan) denildi. Nitekim şair,

أَبُوكُمْ قُصَيٌّ كَانَ يُدْعَى مُجَمِّعاً / بِهِ جَمَعَ اللّٰهُ الْقَبَائِلَ مِنْ فِهْرِ

"Babanız Kusayy, sayesinde Allah Teâlâ'nın Fihr kabilelerini bir araya topladığı, mücemmî (toplayıcı) diye adlandırılmıştır" demiştir.

4) **Kureyş**, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gideren bir toplumda, bu yüzden, onlara **Kureyş** denilmiştir..Çünkü bunu kökü olan, "**karş**", yoklama-araştırma manasınadır. Nitekim **İbn Hurve** şöyle der:

أَيُّهَا الشَّامِتُ الْمُقَرِّشُ عَنَّا / عِنْدَ عَمْرٍو وَهَلْ لِذَاكَ بَقَاءُ

"Ey, başımıza gelenlere sevinen ve Ebû Amr'ın yanında, ayıplarımızı sayıp döken kişi. Daha bu ne kadar sürecek?.. (Bunu terketsene..)"

★ ★
★

Yaz ve Kış Kervanları

إِيلَٰفِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ۝

"Kış ve yaz seferine"

(Kureyş, 2).

Bu ayetle ilgili, şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Leys, şöyle demektedir: "**Rıhle**", bir kavmin hareket etmesine verilen addır. Buradaki "**rıhle**" ile ne murad edildiği hususunda ise, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Haşim'in Bu ticarette Öncülüğü

a) Meşhur görüşe göre, müfessirler şöyle demektedirler: "Kureyş, her yıl, daha sıcak olduğu için kışın Yemen'e, yazın da Şam'a birer sefer düzenliyorlardı." **Atâ**,

İbn Abbas (r.a)'ın, şöyle dediğini nakleder: "Bu hadise şöyle başlamıştı: Kureyş'den birine bir kıtlık ve açlık isabet ettiğinde, o ve ailesi bir yere çıkıyor, ölünceye değin, bir çadırın içinde bekliyordu. Bu iş, **Hâşim b. Abdimenâf** ortaya çıkıncaya kadar böyle sürüp gitmiştir. **Haşim ibn Abdimenâf**, kavminin seyyidi idi. Ve onun, **Esed** adında bir oğlu vardı. Kendisinin **Mahzûm** kabilesinden, çok sevdiği ve beraber oynadığı bir yaşıtı bulunuyordu. Böylece bu çocuk, **Esed**'e, mağduriyetlerini, aç olduklarını bildirdi. Bunun üzerine **Esed**, ağlayarak, annesinin yanına girdi. Derken, annesi de, onlara, un ve yağ göndердi. Böylece onlar, birkaç gün, geçinip gittiler. Derken, **Esed**'in yaşıtı, yine kendisine geldi; açlıktan şikayet etti. Bunun üzerine **Haşim, Kureyş**'e şöyle hitap ederek: "Sizler, ot bitmeyen bir yere varıp yerleştiniz; böylece burada, zillet içinde yaşıyorsunuz. Halbuki bizler, Allah'ın Haremi'nin ehli, Adem oğullarının en şereflilerisiniz. Diğer insanlar da size tabidir..." dedi. Bunun üzerine oradakiler. "Biz de sana tabiyiz. Bizden, sana karşı herhangi bir muhalefet söz konusu değil" dediler. böylece, **Haşim ibn Abdimenâf**, herkesi, kışın **Yemen**'e, yazın da **Şam**'a, ticaret yapmak amacıyla seferler düzenleme hususunda bir araya getirdi. Derken, zengin kimselerin kazançlarını, onu kazanan o zengin ile fakir arasında paylaştırıyordu. Böylece onların fakirleri de, zenginleri gibi oluyordu. İşte onlar bu hal üzere iken, İslâm geldi. Arablar içinde, Kureyş'ten daha aziz ve daha zengin kimse de yok idi. Nitekim şair onlar hakkında şöyle demektedir:

اَلْخالِطِينَ فَقِيرُهُمْ بِغَنِيِّهِمْ / حَتّٰى يَكُونَ فَقِيرُهُمْ كَالْكَافِي

"Fakirleri, zenginleriyle içiçedir. Öyle ki, fakirleri de, kendisine yeter hale gelenler gibi olurlar..."

Bil ki, buradaki nimet ve lütfun sebebi şudur: Şayet fil ashabının istediği olmuş olsaydı, o zaman, yeryüzünde yaşayan insanların tazimi, Kureyş'e olan saygıyı terkederdi. Kureyş de böylece paramparça olur ve durumları, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onları parça parça ümmetler haline getirdik"* (A'râf, 168) beyanında bildirdiği yahudilerin durumu gibi olmuş olurdu. Halbuki, tek bir kabilenin bir yere toplanması, çeşitli kabilelerin bir yere gelmesinden daha fazla nimet sağlar. Cenâb-ı Hak, ünsiyet ve ülfetin, yolculuğun şartlarından olduğuna dikkat çekmiştir ki, *"... hacda tartışma yoktur ..."* (Bakara, 197) ayeti böyledir. Yolculukda, güzel ahlaka duyulan ihtiyaç, mukîm iken duyulandan daha fazladır.

Mekke'yi Ziyaret Seferleri

b) Buradaki, "göç" ile, insanların **Mekke**'ye gelmeleri kastedilmiştir. O halde, "yaz ve kış seferleri" ile, Receb ayında yapılan Umre ile, Zilhicce ayında yapılan hac kastedilmiştir. Çünkü, bunlardan birisi kışın, diğeri ise yazın oluyordu. Mekke'nin faydalanılan mevsimi ise, bu ikisi ile tahakkuk ediyordu. Şimdi eğer, fil ashabının istediği gerçekleşmiş olsaydı, işte bu menfaat, atalete uğrardı.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, رِحْلَةَ kelimesini, إِيلَافِهِمْ kelimesi, mef'ûl-i bih olarak nasbetmiştir. Cenâb-ı Hak, رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ifâdesi ile, manasını kastetmiştir. Bir رِحْلَتَيِ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ iltibas olmadığı için de, kelimeyi tesniye değil de, tekil getirmiştir. Ve bu tıpkı şairin,

كُلُوا فِي بَعْضِ بُطُونِكُمْ *"Karnınızın bir kısmını yiyiniz..."* deyip de, (بُطُونِكُمْ karınlarınız...) dememesi gibidir ifadenin. رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَرِحْلَةَ الصَّيْفِ takdirinde olduğunda ileri sürülmüştür. Bu kelime, râ'nın dammesi ile رُحْلَةَ الشِّتَاءِ şeklinde de okunmuştur ki, bu durumda mana, cihet, taraf anlamında olur.

★ ★
★

Kâ'be'nin Rabbine Kulluk

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ ۝

"Şu beyt'in Rabbine ibadet etsinler onlar..."

(Kureyş, 3).

Bil ki, nimet vermek, şu iki şekilde olur:

1) Zararı bertaraf etme.

2) Menfaat sağlama. Birincisi, daha önemli ve daha öncedir. İşte bundan dolayı ulema, "Canlılardan zararı defetmek vacibtir; ama, menfaat temin etmeye gelince, bu vacib değildir" demiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, zararı savuşturma nimetini, **Fîl Sûresi**'nde; fayda temin etme nimetini ise bu sûrede açıklamıştır. Nimet vermeye ve nimet verene, şükür ve kullukla mukabele etmek gerektiği, zihinlere yerleşince de, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, verdiği nimetlerin peşinden, kulluğun yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekerek, فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ buyurmuştur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Biz, ibadetin, mabuda karşı alabildiğine tezellülde, huzû ve huşûda bulunmak olduğunu, daha önce beyan etmiştik. Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, buradaki فَلْيَعْبُدُوا "Şimdi onlar, bu Beyt'in Rabbini Bir bilsinler (tevhîd) manasını kastetmiştir. Zira, Beyt'i koruyup muhafaza eden, putlar olmayıp, O'dur. Bir de, tevhîd, ibadetlerin anahtarıdır." Bazı kimseler de, bu ayetteki ibadet ile, uzuvlarla ilgili ibadetlerin kastedildiğini söylemişler, sonra da, ibadet çeşitlerini sıralamışlardır. Ama, evla olanı, ayetin bu ifadesini, tüm ibadet çeşitleri manasına almaktır. Çünkü lafız, delilin istisna ettiği şeyler hariç, bütün ibadet çeşitlerini içine almaktadır.

Bu ifadeyle ilgili olarak, bir başka izah da şudur: Buradaki فَلْيَعْبُدُوا fiilinin manası, "Onlar, yaş ve kış seferlerini terkedip-de, bu Beyt'in Rabbine ibadet etmekle meşgul olsunlar. Çünkü onları, açlıktan doyuran, korkudan emin kılan, O'dur" şeklindedir. Burada, özellikle "Rab" kelimesinin zikredilmesi, Kureyş'in Ebrehe'ye, "Bu Beyt'in, onu koruyup muhafaza edecek, Rabbi vardır.." şeklindeki sözlerini tasdik ve takrirdir. Çünkü onlar bu hususta, putlara güvenmemişlerdir. Binâenaleyh, onların bu ikrarları gereği, Allah'dan başkasına ibadet etmemeleri gerekmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Beyt'in muhafazası hususunda Bana dayanıp bana güvendiğinize göre, ibadet ve hizmetlerinizi de, sadece benim için yapın..." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE Bu ayette, isim-i işaretle, Beyt'e işaret edilmesi, bir tazimi ifade eder. Çünkü Cenâb-ı Hak bazan, kulunu kendisine nisbet ederek, *"Ey kullarım..."* der, bazan da, Kendisini kuluna nisbet ederek, *"İlahınız..."* buyurur. "Beyt" hususunda da böyle yapmıştır. Bazan, Kendisini Beyt'e nisbet etmiştir ki bu, buradaki فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ ayetinde böyledir, bazan da, Beyt'i kendisine nisbet etmiş ve meselâ, *"Beytimi temizleyiniz"* (Bakara, 125) buyurmuştur.

★ ★
★

Doyuran ve Eman Veren Rab

الَّذِيٓ أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَآمَنَهُم مِّنْ خَوْفٍ ۝

"(O Rab ki), onları açlıktan doyuran, kendilerine korkudan eminlik verendir O"

(Kureyş, 4).

Bu "doyurma"nın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, **Harem-i Şerif** yüzüsuyu hürmetine, onları, emin kılıp, böylece bu iki yolculuklarında, kendilerine sataşılmaz bir toplum haline getirince, işte onlar, aç iken, bu hal, onların doyurulmaları sebebi olmuştur.

2) **Mukâtil** şöyle demektedir: "Rızık temini için, yaz ve kış, **Yemen**'e ve **Şam**'a gitmek onlara zor gelmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, Habeşlilerin kalblerine, yiyecekleri, gemilerle Mekke'ye taşıma hususunda bir korku salmıştır. Çünkü Habeşliler, yiyecekleri bu şekilde taşıyorlardı; Mekkeliler de deve ve eşekleriyle, onları karşılıyorlar; onların getirdiği yiyecekleri, iki gecelik bir mesafede bir konaklama yeri olan **Cidde**'den alıyorlardı. Ve bu iş, sürüp gidiyordu. Böylece Cenâb-ı Hak, bu iki sefer sayesinde, onların rızkını tam olarak karşılamıştı.."

3) **Kelbî** şöyle demektedir: "Bu ayetin manası şudur: Onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yalanlayınca, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bedduada bulunarak, اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ *"Allahım, bu yılları onların üzerine, Yusuf (a.s)'un yılları gibi, kıtlık yılları kıl..."*[41] dedi de, onların üzerine de kıtlık çöktü ve burunları yere sürtüldü. B unun üzerine onlar, "Ey Muhammed, Allah'a davet et; zira, artık biz mü'miniz..." dediler de, Allah'ın Resulü de dua etti... Böylece bu kıtlıktan sonra, Allah Teâlâ, beldelere ve Mekkelilere bolluk ve bereket verdi. İşte, أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ ifâdesiyle kastedilen budur. Ayrıca, ayetle ilgili birkaç soru vardır:

İbadetin Doyurma İle İlgisi

Birinci Soru: İbadet, temel nimetlerin verilmesi sebebiyle, insanlar farz olan bir hususdur. Halbuki, doyurma ve yedirme ise, temel nimetlerden değildir. Öyle ise,

41) **Buhârî**, tefsir, 44; **Müslim**, münafikûn 39-40 (4/2156-2176).

ibadetin vacib olmasını, daha niçin doyurma ve yedirmeye bağlamıştır? Buna şu birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Allah Teâlâ, o fil ordusunu engellemek, onların üzerine o kuş sürülerini salıverip de onları helak etmek suretiyle, Kureyşlilere olan ihsanını hatırlatıp, bu işi, Kureyş'in alışıp ünsiyyet duyması için yaptığını beyan edip, sonra da onlara ibadet etmelerini emredince, birisi adeta, "Biz, taam kesbine ve kendimizi tehlikelerden korumaya, muhtacız... Şimdi biz, ibadetle meşgul olursak, kim bizi doyuracak?" diye sormuş da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Onlar O'na ibadet etmezden önce, onları açlıktan doyuran zat, onlar O'na ibadet ederken, onları doyurmaz mı?" demiştir.

2) Allah Teâlâ, kullarına, temel nimetleri verip de, kulları da O'na asi olup, buna rağmen yine Allah onları yedirip içirince, Cenâb-ı Hak adeta, "Bu temel nimetlerden utanmadığına göre, bari, senin bunca isyanından sonra, benim yine de sana ihsanda bulunmamdan haya edip utanmaz mısın?" demek istemiştir.

3) Allah, nimet vermekten bahsetmiştir. Zira, dört ayaklı hayvanlar bile, kendisine alaf verene boyun eğip itaatta bulunur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Sen hayvandan da aşağı değilsin!.." demek istemiştir.

Kerîm Olan Allah'ın Minnet Etmesi?

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzündekilerin tümünü sizin için yaratan O'dur"* (Bakara, 29) buyurmak suretiyle, dünyayı bizim mülkümüz yapmamış mıdır? Şu halde bizim mülkümüzü bize vermek sebebiyle, O'nun bize minnet etmesi, bunu başımıza kakması ne derece doğru olur?

Cevap: Yemeğin tam ve iyi hazırlanabilmesi için, yemezden önce mutlaka olması gerekli olan merhaleler ile, yenilen şeyden tam olarak istifade edilebilmesi için, o taam yenildikten sonra mutlaka olması gerekli olan nesneler hakkında varın bir düşünün. İşte o zaman sen, bu taamın, tam ve mükemmel olabilmesi için mutlaka felekler, yıldızlar ve dört unsur gibi hususların; yenilen o yiyeceklerden tam ve mükemmel bir manada istifadenin sağlanabilmesi için, farklı şekil ve suretlerde bir takım uzuvlar cümlesinin mutlaka bulunması gerektiğini mutlaka anlayacaksın. İşte bu durumda sen, bu, doyurma işinin, taat ve ibadette bulunmayı emretmeye uygun olduğunu anlayacaksın..

Üçüncü soru: Yedirip doyurma yüzünden başa kakmak, ufacık bir kereml bulunan kimselere dahi uygun düşmeyen bir hareket tarzı iken, bu nasıl, ekremu'l-ekremin olan Allah'a uygun düşer?

Cevap: Bunun maksadı, başa kakmak değildir. Tam aksine, en uygun olana iletmek, onu göstermektir. Çünkü, yiyip içmenin maksadı, taata mani olan şehveti güçlendirmek değil, tam aksine, bünyeleri, taat olan şeyleri eda etme hususunda güçlendirmektir. İşte, ibadet emrinin maksadı adeta budur.

Yaşayacak Kadar Yemek

Dördüncü Soru: Ayettekl, (yeniden) مِنْ جُوعٍ demenin hikmeti nedir?

Cevap: Bunun şu faydaları vardır:

a) Aç olma işinin, çok güç bir iş olduğuna dikkat çekmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar ümitsizliğe düştükten sonra, onlara yağmuru yağdıran O'dur"* (Şûrâ, 28) ayeti ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ...مَنْ أَصْبَحَ آمِناً فِي سَرْبِهِ *"Evinde, emniyet içinde kim sabahlasa..."*[45] hadisi de, işte bu manadadır.

b) Kureyşlilere, şu mevcut nimetin kıymetini anlayabilmeleri için, daha önceki elem verici ve hiç de hoş olmayan o açlık hallerini hatırlatmaktır.

c) Yiyeceklerin en hayırlısının, açlığı giderен şey olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, وَأَشْبَعَهُمْ مِنْ جُوعٍ demeمiştir. Çünkü taam, "**It'âm**" açlığı giderecek kadar yedirip içirmedir. İşbâ' إِشْبَاعٍ ise, yağlanmaya sebebiyet verir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ *"... kendilerine korkudan emnilik verendir ..."* buyruğuna gelince, bunun tefsiri hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Kureyş, emniyet içinde, yolculuklarını yapıyordu. Onlara hiç kimse sataşmıyor, ne yolculuklarında, ne mukîm iken yağmalamada bulunmuyordu. Halbuki onların dışında kalanlar ise, hem hazer hem de seferde iken, yağmalanma konusunda kendilerini emin görüyorlardı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Görmediler mi ki, biz o beldeyi, emin ve dokunulmaz bir yer kıldık..."* (Ankebût, 67) ayetinin ifade ettiği hususdur.

2) Allah onları, o fil ordusunun işkencesinden emin kıldı.

3) **Dahhâk** ve **Rebî'**, bu ifadeye, "Allah onları cüzzam korkusundan emin kıldı da, böylece beldelerine cüzzam isabet etmedi" manasını vermişlerdir.

4) Allah onları, emirliğin ve hilafetin, başkalarında olması endişesinden emin kıldı.

5) Allah onları, İslâm ile emin ve güvence içinde kıldı. Çünkü onlar, küfür döneminde hem de tefekkür ediyor ve üzerinde bulundukları bu dinin bir değer taşımadığını biliyorlardı. Ancak ne var ki, insanın kendisine sımsıkı sarılması gerekli olan bu dini tanıyıp bilemiyorlardı.

6) Allah onları, vahyin manevi yiyeceği ile, cehalet açlığından doyurmuş, hidayetin açıklanması ile de, sapıklık korkusundan onları emin kılmıştır.

Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demiştir: "Ey Mekkeliler, siz, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilmezden önce, Allah'ın cahilleri ve ahmakları adını alıyordunuz. Sizinle münakaşa edenler ise, ehl-i kitab diye adlandırılıyorlardı. Derken, peygamberinize vahiy geldi; ben size, kitabı ve hikmeti öğrettim. İşte şu anda siz, ehl-i ilim ve Kur'ân diye adlandırılırken, onlar, yahudi ve hristiyan cahiller diye adlandırılmaya başlandı. Sonra, bedenin gıdası olan yiyecek yedirmek, şükretmeyi gerektirirken, ruhun gıdası olan şeyleri sunma, ihsan etme, şükrü gerektirmez mi?! Ayetle ilgili birkaç soru vardır.

عَنْ Yerine مِنْ Harf-I Cerri

İkinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, عَنْ جُوعٍ ve عَنْ خَوْفٍ demedi? Biz deriz ki: Çünkü, عَنْ'ın manası, "o, açlığı onlardan uzak kıldı" şeklinde olup, bu da, bu uzaklaştırma işinden önce bu kimsenin, bir müddet aç kaldığını, daha sonra Cenâb-ı

45) Tirmizî, zühd, 34 (4/574); İbn. Mâce, zühd 9 (21387).

Hakk'ın o kimseenin açlığını giderdiğini ifade eder. Halbuki, مِنْ böyle değildir; Çünkü مِنْ'ın manası, "onlar acıktıklarında doyuruluyorlar, korktuklarında da emin kılınıyorlar..." şeklindedir.

İkinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak, belirsiz olarak مِنْ خَوْفٍ، مِنْ جُوعٍ buyurmuştur?

Cevap: Bu kelimelerin nekire getirilişi ile, tazim manalarının kastedilmesi mümkündür. Açlığa gelince, daha önce de anlattığımız gibi, onların başına, leşleri ve yanmış kemikleri yeme durumuna gelecek denli şeddetli olan bir kıtlık gelmişti. Korkuya gelince, bu da, fil ashabından, duyulan o, şiddetli korkudur. Buradaki nekire ile, önemsizlik, tahkir manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak son derece kerîm olduğu için, onları o azıcık açlık ve o azıcık korku içinde bırakması caiz olmadığına göre, onların O'na ibadet etmeleri halinde, Allah'ın keremi gereği, onların işlerini ihmal etmesi, nasıl düşünülebilir Bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, onları bir açlıktan doyurup, diğerinden doyurmaması, bir korkudan emin kılıp diğerinden emin kılmaması manası da kastedilmiş olabilir. Çünkü bu durumda, ikinci açlık ile ikinci korku, onların daha evvel içine düşmüş oldukları açlık ve korku çeşitlerini hatırlatıcı olur da, böylece onlar, bir bakımdan şükredici, bir bakımdan da sabredici olmuş olurlar, böylece de, bu iki hasletin mükafaatına da müstehak olmuş olurlar.

Üçüncü Soru: Allah Teâlâ onları, **Hz. İbrahim** (a.s)'in duasına icabet ettiği için yedirip emin kılmıştır. Yedirmesini, **İbrahim** (a.s)'in, *"Onun halkını rızıklandır"* (Bakara, 126), emin kılmasını da, *"Ya Rabbi, bu beldeyi emin kıl..."* (İbrahim, 35) ifadelerinden anlamaktayız. Durum böyle olunca da, bu **Hz. İbrahim** (a.s)'e yapılmış olan bir minnet ve başakakma olmuş olur. O halde, Cenâb-ı Hak daha nasıl, o hususu, mevcut olan o kimselere bir minnet sebebi kılmıştır?

Cevap: Allah Teâlâ, *"Muhakkak ki Ben, seni, insanlar için imam kılacağım..."* buyurunca **Hz. İbrahim** (a.s) bu edeb ve terbiyeyi bildirince, **Hz. İbrahim** (a.s) *"Ya Rabbi, bu beldeyi emin kıl ve halkını da çeşitli ürünlerden rızıklandır..."* dediğinde, bu sözünü, ehlinden bedel, onların yerine, *"İman edenleri rızıklandır"* (Bakara, 126) ifadesiyle kayıtladı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Böyle kayıtlamana hacet yok, zira, Ben, küfredenleri de ömürleri süresince dünya nimetlerinden faydalandırırım" buyurdu.

Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istedi: "Emniyyette kılma nimetine gelince, bu bir dini husus olup, ancak muttaki olanlar için gerçekleşir. Ama, dünya nimetlerine gelince bu, iyiye de facire de, salihe de, fasık kimseye de ulaşır. Eğer böyle ise, kafiri, açlığından dolayı yedirmek; korktuğundan emin kılmak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in duası ile değil, doğrudan doğruya Allah'tan bu kimselere verilmiş bir nimet olur. Böylece bu soru zail olur. Allah en iyisini bilendir. Salat ü selâm da **Hz. Muhammed**'e, O'nun âline ve ashâbına olsun (amin)!

★ ★
★

MÂÛN SÛRESİ

Yedi ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

Dini Yalan Sayma

اَرَءَيْتَ الَّذِىْ يُكَذِّبُ بِالدِّيْنِ ۝

"Dini yalan sayanı gördün mü?"

(Mâûn, 1).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Farklı Kıraat

Bazı kimseler, bu ifadeyi, hemzeyi hazfetmek suretiyle, اَرَيْتَ şeklinde de okumuşlardır. **Zeccâc**, bu okuyuşun, tercihe şayan bir okuyuş olduğunu söyleyerek şu izahı yapmıştır: Zira hemze, bu fiilin muzarisinden, mesela, يَرَى، اَرَى ve تَرَى gibi kalıblarından hazfedilir, atılır. Ama, رَاَيْتَ fiilinin, رَيْتَ şeklinde kullanılması doğru değildir. Ancak ne var ki, istifham harfi, ifadenin başında yer alınca, hemzeyi atmak kolaylaşır. Bunun bir benzeri de, şairin,

صَاحَ هَلْ رَيْتَ اَوْ سَمِعْتَ بَرَاعٍ / رَدَّ فِي الضَّرْعِ مَا قَرَى فِي الْعِلاَبِ

"Sen, kaba sağmış olduğu sütleri, tekrar hayvanın memesine koymuş olan bir çoban duydun ya da gördün mü?" diye bağırdı..." ifadesidir. **İbn Mes'ûd** da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, رَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ (İsrâ, 62) ayetinde olduğu gibi, bu ifadenin sonuna bir kitab harfi ekleyerek, اَرَاَيْتَكَ şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu ifadenin manası, "ceza gününü yalanlayan kimsenin kim olduğunu biliyor musun, öğrendin mi? Eğer bilmiyorsan, bil ki, *"yetimi şiddetle iten kimsedir..."*

Bil ki, bu ifade, her ne kadar şeklen bir istifham cümlesi ise de, ancak ne var ki, bu gibi ifadelerin maksadı, alabildiğine bir taaccüb manasını ifade etmektir. Ve bu tıpkı senin, "Gördün mü, falanca ne yapmış! Kendisini neye duçar kılmış!.." demen gibidir. Ayrıca bu hitabın Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapıldığı ileri sürüldüğü gibi, bu hitabın aklı olan herkese yapıldığı da ileri sürülmüştür. Buna göre mana, "Ey akıllı,

bunca deliller ortaya çıktıktan ve bu husus apaçık, ayan beyan izah edildikten sonra, şu din gününü yalanlayanı gördün mü? O bunu, herhangi bir gaye uğruna olmaksızın mı yapmıştır?! Öyleyse, akıllı kimseye, gayesiz ya da, neticesinde dünyalık bir şey bulunmadan, ebedi bir cezayı kendisine celbetmesi uygun olur mu? Akıllı kimsenin, baki ve çok olan şeyi, fani ve az olan şeyle değiştirmesi yakışık alır mı? Söyle bakalım..." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kimler Hakkında Nazil Olduğu

Bu ayet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu ayet, belli şahıslar hakkında da inmiş bir ayettir. Bu görüşte olanlar, bu şahısların şunlar olduğunu ileri sürmüşlerdir: **İbn Cüreyc**, bu sûrenin, **Ebû Süfyan** hakkında nazil olduğunu; zira **Ebû Süfyan**'ın, her hafta iki deve kestiğini; kendisine bir yetim gelip de et istediğinde, onu sopasıyla kovup ittiğini söylemiştir. **Mukâtil** ise, bu ayetin, **Âs ibn Vâil es-Sehmî** hakkında nazil olduğunu; zira kıyameti yalanlamak ile kötü fiiller yapmanın bu adamın özelliği olduğunu söylemiştir.

Süddî, bu ayetin **Velid ibn Muğîre** hakkında nazil olduğunu söylerken, **Maverdî**, bu ayetin **Ebû Cehil** hakkında nazil olduğunu nakletmiştir. Rivayet olunduğuna göre **Ebû Cehil**, bir yetimin vasîsi idi. Derken, bu yetim, **Ebû Cehil**'e, kendi malından bir şey istemek için, çıplak olarak gelmişti. Ama **Ebû Cehil**, onu kovmuş ve onun bu durumuna aldırmamıştı. Derken bu çocuk, ümitsizliğe kapılmış ve üzülmüştü. Bunun üzerine, **Kureyş**'in ileri gelenlerinden birisi ona, "**Muhammed**'e söyle, o senin için şefaaktçi olur" dedi. Halbuki bunu söyleyen Kureyşlinin maksadı alay etmekti. Fakat o yetim çocuk, bu sözün kendisine, alay için söylendiğini anlayamadı. Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve ondan bu hususta yardım istedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, hiçbir muhtaç geriye çevirmezdi. Bu çocuğu alıp, **Ebû Cehil**'e gitti. **Ebû Cehil**, ona yer verdi; çocuğun malını da, çocuğa teslim etti. Bunun üzerine **Kureyş**, onu ayıplayarak, "Aşık oldun, sevdin, yer verdin!.." deyince, o, "Allah'a yemin ederim ki, sevmedim. Ne var ki, onun sağında ve solunda, dediğini yerine getirmem halinde bana vurup beni öldürecek olan bir mızrak gördüm..." dedi. **İbn Abbas**'tan rivayet olunduğuna göre bu ayet, cimrilikle riyakarlığı birlikte yaşayan bir münafık hakkında nazil olmuştur.

2) Bu, din gününü yalanlayan herkesi içine alan bir ifadedir. Bu böyledir, zira insanın, taatlarda bulunmaya yönelmesi, yasaklardan kaçınması, bu kimsenin mükafaat elde etmeye olan arzusundan ve ilahi cezadan sakınma korkusundan kaynaklanır. Binâenalyeh, bir kimse kıyameti inkar ederse, şehevî ve lezzetli şeyler namına hiçbir şeyden geri durmaz. Böylece, kıyametin inkar etmenin, bütün küfür ve günah çeşitlerinin temelinde yattığı sabit olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Din Kelimesinin Anlamı

"**Din**"in ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu ifadeyle, "dinin ve İslâm'ın bizzat kendisini yalanlayan..." kimse kastedilmiştir. Bu, bu kimsenin ya, Yaratıcı'yı yahut nübüvveti ya da kıyamet gününü, yahutta şer'î hükümlerden herhangi bir şeyi inkar etmesinden dolayıdır.

Dinsiz Kimse Olur Mu?

Buna göre şayet, "Herkesin mutlaka bağlı olduğu bir din bulunduğuna göre, ayeti bu manaya hamletmek nasıl mümkün olur?" denilirse, buna da şu açılardan cevap verebiliriz:

a) Ehl-i İslâm'ın ve Kur'ân'ın ıstılahına göre, mutlak manada zikredilen din kelimesi ile, İslâm kastedilir. Nitekim, Cenâb-ı Hak da, *"Allah katında (muteber) din, İslâm'dır"* (Al-i İmrân, 19) buyurmuştur. Diğer inanışlara gelince, bunlar ancak, mesela Yahudilik, Hristiyanlık dini gibi, bir tür kayıtla din adını alırlar.

b) "Bu batıl sözler, din değildir. Çünkü din, Allah'a boyun eğmek, inkıyad etmek demektir. Ama bu inanışlar ise, şehvete ve şüpheye boyun eğmek demektir" denilebilir.

2) Müfessirlerin ekserisinin görünüşe göre, ayetin bu ifadesiyle, "Hesabı ve işlerin karşılığını yalanlayanı gördün mü?" manası kastedilmiştir. Müfessirler şöyle demektedirler. Ayetin ifadesini bu manaya almak daha evladır. Çünkü, İslâm'ı inkar eden kimse de, kıyameti ve öldükten sonra dirilmeyi kabul etmesi halinde, güzel işler yapabilir ve çirkin şeylerden sakınabilir. Ama, hiç aldırmaksızın, her türlü kötülüğü yapan kimselere gelince, bu kimseler, ancak öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkar eden kimseler olabilirler.

★ ★
★

Yetimi Horlayanlar

فَذَٰلِكَ ٱلَّذِى يَدُعُّ ٱلْيَتِيمَ ۝٢ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ ٱلْمِسْكِينِ ۝٣

"İşte yetimi şiddetle iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen odur..."
(Mâûn, 2-3).

Bil ki, Allah Teâlâ, din gününü yalanlayanı tarif ederken, belirlerken, onun hakkında şu iki vasfı zikretmiştir: Bunlardan birincisi, yapmak ile ilgili olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte yetimi şiddetle iten..."* aayetinin ifade ettiği husustur. İkincisi ise, yapmamakla ilgili olup, bu da, *"Yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen..."* ayetinin anlattığı husustur. فَذَٰلِكَ ifadesinin başındaki fâ, sebebiyle olup, "Bu kimse kafir ve din gününü yalanlayan kimse olduğu için, onun küfrü, yetimi itip kakmasına sebep olmuştur..." demektir. Cenâb-ı Hak, "Din gününü yalanlayandan, işte bunlar sadır olur" manasında olmak üzere, bu iki sıfatı zikretmekle yetinmiştir. Çünkü biz, din gününü yalanlayanın, bu iki şeyle yetinmeyeceğini, tam aksine bu ifadenin, teşbih yoluyla böyle getirildiğini bilmekteyiz. Buna göre Hak Teâlâ adeta, bunları zikretmek için, bu iki kısımdan her biri hakkında tek bir misal getirmiştir. Yahutta bu, bu iki özelliğin, şeriata göre, çirkin ve kötü şeyler olduğu gibi, kişiliğe ve insaniyete göre de kötü ve hoş olmayan şeyler olmasından dolayıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَدُعُّ الْيَتِيمَ ifadesine gelince, bunun manası, "O, o yetimi itip kakar, kaba davranır" şeklinde olup, bu tıpkı *"O gün onlar, şiddetli bir biçimde cehenneme itilir ve kakılırlar"* (Tûr, 13) ayeti gibidir. Yetimi itip kakma hususunda bir sözün özü şudur:

1) Yetime, malını ve hakkını zulmederek vermek.

2) Hernekadar herhangi bir kimseye sahip çıkmak farz değilse de, sahip çıkmamak. Çünkü kişi, bazan nafileleri yapmamak yüzünden de kınanabilir. Hele hele bu kişinin münafık ve dinsiz olduğu söyleniyorsa...

3) Yetimi döğüp kovmak ve onu küçümsemek...

Bu ifade, "terkediyor" manasında, يَدَعُ şeklinde de okunmuştur ki bu durumda ayet, "O, yetimi davet etmiyor, yani herkesi davet ederken, yetimi terkediyor" demektir. Kaldı ki Hz. Peygamber (s.a.s) مَا مِنْ مَائِدَةٍ أَعْظَمَ مِنْ مَائِدَةٍ عَلَيْهَا يَتِيمٌ *"Başında yetimin bulunduğu sofradan, daha büyük (faziletli) sofra yoktur"*[46] buyurmuştur. Yine bu kelime, يَدُعُّ الْيَتِيمَ yani "yetimi, riya olsun diye davet eder ama ona, (doğru-dürüst) yedirip-içirmez. Onu ancak hizmet etsin diye, yahut ezilsin diye, yahut da iyilik ediyor gözüksün diye çağırır" şeklinde de okunmuştur.

Bil ki bu kelimeyi şeddeli olarak يَدُعُّ şeklinde okumanın şu faydası var: Bu şekilde okumak, bahsedilen kişinin, bu işi alışkanlık haline getirdiğini ifade eder. Binâenaleyh bu tehdid, kendisinden böyle bir iş sadır olan, ama yaptığından pişmanlık duyan kimseleri kapsamaz. Hak Teâlâ'nın, *"Küçük günahlar hariç, büyük günahlardan ve fuhuşdan sakınanlar"* (Necm, 32) ayeti de böyledir. Mü'minin bu tür küçük günahlarına **"lemem"** denilmiştir. Çünkü bunlar, insanları hayal-meyal sarıp, sürekli olmayan günahlardır. Zira mü'min, bu tür günahları işler işlemez, hemen pişman olur. **Mükezzib** (yalanlayıcı) ise, bu günahlarda, ısrar eden, bunlara aldırmayandır.

Yoksulu doyurmamanın Cezası

Hak Teâlâ'nın وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ *"Yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen"* ifadesi ile ilgili olarak, şu iki izah yapılır:

a) Bu, "kişi, kedisini yoksulları yedirmeye teşvik etmiyor" manasına der. "Taam" (doyurma)nın, "miskin" (yoksula) izafesi ise, bu doyurmanın, fakirin hakkı olduğuna delalet eder. Buna göre bu kimse, adeta yoksulu, hakkından alıkoymuş gibidir ki bu da, bu kimsenin son derece cimri, katı kalbli ve bozuk karakterli olduğuna delalet eder.

b) Bu, "O, başkalarını yoksulun doyurulmasına teşvik etmez" manasınadır. Böyle yapmasının sebebi, bunda herhangi bir mükafaatın olmadığına inanmasıdır. Velhasıl Allah Teâlâ, kıyameti yalanlamanın alametini, güçsüzlere eziyet edip, marufu (iyi işleri) engelleme olarak belirtmiştir. Binâenaleyh bu, "Bir kimse ceza-kıyamet gününü tasdik edip de, ilgili tehdidlere yakînen inanacak olursa, ondan böylesi günahlar sadır olmaz. Öyle ise, ondan bu günahın ondan sadır olmasının sebebi, onun Kıyamete inanmamasıdır" demektir.

---

46) Kenzü'l-Ummâl, 3/6040.

İki Soru

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: İnsan pek çok hususda, başkaları teşvik etmemiştir, bundan dolayı günahkar da olmamıştır?

Cevap: Çünkü başkaları, bu işi onun yerine yapmaktadır, yahut da başkaları onun sözünü kabul etmeyeceği için, bunu yapmamıştır; yahut da muhtemel olan bir takım mahzurlardan dolayı, teşvikte bulunmamıştır. Ama burada, Cenâb-ı Hak, onun, bu işi, kıyameti inkar ettiği için yapmadığını belirtmiştir.

Teşvik Lafzının Eklediği Mana

İkinci Soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, bunun yerine, "Yoksulu da doyurmaz" dememiştir?

Cevap: Bir kimse, yetime, hakkını vermediğine göre, yoksula, kendi malından nasıl yedirip-içirir. Hatta bu kimse, başkalarının malları hussunda bile cimridir. Binâenaleyh böyle bir kimse, alabildiğine cimri ve kıskançtır. O yüzden kendi malı hususunda, haydi haydi cimri olur. Bu ifadenin zıddı ise, mü'minleri övmek için kullanılan, *"Merhameti tavsiye ederler, hakkı tavsiye ederler; sabrı tavsiye ederler"* (Beled, 17; Asr, 3) gibi ifadelerdir.

* *
*

Namazın Şuurunda Olmayanlar

فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ۝ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ۝

"İşte o namaz kılanların vay haline ki onlar namazlarından gafildirler" (Mâûn, 4-5).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetlerin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Yetimlere eziyet edip, yedirip-içirmemek, kişinin münafıklığına delalet edince, huşusuz ve huzursuz kılınan namaz, bu münafıklığa haydi haydi delalet eder. Çünkü eziyette bulunup, yedirmemek, insanlara karşı yapılan bir muameledir. Namaz ise, Allah'a karşı yapılan bir hizmettir.

2) Hak Teâlâ yetime eziyetten ve insanın yedirip-içirmeye teşvik etmemesinden bahsedince, sanki birisi, *"Namaz, insanı fuhşiyyattan ve kötü şeylerden alıkoymaz"* (Ankebût, 45) demiş de, Cenâb-ı Hak ona, "Riya ve gafletten kurtulamayan bir namaz, insanı nasıl kötü işlerden alıkoyabilir" diye cevap vermiş.

c) Hak Teâlâ sanki, "Kişinin yetime eziyete yönelmesi ve yetimi doyurmaya teşvik

etmemesi, Allah'ın mahlukatına karşı şefkatli olma konusunda bir kusur; namazında gaflet etmesi ise, Allah'ın emrine saygı konusunda bir kusurdur. Binâenaleyh kişiden, bu iki konuda böyle kusurlar meydana gelince, bu kişinin şakiliği doruk noktaya varmış olur. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, *"Vay haline"* buyurmuştur.

Bil kl "**veyl**" (vay haline, yazıklar olsun) kelimesi, çok ileri derecede bir suçun işlenmesi halinde kullanılır. Mesela, Hak Teâlâ, *"Ölçekte ve tartıda hile yapanlara veyl olsun!"* (Mutaffifin, 1); *"Ellerinin kazandığı şeyden, yaptıkları şeyden ötürü onlara veyl olsun"* (Bakara, 79) ve *"Arkadan çekiştirmeyi yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı adet haline getirenlere veyl olsun"* (Hümeze, 1) buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre herkes cehennemde, suçuna göre bağırıp-çağırıp ağlayacak. Mesela birisi, "Şan ve şerefin peşinde koşmamdan ötürü veyl bana, yazık bana" diye ağlarken; bir başkası "Cahilî taassububdan ötürü veyl bana..", bir başkası, "Namazımdaki kusurumdan ötürü veyl bana, vay halime" deyip ağlar. İşte bu yüzden, bu gibi ayetleri dinlerken kişinin, "Eğer Cenâb-ı Hak beni bağışlamazsa, veyl bana, vay halime" demesi müstehab olmuştur.

İKİNCİ MESELE
Mahrumluk Sebepleri

Bu ayet şu üç şeyi yapma yüzünden, büyük bir tehdidin meydana geleceğine delalet eder:
1) Namazdan gafil olmak,
2) Riyâkarlık,

3) Milletin ihtiyacı olan, kap-kacak, alet-edevat gibi şeyleri vermemek... Bütün bunlar, kişinin günahkar olmasını gerektiren hususlardır. Dolayısıyla da kişi bunları yapmakla münafık olmaz. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, bu fiilleri yapanlar için böyle büyük bir tehdid yöneltmiştir? İşte bu problemden ötürü, müfessirler şu izahları yapmışlardır:

Kafirler ve Şer'î Ameller

a) Ayetteki, فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ifadesinin manası, "Bu fiilleri yapan münafık namaz kılanlara veyl olsun" şeklindedir. Buna göre ayet, kafirin, şeriatın yasakladığı işleri yapıp, şeriatın emrettiği şeyleri yapmaması sebebiyle, cezasının daha fazla olacağına delalet eder. Bu da, **İmam Şâfiî**'nin, "Kafirler de, şeriatın hükümlerinden mesuldürler" sözünün doğruluğuna delalet eder. İşte itimada şayan cevab budur.

Namazdan Gafletin Doğru Tefsiri

b) **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eğer Allah Teâlâ, فِي صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ "Namazlarında gafil olanlara..." demiş olsaydı, bu tehdid, mü'minler hakkında olurdu. Fakat Hak Teâlâ, عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ "Namazlarından gafil olanlara..." demiştir. Namazdan gafil olan, namazı hatırlamayan ve namaza boş veren kimsedir." Bu görüş, zayıftır. Çünkü, "namazdan gafil olma", namaz kılmama ve terketme namazına alınamaz. Zira Hak Teâlâ, ayetin baında, "işte o namaz kılanların vay haline..." demek suretiyle, zaten bahsedilen bu kişilerin namaz kıldıklarını belirtmiştir. Namazdan gafil olma, namazı terk manasına olsa bile, bunu yapan, bundan dolayı ne münafık olur, ne kafir olur.

Bunlardan birinci itiraza şu şekilde cevap vermek mümkündür: Allah Teâlâ, şekle nazaran, bunlara "namaz kılanlar" demiş, batına ve gerçek hallerine nazaran da, "namazdan gafil olduklarına, yani namaz kılmadıklarına hükmetmiştir. Bu tıpkı, *"Namaza kalktıkları zaman, tembel tembel kalkarlar, insanlara riya olsun diye namaz kılarlar ve Allah'ı hiç zikretmezler"* (Nisâ, 142)ayetinde anlatıldığı gibidir.

İkinci itiraza da şöyle cevap verilir: Namazı unutmak, kişinin namazın tüm parçalarında, Allah'ın zikrini unutup kalması manasına gelir ki böyle bir namaz, ancak namazın hiçbir faydası olmadığını düşünen münafıktan sadır olur. Namazda açık bir fayda olduğuna inanan müslümanın ise, namazın hiçbir parçasında din, sevab, ikab işlerini hatırlamaması imkansızdır. Aksine namazının bazı kısımlarında gafil olup, başka düşüncelere dalması manasında, mü'min için, namazda bazan gaflet hali meydana gelebilir. Böylece namaz kılarken sehvetmek, yani bazan gaflete düşmenin, mü'minin hallerinden; namazdan gaflete düşmenin de kafirin hallerinden olduğu sabit olur.

c) Ayetteki "**sâhûn**" (gafil) kelimesinin manası, "Namazlarının vakitlerine ve şartlarına uymazlar" şeklinde olabilir. Buna göre ayet, "O, namaz kılıp, kılmamaya aldırmaz" manasında olur. Bu, **Sa'd b. Ebû Vakkâs (r.a), Mesrûk, Hasan el-Basrî ve Mukâtil'in** görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Peygamber (s.a.s) Hakkında Sehiv Mümkün Mü?

Alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in namazda, sehvedip etmediği konusunda ihtilaf etmişler ve çoğu; "Hz. Peygamber (s.a.s), hiç sehvetmemiştir. Fakat Allah Teâlâ, bu hükmü fiilen (pratik olarak) beyan olsun diye, bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sehveden (unutan-gafil olanın) yaptığı gibi yapmasına izin vermiştir. Çünkü birşeyi fiilen (pratik olarak) açıklamak, daha kuvvetlidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den yanılmanın gafletin olduğunun farzedilmesi durumunda "sehv", şu üç kısma ayrılır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve sahabenin sehvi... Bu, bazan sehiv secdesiyle, bazan da sünnet ve nafilelerle onarılır.

b) Namazdaki gaflet, namaza ve niyetine hazırlıklı olmamadır.

c) Namazı, kazaya bırakmaksızın büsbütün terketmek ve vaktini geçirmek... Münafığın namazı böyledir ve bu namazı terketmeden daha şerli bir harekettir. Çünkü münafık kıldığı bu namazı ile adeta dinle eğlenmektedir.

★ ★
★

Riyakarlar

الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ ۝ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ۝

"Onlar, riya yapanların ta kendileridir ve onlar mâûnu da vermezler"
(Mâûn, 6-7).

Bil ki münafıkla riyakar arasındaki fark şudur: Münafık zahiren iman etmiş görünüp, içinde küfrü saklayan kimsedir. Riyakar ise, kendisini görenler dindar olduğuna inansınlar diye, kalbinde olmadığı halde, olabildiğine bir huşû gösteren kimsedir. Yahut şöyle de diyebiliriz: Münafık, kimsenin olmadığı, görmediği yer ve zamanda namaz kılmayan; riyakar ise, en güzel namazı insanların yanında kılan kimsedir.

Bil ki namaz ve zekat gibi farz ibadetleri açıktan yapmak vacibtir. Çünkü bunlar, İslâm'ın alametlerindendir. Bunları terkedenler, lanete müstehak olurlar. Binâenaleyh bunları açıktan yapmak suretiyle, insanın, hakkında oluşabilecek töhmetleri bertaraf etmesi gerekir. Gizli yapma ise, nafileler için söz konusudur. Fakat nafileler de, açıktan yapılınca, başkalarına örnek olacağı umulursa, açıktan yapılır. Birisi, mescidde şükür secdesi yapan ve bunu çok uzatan bir adam görmüş. "Bu ne güzel şey, keşke bunu evinde yapsaydı!" demiştir. Fakat alimler şöyle demektedirler: "Nafileler, utanmadan dolayı terkedilemeyeceği gibi, riyakarane de yapılmamalıdırlar. Çünkü nafilelerde riyadan kaçınmak zordur. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) اَلرِّيَاءُ اَلْخَفِيُّ مِنْ دَبِيبِ النَّمْلَةِ السَّوْدَاءِ فِي اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ عَلَى الْمَسْحِ الْأَسْوَدِ *"riya, siyah karıncanın, kapkaranlık gecede, siyah bir zemin üzerindeki hareketinden daha gizlidir"*[47] buyurmuştur. Buna göre eğer, "Ayetteki يُرَاؤُنَ fiili ne manaya gelir?" denirse, biz deriz ki: Bu, "**irâe**" (gösterme) masdarından, müfâ'ele'sidir. Çünkü mürâî, yaptığını insanlara gösteren kimsedir. Böylece insanlar da onu görünce, överler ve ona takdirlerini sunarlar. Bil ki *"Onlar namazlarından gafildirler"* (Mâûn, 5) ayeti şu iki şeyi ifade eder:

a) Namazın vaktini geçirmeyi;

b) İnsanın namazda iken gaflette olmasını... *"Onlar, riya yapanların ta kendileridir"* ayeti de, riyakarlığı anlatır. Böylece namazın, bu üç durumdan hali olması gerektiği anlaşılır.

Mâûn

Hak Teâlâ, namazın durumunu anlatınca, peşisıra bağışta bulunmayı zikrederek, وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ *"Onlar mâûnu da vermezler"* demiştir. Burada şu izahlar yapılır:

1) **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, İbn Abbes** (r.ahm), **İbnu'l-Hanefiyye, İbn Öber** (r.a), **Hasan el-Basrî, Sa'id b. Cübeyr, İkrime, Katâde ve Dahhâk'a** göre, ayetin bu kelimesi ile zekat kastedilmiştir. **Ubeyy** (r.a)'in hadisinde şu yer almaktadır: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ إِنْ كَانَ لِلزَّكَاةِ مُؤَدِّياً *"Kim, Eraeyte (mâûn) sûresini okursa, eğer bu kimse zekatını da veriyorsa, Allah onu bağışlar."* İşte bu ifade, sûredeki "**mâûn**" ile, zekatın kastedildiği düşüncesini vermektedir. Bir de Allah Teâlâ, bu ifadeyi, "namaz" ile ilgili ayetin, peşinden getirmiştir. Binâenaleyh bununla zekatın kastedilmesi gerekir.

2) Müfessirlerin çoğunun görüşüne göre, "**mâûn**", örfen verilmesi gereken, verilmemezlik edilmeyen, fakir-zengin herkesin birbirinden istediği şeylerin adıdır.

47) Benzer bir hadis için bakınız: Müsned, 4/403.

Böyle şeyleri vermeyenler, kötü huylu ve cimri diye nitelenirler. Bu şeyler, balta, kazan, kova, bakraç, tencere, çengel, kalbur ve keser gibi, kap-kacak, alet-edevattır. Bunlara, tuz, su ve ateş (kibrit vs.) gibi şeylerin verilmesi de girer. Çünkü şöyle rivayet edilmiştir. ثَلاَثَةٌ لاَ يَحِلُّ مَنْعُهَا اَلْمَاءُ وَالنَّارُ وَالْمِلْحُ *"Üç şeyin verilmemesi helal değildir: Su, ateş ve tuz'un..."*[48] Konusunun, fırında (tandırında) ekmek pişirmeyi istemesi veya bir günlüğünü-yarım günlüğüne bir eşyasını senin yanına koyması da ayetin hükmüne girer. Bu görüşte olanlar şöyle derler: **"Mâûn"**, fâ'ûl vezninde olup, اَلْمَنُّ kökündendir. اَلْمَنُّ ise, ufacık-azıcık şey demektir. "Malı çoktur, az değildir" manasında, مَالُهُ سِمَنَةٌ وَلاَ مَعَنَةٌ denilmesi de böyledir. Zekata da **"mâûn"** denmiştir. Çünkü zekat, malın kırkta biri olarak alınır. Binâenaleyh zekat, çok şeyden az olarak alınan şey demektir. Örfte balta, bıçak gibi şeylere de **"mâûn"** denmiştir. Bu manaya göre ayet, bu basit, ufacık, önemsiz şeyler hususunda insanları cimrilik etmekten menetmektedir. Çünkü bunlar hususunda cimrilik etmek, son derece düşüklük ve basitliktir. Ki münafıklar da böyle basit insanlardı. Çünkü Hak Teâlâ, *"Onlar, cimrilik yaparlar ve insanlara da cimrilik emreden (tavsiye edenler)dir"* (Nisâ, 37) ve *"O, hayrı alabildiğine engelleyen, haddi aşan ve çok günah işleyendir"* (Kalem, 12) buyurmuştur. Alimler, bir kimsenin evinde, komşularının ihtiyaç duyacağı şeyleri çokca bulundurmasının fazilet olduğunu söylemişlerdir. İşte Cenâb-ı Hak insanları bu hususta ayıplamış ve farzları yapmaları ile yetinmemiştir.

3) Ferrâ da şöyle demektedir: "Araplardan birinin, "mâûn, su demektir" dediğini duydum. O, bana şu beyti delil getirdi:

* يَمُجُّ بَعِيرُهُ الْمَاعُونَ مَجّاً *

"Onun devesi suyu, ağzıyla püskürtüyor."

Belki de Cenâb-ı Hak, bulunmadığında en kıymetli, bulunduğunda ise en ucuz şey oluşundan ötürü özellikle bu ayette, **"mâûn"** diye suyu zikretmiştir. Bir de su, cehennemliklerin, *"Üzerimize su dökün"* (A'râf, 50) deyişi gibi, ilk isteyecekleri şey *"Rableri onları temiz bir içecekle savardı"* (İnsan, 21) ayetinde ifade edildiği gibi, cennetliklerin ilk tadacakları lezzettir.

4) **Mâûn**, inkıyâd etmektir. Nitekim "Sana itaat etsin" manasında, رُضْ بَعِيرَكَ حَتَّى يُعْطِيَكَ الْمَاعُونَ "Deven sana itaat etsin diye, onun ağzını burnunu kır" denilir.

Bil ki evla olan **"mâûn"**un, yapılması kolay ve basit her türlü taat manasına alınmasıdır. Çünkü bu manaya almak, daha fazla fayda (mana zenginliği) sağlar.

Muhakkak alimler, buradaki, *"Onlar riya yapanların ta kendileridir"* ifadesi ile, *"Onlar mâûn da vermezler"* ifadesi arasındaki münasebet hususunda şöyle derler: "Hak Teâlâ adeta, "Namaz benim için, mâûn ise halk içindir. Binâenaleyh Benim için yapılması gereken şeyi, bu riyakarlar, halka sunup, gösteriyorlar; halkın hakkı olanı ise, onlara vermiyorlar" demek istemiştir. Buna göre sanki bu riyakarlar, hem Hakka hem halka, olması gerekenin tersine muamele ediyorlar. Eğer, "Cenâb-ı Hak niçin din gününü yalanlayan ve (bu sıfatlara sahip olan) kimsenin ismini açıkça zikretmemiştir?

48) Ebû Dâvud, zekat, 34 (2/127), (Benzer Hadis).

Eğer sen, "O kimseyi teşhir etmemek için..." diyecek olursan, ben de derim ki: "Peki o zaman, Cenâb-ı Hak niçin, Hz. Adem (a.s)'i teşhir etti de, *"Adem Rabbine asi oldu"* (Tâhâ, 121) buyurdu?" denilirse, şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, Hz. Âdem (a.s)'in hatasını, ölümünden sonra, evladları için bir lütuf olsun diye, tevbe ettiğini de belirtmek suretiyle zikretmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, o ufacık zelleden (hatadan) ötürü, onu cennetten çıkarmıştır. Peki onun evladları daha nasıl, bunca büyük günahları işledikleri halde, oraya gelmeyi umabilirler. Bir de bu hatanın, bu şekilde açıkca anlatılması, Hz. Adem (a.s)'in kadr-u kıymetinin yüceliğini belirtmektir. Çünkü Hz. Adem (a.s), kendisinden bu tek hata sadır olan, ama buna da böylesine tevbe ve yakarışta bulunan bir yiğittir.

Şimdi bu sûreyi şöyle bir dua ile sona erdirelim: "Ey Allahımız, bu sûre münafıklar hakkında; bundan sonraki sûre ise, Hz. Muhammed (s.a.s) ve ashabının derecesine erişemediysek de, bu kötü fiillerde, o münafıkların derekesine düşmedik. Binâenaleyh ey Rabbimiz, ey Erhame'r-Râhimîn fazlınla bizi affet. Salat ve selam efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ☆
☆

KEVSER SÛRESİ

•

Bu, üç ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ۝

"Şüphesiz Biz sana kevseri verdik"

(Kevser, 1).

Kevser Sûresindeki İncelik

Bil ki kısa olmasına rağmen bu sûrede şu incelikler yatmaktadır:

Birinci İncelik: Bu sûre, bir önceki sûrenin, mukâbili gibidir. Çünkü önceki sûrede, Allah Teâlâ münafıkları şu dört sıfatla anlatmıştır:

a) Cimrilikle... Bu, *"Yetimi şiddetle itip kakan, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen odur"* (Mâûn, 2-3) ayetleriyle anlatmıştır.

b) Namazı terketmekle... Bu da, *"Onlar namazlarından gafildirler"* (Mâûn, 5) ayetiyle anlatılmıştır.

c) Namazda riyakarlık yapma ile... Bu, *"Onlar, riya yapanların ta kendileridir"* (Mâûn, 6) ayetinin anlattığı husustur.

d) Zekat vermemek... Bu da, *"Onlar, mâûnu da vermezler"* (Mâûn, 7) ayetiyle anlatılan husustur. Cenâb-ı Hak, **Kevser Sûresi**'nde ise, o dört sıfatın mukabili olarak şu dört sıfatı zikretmiştir. Cimriliğin karşılığında, *"Biz sana kevseri verdik"* ayetini getirmiştir ki bu, "Sana çok olan şeyi verdik, o halde sen de çok ver, cimrilik etme" demektir. Namazı terketme karşılığında, *"Namaz kıl"* ayetine yer vermiştir ki bu, "Namazını hep sürdür" demektir. Namazdaki riyakarlığın karşılığı olarak da, *"Rabbin için"* ifadesini getirmiştir ki bu da, "Namazı, insanlara gösteriş için değil, Rabbinin rızası için kıl" demektir. Zekatı vermemenin karşılığı olarak da, *"Kurban kes"* emrini getirmiş ve bununla, kurban olarak kesilen hayvanların etlerini tasadduk etmesini kastetmiştir. Binâenaleyh bu ayetler arasındaki, bu ilginç münasebetlere bir bak. Daha sonra bu sûreyi, *"Sana buğzeden yok mu, işte asıl zürriyetsiz olan şüphesiz odur"* (Kevser, 3) buyurarak bitirmiştir ki bu, "Bir önceki sûrede bahsi geçen o kötü fiillerin sahibi münafık ölecek, ama dünyada ardında bir eser, bir iz, bir haber

bırakamayacaktır. Sana gelince (Ey Muhammed), senin için dünyada güzel ad kalacak, ahirette de bol mükafaat sürüp gidecek" demektir.

İkinci İncelik: Allah'ın yoluna girmiş kimseler için şu üç derece söz konusudur:

Birincisi ve en yükseği, kalbleri ve ruhlarıyla, Allah'ın celal nurlarının içine gömülmeleridir.

İkincisi, taatlar ve bedeni ibadetlerle meşgul olmalarıdır.

Üçüncüsü ise nefislerini, maddi ve düünyevi, şehevi ve leziz şeylere kaymaktan engelleme makamında bulunmalarıdır. İmdi, *"Şüphesiz Biz sana kevseri verdik"* ayeti, bunlardan birinci dereceye işaret olup, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kudsi ruhunun, diğer beşeri ruhlardan, hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından farklı olmasıdır. Kemmiyet bakımından olana gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kudsi ruhu, mukaddime bakımından en çok olandır. Keyfiyet bakımından ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhunun, o mukaddimelerden, neticeye, diğer ruhlardan daha çabuk geçmesi iledir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, فَصَلِّ لِرَبِّكَ buyruğuna gelince bu, ikinci dereceye; وَانْحَرْ ise, üçüncü dereceye bir işarettir. Çünkü, insanın nefsini, dünyevi lezzetlerden alıkoyması, onu boğazlaması demektir. Daha sonra Allah Teâlâ, *"Sana buğzeden zürriyetsiz olandır"* (Kevser, 3) buyurmuştur ki, bu da, "Seni bu maddî ve dünyevî arzuları istemeye davet eden nefis, fanî bir dairedir. Rabbin katında daha hayırlı olan diğer salih amellere gelince, bunlar, hep ebedî-sürekli olan, ruhanî mutluluklar ve Rabbanî bilgilerdir" demektir.

Kevser Sûresi Önceki Sûrelerin Tetimmesi

Şimdi biz, şu andan itibaren tefsire geçebiliriz: Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz Biz sana kevseri verdik"* ifadesinde şöyle incelikler yatmaktadır:

Birinci İncelik: Bu sûre, daha önceki sûrelerin, bir tetimmesi, daha sonraki, sûrelerin ise, bir temeli gibidir. Bu sûrenin, kendinden önceki sûrelerin tetimmesi olmasına gelince, bu şöyledir:

a) Duhâ Sûresinin Tetimmesi

Allah Teâlâ, **Duhâ Sûresi**'ni, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i medheden ve onun tafsilatlı hallerinden bahseden bir sûre yapmış, bu sûrenin başında, onun peygamberliği ile ilgili olarak, şu üç şeye yer vermiştir:

Birincisi, *"Rabbin seni terketmedi,. darılmadı da..."* (Duhâ, 3) ayetinin bildirdiği husus;

İkincisi, *"Elbette ahiret senin için dünyadan hayırlıdır"* (Duhâ, 4) ayetinin bildirdiği husus;

Üçüncüsü de *"Muhakkak Rabbin, sana verecek de, hoşnut olacaksın"* (Duhâ, 5) ayetinin bildirdiği hususdur. Cenâb-ı Hak, **Duhâ Sûresi**'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünya ile ilgili olan hallerinden üç halini zikrederek bitirmiştir. Ki bu haller, *"O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı? Seni, gaib olmuş bulup da yolunu doğrultmadı mı? Seni, bir fakir olduğunu bilip de, zengin yapmadı mı?"* (Duhâ, 6-8) ayetlerinin ifade ettiği hallerdir.

b) İnşirah Sûresi'nin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, İnşirah Sûresi'nde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'i şu üç şeyle teşrif ettiğini belirtmiştir:

Birincisi, *"Senin göğsünü genişletmedik mi?"* (İnşirah, 1),

İkincisi, *"Senden yükünü de attık..."* (İnşirah, 2),

Üçüncüsü de, *"Senin namını da yükselttik..."* (İnşirah, 4) ayetlerinin ifade ettiği hususlardır.

c) Tîn Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Tîn Sûresi'nde de, şu üç şeyle şereflendirmiştir:

Birincisi; Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğduğu beldeye yemin etmiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve şu emin şehre..."* (Tîn, 3) ayetinin ifade ettiği hususdur;

İkincisi, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin cehennemden kurtuluşunu haber vermiştir ki, bu da, bu sûredekki, *"İman edenler hariç..."* (Tîn, 6) ayetinin ifade ettiği hususdur;

Üçüncüsü de, ümmetinin mükafaat elde edişidir ki, bu da, *"Çünkü onlar için kesilmez mükafaat vardır"* (Tîn, 6) ayetinin beyan ettiği hususdur.

d) Alak Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Alak Sûresi'nde de, şu üç şey ile şereflendirmiştir:

Birincisi, *"Rabbinin adıyla oku..."* (Alak, 1) ayetinin ifade ettiği husus olup, bu, "Rabbinin isminden meded umarak, halka, Kur'ân oku..." demektir.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hasmını ezdiğini, *"O vakit meclisini davet etsin... Biz de zebanileri çağırırız..."* (Alak, 17-18) ayetleriyle bildirilmiştir.

Üçüncüsü de, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, tam ve mükemmel manada bir yakınlık ve takarrubu tahsis etmesidir ki bu da, *"Secde et. Yaklaş"* (Alak, 19) ayetlerinden anlaşılan hususdur.

e) Kadr Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Kadr Sûresi'nde de şu üç çeşit fazileti bulunan Kadir gecesiyle şereflendirmiştir:

1) O gecenin, bin aydan daha hayırlı olması,

2) O gecede meleklerin ve ruhun inmesi,

3) O gecenin, fecr doğuncaya kadar, selam ve esenlik olması.

f) Beyyine Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Beyyine Sûresi'nde de, ümmetine şu üç şeyi vermek suretiyle şereflendirmiştir:

1) Ümmetinin, mahlukatın en hayırlısı olması;

2) Onların, Rableri katındaki mükafaatlarının, ... cennetler olması;

3) Allah'ın, ümmetinden razı olması.

g) Zilzâl Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i **Zilzal Sûresi**'nde de şu üç şeyle şereflendirmiştir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"o gün yeryüzü kendine ait haberleri anlatır"* (Zilzal, 4) ayetinin anlattığı husus olup, bu, yeryüzünün kıyamet gününde, ümmetinin taat ve kullukta bulunduğuna dair şehadet etmesini gerektirir.

2) Bu, *"O gün insanlar, amelleri kendilerine gösterilmek için, dağınık döneceklerdir"* (Zilzal, 6) ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da, Ümmet-i Muhammed'in yapmış olduğu taat ve ibadetlerin, kendilerine arzedilip de, böylece onlar için bir ferahlık ve sevincin meydana geleceğine delalet eder.

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek..."* (Zilzal, 7) ayetinin ifade ettiği hususdur. Marifetullahın, her büyükten daha büyük ve kıymetli olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, Ümmet-i Muhammed'in, Allah'ı tanıyıp bilmenin mükafaatını mutlaka elde etmeleri gerekir.

h) Âdiyat Sûresi'nde

Sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, **Âdiyât Sûresi**'nde de, ümmetinden savaşanların atlarına yemin etmek ve böylece, o atları şu üç vasıfla tavsif etmek suretiyle de şereflendirmiştir. Bu vasıflar, *"Andolsun o harıl harıl koşan atlara, o çakarak ateş çıkaranlara; sabahleyin baskın yapanlara"* (Âdiyât, 1-3) ayetlerinin beyan ettiği vasıflardır.

ı) Kâria Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ümmetini, **Kâria Sûresi**'nde de şu üç şeyle şereflendirmiştir:

1) *"İşte kimin tartıları ağır gelirse"* (Kâria, 6) ayetinin beyan ettiği husus.

2) Ümmet-i Muhammed'in, hoşnut olunulacak bir yaşayış içinde olmaları.

3) Ümmet-i Muhammed'in, din düşmanlarını, o azgın ateşin içinde görmeleri.

i) Tekâsür Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, **Tekâsür Sûresi**'nde de, onun dininden ve şeriatından yüz çevirenlerin şu üç yönden azab içinde bulunacaklarını beyan etmek suretiyle şereflendirmiştir:

1) Bunların, cehennemi görmeleri.

2) Bunların, cehennemi ayne'l-yakîn görmeleri.

3) Bu kimselerin, ümmetlerden mes'ûl olmaları.

j) Asr Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini, **Asr Sûresi'nde şu üç şeyle şereflendirmiştir:**

1) İman etmeleri.

2) Salih amel işlemeleri.

3) Karşılıklı olarak hakkı ve sabrı tavsiye etmek suretiyle, halkı, salih amellere sevketmeleri.

k) Hümeze Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Hümeze Sûresi'nde** de, arkadan çekiştiren ve yüze karşı el kol hareketleriyle ayıplayan kimseler için, şu üç çeşit azabın olacağını belirtmesi suretiyle şereflendirmiştir:

1) böylesi kimseler, kesinlikle, dünyalarından istifade edemezler. Ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O malının kendisine ebedi hayat verdiğini sanır. Hayır hayır..."* (Hümeze, 3-4) ayetinin beyan ettiği hususdur.

2) Bu kimselerin, **Hutame** (cehenneme) atılmaları,

3) Cehennem kapılarının, artık bir daha oradan çıkma ümidi kalmayacak bir biçimde bu kimselerin üzerine kapatılması ki, bu da, *"Bu, (ateş) onların üzerine kapatılmıştır..."* (Hümeze, 8) ayetinin beyan ettiği hususdur.

l) Fil Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Fil Sûresi'nde** de, düşmanlarının tuzaklarını, kendi başlarına geçirmesi suretiyle, şu üç yönden şereflendirmiştir:

1) Onların hile ve tuzaklarını boşa çıkarmıştır.

2) Onların üzerine, sürü sürü kuşlar salıvermiştir.

3) Onları, yenilmiş bir ekin yaprağı gibi yapmıştır.

m) Kureyş Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, **Kureyş Sûresi'nde** de, Hz. Muhammed (s.a.s)'i şu üç yönden, atalarının faydasına olan şeyleri görüp gözettiğini beyan etmek suretiyle şereflendirmiştir:

1) Allah onları Kureyş'in emniyet ve selameti içinbir araya getirmiş, uyum içine sokmuştur.

2) Onların açlıklarını gidermiş,

3) Onları korktuklarından emin kılmıştır.

n) Mâûn Sûresi'nde

Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Mâûn Sûresi'nde** de, dini yalanlayanları şu üç kötü sıfatla kitlemek suretiyle şereflendirmiştir:

1) Adilik, alçaklık ve cimrilik. Ki bu, Cenâb- Hakk'ın, *"İşte yetimi şiddetle iten,*

yoksulu doyurmayı teşvik etmeyendir o..." (Mâûn, 2-3) ayetlerinin ifade ettiği hususdur.

2) Yaratana duyulması gereken saygıyı terketmek. Ki bu da, *"Onlar namazlarından gafildirler. Onlar riyakarların ta kendileridir"* (Mâûn, 5-6) ayetlerinin beyan ettiği hususdur.

3) Halkı faydalandırmama. Ki bu da, *"Zekatı da menederler onlar"* (Mâûn, 7) ayetinin ifade ettiği hususdur.

Bedenî ve Malî İbadet

Allah Teâlâ, bu sûrelerde, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, işte bu denli büyük taltiflerle şereflendirince, bundan sonra, *"Haklkaten biz sana, kevseri verdik..."* buyurmuştur ki bu, "Biz sana, her biri, dünyanın tüm mülkünden daha büyük olan, önceki sûrelerde geçen bunca şan ve şerefi verdik. Binâenaleyh sen, Rabbine ibadet ve onun kullarını da, kendileri için en faydalı olan şeylere sevketmekle meşgul ol.." demektir. Rabbe ibadete gelince, bu ya can ile (bedenen) olur ki, bu, *"O halde Rabbin için namaz kıl"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Yahut mal ile olur ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kurban kes"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

Cenâb-ı Hakk'ın, kullarını, gerek dinleri, gerekse dünyaları açısından kendileri için en faydalı şeylere sevketmesine gelince, bu, *"De ki: "Ey kafirler. Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam..."* (Kâfirûn, 1-2) ayetlerinin ifade ettiği hususdur. Böylece bu sûrenin, kendinden önceki sûrelerin bir tetimmesi gibi olduğu sabit olmuş olur.

Kevser Sûresi Müteakip Sûrelerin Aslıdır

Bu sûrenin, kendinden sonraki sûrelerin bir aslı gibi olmasına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu sûrenin peşisıra, *"De ki: Ey kafirler... Ben, sizin taptıklarınıza tapmam..."* ifadesi ile, dünya halkının tümünü küfrü nisbet etmesini emretmesidir.

Kâfirûn Sûresi İle İrtibatı

İnsanların, inanışları ve dinleri hususundaki taassuplarının, can ve malları konusundaki taassuplarından daha şiddetli olduğu malumdur; bu böyledir, zira insanlar, kendi dinlerini desteklemе hususunda mallarını ve canlarını harcarlar. Bu sebeple, insanların inançlarını tenkit etme, diğer şeylerin tenkit edilmesi durumunda meydana gelmeyen düşmanlık ve öfkelere sebebiyet verir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, dünya halklarının tümünü küfre nisbet etmesini ve dinlerinin aslı ve esasının bulunmadığını söylemesini emrettiğine göre, bütün dünya halklarının, Hz. Peygamber (s.a.s) ve alabildiğine düşman kesilmelerini gerektirmiştir ki bu, herkesi kendisinden sakınacağı ve buna cesaret edemeyeceği bir hususdur. Baksana, Hz. Musa (a.s)'ya, Firavun'dan ve onun ordusundan nasıl korkmuştur. Ama, burada, Hz. Muhammed (s.a.s) gelince o, bütün dünyaya peygamber olarak gönderilmiş bir zat olunca, bütün herkes, ona nisbetle, bir Firavun gibi olmuş olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu denli bir korkuya izale etmek için, böylesine latif bir düzenleme

yapmıştır. Kİ bu tedbir, bu sûreden önce, **Kevser Sûresi**'ni getirmiş olmasıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın *"Hakikaten biz, sana kevseri verdik"* beyanı, işte şu bakımlardan Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu korkuyu bertaraf eden bir ifadedir.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّآ أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ifadesi, "hiç şüphesiz biz sana, gerek dünya, gerekse din hususunda çok hayırlar verdik" anlamındadır. Böylece, bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Muhammed (s.a.s)**'e, onu koruyup destekleyeceğine dair bir va'di olmuş olur ve bu mâna ile bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Nebi, Allah sana yeter..."* (Enfâl, 46), *"Allah seni insanlardan korur"* (Mâide, 67) ve *"Eğer siz ona yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder"* (Tevbe, 40) ayetleri gibi olmuş olur. Bir kimseyi korumayı Cenâb-ı Hak üstlenmişse, bu kimse artık hiç kimseden korkmaz.

2) Cenâb-ı Hak, *"Hakikat, biz sana kevseri verdik..."* buyurup, bu ifade de, dünya ve ahiret hayırlarının tümünü içine alıp, dünya hayırları da, **Hz. Muhammed (s.a.s)** Mekke'de olduğu sürece ona ulaşmayınca ve Allah'ın, sözünden vazgeçmesi de imkansız olunca, Allah'ın hikmeti gereği, bu hayırları ona ulaştırabilmesi için, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'i bir sûre daha dünya yurdunda tutması gerekmiştir. Böylece bu **Hz. Muhammed (s.a.s)**'e bir müjde gibi, düşmanlarının kendisini öldüremeyeceklerini, ezemeyeceklerini ve onların hile ve tuzaklarının ona ulaşamayacaklarını; tam aksine, onun işinin, hergün güçlenerek ilerleyeceğini vadetmek gibi olmuş olur.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), onları küfre nisbet edip, dinlerini çürütüp, kendilerini de imana davet edince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında toplandılar ve "Eğer sen bunu mal elde etmek için yapıyorsan, sana, insanların en zengini olacağın kadar mal verelim... Yok, eğer gayen evlenmek ise, seni kadınlarımızın en güzeli ile evlendirelim.. Yok eğer, derdin reis olmak ise, biz seni, kendimize başkan yapalım" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Hakikat biz sana kevseri verdik"* buyurmuştur ki bu, "Göklerin ve yerin yaratıcısı sana, dünya ve ahiretin en hayırlılarını verdiğine göre, sen onların sana verecekleri mallarla ve seni görüp gözeteceklerini söylemelerine aldanma..." demektir.

4) إِنَّآ أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ayeti, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile vasıtasız, doğrudan doğruya konhuşmuş olduğunu ifade eder ki, bu, *"Allah Musa ile de konuştu..."* (Nisâ, 164) ayetinin yerine geçen bir ifadedir. Hatta, bu daha ileri ve kıymetli bir ifadedir. Çünkü, efendinin kölesine, onun terbiyesini ve ona ihsan ve lütufta bulunmayı üstlendiğini şifahen söylemesi, bu konuların dışındaki şeyleri şifahen söylemesinden daha üstündür. Hatta bu, kalbi kuvvetlendirmeyi ve ruhundan korkaklığı silmeyi, izale etmeyi ifade eder. Böylece, Allah Teâlâ'nın, *"Hakikaten, biz sana kevseri verdik"* buyurması suretiyle **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e hitapta bulunmasının, onun kalbinden korkuyu; ruhundan, endişeyi izale eden şeylerden olduğu sabit olmuş olur. Böylece Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in bu zor mükelleflyeti üstlenebilmesi, bütün alemdeki küfre nisbet etmeye cesaret edebilmesi ve onlara kul olmak konusundaki teberrisini, beri oluşunu ortaya koyabilmesi için, işte **Kevser Sûresi**'ni **Kâfirûn Sûresi**'nden önce getirerek şöyle buyurmuştur: "Madem ki sen, benim emrime uydun, o halde bak, sana olan vadimi nasıl yerine getiriyor ve sana, nasıl taraftar ve tabiler veriyorum? Çünkü, dünyadakiler, O'nun dinine bölük bölük girmişlerdir."

Ebî Leheb Sûresi ile İrtibatı

Hz. Peygamber (s.a.s)'in daveti ve şeriatını izhar etmesi tamamlanınca, Cenâb-ı Hak, onun batın ve kalb halleriyle ilgili olan şeylerini beyan etmeye başlamlıştır. Bu böyledir, zira talepte bulunan kimsenin talebi, ya dünyayla sınırlı bir talep olur, yahutta bu kimse, ahireti talep eden birisi olur. Dünyayı talep eden kimsenin ahireti, hüsranı, zillet, hor ve hakir oluştur. Derken bu kimse, cehenneme yuvarlanır. İşte bu husus, **Tebbet Sûresi**'nden anlaşılan hususdur.

İhlas Sûresi İle

Ahireti talep eden kimsenin en büyük hali ise, onun batınının, diğer mevcudatın şekillerinin kendisinde gözüktüğü ayna gibi olmasıdır. Akli ilimlerde, insanların, kendilerini yaratanı tanımaya götüren yolun iki olduğu sabittir: Kimileri, önce yaratıcıyı tanır, sonra da, O'nu tanıması vesilesiyle mahlukatını tanır. Ki, en kıymetli olan yol, bu yoldur. Kimileri de bu yolun aksinden hareket eder. Ki bu, çoğunluğun izlediği yoldur.

Cenâb-ı Hak, kerim kitabını, işte bu iki yolun en kıymetlisi olan yol ile hitama erdirerek, işe, Allah'ın sıfatlarını zikretmek ve O'nun celalini şerhetmekle başlar ki, bu **İhlas Sûresi**'dir.

Felak ve Nas Sûreleri İle

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, mahlukatının derecelerini **Felak Sûresi**'nde sıralayarak belirtmiş, sonra da her işi, insan nefislerinin derecelerini zikretmek suretiyle hitama erdirmiştir ki, işte burada, Kur'ân da hitama erer. Bu sözün tafsilatı ancak, bu sûreyi, ayrıntılı bir biçimde tefsir etmemiz durumunda ortaya konabilir. Kerim olan kitabına koyduğu bu yüce sırları bilip anlamaya akılları muvaffak kılan zatı takdis ederiz.

İKİNCİ MESELE

İnnâ (Cemi Sîğasının) Manası

Bu kelimenin başındaki ﴿نَا﴾ ifâdesiyle, bazan çoğulluk, bazan da tazim manası kastedilir.

Birincisine gelince, deliller, Allah'ın tek olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, buradaki, ﴿نَا﴾ "Biz" kelimesini, çoğul anlamına almak mümkün değildir. Ancak, bu atiyye ve bağışın elde edilmesi hususunda meleklerin, **Cebrail** (a.s)'in, **Mikâil** (a.s)'in ve önceki peygamberlerin say'ü gayret gösterdiği şey cinsinden bir bağış olduğunda, bir çoğul manası kastedilebilir. Çünkü, ey **Muhammed, İbrahim** (a.s) senin peygamber olarak gönderilmeni istemiş ve *"Ey Rabbimiz, onlara, içlerinden bir peygamber gönder..."* (Bakara, 129) demiştir. **Hz. Musa** (a.s) da, *"Ey Rabbim, beni, Ahmed'in ümmetinden kıl"* demiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit, (habibim) sen batı tarafında değildin, görenlerden de değildin..."* (Kasas, 44) ayetinden anlaşılan hususdur ve *"Benden sonra gelecek olan ve adı Ahmed olan bir peygamberi müjdeci olarak..."* (Saf, 6) demek suretiyle, **İsa** (a.s) da, seni müjdelemiştir.

İkincisine gelince, yani, buradaki, "Biz" ifadesinin tazim manasına alınmasına gelince, bunda, o bağışın büyüklüğüne dikkat çekme vardır. Çünkü, bu bağışı yapan,

göklerin ve yerin Cebbâr'ı olan Allah, kendisine bağış yapılan, *"Hakikaten, biz sana kevseri verdik"* hitabının muhatabı olan **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, hibe ise, **Kevser** adını alan şeydir. Ki, Kevser; "alabildiğine çok olan" demektir. Bu lafız, bağışlayanın, kendisine bağış yapılanın ve bağışın büyüklüğünü ihsas ettirince, bu ne büyük bir nimet! Bu ne ne yüce lütuf! Bu, ne görülmemiş bir şeref!

Hediyenin İki Değeri

Üçüncü İncelik: Hediye, her ne kadar az olsa bile, ne var ki, bu hediyenin büyük bir bağışçıdan olması sebebiyle, hediye de büyük olur. İşte bundan dolayı, büyük bir padişah, ikram yoluyla, kölelerinden birine bir elma atınca, bu büyük bir ikram sayılır. Bu, o hediyenin, haddi zatında leziz oluşundan dolayı değil, tam aksine bu hediyenin o büyük hükümdardan gelmiş olması, onun büyüklüğünü gerektirir. Burada da **Kevser**, her ne kadar, son derece büyük, çok ise de, ancak ne var ki, bunun, mahlukatın hükümdarı olan Allah'tan sadır olması sebebiyle, büyüklüğü ve kemali, o nisbette de artmıştır.

Dördüncü İncelik: Cenâb-ı Hak, *"Biz sana verdik"* buyurunca, bu ifadeye, artık yaptığı bu bağıştan rücu edemeyeceğine dair bir emare de eklenmiştir. Bu böyledir, zira Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre, yabancı bir kimsenin yaptığı bağıştan rücu etmesi caizdir. Ama, bağış yapan, kendisine bağış yapılandan, velev ki çok cüzi bile olsa, bir şey olması, durumunda o, bağışından dönmesi caiz değildir. Çünkü, bu dinara denk bir şeyi, birisi, bir başkasına bağışlasa, sonra da, o bağış yaptığı kimseden bir kuruş değerinde bir tarak istse, o da ona, o tarağı verse, bağış yapanın bağışından rücu etme hakkı düşer. İşte burada da Cenâb-ıHak, *"Hakikaten, Biz sana Kevseri verdik"* buyurunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'den buna karşılık namaz kılmasını ve kurban kesmesini istemiştir. Binâenaleyh, bu namaz kalmsanı ve kurban kesmesini istemesinin faydası, Cenâb-ı Hakk'ın rücu etme hakkını düşürmektir.

İsim Cümlesindeki İncelik

Beşinci İncelik: Hak Teâlâ bu ayetinde, fiili, mübtedaya isnat etmiş, onun haberi yapmıştır. Ki bu, tekid ifade eder. Delili şudur: Sen kendisinden bahsedeceğin bir ilmi zikrettiğinde, akıl, o isimden bahsedeceğini anlar da, böylece, senin ondan ne şekilde bahsedeceğini anlamaya iştiyak duyar. Binâenaleyh, işte o haber zikredilince de, bunu tıpkı, aşıkın maşukunu kabul edişi gibi kabul eder. Böylece bu, hem gerçeği ifade de, hem de şüpheleri izale etmede beliğ bir ifade olmuş olur. İşte buradan, Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Şüphesiz, gözler kör değil"* (Hac, 46) ayetinde fehamet ve yücelik anlaşılmaktadır. Çünkü bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنَّ الْأَبْصَارَ لَا تَعْمَى demesi halindekinden daha müessir, daha yüce ve büyüktür. Büyük bir kıralın kendisine va'dde bulunup ona bir şey vermesi üstlendiği kimseye, "Ben, sana vereceğim. Ben, sana yeterim. Ben senin işlerini üstlenirim" demesi, bizim görüşümüzün hakikatını ortaya koyar. Bu böyledir, zira, va'dedilen şey, küçük bir şey olunca, bu kolay kolay unutulmaz. Binâenaleyh, bunun büyüklüğü, bu işin yerine getirilip getirilmeyeceği hususunda bir şüpheye yol açabilir. Ama, böylesine büyük bir iş, öylesine büyük bir kefile isnat edildiğindeyse, artık böyle bir şüphe kalmaz.

İşte, ayette bu türden bir ayettir. Çünkü kevser, büyük bir şeydir. Kolay kolay unutulacak cinsten bir şey değildir; binâenaleyh, mübteda öne alınınca, ki bu, ayettekî إِنَّ lafızdır, bu lenad, böylesi bir şüpheyi izale eder ve bu şüpheyi bertaraf eder.

Te'kid Lafzı

Altıncı İncelik Allah TEâlâ, bu cümlenin başına, kasem yerine geçen tekid harfini (إِنَّ) getirmiştir. Halbuki, sadık olan Allah'ın kelamı, caymaktan mahfuzdur. Binâenaleyh, ya alabildiğine tekidli bir ifade kullanırsa!

Muzari Yerine Mazi

Yedinci İncelik: Cenâb-ı Hak, أَعْطَيْنَاكَ buyurmuş, سَنُعْطِيكَ "Sana vereceğiz" dememiştir. Çünkü, "sana verdik" ifadesi, bu bağışın, geçmiş zamanda da mevcut olduğuna delalet etmektedir ki, bunda şu tür faydalar vardır:

1) Geçmiş zamanda da, hep aziz, gözetilen, ihtiyaçları karşılanan bir kimse ile böyle olacak olan kimseden daha kıymetlidir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) كُنْتُ نَبِيّاً وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ *"Adem, su ile çamur arası bir şey iken, Ben, Peygamberdim"*[49] buyurmuştur.

2) Bu, Allah Teâlâ'nın, insanları saîd veya şakî; zengin veya fakir kılmasına dair olan hükmünün, şu anda meydana gelmiş bir iş olmadığına, tam aksine bütün bu işlerin, ezele varıp dayandığına, ezelde olup bittiğine bir işarettir.

3) Cenâb-ı Hak adeta, şöyle demek istemiştir: "Senin saadet sebeplerini biz, sen varlık alemine girmeden önce hazırladık. O halde daha nasıl, sen varlık alemine girip, kullukla meşgul olduktan sonra, senin işini ihmal ederiz?

4) Cenâb-ı Hak adeta, Biz seni, senin taatından dolayı tercih etmiş değiliz. Aksi halde, bizim sana, ancak senin ibadete yöelmenden sonra vermemiz gerekirdi. Tam aksine, biz seni, sırf lütfumuz ve bizden sana olan ihsanımız sebebiyle, bir gerekçe olmaksızın tercih ettik.." demek istemiştir ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, قُبِلَ مَنْ قُبِلَ لاَ الْعِلَّةَ وَرُدَّ مَنْ رُدَّ لا لِعِلَّةٍ *"Kabul edilen, herhangi bir gerekçeye bağlı* olmaksızın kabul edilmiş, reddedilen de, herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın reddedilmiştir" sözüne işarettir.

"Sana Verdik" Hitabındaki İncelik

Sekizinci İncelik: Cenâb-ı Hak, *"Sana verdik"* buyurmuş, "Resûle", yahut "Nehîye", yahut, "Alîme", yahut da, "Itaat edene verdik..." dememiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak eğer böyle demiş olsaydı, bu, ben bağışın işte bu vasıflara bağlı olarak meydana geldiğini ifade ederdi. Ama, Cenâb-ı Hak, *"Biz sana verdik"* buyurunca, bu bağışın herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın; tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın sırf irade ve ihtiyarı ile yapıldığı anlaşılmış oldu. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Aranızda maîşetinizi Biz taksim ettik.."* (Zuhruf, 32) ve *"Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçer"* (Hac, 75) buyurması gibidir.

---

49) Keşfü'l-Hafâ, 2/120).

Allah Kuldan Müstağnidir

Dokuzuncu İncelik: Cenâb-ı Hak, önce, "Hakikaten biz sana... verdik" buyurmuş; ikinci olarak da, "O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" demiştir ki bu, Allah'ın, bizim yapacağımız işlerde bize muvafakiyet verip yol göstericiliğinin, bizim taatlarımızdan önce olduğuna delalet eder. Nasıl böyle olmasın ki? Onun bize bağışta bulunması; bizim O'na taatta bulunmamız da, bizim sıfatımızdır. Halbuki, mahlukun sıfatı, Halıkın sıfatında müessir olamaz. Müessir olan mahlukun sıfatındaki Halıkın sıfatıdır. İşte bundan dolayı, vasıtînin "Benim taatimin kendisini memnun edeceği; günahının da kendisini öfkelendireceği bir Rabbe ibadet etmişi" dediği rivayet edilmiştir ki, bunun manası, "O'nun rızası ve gazabı, kadim iki sıfattır. Benim taatım ve masiyetim ise, muhdestirler. Halbuki, muhdes olan şeyin, kadim'de tesir günü yoktur. Tam aksine, onun kulundan memnun ve razı oluşu, kulunu, ta ezelde iken taatına sevkedişidir. Öfke ve masiyet hususundaki söz de böyledir" demektir.

أَعْطَى ile آتَى Arasındaki Fark

Onuncu İncelik: Cenâb-ı Hak, أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ buyurmuş, ama آتَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ demiştir. Bunun sebebi, şu iki şeydir:

Birincisi: آتَى fiilinin kullanılması halinde, bu verme işinin bir görev, bir vazife olması da, lütuf olması da anlaşılabilir. Ama, أَعْطَى fiilinin kullanılması halinde, bundan, öncelikle, lütuf olarak vermek anlaşılır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikat, Biz sana kevseri verdik"* ifadesi, "Bu, pekçok hayırlar, yani İslâmiyet, Kur'ân, nübüvvet ve dünya ve ahirette güzel isim. Bizden sana olan mahza bir lütuftur. Bunlardan hiçbiri, bir hak ediş, bir vacib oluş üzere verilmiş değildir" demek olur ki, bunda, şu iki bakımdan bir müjde yatmaktadır:

a) Kerim bir zat, lütuf yoluyla eğitip büyütme işine başladığında, görünen odur ki, o bunu, yarıda koymaz, iptal etmez; tam aksine, her gün, bunda bir artış kaydeder.

b) Müstehak olmaya sebep olan şey, müstehak oluş oranıyla sınırlanır. Halbuki, kulun fiili sınırlıdır, sonludur. Binâenaleyh, kulun fiiliyle meydana gelecek hak ediş de sınırlı olur. Ama, lütufta bulunma ve ihsan ise, Allah'ın kereminin neticesidir. Allah'ın keremi ise, sonsuzdur. Binâenaleyh, O'nun lütfu ve ihsanı da sonsuz ve sınırsız olur. Binâenaleyh ayetteki أَعْطَيْنَاكَ *"Biz sana verdik"* ifâdesi bu verişin, hakediş den dolayı değil de, bir lütuf olduğuna delalet edince, bu, bu işin artarak sürüp gideceğini anlatır. Buna göre, "Hak Teâlâ, آتَيْنَاكَ سَبْعاً مِنَ الْمَثَانِي *"Sana es-seb'ul mesânî (uzun yedi sûreyi) vermedik mi?"* (Hicr, 87) buyurmamış mıdır?" denirse, biz deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) إِعْطَاءُ, temliki (verilen şeye mâlik kılmayı) gerektirir. Mülk ise, ihtisâs (âidiyyet) sebebidir. Bunun delili şudur: **Hz. Süleyman** (a.s), *"Ya Rabbi bana mülk bağışla"* (Sâd, 39) buyurdu. İşte bu yüzden kim "kevseri", Hz. Peygamber (s.a.s)'in havzı manasına almışsa, o, "Ümmet-i Muhammed'in misafiri olur" demiştir. إِيتَاء kelimesine gelince, bundaki "verme" manası temliki ifade etmez. İşte bu yüzden

Hak Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim hakkında, اَلْقَيْنَا (Hicr, 87) fiilini kullanmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in herhangi bir şeyi gizleyip vermemezlik etmesi caiz değildir.

2) Kur'ân'daki müştereklik, ilimlerdeki ortaklığı ifade eder ki bunda bir kusur yoktur. Ama "**kevser**" nehrindeki ortaklık, bir nesnede, bir malda ortaklık olur ki, böyle bir ortaklık bir kusur ifade eder.

İkincisi: Burada "**i'tâ**" fiilinin kullanılmasının, "**itâ**"nın kullanılmasından daha uygun oluşunun beyanı hususundaki ikinci izah şudur: "**i'tâ**" hem az, hem çok olanı ifade için kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Az ile i'tâ etti* (verdi)" (Necm, 34) buyurmuştur. "**İtâ**"ya gelince, bu, ancak büyük şeylerin verilmesinde kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah ona mülk itâ etti (verdi)"* (Bakara, 251) ve *"Andolsun ki Biz Davûd'a, katımızdan bir lütuf itâ ettik (verdik)"* (Sebe, 10) buyurmuştur.Etiyy, aynı zamanda, apansız meydana gelen sel manasına gelir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, *"Şüphesiz Biz sana kevseri verdik"* ayeti, Hz. Muhammed (s.a.s)'in halinin, şu bakımlardan büyüklüğünü ifade eder:

a) Bu havz-ı kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hazırlanan o yüce dereceler ve kıymetli mertebelerin yanında, çok önemsiz az bir şey gibidir. Binâenaleyh bu ayet, bundan daha büyük şeylerin müjdelerini ihtiva eder.

b) Kevser, o suya işarettir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Dünyada su, yiyeceğe nazaran daha kolay elde edilir (suyun önemi daha azdır). Artık su nimeti kevser (çok - bol) olduğuna göre, diğer nimetler daha da çoktur.

c) Su nimeti "**i'tâ**"; cennet nimeti ise "**itâ**" ile verilmiştir.

d) Hak Teâlâ sanki, şöyle der: "Sana verdiğim bu şey, hernekadar kevser, yani çok ise de, senin için bir "**i'tâ**"dır, "**i'tâ**" değildir. Çünkü bu senin esas hakkından daha aşağıdır. Örfte kendisine hediye verilen zat, büyük bir zat olduğu zaman, hediye ne kadar büyük olursa olsun, yine de anun fazla kıymetli olmadığı ifade edilir ki bu, "Hediye verilen zatın büyüklüğüne oranla, bu hediye önemsizdir" demektir. İşte burada da böylédir.

e) Şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "**kevser**"i verdiğini ifâde ederken, اَعْطَيْنَاكَ demiştir. Çünkü bu, dünyevi bir şeydir. Kur'ân'ı verdiğini ifade ederken de, اٰتَيْنَا buyurmuştur. Çünkü bu da dinidir.

f) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Benim tarafımdan elde ettiğin şeylerin tümü, çok olsalar da, bir atıyye-(bağış)dır. Fakat bu kevserden daha büyüğü, senin muzaffer kalıp, hasmının ebter (nesli kesik) kalmasıdır. Çünkü Biz sana, bir ön bağış olarak, bu kevseri verdik. Ama devamlı olacak olan güzel nam ve şöhretine, düşmanına, ancak senden bir taatın sadır olmasından sonra güzel olur. O halde sen *"Rabbin için namaz kıl, kurban kes"* yani, "Benim için ibadet et ve ibadetinden sonra muzafferiyeti iste. Çünkü Ben, keremim gereği, her vecibenin yerine getirilişinden sonra, duaları kabul etmeyi prensip edindim. Nitekim müsned bir hadiste, *"İşte bu anda dualara icabet ederim"* diye varid olmuştur. Böylece senin hasmın, nesli kesik olur. İşte "**i'tâ**" budur." Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Biz sana ... verdik"* ifadesinin tefsiri hususunda hatırıma gelenler, bundan ibarettir.

Kevser Kelimesi

"Kevser" kelimesi ise, Arapça'da "fev'al" veznında bir kelime olup, "kesret" (çokluk) kökündendir, *"Alabildiğine çok"* demektir. Çünkü oğlu seferden dönen bir bedevi kadına, "Oğlun ne getirdi, ne ile döndü?" denildiğinde, "Kevser getirdi" der ki bu, "çok çok şeyler getirdi" demektir. Yine Arapça'da çok bağışta bulunana "kevser" denilir. Nitekim el-Kumeyt şöyle der:

وَأَنْتَ كَثِيرٌ يَا ابْنَ مَرْوَانَ طَيِّبٌ / وَكَانَ أَبُوكَ ابْنُ الْفَضَائِلِ كَوْثَرَا

"Ey Mervan'ın oğlu, sen çok verensin, güzelsin. Baban ibnü'l-fezâil de çokca bağışta bulunurdu." Nitekim çok olup, her tarafa yayılmış toza da, "kevser" denilir. İşte Arapça'da "kevser'in manası bundan ibarettir.

Müfessirler "kevser" ile ilgili şu değişik izahları yapmışlardır:

Kevser: Cennet Irmağı

Birinci Görüş: En meşhur ve selef-halef tarafından en tercih edilen bu görüşe göre, Kevser, cennette bir ırmağın adıdır. Nitekim Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: رَأَيْتُ نَهْراً فِي الْجَنَّةِ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ الْمُجَوَّفِ فَضَرَبْتُ بِيَدِي إِلَى مَجْرَى الْمَاءِ فَإِذَا أَنَا بِمِسْكٍ اذْفَرَ فَقُلْتُ مَا هٰذَا قِيلَ الْكَوْثَرُ الَّذِي أَعْطَاكَ اللّٰهُ *"Cennette, kenarları tıpkı içi oyuk inciler gibi olan kubbeler gibi olan bir nehir gördüm ve su yatağına elimi vurdum. Bir de baktım ki kokusu hemen yayılan, alabildiğine kokan bir misk. "Bu nedir?" dediğimde, "Bu Allah'ın sana verdiği kevserdir" denildi"*[50] Enes (r.a)'in bir başka rivayetinde ise, أَشَدُّ بَيَاضاً مِنَ اللَّبَنِ وَأَحْلَى وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ فِيهِ طُيُورٌ خُضْرٌ لَهَا أَعْنَاقٌ كَأَعْنَاقِ الْبُخْتِ مِنْ أَكَلَ مِنْ ذٰلِكَ الطَّيْرِ وَشَرِبَ مِنْ ذٰلِكَ الْمَاءِ فَازَ بِالرِّضْوَانِ *"Cennette, sütten daha beyaz, baldan daha tatlı bir nehir gördüm. Orada boyunları, melez develerin boyunları gibi olan yeşil kuşlar var. Kim o kuştan yer, o sudan içerse, rıdvanı (yani Allah'ın, kendisinden razı olması mertebesini) elde eder"*[51] şeklinde buyurulmuştur. Belki de Cenâb-ı Hak bu nehre, ya bu nehrin cennet nehirlerinin suyu en bol olanı ve faydalısı olması bakımından; yahut da cennetteki nehir kollarının, o nehirden ayrılmasından ötürü "kevser" adını vermiştir. Bu tıpkı, *"Cennetteki her bahçede, kevser ırmağından akan nehirler vardır"* rivayetinde ifade edildiği gibidir. Yahut da bu, kendisinden içenlerin sayıca çok olmasından ötürü veya, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de ifade buyurduğu gibi, faydalarının çokluğundan ötürü "kevser" adını almıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّهُ نَهْرٌ وَعَدَنِيهِ رَبِّي فِيهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ *"O, Rabbimin bana va'dettiği bir nehirdir ve onda çok bol hayırlar-faydalar vardır"*[52] buyurmuştur.

Kevser: Havuz

İkinci Görüş: Kevser, bir havuzdur. Bu hususta hadisler de meşhurdur. Bu görüş ile, birinci görüş şöylece bağdaştırılabilir: Belki de o nehir, bu havuza

50) Buhari, rikak, 53 (Benzer Hadis).
51) Buhari, rikak, 53 (Benzer Hadis).
52) Müslim, salat, 53 (1/300).

dökülmektedir. Yahut da cennetteki nehirler, işte bu havuzdan çıkar, kollara ayrılırlar. Binâenaleyh bu havuz, cennet nehirlerinin ve çeşmelerinin kaynağı gibi olmuş olur.

Kevser: Hz. Peygamber (s.a.s)'in Âlidir.

Üçüncü Görüş: Kevser, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in çocukları ve soyudur." Bu görüşte olanlar derler ki: Çünkü bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, **"ebter"** diye ayıplayanlara bir cevab olarak inmiştir. Buna göre mana, "Allah o peygambere, zamanlar geçtikçe sürüp giden nesiller vermiştir. Bir bak, ehl-i beytten ne kadar adam öldürülmüştür! Ama yine bak ki, bütün dünya ehl-i beyt ile dopdolu iken, Emevilerden, itibar edilecek hiç kimse kalmamıştır. Yine bir bak ki, ehl-i beyt içinde, **Muhammed Bâkır Cafer'i Sâdık, Musa Kazım, Muhammed Rızâ** ve **en-Nefsu'z-Zekiyye** ve emsali nice yüce şahsiyetler vardır.

Kevser: Ümmetin Uleması

Dördüncü Görüş: "Kevser", Hz. Muhammed ümmetinin âlimleridir. Ömrüme yemin ederim ki, en büyük ve en çok hayır, yani kevser budur. Çünkü bu ümmetin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberi gibidirler ve bunlar Resulüllah (s.a.s)'ı anlatmayı sever, dininin eserlerini ve şeriatının prensiplerini yayarlar.

Alimler: Enbiyayı Benî İsrail Gibi

Ümmetin alimlerinin, İsrailoğullarının peygamberlerine benzetilmesinin sebebi şudur: Peygamberler, marifetullahın temel prensiplerinde müttefik (yani inanç konularında aynı), şeriat ahkamında ise, her ümmete uygun olan ulaşsın diye, Allah'ın halkına bir rahmeti olarak, farklı farklıdırlar. İşte bunun gibi, Muhammed ümmetinin alimleri de, Allah'ın dininin temel prensiplerinde müttefik, insanlara bir rahmet olsun diye, ikinci derece konularda (Furû fıkıhta) ise farklı farklı, ictihadlara sahibtirler.

Alimlerimizin Fazileti

Bu alimlerin faziletleri şu iki şekilde izah edilir:

a) Rivayet olunduğuna göre, kıyamet günü her peygamber, peşinde ümmeti olduğu halde, maşher meydanına getirilir. Kimi peygamberler, peşinde bir veya iki kişi olduğu halde getirilir. Ama Ümmet-i Muhammed'in alimlerinden her biriyle birlikte, binlerce kişi olarak getirilirler. Derken hepsi Hz. Peygamber (s.a.s)'in arkasında toplanırlar. Böylece bu alimlere tabi olanların sayıları, o peygamberlere tabi olanların sayılarından, kat kat fazla olur.

b) Bu peygamberler, kendilerine tabi olanlar için, vahiyden alınmış naslarla, isabetli ve doğru cevaplar verirler. Ümmet-i Muhammed'in alimleri ise, onca zor olmasına rağmen, istinbat ve ictihad ile, yahut da bazı başka alimlerin görüşüne dayanarak isabetli cevaplar verirler. Bunlardan bazıları, görüşlerinde hata etseler bile, hata eden de, ücretini alır, sevabına ulaşır.

Kevser: Nübüvvettir

Beşinci Görüş: Kevser, nübüvvettir. Peygamberliğin, çok çok hayır olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu, rububiyyetten sonra, ikinci dereceyi işgal eden bir

mertebedir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, *"Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisâ, 80) buyurmuştur. Ki bu, imanın yarısıdır. Hatta resule itaat, marifetullah ağacının bir dalı gibidir. Çünkü peygamberlik müessesesinin bilgisinden önce, mutlaka Allah'ın zatının, ilminin kudretinin ve hikmetinin bilgisinin bulunması gerekir. Sonra nübüvveti bilme gerçekleşince, bundan, semî, basar, hayrî ve vicdanî sıfatlar gibi, diğer geriye kalan bilgiler elde edilir.

Peygamberimizin Faziletleri

Bu, alimlerin bir kısmına göredir. Hz. Peygamber (s.a.s) için, bu anlatılanlarından, daha çoğu vardır. Çünkü o, diğer peygamberlerden önce zikredilmiş, ama onlardan sonra gönderilmiştir. Hem sonra o, hem insanlara, hem cinlere peygamber olarak gönderilmiştir. Yine bütün peygamberlerden sonra haşrolunacak olan da odur ve şeriatının neshi de mümkün değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in faziletleri, sayılamayacak kadar çoktur. Ama burada şöyle bir kaçını ele alıp diyoruz ki:

Hz. Adem (a.s)'e Üstünlüğü

Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Adem, Rabbinden kelimeler alıp öğrendi"* (Bakara, 37) buyurduğu gibi, **Hz. Adem** (a.s)'in hitabı, bir takım kelimelerden ibaretti. Yine, *"Hani Rabbi, İbrahim'i bir takım kelimelerle imtihan etti"* (Bakara, 124) ayetinde ifade edildiği gibi, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kitabı da bir takım kelimelerden (sahifelerden) ibaretti. **Hz. Musa** (a.s)'nın kitabı ise, *"İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde..."* (A'lâ, 19) ayetinde ifade edildiği gibi, bir takım sahifelerden ibaretti. Ama, **Hz. Muhammed** (a.s)'in kitabı, وَمُهَيْمِناً *"Onlara şahid olarak..."* (Maide, 48) ayetinde beyan edildiği gibi, kendinden önceki bütün peygamberlerin kitablarının hakemidir, doğruluk kıstasıdır.

Hem sonra **Adem** (a.s), *"Şunların isimlerini Bana haber veriniz"* (Bakara, 31) buyurulduğu gibi, mensur (nesir şeklinde) isimlerle meydan okumuştur; **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Hak Teâlâ'nın da *"De ki: Eğer insanlar ve cinler bunun bir benzerini getirmek üzere toplansalar..."* (İsra, 88) buyurduğu gibi, manzûm ile meydan okumuştur.

Hz. Nuh (a.s)'a Üstünlüğü

Nuh (a.s)'a gelince, Allah Teâlâ ona, gemisini su yüzünde tutmak suretiyle, ikramda bulunmuştur. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bundan daha büyüğünü yapmıştır: Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), yanında **Ebû Cehil**'in oğlu **İkrime** olduğu halde, bir suyun kenarında bulunuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer davanda sadık isen, öte taraftaki şu taşı çağır, batmadan yüzerek buraya gelsin" dedi de bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) o taşa işarette bulundu. Taş yerinden ayrıldı, yüzerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in önüne geldi ve onun, peygamber olduğuna şehadette bulundu. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), **İkrime**'ye, "Bu sana yeter mi?" deyince, o, taşın yerine gitmesini de istedi. Hz. Peygamber (s.a.s), taşa emretti ve o, eski yerine döndü.

Hz. İbrahim (a.s)'e Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'e de iyilikte bulunmuş ve o ateşi, onun için bir

serinlik ve selamet kılmıştır. Ama Hz. Muhammed (s.a.s) için bundan daha büyüğünü yapmıştır. Çünkü Muhammed b. Ka'b'dan şu rivayet edilmiştir: "çocukken, üzerime kaynayan bir bakraç döküldü, baştan ayağa yandım. Annem beni, Hz. Peygamber (s.a.s)'e götürerek, "İşte, Hâlib'in oğlu, gördüğün gibi yandı" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), derime tükürdü, eliyle onu, yanan her tarafıma yaydı ve "bunun bir sıkıntısını, insanların Rabbine havale ediyorum" dedi. Bu sayede, ben, hiçbir sıkıntısı kalmayan sapasağlam bir kimse oldum."

Hz. Musa (a.s)'ya Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak Hz. Musa (a.s)'ya ikramda bulunup, onun için denizi yardı. Hz. Muhammed (s.a.s)'e de ikramda bulunup, onun için de gökte ayı yardı. Şimdi yer ile gök arasında olan farkı iyi düşün! Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s) için, o malum kayadan su fışkırttığı halde, Hz. Muhamme (s.a.s)'in parmaklarından pınarlar akıtmıştır. Hz. Musa (a.s)'ya, üzerine bulutu gölge yapmak suretiyle ikramda bulunduğu gibi, aynı ikramı Hz. Muhammed (s.a.s)'e de yapmıştır. Çünkü bir bulut, hep onun üzerinde gezip onu gölgelemiştir. Allah Hz. Musa (a.s)'ya, yed-i beyzâ mucizesiyle ikramda bulunduğu gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bundan daha büyüğü ile ikramda bulunmuştur. Bu da, ışı doğu ve batıya ulaşan o büyük Kur'ân'dır. Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın değneğini bir ejderhaya çevirmiştir. Ebû Cehil, Hz. Muhammed (s.a.s)'e taş atmak istediğinde, onun omuzlarında iki ejderha görmüş ve korkular içinde gerisin geri dönmüştür.

Hz. Davud (a.s)'a Üstünlüğü

Dağlar, Hz. Davud (a.s) ile birlikte tesbihatta bulunurken; taşlar da Hz. Muhammed (s.a.s)'in ve ashabının elinde, tesbihatta bulunmuştur. Davud (a.s), demire dokunduğunda demir yumuşuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, uyuz bir koyuna elini sürünce, uyuzları dökülüyor ve süt vermeye başlıyordu. Cenâb-ı Hak, Hz. Davud (a.s)'a toplanmış kuşlarla ikramda bulunurken, Hz. Muhammed (s.a.s)e de Burak ile ikramda bulunmuştur.

Hz. İsa (a.s)'ya Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak, Hz. İsa (a.s)'ya, ölüleri diriltme mucizesini vermek suretiyle ikramda bulunduğu gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de bu cinsten bir ikramda bulunmuştur. Çünkü bir yahudi Hz. Peygamber (s.a.s)'e zehirli bir koyun ikram etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s), lokmayı ağzına koyunca, bu, kendisinin zehirli olduğunu haber vermişti. Hz. İsa (a.s), anadan doğma körlüğü ve alaca hastalığını iyileştirirken, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında da şu hadise rivayet edilmiştir: Muaz b. Afrâ'nın hanımı alacalık hastalığına tutulmuştu. Bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e arzedince o (a.s), kadını bir ağaç dalıyla sıvazladı ve Allah Teâlâ onun bu hastalığını giderdi. Yine Uhud günü, bir adamın göz bebeği düşmüştü. Onu eline alıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de gözünü yerine yerleştirdi. Hz. İsa (a.s), insanların evlerinde, neleri sakladıklarını biliyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, amcası Abbas'ın Ümmü'l-fazl ile birlikte, sakladıkları şeyi bilip, amcasına haber verince, o müslüman olmuştu. Süleyman (a.s) için Allah Teâlâ, bir kere güneşi geri döndürdü. Aynı şeyi

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s) için de yaptı. Çünkü o, başı **Hz. Ali** (r.a)'nin kucağında olduğu halde uyumuştu. Güneş battıktan sonra uyanabildi. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, onun ikindi namazını kılabilmesi için güneşi geri döndürdü, o da namazını kıldı. Hak Teâlâ bu işi, bir kere de **Hz. Ali** (r.a) için yaptı. **Hz. Ali** (r.a) bu sayede o ikindi vaktinde kıldı.

Hz. Süleyman (a.s)'a Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak Hz. Süleyman (a.s)'a, kuş dilini öğretmişti, aynı şeyi **Hz. Muhammed** (s.a.s) için de yaptı: Rivayet olunduğuna göre, yavrusu yüzünden canı yanmış bir kuş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başucunda uçmaya ve onunla konuşmaya başladı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hanginiz, yavrusu yüzünden bu kuşun canını yaktı?" dedi de, bir adam "Ben" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) "Onun yavrusunu geri ver" buyurdular. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kurt ile konuşması da meşhurdur. Hak Teâlâ, Hz. Süleyman (a.s)'a, bir kuşluk vaktinde, bir aylık mesafe alma imkanını vererek ona ikramda bulunduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir anda **Beyt-i Makdis**'e ulaşma imkanını vererek ikramda bulunmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s), eşeği "ya'fûr"u, gelmesini istediği kimseye gönderiyor, o da onu getiriyordu. Birgün birileri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e azgın deveyi ve ona yaklaşamadıklarını şikayet ettiler. O, devenin yanına gitti. Deve onu görünce sakinleşti, azgınlığını bıraktı. Hz. Peygamber (s.a.s), Muaz (r.a)'ı, bir bölgeye gönderdi. Muaz (r.a), çöle çıkınca, karşısında heybetli bir arslan gördü. Bu, onu çok korkuttu. Geriye dönme cesareti gösteremedi. Derken arslana yaklaştı ve "Ben Resulüllah'ın elçisiyim" dedi. Bunun üzerine aslan, kuyruk sallamaya başladı. Cinler, **Hz. Süleyman** (a.s)'a boyun eğdikleri gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de boyun eğmişlerdir. Bir bedevi büyük bir keler getirmiş ve "Bu keler seni tasdik etmedikçe, ben de iman etmem" demişti. Derken o keler (kertenkele), Hz. Peygamber (s.a.s)'i doğruladı. Bir bedevinin salıverdiği bir ceylana, Hz. Peygamber (s.a.s) kucak açınca, ceylan koşarak Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kefaletinden çıkınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrıldığı için inlemeye başladı. Yine **Hira** mağarasında **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in topuğunu yılan soktuğunda, "Şunca zamandan beri o peygamber (s.a.s)'i arzulayıp durmuştum. Niçin benimle onun arasında bir perde oluşturdun?" demiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), azıcık yemek ile pek çok kimseleri doyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri sayılmayacak derecede çoktur. Bu yüzden Allah Teâlâ Hz. Peyamber (s.a.s)'i, seçtiği diğer peygamberlerden önce zikrederek, *"Hani peygamberlerden, yani senden, Nûh'dan, İbrahim'den, Musa'dan, Meryem'in oğlu İsa'dan ahit almıştık"* (Ahzab, 7) buyurmuştur. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliği böyle olunca, Hak Teâlâ'nın bu risalete "**kevser**" adını verip, *"Hiç şüphesiz Biz sana kevser'i verdik"* buyurması geçerli olmuştur.

Altıncı Görüş: Kevser, Kur'ân'dır. Kur'ân'ın faziletleri ise, sayılamayacak kadar çoktur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa ve denizler de ... mürekkeb olsa, Allah'ın kelimeleri bitmez"* (Lokman, 27) ve *"De ki: Eğer, denizler, Rabbimin kelimelerini yazmak için, mürekkeb olsaydı, Rabbimin kelimelerinden önce, o denizler biterdi"* (Kehf, 109) buyurmuştur.

Kevser: İslâm'dır

Yedinci Görüş: Kevser, İslâm'dır. Ömrüme yemin olsun ki İslâm, en büyük hayırdır. Çünkü dünya ve ahiret iyilikleri, ancak İslâm sayesinde elde edilir. Yine bu iyilikler, onun elden çıkması ile elden çıkar. Çünkü İslâm, marifetullah'dan, yahut da bilinmesi gereken şeylerden ibarettir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiştir"* (Bakara, 269) buyurmuştur. Binâenaleyh İslam, en büyük ve en çok hayır olunca, ona **"kevser"** denebilir.

Ümmet-i Muuhammed'in Fazileti

Buna göre, "Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri her yeri sarmış iken, niçin sadece İslâm'a **"kevser"** denmiştir?" denirse, biz deriz ki: İslâm, Allah'dan ulaşan bir nimettir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), bunda temel bir unsur gibi olmuştur.

Kevser: Mensupların Çokluğu

Sekizinci Görüş: Kevser, taraftarı ve adamları çok olan demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği kadar taraftarı olduğunda ise şüphe yoktur. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: أَنَا دَعْوَةُ خَلِيلِ اللّٰهِ إِبْرَاهِيمَ وَأَنَا بُشْرَى عِيسَى وَأَنَا مَقْبُولُ الشَّفَاعَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَبَيْنَا أَكُونُ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ إِذْ تَظْهَرُ لَنَا أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ *"Ben, Allah'ın dostu hz. İbrahim'in duası, Hz. İsa'nın müjdesiyim ve ben, kıyamet günü şefaatı makbul olanım. Peygamberlerle birlikte (orada) iken, bir insan topluluğu gözükür ve biz, gözlerimizi o topluluğa çeviririz. Herbirimiz, bu topluluğun, kendi ümmeti olmasını ümid ederiz. Bir de bakarız ki bunlar, abdest almalarından ötürü, yüzleri ak ve pırıltılı kimselerdir. Bunun üzerine ben, "Kâ'be'nin Rabbine yemin olsun ki bunlar benim ümmetim" derim. Onlar hesabsız olarak cennete girerler. Derken ilk önce gözüken kadar, bir başka büyük cemaat gözükür. Biz, gözlerimizi hemen onlara çevririz. Her peygamber yine, bu topluluğun kendi ümmeti olmasını ümit ederken, bir de ne görelim, bunlar da, abdest almalarından ötürü, abdest azaları parlak ve nişanlı kimseler. Bunun üzerine ben, "Kâ'be'nin Rabbine yemin olsun ki, bunlar benim ümmetim" derim. Bunlar da hesabsız olarak cennete girerler. Derken daha önce gözükenlerin üç misli kadar bir cemaat bize gözükür ve biz gözlerimizi onlara çevririz..." Hz. Peygamber (s.a.s) bunun peşisıra da, birinci-ikinci topluluklar için söylediklerini aynen söylemiş, sonra da, "Hiç kimse cennete girmezden önce, ümmetimden üç cemaat cennete girecektir"*[53] **demiştir.**

Yemin olsun ki Hz. Peygamber (s.a.s) تَنَاكَحُوا تَنَاسَلُوا تَكَثَّرُوا فَإِنِّي أُبَاهِي بِكُمُ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسَّقْطِ *"Evlenin, üreyin ve çoğalın. Çünkü ben, kıyamet gününde sizin (çokluğunuzla) diğer peygamberlere karşı övünürüm. Hatta (ümmetimin) düşük (çocuklar) ile..."*[54] **buyurmuştur.** Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), mükellef çağına gelmeyenlerle bile övüneceğine göre, ya böylesine büyük kalabalık ile nasıl övünür? İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ'nın bu büyük nimeti dile getirmesi ve *"Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik"* **demesi, güzel ve yerinde olmuştur.**

---

53) Müsned, 5/262.
54) Keşfü'l-Hafâ, 1/318.

Kevser: Hz. Peygamber (s.a.s)'deki Meziyetlerdir

Dokuzuncu Görüş: Kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'de bulunan çokca fazilletlerdir. Çünkü o, ümmetin ittifakıyla, bütün peygamberlerden daha üstündür. Nitekim **Mufaddal b. Seleme** şöyle der: Arapça'da, bir kimse alabildiğine cömert, hayr-u hasenatı çok olduğu zaman, رَجُلٌ كَوْثَرٌ **"raculün kevserun"** denilir. **Sıhahu'l-luğa**'da ise, "Kevser, efendi; hayr-u hasenatı çok olan kimse demektir" diye varid olmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, bu büyük faziletleri nasib edince, Allah Teâlâ'nın bu, büyük nimeti ona hatırlatması ve *"Hiç şüphesiz Biz sana kevseri verdik"* demesi, güzel ve yerinde olmuştur.

Kevser: Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ünlü Oluşu

Onuncu Görüş: Kevser, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şanının yüksekliğidir. Bu husus, *"Senin zikrini (şanını) yükselttik"* (İnşirâh, 4) ayetinin tefsirinde geçmişti.

Kevser: İlimdir

Onbirinci Görüş: Kevser, ilim demektir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Şu sebeplerden ötürü, kevseri bu manaya almak daha alâdır:

1) İlim, en çok ve en büyük hayır demektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah'ın senin üzerindeki ihsanı büyüktür"* (Nisâ, 113) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'le, ilim peşinde gezmesini emrederek, *"Ya Rabbi ilmimi artır"* (Tahâ, 114) diye dua etmesini emretmiştir. Cenâb-ı Hak, hikmete de "çok hayır" adını vermiş ve, *"Kime hikmet verilmişse, ona çok hayır verilmiştir"* (Bakara, 269) buyurmuştur.

2) Biz, kevseri, ya ahiret nimetleri, yahutta, dünya nimetleri manasına alabiliriz. Birinci manaya almamız mümkün değildir; çünkü, Cenâb-ı Hak, "verdik" buyurmuştur. Halbuki, cennet nimetlerini Allah, vermedi; verecektir. Dolayısıyla, "kevser"i, peygamber (s.a.s)'e, dünyada iken ulaşan nimetler manasına hamletmek vacib olur. Peygamber (s.a.s)'e, dünyada iken gelip ulaşan şeylerin en kıymetlisi ise, ilimdir. Nübüvvet de, ilmin içine dahildir.

Öyleyse, **"kevser"** lafzını, ilim manasına almak gerekir.

3) Cenâb-ı Hak, *"Biz sana kevser'i verdik"* buyurunca, bunun peşinden, *"Şimdi, Rabbin için namaz kıl, kurban kes"* buyurmuştur. İbadetten önce geçen şey ise ilimdir, marifettir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, **Nahl Sûresi**'nde, *"Benden başka hiçbir Tanrı olmadığını bildirerek uyarın, benden korkun diye..."* (Nahl, 2) ve **Tahâ Sûresi**'nde de, *"Ben, Allah'ım Allah... Ben'den başka ilah yoktur; o halde, ancak bana ibadet et..."* (Tahâ, 14) buyurmuş, her iki sûrede de, ilmi ve marifeti, ibadetten önce zikretmiştir. Bir de, فَصَلِّ emrinin başındaki, takibiyye fâ'sı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e **"kevser"**i vermenin, bu ibadeti gerektiren bir şey gibi olduğuna delalet etmektedir. İbadeti gerektiren şeyin ise, sadece ilim olacağı malumdur.

Kevser: Güzel Ahlaktır

Onikinci Görüş: Kevser, "güzel huy" demektir. Bu görüşte olanlar şöyle

demektedirler: Güzel huy'dan istifade, alimin, cahilin, dört ayaklı hayvanın (behime) ve insanın kendisinden yararlanacağı genel bir istifadedir. Ama, ilimden istifade ise sadece insanlara mahsus bir husustur. Dolayısıyla, güzel huyun faydası, daha genel ve şümullü olmuş olur. Böylece de, "Kevser"i bu manaya hamletmek gerekmiş olur. Andolsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s) de böyle idi. O, yabancılar için de, tıpkı bir baba gibiydi. Müşkillerini çözer, işleri hususunda onlara yeterdi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel huyu, müşrik topluluğu, onun dişini kırınca, اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Allahım, kavmime doğruyu göster; zira onlar bilmiyorlar"*[55] diyebilecek bir noktaya ulaşmıştı...

Kevser: Makam-ı Şefaat

Onüçüncü Görüş: Kevser, şefaat demek olan, **Makâm-ı Mahmûd**'dur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak dünyada iken, *"Sen onların içinde iken Allah onlara azab edecek değildir"* (Enfal. 33) buyurmuş; ahiret hususunda da, شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي *"Benim şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir"*[56] buyurmuştur. **Ebû Hureyre**'den gelen rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةً مُسْتَجَابَةً وَإِنِّي خَبَّأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Her peygamberin, müstecab bir duası vardır. Ben ise, bu duamı, kıyamet günü ümmetime şefaatci olayım diye sakladım (geri bıraktım)"*[57] buyurmuştur.

Kevser Sûresi'ndeki Mucizevi Özellikler

Ondördüncü Görüş: Kevser ile, bu sûre kastedilmiştir. Bu böyledir, zira bu sûre, kısa olmasına rağmen, dünyevi ve uhrevi bütün menfaatleri tastamam ihtiva eden bir sûredir. Çünkü bu sûre, şu bakımlardan mu'cizevi durum ihtiva eden bir sûredir.

1) Biz, **"Kevser"**i, Hz. Peygamber (s.a.s)'in etbâının çokluğuna ve manevi neslinin kesilmeyeceği manasına aldığımızda, bu bir gaybtan haber verme olmuş olur. Nitekim, verilen bu haber, vakıaya da, uygun olarak gerçekleşmiştir. Böylece bu, bir mucize olmuş olur.

2) Cenâb-ı Hak, *"Şimdi, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"* buyurmuştur ki, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fakirliğinin sona ereceğine, kurban kesebilecek mali güce ulaşacağına bir işarettir. Bu, böyle olmuştur. Binâenaleyh, bu da, gaybtan bir haber verme; dolayısıyla da bir mucize olmuş olur.

3) Cenâb-ı Hak, *"sana buğzeden asıl zürriyetsizdir"* buyurmuştur. Bu durumda, haber verildiği gibi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla da bir mucize olmuştur.

4) Onlar, küçük olmasına rağmen, bu sûreye muarazada bulunamamışlardır. Böylece, Kur'ân'ın tümünün mucizeliğinin, bu sûre ile ortaya çıktığı sabit olmuş olur. Çünkü onlar, kısa olmasına rağmen, bu sûreye muaraza edemediklerine göre, Kur'ân'ın tümünü haydi haydi muarazada bulunamazlar. İşte bu bakımlardan, bu sûrenin mucizeliği zahir olunca, nübüvvet takarrur etmiş olur; nübüvvet takarrur

---

55 **Buhari, enbiyâ, 54; Müslim, cihad, 105 (3/1417), (Benzer Hadis).**

56 **İbn. Mâce, Zühd, 37 (2/1441); Müsned, 3/9.**

57 **Kenzü'l-Ummal, 14/39081.**

edince de, tevhid ve yaratıcının bilgisi kesinleşmiş olur; böylece de, din ve İslâm takarrur etmiş olur. Derken Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı olduğu ortaya çıkmış olur. Bütün bu hususlar kesinleşince de, dünyevi ve uhrevi iyiliklerin tümü kesinleşmiş, ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh bu sûre, tüm maksatları, tastamam ve güçlü bir biçimde ispatlayan kısa ve özlü nükte gibi olmuş olur. Böylece de, şeklen küçük, ama manaca büyük bir sûre olmuş olur.

Ayrıca bu sûrenin, diğerlerinde bulunmayan bir takım özellikleri vardır. Bu sûrenin tamamı, üç ayettir. Halbuki biz, bu üç ayetten her birinin haber verdiği şeyin mucize olduğunu beyan ettik. O halde, bu demektir ki, bu sûre, hem herbir ayeti açısından, hem de toplamı açısından bir mucizedir. Ki, bu özellik diğer sûrelerde bulunmaz. Binâenaleyh, kevser sözüyle bu sûrenin kendisi kastedilmiş olabilir.

Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberimize Verdiği Nimetler

Onbeşinci Görüş: Kevser ile, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e verdiği tüm nimetler kastedilmiştir. Ki bu husus, İbn Abbas'tan nakledilen bir hususdur. Çünkü Kevser Sûresi, çok olan şeyin tümünü içine alır. Binâenaleyh, ayeti, bu çok olan nimetlerin bu kısmına hamletmek, geriye kalanına hamletmekten daha evla değildir. Bu sebeple, tümüne hamletmek gerekir. Rivayet olunduğuna göre Said İbn Cübeyr, bu görüşü İbn Abbas (r.a)'tan rivayet edince, cennette bir nehir, bir say olduğunu iddia etmişlerdir" deyince, Said ibn Cübeyr, bu görüşü İbn Abbas'tan rivayet edince, bazıları ona, "Bir takım kimseler kevserin, cennette bir nehir, bir say olduğunu iddia etmişlerdir" deyince, Said ibn Cübeyr, "Cennetteki o nehir de, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e verdiği o çok hayırlardan biridir" cevabını vermiştir.

Bazı ulema da şöyle demiştir: إِنَّآ أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ayetinin zahiri, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu kevseri vermiş olduğunu iktiza eder. Şu halde, doğruya en yakın olanın, ayetin bu ifadesini, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, nübüvvet, Kur'ân, zikr-i hakim ve düşmanlarına karşı muzafferiyet elde etmesi gibi, vermiş olduğu şeylere hamletmek gerekir. Ama, Havz-ı Kevser ve Hz. Peygamber için hazırlanan diğer mükafaatlara gelince, Allah'ın va'dinin hükmüü gereği şahit oldukları için her ne kadar bunların da bu ifadenin içine dahil olmamış, ilerde olacak şeyler gibidirler. Ne var ki, hakikat, bizim daha önce bahsettiğimiz husustur. Çünkü, her ne kadar bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) için hazırlanmış ise de gerçek anlamda "Allah Teâlâ, bunları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Mekke'de bu sûre nazil olurken vermiştir" denilmesi de doğru olmaz. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür. Küçük çocuğuna bir şeyler vereceğini söyleyen bir kimse hakkında, her ne kadar çocuk o anda buna ehil değil ise de, "O, ona o şey iverdi" denilmesi mümkündür. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ۝

"O halde Rabbin için namaz kıl, kurban kes"

(Kevser, 2).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, *"O halde ... namaz kıl..."* (Kevser, 2) emriyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu emirle, Hz. Peygamber (s.a.s)'den namaz kılması istenmiştir.

Namaz İle Şükürün İlgisi

Buna göre şayet, "Nimetten bahsedildiğine göre, buraya en uygun olan, şükür ifadesinin yer almasıydı.. O halde daha niçin, Cenâb-ı Hak, *"O halde ... namaz kıl"* demiş de, "şükret..." dememiştir?" denilirse, buna şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) Şükür, tazim demek olup, bunun, üç rüknü vardır:

Birincisi: Kalbi alakadar eden şey olup, bu da, kişinin, kalben bu nimetin, başkasından değil, Allah'tan olduğunu bilmesidir.

İkincisi: Bu nimetin, dili alakadar eden kısmı... Ki bu da, kişinin, lisanıyla, Allah'ı övmesidir...

Üçüncüsü: Amelle ilgili olan kısım ki, bu da, kişinin, Allah'a hizmet etmesi, inkıyad edip, boyun eğmesidir. Ki, namaz, bu hususları, hatta daha fazlasını kapsamaktadır. O halde namaz kılmayı emretmek, fazlasıyla beraber şükrü emretmek demektir. Demek ki, burada namazın emredilmesi daha güzel ve yerinde olmuştur.

b) Eğer Cenâb-ı Hak, "O halde şükret" demiş olsaydı, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in daha önce şükretmemiş olduğunu düşündürürdü. Ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s), ta işin başından itibaren Rabbini tanımış, O'na itaat etmiş ve O'nun nimetlerine şükretmiştir. Ama, namaza gelince, o, namazı ancak vahiy ile tanımış ve öğrenmiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"Daha önce kitab nedir, iman nedir bilmezdin..."* (Şûra, 52) buyurmuştur.

c) Cenâb-ı Hak, işin başında (burada), Hz. Peygamber (s.a.s)'e namazı emretmiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s) de, "Ben abdestli değilim, nasıl namaz kılayım?" buyurmuş, sonra da **Cebrail** (a.s), kanadıyla yere vurmuş, derken, **Kevser** suyu fışkırmış; Hz. Peygamber (s.a.s) de abdest alınca, "Şimdi namaz kıl..." denilmiştir. Biz, **kevseri,** peygamberlik manasına aldığımızda, Cenâb-ı Hak adeta, "Biz, sana risaleti, hem kendine hem de insanlara taatı emretmen için verdik. Ki, taatların en kıymetlisi, namazdır. O halde, Rabbin için namaz kıl..." demek istemiştir.

2) "O halde Rabbin için namaz kıl..." ifadesi, "İmdi, Rabbin için şükret..."

anlamındadır. Bu, **Mücâhid ve İkrime'nin** görüşüdür. Bu görüşe göre, alimler, فَصَلِّ emrinin başına **fâ'nın** getirilmesinin faydası hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Bu, "Nimetlere şükretmenin, hemen değil, "terahî" (daha sonra da) olabileceğine de dikkat çekmektedir.

b) Buradaki takibiyye **fâ'sı** ile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, cinleri ve insanı, ancak Bana ibadet etmeleri için yarattım"* (Zâriyât, 56) ifadesiyle anlattığı şeye işaret etmek kastolunmuştur. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'e, daha fazlasını tahsis etmiştir. Ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın *"sana yakîn (ölüm) gelinceye değin, Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) ayetinin ifade ettiği husustur. Bir de Allah **Teâlâ**, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'e, فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ (İnşirâh, 7) demiştir ki, bu, "Birisinin hemen peşinden senin, diğerini yapman gerekir. Binâenaleyh, benim nimetim sana ulaştıktan sonra ya nasıl olacak!? Bunun peşinden, hemen şükretmeye başlaman hemen gerekmez mi?!" demektir.

3) فَصَلِّ emri, "Allah'a dua et" manasındadır. Çünkü, "namaz" dua demektir. Mananın böyle olması halinde, emrin başındaki **fâ'nın** faydasına gelince, bu da şöyledir: Cenâb-ı Hak adeta, "Sen, istemezden, dua etmezden önce, Biz, sana kevseri verme hususunda cimri davranmadık. Binâenaleyh, ya sen istedikten sonra durum nasıl olur?! Ne var ki, sen iste; sana verilir. Şefaat et; şefaatin kabul olunur" demek istemiştir. Bu böyledir, zira, Hz. Peygamber (s.a.s), hep, nimetini düşünmüştür. Bil ki, bu görüşlerden en evla olanı, birinci görüştür; çünkü, o görüşe göre صَلِّ kelimesinin ifade ettiği husus, şeriat örfüne en yakın manadır.

İKİNCİ MESELE
وَانْحَرْ Emrinin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın وَانْحَرْ *"Ve, kurban kes"* emriyle ilgili olarak iki açıklama yapılabilir:

1) Müfessirlerin hemen hemen hepsinin görüşüne göre bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in deve kesmesi kastedilmiştir.

2) Bu emirle, ya önce ya içinde ya da sonra olmak üzere, namazla ilgili bir fiil kastedilmiştir. Bu görüşü savunanlar, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **Ferrâ**, "Bunun manası, kıbleye dönmektir" demiştir.

b) **Esbağ ibn Nebâte de, Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu sûre nazil olunca, Hz. Peygamber, Cebrâil'e, "Rabbimin bana emrettiği bu boğazlama, bu nahîre, "boğazlama" değildir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak sana, namaza başladığın zaman, ellerini kaldırmanı, tekbir aldığında, rükûya gittiğinde, başını rükûdan kaldırdığında ve secde ettiğinde, ellerini kaldırmanı emrediyor. Çünkü bu, bizim, hem de yedi kat gökteki meleklerin namazıdır. Her şeyin bir süsü vardır. Namazın süsü de, her tekbir almada elleri kaldırmaktır.." buyurdu.

c) **Ali ibn Ebî Tâlib**'in, bu ifadeyi, "namazda iken elleri göğüs (en-nahr) üzerine koyma olarak" diye tefsir ettiği ve "Namazdan önce elleri kaldırmak, sığınanın ve ücret taleb edenin; onları nahr (göğüs) üzerine koymak ise, huzû ve huşû içinde olan kimsenin adetidir" dediği rivayet edilmiştir.

d) **Atâ**, "Bunun manası, "**nahr**"ın, göğüsün gözükünceye kadar iki secde arasında otur..." şeklindedir" demiştir.

e) **Dahhâk ve Süleyman et-Teymî**'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Bu ifadenin manası, "İki elini, dua ederken, göğüs hizana kaldır" şeklindedir."

Vahidî şöyle demektedir: "Bütün bu görüşler aslında, "göğüs" anlamına gelen "**en-Nahr**" kelimesine varıp dayanmaktadır. Çünkü devenin kesileceği yere, "**en-Nahr**" denilmektedir. Zira devenin boğazlanma yeri, göğsündedir. Onun boğazı, göğsün en üst tarafından görülür. O halde, buradaki "**en-nahr**" kelimesinin anlamı, göğüse dokunmaktır. Nitekim başa ve karna dokunulduğunda, رَأْسَهُ ve بَطْنَهُ denilir.

Ferrâ'nın görüşüne, yani, ayetteki ifadeyle, kıbleye dönme manasının kastedilmesine gelince, **İbnu'l-A'rabî** şöyle demektedir: "Nahr, bir kimsenin, namazda, mihrabın karşısına dikilmesi demektir ki, bu da, bu kimsenin göğsünü, kıbleye doğru dikmesi, yönelmesi; sağa sola dönmemesi demektir. Yine Ferrâ şöyle demektedir. "Arapça'da, "onların evleri karşı karşıyadır" anlamında, مَنَازِلُهُمْ تَتَحَاذَرُ denilir." Nitekim bir şair de, şöyle demiştir:

أَبَا حَكَمٍ هَلْ أَنْتَ عَمٌّ مُجَالِدٍ / وَسَيِّدُ أَهْلِ الْأَبْطَحِ الْمُتَحَاذِرِ

"Ey Ebâ Hakem, sen, yiğit ve savaşçı olan birini amcası ve birbirine bakan vadiler halkının seyyidi ve efendisi misin?" Namazın bu şekilde olması halinde ayetteki manevi nükte şudur: Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Kâ'be, benim Beytim'dir. O, senin namazın, kalbinin kıblesi, rahmetinin kıblesi ve iki gözünün nazargahıdır. O halde, bu iki kıble hep devamlı, bir birini hizasında, yüzyüze bulunsun..."

Deve Boğazlama Emri

Ekseri ulema, ayetteki bu ifadeyi, şu sebeplerden dolayı, deve kesme manasına hamletmenin evla olacağını söylemişlerdir:

1) Allah Teâlâ, kitabında her ne zaman, namazdan bahsederse, onun peşinden, zekattan da bahseder.

2) Mekkeliler, putları için dua edip, kurban kesiyorlardı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Şimdi sen de, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes..." demiştir.

3) Bütün bu şeyler, namazın adabı ve kısımlarıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin için namaz kıl..." emrinin muhtevasına dahil olmuş olurlar. Bu sebeple, eseriyle, namazdan başka bir şeyin kastedilmiş olması gerekir. Çünkü, bir şeyin parçasının, bütünü üzerine atfedilmesi uzak bir ihtimaldir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Şimdi namaz kıl" emri, Allah'ın emirlerine son derece saygı duyulması gerektiğine; وَانْحَرْ ifadesi de, Allah'ın mahlukatına, alabildiğine şefkat duymaya bir işarettir. Kulluğun tamamı da, bu iki temel unsurun şümulü içindedir.

5) وَانْحَرْ kelimesinin, deve boğazlamak anlamına alınması, yukarda bahsi geçen şeyler hakkında kullanılmasından daha yaygın ve meşhurdur. Binâenaleyh, Allah'ın kelamını bu manaya almak gerekir.

Kurbanın Vacip Oluşunun Delilleri

Bu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: Hanefiler, kurban kesmenin vacib olduğu hususunda şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: "Allah Teâlâ, "Hz. Muhammed'e, kurban kesmesini emretmiştir. Öyleyse, onun bu işi mutlaka yapması gerekir. Zira, kendisine vacib olan şeyi yapmaması caiz değildir. Hz. Peygamber, bu işi yapınca da, Cenâb-ı Hakk'ın فَاتَّبِعُوهُ *"Ona uyunuz..."* (A'râf, 158) emri ile, *"Bana uyun ki Allah da sizi sevsin..."* (Âl-i İmran, 31) ayetlerinden dolayı bize de vacibdir."

Şafiî uleması ise, şöyle demektedirler: *"Ona uyun"* emir ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisiyle tahsis edilmiş bir emirdir: ثَلَاثٌ كُتِبَتْ عَلَيَّ وَلَمْ تُكْتَبْ عَلَيْكُمْ: الضُّحَى وَالْأَضْحَى وَالْوِتْرُ *"Şu üç şey, yani kuşluk namazı, kurban kesmek ve vitir namazı, size değil, bana farz kılınmıştır..."*

Namaz Hususundaki Farklı Tefsirler

ÜÇÜNCÜ MESELE
Namaz Hususundaki Farklı Tefsirler

Cenâb-ı Hakk'ın, فَصَلِّ emrini "namaz" ile tefsir edenler de, kendi aralarında ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Cenâb-ı Hak, buradaki "namaz" sözüyle, namaz cinsini kastetmiştir. Çünkü Mekkeliler, Allah'dan başkası için dua ediyorlar, Allah'dan başkası için kurban kesiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Kendinden başkası için namaz kılmamasını ve kurban kesmemesini emretmiştir. Mücmeli beyan eden ifadenin daha sonra gelebileceğini söyleyenler, işte bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Çünkü, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber, namazı nasıl kılacağını beyan etmeden nasıl olmuş da namaz kılmasını emretmiştir. Ebû Müslim buna şöyle cevap verir: "Cenâb-ı Hak, buradaki ifade ile, farz olan beş vakit namazı kastetmiştir. Cenâb-ı Hak, keyfiyetten bahsetmemiştir; çünkü, namazın nasıl kılınacağı daha önce biliniyordu.

2) Allah Teâlâ bu emir ile, bayram namazını ve kurban kesmeyi kastetmiştir. Zira, Mekkeliler, kurban kesme, "işini, namazdan önce yapıyorlardı da, işte bu ayet bunun üzerine nazil oldu. Muhakkik ulema ise, "Bir şeyi başka bir şeye vâv atıf harfiyle atfetmek, tertibi gerektirmediği için, bu görüş zayıftır" demişlerdir.

3) Said İbn Cübeyr'in, bu ifadelere, "Sabah namazını Müzdelife'de kıl, Mina'da da kurban kes..." manasını verdiği rivayet edilmiştir. Doğruya en yakın görüş ise, birinci görüştür; çünkü, "kes..." ifadesinin "namaz kıl" ifadesiyle birlikte zikredilmesi durumunda, "namaz kıl" ifadesinin, Kurban bayramı gününde yapılanlar manasına alınması gerekmez.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Li-Rabbike'deki İncelikler

Cenâb-ı Hakk'ın, لِرَبِّكَ ifadesindeki lâm'ın şu nükteleri vardır:

Birinci Nükte: Beden için ruh ne ise, namaz için de bu lâm o durumdadır. Binâenaleyh, nasıl ki beden, tepeden tırnağa, onda ruh mevcut olduğunda güzel ve makbul oluyor, ama ruh çıktığında ise, atıyorsa, namaz, rüku ve secde de böyledir. Çünkü, kılınan namaz her ne kadar şekilen güzel ve uzun ise de, şayet orada, لِرَبِّكَ "Rabbin

rızası için" ifadesinin lâmı yer almıyorsa, kılınan bu namaz da, ölü ve atılmış bir şey olur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s) buyurduğu *"Beni anmak için namaz kıl"* (Tâhâ, 14) emrinden de bu kastedilmiştir. Mekkelilerin kıldıkları namaz ve kestikleri kurban putlar için olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Senin namazın ve kurbanın da Allah için olsun..." denilmiştir.

İkinci Nükte: Cenâb-ı Hak, bir önceki sûrede onların, gösteriş için, riya için namaz kıldıklarından bahsedince, "Sen, riya için değil, ancak ihlasla namaz kıl..." demek istemiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Fe-Salli Emrindeki Fâ

Ayetteki, فَصَلِّ ifadesinin başındaki **fâ**, şu iki şeyin sebeb olmalarını ifade eder:

1) İbadetin, "Sana, bunca nimet vermek, senin, kullukla meşgul olmanı gerektirir" denilmek istenmiştir.

2) Aldırmamazlığa sebep olması. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen ebtersin..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sana bunca nimetleri vermiş olmamızdan dolayı taatla meşgul ol, onların sözlerine ve saçma sapan lakırdılarına aldanma..." denilmek istenmiştir.

Bil ki, çok nimet, arzulanan bir şey olup, bunun ayrılmaz vasfı da, arzulanıp, Cenâb-ı Hakk'ın, فَصَلِّ emrindeki **fâ** da, bu namazın, o nimetlerin ayrılmaz vasfı olunca, pek yerinde olarak namaz, Hz. Peygamber (s.a.s) için en sevimli ve arzulanan şey olmuştur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلٰوة *"Gözümün aydınlığı da namazdadır"* buyurmuştur. Andolsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s), ayakları şişinceye kadar namaz kılıyordu. Bunun üzerine kendisine, "Senin geçmiş ve gelecek tüm günahların bağışlanmış değil mi?" denilince de, أَفَلَا أَكُونُ عَبْداً شَكُوراً *"Şükreden bir kul olmayayım mı?"* demiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Şükreden bir kul olmayayım mı?" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, فَصَلِّ ifadesindeki **fâ**'dan dolayı, onun taatla meşgul olması gerektiğine bir işarettir.

ALTINCI MESELE
Li-Rabbike İltifat Üslubu

Zahire en uygun, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz Biz sana, kevseri verdik; o halde فَصَلِّ لَنَا bizim için namaz kıl, kurban kes..." demesiydi. Ne var ki, o, böyle değil de, şu hikmetlerden dolayı, *"Rabbin için namaz kıl"* demiştir:

1) Bu ifadelerin, "iltifat" üslubuyla gelmesi fesahat babının temel unsurlarındandır.

2) Bir sözü, zahirden zahir isme çevirmek, bir tür, azamet ve heybet ifade eder. Ki, mesela halifelerin (idarecilerin) kendilerine hitap ettiği kimselere, "Sana, emîru'l-mü'minîn'in emrediyor. Sana, emîrü'l-mü'minîn'in yasak koyuyor" demeleri işte böyledir.

3) *"Hakikaten Biz sana Kevseri verdik"* ayetinin sarih beyanında, bu sözü söyleyenin, Allah mı, yoksa başkaları mı olduğuna dair herhangi bir karîne yoktur. Hem, "Biz" ifadesi, aazametini göstermek isteyen tek bir kimseyi ifade edebileceği gibi, bir topluluğu da ifade eder. Şimdi, Cenâb-ı Hak şayet, "Bizim için namaz kıl" demiş olsaydı, bu ikili ihtimali nefyetmiş olurdu. Bu ihtimal de, az önce, işaret edildiği

üzere, namazın yalnız O'nun için kılması ile onunla beraber başkası için de kılınması ihtimalidir. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, لَنَا ifâdesini kullanmayarak, bu iki ihtimali bertaraf etmiş taatlar hususunda, tevhidi ve amelin sırf Allah rızası için yapılması gerektiğini açıkca bildirmek için فَصَلِّ لِرَبِّكَ buyurmuştur.

YEDİNCİ MESELE
Rab Lafzındaki İncelik

Cenâb-ı Hakk'ın, فَصَلِّ لِرَبِّكَ emri فَصَلِّ لِلّٰهِ ifâdesinden daha beliğdir. Çünkü, "Rab" kelimesi, hem "Şüphesiz Biz sana kevseri verdik..." ifadesiyle işaret edilen geçmiş bir terbiyeyi, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, gelecekte de, Hz. Peygamber (s.a.s)'i eğitip büyüteceği, onu terketmeyeceğine dair güzel bir va'di ifade eder.

SEKİZİNCİ MESELE
Namaz-Zekât Yerine Namaz-Kurban

Bu ayet hakkında şöyle iki soru sorulur:

1) Namazın peşinden (hep genelde) ele alınan şey, "zekât"tır. Peki Cenâb-ı Hak, burada niçin kurban kesmeyi getirmiştir?

2) Peki, Cenâb-ı Hak niçin, bütün kurban çeşitlerini içine alması için وَٱنْحَرْ yerine, ضَحِّ ifadesini getirmedi? Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, "Şimdi namaz kıl" emri ile, bayram namazının kastedildiğini söyleyenlere göre, bu husus açıktır."

Ama, bu ifadeyi, mutlak manada, "namaz kıl" manasına alanlara göreyse, şu izahlar yapılabilir:

a) Müşriklerin namazları ve kurbanları, putlar içindir. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "bunları Allah rızası için yap" denilmiştir.

b) Bazı kimseler de şöyle demektedirler: Hz. Peygamber (s.a.s), dünyalık namına, mülküne herhangi bir şey sokmamıştır. Tam aksine o, ihtiyacı kadar mülk edinmişti. İşte bu yüzden, Hz. Peygamber (s.a.s)'e zekât farz olmamıştı. Ama, kurban kesmeye gelince, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacib idi. Çünkü o, *"Şu üç şey, yani kuşluk namazı, kurban kesmek ve vitir namazı, size değil, bana farz kılınmıştır"* buyurmuştur.

c) Arablar nezdinde, malın en kıymetlisi devedir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e nefsani ilgi ve alakalarını, dünyevi lezzetlerden ve hoş şeylerden kesmesi gerektiğine dikkatini çekmesi için, develeri kesmesini ve onları, Allah'a taat olan yerlere harcamasını emretmiştir.

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, içinde Ebû Cehil'in cemeli (erkek devesi) ve burnunda da, altından burunsaklığı bulunan yüz deve hediye edilmiş; Hz. Peygamber (s.a.s) de, yoruluncaya değin, bunları boğazlamış, sonra da bu işe devam etmesini Hz. Ali (r.a)'ye söylemiştir. Bu develer, Hz. Peygamber (s.a.s) keserken, onun etrafını sarmışlardı; ama, Hz. Ali (r.a) bıçağı eline alınca, ondan uzaklaştılar.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Namaz, bedenen yapılan ibadetlerin en büyüğüdür. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, burada, namazın peşine, kurban çeşitlerinin

en büyüğünü getirmiştir. Hem burada, "Sen fakirken, şimdi yüz deve kesebilecek duruma geldin..." sözüne bir işaret de vardır.

DOKUZUNCU MESELE
Namaz Kesilmeden Önce

Bu ayet, namazın kurbandan önce yapılması gerektiğine delalet etmektedir. Yoksa bu, vâv'ın, tertibi gerektirmesinden dolayı değildir. Tam aksine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Allah'ın başladığı ile başlayın..."* اِبْدَؤُا بِمَا بَدَأَ اللّٰهُ بِهِ ifadesinden dolayıdır.

ONUNCU MESELE

En sahih görüşe göre bu sûre Mekkî'dir. Kurban kesme emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, devlet elde edeceğini, fakirliğin ve korkunun silineceğini müjdeleyen bir ifade yerine geçmiştir.

* *
*

Asıl Ebter Sana Buğzedendir

إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

"Sana buğzeden (yok mu)? Zürriyetsiz olan şüphesiz odur..."

(Kevser, 3).

Nüzul Sebebi

Ayetle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Alimler bu ayetin sebeb-i nüzulü hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) Kâ'be'den çıkıyor, As b. Vâil es-Sehmî de Kâ'be'ye giriyordu. Karşılaştılar ve konuştular. O sırada Kureyş'in ileri gelenleri Kâ'be'de idiler. İçeri girip, As onların yanına gidince, "Kiminle konuşuyordun?" dediler de o, "O ebter (zürriyetsiz) ile..." dedi. Ben (Râzî) derim ki: Bu husus, onların birbirlerine gizli gizli söyledikleri birşeydi. Ama Allah Teâlâ, bu ayetle, onların bu sırlarını açığa vurdu. Binâenaleyh bu da, bir mucizedir. Yine rivayet olunduğuna göre, As b. Vâil, "Muhammed, kendisinden sonra yerine geçebilecek bir oğlu bulunmayan bir zürriyetsizdir. O ölünce, adı-sanı kesilecek, siz de ondan kurtulacaksınız" diyordu. O sırada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Hatice (r.a)'den olan oğlu Abdullah ölmüştü. Bu, İbn Abbas, Mukâtil, Kelbî ve bütün müfessirlerin görüşüdür.

2) İbn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, Ka'b b. Eşref Mekke'ye gelince, bir gurup Kureyşli yanına gelerek, "Biz, hacılara su veren ve Kâ'be'nin hizmetini üstlenen kimseleriz. Sen de, Medine halkının efendisisin. Şimdi, biz mi hayırlıyız, yoksa şu ebter (zürriyetsiz) mi kavminden daha hayırlı, söyle bakalım" dediler. Onlar bu sözleriyle, "kavmin'en daha hayırlı" sözüyle, "Bizden daha hayırlı" manasını

kastetiller. Ka'b b. Eşref, "Tabii ki siz ondan daha hayırlısınız" dedi. Bunun üzerine, *"Sana buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur"* ayeti ile, *"Baksana, kendilerine o kitab verilenler, batıl tanrıya ve tağuta ibadet ediyorlar"* (Nisa, 51) ayeti nazil oldu.

3) İkrime ve Şahr b. Haşeb şöyle demektedirler: "Allah Teâlâ, Resulüne vahiyde bulunup da, Resulü de Kureyş'i İslâm'a davet edince, onlar "Bize muhalefet etti ve bizden koptu" manasında, بَتَرَ مُحَمَّدٌ dediler. Allah Teâlâ da, "mebtûr" (kopmuş - zürriyetsiz) olanların onlar olduğunu bildirdi.

4) Bu ayet-i kerime, **Ebû Cehil** hakkında nazil olmuştur. Çünkü Resulüllah (s.a.s)'ın oğlu ölünce, "Şimdi ben onu öfkelendiririm, çünkü artık o ebter oldu" dedi. Halbuki bu söz ahmaklığını gösterir. Çünkü o, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, iradesi dışındaki bir şey ile kızdırmak istemiştir. Çünkü oğlunun ölmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iradesiyle olan birşey değildir.

5) Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in amcası **Ebû Leheb** hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), amcasının yüzüne karşı تَبًّا لَكَ "**Tebben lek**" (Helak olasıca, elleri kuruyasıca) deyince, o da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gıyabında "**ebter**" (zürriyetsiz)" dedi.

6) Bu ayet, **Ukbe b. Ebî Mu'ayt** hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle diyen odur.

Bil ki bu kafirlerin hepsinin de bu sözü söylemeleri mümkündür. Çünkü bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında, bundan daha kötü sözleri söyleyen kimselerdir. belki de **As b. Vâil** bu sözü çokca söylediği için, bu ayetin **As** hakkında nazil olduğu rivayetleri meşhur olmuştur.

İKİNCİ MESELE

"**Şeneân**", buğzetmek demek olup, "**eş-şâniu**" da, "buğzeden" manasınadır. "**Betr**" kelimesi ise, Arapça'da, "kökünü kazımak" demektir. Nitekim kuyruğunu (köküne kadar) kestim" manasında, بَتَرْتُهُ – أَبْتَرُهُ – بَتْرًا denilir. Yine sonu (zürriyeti) olmayan kimse için, "**ebter**" denilir. "Kuyruğu olmayan eşşek" manasında, "**himârun ebteru**" denilmesi de böyledir. Keza kendisinden hayr-u hasenat kesilmiş kimseler için de "ebter" denilir.

Sonra o kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i böyle niteleyince, Allah Teâlâ "hasr" üslubu ile, bu sıfatı kendisinde taşıyan kimsenin, ancak o öfkelenen, kızan kafir olduğunu beyan etmiştir. Çünkü هُوَ الْعَالِمُ زَيْدٌ dediğinde bu, adeta Zeyd'den başka alim olmadığını ifade eder. Bunu iyice kavradığına göre, kafirlerin Hz. Peygamber (s.a.s) hakkındaki "o ebterdir" şeklindeki sözleri ile, Allah'ın laneti onlara olsun, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayr-u hasenatının kesileceğini kastetmişlerdir. Şimdi bu söz, ya belli bir hayır, yahut da bütün hayırlarla ilgili olarak söylenmiş olabilir.

Ebter Kelimesinin Manası

Birinci ihtimale göre, şu izahlar yapılabilir:

1) **Süddî** şöyle demektedir: "Kureyş, erkek evladı ölen kimseler için "**ebter**" diyordu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in oğulları **Kasım** ile **Abdullah**, Mekke'de; **İbrahim** de **Medine**'de ölünce, kafirler, "Yerine geçecek kimse yok" manasında, "**ebter**" dediler. Fakat Allah Teâlâ daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in değil, düşmanlarının "**ebter**" olduğunu bildirmiştir. Zira o kafirlerin neslinin kesildiğini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in neslinin ise, gün be gün artarak gelişip büyüdüğünü görmekteyiz ve bu durum, kıyamet kopana kadar devam edecektir.

2) **Hasan el-Basrî** şöyle demektedir: "Onlar bu sözleriyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gayesine eremeden kesilip biteceği manasını kastetmişlerdir. Allah Teâlâ ise, onun hasımları ve düşmanlarının böyle olacağını beyan etmiştir. Çünkü kesilecek, mağlub olacak, maksadına eremeyecek olanlar onlardır. İslâm'ın bayrağı, hep yücelecektir. Doğudakiler de, batıdakiler de o bayrağa boyun eğecektir.

3) Onlar, "Yardımcısı, destekcisi yok" manasında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "**ebter**" demişlerdir. Onların yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü onun (a.s) dostu, Allah, **Cebrâil** (a.s) ve salih mü'minlerdir. Kafirlerin ise, ne (gerçek) bir yardımcıları, ne sevenleri, ne de destekcileri vardır.

4) **Ebter**, hakir ve zelil olan demektir. Rivayet olunduğuna göre, **Ebû Cehil**, kavmine bir ziyafet verir. Derken Hz. Peygamber (s.a.s)'i "**ebter**" diye tavsif eder ve "Kalkın Muhammed'e gidelim. Onunla görüşeceğim ve onu zelil-hakir edeceğim, perişan edeceğim" der. Derken onlar, **Hz. Hatice** (r.a)'nin evine gidip, güreşme hususunda anlaşınca, **Hz. Hatice** (r.a) bir yaygı serdi. Güreş yapılınca, **Ebû Cehil**, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yere yıkmaya çalıştı. Ama Hz. Peygamber (s.a.s), tıpkı bir dağ gibi yerinden kıpırdamıyordu. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onu, en utanacağı ve rezil olacağı bir şekilde yere attı. **Ebû Cehil**, tekrar Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerine gelince, bu sefer de Hz. Peygamber (s.a.s) onu sol eliyle tuttu. Çünkü sol el, taharet için kullanılan eldir. Binâenaleyh **Ebû Cehil**'in, bir necis (pislik) olduğunu gösterdi, onu yine yere serdi ve ayağını göğsüne koydu. İşte bazı kısasçılar, Hak Teâlâ'nın bu ayeti ile, bu hadisenin kastedildiğini söylemişlerdir.

5) Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu şekilde "**ebter**" diye tavsif edince, *"Sana buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur"* buyurulmuştur ki bu, "Onların senin hakkında söyledikleri bu söz, fasit, izmihlale uğramış ve geçersiz olan bir sözdür. Ama senin hakkında Bizim medh-ü senalarımız ise, bütün zamanlar boyunca sürüp gidecektir.

6) Bir adam, **Hz. Ali** (r.a)'nin oğlu **Hasan**'a gelerek, imâmeti (peygamberliği), **Muaviye**'ye kaptırmakla, mü'minlerin yüzünü kararttın" dedi. Bunun üzerine, **Hz. Hasan**, "Allah sana merhamet etsin. İmametin, **Muaviye**'ye geçişi beni üzmüyor. Çünkü Resulüllah (s.a.s) rüyasında, Emevilerin peygamber mimberine adım adım çıktıklarını görmüştü ve bu onu üzmüştü de, Hak Teâlâ *"Hiç şüphesiz Biz sana Kevser'i verdik"* ayeti ile, *"Şüphesiz o Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik"* (Kadr, 1) ayetlerini indirdi. Binâenaleyh Emevilerin mülkü de böyle olacak. Sonra da onların da işinin sonu gelecek ve nesilleri tükenecek" dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s) Hakkında Cenâb-ı Hakk'ın Doruhte Etmesi

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hakaret edince, Allah Teâlâ, bu hususa direkt olarak cevaplayıp, *"Sana buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur"* buyurmuştur. İşte birbirini sevenlerin adeti böyledir. Çünkü sevenlerden birisi, sevdiğine hakaret edildiğini duyduğunda, ona cevap vermeyi bizzat kendisi üstlenir. İşte burada da onlara cevap vermeyi, Hak Teâlâ üstlenmiştir. Bu hususun, Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde böyle olduğunu görmekteyiz. Çünkü mesela Mekke'li müşrikler, *"Siz parça parça olup dağıldığınız vakit, her halde ve muhakkak tekrar yeni bir yaratılışta bulunacağınızı size haber vermekte olan bir adam gösterelim mi size? O, Allah'a karşı bir iftira mı etti, yoksa onda bir delilik mi var?"* (Sebe, 7-8) deyince, Cenâb-ı Hak, *"Hayır, hayır aksine ahirete inananlar, azabta, uzak bir sapıklık içindedirler"* (Sebe, 8) buyurarak cevap vermiştir. Yine kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen peygamber değilsin" deyince, Cenâb-ı Hak buna da cevap vererek, *"Yâ sîn, hakim olan Kur'ân'a yemin olsun ki sen peygamberlerdensin"* (Saffat, 36) deyince, Cenâb-ı Hak buna da, *"Hayır hayır, aksine o, hakkı getirdi ve peygamberleri doğruladı"* (Saffat, 37) buyurarak cevap vermiş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru olduğunu ilan etmiş, daha sonra da kafirler, *"Şüphesiz sizler, o elem verici azabı tadacaksınız"* (Saffat, 38) demiştir. Yine Cenâb-ı Hak *"Yoksa onlar, "bu bir şair midir?" diyorlar"* (Tûr, 30) buyurmuş ve buna cevap vererek, *"Biz ona şiir öğretmedik"* (Yâsîn, 69) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak onların, *"Bu (Kur'ân), o (Muhammed'in) kendisinin uydurduğu ve bunun için başkasından yardım aldığı şeydir"* (Furkan, 4) şeklindeki sözlerini nakledince, *"Onlar bir zulüm ve iftira yapıyorlar"* (Furkan, 4) buyurmak suretiyle, kafirleri "iftiracılar" diye adlandırmıştır. Yine onlar, *"Bu peygamberlere de ne oluyor ki (bizim gibi) yemek yiyor, çarşı-pazar dolaşıyor"* (Furkan, 7) deyince, Cenâb-ı Hak şöyle buyurarak cevap vermiştir: *"Senden önce gönderdiğimiz her peygamber de, yiyordu ve çarşı-pazar dolaşıyordu."* (Furkan, 20) Bu, ne yüce bir ikram ve dostluk.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Buğzedenin Sıkıntısı

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e böylesine ulu nimetlerin müjdesini verip, nimetin tadının da tam olarak ancak düşmanların ezilmesi durumunda çıkarılacağını da bildirince, pek yerinde olarak ona, düşmanlarını ezip, yerle bir edeceği va'dinde bulunarak, *"Sana buğzeden (yok mu), asıl zürriyetsiz olan işte odur"* buyurmuştur. Bunda bir takım incelikler var:

1) Hak Teâlâ bununla, sanki, "Ben bunu, senin devletinin-iktidarının bazı sebepleri ile o sana buğzedenin sıkıntısının sebebleri ve öfkesinin onu öldüreceği hakikati görünsün diye yapıyorum" demek istemiştir.

2) Hak Teâlâ bu kafiri, **"şânî"** (buğzeden) diye tavsif etmiştir. Buna göre sanki, "Sana buğzeden o kişi buğzetmenin dışında sana hiçbirşey yapamaz. Çünkü buğzeden-kızan, kızdığına bir şey yapamayınca, öfkesinden ve hasedinden ötürü kalbi yanar-kül olur. Böylece de bu buğz ve düşmanlık, onun sıkıntısının en büyük sebebi olur.

3) Ayetteki tertib (sıralama), bu kimsenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e öfkelenip, buğzeden birisi olmasından ötürü, "ebter" (zürriyetsiz) kaldığına delalet etmektedir. Durum da gerçekte böyledir. Çünkü kıskanılan-hased edilen kimseye düşman olanın düşmanı Allah'dır. Hele de bu haset ve düşmanlık, şanını yüceltmeyi, mertebesini büyütmeyi Allah'ın üstlendiği bir kimseye karşı yapılmıştır.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in düşmanları, onu kılet (azlık) ve zillet ile, kendilerini ise kesret (çokluk) ve devlet (güç) ile tavsif etmişlerdir. İşte Allah Teâlâ, durumun, bunun tam aksi olduğunu belirterek, "Aziz, Allah'ın aziz kıldığı; zelil de, Allah'ın zelil kıldığı kimselerdir. Binâenaleyh kesret ve kevser, Hz. Muhammed (s.a.s) için; ebterlik, alçaklık ve zillet ise düşmanları içindir" demiştir. Böylece bu sûrenin başı ile sonu arasında bir çeşit latif (hoş ve ince) uygunluk meydana gelmiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Müseylime'nin Kur'ân'a Muarazası

Bil ki kim bu sûrenin başı ile sonu hususunda iyice düşünürse, bahsettiğimiz inceliklerin, Allah'ın kendi ilmine bıraktığı şeylere nisbetle, denizde bir damla gibi olduğunu anlar. **Müseyleme**'nin bu sûrenin benzerini söylemeye çalışarak şöyle dediği rivayet edilmiştir. إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْجَمَاهِرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَجَاهِرْ وَإِنَّ مُبْغِضَكَ رَجُلٌ كَافِرٌ "Biz sana çok çok şeyler verdik. Binâenaleyh Rabbin için namaz kıl ve açıktan oku. Şüphesiz sana kızan, kafirin ta kendisidir." Halbuki Allah'ın yardımından uzaklaştırılmış bu kafir **Müseyleme**, şu sebeplerden ötürü, neticeden mahrum olduğunu bilemiyor.

a) Bir kere uydurduğu bu cümledeki, lafızlar ve sıra, Allah'ın bu sûresine bakılarak yapılmıştır. Binâenaleyh bu, hakkıyla yapılmış bir muâraza (benzerini söyleme) olmaz.

b) Bu sûrenin, kendinden öncekiler için bir tetimme (tamamlayıcı), kendinden sonraki sûreler için de bir temel gibi olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh sadece bu kelimelerin zikredilmesi, bu sûredeki inceliklerin pek çoğunu ihmal etmek olmuş olur.

c) Zevk-i selîm sahibi kimselerin, isbat edebileceği biçimde, إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ayeti ile إِنَّ مُبْغِضَكَ رَجُلٌ كَافِرٌ sözü arasında, büyük bir fark vardır.

Türlü İddialara Yeterli Bir Cevap

Bu sûrenin inceliklerinden birisi de şudur: Her kafir, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, başka bir sıfatla nitelemiştir. Kimi, onu "ebter" (zürriyetsiz) diye, kimi "desdekcisi ve yardımcısı olmayan" diye, kimi de, "adı-sanı kalmayan" diye tavsif etmiştir. Allah Teâlâ ise, onu, bütün faziletleri içinde bulunduran bir ifadeyle medhetmiştir. Bu da, *"Şüphesiz Biz sana kevseri verdik"* ayetidir. Çünkü Cenâb-ı Hak kevseri (çok olan şey), herhangi bir şeyle kayıtlamayınca, bu kelime, dünyevî ve uhrevî tüm iyi şeyleri içine almıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s), hayatı boyunca, taat sayılacak şeylerin hepsini emretmiştir. Çünkü taat, ya bedenî, ya kalbî olur. Bedenî taatların en efdali iki şeydir: Çünkü bedenen yapılan taatların en faziletlisi, namaz; mal ile yapılan taatların en faziletlisi ise zekattır. Kalbin taatı ise, insanın yaptığı her şeyi sırf Allah için yapmasıdır. İşte Hak Teâlâ'nın, لِرَبِّكَ *"Rabbin için"* ifâdesi ifadesi buna delalet eder.

Cenâb-ı Hak daha sonra adeta, kalbin taatının, ancak bedenin taatından sonra elde edileceğine dikkat çekerek, bedenen yapılan taatı önce zikretmiş ve *"o halde ... namaz kıl"* buyurmuştur. İbâhiyye'nin "Kulun, kalbinin taatı (imanı) sayesinde, uzuvların taatına ihtiyacı kalmaz" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğuna dikkat çekmek için, kalbin taatına delalet eden, *"Rabbin için..."* ifadesini sonraya bırakmıştır. Binâenaleyh bu lâm, İbâhiyye'nin görüşünün batıl olduğuna ve ibadetlerde mutlaka ihlas olması gerektiğine delalet etmektedir.

Daha sonra Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahiretteki halinin yüceliğine de, *"Rabbin"* ifadesiyle dikkat çekmiş ve sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, sen var olmazdan önce seni terbiye edip, Rabbin olduğuma göre, bu taatlara devamından sonra seni terbiye edip (geliştirmeyi) bırakır mıyım?" Cenâb-ı Hak sûrenin başında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bol bol nimet vermeyi tekeffül ettiğini bildirdiği gibi, onu koruyacağını ve düşmanlarının iddialarını geçersiz kılmayı üstlendiğini belirtmiştir ki bunda, bol bol nimet verenin, o ilk olan Allah Teâlâ olduğuna, dünya ve ahirette nimetleri kemale erdirmek suretiyle son olanın da Allah Teâlâ olduğuna bir işaret vardır. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir.

★ ★
★

KÂFİRÛN SÛRESİ

Bu sûre, altı ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ

"De ki: Ey kafirler ..."

(Kâfirûn, 1).

Sûrenin Öbür İsimleri ve Fazileti

Bil ki bu sûreye, **"münâbeze"**, **"ihlas"** ve **"mükeşkeşe"** isimleri de verilir. Rivayet olunduğuna göre, kim bu sûreyi okursa, o kimse sanki Kur'ân'ın dörtte birini okumuş gibi olur. Bunun izahı şudur: Kur'ân, emredilen şeyleri ve haram kılınan yasakları ihtiva etmektedir. Bunların herbiri, kalblerle ve uzuvlarla ilgili olmak üzere ikişer kısımdırlar. Bu sûre de, kalblerle ilgili olan yasaklardan nehyi ihtiva etmektedir. Binâenaleyh bu sûre, Kur'ân'ın dörtte biridir. Allah en iyi bilendir.

Kul Emrindeki Kırk İncelik

Bil ki sûrenin başında قُلْ *"(De ki)"* demesinin şu incelikleri vardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), bütün işleri hususunda, rıfk ve yumuşaklıkla hareket etmekle emrolunmuştu. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer kaba ve katı kalbli olsaydın, onlar senin etrafından dağılırlardı"* (Âl-i İmrân, 159), Allah'dan olan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak oldun, mü'minlere karşı son derece şefkatli ve merhametli oldun. Çünkü, *"Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik"* (Enbiyâ, 107) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), insanları Allah'a en güzel şekil ve yol ile çağırmakla memurdu. Çünkü Allah Teâlâ, *"Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"* (Nahl, 125) buyurmuştur. Durum böyle olunca ve Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, *"Ey kafirler"* diye hitap edince, onlar, "bu kabalık sana nasıl uygun düşer" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben böyle söylemekle emrolundum. Bunu kendiliğimden söylemiş değilim" diye cevap verdi. O halde, ayetin başındaki *"De ki"* sözüyle murad edilen, işte bu hususun ortaya konmasıdır.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"En yakın akrabalarını inzar et"* (Şuarâ, 214) denilip, o da, *"De ki: Ben sizden akrabalarına duyulan sevginin dışında sizden herhangi*

bir ücret istemiyorum" (Şûrâ, 23) ayetinden anlaşıldığı üzere akrabalarını sevip, dolayısıyla akrabalık ve neseb birliği, sert bir tavrın ortaya konulmasına mani gibi olunca, Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sert ve kaba davranmasını açıkça emretmiştir. İşte bu yüzden ona *"De ki:"* denilmiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan, görevini yapmamış olursun"* (Mâide, 67) denilip, kendisine indirilen şeylerin hepsini tebliğ etmesi emrolunup, Hak Teâlâ ona, *"(Ey Habibim) De ki: Ey kafirler..."* buyurunca, Hz. Peygamber, sanki, "Allah Teâlâ bana, vahyettiklerinin tümünü aynen tebliğ etmemi emretti. Bana indirilen şey ise, *"De ki: Ey kafirler..."* ifadesinin hepsidir. Binâenaleyh ben de bunu insanlara, aynen indirildiği gibi tebliğ ediyorum" demek istemiştir.

4) O kafirler, bir yaratıcının varlığını, kendilerini yaratan ve rızık verenin o olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, *"Şayet "gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, onlar, "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurmuştur. Kul, başkalarından kendine gelince tahammül edemeyeceği şeylere, efendisinden gelince katlanır. Hz. Peygamber (s.a.s) de eğer "Ey kafirler" demiş olsaydı, onlar bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir sözü olabileceğini düşünüp, belki de buna tahammül edemeyerek, Hz. Muhammed (s.a.s)'e eziyet edebilirlerdi. Ama bu ifadenin başında, *"De ki"* emrini duyunca, onun, bu sert ifadeyi, gökleri ve yeri yaratandan naklettiğini anlamış olurlar da buna katlanabilir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan eziyetleri artmaz.

5) Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki"* ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah katından bir elçi (peygamber) olmasını gerektirir. Binâenaleyh hernezaman ona, *"De ki"* denilse, bu ifade, onun peygamberliğinin kesin olduğu hususunda, yeni yayınlanmış (ilan edilmiş) bir belge gibi olur. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in alabildiğine yüceltildiğini gösterir. Çünkü bir padişah, memleketin idaresini, adamlarından birine havale edip, o adamı için, her ay ve her yıl yeni belgeler yazıp gönderince, bu, padişahın o adamına çok önem verdiğine ve her gün onun şeref ve saygınlığını artırma niyeti içerisinde olduğuna delalet eder.

6) Kafirler, "bir yıl senin ilahına biz ibadet edelim; bir yıl da sen bizim ilahlarımıza ibadet et" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Bu hususta Rabbimin emrini sorayım" demiş de, Allah Teâlâ da, *"Ey Resulüm "De ki: Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"* demiştir.

7) Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında kötü şeyler söylüyorlardı. Allah Teâlâ da kafirleri bundan menediyor ve bu hususta onlara cevap veriyor, mesela, *"Sana buğzeden (yok mu), işte asıl zürriyetsiz olan odur"* (Kevser, 3) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ burada da şöyle demiştir: "Onlar senin hakkında kötü şeyler söyleyince, bizzat Ben onların cevabını veriyorum. Binâenaleyh onlar Benim hakkımda kötü şeyler söyleyip, ortaklarım olduğuna inanınca, buna da bizzat sen cevap ver ve "Ey kafirler, sizin taptıklarınıza ben tapmam" de."

8) "Onlar sana "ebter" (zürriyetsiz) dediler. Şimdi eğer sen onlardan, kısas yoluyla hakkını almak istersen, onları söylediğin şey hususunda sadık olmak şartıyla, kötü

sıfatları ile zemmet ve (meselâ), "Ey kafirler..." de." Şimdi bu iki şey arasındaki fark şudur: Onlar, seni, senin fiilin olmayan ve senden kaynaklanan bir şeyle ayıpladılar. Sen ise onları, onların fiili olan şeyle ayıplıyorsun.

9) Senin, "Ey kafirler, sizin taptıklarınıza, ben tapmam" demen halinde, onlar, "Bu senin mi, yoksa Rabbinin mi sözü? Eğer Rabbinin sözü ise, Rabbin, "Ben bu putlara ibadet etmem" demiş olur. Halbuki bizbu ibadeti, Rabbinden değil, senden istiyoruz. Yok eer bu, senin sözün ise, kendiliğinden, "Ben bu putlara ibadet etmem" demiş olursun. O halde daha niçin, sana bunu söylemeyi Rabbinin emrettiğini söylüyorsun" derler. Ama Hak Teâlâ, ayetin başında, *"De ki:"* deyince, böyle bir itiraza mahal kalmaz. Çünkü *"De"* ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, putlara tapmaması ve onlardan uzak kalmasının, Allah tarafından ona emredildiğine delalet eder.

10) Eğer, ayet *"Ey kafirler..."* şeklinde indirilmiş olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s), hiç şüphesiz o zaman bunu aynen okuyacaktır. Çünkü onun, vahiy hususunda hainlik yapması mümkün değildir. Fakat Hak Teâlâ *"De ki..."* buyurunca, bu, bu vahyin onlara tebliğ edilmesi gerektiği hususunda bir te'kid gibi olmuş olur. Te'kid ise, bu işin çok önemli olduğunu gösterir. İşte böylece bu ifade, onların söyleyip, Hz. Muhammed (s.a.s)'den yapmasını teklif ettikleri şeyin, son derece yanlış ve çirkin bir şey olduğuna delalet etmiş olur.

11) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Korkunca, tahliyye yapmak caizdir. Fakat şu anda, senin kalbini Biz, *"Hiç şüphesiz Biz sana kevseri verdik"* ve *"Sana buğzeden (yok mu), şüphesiz zürriyetsiz olan odur"* ayetlerimizle takviye ettiğimize göre, artık onlara aldırmaman, dönüp bakmaman ve *"Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"* demen gerekir.

12) Allah Teâlâ'nın kuluna doğrudan doğruya hitab etmesi, o kulun yüceliğini gösterir. Baksana Allah Teâlâ, Kıyamet günü kafirlere konuşmayacağı hususunu, kafirlerin hor ve haldirliğini gösteren şeyler cümlesinden saymıştır. Binâenaleyh Hak Teâlâ, şimdi, *"Ey kafirler"* demiş olsaydı, bu şifahi bir hitab olması açısından, ta'zimi; onları küfürle tavsif etmesi açısından da bir eziyeti gerektirirdi. Eziyet de ikram ve ta'zim ile onarılmış olurdu. Ama Hak Teâlâ, *"De ki: Ey kafirler..."* buyurunca, bu hitab edilme şerefi Hz. Muhammed (s.a.s)'e; küfürle tavsif etme olan hor ve hakir kılma da o kafirlere yönelik olmuş olur. Dolayısıyla burada, ovliyaullahın (Allah dostlarının), tazimi; Allah düşmanlarının ise hor ve hakir kılınmaları hususu yatmış olur ki bu son derece güzel bir şeydir.

13) Hz. Muhammed (s.a.s) da onların kavmindendi ve onlara karşı alabildiğine şefkat ve re'fet içindeydi. Onlar da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in yalan söylemediğini kesinlikle biliyorlardı. Şimdi çocuğuna çok şefkat duyan, son derece doğru ve yalandan uzak olan bir baba, kalkar da çocuğunu büyük bir ayıpla tavsif ederse, eğer o çocuğun aklı varsa, kendisine son derece şefkatli bu babasının, kendisini ancak, söylediği bu hususta doğru olduğu ve gizleyemeyecek bir durumda olduğu için böyle söylediğini bilir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "Sen onlara son derece şefkatli ve yalandan alabildiğine uzak olduğun halde, onları bu şekilde tavsif ettiğini, dolayısıyla

da kendisinin bu kötü sıfatı (kafirlik sıfatını) taşıdıklarını bilebilmeleri için, onlara *"(Ey resulüm), "Ey kafirler" de"* buyurmuştur. Çünkü bu, bazan onları, böylesi kötü sıfatlardan uzaklaşmaya ve sakınmaya sevkedebilir.

14) Akrabanın niyet etmesi ve vahşice davranması, başkalarının eziyetinden daha ağır ve çetin gelir. Binâenaleyh ey Resulüm, sen de, onların kabilesindensin, onlar arasında büyüdün. Haydi onlara, *"Ey kafirler"* de. Belki böyiece bu söz onlara daha ağır ve çetin gelir de, onları küfürden uzaklaşmaya ve bu hususta düşünüp araştırmaya sevkedici olur.

5) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Biz Asr Sûresi'nde *"İman edip, salih ameller işleyen ve de biribirlerine hakkı tavsiye eden, sabrı tavsiye eden kimseler müstesna, bütün insanlar zarardadır"* buyurduk. Kevser Sûresi'nde de, *"Hiç şüphesiz Biz sana kevseri verdik..."* diye beyanda bulunduk. Sen de, *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"* (Kevser, 2) emrimizin gereği, iman edip salih amelde bulundun. Geriye üzerinde, karşılıklı hakkı ve sabrı tavsiye etme hususu kalmıştır. Bu iş ise, senin onları lisanen ve akli delillerle, Allah'dan başkasına ibadetten alıkoymandır. O halde, "Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza, tapmam" de."

16) Hak Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Ey Muhammed, hani ben kısa bir zaman için, sana vahiy göndermeyince, kafirlerin, "Allah Muhammed'i terketti ve ona öfkelendi" dediklerini unutlun mu? Hani bu, sana çok güç gelmişti de Ben sana Duhâ Sûresi'ni indirmiş ve kuşluk vakti ile kararlığını iyice döktüğünde geceye yemin ederek, Rabbinin seni terketmediğini ve sana öfkelenmediğini bildirmiştim. Binâenaleyh sen, benim seni bir ay kadar bir müddet için yalnız (vahiysiz) bırakmaması kabullenemeyip, kalbin için yalnız (vahiysiz) bırakmamamı kabullenemeyip, kalbin bundan hoşnud olmayıp, aleme, "Rabbin seni terketmedi ve sana kızmadı" diye ilan ettiğine göre, şimdi beni bir aylığına terketmene ve onların ilahlarına tapmakla meşgul olmana kalbin razı olur mu? Şu halde, ben o töhmeti reddettiğime göre, sen de, bütün aleme karşı, bu töhmeti reddederek, "Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" diyerek ilan et.

17) Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir yıl kendi ilahlarımıza, kendilerinin de bir yıl onun ilahına tapmayı teklif edince, Hz. Peygamber (s.a.s) sustu ve bu konuda birşey söylemedi. Bu sükut, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların dediklerinin hak olduğunu kalben onayladığı için değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onların bu tekliflerinin batıl olduğunu kesinkes biliyordu. Fakat o, onlara ne şekilde cevap vereceğini, yani bu işin imkansızlığına dair akli deliller getirmek ile mi, yoksa onları bundan kılıçla (savaşla) menetmekle mi, yahut da Allah'ın onlara azab indireceğini söylemekle mi cevap vereceğini düşündüğü için durmuştu. Ama o kafirler, bu duruşu ganimet (fırsat) bilerek, "Muhammed, bizim dinimize meyletti" demişlerdi. İşte bu sebeple Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed, senin bu hususta duraklayıp cevap vermemen, aslında doğrudur. Fakat bu, bir batılı doğurmuştur. Binâenaleyh o batıl-asılsız düşünceyi bertaraf etmek için, onarımda bulun ve hakkı açıkca ilan ederek, *"Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"* de.

18) Hz. Peygamber (s.a.s), Rabbi ona Miraç gecesinde, "Beni öv, medh-ü sena

et" deyince, uluhiyyetin heybeti, ona hükümran olarak, "Ben sana layık övgülerde bulunamam" dercesine susmuştu ve bu susma son derece güzel olmuştu. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, "Hz. Allah'ın heybetini nazar-ı dikkate aldığın için, O'nu övüp sena etme hususunda durakladın, sustun. Binâenaleyh, düşmanlarını zemmetme hususunda lisanını söz ve salıver de, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!" de... Böylece, susman da, Allah için, konuşmanda Allah için olsun.." denilmek istenmiştir. Şöyle bir izah da yapılabilir: "İlahî huzurda bulunmanın azamet ve heybeti, senden konuşma gücünü aldı. Binâenaleyh sen, burada söyle ki, senin sözünün heybeti de, o kafirlerden, konuşma gücünü alsın, celbetsin!.."

19) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Sen onların taptıklarına tapma" demiş olsaydı, bu sözden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in lisanen, "Sizin taştıklarınıza tapmam.." demesi gerekmezdi. Ama, O, Hz. Muhammed'e, bizzat lisanı ile, "Sizin taptıklarınıza tapmam.." demesini emredince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onların taptıklarına asla tapmaması gerekmiştir. Eğer böyle yapmış olsaydı, onun sözü yalan olmuş olurdu. Böylece, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "De ki, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." buyurunca, bu sözden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu, bu hususu, kalbi, lisanı ve uzuvlarıyla kabullenmediği neticesi çıkar. Ama Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Onların taptıklarına tapma" demiş olsaydı, bu sözden, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, onların taptıklarına tapmadığı neticesi çıkardı, ama, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu hususu kabullenmediğini lisanen ortaya koyması neticesi ortaya çıkmazdı. Halbuki, alabildiğine kabullenmemenin ise, ancak hem o işi bizatihi terketmek, hem de o işi lisanen yadırgama, yapmamayı bildirme ile olacağı malumdur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "De ki..." buyurması inkardaki ileri bir derece ve şiddeti ifade eder. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"De ki: Ben, sizin taptıklarınıza tapmam..."* buyurmuştur.

20) Tevhidin, yani Allah'ın bir olduğunun ifade edilmesi ve ortakların bulunmadığının dile getirilmesi, arifler için bir cennet; müşrikler için de ateştir, cehennemdir. Binâenaleyh, sen, sözünü, muvahhidler için bir cennet; müşrikler için de bir cehennem yap da, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!.." de.

21) Kafirler, "Siz, bir yıl senin ilahına; sen de bir yıl, bizim ilahımıza ibadet et" deyince, Hz. Muhammed (s.a.s) sustu ve "Eğer ben bunlara şifahen reddiyede bulunursam, gücenirler ve kalblerinde, İslâm'a karşı bir nefret meydana gelir..." düşüncesine kapıldı. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, adeta, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Ey Muhammed, niye reddetmedin de sustun?.. Onların sana va'dettikleri, dinini kabul etmeleri hususunda da bir arzu içine girmene gelince, bu hususta senin onlara ihtiyacın yoktur. Çünkü biz sana, "Kevser"i verdik. Onlardan korkmana gelince de, biz senden bu korkuyu *"Sana buğzeden (yok mu)? Asıl zürriyetsiz olan işte odur..."* buyurmak suretiyle izale ettik. Öyleyse, onlara bakma ve onların sözlerine aldırma da, "ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" de..." demek istemiştir.

22) "Ey Muhammed, ben, senin hakkını, kendi hakkıma üstün tutup da, *"Kitaplılardan ve müşriklerden küfredenler..."* (Beyyine, 1) dediğini, böylece küfür meselesinde, ehl-i kitabı, müşriklerden önce getirdiğini unuttun mu? Çünkü, ehl-i

kitabın tenkitleri, senin, müşriklerin tenkitleri ise, benim hakkımda idi. Böylece ben, senin hakkını Benim hakkımdan üstün gördün de, kınama hususunda, (Bayyine Sûresi'nde), senin hakkını benim hakkımdan önce getirdim... Sen de, böyle yapmıştın. Çünkü, onlar, (Uhud'da) senin dişini kırınca, sen, "Allahım, kavmime hidayet nasib et... Zira onlar bilmiyorlar" demiştin. Ama, Hendek Savaşı'nda, onlar seni, kılacağın namazdan alıkoyduğunda ise, "Allahım, bunların karınlarını ateşle doldur..." demiştin. Binâenaleyh, burada da, sen onlardan ister kork, ister korkma, benim hakkımı kendi hakkına üstün tut da, onların sözlerini kabullenmediğini ortaya koy ve "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam... de."

23) Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Zeyd'in karısı (Zeynep) hadisesi, bu hadiseye nisbetle önemsizdir. Ama ben orada, o hususta, senin, kalbinde bir şey saklayıp da onu fiilen izhar etmemene rıza göstermedim. Tam aksine sana, itip yollu, "Allah'ın ortaya koyacağı şeyi içinde tutuyor, insanları sayıyor, dedikodularından korkuyorsun... Halbuki, sayılmaya daha layık olan ise Allah'tır" dedim. Şimdi ben, o önemsiz hadisede, senin, meseleyi ortaya koymana ve ancak insanların dedikodularına aldırmamana razı olurken, şimdi bu meselede —ki bu, en büyük meseledir—, senin susmana nasıl razı olabilirim? O halde, açık seçik olarak, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de."

24) Ey Muhammed, Ben sana, *"İsteseydik, her beldeye bir uyarıcı gönderirdik..."* (Furkan, 51) dememiş miydim? Sonra ben, bunca gücüme rağmen, senin tarafını gözettim; senin kalbini hoşnut etmeyi yeğledim ve alene, "Ben bu risalet görevini, Hz. Muhammed (s.a.s)'le başkaları arasında müşterek yapmayacağım. Tam aksine, bu risalet görevi başkasının değil, onundur" diye haykırdım. Çünkü ben, *"Fakat o, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur"* (Ahzab, 40) dedim. O halde sen, senin tapınılma hususunda, başkalarının benim ortağım olmalarının aklen imkansız olduğunu bildiğin için, senin böyle bir ortaklığın olamayacağını, aleme haydi haydi haykırman ve "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam" demen gerekir.

25) Cenâb-ı Hak adeta şöyle demiştir: "O topluluk sana geldiler. Onların sana; senin de, onların dinine uyman hususunda seni arzulamadılar da, sen de, bu hususu kabullenmeme ve reddetme hususunda susun. Halbuki ben, sana yapılan biatı, Bana yapılmış biat addetmemiş miydim? Çünkü Ben, *"Sana biat edenler yok mu? Onlar aslında Allah'a biat etmişlerdir"* (Fetih, 10) demiş, böylece sana yapılan bağlılığı, Kendime olan tabi oluş addetmiştim. Çünkü Ben ayrıca, *"Ey Resulüm, de ki, eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin..."* (Tevbe, 3) dedim. O halde, sen de bunu, açıkca ifade et ve "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

26) Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "ben sana karşı, bir babanın çocuğuna karşı duyacağı şefkatten daha fazla şefkat duymadım mı? Hem sonra, kişinin babasının yanında aç ve çıplak kalması, yabancıların yanında tok kalmasından daha güzeldir. Nasıl böyle olmasın ki?! Açlık, onlar içindir. Zira onların putları hayattan uzak ve aç, bütün sıfatlardan ise soyutlanmışlardır. Ve üstelik onlar, ilimden nasibsiz, takvadan halidirler. Sense Beni denedin. Ben seni yetim, kaybolmuş ve fakir bulmadım mı? Senin kalbini genişletmedim mi? Ebû Bekir as-Sıddîk'ı, sana bir

hazine; Ömer el-Faruk'u heybet; Osman'ı (mali yönden) bir destek; Ali'yi de, ilmin kalesi olarak vermedim mi? Senin beldeni harap etmeye çalışırlarken o fil ordusunun hakkından gelmedim mi? Kuş ve ya yolculukları hususunda, atalarına kafi gelmedim mi? Sana, kevser'i vermedim mi? Senin hasmının zürriyetsiz olduğunu söylemeyi üstlenmedim mi? Senin deden (Hz. İbrahim), putları kırıp geçirdikten sonra bu putlar hakkında, *"Niçin, duymayan görmeyen ve sana hiç faydası olmayan şeylere tapıyorsun?.."* (Meryem, 42) demedi mi? O halde, sen de bu putlardan uzak ve beri olduğunu açıkca ifade et de, "Ey o kafirler ben sizin taptıklarınıza tapmam" de."

27) Allah Teâlâ adeta şöyle demek istemiştir: *"Ben sana, "Allah'ı, atalarınızı anmanız gibi ya da daha ileri derecede anınız..."* (Bakara, 200) ayetini indirmedim mi? Hem sonra, birisi, senin iki baban olduğunu söylese, öfkelenir, bunu kesinlikle kabul etmez ve bu hususteki tavrını alabildiğine ortaya kor ve hatta, "Ben evlilikden doğmuş bir çocuğum... Zinadan doğmuş bir çocuk değil!" dersin. Binâenaleyh, sen, doğum hususunda bir ortaklığın bulunduğunun söylenmesi durumunda susmadığına göre, ibadettoki ortaklığın bulunması halinde nasıl susarsın? Tam aksine, bunu kabul edemeyeceğini ortaya koy ve bu hususu, çok net bir biçimde nefyederek, "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

28) Cenâb-ı Hak adeta şöyle der: "Ben sana, *"Yaratan, hiç, yaratmayan gibi olur mu? Tezekkür etmez misin?!"* (Nahl, 17) ayetini indirmedim mi? Ve ben, yaratan ilah (Allah) ile, cansız putları, mabudiyette bir sayan, müsavi addeden kimselerin aklı olmadığına; tam aksine, mecnun ve deli olduklarına hükmettim. Sonra ben, yemin ederek, *"Nûn... Kaleme ve yazdıkları şeylere yemin olsun ki, Sen, Rabbinin nimeti sebebiyle bir mecnun değilsin..."* (Kalem, 1-2) dedim. Halbuki kafiler, senin mecnun olduğunu söylerler!.. Binâenaleyh sen, onların sözlerini, açıkca reddet. Çünkü, böyle demen, benim, şirk ayıbından beri ve uzak olduğunu; senin de, delilik ve cürüm kusurundan uzak olduğunu ifade eder. O halde sen, "Ey o kafirler, ben, sizin taptıklarınıza tapmam..." de..."

29) O kafirler, putlarına, "ilah" adını verdiler. Halbuki, isimde müştereklik, mana ve özde de müşterekliği gerektirmez. Baksana, erkek ve kadın, insan olma hususunda hakikat bakımından müşterektirler. Ama, daha bilgili ve iktidarlı oldukları için, yöneticilik kocaların payıdır. Yani kim daha bilgili ve daha iktidarlı ise, hüküm vermede, haklarının tümü onundur. Binâenaleyh, kesinlikle, kudret ve ilim namına bir şeyi bulunmayan kimsenin değer verip hüküm biçmede nasıl hakkı olabilir?

Burada şu da denebilir: İki erkek ve kadının kendi hanımları olduğunu iddia etseler de, bu hususta anlaşsalar, bu caiz olmaz. Hatta, bunlardan herbiri, o kadının kendi eşi olduğuna dair beyyine getirse bile, bu kadının onlardan birinin hanımı olduğuna hükmedilmez. İki kimse arasında müşterek olarak alınmış olan cariye de, bunlardan biri için helal olmaz. Binâenaleyh, iki koca için bir eşin olması ve cinsi münasebetin helal olması hususunda, iki efendi arasında bir cariyenin, bu manada kullanılması caiz olmadığına göre, iki mabûd arasında bir abid nasıl düşünülebilir?! Bunu da geçelim, kim, iki kocanın bir ay biri için, bir ay da diğeri için olmak üzere, bir kadının helal olduğu hususunda anlaşabileceklerini caiz addederse, kafir olur... Şimdi, ilah

ile put arasında bir anlaşmanın olabileceğini caiz gören, kafir olmaz mı? Buna göre Cenâb-ı Hak, Resulüne sanki, "Bu söz ve bu teklif, son dereco çirkin bir söz ve tekliftir. Binâenaleyh, sen, bunu alamayacağını açıkca ifade et ve "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.."

30) Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Hani ben sana, *"Ey Resulüm, eşlerine söyle; eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorlarsa..."* (Ahzab, 28-29) ayetlerini indirdiğimi, sonra da sen, Alşe'nin dünyayı tercih edeceğinden endişelenip de ona, "Ebeveynine danışmadan, bu konuda sakın bir şey söyleme..." demiştin de, o da, 'Bu hususta mı ana-babama danışacağım?! Tam aksine ben, Allah'ı, Resûlüllah'ı ve ahiret gününü tercih ediyorum" demişti. Unuttun mu? Demek ki, nâkısâtu'l-akl olan kadın bile, Benim rızama ters olan şeyler hususunda duraklamazken göklerin ve yerin Cebbârı ben olduğum halde, sen, benim rızam ve emrime ters olan şey hususunda duraklar mısın? O halde, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de..

31) Allah Teâlâ adeta şöyle demek ister: "Ey Muhammed, sen, "Kim, Allah'a ve Ahiret gününe iman ederse, töhmet mahallesinde durmaz..." dememiş miydin? Hatta bazı meşayih efendiler, kendisinden ayrılmayı isteyen müridlerine, "Hükümdardan korkma..." derler. Mürid, "niçin?" deyince de, şeyh, "Çünkü hükümdar, insanları, şu iki hatadan birine düşürür: İnsanlar, sultanın, onun, alim ve zahid kimselerle içli dışlı olduğu için, dindar olduğuna, yahut da, senin de hükümdar gibi fasık olduğuna inanırlar ki, bu ikisi de hatadır, yanlıştır. Binâenaleyh, töhmet getiren yerlerden uzak durmanın gerektiği sabit olduğuna göre, ey Muhammed, senin bu söz ve teklif karşısında susman, sana, buna razı olduğun şeklinde bir töhmeti yöneltir. Özellikle, daha önce şeytan, senin okuman arasına, "Bunlar işte yüce kuğulardır. Şefaatları umulur" diye de bir söz sokmuşken... Öyleyse, sen kendinden işte bu töhmeti sil de, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.."

32) Görünür alem olan bu alemde haklar, ikiye ayrılır:

a) Senin himayesi altında bulunduğun kimselerin hakkı ki, bu, senin mevlandır.

b) Senin himayen altında bulunan kimselerin hakkı ki, bu da, çocuktur. Ama, gel gör ki, biz, mevlaya yapılan hizmetin, çocuğun eğitilmesinden önce geldiği hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh, mecazi manadaki mevlanın hakkı önce olduğuna göre, hakiki manadaki Mevla'nın hakkı, haydi haydi önce olur.

Öte yandan, rivayet olunduğuna göre, Hz. Ali (r.a), Ebû Cehil'in kızı ile evlenmesi hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'den müsaade istedi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in buna canı sıkılaraka, "İzin vermem, izin vermem, izin vermem." Çünkü Fatıma, benim bir parçamdır. Onu üzecek olan şey, beni üzer; onu sevindiren şey, beni sevindirir. Allah da, kendi düşmanının kızıyla kendisinin habibinin kızını bir araya getirmez..." demişti. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Sen orada, çocuğunun hakkını nazar-ı dikkate alarak, bu işin olamayacağını açıkca ifade ettin ve bunu, birkaç kez tekrarladın. Şu halde senin burada, Mevlâ'nın hakkını nazar-ı dikkate alarak, bunu kabul etmeyeceğini açıkca, tekrar tekrar söylemen daha evladır.

O halde, "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam. Ve, kalbimde, habibe olan taat ile düşmanın taatını birleştirmem..." de.."

33) Ey Muhammed, sen, Ömer'e, "cennette bir köşk gördüm. Bunun üzerine, "Bu kimindir?" dedin de, sana, "Kureyş'ten bir gencin..." diye cevap verildi de, bunun üzerine sen de, "Kimdir o genç?" demiştin de, onlar da, "Ömer..." demişlerdi. Sen, "Ömer'in kıskançlığından korktum da, oraya girmedim..." dedin... Öyle ki, Ömer, "Ey Allah'ın Resulü, seni de kıskanır mıyım?" demişti. Şimdi buna göre, Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek ister: "Sen, Ömer'in kıskançlığını nazar-ı dikkate alarak, onun köşküne girmedin... Şimdi sen, senin kalbine, Ben'den başkasının taatinin girmesi hususunda, Benim kıskançlığımdan çekinmez misin? Orada sen, bunun olamayacağını açıkca ifade et ve "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam... de..."

34) "Benim sana olan nimetimin, annenizi nimetlerinden aşağı olduğunu zanneder misin?" Seni, terbiye etmedim mi? Seni, yaratmadım mı? Sana rızık vermedim mi? Sana, hayat, kudret ve akıl verip, hidayet ve tevfikimi sana nasib etmedim mi? Sonra sen, bir zamanlar, aklı henüz gelişmemiş olan bir çocuktun. Sadece, annenin terbiyesini biliyordun. Çünkü sen, annenden daha güzel, daha iyi ve daha cömert bir kadın, meme vermek için kucağına alsaydı, sen nefretini izhar eder ve ağlardın. Eğer o kadın, sana meme verecek olsaydı, "Ben, annemden başkasını istemem. Zira, bana ilk nimet veren odur" dercesine, ağzını yumardın. Şu halde, senin bu hususta nefretini ortaya koyman ve "Ben, Rabbimden başkasına ibadet etmem, zira O, bana en ilk nimet verendir" demen, daha evla ve uygundur. O halde, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de...

35) Yedirip içirme nimeti, akıl ve nübüvvet nimetinden daha aşağıdadır. Sonra sen biliyorsun ki, koyun ve köpek, yedirip içirme nimetini unutmazlar, kendisini doyurandan başkasına dönüp bakmazlar. Peki, insanın, kendisinin yokdan var edilmesi ve kendisine çeşitli nimetler lutfedilmesini unutması nasıl uygun düşer? Hele bu husus, mahlukatın en efdali hakkında nasıl düşünülebilir? O halde de ki, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

36) Şafii'ye göre, nafakayı temin edemeyen kocanın karısından ayrılma hakkı vardır. Dolayısıyla sen, dost ve akrabalarından herhangi fayda ve destek bulamadığına göre, onlarla içiçe olsan bile, senin de onlardan ayrılma hakkın doğar. Çünkü, senin atan Hz. İbrahim, *"Duymayan, görmeyen ve sana herhangi bir faydası olmayan şeylere niçin ibadet ediyorsun..."* (Meryem, 42) demiştir. Senin onlarla içiçe olduğun farzedilse bile, onlardan ayrılman ve onları terketmen gerekir, halbuki, kaldı ki, sen onlarla içiçe de değilsin. Şimdi, senin, onlarla içiçe olmaya yaklaşmayı düşünmen, sana uygun düşer mi? O halde, "De ki, ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

37) Bu kafirler, aşırı ahmak oldukları için, ilahların çok oluşunu, tıpkı kendisi sebebiyle zenginliğin arttığı maldaki çokluk gibi zannetmişlerdir. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine bu durum, kendisi sebebiyle ihtiyaçların arttığı, ailedeki çokluk gibidir. O halde, ey Muhammed, de ki, benim tek bir ilahım var. Geceleyin,

O'nun için namaz kılar, gündüz de onun için oruç tutarım. Ama, henüz ben, O'nun verdiği nimetlerin zerrelerinden tekinin hakkını bile ödeyemedim. O halde, daha nasıl, ben, birçok ilahlar uydurup onlara ibadet edebilirim? Binâenaleyh, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!" de.

38) **Cebrail** (a.s), **Hz. Meryem** için, insan şekline girince, Hz. Meryem, *"Doğrusu ben senden Rahman'a sığınırım. Eğer sen fenalıktan bilhakkın çekinen isen (çekil yanımdan)"* (Meryem, 18) dedi ve Allah'ı bırakıp da Cebrail (a.s)'e meyletmekten, Allah'a sığındı. Şimdi sen, mükemmel bir insan, bir erkek olmana rağmen, görülen putlara meyletmeye razı olur mu? O halde, "De ki, ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

39) **Ebû Hanife**'ye göre, kocanın, nafakayı temin edememesi veya, arız olan bir cinsî iktidarsızlık sebebiyle eşlerin birbirlerinden ayrılma hakları doğmaz. Zira koca, ailenin işlerini üstlenen birisidir. Binâenaleyh, kusurlu olması sebebiyle, kocanın bu işleri deruhte etmesinden kaçınması doğru olmaz. Şimdi, Cenâb-ı Hak da, "Herhangi bir kusuru olmadığı halde, senin işlerini üstlenen benim. Binâenaleyh, benden yüz çevirmen nasıl düşünülebilir. O halde, de ki, "ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam.." denilmek istenmiştir.

40) Bu kafirler, kendilerini yaratanın Allah olduğunu kabul etmektedirler. Çünkü Cenâb-ıHak, *"Şayet sen onlara, gökleri ve yeri kim yarattı diye soracak olursan, "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurmuştur. Yine bir başka ayetinde de, *"Bana söyleyin bakalım, onlardan arzın herhangi bir kısmını yaratan var mıdır?"* (Ahkaf, 4) buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Bu ortaklık, eğer, "Müzara'a" ortaklığı ise, bu batıldır. Çünkü, tohum, emek, sulama ve koruma... hepsi benden. Putların yaptığı ne?.. Veyahut da bu ortaklık, "vücûh-şöhret" ortaklığı olur. Halbuki bu da olamaz. Baksana putlar, benden daha çok meşhur ve benden daha çok tanınmışlardır.

Veya bu ortakçılık beden ortaklığıdır. Halbuki bu da olamaz; çünkü, böyle bir ortaklık cins birliğini gerektirir...

Veyahut da bu ortaklık, "inân ortaklığı" (eşit derecede ortaklık)dır. Bu da olamaz; çünkü burada bir nisab-oran olması gerekir?.. Ama, putların nisabı nedir? Yahut da Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: Bu, bir ortaklık değildir. Ne var ki putlar, cebren ve zorla, mülkten paylarını almaktadırlar. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Siz, ne biçim cahil kimselersiniz? Yaptığınız bu putlar, sinekten daha acizdir. Allah *" Allah'ı barıkap da taptığınız o putlar, kesinlikle, bir sineği dahi yaratamazlar"* (Hac, 73) buyurmuştur. Binâenaleyh, tohumu yaratan da, onu toprağa atan da, emeği veren de, sulayan da, koruyan da benim. Ama, gel gör ki, sinekten daha aciz olan kimseler zorla ve cebren, benden pay alıyorlar. Bu, akıllı kimseye yakışan bir hüküm değildir. O halde, "Ey o kafirler, ben, sizin taptıklarınıza tapmam" de.

41) Varlık alemindeki her zerre, akılları, Cenâb-ı Hakk'ın zatını ve sıfatlarını tanımaya davet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın kanunlarını bilmeye davet edenler ise, salat ü selam onlara olsun, peygamberlerdir. Her sinek, karasinek ve sivrisinek, Cenâb-ı Hakk'ın zat ve sıfatlarının bilinip tanınmasına davet edince, Cenâb-ı Hak,

"Şüphesiz Allah, sineği, hatta küçüklükte ondan daha ileri olan bir mahlûku misal olarak getirmekten çekinmez..." (Bakara, 26) buyurmuştur. Bu böyledir, zira bu sinekler, zat ve sıfatlarınızın sonradan yaratılmış olmaları sebebiyle, Allah'ın kudretinin tanınmasına; o ilginç yapılarıyla, Allah'ın ilminin ne denli yüce olduğuna ve zat ve sıfatlarının belli bir ölçüde tutulmuş olmaları sebebiyle de, Allah'ın irade sıfatının mevcudiyetine sevkederler. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu gibi şeylerden niçin sakınırsın?" demek istemiştir.

Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Ömer** (r.a), halife olduğu günlerde, pazara girdi ve bir işkembe alarak, geri döndü. Bunu, uzaktan, **Hz. Ali** (r.a) gördü ve onu karşılar ve ona, "Niçin yolunu değiştirdin?" der. Bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), "Utanmayasın, çekinmeyesin diye..." deyince, **Hz. Ömer** (r.a), "Benim olan şeyi taşımaktan niye çekineyim..." dedi. Şimdi, Cenâb-ı Hak da adeta şöyle demek istemiştir: "Ömer, dünyevi gıdası olan o işkembeyi taşımaktan çekinmeyince, sana dini bir gıda (ders) veren o sinekten bahsetmekten niçin çekineyim?".

Öte yandan Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek ister: **Nemrud**, Allah'lık iddiasına girişince, o sinek, onun ilah olamayacağını haykırmaya başladı. Binâenaleyh, bu kafirler, seni şirke davet edince, sen onlara bunun olamayacağını haykırmak ve açıkca bunu reddetmez misin? O halde de ki, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." **Firavun**, uluhiyyet iddiasında bulununca, **Cebrâil** (a.s) onun ağzını çamurla tıkadı. Şimdi, eğer sen, güçsüz ve acizsen, herhalde, **Nemrud**'a musallat olan sinekten daha aciz değilsin. Eğer güçlü isen, **Cebrail** (a.s)'den daha kuvvetli değilsin. Binâenaleyh, bu teklifin kabul edilemez bir şey olduğunu açıkca ifade et de, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

42) Cenâb-ı Hak adeta, şöyle demek ister: "Ey Muhammed, sen, bizatihi lisanen, "Ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de. Ve bunu bana borç olarak bırak. Çünkü ben, senin bu borcunu en güzel bir biçimde öderim. Baksana, o hristiyan, "Muhammed'in, Allah'ın Rasulü olduğuna şehadet ederim" deyince, ben, "Hristiyanlıktan uzaklaştığını açıkça ifade etmediğin sürece bununla yetinmem..." dedim. Binâenaleyh Ben, her mükellefe, senin dinine muhalif her dinden ayrıldığını lisanıyla, açıkca ifade etmesini farz kıldığıma göre, sen de, Benden başka her mabudu açıkca reddedeceğini kendine vacib kıl da, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

43) Hz. Musa (a.s)'nın fıtratında sertlik vardı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onu Firavun'a gönderince, ona, *"Ve ona yumuşak söz söyleyiniz..."* (Taha, 44) denildi. Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i de insanlara peygamber olarak gönderince, aşırı derece merhametli olduğuna dikkat çekmek için, ona, sertlik göstermesi emredildi de, ona, "De ki, ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." denildi.

Ey Kafirler

Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ يٰٓاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ *"De ki: Ey o kâfirler..."* ifâdesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE يٰٓاَيُّهَا ifadesi hususundaki görüşümüz, daha önce birkaç yerde geçti. Biz burada buna, şöyle bir ilavede bulunmak istiyoruz. **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

يَا ile, nefse; أَيُّ ile, kalbe; هَا ile de, rûha nida edilmiştir." Şu izah da yapılmıştır: يَا ile, gâibe; أَيُّ ile, mevcut olana nida edilmiş. هَا ile de dikkat çekilmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta sanki, "Ben sana üç kez seslendim. Sen bana bir kez bile cevap vermedin. Bu ancak, sendeki o gizli cehaletten dolayı böyle olmuştur" demiştir. Şöyle tefsir yapanlar da vardır: Allah Teâlâ, bu ifadede, uzak için kullanılan يَا ile, yakın için kullanılan أَيُّ'yi beraber zikretmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Senin, benimle yaptığın muamele ve benden kaçışın, uzak olanın (Allah) uzaklaşmasını gerektirir. Ne var ki, benim sana olan ihsanım ve sana gelip ulaşan nimetlerim ise yakın olanın (Allah) yakınlaşmasını gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Biz ona, şah damarından daha yakınız..."* (Kaf, 16) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, uzaklaşmayı ifade eden يَا'yı, yakınlaşmayı ifâde eden أَيُّ'den önce getirerek, adeta, "Kusur senden, muvaffakiyet benden..." demek istemiştir. Daha sonra da, يَا'yı zikretmiştir. Çünkü, uzaklaşmayı gerektiren يَا, tıpkı bir ölüm gibi, yakınlaşmayı ifâde eden أَيُّ ise, tıpkı bir hayat gibidir. Binâenaleyh, bu ikisi mevcut olup tahakkuk edince, ölümle hayat arasında yer alan bir hal de tahakkuk eder ki, bu hal, uykudur. Uyuyanın, mutlaka uyandırılması gerekir. هَا ise, tenbih (uyandırma) edatıdır. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu nidayı, bu harf ile bitirmiştir.

İKİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Bu sûrenin nüzul sebebi olarak, şu rivayet edilmektedir: **Velid ibn Muğîre, As ibn Vâil, Esved ibn Abdilmuttalib** ve **Ümeyye ibn Halef**, Allah'ın Resulü'ne, "Bir müddet biz senin ilahına bir müddet de sen bizim ilahlarımıza ibadet et. Böylece aramızda bir sulh çizgisi oluşur, aramızdaki düşmanlık da kalkmış olur... Eğer senin işin daha olgun ve göz alıcı olursa, biz, bize düşen, payımızı alırız. Yok eğer, bizim işimiz daha olgun olursa, sen bundan kendine düşen payı, dersi alırsın..." dediler de, bunun üzerine işte bu sûre ile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: Siz, ey cahiller, bana Allah'dan başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz?.."* (Zümer, 64) ayeti nazil oldu da, böylece onları, bazan cehalet, bazan da küfürle tavsif etti. Bil ki, cehalet, tıpkı bir ağaç; küfür de, o ağacın meyvesi gibidir. Binâenaleyh, bu sûre nazil olup da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de, bunu, onların ileri gelenlerince okuyunca, onlar buna kızdılar ve ondan ümitlerini kestiler. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Cahiller Hakkında Neden "Kafirler" Denildi?

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, bunları bu sûrede, kafirler olarak; diğer yerde ise cahiller olarak tavsif etmiştir?

Cevap: Çünkü bu sûre, baştan sona kadar, onlar hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh, buradaki mübalağanın, mutlaka daha ileri ve fazla olması gerekir. Dünyada, "kafir" kelimesinden daha kötü, daha değersiz ve daha adi bir kelime yoktur. Zira "kafir" ifadesi, ister mutlak, isterse mukayyet olsun, bütün herkesçe, kötü bir sıfattır. Ana, cehalete gelince, bu ifade kayıtlandığında, bazan mezmum olmaz. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "neseb" ilmi hususundaki عِلْمٌ لاَ يَنْفَعُ وَجَهْلٌ لاَ يَضُرُّ *"Bu, faydası olmayan bir ilim; zararı olmayan bir cehalettir"*[58] sözü gibidir.

---

58) **Kenzü'l-Ummal, 10/29156.**

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, **Tahrim Sûresi**'nde niçin, başına قُلْ "de..." kelimesini getirmeden, sadece يَاأَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا *"Ey inkar edenler"* (Tahrim, 7) demiş; burada ise, başına hem قُلْ ifadesini eklemiş, hem de bunu, mazi sigasıyla değil isim-i fail sigasıyla (الْكَافِرُونَ) getirmiştir?

Cevap: Tahrim Sûresi'nde geçen ayet, onlara, Kıyamet gününde, öyle denileceğini ifade eden bir ayettir. Ki, artık orada, o peygamber onlara gönderilmiş bir resul değildir. Böylece, Cenâb-ı Hak vasıtayı (peygamberi) aradan kaldırmış, o vakit onlar artık, kafir değil, itaatkar oluvermişlerdir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak o ifadeyi, mazi lafzıyla getirmiştir. Ama burada ise, onlar bu küfür sıfatını taşımaktalar ve o peygamberler de, onlara peygamber olarak gelmiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ buyurmuştur.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın buradaki "Ey o kafirler" sözü, herkese mi, yoksa bazı kimselere mi bir sesleniştir?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ifadesinin bütün herkese yapılmış bir hitap olması caiz değildir. Çünkü, kafirler arasında, yahudiler ve hristiyanlar gibi, Allah'a tapanlar da vardır. Binâenaleyh, yahudi ve hristiyanlar kastedilerek, bunlara, "Sizin taptıklarınıza tapmam" demek caiz olmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ "Sizde, benim taptığıma tapıcı değilsiniz" ifadesinin de, bütün herkese yapılmış bir hitap olması caiz değildir. Çünkü, kafirler arasında, iman edip de, Allah'a ibadet eder hale gelmiş olan kimseler vardır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ ifâdesinin, belli bir takım kimselere, sözlü bir hitap olduğunun söylenilmesi gerekir ki, bu kimseler de, "Bir yıl biz senin ilahına ibadet edelim, bir yıl da sen bizim ilahımıza ibadet et" diyen kimselerdir. Velhasıl, şayet, biz buradaki hitabın genel bir hitap olduğunu söylersek, bu, tahsis görmüş bir hitap olmuş olur; yok eğer, bu hitabı, şifahî yapılmış bir hitap olarak algılarsak, bunun, tahsis görmüş genel bir hitap olduğunu söylememiz gerekmez. Binâenaleyh, ayeti işte bu manaya almak daha evladır.

★ ★
★

لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۝ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ۝ وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ۝ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ۝

"Ben, sizin taptnakta olduklarınıza ibadet etmem. Benim ibadet ettiğime de siz ibadet etmezsiniz. Ben, sizin taptıklarınıza (hiçbir zaman) ibadet etmiş değilim. Siz de benim kulluk etmekte olduğuma ibadet ediciler değilsiniz"

(Kâfirûn, 2-5).

Bu ayetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Burada Tekrar Var mı?

Bu ayetler hakkında şöyle iki görüş vardır:
a) Bunlarda bir tekrar yoktur.
b) Bunlarda bir tekrar vardır.
"Tekrar yoktur" görüşünü, şu şekillerde izah edebiliriz:

a) Birinci ayet, gelecek, ikinci ayet ise şimdiki zaman içindir. Birincisinin, "gelecek zaman" için oluşunun delili şudur: "Lâ", ancak gelecek zamanı ifade eden, muzari fiilin başına gelir. Baksana لَنْ **(len)** edatı da, لاَ **(lâ)**'nın nefyettiğini (olumsuz kıldığını) te'kidle nefyeden bir edattır. Nitekim **Halil** şöyle der: لَنْ'in aslı, لاَ أَنْ'dir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, لاَ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ayeti, "Ben gelecekte sizin putlarınıza tapmama dair taleb ettiğiniz şeyi yapmayacağım. Siz de, sizden ilahıma tapmanız talebimi gelecekte de yapıcı değilsiniz" manasınadır. Daha sonra وَلاَ أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ denilmiştir ki bu da, "Ben şu anda (şimdi) sizin mabudlarınıza ibadet edici değilim. Siz de, şu anda benim mabuduma ibadet ediciler değilsiniz" demektir.

b) Durum tersine çevrilerek bu ifadelerden birincisi "şimdiki zaman" (hal), ikincisi gelecek zaman (istikbal) için kullanılabilir: وَلاَ أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ayetinin gelecek zaman için olabileceğinin delili ise, bu ifadenin, "Ben sizin taptıklarınıza taparım" şeklindeki bir anlayışı bertaraf etmiş olmasıdır. O halde bunun gelecek için olduğunda şüphe yoktur. Bunun delili ise, bir kimsenin, أَنَا قَاتِلٌ زَيْداً "Ben Zeyd'i öldüreceğim" demesi halinde, bu sözden gelecek zamanın anlaşılmış olmasıdır.

c) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu ayetlerden her biri hem şimdiki zaman, hem gelecek zaman için olabilir. Fakat biz, tekrarı önlemek için, birini şimdiki zaman, diğerini de gelecek zaman için alırız. Eğer bu ayetlerin önce şimdiki zamandan, sonra da gelecek zamandan haber verdiklerini söylersek, bu burada bir tertib olduğuna delalet eder. Yok eğer birinci ayetin gelecek zamandan haber verdiğini söylersek, bu, onların **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i kendisine çağırdıkları şey olduğu için, daha mühim olduğundan dolayı, Allah Teâlâ, öncelikle onu zikretmiştir. Buna göre eğer, "Herşey ortada iken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in putlara tapmadığı, kafirlerin ise bazan (zor durumlarda), Allah'a yöneldikleri malum iken, mevcut durumu haber vermenin faydası ve gereği nedir" denilince, biz deriz ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendi durumunu anlatmasına gelince, bu, cahiller, onun gizliden gizliye, ya putlardan korktuğu veya onlara arzu duyduğu için, putlara ibadet edeceğini sanmasınlar diyedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların Allah'a ibadet etmeyeceklerini söylemesi ise, kafirin yaptığı şeylerin, kesinlikle gerçek ibadet olmayacağından ötürüdür."

d) **Ebû Müslim**'in görüşüne göre, ayetlerdeki birinci ifadelerden kastedilen, "ma'bûd"dur. Buna göre bunlardaki مَا ism-i mevsûlu, اَلَّذِي manasına olup, buna göre Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben putlara tapmam, siz de Allah'a tapmazsınız" demiş olur. Sonrakilerde ise (مَا) edatı, fiiliyle beraber, masdar hükmünde olup, buna göre mana, "Ben, şirke ve tefekkürsüzlüğe bina edilmiş ibadetiniz gibi bir ibadeti yapmam. Siz de yakine ve hakka binaenaleyh ibadetim gibi bir ibadeti yapmazsınız. Şimdi siz benim ilahıma ibadet ettiğinizi ileri sürerseniz, bu batıl-yanlış olur. Çünkü ibadet, emredilen, emre göre yapılan bir iştir. Sizin yaptığınız ise, yasaklanan emredilmeyen bir iştir" şeklindedir.

e) Birincisi, onların ileri sürdüğü itibarî-farazî nefye (olumsuzluğa), ikincisi ise, bütün yönleri içine alan genel bir nefye hamledilebilir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) önce, "Sizlerin Allah'a tapacağınızı umarak, benim de putlara tapacağımı

umarak, ne ben sizin taptıklarınıza, ne de siz benim taptığıma taparsınız" demiş, daha sonra da, "Ben, kesinlikle herhangi bir gaye ve maksad için, sizin putlarınıza tapıcı değilim. Sizler de, herhangi bir sebeb ve itibarla benim taptığıma tapıcılar değilsiniz" demiştir ki bunun bir örneği şudur: Bir başkasını kendisine nimet, mal, para vermek için, haksızlığa davet edene, davet edilen kimse, "Ben, nimet elde etmek için haksızlık yapmam. Hatta ne bunun için, ne de diğer şeyler için haksızlık yapmam" diye karşılık verir.

Tekrar Olduğu Görüşü

İkinci, yani bu ayetlerde "Bir tekrar vardır" görüşünü şu üç şekilde izah ederiz:

1) Tekrar, te'kid ifade eder. Te'kide ileri derecede ihtiyaç duyulduğu zaman, orada tekrar da o nisbette güzel olur. Hiçbir yerde de, buradaki kadar ihtiyaç duyulamaz. Çünkü o kafirler, bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tekrar tekrar müracaat ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de hep sustu, cevap vermedi. Böylece kalblerinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendi dinlerine az da olsa bir meyil duyduğu hissi uyandı. İşte bu durum, onların bu hislerini ve tekliflerini nefyetme ve geçersiz kılma hususunda, bir te'kide ihtiyaç hissettirmiştir.

2) Kur'ân-ı Kerim, onların sordukları ve istedikleri şeylere bir cevap olmak üzere, parça-parça, ayet-ayet inmiştir. Şimdi o müşrikler, "Bizim, ilahını kabullenmemiz için, senin de bizim putlarımızı selamlaman gerekir" dediler de, Allah Teâlâ, وَلاَ أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ وَلاَ أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ayetlerini indirdi; daha sonra yine bunlar, "Bir ay sen bizim ilahlarımıza ibadet et, bir ay da biz senin ilahına ibadet edelim" dediler de, yine Hak Teâlâ, وَلاَ أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ وَلاَ أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ayetlerini indirdi. Bahsettiğimiz bu husus, ihtimal dahilinde olunca, işte bu şekildeki bir tekrar, kesinlikle zarar verici değildir, lüzumsuz bir tekrar sayılmaz.

3) Kafirler, aynı sözü yani, "Bir ay sen bizim ilahlarımıza, bir ay da biz senin ilahına; bir sene sen bizim ilahlarımıza, bir sene de biz senin ilahına ibadet edelim" sözünü tekrar edince, cevap da, bu tekrara uygun olarak tekrarlanmıştır. Ki bu bir çeşit tehekküm (istihza)dır. Çünkü aynı kelimeyi bozuk bir gaye için tekrar edene, onu ve sözünü hafife alıp, hakaret etmek için, onun kelimeleri tekrar edilerek karşılık verilir.

İKİNCİ MESELE
Akıllar Hakkında Ma Edatı

Burada şöyle bir soru sorulabilir: (مَا) edatı, bilen-akıllı olan varlıklar (insanlar) için pek kullanılmaz. Onların taptıkları putların, akıl sahibi varlıklar olduğunu farzetsek, onları (مَا) ile ifade etmek doğru olabilir. Ama Hz. Muhammed (s.a.s)'n mabudu, alimlerin en alimi (bileni)dir. O halde, وَأَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ denilerek, O'nun için (مَا) nasıl kullanılmıştır? Alimler buna şu şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Buradaki (مَا) ile, sıfat kastedilmiştir. Buna göre adeta Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben batıl olana, siz de hak olana tapmazsınız" demek istemiştir.

b) Her iki (مَا) da, masdariyyedir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s), "Gelecekte ben sizin ibadetiniz gibi ibadet etmem; siz de benim ibadetim gibi ibadet etmezsiniz"

demiş, sonra da, "Şu anda ben sizin ibadetiniz gibi ibadet etmem; siz de benim ibadetim gibi ibadet etmezsiniz" demiştir.

c) Bu (مَا)'lar اَلَّذِى manasınadır. Bu durumda bir problem yoktur. (Çünkü اَلَّذِى akıllı-akılsız her varlık için kullanılır).

d) Hz. Peygamber (s.a.s) ilk önce, "Ben sizin taptıklarınıza tapmam" deyince, söz uyumlu olsun diye, ikincisi de buna hamledilmiştir ve bu tıpkı, *"Kötülüğün cezası, misli bir kötülüktür"* (Şûra, 40) ayeti gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cebriye şöyle bir istidlalde bulunmuştur: "Allah Teâlâ, "Siz benim taptığıma tapmazsınız" buyurmak suretiyle, bu tapmanın söz konusu olamayacağını iki kez haber vermiştir. Bir şeyin olamayacağına dair verilen doğru haber, o şeyin meydana gelmesine ve var olmasına zıddır. O halde, o kafirlerin böyle bir ibadet yapmayacaklarına dair, Allah'ın bu doğru haberi mevcutken, onlara bu ibadeti teklif, iki zıddı birleştirmeyi tehlif olur."

Bazı Sorular

Bil ki geriye bu ayetle ilgili olarak, şöyle bir kaç soru kalır:

Birinci Soru: Kendisinden ötürü, Allah'dan başkasına ibadet etmenin çirkinliğini bildiren sebebin zikredilmesi, böyle bir tekrardan daha evla değil miydi?"

Cevab: Aksine bazan, te'kid ve tekrar, sebebin ve hüccetin söylenmesinden daha evla olur. Bu, ya karşı tarafın (muhatabın), te'kid ve tekrardan ve hüccetin getirilmesinden istifade edemeyecek, anlamayacak kadar ahmak oluşundan ötürü olur. Yahut da münakaşa konusu olan hususun, son derece açık oluşundan ötürüdür. Şimdi cebr ve kader meselesi hususunda mübahese etme, araştırma yapma güzeldir. Fakat putlara ibadet etmeyi teklif edene gelince, bu, ya zincire vurulacak kadar delidir; yahut da, inadcı bir akıllıdır, dolayısıyla öldürülmesi gerekir. Eğer öldürülemezse, açıkca kınanması ve ayette olduğu gibi, iddiasının alabildiğine reddedilmesi gerekir.

Şiddetle Hoşgörünün Uzlaşması

İkinci Soru: Bu sûrenin başı şiddet ve hakareti, yani "Ey kafirler" diye hitab ile tekrarı ihtiva ederken, sonu da bir müsamaha ve önemsememeyi ihtiva etmektedir. Bu müsamaha ve önemsememe de, *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* ayetinin ifade ettiği husustur. Şu halde, bu iki husus nasıl telif edilebilir?

Cevab: Hz. Peygamber (s.a.s) adeta "Ben sizi böylesi kötü bir işten (tekliften) alabildiğine sakındırdım ve bu hususta kusur etmedim. Şimdi madem ki benim bu hususdaki sözümü kabul etmediniz, o halde, ben sizi, siz beni bırakın" demek istemiştir.

Niçin Len İle Te'kid Yapılmadı?

Üçüncü Soru: Tekrar, te'kid ve pekiştirme için olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَنْ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ "Kesinlikle sizin taptıklarınıza tapmayacağım" demesi gerekirdi. Çünkü bu ifade, daha te'kidlidir. Baksana, **Ashab-ı Kehf,** durumu te'kidli bir şekilde

ifade ederek, "*(Ey Rabbimiz), biz kesinlikle senden başka bir ilaha tapmayacağız*" لَنْ نَّدْعُوَ (Kehf, 14) demişlerdir?

Cevap: Te'kidli ifadeye, töhmet ve itham bulunan yerlerde ihtiyaç duyulur. Halbuki herkes, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şeriat (İslâm) gelmezden önce de, putlara tapmadığını biliyordu. Binâenaleyh artık şeriat geldikten sonra o, nasıl putlara tapar. Ama **Ashab-ı Kehf**'in durumu böyle değildir. Çünkü onlar daha önce, putlara tapmışlardır.

★ ★
★

Sizin Dininiz Size, Benimki Bana

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ۝٦

"Sizin dininiz size, benim dinim bana"
(Kâfirûn, 6).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Küfre Rıza Olur Mu?

İbn Abbas (r.a) buna, "Sizin Allah'ı inkar edişiniz size, benim Allah'ı birlemem ve ihlaslı oluşum da bana" manasını vermiştir. Buna göre eğer, "Şimdi yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara küfürlerinde, müsaade ettiği söylenebilir mi?" denilirse, biz deriz ki: Hayır, asla. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), küfürden insanları vazgeçirmek için görevlendirilmişti. Binâenaleyh buna daha nasıl müsaade edebilir. Ama Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle söylemesinin emrolunmasının maksadı, şunlardan biridir.

1) Bundan maksad, tehdiddir. Bu tıpkı bu yönüyle, *"Haydi dilediğinizi yapın, ama o, yaptıklarınızı görüyor"* (Fussilet, 40) ayeti gibidir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, sizleri hakka ve kurtuluşa çağırmak için gönderilmiş bir peygamberim. Binâenaleyh eğer dediklerimi kabul etmez ve bana uymazsanız, hiç olmazsa beni bırakın ve şirke davet etmeyin."

3) Bu, "sizin dininiz size. O halde, eğer helakinizi tercih ediyor iseniz, o din üzere devam edin. Benim dinim de bana. Çünkü ben, bu dinimi terkedecek değilim" demektir.

b) Buradaki "din", hesab manasına olup, ayet, "Sizin hesabınız size, benim hesabım bana. Binâenaleyh hiçbirine, başkasının işlerinin hesabı sorulmayacak" demektir.

c) Burada bir mahzuf muzafın olduğu düşünülerek mana şöyle olabilir: "Sizin dininizin cezası (karşılığı) size, benim dinimin cezası (karşılığı) bana..." "Ey Muhammed, senin dininin karşılığı bir saygı ve bir mükafaat olarak sana yettiği gibi; onların dinlerinin karşılığı da bir vebal ve ceza olarak onlara yeter."

d) Buradaki "din", ceza (karşılık) manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah'ın dini, yani had cezasını uygulama hususunda sizi bir acıma hissi sarmasın"* (Nur, 2) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, "Rabbimden gelecek ceza size, putlarınızdan gelecek ceza bana olsun. Fakat sizin putlarınız cansızdır. Dolayısıyla onların cezasından korkmuyorum. Ama göklerin ve yerin Cebbar'ı Allah'ın çetin cezasından korkup-çekinmeniz aklen size gerekir" demektir.

e) Din, "duâ" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Dini sırf Allah'a has kılarak, Allah'a dua edin"* (Mü'min, 14) buyurmuştur. Buna göre mana, "Sizin duanız sizedir" buyurmuştur. Buna göre mana, "Sizin duanız sizedir. Halbuki kafirlerin duası, tamamen boşa gider. Eğer siz o putlara dua ederseniz, dualarınızı duymazlar. Duysalar da duanıza icabet edemezler. Sonra onlar bu hal üzere kaldıkları sürece, size zararları dokunmaz. Ama kıyamet günü, onlar dile gelirler ve onları Allah'a ortak koşuşunuzu kabullenmezler. Ama benim Rabbime gelince: O, iman edenlerin dualarına icabet eder (Şura, 26) ve *"Bana dua edin, size icabet edeyim. Çünkü dua eden bana dua ettiğinde duasına icabet ederim"* (Bakara 186) der.

f) Din, adet-örf demektir. Nitekim şair,

بَقُولُ وَقَدْ دَرَأْتُ لَهَا وَضِينِي / أَهٰذَا دِينُهَا أَبداً وَدِينِي

"Heybenin o devenin üzerine atmış olunca o, (lisanı hal ile), Kendisinin adei hep bu, benim adetimde hep bunun olacak" dedi..." demiştir ki buna göre bu, "Atalarınızdan ve şeytanlardan aldığınız örfleriniz, size; benim meleklerden ve vahiyden aldığım örfüm bana." Sonra sizler şeytanla ve cehennemle, ben de meleklerle ve cennetle yüz yüze kalıncaya değin, herbirimiz kendi adeti ve örfü üzere devam etsin gitsin" demektir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, لَكُمْ دِينُكُمْ ifadesi, hasr (ancak) manasınadır ve "Sizin dininiz başkasına değil ancak size; benim dinim de başkasına değil ancak banadır" demektir. Bu, *"İnsan için, ancak kendi sayıcı gayreti vardır"* (Necm, 39) ve *"Hiç kimse, hiç kimsenin günahını üstlenmez"* (İsra, 15) ayetlerinin ifade ettiği hususa işaret olup, "Ben vahiy ve tebliğ ile memurum; sizlerse, emirlere uymak ve kabul etmekle memursunuz. Ben mükellef olduğum işi yapınca, sorumluluktan kurtulmuş oldum. Ama sizin küfürde ısrar edişiniz, kendisinden ötürü bana kesinlikle bir zarar gelmeyecek şeylerden bir şeydir" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İnsanlar, anlaşmalarda hep bu ayete tutunmayı adet edindiler. Halbuki bu caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'ı, insanlar onu darb-ı mesel etsinler diye değil, üzerinde düşünsünler, sonra da gereğini yerine getirsinler diye indirmiştir. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilen ve sapasağlam hükümler verendir. Salat-u selâm, efendimiz **Hz. Muhammed**'e, onun aline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★

★

NASR SÛRESİ

Nasr Sûresi, üç ayet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ۝

"Allah'ın yardımı ve fethi gelince..."

(Nasr, 1).

Bu ayette bir takım incelikler var:

Allah'ın Yardımı

Birinci İncelik: Allah Teâlâ, *"Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın"* (Duhâ, 5) ve *"Şüphesiz Biz sana Kevseri verdik"* (Kevser, 1) buyurmak suretiyle **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, üstün bir eğitim vadedince, pek yerinde olarak, Allah yardımını hergün biraz daha artırıyordu. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey Muhammed, niçin kalbin daralıyor, sen peygamber değilken, seni zayi etmedim (yalnız Risaletinin başlangıcında da işi ileriye götürdüm ve o sürü sürü kuşları meleklere çevirdim. *"Rabbiniz, beş bin melek göndermek suretiyle size yetmez mi?"* (Al-i İmran, 125). Şimdi de Ben lütfumu ve nimetimi artırıyor, şöyle diyorum: "Ben bizzat Kendim sana yardım edeceğim. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın yardımı gelince..."* buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ım bana verdiğin nimet, ancak doğup-büyüdüğüm **Mekke** fethedildiği zaman tamam olur deyince, Cenâb-ı Hak, *"ve fetih geldiğinde"* buyurdu.

Derken Hz. Peygamber (s.a.s) "Allahım, kavmim oradan çıkarsa, bunun ne tadı kalırki?" deyince, *"Sen de insanları, fevc fevc Allah'ın dinine gireceklerini görünce..."* (Fetih, 2) buyurdu.

Üç Nimete Karşılık Üç Ödev

Daha sonra Hak Teâlâ adeta şöyle demek istedi: "Ey Muhammed, biliyor musun, sen bu üç şerefli nimeti, hangi sebeble elde ettin. Sen onları ancak, önceki sûrede,

"Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" (Kâfirûn, 1) dediğin için elde ettin. Senin bu sözün, bu üç şeyi ihtiva eder:

a) Sen, Bana, Benim dinime lisanınla destek oldun. Bunun mükafaatı, *"Allah'ın nusratı"*nın gelmesidir.

b) Sen, kalbinin mekkesini, tevhid ordusuyla fethettin, Biz de sana, Mekkne'nin **"feth"**ini nasib ettik. Bu, ayettekl *"ve fethi gelince"* ifadesinden anlaşılan hususlur.

c) Sen, iç ve dış bütün uzuvlarını Bana taat ve ibadete sevkettin, Ben de kullarımı, sana taata sevkettim. Bu hususda, *"İnsanlar, fevc fevc Allah'ın dinine girecekler"* ifadesinden anlaşılmaktadır. Sen bu üç büyük ve şerefli nimeti elde ettikten sonra, Bana üç çeşit kulluk göster. Çünkü karşılıklı hediyeleşmek, sevgiye sebeb olur. Eğer Ben sana yardım edersem, tesbihatta bulun; fethi nasib edersem, hamdet; kullarım, fevc fevc müslüman olunca da, istiğfarda bulun." Cenâb-ı Hak, yardımına karşılık, tesbih edilmesini koymuştur. Çünkü tesbih, O'nu, mahlukata benzemekten uzak ve beri olduğunu söylemektir.

Yani, sen, Allah'ın sana yardım ettiğini görürsen, bu yardıma müstehak olduğun için, yardıma erdiğin zannına kapılma; aksine Cenâb-ı Hakk'ın, mahlukattan hiç kimsenin O'ndan herhangi bir alacağı bulunmsından münezzeh olduğuna inan. Cenâb-ı Hak, **Mekke**'nin fethine mukabil, Kendisine "hamd" edilmesi, mükelleflyetini getirmiştir. Çünkü nimetlere ancak hamd ile karşılık verilir. Derken Hak Teâlâ, insanların hak dine bölük bölük girişlerine karşılık da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in istiğfarda bulunması mükelleflyetini getirmiştir. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Günahına erkek ve kadın mü'minler için istiğfar et"* (Muhammed, 19) ayetinden kastedilen hususlur. Bu, "Tarafların çok olması, kalbi, malum ve itibar sevgisi ve lezzetiyle meşgul eden şeylerdendir. Binâenaleyh işte bu kadarcık (meşguliyet) günahın için, istiğfarda bulun. Ayrıca sana tabi olanların günahları için de mağfiret talebinde bulun. Çünkü onlar sayıca çok olunca, günahları da çok olur. Dolayısıyla senin kendileri için istiğfar etmene ihtiyaçları da o nisbette çok ve ileri olur.

Allah'a Teslim Olana O Yeter

İkinci İncelik: Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ey kafirler..."* (Kâfirûn, 1) demek suretiyle, kendisinin küfürden beri olduğunu bildirip onların kötü hareketlerini yüzlerine vurunca, bazılarından sanki korkmuş da, bu sertliği biraz yumuşatarak, *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* (Kâfirûn, 6) deyince, kendisine, "**Ey Muhammed**, korkma. Ben, seni yardım ve desteğe doğru göndermem; aksine yardım ve desteğimi sana getiririm" denilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Allah'ın yardımı ... gelince..."* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, ...رُوِيَتْ لِيَ الْأَرْضُ *"Yeryüzü benim için dürüldü (kısaltıldı)"* hadis-i şerifidir. Yani, "Sen bir yere doğru gitme; çünkü orası sana gelir" demektir. Eğer durup, beklemekten usandın da, hicreti istiyorsan, bil ki senin gibiler ancak, *"Kâ'be kavseyn'e"* (Necm, 9) kadar giderler. *"Kulunu geceleyin yürüten (mirac'a çıkaran) zatı tahsis ve tenzih ederim"* (Isra, 1). Aksine Ben, dahasını da yapar ve ümmitinin fakirlerini, zenginlerine tercih ederim. Böylece ümmetinin zenginlerine, ahirette bineklerl olsun diye, kurban kesmelerini emrederim. Fakirler bineksiz kalınca da, cenneti onlara doğru getiririm. Çünkü, *"Cennet müttakilere yaklaştırılır"* (Şuarâ, 90).

Dünyayı Değerlendirirken Realist Olmak

Üçüncü İncelik: Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "**Ey Muhammed,** dünyanın bulanıklığı berraklaşmaz-durulmaz. Keza sıkıntıları ve nimetleri de sonludur. Binâenaleyh sana "kevser"in verilmesi ile ferahladın. Dolayısıyla o ahmakların (kafirlerin) gösterdiği ahmaklığın sıkıntısına katlan. Çünkü onlar, "Senin ilahına tapmamız için, senin de bizim ilahlarımıza tapman lazım" demişlerdir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan uzaklaşıp, onlar yüzünden morali bozulunca, Cenâb-ı Hak, "Seni müjdelerim. Çünkü Allah'ın yardımı geldi" demiştir. Dolayısıyla o, bu müjdeli ayınca, "Göç göç" (yani, "Artık gitme zamanı") demeye başladı. Sen, kemalden sonra, mutlaka bir zevalin olacağını bilmez misin? O halde ey insan, Allah'dan mağfiret talebinde bulun. İlk bahardaki açlıktan ötürü üzülme, zira onun peşinden sonbaharın zenginliği gelmektedir. Sonbaharın zenginliği ile de şımarma, çünkü onun peşinden de kışın sıkıntıları gelmektedir. Dolayısıyla artık sanaı tamamlanmış olan için, dahası olmaz. Şairin şu sözü de bu manadadır:

* إِذَا تَمَّ أَمْرٌ دَنَا نَقْصُهُ / تَوَقَّعْ زَوَالاً إِذَا قِيلَ تَمّ *

"Bir iş tamamlanınca, artık noksanlığı yaklaşır. "Tamamlandı" denildiğinde, artık bir zeval beklemeye başla." "Ey Allahım, niçin böyle yaptın?" deyince, Cenâb-ı Hak, "böylece senin kalbini dünyaya bağlamayalım, aksine o, hep bir yolculuk ve göç halet-i rûhiyesinde olsun diye böyle yaptık" demiştir.

Va'din Peşinden Vaîd

Dördüncü İncelik: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda, *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* buyurunca, Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Allahım, bunun karşılığı nedir?" demiş de, Allah Teâlâ, *"Allah'ın yardımı"* buyurmuş. Hz. Peygamber (s.a.s), "Beni putlara davet eden o amcamın cezası nedir?" deyince, Cenâb-ı Hak, *"O Ebû Leheb'in iki eli kurusun..."* buyurmuştur.

Sûreler Arasında Tenasüp

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak, niçin önce bu sûrede va'dini, bundan sonra da, **Tebbet Sûresi**'nde vaîdini getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun sebebi, şunlardır:

1) Çünkü Hak Teâlâ'nın rahmeti, gazabından önce gelir.

2) Cins cinsi ile yanyana (karşılıklı) olsun diye... Çünkü Hak Teâlâ önceki sûrede, *"Benim dinim Bana"* demeyi emretmiştir ki bu "yardım"dır. Bu tıpkı يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ (Âl-i İmran, 106) ayetinde olduğu gibidir.

3) Va'de vefa (va'dde durma) kerem açısından, intikamı (va'îdi) tastamam yerine getirmekten daha önemlidir.

Bu sûreler arasındaki böylesine sıkı uyum hususunda iyice bir düşün. Çünkü bu sûre, **Medine**'de nazil olanların sonuncularındandır. **Kâfirûn Sûresi** ise, **Mekke**'de ilk nazil olan sûrelerdendir. Bunları düşündüğünde, sûrelerin mushaftaki sıralanışının da Allah'dan ve Allah'ın emri ile (tevkîfî) olduğunu anlarsın.

Beşinci İncelik: Önceki sûrede Cenâb-ı Hak, kendi isimlerinden hiçbirini

zikretmemiş, kendisine (ه) ismi mevsufu ile işaret etmiştir. Buna göre sanki, "Ben, isimlerimi, öylesine yerde zikretmem. Çünkü o zaman onlar isimlerimi hafife alırlar ve böylece cezaları daha da artar" demek istemiştir. Bu sûrede ise en büyük isimlerini zikretti. Çünkü bu, dostları hakkında indirilmiş bir sûredir. Cenâb-ı Hak bunda, en büyük ismi olan "Allah" lafzını zikretmiştir ki böylece, bunu okumak suretiyle daha büyük mükafaata ersinler. Buna göre sanki, "Benim ismimi kafirlere karşı anma ki onlar ismimi hor ve hakir görmesin, hafife almasınlar. Ama ismimi dostlarımın yanında yad et ki, onlar ismime saygı duysunlar" demek istemiştir.

Hediyeleşme

Altıncı İncelik: Nahivciler, ayetin başındaki إِذَا (... diği zaman) edatının, فَسَبِّحْ "tesbih et" fiili ile mansub olduğunu söylemişlerdir. Buna göre takdir, "Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman, Rabbini hamd ile tesbih et" şeklindedir. Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ben zamanı, senin istediğin, yardım, fetih ve zaferin zarfı yaptım. Bu zarfı da, bu tür şeylerle doldurdum ve sana gönderdim. Binâenaleyh sen, bunu Bana boş olarak geri gönderme, aksine, *"Hediyeleşin, dostluk kurun"* hakikatı gerçekleşsin diye, kullukla doldurup gönder. Binâenaleyh sanki **Hz. Muhammed** (s.a.s), "Ben fakirim, senin bu hediye zarfını neyle doldurayım?" demiş de, Cenâb-ı Hak da, adeta sanki, "Eğer başka bir şey bulamıyorsan, en azından lisanını, tesbih, hamd ve istiğfarla hareket ettir..." demiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s), bunu yapınca, "hediyeleşin..." emrinin manası tahakkuk etmiş oldu. Bu tahakkuk edince de, şüphesiz, "karşılıklı muhabbet besleyin" emri tahakkuk etmiş oldu. İşte bu yüzden, **Hz. Muhammed** (s.a.s), "Habibullah - Allah'ın sevgilisi" olmuştur.

Yedinci İncelik: Cenâb-ı Hak adeta şöyle der: "Yardımım, fetih, sana gelip de, insanlar da senin dinine bölük bölük girdiğinde, sen de tesbih, hamd ve istiğfarla meşgul ol. Çünkü Ben, *"Eğer şükrederseniz, mutlaka (nimetinizi) arttırırım"* (İbrahim, 7). Böylece senin, bu taatlarla meşgul olman, dünya ve ahirette derecelerinin artmasına sebep olur. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, "Biz sana kevseri verdik" ifadesinde yapmış olduğumuz va'dimiz gerçekleşinceye değin hep teatti etmeye devam edeceksin.

Sekizinci İncelik: İman, ancak şu iki şeyle tamamlanır. Nefy ve isbat; beraat ve velayet (dostluk). O halde, nefy ve beraeti, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, sizin taptıklarınıza tapmam" ifadesi; isbat ve velâyeti ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın ... yardımı gelince..."* ayeti isbat etmektedir. Şu halde, işte bu sûre ile alakalı olan izahların tümü bundan ibarettir.

Bil ki, bu ayette, bir takım sırlar bulunmaktadır. Ve bu sırların izahı, bir soru ve cevap ile mümkündür.

Feth İle Nasr Arasındaki Fark

Birinci Soru: "**en-Nasr**" ile "**el-Feth**" arasında ne fark vardır ki, "**feth**", "**nasr**" üzerine atfedilmiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

a) "**en-Nasr**", elde edilmek istenen şeyi, elde etmek için yapılan yardımı; "**el-Feth**" ise, muallakta olan neticeyi elde etmek ve gerçekleştirmek demektir. Şimdi,

"**nasr**"ın, "**feth**"in bir sebebi gibi olduğu açıktır. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, önce "**en-Nasr**"ı zikretmiş, sonra da "**feth**"i ona atfetmiştir.

b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: **Nasr**, dinin kemalidir; **feth** ise, nimetin tamamı olan, dünyevî ikbaldir. Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu gün sizin dininizi kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım"* (Maide, 3) ayetidir.

c) **Nasr**, dünyada, **Minâ**'da elde edilen zaferdir; **feth** ise, cennet ile tahakkuk edecektir. Nitekim, Cenâb-ı Hak, *"ve o (cennetin) kapıları açıldığında..."* (Zümer, 73) buyurmuştur. "**Nasr**" hususundaki görüşlerin en açığı, bununla, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, **Kureyş**'e veya bütün Arablara galib geleceğinin kastedilmesidir.

Yardımlar Çok İken Mekke Fethine Tahsis

İkinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), hep sürekli olarak delil ve mucizelerle desteklenmiştir. Binâenaleyh, "yardım"ın, **Mekke**'nin fethine tahsis edilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Bu yardım ile, insan tabiatına uygun yardım kastedilmiştir. Mutlak **nasr** ifadesi, hususi anlamdaki **nasr**'a delalet eder biçimde gelmiştir; çünkü, bu yardımın, **ehl-i** dünyanın kalbindeki etki ve konumunun büyüklüğünden ötürü, bundan öncekiler adeta bir hiç mesabesine indirgenmiştir. Çünkü, cennete girildiğinde, oraya girmeyi sağlayan mükafaatlar, adeta, hiç tadılmamış nimetler gibi algılanır. İşte bu hususa, Cenâb-ı Hak, *"Öylesine sarsıldılar ki, o peygamber ve onunla birlikte inananlar, "Allah'ın yardımı nerede?!" dediler"* (Bakara, 214) ayeti ile işaret etmiştir.

b) Belki de bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberleri için hükmettiği, dünyevî işler hususundaki, Allah'ın yardımı kastedilmiştir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın eceli geldiğinde, o ertelenmez..."* (Nûh, 4) ayeti gibidir.

Yardım Zaten Ancak Allah'tan

Üçüncü Soru: Yardım, zaten, sadece Allah'tan olur. Çünkü, Allah Teâlâ, *"Yardım, ancak Allah katındandır"* (Enfal, 10) buyurmuştur. O halde, "Allah'ın yardımı" ifadesindeki bu kaydın, fayda ve hikmeti nedir?

Cevap: Bu, "Bu, ancak Allah'a yakışan, ancak O'nun yapabileceği bir yardımdır. Veyahutta bu, ancak Allah'ın hikmetine uygun bir yardımdır" demektir ki, bu tıpkı, "**Zeyd**, o sanatı mükemmel ve muhkem yapmakla meşhur olduğu zaman, هٰذَا صَنْعَةُ زَيْدٍ "Bu, başkasının değil, Zeyd'in sanatıdır" denilmesi gibidir ki, bununla, o sanatın mükemmel ve büyük oluşu kastedilmiştir. İşte burada da böyledir. Veyahut da, bu, "Allah'ın yardımı nerede?" şeklinde yapılan dualarına icabet ettiği için "Allah'ın yardımı..." şeklinde ifade edilmiştir.

Dördüncü Soru: "Yardım"ı, "gelme" ile nitelemek, mecazdır. Hakiki anlamdaki ifâde ise إِذَا وَقَعَ نَصْرُ اللّٰهِ "Allah'ın yardımı vaki olduğunda..." şeklindedir. Binâenaleyh, hakiki ifadenin bırakılıp da, mecazi ifadenin zikredilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Burada bir takım işaretler bulunmaktadır:

1) İşler, vakitlerine bağlanmışlardır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, önce, sonra olmanın;

değişmenin ve tebeddül etmenin imkansız olacağı bir biçimde, her hadisenin meydana gelmesi için belli sebepler ve vakitler takdir etmiştir. Binâenaleyh, o vakit ve o zaman gelip çattığında, onunla birlikte o iş de olup biter. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Herşeyin hazineleri, ancak bizim katımızdadır. Ve biz herşeyi, belli bir miktar ile indiririz..."* (Hicr, 21) ifadesiyle işaret etmiştir.

2) Bu lafız, bu yardımı, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iştiyak içinde gibi olduğuna delalet etmektedir. Zira bu yardım, Cenâb-ı Hakk'ın va'di gereği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakkı idi ve o, buna müstehak idi. Şu halde, bu demektir ki, gerekçe mevcut idi. Ancak ne var ki, neticenin geri kalması, şartın tahakkuk etmeyişinden kaynaklanır. Binâenaleyh, bu yardım, tıpkı muallakta olan ağır bir şey gibi olmuş olur. Çünkü, onun ağırlığı düşmeyi iktiza eder. Ancak ne var ki, onun bağlı olması, buna manidir. O halde bu demektir ki, ağır bir şey, düşmeye iştiyak duyuyor gibi olur. Binâenaleyh, buradaki bu yardım da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e müştak gibi olmuş olur.

3) Yokluk alemi, ucu bucağı olmayan, sınırsız bir alem olup, bu, zulmetler alemidir. Ancak ne var ki, bunun dibinde cömertlik ve rahmet kaynakları vardır ki, bu, Allah'ın cömertliğinin ve yoktan var edişinin kaynağıdır. Derken, cömertlik ve nurlar denizi, kollara ayrılmış ve akmaya başlamıştır. Bu nehrin akışı, her an, belli bir yere ve belli bir mekana ulaşmasını gerektirir. Binâenaleyh, Allah'ın rahmet ve nusratının denizi, ezelden itibaren akmaya başlamıştır.

Buna göre adeta şöyle denilmek istenmiştir: "**Ey Muhammed!** Rahmet ve yardım denizinin gelip ve sana ulaşması zamanı yaklaşmıştır. Binâenaleyh, bu denizin dalgaları geldiğinde, tesbih, tahmid ve istiğfarla meşgul ol..." O halde bu demektir ki, bu üç şey, rububiyet denizinden, ancak kendileri sayesinde kurtulmanın mümkün olduğu birer gemidirler. İşte bu yüzden, atan **Nûh** peygamber, kahr ve kibriya denizine binince, *"Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır"* (Hûd, 41) demek suretiyle, Allah'dan meded ummuştur.

Sahabenin Fiillerinin Allah'a İşareti

Beşinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, **Mekke**'nin fethi konusunda yardımcı olanların, muhacir ve ensardan oluşan sahabeleri olduğu hususunda şüphe yoktur. Ama, gel gör ki, Allah Teâlâ, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan yardım ve desteklerini "Allah'ın yardımı" diye adlandırmıştır.O halde, sahabe-i kiramdan sudur eden bu fiilin, Allah'a nisbet edilişinin sebebi nedir?

Cevap: Bu, kaza ve kader sırrının ummanının, kendisinden kaynaklandığı bir okyanustur. Bu böyledir, zira, onların fiilleri de, Allah'ın fiilidir. Ve izahı şöyledir:

Kulların fiilleri, onların kalblerindeki, müsbet şeylere çağıran sebepler (devâî) ve kötü şeylerden men eden şeylere (savârif)e nisbet edilmişlerdir. Halbuki, bu "devâî" ve "savârif"ler, hâdis, sonradan olan şeylerdir. Binâenaleyh, bunların bir "muhdis"inin olması gerekir. Bu ise, bir kul değildir; aksi halde, teselsül gerekir. Binâenaleyh, bunun, mutlaka Allah Teâlâ olması gerekir. Bu sebeple, ilk başlangıç ve en uzak müessir de, Allah; en yakın başlangıç (mebde') da, o kul olmuş olur. İşte bu açıdan, bizatihi sahabe-i kirama nisbet edilen bu yardım işi, aslında Allah'a nisbet edilmiştir.

İmdi, eğer, "Sizin bahsettiğiniz bu takdire göre, kulun fiili, neticede Allah'ın fiiline dayanmış olur. Halbuki, bu, nassa aykırıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Eğer sizler Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım eder..."* (Muhammed, 7) buyurmuş, böylece, bizim, O'na yapacağımız yardımı, O'nun bize yapacağı yardımdan önce getirmiştir" denilirse, buna da şöyle cevap verebiliriz: Allah Teâlâ'dan bir fiilin sudur edip de, O'nun da, bizden herhangi bir fiilin suduruna sebep olmasında; sonra, bizden sudur eden bu fiilin de, Hak Teâlâ'dan sudur eden başka bir fiile bağlanmasında bir imkansızlık yoktur. Çünkü, hadiselerin sebepleri ve neticeleri, beşerî akılların ekserisinin, keyfiyetini idrakten aciz oldukları ilginç ve acib bir halka oluştururlar.

Allah ve Rab İsimleri

Altıncı Soru: إِذَا edatı, gelecek için kullanılır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, ilerde olacak bir va'di zikredince, إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ buyurdu; ve kendi zatını da, "Allah" ismiyle zikretti. Ama, *"Rabbinden bir yardım gelecek olursa, onlar, "Biz de sizinle beraberdik" derler.."* (Ankebût, 10) buyurmak suretiyle, geçmiş bir yardımı dile getirince ise, zatını, "Rab" lafzıyla zikretmiştir. Acaba, bunun sebebi ne olabilir?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'tan, o fiil sudur edince, O, Rabb olur. Ama, fiil meydana gelmezden önce ise, O, Rab değil, ilahdır...

Allah'a Vaadini Yapmak Vacip Midir?

Yedinci Soru: Allah Teâlâ, *"Eğer Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım eder"* (Muhammed, 7) buyurmuştur. **Hz. Muhammed** (s.a.s) de "Ey kafirler! Ben, sizin taptığınız putlara ibadet etmem" demekle Allah'ın dinine yardım etmiştir. Dolayısıyla, işte bu va'di gereği, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yardım etmesi, vacib olmuştur. İşte bu sebeple de, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, Allah'ın yardımı geldiğinde..." buyurmuştur. Şimdi sen, (ey Razî), bu yardımın Cenâb-ı Hakk'a vacib olduğunu söyleyebilir misin?

Cevap: Vacib ve gerekli olmayan şey bazan, Cenâb-ı Hakk'ın va'di gereği vacib olur. İşte bundan dolayı, kerim olan kişinin va'di, borçlunun borcundan daha gerekli, daha elzem olur. Nasıl böyle olmasın ki, babaya, çocuğuna yardım etmesi, mevlaya (efendiye) da, kölesine, kuluna yardım etmesi gerekir. Hatta, yabancı karşısında tek ise ona yardım etmek ittifakla vacibtir, velevki namaz kılıyor bile olsa. Allah Teâlâ hakkında ise, bir değil, birkaç sebep oluşmuştur. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, cömertliği ve ikramı ile va'dde bulunmuştur. Ve O Allah, kuluna, babanın çocuğuna, efendinin kölesine olan şefkatinden daha fazla şefkatli ve merhametlidir. O Allah, mülkü bakımından bir Velî (Dost), o hükümranlığı açısından da bir Mevlâ (Efendi)dir. Üstlendiği şeyleri hakkıyla yerine getirendir. Tekdir. Birdir. İkincisi yoktur! Binâenaleyh, keremi ve cömertliği gereği, kuluna yardımda bulunması, ona düşmüştür, İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, "Allah'ın yardımı geldiği zaman..." buyurmuştur.

Feth

Ayetteki, وَالْفَتْحُ "... *ve fetih...*" ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mekke Fethine Hazırlanan Zemin

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, bu ayette geçen "**feth**" kelimesiyle **Mekke**'nin fethi kastedilmiştir. Ve bu, kendisi için, "Fetihlerin fethi!" adı verilen bir fetihtir. Rivayet olunduğuna göre, **Hudeybiye** anlaşması olup, Hz. Peygamber (s.a.s) geri dönünce, **Kureyş**'in antlaşmalı olduğu bazı kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'le antlaşmış olan **Huzâ'a** kabilesine baskın düzenlediler. Bunun üzerine o kavmin elçisi geldi ve bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geldi. Sonra Hz. Peygamber, "Bilin ki, ortaya çıkan bu hadise, bana, Allah katından bir zaferin geleceğini haber vermektedir..." dedi, sonra da ashabına dönerek şöyle buyurdu: Göreceksiniz **Ebû Süfyan** gelip anlaşmayı yenileme peşinde koşacaktır." Gerçekten, bir saat geçmeden **Ebû Süfyan** gelip bu talepte bulundu. Ama buna ne Resûlullah ne de Sahabenin büyükleri olumlu cevap vermediler. Bunun üzerine, o **Hz. Fatıma**'ya başvurdu, bu da kendisine fayda sağlamadı. Nihayet, ümitsiz olarak **Mekke**'ye döndü. Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Mekke**'ye giderek, (**Mekke**'nin fethi için) hazırlık yaptı.

Hatıb (r.a)'ın Mektubu

Rivayet olunduğuna göre, **Beni Haşim**'den birisinin mevlası (kölesi) olan **Sâre, Medine**'ye gelir; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, "Müslüman olarak geldin, öyle mi?" diye sorar. O da, "Hayır, ne var ki siz, seyyidsiniz, benimse, ihtiyacım var..." der. Hz. Peygamber (s.a.s) de onu, **Benû Abdilmuttalib**'e gönderir; onlar da onu giydirir, azığını da temin ederek, gideceği yere yollarlar. Bu arada **Hâtıb İbn Belte'a** da, **Sâre**'ye on dinar verir ve muhtevası şu şekilde olan bir mektubu **Mekke**'ye götürmesini ister: "Bilin ki, Allah'ın resulü, sizi kafasına koymuştur. Binâenaleyh, tedbirinizi alın..." Ve, **Sâre** çekip gider. **Cebrâil** (a.s), bu haberi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iletir; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Hz. Ali** (r.a)'yi ve **Ammâr**'ı, bir takım içinde onun peşinden gönderir. Ve onlara, o mektubu almalarını emreder ve eğer vermezse, "Boynunu vurun..." der. Onlar, ona yetişirler, ama o, inkar eder ve bu arada böyle bir şey taşımadığına yemin eder. Derken, **Hz. Ali** (r.a) kılıcını çeker ve "Allah bizi hiç yalana çıkarmadı" der. Bunun üzerine kadın, o mektubu, örükleri arasından çıkarır.

Müteakiben, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hâtıb**'ın, huzura getirilmesini ister. Ve **Hâtıb** huzura gelince de, "Seni buna sevkeden nedir?" diye sorar. O da, "vallahi, müslüman olduğumdan bu yana kafir olmadım. Ve, Mekke'den ayrıldığımdan beri, onları sevmedim, onlarla dostluk kurmadım. Ne var ki ben, Kureyş içinde bir yabancı gibiyim. Sizinle birlikte hicret edenlerin hepsinin, Mekke'de çoluk çocukları himaye eden yakınları var. İşte bu yüzden ben, ailem hakkında endişeye kapıldım da, Kureyş nezdinde bir yer edinmek istedim..." dedi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), "Bırak, şu münafığın boynunu vurayım..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Ömer, ne biliyorsun, belki de Cenâb-ı Hak, Bedir'e katılanlara rahmet nazarıyla baktı da, işte bu yüzden, "İstediğinizi yapın, çünkü ben, sizi bağışladım..." dedi..." buyurdular da, **Hz. Ömer** (r.a)'in gözleri yaşla doldu.

Fetih Ordusu ve Ebû Süfyan

Sonra Allah'ın Resulü çıktı; derken, **Merrizzahrân**'a vardı ve orada konakladı... **Abbas** ile **Ebû Süfyan** ona geldiler ve ondan izin istediler. O da, özellikle amcasına izin verdi. Bunun üzerine de **Ebû Süfyan**, "Ya bana da izin verirsin, ya da oğlumu çöle götürürüm, o da orada, açlıktan ve susuzluktan ölür..." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbi rikkate geldi ve ona da izin verdi; sonra da şöyle dedi: "Müslüman olman ve Allah'ı birlemen zamanı gelmedi mi?" O da, "O'nun bir olduğunu sanıyorum. Zira, burada, Allah'dan başka ilahlar olsaydı, bize yardım ederdi..." diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Peki, benim, Allah'ın Resulü olduğumu bilmen ve ikrar etmen zamanı gelmedi mi?" diye sorunca da, o, "Muhakkak ki, benim bu konuda bir şüphem var..." diye cevap verdi. Bunun üzerine **Abbas** söze karışarak, "Ömer seni öldürmeden müslüman ol..." deyince, o, "Ya ben **Uzza**'yı ne yapacağım..." diye cevap verdi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** "Şayet sen, Allah Resulünün huzurunda olmasaydın, muhakkak senin boynunu vururdum..." dedi. Bunun üzerine **Ebû Süfyan**, "**Ey Muhammed**, bu basit insanları bırakıp da, kavmin ve kabilenle barış yapman daha uygun ve evla değil mi? **Mekke** sakinleri senin kavmin ve yakınların. Bu sebeple, onları saldırıya ve yağmaya maruz bırakma" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Bu insanlar bana yardım ettiler, destek verdiler ve benim canımı müdafaa ettiler. **Mekke** halkı ise, beni kovdu ve bana zulmetti. Eğer **Mekke**liler esir edilirlerse, kendi kötü davranışları yüzündendir!.."

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Abbas**'a, onu götürmesini ve askeri görmesi için, gözetleme yerinde tutmasını emretti. Herbir bölük önünden geçtiğinde, o, "Bu kim?" diye soruyor, **Abbas** da, "Bu, ordu komutanlarından falanca..." diyordu. Derken, ancak gözbebekleri görünebilen, yeşil bölük geldiğinde, o bunları da sordu. **Abbas** da, "Allah'ın Resulü, bu.." deyince, o, "Muhakkak ki, yeğenine büyük bir güç ve mülk verilmiş!" dedi. **Abbas** da, "Bu nübüvvettir.." deyince, "**Nübüvvet!?** Ne uzak!.." diye cevap verdi.

Mekke'ye Giriş

Sonra haberci geri döndü ve **Mekke**'ye girdi. Ve şöyle seslendi: "**Muhammed**, hiçbirimizin karşı duramayacağı bir ordu ile gelmiş!.." Bunun üzerine **Hind** bağırdı ki "Bu haberciyi öldürün..." dedi ve sakalından yakaladı. Bunun üzerine adam bağırdı ve **Hind**'i kendinden uzaklaştırdı. **Ebû Süfyan** sabahleyin müslümanların ezanını duyduğunda, —ki müslümanlar onbin kişiydiler— bundan şiddetli bir korku duydu ve **Abbas**'a bunu sordu. O da ona, namaz işini anlattı. Derken Allah'ın Resulü binitinin üzerinde olduğu halde, **Mekke**'ye girdi; tevazu ve şükründen ötürü de, tıpkı secde halindeymiş gibi, sakalı da, eğerin ön kaşı üzerindeydi. Sonra, **Ebû Süfyan** eman diledi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, "**Ebû Süfyan**'ın evine giren, emniyet içindedir.." dedi; **Ebû Süfyan** da, "Evimin alabileceği kadar kimse..." diye ekledi. Hz. Peygamber yine, "Mescide giren kimse de, emindir" buyurunca, o, "Mescidin alabildiği herkes..." diye ekledi. Hz. Peygamber devamla, "Silahını bırakan, güvendedir. Kapısını örten güvendedir."

Sonra Allah'ın Resulü, **Mezid'in (Kâ'be'nin)** kapısında durdu ve şöyle dedi: "Allah'dan başka ilah yoktur. O, tekdir. Vadinde durdu, kuluna yardım etti, yalnız başına hizipleri, müşrik ordularını hezimete uğrattı.." Sonra da şöyle seslendi: "Ey **Mekkeliler**, size ne yapmamı bekliyorsunuz?" "Ey, cömerd âlicenap kardeş ve âlicenap bir kardeşin oğlu; hayır ve iyilik..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Gidin... Serbestsiniz sizler..." dedi ve onları salıverdi. Bundan dolayıdır ki **Mekke** halkı, **fulaka** (salıverilenler) diye isimlendirilmiştir. İşte bundan dolayı, **Hz. Ali** (r.a), **Muaviye**'ye o, "Allah bize, sizin boyunlarınızı vurma gücü ve imkanı verdiğinde, biz sizi azad etmiştik..." anlamında, "Efendi ile azadlısı nasıl müsavi olur?!" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s), اِذْهَبُوا فَأَنْتُمْ مَعْتُقُونَ buyurmamış, bilakis اِذْهَبُوا فَأَنْتُمُ الطُّلَقَاءُ buyurmuştur. Çünkü "mu'tak" (مُعْتَق)'ın köleliğe döndürülmesi caiz değildir. Ama, boşanmış olan kadın (اَلْمُطَلَّقَة) nikah bağına geri dönebilir. Ve henüz onlar küfür üzere bulunuyorlardı. Bu sebeple, hainlik edip de, ikinci bir kez köleleştirilmeleri mümkün ve caiz idi. Bir de, talak, kadınlara has bir şey idi. Onlar da silahlarını bırakmışlar, tıpkı kadınlar gibi evlerine çekilmişlerdi. Bir de şu var: Mu'tak (مُعْتَق)'ın yolu açılıp serbest bırakılır; o, dilediği yere gider. Ama, "mutallaka" (boşanmış kadın) ise, iddet beklemek için evinde oturup bekler. Bundan ötürü onlar, kadınlar gibi, **Mekke**'de oturmakla emrolunmuşlardı. Sonra **Mekkeliler**, bey'at ettiler. Böylece de, bölük bölük Allah'ın dinine girer hale geldiler.

Rivayet olunduğuna göre, Allah'ın Resulü, dördü kuşluk namazı; diğer dördü de, Allah'a şükretmek için nafile olmak üzere sekiz rekat namaz kıldı. İşte, **Mekke**'nin fethinin kıssası budur. Müfessirler nezdinde, meşhur olan da, bu süredeki "feth"den muradın, **Mekke**'nin fethi olduğu şeklindedir.

Bu "**feth**"den muradın **Mekke**'nin fethi olduğuna delalet eden şeylerden birisi de şudur: Cenâb-ı Hak "**feth**"i, "**nasr**-yardım, zafer" ile birlikte, yanyana zikretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) daha önce, Bedir'de olduğu gibi, yardıma mazhar olmuş, ama fetih müyesser olmamıştı. Aynı şekilde, **Benu'n-Nadîr** gazvesinde, onların sürülmesinden olduğu gibi, fethe mazhar olmuş, ama yardım ve nusrete mazhar olmamıştı. Zira o, o beldeyi fethetmiş, ama insanları esir almamıştı. Ama, **Mekke**'nin fethi gününe gelince, burada, şu iki husus da tahakkuk etmiştir: Yardım ve fetih... Öyle ki, bütün Mekkeliler onun kölesi gibi olmuş, o da onları azad etmiştir

Fetih: Hayber Fethi Diyenler

İkinci görüşe göreyse, bu fetihten maksat, **Hayber**'in fethidir. Bu fetih, **Hz. Ali** (r.a)'nin eliyle tahakkuk etmiştir, ki, kıssa gayet meşhurdur.

Hayber'de Hz. Al ve Halid b. Velid

Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ali** (r.a), yanına şecaat ve cesarette kendisiyle boy ölçüşen **Halin İbnu'l-Velîd**'i almıştı. Kale duvarına merdiven dayatılınca **Hz. Ali** (r.a) **Halid**'e, "öne geçecek misin?" deyince, **Halid**, "Hayır" dedi. **Hz. Ali** (r.a) öne geçip, çıktı, **Halid** ona, "Ne kadar yükseldin?" diye sordu. O da, "Korkunun şiddetinden, bilemiyorum" diye cevap verdi. Rivayet olunduğuna göre **Halid İbnu'l-Velîd, Hz.**

Ali (r.a)'ye, "Beni güreşte yenebilir misin?" diye sorunca, Hz. Ali (r.a), "Seni ben, daha önce yenmedim mi ki?" dedi. Halid de, "Evet ama bu, müslüman olmamdan önce idi..." dedi. Hz. Ali (r.a)'nin onunla görüşmekten çekinmesinin sebebi muhtemelen şu idi. O, Halid'in "Ali bile kendisinden çekiniyor" diye ün kazanmasını uygun görüyordu. Yahut ta Hz. Ali (r.a), "Ben seni kafirken yenmiştim. Ama şu anda sen müslümansın. Benim seni yere sermem, yenmem güzel olmaz" diye düşünmüştür.

Taif'in Fethi Diyenler

Üçüncü görüşe göreyse, bununla Taif'in fethi kastedilmiş olup, bu hadise, uzuncadır.

Şirke Karşı Bütün Fütuhatlardır

Dördüncü Görüş: Bu ifadeden murad, kafirlere karşı muzafferiyet ve yardım; mutlak anlamda, şirk beldelerinin fethedilmesidir. Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

Hz. Peygamber (s.a.s)'e Açılan İlimlerdir

Beşinci görüşe göreyse, Cenâb-ı Hak **feth** ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e fethedip açtığı ilimleri murad etmiştir. *"De ki: "Ya Rabbi ilmimi artır"* (Tahâ, 114) ayeti de bu manadadır. Fakat ne var ki, ilmin meydana gelmesinden önce mutlaka, göğüs geişliğinin ve kalb tasfiyesinin bulunması lazımdır. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın yardımı geldiğinde..."* ifadesinden murad edilen de budur. Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ile, O'nun, taat ve hayırları işlemeye yardım etmesinin; **feth** ile de, makûlât ve ruhaniyat aleminden yararlanmanın murad edilmiş olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE
Sürenin Nüzul Zamanı

Biz, "**feth**"i, **Mekke**'nin fethi manasına hamledersek, işte o zaman şunu deriz ki: Alimlerin, bu sûrenin nüzul vakti hakkında iki görüşü bulunmaktadır:

1) **Mekke**'nin fethi, hicri sekizinci senede meydana gelmiştir. Bu sûre de, hicri onuncu senede nazil olmuştur. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûrenin nüzulünden sonra, yedi gün yaşamıştır. Bundan ötürü bu sûre, "vedâ sûresi" diye de isimlendirilmiştir.

2) Bu sûre, **Mekke**'nin fethinden önce nazil olmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, Mekkelilere karşı, ona yardım edeceğine ve **Mekke**'nin fethini ona müyesser kılacağına dair bir va'd ve müjdesidir. Bunun bir benzeri de, *"Sana Kur'ân'ı farz kılan Allah, seni muhakkak döneceğin yere döndürecektir"* (Kasas, 85) ayetidir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman"* buyruğu, gelecek zamanı iktiza eder; zira, olup bitmiş bir şey hakkında, "Geldiğinde, ... olduğunda..." denilmez. İşte bu görüş doğru olunca, bu ayet-i kerime, haber verdiği şeyin bir zaman sonra, aynen haber verildiği gibi doğru çıkması ve tahakkuk etmesi bakımından, mucizeler cümlesinden olmuş olur. Zira, gaybtan haber vermek, bir mucizedir.

İmdi, şayet, "Cenâb-ı Hak niçin yardımı Allah'a nisbet etti de (نَصْرُ اللّٰهِ Allah'ın yardımı), "feth"i, eliflâmlı (وَالْفَتْحُ) zikretti?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Eliflâm,

daha önce geçmiş olan malum ve ma'kud bir şey için gelmiş olup, bu da, "Mekke'nin fethine" racidir.

★ ★
★

İnsanlar Fevc Fevc İslâm'a Girince

وَرَأَيْتَ ٱلنَّاسَ يَدْخُلُونَ فِى دِينِ ٱللَّهِ أَفْوَاجًا ۝

"İnsanların, fevc fevc Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde..."

(Nasr. 2)

Ayetine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE رَأَيْتَ fiilinin manasının أَبْصَرْتَ "basiret ettin, gördün" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, yine mananın, عَلِمْتَ "bildin..." şeklinde olması da muhtemeldir. Şayet mana, أَبْصَرْتَ şeklinde olursa, يَدْخُلُونَ ifadesi de hal olarak mansub olur. Buna göre kelamın takdiri şu şekilde olur. "İnsanları da, bölük bölük Allah'ın dinine girer halde gördüğünde..." Ama ifadenin manası, "Allah'ın dinine girdiklerini" ifadesi, عَلِمْتَ fiilinin ikinci mef'ûlü olur. Kelamın takdiri ise, "İnsanların da, Allah'ın dinine girdiklerini bilir ve anlarsan..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE
Nas'dan Maksad

النَّاسَ "insanlar" kelimesinin zahiri, umum ifade eder. O zaman da, gerçekte durum böyle olmadığı halde, bütün insanların varlık ve oluş alemine girmiş olmaları gerekir (ne dersin)? Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) İnsanlık ve akıldan maksat ve gaye, din ve taattır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ben, cinleri ve insanları ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 56) buyurmuştur. Dolayısıyla, kim hak dinden yüz çevirir de, küfür üzerinde kalmaya devam ederse, sanki o, insan değildir. İşte bu mana, Allah Teâlâ'nın, *"Onlar hayvanlar gibidirler; hatta onlar daha da sapıktırlar..."* (A'râf, 179) ifadesinden kastedilen mananın ta kendisidir. Ayrıca Cenâb-ı Hak onlar hakkında, *"Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın denildiğinde..."* (Bakara, 13) buyurmuştur. **Hz. Ali** (r.a)'nin oğlu **Hasan** (r.a)'dan, "insanlar kimlerdir?" diye sorulduğunda, o, "Bizler, insanların ta kendileriyiz. Bizim taraftarlarımızsa, insan benzerleri. Düşmanlarımız ise, insan değil, **"neenâs"**dır, maymundur..." diye cevap vermiş, bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a) de, onu, iki gözünün ortasından öpmüş ve "Allah risaletini koyacağı yeri en iyi bilendir" demiştir.

İslam Yeni Bir Sayfa Başlatır

İmdi, şayet, "Onlar İslâm'a, uzun bir müddet ve çok kusurlar işledikten sonra girmişlerdir. O halde daha nasıl olur da, böylesi büyük bir medhi hak etmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bunda, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin genişliğine bir işaret

bulunmaktadır. Çünkü kul, ömrü boyunca küfür ve isyan işleyip de, ömrünün sonunda iman etse, Allah onun imanını kabul eder ve onu, böylesi büyük bir medihle över. Rivayet olunduğuna göre melekler böylesi kimse için, "Her ne kadar daha önce kaçındıysan da, şimdi iman edip taat işledin..." derler. Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), şöyle buyurmuştur: لَلّٰهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ أَحَدِكُمْ مِنَ الضَّالِّ الواجِدِ وَالظَّمْآنِ الْوارِدِ *"Allah'ın, sizin birinizin tevbe etmesinden duyduğu sevinç, yitiğini bulan kişinin ve suya kavuşan susamışın duyduğu sevinçten* ***daha fazladır...***[59] **Bunun manası** şudur: Rab Teâlâ şöyle der: "Kulunu yetmiş sene baktım, terbiye ettim. Eğer küfrü üzere ölürse, onu cehenneme göndermem kaçınılmaz olacak. O zaman, yetmiş sene boyunca ona yapmış olduğunm ihsan ve iyilikler boşa çıkacak..." İşte, küfür ve isyanın müddeti ne kadar uzarsa, bunlardan yapılan tevbenin kabulü de o nisbette zor ve çetin olur.

Yemen Hakkında

2) Rivayet olunduğuna göre, "insanlar" kelimesiyle, **Yemen**liler kastedilmektedir. **Ebû Hureyre** şöyle demiştir: "Bu sûre nazil olduğu zaman Allah'ın Resulü şöyle dedi: "Allahu ekber! Allah'ın yardımı ve fetih geldi! **Yemen** ehli geldi. Kalbi mütehassıs bir kavim. İman, **Yemen**lidir; fıkıh, **Yemen**lidir; hikmet, **Yemen**lidir." Sözüne devamla da şöyle dedi: "Rabbimizin nefesinin **Yemen** cihetinden (geldiğini) duyuyorum!"

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mukallidin İmanı

Cumhûr-ı fukahâ ve kelamcılardan pekçoğu şöyle demiştir: "Mukallidin imanı sahihtir." Buna da bu ayeti delil getirmişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu kısımdakilerin imanının sahih olduğuna hükmetmiş ve onu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e olan nimetlerin en büyüklerinden addetmiştir. Şayet onların imanı sahih olmasaydı, Cenâb-ı Hak bunu, bu bağlamda zikretmezdi. Sonra biz kesin olarak biliyoruz ki, onlar, delil ile, ne cisimlerin sonradan meydana geldiğini (hudûs), ne Allah'ın cisimlikten, mekân ve zamandan (el hayyiz) münezzeh olduğunu isbat etmeyi, ne Allah'ın sonsuz olan malumatın bütününü bildiğini isbat etmeyi, ne **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in elinde tam ve mükemmel bir mucizenin tezahur etmiş olduğunu isbat etmeyi, ne de, mucizenin tahakkuk etmesinin, sıdk ve doğruluğa nasıl delalet ettiğini isbat etmeyi biliyorlardı! O bedevilerin, bu incelik ve dakik hakikatleri bilmediklerini bilmek zorunlu ve zaruridir. O halde biz şunu anlıyoruz ki, mukallidin imanı sahihtir. Onların, bu meselelerin delillerinin asıl ve esaslarını bildikleri; zira bu delillerin asıllarının zahir ve aşikar olduğu söylenemez. Aksine onlar, ayrıntıları bilmiyorlardı. Fakat şu kadar var ki insanın istidlal yapıyor sayılması için, bütün bu tafsilatları bilmesi de şart değildir. Zira biz diyoruz ki, delil ziyadelik ya da noksanlık kabul etmez. Çünkü, delil, mesela on mukaddimeden meydana gelmişe, bunlardan dokuzunu bilip onuncu delilde mukallid olan kimse, neticede kaçınılmaz olarak mukallid olmuş olur. Çünkü, taklidin fer'inin de takild olması evla ve daha uygundur. Şayet bu kimse, o on mukaddimenin tamamını biliyorsa, onun dışındaki bir kimsenin, bu delili ondan daha iyi bilmesi imkansız olur. Çünkü bu fazlalık, şayet bu delilin delaletinde muteber bir cüz ise, o zaman ilk on mukaddime, delilin tamamı olmaz.

59) **Müslim, tevbe, 1-6 (4/2102-2104); Buhârî, Deavat 31.**

Çünkü onunla beraber, bu zaid mukaddimenin de bulunması gerekir. Biz ise daha önce, bu on mukaddimenin yeterli olduğunu farzetmiştik. Şayet bu fazlalık ve ziyadelik, bu delilin delaletinde muteber addedilmezse, o zaman bu, bu delilden ayrı ve bu medlule delaleti hususunda da muteber olmayan bir durum olmuş olur. Böylece de, delilin bir delil olduğunu bilmenin, ziyadelik ya da noksanlık kabul etmediği sabit olmuş olur. Ama, o bedevilerin, bu meselelerin delillerinin bütün mukaddimelerini, bunlardan bir teki dahi müstesna ve hariç olmaksızın, bildiklerinin söylenmesi durumuna gelince, bu, haddinden fazla iddialı ve büyük konuşmak olur. Yâ da onlar, böyle değildiler; ki o zaman da, onların mukallid olduğu kesinlik kazanmış olur.

Zikrettiğimiz bu şeyi tekid eden bir husus da, **Hasan el-Basrî**'den rivayet edilen şu şeydir: O şöyle demiştir: "Allah'ın Resulü **Mekke**'yi fethettiği zaman, Arablar birbirlerine yöneldiler de, "O, Harem halkına karşı zafer kazanınca, onun, hak üzere olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, onları daha önce, fil ashabından ve onlara kötülük yapmak isteyen herkesten korumuştu" dediler. Sonra da, savaşmaksızın, bölük bölük İslâm'a girmeye başladılar." **Hasan el-Basrî**'nin rivayet ettiği budur. Şurası malumdur ki, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in **Mekke** ehline karşı zafer kazanmasıyla, onun hak üzere olmasının vacib olduğuna istidlalde bulunmak, çok kuvvetli değildir. Böylece de anlıyoruz ki, onlar istidlalde bulunmuyorlardı; bilakis, mukallid idiler.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Allah'ın Dininin Öbür İsimleri

"Allah'ın dininden maksad, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki, Allah katında din, İslâm'dır"* (Al-i İmran, 19) ve *"Her kim İslâm'dan başka din ararsa, bu din ondan kabul edilmez"* (Al-i İmran, 85) ayetlerinin delaletiyle, İslâm'dır. "Din"in başka isimleri de bulunmaktadır. "İman", bunlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bunun üzerine, mü'minlerden orada olanları çıkardık. Zaten orada, kendilerini Allah'a teslim etmiş olanlardan yalnız bir tek ev bulmuştuk"* (Zâriyat, 35) buyurmuştur. Bu isimlerden bir tanesi de, **"sırât"**tır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Göklerde olanlarla yerde olanların Kendisine ait olduğu Allah'ın yolu"* (Şurâ, 53) buyurmuştur. **"Kelimetullah"** da bu isimlerdendir. Keza, **"nur"** da bunlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nurunu söndürmek isterler"* (Tevbe, 32) buyurmuştur. **"Hüdâ"** Cenâb-ı Hak, *"Bununla dilediğini hidayet eder"* (En'âm, 88) buyurmuştur. **"el-Urve-kalb"** de bu isimlerdendir. Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki, en sağlam kulpa tutunmuştur"* (Bakara, 256) buyurmuştur. Bunlardan bir tanesi de, **"el-Hablu** - kopmaz ip"dir. Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın ipine tutunun"* (Al-i İmran, 103) buyurmuştur. Yine, **Sıbğatullah** (Allah'ın boyası) ve **Fıtratullah** (Allah'ın yaratışı) da bu isimlerdendir.

Rabbin Dini Denilmesinin Sebebi

Cenâb-ı Hak, فِي دِينِ اللَّهِ buyurmuş, fakat فِي دِينِ الرَّبِّ "Rabbin dinine...", veya diğer isimlerle ifade buyurmamıştır. Ki, bunun şu iki sebebi vardır:

1) Çünkü Allah ismi, zata ve sıfatlara delalet ettiği için, isimlerin en büyüğüdür. Cenâb-ı Hak adeta şöyle buyurur: "Bu dinin, Allah'ın dini olmaktan başka bir haslet ve özelliği olmasa bile, onun kabul edilmesi zorunlu ve vacibtir."

2) Cenâb-ı Hak şayet, فِي دِينِ الرَّبِّ demiş olsaydı, bu, "Bu dini kabul etmek sana

vacibtir; çünkü O, seni terbiye etti; sana ihsanda bulundu" manasını ihsas eder; o zaman da, senin O'na yapmış olduğun taat ve ibadet ise, bir menfaat isteği ve talebine yönelik olarak meydana gelmiş olur; böylece de ihlas bulunmamış olur. İşte buna göre Cenâb-ıHak sanki, "Bana olan kulluk hizmetini, sana dönecek bir faydadan dolayı değil, ben Allah ve ilah olduğun için ihlasla yap" demiş olur.

BEŞİNCİ MESELE

(el-fevcu) kelimesi, "kalabalık cemaat" anlamına gelmekte اَلْفَوْجُ olup, Arablar, daha önceleri birer birer, ya da ikişer ikişer İslâm'a giriyorlar iken, şimdi, bir kabile toptan İslâm'a giriyordu. **Cabir ibn Abdullah**'tan rivayet edildiğine göre, o, bir gün, ağlar. Bunun üzerine ona, "Seni böyle ağlatan nedir?" diye sorulduğunda, o şöyle der: "Allah'ın Resulünü şöyle derken duydum: دَخَلَ النَّاسُ فِي دِينِ اللّٰهِ اَفْوَاجاً وَسَيَخْرُجُونَ مِنْهُ اَفْوَاجاً *"İnsanlar bölük bölük Allah'ın dinine giriyorlar. Bölük bölük de ondan çıkacaklar"*(60)

Bizler, imanın bahşedilmesinden sonra, ondan sıyrılıp çıkmaktan Allah'a sığınırız.

★ ★
★

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ۝

"Rabbine hamd ile tesbih et. Ve, O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir"

(Nasr, 3).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, ona önce tesbihte bulunmasını, sonra hamdetmesini, daha sonra da mağfiret talebinde bulunmasını emretmiştir. Böyle bir te'dibin pekçok faydası vardır:

Nusratın Gecikmesinin Hikmeti

Birinci Fayda: Bil ki, **Hz. Muhammed** (s.a.s) hak üzere olduğu halde, yardım ve nusretin uzun seneler gecikmesi insanın kalbine ağır gelir ve insan gönlünde, "Ben hak üzere isem, ey Rabbim, bana niçin yardım etmiyorsun; bu kafirleri niçin bana musallat kıldın?" şeklinde bir istifham uyanır. İşte hatıra gelebilecek böyle bir düşüncenin önüne geçmek için, Cenâb-ı Hak, tesbihatta bulunmayı emretmiştir. Ama bizim, "Bu tenzihten muradı, "Allahım, sen, herhangi bir kimsenin sana karşı bir şey hak etmiş olmasından münezzehsin. Bilakis, yaptığın her şeyi sen, ancak, ilahi meşietin muktezasınca yaparsın. Binâenaleyh sen, dilediğini dilediğin gibi yaparsın..." şeklindedir." dememize gelince, buna göre tesbihin faydası, Allah Teâlâ'yı, herhangi bir kimsenin O'na karşı bir şeyi hak etmiş olmaktan tenzih etmektir.

---

60) **Müsned, 3/343; Darimi, mukaddime, 14.**

Mu'tezile'nin görüşüne gelince, bu tenzihin faydası, kulun, bu gecikmenin, bir hikmet ve maslahata binaen olup, cimrilik ve batılı hakka tercih etme sebebiyle olmadığını bilmesidir. Sonra, kul, Allah'ı, yakışmayan şeylerden tenzih etme işini bitirince, o zaman da, kendisine vermiş olduğu iyilik ve lütuflardan dolayı, Allah'a hamd ile meşgul olmaya başlar. Bundan sonra da, işlediği günahlar yüzünden, Allah'dan mağfiret talebinde bulunur.

Sonda veya Başta Hamd

İkinci Fayda: Hak yolda yürüyenlerin iki yol ve tarzı vardır: Onlardan bir kısmı, "Gördüğüm herbir şeyin sonrasında Allah'ı gördüm" derken, kimileri de, "Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm" der. Şüphesiz bu yol, daha mükemmeldir. Ama, hikmete dair ilim ve alametler açısından olmasına gelince, bu böyledir; çünkü müessirden esere inmenin mertebesi, eserden müessire inmenin mertebesinden daha yücedir.

Rivayet ehlinin fikirleri açısından böyle olmasına gelince; zira, nurun kaynağı, vacibu'l-vücud olan (Allah)'dır; zulmetin kaynağı ise, mümkinü'l-vücûd'dur. Birincisi temaşaya dalmaksa, şüphesiz, daha şerefli ve üstündür. Bir de, asl ile tabi olana istidlalde bulunmak, tabi olan ile asla istidlalde bulunmaktan daha kuvvetlidir. Bu husus sabit olunca biz deriz ki: Bu ayet, iki yolun en kıymetlisi olan bu yola delalet etmektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, Hâlık ile meşgul olmayı, nefs (kişinin kendisi) ile meşgul olmadan önce getirmiş, böylece de, Hâlık ile ilgili olarak şu iki hususu zikretmiştir:

a) Tesbih..

b) Tahmid (hamd etmek).. Daha sonra ise ulema, üçüncü mertebede istiğfarı zikretmişlerdir ki, bu istiğfar da, hem Hâlık'a, hem de halka (mahluka) iltifat etmekle içiçe olan bir hal ve durumdur.

Allah'ın Sıfatları

Bil ki, Hak Teâlâ'nın sıfatları, selbî ve icâbî (olumlu) ve nefy ve isbat olmak üzere kısımlara ayrılmaktadır. Selbî sıfatlar, icâbî olanlardan önce gelmektedir. O halde, "tesbih" Vâcibü'l-Vücûd olan Cenâb-ı Hakk'ın selbî sıfatlarını nazara vermeye bir işarettir. "Tahmîd" ise, Cenâb-ı Hakk'ın sübûtî sıfatlarına bir işarettir; ki bunlar, ikram sıfatlarıdırlar. İşte bundan dolayı, Kur'ân-ı Kerim, celal sıfatının ikram sıfatından önce olduğuna delalet etmektedir. Cenâb-ı Hak, Vâcibü'l-Vücûd'a dair bilgi ile istiğfarın bu iki nevine de işaret edince, buradan, doğrudan doğruya istiğfara geçti. Çünkü kul, istiğfarda, kendi kusurlarını ve Hak Teâlâ'nın cömertliğini görüp müşahede eder. Yine o istiğfarda, nefsi için en mükemmel ve en uygun olanı talep eder. Yine şurası malumdur ki, kul, Allah'dan başkasını müşahede ile meşgul olduğu nisbette Cenâb-ı Hakk'ın celal ve azametini mutalaa ve müşahededen mahrum kalır. İşte bu incelikten dolayıdır ki, istiğfar, tesbih ve tahmidden sonra gelmiştir.

Meleklyete Teşvik

Üçüncü Fayda: Bu, beşerin, meleklere benzemesine bir teşviktir. Bu böyledir,

zira, en alttaki türün en üstünde bulunan, en üstteki türün en altında bulunana bitişiktir. İşte bu sebepledir ki, "İnsanlık mertebelerinin en sonuncusu (yani, en üst mertebesi), meleklik mertebelerinin başlangıcıdır. Sonra melekler, kendileri hakkında, *"Biz sana hamdederek, noksan sıfatlardan seni tenzih ediyoruz"* (Bakara, 31) demişlerdir. Bu süredeki, فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (Nasr, 3)ifâdesi işte, (Bakara, 31) ayetinde geçmekte olan meleklere benzemeye bir işarettir. Buradaki, وَاسْتَغْفِرْهُ ifâdesi de, Bakara 31'de geçen *"kemal sıfatlarıyla da tavsif edip duruyoruz..."* ifadesine bir işarettir. Çünkü aliler, وَنُقَدِّسُ لَكَ ifadesini, "Biz, senin rızana nail olmak için, nefislerinizi takdis ve tebrie ediyoruz, aklıyoruz" şeklinde yorumlamışlardır. "İstiğfar"ın manası da yine, nefsi arındırmak, takdis etmek manasına racidir.

Bundan muradın, "Onlar kendileri için, beni hamd ile tesbih ettikleri iddiasında bulundular ve kendilerinde böyle bir meziyyet gördüler. Sana gelince, beni hamdinle tesbih ve tenzih et; böyle bir taati kendinden bilmekten de tevbe ve istiğfar et. Bilakis, bunu, benim muvaffak kılmaz ve ihsanımdan bilmen gerekir..." şeklinde olması da muhtemeldir. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: "Melekler nasıl kendileri hakkında, وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ (Bakara, 31) demişler; Allah da onlar hakkında nasıl *"İman edenler için mağfiret talep ederler"* (Mü'min, 7) buyurmuşsa, ey **Muhammed**, sen de, bölük bölük dine gelen o kimseler için, tıpkı, mü'minler için mağfiret talebinde bulunan ve *"Rabbimiz, tevbe edip senin yoluna uyanları bağışla"* (Mü'min, 7) diyen melekler gibi af talebinde bulun..."

DÖRDÜNCÜ MESELE
İstiğfarın Manası

Tesbih, temizlemektir. Bundan, **Kâ'be**'nin putlardan temizlenip kırılmalarının murad edilmesi muhtemeldir. Sonra Cenâb-ı Hak, "Rabbini hamdederek..." buyurmuştur ki, bu, "Senin bu temizleme işine girişmenin, Rabbini hamdedip O'na istiğfarda bulunman ve O'nun yardım ve desteğini elde etmen vasıtasıyla olması muhtemel ve yerinde olur. Sonra bunu yaptığın zaman, kendini, Allah'a layık ve yakışan taatı yapmış ve yerine getirmiş olarak görmemen; bilakis, bu durumda dahi kendini kusurlu ve eksik görmen uygun düşer. O halde, ey **Muhammed**, sen, Allah'a olan taatlarındaki kusur ve eksiklerinden dolayı istiğfar talebinde bulun!" demektir.

Beşinci Fayda: Hak Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: **"Ey Muhammed**, ya masumsun, ya da değil. Eğer masum, günahlardan korunmuş isen, tesbih ve tahmid ile meşgul ol. Şayet masum değilsen, istiğfarda bulunmakla meşgul ol." Bu durumda ayeti kerime, tıpkı, *"Sana ölüm gelinceye değin Rabbine yardım et"* (Hicr, 99) ayetinde de olduğu gibi, Allah'a kulluk görevini yerine getirme mükelleflyetinde hiçbir boşluğun olmadığına dair bir tenbihat gibi olmuş olur.

Teşbih'in Manası

İKİNCİ MESELE
Tesbih'in Manası

"Tesbih"ten neyin murad edildiği hususunda iki izah şekli vardır:

1) "Tesbih, Allah'ı,tenzih ile zikretmektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bundan soruldüğunda, cevaben, "Tesbih, Allah'ı

bütün kötü şeylerden tenzih etmektir" buyurmuştur. Kelimenin aslı ise سَبَحَ "yüzdü" kelimesinden gelir. Şöyle ki: Yüzen kimse, tıpkı kuşun havada uçması gibi, suda yüzer ve kendisini, suya batıp da boğulmaktan ya da, su yatağındaki kötü şeylere takılıp da onlarla kirlenmekten korur. Kelimenin şeddeli şekli (سَبَّحَ) de, "uzaklaştırmak" anlamına gelir. Çünkü, senin Allah'ı tesbih etmen demek O'nu, hakkında layık ve caiz olmayan şeylerden uzak tutman demektir. Şüphe yok ki bu kelimenin, Allah'ı, nefy ve isbat yönünden, gerek zati, gerek fiili sıfatlar itibariyle hakkında caiz olmayan şeylerden tenzih etmek için kullanılması güzel ve uygun olmuştur. Çünkü, nasıl ki balık necaset kabul etmezse, bunun gibi, Hak Sübhanehû da, Kendisi hakkında asla uygun olmayan şeyleri kabul etmez. O halde "tesbih" kelimesi, hem zat, hem sıfat, hem de fiiller hususunda Allah'ın tenzih edilmesini ifade eder.

2) Tesbihten murad, namazdır. Çünkü bu lafız, **Kur'ân-ı Kerim**'de namaz manasında da varid olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Akşama ve sabaha erdiğiniz zaman, Allah'ı tesbih edin (namaz kılın)"* (Rum, 17) ve *"Güneş doğmadan önce, Rabbini hamdederek tesbih et (namaz kıl)"* (Tahâ, 130) buyurmuştur. Bunu teyid eden bir başka husus da, bu sûrenin, nazil olan son sûre olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) de son hastalığında, اَلصَّلَاةَ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"Namaza ve ellerinizin altındaki (köle ve cariyelere) çok dikkat edin"* buyuruyor, bunun içinden sürekli tekrarlıyor ve bu konuda lisanına da hakim olamıyordu.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: Bununla, **Mekke**'nin fethi günü sekiz rekat olarak kılmış olduğu şükür namazı kastedilmiştir. Diğer bazı alimler, "Bu kuşluk namazıdır"; yine başkaları, "Hz. Peygamber, dört rekatı şükür için, dört rekatı da kuşluk namazı için olmak üzere, sekiz rekat namaz kılmıştır. Namaza "tesbih" adının verilmesi ise, namazda mutlaka tesbihatın bulunması sebebiyledir. Burada, "Namazın, söz ve fiillere dair her türlü noksanlıklardan temiz tutulup tenzih edilmesi gerekir!" şeklinde bir tenbih ve uyarı bulunmaktadır.

Birinci görüş sahipleri, görüşleri hakkında bu hususta gelmiş olan pekçok haberi delil getirmişlerdir. Mesela bunlardan olmak üzere, **Hz. Aişe** (r.a) şunu rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûrenin nazil olmasından sonra, سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَللّٰهُمَّ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ *"Allahım, seni hamd ile tesbih ve tenzih ederim. Allahım, beni bağışla! Sana tevbe ve istiğfar ediyorum!"* demeyi çoğaltmıştır. **Hz. Aişe** (r.a) yine şöyle demiştir: "Hz. Peygamber rükûunda çokca, *"Allahım, Seni hamd ile tesbih ederim. Allahım beni bağışla!"* diyordu. Yine **Hz. Aişe** (r.a)'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (s.a.s), son demlerine doğru, otururken kalkarken, giderken gelirken, daima سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ "Allah'ı hamd ile tesbih ve tenzih ederim" diyordu. Bunun üzerine, "Ey Allahın Resulü, sen, "Sübhanellâhi ve bihamdihî.." ifadesini çokca söylüyorsun, (niye)? deyince, "Çünkü ben, bununla emrolundum" dedi ve *"Allah'ın yardımı... geldiği zaman"* ayetini okudu. **İbn Mes'ûd**'dan rivayet edildiğine göre bu sûre nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), سُبْحَانَكَ اَللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْلِي اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الْغَفُورُ *"Allahım, seni hamdinle tenzih ve tesbih ederim. Allahım, hem beni bağışla. Muhakkak ki sen, tevbeleri çokca kabul edensin, çok*

bağışlayansın" ifadesini çokca söylemeye başlamıştır. Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ كُلَّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ *"Muhakkak ki ben, günde, Allah'a yüz kere tevbe ediyorum"*[61] diyordu.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Tesbih ve Tahmidin Fazileti

Ayet-i kerime, tesbih ve tahmidin faziletine delalet etmektedir. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak yardım ve fetih nimetlerinin şükrünü eda etmede, bunu kafi ve yeterli kabul etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَالصَّوْمُ لِي *"Oruç, benim içindir..."* hadis-i kudsîdeki ifadesi, orucun en büyük faziletlerinden birisidir; çünkü Cenâb-ı Hak onu kendine nisbet etmiştir. Hal böyleyken, bu niye böyle olmasın ki?! Sonra Cenâb-ı Hak, bu teşrif ve üstünlük hususunda, namaz mahallerini oruca denk kılmış ve *"Mescidler Allah'ındır"* (Cin, 85) buyurmuştur. Bu da, namazın, oruçtan çok çok üstün olduğuna delalet etmektedir. Sonra namaz, zikirlerin mahal ve mekanıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, *"Muhakkak ki, Allah'ı anmak daha büyüktür"* (Ankebut, 45) buyurmuştur. Allah, Kendisini medhettiği şeylerle medhedilmesi, hem aklen hem de şer'an malum iken, bu, nasıl böyle olmasın ki? Namazın keyfiyetine gelince, bu ancak, şeriatın açıklamasıyla bilinebilir. Bundan dolayıdır ki, namaz, tesbih ve tekbirin kendisinden beslendiği bir kaynak gibi addolunmuştur.

Buna göre şayet, "Tesbihatın vacib olmaması, onun derecesinin, namazın diğer amellerininkinden daha az olmasını gerektirir" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Namazın diğer fiilleri, kalbin kendisine meyletmediği şeylerdendir; bunun içindir ki bunlar hususunda, onların vacib ve farz kılınmasına gerek duyulmuştur. Tesbihat ve tekbire gelince, hem akıl buna davet eder, hem de ruh, buna aşık ve müştakdır. Bundan ötürü de, fıtri sevgi ile yetinilmiştir. Bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"İman edenlerse, Allah'ı daha çok severler"* Bakara, 165) buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, فَسَبِّحْ kelimesi emirdir. Mutlak olarak gelen emir ise, fukahaya göre, vücub ve farziyyet ifade eder. Mutlak olarak gelen emrin "nebd - mendubluk" ifade ettiğini söyleyen ise, kelimenin burada, karine yardımıyla vücub ifade ettiğini, çünkü istiğfarda bulunmanın bu ifadeye atfedildiğini, istiğfarın ise farz olduğunu; atf'da bulunan hususlardan birisinin de, matuf ile matufun aleyh arasında bir müşterekliğin bulunması olduğunu söylemiştir.

3) Tesbihat şayet farz olsaydı, o zaman, onu terketmekten dolayı meydana gelen ikab ve azab da, onun yüceliğini göstermek için daha büyük olurdu. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, bu mahzurdan kaçınmak için onu vacib kılmamıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Hamd"e gelince, onun tefsiri daha önce geçmişti. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ifadesinin tefsirine gelince, alimler bu hususta birkaç görüş zikretmişlerdir:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Kelamın takdiri, "Ey Muhammed, Allah'ın sana gösterdiği o hayranlık verici inâm ve nimetlerden hayranlık duyarak, "Allah'ı tenzih ederim. Bütün hamd, Allah'a mahsustur" de. Yani, "tesbih ile tahmidi birleştir"

61) Müslim, zikir, 41 (4/2075).

şeklindedir. Nitekim sen, "İkisini, karıştırıp da içtim" anlamında شَرِبْتُ الْمَاءَ بِاللَّبَنِ "Suyu sütle içtim" dersin.

2) Sen, Allah'a hamdettiğin zaman, onu tesbih de etmiş olursun. Zira tesbih, hamd'e dahildir. Zira, Allah'ı övüp ona şükürde bulunmanın, O'nu, bütün noksan sıfatlardan tenzih etmeyi ihtiva etmesi gerekir. Zira Allah medhe ve övgüye ancak, noksanlıklardan tenzih edildiği zaman layık olabilir. Bundan ötürüdür ki, **Fatiha Sûresi**, Kur'ân'ın anahtarı kabul edilmiştir. **Mekke**'nin fethi sırasında Allah'ın Resulü, "Kuluna yardım eden Allah'a hamdolsun!" demiş, fakat sözünü, tesbih ile açmamış (yani, ... Allah'ı tesbih ederim dememiş)tir. O halde فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ifâdesinin manası, "Ona hamdetmen, vasıtasıyla, onu tesbih et; yani O'nun, bu yolla tesbih ve tenzih eyle..." şeklindedir.

3) Bu ifadenin hal olması. Buna göre manası, "Hamdeden olarak Allah'ı tesbih et..." şeklinde olur. Bu senin tıpkı, "silahlı olarak مُتَسَلِّحاً anlamında olmak üzere, اُخْرُجْ بِسِلاَحِكَ "Silahınla çık.." demen gibidir.

4) Bunun manasının, "Tesbihten sonra hamdde bulunmayı da tasarlayarak, Allah'ı tesbih ve tenzih et..." şeklinde olması da caizdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: "Senin, lafzan her ikisini aynı anda söylemen uygun olmaz. Fakat, niyet bakımından ikisini birleştirebilirsin. Tıpkı, kurban bayramı günü, kendisinden sonra kurban kesmeye niyetlenerek, bayram namazına niyet etmen gibi. Ki böylece senin için aynı saatte iki sevap ve mükafaat bir arada tahakkuk eder. İşte burada da böyledir."

5) ...بِحَمْدِ ifadesindeki **bâ**'nın, فَعَلْتُ هٰذَا بِفَضْلِ اللّٰهِ "Bunu, ancak ve ancak Allah'ın lütfu ve keremi ile yaptım" örneğinde geçen, **bâ** gibi olması. Buna göre mana, "Allah'ı, ancak ve ancak O'na hamdederek, O'nun irşadı ve inâmı ile tesbih ve tenzih et. Başkasını överek değil" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, ilk hadisinde geçen **Hz. Aişe** (r.a)'nin şu sözüdür: بِحَمْدِ اللّٰهِ لاَ بِمَحْمَدِكَ Buna göre ifâdenin anlamı, şu şekilde olur: "Allah'ı, sadece O'nu hamdederek tesbih ve tenzih et. Çünkü, seni hidayete ileten O'dur, başkası değil..." Bu sebepledir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle demekte olduğu rivayet edilmiştir: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى الْحَمْدِ لِلّٰهِ "Allah'a hemdetmeye muvaffak kılmasından ötürü de Allah'a hamd ü senalar olsun."

6) **Süddî**, بِحَمْدِ رَبِّكَ ifadesinin, "Rabbimin emriyle..." anlamında olduğunu rivayet etmiştir.

7) İfadedeki **bâ**'nın zaid bir bağlaç olması. Buna göre kelamın takdiri, سَبِّحْ حَمْدَ رَبِّكَ "Rabbinin hamdini tesbih ve tenzih et.." şeklinde olur. Sonra, bu anlayış hakkında da birkaç ihtimal söz konusudur.

a) Bunun manası, "Allah için, hamdlerin en temiz ve nezih olanını seç" şeklindedir.

b) "Rabbine olan hamdlerini, riya ve gösterişten"; bunları zikir ile fasit dünyevi gayelere ulaşmak emelinden temizle..."

c) "Rabbine olan hamdlerini, "Ben bunları, O'na yaraştığı şekilde yaptım" iddiasından temizle." Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ı, layık olduğu vechile takdir edemediler"* (Zümer, 67) ayetiyle, buna işaret edilmektedir.

8) Yani, "Sana vacib olan hamdin yerine, sen, tesbihatta bulun..." demektir. Bu böyledir, çünkü, hamd muhakkak, nimetler mukabilinde olur, Allah'ın bize olan nimetleri ise sonsuzdur. Binâenaleyh, bunlara mukabil hamd ü sena edebilmek, beşer takatinin üstündedir. Bu sebeple işte Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onları hakkıyla sayamazsınız"* (İbrahim, 34) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta sanki, "Sen, bihakkın hamdden acizsin. O halde, hamdin yerine tesbihatta bulun" demek istemiştir.

9) Bu ifadede, tesbih ile tahmidin, birinin diğerinden sonraya kalması caiz olmayan ve yine her ikisinin aynı anda yapılmaları da tasavvur olunamayan iki şey olduğuna bir işaret bulunmaktadır. Bunun bir benzeri, kendisi için, şuf'a hakkı ve kusur (ayb)dan dolayı geri verme hakkı sabit olan kimsenin durumudur ki bu kimsenin "Bana satılan bu şeyi geri vermen suretiyle şuf'a hakkını tercih ettim" demesi gerekir. İşte bunun gibi de Cenâb-ı Hak, ikisi de aynı anda vaki olsunlar ve de böylece Hz. Peygamber (s.a.s), aynı anda hem hamdeden, hem de tesbih eden olsun diye, "Rabbini hamd ile tesbih ve tenzih et.." buyurmuştur.

10) Bundan muradın, سَبِّحْ قَلْبَكَ şeklinde olmasıdır. Yani, "Rabbinin hamdini mütalaa ederek, kalbini temizle. Çünkü sen, her şeyin Allah'dan olduğunu gördüğün zaman, kalbini, kendi nefsine ve cehdine çevirmekten temizlemiş olacaksın" demektir. O halde, فَسَبِّحْ emri, Allah'dan başkasının nefyedilmesine; بِحَمْدِ رَبِّكَ ifadesi de her şeyin Allah'dan olduğunun görülmesine bir işarettirler.

BEŞİNCİ MESELE
İstiğfar Hakkında

Hak Teâlâ'nın, وَاسْتَغْفِرْهُ *"Ve O'ndan mağfiret dile"* emri hakkında birkaç izah tarzı bulunmaktadır:

1) Muhtemeldir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine eziyet edenlerden intikam almayı temenni edip, Allah Teâlâ'dan kendisine yardım etmesini istiyordu. Ne zamanki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın yardımı ... geldiğinde..."* buyurduğunu duydu, buna sevindi. Fakat şu da bilinmektedir ki, günahı olmayan bir kimsenin mağfiret talebinde bulunması, güzel ve yerinde değildir. Bu yolla Peygamber anladı ki, Rabbi onu, afvetmeye ve intikam almayı terketmeye teşvik etmektedir. Zira, Allah Teâlâ ona, onlar için mağfiret talebinde bulunmasını emredince, daha nasıl olur da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlardan intikam almakla meşgul olması uygun ve yerinde olur?!

Sonra Cenâb-ı Hak sûreyi, Kendisinin **Tevvâb** sıfatını zikrederek bitirmiştir. Sanki şöyle buyurmaktadır: "Tevbeyi kabul etmek, Allah'ın işidir. Dolayısıyla, O'ndan her kim tevbesinin kabulünü talep etmişse, Allah bunu ona vermiştir. Bu tıpkı şuna benzer: Satıcının mesleği, yanındaki emtiayı satmaktır. Bu sebeple, her kim ondan, bu emtiadan bir şey talep ederse, o da ona bundan satar. Satın alan ister dost olsun, isterse düşman. Rab Teâlâ da böyledir işte; tevbe eden ister Mekkeli olsun ister Medineli, O, tevbeleri kabul buyurur. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın

bu emrine uydu. Bu sebeple Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, kerim bir kardeşsin; kerim bir kardeşin de oğlusun" dediklerinde, o onlara, *"Bu gün artık sizi kınamıyorum. Allah sizi bağışlasın"* (Yusuf, 92) demiştir. Yani, "Rabbim bana, sizin için mağfiret talebinde bulunmamı emretti. Bu sebeple de, O'nun beni reddetmesi caiz olmaz" demektir.

İstiğfar Kim İçin?

2) Cenâb-ı Hakk'ın, وَاسْتَغْفِرْ ifaedisinden murad edilen mana, ya "Kendin için Allah'dan mağfiret talebinde bulun" ya da, "Ümmetin için" şeklindedir. Şayet ifadesi murad edilen birincisi ise, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir günahın sadır olup olmadığı meselesine varıp dayanır.

Hz. Peygamber (s.a.s) İçin İstiğfar?

Hz. Peygamber (s.a.s)'den günah sadır olduğunu söyleyen kimse, buradaki "istiğfar"ın faydası hakkında bazı açıklamalar zikretmiştir:

1) Mümkündür ki onun çokca istiğfar etmesi, hatasını küçültme işinde etkili olsun.

2) Israr etmek günahından kurtulması için, ona istiğfarda bulunmak gerekmiştir.

3) İstiğfar ona, küçük günahını onarıp tamir etmesi için gerekli olmuştur. Böylece, onun sevabından asla hiçbir şey fasit olmaz.

Nebi Günah İşlemez Diyenlere Göre İstiğfar

Ondan bir günah sadır olmamıştır diyene gelince, o da, bu istiğfar hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur.

1) Peygamberin istiğfarı, tesbih yerine geçmektedir. Bu böyledir, çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ı, çok bağışlayıcı olmakla (gaffâr) vasfetmiştir.

2) Bundan maksat, başkalarının ona uyması için, onun bununla Allah Teâlâ'ya ibadet ve taatta bulunmasıdır. Çünkü hiçbir mükellef, ibadetinde herhangi bir kusurun meydana gelmediğinden emin olamaz. Böylece bunda, Hz. Peygamber (s.a.s), ne kadar gayret etse ve çaba harcasa da, onun, istiğfardan müstağni olamayacağına; o halde, onun dışındakilerin halinin nice olacağına dair bir tenbih ve uyarı bulunmaktadır.

3) İstiğfar, efdal ve en uygun olanı terketmekten ötürüdür.

4) Bu istiğfar şu sebepten dolayıdır. Kul bir itaat işleyip de, bunu, Cenâb-ı Hakk'ın ona olan ihsanı ile karşılaştırdığında, yaptığı taatın, o nimetin şükrünü eda hususunda yetersiz olduğunu görür. İşte bundan dolayı Allah'a istiğfarda bulunsun" demektir.

5) İstiğfar, kulluk yoluna sülûk etmede meydana gelmiş olan kusurdan dolayıdır. Çünkü, Allah'a giden yolu, kullukta bir makama ulaşıp da, daha sonra o makamı da geçtiği zaman, işte o makamı aşmasından sonra onun noksan ve kusurlu olduğunu görür. Bundan dolayı da Allah'tan mağfiret talebinde bulunur. Allah'a giden yolun mertebe ve makamları sonsuz olunca, bu istiğfarın mertebelerininde sonsuz olması icab eder.

Ümmet İçin İstiğfar

İkinci ihtimale, yani muradın, "Ümmetinin günahı için istiğfarda bulun" şeklinde olmasına gelince, bu da yine gayet açıktır. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, *"Kendi günahın için, erkek mü'minler ve kadınlar için istiğfar et"* (Muhammed, 19) ayetinde ümmetinin günahı için istiğfarda bulunmasını emretmiştir. İşte bu noktada, ümmet çoğaldıkça, bu istiğfarda daha zorunlu ve mühim hale gelmiştir. Biz, "Burada, kastedilen mana, hem kendin hem de ümmetin için istiğfarda bulun" şeklindedir" dediğimizde de bunun gibidir.

ALTINCI MESELE
Tenzih, Hamd, İstiğfar Sıralaması

Ayette bir müşkil bulunmaktadır. O da şudur: Tevbe bütün taatlardan önce gelir; sonra, hamd, tesbihten önce gelir. Çünkü, hamd, in'âm sebebiyle yapılır. İn'âm ve ihsan ise, münezzeh zat (Allah) tam sudur ettiği gibi, bazan da başkasından sudur eder. O halde, önce istiğfarın meydana gelmiş olması, bundan sonra hamdin zikredilmesi, daha sonra da teşbihin ifade edilmesi gerekirdi. O halde ifadenin, tamamen bu tertibin aksine gelmiş olmasının sebebi nedir? Buna bir kaç bakımdan cevap verilir:

1) Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak, en kıymetli ve şerefli olanla başlamıştır. Böylece ifade en kıymetliden daha az kıymetliye, yukardan aşağıya inmektedir. Bunda da, Hâlık'tan halka inmenin, halktan Hâlık'a yükselmekten daha şerefli olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır.

2) Bunda, kuldan sudur eden tesbih ve hamdin, Allah'ın celal ve izzeti ile karşılaştırıldığında günah haline dönüştüğüne, binaenaleyh, bundan istiğfarda bulunmanın da vacib olduğuna bir tenbih ve dikkat çekme vardır.

3) Tesbih ve hamd, Allah'ın emrini tazim ve ululamaya; istiğfar ise, Allah'ın mahlukuna şefkat etmeye bir işarettir. birincisi, namaz gibi; ikincisi ise zekat gibidir. Nasıl ki namaz zekattan önce gelirse, işte burda da böyledir.

YEDİNCİ MESELE
Nebi İstiğfarda Da Örnek

Ayet-i kerime, tesbih ve istiğfarda bulunmayı açıkca ifade etmenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacib olduğuna delalet etmektedir. Bu bir kaç bakımdan böyledir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'ın naklinin mütevatir olması için, sûreyi herkese tebliğ etmekle memur idi. Biz de, onun, vahyin tebliğ edilmesi görevini en güzel şekilde yerine getirmiş olduğunu bilmekteyiz. İşte, bu maksadın tahakkuk etmesi için, ona, apaçık bir biçimde tesbih ve istiğfarda bulunması vacib (farz) olmuştur.

2) Güdülen amaçlardan bir tanesi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bütün ümmete örnek ve kudve olmasıdır. Ta ki, ümmet, gerek nimet gerekse mihnet ve çile içinde bulunduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu şeyi yapsın; nimetler yeniden geldiğinde şükür ve hamdi de tekrarlasın.

3) Müşahede edilen, genellikle, hamdin önce getirilmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Resûlüne daima hamd ve istiğfarı emretmiştir. Ta ki böylece kendisiyle

diğer insanların farkı ortaya çıksın. Keza ecelinin yaklaştığını anlayınca Hz. Peygamber (s.a.s), Allah Teâlâ ona "istiğfar et" emrini ile vermiştir. Ta ki ümmeti de ecelleri yaklaşınca böyle yapsınlar.

SEKİZİNCİ MESELE

Bazı Sorular

Ayet hakkında bazı sorular bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hak, mazi siğasıyla, إِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً buyurmuştur. Oysa ki, biz Allah'ın bunu gelecekte kabul etmesine muhtacız.

2) Allah Teâlâ **Nûh Sûresi**'nde de olduğu gibi, تَوَّاباً yerine غَفَّاراً **(Gaffâren)** demeli değil miydi?

3) Cenâb-ı Hak "Allah'ın yardımı", "Allah'ın dinine" buyurmuştur. O haalde niçin بِحَمْدِ اللَّهِ "Allah'ın hamdi" ile buyurmadı da, بِحَمْدِ اللَّهِ "Rabbinin hamdiyle" buyurmuştur?

Niçin Mazi Siğasıyla Kâne?

Birinciye birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Böyle söylemesi, daha beliğdir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Ben sizi, insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmet olmakla medhedip övmedim mi? Sonra, sizin aşağınızda olanların da, mesela yahudiler gibi, tevbelerini kabul ediyorum. Çünkü onlar, büyük mucizelerin zuhurunda, yani denizin yarılmasından, Tur dağının yükseltilmesinden üzerlerine kudret helvası ve bıldırcın eti yağdırılmasından... sonra Rablerine isyan etmişler ve bütün kabahatler işlemişlerdi. Tevbe ettiklerinde ise tevbelerini kabul ettim. Şimdi, Ben, sizden aşağı seviyede bulunanların tevbesini kabul edince, sizin tevbelerinizi kabul etmez miyim?" demek istemiştir.

2) Bu, "Hayli zamandan beri Ben, asî kullarımın tevbesini kabul etmeye başladım. Buna başlamak, asi olmayanlarını da kabule sevkeder. Rahman olanın keremine bundan başkası mı yaraşır ki?" demektir.

3) "Ben, size, istiğfarda bulunmayı emretmezden evvel de "tevvâb" idim. Size istiğfarı emredince, tevbeleri kabul etmez miyim?"

4) Bu sanki, onların suçlarının hafifletilmesine bir işarettir. Yani, "Sizler suç işleyip de tevbe edenlerin ilki değilsiniz. Bilakis, tevbeleri kabul etmek, benim mesleğimdir" demektir. Buna göre, suç, suçlu için bir musibettir. Musibet yaygınlaştığında ise, hafifler.

5) Bu sanki, şu ifadenin bir benzeri gibidir: لَقَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ فِيمَا مَضَى كَذَلِكَ يُحْسِنُ فِيمَا بَقِيَ *"Andolsun ki Allah, geçmişte ihsan ve ikramda bulundu. Aynen bunun gibi, gelecekte de ihsanda bulunacak."*

Tevvabâ Yerine Gaffâra?

İkinci soruya da birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Böylece, belki de Cenâb-ı Hak, bu ümmete daha fazla şeref ve mevki tahsis etmiştir. Çünkü kulun sıfatları içinde غَفَّارٌ **(gaffâr)** sıfatı yoktur. Aksine, kul

tevbe ettiğinde, onun hakkında تَوَّابٌ "**tevvâb**-çok tevbe eden" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır. Şöyle ki, her ne kadar manalar farklı ise de, sen mü'minsin, Ben de mü'minim. O halde tevbe et ki, neticede de benim adaşım olasın. Şu halde, sen **tevvâb** (çok tevbe) edensin, ben de **tevvâb** (tevbeleri çokca kabul eden)im." **Tevvâb** kelimesi Allah hakkında, O'nun, tevbeleri çok kabulü anlamına gelir. Böylece Cenâb-ı Hak, kulun da çok tevbe etmesi gerektiğine tenbihatta bulunmuş olur.

2) Cenâb-ı Hak, تَوَّاباً buyurmuştur. Çünkü kul bazan, gönülden tevbe etmediği halde, lisanen "**Estağfirullah** - Allah'tan bağışlanmamı diliyorum" diyebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُسْتَغْفِرُ بِلِسَانِهِ الْمُصِرُّ بِقَلْبِهِ كَالْمُسْتَهْزِىءِ بِرَبِّهِ *"Kalbiyle günahını ızhar ettiği halde lisanıyla istiğfar eden kimse, adeta, Rabbiyle alay eden kimse gibidir"* ifadesi de bu manadadır.

Buna göre şayet, "Kişi bazan, gerçekten tevbe etmediği halde, أَتُوبُ "Allah'a tevbe ederim" de der" denilirse, biz deriz ki: O zaman o yalancı olur. Çünkü tevbe, günahtan dönme ve pişman olmanın adıdır. İstiğfar ise böyle değil, kişi bunda yalancı olmaz. O halde kelamın takdiri, "Tevbe ederek Allah'tan mağfiret dile" şeklinde olur. Bu ifadede, amellerin tevbe ve istiğfar ile bitmeleri gerektiğine dair bir tenbihat bulunmaktadır. Ömürlerin sonu da böyledir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir meclise oturduğu zaman, oradaki oturuşunu istiğfar ile bitirirdi.

Rab Vasfını Kullanmanın Hikmeti?

Üçüncü soruya da şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ adaleti gözetmiş, böylece kendi zat ismini de iki kere zikretmiş, fiil ismini de. Bunlardan birincisi "Rab", ikincisi ise "Tevvâb"dır. Rububiyyet önce, tevbeleri çokca kabul ediş de sonra olduğundan, Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak, önce Rabb ismini, sonra Tevvâb ismini zikretmiştir.

DOKUZUNCU MESELE
Sûrenin Vefat-ı Nebeviyeyi Haber Vermesi

Sahabe-i kiram, bu sûrenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatının yaklaşmış olduğuna delalet ettiği hususunda ittifak **etmişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, Abbas** bunu anlayınca ağlamış. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Seni ağlatan nedir?" deyince, **Hz. Abbas**, "Bu sûre senin (yakında) vefat edeceğini haber vermiştir" diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Durum, senin dediğin gibidir" buyurur. Rivayet olunduğuna göre bunu **İbn Abbas** söylemiş; bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), "Gerçekten bu çocuğa pekçok ilim verilmiştir" buyurmuşlardır. Nakledildiğine göre, **Hz. Ömer** (r.a), **İbn Abbas** (r.a)'a saygı gösterir, onu kendine yakın tutardı. Onun, **Bedir**'e katılan sahabilerle oturmasına izin verirdi. İşte bunun üzerine **Abdurrahman (İbn Avf), Hz. Ömer** (r.a)'e, "Bu çocuğun bizimle oturmasına izin mi veriyorsun? Bizim, onun kadar oğlumuz var" deyince, "bunun sebebi, sizin onun kim olduğunu, yani nasıl liyakatlı birisi olduğunu bilmenizdir" diye cevap verdi. **İbn Abbas** şöyle der: **Hz. Ömer**, bir gün bana ve onlara haber saldı. Bir araya geldiğimizde onlara, إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ ayet-i kerimesinden sual etti. Ama, o bunu sanki, benim sebebimle sormuş gibiydi.. Bunun üzerine içlerinden bir kısmı, "Allah nebisine, fetih işlerinden bir kısım, "Allah'tan istiğfar edip,

O'na tevbe etmesini emretmiştir" diye cevap verince, ben, "Hayır, böyle değil. Bilakis, bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vefatı haber vermektedir" dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) de, "Bu sûrenin manası hususunda ben de, senin bildiğinden başkasını bilmiyorum" dedi. Sonra da etrafına dönerek, "Bu gördükleriniz den sonra beni nasıl kınarsınız?" diye ilave etti. Yine anlatıldığına göre, bu sûre nazil olduğu zaman, (Hz. Peygamber), insanlara hitab ederek, "Allah bir kulunu dünya ile Ahiret, yani Allah'a kavuşma arasında muhayyer bıraktı, o kul da, Allah'a kavuşmayı seçti" buyurur. Bir kimse, "Bu ayet, nasıl olur da bu manaya delalet edebilir?" derse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Bazıları şöyle demiştir: Bunu, az önce anlattığımız üzere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in halka hitap edip de, muhayyerlik hususunu zikretmiş olması sebebiyle anlamışlardır.

2) Cenâb-ı Hak "**nasr**"ın, fethin ve insanların bölük bölük İslâm'a girmelerini tahakkuk ettiğini zikredince, bu, artık kemal ve tamamlanmanın da, gerçekleşmiş olduğuna delalet etmiştir. Her kemalden sonra ise zeval gelmektedir. Nitekim şöyle denilmiştir:

إِذَا تَمَّ شَيْءٌ بَدَا نَقْصُهُ / تَوَقَّعْ زَوَالاً إِذَا قِيلَ تَمّ

"Bir şey tamamlandığı zaman, onun noksanlaşması da yaklaşmıştır. İşte "tamamlandı" denildiğinde, sen, zevali gözle artık."

3) Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, mutlak olarak tesbih, tahmid ve istiğfarı emretmiştir. Onun bunlarla meşgul olması ise onu, ümmetin işiyle meşgul olmaktan alıkoyar. Böylece bu, tebliğ işinin tamamlanıp kemale erdiğine dair bir tenbihat olmuş olur. Bu ise, ölümü gerektirir; çünkü, şayet Hz. Peygamber bundan sonra hayatta kalacak olsaydı, risalet görevinden uzak ve mazul birisi gibi olmuş olurdu ki, bu caiz değildir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, وَاسْتَغْفِرْهُ emri ecelin yaklaştığına dikkat çekmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Vakit yaklaştı, yolculuk zamanı geldi; bu iş için hazırlan ve azıklan!.." buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, ecel yaklaştığı zaman akıllı kimsenin yapması gereken şeyin, çok çok tevbe etmesi olduğu hususuna dikkatimizi çekmiştir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki şöyle denilmiştir: "Dünyada arzuladığın şeyin müntehası ve akıbeti, işte şu bulduğun şeylerdir: Zafer, fetih ve hakimiyet... Allah Teâlâ sana, *"Ahiret senin için, dünyadan daha hayırlıdır"* (Duhâ, 4) vadinde bulunmuştu. Madem ki artık, dünyadaki en yüce maksadına nail oldun, o halde, o yüce saadetleri elde etmen için ahiret yurduna geç!.."

ONUNCU MESELE
Sûrenin Nüzul Zamanı

Biz, en sahih olan görüşün, bu sûrenin **Mekke**'nin fethinden önce nazil olduğunu bildirmiştik. Bu sûrenin **Mekke**'nin fethinden sonra nazil olduğunu söyleyenler de vardır: **Maverdî**'nin zikrettiğine göre, bu sûrenin nüzulünden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ancak, tamamını tesbih ve istiğfarla geçirmiş

olduğu altı gün yaşamıştır. Muktil ise şunu söylemiştir: Bu sûreden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) bir yıl yaşadı. Derken, اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ (Maide, 5) ayeti nazil oldu. Bundan sonra seksen gün yaşadı. Derken, Kelâle ayeti nazil oldu. Bundan sonra elli gün yaşadı. Daha sonra لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ (Tevbe, 128) ayeti nazil oldu. Bundan sonra ise otuzbeş gün yaşadı. Daha sonra da, وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ (Bakara, 281) ayeti nazil oldu. Bu ayetten sonra ise, Hz. Peygamber (s.a.s) onbir gün yaşadı... Bir başka rivayete göreyse, bu ayetten sonra Hz. Peygamber (s.a.s) yedi gün yaşadı. Bunun nasıl olduğunu en iyi bilense Allah'tır.

★ ★
★

TEBBET SÛRESİ

•

Beş ayet olup, ittifakla, Mekke'de nazil olmuştur.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ۝

"(Asıl) Ebû Leheb'in elleri kurusun..."

(Tebbet, 1).

Önceki Sûre İle Münasebet

Bil ki, Cenâb-ı Hak, *"Ben, cinleri ve insanı, ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım"* buyurdu. Daha sonra, *"De ki: Ey kafirler..."* (Kâfirûn, 1) sûresinde, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Rabbine itaat edip, şürekâya ve Allah karşıtı şeylere tapmadığını; kâfirinse, Rabbine isyan edip, Allah karşıtı şeyler ve ortaklar ile meşgul olduğunu açıkca beyan etmiştir. Buna, sanki, "Ey Rabbimiz, itaatkârın mükafaatı nedir? İsyankarın cezası nedir?" denilmiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "itaatkarın mükafaatı zaferin, fethin, bu dünyada hakimiyetin; Ahirette ise, sonsuz mükafaatın meydana gelmesidir. Nitekim, *"Allah'ın yardımı geldiğinde..."* (Nasr, 1) ayeti buna delalet eder. İsyankarın cezasına gelince, bu da, dünyada hüsrana uğramak, Ahirette ise, büyük bir ikaba maruz kalmaktır. Nitekim **Tebbet Sûresi** de buna delalet eder. Bunun bir benzeri ise, **En'âm Sûresi**'nin sonundaki, şu ifadedir: *"O Allah, sizi, yeryüzüne halifet yapan ve bir kısmınızı bir kısmınızdan derecelerle üstün kılandır..."* (En'âm, 165). Sanki şöyle denilmiştir: "Ey Rabbimiz, Sen çok cömertsin; cimrilikten münezzehsin; kadirsin, acziyetten münezzehsin. O halde, bu farklı farklı oluşun sebebi nedir?" İşte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Size verdiği şeylerde sizi sınamak için..."* (En'âm, 165) buyurmuştur. Sanki, "Ey Rabbimiz, ya kul günahkar ve asi olursa, o zaman hali nasıl olur?" denilmiş de bunun üzerine cevaben, *"Muhakkak ki senin Rabbin, cezası çok hızlı olandır"* (En'âm, 165) buyurulmuştur. O halde, şayet kul itaatkar, muti olursa, onun mükafaatı şudur. Allah Teâlâ, dünyada, onun hatalarını bağışlar, Ahiret de ise, ona karşı merhametli ve kerim davranır...

Sebeb-İ Nüzul

Alimler, bu sûrenin sebeb-i nüzulü hakkında bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

1) **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah'ın Resulü, başlangıçta, durumunu gizliyor ve **Mekke**'nin mahallelerinde gizlice namaz kılıyordu. Bu, "*Yakın akrabalarını uyar*" (Şuârâ, 214) ayeti nazil oluncaya değin, üç sene devam etti. Bu ayet nazil olunca **Safa Tepesi**'ne çıktı ve "Ey Âli Gâlib..." diye nida etti. Bunun üzerine **Âli Gâlib**, Mescidden onun yanına geldi. Bunun üzerine **Ebû Leheb**, "İşte Gâlib yanına geldi, ne var?" dedi. Sonra, "Ey Âl-i Lüey" diye seslendi. Bunun üzerine, **Lüey**'den olmayanlar geri döndü. Bunun üzerine **Ebû Leheb**, "İşte **Lüey** yanıma geldi, ne var?" dedi. Sonra, "Ey Âl-i Mürre" diye seslendi. Bunun üzerine, **Mürre**'den olmayanlar geri döndü. Yine **Ebû Leheb**, "İşte **Mürre** yanıma geldi, ne var?" dedi. Hz. Peygamber sonra, "Ey Âl-i Kilâb" diye seslendi. Bundan sonra da, "Ey Âl-i Kusayy" diye seslendi. Bunun üzerine **Ebû Leheb**, "İşte Kusayy yanına geldi, ne var?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, "Allah bana, en yakın akrabalarımı uyarmamı emretti. Sizlerse en yakınlarımsınız. Biliniz ki ben, ne bu dünyada size nasib sağlayabilirim, ne de Ahirette bir pay... Ancak, "**Lâ İlâhe İllâllah**" demeniz müstesna. O zaman ben de, bununla, Rabbimiz katında lehinize şehadette bulunurum..." dedi. Bu söz üzerine **Ebû Leheb**, "Hay kahrolasıca, bizi bunun için mi çağırdın?" dedi. Onun bu sözü üzerine bu sûre nazil oldu.

2) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün **Safa Tepesi**'ne çıkar ve "Sabah oldu, uyanın ey **Kureyş**..." der. Bunun üzerine **Kureyş** yanına gelir ve "Neyin var?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ne dersiniz, eğer ben size, "Düşman size sabahleyin ya da akşamleyin saldıracak" desem, bana inanır mısınız?" der. Onlar da, "Evet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben sizi, şiddetli bir azab öncesinde uyarıyorum" cevabını verir. Bunun üzerine **Ebû Leheb**, dediğini der de, bu sûre nazil olur.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) amcalarını toplar ve onlara, bir sahanda yemek takdim edince onu kınarlar. "Bizden birisi tek başına bir koyun yer (bu ne ki?!)" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Yeyiniz, yeyiniz..." der. Onlar da, doyuncaya kadar yerler; ama, sahandaki yiyecekten çok az şey eksilir. Sonra da ona, "Ne vardı?" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onları İslâm'a davet eder. **Ebû Leheb** de diyeceğini der. Rivayet olunduğuna göre **Ebû Leheb**, "Müslüman olursam, bana ne var?" deyince, Hz. Peygamber, "Müslümanlara olanlar..." diye cevap verir. O, "Ben onlara üstün olacak mıyım?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Neyle üstün olacaksın ki?!" diye cevap verir. Bunun üzerine de o, "Yazık bu dine, onda ben ve başkası bir olacak öyle mi?" der.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir heyet geldiğinde, bu heyet amcasına ondan sorar ve "Sen onu en iyi tanıyansın..." derdi. O da onlara, "**Muhammed** bir sihirbazdır" der, bunun üzerine de onlar ondan yüz çevirir, onunla karşılaşmazlar. Derken ona bir heyet daha gelir, amcası da onlara, buna benzer şeyler söyler. Onlar da, "Onu görmeden gitmeyeceğiz" deyince, **Ebû Leheb**, "Biz onda, delilikten başka hiçbir

şey müşahede etmedik. Eli kurusun ve kahrolsun.." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) bundan haberdar olur ve hüzünlenir. Bunun üzerine de bu sûre nazil olur.

Tebbet Kelimesi

تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ *"Ebû Leheb'in elleri kurusun..."* (Tebbet, 1) ifadesine gelince, bil ki, تَبَّتْ ifadesi hakkında bazı görüşler bulunmaktadır:

1) **et-Tebâb**, helak olmak anlamındadır. Arabların, ثَابَتْ أُمُّ ثَابَةٍ şeklindeki sözü bu ifadeden olup, "İhtiyarlıktan helak olmuş..." anlamındadır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلاَّ فِى تَبَابٍ (Mü'min, 37) ayetidir ki, "... ancak helak ve hüsrandadır" demektir. Bunu teyid eden bir husus da şudur. Bir bedevi Ramazan ayının bir gününde, hanımıyla cinsi münasebet yaptığında, "Helak oldum ve helak ettim" der. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), bunu yadırgamadı. Böylece, onun bu hususta doğru söylediğine işarette bulunmuştur. Şüphe yok ki amel, ya imana dahil olur; yahut da dahil olur ama, onun en zayıf cüzlerinden birisi olur. İşte ameli terketmekle helâk meydana gelince, **Ebû Leheb** hakkında ise, itikadı, cüz ve ameli tek meydana gelmiş, batıl inancın, batıl sözün ve batıl amelin mevcudiyeti tahakkuk etmiştir. O halde, helakın meydana gelmeyişi nasıl düşünülebilir?! İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, تَبَّتْ "... kurusun, helak olsun..." buyurmuştur.

2) تَبَّتْ، خَسِرَتْ "hüsrana uğrasın..." anlamındadır. Çünkü التَّبَابُ kelimesi, helâke götüren hüsran, anlamındadır. وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ *"Onların hüsrandan başka birşeylerini arttırmadılar..."* (Hûd, 101) ayeti de bu anlamdadır. Yani, غَيْرَ تَخْسِيرٍ demektir. Zira bunun delili, bir başka yerde, غَيْرَ تَخْسِيرٍ (Hûd, 63) buyurulmuş olmasıdır.

3) تَبَّتْ، خَابَتْ anlamındadır. **İbn Abbas** şöyle demiştir: Çünkü **Ebû Leheb**, "O bir sihirbazdır" sözüyle, insanları **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den uzaklaştırıyordu. Böylece de insanlar, onunla görüşmeden çekip gidiyorlardı. Çünkü **Ebû Leheb**, kabilenin yaşlısı olup, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in babası gibiydi. Bu sebeple de, itham edilemezdi. Bu sûre nazil olup da, onu duyunca, kızdı ve şiddetli bir düşmanlık sergiledi. Böylece itham olunur bir hale geldi ki, artık bundan sonra, **Hz. Muhammed** (s.a.s) hakkındaki sözleri kabul edilemezdi. Böylece sanki, çabası boşa gitmiş (خَابَ) amacına ulaşamamıştı...

El Uzvunu Anmanın Sebebi

Muhtemelen Cenâb-ı Hak şundan dolayı burada "el- يَدٌ"i zikretti. Çünkü, o, yanına gelen heyetin omuzuna eliyle vuruyor ve "Akıllı ol, çık git... Çünkü o deli!" diyordu. Çünkü, mutad ve alışılmış olan şey şudur: Birini bir yerden döndüren kimse, elini onun omuzuna koyar da, onu o yerden men eder.

4) **Atâ**'dan rivayet olunduğuna göre تَبَّتْ، غَلَبَتْ "galip ve üstün geldi anlamındadır. Çünkü o, kendi elinin en üstün olduğuna, onu **Mekke**'den çıkarıp zelil kılacağına, onu yeneceğine inanıyordu.

5) **İbn Vessab**'dan rivayet edildiğine göre bunun anlamı, "Her hayır üzere, elleri sararıp solsun..." şeklindedir.

Buna göre şayet, "el"in zikredilmesinin faydası nedir?" denilirse biz deriz ki: Bu hususta birkaç izah şekli vardır:

1) Rivayet edilen şu haberdir. **Ebû Leheb**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e atmak için yerden bir taş almıştır. **Târık el-Muharibî**'den rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Allah'ın Resulü'nü pazarda gördüm, şöyle diyordu: "Ey insanlar, **Lâ ilâhe illâllah** deyin, kurtulun..." Arkasında da bir adam, ona taş atıyordu. Topuklarını da kanatmıştı. "Ona itaat etmeyin, çünkü o, çok yalancıdır" diyordu. Ben, "Bu kimdir?" deyince, "**Muhammed** ve amcası **Ebû Leheb**" dediler.

2) "İki el يَدَا"den murad, bedenin tamamıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ (Hacc, 10) ayetinde de böyledir. Arabların بَرَكَتْ يَدَاكَ deyimleri de bu anlamdadır. Cenâb-ı Hakk'ın مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا *"Ellerinizin yaptıklarından..."* (Yasin, 71) ayeti de bu anlamdadır. Bu yorumu Cenâb-ı Hakk'ın وَتَبَّ *"kurudu da"* ifâdesiyle kuvvetlenmektedir.

3) تَبًّا لَهُ يَدَاهُ ifadesinin manası, "Dini de dünyası da, öncesi de sonrası da helak olsun" şeklindedir. Ya da, iki elden birisiyle menfaat temin edilir, diğeriyle de zararlar def edilir. Ya da, sağ elle silah tutulur; diğeriyle de kalkan.

4) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) onu gündüzleyin davet edince, o bundan kaçındı. Gece olunca da, **Nûh** (a.s)'un sünnetine uyarak onu gündüz davet ettiği gibi geceleyin de, davet etmek üzere, onun evine gitti. Onun yanına varınca, **Ebû Leheb** ona, "Özür dilemen için yanıma geldin..." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, tıpkı ihtiyaç içinde olan birisi gibi onun önüne oturdu. Ve onu, İslâm'a davet etmeye başladı. Ona, "Eğer seni, inanmaktan, âr ve utanma alıkoyuyorsa, bana bu vakitte icabet et ve sus..." deyince, **Ebû Leheb**, "şu oğlak inanmadıkça, sana inanmam" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) oğlağa, "Ben kimim..." dedi. Oğlak da, "Allah'ın Resulü" dedi ve dilini salıvererek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i medhetti. Bunun üzerine kin ve hased, **Ebû Leheb**'i istila etti; hemencecik oğlağın ayaklarından tutarak onu parçaladı. "Kahrolası, sihir sana da tesir etti" deyince, oğlak: "Bilakis, sen kahrol..." dedi. Bunun üzerine de, buna uygun biçimde, bu sûre nazil oldu. Yani, "Oğlağın ayaklarını parçaladığı için, **Ebû Leheb**'in elleri kurusun..."

5) **Muhammed İbn İshâk** şöyle dedi: Rivayet olunduğuna göre **Ebû Leheb** şöyle demiştir: "**Muhammed** bana bazı şeyler va'dediyor. Ben, bunların olacağını sanmıyorum. O (Muhammed), bunların ölümden sonra olacağını iddia ediyor. Oysa ki, elime, bunlardan yana hiçbir şey koymadı." Sonra da ellerine ülfet ve "Hay kahrolasıcalar, şimdi hiçbir şey göremiyorum.." derdi. İşte bunun üzerine de bu sûre nazil olur.

Ve Tebbe Kelimesi

Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَبَّ ifadesine gelince, bu hususta da birkaç izah vardır:

1) Cenâb-ı Hak birinci ifadeyi, قُتِلَ الْإِنسَانُ مَا أَكْفَرَهُ *"Kahrolasıca insan, onu küfre ne sevketti..."* (Abese, 17) ayetinde olduğu gibi beddua üslûbunda buyurmuş, ikinci ifadeyi ise, haber verme makamında... Yani, "Bu oldu ve meydana geldi" demektir. **İbn Mes'ûd**'un وَقَدْ تَبَّ şeklindeki kıraati de bunu teyit eder.

2) Her iki ifade de haber vermek içindir. Fakat Cenâb-ı Hak birincisiyle, amelinin helak olmasını, ikincisiyle de bizzat kendisinin helak olmasını murad etmiştir. Bunun en güzel izahı şöyledir: Kişi, kendisinin ve işinin menfaati için çalışıp çaba sarfeder. Allah Teâlâ böylece, **Ebû Leheb**'in her ikisinden de mahrum kaldığını haber vermiştir.

3) تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ demek, "Yani, malı helak olsun.." Nitekim mal hakkında, ذَاتُ الْيَدِ "elin sahip olduğu şey" denilir. وَتَبَّ ifâdesi de, "onun bizzat kendisi halak oldu" anlamındadır. Nitekim **Kur'ân**'da, *"Onlar, hem kendilerini, hem de çoluk-çocuklarını helak ettiler"* buyurulmaktadır. Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

4) تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ, **"Ebû Leheb**'in kendisi helak olsun" وَتَبَّ "Oğlu **Utbe** helak olsun..." anlamındadır. Nitekim rivayet olunduğuna göre **Utbetu'bnu Ebî Leheb**, Kureyş'ten bazı kimselerle beraber **Şam**'a gider. Geri dönmeye niyetlendiklerinde **Utbe** onlara, "**Muhammed**'e benden وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى **Necm** Sûresi'ni inkar ettiğimi ulaştırın..." dedi. Ve yine rivayet edildiğine göre o bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzüne söylemiş ve (haşa) yüzüne tükürmüştür. O, Hz. Peygamber (s.a.s)'e çok şiddetli düşmanlık taşıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allahım, ona, köpeklerinden bir köpeği musallat et..." dedi. Böylece onun kalbine büyük bir korku düştü; bu sebeple de hep sakınırdı. Derken gecelerden bir gece yola çıktı. Sabah yaklaştığında yanındakiler ona, "Kervan helak oldu" dedi. O inînceye kadar, onu terketmediler. O, korku içindeydi. O, tıpkı parmaklıklar gibi, deveyi etrafına çöktürdü. Allah da ona bir aslanı musallat etti. Develere ise sükunet verdi. Böylece aslan aradan süzüldü. Ve onu parçaladı. Paramparça etti.

Mazi Sîğası

Buna göre şayet, "Bu sûre bu olaydan önce nazil olmuştur. وَتَبَّ ifâdesi de geçmişten haber vermektedir. O halde ifade bu olaya nasıl hamledilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, çünkü, bunun meydana geleceği, Allah'ın malumu idi.

5) Bu, "Rabbinin hakkını bilmediği zaman, **Ebû Leheb**'in elleri kurusun. Resulünün hakkını bilip ikrar etmediği zaman da (kendisi) helak olsun..." demektir. Ayet hakkında birkaç soru bulunmaktadır.

Bazı Sorular

1. Niçin Ebû Leheb Künyesi?

Birinci Soru: Adı **Leheb** olan bir oğlu olmadığı için yalan gibi olduğu halde, niçin ona, **Ebû Leheb** künyesi verildi? Üstelik künye kullanılması tazim ve tefhim ifade eder!.. Birincisine şöyle cevap verilir: Künye, bazan isim olabilir. Nitekim bunu, تَبَّتْ يَدَا أَبُو لَهَبٍ şeklinde okuyan kimsenin kıraati de teyid eder. Aynı şekilde مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبُو سُفْيَانَ ve عَلِي بْنِ أَبُو طَالِبٍ **(Ali Ibn Ebû Talib, Muaviye Ibnu Ebû Süfyan)** da denilmektedir. Çünkü bunlar onların isimleri olup, onlarla kinaye yapılmıştır.

Künyenin tazim ifade etmesine gelince, buna da birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Künye isim olunca, tazim ifade etmenin dışına çıkmıştır.

2) Onun esas adı **Abdu'l-Uzza** olup, böylece bundan künyesine geçilmiştir.

3) O cehennemlik olup akibet varacağı yer de, alevli bir ateş olunca, hâli, künyesine uygun düşmüş, bu nedenle onunla zikredilmesi yerinde olmuştur. Buna göre ona, nasıl ki çok kötü ve şerir bir kimseye, **Ebu'ş-Şer** "şerrin babası"; hayırsever kimseye de **Ebû'l-Hayır** "hayrın babası", **Ebû Leheb** "alev'in babası" denilir.

4) Yanakları ateş parçası gibi ve kıpkırmızı olduğu için ona bu ad verilmiştir. Böylece, onunla alay edip tahkir etmek için, bununla anılması caiz olmuştur.

Nebî (a.s)'nin Amcasına Bedduası?

İkinci Soru: Hz. Muhammed (s.a.s), rahmet ve yüce bir ahlak peygamberi idi. O halde onun, amcasına karşı böylesine sert bir ifade kullanması nasıl uygun düşer? Meselâ **Nûh** (a.s), kafirlere karşı son derece sert ve katı olduğu halde, kafir olan oğlu hakkında, "Oğlum, benim ehlimdendir. Senin vadinse haktır..." demiş, yine **İbrahim** (a.s), "Babacığım, babacığım..." demek suretiyle babasına şefkat ifadesiyle hitap etmiştir. Babası ona, *"Muhakkak seni taşlarım... Benden bir müddet uzaklaş..."* (Meryem, 46) dediğinde, o, *"Selam sana... Senin için Rabbimden mağfiret talebinde bulunacağım..."* (Meryem, 42) diye cevap vermiştir. **Musa** (a.s)'ya gelince, Cenâb-ı Hak onu, **Firavun**'a gönderince, ona ve **Harun** (a.s)'a, *"O Firavun'a yumuşak söz söyleyin"* (Taha, 44) demiştir. Oysa ki, **Firavun**'un günahı, **Ebû Leheb**'in günahından çok ağır idi. Üstelik **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in şeriatine göre, baba, kısas yoluyla oğulun yerine öldürüp, ona recmedilemezken; hatta, savaşta, kafir olan baba oğulun karşısına geçse, oğul babayı öldürmez, onu kendinden uzaklaştırır. Ki böylece onu bir başkası öldürsün. Bu soruya birkaç bakımdan cevap verilir:

1) **Ebû Leheb**, "Muhammed mecnundur" diyerek, insanları **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den uzaklaştırıyordu. İnsanlar onu suçlamıyorlardı. Zira o, **Muhammed** (s.a.s)'in babası gibiydi. Böylece o, risaletin insanlara ulaşmasını engelleyen bir kimse konumuna girdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona böyle konuştu da, böylece öfkesi daha da arttı ve çok şiddetli bir düşmanlık gösterdi. Böylece de bu düşmanlık sebebiyle, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i tenkid etmesi hususunda itham edilir hale gelmesi hususunda itham edilir hale geldi. Bundan sonra da, **Hz. Muhammed** (s.a.s) şayet, din hususunda bir kimseye yumuşak davranıp müsamaha gösterseydi, bu, babası konumunda olan amcasına karşı olurdu. Fakat, ona karşı dahi böyle bir yumuşaklık ve müsamaha meydana gelmeyince, bu konudaki bütün beklentiler sona ermiş ve herkes, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, dine taalluk bir konuda asla hiç kimseye müsamaha etmediğini anlamıştır.

3) Zikrettiğiniz açıklama biçimi, çelişik gibidir. Çünkü, **Ebû Leheb**'in onun amcası olması, onun ona karşı büyük şefkat sahibi olmasını gerektirir. Ama, iş tersine dönüp şiddetli bir düşmanlık söz konusu olunca, onun da, buna mukabil şiddetli ve sert bir hitabı hak etmesi kaçınılmaz olmuştur.

Sûrenin Başında Kul Emri Olmaması

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın burada, ...قُلْ تَبَّتْ "De ki, **Ebû Leheb**'in elleri kurusun" buyurmayıp da, **Kâfirûn Sûresi**'nde, *"De ki: Ey kafirler..."* (Kâfirûn, 1) buyurmasının sebebi nedir? Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Zira, amcalık yakınlığı, hürmete riayeti gerektirir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, amcasına (bir tür kınama) olacağından, ...قُلْ "De ki..." emrini kullanmasını emretmemiştir. **Kâfirûn Sûresi**'nde ise durum bunun tersinedir. Zira o kafirler, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in amcaları değildir.

2) **Kâfirûn Sûresi**'ndeki kafirler, Allah'ı tenkit etmişler, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "**Ey Muhammed** onlara cevap ver (ve) de ki: "Ey kafirler..." buyurmuştur. Bu sûrede ise, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i tenkit etmişler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "**Ey Muhammed**, sen sus. Ben onun hakkından gelirim. **Ebû Leheb**'in elleri kurusun..." buyurmuştur.

3) Bunun manası şudur: "Onlar seni kınadıkları zaman, sen, *"Cahiller onlara hitap ettiklerinde, "selam" derler..."* (Furkan, 63) ayetinin hükmüne girmen için sus. Sen sustuğunda da, senin yerine cevap verecek olan benim!."

Rivayet olunduğuna gönre bir kişi **Ebû Bekir** (r.a)'e eziyet ediyor, ama o susuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) o kimseyi men edip, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'den uzaklaştırmaya başladı. Derken **Ebû Bekir** (r.a) cevap vermeye yönelince Hz. Peygamber (s.a.s) sustu. Bunun üzerine **Ebû Bekir** (r.a), "Bunun sebebi nedir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Çünkü sen susuyorken, melek senin yerine cevap veriyordu. Ama sen cevap vermeye yönelince, melek yanından uzaklaştı, yanına şeytan geldi..." buyurdu. Bil ki, bunda, Cenâb-ı Hak katından bu hususta bir uyarı bulunmaktadır. Sefih ve bayağı kimseye cevap vermeyenin müdafii, yardımcısı ve muini Allah'tır.

Kıraat Farkı

Dördüncü Soru: Abdullah ibn Kesîr el-Mekkî'nin أَبِي لَهْبٍ "**Ebî Leheb**'in" şeklinde **hâ**'nın sükunuyla okumasının hikmeti nedir?

Cevap: Ebû Ali şöyle demiştir: لَهَبٌ ve لَهْبٌ ifâdelerinin, tıpkı, الشَّمَعُ – الشَّمْعُ ve النَّهَرُ–النَّهْرُ ifadelerinde olduğu gibi, iki kıraat ve kullanış olması muhtemeldir. Alimler, سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (Tebbet, 3) ifadesindeki **hâ**'nın fetha ile okunacağı üzerinde icma etmişlerdir. وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ (Mürselat, 31) ifadesi de böyledir. Bu da, fetha ile okumanın, sükûn ile okumadan daha uygun olduğuna delalet eder. Başkaları da şöyle demiştir: Alimler, fasılaya uygun olsun diye, ikinci ifadenin, fetha ile okunacağı üzerinde ittifak etmişlerdir.

★ ★
★

Malı Ona Fayda Vermez

مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ۝

"Ona, malı da, kazandığı da fayda vermedi"

(Tebbet, 2).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE مَا أَغْنَى ifâdesindeki مَا'nın olumsuzluk anlamında istifham olması muhtemel olduğu gibi, nefy anlamında olması da muhtemeldir. Birinci takdire göre mana, "Belayı ondan savuşturmada, malının ve kazancının ne tesiri var kil? Çünkü, Karun'dan daha fazla malı olan yoktu; mal ondan ölümü savuşturabildi mi? Hz. Süleyman (a.s)'dan da daha güçlü bir hükümdar yoktu; o ölümü savuşturabildi mi?" şeklinde olur. İkinci takdire göreyse ifade, malının ve kazancının ona hiçbir fayda salamayacağını haber vermektedir.

İKİNCİ MESELE مَا كَسَبَ ifadesi, mahallen merfudur. مَا, ya ism-i mevsuldür, ya da masdar manası ifade eder. Yani, "kazandığı şey مَكْسُوبُهُ " veya, "kazanması كَسْبُهُ demektir. Rivayet olunduğuna göre o şöyle diyordu: "Eğer kardeşinin oğlunun söylediği gerçek ise, ben bundan, malım ve evladım karşılığında canımı kurtarırım.." İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti inzal buyurdu.

Daha sonra alimler, ifadenin manası hakkında bazı vecihler zikretmişlerdir:

1) Yani, "Malı ve malıyla kazandığı şey, yani ana sermayesi ve kârları ona fayda vermedi" demektir.

2) Mal'dan maksat, hayvanlarıdır. وَمَا كَسَبَ 'den maksat da, bu hayvanlardan elde ettiği yeni nesiller ve ürünlerdir. Çünkü o, zenginlik ve bolluk içinde idi.

3) مَالُهُ ile, babasından varis olduğu şeyler; وَمَا كَسَبَ ile de bizzat kendisinin kazandıkları kastedilmektedir.

4) **İbn Abbas** şöyle demiştir: مَا كَسَبَ ile, onun evladı kastedilmektedir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir; إِنْ أَطْيَبَ مَا يَأْكُلُ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَإِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ *"Kişinin yediği şeylerin en temizi, kendi kazancından olandır. Onun evladı da, kendi kesbindendir"*[62]. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ *"Sen ve senin malın, babanındır"* buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre **Ebû Leheb**'in oğulları davalaşmak üzere babalarının yanına gelirler, orada da dövüşürler. Bunun üzerine **Ebû Leheb**, aralarına girmek için ayağa kalkar; derken içlerinden birisi onu iter, o da yere düşer ve kızar. Bunun üzerine, (oğullarını kastederek), "Çıkın yanımdan, ey, habis ve pis kazanç" der.

5) **Dahhâk** ise şöyle demiştir: Bu, "onun malı ve habis ameli, yani, Hz. **Muhammed**'e olan düşmanlığı konusundaki hile ve desiseleri ona fayda vermedi.." demektir.

6) **Katâde**'nin dediğine göre وَمَا كَسَبَ ifâdesi "Kendisinden yararlanacağını umduğu ameli ona fayda vermedi" anlamındadır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Faydasını umarak) yaptıkları amellerine yöneldik de, onları geçersiz kıldık..."* (Furkan, 23) ayeti gibidir.

---

62) **Buhari**, büyû, 15.

Ayet hakkında bazı sorular bulunmaktadır:

Mazi İle Muzari Farkı

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak burada مَالُهُ كَسَبَ buyurmuş, **Leyl Sûresi**'nde ise وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ *"Tereddi ettiği zaman malı ona fayda vermez"* (Leyl, 11) buyurmuştur. Ne fark vardır?

Cevap: Mazi ifadesiyle açıklamak, daha kuvvetli olur. Cenâb-ı Hakk'ın, مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهْ *"Malım bana fayda vermedi..."* (Hakka, 28) ve أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ *"Allah'ın emri geldi..."* (Nahl, 1) ayetlerinde de böyledir.

İkinci Soru: Malı ve kazandığı şey ona hangi konuda fayda vermedi?

Cevap: Bazıları, "Allah'ın Resulü'ne düşmanlık hususunda fayda vermedi ve ona galib gelemedi" derken, diğer bazıları da, "Bilakis malı ve kazancı ona, ateşi, cehennem ateşini defetme hususunda, fayda vermediler. Bundan dolayıdır ki, Allah سَيَصْلَىٰ "Ateşe yaslanacak..." buyurmuştur" demişlerdir.

★ ★
★

Alevli Ateşe Girecek

سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ۝

"Alevli bir ateşe yaslanacak"

(Tebbet, 3).

Ayetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, **Ebû Leheb**'in geçmişteki halinden, onun helak içinde olup, malının ve kazancının da hiçbir fayda sağlamadığı şeklinde haber verince, bu sefer de, onun gelecekteki halinden, "... *ateşe yaslanacaktır*" buyurarak haber verdi.

İKİNCİ MESELE سَيَصْلَىٰ ifadesi, yâ'nın fethası ile ve şeddeli ve şeddesiz olmak üzere, dammesi ile (سَيُصَلَّىٰ سَيُصْلَىٰ) okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE (Gaybî haber). Bu ayet-i kerimeler, şu üç açıdan gaybdan haberler kapsamaktadır:

1) **Ebû Leheb**'in helak ve hüsran içinde olacağını haber vermek. Ki, aynen böyle olmuştur.

2) Onun, malından ve kazancından yararlanamayacağını haber vermesi. Bu da böyle tahakkuk etmiştir.

Hz. Abbas ve Ümmü Fadl'ın Müslüman Olması

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in azadlısı **Ebû Râfi'** şöyle der: "**Abbas İbn Abdilmuttalib**'in yanında hizmetli idim; İslâm evimi şereflendirmişti.

Böylece hem **Abbas**, hem **Ümmü'l-Fadl**, hem de ben müslüman olmuştum. **Abbas**, Kureyş'ten korkuyor ve müslümanlığını saklıyordu. **Ebû Leheb**, Bedir'e gitmemiş, yerine **As ibn Hişâm**'ı göndermişti. Savaşa katılmayan herkes, yerine bir başka adamı göndermişti. **Bedir** harbinin haberi geldiğinde, biz, kendimizde bir kuvvet hissettik. Ben, zayıf bir kimseydim, Zemzem odasında ok yapıyor, okluk çubukların kabuğunu soyuyordum. Orada oturuyordum; **Ümmü'l-Fadl** yanımda oturuyordu. Gelen haber bizi sevindirmişti. Derken ansızın, iki ayağını da sürüyerek **Ebû Leheb** gözüktü. Derken, odanın gerili ipine oturdu. Sırt sırtaydık. O böylece oturuyorken, birden insanlar, "İşte bu gelen **Ebû Süfyan ibnu'l-Haris ibnu Abdilmuttalib**'dir" demeye başladılar. Bunun üzerine **Ebû Leheb** ona, "Yeğenim, ne haber?" dedi. O da, "O topluluk bizimle karşılaştı; bizi diledikleri gibi öldürmeleri için omuzlarımızı onlara (adeta) bağışladık. Allah'a yemin olsun, bununla birlikte insanları iyice düşündüm. Sonra bizleri, yer ile gök arasını doldurmuş kır atlara binmiş olan beyaz tenli adamlar karşıladı..." diye cevap verdi.

Ebû Râfi, sözüne devamla şöyle der: "Odanın gerili ipini kaldırdım ve "Bunlar, vallahi meleklerdir" dedim. Bunun üzerine o (**Ebû Leheb**), beni tuttu ve yere yatırarak dövdü. Sonra üzerime çökerek beni dövdü; zayıf bir adamdım ben. Bunun üzerine **Ümmü'l-Fadl** kalktı ve bir sopa alarak başına vurdu ve yardı başını. "Efendisi yok diye, sen onu zayıf mı buldun? Allah'a and olsun ki, biz, uzun zamandan beri mü'miniz. Muhakkak ki **Muhammed**, doğru söylemektedir.." dedi; bunun üzerine o, zelil bir biçimde çekip gitti. Allah'a and olsun ki o, bundan sonra sadece yedi gece yaşadı; derken Allah ona, **Kara kızıl** hastalığını musallat kıldı; bu hastalık da onu öldürdü. Andolsun ki, iki oğlu onu iki ya da üç gece bekletmiş ve gömmemişti de, o evinde kokmaya başlamıştı... Kureyş, bu hastalıktan ve onun bulaşmasından, insanların tâundan korkması gibi korkup sakınıyordu. "Biz bu çıbandan korkarız" diyorlardı. Sonra onu defnettiler ve (kuyulayarak) bıraktılar. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona, malı da, kazancı da fayda vermedi"* ifadesinin manası budur işte."

3) Bu ayet, onun cehennemlik olacağını haber vermektedir. Bu da aynen tahakkuk etmiştir; zira o küfür üzere ölmüştür.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Teklîf-i Mâ'lâ Yutak

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat uleması, "**teklif-i mâ'lâ yutak**"ın mevcudiyetine, Cenâb-ıHakk'ın **Ebû Leheb**'i, iman ile mükellef kılmış olmasıyla da istidlalde bulunmuştu. Haber verdiği her hususta Allah'ı doğrulamak, iman cümlesindendir. Allah'ın haber verdiği şeylerden bir tanesi de, **Ebû Leheb**'in iman etmeyip cehennemliklerden olduğudur. Böylece o, iman etmeyeceğine inanmakla mükellef tutulmuştur. Bu ise, iki zıddın arasını aynı anda cem etmekle mükellef tutmak olur ki, bu, imkansızdır. **Ka'bî** ve **Ebu'l-Huseyn el-Basrî** bana, "**Ebû Leheb** şayet iman etmiş olsaydı, bu haber, onun iman etmiş olduğunu haber verme olurdu, yoksa onun iman etmemiş olduğunu haber verme değil" şeklinde cevap verirken, **Ka'dî** ise buna şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın yapmayacağını haber verdiği şeyi faraza, yaptığı söylense durum nasıl olur?" diye soru ile cevap vermiştir ki bizim buna cevabımız şudur: "Buna, "evet" ya da "hayır" ile cevap vermek doğru olmaz"

Bil ki, bu iki cevap da gayet yetersizdir. Birinci cevaba gelince, şu sebeptendir. Çünkü bu ayet, Allah'ın **Ebû Leheb**'in iman etmeyeceğine dair verdiği haberin bir gerçek olduğuna delalet etmektedir. Onun iman etmeyeceğine dair olan doğru haber, imanın varlığına, zevali imkansız ve zatî bir münafatla aykırıdır. Cenâb- Hak her ne zaman, bu haberin mevcudiyetiyle birlikte onu iman etmekle mükellef tutunca, böylece onu, iki aykırı şeyi aynı anda yapmakla mükellef kılmış olur.

İkinci cevaba gelince, bu da birincisinden elde edilir. Çünkü biz, onların, dilleriyle "evet" ya da "hayır" demelerini istemiyoruz; daha doğrusu aklın sarih açıklaması, "İmanın bulunmadığına dair haber ile, imanın mevcudiyetine dair haber arasında, hem doğruluğun hem de zatî ve öz itibariyle aykırılığın bulunduğunu dile getirmektedir. Binâenaleyh, diğeri bulunduğu halde, iki zıddan birisini gerçekleştirmeyi teklif etmek iki zıddın birleştirmeyi teklif etmek olur. Bu problem, muarızımız ister lisanıyla bir şey desin ya da sussun, ortada olan bir husustur.

★ ★
★

Odun Hammalı Olan Karısı Da

وَٱمْرَأَتُهُۥ حَمَّالَةَ ٱلْحَطَبِ ۝

"Odun hammalı olan karısı da..."

(Tebbet, 4).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Farklı Kıraatler

اِمْرَأَتُـهُ kelimesi, ism-i tasğir siğasıyla مُرَيْئَتُهُ şeklinde okunmuştur. Bu kelime, kınama (**şetm**) amacıyla mansub okunmuştur. **Keşşâf sahibi**, "Ben, bu (nasb ile) kıraati daha güzel buluyorum" demiş ve **Ümmü Cemîl**'in kınamayı o istemiş ve sevmiş olanın bu güzel jestini, Allah'ın Resulünü anmaya vesile edinmiştir. Bu ifade, tenvinli olarak mansub ve ayrıca merfu olarak da okunmuştur.

İKİNCİ MESELE
Odun Hammalı Ümmü Cemîl

Ümmü Cemîl, Harb'in kızı olup, **Ebû Süfyan İbn Harb**'in kız kardeşi, **Muaviye**'nin de halasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı, amansız düşmanlık sahibidir. Müfessirler, **Ümmü Cemîl**'in odun hammalı olması hakkında bu açıklamaları zikretmişlerdir.

1) O, demet demet diken ve pıtırak dikenleri taşıyor ve bunları, geceleyin Hz. Peygamber (s.a.s)'in yoluna saçıyordu. Buna göre şayet, "O, şerefli ve varlıklı bir aileye mensub idi. Daha nasıl onun için, "O, odun hammalıdır" denilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Malı çok olsa da, o, bayağı ve adi bir kimse idi. Ya da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e olan aşırı düşmanlığından dolayı Hz. Peygamber (s.a.s)'in yoluna atmak için, kendisine odun ve diken taşıtmıştır.

2) O, insanlar arasında laf götürüp getiriyordu. İşte, insanların arasını bozmak için, laf götürüp getiren kimseye, "Onlar arasında odun taşıyor", yani, "Aralarında ateş yakıyor" denilir. Nitekim, gevezelik yapan kimseye, حَاطِبُ لَيْلٍ "Geceleyin odun toplayan" adı verilir.

3) **Katâde**'nin görüşü. Buna göre, o, Hz. Peygamber (s.a.s)'i fakir olmakla kınıyordu. İşte bunun üzerine, odun taşımış olmakla ayıplanmış ve kınanmıştır.

4) **Ebû Müslim ve Saîd Ibn Cübeyr**'in görüşü. Burada murad edilen, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık hususunda yüklenmiş olduğu günahlardır. Çünkü bu, onu ateşe götürme konusunda, odun mesabesindedir. Bunun bir benzeri de budur. Cenâb-ı Hak, günah işleyen kimseyi, sırtında yük bulunduğu halde yürüyen bir kimseye benzetmiş ve *"Muhakkak ki onlar, bir iftirayı ve apaçık bir günahı yüklenmişlerdir"* (Ahzab, 58), *"Onlar, günahlarını sırtlarında taşıyacaklardır..."* (En'âm, 31) ve *"Onu insan yüklendi..."* (Ahzab, 72) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ümmü Cemîl'in Düşmanlığı

امْرَأَتُهُ kelimesini merfu olarak okursan, burada iki izah şekli bulunur:

1) Kelimenin يَصْلَى fiilindeki zamire atfedilmesi. Yani, "Hem o, hem de karısı yaslanacak" demektir. فِي جِيدِهَا ifadesi ise hal olur.

2) Mübteda olarak merfu okunması. فِي جِيدِهَا ifâdesi ise haberdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Esma (r.a)'dan rivayet edildiğine göre **Tebbet Sûresi** nazil olduğu zaman, elinde taş olduğu halde gürültü ve zelzele içinde **Ümmü Cemîl** gelir. Hz. Peygamber (s.a.s) ve **Ebû Bekir** (r.a) içerde oturduğu halde mescide girer. Şöyle demektedir: مُذَمَّماً قَلَيْنَا وَدِينَهُ أَبَيْنَا وَحُكْمَهُ عَصَيْنَا *"Kınanmış olarak terkettik onu. Dinini istemedik. Hükmüne de asi olduk..."* Bunun üzerine **Ebû Bekir**, "Ey Allahın Resûlü, o muhakkak ki sana geliyor. Seni görmesinden korkarım..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "O beni göremez..." buyurdu ve *"Sen Kur'ân okuduğunda, seninle, ahirete inanmayanlar arasına sımsıkı bir perde gereriz..."* (İsrâ, 45) ayetini okudu. **Ümmü Cemîl, Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e, "Anlatıldığına göre, arkadaşın beni hicvetmiş..." dedi. **Ebû Bekir** (r.a), "Hayır, **Kâ'be**'nin Rabbine yemin ederim ki, o seni hicvetmedi" diye cevap verdi. O da, "Kureyş, benim, kendilerinin efendisinin ben olduğumu bilir" diyerek çekip gitti.

Bu kıssa ile ilgili bazı bahisler bulunmaktadır:

Hz. Peygamber (s.a.s)'e Baktığı Halde Görmemesi

Birinci Bahis: Ümmü Cemîl'in, aynı yerde oldukları halde, **Ebû Bekir** (r.a)'i görürken Hz. Peygamber (s.a.s)'i görmemesi nasıl mümkün olur?

Cevap: Bizim ulemamızın görüşüne göre, bu soru düşer. Çünkü, gerekli şartlar bulunduğunda idrak ve algılama caiz olup, vacib değildir. Zira, eğer Allah idraki yaratınca, görür; aksi halde görmez. **Mu'tezile**'ye gelince, onlar muhtelif açıklamalarda bulunmuşlardır:

1) Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) ondan yüzünü çevirmiş ve sırtını dönmüştür. Sonra o, çok kızgın olduğu için araştırmamıştı. Ya da, Allah onun kalbine bir korku atmış, bu korku da onu, bakmaktan alıkoymuştur.

2) Belki de Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa** (a.s)'ya yaptığı gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i bir başka insana benzetti (de o, tanıyamadı).

3) Belki de Cenâb-ı Hak, **Ümmü Cemîl**'in gözünün şualarını o cihetten çevirdi de böylece o, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i göremedi.

Bil ki, her üç durumda da problem kaçınılmazdı. Çünkü hiç bu üç izah ile de, bir şey hazır olup bulunduğu halde, onu göremememizin mümkün olduğunu anladık. Biz bunu caiz görürsek, o halde daha, yanımızda filler, borazanlar vb. şeyler bulunduğu halde bizlerin onları göremeyişimiz ve duyamayışımız niye caiz olmasın ki?!

İkinci Bahis: Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Ümmü Cemîl**'i hicvetmediğine yemin etti. Bu, mearîd (ifadenin geniş imkanlarını kullanma) babındandır. Çünkü, bir kere, Kur'ân, hicv olarak isimlendirilemez. Bir de o, Allah'ın kelamıdır, peygamberin kelamı değil. Böylece bu kısa, mearîdin[63] caiz olduğuna delalet etmiştir.

Bu ayetteki bahislerle alakalı olarak, geriye şu iki soru kalmıştır.

İki Süal

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, وَامْرَأَتُهُ ifâdesiyle yetinemedi de, onu ayrıca, "odun hamalı" olarak da niteledi?

Cevap: Denildiğine göre, **Ebû Leheb**'in **Ümmü Cemîl**'in dışında iki karısı daha vardı. Allah Teâlâ da böylece, bir kimsenin, Cenâb-ı Hakk'ın onun karılarından herhangi birini kastetmiş olduğunu sanmamasını, aksine, yani Ümmü Cemîl olduğunun bilinmesini istedi.

Kadının Kınanması Münasip Mi?

İkinci Soru: Kadınları zikretmek, kerem ve mürüvvet sahibi olana yakışmaz. O halde bunları zikretmek, Allah'ın kelamına nasıl yaraşır? Hele hele bu kadın, amcanın hanımı olursa?!

Cevap: Kendilerini zikretmek, o iki kadının küfürleri sebebiyle **Nûh** (a.s)'un hanımı ile **Lût** (a.s)'un hanımı hakkında imkansız görülmeyince, kocası kafir olan kafire bir kadının zikredilmesi, haydi haydi tuhaf görülmez.

★ ★
★

63) 1. Mi'rad'ın cem'i olup, kelimenin yakın manasında, ziyâde uzak manasını kastetmektir. Bir hadîsi şerifte şöyle varid olmuş olup, müfessir de o hadise izafe etmektedir. إِنَّ فِي مَعَارِيضِ الْكَلَامِ لَمَنْدُوحَةً عَنِ الْكَذِبِ sözdeki ifade imkânları içinde insanı yalandan kurtaracak bir genişlik vardır.

İpi Boynunda Hanımal

فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ ۝

"Boynunda da liften örülmüş bir ip"

(Tebbet, 5).

Vâhidî şöyle demiştir: " اَلْمَسَدُ kelimesi, Arabların lisanında, bükülmüş ipe denilir. Bükmesini çok iyi yaptığı zaman bir kimse hakkında, مَسَدَ الْحَبْلَ يَمْسِدُهُ – مَسْداً enilir. Yaratılışı ve mizacı, sert ve katı olan kimse için de, رَجُلٌ مَمْسُودٌ (**Reculun** memsûdun) denilir. **el-Mesed** (اَلْمَسَدُ) ise, neden olursa olsun, bükülen şeye, ip haline gelen şeye denilir. Bu sebeple, deve derisinden, hurma lifinden, Hindistan cevizi yaprağından bükülen ve ip haline gelen şeye hep **mesed** denilir. Demirden kıvrılan şeye de aynı isim verilir.

Sen bunu iyice anlayınca, biz deriz ki, müfessirler bazı izahlar zikretmişlerdir.

1) Bunun manası, "Onun omuzunda bükülmüş herhangi bir ip bulunmaktadır. Zira **Ümmü Cemîl**, o diken demetlerini, oduncuların yaptığı gibi, yükleniyor ve onları omuzuna raptediyordu. Bu ifadenin esas maksadı ise, onu odunculara benzeterek, değersizliğini ifade etmek ve, hem ona, hem de kocasına manevi eziyyet vermektedir.

2) Mananın şöyle olması: "Onun durumu cehennemde, bu dünyada diken demetleri taşır, kendi durumu gibi olacaktır. O orada, Zakkum ağacından, cehenneme hep odun taşıyacak, omuzunda da, cehennem zincirlerinden bir zincir bulunacaktır.

İp Cehennemde Ebedî Kalır Mı?

Buna göre şayet, "Bükülmüş liften edinilmiş olan ip, cehennemde ebediyen nasıl kalabilir?" denilirse, biz deriz ki: Tıpkı, derinin, etin ve kemiğin cehennem ateşinde ebediyen kalması gibi kalır. Alimlerden bazıları, bu ipin, demirden olacağını; bazı kimselerin, yanlışlıkla, demirden bükme ip olamayacağını zannettiğini, oysa ki, ister demirden olsun isterse başka şeyden, bükülmüş olan her şeye "**el-meseed** - bükülmüş, fitillenmiş" adının verileceğini söylemiştir. Yüce ve münezzeh olan Allah en iyisini bilir. Hamd, Alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

★ ★
★

İHLAS SÛRESİ

•

Bu sûre dört ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

"De ki: O Allah birdir."

(İhlas, 1).

Sûrenin tefsire girmezden önce, bir takım fasılların takdim edilmesi gerekir.

Sûrenin Fazileti

Birinci Fasıl: Ubeyy (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rvayet etmiştir: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَكَأَنَّمَا قَرَأَ ثُلُثَ الْقُرْآنِ وَأُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ بِعَدَدِ مَنْ أَشْرَكَ بِاللَّهِ وَآمَنَ بِاللَّهِ *"Kim, "Kulhüvallahu" sûresini okursa, Kur'ân'ın üçte birini okumuş gibi olur ve onu, Allah'a şirk koşan ve Allah'a iman edenlerin sayısı kadar, on misli ecir verilir."* Yine Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ مَرَّةً وَاحِدَةً أُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَأُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلَ مَائَةِ شَهِيدٍ *"Kim "Kulhüvallahu ehad" sûresini bir kere okursa, Allah'a meleklere, kitablara ve peygamberlere inanan kimseye verilen mükafaat gibi bir mükafaat verilir ve yine ona yüz şehid ecri verilir."*

Rivayet edildiğine göre, **Cebrâil** (a.s) Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte iken, **Ebû Zerri'l-Gifârî** (r.a) geldi. **Cebrâil** (a.s), "**Ebû Zerr** geldi" dedi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Onu tanıyor musun?" diye sordu. **Cebrâil** (a.s) da, "O, bizim yanımızda, sizin yanınızdakinden daha meşhur" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu fazilete ne sayede ulaştı?" diye sordu. **Cebrâil** (a.s), "Kendisini küçük gördüğü ve **kulhüvallahu ehad** sûresini çok okuduğu için" cevabını verdi.

Enes (r.a) şöyle rivayet ediyor: "**Tebük**'te idik. Derken güneş doğdu. Fakat onun ne ışığı ne ziyası vardı. Onu daha önce hiç bu şekilde görmemiştik. Dolayısıyla hepimiz hayret ettik. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) indi ve "Allah Teâlâ, yetmiş bin meleğin

inip, **Muaviye b. Muaviye**'ye (cenaze) namazını kılmalarını emretti. Sen de (ey Muhammed) onun namazını kılmıyor musun?" dedi. Sonra kanadını yeryüzüne vurdu ve dağları yerinden etti. Hz. Peygamber (s.a.s), sanki o kendisine yükardan bakıyor gibi oldu. Derken ashabıyla birlikte onun cenaze namazını kıldı sonra da, "O, bu ulaştığı dereceye ne sayesinde ulaştı?" diye sordu. **Cebrâil** (a.s), "O, İhlas Sûresi'ni (okumayı) severdi" cevabını verdi.

Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) mescide girdi ve bir adamın, "Ey Ehad (tek), ey Samed, ey doğurmamış, doğrulmamış ve ey dengi olmayan Allahım Senden istiyorum" diyerek dua ettiğini duydu. Bunun üzerine o adama, üç **defa**, ***"Bağışlandın, bağışlandın, bağışlandın (yani duan kabul edildi"***[64] **demiştir.**

Sehl b. Sa'd'den şu rivayet edilmiştir : "Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve ona fakirlikten şikayet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا دَخَلْتَ بَيْتَكَ فَسَلِّمْ إِنْ كَانَ فِيهِ أَحَدٌ وَإِنْ يَكُنْ فِيهِ أَحَدٌ فَسَلِّمْ عَلَى نَفْسِكَ وَاقْرَأْ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ مَرَّةً وَاحِدَةً *"Evine girdiğin zaman, eğer orada bir kimse varsa ona selam ver. Eğer hiç kimse yoksa kendine selam ver ve bir defa "Kulhüvallahu ehad" sûresini oku"*[65] **dedi.** Adam bunu yaptı ve Allah Teâlâ, onun rızkını, komşularına bile bol bol verecek kadar çoğalttı."

Enes (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: Bir adam, bütün namazlarında, "Kulhüvallahu ehad" sûresini okuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s), bunun sebebini sordu. O da, "Ey Allah'ın Resulü, ben bu sûreyi seviyorum" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, حُبُّكَ إِيَّاهَا يُدْخِلُكَ الْجَنَّةَ *"Senin onu sevmen, seni cennete sokar"*[66] **buyurdu.** Denilmiştir ki: "Kim bu sûreyi uykusunda okursa, ona tevhid, az geçim sıkıntısı ve fakirlik, çok zikrullah verilir ve duaları kabul olunur."

Nüzul Sebebi

İkinci Fasıl: Sûrenin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç husus söz konusudur:

1) Bu sûre, müşriklerin sorusu üzerine nazil olmuştur: **Dahhâk** bu hususta şöyle demiştir: "Müşrikler, Âmir b. et-Tufeyl ile Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Birliğimizi bozdun, ilahlarımıza hakaret ettin ve babalarının-atalarının dinine muhalefet ettin. Eğer fakir isen (yani bunların, fakirliğinden dolayı yapıyorsan), seni zengin edelim; deli isen, seni tedavi ettirelim; eğer bir kadını arzu ettiysen (birisine aşık olduysan), seni onunla evlendirelim" diye haber gönderdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben ne fakirim, ne deliyim, ne de bir kadına aşığım. Ben, sizi putlara tapmaktan, Allah'a tapmaya çağıran bir peygamberim" dedi.

Bunun üzerine ikinci olarak, "Ma'budunun cinsini bize bildir: O, altından mı, gümüşten mi?" diye haber saldılar. İşte bunun üzerine, Allah Teâlâ bu sûreyi indirdi. Müşrikler de, "üçyüz altmış putumuz bile, bizim ihtiyaçlarımızı tam yerine getiremiyor. Peki, tek bir ilah, bütün mahlukatın ihtiyacını nasıl yerine getirebilir?" dediler. Bunun

---

64) Müsned, 4/338; Nesâî, sehv 58 (352).
65) Feyzu'l-Kadîr 1/341.
66) Tirmizi, Fezâilü Kur'an 11 (5/180)

üzerine, *"O sıra sıra dizilen (meleklere) yemin olsun ki sizin ilahınız tektir"* (Saffat, 1-4) ayetleri nazil oldu. Müşrikler, "O ilahın fiillerini bize anlat?" diye bir başka haber daha gönderdiler. Bunun üzerine de, *"Şüphesiz sizin Rabbiniz gökleri ve yeri yaratandır..."* (A'râf, 54) ayeti nazil oldu.

2) Bu sûre, yahudilerin sorusu üzerine nazil olmuştur. Bu hususta **İkrime, İbn Abbas** (r.a)'dan şu haberi rivayet etmiştir: "Yahudiler, yanlarında **Ka'b b. Eşref** olduğu halde, Hz. Peygambere geldiler ve "Ey **Muhammet,** Allah, mahlûkatı yaratmıştır. Peki Allah'ı kim yaratmıştır? dediler. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gazablandı, bunun üzerine **Cebrail** (a.s) inerek, onu teskin etti ve "Ey Muhammed kanatlarını indir, yani şefkatli ol" dedi. İşte bunun üzerine, **"Kulhüvallahu ehad"** sûresi indi. Hz. Peygamber (s.a.s) o yahudilere bunu okuyunca, "Bize Rabbini anlat: (mesela) pazusu nasıl, eli-kolu nasıl?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, birincisinden daha şiddetli bir şekilde gazablandı. Bunun üzerine, **Cebrâil** (s.a.s) ona, *"Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, bilemediler"* (En'âm, 91) ayetini getirdi.

3) **İhlas Sûresi,** hristiyanların sorusu üzerine nazil olmuştur. Bu hususta **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Necran (hristiyanları) heyeti geldi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bize Rabbini anlat: O, zebercedden midir, yoksa yakuttan mıdır, veya altından yahut gümüşten midir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Benim Rabbim, hiçbir şeyden değil. Çünkü O, herşeyin yaratıcısıdır" dedi. Bunun üzerine **İhlas Sûresi** nazil oldu. Hristiyanlar dediler ki: "O da tek, sen de teksin." Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Onun gibi hiçbirşey yok"* dedi. Onlar, "Daha başka sıfatlarından bahset" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), أَللّٰهُ الصَّمَدُ "Allah sameddir?" dedi. Onlar, "**Samed** ne demektir?" diye sordular. Hz. Peygamber, "Mahlukatın, ihtiyaçları için kendisine yöneldiği zattır" cevabını verdi. Onlar, "Daha da anlat" dediler. Bunun üzerine, لَمْ يَلِدْ yani, Allah **Meryem** gibi doğurmamış, لَمْ يُوْلَدْ yani **İsâ** gibi, doğurulmamıştır. لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ yani, mahlukatından, O'nun bir benzeri yoktur" ayetleri nazil oldu.

İhlas Sûresinin Öteki İsimleri

Üçüncü Fasıl: Bu, sûrenin isimleri konusundadır. Bil ki isimlerin çokluğu, faziletin fazlalığına delâlet eder. Örf de söylediğimiz bu hususa şahiddir. Sûrenin bir ismi, **"tefrîd"**dir; **İkincisi, "tecrîd"; üçüncüsü, "sûretu't-tevhîd"; dördüncüsü, İhlâs Sûresi**'dir. Çünkü bu sûrede, Allah Teâlâ'nın celal sıfatları demek olan, selbî sıfatlarından başkası zikredilmemiştir. Bir de, kim bu sûredeki şeylere inanırsa, Allah'ın dini hususunda muhlis olmuş olur. Keza kim bu iman üzere ölürse, bu onun cehennemden halâsı (kurtuluş vesilesi) olur. Yine bu sûrenin öncesi, yani **Tebbet Sûresi,** hâlis (sırf) **Ebû Leheb**'in kınanması ile ilgilidir. Binâenaleyh bu sûreyi okuyup (inananın) mükafaatı, (ahirette) **Ebû Leheb**'le birlikte ve aynı yerde olmamaktır. Sûrenin **beşinci** ismi, **"necât sûresi"**dir. Çünkü bu sûre, seni dünyada teşbih'den ve küfürden (Allah'ı bir şeylere benzetmekten ve inkardan); Âhirette de cehennemden kurtarır.

Altıncı isim, **"velâyet sûresi"**dir. Çünkü kim bunu okursa, Allah'ın velilerinden

olur ve bir de, kim, Allah'ı sûrede anlatıldığı şekilde bilirse, Allah'ı sever ve böylece bağışı, ni'met saydığı gibi, mihneti de rahmet sayar.

Yedinci isim, "**nisbet sûresi**"dir. Çünkü, bize rivayet edildiğine göre bu sûre, اَنْسِبْ لَنَا رَبَّكَ "Rabbini bize anlat" diyenlere cevaben nazil olmuştur. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s), **Benî Süleyman** kabilesinden bir adama يَا اَخَانِي سُلَيْمٍ اِسْتَوْصِ بِنِسْبَةِ اللّٰهِ خَيْراً *"Ey Benî Süleym'li, Rabbini güzel tavsif et."* Çünkü onlar, "Rabbini bize anlat" deyince, Allah da, "Allah'ın nesebi (vasfı) işte budur" dedi. Nesebe rivayet etmek, arabın şanındandır. Onlar, neseblerde eksiltme yapan veya artırma yapanlara şiddetle karşı koyarlardı. Binâenaleyh Allah'ın bu sûredeki vasfı, daha çok gözetilmelidir.

Sûrenin **sekizinci** ismi, "**Marifet Sûresi**"dir. Çünkü marifetullah, ancak bu sûreyi bilmekle tam ve mükemmel olur. **Cabir** (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Bir adam namaz kıldı ve İhlas Sûresi'ni okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) اِنَّ هٰذَا عَبْدٌ عَرَفَ رَبَّهُ *"Şüphesiz bu, Rabbini bilen bir kuldur"* buyurdu. İşte bundan dolayı bu sûre, "**sûretu'l-marifet**" diye isimlendirildi."

Sûrenin **dokuzuncu** ismi, "**Cemâl Sûresi**"dir. Hz. Peygamber (s.a.s) اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْجَمَالَ *"Allah cemildir, yani güzeldir, cemâli (güzelliği sever)"*[67] buyurdu. Bunun üzerine ona, bu "cemâl"in ne olduğu soruldu, Hz. Peygamber (s.a.s) اَحَدٌ صَمَدٌ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدْ لِاَنَّهُ اِذَا لَمْ يَكُنْ وَاحِداً عَدِيمَ النَّظِيرِ جَازَ اَنْ يَتُوبَ ذٰلِكَ الْمِثْلُ مَنَابَهُ *"O, tekdir, sameddir, doğurmamış, doğurulmamıştır. Çünkü eğer o tek ve benzersiz olmasaydı, o benzerinin onun yerini tutması caiz (mümkün) olurdu"* dedi.

Sûrenin **onuncu** ismi, "**Mukaşkışa** (tedavi eden)"dir. "Hastayı iyi etmek" manasında, "**takşîşu'l-marîz**" denilir. Binâenaleyh kim bu sûreyi bilirse, onun için şirk ve nifak hastalığından iyileşme gerçekleşir. Çünkü nifak da, *"Kalblerinde bir hastalık var"* (Bakara, 10) ayetinde ifade edildiği gibi, bir hastalıktır.

Sûrenin **onbirinci** ismi, "**el-Muavvize**"dir. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) **Osman b. Maz'un** (r.a)'un yanına girdi, bu sûreyi ve bundan sonraki iki sûreyi okuyarak, onu Allah'ın korumasına havale etti. Sonra da, تَعَوَّذْ بِهِنَّ فَمَا تَعَوَّذَ بِعِثْلِهِنَّ بِخَيْرٍ مِنْهَا *"Bu sûrelerle, Allah'a sığın. Çünkü bunlardan daha hayırlısı ile, sığınamazsın"*[66] buyurmuştur.

Onikinci isim, "**Samed Sûresi**"dir. Çünkü bu, sadece Allah'dan bahsetmektedir.

Onüçüncü isim, "**el-Esâs (temel) Sûresi**"dir. Hz. Peygamber (s.a.s), اُسِّسَتِ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرَضُونَ السَّبْعُ عَلَى قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"Yedi gök ve yedi yer, "Kulhüvallâhu ehad" temeli üzerine kurulmuştur*[69] buyurmuştur. Buna delalet eden şeylerden biri şudur: *"Nerdeyse ondan ötürü, gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp dağılacaktı"* (Meryem, 90) ayetinin delaletiyle, teslis inancı, göklerin ve yerin harab olmasının sebebidir. Binâenaleyh tevhidin de, bu şeylerin imar olmasının sebebi olması gerekir. Denilmiştir ki: Alemin harab olmasının sebebi, *"Eğer göklerde ve*

---

67) Keşfü'l-Hafâ, 1/224.
68) Nesâî, İstiâze, 1 (8/251), (Benzer Hadis).
69) Feyzu'l-Kadîr, 1/508.

yerde, Allah'dan başka ilahlar olsaydı, oralar fesada uğrar (düzeni bozulurdu)" (Enbiya, 22) ayetinin anlattığı hususdur.

Sûrenin **ondördüncü** ismi, **Mânî'a (engel) Sûresi**"dir. **İbn Abbas** (r.a), Allah Teâlâ'nın, Peygamberine, onu miraca çıkardığı zaman أَعْطَيْتُكَ سُوْرَةَ الْإِخْلَاصِ وَهِيَ مِنْ مِنْ ذَخَائِرِ كُنُوزِ عَرْشِي وَهِيَ الْمَانِعَةُ تَمْنَعُ عَذَابَ الْقَبْرِ وَلَفَحَاتِ النِّيرَانِ *"Sonra İhlas Sûresi'ni veriyorum. O, Arş'ımın hazinelerinin saklandığı şeylerdendir. O, mânîadır - engeldir; kabir azabına ve cehennem ateşinin yalamalarına engel olur"* dediğini rivayet etmiştir.

Onbeşinci isim, "**Muhdar**"dır. Çünkü o okunduğu zaman, onu dinlemek için melekler hazır olur, gelir.

Onaltıncı isim, "**Müneffire (kaçıran)**"dır. Çünkü şeytan, o okunduğ uzaman kaçar.

Onyedinci isim, "**Berâet Sûresi**"dir. Çünkü rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okuyan bir adamı gördü ve أَمَا هَذَا قَدْ بَرِىءَ مِنَ الشِّرْكِ *"Bakın, şu adam şirkten beri (uzak) olmuştur"* dedi. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ قَرَأَ سُوْرَةَ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ مِائَةَ مَرَّةً فِي صَلَاةٍ اَوْ فِي غَيْرِهَا كُتِبَتْ لَهُ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ *"Kim Kulhüvallahu Sûresi'ni, bir namazda veya namaz dışında yüz defa okursa, onun cehennemden berat yazılır"*[70] buyurmuştur.

Sûrenin **onsekizinci** ismi, "**Müzekkire**" (hatırlatan)dır. Çünkü o, kulu tevhidin özünü-safını anlatır, hatırlatır. Binâenaleyh bu sûreyi okumak, sana muhtaç olduğun şeylerden unuttuklarını hatırlatan bir damga, bir işaret gibidir.

Ondokuzuncu isim, "**Sûretu'n-Nûr**"dur. Hak Teâlâ, *"Allah göklerin ve yerin nûrudur"* (Nûr, 35) buyurmuştur. Binâenaleyh o, gökleri ve yeri münevvir olan, yani aydınlatandır. Bu sûre de, senin kalbini aydınlatır. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ نُوْرٌ وَنُوْرُ الْقُرْآنِ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"Herşeyin bir nûru vardır. Kur'ân'ın nuru ise, kulhüvallahu ehad sûresidir."* Bunun bir benzeri de şu durumdur: İnsanın nuru en küçük bir uzvu olan, göz bebeğindedir. İşte **İhlas Sûresi** de, Kur'ân için, aynen insanın gözbebeği mesabesindedir.

Sûrenin **yirminci** ismi, "**el-Emân**" sûresidir. Cenâb-ı Hak bir hadis-i kudside إِذَا قَالَ الْعَبْدُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ دَخَلَ حِصْنِي وَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي اَمِنَ مِنْ عَذَابِي *"Kul, "Lâilâhe illâllah" dediği zaman, Benim kaleme (korumama) girmiş olur. Kim de Benim kaleme girerse, azabımdan emin (güvenlik içinde) olur"* buyurmuştur.

İhlas Sûresi'ni Okumadaki Mükafaatın Hikmeti

Dördüncü Fasıla: Bu, **İhlas Sûresi**'nin faziletleri hakkındadır. Bu faziletler şöyle çeşitli açılardandır:

1) Hadislerde de meşhur olmuştur ki bu sûreyi okumaktan, kastedilen şudur: Bütün şeriatların ve ibadetlerin en önemli ve şerefli hedefi, Allah'ın zatını, sıfatlarını

---

70) Feyzu'l-Kadir, 5/202.

ve fiillerini bilmektir. Bu sûre de, Allah'ın zatını bilme konusunu ihtiva etmektedir. Binâenaleyh **İhlas Sûresi**, Kur'ân'ın üçte birine denk olmuş olur.

"Kul yâ eyyühe'l-Kâfirûn" Sûresine gelince, o, Kur'ân'ın dörtte birine denktir. Çünkü Kur'ân'ın ulaşmak istediği maksad, ya bir şeyin yapılmasıdır, ya bir şeyin terkedilmesidir. Bu hususlardan her biri, ya kalbin fiilleriyle ilgilidir, ya organlarının fiilleriyle ilgilidir. Binâenaleyh hepsi dört kısımdır. **"Kâfirûn Sûresi"** ise, kalbin fiillerinden, terkedilmesi gerekenleri anlatmaktadır. Dolayısıyla gerçekte, Kur'ân'ın dörtte birine şamil olmuş olur. Bu sebepten dolayı bu iki sûre, yani **Kâfirûn** ve **İhlas Sûreleri**, bazı isimlerde müşterek (ortak)tirler. Binâenaleyh her ikisi de, **"mukaşkışa"** (tedavi eden) ve **"mübrie"** (iyileştiren)dir. Çünkü bunlardan herbiri, kalbin, Allah'ın dışındaki varlıklardan beraetini, uzaklaşmasını ifade eder. Ancak şu kadar var ki, **Kâfirûn Sûresi** lafzı ile, Allah'dan başkasından beraeti ve Allah ile (yani Allah'a ibadetle) meşgul olmaya devamı ifade eder; **İhlas Sûresi** de, lafzı ile, Allah ile, Allah ile meşgul olması ve Allah'dan başkasından yüz çevirmeye devam etmeyi ifade eder. Yahut **"Kâfirûn Sûresi"**, kalbin, Allah'dan başka ma'bud edinilen şeylerden berâetini; **İhlas Sûresi** ise, ma'budun (Allah'ın), kendisine layık olmayan şeylerden berâetini (uzak tutulmasını) ifade eder.

2) **Kadr gecesi**, Kur'ân'ı ihtiva eden sedef olduğu için bin aydan daha hayırlı olmuştur. Kur'ân'ın hepsi de, adeta **"Kulhüvallahu Ehad"** isminin, sedefi (kabı)dır. Binâenaleyh işte bundan dolayı, **İhlas Sûresi** için bu fazilet söz konusu olmuştur.

3) Akli delil, kulun en yüce ve büyük derecesinin, kalbinin, Allah'ın celâl ve kibriya nurları ile aydınlanması olduğuna delalet eder. Bu ise, ancak bu sûreden elde edilir. Dolayısıyla bu sûre, sûrelerin en büyüğü olmuştur.

İmdi, eğer, "Allah'ın sıfatları, başka sûrelerde de zikredilmektedir?.." denilirse, biz deriz ki: Fakat bu sûrenin, bir özelliği var, o da şu: **İhlas Sûresi**, şeklen küçük olduğu için, kalblerde hep ezbere kalır, akıllarda hep bilinir. Binâenaleyh onun sayesinde, Allah'ın celalinden zikri ebediyyen hazır olur. Dolayısıyla, yerinde olarak, bu faziletleri ile, diğer sûrelerden ayrılmış ve temeyyüz etmiştir.

Şimdi sûrenin tefsirine dönelim.

Hak Teâlâ'nın قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"De ki: "O Allah birdir"* ayetiyle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Aklın Yüksek Özlemi

Bil ki marifetullah, (adeta) hazır olan (elde olan) bir cennettir. Çünkü cennet, aklına ve arzularının özlemlerine nail olmandır. İşte bundan dolayı cennet, aklı ile arzusu anlaşamadığı zaman, **Hz. Adem** (a.s) için cennet olmadı. Kabir de mü'min için bir hapishane değildir. Çünkü mü'min için orada, aklı ile hevâ-u hevesini birleştiren şey hasıl olur. Hem sonra marifetullah, hevâ-u hevesin ve aklın istediği şeylerdendir. Binâenaleyh marifetullah, mutlak manada bir cennet olur. Söylediğimiz bu şeylerin izahı şöyledir: Akıl, iyiliklerin emanet edileceği bir emin (güvenilir) zat ister. Şehvet (heva-u heves) de, kendisinden, tad alacağı şeyleri talep edebileceği bir zengin zat ister. Hatta akıl, yüksek himmeti (gayreti) olan insan gibi,

ancak Mevlasına boyun eğer. Heva da, bir zenginin geldiğini duyunca, iyilikte bulunmasını isteyen kimse gibi, mevlasının iyiliğini istemek için gayrete gelir. Hatta akıl, geçmiş nimetlerine şükretmek için, Mevlasını yakından tanımak (marifetullah) ister; heva ise, gözlediği nimetlerini elde etme arzusuyla, mevlasının marifetini elde etmek ister. Bu ikisi, o Mevlanın istediği gibi, onu âlim, ve zengin olarak bildikleri (öğrendikleri) zaman, hiç kimseye şükretmem" der, şehvet de, "Senden başka hiç kimseden birşey istemem" der. Sonra şüphe gelir ve "Ey akıl nasıl sadece ona şükredersin, belki O'nun bir benzeri (dengi) vardır? Sen ey şehvet, sadece O'nunla yetinirsin, belki orada başka bir kapı vardır?" der. Böylece akıl şaşkın bir halde kalır ve bu rahatı kaçar. Dolayısıyla yakîn cevherine (madenine) ulaşmak-kavuşmak için istidlal alemine gitmek ister. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki, "Bana hizmet ve şükür ile meşgul olma lezzeti, nasıl kuluma gizli kalır" demiş ve Resulünü göndermiş ve ona, "bunu, kendinden söyleme, aksine de ki: "Doğru olarak bildiğim (Allah) bana şöyle diyor: *"De ki: O Allah birdir."* Öyleyse sana, vahdaniyetini naklî delil ile öğretti. Akıl yürütme ve tefekkür etme zahmetinden seni kurtardı."

Bunun izahı şudur, istekler üç kısımdır: Bir kısmı, kendisine naklî delil ile ulaşılması mümkün olmayanlardır. Bunlar, Allah'ın zatını, ilmini, kudretini ve mucizelerin doğruluğunu bilmek gibi, semiyyatın geçerli oluşunun kendilerinden geçerli olmasına bağlı olduğu şeylerdir. Bir kısım, kendisine ancak semiyyat (naklî delil ile) ulaşabilen şeylenrdir. Bunlar da, vukuunun mümkün olduğu akıl ile bilinen herşeyin vaki olmasıdır. Üçüncü kısım da, kendisine akıl ve semiyyatın birlikte ulaşabileceği şeylerdir. Bu da, Allah'ın bir olduğunu ve onun, görülmesinin mümkün olduğunu bilmek gibi şeylerdir. Vahdaniyyetin, yani Allah'ın birliğinden delillerini, *"Eğer bu ikisinde, (göklerde ve yerde), Allah'dan başka ilahlar olsaydı, bunlar fesada uğrardı"* (Enbiyâ, 22) ayetinin tefsirinde uzun uzun anlattık.

İKİNCİ MESELE
Sûre Başlarında Kul Emri

Bil ki alimler, **"Kâfirûn Sûresi"**nin başında قُلْ "De ki" lafzının gerekli olduğu hususunda icma etmişlerdir. Keza, **"Tebbet Sûresi"**nin başında da قُلْ (De ki) lafzının olmasının caiz olmayacağı hususunda da icma etmişlerdir. Ama **İhlas Sûresi**'ndeki قُلْ (De ki) lafzı hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bunun meşhur kıraati قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ şeklindedir. **Übeyy** ve **İbn Mes'ûd** (r.a) bunu, başında قُلْ lafzı olmaksızın هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ şeklinde okumuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, قُلْ هُوَ lafzı olmaksızın ve اَللّٰهُ اَحَدٌ اَللّٰهُ الصَّمَدُ şeklinde de okumuştur. Sûrenin başında قُلْ edatını okuyan, "Bunun sebebi, bu nazmın, yani ayetin bu sıra ve düzeninin, kulun (Hz. Peygamber (s.a.s)'in) gücü dahilinde olmadığını, onun ancak kendisine söyleneni aktardığını beyan etmektir" demiş olur. قُلْ lafzını hazfederek okuyan da, "(Ayette bahsedilen) gerçek, daha önce Hz. Peygamber (s.a.s)'ce bilinmiyordu vehmine kapılmasın, bu yanlışlığa düşülmesin diye (böyle okudum)" demek istemiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayetin İ'râbı

Bil ki bu ayetin i'râbı ile ilgili çeşitli ihtimaller var:
1) هُوَ zamiri, Allah isminden kinayedir. Buna göre "Allah" lafzı, mübtedanın haberi olarak merfudur ve "**ahad**" kelimesi hakkında, senin زَيْدٌ اَخُوكَ قَائِمٌ

"Zeyd kardeşindir ayaktadır" şeklindeki cümlede caiz olan ihtimaller, caizdir.

2) هُوَ zamir-i şândır. Bu durumda, "Allah" lafzı, mübteda olarak merfu olur, "**ahad**" kelimesi de onun haberi olur ve bütün cümle, هُوَ zamir-i şânının haberi olur. Buna göre ayetin takdiri: "Durum, gerçek ve söylenecek söz şudur: O Allah birdir" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا (Enbiya, 97) ayetidir. Fakat bu ayette zamir, müennes olarak gelmiştir, çünkü bunun tefsirinde, müennes bir isim var. فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى الأَبْصَارُ (Hacc, 46) ayeti de buna göre gelmiştir. Ama tefsirde bir müennes olmaz ise, zamir-i kıssa müennes olarak getirilmez. Nitekim إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً (Taha, 74) ayetinde müennes olarak gelmemiştir.

3) Zeccâc, "Bu ayetin takdiri, "(Ey müşrikler) sizin sorduğunuz zat, Allah'dır, birdir" şeklindedir" der.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ehad Kelimesi

Bu, "**ahad**" kelimesiyle ilgilidir. Bu hususta iki izah var: 1) Bu, "**Vâhid**" manasınadır. **Halîl, "Ehad, isnân** (bir-iki) denilmesi, caizdir." "**Ehad**"ın aslı "**vâhid**"dir. Fakat **vâv**'ı, hafiflik-kolaylık olsun diye hemzeye kalbolunmuştur. Araplar, **vucûh - ucûh**; (yüzler), **visâde - isâde** (yastık) gibi, ötüreli ve kesreli varlıklarda çokca yaparlar.

2) **Vâhidî** ve **ehad, müteradif** iki isim değildir. **Ezheri**, "Allah'dan başka hiçbir varlık, "**ehad**" olarak tavsif edilip de mesela, رَجُلٌ أَحَدٌ veya دِرْهَمٌ أَحَدٌ denilemez. Ama, "**raculün vâhidun**", yani "bir adam" denir. **Ehad**, Allah'ın, kendi zatı için seçmiş olduğu sıfatlarındandır. Binâenaleyh bu sıfatta, hiç birşey O'na ortak olamaz" demiştir.

Vahid İle Ehad Arasındaki Fark

Alimler "**vâhid**" ile "**ehad**" arasındaki fark ile ilgili çeşitli izahlarda bulunmuşlardır:

1) **Vâhid, "Ehad"**a dahildir, ama **"Ehad", "Vâhid"**e dahil değildir.

2) Sen mesela, "Falancaya hiçbir vahid koyamaz" dediğin zaman, "Fakat iki kişi karşı kor" diyebilirsin. Ama, "**ehad**" kelimesi böyle değildir. Dolayısıyla eğer, "Falancaya hiçbir ehad karşı koyamaz" dediğin zaman, "Fakat ona iki kişi karşı kor" diyemezsin.

3) "**Vâhid**" kelimesi, müsbet (isbat) için, "**ehad**" kelimesi ise, menfî (nefy) için kullanılır. Mesela, müsbet (olumlu) manada, رَأَيْتُ رَجُلاً وَاحِداً "Bir (vâhid) adam gördüm" "Bir (vâhid) adam gördüm" dersin; menfî manada da, "Hiçbir kimse (**ehad**) görmedim" dersin, binâenaleyh bu, umûm (genel mana) ifade eder.

BEŞİNCİ MESELE
Kıraat Farkı

Kıraat imamları bu ayetin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Ekserisinin kıraatı tenvin ve kesreyle harekelenmesi ile أَحَدٌ اللَّهِ şeklindedir. Bu, kendisinde bir işkâl olmayan, kıyasa uygun şekildir. Çünkü أَحَدٌ 'daki tenvin ve "Allah"

lafzının lam-ı târifi sakindirler. İki sakin yanyana gelince, bunlardan birincisi kesre ile harekelenir. Ebû Amr'ın bu ifadeyi, tenvinsiz olarak اَحَدُ اللّٰهُ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bunun sebebi, nûn harfinin, aynen kendileri gibi, ziyade edilebilmesi açısından, lîn harflerine benzemesidir. Dolayısıyla onlara benzeyince, iki sâkin bir araya geldiğinde, birisinin hazfedilmesi açısından, aynen onlar gibi muameleye tabi tutuldu. Nitekim elif, vâv ve yâ harfleri bu sebebten, غزا القوم - يغزوا القوم ويغزي القوم ifadelerinde olduğu gibi, hazfedilmişlerdir. Aynı sebepten dolayı وَلاٰكِنْ لك ve لَمْ لك ifadelerinde olduğu gibi, fiildeki nun-u sakin hazfedilmiştir. Bu ayette de, اَحَدْنِ اللّٰهُ'deki nun, ittikâ-i sakineynden, yani iki sakin harfin yanyana-peşpeşe gelişinden dolayı, o harflerde olduğu gibi, hazfedilmiştir. Biz bu konuyu, قَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرُ ابْنُ اللّٰهِ (Tevbe, 30) ayetinin tefsirinde uzun uzun ele aldık.

Yine Ebû Amr'ın اَحَدَ اللّٰهُ şeklinde okuduğu ve "Bir çok kurraya rastladım, onlar bunu sükûn üzerine vasıl ile, bu şekilde okuyorlardı" dediği rivayet edilmiştir. Ebû Ali, "Fasılalar, "İdrâç"ta, vakf halindeki şekilleriyle icra edilir. Buna göre (فاضلونا السبيلا ربنا) (وما ادراك ماهيه نارٌ) şeklinde okuyanlar, اَحَدُ اللّٰهُ okuyuşu da böyledir" der. Kurrâ'nın çoğu Ebû Amr'ın anlattığına göre, "vakf" görüşünde olunca, o, bunu, devamlı olarak üzerinde vakfedilmesi ve arapların dilinde (örfünde) çok oluşundan ötürü, vasl halinde de vakf halindeki şekliyle okumuştur. A'meş ayeti, قُلْ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ şeklinde okumuştur. Eğer, "Bunun sebebi nedir?" denilirse, cevaben denilir ki: "Ehad" kelimesi, "nekire" üzeredir. Maverdî şöyle der: "Bunun iki izahı var:

1) Lâm-ı tarif, mukadder olması niyetiyle hazfedilmiştir ve ayetin takdiri, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَلْاَحَدُ şeklindedir.

2) Kelimenin nekire olmasından murad, ta'zimdir, yani büyüklüğü ve önemi ifade etmektir.

Ayetin İşaret Ettiği Üç Makam

ALTINCI MESELE

Bil ki هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ayeti, üç kelimedir ve bunlardan her biri, taliblerin (kulların) makamlarından bir makama işarettir:

BİRİNCİ MESELE

Mukarreblerin makamıdır ve bu, Allah'a seyr-u sülûk edenlerin ve şu, her eşyaya ve her hakikata, eşya ve hakikat olduğu için bakanların mertebelerinin en yüceşidir. Binâenaleyh hiç şüphesiz bunlar, Allah'dan başka bir mevcud (varlık) görmezler. Çünkü Hak, zâtı gereği vacibü'l-vücûd olandır. Onun dışındakiler ise zâtı gereği mümkin olan varlıklardır. Zatı gereği mümkin olana, o, o olması açısından bakıldığında, "yok" hükmünde olur. İşte bu makamda olanlar, Hak Sübhanehû ve Teâlâ'dan başka, gerçek "varlık" göremezler. Bu ayetteki هُوَ (O) lafzı da, mutlak bir işarettir. Bu işaret, hernekadar mutlak ise de, işaret edilen varlık muayyen olunca, bu mutlak o muayyene ait olur. Dolayısıyla هُوَ kelimesi mukarreb olan o kimselerin, Hak Teâlâ'ya yaptıkları bir işaret olur ve bunlar, bu işarette herhangi bir temyize ihtiyaç

duymazlar. Çünkü bir mümeyyeze (belirlenen varlığa) ihtiyaç duymak, ancak ortada iki mevcud (varlık) bulunduğu zaman söz konusu olur. Halbuki yukarıda beyan ettiğimiz gibi, bu kimseler akıl gözleri ile, sadece bir tek zorluk görmekte ve tanımaktadırlar. İşte bu sebepten dolayı, هُوَ (O) lafzı, bu kimseler için tam irfanın (bilginin-tanımanın) hasıl olması için kafi gelmiştir.

İkinci Makam: Ashab-ı yemînin makamıdır. Bu, birinci makamın aşağısındadır. Çünkü bu ikinci makamda olanlar, Hak Teâlâ'yı bir mevcud (varlık) olarak bilip tanıdıkları gibi, halkı da bir varlık olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla bunlar için, varlıklarda bir çokluk, birden fazlalık söz konusudur. Şüphesiz bu durumda, هُوَ (O) kelimesi, Halık Teâlâ'ya işaret etmek için yeterli olmaz, aksine burada, Hakk'ın halktan ayrılmasını, halk ile karıştırılmamasını sağlayacak bir mümeyyize (belirleyici kelimeye) ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu makamda olan kimseler هُوَ lafzına, اَللّٰهُ lafzını ilave etme ihtiyacını duymuşlardır. Çünkü Allah, diğer varlıkların muhtaç olduğu ve bütün diğer varlıklardan müstağni olan varlıktır.

Üçüncü Makam: Ashab-ı şimalin makamıdır ve bu, en değersiz ve en aşağı makamdır. Bu makamda olanlar, vâcibü'l-vücûd (varlığı zorunlu) varlıkların, birden fazla olabileceği ve tanrının, birden fazla olabileceği görüşündedirler. Dolayısıyla bunlara red olarak ve sözlerinin batıl olduğunu ortaya koymak için, geçen lafızlara bir de **"ehad"** (bir) lafzı ifade edilmiş ve قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"De ki: O Allah birdir"* denilmiştir.

Allah'ın Selbî ve İzafî Sıfatlarına Delalet

Burada, anlattıklarımızdan daha önemli ve daha yüce, şöyle bir başka konu daha var: Allah Teâlâ'nın sıfatları ya izafidir, ya selbidir. İzafi olanlar, alim, kadir, murîd (irade eden), hallak (yaratan) gibi sıfatlardır. Selbî (olumsuz) olanlar da, "cisim değildir", "cevher değildir", "araz değildir" gibi şekillerde ifade ettiğimiz sıfatlardır. Mahlukat öncelikle, birinci tür sıfatlarına; ikinci olarak da, ikinci tür sıfatlarına delalet eder. **"Allah"** lafzı, bütün izafî sıfatlara delalet eder: **"Ehad"** lafzı da, bütün selbî sıfatlara delalet eder. Dolayısıyla اَللّٰهُ اَحَدٌ sözümüz, insan akıllarına uygun irfanı anlatmaya tam bir ifade olmuş olur. Biz, "Allah" lafzının, Cenâb-ı Hakk'ın bütün izafî sıfatlarına delalet ettiğini söyledik, çünkü "Allah", ibadete müstehak-layık olandır. İbadete müstehak olmak ise, varetme ve yaratmada tek başına olan için söz konusudur. Varetme ve yaratmada tek olmak da, tam bir kudrete, geçerli bir iradeye ve külliyat ile cüzîyyatın bütün malumatını kuşatan bir ilme sahip olan için söz konusu olur. İşte bunlar, izafi sıfatların toplamıdır. Selbi sıfatların toplamı ise, **"Ehad"** oluşta yatmaktadır. Çünkü **"Ehad"** (bir) olmaktan murad, bu hakikatın haddi zatında, terkib (birleşim) şekillerinden uzak ve tek olmasıdır. Bu böyledir, çünkü her mürekkeb mahiyet (varlık), kendisini meydana getiren, parçalarının herbirine muhtaçtır. Her bir parçası da, o mürekkeb varlıktan başka birşeydir, yani mürekkeb varlığın kendisi demek değildir. Dolayısıyla her mürekkeb varlık, kendisinden başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, **"mümkin li-zatihi"** bir varlıktır. Dolayısıyla her mürekkeb, zatı itibariyle "mümki" (olabilir de, olmayabilir de) cinsinden bir varlıktır. Bütün

mümkin varlıkların yaratıcısı olan ilahın (Allah'ın), "mümkin" varlık olması imkansızdır. Öyle ise O, haddi zatında ferddir, tektir, birdir. O'nun ferd ve tek olduğu, yani "**ehad**" olduğu sabit olunca, mütehayyiz, yani mekan tutan bir varlık olmaması gerekir. Çünkü her mütehayyiz varlığın, meselâ, sağı, solundan farklıdır. Her böyle olan da, kısımlara ayrılabilir. Öyle ise, "**ehad**" (tek) olanın, mütehayyiz olması imkansızdır. O, mütehayyiz olmayınca, mekanlardan ve yönlerden hiç birinde olmamış olur ve herhangi bir şeyde, bir "hal" (sıfat) da olmaması gerekir. Çünkü o zaman, o, mahalli ile, yani hali-sıfatı olduğu şey ile birlikte, "**ehad**" (tek bir şey) olmamış olur.

Keza o, herhangi bir şey için "mahal" de olamaz. Çünkü o zaman o "hal"i ile birlikte, yine "**ehad**" (tek bir şey) olmamış olur. O, bir hal veya mahal olmayınca, kesinlikle değişmez. Çünkü değişmenin, bir sıfattan, diğer bir sıfata, bir halden diğer bir hale olması gerekir. Keza O "**ehad**" (bir-tek) olunca, vâhid (bir tane) olması da gerekir. Çünkü eğer vacibü'l-vücûd (varlığı zorunlu) iki tane varlığın olduğu farzedilse, bu ikisi "varlık"ta ortak olmuş olurlar ve belirleme ile birbirinden ayırdedilebilirler. Ama ortak oldukları husus ile, birbirinden ayırdedildikleri husus farklı şeylerdir. Bu durumda bu varlıklardan herbiri (kendilerinde, birden fazla mahiyet bulundurdukları için), mürekkeb varlıktır.

Böylece sabit olur ki: O'nun "**ehad**" oluşu, vâhid olmasını da gerektirir. Buna göre eğer, "O, şeyin, "**ehad**" (bir) olduğu nasıl düşünülebilir? Çünkü "**ehad**" diye nitelenen her hakikatte (varlıkta), bir o hakikat, bir de "**ehad**" olma vasfı var ve bu ikisinin toplamı, bir üçüncü şeydir, dolayısıyla bu üçtür, bir yani "**ehad**" değildir" denilirse, şöyle cevap verilir: "**Ehad**" olmak, o hakikatın ayrılmaz vasfıdır. Dolayısıyla o hakikaten "**ehad**" olduğuna hükmedilmiştir. O, işte bu hakikattir, yoksa kendisi ile o "**ehad**" olma sıfatından meydana gelen toplam değildir. Binâenaleyh bu anlattıklarımızdan, اَللّٰهُ اَحَدٌ "Allah birdir" sözünün, Allah Teâlâ'nın bütün izafi ve selbi sıfatlarını içine alan-ifade eden bir söz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki daha geniş ve tam izah, *"Sizin ilahınız, tek olan bir ilahtır"* (Bakara, 163) ayetinin tefsirinde geçmiştir.

★ ★
★

Samed Vasfı

اَللّٰهُ الصَّمَدُ

"Allah, sameddir"

(İhlas, 2).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, "**samed**" kelimesinin izahı sadedinde iki şey söylemişlerdir:

1) Bu, "**fa'al**" vezninde olup, mef'ûl (ism-i mef'ûl)

manasındadır ve "Ona yöneldi, ona niyetlendi" manasındaki, صَمَدَ إِلَيْهِ fiilindendir. Demek ki **samed**, "bütün ihtiyaçlar konusunda, kendisine yönelinilen, başvurulan efendi, büyük" manasınadır. Şair,

أَلاَ بَكَّرَ النَّاعِي بِخَيْرِ بَنِي أَسَدٍ / بِعَمْرِو بْنِ مَسْعُودٍ وَبِالسَّيِّدِ الصَّمَدِ

"Ölüm habercisi, Benî Esed'in en hayırlısı olan Amr ibn Mes'ûd'un yanî o ulu efendinin vefatını erkenden haber verdi" demiştir. Yine şair, şu şiiri söylemiştir:

عَلَوْتُهُ بِحُسَامِي ثُمَّ قُلْتُ لَهُ / خُذْهَا حُذَيْفُ فَأَنْتَ السَّيِّدُ الصَّمَدُ

"Keskin kılıcımla ona üstünlük sağladım. Sonra da ona, "Al o (kılıcını), ey Huzeyf, sen efendi ve ihtiyaçları gideren iyiliksever birisin" dedim." Bu tefsirin doğruluğuna delil, **İbn Abbas** (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadistir: Bu ayet nazil olduğu zaman, sahabe, "Samed nedir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, هُوَ السَّيِّدُ الَّذِي يُصْمَدُ إِلَيْهِ فِي الْحَوَائِجِ *"O, ihtiyaçlar hususunda kendisine başvurulan efendidir" dedi."* **Leys**, صَمَدْتُ صَمَدَ هَذَا الْأَمْرُ ifadesi, "şu işe niyetlendim, niyetlendi, yöneldi" manasınadır" der.

2) **Samed**, içinde boşluk olmayan demektir. Şişenin tıpasına "simad" denilmesi de bu köktendir. Sert olan, yumuşaklığı-gevşekliği olmayan şeye de, "**musammed**" denilir. **Katâde** şöyle demiştir: "Bu tefsire göre, musammed kelimesindeki "dal", aslında "te" harfinden çevrilmedir ve aslı "musammet"tir." Dilcilerden bazı müteahhir (sonraki) alimler, "Samed, toz tutmayan kendisine hiç bir şeyin giremediği ve kendisinden hiç bir şeyin çıkamadığı, düz ve pürüzsüz taş manasınadır" demişlerdir. Bil ki **Müşebbihe**'nin cahillerinden bazıları, bu ayeti, Allah'ın cisim olduğuna delil getirmişlerdir. Bu istidlal yanlıştır. Çünkü, yukarıda da anlattığımız gibi, O'nun, "**ehad**" (bir-tek) oluşu, cisim olmasına terstir. Binâenaleyh bu ayetin öncesi, "**samed**" kelimesi ile bu mananın kastedilmiş olmasının imkansız olduğuna delalet etmektedir. Çünkü **samed**, bu manaya göre, sıkıştırılmış ve pekiştirilmiş cisimlerin sıfatıdır ve Allah Teâlâ, böyle olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla bu durumda, kelimeyi, mecazi manaya hamletmek gerekir. Çünkü böyle olan cisimler, başkasının tesirinden ve müdahalesinden uzak olur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, vâcibü'l-vücûd olup, varlığında, bekasında ve bütün sıfatlarında, değişmesinin imkansızlığına bir işarettir.

İşte dil açısından ayetle ilgili hususlar bunlardır.

Müfessirlere gelince, onlardan bir çok izahlar nakledilmiştir: Bu izahların bazısı, "**samed**" kelimesinin birinci manasına göre, yani "Allah'ın, bütün ihtiyaçları yerine getirme hususunda, kendisine başvurulan bir efendi" oluşuna göredir. O zaman **Samed**, Hak Teâlâ'nın zatı ve sıfatları açısından vâcibü'l-vücûd olup, bu ikisinde değişmenin imkansız olmasına göredir. Bu durumda da, "**samed**", Hak Teâlâ'nın selbi sıfatlarına bir işarettir. Müfessirler bazan da, "**samed**"i, bu iki manayı da içine alacak şekilde tefsir ederler.

Samed İsmini, İzafi Sıfatlarla İlgili Görenler

Birinci görüşte olanlar, şöyle çeşitli izahlar yapmışlardır:

1) **Samed**, bütün herşeyi bilendir. Çünkü Allah'ın, bütün ihtiyaçları karşılaması için başvurulan bir efendi olması, ancak bu özellikle tam olur.

2) **Samed**, halîm manasınadır. Çünkü O'nun bir efendi (rab-sahib) olması, hilm ve keremli olmasını gerektirir.

3) **İbn-i Mes'ûd** (r.a) ve **Dahhâk**'ın görüşüne göre "**samed**", şan ve şerefi zirvede olan efendi demektir.

4) **Esamm** ise, "**Samed**, herşeyi yaratan" demektir. Çünkü seyyid (efendi) oluşu, bunu gerektirir" demiştir.

5) **Süddî**, "**Samed**, arzu edilen işler hususunda kendisine yönelinilen-yalvarılan; musibetlerde de kendisinden yardım istenilendir" demiştir.

6) **Huseyn b. el-Fadl el-Becelî** şöyle demiştir: "**Samed**, dilediğini yapan, istediği hükmü veren, verdiği hüküm hussunda kendisine hesab soracak hiç kimse ve hükmünü reddedecek hiç kimse bulunmayandır."

7) **Samed**, büyük ve yüce efendidir.

8) "**Samed**, hiçbir işte ondan başkası hükmedemez, yegane şerefli zat" demektir.

Samed İsmini Selbî Sıfatlarla İlgili Görenler

İkinci görüşte olanlar yani "**samed**" kelimesini, Allah Teâlâ'nın selbî sıfatlarına mecalî bir işaret sayanlar da bununla ilgili şu şekilde bazı izahlar zikretmişlerdir:

1) **Samed**, *"O (Allah), ganidir hamiddir"* (Hadid, 24) ayetinde Cenâb-ı Hakk'ın da ifade buyurduğu gibi, ganî (zengin) manasınadır.

2) **Samed**, *"O (Allah), kulları üzerinde kahirdir, hakimdir"* (En'âm, 18); ayetinin de ifade ettiği gibi, ondan yukarıda hiç kimse bulunmayan; üzerinden korkmayan,aşağısındakine saygı gösterme durumunda olmayan, bütün ihtiyaçlar kendisine arzedilen demektir.

3) **Katâde** buna, "O yemez içmez, *"O doyurur, doyurulmaz"* (En'âm, 14) manasını vermiştir.

4) Yine **Katâde**, *"O, halkının fani oluşundan sonra da baki kalandır. O hariç yeryüzündeki herşey yok olacaktır"* (Rhman, 26) demiştir.

5) **Hasan el-Basrî**, "O, ebedî ve ezelî olandır; yok olması imkansızdır. Hiçbir mekân yok iken O vardı. Keza ne zaman, ne **Arş**, ne **Kürsî**, ne bir insan, ne bir cin yok iken O vardı. O şu anda, daha önce nasıl ise öyledir" demiştir.

6) **Ubeyy b. Ka'b** (r.a), "Samed, ölmez, kendisine varis olunmaz olandır. Göklerin ve yerin mirası O'na aittir" demiştir.

7) **Yeman** ve **Ebû Malik**, "O, uyumaz, uyanılmaz" demişler.

8) **İbn Kaysan**, "O, hiç kimsenin sıfatı ile nitelenemez" der.

9) **Mukâtil b. Hibbân**, "O, aybı-kusuru-noksanlığı olmayandır" demiştir.

10) **Rebî' b. Enes**, "O, başına belaların gelemediği zattır" der.

11) **Sa'îd b. Cübeyr**, "O, bütün sıfatlarında ve bütün fiillerinde kamil olandır" der.

12) **Ca'fer Sâdık**, "O, galib gelen, ama mağlub edilemeyendir" der.

13) **Ebû Hureyre** (r.a), "o, herkesten müstağni olan, hiçkimseye ihtiyacı olmayandır" der.

14) **Ebû Bekir el-Verrâk**, "O, mahlukatın, keyfiyetine muttali olmaktan ümidini kesmiş olduğu zattır" der.

15) O, gözlerin idrak edemeyeceği zattır.

16) **Ebu'l-Âliye ve Muhammed el-Kurazî**, "O, doğurmamış ve doğrulmamış olandır. Çünkü doğuran herkese, varis olunur; doğurulan herşey de mutlaka ölür" demişlerdir.

17) **İbn Abbas** (r.a), "O, üzerinde-yukarısında hiç kimse bulunmayan büyüktür, en büyüktür" der.

18) O, eksiklikleri ve fazlalıkları bulunmaktan, değişikliklere ve farklılaşmalara mahal olmaktan ve zamanların, mekanların, anların, yönlerin kendisini kuşatmasından (içine almasından) münezzehtir.

Her İki Kısımla İlgili Görenler

Üçüncü görüşte, yani "**samed**" kelimesini, bütün bu manalara hamletmek de mümkündür. Çünkü kelime, Allah'ın zatının vâcibü'l-vücûd oluşuna delalet etmesi açısından, bütün selbî sıfatlara; herşeyin yaratıcısı olduğuna delalet etmesi açısından bütün ilahi (izafi) sıfatlara delalet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

"**Allahu's-Samed**" (Allah Samed'dir) ifadesi, varlıklar içinde, Allah'dan başka "**samed**" olmamasını gerektirir. "**Samed**" kelimesi de "**masmûd**", yani her türlü ihtiyaç için kendisine başvurulan" manasına, veya "Zatında değişiklik kabul etmeyen, değişmesi mümkün olmayan" manasına tefsir edilince, varlıklar aleminde, Allah Teâlâ'dan başka, bu şekilde bir varlık olmaması gerekir. Binâenaleyh bu ayet, o tek varlıktan başka tanrı olmadığına delalet eder. Dolayısıyla "**Allahu ehad**" (Alah birdir) ayeti, Hak Teâlâ'nın zatında hiçbir şekilde bir terkib ve telif olmadığı manasında bir olduğunu; *"Allah sameddir"* ayeti de, eşleri, benzerleri, zıdları olmadığı manasında tek olduğuna bir işarettir.

Geriye ayetle ilgili iki soru kalmıştır:

Niçin Ehad Nekire Samed Marife Getirildi?

Birinci Soru: Niçin "**ehad**" kelimesi nekire; "**es-Samed**" kelimesi marife gelmiştir? Buna şöyle cevap verilir: İnsanların vehimlerinde (zanlarında) çoğunlukla, her mevcudun (var olan şeyin) müşahhas (hissedilebilir) olduğu fikri vardır. Halbuki her hissedilebilir (mahsus) şeyin, kısımlara ayrılacağı bilinmektedir. Binâenaleyh kısımlara ayrılmaz olan varlık, ekseri insanların akıllarına gelen şey değildir. Ama **Samed**, ihtiyaçlarda kendisine başvurulandır. "**Samed**"in bu manası, araplar için malum idi, hatta insanların çoğunca malumdu. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer, "Onları kim yarattı!" diye sorsan, şüphesiz "Allah" derler"* (Zuhruf, 87) buyurmuştur. "**Ehad**" (bir olma), bilinmeyen, çoğu kimsece tam anlaşılamayan bir konu olunca, ve

"samed"iyyet halkın çoğu nazarında bilinen bir mana olunca, işte bu yüzden **"ehad"** lafzı nekire; **"samed"** lafzı marife olarak gelmiştir.

İkinci Soru: Allah lafzını, *"Allah birdir, Allah sameddir"* diye tekrar etmenin faydası nedir?

Cevap: Eğer bu lafız tekrar edilmemiş olsaydı, **"ehad"** ve **"samed"** kelimelerinin her ikisinin de, ya marife, ya nekire olarak gelmeleri gerekirdi. Yukarıda izah ettiğimiz gibi, böyle gelmeleri caiz değildir. İşte bundan dolayı "Allah" lafzı, **"ehad"** nekire, **"samed"** de marife olarak gelebilsin diye tekrar edilmiştir.

★ ★
★

Doğurmadı, Doğurulmadı

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝

"O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır"
(İhlas, 3).

Bu ayetle ilgili birkaç soru var:

Birinci Soru: لَمْ يَلِدْ (doğurmamıştır) ifadesi niçin, لَمْ يُولَدْ (doğurulmamıştır) ifadesinden önce zikredilmiştir? Halbuki, görünen durumda, (mesela insan) önce mevlüd (çocuk-doğurulan) olur, sonra valid (baba-anne) olur?..

Cevap: Önce *"doğurmamıştır"* ifadesiyle söze başlanmıştır. Çünkü kafirler, Allah'ın çocuğu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu böyledir, çünkü müşrik Araplar, *"Melekler, Allah'ın kızlarıdır"*; yahudiler, *"Uzeyr, Allah'ın oğludur"*; hristiyanlar da *"İsa, Allah'ın oğludur"* diyorlardı ve bunlardan hiç biri, Allah'ın bir babası olduğunu iddia etmiyorlardı. İşte bu sebepten dolayı, Hak Teâlâ bu ayette önce, daha önemli olan hususu ile işe başlayıp, *"O doğurmamıştır"* buyurmuş; sonra da bunun delilline işaret ederek, *"ve doğurulmamıştır"* buyurmuştur. Adeta şöyle denilmek istenmiştir: "Allah'ın herhangi bir çocuğu olamayacağına delil, O'nun başkasının çocuğu olmadığı hususundaki ittifakımızdır."

Niçin Len Edatı Kullanılmadı?

İkinci Soru: Hak Teâlâ niçin, sadece geçmiş zamanı zikrederek, لَمْ يَلِدْ *"Doğurmamıştır..."* buyurmuş da, لَنْ يَلِدَ *"Doğurmayacaktır"* buyurmamış?

Cevap: Cenâb-ı Hak, geçmiş zaman ile yetinmiştir. Çünkü bu ayet, kafirlerin, "Allah doğurmuştur, Allah'ın çocuğu olmuştur" manasındaki iddialarına cevab olarak gelmiştir. Onların bu iddiada olduklarının delili, *"İyi bilin ki onlar, iftiraları yüzünden, "Allah doğurdu" diyorlar"* (Saffat, 151-152) ayetidir. Dolayısıyla bu ayetten maksad, onların bu sözünü yalanlamak olunca ve onlarda bunu, geçmiş zamanda söylemiş olunca, ayet onların sözüne uygun (bir zaman sığasıyla) gelmiştir.

Üçüncü Soru: Allah Teâlâ burada, *"O, doğurmamıştır"* buyurmuş; **Furkan Sûresi**'nden ise, لَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً *"O, hiçbir çocuk edinmemiştir"* (Furkan, 2) buyurmuştur, niçin?

Cevap: Çocuk iki şekilde olur: Birincisi, ondan onun gibi bir varlığın doğması suretiyle, olmayıp, başkasının çocuğunu alıp, çocuk edinmek hernekadar gerçekte kendi çocuğu değil ise de, ona "çocuğum" demesi suretiyle olur.

Hristiyanlar iki kısımdır: Onlardan bir kısmı, "**İsa**, gerçekten Allah'ın çocuğudur" derler. Bir kısmı da, "Allah, bir şeref bahşetmek için, onu çocuğu edinmiştir. Bu tıpkı, **Hz. İbrahim**'i, bir şeref bahşetmek için, halîl (dost) edinmesi gibidir" derler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ'nın, *"O, doğurmamıştır"* (O'nun çocuğu yoktur) ifadesinde, gerçek manada Allah'ın çocuğu olmadığına; *"O, hiçbir çocuk edinmemiştir"* (Furkan, 2) ayetinde de, ikinci manada Allah'ın çocuğu olmadığına bir işaret vardır. İşte bundan dolayı, bu ayetin devamında, *"O, hiçbir çocuk edinmemiştir ve mülkünde ortağı yoktur"* (Furkan, 2) buyurulmuştur. Çünkü (mesela) bazan insan, istediği işlerde kendisine yardımcı ve destek olsun diye evladlık (çocuk) edinir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ bir başka sûrede, zikrettiğimiz huususa, yani çocuk edinmenin (evladlık almanın), ancak ihtiyaç duyulduğu zaman olduğuna bir işaret olmak üzere, *"Dediler ki: Rahman, çocuk edindi. O, bundan münezzehtir. (Çünkü) O, ganidir (kimseye ihtiyacı yoktur)"* (Yunus, 68) buyurmuştur.

Doğurmadığının Aklî Delili

Dördüncü Soru: Allah Teâlâ'nın, doğurmamış ve doğmamış olması, ancak naklî delil ile mi bilinebilir, yoksa (akıl ile de bilinebilir mi). Eğer bu mümkün değil ise, bu hususu burada zikretmenin ne faydası var?

Cevap: Allah Teâlâ'nın doğurmayacağı, cisim olmadığını, parçalanmayacağını ve kısımlara ayrılmayacağını bilmekten çıkartılabilir. "Doğurulmayacağı" ise, kadim olduğunu bilmekten çıkarılabilir. Bu iki asıldan herbirini bilmek de, nübüvvet (peygamberlik) ve Kur'ân'ı bilmeden öncedir. Dolayısıyla bu iki aslın, semî delillerden çıkarılmış olmaları imkansızdır. Geriye şöyle demek kalır. Bu ikisi, semîyyâtlardan çıkarılmış, yani semî deliller vasıtasıyla anlaşılmış olmayınca, bu sûrede zikredilmelerinin hikmeti nedir? Buna karşı deriz ki: Daha önce de anlattığımız gibi: Allah Teâlâ'nın "**ehad**" (bir) olmasından murad, zatı ve mahiyeti itibariyle her türlü terkib şekillerinden münezzeh olmasıdır, "**samed**" olmasından murad da, zatı itibarıyla vacibü'l-vücûd olup, zatında ve bütün sıfatlarında, değişmesinin imkansızlığı manasınadır. Durum böyle olunca "**ehad**" ve "**samed**" olması, doğmuş ve doğurulmuş olmasının nefyini gerektirir. Allah Teâlâ, doğmuş ve doğurulmuş olmasının nefyini, yani bunların söz konusu olmamasını gerektiren sebebi zikredince, bu iki hükmü de zikretmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın bunların zikrinden maksadı, bu iki hususun söz konusu olamayacağına dair olan kesin aklî delillere işaret etmektir.

Din İle Felsefenin Farkına Dair

Beşinci Soru: *"O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır"* ayetinde, Allah Teâlâ'nın

oğul ve baba olmadığını anlatmanın ötesinde, başka bir fayda (mana) var mı? Bu hususta deriz ki: Bunda birçok başka manalar var. Çünkü; "**Allahu ehad**" (Allah birdir) ayeti, Hak Teâlâ'nın, zatı ve mahiyeti itibariyle "terkîb" olmaktan, münezzehliğine bir işaret; *"Allah sameddir"* ayeti de O'nun zıdları, benzerleri, ortakları ve emsali olmadığına bir işarettir. Bu iki kıymetli ve önemli mukaddime, üzerinde bütün din sahiblerinin ve felsefecilerin ittifakı bulunan konulardandır. Fakat bu noktadan sonra, din sahibi olanlar ile felsefeciler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü felsefeciler, "Vâcibü'l-vücûd'dan akıl doğmuştur. Bu akıldan da, başka bir akıl, bir nefis ve bir felek doğmuştur. Bu şekilde, bu tertib üzere iş, ay küresinin altında olanı idare eden aklın (doğuşuna) kadar ulaşır" demişlerdir. Bu görüşe göre, Vâcibü'l-vücûd kendisinin altında yer alan "aklı" doğurmuş ve bu alemimizi idare eden akıl (güç) de, kendinden üstteki akıllardan doğmuş gibi olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ önce, doğurmadığını beyan etmiş ve adeta, "O (Allah), akılları ve nefisleri doğurmamıştır" demek istemiştir. Sonra da, "Bedenlerinizi, ruhlarınızı ve şu aleminizi idare eden, başka birşeyden doğmuş, doğurmuş, doğurulmuş ve tesir altında kalmış bir şey değil, ancak tek olan Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır" demiştir.

★ ★
★

وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ كُفُوًا أَحَدٌۢ ۝

"Hiçbir şey O'na denk olmamıştır"

(İhlas, 4).

Bu ayetle ilgili iki soru var:

Zarfın Öne Alınması

Birinci Soru: Fasîh arapça sözde (cümlede), müstekar olmayan zarfın sonra getirilmesi, öne alınmaması gerekir. **Sîbeveyh "Kitab"**ında bunu açıkca bildirip, kaide olarak zikretmiştir. Öyle ise en fasih söz olan Kur'ân-ı Kerim'deki bu ayette, لَهُۥ (O'na) zarfı niçin öne alınmıştır?

Cevap: Bu ayet, hiçbirşeyin Allah'ın zatına denk olmadığını anlatmak için gelmiştir ve bu hususa delalet eden esas lafız bu zarftır. En önemli ve esas olanın öne alınması da daha uygun. İşte bu sebebten dolayı bu zarfı öne alınmayı haketmiştir.

Kıraat Farkı

İkinci Soru: Bu ayetin kıraati nasıldır?

Cevap: كُفُوًا kelimesi, hem kâf'ın ve fâ'nın zammesiyle; hem de kâf'ın kesresi-fâ'nın sükûnu veya kâf'ın zammesi-fâ'nın sükunu ile كِفْوًا ve كُفْوًا şekillerinde okunmuştur. Ama asıl olan, kâf'ın ve fâ'nın zammesiyle olan okunuştur. Bu kelime طُنُب ve طُنْب (ip-sicim); عُنُق ve عُنْق (boyun) kelimelerinde de olduğu gibi, (fâ'nın

sükunu ile) hazfedilmiştir. **Ebû Ubeyde**, "Arapça'da, كُفْؤ، كُفُؤ ve كِفَاءٌ kelimelerinin hepsi de, misil (benzer - denk) manasınadır" demiştir.

Küfüven

Müfessirlerin bu ayetle ilgili şöyle çeşitli görüşleri var:

1) **Kâ'b** ve **Ata** buna, "Allah'ın misli ve dengi yoktur" manasını vermişler ve "Cezadaki mükafe'e (denklik), bu kelimedendir. Çünkü bu "kişinin yaptığına denk olan karşılığı vermektir" demişlerdir.

2) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Bu, "Allah'ın, bir eşi-hanımı demek istemiştir: "O'na denk hiç kimse yoktur ki O'nunla evlensin." Bu, Allah Teâlâ'nın, *"(Allah) ile cinler arasında bir neseb (akrabalık) uydurdular"* (Saffat, 158) ayetiyle anlattığı kimselere bir reddir. Binâenaleyh bu ayetin tefsiri (dolaylı manası), *"O, doğurmamıştır"* ayetinin adeta te'kididir."

3) En sağlam izaha göre, Allah Teâlâ, kendisinin, bütün ihtiyaçlarda başvurulan (samed) olduğunu beyan edip, *"O, doğmamıştır, doğurulmamıştır"* ayetiyle izah ettiğimiz şekilde, bütün aracıları nefyedince, yani arada vasıflar olmadığını ifade edince, bu sûreyi, varlıklardan hiç bir şeyin, celal ve azamet sıfatlarının herhangi birinde Allah'a denk olmasının imkansızlığını ifade ederek bitirdi. Var olma açısından bir denklik yoktur. Çünkü bir şeyin "var oluşu" hakikatinin neticelerinden biridir. Onun hakikati ise, "o o olduğu" için, "adem"i (yokluğu) kabul etmez. Diğer hakikatleri ise, "yokluğu" kabul eder. İlim, yani (bilinme) açısından da bir denklik söz konusu değildir. Çünkü o şeyin bilinmesi zaruri değildir, istidlali de. Aynı zamanda bu bilgi, duyular vasıtasıyla, görme vasıtasıyla elde edilmiş de değildir ve hata-zelle arız olacak bir şekilde olmaz. Hadisler (mahluklar) ile ilgili ilimler (bilgiler), işte böyledir. Keza, kudret, rahmet, cömertlik, adalet, fazl, ihsan açılarından da bir musavat (denklik) söz konusu değildir.

Dört Ayetin Sıralanışındaki Güzellik

Bil ki bu sûre dört ayettir ve bunların sıralanışında şöyle çok çeşitli hikmet ve incelikler var:

Birinci Hikmet: Sûrenin başı, Allah Teâlâ'nın bir olduğuna; *"Allah sameddir"* ayeti, kerim ve rahim olduğuna delalet eder. *"O, doğurmamıştır, doğruulmamıştır."* Binâenaleyh o, mutlak manada ganidir, hiçbirşeye ihtiyacı yoktur; değişimden-bozulmadan münezzehtir. Dolayısıyla kesinlikle hiçbir hususta cimrilik etmez ve O'nun cömertliği herhangi bir menfaat elde etmek ve kendisinden bir zararı savuşturmak için değil, sırf ihsanındandır. *"Hiçbirşey O'na denk olmamıştır"* ayeti de, Allah'a nisbet edilmesi caiz olmayan bütün sıfatları nefye-redde bir işarettir.

İkinci Hikmet: Allah Teâlâ, *"Allah ehaddir"* cümlesiyle zatından bir çok şeyleri nefyetmiş; *"Allah sameddir"* cümlesiyle noksanlık ve mağlubiyeti; *"O, doğurmamıştır, doğurulmamıştır"* ayetiyle, ma'luliyyeti ve illeti (bir şey vasıtasıyla olduğu ve birşeye vasıta olduğu konularını); *"Hiçbirşey O'na denk olmamıştır"* ayetiyle de, zıdları ve ortakları (dengileri) olabileceğini nefyetmiş-reddetmiştir.

Başlıca Batıl Dinleri Red

Üçüncü Hikmet: *"Allah birdir"* ayeti, "Nar" ve "zulmet" diye iki tanrı olduğunu söyleyen "seneviyye" (mecusiler)in; teslise inanan hristiyanların batıl olduğunu ortaya kor; ikinci ayet, Allah Teâlâ'dan başka yaratıcı olduğunu söyleyenlerin görüşünün batılılığını ortaya kor. Çünkü eğer başka yaratıcılar da olsaydı, bütün ihtiyaçlar hususunda sadece Hak Teâlâ samed, yani başvurulan olmazdı. Üçüncü ayet ise, "Uzeyr, Allah'ın oğludur" diyen yahudilerin; "Mesih, Allah'ın oğludur" diyen hristiyanların ve "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyen müşriklerin, bu görüşlerinin batılılığını ortaya kor. Dördüncü ayet de, putları Allah'a denk ve ortak kabul eden müşriklerin bu görüşlerinin batılılığını ortaya kor.

Dördüncü Hikmet: Bu sûre, Hak Teâlâ hakkında, **Kevser Sûresi**'nin, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında oluşu gibidir. Fakat o sûredeki ta'n (kınama), Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında "O, ebterdir, onun çocuğu (oğlu) yok" demeleri sebebiyle gelmişti. Bu sûredeki ta'nın sebebi ise, Allah Teâla'ya çocuk isnad etmeleridir. Çünkü insan için, çocuğu olmaması; Hak Teâlâ için de, çocuğunun olması bir ayıb ve kusurdur. İşte bundan dolayı, bu sûrenin başında قُلْ "Benden bu tehdidi uzaklaştırmak için de ki:" denilmiş; **Kevser Sûresi**'nde ise, "Senden bu tehdidi uzaklaştırmak için diyorum ki: إِنَّآ أَعْطَيْنَاكَ ٱلْكَوْثَرَ "Sana kevseri verdik" buyurulmuştur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

MUAVİZETEYN'E GİRİŞ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bu iki sûrenin tefsirine girişmezden önce, iki konunun ele alınması gerekir:

Birinci Konu: Bir ârifin (mutasavvıfın) bu sûreyi enteresan bir şekilde tefsir edip, şöyle dediğini duydum: "Allah Teâlâ, **İhlas Sûresi**'nde, "ilahiyyât" (ulûhiyyet) konusunu açıklayınca, onun peşisıra, mahlukatın mertebelerini anlatmak için **Felak Sûresi**'ni getirdi ve önce, *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım..."* buyurdu. Çünkü ademin (yokluğun) karanlıkları sonsuzdur. Hak Sübhanehû ve Teâlâ da, var etme ve yaratmanın nuru ile bu karanlıkları aydınlatandır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, önce, *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"* buyurdu, sonra da *"Yarattığı şeylerin şerrinden"* buuyrdu. Bunun izahı şöyledir: Mümkinât-mahlukat alemi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dikkat edin, halk (yaratma) ile emr O'na aittir"* (A'râf, 54) ayetinde beyan ettiği üzere, iki kısımdır: **âlem-i emr** ve **âlem-i halk**... Âlem-i emin hepsi, mahza hayırdırlar, şerlerden ve afetlerden (kusurlardan) uzaktır. Âlem-i halk ise cisim ve cismaniyyet alemidir. Şer de ancak bu alemde bulunur. Cisim ve cismaniyyet alemi, alem-i halk (yaratılış alemi) diye isimlendirilmiştir. Çünkü halk, takdir etme (bekleme) manasınadır ve mikdar (belirlenen ölçüler) cisimlerin ayrılmaz özellikleridir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, "De ki: Var etme ve yaratma nûru ile, yokluk denizinin karanlıklarını aydınlatan Rabbe, cisim ve cismaniyet alemi olan, halk alemindeki şerlerden sığınırım" buyurmuştur.

Hem sonra açık olan hususlardan birisi de şudur: Cisimler, ya eserî olur, ya unsurî olur. Eserî cisimler, hayırlı ve iyidirler. Çünkü onlar, kusur ve bozulmadan uzaktırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rahman'ın yaratmasında hiç bir kusur göremezsin. Gözünü tekrar çevir, bir çatlak görüyor musun?"* (Mülk, 3) buyurmuştur. Unsurî (elementlerden oluşan) cisimler ise, ya cansızdır, ya bitkidir, ya hayvandır. Cansızlar, bütün nefsanî kuvvetlerden halîdir. Binâenaleyh bunlarda tamamen zulmet (karanlık) vardır ve hiçbir nur yoktur. İşte, *"Karanlığı çöktüğünde gecenin şerrinden (o Rabbe sığınırım)"* (Felak, 31) ayetiyle anlatılmak istenen budur.

Bitkilere gelince, onlardaki bitkisel besleme gücü, hem enine, hem boyuna, hem de derinlemesine artar, uzar. Binâenaleyh bu bitkisel güç, sanki üç düğümü üflenmiş gibidir. Hayvanlara gelince, onlardaki hayvanî güçler, zahirî duyular, batınî duyular, şehvet ve gazabtır ve bu kuvvetlerin hepsi, insanî ruhu, gayb alemine bağlanıp, Allah'ın celalinin kudsiyyeti ile meşgul olmaktan alıkor. İşte, *"Hased ettiği zaman,*

hased edenin şerrinden de (o Rabbe sığınırım)" (Felak, 5) ayetinden murad budur. Bu mertebelerden sonra, insani nefsden başka süfliyyat kalmamıştır ve Rabbe sığınan odur. Binâenaleyh kendisinden sığınılmaz.

Hal böyle olunca Allah Teâlâ bu sûreyi bitirdi ve bundan sonra, **Nâs Sûresi**'nde, insani nefsin, terakkideki derecelerinin mertebelerini zikretti. Bu böyledir, çünkü nefis, fıtratı (yaratılışı) itibariyle, marifetullah ve muhabbetullah ile dolmaya (sarılmaya) müsaittir. Fakat o, işin başında, bütün bu "marifet"lerden (ilimlerden) baştır. Sonra ikinci mertebede onda önce bedihi ilimler meydana gelir. Bu ilimler vasıtasıyla, fikri meçhulleri bilme derecesine ulaşmak mümkündür. Sonra işin sonunda da, bu fikri meçhuller, kuvveden fiile geçer. İşte Hak Teâlâ'nın *"De ki: İnsanların Rabbine sığınırım"* (Nas, 1) ayeti, insani nefsin birinci mertebesine, yani bütün bedihi ve kesbi ilimlerden hali (boş) oluş haline bir işarettir. Bu böyledir, çünkü nefs bu mertebede, kendisini o bedihi me'arifi (bilgiler) ile terbiye, edip süsleyecek olan bir mertebeye muhtaçtır. Sonra bu ikinci mertebede, ki bu, o bedihi ilimlerin meydana geldiği mertebedir, nefis için, buradan fikri ilimleri bilme mertebelerine geçebilme melekesi (kabiliyeti) ayetinden murad budur.

Sonra üçüncü mertebede, yani bu fikri ilimlerin kuvveden fiile geçmesi mertebesinde, nefsin tam kemali (olgunluğu) gerçekleşir. İşte *"ve insanların ilahına (sığınırım)"* (Nas, 3) ayetinden murad da budur. Binâenaleyh Hak Sübhanehû ve Teâlâ kendisini adeta, insani nefsin mertebelerinden herbir mertebeye göre, o mertebeye uygun bir isimle isimlendirmiştir. Sonra da, *"O sinsi vesveselerinin şerrinden (sığınırım)"* (Nas, 4) dememizi emretmiştir. Bu sinsi vesveseciden murad, vehmi kuvvettir. Vehme, "sinsi" denilmesinin sebebi şudur: Akıl ve vehim, bazı mukaddimelerin (öncüllerin) kabulünde, biribirine yardım ederler. Sonra iş neticeye ulaşınca, akıl o neticeye destek olur, vehim ise, sinsice davranır, geriler, döner ve neticenin kabulünü engellemeye çalışır. İşte bu sebepten dolayı ona "sinsi" **(hannâs)** denilmiştir. Sonra Hak Teâlâ, bu sinsinin, akla büyük zarar verdiğini ve insanın nadiren ondan kurtulduğnu beyan etmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ bu sûrede adeta insan ruhunun mertebelerini beyan etmiş ve onun düşmanının kim olduğuna ve akıl ile vehmin arasının ne ile ayırdedilebileceğine işaret etmiştir. İşte bu nokta, insani nefsin mertebelerinin son derecesidir ve dolayısıyla **Kitab-ı Kerim** ve **Furkan-ı Azim** bu noktada sona ermiştir."

Muavizeteyn'in Nüzul Sebebi

İkinci Konu: Müfessirler bu sûrelerin sebeb-i nüzulü olarak, birkaç rivayet zikretmişlrdir:

1) Rivayet edildiğine göre **Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Bir ifrit, cin, sana tuzak kuruyor. Binâenaleyh yatağına gittiğin (yattığın) zaman .أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ de" dedi.

2) Allah Teâlâ bu iki sûreyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e göz değmesine karşı bir tedavi-çare olsunlar diye indirmiştir. **Sa'îd b. Müseyyeb**'den şu rivayet edilmiştir: Kureyşliler, "Gelin, aç kalalım ve **Muhammed**'e nazar vuralım" dediler ve bunu

yaptılar. Sonra ona gelip, "Pazun ne kadar güçlü; sırtın ne kadar kuvvetli, yüzün ne kadar parlak!" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, muavizeteyn'i indirdi.

3) Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre ise Yahudi **Lebîd b. el-A'sâm**, bir kuyuya attığı bir yay kirişine, onbir düğüm atarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sihir yaptı. Bu kuyunun adı, **Zervân** idi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) hastalandı ve bu rahatsızlık üç gece (artıp) şiddetlendi. İşte bundan dolayı, bu iki sûre nazil oldu ve **Cebrâil** (s.a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sihrin atıldığı yeri haber verdi. Resulüllah (s.a.s) da oraya **Hz. Ali** (a.s) ve **Talha** (r.a)'yı gönderdi. Onlar bu (şeyi bulup) getirdiler. **Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Bir düğüm çöz, bir ayet oku" dedi. O bunu yaptı ve Hz. Peygamber her bir ayeti okuduğunda, bir düğüm çözüldü. Hz. Peygamber (s.a.s) (o zaman), bir hafiflik ve rahatlık hissediyordu."

Bil ki **Mu'tezile**'nin hepsi, bu rivayeti reddederler: (Mesela) **Kâdî** "Bu rivayet asılsızdır. Halbuki Allah Teâlâ, *"Allah seni insanlardan koruyacaktır"* (Maide, 67) ve *"Sihiraz, yaptığında felaha ermez"* (Taha, 69) buyurduğu ve bunun olabileceğini söylemek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini yaralamaya götürdüğü halde, bir de bu doğru olsa bile, sihir yapanların bütün peygamberlere ve saliklere zarar verebilecekleri böylece kendileri için büyük bir mülk elde etmeye kadir olabilecekleri neticesi çıkacağı için, ki bütün bunlar batıldır, söz konusu değildir; keza kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i sihirlenmiş diye tenkid ederlerken, bu rivayetin doğru olduğu nasıl söylenebilir? Binâenaleyh eğer bu hadise meydana gelmiş ise, kafirler bu iddialarında doğru olmuş olurlar ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu kusur hasıl olmuş olur. Halbuki bütün bunların caiz olmadığı malumdur" demiştir.

Biz (ehl-i sünnetin) alimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Rivayet alimlerinin cumhuruna göre bu kıssa (hadise), sahihtir. "Bu hususta zikredilen izahlar, **Bakara Sûresi**'nde geçti. **Kâdî**'nin, "Kafirler, Hz. Peygamber, Hz. Peygamberi sihirlenmiş diye tehdid ediyorlardı. Eğer bu hadise meydana gelmiş ise, kafirler bu sözlerinde doğru olmuş olurlar" şeklindeki sözünün cevabı da şöyledir: Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sihirlenmiş aklını kaybetmiş bir deli olmasını ve dinlerini bu yüzden terketmiş olduğunu kastediyorlardı. Ama onun, bedenen hissettiği bir acı ile sihrin tesirinde kalmasına gelince, bu hiç kimsenin inkar edemeyeceği (akıldan uzak göremeyeceği) bir şeydir. Velhasıl Allah Teâlâ, dini, şeriatı ve peygamberliği hususunda eziyet edecek-zarar verecek, hiçbir şeytan, insan ve cinni ona (s.a.s) musallat etmemiştir. Ama bedenine zarar verme hususu ise, uzak bir ihtimal görülmez. Bu meseledeki sözün tamamı **Bakara Sûresi**'nde geçti.

Biz şimdi tefsire dönelim:

FELAK SÛRESİ

•

Bu sûre, beş ayet olup, Medenî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ①

"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"

(Felak, 1).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

Ayetin BAşındaki Kul Emri

BİRİNCİ MESELE

Ayetin başındaki قُلْ *"De ki..."* ayetiyle ilgili bir kaç incelik var:

1) Allah Teâlâ, kendisini zatında ve sıfatlarında uygun olmayan şeylerden tenzih olmak üzere, **İhlas Sûresi**'nin okunmasını emredince ve bu tenzih, en büyük taatlardan biri olunca, sanki kul, "Ya Rabbi, bu taat gerçekten çok büyük ve onu hakkıyla yapma hususunda kendime güvenemiyorum" dedi. Bunun üzerine Hak Teâlâ ona, قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"*, yani Allah'a sığın ve iltica et ki, o seni, en güzel bir şekilde bu taata muvaffak kılsın" diye cevap vermiştir.

2) Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Allah'ın nesebini (anlatımını) ve sıfatlarını sorunca, sanki Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'ım, senin hakkında, sana layık olmayan şeyleri söyleme cesaretini gösteren bu cahillerden nasıl kurtulacağım" demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"* yani, "Bana sığın ki seni onların şerlerinden koruyayım" cevabını vermiştir.

3) Cenâb-ı Hak, sanki, "Kim Benim evime (Beytullah'a) sığınırsa, ona şeref veririm ve onu güvenlikte kılarım. Çünkü Ben, *"Kim oraya girerse, eman olur"* (Al-i İmran, 97) buyurdum. Binâenaleyh sen de Bana iltica et ve *"Sabahın Rabbine sığınırım"* de ki, seni de emin kılayım" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Rukyenin Hükmü

Alimler, dua ve Allah'a sığınmak suretiyle, Allah'dan yardım istemek caiz midir, değil midir?" diye ihtilaf ettiler. Bazıları, "Bu caizdir" deyip, şöyle bazı deliller getirdiler:

1) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), rahat-

sızlandı-şikayetlendi. Bunun üzerine **Cebrâil (a.s)** بِسْمِ اللّٰهِ اَرْقِيكَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يُؤْذِيكَ وَاللّٰهُ يَشْفِيكَ *"Allah'ın adı ile seni, sana rahatsızlık veren herşeye karşı okuyup tedavi ediyorum ve Allah sana şifa verir"*[68] diyerek onu okumuştur.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Resulüllah (s.a.s), bizlere, bütün acılara ve ateşli hastalıklara) karşı şu duayı öğretirdi: بِسْمِ اللّٰهِ الْكَرِيمِ اَعُوذُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ مِنْ شَرِّ كُلِّ عِرْقٍ نَعَّارٍ وَمِنْ شَرِّ حَرِّ النَّارِ *"Her direten (muztarib) damarın şerrinden ve cehennemin sıcaklığının şerrinden, Kerim Allah'ın adı ile, Yüce Allah'a sığınırım."*[69]

3) Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ دَخَلَ عَلَى مَرِيضٍ لَمْ يَحْضُرْهُ اَجَلُهُ فَقَالَ اَسْاَلُ اللّٰهَ الْعَظِيمَ رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ اَنْ يَشْفِيَكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ شَفَى *"Kim, henüz eceli gelmemiş bir hastanın yanına girer ve yedi defa, "Arş-ı Azîm'in Rabbi, Allahu Azim'den, sana şifa vermesini istiyorum" derse, o hasta şifa bulur"* buyurmuştur.

4) **Hz. Ali** (r.a) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir hastanın yanına girdiği zaman, اَذْهِبِ الْبَاْسَ رَبَّ النَّاسِ اِشْفِ اَنْتَ الشَّافِي لَا شَافِيَ اِلَّا اَنْتَ *"Ey Arş'ın Rabbi, bu derdi gider, ey şifa verici, şifa ver. Senden başka şifa verici yoktur"* derdi.

5) **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s) اُعِيذُ كُمَا بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ *"Sizin ikinizi, şeytandan bela ve uğursuzluktan ve her kem gözden, Allah'ın tâm kelimeleri ile, okuyor, (Allah'ın korumasına havale ediyorum)"*[70] diyerek **Hz. Hasan** ile **Hz. Hüseyin**'e okurdu ve *"Babam İbrahim de, oğlu İsmail ve İshak'ı böyle diyerek okurdu"* derdi.

6) **Osman b. Ebu'l-As es-Sakafi** şöyle demiştir: "Neredeyse beni öldürecek bir acım olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldim. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: اِجْعَلْ يَدَكَ الْيُمْنَى عَلَيْهِ وَقُلْ بِسْمِ اللّٰهِ اَعُوذُ بِعِزَّةِ اللّٰهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا اَجِدُ سَبْعَ مَرَّاتٍ *"Sağ elini, o (ağrının olduğu) yerin üzerine koy ve yedi defa, "Bulduğum bu şeyin şerrinden, Allah'ın adı ile, Allah'ın izzetine ve kudretine sığınırım" de"*[71]

7) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yolculuk yapıp da bir konağa indiği zaman, يَا اَرْضُ رَبِّي وَرَبُّكِ اللّٰهُ اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّكِ وَشَرِّ مَا فِيكِ وَشَرِّ مَا يَخْرُجُ مِنْكِ وَشَرِّ مَا يَدِبُّ عَلَيْكِ وَاَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ اَسَدٍ وَاَسْوَدَ وَحَيَّةٍ وَعَقْرَبٍ وَمِنْ شَرِّ سَاكِنِي الْبَلَدِ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ *"Ey toprak, benim de, senin de Rabbin Allah'dır. Ben, senin, sende olanın, senden çıkanın, üzerinde yürüyenin şerrinden O Allah'a sığınırım. Yine, aslanın, küçük ve büyük yılanın, akrebin ve bu beldenin sakinlerinin, babanın, oğulun, akrebin ve bu beldenin sakinlerinin, babanın, oğulun şerrinden Allah'a sığınırım"* derdi.

8) **Hz. Aişe** (r.a) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), vücudunda bir rahatsızlık

68) İbn. Mace, tıb 37 (2/1166).
69) İbn. Mace, tıb. 37 (2/1165).
70) Tirmizi Tıb, 18 (4/396).
71) Tirmizi Tıb, 29 (4/408).
72) Ebû Davud, cihad 81 (3/35).

duyduğu zaman, İhlas ve Felak-Nas sûrelerini sağ avucuna okur ve o avucuyla, rahatsızlık duyduğu yeri meshederdi.

Rukyenin Caiz olmadığı Görüşü

Bazı kimseler, Cabir (r.a)'den rivayet edilen, "Hz. Peygamber (s.a.s) rukye yapmayı (okuyup-üfleyerek tedaviyi) yasakladı" hadisinden dolayı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّ لِلَّهِ عِبَاداً لاَ يَكْتَوُونَ وَلاَ يَسْتَرْقُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *"Allah'ın bazı kulları var; onlar, (tedavi için) dağlanmazlar, rukye yaptırmazlar ve sadece Rablerine tevekkül ederler"*[73] ve لَمْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ مَنِ اكْتَوَى وَاسْتَرْقَى *"Dağlama yapan ve rukye yaptıran, Allah'a tevekkül etmiş olmaz"*[74] hadislerinden dolayı rukye yapmayı yasak (haram) saymışlardır. Ben buna, "Bu yasaklamanın, ne olduğu (gerçeği) bilinmeyen rukye (tedavi) ile ilgili olması muhtemeldir. Ama güvenilir bir dayanağı olan rukyeye gelince, o nehyedilmemiştir" diyerek cevab veririm.

Ama alimler, bir şey asma konusunda ihtilaf etmişlerdir: Rivayet edildiğine göre,k Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ عَلَّقَ شَيْئاً وُكِّلَ إِلَيْهِ *"Kim birşey asarsa (bağlarsa), (bağlarsa), işi ona havale edilir"*[75] buyurmuştur. İbn Mes'ûd (r.a)'un, ümm-i veledinin pazusuna bağlanmış (asılmış) bir nazarlık gördüğü ve onu, sert bir şekilde koparıp, parçaladığı rivayet edilmiştir.

Kimi alimler, bunu caiz görmüşlerdir. Muhammed Bakır (r.a)'a, çocuğa asılan-takılan muska-nazarlığın hükmü soruldu, o bu hususta ruhsat verdi.

Alimler, nefes, yani üfleme konusunda da ihtilaf ettiler: Hz. Aişe (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), rahatsızlandığı zaman, Felak-Nâs sûrelerini okuyarak, kendi kendine üflerdi ve eliyle (ağrıyan yerini) meshederdi. O, vefat ettiği o acının rahatsızlığını duyduğu zaman da, daha önce yaptığı gibi Felak-Nâs sûreleri ile kendisine okuyup üflemeye başlardı." Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edildiğine göre, o, yatacağı zaman, Felak-Nâs sûrelerini iki eline okur, sonra onlarla bütün bedenini meshederdi. Bazı alimler, okuyup-üflemeyi hoş görmemişlerdir: İkrime "Rukye yapan kimsenin üflemesi, meshetmesi (el sürmesi) veya düğüm atması münasip değildir" demiştir. İbrahim (en-Nehâî)'nin, "(Selef), rukyede üflemeyi kerih görürlerdi" dediği rivayet edilmiştir. Birisi demiştir ki: "Acı çekmekte olan Dahhâk'ın yanına girdim ve "Ey ebû Muhammed sana okuyayım mı?" dedim, "Olur, fakat üfleme" dedi. Ben de ona muavvizeteyn'i (Felak ve Nâs'ı) okudum."

Halîmî şöyle demiştir: "İkrime'den rivayet edilen, "Rukye yapan kimsenin üflememesi, meshetmemesi, muska bağlamaya (düğüm atma)ması gerekir" sözünü söylerken, İkrime, sanki Allah Teâlâ'nın, düğüme nefes etmeyi (üflemeyi), sığınılması gereken şeylerden saydığı; binâenaleyh bunun yasak olması gerektiği görüşüne sahib

---

73) Buharî,tıb, 42; Müslim, İman 371-372 (1/198), (Benzer Hadis).

74) İbn Mâce, Tıb, 23 (2/1154) Tirmizî , Tıb, (4/393).

75) Tirmizi, Tıb, 24 (4/403).

olmuştur." Fakat bu görüş zayıftır. Çünkü düğüme üflemek, cana ve bedene zarar veren bir sihir olduğu zaman ancak kötü ve kınanmış bir iş olur. Ama bu nefes (üfleme), canlara ve bedenlere iyilik vermek için, tedavi etmek için olunca, haram olmaması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Rabb Vasfının Özelliği

Allah Teâlâ, kıraatın başlangıcında, فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ *"Şeytandan Allah'a sığın"* (Nas, 98) buyurarak, euzu ile başlamayı emretmiştir. Burada ise, قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ *"De ki: Sabah'ın Rabbine sığınırım"* buyuruyor. Bir başka yerde de قُلْ رَبِّ اَعُوذُبِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ *"De ki: Ya Rabbi şeytanın vesveselerinden sana sığınıyorum"* (Mü'minûn, 97) buyurmuştur. Hadis-i şeriflerde de اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّةِ *"Allah'ın tam kelimelerine sığınırım"* şekli yer almıştır. Şüphe yok ki, Hak Teâlâ'nın isimlerinin en yücesi, "**Allah**"dır. "Rab" ismi ise, bazan Allah'dan başkaları için de kullanılır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Çeşitli Rabler mi hayırlıdır, yoksa Allah mı"* (Yusuf, 39) buyurmuştur. Öyleyse, Allah Teâlâ'nın bu sûrelerde, "Allah'a sığınırım" şeklinde değil de, *"Sabah'ın Rabbine sığınırım"* diye sığınmayı emretmesinin sebebi nedir? Buna, âlimler çeşitli şekillerde cevap vermişlerdir:

1) Allah Teâlâ, *"Kur'ân okuduğun zaman, Allah'a sığın"* (Nahl, 98) ayetinde, Kur'ân okumak için **istiazeyi** emretmektedir. Bu sûredeki **istiaze** emri ise, canı ve bedeni sihirden korumak içindir. Birinci vazife daha büyüktür. Dolayısıyla Allah Teâlâ orada, en büyük ismini zikretmiştir.

2) Şeytan seni ibadetten men etmeye çalışırken, bedenine ve ruhuna zarar ulaştırmaya çalışırken gösterdiği gayretten daha fazla çaba sarfeder. Dolayısıyla Hak Teâlâ bu sûrede değil de orada, en büyük ismini, yani "Allah" ismini zikretmiştir.

3) "Rabb" ismi, "terbiyeye" işaret eder. Dolayısıyla Allah Teâlâ sanki, geçmişte ona olan terbiyesini, onu gelecekte terbiyesine bir vesile saymıştır. Yahut da kul, adeta şöyle diyor: "Allahım, terbiye ve ihsan Senin sanatındır. Binâenaleyh beni ihmal etme, ricamı boşa çıkarma."

4) Cenâb-ı Hak "terbiye" ile, ihsana (iyiliklere) başlamıştır. Başlamak ise, devamı gerektirir.

5) Bu sûreler, Kur'ân'ın son sûreleridir. Binâenaleyh terbiye ve ihsanının senden kesilmeyeceğine tenbih için bu sûrelerde "Rabb" ismini zikretmiştir. Eğer, *"İnsanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilahına sığınırım"* demek suretiyle, son olarak "ilah" ismini zikretmiştir" denilirse, biz deriz ki: Bunda şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ şöyle demiş olmaktadır: "Rabbim olana sığınırım" de. Fakat (bil ki) O, ilahdır, sinsi vesveseciye kahir ve galibtir. Dolayısıyla O, önemli vazifelerinde, düşmanlarına karşı keskin bir kılıç ve yakıcı bir ateş, ama sana karşı ise müşfik olan babana dön." Şu halde bu, iyilik ve terbiye vadinin en büyük bir çeşididir.

6) Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Kalbin Bana ait. Dolayısıyla oraya, Benden başkasının sevgisini sokma. Dilin Bana ait, onunla Benden başkasını anma. Bedenin Bana ait, onu Benden başkasının hizmet (ve ibadetiyle) meşgul etme. Birşey

istediğin zaman ancak Benden iste. Binâenaleyh ilim istediğin zaman da, رَبِّ زِدْنِي عِلْماً "Ya Rabbi, ilmimi artır" de. Eğer dünyayı istersen, Allah'dan, fazl-ı ikramını isteyin. Bir zarardan korktuğun zaman da, *"De ki: Sabah'ın Rabbine sığınırım."* Çünkü Ben, kendimi, "Sabahın yaratıcısı" ve "tanelerin çekirdeklerinin yaratıcısı (fâlik'ı) olarak niteledim. Bütün bu şeyleri, ancak senin için yaptım. Bütün bu işleri senin için yaptığım zaman, seni, korku ve belalardan korumuş olur muyum?" demiş olmaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Felak Kelimesi ve Sabah Vaktinin Özellikleri

Müfessirler "felak" kelimesiyle ilgili çeşitli izahlar yapmışlardır:

Birinci Görüş: "Felak", sabah demektir." Bu, ekserî alimin görüşüdür. **Zeccâc** şöyle demiştir: Felak, sabahtır. Çünkü sabah geceden "**falk**" edilmekte, geceden çıkartılmaktadır. Felak, "ism-i mef'ûl" (yani çıkarılmış) manasında, "**fa'al**" vezninde bir kelimedir. Arapça'da, هُوَ أَبْيَنُ مِنْ فَلَقِ الصُّبْحِ "O, sabahın doğuşundan (aydınlığından) daha açık" denilir." Bu manada, Allah'a sığınmada, "sabah"ın özellikle zikredilmesinin çeşitli izahları var:

a) Bu çeşitli (zifiri) karanlıkları bütün bu alemden kaldırmaya kadir olan Allah, sığınan kuldan, korktuğu ve çekindiği herşeyi defetmeye de kadirdir.

2) Sabahın doğuşu, ferahlığın gelişine misal gibidir. Nitekim insan gece, sabahın doğuşunu beklediği gibi, korkan da kurtuluş sabahının doğmasını gözler.

3) Sabah, müjde gibidir. Çünkü insan, karanlıkta, kütük üzerindeki et gibi olur. Sabah olduğu zaman, sanki emniyeti ilan etmiş, ferahlığı müjdelemiş gibi olur. İşte bu sebebten dolayı her hasta ve davetli, seher vaktinde bir hafiflik bulur. Binâenaleyh Hak Sübhanehû ve Teâlâ *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"* buyurmuştur. O, istenmediği halde sabahın doğuş nimetini verir. Ya istendikten sonra nasıl verir?

4) Bazıları demişlerdir ki: **Yusuf** (a.s), kuyuya atıldığı zaman, dizi şiddetli bir acı duydu ve gecesini, gözü açık geçirdi. Sabahın doğuş vakti yaklaştığı zaman, **Cebrail** (a.s), Allah'ın izniyle, onu teselli etmek üzere ve Rabbine dua etmesini tavsiye etmek üzere indi. Bunun üzerine o, "Ey Cebrâil sen dua et, ben de "amin" diyeyim" dedi. **Cebrail** (a.s) dua etti, **Yusuf** (a.s) "amin" dedi. Bunun üzerine, Cenâb-ı Hak, onun sıkıntısını (acısını) giderdi. **Yusuf**'un hayatında mutlu dönem gelince **Cebrail** (a.s) şöyle dedi: "Ben de dua edeyim, sen "amin" de." Böylece **Yusuf** (a.s), Rabbinden, işte bu vakitte, bütün başı belalı olanların sıkıntısını gidermesini istedi. Dolayısıyla her hasta, gecenin sonunda mutlaka bir tür hafiflik hisseder. Rivayet edildiğine göre, **Yusuf** (a.s) kuyuda, şöyle dua etmiştir: "Ey sıkıntılı anımda desteğim, yalnızlığımda dostum; ey garibliğime merhamet eden, ey üzüntümü gideren, ey duama icabet eden, ey benim İlahım ve babalarım **İbrahim**'in, **İshak**'ın, **Ya'kûb**'un İlahı, yaşımın küçüklüğüne, dayanağımın (gücümün) zayıflığına ve çaremin azlığına merhamet et, ey Hayy, ey Kayyûm, ey Celâl ve İkram sahibi olan Allahım."

5) Bu ayette, özellikle sabahın zikredilmesi belki de sabahın, darda kalmışların dua, üzüntülere icabet vakti oluşundan dolayıdır. Binâealeyh Hak Teâlâ sanki, şöyle demek istemiştir: "De ki: Bütün dert ve sıkıntıların açıldığı o vaktin Rabbine sığınırım."

6) Belki de Allah Teâlâ, kıyamet gününün bir örneği olduğu için, burada özellikle sabahı zikretmiştir. Çünkü (geceleyin) insanlar, adeta ölüler; evler de kabirler gibidir. Sonra onlardan kimi, evinden çıplak ve iflas etmiş (fakir) olarak çıkar ve ona iltifat edilmez, kıymet verilmez; kimi, borçlu olur ve hapse atılır; kimi, itaat olunan bir padişah olur ve binekler ona yönelir, insanlar onun huzurunda durur. Kıyamet günü de böyledir. Bazı insanlar o gün, sevab yönünden iflas etmiş, takva elbisesinden yoksundur, çıplaktır, dolayısıyla Cebbâr Padişahın, yani Allah'ın huzuruna, çekilip götürülürler. Dünyada Rabbine itaatkar olan kul, ahirette itaat olunan, saygı gösterilen bir padişah olur, ona burak sunulur.

Namaz: Kıyamet Provası

7) Allah Teâlâ'nın, kıyamet hallerini kendinde toplayan namaz vakti olduğu için, özellikle sabahı zikretmiş olması da muhtemeldir. Evet, namazdaki kıyam, Kıyamet günündeki kıyamı hatırlatmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, *"İnsanların, Rabbu'l-âlemin için kıyam ettikleri kalktıkları gün..."* (Mutaffifin, 6) buyurmuştur. Keza namazdaki kıraat, amel defterlerinin okunuşunu; namazdaki rükû, kıyametteki, *"Başlarını (utançlarından) eğerler"* (Secde, 12) ayetinin anlattığı hususu; namazdaki secde, *"Secdeye davet olunurlar, fakat güçleri yetmez"* (Kalem, 42) ayetinin anlattığı hususu; namazdaki oturuş, *"Her ümmeti, diz çökmüş görürsün"* (Casiye, 27) ayetinin anlattığı hususu hatırlatır. Binâenaleyh kul, "Allahım, beni şu gecenin karanlığından kurtardığın gibi, kıyametin bu korkularından da kurtar" der olur. Cenâb-ı Hak, bu ayette, özellikle sabah namazının vaktini zikretti. Çünkü, *"Şüphesiz, fecir vaktindeki kıraat (yani sabah namazı) şahitlidir"* (İsra, 78) yani gece ve gündüz melekleri, onda hazır olurlar" buyurulduğu üzere, sabah namazının, daha fazla şerefi var.

8) *"Seherlerde istiğfar edenler"* (Âl-i İmran, 17) ayetinde beyan ettiği gibi, sabah, istiğfar ve yalvarıp, yakarma vaktidir.

İkinci Görüş: Felak, Allah'ın, bitkilerle yeryüzünü yardığı gibi, yardığı herşeydir. *"Şüphesiz Allah, tanenin ve çekirdeğin Hâliki (yarıp-çıkaranı)dır"* (En'âm, 95). Dağları, gözelerle yarmıştır. *"O kayalardan, nehirler fışkıranlar vardır"* (Bakara, 74). Bulutları, yağmurlarla, rahimleri, çocuklarla; yumurtaları civcivlerle; kalbleri, marifetlerle (bilgilerle) yarmış, içlerinden bunları çıkarmıştır. Mahlukatı düşündüğü zaman, çoğunun değişimden, hatta yokluktan (adem'den) olduğu; sanki onun karanlık gibi, nurun (aydınlığı) da, "varlık" gibi olduğu hakikati senin için ortaya çıkar. Ve ezelde, O'nunla beraber kesinlikle sanki O'nun, yokluk karanlıklarının denizini, yaratma, varetme ve tekvin nurları ile yardığı sabit olur. İşte, "felak" (yarma) ile anlatılan budur. Bu görüş, şöyle çeşitli bakımlardan, doğruya daha yakındır:

1) Mevcud olan, ya yaratıcıdır, ya yaratılmıştır. Biz "felak" kelimesini bu görüşe göre tefsir ettiğimizde, Allah Teâlâ sanki şöyle demiş olur: "De ki: Bütün mümkinatın Rabbi, bütün mahlukatın var edicisi olan Allah'a sığınırım." Binâenaleyh bundaki saygı daha büyük olur ve "sabah" da, bu manaya dahil olan hususlardan biri olmuş olur.

2) Her bir varlık, ya vâcib-il-zâtihî veya mümkin il-zâtihî'dir. "Mümkin" olan,

başkası sayesinde var olmuştur, haddi zatında (öncedon) yoktur. Binâenaleyh her "mümkin" varlık için, var olması esnasında, var olmasını sağlayan, devam etmesi halinde de, devamını sağlayan bir müessir gereklidir. Çünkü mümkin, bekası (devamı) halinde, müessire muhtaçtır. Terbiye (rububiyyet) ise hudûs (var olma) haline değil, aksine bekâ haline bir işarettir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak adeta şöyle buyurmaktadır: Sen (ey kul) sadece var olma halinde değil, zâtının ve bütün sıfatlarının hem var olma, hem bekâ halinde (bir var ediciye ve hayatını sürdürücüye) muhtaçsın." İşte, *"Felâk'ın Rabbi"* ifadesi, Allah'dan başka bütün varlıkların, mahiyetleri ve varlıkları konusunda, zatları ve sıfatları bakımından, hem var olmak, hem devam edebilmek için, Allah'a muhtaç olduklarına ve tevhid sırrının, ancak bu hususların görülmesi durumunda, şirk şaibelerinden temiz olacağına delalet eder.

3) Karanlıkta var etmek ve suret vermek, aydınlıkta bu işi yapmaktan daha zordur. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki "Ben, nurların doğuşundan ve ışıkların ortaya çıkışından önce yaptığım şeyi yapanım. Böyle bir şey, ancak tam ilim ve yüce hikmet ile yapılan şeylerdendir" demektedir. *"O, sizleri, ana rahimlerinde dilediği şekilde şekillendirendir. O Azîz ve Hakîm'den başka tanrı yok"* (Âl-i İmran, 6) ayeti ile, buna işaret edilmiştir.

Üçüncü Görüş: Felak, cehennemde, içine düşülen" bir vadidir. Bu, Arapların, alçak-çukur yerler için kullandıkları "felak" kelimesindendir. Bunun çoğulu, "Felkân"dır. Bir sahabiden şöyle rivayet edilmiştir: O, Şam'a geldi ve zımmîlerin evlerini, içinde oldukları geçim bolluğunu gördü ve "Buna aldırmam. Çünkü bunların gerisinde (sonunda) felak yok mu?" dedi. "Felak nedir?" diye sorulunca da, "O, cehennemde bir evdir ki orası açıldığı zaman, sıcaklığının şiddetinden, bütün cehennem ehli feryad-u figan eder" cevabını vermiştir. Cenâb-ı Hak bu ayette, özellikle "felak"ı zikretti, çünkü Allah, böylece büyük ve insanların düşünemeyecekleri şiddette bir azaba kâdirdir. Ama O'nun rahmetinin, azabından daha büyük, daha mükemmel ve daha tam olduğu da sabittir. Dolayısıyla O adeta şöyle demektedir: "De ki: Ey bu şiddetli azabın sahibi, bu azabından daha büyük, daha mükemmel, daha tam, daha öncelikli ve daha ileri olan rahmetine sığınıyorum."

★ ★
★

Mahlukatın Şerri

مِن شَرِّ مَا خَلَقَ ۝٢

"Yarattığı şeylerin şerrinden"

(Felak, 2).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin tefsiri olarak, çeşitli izahlar var:

İblis

1) **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ bu ifadeyle, özellikle **İblis**'i zikretmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, ondan daha şerli bir mahluk yaratmamıştır ve de bu sûre, sihirden istiaze (Allah'a) sığınma hakkında nazil olmuştur. Sihir ise ancak **İblis**, yardımcıları ve askerleri sayesinde tamamlanır.

Cehennem

2) Bu ayetle, Hak Teâlâ, cehennemi kastetmiş ve adeta şöyle buyurmuştur: "De ki: Cehennemde yarattığı şeylerin şiddet ve dehşetinden, cehennemin Rabbine sığınırım."

Muzır Hayvanlar

3) *"Yarattığı şeylerin şerrinden"* ifadesi ile, Hak Teâlâ, vahşi hayvanlar, haşereler ve bunların dışındaki şeyler gibi, eziyet verici çeşit çeşit hayvanların şerrini kastetmiştir. Buna bize eziyet veren cin ve insanların dahil olması ve fiillerinin "şer" diye nitelenmesi de caizdir. Cinlerin ve insanların, buradaki مَا (ism-i mevsulüne) dahil edilmesi caizdir. Çünkü ekseriyet, akıllı olmayan varlıklar tarafından olunca, hepsi için مَا ism-i mevsulünü kullanmak güzel ve yerinde olur. Zira en fazla olan, esas alınır. Keza bu ayete, hastalık yapan yiyeceklerin, su ve ateşin şerleri de dahildir.

İmdi, eğer, "Sudan, ateşten, akreb ve yılan sokmasından meydana gelen acılar, çoğu kelamcılara göre, direkt Allah'ın yaratması ile meydana gelmektedir; veya, feylesofların çoğu ile bazı kelamcılara göre, Allah Teâlâ'nın bu cisimlerde yarattığı bir takım kuvvet (ve özelliklerden) doğmaktadır. Her iki halde de, ayetin neticesi, Allah Teâlâ'nın, peygamberine, Allah'dan yine Allah'a sığınmasını emretme olmaktadır, binâenaleyh bunun manası ne?" denilirse, biz deriz ki: Bunda ne beis var. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s) de أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ *"Allahım Senden yine Sana sığınıyorum"* diyerek, bunu açıkca ifade etmiştir.

Hastalık, Felaket ve Dertler

4) Hak Teâlâ bu ifadeyle, yarattığı hastalıkları, dertleri, kıtlıkları, çeşitli bela ve afetleri kastetmiştir. **Cübbâî ve Kâdî (Abdulcebbar)**, bu tefsirin batıl olduğuna, çünkü Allah'ın fiiilinin, "şerr" diye isimlendirilemeyeceğini iddia etmişler ve şöyle demişlerdir: "Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:

1) Bu manaya göre, kendisinden sığınma emredilen varlığın, bize kendisine sığınmamızı emreden varlık olması gerekir. Bu ise, bir tenakuzdur.

2) Allah Teâlâ'nın bütün fiilleri, hikmetlidir, doğrudur. Böyle olan fiillere "şer" demek mümkün değildir.

3) Eğer Allah'ın fiilleri şer olsaydı, bunları yapan da "şerli" diye vasfedilirdi. Halbuki Allah Teâlâ, böyle nitelenmekten yücedir."

Bunların birinci delillerine, "Açıkladığımız gibi, "Allahım, Senden, yine Sana sığınırım" sözünde bir imkansızlık yoktur" diyerek; ikinci delillerine, "İnsan, ondan

elem duyunca, o şey "şerr" sayılır. Binâenaleyh ayet, bu insanın sözüne göre ifade edilmiştir. Nitekim, *"Kötülüğün cezası, misliyle kötüktür"* (Şûra, 40) ve *"Kim size karşı haddi aşarsa, onun size haddi aşışı kadar, siz de ona karşı haddi aşın"* (Bakara, 194) ayetlerinde de böyledir" diyerek; üçüncü delillerine de, "Allah Teâlâ'nın isimleri tevkîfîdir, ıstılahî değildir, (yani Allah Teâlâ'nın bildirdiği şekillerdedir. (Halbuki O'nun, "şerli" diye bir adı yoktur)." diye cevab veririz. Hem sonra Allah Teâlâ'nın, *"İnsana bir şer dokunduğu zaman, feryad-u figan eder"* (Meâric, 20) ve *"Ona şer dokunduğu zaman, uzun uzun yalvarıp yakarır"* (Fussilet, 51) ayetleri, hastalıkların ve dertlerin "şer" diye isimlendirilebileceğine delalet eder. Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle derdi: أَعُوذُبِكَ مِنْ شَرِّ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gece ve gündüz gelenlerin şerrinden, Allah'ım, Sana sığınırım."*

İKİNCİ MESELE
Kaderden Sığınma?

Bazı mülhidler (sapıklar), *"De ki: Felak'ın Rabbine sığınırım, yarattığı şeylerin şerrinden"* ayetlerini, şöyle, bir kaç açıdan tenkid etmişlerdir:

1) Kendisinden sığınılan şeyler, Allah'ın kaza ve kaderiyle mi yoksa Allah'ın kaza ve kaderi (takdiri) olmadan mı, meydana gelmiştir? Eğer birincisi söz konusu ise, Allah Teâlâ, nasıl o şeyden Allah'a sığınmayı emreder. Çünkü Allah'ın hükmettiği ve takdir ettiği şey vaki olmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ sanki: "Meydana gelmesini takdir ettiğim ve meydana gelmesi kaçınılmaz olan şeyden Bana sığın ki onu meydana getireyim" demiş olur. Ama eğer bu şeyler, Allah'ın kaza ve kaderi ile değil ise, bu da Allah'ın mülk ve melekûtunu zedeler bir durumdur.

2) Eğer sığınılan şey, meydana geleceği bilinen bir şey ise, onu engelleyebilecek birşey yok. Dolayısıyla da, ondan Allah'a sığınmanın hiçbir faydası yok. Ama eğer, meydana gelmeyecoği biliniyor ise, ondan istiazeye, Allah'a sığınmaya da gerek yok.

3) Eğer sığınılan şey, bir maslahat yani faydalı şey ise, mükellef, o şeyin defedilmesini ve engellenmesini istemeye nasıl rağbet eder. Ama eğer o şey, bir mefsedet, yani zararlı şey ise, (Allah) onu nasıl yaratır ve takdir eder.

Bil ki bu gibi şüphelere verilecek cevap, "Allah, yaptıklarından hesaba çekilemez" demektir. Bu söz, bu kitabta tekrar tekrar geçmiştir.

★ ★
★

Gâsık

وَمِن شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ۝

"Karanlığı çöktüğünde gecenin şerrinden"
(Felak, 3).

Alimler "**gâsık**"ın ne demek olduğu hususunda, şöyle çeşitli izahlar yapmışlardır:

1) **Gâsık**, karanlığı çok olan gece manasındadır. Bu, إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ *"Gecenin*

iyice kararmasına kadar" (Isra, 78) ifadesindendir. "Göz, yaşla doldu" manasındaki غَسَقَتِ الْعَيْنُ deyimi; "Yara, kanla doldu" manasındaki, غَسَقَتِ الْجِرَاحَةُ deyimi, bu deyimi, bu köktendir. Bu, Ferrâ ve Ebû Ubeyde'nin görüşüdür. İbn Kays, bu manada şu şiiri okumuştur:

إِنَّ هَذَا اللَّيْلَ قَدْ غَسَقَا / وَاشْتَكَيْتُ الْهَمَّ وَالْأَرَقَا

"Muhakkak ki bu gece, bütün zulumatıyla üstüme çöktü. Ve ben, gam keder ve uykusuzluktan bîzar oldum." Zeccâc, "**Gâsık**, sözlükte, "soğuk" demektir. Geceye, gündüzden daha soğuk olduğu için, "**gâsık**" denmiştir. "O zemherirdir (çok soğuktur)" sözü de, bundandır.

2) Bir kısım kimseler, "**Gâsık** ve **gassâk**, akan manasınadır. Bu, Arapların, "Gözden su aktı" manasındaki غَسَقَتِ الْعَيْنُ – تَغْسِقُ – غَسْقاً fiilindendir. Geceye, karanlığı yeryüzüne adeta akıp-döküldüğü için, "**gâsık**" (akan) denilmiştir.

Ayetteki, وَقَبَ ise, gözden kaybolacak şekilde başka birşeyin içine girmek manasınadır. "Girdi" manasında, وَقَبَ يَقِبُ – وُقُوباً denilir. "Çukur"a da, içine su girdiği (dolduğu) için, "**vakbe**" denilir. "**İkâb**" da, bir şeyi çukura sokmak manasınadır. Bunlar, "**gâsık**" ve "**vekabe**" kelimelerinin, dil ile ilgili izahlarıdır.

Zifiri Karanlık

Müfessirlerin de ayetle ilgili bazı izahları var:

1) Bu ayet, "Geldiği, girdiği zaman gecenin şerrinden" demektir. Allah Teâlâ, gecenin şerrinden sığınmayı emretmiştir, çünkü geceleyin, vahşi hayvanlar yuvalarından ve haşerat yerlerinden çıkar; hırsızlar ve suçlular hücuma geçer, yangınlar meydana gelir ve geceleyin silah doğrultulsa, o da, silah doğrultanı öldürse, bu insana kısas gerekmez. Ama aynı iş gündüz olsa, o zaman kısas gerekir. Çünkü gündüz, yardım (imdat) bulunabilir. Bir grub kimse "Geceleyin, cin ve şeytan denilen eziyet verici ruhlar ortaya çıkar-yayılır. Çünkü gündüz, güneş ışıklarının gücü sanki onları bastırmaktadır. Ama gece olunca, onlar için bir çeşit üstünlük hasıl olmaktadır.

2) "**Gâsık**", "Batan ay" manasınadır. **İbn Kuteybe**, "Tutulup gözden kaybolduğu yani ışığı gidip, karardığı zaman için aya, "**gâsık**" denmiştir. Buna göre ayın "vukûb"u da, bu kararına içine girmesidir. **Ebû Seleme** (r.a), **Hz. Aişe** (r.a)'den, Resulüllah (s.a.s)'ın, onun elini tutarak, ayı gösterip şöyle dediğini rivayet etmiştir: اَسْتَعِيذِى بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّ هٰذَا فَإِنَّهُ الْغَاسِقُ إِذَا وَقَبَ *"Şunun şerrinden, ey Aişe, Allah'a sığın. Çünkü o, "Battığı zaman gasık'ın şerrinden..." ayetinde işaret edilen "gâsık"tır"*(76) **İbn Kuteybe**, "Bunun manası, "Kusufa girdiği, yani tutulduğu zaman, ayın şerrinden Allah'a sığın" şeklindedir" demiştir.

Bana göre, bunun şöyle bir başka izahı daha var: "Ayın, kendi bünyesinde ışıklı (ışık saçan) bir varlık olmadığı, aksine karanlık olduğu doğrudur. İşte "**gâsık**" (karanlık) oluşundan murat budur. "**Vukûb**"u ise ışığının, ayın sonunda kaybolmasıdır. Müneccimler, "O, ayın sonunda, uğursuz olan kuvvetten düşer. Çünkü

76) Tirmizî, Tefsîr; 94 (5/452).

ışığı git gide azalır, bu sebeple de gittikçe uğursuzluğu artar. İşte bundan dolayı sihir yapanlar, hastalık yapacak sihirlerini, bu vakitte yaparlar. Bu, sûrenin sebeb-i nüzulüne uygundur. Çünkü bu, sihirbazların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, hasta etmek için sihir yapmalarından dolayı nazil olmuştu" demişlerdir.

3) **İbn Zeyd**, "Bu ayet, "Düştüğü zaman, **Süreyya** (yıldızının) şerrinden" manasınadır. O düştüğü (battığı) zaman, hastalıklar artar, doğduğu zaman da ortadan kalkar. Buna göre, batıda battığında, aşağı süzüldüğü (aktığı) için Süreyya'ya, **gâsık** denilmiştir. Onun "vukûb"u da, yeryüzünün altına girmesi ve gözlerden kaybolması demektir" der.

4) **Keşşâf sahibi** "Gâsık ile siyah yılanların kastedilmiş olması da caizdir. "Vukûb"u da, çarpması ve nakbıdır (delmesi, sokmasıdır). Vahb ve nakb, aynı manayadır" demiştir. Bil ki bu, zikredilen izahların en zayıfıdır.

5) **Gâsık**, batan güneştir. Buna, feleğinde (yörüngesinde) yüzdüğü için "gasık" denilmiştir. Hareket ve gidişine, "gask" denir. GÜneşin "vukûb"u da, gözden kaybolması ve yerin altına (öbür tarafına) geçmesidir.

★ ★
★

Neffâsât

وَمِن شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ۝

"Düğümlere nefes eden kadınların şerrinden"

(Felak, 4).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetle ilgili, iki görüş var:

Birinci Görüş: "Nefes", tükrükle birlikte üflemektir. **Keşşâf sahibi** böyle dmiştir. Bazıları, "nefes, sırf üflemek manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّ جِبْرِيلَ لَفَثَ فِي رُوعِي *"Cebrâil kalbime şöyle üfledi, telkin etti"* hadisindeki kelime de, bundandır. "**Ukad**", "**ukde**"nin (düğümün) çoğuludur. Bunun sebebi şudur: Sihir yapan, sihir için birşey okumaya başladığında, eline bir ip alır ve ona durmadan düğüm üstüne düğüm atar ve bu düğümlere üfler.

Burada, "**nâfisât**" kelimesi, şu sebeplerden dolayı müennes olarak getirilmiştir:

1) Bu sihir sanatını kadınlar daha çok yaparlar. Çünkü onlar, düğüm atar ve o düğümlere üflerler. Bu böyledir çünkü sihirde en büyük maksad, bununla kalbi bağlamaktır. Buna olan gayreti ve düşünceyi sağlamlaştırmaktır. Bu ise bilgileri az, şehvetleri (arzuları) çok olan kadınlardan olur. Dolayısıyla onların bu işi, daha kuvvetli olur. **Ebû Ubeyde**, *"Düğümlere nefes eden kadınlar"*, Yahudi **Lebîd b. A'sâm**'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sihir yapmış olan kızlarıdır" demiştir.

2) Ayetteki "**neffâsât**" ile, "nefs"ler kastedilmiştir.

3) Bundan murad, cemaatler (topluluklar)dır. Çünkü bir sihir yapmak için toplanan sihirbazlar, her ne zaman daha kalabalık olursa, tesir daha şiddetli olur.

İkinci Görüş: Ebû Müslim'in görüşüdür. Buna göre, "**Neffâsât**'ın şerrinden" ifadesi, "Bağlanmış olan, yani erkeklerin kararlarına ve görüşlerine bağlı (mahkum) kadınların şerrinden (Allah'a sığınırım)" demektir. Bu "bağ" (düğüm), "ipin bağlanması" tabirinden istiaredir. "Nefes", çözülmesi kolay olsun diye, üzerine tükürmek suretiyle, ipin düğümünü yumuşatmak-kolaylaştırmaktır. Buna göre ayetin manası şöyledir. Kadınlar, erkeklerin kalbinde büyük bir sevgiye sahip oldukları için, erkekler üzerinde tasarruf ederler ve onları bir görüşten bir görüşe, bir karardan, başka bir karara çevirirler. Dolayısıyla, Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'ine, onların şerrinden sığınmayı emretmiştir. Nitekim bir başka ayette de, *"Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar var. Onlardan sakının"* (Teğabün, 14) buyurmuştur. Bundan dolayı, Allah Teâlâ, **Yusuf** (a.s)'un dilinden: *"Şüphesiz sizin hileniz büyüktür"* (Yusuf, 28) buyurarak, onların hile ve tuzaklarının büyüklüğünü belirtmiştir.

Bil ki, eğer çoğu müfessirin görüşünün aksine olmasaydı, bu güzel bir görüştür.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Sihir ve Mu'tezile

Mu'tezile, sihrin tesir edebileceğini kabul etmez. Bu mesele daha önce geçmişti.

Alimler, "O sihir yapan kadınların ve (erkeklerin) şerrinden Allah'a sığınmanın şu üç sebebi vardır" demişlerdir:

1) Onların sihir yapmadaki amellerinin günahından sığınma.

2) Onların, sihirleri ile insanları fitneye uğratmasından sığınma.

3) Ölüm ve delilliğe sebep olan, adi yiyecekleri yedirmeelrinden sığınma.

★ ★
★

Hasedcinin Şerri

وَمِن شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ۝

"Haset ettiği zaman hasetcinin şerrinden (Allah'a sığınırım)"
(Felak, 5).

Malum şeylerdendir ki hasetci başkasında olan bir nimetin, ondan giderilip kendisine verilmesini şiddetle isteyendir. Bu işe, eğer neredeyse sadece hile ile imkan bulabiliyorsa, kesinlikle buna başvurur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, ondan sakınmayı ve Allah'a sığınmayı emretmiştir. Böylece, dinî ve dünyevî açıdan kendisinden sakınılan ve çekinilen her şer bu sûrenin kapsamına girer. Bu yüzden bu sûre nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) bunun inişi ile rahatladı, sevindi. Çünkü bu, peşisıra gelen sûre ile birlikte, her şeyden sığınmayı içine almaktadır.

Buradaki *"hasedcinin şerri"* ifadesi ile, hased etme zamanındaki günahtan ve halinin çirkinliğinden, hasedinin ortaya çıkmasından sığınma" kastedilmiş de olabilir.

Sureyle ilgili geriye iki soru kalmaktadır:

Birinci Soru: *"Yarattığı şeylerin şerrinden"* ayeti, sığınılan şeylerin hepsini içena alan, genel bir ifadedir. Binâenaleyh bundan sonra, **"gâsık"**, **"neffâsât"** ve "hasedci"nin şerrinden ayrıca sığınmanın ne manası var?

Cevap: Bunlar, bu şeylerin şerlerinin, en büyük şer çeşitleri olduğuna bir tenbih (işaret) olarak zikredilmişlerdir.

İkinci Soru: Burada sığınılması söylenen şeylerin niçin bazıları marife, bazıları nekire olarak zikredilmiştir?

Cevap: **"Neffâsât"** (düğümlere üfleyen kadınlar) kelimesi marife olarak ikredilmiştir. Çünkü her böyle üfleyen, sihir yapan kadın şerlidir; **"gâsık"** (gece) elimesi nekire olarak zikredilmiştir. Çünkü her gâsık (gece) şerli değildir. Aynı şekilde er hasetci de şerli değildir. Aksine nice hasedler, övgüye değer olur ki bu tür hased, ayır hasenat yapma konusundaki (gıbta)dır.

Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-u selam efendimiz **Hz. luhammed'e**, âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★

★

NÂS SÛRESİ

Bu sûre, altı ayettir ve Medine'ne nazil olmuştur.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ۝ مَلِكِ النَّاسِ ۝ إِلَٰهِ النَّاسِ ۝

"De ki: Sığınırım ben, insanların Rabbine, insanların padişahına, insanların ilahına"

(Nâs, 1-3).

Kıraat Bahsi

BİRİNCİ MESELE

قُلْ أَعُوذُ ifadesi, hemzenin hazfı ve harekesinin "lâm"a nakledilmesi ile قُلْ عُوذُ şeklinde okunmuştur. Bunun bir benzeri de, فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ (Bakara, 260) kıraatıdır. Kıraat imamları, "**en-Nâs**' kelimesinde, imale yapılmaması hususunda icma (ittifak) etmişlerdir. **Kisâî**'nin, "**nâs**" kelimesi cer mahallinde olduğu zaman, bu kelimeyi imale ile okuduğu rivayet edilmiştir.

Rabb Vasfının Tahsisi

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, bütün varlıkların Rabbidir. Fakat burada, tahsis yaparak, Kendisinin *"İnsanların Rabbi"* olduğunu söylüyor. Bunun sebebi şunlardır:

1) Buradaki istiaze (Allah'a sığınış), insanların göğüslerine (kalblerine) vesvese verenin şerrinden olmaktadır. Binâenaleyh sanki "İnsanlara vesevese verenin şerrinden, insanların işlerine hakim olan Rablerine sığınırım. O Rab, onların ilahıdır, mabududur" deniliyor. Bu tıpkı, "bir kölenin, tehlikeye maruz kaldığında hizmetinde bulunduğu, velisine yönelip yardım istemesi gibidir.

2) Alemde, mahlukatın en şereflisi insanlardır.

3) Bu istiaze ile emrolunan, insanlardır. İnsan bu sûreyi okuduğu zaman, sanki, "Ya Rabbi, ey malikim, ey ilahım, sana sığınırım" demiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

مَلِكِ النَّاسِ ve إِلٰهِ النَّاسِ kelimeleri, atf-ı beyandır ve سِيرَةُ أَبِي حَفْصٍ عُمَرَ الْفَارُوقِ **"Ebû Hafs, Ömer el-Fâruk'un sîresi"** ifadesi gibidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ önce, kendisinin *"İnsanların Rabbi"* olduğunu belirtmiştir. Sonra "Rabb", melik olabileceği gibi, olamayabileceği için, **"melikI'n-Nâs"** "İnsanların meliki" olduğunu belirtmiştir. Çünkü mesela **"rabbu'd-dâr** (evin sahibi), **"rabbu'l-metâ"** (bu malın sahibi) deyimlerinde olduğu gibi ("rab", kelimesi, daha küçük manalara gelebilir). Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hahamlarını ve rahiblerini, Allah'ın dışında rabler edindiler"* (Tevbe, 31) buyurmuştur. Sonra "melik", ilah olabilir de, olmayabilir de, işte bundan dolayı Allah Teâlâ, "ilâhi'n-nâs" (insanların ilahı) buyurarak, "ilah" olduğunu beyan etmiştir. Çünkü "ilah"lık, O'na hastır ve O'nun bu sıfatta, hiçbir ortağı yoktur. Keza Allah Teâlâ, **"Rabb"** ismi ile başladı ki "rabb"i tedbir ve ıslah (yönetim ve reformu) demektir. **Rubûbiyyet**, Allah'ın başta gelen nimetlerindendir. Çünkü O, kulunu terbiye etti (yaratıp-kendisinin bir kul olduğunu, Allah'ın ise, meliki (padişahı) olduğunu anladı. Bunun üzerine "melik" adı ile O'nu medh'ü senâ etti. Sonra ibadet etmesinin gerekli ve vacib olduğunu öğrenip, bu ibadete layık ve müstehak olanın, o ma'budu olduğunu anlayınca, O'nun ilah olduğunu anladı. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ, son olarak "ilah" ismini getirdi.

Kezâ, kulun, Rabbisinden ilk öğrendiği şey, Rabbisinin kul üzerindeki zahiri ve batını, açık ve gizli nimetlerinden dolayı, O'na itaat eden bir varlık olması (gereği)dir. İşte böyle nimetleri olan, Rabbdır. Kul, Allah'ın sıfatlarını öğrenmekden, O'nun celalini ve mahlukattan müstağni oluşunu öğrenmeye geçmeye devam eder. İşte o zaman, O'nun bir "melik" olduğunu öğrenmesi gerçekleşir. Çünkü melik (padişah), başkalarının kendisine muhtaç olduğu, ama kendisi başkalarına muhtaç olmayandır. Sonra kul, O'nu böyle tanıyınca, O'nun celal ve kibriya bakımından, anlatılanların bütün anlattıklarının üstünde olduğunu; O'nun izzet ve azametini tanımada akıllarının hayrete düştüğü bir zat olduğunu anlar. İşte o zaman, O'nu "ilah" olarak tanır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Nas Kelimesinin Tekrarı

"Nâs" (insanlar) kelimesinin tekrar edilmesinin sebebi, Allah'ın bu sıfatlarının tekrar edilmiş olmasıdır. Çünkü atf-ı beyan, daha çok açıklamaya ihtiyaç duyar. Bir de, bu tekrar, insanların çok şerefli (kıymetli) olduklarını gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, zatını adeta, insanlar için rab, insanlar için melik ve insanlar için ilah olarak tarif etmektedir. Eğer insanlar, mahlukatının en şereflileri olmasaydı, Kitab-ı Kerîm'i, Kendisini onların Rabbi, Meliki ve İlahı olarak tanıtma ile bitirmezdi.

BEŞİNCİ MESELE
Mâlik ile Melik'in Farkı

"Mâliki yevmi'd-dîn" (Fatiha, 3) ayetinde "mâlik" diye gelmesi caizdir ama, burada "mâliki'n-nâs" şeklinde gelmesi caiz değildir. Farkı şudur: "Rabbi'n-nâs" kısmı, Allah Teâlâ'nın, insanların "maliki" olduğunu da ifade etmektedir. Binâenaleyh, O'nun mâlik oluşunun yanısıra, melik olduğunu da ifade etsin diye, bunun peşisıra, "melik" isminin zikredilmesi gerekir. Buna göre eğer, **"Fatiha Sûresi'nde de Allah Teâlâ önce, "Rabbi'l-âlemin"** buyurup, sonra, **"mâliki yevmi'd-dîn"** (din gününün sahibi) buyurmadı mı? Binâenaleyh burada da lüzumsuz

bir tekrar olmuş olması gerekmez mi?" denilirse, biz deriz ki: "Fatiha Sûresi'ndeki lafız, Allah Teâlâ'nın, alemlerin Rabbi olduğunu anlatmaktadır. "Alemler" ise, filhâl (o anda) mevcud olan herşeydir. Yine Fatiha'daki ayet, Allah Teâlâ'nın din gününün maliki olduğuna, yani o güne kadir olduğuna delalet ediyor. Binâenaleyh orada, "rabb" kelimesinin muzaf olduğu şey başka, "mâlik" kelimesinin muzaf olduğu şey bir başka şeydir. Dolayısıyla bu bir tekrar sayılmaz. Bu sûrede ise, "melik" yerine "mâlik" denilmiş olsaydı, rabb ve mâlik, tek bir şeye muzaf olmuş olacaktı. Dolayısıyla da bundan, lüzumsuz bir tekrar ortaay çıkacaktı. Böylece aradaki fark, görülmektedir. Keza çeşitli kıraatların caiz oluşu, nüzule (ayetin o şekilde de inmiş olmasına) bağlıdır, kıyasa değil.. Buradaki "melik" kelimesi, ancak şazz kıraatlarda "malik" şeklinde okunmuştur.

★ ★
★

Vesvâs-i Hannâs

مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ۝

"O sinsi vesvesecinin şerrinden"

(Nâs, 4).

"**Vesvâs**", "**zilzâl**"ın "zelzele" manasına oluşu gibi, "vesvese" manasında bir isimdir. Ama "**zelzâl**"ın masdarının "**zilzâl**" oluşu gibi, bunun masdarı da, "**visvâs**" (vesvese vermek)dir. Bu "vesvese"den murad şeytandır. Şeytan, masdar ile isimlendirilmiştir. Çünkü o, bütün sanatı ve kendini verdiği bütün meşguliyeti vesevese olduğu için, sanki kendisi vesvesedir. Bunun bir benzeri de, *"O (oğul), salih olmayan bir ameldir"* (Hûd, 46) ayetidir. Buradaki "**vesvese**" "**zü'l-vesvâs**", yani vesveseci manasınadır. Vesvese ile ilgili geniş izah فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ (A'raf, 20) ayetinin tefsirinde geçti.

"**Hannâs**" kelimesine gelince bu, adeti sinmek olan manasına olup, '**avvâc ve neffâsât** gibi, geri kalma manasındaki "**hanûs**"un ism-i ensubudur. **Said b. Cübeyr** 'in, "İnsan, Rabbini hatırladığı zaman, şeytan geri çekilir ve kaçar (siner); ama Rabbini unuttuğu zaman, ona vesvese verir" dediği rivayet edilmiştir.

★ ★
★

الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ۝

"Ki o, insanların sinelerine vesvese verir durur"

(Nâs, 5).

Bil ki ayetin başındaki الَّذِى isim-i mevsulü için, mahallen her üç hareke de mümkündür. Sıfat olmak üzere cerr, zemm üzere ref ve nasb mahallinde olabilir. Bu iki duruma göre o kısasın "el-hannâs"da durup, الَّذِى ile başlaması güzel olur.

. ★ ★
★

Cin ve İns Şeytanları

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ۝٦

"Cinlerden ve insanlardan (olan vesvasın şerrinden)..."
(Nâs, 6).

Bu ayetle ilgili birkaç izah var:

1) Hak Teâlâ sanki şöyle buyuruyor: "Sinsi vesveseci bazan, cinlerden olur, bazan insanlardan." Nitekim başka bir ayette de *"İnsan ve cin şeytanları..."* (En'âm, 112) buyurmuştur. Kezâ, cin şeytanları bazan vesvese verir, bazan da geri durur, iner. İnsan şeytanları da böyle olur. Çünkü o, kendisini adeta müşfik bir nasihatçı gibi gösterir. Dinleyen onu bu işten menederse, geri çekilir ve vesvese vermeyi bırakır; ama dinleyen onun sözünü kabullenirse, daha da ileri gider.

2) Bazı kimseler, مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ *"Cinlerden ve insanlardan"* ayeti فِى صُدُورِ النَّاسِ *"İnsanların sinelerine"* ayetinin altında yer alan iki kısmı ifade eder. Sanki insan ile cin arasında müşterek olan kısım, "insan" diye isimlendirilir; insan da keza "insan" diye isimlendirilir ve böylece "insan" kelimesi, bu müştereklik ile, hem cins, hem nev'i (tür) için kullanılmış olur. "İnsan" kelimesinin muhtevasında, hem "cinn"in, hem "insan"ın bulunduğunun delili, rivayet edilen şu husustur: Cinlerden bir grup geldiler. Onlara, "Siz kimsiniz?" diye sorulunca, "Cinlerden, bir takım insanlarız" dediler." Keza Allah Teâlâ da onlardan, *"İnsanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınırlardı"* (Cin, 6) ayetinde, *"adamlar"* diye bahsetmiştir. Binâenaleyh onların *"insanlar"* diye isimlendirilmesi de mümkündür. Bu takdire göre ayetin manası, "İşte bu sinsi vesveseci, hınsı (günah) o kadar ileridir ki, sadece, insanları saptırmakla yetinmez, kendi cinsi olan cinleri de saptırır. Dolayısıyla akıllı olanın, onun şerrinden sakınması gerekir" şeklindedir.

Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü **"insan"** kelimesini, hem insanları, hem cinleri muhtevasında taşıyan bir cins isim saymak, lügat bakımından uzaktır. Çünkü cinlere, gizli olmalarından dolayı "cin" ismi verilmiştir. İnsanlara da, ortada oldukları-göründükleri için, "gösterme" manasındaki **"înâs"** masdarından olmak üzere **"İnsan"** ismi verilmiştir. **Keşşâf sahibi,** "Kim, bunun izahını isterse, şöyle demesi evlâdır: *"İnsanların sînelerine vesvese verir durur"* ayetinden murad, nâsînin (unutanın) sinelerine (صُدُورِ النَّاسِى) manasıdır. يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ (Kamer, 6) ayetindeki الدَّاعِ

kelimesinin sonundaki yâ'nın düşmesi gibi, nasî (ناسي) 'nin de sonundaki ya düşmüştür.) "**Nâs**"dan murad, "**Nâsî**" (unutan) olunca, bunun insan ve cin diye iki kısma ayrılması mümkün olur. Çünkü insanlar ve cinler (genelde) Allah'ın hakkını unutan iki türdürler.

3) Bu ayetten maksad, "Sinsi vesvesecinin şerrinden ve insanlar ile cinlerin şerrinden, insanların Rabbine sığınırım" manasıdır. Bu ayetleri okuyan, Rabbine, sanki önce tek şeytandan sığınıyor, sonra da bütün cinlerden ve insanlardan sığınıyor.

Bil ki bu sûrede, şu şekilde bir başka incelik daha var: Önceki sûrede, Kendisine sığınılan Allah Teâlâ, tek bir sıfatla anılıyor, o da, "**Rabbu'l-felâk**" (sabahın Rabbi) vasfıdır. Orada kendisinden Allah'a sığınılan şeyler ise, üç çeşit büyük beladır. Onlar da, **gâsık** (gece), **neffâsât** (düğümlere üfleyen kadınlar) ve hasetcidir. Ama bu sûrede, sığınılan Allah Teâlâ, üç sıfatla zikrediliyor: Rabb, Melik ve İlah. Sığınılan şey ise tek bir şey, yani vesvese. Bu iki yer (sûre) arasındaki fark şudur: Medh-ü senânın (övgünün), elde edilmek istenen şeyin kıymetine göre belirlenmelidir. Binâenaleyh birinci sûrede istenen şey, bedenin ve canın selametidir. İkinci sûrede elde edilmek istenen şey ise, dinin elametidir. Bu, az bile olsa dine yönelik zararların; büyük bile olsa dünya zararlarından daha büyük olduğuna bir işarettir.

Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir.

★ ★
★

İÇİNDEKİLER

İNŞİKAK SÛRESİ

Göğün Yarılması 7
İNŞİKAK 1-5. AYETLERİN TEFSİRİ 7
Rabbe Vasıl Olma Çilesi 9
İNŞİKAK 6. AYETİN TEFSİRİ 9
Defteri Sağdan Verilenler 12
İNŞİKAK 7-9. AYETLERİN TEFSİRİ 12
Defteri Arkadan Verilenler 13
İNŞİKAK 10-11. AYETLERİN TEFSİRİ 13
Ateşe Girecek 14
İNŞİKAK 12. AYETİN TEFSİRİ 14
Dünyada Sevinçli İdi 14
İNŞİKAK 13. AYETİN TEFSİRİ 15
Kâfir Dirilmeyeceğini Sanır 15
İNŞİKAK 14-15. AYETLERİN TEFSİRİ 15
Halden Hale Geçeceksiniz 16
İNŞİKAK 16-20. AYETLERİN TEFSİRİ 16
Kur'ân'ın Belâğatı Önünde Eğilme 22
İNŞİKAK 21. AYETİN TEFSİRİ 22
Tekzibin Sebebi 23
İNŞİKAK 22-23. AYETLERİN TEFSİRİ 23
Mü'minlerin Bitmeyen Mükâfatı 24
İNŞİKAK 24-25. AYETLERİN TEFSİRİ 24

BURÛÇ SÛRESİ

BURÛÇ 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 29
Ashâb-ı Uhdûd 34
BURÛÇ 4-7. AYETLERİN TEFSİRİ 34
Sırf İnsanları Sebebiye İşkence 40
BURÛÇ 8. AYETİN TEFSİRİ 40
Mü'minlere İşkence Edenlerin Cezası 41
BURÛÇ 10. AYETİN TEFSİRİ 42
Mü'minlerin Mükâfatı 43
BURÛÇ 11. AYETİN TEFSİRİ 43
Rabbin Çarpmasındaki Dehşet 43
BURÛÇ 12-16. AYETLERİN TEFSİRİ 44
Firavun ve Semûd Kuvvetleri 47
BURÛÇ 17-22. AYETLERİN TEFSİRİ 47

TARIK SÛRESİ

TARIK 1-4. AYETLERİN TEFSİRİ 51
Herkesin Üzerindeki Bekçi 51
Nutfeden Yaratılan İnsan 54
TARIK 5-7. AYETLERİN TEFSİRİ 54
Yaratan Diriltmeye de Kadir 58
Kur'ân Kesin Hükümdür 60
TARIK 11-17. AYETLERİN TEFSİRİ 60
Kâfirlere Mühlet 63

A'LÂ SÛRESİ

Yüce Rübûbiyyet 67
A'LÂ 1-5. AYETLERİN TEFSİRİ 67
Vahyi Unutmaya Kalkışın 75
A'LÂ 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 75
Allah'ın Tevfiki 79
A'LÂ 8. AYETİN TEFSİRİ 79
Öğüt Faydalıdır 80
A'LÂ 9. AYETİN TEFSİRİ 80
Saygılı Olan, Dersini Alır 82
A'LÂ 10-12. AYETLERİN TEFSİRİ 82
Nefsini Arındıran Felâh Bulur 85
A'LÂ 14. AYETİN TEFSİRİ 85
Namazın Gerçekleştirdiği Şey 86
Dünya Hayatını Tercih 87
A'LÂ 16. AYETİN TEFSİRİ 88
Ahiret İse Bâki 88
A'LÂ 17. AYETİN TEFSİRİ 88
İbrahim ve Musa (a.s)'ın Suhufu 89
A'LÂ 19. AYETİN TEFSİRİ 89

GÂŞİYE SÛRESİ

Dehşeti İle Yüzleri Karartan Gün 93
GÂŞİYE 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 93
Açlığı Gidermeyen Yiyecek 98
GÂŞİYE 7. AYETİN TEFSİRİ 98
Sevinçten Parlayan Yüzler 99
GÂŞİYE 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 99
Cennetin Yedi Sıfatı 100
GÂŞİYE 10-16. AYETLERİN TEFSİRİ 100
GÂŞİYE 11-16. AYETLERİN TEFSİRİ 100
Devenin Yaratılışındaki Mucize 103
GÂŞİYE 17. AYETİN TEFSİRİ 103
Devenin Özellikleri 104
Göğün, Dağların Yaratılışı 105
GÂŞİYE 18-19. AYETLERİN TEFSİRİ 105
Yeryüzünün Küre Şeklinde Yaratılışı 106
GÂŞİYE 20. AYETİN TEFSİRİ 106
Görevin Hatırlatmaktır 107
GÂŞİYE 21. AYETİN TEFSİRİ 107
Zorba Değilsin 108
GÂŞİYE 22. AYETİN TEFSİRİ 108
Dönüş Bizedir 109
GÂŞİYE 15-26. AYETLERİN TEFSİRİ 109

FECR SÛRESİ

FECR 1-5. AYETLERİN TEFSİRİ 113
Kendisiyle Kasem Edilen Mehimler 113
Muharrem Ayının On Günü 115
Aklı Olanlar İçin Yemin 119
Suçluların Akibeti 120
FECR 6-14. AYETLERİN TEFSİRİ 120
Semûd Kavmi 123
Kazıklı Firavun 124
Nimet ve Muhrumiyet 126
FECR 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 126
Yetim ve Yoksul İçin Çalışma 129
FECR 17-20. AYETLERİN TEFSİRİ 129
Kıyamet Manzaraları 132
FECR 21-23. AYETLERİN TEFSİRİ 132
Keşke Ahiretim İçin Çalışsaydım 135
Allah'ın Verdiği Ceza 136
FECR 25-26. AYETLERİN TEFSİRİ 136
Nefsi Mutmainne 137
FECR 27-28. AYETLERİN TEFSİRİ 137
Ruhun Ezeli Olduğu İddiası 139
Hubeyb (r.a)'in Şehadeti 140
FECR 29-30. AYETLERİN TEFSİRİ 140

BELED SÛRESİ

Kutlu Belde 145
BELED 1-4. AYETLERİN TEFSİRİ 145
Baba ve Evlad 147
Kendisini Rab Sanan İnsan 150
BELED 5. AYETİN TEFSİRİ 150
Hakka Düşmanlık İçin Harcamalar 150
BELED 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 150
Göz, Dil, Dudak Nimetleri 151
BELED 8-10. AYETLERİN TEFSİRİ 151
Mal Harcamanın Matlup Olduğu Yerler 152
BELED 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ 152
Fekkü Rakabe (Köle Azadı) 154
BELED 13. AYETİN TEFSİRİ 154
İman-Sabır ve Tavsiye 157

ŞEMS SÛRESİ

ŞEMS 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 163
Güneşin Önemi 165
Semayı İnşa Eden Kuvvet 167
Yeri Döşeyen Kuvvet 168
ŞEMS 6. AYETİN TEFSİRİ 168
ŞEMS 7. AYETİN TEFSİRİ 169
Fücur ve Takvanın İlham Edilmesi 169
ŞEMS 8. AYETİN TEFSİRİ 170

İlham Nedir? 170
Nefsi Arındıran Felah Buldu 171
ŞEMS 9. AYETİN TEFSİRİ **171**
Nefsi Günahlarla Kaplayan 172
ŞEMS 10. AYETİN TEFSİRİ **172**
Semûd Kavminin En Azgını 174
ŞEMS 12. AYETİN TEFSİRİ **174**
Allah'ın Devesi 174

LEYL SÛRESİ

Nüzul Zamanı 181
LEYL 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ **181**
Erkek ve Dişiyi Yaratan 182
LEYL 3. AYETİN TEFSİRİ **183**
İnsanî Faaliyetlerin Çeşitliliği 183
LEYL 4-10. AYETLERİN TEFSİRİ **183**
Mal İnsanı Kurtarmaz 188
LEYL 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ **188**
Hem Dünya, Hem Ahiret Allah'ındır 190
LEYL 13. AYETİN TEFSİRİ **190**
Cehennem Alevi İle Uyarma 190
LEYL 14-19. AYETLERİN TEFSİRİ **190**
Hz. Ebu Bekir'in Fazileti 193
Buradaki İstisna 195
LEYL 20-21. AYETLERİN TEFSİRİ **195**

DUHÂ SÛRESİ

Duha'nın Manası 201
DUHÂ 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ **201**
Rabbin Seni Terketmedi 205
DUHÂ 3. AYETİN TEFSİRİ **205**
Ahiret Dünya'dan Üstündür 207
Ahiretteki Mükâfat 209
DUHÂ 5. AYETİN TEFSİRİ **209**
Seni Yetimken Barındırdık 213
DUHÂ 6. AYETİN TEFSİRİ **213**
Doğru Yola Koyan O'dur 216
DUHÂ 7. AYETİN TEFSİRİ **216**
Seni Gayre Muhtaç Etmedi 219
DUHÂ 8. AYETİN TEFSİRİ **219**
Yetimi İncitme 222
DUHÂ 9. AYETİN TEFSİRİ **223**
İsteyeni Kovma 223
DUHÂ 10. AYETİN TEFSİRİ **223**
Rabbinin Nimetini Anlat 224
DUHÂ 11. AYETİN TEFSİRİ **224**

İNŞİRAH SÛRESİ

İNŞİRAH 1. AYETİN TEFSİRİ 229
Göğsü Şerhetmenin Manası 229
Yükürü Hafiflettik 232
İNŞİRAH 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 232
Nebilerde İsmet Sıfatı 233
Hz. Peygamberin Ününün Yüceliği 234
İNŞİRAH 4. AYETİN TEFSİRİ 235
Zorlukla Beraber Kolaylık Var 235
İNŞİRAH 5-6. AYETLERİN TEFSİRİ 236
Çalışarak İstirahat 237
İNŞİRAH 7. AYETİN TEFSİRİ 237
Rabbe Yöneliş 238
İNŞİRAH 8. AYETİN TEFSİRİ 238

TİN SÛRESİ

TİN 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 241
İncirin Özellikleri 241
Zeytinin Özellikleri 243
Emin Belde 244
Haceri Esved'in Eminliği 245
İnsanın Ahsen-i Takvimde Yaratılışı 245
TİN 4. AYETİN TEFSİRİ 245
Esfel-i Sâfiline Düşüş 246
TİN 5. AYETİN TEFSİRİ 246
Mü'minlerin Korunması 246
TİN 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 247
Allah Hâkimlerin Hakimidir 248
TİN 8. AYETİN TEFSİRİ 248

KALEM (ALAK) SÛRESİ

KALEM 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 253
Rabb İsmindeki İncelik 254
İnsanın Alak'tan Yaratılışı 256
KALEM 3-4. AYETLERİN TEFSİRİ 258
İnsana Bilmediğini Öğretti 260
KALEM 5. AYETİN TEFSİRİ 260
Azan İnsan 260
KALEM 6. AYETİN TEFSİRİ 260
Kellâ Edatı Hakkında 261
KALEM 7. AYETİN TEFSİRİ 262
Dönüş Rabbinedir 264
KALEM 8. AYETİN TEFSİRİ 264
Namazı Engelleyenler 264
KALEM 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 265
Hz. Ali'nin Peygamberimizi Tavsifi 267
Hidayet ve Takvayı Yayana Düşmanlık 267
KALEM 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ 267

Aklını Kullanmıyor mu? ... 268
KALEM 13. AYETİN TEFSİRİ ... **268**
Allah'ın Her Şeyi Gördüğünü Bilmez mi? ... 268
KALEM 14. AYETİN TEFSİRİ ... **269**
Vazgeçmezse Perçemizden Sürükleriz ... 269
KALEM 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ ... **269**
O, Adamlarını Toplasın, Biz de Toplarız ... 273
KALEM 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ ... **273**
Sakın Kâfire İtaat Etme ... 274
KALEM 19. AYETİN TEFSİRİ ... **274**

KADR SÛRESİ

KADR 1. AYETİN TEFSİRİ ... **279**
Kur'ân Kadir Gecesi İndirildi ... 279
Kadr Kelimesi ve Kur'ân'da Kullanılışı ... 281
KADR 2. AYETİN TEFSİRİ ... **284**
Kadir Gecesinin Fazileti ... 285
Melek-İnsan Münasebeti ... 287
KADR 4. AYETİN TEFSİRİ ... **287**
Meleklerin İnmesi ... 288
Bu Gecede Zikrin Fazileti ... 289
Ruh ... 290
Meleklerin Yeryüzünden İstifadeleri ... 291
Ber'at ve Kadir Gecesi İlişkisi ... 293
O Geceki Selâmet ... 293
KADR 5. AYETİN TEFSİRİ ... **293**

BEYYİNE SÜRESİ

BEYYİNE 1-4. AYETLERİN TEFSİRİ ... **299**
Ehl-i Kitap ve Müşriklere Gelen Beyyine ... 300
Kâfirlerin Nevileri ... 301
İhlâs Emiri ... 307
BEYYİNE 5. AYETİN TEFSİRİ ... **307**
İhlâs ... 310
Batıl Dinlerdeki Dengesizlik ... 313
Melek-İnsan Mukayesesi ... 314
Kâfirler Cehennemliktir ... 315
BEYYİNE 6. AYETİN TEFSİRİ ... **316**
Müşriklerde, Ehl-i Kitap Ahirette Bir Olur mu? ... 317
Mü'minler Mahlûkatın En İyisi ... 319
BEYYİNE 7. AYETİN TEFSİRİ ... **319**
İman İle Amel ... 319
Beşer-Melek Üstünlüğü ... 320
Ücretleri: Adn Cenneti ... 321
BEYYİNE 8. AYETİN TEFSİRİ ... **321**
Cennet, Amelin Karşılığı mı? ... 323
Rıza, Cennetten Üstün Makam ... 326
Kulların Razı Olmaları ... 327

ZİLZAL SÛRESİ

Kıyamet Zelzelesi 331
ZİLZAL 1. AYETİN TEFSİRİ 331
Arz Ağırlıklarını Çıkarınca 333
ZİLZAL 2. AYETİN TEFSİRİ 333
İnsanın Dehşeti 334
ZİLZAL 3. AYETİN TEFSİRİ 334
Arzın Dile Gelmesi 335
ZİLZAL 4. AYETİN TEFSİRİ 335
Ribbinin Arza İlhamı 336
ZİLZAL 5. AYETİN TEFSİRİ 336
İnsanların Kabirlerinden Kalkışları 337
ZİLZAL 6. AYETİN TEFSİRİ 337
Zerre Miktarı Hayr ve Şer 338
ZİLZAL 7-8. AYETLERİN TEFSİRİ 338
Amellerin Karşılığı 338

ÂDİYAT SÛRESİ

ÂDİYAT 1. AYETİN TEFSİRİ 343
Âdiyat 343
Atın Önemi 345
Tırnakları İle Kıvılcım Çıkaranlar 346
ÂDİYAT 2. AYETİN TEFSİRİ 346
Sabahleyin Baskın Yapanlar 347
ÂDİYAT 3-4. AYETLERİN TEFSİRİ 347
Düşman Ordusuna Dalış Yapanlar 349
ÂDİYAT 5. AYETİN TEFSİRİ 349
Kasemin Hedefi 350
ÂDİYAT 6. AYETİN TEFSİRİ 350
Nankör İnsanlar 351
ÂDİYAT 8. AYETİN TEFSİRİ 351
İnsan Haşr Edacağını Düşünmez mi? 352
ÂDİYAT 9. AYETİN TEFSİRİ 353
Sinelerdeki Açığa Çıkacak 353
ÂDİYAT 10. AYETİN TEFSİRİ 353
O Gününün Tahsilinden Maksat 354
ÂDİYAT 11. AYETİN TEFSİRİ 354

KÂRİA SÛRESİ

KÂRİA 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 359
Kâria 360
İnsanların Pervâneler Gibi Uçuşması 361
KÂRİA 4-5. AYETLERİN TEFSİRİ 361
Dağlar Atılmış Yünler Gibi Olacak 363
Mizanı Ağır Basanlar 364
KÂRİA 10-11. AYETLERİN TEFSİRİ 365

TEKÂSÛR SÛRESİ

TEKÂSÛR 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 369
Çokluğa Aldanış 369
Mutluluk Nevileri 370
Mal Çokluğu ile Övünme 372
Gerçeği İleride Bileceksiniz 373
TEKÂSÛR 3-4. AYETLERİN TEFSİRİ 373
İlmel Yakîn Bilseydiniz 374
TEKÂSÛR 5-7. AYETLERİN TEFSİRİ 374
Nimetlerin Hesabı Sorulacak 378
TEKÂSÛR 8. AYETİN TEFSİRİ 378
Hesap Sebebi Nimetler 380
Nimet Çeşitleri 381

ASR SÛRESİ

ASR 1. AYETİN TEFSİRİ 387
Asr Nedir? 388
İnsan Hüsranda 391
ASR 2. AYETİN TEFSİRİ 392
Hüsranın Mâhiyeti 393
İman Edip Salih Amel Yapanlar Hariç 394
ASR 3. AYETİN TEFSİRİ 394
Büyük Günah İşleyenin Cezası 395
Gerçeği ve Sabrı Tavsiye 396
Hakikat Pahalıdır 396

HÜMEZE SÛRESİ

HÜMEZE 1. AYETİN TEFSİRİ 401
Veyl Kelimesinin Manası 401
Servetine Güvenme 403
HÜMEZE 2. AYETİN TEFSİRİ 404
Malı Onu Ebedileştirecek mi? 405
HÜMEZE 3-6. AYETLERİN TEFSİRİ 405
Hutamaya Atılacak 406
Tutuşmuş Ateş 407
HÜMEZE 6. AYETİN TEFSİRİ 407
Kalblere Ulaşan Azap 407
HÜMEZE 7. AYETİN TEFSİRİ 408
Mu'sade 408
HÜMEZE 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 409

FİL SÛRESİ

FİL 1. AYETİN TEFSİRİ 413
Fil Olayı 413
Ashab Kelimesi 416

Kul Hakkının Önemi 417
Ebâbil Kuşları 418
FİL 3. AYETİN TEFSİRİ 419
Sicil 420
FİL 4-5 AYETLERİN TEFSİRİ 421

KUREYŞ SÛRESİ

KUREYŞ 1. AYETİN TEFSİRİ 425
Kureyş'e Güven Verme Nimeti 425
Yaz ve Kış Kervanları 430
Kâbenin Rabbine Kulluk 432
KUREYŞ 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 432
Doyuran ve Eman Veren Rab 433
KUREYŞ 4. AYETİN TEFSİRİ 433
Kerîm Olan Allah'ın Minnet Etmesi 434

MÂÛN SÛRESİ

MÂÛN 1. AYETİN TEFSİRİ 439
Dini Yalan Sayma 439
Dinsiz Kimse Olur mu 449
Yetimi Horlayanlar 441
MÂÛN 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 441
Yoksulu Doyurmamanın Cezası 442
Namazın Şuurunda Olmayanlar 443
MÂÛN 4-5. AYETLERİN TEFSİRİ 443
Namazdan Gafletin Doğru Tefsiri 444
Riyâkârlar 445
MÂÛN 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 445

KEVSER SÛRESİ

KEVSER 1. AYETİN TEFSİRİ 451
Kevser Süresindeki İncelik 451
Bedeni ve Mâli İbadet 456
Kevser Kelimesi 453
Peygamberimizin Fazileti 458
Kevser İslâmdır 463
Rabbin İçin Namaz Kıl 472
KEVSER 2. AYETİN TEFSİRİ 472
Namaz İle Şükrün İlgisi 472
Deve Boğazlama Emri 474
Kurbanın Vacip Oluşunun Delilleri 476
Namaz Hakkındaki Farklı Tefsirler 475
Asıl Ebter Sana Buğzedendir 478
KEVSER 3. AYETİN TEFSİRİ 478

KÂFİRÛN SÛRESİ

KÂFİRÛN 1. AYETİN TEFSİRİ 477
Sürenin Öbür İsimleri ve Fazileti 487
"Kul" Emrindeki Kırk İncelik 489
KÂFİRÛN 2-5. AYETLERİN TEFSİRİ 499
Sizin Dininiz Size, Benimki Bana 503
KÂFİRÛN 6. AYETİN TEFSİRİ 503

NASR SÛRESİ

NASR 1. AYETİN TEFSİRİ 507
Allah'ın Yardımı 507
Dünyayı Değerlendirirken Realist Olmak 509
Hediyeleşme 510
Allah'a Vaadini Yapmak Vacip mi? 513
İnsanlar Fevç Fevç İslama Girince 518
NASR 2. AYETİN TEFSİRİ 518
Rabbin Dini Denilmesinin Sebebi 520
NASR 3. AYETİN TEFSİRİ 521
Allah'ın Sıfatları 522
Teşbihin Manası 523
Teşbih ve Tahmidin Fazileti 525
İstiğfar Hakkında 527
İstiğfar Kim İçin? 528
Sürenin Vefatı Nebeviyyeyi Haber Vermesi 531

TEBBET SÛRESİ

TEBBET 1. AYETİN TEFSİRİ 537
Tebbet Kelimesi 539
Nebi Aleyhisselâmın Amcasına Bedduâsı 542
Malı Ona Fayda Vermez 543
TEBBET 2. AYETİN TEFSİRİ 544
Alevli Ateşe Girecek 545
TEBBET 3. AYETİN TEFSİRİ 546
Odun Hammalı Olan Karısı da 547
TEBBET 4. AYETİN TEFSİRİ 547
Ümmü Cemil'in Düşmanlığı 548
Kadının Kınanması Münasip mi? 549
İpi Boynunda Hammal 550
TEBBET 5. AYETİN TEFSİRİ 550
İp Cehennemde Ebedi Kalır mı? 550

İHLÂS SÛRESİ

İHLÂS 1. AYETİN TEFSİRİ 553
Sürenin Fazileti 553
İhlâs Süresinin Öteki İsimleri 555
Aklın Yüksek Özlemi 558
Ahed Kelimesi 560

Ayetin İşaret Ettiği Üç Makam 561
Doğurmadı, Doğrulmadı 567
İHLÂS 3. AYETİN TEFSİRİ 567
Doğurmadığının Aklî Delili 568
İHLÂS 4. AYETİN TEFSİRİ 569

FELAK SÛRESİ

FELAK 1. AYETİN TEFSİRİ 581
Ayetin Başındaki Kul Emri 581
Rukye'nin Caiz Olmadığı Görüşü 583
Namaz: Kıyamet Provası 586
Mahlûkâtın Şerri 587
FELAK 2. AYETİN TEFSİRİ 587
Muzır Hayvanlar 588
Hastalık Felâket ve Dertler 588
Gâsik 589
FELAK 3. AYETİN TEFSİRİ 589
Zifiri Karanlık 590
FELAK 4. AYETİN TEFSİRİ 591
Hasedcinin Şerri 592
FELAK 5. AYETİN TEFSİRİ 592

NAS SÛRESİ

NAS SÛRESİ 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 597
Vesvâsi Hannâs 599
NAS 4-5. AYETLERİN TEFSİRİ 599
Cin ve İns Şeytanları 600
NAS 6. AYETİN TEFSİRİ 600

